ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XIII. DİZİ - Sa. 16 cld

DÜNYA TARİHİ

OSMANLI TARİHİ

III. Cilt

6. Baskı

II. SELİM'İN TAHTA ÇIKIŞINDAN 1699 KARLOFÇA ANDLAŞMASINA KADAR

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

Türk Tarihi Kurumu Üyesi

Metin dışında 17 levha vardır.

ISBN 975-6945-11-7
ISBN 975-6945-14-1

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ SELİM'İN HÜKÜMDARLIĞI VE YENİÇERİLERİN SERKEŞLİKLERİ 1 — 5

Belgrad'tan İstanbul'a dönüş 1.

Sokullu'nun arîzasına ehemmiyet verilmemesi 1. — Ocaklının infiali 3. — İstanbul'a hareket 3. — İstanbul'a giriş ve vezirlere hakaret 4. — Saray kapısının kapanması 5. — Pâdişahın bahşiş ve terfileri kabul etmesi 5.

İKİNCİ BÖLÜM

AKDENİZ HAREKÂTI VE YEMEN MESELESİ 6 — 30.

Sakız adasının işgali 6.

Zakız'ın vaziyeti 6. — Sakız'ın işgali ve beylerin tevkifi 7. — Avusturya ile sulh 8.

Kıbrıs adasının zaptı 9.

Kıbrıs'ın kısa tarihi . — Venedik idaresinde Kıbrıs 10. — Kıbrıs'ın ehemmiyeti ve Osmanlılar 10. — Venedikli'lerin faaliyeti 11. — Venedik'in müttefikleri 12. — Müttefiklerin donanma mevcudu ve faaliyetleri 13. — Kıbrıs'ın zaptı 13. — Magosa'nın alınması 14.

Lepanto - İnebahtı muharebesi 15.

Osmanlılar aleyhine mukaddes ittifak 15. — Osmanlı donanması 16. — Muharebe kararı 17. — İnebahtı deniz savaşı 18. — Uluc Ali Paşa 19. — Galebeden sonraki durum 21.

Yeni Osmanlı donanması 21.

Son durum ve faaliyet 21. — Kılıç Ali Paşa'nın endişesi ve Sokullu'nun sözleri 22. — İnebahtı mağlûbiyetine dair Sokullu ile Venedik elçisi arasında bir görüşme 23. — Yeni donanmanın çıkışı 23. — Venedik'le sulh 24.

Yemen meselesi 26.

Yemen'in durumu 26. — İmam Mutahhar'ın ısyanı 27. — Sinan Paşa'nın faaliyeti 28.

Tunus'un kat'î olarak alınması 29.

Tunus'un son durumu 29. — Tunus'un zaptı 29.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜVEYŞ, DON, MARMARA VE KARADENİZ'DE KANAL AÇMA TEŞEBBÜSLERİ 31 — 39.

Süveyş kanalı işi 31.

Hind denizinde Portekiz'lilerin faaliyetleri 31. — Süveyş kanalının açılmasına teşebbüs 32.

Don - Volga kanalının açılmasına teşebbüs 33.

Bu kanalın siyasî ve iktisadî önemi 33. — Harezm hükümdarının müracaatı 34. — Sokullu'nun faaliyete geçmesi 35. — Kazının neticesi 36. — Özbek hanı'nın müracaatı 37.

Marmara - Karadeniz kanalı 38.

İlk teşebbüs 38.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. SULTAN SELİM'İN ŞAHSİYETİ VE OĞLU III. MURAD 40 — 44.

İkinci Selim'in şehzâdelik hayatı 40. — Üçüncü Murad'ın hükümdarlığı 42. — Sultan Murad ve Sokullu 42. — Kadınlar, nedim ve musahipler saltanatı 43. — Üçüncü Murad'ın mizaç ve meşrebi 44.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KUZEY AFRİKA OLAYLARI 45 — 48.

Fas Sultanlığı ve Portekizliler 45.

Fas devleti 45. — Abdülmelik'in hükümdarlığı ile Fas'ın Osmanlı nüfuzu altına girmesi 46. — Portekiz kırallığının hazırlığı 47. — Vâdi's-Sebil muharebesi 47. — Abdülmelik Ebu Mervan'ın oğlu 48.

ALTINCI BÖLÜM

SOKULLU MEHMED PAŞA'NIN HİZMETLERİ, ŞAHSİYETİ VE ŞEHADETİ 49 — 54.

Sokullu'nun II. Selim zamanındaki faaliyeti 49.

Sokullu'nun III. Murad zamanındaki durumu 51. — Sokullu'nun iyice gözden düşmesi 52. — Sokullu'nun ölümü 53.

YEDİNCİ BÖLÜM

İRAN SEFERLERİ 55 — 68.

İran olayları 55.

Şah Tahmasb'ın ölümü 55. — II. Şah İsmail 56. — Mehmed Hüdabende 57.

İranla on iki sene süren birinci devre harbi 57.

İran'a harp îlânı 57. — Çıldır muharebesi ve Gürcistan'ın istilâsı 58. — Özdemir oğlu'nun muharebesi 59. — Sinan Paşa'nın İran Serdarlığı 61. — Ferhad Paşa'nın İran serdarlığı 61. — Özdemir oğlu'nun serdarlığı 62. — Ferhad Paşa'nın ikinci serdarlığı 62. — İstanbul muahedesi 63.

İran seferinin ikinci safhası 63.

I. Şah Abbas 63. — Şah Abbas'ın tecavüzü 64. — Çağala-zâde'nin İran serdarlığı 65. — Kuyucu Murad Paşa'nın serdarlığı 66. — Nasuh Paşa'nın serdarlığı ve anlaşma 66.

İran seferinin üçüncü safhası 67.

Harbin sebebi 67. — Öküz Mehmed Paşa'nın serdarlığı 67. — Halil Paşa'nın serdarlığı 68.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

YENİ BİR HAÇLI İTTİFAKI VE NEMÇE MUHAREBESİ 69 — 98.

1565 muahedesinden itibaren iki taraf vaziyeti 69.

Hudud hadiseleri 69. — Telli Hasan Paşa vak'ası 69.

Nemçe'ye karşı savaş 70.

Avusturya savaşının ilk seneleri 70. — İmparatorla Erdal, Eflâk ve Boğdan'ın ittifakları 71. — Voyvodaların ısyanları 71.

Avusturya cephesi 73.

Estergon'un düşmesi 73. — Bu esnada İstanbul'daki durum 73.

Eğri seferi ve Haçova meydan muharebesi 74.

Pâdişahın hareketi ve ordu müzakeresi 74. — Eğri kalesinin alınması 75. — Haçova meydan muharebesi 75. — Muharebenin birinci safhası 76. — Durumu inceleme 76. — Muharebenin ikinci safhası 77. — Tehlikeli durum 78. — Düşmanın bozulması 78. — Pâdişahın avdeti ve harpten sonraki yanlış hareketler 79. — Satırcı Mehmed Paşa'nın serdarlığı 80. — İlk sulh teşebbüsü 80. — Yanıkkale'nin düşmesi 81. — Vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın serdarlığı 81. — Kanije'nin zaptı 82. — Yemişçi Hasan Paşa'nın serdağırlı 83.

Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije muhasarası 83.

Kale'nin muhasarası 84. — Hasan Paşa'nın tedbirleri 84. — Avusturya ordusu'nun takviyesi 85. — Barut yokluğu 86. — Hasan Paşa kölelerinden ikisinin kaçması 86. — Düşmanın bozguna uğratılması 87. — Arşidük Ferdinand'ın karargahı 88. — Serdar Yemişçi Hasan Paşa'nın ikinci seferi 90. — Lala Mehmed Paşa'nın serdarlığı 91.

Erdel ve Eflâk işlerinin halli 92.

Boçkayı'nın kırallığı 92. — Eflâk olayları 93.

Zidvatoruk muahedesi 94.

İlk sulh temasları 94. — Sulh murahhasları 95. — Muahedenin başlıca şartları 96. — Muahedenin tahlili 98.

DOKUZUNCU BÖLÜM

ANADOLU ISYANLARI VE KUYUCU MURAD PAŞA
99 — 113.

Celâliler 99.

Isyana takaddüm eden seneler 99. — Isyanlar 100. — Karayazıcı 100. — Deli Hasan 102. — Tavil Ahmed 103. — Canbolad-oğlu 104. — Vezir-i âzam Murad Paşa'nın faaliyeti 105. — Kalender-oğlu 107. — Murad Paşa'nın Kalender-oğlu'na galebesi 109. — Murad Paşa'nın diğer icraâtı 110. — Üsküdar seferi 110.

ONUNCU BÖLÜM

XVI. YÜZYIL SONUYLA XVII. YÜZYIL BAŞINDA PÂDİŞAHLAR, HÜKÜMET REİSLERİ VE İDARÎ DURUM 114 — 126.

Üç hükümdarın şahsiyeti 114.

Üçüncü Murad 114. — Üçüncü Mehmed'in şahsiyeti 115. — Birinci Ahmed'in şahsiyeti 116.

Hükûmet reisleri 118.

İdarî durum 119.

Önsöz 119. — Durumun bozulması 119. — Yabancılara yardım 121. — Hükûmet otoritesinin kırılması 122. — İlmiye sınıfı 123. — Bu tarihlerdeki durum 124.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ OSMAN'IN HÜKÜMDARLIĞI VE ÂKIBETİ 127 — 147.

Yeni tarzda hükümdar intihabı 127.

Birinci Mustafa 127. — İkinci Osman 127.

Lehistan seferi 128.

İki devlet münasebatı 128. — Şehzâde Mehmed'in katli 129. — İstanbul'dan hareket 130. — Hotin önüne varış savaş 131. — Budin valisinin şehadeti 131. — Sulh yapılması 132.

II. Osman ve Kapıkulu ocakları 133.

Pâdişahın akıl hocalarının zihniyeti 133. — Sultan Osman vak'asına takaddüm eden günler 134. — Kapıkulu askerlerinin görüşmeleri 136. — Saraya gönderillen heyet 136. — Askerin saraya girmesi 137. — Sultan Mustafa'nın çıkarılması 137. — Vezir-i âzamla kızlar ağasının katilleri 138. — Mustafa'nın ikinci hükümdarlığı 138. — II. Osman'ın vaziyeti 139. — II. Osman'ın şehadeti 141. — Şehzâdelere su-î kast teşebbüsü 142.

İstanbul ahvâli 143.

Hükûmetsizlik 143. — II. Osman'ın katillerinin îdamları 144. — Yeni ayaklanma 145. — Fatih camii vak'ası 146. — Mere Hüseyin Paşa'nın azli 146.

ONİKİNCİ BÖLÜM

IV. MURAD'IN CÜLÛSU ANADOLU AHVALİ VE SAFEVİLERLE SAVAŞ 148 — 170.

I. Mustafa'nın hal'i 148. — Şeyh-ül-islâm Yahya Efendinin azli 149.

Anadolu ahvâli 149.

Bazı valilerin vaziyetleri 149. — Abaza Mehmed Paşa'nın ısyanı 150. — Abaza'nın Sultan Osman'ın kanını istemesi 151. — Vezir-i âzamın Abaza üzerine tayini 152.

Bağdad olayları ve İran muharebesi 153.

Yusuf Paşa ve Bekir Subaşı 153. — Yusuf Paşa'nın ölümü 154. — Hafız Ahmed Paşa'nın Bekir Subaşı üzerine serdarlığı 155. — Bağdad'ın muhasarası 155. — Şah Abbas'ın kuvvet göndermesi 156. — Bekir Subaşı'nın Bağdat valiliği 156.

Anadolu ahvâli 157.

Bazı valilerin vaziyetleri 157.

İran muharebesi 158.

Şah'ın Bağdad'ı muhasarası 158. — Bekir Paşa'nın oğlu'nun hıyaneti ve Şah'ın Bağdad'ı alması 159. — Bekir Paşa ile oğlunun âkıbetleri 159. — Musul ve Kerkük taraflarının vaziyeti 160. — Hafız Paşa'nın vezir-i âzamlıkla İran serdarlığı 160. — Bağdad üzerine hareket 161. — Bağdad muhasarası 161. — Şahın gelmesi 161. — Şah'la muharebe 162. — Askerin ısyanı ve serdarın avdeti 163. — Osmanlı murahhasının avdeti 163. — Hafız Ahmed Paşanın azli 164.

Abaza Mehmed Paşa'nın ikinci ısyanı 164.

Abaza'nın vaziyeti 164. — Abaza'nın baskını 165. — Hüsrev Paşa'nın Abaza üzerine tayini 165. — Abaza'nın zor durumu 166. — Abaza'nın İran şahına müracaatı 166. — Erzurum muhasarası ve Abaza'nın dehâleti 167.

Hüsrev Paşa'nın İran seferine hareketi 168.

Plân ve programsız hareket 168. — Genç Osman 168. — Bağdad muhasarası 169. — Hüsrev Paşa'nın azli 169.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRIM HANLIĞI İHTİLÂFI 171 — 176.

Gazi Giray'la Canbey Giray'ın hanlıkları arasındaki olaylar

Gazi Giray'ın ölümünden sonra, 171. — Mehmed Giray ve Şahin Giray mâceraları 171. — Mehmed Giray'ın Kefe'yi işgali 174. — Mehmed Giray'ın tekrar tayini 175. — Şahin Giray'ın mezalimi 175. — Kantemir'in Şahin Giray'a galebesi 175. — Mehmed Giray'ın azli ve tekrar muhalefeti 176. — Mehmed ve Şahin Giraylar'ın akıbetleri 176.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. MURAD'IN SALTANATI ZAMANI 177 — 208.

Pâdişahlığının ilk on senesi 177.

İlk seneleri 177. — Hüsrev Paşanın azline yeniçerilerin muhalefetleri 178. — Sipahi zorbalarının faaliyetleri 178. — Ocaklıların İstanbul'a çağrılması 179. — Receb Paşa'nın askeri tahriki 179. — Vezir-i âzam'ın saraya gelmesi 180. — Sultan Murad'ın ayak divanına çıkması 181. — Pâdişah'ın ikinci defa ayak divanına çıkışı 182. — Hafız Ahmed Paşa'nın şehadeti 182. — Receb Paşa vezir-i âzam ve Ahi-zâde şeyh-ül-islâm oluyor 183. — Hüsrev Paşa'nın îdamı 183. — İkinci ayaklanma 184. — Sipah zorbalarının Sultan Murad'ı hal etmek istemesi 185.

Sultan Murad'ın idareyi eline alması 186.

Receb Paşa'nın katli 186. — Sinan Paşa köşkü mukarreratı 187. — Temizleme hareketi 189. — İlyas Paşa'nın katli 190. — Maan-oğlu Fahreddin 190. — Tütün yasağı vesilesiyle temizleme 191. — Timarlı sipahilerin nizamları 192. — Pâdişahın İran seferine hazırlığı 192. — Şeyh-ül-islâm katli 193.

Sultan Murad'ın Revan seferi 194.

Pâdişahın seferinin ehemmiyeti 194. — Sefer esnasındaki icraat 195. — Demirkazık Halil Paşa'nın katli 196. — Revan'ın alınması 197. —Şehzâdelerin ölümleri 198.

Dördüncü Murad'ın Bağdad seferi 199.

Bu sefer esnasındaki icraat 199. — Sakarya Şeyhinin ölümü 200. —Molla Hünkâroğlu'nun Istanbul'a sürgün edilmesi 200. — Hekimbaşı'nın ölümü 201. — Bayram Paşa'nın vefatı 202. — Baüdad muhasarası 202. — Tayyar Paşa'nın şehadeti ve Bağdad'ın zaptı 203. — Padişahın geri dönüşü 204. — İran'la sulh 205. — Sultan İbrahim'in hükümdarlığı 206.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

SULTAN İBRAHİM'İN İLK SENELERİ VEKAYİİ 209 — 215.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya dair 209.

Vezir-i âzamın hizmetleri 209. — Nasuh Paşa-zâde meselesi 210. — Vezir-i âzamın yeni rakipleri 211. — Vezir-i âzamın felâketini mûcib bir hareketi 212. — Kemankeş'in katli 213.

ONALTINCI BÖLÜM

GİRİD ADASI DOLAYISİYLE VENEDİKLİLERLE MUHAREBE 216 — 222.

Girid harbinin birinci safhası 216.

IV. Murad zamanında Venediklilerin vaziyeti 216. — Girid seferi ve Hanya'nın zaptı 216. — Deli Hüseyin Paşa'nın serdarlığı 219. — Girid savaşı esnasında Çanakkale boğazının vaziyeti 219. — Kandiye muhasarası 220. — Serdar'ın sıkışık durumu 220.

ONYEDİNCİ BÖLÜM

İÇ DURUMUN BOZULMASI 223 — 239.

Sultan İbrahim ve idare tarzı 223.

Pâdişah ve devlet erkânı 223. — Yusuf Paşa'nın îdamı 224. — Cinci hoca Hüseyin Efendi 225. — Salih Paşa'nın katli 226. — Devlet işleri ve kadınlar 227. — Varvar Ali Paşa ısyanı 229. — Hezarpârenin sadareti ve samur merakı 231. — Devlet ricali ve Ocak ağalarından samur istenmesi 233. — Vezir-i âzamın ocak ağalarını öldürmek istemesi 234. — Ocaklının ayaklanması ve hal'in mukaddemesi 234. — Ahmed Paşa'nın katli ve Pâdişahın hal'i 236. — IV. Mehmed'in culûsu 237. — Sultan İbrahim'in ölümü 238.

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

DEVLETİN 1648'DEN 1656 SENESİNE KADAR DURUMU 240 — 342.

Kısa bir mukaddime 240.

İstanbul ahvali 240.

Çocuk hükümdarın ilk günleri 240. — Cinci Hoca'nın âkıbeti 241. — Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa'nın icraatı 241. — Sipahilerin ayaklanmaları 242. — Vezir-i âzam ile Ocak ağaları, 244. — Kara Murad'ın Vezir-i âzam olması 245. — Kara Murad Paşa'nın istifası 247. — Melek Ahmed Paşa'nın sadareti 248. — Malî durum 249. — Esnafın ayaklanması 250. — Siyavüş Paşa'nın vezir-i âzamlığı 252. — Büyük Valide Sultan ve Ocak ağaları 252. — Sultan Mehmed'in

hal'i için Büyük Valide'nin Ocak ağalariyle ittifakı 253. — Kösem Valide'nin ölümü 255. — Ocak ağalarının akibetleri 256. — Gürcü Mehmed Paşa'nın sadareti 259. — Tarhoncu Ahmed Paşa'nın vezir-i âzamlığı 261. — Tarhoncu'nun icraatı 262. — Tarhoncu bütçesi 264. — Tarhoncu Ahmed Paşa'nın katli 265. — Derviş Mahmet Paşa'nın sadareti 267. — Kara Murad Paşa'nın kaptan-ı deryalığı 268. — Defterdar Moralı Mustafa Paşa 269. — Dâr-üs-saâde ağasının pâdişaha tahakkümü 270. Derviş Mehmed Paşa'nın hastalığı 271. — İbşir Paşa'nın vezir-i âzamlığı 272. — Defterdar Moralı'nın faaliyeti 274. — İbşir Paşa'nın icraatı 277. — Halka yapılan mezalim 278. — İbşir ve Kara Murad Paşalar 279. — İbşir aleyhine ısyan hazırlığı 281. — İbşir Paşa aleyhine ayaklanma 283. — İbşir Paşa'nın katli ve Murad Paşa'nın sadareti 284. — Kara Murad Paşa'nın zararlı icraatı 286. — Süleyman Paşa'nın sadareti 287. — Girid serdarının sadarete daveti 290. — At meydanı veya Çınar vak'ası 290. — Siyavüş Paşa'nın vezir-i âzamlığı 293. — Boynueğri Mehmed Paşa'nın sadareti. 294. — Sipahın isyanı 295.

İstanbul'un nazik durumu 296.

Donanmanın mağlubiyeti, Düşmanın boğazı kapatması 296. — Durumun ciddiyeti dolayısiyle müzakere 298. — Şeyh-ül-islâm Hoca-zâde hakkında 300.

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmek istenmesi 302.

Köprülü'nün ilk zamanları 302. — Köprülü'nün sadaretini istiyenlerin faaliyetleri 305. — Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti 306.

Anadolu olayları 308.

Bu tarihlerde memleket ahvali hakkında bir icmal 308. — Aynı seneler içinde Anadolu'nun durumu. 310. — Haydar ve Katırcı oğulları 311. — Katırcıoğlu Mehmed 312. — Gürcü Abdünnebi 314. — Isyanın sebebi 315. — Abaza Hasan'ın birinci ısyanının sebebi 317. — İbşir Paşa'nın Abaza Hasan ile birleşmesi 319. — Hükûmetin ciddiyetsizliği yüzünden çıkan yeni bir hâdise 320. — Devlete nizam vermek isteyen İbşir'in ikinci muhalefeti 321. — Seydî Ahmed Paşa'nın maceraları 322. — Van hadisesi 325. — Basra vak'ası 325.

Siyasî olaylardan Osmanlı - Venedik mücadelesi 326.

Hudut devletleriyle münasebetler 326. — Girit meselesi 326.

Deli Hüseyin Paşa ve Girit savaşı 328.

Hüseyin Paşa'nın kısa terceme-i hâli 328. — Hüseyin Paşa Hanya muhafızı 330. — Hüseyin Paşa'nın serdarlığı 331. — Kandiye'nin birinci muhasarası 332. — Girit'teki askerlerin ısyana teşvik edilmesi 334. — Kandiye'nin ikinci muhasarası 335. — Hüseyin Paşa'nın şöhretine hased 336. — Serdar Hüseyin Paşa'nın mühim bir başarısı 337. — Hüseyin Paşa'nın sadarete daveti 339. — Girit'teki tehlikeli durum 339. — Köprülü'nün Hüseyin Paşa'yı istirkabı. —340. — Hüseyin Paşa'nın son memuriyetleri 341. — Hüseyin Paşa'nın katli 341.

ONDOKUZUNCU BÖLÜM
SOFİYYE RİCALİ VE KADI-ZÂDELİLER 343-366.

Türkiye'deki tarikatlar hakkında bir icmal 343.

XV. yüzyıl ortalarından itibaren tasavvuf cereyanları 343. — Ak Şemseddin Mehmed bin Hamza 345. — Muslihiddin Vefa 345. — Osmanlı memleketlerinde tarikatlerini neşreden Halvetiye büyükleri 346. — Melâmîler 347. — Osmanlı hükümdarlarının tarikat erbabına hürmetleri 348. — tarikatlerde zikr usûlü 349.

XVII. asırdaki tasavvuf cereyanları 350.

Bu asırdaki bazı yüksek mutasavvıflar 350.

Kadı-zâdeliler veya Fakılar 354.

Birgivî Mehmed Efendi 354. — Küçük Kadı-zâde 355. — Kadı-zâdenin dar görüşü 356. — Sofiyye'nin bunlara cevabı 358. — Kadı-zâdelilerin saraydan kuvvet almaları 358. — Sofiyye'nin devran ve semâ meselesi 358. — Üstüvanî Mehmed Efendi 359. — Kadı-zâdelilerin mütecavizâne vaziyet almaları 360. Kadı-zâdelilere karşı şeyhlerin ilmî mukabeleleri 361. — Kadı-zâdelilerin hûkûmet işlerine müdahaleleri 363. — Köprülü ve Kadı-zâdeliler 364. — Kadı-zâdelilerin zihniyetleri 365.

YİRMİNCİ BÖLÜM
KÖPRÜLÜ'LER DEVRİ 367 — 433.

Köprülü Mehmed Paşa'nın işe başlaması 367.

İlk icraat 367. — Seydî Ahmed Paşa'yı vezir-i âzam yapmak teşebbüsü 368. — Sipahilerin isyan hazırlıklarına karşı Köprülü'nün tedbirleri 368. — Sipahilerin ısyanı 370. — Asilerin temizlenmesi 370. — Köprülü'nün sadaretten çekilmek istemesi 371. — Bütçe tenkihâtı ve Şeyh Sâlim'in katli 373. — Rum patriğinin asılması 374.

Köprülü'nün Venediklilere karşı hareketi 375.

Donanmanın Akdeniz'e çıkması 375. — Vezir-i âzamın Boğaz'a hareketi 375. — Venediklilerle savaş 376. — Hizmeteden ve kaçanlar hakkında Köprülü'nün muamelesi 377. — Bozcaada'nın geri alınması 378. — Kara Hasan oğlu'nun Köprülü aleyhindeki faaliyeti ve ölümü 379. — Limni'nin geri alınması 381.

Köprülü'nün Erdel seferi 382.

Erdel vaziyeti 382. — Voyvodaların azilleri 382. — Hareketten evvel ocaklarda temizleme 383. — Köprülü'nün Erdel'e hareketi ve avdeti 384. — Erdel işinin halli 385.

Abaza Hasan Paşa ısyanı 386.

Abaza Hasan Paşa 386. — Bu sırada Anadolu'da durum 386. — Köprülü aleyhine faaliyet 386. — Köprülü'nün katli teklifi 387. — Genç hükümdarın metin hareketi 388. — Bu nazik durumdan vezir-i âzamın haberdar edilmesi 388. — Asiler hakkında fetva verilmesi 389. — Köprülü'nün nazik durumu 390. — Köprülü'nün Erdel'den gelmesi ve ayak divanı 390. — Asilere karşı hazırlık 391 — Köprülü'ye sû-i kasd tertibi 391. — Murtaza Paşa'nın mağlûbiyeti 392. — Abaza ve arkadaşlarının katilleri 393.

Müteferrik bazı icraat 394.

Şam vak'ası 394. — Deli Hüseyin Paşa'nın katli 395. — Şeyh-ül-islâmın azli 395. — Mısır vak'ası 395. — Antalya'da Körbey ısyanı 396. — Anadolu'da temizleme 397. — Seydi Ahmed Paşa'nın katli 398. — Akdeniz boğazı kalelerinin tamiri 399. — Köprülü'nün ölümü 400.

Fazıl Ahmed Paşa'nın sadareti zamanı 401.

Bazı ısyan hareketleri 401.

Avusturya seferi 402.

Muharebenin sebebi 402. — Avusturya elçisinin gelmesi 403. —Tekrar müzakere 404. — İleri hareket. Uyvar üzerine gidiş 404. — Uyvar muhasarası 406. — Uyvar'ın zaptı 406. — Diğer bazı kalelerin alınması ve Belgrad'a avdet 407. — Düşmanın kış taarruzu 408. — Alman seferi 409. — Sulh görüşmeleri 410. — Vasvar muahedesi 411. — Sen Gotar muharebesi 412. — Muahedenin tasdiki ve ordunun avdeti 413.

Vezir-i âzam'ın Girid'e hareketi 414.

Pâdişahın Kandiye'nin zaptını emretmesi 414. — Girid adasına geçiş 415. — Kandiye muhasarası 415.

İcab ederse muhasaranın kaldırılması hakkında Pâdişahın hatt-ı hümâyunu 416.

Elçinin gelmesi ve pâdişahın tekrar vezir-i âzama müracaatı 417. — Venedik murahhasının vezir-i âzamla görüşmesi 418. — Venediklilerle sulh akdi 418. — Sulh şartları 419.

Lehistan seferi 422.

Kazak hatmanı'nın müracaatı 422. — Pâdişahın sefere hareketi 422. — Kamaniçe'nin zaptı 423. — Diğer muvaffakiyetler 424. — Bucaş muahedesi 424. — Lehistan'a karşı ikinci sefer 425. — Lehlilerin taarruzu 426. — Hotin'in elden çıkması 426. — Hotin'in tekrar Osmanlılara geçmesi 426. — Şişman

İbrahim Paşa'nın serdarlığı 427. — Şeytan İbrahim Paşa'nın serdarlığı 427. — Lehlilerle ikinci musalaha 427. — Fazıl Ahmed Paşa'nın vefatı 428. — Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın sadareti 428.

İlk Moskof seferi 429.

Doreşenko'nun ısyanı 429. — Çehrin'in ilk muhasarası 429. — Çehrin seferi 430. — Tehlikeli durum 431. — Serdar-ı ekremin soğukkanlılığı 431. — Çehrin'in zaptı ve düşman kuvvetlerinin mağlubiyeti 432. — Ordunun avdeti 432. — Ruslara karşı tekrar hazırlık ve sulh 433.

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM

GERİLEME DEVRİ 434 — 459.

Avusturya seferinin mukaddimâtı 434.

Katolik ve Protestan Macarlar 434. — Tököli İmre ısyanı 434. — Tököli'nin Osmanlı himayesine girmesi 435. — Tököli'ye yardım edilmesi 435. — İmparator tarafından elçi gelmesi 436. — Vezir-i âzam'ın harp açmak için entrikaları 437. — Avusturya elçisi ile görüşme 438. — Avusturya (Nemçe)'nin durumu 438.

Avusturya ile büyük savaş 439.

Sefere hazırlık 439. —Osmanlı ordusu mevcudu 440. — Vezir-i âzamın serdar tayin edilmesi 440.—Serdar-ı ekremin fikri 441.—Gidilecek taraf hakkında görüşme 441. — Kırım hanının mütaleası 442. — Serdar'ın Budin Valisiyle görüşmesi 442. — Viyana üzerine hareket 444. — Pâdişah Viyana muhasarasını istemiyor 445. — Muhasarasının heyacanı 445.

Viyana (Beç) muhasarası 445.

İlk muhasara durumu 445. — Erdel kıralının vezir-i âzamla görüşmesi 446. — Muvaffakiyetsizliğin başlangıcı 447. — Abaza Hüseyin Paşa'nın şehadeti 448. — Muhasara ordusunun durumu 449. — Nemçe ve Leh kuvvetlerinin gelmekte oldukları haberi 449. — Viyana'nın durumu 450. — Düşmanın Tuna'yı geçmesi 450. — Düşman taarruzu 450. — İki ordu arasında çarpışma 451. — Savaş ve bozgun. 452. — Uzun İbrahim Paşa'nın îdamı 454. — Bozulan kuvvetlerin toplanması 454.

Bozgundan sonraki durum 455.

Ciğerdelen Palangasının sukutu 455. — Kırım hanının azli 456. — Vezir-i âzamın Belgrad'a dönüşü 456. — Estergon'un düşmesi 456. — Vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'nın katli 457.

YİRMİİKİNCİ BÖLÜM

OSMANLILAR ALEYHİNE MUKADDES İTTİFAK 460 - 481.

Dört cephede savaş 460.

Nemçe (Avusturya) cephesindeki durum 461.

Avusturyalıların ileri hareketleri 461. — Budin muhasarası ve Kara Mehmed Paşa'nın ölümü 461. — Serdarın Budin'i kurtarmağa gitmesi 462. — Siyavüş ve Ahmed Paşaların kahramanlıkları 462. — Avusturya kumandanının Budin'in teslimini istemesi 463. — Budin'e yapılan şiddetli hücum 464. — Avusturya kumandanının Budin muhasarasını kaldırması 465. — Şeytan İbrahim Paşa'nın Avusturya cephesi serdarlığı 465. — Uyvar'ın düşmesi 466. — Serdar Melek İbrahim Paşa'nın katli 467. — Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa'nın azli 468. — Vezir-i âzamın serdar-ı ekremliği 469.

Nemçe cephesi harekâtı 470.

Budin'in düşmesi 470. — Mühim kalelerin elden çıkması 471. — Mohaç veya Şikloş mağlubiyeti 471. — Düşman karşısında ordunun ısyanı 472.

Lehistan cephesi 473.

Lehlilerin durumu 473. — Sobyeski'nin taarruzu 474. — Kırım hanının askerine hitabesi 474. — Sobyeski'nin mağlûbiyeti 475. — Lehlilerin tekrar taarruzları 475. — Lehlilerin Kamaniçe üzerine yürümeleri 476.

Venedik cephesi 476.

Avusturya-Venedik ittifakı 476. — Bozuşmanın zahiri sebebi 476. — Venediklilerin kara ve denizden taarruzları 477. — Bosna ve Dalmaçya durumu 478. — Morada'ki durum 478. — Mora'nın elden çıkması 479. — Orta Yunanistan'daki durum 480.

YİRMİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1684—1687 SENELERİ ARASINDAKİ DURUM 482—488.

Cephelerin vaziyeti 482. — Anadolu ahvali 482. — Pâdişahın vaziyeti 484.

Bu senelerdeki malî durum 486.

YİRMİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SALTANAT TEBEDDÜLÜ VE İSTANBUL AHVÂLİ 489 — 508.

Ocaklıların ısyanı 489.

Siyavüş Paşa'nın sadareti 489. — IV. Mehmed'in hal'i için askerin ve ulemanın ittifakları 490. — Sarı Süleyman Paşa'nın îdamı ve pâdişahın fena durumu 491. — Fazıl Mustafa Paşa'nın kaymakamlığı 492. — IV. Mehmed'in avcılığa tövbe etmesi 493. — IV. Mehmed'in ümitsiz durumu 493. — IV. Mehmed, oğlu Mustafa'nın cülûsunu istiyor 494.

İkinci Süleyman'ın cülûsu ve İstanbul ahvâli 494.

Şehzâde Süleyman'ın acıklı hali 495. — Kapıkulu ocaklarının İstanbul'a gelmesi 496. — İstanbul'da hükûmetsizlik 497. — Tekrar ayaklanma 498. — Fazıl Mustafa Paşa'nın sürgün edilmesi 500. — Sefere hareket kararı 501. — Fetvacı Hüseyin'in katli 502. — Siyavüş Paşa'nın azli 503. — Siyavüş Paşa'nın katli 504. — Zorbaların son durumu 505. — Sancak vak'ası 505. — Sancağ-ı şerîfin çıkarılması 506.

YİRMİBEŞİNCİ BÖLÜM

1688'DEN 1691 SONUNA KADAR HARP DURUMU 509 - 546.

Avusturya cephesi 509.

Ordunun İstanbul'a hareketinden sonraki vaziyet 509. — Yeğen Osman Paşa'nın serdarlığı 509. — Yeğen Osman Paşa'nın tekrar serdarlığı 510. — Belgrad'ın düşmesi 511. — Osmanlı devletinin sulh yoklaması 512. — Yeğen Osman Paşa'nın vaziyeti 514. — Nefîr-i âm yazılması 514.

Kırım hanı Selim Giray 515.

Devletin kara gün dostu 515. — Selim Giray huzuriyle muharebe vaziyetinin müzakeresi 515. — Yeğen Osman gailesinin def'i 516. — Padişahın sefere hareketi 517. — Serdarın ilk mağlûbiyeti 518. — Orduda ısyan 519. — Niş'in düşmesi 519. — Pâdişahın dönüşü ve vezir-i âzamın serdarlığı 519. — Pâdişahın Sofya'dan geri dönüşü esnasındaki acıklı durumu 520. — Sırp tebeanın düşmana yardımları 521. — Pâdişah huzurunda vezir-i âzamın azli hakkında bir gürüşme 521.

Fazıl Mustafa Paşa'nın sadareti zamanı 522.

Cephe vaziyeti 522. — Bekrî Mustafa Paşa'nın azli 523. — Yeni vezir-i âzam'ın ilk icraatı 523. — Kanije'nin düşmesi 524. — Vezir-i âzam ve serdar-ı ekremin hareketi ve muvaffakiyetleri 524. — Belgrad üzerine hareket 526. — Semendire'nin zaptı 527. — Belgrad'ın zaptı 527. — Bu sıradaki diğer harekât 528. — Hıristiyan tebeaya karşı gösterilen şefkat 528. — Pâdişahın İstanbul'a

nakledilmesi 528. — Vezir-i âzam-ın dönüşü 529. — Erdel harekâtı 530. — Pâdişahın Edirne'ye ve Vezir-i âzamın sefere hareketleri 531. — II. Ahmed'in hükümdarlığı 532.

Salankamin (Slankamen) muharebesi 533.

Belgrad'a varış 533. — Vezir-i âzam'ın acele etmesi 533. — Serdarın şehadeti 534. — Salankamen'den sonraki durum 536.

1686 dan 1691 sonuna kadar Lehistan cephesi 537.

Lehlilerin birinci hedefi Kamaniçe idi 537. — Lehlilerin Kamaniçe muhasarası 538. — Lehlilerin sulh teşebbüsleri 538.

1688 den 1691 tarihine kadar Venedik cephesi 539.

Mora'nın son durumu 539.

Ağriboz muhasarası 540.

Kale muhafızının kumandanlarla görüşmeleri 540. — Düşmanın taarruzu 542. — Arnavut kuvvetlerinin hiyaneti 542. — Çelebi İbrahim Paşa'nın tedbirleri 543. — Morozini'nin teslim teklifi 543. — Venedikliler adayı alamadılar 544. — Venediklilerin Bosna cephesindeki faaliyetleri 544. — Benefşe kalesinin düşmesi 545. — Avlonya'nın işgal ve istirdadı 545.

YİRMİALTINCI BÖLÜM

1697'DEN 1699'DA KARLOFÇA MUAHEDESİNE KADAR DÖRT CEPHEDE SAVAŞ 547 — 584.

Avusturya cephesi 547.

Fazıl Mustafa Paşa'nın halefi 547. — Varat muharebesi ve Temeşvar'a yardım 547. — Topal Hüseyin Paşa'nın serdarlığı 548. — İngiltere ile Felemenk'in sulh için tavassutları 549. — Serdar-ı ekremin hareketi 550. — Macaristan içerisinde kalan kalelere yardım 550. — Neticesiz kalan sulh teşebbüsü 551. — Serdar-ı ekremin Erdel üzerine hareketi 552. — Belgrad'ın muhasaradan kurtarılması 553. — Vezir-i âzam Ali Paşa'nın serdarlığı 554. — Varadin muhasarası 554.

II. Mustafa'nın cülûs ve üç seferi 555.

II. Ahmed'in vefatı 555. — Sultan Mustafa'nın birinci seferi 556. — Lipve ve Lügoş'un alınmaları 558. — Pâdişahın ikinci seferi 561. — Ulaş muharebesi ve Prens Frederik'in mağlubiyeti 562. — Sultan Mustafa'nın üçüncü seferi 563. — Harp meclisi 563. — Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın mütaleası 564. — İki taraf ordularının durumu 565.

Zanta muharebesi 566.

Osmanlı ordusunun kararını düşmanın haber alması 566. — Tehlikeli an 566. — Vezir-i âzamın asker tarafından katli 567. — Zanta mağlûbiyeti 568. — Osmanlı ordusunun durumu 569. — Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın sadareti 570.

1692 - 1699 senelerinde Lehistan cephesi 571.

Lehlilerin Kamaniçe'yi işgal plânı 571. — Şehbaz Giray'ın Lehlilerle mücadelesi 571. — Kırım Han-zâdelerinin faaliyetleri 572.

1692 - 1699 seneleri arasında Venedik cephesi 572.

Girit cephesi 572. — Hanya muhasarası 573 — Bosna - Hersek cephesi 574. — Sakız adasının elden çıkması 575. — Sakız'ın geri alınması 577. — Mora cephesi 579.

Rus cephesi 580.

Harp esnasında Ruslarla olan münasebât 580. — Rusların Azak kalesine taarruzları 581. — Azak kalesinin düşmesi 583. — Azak kalesinin ehemmiyeti 584.

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM

KARLOFÇA MUAHEDESİ 585 — 595.

Uzun savaştan muahedeye kadar bir hülâsa 585.

Dört cephe vaziyeti 585. — Sulh teşebbüsleri 586. — Sulha takâddüm eden günlerdeki durum 587.

Sulh müzakereleri 589.

Müttefiklerin sulh istekleri 589. — Sulh işini görüşme yeri 589. — Dört devletin murahhasları 589. — Avusturya ile başlıca müsalaha şartları 591. — Lehistan'la aktedilen muahede 592. — Venediklilerle yapılan anlaşma 592. — Ruslarla muahede 593. — Karlofça muahedesinin tesiri 594.

Dizin 599.

I. Şahıs adları 599. — II. Yer, millet kavim ve devlet adları ve bazı ıstılahlar 626.

Osmanlı Tarihi'nin bu üçüncü cildi, muhtelif bölümlerdeki vekayiin ve siyasî, askerî ilmî, edebî, ekonomik hadiselerin çokluğu sebebiyle mecburî olarak iki kısma ayrılmış ve bu birinci kısmın yirmi yedinci bölümde 1699'da akdedilmiş olan Karlofça muahedesiyle sona ermiştir. Bundan dolayı neşrolunan bu kısmın bölümleri, pek azı müstesna olarak iç ve dış vekayii ihtiva etmiş bulunuyor.

Aynı cildin basılmakta olan ikinci kısmı ise yine muhtelif bölümlerle Osmanlı devletine tâbî hükûmetlerden, yani Kırım hanlığı Mekke emîrliği, Erdel kırallığı Eflak ve Boğdan voyvodalıkları ilh. dan başlıyarak Osmanlı hükûmetinin Avrupa ve İslam devletleriyle olan münasebetı ile devletin askerî, bahrî, idarî ve malî teşkilâtından, fikir hareketleri ile bazı ilim ve devlet adamlarından, güzel sanatlarla iktisadî durumdan ve pâdişahların şahsiyetlerinden bahsetmektedir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ SELİM'İN HÜKÜMDARLIĞI VE YENİÇERİLERİN SERKEŞLİKLERİ

Belgrad'dan İstanbul'a dönüş

Sokullu'nun arîzasına ehemmiyet verilmemesi

Devlet ve hükûmet idaresi, işten yetişmiş ve hayatını devlet işlerini görmekle geçirmiş, halkın ihtiyacını bilip anlayan ve ona göre tedbir alan idarecilerin elinde bulundukça memlekette istikrar ve huzur görülür.

Sultan Süleyman'ın *Sigetvar* muhasarası esnasında vefatı üzerine oğlu Kütahya valisi Selim derhal saltanata davet edilmiş, pâdişahın vefatı da askerden saklanmıştı; yeni hükümdar acele *Kütahya*'dan *İstanbul*'a gelerek tahta oturmuş ve oradan da *Belgrad*'a gelmiş ve keyfiyeti Vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa'ya bildirmişti.

Vezir-i âzam, hazinede yeter para olmadığı için cülûs bahşişi verilmesine imkân olmadığını beyan ile pâdişahın *Belgrad*'da kalmasını ve askerin ulûfesi verilerek üç gün sonra hareket olunacağını yazdı. Sokullu aynı zamanda *Belgrad*'a gelince Kapıkulu ocaklarına verilecek cülûs bahşişi hakkında kanunen yapılması lâzım gelen usul ve teşrifatı da bir arîza ile pâdişaha bildirdi.

Buna göre cenaze ile varılınca pâdişahın çadırı *(Otağ-ı hümâyun)* içine yeni taht[1] konularak pâdişah cülûs edecek, tebrik merasimi yapılacak; pâdişah bizzat :

[1] Sultan Süleyman, *Sigetvar* önünde hayatından ümidini kesmiş ve Sokullu'ya yolladığı son hatt-ı hümâyunda vezir-i âzamın ölüm tehlikesi geçirdiğini haber alarak "Min ba'd sen kendin ol asıl ma'rekeye varmayıp umur-ı din ü devlet ve nizam-ı adl ü intizam-ı saltanat bâbında kaim ve daim olasın ve nûr-ı didem Selim Han'ımı ve asker-i İslâmı ve seni hüdaya ısmarladım...." demişti. (Atayî, *Şakayik zeyli*, s. 336); yine Sultan Süleyman vefatından evvel *Belgrad*'a yeni bir taht getirtmişti. Son deminde bu tahtın belki oğlu Sultan Selim'e nasip olacağını söylediğinden Sokullu, arîzasında ondan da bahsetmişti (*Selânikî tarihi*, s. 64).

— "Kul tâifesinin bahşişi ve terakkîleri verilsin, cümle makbulümdür." diyecek, sonra Yeniçeri ocağı duacı çavuşu el kaldırıp Ocaktan gelip göçen yoldaşlarına ve Osmanlı pâdişahlarına dua edip âmin diyecekler ve taziyet işi bittikten sonra tekrar erkân-ı devletin kabuliyle herkesin derece ve rütbesine göre hil'atlar giydirilecekti [1].

Sultan Selim, Vezir-i âzamın arîzasını alınca evvelâ hocası olan *Birgi*'li Ataullah Efendi'ye ve sonra Celâl Bey ile lalası Hüseyin Paşa'ya göstermiş; üçü de itiraz ederek :

— "*İstanbul*'da cülûs edilmiş olduğu için tekrara hâcet yoktur. Bu, hâkimi mahkûm etmektir; *İstanbul*'da oturup buraya gelmese idik ne derlerdi." diye söylemişler. Bu arada musahip Celâl Bey :

— "Evvel zamanda bir söz işitilirdi, vâki imiş Meselâ Âl-i Osman'dan saltanat tahtına geçmez madem ki kul kılıcı altından geçmeye, gerçek imiş; mülkün vârisi hazır olunca bu sözleri dağdağadır" demiş. Bu suretle Sultan Selim, Sokullu'nun tezkiresine ehemmiyet vermemiş.

Bu halden müteessir olan Vezir-i âzam, kâtibi Feridun Bey'in yüzüne bakarak :

— "Vezir-i müşîr memleket işlerine ait ahvali arzeder, pâdişah başkalarının re'yi ile hareket eder, ihtilâl böyle olur; zira başkaları sırra mahrem olamaz, hata bundadır. Pâdişahımız ise müstağnî, kimseye söz söyletmez ve söylemek dahi istemez; kul tâifesi ise bunun gibi cülûs-ı saltanatta bizzat kendi kelâmından

[1] Vezir-i âzam, arîzasında şöyle diyordu :

"İnşaallah merhumun cenazesiyle vardığımızda *otağ-ı hümâyun* önünde çartak sayeban kurulsun ve *İstanbul*'dan gelen yeni taht-ı devlet, tuğlar mâbeyninde kurulsun ki merhum ve mağfûrünleh, 'belki Sultan Selim Han'ıma müyesser olup teşrif eyleye' demiş idi. Devlet ve ikbal ile cülûs-i hümâyun buyurup erkân-ı devlet bendeleriniz yollu yolunca pâye-i serir-i saltanata yüz sürüp behemehal kul tâifesi mâtakaddemden ecdad-ı izamınız kanunu üzere bahşiş ve terakkîlerini mübarek kelâm-ı şerifinizden işitmek beyinlerinde âdet-i mukarrereleridir; yani *cümlesi verilsin, makbûl-ı hümâyunumdur* demenizi isterler. Alelhusus yeniçeri tâifesi içinde ricalullah mukarrerdir, kadimî kanunları çavuşları ellerin kaldırıp ocaktan geçen yoldaşlarına ve Âl-i Osman pâdişahlarına dualar edip cümlesi âmin demek kaide-i kadîmeleridir ve hayır ve bereket dahi bundadır.." (*Selânikî tarihi*, s. 64).

işide gelmişlerdir; bu ortalıkta Mehmed Lala nice müdârâ etsin" dedi.

Ocaklının infiali

Feridun Bey tekrar bir tezkire ile Otağ-ı hümâyuna girmiş olan pâdişahı îkaz etmeyi arz eyledi ise de Vezir-i âzam mani olarak :

— "Bizim vezir idüğimiz neden malûm? Caiz ki istedüğin istihdam eyliye. Hata eylediniz demek olur" sözleriyle tekrar bir şey yazdırmadı[1].

Babasının cenazesini karşılayan Sultan Selim, cenaze namazını kıldı; devlet erkânını ve askeri selâmlayarak doğru çadırına girdi. Bunun üzerine Yeniçeriler :

— "Bizim kadimden olagelen kanunumuza riayet olunmadı, terakki ve bahşişlerimiz söylenmedi, ne olacaktır?" diye bağrışmağa başladılar; vezirlerin yanına gidip :

— "Niçin böyle yaptınız, sonra zahmet çekersiniz, ama yine suçlu biz oluruz; fakat Orta kapısında veya Saray kapısında siz bizimsiniz, hayırlar ola" dedikten sonra bu bağrışlara aldırış etmeyen yeni hükümdara da :

— "Biz seni avlayacak yeri biliriz" diye bağrıştılar.

İstanbul'a hareket

Belgrad'da askere cülûs in'amı dağıtıldı; verilen para kanunen almaları lâzım gelen miktardan noksandı; bakiyesinin bilâhare verileceği söylendi ve hareket olundu. *İstanbul*'a yakın *Litroz*'a gelince Yeniçeriler yapacakları işe dair aralarında görüşmeğe başladılar ve kararlarını verdiler.

Litroz kararı

Bu karara göre *İstanbul*'a girdikten sonra *Şehzâde câmii* ve *Eski odalar* önünde durup ileri gitmiyecekler ve Saray kapısını kapatacaklardı; bu karar orduda bizzat bulunan Müverrih Selânikî Mustafa Efendi tarafından duyularak Reis ül-küttab ile Feridun Bey'e anlatılmış ve o da Sokullu'ya söylemişse de aldırış etmemiştir; zaten sabah da yakın olduğundan bir tedbir ittihazına da imkân kalmamıştı.

[1] Selânikî, s. 65, 66.

İstanbul'a giriş ve vezirlere hakaret

Pâdişahın şehre gireceği sırada *İstanbul* muhafızı İskender Paşa ile Kaptan-ı derya Piyale Paşa ve Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi kendisini karşıladılar. Padişah böylece alayla *Edirne kapısı*'na geldi, Yeniçeriler içeri girip aralarına kat'iyyen kimseyi sokmadan Şehzâde câmii önüne kadar geldiler ve orada durup yürümediler. "Yürüyün" dedikçe "*Katalan otluk arabası var*" dediler; böylece bir saat geçti; pâdişah at üstünde bekliyordu. Pek ağır gidişle Sultan Beyazid hamamı önüne geldikleri sırada[1] Vezir Pertev Paşa bunlara nasihat yollu :

— "Lâyık değil yoldaşlar" deyince bu söz, çatmaya vesile arayan Yeniçerilerin gücüne giderek :

— "Bire vastak fitne, bunlar senin kölen midir ve sen serdar mısın ki böyle söylersin?" diyerek birisi harbesiyle dokunup başındaki mücevvezesini[2] düşürdü; o sırada Kaptan Piyale Paşa yetişip :

— "Neylersiz yoldaşlar! Ayıp değil midir? Yol mudur böyle itmek" sözleriyle müdahale etmek istediyse de ona da :

— "Sen bir gemici azab ağasısın, bize söylemek ne yolundur" deyip onu da atından yıkıp kaçırdılar. Bunun üzerine İkinci vezir Ahmed Paşa ile Vezir-i âzam ceplerinden avuç avuç altın saçarak ve :

— "Lûtfeyleyin yoldaşlar" diyerek etraflarını alan bir kaç yüz yeniçeri ile konuşarak Saray kapısı önüne kadar geldiler ve bu hallerden fevkalâde telâşa düşen Yeniçeri ağası Müezzinzâde Ali Ağa yayan yürüyüp mendilini boynuna takarak :

— "Hay meded yoldaşlar! Bana kıydınız, niçin böyle edersiniz, lûtfedip ihsan edin" dedikçe ona da :

— "Sen gerçi bize sefer yolunda sükkeri peksimetler yedirdin; ama yeni pâdişah ve Mehmed Paşa'ya (Sokullu'ya) hazine arttırmak istersen olmaz, belki sen de kurtulamazsın, katlan göresin" diye cevap verdiler.

[1] Sultan Bayezid hamamı, Edebiyat Fakültesi karşısındadır.

[2] *Mücevveze*, o tarihte vezirlerin başlarına giydikleri serpuş, kavuk.

Saray kapılarının kapanması

İleri giden Yeniçeriler saraya girip kapıyı kapayarak vezirleri dışarıda bıraktılar. Pâdişah Haseki hamamı (Ayasofya'daki hamam) önüne kadar gelip bekliyordu. Yeniçeriler burada vezirleri atlarından indirip önlerine katarak pâdişahın yanına getirdiler ve eski kanun üzere söz istediler.

Pâdişahın bahşiş ve terfileri kabul etmesi

Bunun üzerine Sokullu tekrar pâdişaha yalvarıp :

— "Şevketlû hünkârım, bunlar mübarek lisan-ı şerîfinizden vergilerini işitmeyince müteselli olmazlar, inayet eyleyin, fitne defolsun" deyince pâdişah :

— "İçlerinde Türkçe bilir var ise gelsin söyleyelim" demiş; fakat korkudan hiç kimse gelmeyince Sultan Selim :

— "Cümle bahşiş ve terakkîler verilsin, makbulümdür" deyince kapılar açılıp hükümdar ikindi ezanında Saraya girebilmiştir (974 cemaziyelâhır sonları ve 1567 ocak)[1].

İkinci Sultan Selim devlet nizam ve kanunlarını bilmeyen hocasiyle lalası ve musahibinin sözleriyle hareket etmek suretiyle saltanatının ilk gününde otoritesini kırmış ve bu hal askerin disiplin haricine çıkmasına yol açmış ve serkeşlikler tekerrür eylemiştir.

[1] Yukarıki kayıtlar bu hâdiselere bizzat şahit olan Selânikî'den hulâsa edilmiştir (s. 64-74).

Başta Selânikî olmak üzere, Osmanlı menbalarında II. Selim'in İstanbul'a girişi Hicrî 25 veya 27 cumade'l-âhire 974, yani Milâdî 7 veya 9 ocak 1567 tarihinde gösterilir. Fakat pâdişah şehre girerken bizzat şâhid olan ve giriş alayını seyreden Almosnino 5 aralık 1566 tarihini vermektedir ki 22 cumade'l-ûlâ 974'e isabet eder (Krş. *Hammer tarihi*, c. 6, s. 188). Buna nazaran Selânikî'deki "cumade'l-âhire" nin, "cumade'l-ûlâ" dan galat olması düşünülebilir. Esasen cumadel'l-âhire sonlarına ait rivayet esas tutulursa Belgrad ile İstanbul arasındaki yolculuğun iki aydan fazla sürmüş olduğunu kabul etmek gerekir. Halbuki bu yol hemen hemen her sefer ve yürüyüşte bir ayda kat'edilebilmektedir. Almosnino'nun verdiği tarihe göre de, yolculuk 35 gün sürmüş oluyor.

İKİNCİ BÖLÜM

AKDENİZ HAREKÂTI VE YEMEN MESELESİ

Sakız adasının işgali

Sakızın vaziyeti

Osmanlılar denizde hâkim vaziyete geldikten sonra Akdeniz adalarının mühim bir kısmını işgal etmişler, fakat Anadolu sahiline pek yakın olmasına rağmen Cenevizlilerin elinde bulunan Sakız adasını işgal etmiyerek bir miktar vergi ve bir ticaret anlaşmasiyle burayı nüfuzları altına almakla iktifa etmişlerdi. Sakız adası cumhuriyet tarzında müntehap on iki kişiden mürekkep bir meclis tarafından idare edilip Osmanlı devletine her sene on bin altın vergi vermekte idi. Osmanlı vesikalarında *Sakız*'ı idare eden heyete "*Sakız beyleri*" deniliyordu[1].

Sakız Cumhuriyeti son zamanda yani üç dört seneden beri vergisini tamamen ve muntazaman vermeyip bir hayli yazıp çizmelere sebebiyet vermekte olduğundan başka[2] Malta muhasarasında Şövalyelere yardımcı kuvvetler göndermek suretiyle düşmana casusluk ettiğinden dolayı hükûmetin emniyetini kaybetmişti[3].

Sultan Süleyman son seferi olan *Sigetvar*'a giderken Pi-

[1] 922 rebîulevvel: *Boğdan*, *Eflâk*, ve *Sakız*'ın elçileri gelip mersum ve malûmların hızane-i âmireye îsal eylediler (Feridun Bey, *Münşeat*, c. 1. s. 477). Sakız'ın on bin altın vergisi hakkında (bk. *Mühimme defteri*, 1, s. 234, sene 972).

[2] *Mühimme*, s. 447, sene 973 tarihli hükümden hulâsa: "Üç senedir uhdenize vâcib olan haracımız südde-i saâdetime tam gelmeyip noksan üzere gönderilip tedahül-i sene ettirmekle her yıl tamam eda olunmayıp bu hususta murad ne idüği malûm olmadığını beyan eyliyerek haracın tamamının gönderilmesi emrolunmuştur. Vergi tahsili için gönderilen Hasan Çavuş'a parayı tamamen vermiyerek mühlet istemişler; o müddet zarfında da yine vermedikleri için Hasan Çavuş *Sığla* tarafına geçip sancakbeyi vasıtasiyle keyfiyeti hükûmete arzetmiştir. Bunun üzerine donanma ile Akdenize çıkacak olan Kaptan Piyale Paşa'ya *Sakız* vergisinin tamamen tahsili emrolunmuştur (*Mühimme defteri* 5, s. 509 ve 543).

[3] *Mühimme defteri* 5, s. 543 ve *Tuhfet ül-kibar*, s. 81.

yale Paşa kumandasındaki donanma da Akdenize çıkmış ve *Sakız*'ın sessizce işgali kaptan paşanın dirayetine bırakılmıştı.

Sakız'ın işgali ve beylerin tevkifi

Cezayir beylerbeğisi ve kaptan-ı derya olan Piyale Paşa 5 ramazan 973/1566 nisan iptidalarında yetmiş parça kadırgadan mürekkep donanma ile Akdenize çıkıp evvelâ *Çeşme* limanına girmiş ve orada kendisini ziyarete gelen Sakız beylerini tevkif eyliyerek [1] sonra adayı işgal ile bura muhafızlığına Kırşehir sancak beyi Muzaffer Bey'i tayin edip kalesine asker, mühimmat ve cephâne koyduktan sonra ayrılmıştır [2].

Sakız beyleri, kaptan paşa baştardesinde tevkiften sonra verilen emir üzerine evvelâ Kefe'ye gönderilmişler ve beyzâde-

[1] Sultan Süleyman son seferine çıkarken deniz yoluyla *Mısır*'a giden hacıların yolu üzerinde olan *Sakız Adası*'nın – her ne kadar haraç verir bir cumhuriyet ise de düşmanlarla anlaşarak ve Türkiye ahvalini onlara bildirip casusluk yapmakta ve donanma çıktıkça bunun ne tarafa gideceğini haber vermekte olması sebebiyle – ne suretle olursa olsun elde edilmesini Piyale Paşa'ya emretmişti.

Piyale Paşa donanma ile *Çeşme* limanına gelince Sakız Beyleri bir takım hediyelerle elçi göndermişlerse de kabul etmeyip kendisi pâdişahın serdarı olduğu için bizzat beylerin gelmesini istemiş ve *İstanbul*'a gidince şikâyette bulunacağını söylemiştir. Bunun üzerine Sakız Beyleri yapılacak şikâyeti önlemek için bizzat kaptan paşayı ziyarete gitmişlerdir. Beyleri kendi gemisinde kabul eden Piyale Paşa "Saâdetlû pâdişahımızın ferman-ı şerîfi bu ki siz cümle *İstanbul*'a gidesiz ve kale, Sakız tevâbii ile taraf-ı saltanattan zaptoluna" diye beyleri tevkif ile adayı işgal etmiştir *(Tuhfet ül-kibar*, s. 81, 82).

[2] Cezayir beylerbeğisine hüküm ki,

Mektup gönderip ferman-ı şerîfim üzere inayet-i hak ile *Cezire-i Sakız*'ı hüsn-i tedarikle kabza-i tasarrufa getürüp beylerin haps ve içine *Kırşehir* beyi Gazanfer dâme izzühu ile Yeniçeri kullarım koyup sancak tarikiyle müşarünileyhe verilmesini, onlardan gayri haylı beyzâdeler olup onların ahvalini ve muavenet için *Malta*'ya gönderdikleri kefereden bazısı mevcut olduğın ve iki kiliseden biri câmi ve biri mescid olup ve bir kadı ve bir mikdar yeniçeri kullarım tâyin olunmasın ve sair her ne îlam eylemiş isen alâ vech-it-tafsil malûm olup... vusul buldukta ol beyzâdelerden on, on beş yaşında (diğer bir hükümde 10 ilâ 12 yaş kaydediliyor) olup harem-i şerîfime lâyık olanları gönderip... *Malta*'ya muavenete varanlardan mevcut olanları ele getürüp kadunaya (zincire) vurup kürek çektiresin ve hazinesinde bulunan defteri cümle mühürleyip südde-i saâdetime gönderesin... (*Mühimme* 5, s. 543, sene 973 şevval).

lerden on ilâ on iki yaşlarındaki çocuklardan münasip olanları Enderun-ı hümâyun için yetiştirilmek üzere *İbrahim Paşa Sarayı*'na alınmışlardır [1].

Kefe'ye gönderilen on iki âza, sonradan tekrar *Sakız*'a iade olunmuşlarsa da görülen mahzur üzerine 976 H. / 1568 M. de verilen bir emirle bunların *Galata*'da oturmaları münasip görülerek oraya nakledilmişlerdir [2].

Piyale Paşa *Sakız*'ı işgal ettikten sonra Güney İtalya sahillerinde faaliyette bulunup ordunun *Sigetvar*'dan avdetle *İstanbul*'a girmesinden bir kaç gün evvel devlet merkezine gelmiş ve Sakız hazinesinden alınan külliyetli hazine ile Kapıkulu ocaklarına cülûs bahşişi ve terakki verilmiştir. Bu hizmetine karşılık olarak Piyale Paşa vezir olmuş ve onun yerine Yeniçeri ağası Müezzinzâde Ali Ağa Cezayir beylerbeğiliği ile kaptan paşalığa tayin edilmiştir [3].

Avusturya ile sulh

Yeni hükümdarın cülûsu dolayısiyle her taraftan gelen heyetler arasında Alman imparatoru Maksimilyan'ın elçisi de vardı. Elçi *Sigetvar* seferi dolayısiyle bozulan sulhün iadesine muvaffak oldu; yirmi beş maddeyi havi muahede sekiz senelik olmak üzere yapılmıştı (975 ramazan / 1568 şubat). Bu muahede mucibince Osmanlılar elde ettikleri yerleri muhafaza etmekte idiler; evvelki muahede mucebince imparator tarafından Macaristan'ın bir parçası için verilmekte olan otuz bin dukadan mâada vezir-i âzama senede iki bin altın ve diğer bazı erkâna da hediyeler verilecekti.

[1] *Mühimme* 5, s. 559.

[2] Sakız sancakbeyine gönderilmiş olan 23 cemaziyelâhır 976 (1568 aralık) tarihli hüküm sureti (*Mühimme* 7, s. 957). Hammer, Sakız beylerinin Papa Beşinci Pi ile Fransız kıralı namına Fransız elçisinin tavassutlariyle (Hammer, bililtizam müdahale diyor) kurtulduklarını yazar (*Atâ Bey tercümesi*, c. 6, s. 191).

[3] Sakız'ın işgalini müteakip 974 H. de tahrir yapılmıştır (Başvekâlet arşivi Tapu defteri No. 366).

Kıbrıs adasının zaptı

Kıbrıs'ın kısa tarihi

Kıbrıs adası Bizans'a tâbi iken Milâdî 648 veya 649'da[1] ilk defa Müslümanların istilâsına uğramış ve vergiye bağlanmıştı. Daha sonraları vergilerini vermemesinden dolayı da, Abbasî halifesi Harun ür-Reşid tarafından işgal olunmuş ise de Bizans imparatoru Nikefor Fokas 760 senesinde adayı geri almağa muvaffak olmuştu.

Kıbrıs adası Haçlı seferleri esnasında İngiliz kıralı Arslanyürekli Rişar tarafından Bizanslılardan alınarak Gui de Lusignan'a verildi (1192) ve bu tarihten îtibaren onun soyu elinde kaldı; bir aralık Ceneviz ve daha sonra Venediklilerin nüfuzu altına düştü ve 1489'da tamamen Venediklilerin idaresi altına girdi.

Lusignan âilesi zamanında *Kıbrıs* kırallığının donanması vardı ve bu donanma Anadolu ve Suriye sahillerini tehditten hâlî kalmazdı; hattâ bir aralık Kıbrıs kıralı Piyer zamanında ve 1366'da *İskenderiye* bile kısa bir zaman için bu kırallığın işgaline uğramıştı; fakat daha sonraları Akdenizdeki müslüman gemilerine rahat vermeyen Kıbrıs gemileri yüzünden Memlûk sultanı Melik Eşref Barsbay 829 H./1426 M. de adaya taarruz ederek kıral Jak'ı esir eylemiş ve bu kırallığı senede sekiz bin duka altını vergiye bağlamıştı[2].

Bu Lüsignan ailesinin son zamanlarında *Kıbrıs* adası, sahillerinde yerleşmiş olan Ceneviz ve Venediklilerden ikincisinin eline geçti; Venedikliler muhtelif şekildeki entrikaları neticesinde 1484'de Venedik'e giren Kıral II. Jak ile izdivaç ederek kocasiyle çocuğunun vefatlarından sonra son Kıbrıs hükümdarı olan Venedikli Katerin'in kırallık hukukundan feragat ettirilmesi üzerine Kıbrıs

[1] Bazı eserlerde Hicretin 27. senesinde deniliyor ki milâdî 648 yılına tesadüf eder.

[2] *Nücûm üz-zâhire*'de Kıral Jak'ın adı Cinos bin Çek olarak zikrediliyor. Yine bu eserde *Lefkoşa* ismi *Efkasya* yazılmaktadır. *Kıbrıs*'ın işgali, kıralın esareti, *Kahire*'ye getirilmesi, Kahire'deki konsolosların tavassutiyle iki yüz bin altın fidye-i necat'a bağlanıp yarısını peşin verip diğer yarısını da göndermek üzere anlaşma yapıldıktan sonra salıverilmesi hakkında *Nücûm üz-zâhire*'de ayrı bir fasıl olarak mufassal malûmat vardır.

adası doğrudan doğruya Venedik cumhuriyetine geçmiş ve bir meclisle idare olunmuştur (1489).

Venedik idaresinde Kıbrıs

Venedikliler bu suretle adayı idareleri altına aldıktan sonra Memlûk devletiyle hoş geçinmek için Kıbrıs kırallığının Memlûklere vermekte oldukları vergiyi kabul etmişler ve daha sonra bu vergiyi Memlûklerin yerine kaim olan Osmanlılara da vermişlerdir; hattâ Yavuz Sultan Selim Mısır'ı işgal ettikten sonra daha Kahire'de bulunduğu sırada Kıbrıs adası haracını istemek için dört kayıkla Silâhdarlar kethüdası Ali Ağa'yı adaya yollamıştı[1].

1521'de Rodos adasının Osmanlılar tarafından zabtı Venedikliler fevkalâde telâşa düşürmüş, bundan sonra da sıra *Kıbrıs*'a geldi zanniyle adayı tahkime başlamışlardı; fakat Osmanlı hükûmeti başka sahalarda meşgul olduğundan Venediklilerin korktuğu olmadı. Osmanlı sarayı Kıbrıs beylerinden zaman zaman av için adada yetişen doğanlardan istiyordu[2].

Kıbrıs'ın ehemmiyeti ve Osmanlılar

Osmanlı devleti Suriye ve Mısır'ı alıp Kuzey Afrika'nın en mâmur kısmına sahip olduktan sonra yol üzerinde bulunan ve korsan gemilerine melce olan Girid adasiyle Suriye ve Anadolu sahillerine pek yakın bulunan, tüccar ve sair gelip geçen gemilere rahat vermeyen Kıbrıs adasının elde edilmesi zaruret halini almıştı[3].

Venedik cumhuriyeti bazı olaylardan kuşkulanarak her ihtimale karşı kendisine Avrupa'dan yardımcı aramakta idi; filhakika cumhuriyet, tahmininde aldanmamıştı; çünkü Osmanlı hükûmeti *Sigetvar*'ın zaptından sonra Avusturya ile sekiz senelik bir muahede yapmış olduğu gibi İran devletiyle de dostça münasebatta bulunuyordu; bu sebepten cumhuriyet, çıkabilecek bir

[1] Haydar Çelebi ruznâmesi: Feridun Bey, *Münşeat*, c. 1, s. 489.

[2] *Mühimme defteri* 3, s. 339, sene 967.

[3] "...Bahr-i Rûm ki Deryay-ı sefîd demekle şöhre-i cihan ve cezair-i bîşümar ile matbuh-ı cihandidegân-ı uli'l-ebsardır, hüccac-ı müslimînin güzergâhı ve zehair-i *Mısır* ve *Yemen* ve metâ-ı *Hind* ve *Aden* birle merakib-i bahriyenin penahı olmağın salâtîn-i Âl-i Osman yegân yegân intizamına himmet kılmışlardı. Cezire-i Kıbrıs henüz küffar elinde baki olup..." (Atâyî, *Şakayik zeyli*, s. 159).

fırtınanın kendi başından geçeceğini bazı emarelerden istidlâl etmişti

İkinci Sultan Selim, en küçük ihtimalleri düşünen Vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa'nın mütaleası hilâfına olarak[1] Sokullu'ya aleyhdar olan Lala Mustafa Paşa ve Yahudi Yasef Nasi'nin teşvikleri ve Müftü Ebüssuûd Efendi'nin fetvası üzerine şarabı ile de meşhur olan Kıbrıs'ın alınmasına karar verdi. Venedik cumhuriyetini kuşkulandırmamak için eski muahede yenilenmiş olmakla beraber cumhuriyet müteaddit vasıtalariyle işi anlamakta gecikmedi; *İstanbul*'da bulunan Venedik elçisi Barbaro *Kıbrıs*'a karşı yapılacak bir seferin önüne geçmek için her çareye başvurdu ise de muvaffak olamadı.

Venedikli'lerin faaliyeti

Kıbrıs'ın işgalinin önüne geçemiyeceğini anlayan cumhuriyet, Papaya başvurarak onun delâletiyle Avrupa'nın büyük devletlerine müracaat etti; Türklerle yakın bir zamanda muahede imzalayan İmparator Maksimilyan, aynı zamanda Floransa dukasına *Büyük Duka* unvanını vermesinden dolayı Papaya gücenmiş olduğu için bu müracaata ehemmiyet vermedi. Fransa kıralı IX. Şarl ise Osmanlılarla iyi devam eden münasebâtı sayesinde hem siyaset ve hem de ticarette elde ettiği mevkii düşünerek Papanın müracaatını reddettiği gibi Papanın kardeşi olan Kardinal'ın gerek kendisine ve gerek Alman imparatoru ve Alman beylerine olan müracaatını ve kendisinin Alman beylerini ne suretle ikna eylediğini ve Türk dostluğuna sadık kaldığını elçisi vasıtasiyle Osmanlı hükûmetine bildirdi[2]. İran devletine yapılan müracaat da akim kaldı; çünkü

[1] Sokullu, *Kıbrıs*'ın zaptına kalkılacak olursa, Avrupa devletlerinin Osmanlılar aleyhine ittifak etmelerinden korkmuştu. Nitekim bu ittifak yapılmış ve *Lepanto* mağlûbiyetiyle büyük zararı da görülmüş ise de yine o gayretli büyük vezirin himmetiyle tehlike bertaraf edilmiştir. *Kıbrıs*'ın zaptı için Şeyhulislâm Ebussuûd Efendi'nin fetvası ve *Nakşa* (Naksos) dukası *Yasef Nasi*'nin teşviki de vardır. Ebussuûd'un fetvası *Peçevî tarihi* ile (C. 1, s. 487) Hammer'de (C. 6, s. 244) görülüyor.

[2] 979 senesinde Papa'nın biraderi olan kardinal beyşüz atlı ile Fransa'ya gidip Osmanlılar aleyhine bir ittifak yapmağa çalışmış ise de kıral buna muvafakat etmemişti. Bundan sonra bu kardinal imparatora da baş vurup bunu da Osmanlılar aleyhindeki ittifaka sokmak istemiş, fakat imparator, Alman prenslerinin de bu ittifaka dahil olması şartiyle *Papa*, *İspanya*, *Venedik* ittifakına

Osmanlı hükûmeti İran'dan Şahkulu Han'ın riyaseti altında gelen sefaret heyeti ile anlaşarak aradaki ihtilâfı kaldırmıştı.

Venedik'in müttefikleri

Bu faaliyet neticesinde İspanya kıralı İkinci Filip, Papa ve Malta şövalyeleri ile Venedik arasında bir ittifak vücûda geldi. Bu vaziyet yâni ittifak ve İspanya'nın yüz kadırga ile harbe iştirak edeceği, Dubrovnik (Raguza) cumhuriyeti tarafından Osmanlı hükûmetine bildirmişti[1]. Bunun üzerine Osmanlı devleti *Bosna* eyaletinin güney-batısındaki *Kilis* ve *Hersek*'te hudutlarını tahkim için ora sancakbeylerine emir verdiği gibi donanmanın da miktarının arttırılması için kaptan paşaya hüküm göndermişti[2].

Müttefikler donanması aralarındaki karar mucibince Girid'in *Suda* limanında birleşeceklerdi. Filhakika 1570 senesi mayısında (977 Zilhicce) Venedik donanması *Suda* limanına geldiyse de diğerleri geç kalmışlardı. Az aşağıda görüleceği üzere bu sırada Osmanlılar *Kıbrıs*'a taarruz etmişlerdi. Müttefikler ancak aynı sene ağustosunun (978 rebîulevvel) yirmi birinde birleşebilmişlerdi.

---

gireceğini söylemiştir. Bu defa Alman prensleriyle anlaşmak isteyen kardinal, Fransa kıralının el altından prensleri elde etmesi neticesinde bir muvaffakıyet elde edemiyerek geri dönmüştü.

Fransa kıralının, II. Sultan Selim'e olan nâmesi bir kurye vasıtasiyle *İstanbul*'daki Fransız elçisi Françesko'ya gelip onun vasıtasiyle pâdişaha takdim edilmiştir. Bu nâmenin tarihi malûm değilse de verilen cevabın 980 senesi saferinin dördünde (1572 haziran) oluşuna göre Papanın Fransa kıralına müracaatının 979 sonlarına doğru (1571 mart veya nisan) tarihlerine tesadüf etmesi muhtemeldir (*Mühimme defteri* 19, s. 114).

[1] Dubrovnik beylerine hüküm ki :

Südde-i saâdetime mektup gönderip Filip Kıral (İspanya kıralı II. Filip) *Venedik*'e muavenet için yüz pâre kadırga Papa'ya verip ihzarına acele eylediklerin ve bilcümle eğer Venedik'e müteallik ve eğer Papa ve Dukka ve Beç kıralı vesair Frengistan ve gayre müteferrî her ne ki ilâm olunmuş ise mufassalan malûm-ı şerîfim olmuştur (*Mühimme* 12, s. 123, sene 978 zilhicce ve s. 439). Bundan başka yine Dubrovnik cumhuriyeti, Papa, Pi'nin yerine 1572'de Greguvar'ın Papa olduğunu ve bunun Venediklilere yardımını havi mektuplarını haber vermiştir; buna karşı 980 rebîülevvelinde (1572 temmuz) hükûmetçe cevap verilmiştir (*Mühimme* 19, s. 118).

[2] *Mühimme* 12, s. 98, 126, 128, 131 ilâ 133 ve 139, 140.

Müttefiklerin donanma mevcudu ve faaliyetleri

Müttefiklerin donanma miktarı muhtelif kısımlardan 206 gemi ile 1300 top, onaltı bin asker ile 36 bin gemici ve kürekçi idi. Bunlar 1570 senesi eylülünün on üçünde *Suda* limanından kalkarak eylülün yirmi ikisinde *Meyis* adası önüne kadar geldilerse de orada fırtınaya tutuldular. İleri giden keşif gemileri *Kıbrıs* adasının merkezi olan *Lefkoşe*'nin zaptedilmiş olduğu haberini getirdiler.

Bunun üzerine deniz mevsiminin geçmesi ve donanmanın fırtınadan hasara uğraması sebebiyle müttefikler harbe cesaret edemiyerek *Rodos*'un *Knavye* burnunda Ayoluki köyünden yirmi beş esir aldıktan sonra[1] *Suda* limanına avdet ile muharebeyi gelecek seneye bıraktılar.

Kıbrıs'ın zaptı

Kıbrıs adasının *Trablusşam*, *İskenderun*, *Mersin* ve *İçel* sahillerine yakın olması dolayısiyle adanın, Akdenizin doğusuna sahip olan Osmanlılara geçmesi pek tabiî görülüyordu. Çünkü her sene Mısır'dan ve Suriye sahillerinden *İstanbul*'a giden ve dönen gemiler *Malta* ve Venedik korsanlarının taarruzlarına uğruyordu; bundan başka havanın muhalefeti sebebiyle *Kıbrıs*'a düşen tüccar gemilerinin eşyaları müsadere olunuyordu[2]. Devletçe bu halden şikâyet edilince bu tecavüzü yapanların *Mesina* ve *Malta* korsan gemileri olduğu cevabı veriliyordu.

977 zilhicce / 1570 mayısda 180 *kadırga*, 10 *mavna*, 170 *barça* ile *karamürsel* denilen daha küçük deniz vasıtasından yani üç yüz altmış parçadan mürekkep Osmanlı donanması Kaptan-ı derya Müezzinzâde Ali Paşa kumandasında olarak *İstanbul*'dan *Kıbrıs*'a hareket etti. Adanın zaptına vezir Lala Mustafa Paşa serdar tayin edilip denizdeki donanma faaliyetine de tecrü-

[1] Cezayir reislerinden Pirî Reis'in elde ettiği esirlerden *Papa* ve *İspanya* gemilerinin *Venedik* gemileriyle birleştikleri ve sonra *Rodos*'a gelip *Ayoloki* köyünden yirmi beş esir aldıkları Piayle Paşa'ya yazıldıktan sonra düşman donanmasının üzerine gidilmemesinin sebebi sorulmakta ve noksanını *Kıbrıs*'taki gemilerle ikmal ederek hareket etmesi emrolunmaktadır (*Mühimme* 14, s. 360).

[2] *Mühimme defteri* 3, s. 103, 143, 145, sene 966.

besine binaen II. Selim'in kızının kocası Vezir Piyale Paşa memur edildi. Boğazdan çıkıldıktan sonra donanmaya yüz kadar levend gemileri de iltihak etti. Karadan sevkedilen Anadolu tımarlı sipahileri, tahsis edilen gemilerle *Fenike* limanından adaya geçirildi (978 muharrem / 1570 temmuz) ve bunlar dahilde adanın merkezi olan *Lefkoşe* üzerine sevkedildiler. Donanmadan çıkan Kapıkulu ocaklarının da iltihakiyle Serdar Lala Mustafa Paşa elli bir gün muhasaradan sonra *Lefkoşe*'yi aldı (8 rebîulâhır 978 / 9 eylül 1570). Daha yukarıda söylediğimiz gibi bu sırada müttefik dananması *Meyis* adası önüne kadar gelmiş ise de *Lefkoşe*'nin alındığını haber alarak dönmüştü.

Lefkoşe'nin zaptından sonra adanın doğusundaki *Magosa* (Famagosta)'dan maada diğer mühim Kıbrıs şehirleri teslim oldular. Piyale Paşa düşmanın ânî baskınına mani olmak için *Rodos* açıklarında bulunuyordu. Bu sırada adanın en mühim ve müstahkem şehri olan *Magosa* muhasara edildi (1570 Ekim ayı ortaları). Denizden de yardım gören bu mevkiin düşmiyeceği zannolunmuştu. *Magosa* denizden de abluka olundu; kışın gelmesi üzerine Piyale Paşa *Rodos* beyi Arap Ahmed Bey kumandasında kırk kadar kadırga bıraktıktan sonra *Magosa* limanından ayrıldı; adada yalnız Serdar Lala Mustafa Paşa kaldı.

Magosa'nın alınması

Kale, denizden iyice tazyik edilemediğinden dolayı Venediklilerden yardım görüyordu. Bunun üzerine *İstanbul*'dan Kaptan-ı derya Müezzinzâde Ali Paşa kumandasiyle acele kuvvet ve donanma yollandığı gibi asıl mühim bir donanma da Pertev Paşa serdarlığıyle Akdenize çıkarıldı.

Lala Mustafa Paşa yardım kuvveti aldıktan sonra *Magosa*'yı iyice sıkıştırdı ve nihayet kale kumandanı Bragadino, 1571 Ağustosunun dördünde beş maddelik anlaşma ile bir sene muhasaradan sonra kaleyi teslim etti; *Magosa* kalesinde yedi yüz altmış top ile dört bin cenkçi asker elde edildi.

Kıbrıs derhal tahrir olunup beylerbeğiliğine *Avlonya* sancakbeyi Muzaffer Paşa tâyin olundu ve münasip miktar kuvvet, cephâne konuldu ve bir eyâlet îtibar edilen *Kıbrıs*'a Tarsus,

Alâiye ve İçel sancakları ilhak edildiği gibi[1] aynı zamanda adaya Anadolu'dan Konya, Karaman, Niğde, Kayseri sancaklarından göçmen naklolundu[2]; hattâ daha sonraki senelerde adanın îmarı için göçmen nakli daha müsait şartlarla yapıldı[3]. Bundan sonra Kaptan Paşa, Anadolu sahilinden adaya îcabında asker nakli için bir miktar kuvvet bıraktıktan sonra Serdar Pertev Paşa ile birleşmek üzere *Kıbrıs*'tan ayrıldı ve *Rodos* civarında onunla birleşti[4].

Lepanto - İnebahtı muharebesi

Kıbrıs'ı kurtarmak için sevkedilen müttefik donanması *Meyis* adası önünden geri döndükten sonra mevsimin geçmesi ve donanmaların hasara uğraması sebebiyle harbi ertesi seneye bırakmıştı. Bu müddet zarfında Venediklilerin tahrikiyle *Bosna*'nın *Kilis* sancağında *İşkodra* taraflariyle *Epir*'de *Delvine*, *Yanya* taraflarından Osmanlı devleti bunlar üzerine kuvvet sevketmiştir.

Osmanlılar aleyhine Mukaddes ittifak

Bu vaziyetler sebebiyle Papa Beşinci Pi iyiden iyiye faaliyete geçmiş, bilmünasebe yukarıda söylendiği gibi *Fransa*, *Almanya* ve hattâ *Polonya*'ya yaptığı ittifak teklifi kabul edilmemiş, yalnız *Papalık* ile *İspanya*, *Venedik* ve *Malta* arasında bir anlaşma olmuş ve bu da bir senede yapılmıştı.

[1] *Mühimme* 16, s. 346'de 27 cemaziyelâhır 979 tarihli hüküm.

[2] *Mühimme* 16, s. 246, sene 979. Mühimme 9, s. 246, sene 979.

[3] Ada, harpten harap olup iktisaden fena duruma düşmesi sebebiyle bir müddet vergiden muaf tutulmuş ve buradaki Türk nüfusunu arttırmak için *Konya*, *Karaman*, *Niğde*, *Kayseri*, *Antalya*, *Bozok*, *Alâiye*, *Manavgat*, *İçel* sancak ve kazalarından nakiller yapılmış ve bunların üç sene vergiden muaf oldukları bildirilmiştir. Bundan başka *Kıbrıs*'ta bulunup devlete ihanet eden erkek ve kadın yerli hıristiyanlardan üçyüz neferi de *Antalya*'ya iskân edilmişlerdir (*Mühimme* 71, s. 157). *Kıbrıs*'a daha sonra da Anadolu eyaletinden ve *Adana*, *Tarsus* ve *Sis*'den de göçmen sevkolunmuştur (*Mühimme* 23, s. 273, sene 982 safer). Yine buraya XVIII. yüzyılda Türkmen aşiretlerinden de göçmen iskân edilmiştir.

[4] Talebemden Bay Fikret Alasya eski ve yeni kaynaklardan faydalanmak suretiyle hazırladığı *Kıbrıs tarihi* isimli mezuniyet tezini 1939'da Lefkoşe'de bastırmıştır.

Papanın fevkalâde gayret sarfını tehlikeli gören vezir-i âzam, Venediklilerle bir sulh anlaşması yaparak Papanın faaliyetini durdurmak istediyse de *Magosa* muhasarasının uzun sürmesi müzakereyi akîm bıraktı. Bu esnada Osmanlı hükûmeti muhtelif vasıtalarla düşman ahvalinden malûmat alarak kaptan paşaya talimat veriyordu[1].

1571 mayısının yirmi beşinde akdedilen *Venedik-İspanya* andlaşmasında daimî surette Türklerle mücadele edilmesini havi bir madde de vardı. *Mukaddes ittifak* denilen bu anlaşmaya *Toskana*, *Ceneviz*, *Savua*, *Malta*, *Ferrara*, *Parma* gibi küçük beylikler de girmişti.

Müttefik donanmasının başkumandanlığı İspanya kıralı II. Filip'in kardeşi ve Şarlken'in tabiî oğlu yirmi üç yaşındaki Don Juan'a verildi. *Mesina*'da toplanan donanma, Doğu Akdeniz'e doğru hareket etti; bu mukaddes ittifakla Avrupa'da Osmanlılar aleyhine on ikinci ittifak yapılmış oluyordu[2].

Osmanlı donanması

Daha yukarıda söylendiği gibi *Magosa* muhasarası esnasında Kıbrıs serdarı Vezir Lala Mustafa Paşa'nın yardım istemesiyle donanmanın bir kısmı acele olarak kaptan paşa kumandasında olarak o tarafa yollanmış ve diğer büyük kısım da Pertev Paşa kumandasiyle Akdeniz'e çıkarılmıştı. *Magosa*'nın zaptından sonra kaptan paşa *Kıbrıs*'ta yirmi gemi bıraktıktan sonra 15 zilhicce 978 (10 mayıs 1571)'de adadan ayrılıp 979 saferi iptidalarında (1571 haziran) Pertev Paşa ile birleşti[3]. Bu sırada *İstanbul*'da bulunan Barbaros'un oğlu Hasan Paşa kumandasiyle gönderilen yirmi kadırga da donanmaya iltihak etti.

[1] *Venedik*, *Papa*, *İspanya* ittifakına dair alınan haberler üzerine Osmanlı hükûmetinin kaptan paşaya göndermiş olduğu 19 şevval 978 (1571 mart) tarihli hüküm (*Mühimme* 12, s. 98).

[2] *Hammer tarihi* (Atâ Bey tercümesi), c. 6, s. 266. Hammer, 1344'de Aydın oğlu Umur Bey aleyhinde Papa Urben'in tertip ettiği ittifakı da Osmanlılar aleyhine olan ittifak olarak on üçe çıkarmışsa da doğru değildir.

[3] *Mühimme defteri* 10, s. 10'da Pertev Paşa'ya gönderilen 9 muharrem 979 tarihli hüküm ve *Mühimme* 10, s. 19. Kaptan Ali Paşa'ya gönderilen 3 safer 979 tarihli hüküm.

Osmanlı donanması mevcudu 250 ile 300 arasında idiyse de[1] cenkçi ve kürekçi noksandı. Osmanlı amiralı, Venedik donanmasının *Girid* adası taraflarında olduğunu haber alarak o tarafa gittiyse de bulamadı ve bu sırada Pertev Paşa *Ağrıboz*'da gemileri yağlayıp erzak aldığı sırada Garp Cezayiri beylerbeği olan[2] Uluc Ali Paşa da yirmi gemi ile donanmaya iltihak eyledi[3].

Osmanlı donanması buradan hareketle *Mora*'daki *Navarin* limanına gelerek orada vaziyeti tetkik etti. Düşmanın faaliyetine dair Arnavutluk sahillerindeki sancaklardan ve *Raguzalı*'lardan malûmat alınıyordu; Pertev Paşa *Adriyatik* denizinde bir nümayiş yaparak Venedik şehrini tehdit etti ve sonra *Korfo* ve *Kefalonya* adaları vurularak *İnebahtı* (Lepanto) körfezine gelindi. Düşmandan bir haber alınamadığından askerin çoğu sahile çıkmıştı; avdet olunmak üzere iken tersane reislerinden olup balıkçı kıyafetinde casusluk eden Kara Hoca'nın getirdiği haberde müttefiklerin üçyüzden fazla kadırga, on iki mavuna ve daha bir çok gemi ile *Kefalonya* sahillerine geldikleri anlaşıldı[4] ve derhal Pertev Paşa'nın riyasetinde bir harp meclisi toplandı.

Muharebe kararı

Bu harp meclisinde, *Lepanto-İnebahtı* kalesinin altında muharebe etmekle açık denizde harp etmek şıklarından hangisinin münasip olacağı görüşüldü. Kara askeri serdarı Pertev Paşa, cenkçi ve kürekçi

[1] İstanbul donanmasının 978 zilkadesinde (1571 nisan) ikiyüz elli pâre kadırga ve mavunadan mürekkep olarak çıktığını Kâtip Çelebi yazar (*Tuhfet ül-kibar*, s. 90). Müverrih Âlî de kaptan-ı derya Ali Paşa'nın 978 nevruzuna müsadif cuma günü üçyüz parça kadırga, mavuna ve kalite ile *İstanbul* limanından çıktığını beyan etmektedir (*varak* 197 b). *Peçevî tarihi* 979 saferinin iptidaki cuma günü *İstanbul*'dan üçyüzden ziyade gemi ile çıktığını ve taşrada olan ümera ve levend gemileriyle donanmanın dört yüzü geçtiğini beyan etmektedir (c. 1, s. 491). Hammer ise Osmanlı donanması mevcudunu 240 kadırga, kırk kalyon ve yirmi küçük çekdiri olarak üçyüz gösteriyor (*Atâ Bey tercümesi*, c. 6, s. 267).

[2] Bu tarihlerde Cezayir, Asıl Cezayir ve Garp Cezayiri veya Cezayir-i Magrıp olarak ikiye ayrılmış olup bunlardan Cezayir beylerbeğiliği Katapn-ı derya Ali Paşa da olup Garp Cezayiri beylerbeğiliği de Uluc Ali Paşa üzerinde idi.

[3] *Mühimme defteri* 10, s. 12 (979 muharrem iptidası) ve aynı defter, s. 14'de Uluc Ali Paşa'ya yollanan hüküm.

[4] Atâyî, *Şekayik zeyli*, s. 160.

noksanlığı sebebiyle İnebahtı limanında müdafaa tertibatı alınarak düşmanın tecavüzü halinde müdafaa muharebesi yapılmasını söyledi; Uluc Ali Paşa da askerin acemi ve noksan olmasından ötürü[1] ve sair bir haylı mâkul delillerle harbin müdafaa halinde yapılmasını ileri sürüp Pertev Paşa'nın mütaleasına iştirak eyledi ise de Kaptan-ı derya Ali Paşa bu fikirlere şiddetle îtiraz etti ve düşmana taarruz etmesi hakkında kat'î emirler aldığından bahseyledi; bunun üzerine taarruza karar verildi.

Bu karar üzerine Uluc Ali Paşa, hücûm edilecekse hiç olmazsa sahilden uzakta hücûm edilsin dedi; fakat bu da itiraza uğradı. Bunun üzerine heyecana kapılan Uluc Paşa gelmekte olan tehlikeyi görüp sakalını yolarak:

— "Hani, Hayreddin Paşa ile Turgutça ile cenk görenler niçin söylemezler? Bir gemiye top dokununca karaya gider, askerin inhizamına sebep olur" diye bağırdiyse de dinletemedi[2].

Kaptan-ı derya Müezzinzâde Ali Paşa cesur olmakla beraber birbirini müteakip kendisine gönderilen fermanlarda mutlak surette düşmana taarruz etmesi emrolunup aksi takdirde mesul olacağı yazılmış olduğundan behemehal taarruz edilmesini müdafaa etmişti.

İnebahtı deniz savaşı

Deniz savaşı İnebahtı körfezinde oldu. Burası *Mora*'nın Kuzey kısmiyle Orta Yunanistan ve *Karlıeli*'nin Güney sahiline düşüyordu. İnebahtı körfezine Batı tarafından girilir ve bu körfez yakın zamanlarda açılmış olan *Korent berzahı*'na kadar devam ederdi. İnebahtı kasabası bu körfezin Kuzey sahilinde bulunuyordu.

[1] Donanmada cenkçi ve kürekçinin noksan olmasının sebebi *Kıbrıs*'taki muharebe dolayısiyle düşmanın muhasara altında bulunan *Magosa*'ya gitmek ihtimaline mebnî donanmanın alelacele çıkarılmasından ileri gelmişti (*Tuhfet ül-kibar*, s. 90). Âli Osmanlı donanmasının üçyüz, Levend'lerin yüz gemisiyle dörtyüz olup kışın yaklaşması üzerine Levend gemileri ve etraf beyleri Pertev Paşa'dan avdetlerine müsaade aldıktan sonra cenkçi ve kürekçinin yarısından ziyadesi dağılıp donanmada az adam kaldığını ve böylece İnebahtı'ye gelindiğini yazıyor (Basılmamış ikinci cilt, s. 198).

[2] *Tuhfet ül-kibar*, s. 93.

Bu muharebede Osmanlıların savaşa iştirak eden donanma mevcudu 224 ve müttefiklerin ise 278 idi[1]. Türk donanması düşman gemilerinin *Kefalonya*'da olduğunu haber alınca körfezden çıkarak körfezin Kuzey sahilini takip ile düşman üzerine yürüdü ve açık denizden gelmekte olan düşmanı gören kaptan paşa hücûma geçti ve kendisi düşman donanması kumandanının gemisi üzerine atıldı.

979 cemaziyelevvelinin on yedinci pazar günü (7 ekim 1571) *Preveze* sahili açıklarında muharebe başladı. Düşman başamiralı Don Juan, kendi gemisine hücûm eden geminin bizzat kaptan paşa gemisi olduğunu üç fenerinden[2] anladı ve bütün kuvvetini buraya teksif ettirdi. Şiddetli muharebeden sonra Kaptan-ı derya Ali Paşa ile bir çok beyler şehid ve Ali Paşa'nın iki oğlu esir düştüler. Bu hali gören bir kısım asker kara tarafına kaçtılar; Pertev Paşa'nın gemisi top ile batırılarak kendisi denize düşüp yüzerken Hasan Paşa oğlu Mahmud Bey tarafından kanca ile kurtarılıp gemiye alındı ve bir hizmetkâr elbisesi giydirilip Mahmud Bey gemisiyle *Preveze*'ye çıkarıldı; bu deniz muharebesi güneşin doğmasiyle başlayıp batıncaya kadar devam etti. Yüz doksan Türk gemisi ya battı veya düşmanın eline geçti; karşı tarafın gemi zayiatı az olmakla beraber insanca telefatı çoktu[3].

Uluc Ali Paşa

Bu Lepanto muharebesinde Cezayir beylerbeğisi Uluc Ali Paşa donanmasının sağ cenah kumandanı idi. Kendi cephesindeki düşmanın sol cenahını perişan

[1] Hammer harbe iştirak eden müttefikler donanmasını yetmişi İspanya, onu Malta, üçü Savua kadırgasiyle on iki Papa, yüz on dört Venedik gemisinden mürekkep olarak ikiyüz dokuz ve Osmanlı donanmasının ise üç yüz olduğunu yazmaktadır (*Atâ Bey tercümesi*, c. 6, s. 267 ve 269). Kâtip Çelebi muharebe esnasında Osmanlı donanmasının yüz sekiz, düşmanın ise 231 gemisi olduğunu yazmaktadır (s. 92-93).

[2] Kaptan paşa gemisi olan *baştarde*'de üç fener vardı. Kaptan paşa bu ihtiyatsızlıkla kendisini tanıtmıştı. Halbuki deniz kurdu olan sağ cenah kumandanı Uluc Ali Paşa kendisinin fenerini koymamıştı.

[3] İnebahtı savaşı bütün Avrupa'da büyük bir sevinç ve heyecan uyandırmış, halk arasında müttefik donanmasının zaferini kutlamak için bir çok manzûmeler yazılmıştır. Bunlar hk. bk. Guida Antonio Quarti, *La Battaglia di Lepanto nei canti popolari dell'epoca. Milano* 1930. IX, 318 s.

edip Malta şövalyeleri kaptan gemisini zapt ve kumandanın başını kestikten sonra avdet ederken merkez donanmasının mağlûbiyetini görünce müteessir bir halde harp sahasından çekildi; müttefikler kendisini takip ederek *Navarin*'de kuşattılarsa da elde edemediler; aralarındaki anlaşmamazlık neticesinde evvelâ İspanyollar ve sonra da Venediklilerin çekilmesi Uluc Ali Paşa'yı kurtardı.

Bu suretle kumanda ettiği gemilerini hemen zayiatsız kurtarmağa muvaffak olan Uluc Ali Paşa, bu acı haberi *Edirne*'de bulunan pâdişaha bildirdi ve gösterdiği ehliyete binaen kaptan paşalık kendisine verildi[1]. Lepanto-İnebahtı muharebesini kazanan müttefikler, *Korfo* adasına çekilmişlerdi; serbest kalan yeni kaptan paşa *İstanbul*'dan İnebahtı'ya dönerek buraya kaçan gemileri beraberine alıp müttefiklerin Türk sahillerine tecavüzlerine meydan vermemeleri için bir müddet daha denizde kaldıktan sonra seksen yedi parça donanma ile *İstanbul*'a geldi ve kendisinin *Uluc* lâkabı *Kılıç*'a tebdil olundu[2].

İnebahtı galibiyeti Avrupa'da büyük şenliklerle tes'id edildi. Alınan gemiler, kaptan paşa gemisinin fanusları (fenerleri) ve sancakları Frenk memleketlerinde ve sahillerdeki şehir ve kasabalarda teşhir edildi[3]. Papanın amirali Marko Antoniyo bir zafer alayı ile *Roma*'ya girdi. Zafer nişanesi olarak Venedik'te bir âbide yaptırdı[4].

[1] Cezayir-i Garb beylerbeğisine (Uluc Ali Paşa) hüküm,

Elhaletü hâzihi senin hakkında mezid-i inayet-i pâdişâhânem zuhûra getürüp işbu 979 cenmaziyelâhırının sekizinci gününde (28 ekim 1571) kapudanlığımla Cezayir beylerbeğiliğini sana tefviz edip buyurdum ki vüsul buldukta asla ve kat'a tehir ve terahi etmeyip adamın gönderip hasların zeptettirip dahi sen bizzat yanında olan gemilerle gelip vezirim Pertev Paşa'ya mülâki olup perakende olan gemileri cem edip *Ağrıboz*'la *Sakız* arasında muhafaza hizmetinde olasın (*Mühimme* 16, s. 319, sene 979) cemaziyelâhır.

[2] *Âlî tarihi*, varak 198 b. ve *Tuhfet ül-kibar*, s. 95. *Hammer tarihi*, c. 6, s. 273 ve *Peçevî tarihi*, c. 1, s. 498.

[3] *Âlî tarihi*, varak 198 b.

[4] *Hammer tarihi*, c. 6, s. 272.

Galebeden sonra

Lepanto deniz harbini kazanan müttefikler *Korfo* adasına çekildikten sonra kendilerine yardıma gelmiş olan on üç kadırga buldular. Muharebeye devam hususunda aralarında bir görüşme yaptılar. Venedikliler tarafından *Aya Mavra* adasının muhasarası teklif edildiyse de kabul olunmadı; diğer hususlarda da anlaşamadıklarından ayrılmağa karar verdiler. Başamiral Don Juan evvelâ *Mesina*'ya ve sonra *Napoli*'ye gidip askerini terhis etti ve Papalık amiralı Mark Antoniyo Kolona *Roma*'ya geldikten sonra Papanın emriyle *İspanya*'ya gönderildi ve Venedik amirali olan Sebastiyan Verniyero ise kışı *Korfo*'da geçirdi.

Yeni Osmanlı donanması

Son durum ve faaliyet

İnebahtı mağlûbiyeti Akdenizde bir çok ada ve sahillere malik olan Osmanlı devletinin Türk donanmasını âdeta mahvetmişti; müttefikler bu sene fazla zayiat sebebiyle *Çanakkale* boğazına ve sahillere tecavüz etmedilerse de ertesi sene bunu yapmaları pek muhtemeldi. Bundan dolayı yeni Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa, çok telâş ediyordu. Kış mevsimi her tarafta mütemadî donanma faaliyeti ile geçti.

Devlet merkezindeki tersanede pâdişaha ait hasbahçeden bir miktar ayrılmak suretiyle fazla gemi yapılmak için[1] mevcut kızakların miktarı arttırıldığı gibi Karadenizde, *Sinop*, *Amasra*, *Kandıra*, *Kefken*, *Midye*, *Varna*, *Ahyolu*, *Süzebolu*, *Burgaz*, Marmara denizinde, *İzmit*, *Gemlik*, *Biga*, *Gelibolu*, Doğu Akdenizde *Edremit*, *Rodos*, *Antalya* ve *Alâiye* ve diğer bazı limanlarda gemi inşasına başlandı; yalnız *Sinop*'ta on yedi kadırga yapılıyordu; diğer yerler, kendi kabiliyetlerine göre müteaddit kadırga yapmakta idiler. Gemi yapmakta olan her yere lâzım olan kereste, gemi demiri, zift, kürek, yelkenbezi, halat vesair levazımat için bu malzemeyi hazırlamak ile mükellef ocaklık mıntakalara da

[1] Sultan Selim mağlûbiyet haberini *Edirne*'de öğrenip hemen *İstanbul*'a gelerek "Tersane kurbinde olan bahçe-i hassadan bir miktar yerin ifraz edip müceddeden sekiz sefine için tersane ihdas ettiler.." *Peçevî tarihi*, c. 1, s. 498 ve *Tuhfet ül-kibar*, s. 95.

aynı zamanda emirler verildi. Bir taraftan gemileri kalafatlamak için kalafatçılar tedarik olunurken diğer taraftan da gemilere kürekçi ve tüfenk-endaz efrad hazırlanmakta idi. İstanbul tersanesi geç vakitlere kadar çalışıyordu.

Kılıç Ali Paşa'nın endişesi ve Sokullu'nun sözleri

Kılıç Ali Paşa, levendlikten yetişme olup devletin esas teşkilâtını bilmediğinden her zaman Vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa'ya :

— "Tekne îcad ve ihdası mümkündür ve illâ meselâ iki yüz sefineye beş altı yüz lenger (gemi demiri) palamar ve ip ve her sefineye yelken ve sairenin tedarikine imkân yoktur" dermiş.

Bütün bu faaliyeti durmadan takip ve idare eden Sokullu, Kaptan paşaya cevap olarak :

— "Paşa hazretleri, sen henüz bu devlet-i aliyyeyi bilmemişsin; bevallah böyle itikat eyle, bu devlet ol devlettir ki murad edinirse cümle donanmanın lengerlerini gümüşten, resenlerini (iplerini) ibrişimden, yelkenlerini atlastan etmekte suûbet çekmez ve her hangi geminin âlâtını ve yelkenini yetiştirmezsem bu minval üzere benden al" deyince bu sözlerden müteheyyic olan Kılıç Ali Paşa hemen yerinden kalkıp Sokullu'nun elini öpmüş ve :

— "Hakikaten bildim ki donanmayı siz tekmil edeceksiniz" demiştir[1].

İşte bu gayret ve mükemmel teşkilât[2] sayesinde beş buçuk

[1] *Peçevî tarihi*, c. 1, s. 498 ve ondan naklen *Tuhfet ül-kibar*, s. 95.

[2] Bir hatıra :

Lisedeki öğretmenliğim zamanında Sokullu'nun bu sözlerini Peçevî tarihinden naklen mektep kitaplarında ve diğer tarihlerde görerek talebelerime anlatırken vezir-i âzamın bu tarzda konuşmasını içimden mübalâğaya hamlederdim. Daha sonraları arşiv vesikalarını ve mühimme defterlerini tetkik ederken bir kış esnasında yeniden donanma inşasına ve bu teknelere lâzım olan eşyayı tedarik için ocaklık olan yerlere yazılan ve faaliyetin takibini bir gösteren çok vesika ve hükümleri gördükten sonra Sokullu'nun, kaptan paşaya söylediklerinin mübalâğa olmadığına inandım.

ay zarfında her şey hazırlanarak ikiyüzden fazla kadırga ve mavuna donanmış olarak nevruzdan evvel Kaptan paşanın emrine verilmiştir [1].

İnebahtı mağlûbiyetine dair Sokullu ile Venedik elçisi arasında bir görüşme

Kıbrıs'ın zaptı esnasında Venedik elçisi Barbaro memleketten çıkarılmayarak *İstanbul*'da bırakılmıştı; elçi Türk donanmasının mahvından sonra Osmanlı hükûmetinin sulhe tarafdar olup olmadığını anlamak isteyerek bir mülâkat esnasında Sokullu'yu yoklamıştı. Vezir-i âzam ona :

— "İnebahtı muharebesinden sonra cesaretimizin sönmediğini görüyorsun; sizin zayiatınızla bizimki arasında fark vardır; biz sizden bir kırallık yer (yani Kıbrıs adasını) alarak kolunuzu kestik; siz ise donanmamızı mağlûp etmekle sakalımızı tıraş etmiş oldunuz; kesilmiş kol yerine gelmez, lâkin tıraş edilmiş sakal daha gür olarak çıkar" demişti [2].

Yeni donanmanın çıkışı

Sokullu'nun yukarıdaki sözü boş değildi; daha evvel anlattığımız gibi bir kış içinde yeni ve mükemmel bir donanma her şeyi ile hazırlanmış ve Kılıç Ali Paşa kumandasında olarak 1572 Haziranı iptidasında (980 safer) ikiyüz elli parça gemi *İstanbul*'dan Akdenize hareket etmişti.

Osmanlı donanması *Mataban burnu* civarında Venedik gemileri ile ufak, tefek top muharebesi yaptı ise de bir netice çıkmadı; asıl mühim şey Osmanlıların, bir kış mütemadiyen çalışarak

[1] Kilis (Bosna'da) beyine hüküm ki,

İnayet-i hak celle ve alâ ile işbu sâl-i ferhunde-fâlde Tersane-i âmiremde iki yüz elli pare mürettep ve mükemmel kadırga tedarik ve ızhar olunup ve bundan mâada Rumeli ve Anadolu yakalarında emr-i şerîfim mucibince levend kaptanları ve korsanlar üçyüz pare mükerrer çektirir gemileri bilfiil hazır ve müheyya eyleyip Tersane-i âmiremden tedarik olunan ikiyüz elli pâre kadırga ile işbu sene 980 safer ül-hayrının gurresi (iptidası) olan yevm il-hamis (perşenbe günü) de Cezayir beylerbeğisi kapudanı Kılıç Ali dâme ikbalühû teveccüh ve azimet eylemiştir.... (*Mühimme* 19, s. 89, sene 29 muharrem 980).

[2] *Hammer tarihi* (Atâ Bey tercümesi), c. 6, s. 274.

ortaya büyük bir donanma çıkarmağa muvaffak olmaları idi. Filhakika Osmanlı devletinin ilkbaharda donanma çıkarması ihtimali olmadığına yüzde yüz inanan müttefikler, bundan istifade ile harbe devam edeceklerdi. Halbuki iş umdukları gibi çıkmadı; *Navarin* önlerine gelen donanmayı gören Venedikliler şaşırdılar ve hemen çekilerek müttefikleriyle beraber geldilerse de *Mudon* kalesi altında bulunan Osmanlı donanmasına taarruza cesaret edemeyip bir iki defa top teatisi olarak düşman, kadırgalarını, mavna ve barçaların himayesi altına aldığı için cenk edilemiyerek müttefik donanması *Mora*'nın güneyindeki *Çuka* adasına doğru çekildi. Kılıç Ali Paşa da donanma ile *Ağrıboz* adasına gelip ağır yollu kadırgaları orada bırakıp kendisi iyi gemilerle adalar arasında dolaşarak mevsim geçinceye kadar denizde kalmış ve sonbaharda deniz mevsimi geçince geri dönmüştür[1]. Venedik cumhuriyeti bu vaziyet karşısında müttefiklerine güvenemediğinden sulhe yanaştı[2].

Venedik'le sulh

Cumhuriyet neticenin kendi lehine çıkacağından ümidini keserek müttefiklerinden ayrılıp sulhe yanaştı[3]. Fransa sefirinin tavassutiyle Venedik elçisi Barbaro ve fevkalâde murahhas Moçenigo ile 14 zilkade

[1] *Mühimme defteri* 19, s. 368, 21 rebîulâhır 980 tarihiyle kaptan paşanın mektubu üzerine gönderilen hükümden ve *Tuhfet ül-kibar*, s. 96 ve *Peçevî tarihi*, c. 1, s. 499.

[2] İnebahtı mağlûbiyetini müteakip *Selânik* ve *Yunanistan*'daki Rumların ileri gelenleri, Selânik kilisesinde toplanıp Leh kıraliyle Rus çarına mektuplar yazarak Osmanlılar aleyhine onları tahrik etmek istemişlerdi; fakat bunlar Lehistan tarafına geçmeden Eflâkta tutulmuşlardır (*Mühimme* 9, s. 216). *Yanya* ve *Karlıeli* taraflarındaki Rumların da İnebahtı harbini müteakip *Venedikliler*'le muhabere ettikleri görülüyor (*Mühimme* 9, s. 228).

[3] Dubrovnik'e varınca yol üzerindeki sancak beylerine ve kadılara gönderilen 20 şevval 980 tarihli hükümde İstanbul'da bulunan Venedik balyozunun, devletinin sulh istediğini bildirdiği ve oğlu ile bazı adamlarını *Venedik*'e gönderdiği için kendilerine müdahale edilmeyip zahire tedarikinde yardım edilmesi emrolunmuştur (*Mühimme* 21, s. 135).

980 / nisan 1573 tarihinde bir muahede imza edildi[1].

Yedi madde üzerine akdedilen muahede mucibince Venedik cumhuriyeti *Kıbrıs*'ın Osmanlılara terkini kabul ediyor ve bundan başka Sultan Süleyman zamanından beri verdikleri üç yüz bin filoriyi her sene ödemeyi taahhüd eyliyordu[2]. Venedik cumhuriyeti *Kıbrıs* adası kendi elinde iken her sene Osmanlılara veregeldiği sekiz bin dukayı –adanın Osmanlılara geçmesi hasebiyle– bundan sonra vermeyecekti.

[1] Venedik Cumhuriyeti ile barış yapıldıktan sonra verilen 14 zilkade 980 tarihli ahidnâme sureti *Başbakanlık Arşivi Mühimmeleri*'nin yirmi birinci defterinde (s. 165) vardır; ahidnâmenin bazı kısımları şunlardır :

Yevmi'l-erbaa fî 14 zilkade; sene 980 Kostantiniyye

Venedik Beylerine yazılan ahidnâme-i hümâyun suretidir :

Nişan-ı hümâyun yazıla ki, Hazret-i Hakkın inayetiyle ben ki.... Sultan Selim Han b. Süleyman Han'ım şimdiki halde.... Venedik doji beyleri.... dergâh-ı saâdet destgâhım balyosluk hizmetinde olan *Morko Tenono Barbarum* (Marcantonio Barbaro : Bu balyos hk. bk. Tommaso Bertelè, II Palazzo degli Ambasciatori di Venezia a Constantinopoli. Bologna 1932, s. 140) nam mûteber adamları müşarünileyhim beyleri cânibinden giru sulh ve salâh hususunu îlâm ve iş'ar edip bu babta kendi hattı ve mühriyle mektubunu âsitâne-i saadet-âşiyanıma getirip istid'ây-ı inayet eyledikte.... hayyiz-i kabulde vâki olup mezbur balyosun mektubunda mukayyed olan cümle şartlarından biri, Venedik beyleri merhum babam Sultan Süleyman Han tâbe serahu zamanında verdikleri üçyüz bin filoriyi eski ahidnâmelerde mukayyed olduğu üslûp üzre vereler ve andan gayri Sopot nam hisarı dahi bile alınan toplariyle vireler, içinde olan reayadan isteyen kala ve istemeyen esbab u emvali ve evlâd u ensabı ile murad edindikleri yere gideler, kimesne mâni olmaya, ve *Zaklisa* (Zanta) cezîresinden ötürü mukaddema beş yüz filori verirler idi. Hâliyâ bin filori ziyade edip kadîmden vire geldikleri üslûp üzere filoriyi südde-i saâdet-meâbımıza irsal ederler. Merhum babam tâbe serahu zamanında verilen ahidnâme-i hümâyunda... mukayyed olan hususları ki kemakân mukarrer tuttum ve Venedik beyleri *Kıbrıs* cezîresinden ötürü sâl be-sal südde-i saâdetime verdikleri sekiz bin altını min ba'd vermiyeler ve *Arnavutluk*'ta ve *Bosna* vilâyetinde olan yerler ki hâliyâ bazısı bu canibin tasarrufuna girip ve bazısı dahi Venedik beylerinin ellerindedir; iki canibin ellerinde olan hisarların kadîmî sınurları ve karyeleri vira bozulmadın ne vechile zapt olunagelmiş ise min ba'd giru ol veçhile zapt oluna... (Bundan sonra iki taraf tüccarının eşya ve gemilerinin iadesi ve zayi olanlarının tazmini maddeleri geliyor).

[2] Hammer, üçyüz bin filorinin Kıbrıs seferinin masarifi olarak verileceğini kaydetmekte ise de bundan evvelki nottaki ahidnâme metnine göre böyle bir söz olmayıp bu paranın Sultan Süleyman zamanından beri verilmekte olduğu beyan edilmektedir.

Venedikliler ellerinde bulunan *Zaklisa* (Zanta) adasından dolayı her sene Osmanlı hazinesine verdikleri beşyüz dukayı üç misli yani bin beş yüz duka olarak ödeyeceklerdi; her iki tarafca müsadere olunan tüccar mal ve gemileri iade veya tazmin edilecekti.

Kıbrıs'tan başka Arnavutluk sahilindeki *Sobot* veya *Sopoto* kalesi bütün toplariyle Osmanlılara terkediliyordu; *Kilis* (Bosna'da) tarafındaki *Kamengrad* madeni ile iki kale de ele geçti. İki taraf arasında Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki diğer maddelere riayet edilmesi tekarrür etti[1]. Hammer bunları kaydettikten sonra "Bu muahedenin şartları nazar-ı dikkate alınacak olursa İnebahtı muharebesini Türkler kazanmış zannolunur" demektedir[2].

Şurası muhakkak ki Osmanlı hükûmeti, donanması mağlûp olmakla beraber her ne kadar kendi lehine iyi bir muahede akdettiyse de İnebahtı muharebesinde kıymetli denizcilerin ölümü daha sonraki senelerde donanmamızın eski satvetini kaybetmesinde mühim âmil olmuştur[3].

Yemen meselesi

Yemen'in durumu

Hadım Süleyman Paşa'nın Hind seferinden avdetinde *Yemen*'e nasıl el koyduğunu ve Zeydî imamlarından Şerefeddin oğlu Topal Mutahhar'ın *Aden*, *San'â* ve sair yerleri ne suretle ele geçirdiğini ve buraların geri alınması için Mısır beylerbeğisi Sinan Paşa'nın serdar tayin edilip Yemen beylerbeğiliğinin de Özdemir oğlu Osman Paşa'ya verildiğini kitabımızın ikinci cildinde yazmıştık. Şimdi bu kısımda da *Yemen*'in son durumunu gösterelim.

Yemen'in *Kızıldeniz* sahiline düşen *Zübeyd* kısmında sözde Osmanlı hâkimiyetini tanıyan beyler ve Yeniçeriler idareyi ele

[1] *Hammer tarihi* (Atâ Bey tercümesi), c. 6, s. 275.

[2] *Hammer tarihi* (Atâ Bey tercümesi), c. 6, s. 276.

[3] Kıbrıs'ın zaptı ile İnebahtı deniz savaşı ve bu savaşdan sonra cereyan eden hâdiseler hakkında bütün Venedik ve ecnebî vesikaları şu eserde bulunabilir : Guido A. Quarti, *La guerra contro il Turco a Cipro e a Lepanto. MDLXX - MDLXXI. Storia Documeniata.* Venezia 1935, 755 s.

almak için birbirleriyle uğraşırlarken *Yemen*'in dağlık mıntakasında bulunan Zeydiyye hanedanı meydanı müsait buluarak *Yemen*'i elde etmek için ortaya atılmışlardır. Zeydiyye hânedanının müessisi Şemseddin bin Ahmed olup Hazret-i Ali'nin torunu İmam Zeynelâbidin'in oğlu Zeyd'in kolundan gelmişlerdir; bunlara *San'a imamları* denilirdi.

İkinci ciltte görüldüğü üzere Yemen, Osmanlı idaresine geçtikten sonra 973 H. / 1565 M. de Mustafa Paşa zade Rıdvan Paşa buraya beylerbeği tayin edilmişti. Rıdvan Paşa kendisinden evvel beylerbeyi olan Mahmud Paşa hakkında hükûmete şikâyette bulunduğu için araları açılmıştı. Mahmud Paşa *İstanbul*'a geldikten sonra epi para dökerek Mısır beylerbeyliğini elde etmiş ve *Yemen*'in, geniş olup iki beylerbeylik ile idaresinin mümkün olacağını söyliyerek burasını ikiye ayırtmıştı.

İmam Mutahhar'ın isyanı

Bu suretle Yemen'in dağlık kısmı olan *San'a* ile *Teaz* tarafları Murad Paşa'ya ve *Zübeyd* ve *Hudeyde*'yi havi sahil kısmı da Rus Hasan Paşa'ya verilerek Rıdvan Paşa açıkta bırakılmıştır.

Bu sırada vaziyeti müsait görerek kuvvetlenen Topal Mutahhar, *San'a* ve *Teaz*'de bulunan Murad Paşa'yı mağlûp ederek öldürmüş ve *San'a* ile *Teaz*, *Aden* ve *Muha*'yı zaptetmiş ve bundan sonra *Zübeyd* üzerine gelmiş ise de Hasan Paşa'nın şiddetli müdafaası üzerine muvaffak olamamıştır.

Bu hâdiseler hükûmet tarafından haber alınınca *Şam* beylerbeysi Lala Mustafa Paşa vezirlikle Yemen serdarlığına tayin olunduğu gibi *San'a* ve *Yemen* olarak ikiye ayrılan beylerbeylik de birleştirilerek sabık Habeş beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa'ya verildi (975 zilhicce / 1568 haziran) ve Osman Paşa'nın gelip *Aden*'i elde etmesine kadar Rus Hasan Paşa'nın *Zübeyd* muhafazasında kalması emrolundu[1].

Kendisine îcap eden para ve saireyi *Mısır*'dan alması emrolunan Lala Mustafa Paşa ile Mısır beylerbeyi Sinan Paşa'nın aralarının açık olması sebebiyle istediği yardım yapılmadı, birbirlerini şikâyete başladılar, bu suretle aradan dokuz ay geçti;

[1] *Mühimme* 7, s. 461.

neticede Lala Mustafa Paşa azlolunup Sokullu'nun himaye ettiği Sinan Paşa Yemen serdarı oldu[1].

Sinan Paşa'nın faaliyeti

Yemen beylerbeyliğine tayin edilen Özdemir oğlu Osman Paşa, Serdar Sinan Paşa'dan evvel *Yemen*'e giderek Mutahhar'la çarpıştı ve *Teaz*'ı geri aldı ve bu sırada yeni serdar Mekke yoluyle *Yemen*'e geldi. Süveyş tersanesindeki donanma da Süveyş kaptanı Kurdoğlu Hızır Reis kumandasiyle faaliyete geçti.

Sinan Paşa *Yemen*'e geldikten sonra Lala Mustafa Paşa'nın adamı olduğu için Özdemir oğlu Osman Paşa'yı azlederek Rus Hasan Paşa'yı tayin ettiğinden Osman Paşa öldürülmekten korkarak kaçıp acele *İstanbul*'a geldi.

Aden şehri Süveyş donanması kumandanı Kurdoğlu Hızır Reis tarafından alındı (977 H./1569 M.); bundan sonra büyük bir azimle hareket eden Sinan Paşa *San'a* ile *Kevkeban*'ı ve Mutahhar'ın eline geçmiş olan diğer yerleri zaptettiğinden Topal Mutahhar itaate mecbur oldu[2]. Yemen işini tamamen bitiren Sinan Paşa lâzım gelen ıslahatı da yaparak beylerbeğiliğini Behram Paşa'ya verdikten sonra 979 H./1571 M. de *Mekke* yoluyla *Mısır*'a gelip oradan da *İstanbul*'a çağrılarak divan-ı hümâyuna yedinci vezir olarak oturtuldu.

Yemen bu suretle Osmanlı idaresi altına girmiş ve Osmanlı hâkimiyeti XVI. asır sonlarına (1519) kadar sürmüş ve bu sırada *Zeydî* imamlarından El-Kasım, El-Mansur Billâh sessizce ve Osmanlılara karşı mümâşat ederek bütün kabileleri etrafına toplamak suretiyle bir hükûmet kurmağa muvaffak olmuş ve Yemen valileriyle de hoş geçinmiştir.

[1] Asıl adı *Halkulvad* olan buraya halk *Kulbend* ve Avrupalılar *Goletta* derler.

[2] Vezir Sinan Paşa'ya hüküm ki :

Mektup gönderip *Halkulvad* ve *Tunus* bi-inayetillâhi Teâlâ feth ve teshir olunup *Halkulvad* temelinden hedm olunup içinde olan küffarın ekseri ta'me-i şimşir ve bir miktarı kayd u bend ve esir kılınıp sây-i meşkûr ve bzel-i makdur etmişsin... yüzün ak olsun... (*Mühimme* 26, s. 287, 15 receb 982); aynı mealde Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa'ya da bir hüküm gönderilmiştir (s. 288).

Tunus'un kat'î olarak alınması

Tunus'un son durumu

Kitabımızın ikinci cildinde Barbaros'un faaliyetinden bahsederken *Tunus*'un onun tarafından zaptedilip son Tunus sultanı Mevlây Hasan'ın Şarlken vasıtasiyle burasını geri almağa muvaffak olarak İspanyolların himayesi altında hükümdarlık yaptığını ve bunun 974 H./1540 M.de oğlu tarafından hal' edildiğini ve Turgud Reis'in de *Tunus*'u elde etmek için uğraştığını göstermiştik.

Kıbrıs muhasarası esnasında Cezayir-i Garp beylerbeyi Uluc Ali Paşa *Tunus* üzerine giderek orasını zaptetmiş ise de[1] *Tunus*'u elde bulundurabilmek için lüzumlu olan *Halkulvad* veya *Kalbend* (Goletta)[2] İspanyolların ellerinde kalmıştı. Ven edik sulhünden sonra Lepanto muharebesinde müteffiklerin baş kumandanı olan Amiral Don Juan, *Tunus*'u geri almak için doksan kadırga ile Afrika sahiline geçti. Bunu haber alan Mevlây Hasan'ın oğlu Hâmid – ki babasının gözlerini oydurmuştu – İspanyolların yanına koştu; Tunus beylerbeğisi Haydar Paşa bunlara mukavemet edemiyerek *Kayrevan*'a çekildi.

Don Juan, *Tunus* hükümdarlığını Hâmid'e vermeyerek onu, çocuklariyle beraber *Napoli*'ye nakledip kardeşi Mevlây Mehmed'i hükümdar yaptı ve Tunus hükümdarının muhafazası için sekiz bin İspanyol bıraktı (980 cemaziyelâhır / 1572 ekim).

Tunus'un zaptı

Tunus'un elden çıktığı hükûmetçe haber alınınca buranın geri alınması için sabık Yemen serdarı olup vezirlikle *İstanbul*'da bulunan Sinan Paşa memur edilip Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa ile birlikte *Tunus*'a gittiler (982 H. 1574 M.). Donanma mevcudu üçyüz kadardı; karaya

[1] Vezir Lala Mustafa Paşa'ya gönderilen 20 safer 976 (1568 ağustos) tarihli hükümde vezirlikle Yemen serdarı tayin edildiği halde dokuz aydan beri mahalli memuriyetine gitmemesi sebebiyle azlolunup serdarlık ve vezirliğin Mısır beylerbeğisi Sinan Paşa'ya verildiği ve kendisine gönderilen tuğralı beyaz kâğıtların Sinan Paşa'ya teslim ile *Şam*'a dönmesi emrolunmuştur (*Mühimme* 7, s. 693).

[2] Topal Mutahhar yaşı doksanı geçmiş olarak 980 senesi recebinde (1572 kasım) vefat etmiştir, (*Âlî tarihi*, Son cilt, varak 89).

çıkarılan kırk bin kişilik bir kuvvetle üç günde Tunus alındı; asıl metîn ve müstahkem olan *Halkulvad* kalesi şiddetle mukavemet etti; fakat bir aydan fazla dayanamadı ve nihayet iki yüz topuyla beraber düştü; Tunus sultanı Mevlây Mehmed esir alındı (ağustos 1575). *Halkulvad*'ın bir daha İspanyolların eline geçmemesi için Sinan Paşa burayı berhava etti[1]. Tunus kalesi tamir edilerek beylerbeylik ile Ramazan Paşa'ya verildi; İspanyolların elindeki diğer iki küçük kale de alındıktan sonra donanma geri döndü.

1 Beni Hafs âilesinden Mevlây Hâmid veya Ahmed babasının gözlerine mil çekip idareyi ele aldıktan sonra o da sefahate dalmıştı. Yirmi beş yıl hükümdarlık eden Hâmid'ten bıkan halk Cezair-i Magrip beylerbeği Uluc Ali Paşa ile anlaşarak hükümdarı ıskat ile şehri Ali Paşa'ya teslim ettiler (977 H. - 1569 M.).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜVEYŞ, DON, MARMARA VE KARADENİZDE KANAL AÇMA TEŞEBBÜSÜ

Süveyş kanalı işi

Hind Denizi'nde Portekiz'lilerin faaliyetleri

Osmanlı donanması Akdenizde faaliyet gösterip en kuvvetli hasımlarına galebe çaldığı halde *Hind*, *Aden* ve *Umman* denizlerinde Portekizlilere karşı bir başarı sağlayamamışlardı. *Süveyş* tersanesinde gerek gemi adedinin artması ve gerek gemi levazımının temin ve tedariki mümkün olmuyordu.

Portekizlilerin Hind denizinde pek faal rol oynamaları oralardaki İslâm devletleri üzerinde korku tevlid etmiş ve bu devletlerden bazıları Osmanlı devletine baş vurarak himaye ve yardım istemişlerdi. Hattâ Osmanlılardan evvel aynı müracaat Memlûk sultanlarına da yapılmıştı.

Mısır ve *Hicaz*'ın Osmanlılara geçmesi üzerine Süveyş'teki Memlûk tersanesi tevsi edilerek Güney Asya'daki Müslüman memleketlerinin korunması işi bu devlete düşmüştü. Bu maksatla Mısır beylerbeğisi Hadım Süleyman Paşa davet üzerine *Hindistan*'a kadar gitmiş fakat, muvaffak olamayarak geri dönmüştü.

Portekiz'lilerin sonraları daha ziyade artan ve bütün Hind denizi ve *Sumatra* adası ile etrafını tehdit eden vaziyet üzerine bu *Sumatra* adasiyle *Malaka* yarımadasının ve diğer bazı adaların hükümdarı bulunan Sultan Alâüddin, Portekiz'lilerin tazyikından korkarak 975 H./1567 M. yılında Hüseyin adında bir elçisini *İstanbul*'a yollayarak asker, top ve harp levazımı istemişti[1]. Bundan başka Hind'ten gelen tüccarlar da mütemadî

[1] *Mühimme defteri* 7, s. 86 - 90 ve 177, 182, 255.

surette Portekiz'lilerin taarruzlarına uğruyorlardı; bu haller dolayısiyle Osmanlı hükûmeti bir taraftan Hind denizine donanma çıkarmak isterken diğer taraftan da Portekiz'lilerle anlaşmak istiyordu [1].

Osmanlı vesikalarına *Acı* veya *Açe* denilen *Sumatra* ve *Malaka* hükümdarı Sultan Alâüddin'in müracaatı nazar-ı dikkate alınarak Süveyş kaptanı Kurdoğlu Hızır Bey'in onbeş kadırga ve iki parça ve lüzûmu kadar asker ve harp malzemesi ile Doğu Hind sularına gitmesi tekarrür etmişti [2]. Fakat bu sırada Yemen'de İmam Mutahhar'ın geniş mikyastaki faaliyet ve muvaffakıyetleri ve bir çok yerlerin elden çıkması üzerine donanma ve harp levazımı buralara tahsis edilerek yardım işi Yemen meselesinin halline bırakılmıştı [3].

Süveyş kanalının açılmasına teşebbüs

İşte hem Hind tarafından hac ve ticaret için Osmanlı memleketlerine gelen ve gidenleri Portekiz'lilerin taarruzlarından muhafaza etmek ve de hem *Yemen*, *Hicaz* ve *Habeş* vilâyetlerini muhafaza etmek için kuvvetli bir donanmaya lüzum olduğu için Akdeniz donanmasının doğrudan doğruya Kızıldeniz ve Hind denizeine geçerek faaliyette bulunması zarurî görüldüğünden Akdenizle, Kızıldeniz arasında bir kanal açılması için teşebbüse geçilmiştir.

12 receb 975 tarihiyle (1568 aralık) Mısır beylerbeğisine

[1] *Mühimme defteri* 6, s. 122, 123, sene 972 ve aynı defter s. 517. Portekiz kıralı Sebastiyan'a yazılan 972 rebîulâhir tarihli nâme-i hümâyunda hulâsaten şöyle deniliyor : Ademiniz ile Diyu kalesinde bulunan kaymakamımızdan mektup gelip Irâk-ı Arap'ta ve sair ol taraflarda olan hudut muhafızlarımız ile sulh içinde yaşamak arzusu izhar edilmiştir. O taraflardan deniz yoluyla gelen hacılarla tüccarın taarruza uğradıkları haber alınmaktadır. Eğer maksadınız sulh ise nâme-i hümâyunumuz vusulünde huccac ve tüccara tecavüzden el çekip mektubunuzla îtimad olunur murahhasınız gönderile ki o tarafların intizamına dair karar verile (*Mühimme* 6, s. 166).

[2] *Mühimme defteri* 7, s. 86 ilâ 90 ve aynı defter, s. 177 ve 182.

[3] *Mühimme defteri* 7, s. 255.

gönderilen bir fermanda[1], Portekiz'lilerin Hindistan'a musallat olmalarından ve o taraflarda haccetmek için *Mekke*'ye gelmek isteyen müslümanların yollarının kesilmesinden dolayı *Hindistan*'ın bunların elinden alınmasını îcap ettirmesi sebebiyle *Süveyş*'ten Akdenize bir kanal açılarak donanmanın Kızıldenize geçmesinin zarurî olduğu ve bu iş için mimar ve mühendisler gönderip acele Akdeniz ile Süveyş'in aralarını ölçüp kanal açmak mümkün olup olmadığının ve kanalın tûlünün ne kadar olacağının ve kaç gemi gireceğinin bildirilmesi emrolunmuştur.

Cihan iktisadiyatında mühim değişiklikler yapacak olan bu büyük işin neden akamete uğradığı bilinmemektedir. Aynı tarihlerde *Don* ve *Volga* nehirlerinin birleştirilmesi için faaliyete geçmiş olan Sokullu'nun belki *Don-Volga* kanalını birinci plâna almasiyle *Süveyş* işi tavsamış ve sonra da *Don - Volga* muvaffakıyetsizliğine düşmemek için terkolunmuştur veya henüz malûmumuz olmayan başka bir sebep vardır.

Don — Volga kanalının açılmasına teşebbüs

Bu kanalın siyasî ve iktisadî önemi

Timur Han'ın, Altınordu hükümdarı Toktamış Han üzerine yaptığı seferler ve tahribat neticesinde Altınordu hanlığı sukut etmiş ve daha sonraları bu hanlığın merkezi olan *Ejderhan* (Hacı Turhan), *Moskova* kinezi Müdhiş İvan'ın (1462 — 1505) eline geçmişti.

[1] Mısır beylerbeğisine hüküm ki (hulâsa):

....Salâtîn-i namdar ve havakîn-i âlî miktarın tefahür ve tafdîli hâdim-i haremeyn-i şerîfeyn ile olup Elhamdülillâh-i teâla ol saadet bana mukarrer ve müyesser olup ol cevanibin ahval ve etvarı hüsn-i intizam üzere olmak aksây-ı muradımdır; öyle olsa Portakal laîn memalik-i Hindistan'a teaddî cihetinden müstevli olup ol canipten ziyaret-i Haremeyn-i Şerîfeyne gelen Müslümanların yolları münsed olup andan gayri ehl-i islâm küffâr-ı hâkisarın taht-ı hükûmetinde olmak reva görülmeyip...diyar-ı *Hindistan*'ın küffar elinden istihlâsına ve Haremeyn-i şerîfeynin dahi etraf ve eknafında bazı karye-i dalle olup onların dahi ol cevanipten izaleleri lâzım olmağın öyle olsa küllî donanmây-ı hümâyunum ihzar olunmak tedarik olunup donanmay-ı hümâyunum *Süveyş* deryasına geçmek için bir hark kesilmek galib-i sezavardır. Buyurdum ki vüsûl buldukta asla tehir ve terahî etmeyip ol yerin tam ehl-i vukuf mimarların ve mühendislerin cemedip dahi yarar adamlar koşup irsal eyliyesin ki varıp *Akdeniz* ile *Süveyş* deryasının mâbeynlerin tetebbu edip ol yer, mahallinden hark olmağa kabil midir? ve tûlü ne miktar olur? ve yanaşır kaç gemi gitmeğe kabil-i hark

XV. asrın ikinci yarısında Orta Asya ticaretinin mühim iskelelerinden olan *Azak* ile *Kefe*'nin Osmanlılara geçmesi hem siyasî ve hem ticarî sahada ehemmiyeti haiz bir hâdise idi. *Kefe* gümrüğü devlet hazinesine mühim miktarda varidat getiriyordu; bundan başka Osmanlı kudret ve nüfûzunu Asya içlerine kadar sokmak ve şiî olan İranı, Osmanlılarla Orta Asya sünnî hanlıkları arasında sıkışık vaziyette bırakmak, İran'ın bazı Avrupa devletleri ve Papa VIII. Greguvar ile ittifakına mukabil Orta Asya'daki sünnî hükûmetler ile anlaşmak için evvelâ bunlarla muvasalayı temin etmek îcap ediyordu. Bu sayede Osmanlı hükûmeti îcabında *Gürcistan*, *İran* ve *Kuzey Kafkasya* üzerine yapılacak bir seferde askerin zahire ve sair levazımının kolayca nakli için emin ve kestirme bir yol bulmak îcap ediyordu.

Yukarıki sebeplerden başka, Rusların *Ejderhan*'ı alarak *Kafkasya* ve *Orta Asya*'ya doğru yayılmaları, Azak denizi vesıtasiyle *Karadeniz*'e inmek istemeleri gibi evvelden önlenmesi îcap eden vaziyetler de vardı.

Harezm hükümdarının müracaatı

Yine bu arada Sokullu'nun arzusuna uygun olarak 975 H./1567 M. de Harezm hükümdarı Hacı Mehmed Han'dan gelen bir nâmede İranlıların Orta Asya hacılarına yol vermediklerinden şikâyet edilerek *Ejderhan*'ın zaptı ile hacılarla tüccarların emniyet içinde gelip gitmeleri temenni olundmakta idi[1].

Sokullu Mehmed Paşa, Orta Asya'ya ve *Kafkasya*'ya

---

olur tamam malûm edinip arz eyliyesiz ki ana göre tedariki görülüp kestirilip inşaallah-ül-aziz tamam oldukta inayet-i hak celle ve alâ ile ol diyara cihad-ı fîsebilillah.... ile diyar-ı *Hindistan*'ın küffar-ı Portakal'dan feth ve teshiri müyesser olup divan-ı âmâlimizde mestur ola (*Mühimme defteri* 7, s. 285; 12 Receb 975).

[1] *Semerkand* ve *Buhara* câniplerinden hususa vilâyet-i Harezm hanı Hacı Mehmed Han'dan nâme gelip, meâlinde *Ejderhan* zapt olunup ol taraflardan hacca niyet ve teveccüh eyleyen hacılarl tüccara yol açılıp emniyet içinde gelip gitmeleri temenni olunmuştur. İmdi Vilâyet-i *Kazan* ve *Ejderhan* evvelden *Nogayeli*'nde idi; halen küffar eline girmesi neden oldu? içinde ve etrafında kalan Tatar mirzalarından kim vardır? ve ne zamanda ve ne sebeple elden gitmiştir? Mufassal yazılıp ol vilâyetin fetholunması tekarrür etmiştir... Alâ vech-it-tafsil îlâm eyliyesiz ki vakti ile tedariki görülüp feth ve teshiri müyesser ola (Kırım hanına yazılan nâmeden; *Mühimme* 7, s. 948).

giden yol için alâkadarlarla görüştüğü zaman bunlar kısa yolun Azak denizine akan *Volga* nehrinin en yakın yerinden bir kanal açılarak bu iki nehrin birleşmesiyle mümkün olacağını söylediler[1].

Eğer bu kanal işi olursa Rusların *Volga* havalisinden elleri kesilecek, eski bir Türk ve Müslüman şehri olan *Ejderhan* ve etrafı devletin nüfûzu altına girecekti. Bundan başka İran üzerine yapılacak seferlerde de Hazer denizi vasıtasiyle asker, zahire ve harp levazımı yetiştirmek kabil olacaktı.

Sokullu'nun faaliyete geçmesi

Osmanlıların *Ejderhan*'a kadar gelmeleri Rusların Asya içlerine ve *Kafkasya*'ya nüfûz etmelerine mâni olacaktı. İşte bu emel ve arzular ve teşvikler neticesinde Sokullu Mehmed Paşa faaliyete geçmeğe kara rverdi ve kendi itimad ettiği adamlarından Şıkk-ı sâni defterdarı Kasım Bey'i *Kefe* sancakbeyliğine tayin ederek bu iş üzerinde incelemelerde bulunmasını emredip gönderdi (979 H. / 1568 M.).

Kasım Bey, *Don* ve *Volga* nehirleri arasındaki kanalın en dar yerinden mühendislere ölçtürüp[2] bunun deniz mili ile altı mil olduğunu[3] öğrenerek raporunu verdi. Bu rapor üzerine kanal açılmasında çalışacak geri hizmet erbabı ve Rusların muhtemel taarruzlarına karşı asker tedarikine başlandı ve keyfiyet Kırım hanı Devlet Giray'a da bildirildi ise de Devlet Giray, *Ejderhan* zaptedilse bile tekrar Rusların eline düşeceğini ve boşuna kan dökülüp masraf edilmemesini tavsiye etti. Devlet Giray eğer Osmanlı plânı tahakkuk edecek olursa Kırım hanlığı mevcut

[1] Kâtip Çelebi, Moskovların eline geçen *Kazan* Tatarlarının kurtarılması için vezir-i âzama bu fikrin Kazanlılar tarafından telkin edildiğini yazıyor (*Tuhfet ül-kibar*, s. 85) Müverrih Âlî ise bu kanal işinin *Kefe* beyi Kasım Bey tarafından ileri sürüldüğünü kaydederek devlet erkânı tarafından işin müşkilâtı arzedildiği halde yapılan itirazları Sokullu'nun katiyyen dinlemediğini kaydediyor (*Varak* 127 *b*).

[2] "Zikrolunan nehrin ki bir mahalde içtimaa karip olup girü dönüp teba'ud eder, ol mahal hafr ve iki nehir birbirine vaslolunursa *Demirkapı* ve *Şirvan*'da olan askere zehair ve imdad deryadan varmak âsân olurdu" *Tuhfet ül-kibar*, s. 85.

[3] Bir deniz mili 1895 metredir. Şu halde iki nehir arasındaki en dar ve en yakın yer on bir bin üçyüz yetmiş metre olup onbir buçuk kilometre demektir. Bu mesafeyi iki kilometreye kadar indirenler varsa da doğru değildir.

yarı istiklâlini de kaybedeceği zehabiyle kanal açılmasına ve *Ejderhan*'ın zaptına muarızdı; keyfiyeti Rus çarına da bildirdiği gibi Kırım'daki Rus elçisi de vaziyeti çara bildirmişti.

Kanal işinde çalışacak olan amele taburlarından[1] üçbin Yörük, Müsellem ve Tatardan başka üç bin Yeniçeri ile yirmi bin tımarlı suvari de gitti; bunlara beygir ve zahire tedariki için Boğdan ve Eflak voyvodalarına hükümler gönderildi[2]. Aynı zamanda beşyüz kantar peksimet yapılması için Kefe kadılığına emir verildi[3]. Kırım hanına da amele ve Tatar askeri vermesi bildirildi; otuz bin Nogay da bunlara iltihak etti. Kanalda kullanılmak üzere *Kefe*'de yapılacak gemiler için hassa reislerinden Hızır Reis kaptan olarak gönderildi[4].

Kanal işi kendisine havale edilen Kefe beyi Kasım'a beylerbeğilik verilmişti[5]. Kasım Paşa Kırım hanının îtirazlarını dinlemedi ve bütün hazırlıklarını yaptıktan sonra beş haftada Don nehri kenarında kazılacak yere geldi[6]. 1569 Ağustosunda (977 rebîulevvel) işe başlanarak üç ay sürdü. Amele çalışırken askerin de *Ejderhan* kalesini zaptetmesi münasip görüldü. Bu faaliyet neticesinde iki nehir arasındaki mesafenin üçte biri kazıldı. Bu faaliyetten memnun olmayan Kırım hanı, kışın şiddetinden ve dokuz ay sürdüğünden bahis ile el altından propaganda yaptırması sebebiyle amele ve asker arasında hoşnudsuzluklar başgösterdi[7].

Kazının neticesi

Kasım Paşa elindeki muharip kuvvetlerle Rusların yaptıkları Yeni Ejderhan üzerine gittiyse de toplar geride kalıp kış da gelmek üzere olduğundan hafif bir muhasara tertibatı alındı. Kasım Paşa kışı, eski *Ejderhan*'ın olduğu yerde yapacağı bir kalede geçirip ilkbaharda kaleyi almak tasavvurunda idi; fakat bu kararı öğrenen

[1] *Mühimme* 7, s. 1, 2, 830, 832, 841, 843, 959, 972, 973; sene 975 ve 976.

[2] *Mühimme* 7, s. 4. sene 975.

[3] *Mühimme* 7, s. 821.

[4] *Mühimme* 7, s. 657; 7 safer 978 Kefe beyine hüküm.

[5] *Mühimme* 7, s. 819 sene 18 rebiulâhır 976.

[6] Volga kenarında kazıya başlanacak yerin bu adı *Perevolok*'dur. Osmanlı –Rus rekabetinin menşei – Halil İnalcık (*Belleten* 46 *s.* 379).

[7] *Âlî tarihi*, basılmamış son cilt, varak 178 b.

asker, serkeşliğe başladığından, Kasım Paşa hem Rus Ejderhanı muhasarasını ve hem de kazı işini terkederek *Azak* tarafına çekildi; bir kısım hafriyat levazımı yerinde bırakıldı.

İşte böylece Sokullu'nun bu mühim teşebbüsü kendisine muhalif olanların entrikaları neticesinde yüz üstü kaldı; hattâ bu kadar masrafın boşa gitmesinden müteessir olan II. Sultan Selim'in canı sıkılarak bir arz günü vezirlerin huzurunda vezir-i âzamı tekdir ederek "bütün masarifi ve zayiatı sana ödetmelidir" demişti[1]. Tarihlerde bu sefere *Ejderhan* ve *Kazan seferi* denilmektedir[2].

Kanal hâdisesi ve *Ejderhan*'ın muhasarası Ruslarla aramızı açtıysa da 1570 senesinde Novosiltof adındaki bir Rus zabiti elçilikle *İstanbul*'a geldiğinden aradaki soğukluk kalktı.

Özbek Hanı'nın müracaatı

995 H. / 1587 M. senesinde Küçük Nogay Tatarları'ndan biriyle Özbek hükümdarı Abdullah Han'ın elçisi gelerek *Ejderhan* taraflarının zapt edilmesi için hükûmeti teşvik etti. Gelenler, Kırım hanı maktûl Mehmed Giray'ın oğlunun Ruslara iltica ederek *Ejderhan* beyliğine tayin edilip Nogay askeriyle Kırım taraflarına hücum edeceğini söylemişler ve bu taraflara asker gönderilmesini ve Kırım hanı İslâm Giray'a kuvvet verilerek *Ejderhan*'ın zaptedilmesini tavsiye etmişlerdir.

Bunun üzerine mesele pâdişahın emriyle o tarihlerde söz sahibi olan müverrih ve pâdişah hocası Sadeddin Efendi'nin de iştirakiyle *Üsküdar bahçesi*'nde görüşülüp neticede muktedir bir serdar ile asker ve maiyeti kuvvetiyle Kırım hanının gönderilmesi kararlaştırılmış ise de bir netice çıkmamıştır[3].

Sokullu Mehmed Paşa'nın *Süveyş kanalı*'yle *Kızıldeniz*'e ve *Don-Volga* vasıtasiyle *Hazer denizi*'ne inme teşebbüsünün hem siyasî, hem askerî ve bilhassa iktisadî noktalardan ne kadar

[1] *Âlî tarihi*, varak 178.

[2] *Âlî tarihi*, varak 178 b. Mühimme defterlerinde yalnız *Ejderhan* seferi deniliyor.

[3] *Selânikî tarihi*, s. 229, 230.

mühim olduğu malûm olduğundan bu derin görüşlü veziri takdir etmemek mümkün değildir.

Marmara — Karadeniz kanalı

İlk teşebbüs

Şunu daha evvel söyliyelim ki *İznik gölü* ve *Sakarya nehri* vasıtasiyle Marmara ile Karadeniz'in birleştirilmesi işi bu tarihten daha evvel yani Kanunî Sultan Süleyman zamanında ele alınmış ve o tarafa mütehassıs bir heyet gönderilmiştir, *İznik* ve *Sapanca* gölleriyle *Sakarya nehri*'nin birleştirilmesi suretiyle açılacak kanaldan birinci derecede, gemiler vasıtasiyle donanmaya lâzım olan kerestenin ve İstanbul odununun nakli düşünülmüştür.

Bu iş için iptida Mimar Sinan ile Girez Nikola adında bir Rum kalfası gitmiş, bunlar Sabanca gölünden İzmit körfezine kadar olan mesafeden yirmi bin zirâını tesviye ettirmişlerse de muharebeler sebebiyle işlerini tamamlayamadan dönmüşlerdir[1].

Gemi kerestesinin süratle nakline zarûret hasıl olmasından ötürü hükûmet 999 H./1591 M. de bu kanal işini ikinci defa ele almış *İzmit*, *Sapanca* kadılarına hükümler yazılarak bunda Kiraz suyunun Sapanca gölüne ve Sapanca gölünün de İzmit körfezine akıtılması ve Sakarya nehrinden Sapanca gölüne, oradan da İzmit körfezine kadar olan mesefenin ölçülmesi için mütehassıslardan mürekkep bir heyet gönderildiği bildirilmiştir. Kanal için muhtelif kıtalardan otuz bin amele tedarik edilmiş, kanal açılacak yerlerdeki tarla, çiftlik ve köylerin münasip mahallere nakledile cekleri ve kanal işinin kat'î olduğu da alâkadarlara yazılmıştır.

Bu kanal işinin ehemmiyetini takdir etmiş olan Vezir-i âzam Koca Sinan Paşa mahallinde bizzat tetkikat yapmak üzere *Sapanca* taraflarına kadar gitmiş (999 cemaziyelâhır/1591 nisan) üç gün kalmış, mesaha yaptırmış ve avdetinde keyfiyeti III. Sultan Murad'a arzetmiş ise de Sinan Paşa aleyhdarlarının telkini galebe çalarak işin ehemmiyetini takdir edemeyen pâdişah:

[1] *Selânikî tarihi*, s. 283.

— "Din ve devlete lâzım olur iş değildir; terkedilmesi icap eder. Halkın minnet ve meşakkat çekmesi zulüm görmesi doğru değildir; en mühim iş donanma vücuda getirmektir. Bu zamana kadar odun nice ola geldi ise yine öylet edarik olunur"[1] diyerek kanal işinin terkini emreylemiştir[2].

[1] *Selânikî tarihi*, s. 283.

[2] Bu kanal işi bundan sonra 17, 18 ve 19. asırlarda da tekrarlanmış ise de her birinde bir mani sebebiyle fiile çıkamamıştır (Bu hususta tafsilât için Türk Tarih Kurumunun mecmuası olan *Belleten*'in 14 - 15 inci sayısındaki yazımıza bakın).

ALTINCI BÖLÜM

SOKULLU MEHMED PAŞA'NIN HİZMETİ, ŞAHSİYETİ VE ŞEHADETİ

Sokullu'nun II. Selim zamanındaki faaliyeti

Sokullu Mehmed Paşa'nın, 972 H. / 1564 M. de Semiz Ali Paşa'nın vefatı üzerine vezir-i âzam olduğu ve o tarihe kadar olan hizmetlerini ve Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatı dolayısiyle aldığı tedbirleri kitabımızın ikinci cildinde göstermiştik.

Sokullu, vezir-i âzam olduktan sonra eskiden beri tekemmül edip gelen kanunların bozulmamasına dikkat etti; bilhassa devletin haricî siyasetinde muvaffakıyet göstermek îtibariyle mühim rol oynadı. Bu işlerdeki muvaffakıyeti Makbûl ve Maktûl İbrahim Paşa derecesinde olmamakla beraber devlet otoritesini muhafazada ondan aşağı değildi. Kanunî Sultan Süleyman, devlet işlerinde şifahî olarak hükûmet reisine direktif verir ve işler öyle yürürdü.

II. Selim hükümdar olup *Belgrad*'a geldikten sonra vezir-i âzamın Kapıkulu ocaklarına karşı yapılacak işler hakkında pâdişaha gönderdiği telhis'e karşı Selim'in etrafındaki acemilerin bu arîza mündericatı hilâfında mütalealarda bulunarak pâdişahın zihnini çelmeleri, askerin serkeşlik ve şımarıklığına sebep olmuştu ki bunu bu cildin baş tarafında kısaca gösterdik.

II. Sultan Selim bundan sonra sadakat ve hizmetini takdir ettiği vezir-i âzamın *Kıbrıs*'ın zaptı hakkındaki mütaleası hariç olarak hemen hiç bir iş ve kararını reddetmemiş ve o da bir hükümdar gibi tam serbestî ile devlet işlerini görmüştür. Hattâ bir gün Musahip İsfendiyar oğlu Şemsi Ahmed Paşa ile tebdil gezen II. Selim Eyyub'da Sokullu'nun yaptırmış olduğu türbesini görüp ölümünden evvel türbesini hazırlattığını söylemesi üzerine, Sokullu'nun hasmı olan Şemsi Paşa bunun pek kolay olduğunu söylemesi üzerine musahibin ne demek istediğini anlayan pâdişah, Sokullu'nun hizmet ve faaliyet ve iyi idaresi sayesinde rahat

üstad musikişinaslardan Nihanî, Durak Çelebi ve sancakbeylerinden musikişinas Gülâbî Bey ve meşhur hanendelerden Mîrek Çelebi, Adanalı Tanbûrî Şehzâde Mustafa Çelebi ve Kasapzade Nâbî gibi musiki üstadları kendisinin meclisine dahildi. Selim'in güzel bazı manzûmeleri vardır; bilhassa :

Biz bülbül-i muhrik-dem-i şekvây-ı firakız
Âteş kesilür geçse sabâ gülşenimizden

beyti bir divan değer kuvvettedir.

Şehzâdeliği zamanında bir gün musahibi Celâl Bey ile içerlerken kadehini kaldırarak "Halk arasında bizim için ne derler, saltanatı kime tahmin ederler" diye sormuş. Celâl Bey de Sultan Mustafa'yı askerin ve Şehzâde Bayezid'i de baba ve annesiyle Rüstem Paşa'nın istediklerini ve bunların faaliyetlerine mukabil kendisinin hiçbir tedariki olmadığını söyleyince Selim :

— "Sultan Mustafa'yı en kuvvetlisi istesin, Bayezid Han'ı ana ve babası talep etsin, Selim fakire de mevlâsı rağbet etsin; biz safamızı görelim yarının sahibi var" diye elinde tuttuğu kadehi içerek mukadderata teslim olduğunu göstermiştir.

İkinci Selim hükümdar olduktan sonra da aynı tarzda yaşamıştır. Hükûmet idaresini kendisine tevdi ettiği Sokullu Mehmed Paşa'yı iş başında tutmak gibi isabetli hareketiyle sekiz sene endişesiz muvaffakıyetli bir devir geçirmiştir. Tab'an vefakâr idi. Kendisine karşı bağlı olanları hükümdarlığı zamanında ihmal etmemişti. Fakat kendisine hizmet etmiş olanları ahlâkî ve ilmî meziyetlerine göre mevki ve derece verirdi. Şehzâde Bayezid'in babasına karşı ısyanında türlü dalavereleriyle kendisine hizmet eden Lala Mustafa Paşa'ya karşı Sokullu'nun ve diğer vezirlerin husumetlerine karşı Mustafa Paşa'yı onlara karşı müdafaa etmiş, fakat karakterini bildiği bu veziri de diğerinden fazla tutmamıştır. İstanbul'da ilk vefat eden Osmanlı pâdişahı II. Selim'dir.

Üçüncü Murad'ın hükümdarlığı

İkinci Selim öldüğü zaman elli yedi yaşında olup en büyük oğlu Murad, Manisa'da sancakbeyi bulunuyordu. Derhal kendisine vezir-i âzam tarafından haber gidip saltanata davet edildi ve Kaptan Kılıç Ali Paşa da kadırga ile *Mudanya*'ya yollandı, Murad *Mudanya* sahiline geldiği zaman kadırgaya rastlamadı ve Tevkiî Feridun Bey'in oradaki kayığına atlayıp yedi saat kadar lodosda çalkalandıktan sonra bin müşkülâtla sarayın sahilinde karaya çıktı. Vezir-i âzama adam gönderdi ve Saraya girdi.

Selim'in Murad'tan başka Mustafa, Osman, Süleyman ile diğer iki şehzâde, Fatih Sultan Mehmed'in koyduğu kanun mucibince boğularak babalariyle aynı günde *Ayasofya câmii* yanındaki türbeye defnedildiler. Kanunî Süleyman, cülûs ettiği zaman kendisinden başka şehzâde bulunmadığı için kardeş kanı dökülmemiş ve yarım asırdan fazla bir zaman geçmesi sebebiyle kanlı cülûs işi unutulmuştu. Sultan Murad'ın cülûsiyle beş şehzâdenin boğulması halka acıklı bir tesir bırakmıştır.

Murad 953 H. 1546 M. de doğduğuna göre hükümdar olduğu zaman yirmi dokuz yaşında idi (8 ramazan 982 / 21 aralık 1574). On sekiz yaşında iken büyük babası tarafından *Manisa* sancakbeyliğine gönderilmiştir.

Sultan Murad ve Sokullu

Üçüncü Murad'ın cülûsundan sonra hükûmet idaresinin başında yine pâdişahın eniştesi olan Sokullu Mehmed Paşa vardı. Selim'in ölümü üzerine vezir-i âzam, Murad'ı saltanata davet için sadakatini göstermiş olmak itibariyle genç hükümdarın büyük teveccühüne mazhar olmuş, hattâ Murad kayıkla gelip Sultan Bayezid köşkünde vezir-i âzam ile ilk görüşmede Sokullu'nun elini öpmek istemiş, fakat Sokullu, pâdişahın ayağına kapanarak eteğini öpmüştür. Çünkü Sultan Murad, hükümdarlığa davet edilip saraya geldiği zaman kardeşlerinden birinin hükümdar olması ihtimaline binaen müterediddit bir halde idi. Saltanatın kendisine teveccüh ettiğini anlayınca teşekkür makamında el öpmek için eğilmişti. Rivayete göre Sultan Murad kendisine yapılan telkin ile vezir-i âzama karşı olan bu tenezzüle sonradan pişman olmuş

ve enişteşine karşı belirsiz bir infial göstermeğe başlamış; fakat Sokullu'nun zevcesi İsmihan Sultan, Valide Nurbanu Sultan'la beraber pâdişah üzerinde müessir oldukları için vezir-i âzama karşı olan muamele değişmemişti; lâkin Sokullu'nun nüfûzu hergün geçtikçe bir az daha azalmakta, buna mukabil sarayın, nedimlerin, muhasiplerin ve saray dışındaki bir zümrenin tesiri devletin inhitatı başlangıcı olarak kendini göstermekte idi.

Kadınlar, nedim ve musahipler saltanatı

Sultan Murad'ın cülûsundan sonra gün geçtikçe müdahalelerle hükûmet işleri iyi yürümemeğe başladı, Sokullu mümkün olduğu kadar bu müdahaleleri önlemeğe çalışıyordu. İşlere müdahale edenlerin başında pâdişahın valdesi Nurbanu Sultan'la zevcesi ve Şehzâde Mehmed'in validesi Venedik'in Bafo ailesine mensup Safiye Sultan vardı. Bu iki kadın birbirine rakipti; Murad bu ilk devirlerinde Safiye Sultan'a karşı fazla düşkün olduğundan onun sözü ileride idi; fakat valide sultan oğluna güzel kızlar takdimiyle onu Safiye Sultan'dan soğutmağa çalışıyordu. İşte bu iki kadın arasındaki rekabet bunların adamlarının türlü vesilelerle hükûmet işlerinde müessir olmalarına sebep oldu. Sarayda ve dışarda sözü geçen kadınlardan birisi de Canfeda ismindeki kethüda kadındı; bu, pâdişaha takdim edilecek cariyeleri yetiştirirdi, Nurbanu'nun ölümünden sonra Canfeda'nın nüfûzu yalnız sarayda değil hükûmet işlerinde de kendini gösterdi.

Bu suretle pâdişaha valide sultan ve Safiye Sultan'a saray kethüdası Canfeda'ya[1] ve musahibe Raziye Hatun'a mensup olanlar kararsız hükümdarın müsaade ve müsamahasiyle harekete

[1] Müverrih Âlî, Canfeda Kadın'ın, hayırhahlığından ve hayırlı eserlerinden bahsederek münasebetsiz işlerden münasip surette pâdişahı men'e çalıştığını söyler. Canfeda, uzun zaman eski saraydaki cariyelere nezaret ederken Valide Sultan'ın delâletiyle Yeni Saraya alınmış ve buradaki kırk haseki ve cariye ve gözdelerin idare ve terbiyesi kendisine verilmiştir. Nurbânu Sultan ölümünden evvel haremin idaresi için bu kadını sarayda alıkoymasını oğluna vasiyet etmiştir. *Edirnekapı* civarında *Çukurbostan*'da camii, *Saraçhânebaşı*'nda sebili, *Akbaba* iskelesinde camii vardır. Murad'ın ölümünden sonra Eski Saraya çekilmiş ve orada hizmet görmüştür (*Âlî tarihi*, basılmamış son cilt, varak 232 b, 233 a).

geçtiler; sarayda kapı ağası hadım Gazanfer Ağa ile Murad'ın *Manisa*'da tanıdığı ve beraberinde *İstanbul*'a getirip defterdar yaptığı Kadı İdris, pâdişahın şeyhi Şüca', Candar-oğullarından Şemsi Ahmed Paşa ve pâdişahın hocası Sadeddin Efendi işlere müdahale edenlerin başında geliyorlardı.

Üçüncü Murad'ın mizac ve meşrebi

Sultan Murad hükümdarlığından îtibaren bizzat devlet işleriyle meşgul olmamakla beraber babası gibi hükûmet işlerini tamamen vezir-i âzama bırakmamış fakat kadınlarının, musahibelerinin tesirleri altında lüzumsuz ve zararlı müdahaleleriyle hükûmet işlerinin ve devlet nizamının bozulmasına sebep olmuştur. Sultan Murad zamanını, etrafına topladığı eğlence takımları, cüce ve maskaralarla ve geceleri kadınlarla geçirmiştir. Tab'an merhametli ise de kadınlarla fazla münasebeti âsabını bozmuştu. Bundan dolayı bazan çabuk hiddetlenir ve merhametsiz denecek derecede sert olurdu. Hasis olup kadirşinas değildi[1]. Rivayete göre sar'alı olduğu için vezirleri tarafından sefere gitmesi hakkında yapılan tekliflere hastalığım meydana çıkacak diye mevafakat etmezdi[2].

Daha sonraları yazılan Osmanlı devletinin inhitatı kısmında bu ölüm daha ziyade tafsil edileceği için burada keserek yalnız devlet idaresinin bozukluğuna bir mukaddime yapmakla iktifa ediyoruz.

[1] *Âlî tarihi*, varak 233 b. Müverrih metindeki mütaleayı kaydettikten sonra "lâkin bu kavlin sıhhati malûm ve ne kadar tetebbû ettik mukarrerliği malûm değildir" demektedir.

[2] *Münşeat* sahibi Nişancı Feridun Bey 982 senesi şevvalinde *Münşeât üs-salâtîn* isimli meşhur münşeâtını ikmal ederek vezirir-i âzam vasıtasiyle III. Murad'a takdim etmişti. On bir cilt üzerine tertip ettiği bu değerli esere, Sultan Murad ehemmiyeti derecesinde itibar etmemiştir. Hattâ Müverrih Selânikî buna hayret ederek eserinde "bî bedel olduğunda katiyyen şüphe olmayıp pesendide-i âlem oldu, lâkin çendan mûteber oldu mukabelesinde ikram olunmadığından ukalây-ı devran hayrette kaldı" demektedir (s. 137).

BEŞİNCİ BÖLÜM

KUZEY AFRİKA OLAYLARI

Fas sultanlığı ve Portekizliler

Portekiz kırallığı *Hindistan* sularında geniş ölçüde muvaffakıyet gösterirken aynı zamanda *Kuzey Afrika*'nın batısında *Fas*'ta da rol oynayarak burayı nüfûzu altına almak istiyordu.

Fas devleti

Bu, onaltıncı asrın ikinci yarısında *Fas*'ta Şürefây-ı Sâdiye denilen bir aile hükümdarlık ediyordu. Hazret-i Peygamberin torunu Hasan bin Ali evlâdından olduklarını söyleyen bu aileden ilk defa hükümdarlık eden Ebu Abdullah Mehmed Kaim Biemrillâh idi (917 H./1511 M.).

Osmanlılar, *Trablus*, *Tunus* ve *Cezayir*'e yerleştikleri sırada bu havaliyi nüfûz ve idaresi altına almak isteyen Şarlken ve daha sonra onun oğlu II. Filip ile uzun yıllar mücadele ettiklerini kitabımızın ikinci cildiyle bu ciltte bilmünasebe söylemiştik.

Fas hükümdarı, İspanyollarla hoş geçinmek suretiyle onların kuvvetli zamanlarında memleketi muhafaza etmişlerdi; fakat daha sonra *İspanya*'nın eski nüfûzunu kaybetmesi üzerine Fas hükümdarı Mevlây Mehmed Mütevekkil Alellah (1574 — 1578) İspanya dostluğunu terk ile o sıralarda kuvvetli bulunan Portekiz'lilerle uyuştu; mamafih İspanya ile olan dostluk ihmal edilmemişti. Hattâ Fas devletinin bu dost siyaseti Osmanlı'ların *Afrika*'da daha ziyade yayılmalarına engel oluyordu. Bundan dolayı Fas hükümdar ailesi içinde Osmanlı'lara dost birinin hükümdar olması kararlaştırıldı. Bu hususta Kılıç Ali Paşa'nın da tesiriyle evvelce biraderi Abdülmümin'le beraber Osmanlı'lara iltica etmiş olan Ebu Abdullah Mehmed'in oğlu Abdül-

melik Osmanlı donanması ile *Cezayir*'e gönderilip[1] Cezayir-i Garp beylerbeğisi bulunan Ramazan Paşa'nın Abdülmelik'e yardım ederek bunu *Fas*'a sokması emrolunmuştur[2].

Abdülmelik'in hükümdarlığı ile Fas'ın Osmanlı nüfuzu altına girmesi

Ramazan Paşa, Abdülmelik'i beraberine alarak on beş bin kişilik asker ve yardımcı kuvvetlerle *Fas*'a yürüyüp Mevlây Mehmed Mütevekkil Alellah'ın altmış bin kişilik ordusiyle karşılaştılar. Evvelce Abdülmelik tarafından gizlice elde edilen kumandanlar ile askerin bir kısmı Osmanlılar tarafına geçtiklerinden Fas ordusu mağlûp oldu ve Abdülmelik *Fas*'a girip hükümdar ilân edildi ve sabık hükümdar da *Merakeş*'e çekildi (983 H. / 1575 M.) Abdülmelik'in künyesi Ebu Mervan idi[3].

Ramazan Paşa, yeni hükümdarın yanına bir miktar kuvvet bırakarak *Cezayir*'e döndü; Abdülmelik bundan sonra *Merakeş* üzerine yürüyerek Mevlây Muhammed'i kaçırdı; o da sahildeki bazı kalelerini verip yardım istemek üzere Portekiz kıralına mektup yolladı; fakat kırala yolladığı adamlar Abdülmelik'in donanması tarafından yakalandı ve iş meydana çıktı;

[1] 964 H. - 1557 M. de Fas hükümdarı olan Abdullah-el-Galib billâh, evvelâ amcalarını öldürmüş, sonra da kardeşlerini öldürmeğe teşebbüs edince bunlardan Abdülmümin ile Abdülmelik kaçıp *Cezayir*'de Osmanlılara iltica etmişlerdi (966 H. - 1558 M.); bu iki kardeşten Abdülmelik bir aralık ulemanın tavassutuyla *Fas*'a gitmiş ise de Abdullah Galib'in sözünde durmıyacağını anlaması üzerine tekrar *Cezair*'e gitmişti. Osmanlı Devleti bunlara bol tahsisat verdi; bu hale Fas hükümdarı Abdullah Galib *İspanyollar*'la anlaşarak Türkler aleyhine çalışıyordu. Abdullah 982 H. - 1574 M. senelerinde vefat edince Muhammed Mütevekkil Alellah hükümdar olmuş idi.

[2] Abdülmelik *Cezayir*'de bulunduğu sırada biraderi Abdülmümin Osmanlı hükümdarının verdiği beratla Telmsan'da oturmakta idi; fakat *Fas* ve *Merakeş* emîri olan biraderi Abdullah, bir hile ile Abdülmümin'i ele geçirip öldürmüş olduğundan Abdülmümin'e verilen berat bu defa da Abdülmelik'e verilmiştir (*Mühimme* 18, s. 15; 27 ramazan 979).

[3] *Fas* ve *Merankoş* (Merakeş) hâkimine nâme-i hümayun yazıla ki Himmeti aliyye-i şahanemizle memleket ve vilâyete malik olup âyan ve ahalisi dahi istihkaklarına göre riayet olunmak lâzım olmağın gerektir ki nâme-i hümâyunumuz vusul buldukta ol harem-i pâk-i âyan ve ahalinin ve evlâd-ı Türk ve Arap askerlerinin âbâ ve ecdadımız zamanları yolları nice olageldiyse siz dahi ol âdeti icra edip istihkaklarına göre riayet eyliyesiz (*Mühimme* 30, s. 197).

bunun üzerine bir taraftan Fas hükümdarı Abdülmelik'in ve ayni zamanda ona yardımcı olarak Osmanlı kuvvetleri de hem deniz ve hem karada hazırlanıyordu.

Portekiz kıralının hazırlığı

Filhakika Portekiz kıralı Sebastiyan Afrika'da Portekizlilerin uğramış oldukları mağlûbiyetin intikamını almak için çalışıyor ve Papanın da yardımiyle bir haçlı kuvveti toplamak istiyordu. Bu sırada kendisine müracaat eden sabık Fas hükümdarının teklifini derhal kabul etti; fakat bu işi muvaffakıyetle başarmağa kuvveti kâfi değildi; 1576'da İspanya kıralıyle de görüştüler; kıral İkinci Filip altı bin kadar asker ve elli gemi ile yardım etti; bunun üzerine Portekiz kıralı Don Sebastiyan kendi kuvvetleri de beraber olarak Afrika sahilindeki *Asila* mevkiine çıktı ve orada sabık hükümdar Mevlây Mehmed'le birleşti.

Vâdi's-Sebil muharebesi

Portekiz kıralı ile Mevlây Mehmed beraberce içeriye doğru yürüdüler; Abdülmelik bunları karşıladı. Kıralın gafletinden istifade ile geçtiği *Mehazin* nehrinin köprüsünü geriden çevirdi; bu nehir geçit vermediğinden mutlaka köprüden geçmek lâzımdı. Abdülmelik hasta olduğundan harp meydanına sedye ile gelmişti; kumanda kardeşi Ebu'l-Abbas Ahmed'in elinde idi.

Vukua gelen şiddetli bir muharebede Don Sebastiyan mağlûp oldu, kaçarken *Mehazin* köprüsünün Fas hükümdarı tarafından tutulduğunu görünce atını nehre vurdu; kaçarken Mehmed Mütevekkil de beraberdi; fakat suyun şiddetinden ikisi ve daha bir çok maiyeti boğuldular; muharebeyi kazanmış olan Abdülmelik de hastalığının ağırlaşmasına mebni az sonra vefat etti (987 H./1578 M.) bu muharebeye mevkiinin adına nisbetle *Vadi's-Sebil* veya *Kasr ül-kebîr* muharebesi derler[1].

[1] Bazı Osmanlı tarihlerinde bu *Vâdi'-is-sebil* harbinde Ramazan Paşa'nın bulunduğu yazılıdır. Arşiv vesikalarında görüldüğü üzere Ramazan Paşa 1574'den 1577 senesine kadar Cezayir-i Garp beylerbeğisi olarak kalmıştır. Bundan dolayı tarihler Ramazan Paşa'nın Abdülmelik'i hükümdar yapmak üzere *Fas*'a girdiği zamanki vak'a ile *Vâdi'is-sebil* muharebesini birbirine karıştırmışlardır. 983 H. - 1577 M. de Ramazan Paşa'nın yerine Hasan Paşa Garp Cezayir'i beylerbeğisi olmuştur (*Mühimme* 30, s. 185).

Vâdi's-Sebil muharebesi Portekizliler için felâket oldu; çünkü Kıral Sebastiyan'dan sonra evlâdı olmadığından biraz müddet Sebastiyan'ın büyük amcası Hanri idareyi bir buçuk iki sene kadar ele aldı ve sonra İspanya kıralı II. Filip Portekiz kırallığına da getirildi (1580).

Abdülmelik Ebu Mervan'ın oğlu

Abdülmelik'in Ramazan Paşa'nın yardımiyle ve sonra da kendisine verilen kuvvetle rakibine galebe etmesi bu devleti muvakkat bir zaman için Osmanlı nüfuzu altına soktu. Abdülmelik'in ölümü üzerine oğlu Mevlây Ahmed El-Mansur Fas hükümdarlığına geçerek bu hususta Osmanlı hükûmetinin müsaadesini aldı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. SULTAN SELİM'İN ŞAHSİYETİ VE OĞLU III. MURAD

İkinci Selim'in şehzâdelik hayatı

Kanunî Sultan Süleyman'ın oğullarından olup 930 receb / 1524 nisan'da damad Maktul İbrahim Paşa'nın, pâdişahın kızkardeşi Hatice Sultan'ı aldığı düğün esnasında doğmuştur. Orta boylu kumrala yakın sarışın ve gök mavisi gözlü, kumral sakallı olup validesi Hurrem Sultan'a benzemekte idi; lisanında lükent denilen tutukluk vardı; yarı belinden aşağısı uzun ve şeklen mehib idi; avcılıkta, yay çekmekte fevkalâde mehareti olup rivayete göre zamanında ondan daha kuvvetli yay çeken yoktu; rengi sebebiyle Sarı Sultan Selim diye anılmaktadır.

II. Selim kırk dört yaşında Osmanlı hükümdarı olmuştur. Kendisi tenperver, zevk ve safaya düşkün olup ordusunun başında hiç bir sefere gitmeyen ilk Osmanlı hükümdarıdır; bu da dedesi Yavuz Sultan gibi *Edirne*'yi çok sevdiğinden ara sıra oraya giderdi; hattâ bu sevgi dolayısiyle oraya meşhur camiini yaptırmıştır.

Sekiz senelik saltanatını damadı olan Sokullu Mehmed Paşa'nın güzel idaresi sayesinde rahat ve huzur içinde mûtadı olan eglencelerle geçirmiştir. Bir gün sarayda yaptırmış olduğu hamamı gezdiği sırada ayağı kayarak düşüp hastalanmış ve bir müddet sonra da bu yüzden vefat etmiştir (18 şaban 982/aralık 1574).

II. Selim tab'an halim ve mütevekkildi. Şehzâdelik zamanında Âlî (Müverrih)[1], Samî, Sarı Ramî, Hatemî, Kasımî, Fırakî, Mekalî, Ferdî, Nigârî vesair yirmiden ziyade âlim, şair, ressam olan şahsiyetler ve musahibi meşhur Celâl Bey ile

[1] Müverrih Âlî 965 tarihinde *Mihr-ü-mah* manzûmesini kaleme alarak *Kütahya*'ya gidip şehzâde Selim'e takdim etmiş şehzâde bundan memnun olarak Âlî'ye mülâzimet almış ve sonra medrese yolunun müşkülâtından bahsederek onun kalem hizmetinde yetişmesine delâlet etmiştir. (*Âlî tarihi*, basılmamış cilt varak 215 b).

ettiğini söyleyerek fena düşüncesinden dolayı Şemsi Paşa'yı tekdir etmiştir.

Uzağı iyi gören Sokullu'nun Karadenizle Hazar denizini ve Akdenizle Kızıldenizi ve o vasıta ile Hind denizini birleştirme teşebbüsleri kendisinin iktisadî ve siyasî sahalardaki isabetli görüşünü gösterir.

Kendisi Kıbrıs zaptının Osmanlı devleti aleyhine bir haçlı seferinin çıkmasına sebebiyet vereceği için böyle bir mâceraya atılmanın aleyhinde bulunmuştu; fakat Şehzâde Bayezid faciasına sebebiyet verdiği için sevmediği Lala Mustafa Paşanın ve diğer bazı mukarriplerin bu işte önayak olarak işi kolay göstermeleri ve Ebussuûd Efendi'nin eskiden dâr-ı islâm olduğu için buranın zaptı hakkında fetva vermiş olması *Kıbrıs*'ın zaptını intac etmişti. İş bu kadarla kalmayarak Sokullu'unn ileri sürdüğü tehlike gelip çattı; muazzam bir haçlı donanması tertip edilerek *Lepanto-İnebahtı* muharebesiyle Osmanlı donanması imha edildi ve geniş sahili olan memleket birdenbire fena duruma düştü.

Bereket ki iş başında bu azimli vezir bulunuyordu. Sokullu'nun bu felâket ânında nasıl durmadan çalıştığı büyük bir donanma hazırlamak için ne kadar gayret sarfettiğini o zamanki Divan-ı Hümâyun mühimme defterlerindeki hükümlerden anlamaktayız; filhakika beş buçuk ayda bütün levazımatı, cenkçi ve gemicisiyle muazzam bir donanma meydana gelmişti. II. Selim zamanında Sokullu, Kıbrıs kıralı olmak isteyen Yasef Nasi ve onu himaye eden pâdişahın zevcesi Nurbanu Sultan ile karşılaştı ise de her ikisini de işine karıştırmadı ve Yasef Nasi'yi *Kıbrıs*'a getirmiyerek orasını vilâyet yaptırdı.

Lehistan kıralı Sigismund Ogüst'ün vefatı üzerine Lehistan kırallığına gerek Rus ve gerek Avusturya prenslerinden birinin getirilmiyerek bu kırallığa Fransa kıralının kardeşi Hanri'yi ve bunun çekilmesinden sonra da Osmanlılara tâbi Erdel kıralını intihap ettirmesi ve bu hususdaki faaliyeti Sokullu'nun siyasetteki ince görüşünü gösteren en beliğ misaldir.

II. Selim zamanında kara harbi olmadığı için ne pâdişah ve ne de Sokullu sefere gitmiştir. II. Selim öldüğü zaman Sokullu on seneden beri vezir-i âzam bulunuyordu.

Sokullu Mehmed Paşa, kayın pederi olan II. Selim zamanında hiç bir kimseyi hükûmet işlerine müdahele ettirmemiş ve bütün mes'uliyeti üzerine alarak iş görmüştür. Bu münasebetle akraba ve îtimad ettiği adamları mühim işlerde kullanmış ve bu hareketi aleyhdarlarının tarizlerine sebep olmuştur; hattâ o devri bilen Müverrih Âlî, II. Selim ve Sokullu'dan bahsederken[1]:

"Şehriyâr-ı müşarünileyh sadr-ı saltanata cülûs eyledi, düstûr-ı celil Mehmet Pâşây-ı Tavîl vezir-i âzam bulundu; hususa dâmâd-ı mükerremi olmağın iltifat-ı bî nihayesine mazhar düştü, bir haysiyyet ile ki pâdişah-ı sûrî ol vekil-i celil oldu; Selim Şah-ı namdar ki ıyş ü nûş deryasına daldı, umur-ı dad-üsitad mücerred anlara kaldı. Eğerçi akraba ve taallûkatını menâsıb-ı âliyeye nasbetti; lâkin ekseri müstahıkk-ı riayet olmağla ol vaz'ı ulûvv-i himmetine hamlolunup mâzur tutuldu..." denilmektedir.

Sokullu'nun III. Murad zamanındaki durumu

Sokullu'nun sadaretinin uzaması ve III. Murad'ın cülûsunda da mevkiini muhafaza etmesi aleyhdarlarını faaliyete sevketti; yeni pâdişah kararsız olduğundan muhtelif vesile ve tahriklerle onu saraydan ve hariçten vezir-i âzamın icraatını baltalamağa sevkettiler. Sokullu'ya aleyhdar olanların başında pâdişahın musahibi İsfendiyar oğlu Şemsi Ahmed Paşa ile Murad'ın kadılıkdan defterdarlık vererek beraberinde *İstanbul*'a getirdiği Kara Üveys ve pâdişahın, kerametine kail olup kendisine şeyh yaptığı Şeyh Şücâ' ve Lala Mustafa Paşa vardı; hattâ Sokullu'yu bir vartaya düşürmek isteyen Şemsi Paşa, pâdişaha halkın istidalarını kabul edip bizzat meşgul olmasını söyliyerek :

— "Vezir-i âzama inanman; size arzeylediği ahvali doğru sanman, halkın işleriyle bizzat mukayyed olmanız münasiptir[2]" sözleriyle Sultan Murad'ı Sokullu aleyhine tahrik ediyordu.

Kara Üveys, pâdişahın şehzâdeliği zamanında defterdarı olup bazı sû-i istimalleri sebebiyle Sokullu ile kazaskerler tara-

[1] *Âlî tarihi*, varak 200 b.

[2] *Âlî tarihi*, s. 234 ve *Peçevî tarihi*, c. 2, s. 6.

fından sorguya çekilmiş ve sonra pâdişah kendisini himaye ettiği için ceza görmemiş ve hattâ arkasından şıkk-ı sânî defterdarı olmuş, vezir-i âzama düşmanlığı artmıştı[1].

Şeyh Şücâ' ise, kendisine başvuranların işlerini yaptırmak için bizzat hatt-ı hümâyunla hükümdarın müsaadesini alarak vezir-i âzama ait işlere müdahale ediyordu. Lala Mustafa Paşa'ya gelince, bu da Yemen serdarı tayin edildiği halde dokuz ay memur olduğu hizmete gitmediği için azlolunup o yüzden Sokullu ile araları açıktı. Bunlardan başka III. Murad'ın şehzâde iken maiyetinde bulunanlar da Sokullu'yu sevmiyorlar, bunun sağlığında Murad'ın hükümdarlığını istemiyorlardı[2].

Sokullu'nun muarızları arasında pâdişahın hocası Sadeddin Efendi (Tâc üt-tevarih sahibi) ile harem-i hümâyun kethüdası Canfeda Kadın ve musahipelerden Râziye Hatun da vardı.

İşte böylece saraydan ve hariçten pâdişaha mensup aleyhdarlarının kararsız hükümdar üzerinde mütemadî yaptıkları telkinler Sokullu'nun eski otoritesini kırıyor ve günden güne düşürüyordu. Bu sırada İran'daki dahilî karışıklıklar sebebiyle Sokullu'ya muârız olanlar *İran*'a sefer açılması için pâdişahı tahrik ettiler; Sokullu Mehmed Paşa, Osmanlı devletinin tabiî hududu aldığını, boşuna bir mâceraya atılmanın doğru olmadığını; bazı muvaffakıyetler elde edilse bile bunun muvakkat olacağını söyliyerek bu faciayı önlemeğe çalıştı ise de eski nüfuzu kalmamış olduğundan muvaffak olamadı.

Sokullu'nun iyice gözden düşmesi

Vezir-i âzamın iş görmesi eski salâhiyetine nisbetle ehemmiyetsiz şeylere inhisar ediyordu; artık müstakil bir divan-ı hümâyun yoktu; pâdişaha tesir ederek muvafakatini alanlar, hatt-ı hümâyunla tepeden inme tebligat ile işlerini görüyorlardı. Veizr-i âzam, hatt-ı hümâyuna mutavaattan başka bir şey yapamıyordu. Pâdişah kendisini azletmemekle beraber hergün bir suretle tahkir ediyordu; başdefterdarlığa çıkmış olan Kara Üveys, doğrudan doğruya pâdişaha telhis takdim ile cevabını ve iradesini alıyordu. Hattâ defterdarlık işlerinden başka bazı memuriyetler bile baş-

[1] *Selânikî tarihi*, s. 139 ve *Peçevî tarihi*, c. 2, s. 7.

[2] *Peçevî tarihi*, c. 2, s. 6.

defterdarın arziyle verilir olmuştu. Şeyhülislâm Kadı zâde'nin arziyle beylerbeylikler ve sancakbeylikleri ve taht kadılıkları tevcih ediliyordu. Evvelce bunlar hep vezir-i âzamın arziyle olurdu; kapı bir iken şimdi müteaddid kapılar açılmış; işler, karışmağa başlamıştı[1].

Sokullu'nun en mûtemed adamı, görür gözü ve tutar eli olan meşhur Feridun Bey doğrudan doğruya pâdişah tarafından gönderilen bir hatt-ı hümâyunla 984 H./1576 M. senesinde birden bire azlolunuverdi; bu, Sokullu'ya ağır bir darbe olduğu gibi aynı zamanda kethüdasını da katlettiler; bundan sonra Sokullu Mehmed Paşa'nın kethüdası Husrev Ağa ile kapıcıbaşısı Sinan Ağa'nın yanından tardları emrolundu ve öyle yaptı.

Bu muamelelerin en garibi Sokullu'nun amcazâdesi *Budin* valisi Mustafa Paşa'nın garip bir bahane ile idamı oldu. Mustafa Paşa, Sokullu'nun kardeşi diye *İstanbul*'a getirilip saraya verilmiş, Bosna sancakbeyi iken Kanunî'nin *Sigetvar* seferinde Budin valisi Arslan Paşa'nın idamı üzerine Budin beylerbeyliğine tayin edilmiş (973 sonu), burada on üç sene kalmış, Fülek kalesini zapt eylemişti 986 H./1578 M. senesinde Budin sarayına ve barut mahzenine yıldırım isabet etmesi Mustafa Paşanın suçlandırılması için bir bahane teşkil etmiş ve mîrahur-ı evvel Ferhad Ağa gönderilerek zavallı idam edilmiştir. Budin beylerbeyliği pâdişahın mutemedi ve Sokullu'nun alehdarı olan defterdar Üveys Paşa'ya verilmiştir. Üveys'in pâdişaha arziyle Sokullu'nun adamlarından on dokuz kişinin zeametleri, geliri bol denilerek hazineye alınıp kendilerine geliri az zeamet verilmiştir.

Sokullu'nun ölümü

Sokullu Mehmed Paşa, hakkında yapılan bu kadar istiskallere rağmen işine devam ediyordu; istifa etmek istese bunun da hayatına mal olacağını biliyordu; düşmanları öldürülmesini istiyorlarsa da Sultan Murad kendisini sevmemekle beraber kanına girmek istemiyordu. Sokullu bu kadar cefaya rağmen hiç şikâyet etmiyor, vakarını muhafaza eyliyordu; sözü muntazam söylerdi; her ne zaman pâdişah tarafından kabul olunsa Sultan Murad vezir-i

[1] *Peçevî tarihi*, c. 2, s. 7.

âzama karşı yaptığı cefalara nâdim olduğunu gösterir tavır takınırdı[1].

Vezir-i âzam, bilhassa şehadetinden iki sene evvelinden itibaren çok üzüntülü ve korkulu bir hayat geçirdi. Divan-ı hümâyundaki mûtad ve muayyen müzakerelerden başka vezir-i âzmalar kendi saraylarında haftada bir kaç defa divan kurup divan-ı hümâyunda görülmesine lüzum kalmayan ve yahut fazla olan işleri orada görürlerdi; bu divan öğleden sonra akdedildiği için buna *ikindi divanı* denilirdi.

Sokullu Mehmed Paşa, *Kabasakal* tarafındaki sarayında[2] bir pazar günü yine mûtad üzere ikindi divanı kurup hükûmet erkâniyle beraber devlet işlerini görüştüğü sırada ara sıra kendisinden sadaka isteyen bir meczup boşnak, divana geldi; vezir-i âzam ona para vereyim derken kolunun içinde sakladığı hançerle memesi altından Sokullu'yu yaraladı; katil yakalandı, fakat yaranın tesiriyle vezir-i âzam 987 senesi şabanının sekizinci çarşanba günü (30 eylül 1579) akşam namazını müteakip vefat ederek Eyüp'teki türbesine defnedildi; Sokullu'nun ölümü umumî bir tesir yaptı; kendisinden sonraki boşluk devletin âtisi için fena neticeler verdi.

Sokullu'nun öldürülmesinin hasımları tarafından tertip edilmiş olduğu ve bunun için her zaman vezir-i âzamdan para almağa gelen meczûbun bu işte kullandığı söyleniyor.

Sokullu'nun evlâdı iki koldan yürüyerek zamanımıza kadar gelmiştir. Bunlardan biri ilk zevcesi olan hanımdan doğan Hasan Paşa'dan gelmiş olup diğeri de Sultan Selim'in kızı Esmihan Sultan'ın doğurmuş olduğu İbrahim Han'dan gelen koldur. İbrahim Han'a bu isim ve unvan büyük babası II. Selim vermiştir.

[1] *Peçevî tarihi*, c. 2, s. 8.

[2] Başbakanlık arşivi, *Ali Emirî tasnifi vesikalar, I. Ahmed devri*, numara 847, sene 1016.

YEDİNCİ BÖLÜM

İRAN SEFERLERİ

İran olayları

Şah Tahmasb'ın ölümü

Osmanlılarla İranlılar arasında 1555'deki *Amasya muahedesi* devam ediyordu. Hattâ bu sırada yani 984 H./1576 M.de iki yüz elliyi geçen bir maiyetle *İstanbul*'a gelmiş olan İran elçisi Tokmak Han fevkalâde merasimle karşılanmış, ikram görmüştü; Tokmak Han henüz *İstanbul*'da bulunurken İran hükümdarı Tahmasb Han vefat etmiş ve oğulları arasında şahlık mücadelesi başlamıştı.

Tahmasb Han elli dört sene saltanat sürmüş ve çok yaşlanmıştı. Bizzat işlere bakamıyordu; bundan dolayı son zamanında devlet işleri birbirine rakip olan Türkmen, Gürcü, Çerkes ve Kürd beylerinin elinde bulunuyordu. Müteaddit oğullarından[1] Haydar Mirza'yı kendisine veliahd yapmak istemişse de buna mukabil emîrlerden Ustacluoğlu Hüseyin Bey, Şehzâde Behram'ı iltizam etmekte bulunmuştu; fakat Haydar'ın validesi olan Gürcü kadın, rivayete göre, oğlunu bir an evvel hükümdar yapmak için Şah Tahmasb'ı zehirleterek Haydar'ı şah ilân ettirmişti. Bunun üzerine İran tahtının Gürcülerin nüfuzu altına gireceğini takdir eden ve validesi Çerkes olan Tahmasb'ın kızı Perihan, dayısı olan Çerkes prensi Şemhal Han'a müracaat ile saltanatı Gürcülerin nüfûzundan kurtarmasını bildirmiş ve o da aldığı tedbirle Perihan'ın ana ve baba bir kardeşi olup yirmi beş seneden beri *Alamut* kalesinde mahbus bulunan Şah İsmail'i hüküm-

[1] Şah Tahmasb'ın yaş sırasiyle Mehmed Hüdabende, İsmail, Murad, Süleyman, Haydar, Behram, Mustafa, Mahmud, Ali, İmamkulu, Ahmed, Zeynelâbidin, Musa isimlerinde on iki oğlu olup Murad ve Zeynelâbidin, babalarından evvel ölmüşlerdir. Tahmasb'dan sonra hükümdar ilân edilen Haydar öldürülmüştür. Lüsyen Lui Bellenda tarafından yazılan "*Birinci Şah Abbas'ın hayatı ve tarihi*" isimli eserde Tahmasb'ın İbrahim ve Hasan isimlerinde iki oğlu daha olduğu yazılıdır. Babalarının vefatında Hüdabende kırk beş, İsmail kırk bir ve Haydar ise on sekiz yaşlarında idi.

dar ilân etmeğe muvaffak olmuş (1576 M.) ve Şah İsmail' in cülûsu için Sünnî Türkmenlerden *Afşar* aşireti de çalışmıştı[1].

II. Şah İsmail

Bu, cesur, sağlam bünyeli ve muharip bir zattı; fakat şimdiki kokainciler gibi beng denilen esrar kullanırdı; buna uzun yıllar yattığı *Alamut* kalesinde alışmıştı. Hükümdar olunca kendisinin sünnî mezhebinde olduğunu ilân etti. Esrar kendisinin âsabını bozmuş ve pek merhametsiz bir hale getirmişti. Bir buçuk seneden ibaret olan şahlığı zamanında devletin ileri gelen adamlarını ve kardeşleriyle biraderzadelerini öldürdü; yalnız bunlar arasında ana, baba bir kardeşi olup hastalık dolayısiyle gözleri pek az gören büyük biraderi Mehmed Hüdabende ile onun Hamza, Ebu Talib ve Abbas isimlerindeki üç oğluna dokunmadı; fakat bu sırada İsmail'in Şüca' adını verdiği bir oğlu doğduğundan bu yeni doğan oğluna saltanatı temin için biraderi ile yukarıda adı geçen üç oğlunun katlini emretti; fakat bu emrin tatbikinden evvel *Kazvin*'de kendi adamlarından Helvacıoğlu Hasan Bey'in evinde bulunduğu sırada muayyen miktardan fazla yutmuş olduğu afyonun tesiriyle öldü (985 ramazan / 1572 aralık)[2].

II. Şah İsmail, babasının Osmanlılarla olan barış siyasetini bozdu; Osmanlı idaresindeki Kürd beylerinden bazılarını tarafına celbeyledi; Osmanlılardan ayrılıp kendi yanına gidenlere iltifat ile memuriyetler veriyordu ve Osmanlı hükûmeti Van beylerbeyine gönderdiği emirde Kürd beylerini tatmin ile hükümete ısındırmasını bildiriyordu. Bu sırada İran'ın *Lûristan* valisi de Osmanlılara iltica etmiş ve kendisine kılıç, sancak ve hil'at gön-

[1] Tahmasb Han'ın vefatiyle İran'daki karışıklıklar hakkında Kırım Han'ı tarafından 985 H. - 1577 M. de ilk haber alınmıştır. Bunun üzerine hükûmet keyfiyeti *Erzurum* beylerbeğisine bildirerek İran ahvali hakkında malûmat istemiştir (*Mühimme* 30, s. 262). Kırım hanını *Şirvan*'dan aldığı malûmata göre, *İran*'daki saltanat mücadelesi esnasında sünnîlerin de ayaklandıkları bildiriliyor ki II. Şah İsmail'in sünnîliğini ilân etmiş olması ve Afşar Türkmenlerinin kendisine yardım etmiş olmaları bundan dolayıdır.

[2] Diğer bir rivayete göre, II. Şah İsmail, hemşiresi Perihan'ın kadın kıyafetine soktuğu adamlar tarafından öldürülmüştür.

dermişti. İşte bu ahval dolayısiyle İran'la münasebat gerginleşmişti[1].

Mehmed Hüdabende

II. Şah İsmail'in ölümü üzerine devlet adamlarının çoğu, 24 aralık 1578'de (985 zilkade) Hüdabende'yi hükümdar ilân eylediler; bunun zamanında *İran*'a karşı Osmanlı istilâsı başladı. Devletin idaresi bir aralık Hüdabende'nin zevcesi ve Hamza Mirza ile Abbas Mirza'nın validesinin elinde idi; bu kadın *Maraş Seyyidleri* denilen meşhur bir aileye mensuptu; bu valide sultan, babasından sonra büyük oğlu Hamza Mirza'yı hükümdar yaparak diğer oğlu Abbas'ı sarayda yanında bulundurmak istedi; Abbas Mirza bu sırada *Herat* valisi olup yanında lala olarak da Ali Kulu Han vardı. Ali Kulu Han valide sultanın maksadından şüphelendiği için Abbas Mirza'yı saraya göndermedi ve aradaki münaferet genişliyerek Ali Kulu Han 1580 M./988 H. de Abbas'ı hükümdar îlân eyledi.

Bunun üzerine Mehmed Hüdabende seksen bin kişilik bir ordu ile *Herat*'a yürüdü; o da kendisinden sonra Hamza'nın hükümdar olmasını istiyordu; Ali Kulu Han *Herat*'a çekildi ve şaha itaatini arzetti. Bu suretle Hamza Mirza'nın babasından sonra hükümdar olması kabul edildi ve Hüdabende'nin aczi sebebiyle idareyi veliahd Hamza Mirza ele aldı; fakar İran çok karışık bir halde idi; aşiret reisleri birbirleriyle uğraşıyorlar ve bundan istifade eden Osmanlı kuvvetleri kolaylıkla ilerliyorlardı. 1584'de (992 H.) *Tebriz*'i zapteden Özdemir oğlu Osman Paşa, Türkmenlerin yardımlariyle Hüdabende'nin diğer oğlu Tahmasb'ı şah ilân etmişti.

İranla oniki sene süren birinci devre harbi

İran'a harp ilânı

İşte Hüdabende'nin cülûsundan evvel İranda hâdisler cereyan ederken Van beylerbeği si bu karışıklıktan istifadee dilmesini bildirdi; vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa harbe taraftar değil-

[1] *Mühimme defteri* 32, s. 28 - 32, 75. II. Şah İsmail'in sulhü bozduğuna dair Şah Abbas'a gönderilmiş olan nâmenin mukaddemesinde de malûmat vardır (Feridun Bey, *Münşeat*, c. 2, s. 158).

di[1]. Fakat onun eski nüfuzu kalmadığından İran seferinde şöhret kazanmak isteyenler vardı; bilhassa bu hususta birbirine hasım olan Lala Mustafa Paşa ile Sinan Paşa'dan her biri *İran*'a karşı açılacak seferde serdar olmak istiyorlardı; her ikisini de tatmin etmek için *Erzurum* ve havalisi serdarlığı Lala Mustafa Paşa'ya *Bağdad* tarafları serdarlığı da Sinan Paşa'ya verildi[2]. Fakat aynı seferde bilhassa birbirine düşman olan iki serdarın seraskerliği mahzurlu görüldüğünden pâdişahın iradesiyle Sokullu Mehmed Paşa her iki paşa ile ayrı ayrı görüştükten sonra[3] Lala Mustafa Paşa bütün İran seferi serdarı tayin edilip *Gürcistan* ve *Şirvan*'ın istilâsına memur oldu[4].

Çıldır muharebesi ve Gürcistan'ın istilâsı

İran seferi fasıla ile üç safha gösterir; bunlardan birincisi 985 H./1577 M. den 997 H./1589 M. senesine kadar on iki sene devam etmiştir.

Ardahan'dan *Gürcistan*'a giren Lala Mustafa Paşa ile, buna karşı çıkan İran serdarı Tokmak Han arasındaki[5] ilk muharebe 986 H./1578 M. de *Çıldır*'da yapılmış-

[1] Sokullu, İran seferinin mahzurlarını bir kaç defa pâdişaha arzetti. "Cümleden evvel kul (asker) yüze çıkar, maaş ve masraf artar, reaya (yani köylü halk) gerek vergilerden ve gerek askerin tecavüzünden payimal olur. İran zaptolunsa bile halkı bizim reâyâmız olmağı kabul etmez ve sefer masrafına taşradan olan tahsil kifayet eylemez. Cedd-i âlânız Sultan Süleyman hazretleri neler çekmiştir ve arada sulh oluncaya kadar ne zehr ve ne kahr yutmuşlardır. Bunu telkin ve teklif edenler Acem seferini bilmiyenlerdir" dediyse de dinletemedi (*Peçevî tarihi*, c. 2, s. 37).

[2] *Mühimme defteri* 32, s. 81, 107.

[3] Sokullu, iptida Lala Mustafa Paşa'yı çağırarak "Serdar olduğunuzda tedbiriniz nedir? Pâdişah soruyor" demiş; o da "Cenab-ı bârîye istinad ile mahalline varmak ve ehl-i vukuf ile görüşüp münasip görüleni yapmaktır" diye cevap vermiş. Aynı sual Sinan Paşa'ya sorulunca pek yüksekten atarak ilk senede *Tebriz* ve *Şirvan* ve ikinci senede *Hemedan* ve *Isfahan*'ı alacağını söylemiş. Her iki mütalea pâdişaha arzolunarak Lala Mustafa Paşa'nın serdar olmasına irade çıkmıştır (*Peçevî tarihi*, c. 2, s. 38.)

[4] *Peçevî tarihi*, c. 2, s. 62, 63.

[5] Tokmak Han *İstanbul*'a elçilik ile gelmiş ve orada iken Şah Tahmasb'ın vefatı haberini almıştı.

tır[1]. Bu muharebe *Gürcistan*'a giren Osmanlı ordusunu gerisinden vurmak isteyen Tokmak Han'ın otuz bin kişilik kuvveti arasında vukua gelmiş ve Osmanlıların galebesi üzerine *Gürcistan*'ın kolayca istilâsı başlamıştır; evvelâ aşağı *Gürcistan* beylerinden Minuçehr müslüman olup Mustafa adını alarak Osmanlıların hâkimiyetini tanıdı ve kardeşi Greguvar'a da *Olti* sancağı verildi.

Bundan sonra Lala Mustafa Paşa *Tiflis* üzerinde yürüdü; bura hükümdarı Davud veya David'in kaçması üzerine *Tiflis* işgal edildi ve diğer Gürcü prensleri *Miret* beyi Açıkbaş Han Şirvan ile Revan arasındaki *Kartli* beyi Levend oğlu Aleksandr Han itaat ettiler[2]. *Tiflis* derhal eyalet haline sokularak beyler beğliği Ferhad Paşa oğlu Mehmed Paşa'ya verildi (986 H./ 1578 M.).

Bundan sonra Şirvan taraflarına girildi. Buranın merkezi olan *Şemahı* işgal edilerek *Demirkapı* yahut *Derbend*, *Şirvan* eyaletine merkez yapılıp muhafazası vezirlikle ve münasip miktar asker ile *Diyarbekir* beylerbeğisi Özdemiroğlu Osman Paşa'ya bırakıldı[3] ve serdar Lala Mustafa Paşa da kış bastırmadan avdet etti.

Özdemiroğlu'nun muharebeleri

Serdar'ın avdetinden sonra sabık Şirvan hanı Orus Han kumandasındaki otuz bin kişilik bir ordu *Şirvan*'a girip 986 ramazanının dokuzunda (9 kasım 1578) *Şemahı*'da bulunan Özdemir oğlunun üzerine gelerek üç gün üç gece müthiş harp etti; bu sırada takatleri kesilen bir avuç muhafıza Kırım hanının kardeşi Âdil Giray kumandasiyle gönderilen Kırım kuvvetleri yetiştiğinden İran kuvvetleri bozulmuş ve elde edilen Orus Han, Osman Paşa'nın

[1] Avusturya elçisinin bir dostu tarafından verilen malûmata göre o tarihte İran'ın dört ordusu vardı. Birincisi Solak Hüseyin kumandasında kırk bin, ikincisi Tomak Han kumandasında yirmibin, üçüncüsü Şah'ın kardeşinin kumandasında otuz bin, dördüncüsü ise bizzat Şah'ın kumandasında olarak yüz bin imiş (*Hammer tarihi*, c. 7, s. 26).

[2] Aleksandr Han her sene otuz yük ipek, on mahbup gulâm ve on bakire kız üç cenah ispiri doğan ve üç cenah balaban vermek ve beylerbeği derecesinde olmak üzere haraca bağlanmıştır (*Peçevî tarihi*, c. 2, s. 42, 43).

[3] *Peçevî tarihi*, c. 2, s. 49.

önünde katledilmiştir. Fakat bu galibiyetten sonra kaçanları takip eden Âdil Giray epey ganimet malı elde edip döndüğü sırada İran kuvvetleri tarafından baskına uğrayarak esir düştü; bunun üzerine Osman Paşa *Şirvan*'daki bir avuç muhafız kuvveti ile tutunamıyacağını anlayarak kuzey taraflara *Derbend* mevkiine çekildi; orada mütemadi surette mücadele etti; bir aralık yani 987 H./1579 M. da Kırım hanı Mehmed Giray da yüz bin kişilik bir kuvvetle yardıma geldi ve beraberce *Şemahı*'ya gittiler fakat Kırım hanı kışı o tarafta geçirmiyerek oğlu Gazi Giray'ı bırakıp geri döndüğü için Osman Paşa'nın vaziyeti yine güçleşti. Kırım hanı davet edildiği halde tekrar yardıma gelmiyordu; bunun üzerine Rumeli'den tedarik edilen kuvvetler *Kefe* yoluyla ve Cafer Paşa'nın seraskerliğiyle *Derbend*'e götürüldü (990 H. / 1582 M.).

Bu kuvvetlerin gelmesi üzerine Özdemir oğlu Osman Paşa, İran serdarı *Gence* valisi İmam Kulu Han'la meşhur muharebesini yaptı. İmam Kulu Han, Serdar Lala Mustafa Paşa'nın avdetinden sonra 987 H. de dört ay kadar *Tiflis*'i muhasara etti ise de alamamıştı; İran'ın sayılı kumandanlarından olan İmam Kulu Han 991 H. / 1583 M. de *Gürcistan* ve *Dağistan* yardımcı kuvvetleri hariç olarak elli bin kadar bir kuvvetle Osman Paşa'nın üzerine geldi. Özdemiroğlu maiyyeti kuvvetleriyle *Demirtepe* denilen *Derbend*'den çıkıp *Baştepe* mevkiine ordusunu kurdu ve üzerine gelen İmam Kulu kuvvetleriyle karşılaştı.

Meşaleler yakılarak gece dahi devam eden harp dolayısiyle *Meşale savaşı* denilen harpte İmam Kulu yedi bin telef verdikten sonra kaçtı; Özdemiroğlu, düşman kellelerinden kule yaptırdı; *Şemahı* ve *Bakû* tekrar alındı. Bundan sonra Osman Paşa avdete karar verip kendi yerine Dağıstan valiliğine Cafer Paşa'yı tayin edip kendisi *Kuzey Kafkasya*'dan geçip Ruslarla çarpışarak *Koban* ve *Taman* ve *Kerç* yoluyla *Kefe*'ye geldi; serkeşliğine binaen hükûmetçe azlolunup isyan eden Kırım hanı Mehmed Giray'ı mağlûp edip katlederek verilen emir üzerine yerine İslâm Giray Han'ı tayin ettikten sonra deniz yoluyla *İstanbul*'a geldi. İkinci vezir makamına oturdu ve az zaman sonra Siyavüş Paşa'nın yerine vezir-i âzamlığa getirildi (1584 Aralık).

Sinan Paşa'nın İran serdarlığı

Kafkasya'da zaptedilen yerlerin elde tutulabilmesi pek zordu; *Tiflis* daimî surette İranlılar ve Gürcüler tarafından tazyik ediliyordu; buraya zahire ve mühimmat yetiştirebilmek için Gürcü memleketlerinden geçmek lâzımdır. Hududun ehemmiyetine binaen *Kars*'da bir kale yapılarak içine kuvvet kondu, *Erzurum* hududunda vukua gelen bazı muvaffakıyetsizlikler üzerine Lala Mustafa Paşa serdarlıktan azlolunarak Sinan Paşa İran serdarı oldu (988 H. / 1580 M.) ve yine aynı sene içinde Ahmed Paşa'nın yerine vezir-i âzamlığa getirildi. Sabık serdar Lala Mustafa Paşa *İstanbul*'a gelerek ikinci vezir oldu ve Sinan Paşa'nın sadareti münasebetiyle sadr-ı âzam kaymakamlığına getirildi.

Bu sırada İran şahı Mehmed Hüdabende tarafından beyhude kan dökülmemesi için eski hudut üzerinde sulh talep edildiği için; elçi *İstanbul*'a gönderildi; bundan başka muhtelif tekliflerle İran elçileri gelip gittilerse de iş halledilmedi. Sinan Paşa, *Tiflis*'e kadar gittiyse de bir iş göremeden yalnız sabık Tiflis beylerbeyini azladerek *Gürcistan* beylerinden olup müslüman olarak adı Yusuf konan Gorgi'yi *Tiflis* eyaletine tayin edip *Eerzrum*'a döndü; rakibi olan Lala Paşa'nın hizmetini kıskanıp daha iyisini yaparım diyen Sinan Paşa aynı zamanda uhdesinde vezir-i âzamlık da bulunmasına rağmen bir başarı elde edemedi; bundan başka şah sulh istiyor diye pâdişaha yalan söylemesi üzerine derhal azlolundu (990 zilhicce/1582 aralık).

Ferhad Paşa'nın İran serdarlığı

Bu sırada hududda bazı karışıklıklar olmuştu; Gürcü beylerinden Müslüman olup adı Mustafa konan Minuçehr tekrar hıristiyanlığa dönüp bir takım hiylelerle Osmanlı kuvvetlerine şaşkınlık vermişti; fakat 991 H./1583 M. de Rumeli beylerbeyi olan Ferhad Paşa'nın serdarlıkla o tarafa gitmesi üzerine vaziyet düzeldi; yeni serdar, *Revan* kalesini tahkim edip içine lüzumu kadar asker, top ve sair mühimmat koydu; beylerbeyliğini Van valisi Çagalazâde Sinan Paşa'ya verdi *Tiflis*'e yardım etti ve askerin durumunu düzeltti; bundan sonra *Şüregil*, *Kars*, *Ardahan* kalelerini tahkim ile levazımatını koydu ve sonra *Erzurum*'a gelerek kışı orada geçirdi. Ertesi sene Ferhad Paşa *Lori*, *Güri* kalelerini aldı ve bunları tamir

etti, Gürcistan'a akınlar yapıldı, *Tiflis*'e mühimmat kondu ve *Kartlı* (Kârtil) beyi Levendoğlu Aleksandr Han otuz yük ipek vergisini gönderdi.

Özdemiroğlu'nun serdarlığı

Osmam Paşa *İstanbul*'a gelip vezir-i âzam olduktan sonra bizzat İran serdarlığına tayin edildi; Ferhad Paşa *İstanbul*'a geldi. Özdemiroğlu *Tebriz*'i zaptetti (993 H./1585 M.). Şahın serdarı ve veliahdi Hamza Mirza ile, Osmanlı pâdişahları arasındaki muharebelerde Hamza Mirza ilk defa mağlûp olduysa da ikinci defa pişdar kumandanı Çağala zâde Sinan Paşa'nın yirmi bin kişilik kuvvetini bozdu; bundan başka Osman Paşa kuvvetleriyle de çarpıştı; harp meydanında Osman Paşa'nın vefat etmesi üzerine galip geldi; Osman Paşa vefatından evvel serdarlığa Çağala zâde'yi vasiyyet etti. Sinan Paşa orduyu fazla zedelemeden çekildi. Bundan sonra İran kuvvetleri *Tebriz*'i geri almak için on sekiz defa hücum ettilerse de alamadılar; Cafer Paşa Tebriz muhafızı bulunuyordu.

Veliahd Hamza Mirza'nın 1586 M. (991 H.) sonlarında bir ziyafet esnasında aleyhdarları tarafından katli üzerine İran işi gevşedi; ve aynı sene içinde kardeşi Abbas İran şahı oldu[1].

Ferhad Paşa'nın ikinci serdarlığı

Hükûmet Özdemir oğlu'nun tavsiye ettiği Çağala zâde'nin serdarlığını kabul etmiyerek Ferhad Paşa'yı ikinci defa İran serdarı yaptı; Ferhad Paşa, yetişerek *Tebriz*'i kurtardı; üç gün üç gece muharebeden sonra İran kuvvetlerini bozdu *Gence*'yi alıp *Karabağ* mıntakasını elde etti; diğer taraftan Çağla zâde Sinan Paşa da *Bağdad* valiliğine gönderilerek o da *Irak* tarafından *İran*'a girdi ve *Nihavend*'i aldı. Bu elde edilen yerlere asker yerleştirildi. Muhtelif kabile ve aşiretler ele alındı. Gürcü hükümdarı Simon'un merkezi olan *Küri*'de muhkem kale yapıldığı

[1] Mehmed Hüdabende arzusiyle şahlıktan çekilerek ikinci oğlu Horasan valisi Abbas, *Kazvin*'e gelip şah ilân edilmiş ve Hüdabende de *Horasan* valiliğini kabul etmiştir (955 H. - 1587 M.). Bu tebeddül Serdar Ferhad Paşa tarafından 996 muharremi iptidası tarihiyle *İstanbul*'a bildirilmiştir.

gibi *Ahisha*'da da bir kale yapıldı. *Tomaş*, *Lori*, *Küri* ve *Ahisha*, *Gürcistan*'la bir hudut teşkil etti (995 recep / 1587 haziran).

İran şahı Abbas muharebeye son vermek istediğinden biraderi Hamza Mirza'nın oğlu Haydar Mirza'yı maiyetinde *Erdebil* valisi Ustaclu Mehdi Kulu Han olduğu halde bir sefaret heyetiyle Ferhad Paşa'yla gönderdi ve o da bunları alarak muzafferen *İstanbul*'a girdi (998 H./1590 M)[1].

İstanbul muahedesi

İran'la harbe son veren muahede 21 mart 1590 (998 cemaziyelevvel)'da *İstanbul*'da imzalandı. Bu muahede mucibince *Tebriz* şehri ile *Azerbaycan*'ın *Tebriz* mıntakası *Karabağ*, *Gence*, *Kars*, *Tiflis*, *Şehrizur*, *Nihavend*, *Lûristan* tarafları Osmanlılarda kaldı. Bu yerlerin terkinden başka İran uleması tarafından ilk üç islâm halifesi Ebu Bekr, Ömer, Osman ile Peygamberin zevceleri Ayşe hakkında söylenen ve halka telkin edilen fena sözlerin bundan sonra men edileceğini İran şahı temin ediyordu. Haydar Mirza rehin olarak *İstanbul*'da alıkonuldu. Bu suretle on iki sene devam eden *Osmanlı-İran* harbinin ilk safhası kapanmıştı.

İran seferinin ikinci safhası

I. Şah Abbas

İran devleti bir taraftan Osmanlılar ve diğer taraftan Özbek hanlariyle mücadele ettiği için babasının yerine hükümdar olan Şah Abbas, Osmanlılarla anlaşmağı muvafık görerek düşmanın birinden kurtulmak istedi ve muahede akdiyle topraklarından mühim yerleri terketmeğe mecbur olduğu gibi biraderinin oğlunu da rehin vermişti.

Şah Abbas, memleketinde vaziyete iyice hâkim olup idareyi bizzat ele aldı. İran'da askerî ve idarî teşkilât vücude getirmeğe teşebbüs etti; o sırada *İran*'a gelmiş olan *Eseks* kontu'nun adamlarından Sör Antuvan Şörleyl (Antoine Shirley) adında bir İngilizle görüşerek Osmanlılar aleyhine hareket etmek üzere *Av-*

[1] *Selânikî tarihi* müellifi Mustafa Efendi, Haydar Mirza heyetine mihmandar tayin edilmiş olduğunu, şehzâdeye Pertev Paşa sarayının hazırlandığını ve daha bu hususa dair olan tafsilâtı tarihinde mufassalan kaydetmektedir (s. 261).

rupa'ya sefaret heyeti göndermiş (1599) ve bu heyetle giden Sir Antoine'a Papaya, Alman imparatoruna, İngiliz kıraliçesine Fransa ve Lehistan kırallariyle Venedik Cumhurreisine verilmek üzere mektuplar vermişti.

Şah Abbas o tarihe kadar altmış bin kişilik korucu (maiyyet suvari askeri) ile bir o kadar da aşiret kuvvetlerinden mürekkep olan ordusuna Kullar ağasının kumandasında olarak ayrıca bir de dört bin kişilik suvari *gulâm kıt'aları* (Şah Nökerleri) ilâve etti; İran ordusundaki yaya askeriyle tüfenk ve topun noksanlığı dikkate alınarak icap eden şeyler yapıldı; bu teşkilâtın mühim kısmı ve bilhassa gulâm teşkilâtı Osmanlıların Kapıkulu teşkilâtını taklit yollu yapılıyor ve esirlerden istifade ediliyordu.

Gulâm sınıfı ile Türk ve Taciklerden teşekkül eden yeni orduda Safeviyye devletini kuran Kızılbaşlar'ın o kadar nüfuzları kalmıyordu. Gulamlar ile Türklerin başlarında eskisi gibi kızıl şiî tacı vardı.

Şah Abbas, Osmanlılardan intikam almak için hem içeriden hem dışarıdan faaliyette idi. Bu sırada *Osmanlı-Avusturya* harbi pek şiddetle devam ediyordu. Şah Abbas 1062'de İspanya ve Portekiz kıralı Filip ve Alman imparatoru Rudolf ile Osmanlılar aleyhine ittifak etmek üzere gönderilen heyetlerle de uzlaşmıştı.

Avusturya harbinin 1001 H. / 1593 M. den îtibaren on seneden beri devamı ve Anadolu'da yer yer *Celâlî* eşkıyasının zuhuru ve Avusturya harbinin Osmanlılara müsait şekilde devam etmemesi Şah Abbas için bulunmaz bir fırsattı. Bilhassa Anadolu'daki vaziyet kendisine çok müsaitti.

Şah Abbas'ın tecavüzü

1603 senesinde (1012 H.) *Nihavend* şehri Şah Abbas tarafına geçti, *Selmas*'daki Kürd beylerinden Gazi bey'in, *Tebriz* beylerbeğisi Sarhoş Ali Paşa ile bozuşarak ısyan edip Şah Abbas'tan yardım istemesi Osmanlı - İran seferini yeniden açtı.

Ali Paşa, Gazi Bey ısyanını bastırmakla meşgul olduğu sırada *Tebriz*'in askerden hâlî olduğunu haber alan Şah Abbas, süratle gelerek Ali Paşa'yı *Tebriz*'e girmeye meydan vermeden

esir edip şehir ve kaleyi almıştır (1012 H. / 1603 M.)[1]. Bundan sonra *Azerbaycan* şehir ve kasabaları birer birer elde edilip altı ay muhasaradan sonra *Revan* da düştü; Avusturya seferi ve Anadolu'nun baştan başa Celâlî'lerle dolu olmasından dolayı Osmanlı hükûmeti bu taraflara bakacak durumda değildi.

Çağalazâde'nin İran serdarlığı

Bu sırada Osmanlı hükümdarı III. Sultan Mehmed 1603 sonlarında vefat edip yerine henüz on dört yaşında bulunan büyük oğlan I. Ahmed hükümdar olmuştu. İran muharebesinin başlaması üzerine Çağala zâde Sinan Paşa kumandasiyle o tarafa da kuvvet sevkedildi (1013 H. / 1604 M.).

Çağala zâde *Nahcivan* yoluyla *Revan*'ı geri almak için yürüdiyse de bir taraftan Şah Abbas'ın, serdarın yolu üzerindeki yiyecek şeyleri tahrip ettirmesi ve diğer taraftan da maiyetindeki yeniçerilerin kendisinin Van'a dönmesinde ısrar ile çadırını taşlayıp yıkmaları üzerine serdar Sinan Paşa, *Revan* işini halletmeden dönmeğe mecbur olmuştu (1604). Halbuki Çağala zâde'nin maksadı kışı *Karabağ*'da geçirmek ve ilkbaharda Şaha karşı taarruza geçmek idi; fakat askerin ısrarı plânını bozdu[2].

Çağala zâde kışı *Van*'da geçirip hazırlandı ve sonra *Tebriz*'i

[1] Tebriz beylerbeyliğine tâbi *Karnıyarık* kalesi ve ülkesinin varidatı *Tebriz* muhafızlarının maaşlarına mahsus ocaklık idi. Bu kaleye ocaklık yoluyla irsen sahip olan Alâüddin Gazi Bey, *Tebriz* kulunun tecavüzünden bıkıp ısyan etmiş, bunun üzerine *Tebriz* beylerbeyi Ali Paşa bunu tedip etmek üzere gelerek *Karnıyarık* kalesinde Gazi Bey'i muhasara eylemiş ve bir ay muhasaradan sonra almış, Gazi Bey'in kardeşinin oğlu Şah Abbas'a varıp yardım istemişler ve *Tebriz* kuvvetlerinin Ali Paşa yanında bulunup kalenin boş olduğunu bildirmişler o da süratle gelip Tebriz'i muhasara etmiş ve *Karnıyarık* kalesini alarak *Tebriz*'e dönen Ali Paşa'yı esir ettikten sonra orasını da almıştır. *Peçevî*'den hulâsa, (c. 2, s. 258).

[2] Bu sırada Çağala zâde Sinan Paşa'nın oğlu Mahmud Paşa *Şirvan* beylerbeğisi idi. Sinan Paşa, *Revan*'dan sonra *Şirvan* taraflarına gidecekti. Asker bunu anlayınca geri dönmek isteyerek kendisine "denize sefer etsen anamı görmeğe gidersin, karaya serdar olsan oğlunu görmek istersin" demişlerdi. Filhakika Sinan Paşa kaptan-ı derya iken memleketi olan *Mesina*'yı ziyareti esnasında orada validesiyle kız ve erkek kardeşlerini görüp, görüşüp onları da müslüman yapmak istemiş, fakat onlar kendi dinlerinde kalmağı tercih etmişlerdir (*Selânikî tarihi*, basılmamış son kısımlar, varak 419 b ve *Peçevî tarihi*, c. 2, s. 226).

istirdat etmek için yürüdü; *Selmas* tarafından yaptığı muharebede iptida galip geldi; fakat *Erzurum* beylerbeyi Safer Paşa'nın düşmanı fazla takip etmesi esnasında Şah Abbas'ın ordu merkezine yaptığı ânî bir hareket üzerine mağlûp olarak evvelâ *Van*'a ve sonra da *Diyarbakır*'a çekildi ve orada vefat etti (1014 H./1605 M.). Bu muvaffakıyet Şah Abbas'ı iyice cesaretlendirdi ve *Şirvan*, *Şemahi*, *Gence* tarafları elden çıktı.

Kuyucu Murad Paşa'nın serdarlığı

Çağala zâde'nin yerine İran serdarlığına üçüncü vezirlikle Nasuh Paşa tayin edildiyes de hareket etmeden evvel bu iş Avusturya seferinden avdet eden vzir-i âzam Lala Mehmet Paşa'ya verildi. Fakat Lala Paşa'nin hareketinden evvel vefat etmesi sebebyiyle 1019 H. / 1610 M. senesinde vezir-i âzam Kuyucu Murad Paşa'nın serdarlıkla o tarafa hareketine kadar İran cephesi beş sene baş kumandansız kaldı.

Kuyucu Murad Paşa, Anadolu'daki Celâlîleri temizledikten sonra İran üzerine serdar oldu; Şaha teklif ettiği sulhun kabulünü tacil için *Erzurum*'dan, *Kars*, *Çaldıran*, *Hoy*, *Selmas* yoluyla *Tebriz*'de bulunan Şah Abbas üzerine yürüdü. İran Şahı *Amasya* muahedenâmesi esası üzere sulhü kabul ediyordu; yani İstanbul muahedesiyle 998 H. / 1590 M. de Osmanlılara terk ederek şimdi geri aldığı yerleri iade etmiyeceğini bildirmişti; bu yerler Tebriz, Revan ve Şirvan vilâyetleri idi.

Vezir-i âzam *Tebriz* yakınında *Acıçay* mevkiine kadar geldi ise de orduda erzak ve mühimmat sıkıntısı vardı; gerek Şah Abbas ve gerek Murad Paşa bir harbe cesaret edemiyorlardı. Şah Abbas, geri aldığı yerlerin hasılatından her sene Osmanlılara iki yüz yük ipek vermek suretiyle bu uyuşma teklifinde bulundu; mevsimin geçmesi sebebiyle vezir-i âzam harbe girişmeden geri dönerek *Diyarbakır*'a geldi ve iki taraf arasında bir anlaşma olmadan orada vefat etti.

Nasuh Paşa'nın serdarlığı ve anlaşma

Kuyucu Murad Paşa'nın yerine vezir-i âzam olan Nasuh Paşa, şahın teklifini kabul ederek barış yaptı. Muahedeyi imzalamak üzere *İstanbul*'a Kadıhan isminde bir İran murahhası geldi. Bu anlaşmaya göre İran şahı birinci İstanbul muahedesiyle elinden

çıkarak tekrar eline geçen yerler mukabilinde her sene iki yüz yük ipek vermeği kabul etmekte ve bu ikinci İstanbul muahedesiyle de İran harbinin dokuz sene süren ikinci safhası Osmanlıların aleyhine olarak sona ermekte idi (1021 H. / 1612 M.).

İran seferinin üçüncü safhası

Harbin sebebi

İran'la yapılan bu ikinci İstanbul muahedesinin hükmü üç sene sürmüş ve âdeta bir mütareke mahiyetini andırmıştır; çünkü Şah Abbas, her sene göndermeği teahhüt etmiş olduğu ipeği ertesi sene göndermemiş ve elçilikle İran şahına muahedeyi götürmüş olan Kuyucu Murad Paşa'nın sabık kethüdası divan-ı hümâyun çavuşlarından İncili Mustafa Çavuş'tan iki senedenberi haber alınmamış olduğundan[1]. Sultan Ahmed, Nasuh Paşa'nın ısrariyle imzaladığı muahedeyi bozmuş ve *İran*'a harp açmıştır; bu sulh üç sene sürmüştür.

Öküz Mehmed Paşa'nın serdarlığı

Vezir-i âzam Mehmed Paşa 1024 H./1615 M.de İran seferine çıktı. Şah Abbas muahede ile kabul ettiği iki yüz yük ipeği "Beni haraca kestiler" diye göndermemişti; şahın, ipek yüklerini göndermemiş olması Osmanlı devletinin Avrupa'daki muharebesi dolayısiyle Alman imparatoriyle şahın anlaşmış olmasından ileri geliyordu.

Vezir-i âzamın emrinde yüz bin kişilik bir ordu vardı; Şah Abbas, Osmanlı ordusunun sefere çıktığını haber alınca yeni bir muharebenin önünü almak için Kasım Bey isminde bir elçisini göndermiş ve Osmanlı elçisi İncili Mustafa Çavuşu da beraber yollamıştı; fakat elçinin bir senelik vergiyi getirmesi şahın muahedeye riayet etmiyeceğini gösterdiğinden ordu yola çıktıktan sonra geri döndürülmeyerek sevkedilmiş ve İran elçisi de *Yedikule*'ye hapsedilmiştir.

[1] İncili Mustafa, zarif ve hazır cevaplığiyle meşhur olup divan-ı hümâyun çavuşlarındandı; bir aralık Kuyucu Murad Paşa'ya kethüda olmuştu. 1048 H. - 1638 M. senesinde vefat etmiştir. Kabri *Edirnekapı*'dan *Eyüb*'a giderken yolun sağ tarafındadır ve Şair *Baki*'nin kabrinin karşısında mezarlığa giden dar yol üzerindedir. İncili Mustafa Çavuş'un 1004 H. - 1595 M. de vefat eden Hadım Ağa Osman Paşa'nın Büyük Ayasofya'da Cuz hanlık vakfının mütevellisi olduğu 1019 ra. 1619 mayıs tarihli bir huccette görülüyor (Topkapı arşivi 7484 No. zarf). İncili Çavuş 1044 senesi ortalarında (1634) de vefat etmiştir.

Öküz Mehmed Paşa, *Erzurum*'dan *Revan* üzerine yürüdü; buranın muhafızı Emîr Günehan adında biri idi. Şah Abbas, *Revan*'ı iyice tahkim etmişti; vezir-i âzam, *Revan*'ı muhasara ettiği sırada Şah Abbas *Nahcivan*'da bekliyerek taarruza geçmiyordu; kırk dört gün süren muhasara boşa gitti; kale alınamadı; Şah Abbas da bir iş yapamıyacağını bildiğinden tekrar anlaşmaya yanaşıldı; şahın vereceği iki yüz yük ipek senede yüz yüke indirildi ve ordu avdet etti.

Halil Paşa'nın serdarlığı

Öküz Mehmed Paşa'nın Revan gibi bir toprak kaleyi elde edememesi azline sebep olduğu gibi yapmış olduğu muahede de kabul edilmiyerek İran üzerine vezir-i âzamlıkla Halil Paşa serdar oldu (1026 muharrem, 1617 ocak).

Halil Paşa, Kırım Hanı Canbey Giray'ın iltihakiyle *Tebriz*'e geldi; Şah Abbas *Erdebil*'e çekilmişti. Üzerine hareket olundu; bu sırada Kırım haniyle beraber çapula giden kuvvetler *Serav* ovasında mağlûp oldularsa da Halil Paşa bu mağlûbiyeti önliyerek *Erdebil* yolundan dönmedi. *Erdebil*'e bir konak yer kalmıştı; Şah Abbas sulh için müracaat ettiğinden (6 şevval 1027 / 26 eylül 1618) tarihinde yeniden anlaşma yapıldı. Bu muahede daha evvelki Nasuh Paşa muahedesinin hemen aynı olup yalnız iki yüz yük ipek, yüz yük kumaş ve sair metalara indirilmişti. Bunu müteakip *İstanbul*'a gelen İran elçisiyle yine esası Kanunî Sultan Süleyman muahedesi olan Nasuh Paşa sulhü üzerine anlaşma olup *Bağdad* ve *Ahisha* taraflarından hudut tashihi yapılmıştır (1028 H. / 1619 M.).

SEKİZİNCİ BÖLÜM

YENİ BİR HAÇLI İTTİFAKI VE NEMÇE MUHAREBESİ

1565 muahedesinden itibaren iki taraf vaziyeti

Hudut hâdiseleri

Nemçe (Avusturya) ile aradaki sekiz senelik sulh anlaşması yenilenmek suretiyle devam etmekle beraber iki tarafın hudut kumandanları fırsat buldukça birer bahane ile birbirlerine akın yapmaktan vaz geçmiyorlar ve her birisi kabahati karşısındakinin üzerine atıyordu; bununla beraber bu taarruzların mühim bir kısmı karşı tarafın haydut çeteleri tarafından yapılıyordu.

Bosna hududunda *Dalmaçya*'daki *Uskok* denilen haydutların ikide bir, Türk topraklarına taarruzları ve bunların taarruzlarının Alman imparatoru, Venedik cumhuriyeti taraflarından def edilmemesi yüzünden Osmanlı hudut beyleri de bunlara mukabele ediyorlardı.

Bu ve emsali hudut olaylarına rağmen iki devlet arasında 999 H. / 1590 M. de eski muahede sekiz sene müddetle tecdid edilmişti. Bu tarihte Osmanlı devleti İranla yapmış olduğu muharebenin ilk safhasını bitirmiş, başarılı ve üstün bir muahede akdine muvaffak olmuştu.

Telli Hasan Paşa vak'ası

Nemçe ile muahedenin yenilenmesini müteakip *Bosna* valisi Telli Hasan Paşa'nın *Avusturya* topraklarına yapmış olduğu başarılı üç büyük akın aradaki muahedeyi bozacak derecede mühimdi[1]. Avusturya elçisinin yaptığı şikâyetleri ve Hasan Paşa'nın başka bir yere nakli hususundaki müracaatı dinlenmedi. Avusturyalılar da aynı şiddetle taarruza geçmişlerdi; hattâ bu sırada İmparator muahede

[1] Sultan Murad, Hasan Paşa'nın muahede hılâfına yaptığı akınları haber alınca, bu işlere kat'iyyen rızası olmadığını bilvasıta kendisine bildirmiş ve "bu iş bir fesada müncer olursa kendisi siyasetim pençesinden kurtulamaz, bundan sonra kat'iyyen böyle hallerde bulunmasın ve asker çekip etrafa akın etmesin" demiştir (*Alî tarihi*, s. 314).

mucibince vermekte olduğu vergiyi bundan sonra gönderemiyeceğini *İstanbul*'daki elçisi vasıtasiyle Osmanlı hükûmetine bildirmiş[1] ve aynı zamanda ittifakına almış olduğu *Erdel*, *Eflâk*, *Boğdan* beylerini de metbularına karşı ayaklanmağa teşvik etmişti[2].

1002 H. / 1593 M. de Telli Hasan Paşa, *Hırvatistan* hududunda *Sisek* (Siska) kalesini muhasarayı müteakip yaptığı son bir akında köprünün yıkılması üzerine kendisi ile Sultan zâde demekle meşhur *Kilis* veya *Hersek* sancağı beyi Ahmed Paşa zâde Mehmed Bey[3] ve daha bir çok tecrübeli hudut beyleri ile askerden on sekiz bin kişi telef olmuştur.

Nemçe'ye karşı savaş

Avusturya savaşının ilk seneleri

Bu feci haberin *İstanbul*'da duyulması üzerine Sadr-ı âzam Sinan Paşa'nın ısrariyle *Nemçe*'ye harp ilânına karar verildi; bu tarihte III. Sultan Murad Osmanlı hükümdarı olup Nemçe ve Alman imparatoru da II. Rudolf idi.

İhtiyar ve haris vezir-i âzam etraftaki siyasî olaylardan ve ittifaklardan habersiz olarak Ferhad Paşa'nın İran'la aktettiği muvaffakıyetli bir sulha hased ederek o da önemli bir zafer kazanmak için[4] gözü kapalı olarak harbe karar vermişti; çünkü devlete

[1] "Kıral-ı Ongürüs (Avusturya olacak) tarafından âsitâne-i devlette mukim elçiye kıral mühriyle mektup gelip, mefhumunda şimdiye değin tarafımızdan devlet eşiğine giden hediye ile kuruş ümidin etmesinler. Nakz-ı ahde bais ne idügin beylerbeğilerinden ve beylerinden sorup bilsinler ve min ba'd her ne teklif ederlerse hazır ve amadeyüz, gaflet ve ihmalde sanmasınlar diyesin demiş." 1001 muharrem ve 1092 eylül (*Selânikî tarihi*, s. 338).

[2] Osmanlı hükûmeti tarafından Avusturya'ya karşı harp ilân edilmesinin sebebi olarak Venedik cumhurbaşkanına gönderilen nâmede Avusturya'nın tecavüzü ve bazı beyleri hapsetmesi ve iki, üç yıldan beri vergisini göndermediği beyan edilerek muharebeye vezir-i âzam Sinan Paşa'nın serdar tayin edildiği zikredilmektedir (*Mühimme* 71, s. 196).

[3] Mehmed Bey vezir-i âzam iken 988 H. - 1580 M. tarihinde vefat eden Rüstem Paşa damadı Ahmed Paşa'nın oğlu olup validesi Ayşe Hanım Sultan, Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultan'ın kızıdır.

[4] Bu hususa dair Sinan Paşa ile Hoca Sadeddin Efendi arasında pâdişah huzurundaki dikkate şayan bir görüşmeyi Peveçî naklediyor (*Peçevî tarihi*, c. 2, s. 132).

tabi olan Erdel, Eflâk, Boğdan beylerinin metbûlarına karşı imparatorla anlaşmış olduklarını bilmiyordu.

Ordu serdar-ı ekrem olan Sinan Paşa kumandasiyle Avusturya üzerine hareket etti ve vakti geciken ilk harp senesinde bazı ufak, tefek muvaffakıyetler oldu; Sinan Paşa'nın maksadı o sene kışı *Budin*'de geçirip ertesi sene baharında taarruza geçmekti; fakat askerin *Belgrad*'a gitmekte ısrar etmesi üzerine mecburen *Belgrad*'a geldi; kış içinde faaliyete geçen Avusturya kuvvetleri de bazı başarılar elde ettiler.

Ertesi sene baharında Sinan Paşa tekrar faaliyete geçti; kırk bin kişi ile Kırım hanı Gazi Giray da orduya iltihak etti; *Viyana* ile *Budin* arasındaki *Yanıkkale* (Raab) alındı; pek mühim olan bu kalede mühim miktarda harp levazımı elde edildi. Bu seneki harp vaziyeti de iyi geçmişti; bu tarzda hareket edilecek olursa Sinan Paşa'nın kendi açtığı bu seferi başarı ile bitireceği ümit ediliyordu; fakat iş öyle çıkmadı.

İmparatorla Erdel, Eflâk ve Boğdan'ın ittifakları

Osmanlı devletinin vergi verir beylerinden olan Erdel kıraliyle Eflâk ve Boğdan voyvodaları Papanın teşvikiyle Alman imparatoru Rudolf ile 1595 ocak ayında Osmanlı devleti aleyhine bir ittifak yaptılar. Bu ittifak hem tedafüî ve hem tecavüzî idi; ittifak mucibince Erdel kıralı Sigismund Batori ölecek olursa yerine oğlu geçecek, evlâdı kalmazsa Erdel kıt'ası *Avusturya*'ya intikal edecekti; şayet Osmanlılar galip gelip Batori Erdel'i terk etmek mecburiyetinde kalırsa o zaman imparator ona kendi memleketinde yer gösterecekti[1].

Voyvodaların ısyanı

Boğdan voyvodası Yahudi Aron 1594'de yerine tayin edilen Boğdan'ı kabul etmiyerek ısyan bayrağı açtı; üzerine Sinan Paşa kethüdalığından yetişme sabık Maraş beylerbeğisi Mustafa Paşa, bir miktar askerle tayin edildiyse de muvaffak olamayıp mağlûp ve maktûl oldu. Aron idaresi altındaki diğer müslümanları öldürttü.

Eflâk voyvodası Mihal de zâhiren Sinan Paşa'nın tehdi-

[1] *Hammer tarihi* (Ata Bey tercümesi), c. 7. ve *Peçevî tarihi*, c. 2. s. 158.

dinden korkarak[1] hakikatte ise vergilerin ağırlığından ve alacaklıların muamelelerinden bıkmış olduğundan imparator tarafından yapılan teklifi kabul etmişti; o da evvelâ *Bükreş*'de dört bin alacaklı Müslüman kestikten sonra *Yergöği*'ye gelip oradaki halkı da temizlemek suretiyle ısyan etti; Erdel voyvodası zaten daha evvel imparatorla uyuşmuş ve müzaheret görmekte bulunmuştu; bu suretle *Avusturya* ile uğraşmak isteyen hükümet içeriden de vurulmuştu.

Metbûlarına karşı ısyan eden bu üç voyvodanın en müthişi Eflâk beyi Mihal'di. *Yergöği*'deki katliâmından sonra kış esnasında buz üzerinden Tuna'nın sağ kıyısına geçip *Rusçuk* kasabasını vurmuş ve katliâm yapmıştı. Bu sırada III. Murad ölmüş yerine oğlu III. Mehmed hükümdar ve Ferhad Paşa vezir-i âzam olarak Eflâk seferine gönderilmişti (1003 şaban / 1595 nisan); fakat sadaret kaymakamı olup Ferhad Paşa'ya aleyhdar olan Damad İbrahim Paşa'nın tertibi ile Ferhad Paşa beş ay sonra azlolunarak yerine tekrar Sinan Paşa vezir-i âzam olup Eflâk seferine memur edilmiştir.

Bu ısyanlar sebebiyle asıl mühim olan Avusturya tarafına hakkıyle bakılmayıp serdar tâyini ile iş görülmek istendiğinden Avusturyalılar yer yer muvaffakıyetler elde ettiler.

Sinan Paşa serdarlığıyla Mihal üzerine sevk edilen kuvvetler ilk defa bazı muvaffakıyetler elde ettiler. Mihal, Erdel taraflarına kaçtı; Osmanlı kuvvetleri *Bükreş* ve *Tergovişte*'yi işgal ettiler; bunun üzerine Eflâk'ın beylerbeylik olarak idaresi münasip görüldü; fakat Mihal'in mukabil taarruzu üzerine ricat edildiği esnada bataklığa düşen askerin çoğu telef oldu. Ordu, Tuna'nın karşı tarafına geçirilirken vezir-i âzamın esir vergisi almak için yaptığı tedbirsizlik yüzünden Mihal yetişerek kuvvetlerimize baskın yaptı. Bu baskında ordu gerisinde kalan akıncıların hepsi denecek kadarı imha edildi; bundan sonra Osmanlı akıncılığı hemen tamamen söndü (1595).

[1] Sinan Paşa, Eflâkten istediği top arabası beygirlerinin zamanında yetişmemesinden dolayı kızmış ve "inşaallah bundan sonra iptida seferimiz Eflâk üzerinedir. Pâdişah memleketini bu iki mühmel bîdin kâfire vermemek lâzımdır" demişti (*Peçevî tarihi*, c. 2, s. 152).

Sinan Paşa Eflâk'a girip Mihal Erdel'e kaçtıktan sonra bunun yakalanarak gönderilmesini Erdel beyine yazdı ise de kaçamaklı cevap aldı; halbuki Erdel beyi tertibatını almış ve *Temeşvar*'ı muhasara etmişti. Bu sırada Hadım Cafer Paşa'nın üzerine geldiğini haber alan Erdel kıralı muhasarayı kaldırarak *Erdel*'e döndü (1596).

Avusturya cephesi

Estergon'un düşmesi

Eflâk'daki vaziyet fena olduğu gibi Avusturya cephesi de iyi değildi Sinan Paşa, kendi oğlu Mehmed Paşa'yı Avusturya cephesine serdar tayin etmişti. Mehmed Paşa'nın *Budin*'de bulunduğu sırada Nemçe orduları başkumandanı olan Prens Mansfeld gelerek *Gran* yani *Estergon*'u muhasara etti (1003 zilhicce ve 1595 ağustos) kumandası altında *Alman*, *Macar*, *Bohemya*, *Belçika* ve *İtalya*'nın en meşhur asilzâdeleri ile seksen bin kişilik bir kuvvet vardı; buna mukabil serdar Mehmed Paşa'nın maiyyetinde yirmi bin kişilik kuvvet bulunuyordu; Mehmed Paşa elindeki bu kuvvetin bir kısmını kaleye soktu; plânına göre kendi kuvvetleriyle kaleye koyduğu kuvvetler düşmanı iki ateş arasında bırakacaktı; halbuki kuvveti çok olan düşman bunu fırsat bilerek bir miktar kuvvetini kalenin muhasarasında bırakıp bütün şiddetiyle serdarın üzerine yüklenince sarhoş olan serdar, cenahları haberdar etmeden mağlûp olarak *Budin*'e kaçtı. Bu sırada düşmana bazı darbeler vuran Anadolu beylerbeğisi Lala Mehmed Paşa serdarın kaçtığını haber alınca çekilmeğe başlamış, fakat gerisinin düşman tarafından çevrildiğini görünce bin dört yüz mevcudiyle *Estergon* kalesine girmeğe mecbur olmuştu[1].

Bu suretle *Estergon* bir ay muhasaradan sonra yardımdan ümidini keserek teslim oldu ve ondan sonra *Budin*'in kuzeyinde ve Tuna kenarındaki *Vişegrad* düşmanın eline düştü.

Bu esnada İstanbul'daki durum ve III. Mehmed'in Hükümdarlığı

Birbiri arkasından *İstanbul*'a mağlûbiyet haberleri geliyordu; *Boğdan* ve *Eflâk*'teki durum tamamen aleyhde olduğu ve buralarda Osmanlı hâkimiyeti kalmadığı gibi doğrudan doğruya Osmanlılara ait olan *İbrail*, *Kili*, *İsmail*, *Silistre*, *Yergöği*, *Rusçuk*, *Akkerman* ve *Varna* da elden çıkmış gibi idi.

[1] *Peçevî tarihi*, c. 2, s. 175, 177 ve Kâtip Çelebi, *Fezleke*, c. 1, s. 56.

Ordunun başında kuvvetli bir kumandan yoktu; Sultan Murad sarayından çıkmayarak vaktini eğlence ile geçirmekte idi; ordudan gelen kâğıtlarda yardım isteniyor ve bir takım manzum feryatnâmelerle elîm vaziyet tasvir ediliyordu. Az sonra III. Murad'ın ölümiyle yerine oğlu Manisa valisi III. Mehmed geçmişti.

III. Mehmed, III. Murad'ın yirmi oğlunun en büyüğü idi. Kanun üzere kardeşleri boğuldu[1]. Memleketin başına bu harbi belâ eden şöhret harisi Sinan Paşa, beşinci defa vezir-i âzam bulunuyordu; bu, ceddi Sultan Süleyman gibi yeni pâdişah'ın bizzat sefere gitmesini, aksi takdirde yeniçerilerin sefere gitmeyeceklerini söyledi; pâdişahın bizzat sefere gitmesini hocası Sadeddin Efendi de tavsiye etmek suretiyle Sinan Paşa'ya müzahir oldu; saray halkı, yeni pâdişahın sefere çıkmasını arzu etmiyordu. Bu esnada yani 1596 nisanında ihtiyar Sinan Paşa ansızın öldü; yerine Damad İbrahim Paşa vezir-i âzam oldu. İbrahim Paşa da pâdişahın bizzat gitmiyerek serdar-ı ekrem'in gitmesini ileri sürdü ise de yeniçeriler, pâdişah'ın gitmesinde ayak dirediler ve vezir-i âzama :

— "Padişahımız gençtir, bizimle niçin sefere çıkmaz? Sultan Süleyman pîrdi ve hem nikris illetine müptelâ idi; öyle olduğu halde araba ile sefere çıktı,, diye bağrıştılar, divanda çorba içmediler, nihayet III. Mehmed'i sefere gitmeğe mecbur ettiler.

Eğri seferi ve Haçova meydan muharebesi

Pâdişahın hareketi ve ordu müzakeresi

Üçüncü Mehmed sefer hazırlığı bittikten sonra Kapıkulu ocaklariyle beraber 21 haziran 1596 (24 şevval 1004)'de hareket etti. Vezir-i âzam daha evvel gitmişti; bu seferde pâdişahın maiyyetinde hem babasının ve hem de kendisinin hocası Sadeddin Efendi (Tarih sahibi) de vardı. *Belgrad*'dan 3 muharrem 1005 ve 27 ağustos 1596 da *İslankamen* (Slankamen) mevkiine gelindiği vakit ne tarafa gidileceği görüşüldü. Çağala zâde Sinan Paşa, elden çıkmış olan *Estergon*'un batısında ve

[1] 1003 Mah-ı cemaziyelevvel fî 7, merhum Sultan Murad Han hazretlerinin on dokuz dane oğullarının tekfinleri, mühimmat için altıyüz Filori ile onsekiz bin akçe Hazinedarbaşı yedinden sarfolundu. Elvaki 1003 (Hazine defteri 179).

Tuna nehri kenarındaki *Komaran* (Komarom) kalesi üzerine gidilmesini ve orası alınacak olursa Tuna sahillerinin emniyet altına gireceğini söyledi; fakat diğer ordu erkânı *Komaran*'ın küçük bir kale olması ve pâdişahın bizzat sefere çıkması dolayısiyle bu kalenin elde edilmesinin bir şeref teşkil edemiyeceğini söylediler ve madenleriyle meşhur olan *Eğri* (Eğre-Erlav) üzerine gidilmesine karar verdiler. Burası Kanunî Sultan Süleyman zamanında bir aralık muhasara edildiyse de alınamamıştı; *Edirne*'den îtibaren menzillerde eyalet kuvvetleri orduya iltihak etmişlerdi[1].

Eğri kalesinin alınması

Ordu *Segedin*'e geldiği zaman *Eğri*'nin Güney-batısında Osmanlılara ait hudut kalelerinden *Hatvan*'ın düşman tarafından muhasara edildiği haber alınarak Çağala zâde kumandasiyle derhal kuvvet sevk edildiyse de kuvvetler yetişmeden evvel kale düşmüş ve muhafızları, derileri yüzülmek suretiyle vahşiyane bir tarzda öldürülmüşlerdi. *Tisa nehri* kenarındaki *Solnok*'dan geçilip *Eğri* kalesi önüne gelindi ve ertesi gün muhasara tertibatı alınmağa başlandı (21 eylül 1596 / 22 muharrem 1005). İptida teslim teklif edildi ise de reddolunduğundan ateş başladı; fakat muhasara uzun sürmedi, muhafızları hafta sonu iç kaleye çekildiler ve daha sonra teslim oldular (11 ekim 1596 / 19 safer 1005). Eğri muhafızlarından dört bin beşyüzü *Hatvan*'da Osmanlı muhafızlarına yaptıklarının aynı cezaya uğradılar[2].

Haçova meydan muharebesi

Eğri kalesinin muhafazası Anadolu beylerbeğisi Lala Mehmed Paşa'ya bırakılarak pâdişah ordu ile Macarların aynı manada olarak *Keresteş* dedikleri *Haçova*'ya geldi; burası Eğri kalesinin güneyinde idi. Metbuuna isyan eden Erdel kıralı, *Eğri*'yi kurtarmağa geldiyse de vakit geçmişti.

[1] III. Mehmed'in, Eğri seferine giderken uğradığı ve kaldığı menziller Topkapı sarayı arşivinde 34 numaralı hazine filori defterinde (varak 211 B de) gösterilmiştir. 24 şevval 1004 de İstanbul'dan hareket edilmiş, 7 zilkadede Edirne, 25 zilkadede Sofya ve 22 zilhicce Belgrad ve 3 muharrem 1005 de Çalankamın, 15 muharremde Segedin ve 29 muharremde Eğri.

[2] Eğri kalesinin zaptı bir hükümde 19 safer ve diğer hükümde de 20 saferde gösteriliyor (*Mühimme defteri* 74, s. 75).

Osmanlı ordusu *Haçova*'ya geldiği zaman burada imparatorun kardeşi Arşidük Maksimilyan kuvvetleriyle karşılaştı. Arşidük'ün kumandası altında gerek Alman ve Macar ve gerek diğer devlet ve milletlerden alınmış büyük bir ordu vardı[1]. Osmanlı ordusuna Kırım hanı Gazi Giray'ın; biraderi ve kalgay'ı Fetih Giray ile gönderdiği Tatar kuvvetleri iltihak etmişlerdi.

Muharebenin birinci safhası

Düşmanın, Osmanlı ordusuna baskın yapmak üzere olduğu haber alınarak vezir Hadım Cafer Paşa kumandasiyle ileriye onbeş bin kişilik bir kuvvet sevk edildi; Cafer Paşa, düşmanın çokluğuna nazaran bu kuvvetin az olduğunu ve neticenin fena olacağını bildirdi ise de düşmanın çok olduğuna inanılmadı; bununla beraber Rumeli beylerbeğisi de gönderildi ve kendisinin korkaklığı ileri sürülerek pâdişah tarafından tekdir aldı. Halbuki düşman, Cafer Paşa'nın tahmininden de daha çoktu. Zavallı, elindeki onbeş bin kişilik cüz'î kuvvetle bu muazzam kuvvetin hücumu altında eriyor, bununla beraber "*başımızın yazısı bu imiş*" diyerek yüz döndürmeden çarpışıyordu; önümüzdeki hizmet neferlerini ve gerisindeki tüfekçilerini öldürdükleri halde yerinden ayrılmadı: asker kaçıyordu. Nihayet yanındaki tecrübeli hudut adamları eteğinden çekip zorla harp sahasından çıkarıp asıl orduya getirdiler. Bütün ağırlıklar, toplar düşmanın eline geçti (27 ekim 1596). Bu muvaffakıyetsizlikte Rumeli beylerbeğisinin alâkasızlığı görüldüğünden azlolunup yerine sabık Rumeli beylerbeğisi vezir Sokullu zâde Hasan Paşa tekrar tayin edildi; asıl hata, düşmanın kuvvetini az zannedip fazla kuvvet göndermeyen vezir-i âzamda idi.

Durumu inceleme

Bu ilk darbe gerek pâdişahın ve gerek vezir-i âzamın mâneviyatını sarstı, ne suretle hareket edileceğine dair ordu görüşmesi yapıldı. Pâdişah, bir kumandan bırakıp gitmeğe mütemayildi. Müzakerede Hoca Sadeddin Efendi de vardı. Bazıları Rumeli beylerbeğisi So-

[1] Osmanlı tarihlerinde *Avusturya*, *Macar*, *İspanya*, *Papa*, *Çek*, *Leh*, *Floransa*, *Erdel* kuvvetlerinden mürekkep olarak düşman mevcudunun üçyüz bin kişi ile yüz toptan mürekkep olduğu yazılıdır. Bizzat bu seferde bulunan Peçevî İbrahim Efendi makul bir hesap ile Osmanlı kuvvetlerinin yüz bin olduğunu yazmaktadır.

kullu zâde'nin düşman üzerine fazla kuvvetle gitmesini ileri sürdüler; fakat Hoca Sadeddin Efendi:

— "Bu büyük bir iştir, Hasan Paşa, İbrahim Paşa ve gayrisi ile olur biter değildir; bizzat saadetlû pâdişah askere baş olup gitmek elzemdir" dedi.

Düşman Cafer Paşa'yı takip ile geceleyin orduya baskın yapar diyerek Rumeli beylerbeği ve Kırım kuvvetleri karakol ve muhafaza hizmetine tâyin olundular. Düşman mevcudu hakkında bir malûmat yoktu, Kırım Hanı'nın düşman tarafından birkaç kişi yakalaması emrolundu; filhakika Fetih Giray'ın elde edip gönderdiği altmıştan fazla tutsaktan, düşmanın büyük kuvveti hakkında malûmat alındığı gibi bir, iki güne kadar da gelecekleri tahakkuk etti. Bunun üzerine düşman, Osmanlı ordusu üzerine gelmeden evvel dağlar arasındaki sarp yerden ovaya çıkılması ve düşman tarafına gidilmesi takarrür ederek harp nizamı üzere hareket olundu.

Muharebenin ikinci safhası

Ordunun *talîa* denilen öncülüğüne Çağala zâde Sinan Paşa ile Diyarbakır beylerbeğisi Murad Paşa (Kuyucu) ve onların yanında bulunmak üzere Fetih Giray tayin edildi. 26 ekim günü (5 rebîulevvel 1005) iki ordu karşılaştılar. Kaide üzere ordu merkezinde Üçüncü Mehmed bulunuyordu. Sağında vezirler, solunda kadıaskerler ile hocası Sadeddin Efendi bulunmakta idi. Sol kolda *Anadolu*, *Karaman*, *Halep*, *Maraş* eyaletleri ve sağ koldan *Rumeli* ve *Tameşvar* beylerbeğileri kuvvetleri vardı.

Muharebenin başlamasını müteakip düşman kuvvetleri pâdişahın bulunduğu mevkie hücum ederek merkezi sardılar; düşman ateşi tehlikesine düşen pâdişah ordunun gerisinde Müteferrika Yunus Ağa'nın çadırına çekildi; gurup zamanı yaklaşmış olduğundan harp tatil edilerek ertesi güne bırakıldı; o gece karakollarla ihtiyatlı bulundu. Ertesi günü düşman ikindi zamanına kadar taarruz etmedi; fakat o sıra gelince siperlerinden çıkıp merkeze doğru bütün mevcutlariyle taarruza geçtiler; sağ kolda bulunan Rumeli beylerbeğisi Hasan Paşa düşman mukabelesinde geçit başında alayını bağlayıp düşmanı geçirmemek için çalışıp dururken merkez koluna yardıma çağırıldı ve geldi ise de bir adım karşıya gidemeden kuvveti dağıldı.

Tehlikeli durum

Bu suretle düşman kuvveti ordunun içine daldı ve yağmaya başladı. Bunlardan bir kısmı Hazine sandıkları tarafından gelip muhafazasında olan yeniçeri ve süvarilerin kaçmaları üzerine bayraklarını Hazine sandıkları üzerine dikip oynatmağa başladılar. Arkasında Peygamberin hırkası olduğu halde yerinden kıpırdamayan, Sancağ-ı Şerîf yanında durarak bu hali bizzat gören Sultan Mehmed yanında bulunan Hoca Sadeddin Efendi'ye :

— "Efendi şimdiden sonra ne çare etmek gerek?" diye sorunca metanetini muhafaza eden Hoca Efendi :

— "Pâdişahım lâzım olan yerinizde sebat ve karar etmektir; cengin hali budur; ecdadınız zamanında olan tabur muharebeleri ekser böyle vâki' olmuştur; mu'cizat-ı Muhammed Aleyhisselâm ile inşaallahü tealâ fırsat ve nusret ehl-i İslâmındır, hatırınız hoş tutun" diye hükümdarı tesliye ediyordu.

Artık panik başlamış, hattâ pâdişah'ın maiyyeti olan iç oğlanlarından bir kısmı eğerli eğersiz atlara binip kaçmışlardı; bunları görenler pâdişahı sorunca ikindi vakti bir arabaya binip kaçtı diyerek bozgunu umumîleştiriyorlardı.

Düşmanın bozulması

Büyük bir muvaffakıyete nail olan düşman askerleri Arşidük'ün menetmek istemesine rağmen ordunun içine girip ümit etmedikleri talana dalmış ve çadırlar arasına kadar girmiş ve bunları zaptetmişler ve bu suretle ordugâhı ele geçirmişlerdi.

Bu sırada harbin bu ikinci günü akşam yaklaşmıştı. Düşmanın böyle çadırlar arasına girdiğini gören at oğlanı yani seyis, aşçı, deveci, katırcı ve karakullukçu denilen hademe güruhu bu çadırları zapteden düşman üzerine kazma, odun yarması, balta, lobud, odun makulesi şeylerle hücuma geçip bir kısmını haklayıp "*Kâfir kaçtı*" diye her taraftan bağırmağa başlayınca etrafta ordunun dökünüsü düşman üzerine saldırdılar. Öncü kumandanı Çağala zâde de gizlendiği pusudan çıkarak süvarileriyle düşmanın arkasından hücuma geçtiğinden Osmanlı ordusunun sağ cenahını bozmuş olan yirmi bin düşmanı bataklıklara sokarak imha etti, düşman ordusu bundan sonra kahkarî bir bozguna uğradı; yatsı vaktine kadar düşmandan elli bin kadarı tepelendi; bu suretle

kaybolmuş sayılan *Haçova* savaşı büyük bir zaferle neticlendi. Onbin duka altını ile en güzel Alman toplarının doksan beşi de elde edildi.

Öncü kuvvetleriyle düşman bozgununu umumileştiren Çağala zâde Sinan Paşa muvaffakıyetini müteakip hemen pâdişahın huzuruna girerek "*Yüz aklığına ben sebep oldum*" diye muzafferiyeti tebrik etmiş ve sadaretini îma eylemiş ise de pâdişah kat'î bir şey söylememiş; fakat nihayet Hoca Sadeddin ve Kapıağası'nın ısrarlariyle düşmanı takipte bulunan vezir-i âzamın yerine Çağala zâde tayin edilmiştir.

Pâdişahın avdeti ve harpten sonraki yanlış hareketler

Haçova zaferini müteakip pâdişah hemen İstanbul'a döndü; halbuki o kış *Budin* veya *Belgrad*'da geçirilip ilk baharda yine ordusunun başında olarak bizzat sefere çıkmış olsaydı, muharebenin çok sürmiyeceği muhakkaktı; fakat pâdişahın *İstanbul*'a dönerek Avusturya işinin yine serdarlara bırakılması elde edilen zaferi hiçe indirdi[1].

Çağala zâde'nin kısa süren vezir-i âzamlığı devletin başına iki mühim gaile çıkardı; biri, bizzat sefere gelmediği bahanesiyle Gazi Giray'ın azliyle yerine bu harpte hizmeti görülen Kalgay Fetih Giray'ın tayini ve bu suretle iki kardeş arasına nifak sokup Fetih Giray'ın katline sebep olmasıdır; hattâ Fetih Giray Kırım hanlığını kabul etmemekte ısrar ederek manen hizmet eden odur, benim ulu kardeşim ağamdır dedi ise de vezir-i âzam dinlememiştir.

Çağala zâde'nin ikinci bir hatası da muharebe gününün ertesi günü askeri yoklatmasıdır; bu vesile ile epi adam îdam ettirdiği gibi otuzbin kişinin de dirliğini kesti ve her tarafa hükümler yollayarak firarîlerin mal ve mülklerini müsadere ettirdi ve

[1] Serhad beylerbeğileri ve Sokullu zâde Hasan Paşa'dan arzlar gelip pâdişah serhadde kışlar yahut *Edirne*'de oturup *İstanbul*'a gitmez ise düşmanın sulh yapacağı bildirilmişti "ve illâ çünkü İstanbul'a gittiler, huzur ve rahattan ayrılmazlar, hemen fırsattır deyip her canipten vurup tutmadılar. Bu canibe yarar asker ve saire îsal ediniz. Erdel kıralının Temeşvar üstüne ve Avusturya'nın *Budin*'e tedarikleri vardır" diye Hasan Paşa tekrar tekrar yazmıştır (*Selânikî*, s. 363, 365).

bu suretle herkes hasmından intikam almağa bahane buldu, nice kimse memleketinden kaçarak yer yer toplanıp şekavete başladı. Kırk günlük sadaretinde memleketin başına büyük belâ açtı.

Satırcı Mehmed Paşa'nın serdarlığı

Çağala zâde'nin vezir-i âzamlığı çok sürmedi. Valide sultanın tesiriyle pâdişah *İstanbul*'a girmeden evvel azlolunarak İbrahim Paşa tekrar tayin edildi. Pâdişah *İstanbul*'a gelirken *Belgrad*'da Sokullu zâde Hasan Paşa'yı serdar olarak bırakmıştı; fakat vezir-i âzam İbrahim Paşa, Hasan Paşa'yı istirkab ederek onu Vidin muhafızlığına nakledip yerine genç vezirlerden Satırcı Mehmed Paşa'yı serdar yaptırdı[1].

Gerek Nemçeliler ve gerek Erdel kuvvetleri muvaffakıyetler elde ederek bazı kaleleri alıyorlardı, yeni serdar 1006 H. 1597 M. de evvelce alınıp tekrar düşmanın eline düşen Tata (Tatis) kelesini istirdat ile *Budin*'in kuzeyinde ve *Tuna*'nın dönemeç yerindeki *Vaç* (Vayçen) kuvvetlerine karşı bir şey yapamıyarak *Budin*'e bir miktar kuvvet koyduktan sonra döndü ve muvaffakıyetsizliğini Kırım hanının gelmemesine atfetti[2].

İlk sulh teşebbüsü

Bu 1597 senesinde o esnada Diyarbakır beylerbeğisi olan Murad Paşa (Kuyucu) ile damadı Kadı Ali Paşa ve Budin kadısı Habil Efendi düşman tarafına haber gönderip sulh esaslarını görüşmek istediler ve bu iş için *Vaç* adasına gidip oraya gelen Nemçe murahhaslariyle konuştular; fakat düşmanın burnu havada olduğu için anlaşma mümkün olmadı[3].

[1] O zamanı idrak etmiş olan Selâniki'nin kaydına göre Sokullu zâde'ye Avusturya serdarlığı teklif edilince vezir-i âzamlık da verilirse Allahın inayetiyle muvaffak olunur demiş; sonra da *Bağdad* valiliğine gönderilmiştir (Varak 392 b). Peçevî ise *Belgrad*'da bulunurken serdarlık kendisinden alınarak *Vidin* muhafızlığına tayinini yazmaktadır (c. 2, s. 207).

[2] *Peçevî tarihi*, c. 2, s. 209. Bunun üzerine Fetih Giray azlolunarak Gazi Giray ikinci defa Kırım Han'ı olup kardeşini öldürdü.

[3] *Peçevî tarihi*, c. 2, s. 209'da buna sulh anlaşması diyor ve Hammer ise (c. 7, s. 226) *Vayçen*'de yeniçerilerin ısyanı sebebiyle Satırcı Mehmed Paşa'nın mütareke yapmış olduğunu kaydediyor. Daha sonraki temaslara bakılacak olursa bu temasın sulh yapmak istenmesinden ileri geldiği anlaşılıyor. *Zidvatorok* muahedesinde de Osmanlı murahhasları aynıdır.

Yanıkkale'nin düşmesi

Tarihlerimizde *Yanıkkale* (Rab) diye meşhur olup Sultan Süleyman zamanında zaptedilmiş olan bu hudut kalesi 1006 H. 1598 M. de bir gece *Peçevi* (Peçuy) den zahire getirildiği hilesiyle ve içeriden elde edilen Martaloslar vasıtasiyle düştü; yani geceleyin su kapısı açılıp düşman şayka denilen kayıklarla kale içine girmiş ve kaledeki yeniçeri ağası Yahya ile diğer muhafızlar öldürülmüştür[1].

Satırcı Mehmed Paşa'nın bu muvaffakıyetsizlikleri sorgusuz kaldı; kendisini himaye edenler arasında Hoca Sadeddin Efendi de vardı. Ertesi sene aldığı yeni kuvvetlerle *Erdel*'in kuzeyindeki *Varat* yahut *Gros Varadin* üzerine giderek orayı muhasara etti. Maksadı burayı aldıktan sonra *Erdel*'e girmekti (1007 H. 1598 M.). Fakat boş bırakılan hududu aşan Nemçe kumandanı Arşidük Matyas'ın seksen bin kişi ve kırk top ile *Budin*'i muhasarası, vaziyeti tehlikeli şekle soktu. Arşidük *Budin* muhasarasına gelirken yolda bazı ufak kale ve palangaları da elde etmişti. Bunun üzerine etraftan yetişen kuvvetlerin yardımı ve sıkı bir müdafaa neticesinde durum düzeldi ve düşman çekilmeğe mecbur oldu.

Varat muhasarası bir aydan fazla sürdü. Yağmurun mütemadi yağışından bir iş görülemedi; bu sırada *Budin*'in muhasarası haber alınınca o tarafa dönüldü; lâkin düşmanın çekilmiş olmasına mebni serdar kışlığa çekildi ve böylece iki sene üst üste bir hizmete muvaffak olmadığı gibi bazı kaleler de elden çıkmıştı.

Vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın serdarlığı

1008 H. 1599 M. senesinde üçüncü defa Vezir-i âzam olan Damad İbrahim Paşa bizzat serdarı-ekremlikle Macaristan'a geldi. Satırcı, muvaffakıyetsizlikleri dolayısiyle îdam edilmişti; İbrahim Paşa *Belgrad*'a gelince kışı *Macaristan*'da geçirmiş olan Kırım Hanı Gazi Giray orduya geldi; *Uyvar* taraflarına gidilmesi takarrür etti. Düşmanın müracaatı üzerine sulh görüşmesi yapıldı;

[1] Yanıkkale'nin sukutu bir yeniçeri ile *İstanbul*'a bildirilmişti. Yeniçeri geldiği zaman Üçüncü Mehmed kayıkla *Eyüb*'e gitmişti. Yeniçeriyi oraya gönderdiler. Pâdişah kayıktan çıkıp atına bineceği sırada yeniçeri "*serhadden gelirim, Yanıkkale'yi kâfir alıp zapteyledi, tedarik zamanıdır kande gidersiz*" deyince pâdişah at başını çekerek yeniçeriden haberi alıp sarayına dönmüştür (*Selâniki tarihi*, basılmamış nüsha, s. 400).

Avusturya kumandanı *Eğri*, *Hatvan* ve daha bir iki kaleyi ve Osmanlılar da *Estergon*, *Neograd*, *Fülek* ve *Yanık kale*'lerini istediklerinden uyuşulamadı; bu suretle harp mevsimi de geçmişti, yalnız Tatar kuvvetleri Uyvar taraflarına akın yapıp döndüler. Kırım kuvvetleri geçen sene kışlakta kaldıkları için bu sene memleketlerine gittiler; vezir-i âzam da Belgrad'a kışlığa çekildi (1599).

İbrahim Paşa, bazı kusurlariyle beraber iş adamı olduğundan orduyu disiplin altına aldı. Avusturyalılara yardıma gelmiş olan Fransızlardan *Papa* kalesinde bulunup bir senedenberi maaşları verilmeyen askerlerle anlaşıp onların maaşlarını vermek suretiyle *Papa* kalesini işgal etmek istedi; fakat mevcutları üç binden fazla olan Fransızların maaşları yekûnu altmış bin altın tutuyordu. Vezir-i âzam pâdişaha arzedip muvafakat emrini aldı ise de bu işler oluncaya kadar Avusturyalılar *Papa*'yı işgal edip Fransızların çoğunu öldürdüler; ancak beş, altı yüz kadarı kurtuldu.

Budin beylerbeğisi Süleyman Paşa maiyyetiyle bir gezinti esnasında Avusturyalılara esir düşmüş olduğundan *Budin* muhafızlığı Rumeli beylerbeğisi Lala Mehmed Paşa'ya ilâveten verildi[1].

Kanije'nin zaptı

Vezir-i âzam İbrahim Paşa 1009 H. 1600 M. baharında *Belgrad*'tan çıktı; Murad Paşa'yı yol üzerindeki *Bobofca* kalesinin zaptına gönderdi; kendisi *Sigetvar*'a geldiği zaman buranın zaptı haberini aldı. Hedef *Estergon*'un zaptı idi. Tiryaki Hasan Paşa, bir düşman fırkasını imha edip *Tuna*'ya dökdükten sonra *Ösek*'te orduya iltihak etti; yapılan müzakerede *Estergon* seferi terkedilerek vezir-i âzamın doğum yeri olduğu söylenen *Kanije* üzerine gidilmesi kararlaştırıldı; zaten vezir-i âzamın esas plânı da buranın zaptı idi. *Kanije* kırk günden fazla muhasara edildi. Şehir *Drava* nehrine dökülen suyun sol kıyısında idi. Muhasara esnasında bir taraftan kalenin barut mahzenine ateş düşmesi ve diğer taraftan gelecek imdattan ümit kesilmesi üzerine kale teslim oldu. Hiç bir kimsenin burnu kanamadan kaledekiler tavuk kümeslerine kadar bütün

[1] Süleyman Paşa'dan sonra *Budin*'in Murad Paşa'ya verildiğini Hammer kaydediyorsa da doğru değildir (c. 7, s. 236). Bu olsa olsa pek kısa bir zaman için muvakkaten olabilir. Zira vukuat dediğimizi teyit ediyor.

eşyalarını alıp gittiler. Bu muhasarada Osmanlı ordusunda bulunan Fransız kuvvetlerinin büyük gayretleri görüldü. *Kanije* beylerbeyilik ile Tiryaki Hasan Paşa'ya verildi.

Avusturyalıların mühim hudut kalelerinden olan *Kanije*'nin düşmesi düşmana büyük bir darbe olduğu gibi bu muvaffakıyetinden memnun olan III. Mehmed, vezir-i âzama gönderdiği hatt-ı hümâyununda hayatta olduğu müddetçe makamında kalacağını vadetmekte idi.

Yemişçi Hasan Paşa'nın serdarlığı

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem İbrahim Paşa *Belgrad*'da bir taraftan 1010 H. 1601 M. seferine hazırlık yaparken diğer taraftan da kendi kethüdası Mehmed Ağa ile Murad Paşa'yı îcabında sulh için görüşmek üzere talimat verip *Budin*'e gönderdi; fakat az sonra hastalanan İbrahim Paşa, hayattan ümidini kesince kendisine vekâlet etmek üzere Rumeli Beylerbeğisi Lala Mehmed Paşa'yı vasiyet etti; vefatı pâdişaha bildirildi ve sadaret ve serdar-ı ekremlik *İstanbul*'da sadaret kaymakamı bulunan Yemişçi Hasan Paşa'ya verilip acele *Belgrad*'a gönderildi.

Ordu *Zemun* yakasına geçtikten sonra düşmanın *İstoni Belgrad*'ı muhasara ettiği haber alındı (1601) ve hemen gidildi ise de kurtarılamıyarak elden çıktı. Hattâ yeniçerilerin kaçması üzerine serdar esir olacak derecede tehlike geçirdi. *Kanije* muhafızı Tiryaki Hasan Paşa imdat istediyse de ona da bir şey yapılamadı. Kışı Belgrad'da geçiren serdar-ı ekrem ertesi sene *İstoni Belgrad*'ı kurtarmağa geldi ve kale muhasara altına alınarak 1011 rebiyulâhır (29 Ağustos) da elde edildi ve oradan *Budin*'e gitti[1].

Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije muhasarası

İbrahim Paşa, *Kanije*'yi zaptettikten sonra burasını beylerbeyilik yapıp idaresini *Alacaatlı* lakabını da taşıyan meşhur Tiryaki Hasan Paşa'ya vermiş ve kaleye yirmi bölük sekban (atlı) ile üç bin muhafız asker, cephane ve mühimmat koyduktan sonra *Belgrad*'a dönmüştü.

[1] Serdar-ı ekrem Yemişçi Hasan Paşa'nın *Budin*'den sonraki harekâtı Tiryaki Hasan Paşa ve *Kanije* muhasarası başlıklı kısımdan sonra yazılacaktır.

Kale'nin muhasarası

Ertesi sene serdar Yemişçi Hasan Paşa cepheye geldiği sırada Arşidük Ferdinand kırk elli bin kişilik kuvvet ve kırk iki büyük topla *Kanije* önüne gelip altı yerden kaleyi dövmeğe başladı; keyfiyet serhad gazilerinden Karapençe denilen ve bir kaç lisan bilen bir yiğit ve bazı ocak adamları gönderilerek *Belgrad*'da bulunan vezir-i âzama bildirildi.

Hasan Paşa'nın tedbirleri

Vezir-i âzam ve serdar, kendisinin gelmek üzere olduğunu Hasan Paşa'ya bildirdiğinden bu, askerin ve halkın kuvve-i mâneviyelerini arttırdı. Kaleye hergün binden fazla gülle atılıyor ve açılan gedikler geceleri müşkülâtla mümkün mertebe kapatılıyordu. Hasan Paşa vaziyetin vahametini serdar-ı ekreme tekrar arzetti ve gönderdiği mektupta, hiç olmazsa *Sigetvar*'a kadar gelerek askere kuvvet-i kalb hasıl olsun, kale elden çıkarsa bir daha alınamaz diyordu. *Karapençe* gizli kapıdan çıkarak serdara gidip vaziyeti anlattı. Serdar-ı ekrem *İstoni Belgrad* üzerine gidiyorum dönüşte uğrarım diye cevap gönderdi. Hasan Paşa, bu mektubu okutursa, muhafızların ümidlerini keseceklerini takdir ederek serdar ağzından başka bir mektup kaleme aldırdı; bunda, yakında gelmek üzereyiz diyerek gaziler hakkında takdirler zikrediliyordu. Umum muvacehesinde okunan bu uydurma mektup üzerine muhafızlar sevindiler ve başımız feda olsun dediler.

Hasan Paşa, düşmanın kaleye girmek için nehir üzerine yaptıkları köprüyü bir gece yaktırdığı gibi ikinci köprülerini de çengellerle içeri çektirdiğinden üzerindekiler nehre atlayıp boğuldular. Bundan sonra çamdan gemiler yapıp üzerine pelit tahtası ve onun üzerine gön kapladılar ve *Kanije* suyu (Berk suyu) üzerine indirip içine yüzer adam koydular; Hasan Paşa, *Kanije* altındaki geçitten elde ettiği iki tutsak ile *İstoni Belgrad*'ın düşmanın eline geçtiğini ve düşman kuvvetini öğrendi ve bunları öldürmeleri için Beşli ağası Öemr Bey'e teslim etti ve aynı zamanda bunları öldürmiyerek askerin çokluğuna ve Macarların yardıma geldiklerine kandırıp göya kendisinin haberi olmadan salıvermesini söyledi. Kara Ömer Ağa bunların iyice gözlerini boyayıp hemşehrileri olduğu için salıvereceğini söyledi ve ellerine beyaz ekmek verip

gönderdi. Bu iki tutsak vaziyeti Arşidük Ferdinand'a söylediler ve Arşidük duyduklarına hayret edip müteessir oldu.

Bu sırada düşman mukabil harekete geçti. *İstoni Belgrad*'ın düşüp serdarın bozulduğunu bildirip *Budin* valisi Minkar kuşu Mehmed Paşa ile kethüdanın başlarını kale halkına gösterdiler. Bilenler varsa çıksın zararımız dokanmaz dediler. Filhakika bu başlar onlara aitti, fakat Tiryaki Paşa bir çok tevillerle bu başın onlara ait olmadığını ispat ederek heyecanı teskine muvaffak oldu. Çünkü serdar-ı ekremin bozulması *Kanije*'ye yardım edilemiyeceğini gösteriyordu; fakat Hasan Paşa kaleden indirdiği topun isabetiyle iki başı nehre düşerekre onları göz önünden kaldırttı.

Avusturya ordusunun takviyesi

İstoni Belgrad'ın sukutundan sonra Arşidük Matyas da kuvvetleriyle gelip *Kanije*'yi muhasara edenlere iltihak etti.

Serdarımız bize karşı duramayıp gittikten sonra siz iki kuvvete karşı nasıl durursunuz, kış geldi, imdat gelmek ihtimali yoktur, size zarar vermeden çıkınız dedi.

Buna karşı kaleden kılıç gösterilerek cevap verildi; bundan canı sıkılan Matyas, ertesi gün hücuma karar verdi; filhakika bütün hazırlıkları, ve nehir gemileri ile taarruza geçtiler. Kale bedenine çıkana on köy ve Hasan Paşa'yı yakalayıp getirene kırk köy temlik edileceği va'dedildi. Pek şiddetli ve korkunç hücumlar Hasan Paşa'nın tedbirleri ve nasihatleri ve direktifleri sayesinde yeni yeni savletlerle bertaraf ediliyordu; nihayet düşmanın bu amansız savleti durdu, on sekiz bin telef vererek hücumdan vazgeçtiler. Kale burçlarına kadar tırmanmış olan düşman bozuldu; bu harpte Papa'nın kardeşi yaralanıp sonra o yaradan müteessiren öldü. Bu kadar kuvvetli düşmanın bir avuç müdafie bir şey yapamaması askerin maneviyatını arttırdı. Kalenin durumu ciddî ve nazikti. Arşidük Ferdinand her ne bahasına olursa olsun kış esnasında bile kaleyi muhasara edip döğüp almağa çalıştı, ve askeri barındıracak siperler ve yeraltı mahalleri yaptı; muhtelif tahrip ve işgal vasıtalariyle hücum ederek kaleyi delik deşik etmesine rağmen burayı alamıyordu; kale müdafii dört bin kadardı.

Barut yokluğu

Hasan Paşa bu muhasara esnasında yukarıda zikredilen müşkül durumlardan başka bir de barut sıkıntısına uğradı, topçular ve cebecilerle görüşerek eskiden düşman zamanından kalma kibrit ve güherçile bulunduğunu anlayarak bunlardan barut yaptırmak istedi ve kalede barut imalâthanesinde çalışmış olan birisini bulduraraк o sayede barutsuzluğu giderdi.

Hasan Paşa kölelerinden ikisinin kaçması

Bu muhasara esnasındaki olaylardan birisi de Tiryaki Hasan Paşa'nın iç oğlanlarından aslen Macar olan iki kilercisinin kaçmasıdır. Bunlardan birinin adı Handan diğerinin Kenan idi. Bu iki genç, kalenin gizli kapısından kaçmışlar ve kale halkını ıstıraba düşürmüşlerdi; fakat Hasan Paşa alâkadarlara :

— "Hiç telâş etmeyin onların hesabı görülür" diye teselli verdi ve bir dil tutsak yakalanmasını emretti; bir kaç kişi yakalayıp getirdiler Hasan Paşa bunlarla ayrı ayrı görüştü ve onlara:

— "İki inan adam gönderdim kıralınızla buluştu mu?" diye sordu anlar da buluştuklarını ve askerin adedinin çok olup zahireleri azdır, hemen fırsat zamanıdır vurun dediklerini söylediler. Bunun üzerine Hasan Paşa bunların da başlarının kesilmesini emrederek Kara Ömer Bey'e teslim etti; Ömer Bey de göya paşasından habersiz olarak bu tutsaklara :

— "Ben sizdenim evvelki esirleri dahi ben kurtardım, o iki oğlanı paşa bilerek gönderdi; bundan maksadı kalenin zebunluğundan bahis ile kıralı kışkırtmağa teşvik içindir. *Sigetvar*'da olan askerden haber söyleyin gafil olmasın. Kalede bir yıllık zahire ve barut vardır" diyip ellerine birer miktar beyaz ekmek vererek salıverdi.

Bu tutsaklar gidip vaziyeti Arşidük'e anlattılar; canı sıkıldı. Bundan sonra Hasan Paşa kâtip getirtip serdara mektup yazdı; kalede askerin çok ve barutun yeter olduğunu, eksiden kalan kibrit ve güherçileden hergün iki kantar barut yapıldığını üç aylık bol bol zahiresi olduğunu beyan ettikten sonra :

— "Gerçekten oğul yerine beslediğim Kenan ve Handan'ı kaleden taşraya gönderdim. Macar kavmiyle gizlice söyleşip kalenin kıtlığını ve barutu olmadığı ve diledikleri yalanı söyleyip

yine fırsat bulunca kaçıp gelmelerini tenbih ettim; oğlanlar da güya kaçıp kendilerini mürted (eski dinine dönen) gösterecekler. İmdi siz hazır olup ol vakitte erişmeğe sây eyliyesiz; Handan ve Kenan'ın getirecekleri malûmatı bildiririz" diye yazdırdı ve mektubu mühürleyip atlas keseye koyduktan sonra muşamba ve meşin dikip bir aba kalçin içine koydu ve Karapençe'yi çağırıp bunu düşman ordugâhına bırakmasını söyledi ve Karapençe'nin oradan da serdara gidip hakikati ağzından anlatmasını emretti.

Karapençe mahud gizli kapıdan çıkıp mektubu bir münasip yerde çamura bulaştırıp bıraktı ve kendisi *Sigetvar*'a gitti. Düşman tarafından aba kalçin elde edildi söküp içindeki mektubu çıkarıp doğru Arşidük'e götürdüler. Arşidük iki oğlanın casus olduğunu anlayarak kendilerini istintak etti; hizmetlerini, adlarını ve paşanın kendilerini küçükten beslediğini barut yapıldığını anlayıp her ikisinin de casus olduğu zanniyle îdam edip ertesi günü bu başları kale önüne göndererek :

— "Baka Hasan Paşa, al Handan ile Kenan oğlanların başını. Serdara gönderdiğin mektubun dahi tutuldu ve ahvâl bilindi" deyince kaledekiler gülüşmeğe başladılar.

Düşmanın bozguna uğratılması

Tiryaki Hasan Paşa vaziyeti ağızdan serdara söylemek üzere diğer bir casus bulup yolladı ve yine eline yolda düşürmek üzere uydurma bir mektup verdi; bu mektupta gönderilen erzak ve mühimmatın geldiği ve düşman ordusundaki Macarlarla el birliği edildiği ve her iki taraftan taarruza geçilecek günün tayin edildiği bildiriliyordu; bu uydurma mektup da Arşidük'ü şaşırttı ve korkuttu; yeni yeni tedbir almağa başladı. Bu sırada Serdar-ı ekrem Yemişci Hasan Paşa'nın *Kanije*'ye gitmek isteyerek *Sigetvar*'a gelmesi ve üç aydanberi yağmayan yağmurun kar ve dona inkılâbı Arşidük'ün maneviyatını bütün bütün sarstı, askerinden kaçanların önünü almak mümkün olmadı; bu sırada Tiryaki Hasan Paşa Kara Ömer Bey'e üçyüz kişi verip donmuş olan *Berk* suyunu geçip düşman üzerine baskın yaptırdığı gibi kaledeki toplara da birden ateş vererek ordugâhını alt üst etti; birbirine giren düşman kuvvetleri her şeyi bırakıp

kaçmağa başladılar. Hasan Paşa beşyüz kişilik diğer bir hücum kuvvetiyle baskınına devam etti; düşman ordugâhından elde ettiği, barut, top ve saireyi kaleye almağı ihmal etmedi. Esir ve baş getirene bahşişler vermeğe başladı; az zamanda on sekiz bin kelle geldi. Hasan Paşa, kalede altıyüz kişi bırakıp bizzat çıkarak düşman siperlerini zapt ettirdi; kırk beş top alındı (18 ekim 1601 ve 1010 cemaziyelâhır).

Düşman hiç yoktan bu mağlûbiyete düştüğüne ve takip olunmadığına şaşarak kaleden uzak bulunan baş kumandan Arşidük Ferdinand'ın etrafına toplanıp onun teşvikiyle dört kat üzerine dışarıda metriste bulunan Hasan Paşa'nın üzerine yüklendiler; Hasan Paşa askere cesaret verip "fırsat bizimdir" dedikten sonra gerek kaledeki kendi topları ve gerek düşmandan aldığı topları çevirerek Arşidük'ün alaylarını perişan etti; atlıları kaçabildiyse de yayaları kırıldı. Bu sefer Hasan Paşa'nın önüne otuz bin baş yığıldı.

Tiryaki Hasan Paşa, Ferdinand'ın karargâhına kadar sokulan askeri çadırların arasına sokmadı ve attırdığı bir top ile Ferdinand'ın çadırını parçalayıp kendisini kaçırdı; her şeyden ümidini kesen Ferdinand ric'atinin kesilmesinden korkarak yüz kadar adamiyle canını kurtardı; karargâhı, bütün eşyası, hazineleri kaldı. Hasan Paşa, üç bin kişi ile bir kumandanı düşman karargâhını işgale gönderdi ve düşmanı tamamen temizlemedikçe katiyen ganimete el uzatmamalarını sıkı sıkı tenbih etti; çünkü *Haçova* muharebesinde düşmanın galip gelmişken mağlûbiyetine bu yağma sebep olduğu için bu hususta çok isabetli hareket etmişti.

Arşidük Ferdinand'ın karargâhı

Tiryaki Hasan Paşa, karargâhın düşmandan tamamen temizlendiğini haber alınca *Arşidük*'ün otağına doğru gitti, otağın içerisinde etrafı altın ve gümüş parmaklıklı başları mücevherli ve direklerinin başı elmaslı bir taht vardı; tahtın iki tarafında kadife örtülü sırma saçaklı on iki koltuk bulunuyordu. Tahtın önünde tahminen dört metre uzunluğunda yemek masası konmuştu. Hasan Paşa, Arşidük'ün otağına girince bunları gördü ve şükrane olarak iki rikât namaz kıldı ve dua edip, ağladı; bu muzafferiyetin Allahın

inayeti ve Hazret-i Peygamber'in mucizatı eseri olduğunu söyledikten sonra feth ve nusret alâmeti olarak Arşidük'ün tahtını ortadan kılıçladı ve sonra geçip oturdu, diğer beyler ve ağalar da derecelerine göre koltuklara oturdular. Kumandan, bunlara sabır ve sebatın neticesinin ve birlikte hareketin ve kumandana itaatin bu zafere sebep olduğunu beyan ile nasihat etti ve sonra Arşidük'ün bu otağına evvelâ girenlerin kimler olduğunu sordu; üçü yeniçeri ve dördü serhadli olarak yedi kişi gelip ilk girenin kendileri olduğunu söylediler; bunun üzerine Hasan Paşa :

— "Bu otakta taht ve cephaneden başka her ne varsa sizindir" dedi ve onlara verdi; ve hiçbir şeye el uzatmadı ve uzattırmadı.

Bu muzafferiyeti müteakip olan garip hâdiselerden biri de askerin, gerek çadırlara ve gerek Ferdinad'ın karargâhına girdikleri zaman yağmaya hakları olan ganimet mallarına katiyen el vurulmayıp kumandanın taksim etmesi için sabaha kadar beklemeleridir.

Bu muvaffakıyeti müteakip düşman ordugâhından beşi *zarbezen* olmak üzere kırk yedi top, on dört bin İtalyan tüfengi, o nisbette külünk, kürek, kumandanlara mahsus elliden ziyade namusiyeli otağ ile on bin çadır ve nihayet yemek ve yiyecek eşyası elde edilmiştir. Bundan sonra kaçan düşman takip olunarak bir çoğu esir ve bir kısmı katledilmiştir. Düşman kuvvetleri arasında bin Cenevizli'ye kumanda eden bir bey ve Malta şövalyeleri beylerinden Don Juan da vardı. Evvelkisi müslüman olmuş ve ikincisi canını zor kurtarmıştı.

Kanije muhasarası üç ay kadar sürmüştür. Hasan Paşa elde ettiği harp levazımatını iki ayda ancak kaleye nakledebilmiştir. Muhasara esnasında mühim hizmeti görülen Kara Ömer Bey'e, kendi dirliği olan *Peçevi* (Peçuy) sancağını vermiştir (1010 H. 1601 M).

Bu muzafferiyet müjdesinin *İstanbul*'a bildirilmesi üzerine epey zamandır görülmeyen şenlikler yapıldı. Tiryaki Hasan Paşa'nın tevcih ettiği bütün vazifeler kabul olunduğu gibi pâdişah

kendisine vezirlik beratiyle beraber üç at hediye etti ve hizmetini takdir yollu kendisine hatt-ı hümâyun gönderdi[1].

Serdar Yemişçi Hasan Paşa'nın ikinci seferi

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem *İstoni Belgrad*'ı geri aldıktan sonra (1011 ağustos 29) *Budin*'e gitti ve orada Erdel beylerinden olup Osmanlılara iltica etmiş olan Sikel Moziş (Mosesi Sekeli) ile görüştü; Avusturya Başkumandanı Basta, bunun kalesine cebren girerek hazine ve cephanesini gasp ve adamlarını öldürmüş ve o da kış esnasında kaçıp *Budin*'e gelmiş, Hasan Paşa ile görüşüp *Erdel*'i Osmanlı idaresine sokmağa söz vermişti.

Bunun üzerine Hasan Paşa *Peşte* tarafına geçti; düşman yakında bulunurken *Erdel*'e gitmesinin tehlike olduğu ve Arşidük'ün gelip *Budin*'i muhasara edeceği söylendiyse de dinlemedi; fakat onun Erdel tarafına gidişi düşmanın gelip *Peşte*'yi almasına sebep oldu; bundan başka Arşidük Matyas gelip *Budin*'i de kuşattı; bu vaziyet üzerine Yemişçi Serdar geri döndü, o da düşmana geçen *Peşte*'yi sardı; fakat alamadı. Serdar-ı ekrem Rumeli valisi ve *Budin* muhafızı Lala Mehmed Paşa'nın ricası üzerine *Budin*'e lüzumu kadar asker ve mühimmat verip hizmetini takdir ettiği Lala Paşa'ya da vezirlik tevcih ettikten sonra *Belgrad*'a döndü; çok kış oldu. Arşidük bir iş göremeden geri döndü; fakat *Peşte* elden çıkmıştı (18 kasım 1602).

[1] Hatt-ı hümâyunun bazı kısımları :

"...Sen ki *Kanije* beylerbeğisi ihtiyar kulum ve müdebbir vezirim Hasan Paşasın. Bu sâl-i ferhunde - falde eylediğin hizmet südde-i ulyâya arzolunup sây-i bî dirigin meşkûr ve namın nik nâman defteri silkinde mastur olmuştur. Berhüdar olasın, sana vezaret verdim ve seninle mahsur olan, muktezây-ı tertib-i saltanatiyle manen oğullarımdır. Yüzleri ak ola. Melhuzdan ziyade çalışıp can ve başlarını din uğruna ve bizim yolumuzda dirig etmediler... bundan böyle dahi senin sözüne ram olup her ne hizmet teklif edersen edasına dikkat ve ihtimam üzere olalar, sana itaat ve inkıyat üzere oldukları benim rızay-ı hümayunuma sebeptir. Bu pendnâme-i tammemi Gazi kullarım mahzarında okuyup اطیعو الله و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم manây-ı şerifini anlara bildiresin; seninle muhasarada olan kullarıma verdiğin vergi cümle makbul-ı hümayunum olmuştur. Cümlenizi Hak tealâ hazretlerine ısmarladım (*Naîma tarihi*, c. 1, s. 279).

Lala Mehmed Paşa'nın serdarlığı

Avusturya seferinin iptidasından beri içinde bunmuş tecrübeli bir kumandan olan Lala Mehmed Paşa, vezirlikle *Budin* muhafızı olup Arşidük Matyas'a karşı orasını müdafaa etmişti. Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Yemişçi Hasan Paşa, *Belgrad*'a geldikten sonra *İstanbul*'da sipahiler ısyanı vukua gelmiş, devlet işlerinde mühim rolleri olan kapı ağası Gazanfer ile kızlar ağası Osman Ağa aleyhine vukua gelen bu ısyan neticesinde ikisi de îdam edilmişti. Vezir-i âzam bu ısyan ile alâkalı olarak sadaret kaymakamı Mahmud Paşa'nın kendi aleyhine entrikalarını haber alınca, Lala Mehmed Paşa'yı serdarlığa tâyin ile kendisi 1012 şabanında (1604 ocak) acele *İstanbul*'a koşmuş ve bundan sonra harekâtı bu değerli vezir idare etmiştir; her ne kadar Yemişçi Hasan Paşa'nın katlinden sonra vezir-i âzam olan Yavuz Ali Paşa bu sırada vefat eden III. Mehmed'in yerine geçen I. Ahmed tarafından serdar-ı ekremlikle *Macaristan*'a gönderildi ise de Ali Paşa *Belgrad*'da vefat etmiştir, bunun üzerine vezir-i âzamlık Hadım Hafız Ahmed Paşa'ya teklif edilmiş, fakat onun kabul etmemesi üzerine pâdişahın hocası Mustafa Efendi'nin tavsiyesiyle vezir-i âzam ve serdar-ı ekremlik Lala Mehmed Paşa'ya verilmiştir (1013 rebiulevvel 1604 ağustos).

Lala Mehmed Paşa, *Belgrad*'dan *Budin*'e doğru hareket etmişti. Kendisinin harp sahasında ve düşman arasında şöhreti olduğundan ordunun maneviyatı yüksekti; evvelâ hiç muharebe etmeden düşman *Budin*'in karşısındaki *Peşte*'yi ve onu müteakip, *Peşte* ile *Eğri* kalesi arasındaki *Hatvan*'ı boşaltıp çekildiğinden buraları işgal edildi; bundan sonra iki senedenberi elden çıkmış olan *Budin*'in kuzeyindeki *Vaç* (Vayçen) kalesini karadan ve nehir tarafından gönderdiği kuvvetle tazyik ettikten sonra orasını da aldı. Daha sonra asıl arzusu kendisi de kalede iken düşmana teslim edilen *Estergon*'u almaktı, o tarafa gitti ve kaleyi muhasara altına aldı; fakat muhasara Ekim ayına tesadüf ettiğinden otuz bir gün muhasaradan sonra *Belgrad*'a dönüldü, ve düşman memleketini vurmak üzere Kırım hanının orduda bulunan oğlu Tohtamış Sultan'la Rum beylerbeyisi Tiryaki Hasan Paşa içerilere gönderildi.

Vezir-i âzam ve serdar Lala Mehmed Paşa *Belgrad*'a dönünce *İstanbul*'dan yeni pâdişah tarafından davet edildi. Bundan sonraki kısımda görüleceği üzere Lala Paşa Erdel işini muvaffakıyetle bitirmişti; kışı *İstanbul*'da geçiren vezir-i âzam 1605 mayıs (1013 zilhicce 27) *İstanbul*'dan çıktı[1]; *Belgrad*'dan sonra *Budin* tarafına gitti. Pâdişah kendisine *Estergon*'un zaptını emretmişti; o da ordu müzakeresinden sonra *Estergon*'a hareket etti; bir taraftan *Estergon* muhasara olunurken diğer taraftan *Estergon* civarındaki *Tepedelen* kalesi elde edildi ve bunu *Višegrad*'ın sukutu takip eyledi.

Estergon Tuna'nın sağ kenarında olup karşısındaki *Ciğerdelen*'den yardım görüyordu; buna rağmen üç yürüyüşte evvelâ *varoş* ve sonra *su kulesi* alındı ve otuz beş gün muhasaradan sonra da *Estergon* teslim oldu ve bu suretle Lala Mehmed Paşa *Estergon Fatihi* unvaniyle şöhret buldu (1014 cemaziyelevvel 20 ve 1605 ekim).

Erdel ve Eflâk işlerinin halli

Boçkayı'nın kırallığı

Erdel kıralı, metbûı olan Osmanlı hükümdarına karşı imparatorlarla ittifak ederek faaliyete geçtiyse de *Erdel*'i işgal eden Avusturya kumandanı kalelere asker doldurarak bilhassa Protestan olan halka karşı mûtad olan mezalime başlamışlardı; bu ciltte *Osmanlı - Erdel münasebatı* kısmında görüleceği üzere bunların zulmünden bıkan halkı etrafına toplayan Erdel beyzadelerinden *Boçkayı* (Basckay) Avusturyalılara karşı ısyan bayrağını açtı ve Lala Mehmed Paşa'ya müracaat ederek yardım istedi; kendisine Erdel kırallığı ve yardım edileceği vaid olundu ve daha sonra tacla beraber kıralık alâmetleri gönderildi; bu suretle serdar, Boçkayı'ya yardım etmek suretiyle Erdel işini halletmek istiyordu. Boçkayı ısyanını müteakip *Tise* nehrinin iki tarafında Avusturyaya ait bazı yerleri almış ve acele yardım istemişti; fakat yardım gidinceya kadar ceneral Basta (Baştayı Gorki) Boçkayı'yi kaçırmış fakat serdar,

[1] Vezir-i âzamın *İstanbul*'dan çıkışını *Hammer tarihi* 3 muharrem 1014 olarak göstermekte ise de (c. 8, s. 56) *Naîma* sene-i sabıka zilhiccesinin yirmi yedinci isneyn (pazartesi) günü olarak kaydedilmektedir ki (c. 1, s. 395) bu, vezir-i âzamın 19 mayıs 1605'de *İstanbul*'dan hareketini gösterir.

tatar ve *Temeşvar* kuvvetlerini yardımına göndermiş olduğundan kuvvetlenen *Boçkayı*, bu defa da *Basta*'yı bozmuştu.

Bu yardım sayesinde Boçkayı Avusturya'ya ait yerleri vurup bir çok ganimet aldı ve *İstanbul*'a gelen vezir-i âzam vasıtasiyle murassa bir kırallık tacı yaptırılarak vezir-i âzam tarafından Macaristan'a götürüldü. Lala Mehmed Paşa *Estergon*'u zaptedip *Budin*'e döndükten sonra *Peşte* sahrasında bütün ordu kumandan ve efradı ve on bin Macarlı önünde merasimle Boçkayı'ya Erdel kırallığı tacını giydirip beline kılıç kuşattı, ve topuz ve sancak verilmek suretiyle kırallığı ilân edildi. Bu suretle imparatorun kuvvetleri iki düşman karşısında bırakıldı ve bu hal Avusturya'yı sulhe yanaştıran en mühim âmil oldu.

Boçkayı ile yapılan ahidnâme mucibince *Erdel* ve etrafı *Macar kıralı* unvaniyle kendisine bırakılacak, on sene vergiden muaf olup sonra senede on bin duka vergi verecekti.

Eflâk olayları

Erdel beyinden başka *Eflâk* ve *Boğdan* voyvodalarının da imparatorla ittifak edip ısyan ettiklerini yukarılarda bilmünasebe söylemiştik; Avusturya ile beraber bunlarla da mücadele devam etmekte idi. Bu iki voyvoda içinde en korkuncu Eflâk voyvodası Mihal'di; hükûmet asıl Avusturya cephesine ehemmiyet verdiğinden bu taraflara birer serasker ile bir miktar kuvvet sevketmekle iktifa ediyordu. Eflâk beyi Mihal'in *Tuna*'yı beri tarafa geçmemesi için *Niğebolu* taraflarına Bosna beylerbeğisi Hadım Hafız Paşa tayin edilmişti (1007 H. 1596 M).

Erdel taraflarına giden serdar Satırcı Mehmed Paşa ile Kırım tarafından gelecek olan Gazi Giray'ın taarruzlarına uğrayacağından korkan *Mihal*, itaat etmek istedi ise de, serdarın, *Erdel*'e girmiyerek *Varad* kalesini muhasara ettiğini görünce bundan vaz geçmiş ve *Niğebolu* muhafızı Hafız Ahmed Paşa'yı gafil avlayarak onun maiyyeti kuvvetlerinin mühim bir kısmını telef edip bu arada *Niğebolu* kalesini muhasara etmiş fakat bir netice alamamıştı. Hadım Hafız Paşa'dan sonra Eflâk tarafı seraskerliğine vezirlerden Güzelce Mahmud Paşa tayin edilmişti; Mihal, hükûmetin bu işi kat'î surette halledeceğini bildiğinden ve mezalimi dolayısiyle halk kendisinden nefret eder olduklarından Eflâk ve Boğdan ve Erdel beyliklerinin kendisine veril-

mesine mukabil iki kat vergi teklif etmek suretiyle ısyan işini bertaraf etmek istemiştir (1008 H. 1597 M). Fakat bu haris adamın teklifi red olunarak kendisinin yalnız Eflâk beyi olabileceği bildirilmiştir; Osmanlı hükûmetinden ümidini kesen Mihal bu defa da imparatora müracaat ettiyse de Erdel, Sigizmund tarafından imparator Rudolf'a terk edildiğinden oradan da bir şey kazanamadı; fakat Osmanlı hükûmeti bununla Sigizmund'u uğraştırmak için, Mihal'in Erdel voyvodalığını kabul etti ve Erdel'e giren Mihal, Sigizmund'u kaçırdı[1] ve sonra *Boğdan*'ı da istilâ ederek buranın hâkimiyetini de sağladı; Avusturya cephesinde müşkül durumda olan hükûmet bunu kabule mecbur oldu (1699); fakat *Moldavya* yani *Boğdan* işi halledilemedi; Nihayet Osmanlı-Eflâk münasebetleri kısmında görüldüğü üzere karadan Mahmud ve Tuna'dan Şaban Paşa'nın faaliyetleriyle Yergöği kalesi iyice tahkim olunarak Eflak'a akınlar yapıldı; Mihal'in mukabil taarruzları bir netice vermedi. Bundan sonra iki defa daha mağlûp edilen Mihal *Erdel*'e kaçtı ve imparatorun kumandanı Basta tarafından yakalandı. Mihal'ın Erdel beyliği üzerindeki ihtirası sebebiyle Basta bu tek durmaz voyvodayı öldürdü (1601 ağustos).

Bu arada yani Mihal'den sonra anın *Boğdan*'a koyduğu kumandanı da mağlûp edilmek suretiyle bu tarafa sükûnet iade edilerek altı sene süren harp sona erdi.

Zidvatoruk muahedesi

İlk sulh temasları

Nemçe ile muharebe devam ederken ara sıra her iki taraf sulh yapmak için birbirlerini yokluyorlar, fakat hiç birisi fedakârlık yapmadıkları için anlaşamıyorlardı[2]. Yine böylece vezir-i âzam Lala Mehmed Paşa

[1] *Mihal*'in *Erdel*'i istilâ ettiği haberi, *Macaristan*'dan *Belgrad*'a dönmekte olan vezir-i âzam İbrahim Paşa tarafından haber alındığı gibi (1009 rebiulâhir 25) dört gün sonra da Mihal bizzat *Erdel*'i zaptettiğini ve itaatte olduğunu bildirmişti (*Naîma tarihi*, c. 1, s. 217, 218).

[2] Kırım Hanı Gazi Giray *Macaristan*'da kışlarken imparator sulh için bir murahhas göndermiş ve o da 1008 saferinde keyfiyeti vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya bildirmiştir. Bunun üzerine Murad Paşa ile vezir-i âzamın kethüdası Mehmed ve Kırım Hanının Ahmed Ağa ismindeki adamı murahhas olarak yollanmış ise de imparatorun murahhasları *Eğri*'nin kendilerine verilmesine mukabil *Estergon* kalesini iade edeceklerini teklif ettikleri için anlaşılamamıştı (*Naîma tarihi*, c. 1, s. 214 - 216).

da bir taraftan muharebe ederken diğer taraftan sulh işini takip etmekte idi.

Son muvaffakıyetler ve *Estergon*'un geri alınması, *Erdel* ve *Eflâk* işlerinin halledilmesi imparatoru adam akıllı sarsmıştı. Bundan dolayı bu defa yüksekten atmayarak ciddî olarak sulh müzakeresine girişti; bu sırada Lala Mehmed Paşa vefat etmiş olduğundan yerine evvelâ Avusturya serdarı ve sonra da vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem olan Murad Paşa (kuyucu) müzakerelere devam etti; Murad Paşa bir kaç sene evvel henüz *Diyarbakır* beylerbeğisi iken ilk sulh yoklamasını yapmış olduğundan cereyan eden görüşme safhaslarını biliyordu; sulhün akdini geciktiren meselelerden biri *Estergon*'un Osmanlı devletine iadesi şartı idi; Avusturyalılar da bunu kabul etmiyorlardı; buranın geri alınması aradaki anlaşmazlıklardan en mühimmini ortadan kaldırmıştı; vaziyetin aleyhlerine dönmesi dolayısiyle başkumandan Arşidük Matyas imparatora mükerreren baş vurmuş ve nihayet muvafakatini almıştı.

Sulh murahhasları

Osmanlılar tarafından vezir-i âzam Murad Paşa'nın damadı Budin valisi Ali Paşa ile Budin kadısı Habil Efendi ve Murad Paşa kethüdası Kadim Ahmed Efendi ve Budin eşrafından Nasrüddin zâde Mustafa Efendi Sulh murahhası oldular; bilhassa ilk ikisi daha evveldenberi sulh temaslarında bulunmuşlardı. Erdel beyi Boçkayi tarafından da dört murahhas vardı.

İmparatorun başlıca murahhasları *Komorin* valisi olup muahedenâme metninde Amorladı Yanoş denilen Molar ile Kont Adolf Altan, Turzo Görk (Jorj Turço) İştuvan Mikloş, Nikola İstuanfi vesaire idiler.

Murahhaslar *Estergon* ile *Komorin* (Komaran) arasında *Zitva* çayının *Tuna*'ya döküldüğü yerde buluştular[1]. Nemçe murahhasları, bilhassa senelik verilen otuz bin dukanın kaldırılmasını ve bir de kendi aleyhlerine ayaklanan Erdel (Transilvanya) voyvodasının muahedeye karıştırılmamasını sulhün mümkün olduğu

[1] *Naîma*, her iki taraf murahhaslarının kayıklara binerek nehir üzerinde görüştüklerini yazıyor (c. I, s. 435).

kadar uzun olmasını, Erdel'in Avusturya'ya ait olduğunu ve Eflâk'ın tarafsızlığını istemek ve ısrar etmek üzere sıkı talimat almışlardı.

Muahedenin başlıca şartları

Müzakereler üç hafta sürdü; nihayet 1015 recep ve 1606 kasım aylarının iptidalarından îtibaren yirmi sene müddetle ve on yedi madde üzerine bir ahidnâme imzalanmış ve muahede imza edilmeden evvel Boçkayi'nin de muvafakati alınmıştır.

Muahedenâmenin ikinci maddesi mucibince Osmanlı hükümdarının bundan sonra imparatora gönderdiği nâmelerdeki *kıral* tabiri yerine *çesar* (imparator) elkabı kabul edilmek suretiyle akran muamelesi yapılacak ve üç senede bir hediyelerle gönderilecek Osmanlı elçileri, divan çavuşu, müteferrika, çaşnigir rütbelerinde olmayıp sancak beyi derecesinde olacaktı.

Muahedenin on ve on üçüncü maddeleri mucibince de murahhaslar arasında kararlaştırıldığı üzere Kanunî zamanındaki muahede îcabı Nemçe'de kalan Macaristan için imparatorun vermekte olduğu senevî otuz bin duka kaldırılarak ancak bu muahedenin akdinde yalnız bir defaya mahsus olarak imparator, duka altının üçte ikisine muadil olan iki yüz bin kara kuruş vermeyi kabul ediyordu.

Bu on ve onbirinci maddelerin kabuliyle Osmanlı devleti kendisinin telâkki ettiği Macaristan'ın Avusturya idaresinde kalan yerler dolayısiyle her sene aldıkları vergiden vazgeçmeleriyle zaten ellerinde olmayan bu toprakları ismen de imparatora terk etmiş oluyorlardı[1].

Zidvatoruk muahedesinin birinci maddesi mucibince Osmanlı hükümeti, imparatorla Erdel beyi *Boçkayi* arasında aktedilmiş

[1] *Nemçe*, *Macaristan*'ın kendilerinde kalan kısmı için 1568 den 1593 senesine kadar yirmi üç senede yirmi iki defa her sene için otuz bin duka altını göndermişlerdir; vezir-i âzam, kubbe vezirleri, yeniçeri ağası, Budin Beylerbeğisi ve sair münasip olanlara verilen hediyelerle beraber verilen vergi miktarı bir milyon duka tutmaktadır. 996 H. 1588 M. senesine kadar bir duka altını altmış akçe iken bu tarihten sonra muharebeler sebebiyle paranın ayarı bozulduğundan bir duka yüz yirmi akçeye kadar çıkmıştır. Muharebeden az evvel son iki senelik vergiyi getirmekte olan Baron Popel Lobkoviç harbin başladığını duyunca hemen avdet etmiştir (*Hammer tarihi*, c. 7, s. 271).

olan *Viyana muahedenâme*'sini tanımış olduğundan Boçkayi'nin zehirlettirilerek ölmesinden sonra imparator, bu Viyana muahedesi mucibince Boçkayi'nin Erdel'i kendisine terk etmiş olduğundan bahis ile Türklerin kılıç ile aldıkları bir yerde hak iddiasına kalkışmış, fakat bunu tanımayan Osmanlı hükûmetiyle arada daimî bir ihtilâf devam etmiştir[1].

Muahedenâmenin on beş, on altı ve onyedinci maddeleri mucibince evvelce Osmanlılara ait iken muharebe esnasında Avusturyalıların ellerine geçen *Yanık* (Rab) *Estergon*, *İstoni-Belgrad* ve *Peşte* kaleleri geri alındıktan başka fazla olarak *Eğri* (Egre - erlav) *Kanije*, *Oyvar* mevkileri de yeniden zaptedilmişti.

Zidvatoruk muahedesinin bazı maddeleri sonraları Erdel ve doğer hudut işleri yüzünden tadilâta uğramıştır. Bunlardan biri 1025 cemaziyelâhır başında (1616 haziran) on iki madde üzerine yirmi sene olarak tecdit edilmiştir. Bu yeni muahede türkçe, almanca, macarca yani üç dil üzerine tanzim olunmuştur[2]. Bu son muahedede de *Nemçe*'nin *Erdel*'e taarruz etmemesi kat'î surette mukayyetdi.

Bu tarihten sonra 1037 rebiulâhır (1628 ocak) da on bir madde üzerine ve yine yirmi sene müddetle muahedede ikinci bir yenileme olmuştur. Asıl ihtilâf Boçkayi'nin, Viyana muahedesiyle ölümünden sonra *Erdel*'i imparatora terketmesi ve Osmanlı murahhaslarının da bu muahedeyi kabul etmiş olmalarından çıkmış ve

[1] İmparatorun bu iddiası sebebiyle murahhas olarak gönderdiği Tegroti'nin, *Erdel*'in kendilerine terki hakkındaki teklifine sadaret kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa gülüp başını sallayarak (Sen murahhasların *Zidvatoruk*'ta ortaya koyamadıkları bir teklifi söylemeğe cesaret gösterdin) demişti. Vezir-i âzam Nasuh Paşa tarafından da 1021 ramazan iptidasında (26 ekim 1612) yeni imparator Matyas'a (kardeşi Rodolf'un yerine imparator olmuştu) gönderdiği mektupta *Erdel*'in pâdişahın kılıciyle alınmış memleketi olup oraya vali tayin edilen *Boçkayi*'nin *Erdel*'i imparatora terke salâhiyetli olamıyacağı ve bunun ağıza alınmasının bile doğru olmadığı beyan edilerek kim, kimin malını kime veriyor denilmektedir. Halbuki 1017 recep iptidası tarihiyle *Zitvatoruk* muahedesini tasdikan imparatora gönderilen nâmede (ol nesne ki Boçkay İştvan hâkime verilmiştir. *Beç*'te bitürildiği üzere kala. *Erdel* vilâyetlerine ve ana tabi olan mahallere dahl ve taarruz olunmak lâzım gelmeyip..) kaydı vardır (*Feridun Bey Münşeatı* c. 2, s. 315).

[2] *Naîma tarihi*, c. 2, s. 147.

bu dikkatsizlik, imparatora Erdel üzerinde bir hak iddiasına yol açmıştır ki bu ihtilâf Karlofça muahedesine kadar sürmüştür.

Muahedenin tahlili

Bu muahede zâhirde Osmanlıların bir kaç kale ve şehir almasiyle üstün olarak kazanılmış, fakat hakikatta ise devletin mânen sukutunun birinci kademesini teşkil etmiştir. Muharebenin on dört sene sürmesi Osmanlı ordusunun artık Kanunî devrindeki enerjisini kaybettiğini göstermiştir. O tarihe kadar Osmanlı hükümdariyle aynı derecede sayılmayan ve kendisine *kıral* diye hitap edilen imparatora bundan sonra *çesar* denilmek suretiyle Osmanlı pâdişahı ile aynı derecede olduğu kabul edilmekte idi.

Zidvatoruk muahedesi mucibince imparatorun elindeki Macaristan toprakları için her sene Osmanlılara verdiği verginin kalkması, bu yerlerin ismen de terkinin kabul edilmesi demekti; bir de Boçkayi ile Osmanlılar arasında aktedilen mukavele *Erdel*'in Osmanlı elinden çıkmasına doğru atılmış bir adım olup bu hususta daha sonraki tarihlerde epey kan dökülmüştür.

Bu Avusturya harbi, siyasî cepheden Osmanlı devletinin kudret ve nüfuzunun kırıldığını gösterdiği gibi memleketçe de askerî, malî, hukukî ve ekonomik buhranlar tevlit etmiş, Anadolu yer yer celâlî eşkıyası ile dolmuş, memleket üzerindeki pâdişah ve hükûmet otoritesi pek çok zedelenmiştir. Bundan başka Avusturya harbi doğu Anadolu'da, İrandan alınan Azerbaycan taraflarının elden çıkmasında da âmil olmuştur.

DOKUZUNCU BÖLÜM

ANADOLU ISYANLARI VE KUYUCU MURAD PAŞA

Celâlîler

Isyana tekaddüm eden seneler

Celâlî ısyanlarını anlatmadan evvel o ısyana tekaddüm eden yarım asırlık bir müddet zarfındaki Anadolu vaziyetine kısaca bakmak îcap etmektedir; çünkü onaltıncı asrın ortalarından, yani Kanunî Sultan Süleyman'ın son senelerinden îtibaren, bazı münferid vakalardan sarf-ı nazar, batı Anadolu'da kesîf bir halde köylere kadar tahakküm eden softa hareketleri görülmektedir.

Devlet idaresinin bilhassa eyaletlerde iyi ellerden çıkması, paranın ayarının bozulması, ekonomik durumun günden güne fenalaşması, vergi tazyiki sebebiyle çiftini bozan köylünün dağılması ve bir kısmının şekavete sülûk etmesi ve böylece toprağın işletilmemesi sebebiyle husule gelen buhran ve bunlardan başka eyaletlerde bulunan kapıkulu ocağı halkının yani yeniçerilerin, suvarilerin şehir ve kasabalardaki şımarıkça hareketleri ve buna mukabil devletin esas suvari kuvveti olan tımarlı sipahinin ihmal edilmesi ve bir de kaza kadı veya naiplerinin muhtelif vesilelerle köy halkını sızdırmak için gayri meşrû yollar tutması devlet bünyesini için için kemirmekte idi; bu haller bazı kere ayaklanmalara sebep olmakta ise de muvakkat tedbirlerle bastırılıyor ve parlamak için müsait bir zemin arıyordu. Nitekim ayaklanmalar uzun süren İran ve Avusturya seferleriyle kıvamını bulmuş ve patlak vermiştir.

Avusturya ile olan muharebenin uzaması yukarıda anlattığımız hâdiselere yenilerini ilâve etmişti; halktan alınan muayyen vergilerden başka harp zarureti îcabı yeni yeni gelirler tarh edilmişti. Bunların bir kısmı hazineye gelmeyip kadı, çavuş ve mübaşirlerin ellerinde kalıyordu, tüccar mallarına kanundan ziyade vergiler konmuştu; bir dirhem gümüşten sekiz akçe kesilirken on iki akçe kesiliyordu.

Yine Anadolu seferinin uzun sürmesi, Anadolu'daki beylerbeyi, sancakbeyi ve tımarlı sipahilerin savaşta bulunmaları yukarıda belirttiğimiz sebepler dolayısiyle yer yer ayaklanmalara fırsat verdi. Bu ısyanın genişlemesine sebep de Haçova meydan muharebesinden kaçan tıamrlı sipahilerin yoklama neticesinde dirliklerinin ellerinden alınması idi. Vezir-i âzam Çağala zâde Sinan Paşa meydan muharebesinden kaçan kapıkulu halkıyle tımarlı sipahilerin dirliklerini kestikten başka ele geçenleri öldürüp mallarını musadere etmeğe başlamıştır.

İsyanlar

Bu hal üzerine dirlikleri kesilenler ve bir bahane ile adavete hedef olanlar can korkusiyle Anadolu'ya kaçarak orada zaten kıvamına gelmiş olan müsait muhitlerde cemiyetler teşkil etmişler ve Karayazıcı Abdülhalim vesaire gibi geniş teşkilâtiyle ayaklananların kuvvetlerine iltihak etmişlerdir[1]. Dirlikleri kesilip Anadolu'da âsilere iltihak eden bu firarîlerin mevcudu otuz bin gibi mühim bir yekûn tutmakta idi.

Bu karışık vaziyetten istifade etmek isteyerek Selçuk ailesinden olduğu iddiasiyle *Turgutili*'nde bir şahıs da meydana çıkarak Osman oğullarının zulmünden bahis ile faaliyete geçmişti (1004 H. 1595 M.).

Karayazıcı

Osmanlı tarihlerinde Celâlî adiyle zikredilen müteaddit âsi zümreler arasında meşhurlarından birisi Karayazıcı şöhretiyle anılan Abdülhalim idi. Bu şahıs iptidalarda beylerbeğiler maiyyetinde kâh sekbanlık ve kâh subaşılık ederdi[2]. Sivas eyaletine bağlı sancaklardan birinin mütesellimi idi[3]. Harp esnasında bunun mütesellimlik ettiği ancak, başka bir sancak beyine verilmiş ve o da oraya kendi mütesellimini göndermiş, fakat Karayazıcı bu mütesellimi kabul etmemiş ve bizzat üzerine gelen sancak beyini başına topladığı reaya (Çiftbozan köylü) ve levendlerle sancak beyini öldürmüş ve muha-

[1] *Naîma tarihi*, c. 1, s. 165.

[2] *Naîma tarihi*, c. 2, s. 3 ve *Fezleke*, c. 1, s. 289.

[3] Mütesellim, herhangi bir beylerbeyi ve sancakbeyinin vazife ile eyalet veya sancağında bulunmadığı sırada kendisine vekâlet etmek üzere yerine bıraktığı veya gönderdiği vekil.

rebe dolayısiyle hasıl olan durumdan istifade ederek üzerine gönderilen beylerbeyileri bozmuş idi.

Karayazıcı üzerine giden kumandanlardan birisi de Sinan Paşa oğlu Mehmed Paşa idi. Mehmed Paşa bunun gailesini bastırmak için kendisine *Çorum* sancak beyliğini vererek şakavetini durdurmak istedi; fakat bu müsait fırsatı kaçırmak istemeyen Karayazıcı kendisine karşı koyamıyacağını anladığı Mehmed Paşa'yı azlettirmeğe muvaffak olduktan sonra *Urfa*'yı zapt ile hükümdarlığını ilân edip (*Halim Şah Muzaffer Bâdâ*) ibaresini hâvi etrafa tuğralı fermanlar göndermeğe başladı; evvelce Karaman eyaleti muhafızı iken sonradan ısyan eden Hasan Paşa isminde birisini de kendisine vezir yaptı[1].

Karayazıcı bundan başka tıpkı Osmanlı pâdişahlarının kapıkulu teşkilâtı gibi bir maiyyet kuvveti vücuda getirerek hükûmete küskün olan bir çok mazul devlet adamlarını etrafına toplayarak kendilerine hizmetler vermişti.

Karayazıcı'nın maiyyetinde yirmi bin kişilik kuvveti olup üzerine tayin edilen Hacı İbrahim Paşa'yı *Kayseri* civarında bozmuş ve sonra *Bağdat* valisi Vezir Sokullu zâde Hasan Paşa serdar tayin olunmuştur. Sokullu zâde ile *Elbistan* taraflarında sabahtan ikindi zamanına kadar yaptığı muharebede mağlûp olan Karayazıcı *Samsun* taraflarına çekilmiştir (1009 H. 1601 M). Bu son muharebesinde Karayazıcı'nın kuvveti otuz bin kadardı.

[1] Karayazıcı'nın Hacı İbrahim Paşa ile yaptığı muharebede kendisine sadakat göstermiş olan Kayserili Mehmed isminde birinin bütün vergilerden muaf olduğuna dair 1009 H. 1600 M. tarihli aşağıdaki bir hükmünü *Naîma tarihi* kaydetmektedir :

"*Kayseriye* sakinlerinden işbu hâmil-i hükm-i şerif Mehmed nam kimesne, Osmaniyen tarafından biinayetillâh-i teâlâ münhezim olan serdar Hacı İbrahim Paşa muharebesinde bu canibe kemal-i ihlâsla itaat etmekle cemiî tekâlif ve rüsumdan mutlak muaf eyledim ve eline bu hükm-i hümayun-u verdim ve buyurdum ki dest-i Osmaniyan bu taraflardan bikülliye munkatı ve saltanat bilânizâ bana mukarrer ve mukadder oldukta tarafımdan tayin olunan emr ve hüküm mûcibince mezburı muaf ve müsellem tutup rüsum ve tekâliften bir nesne teklif etmiyeler; her kim bu hükme itaat etmezse cezası verilür ve bu hükm-i şerifi elinde ipka edip mazmûn-ı hümayunu ile amel eylieyler; şöyle bileler harrerc fî evasıt-ı Rebiulevvel sene Tis'a ba'del elf (Naîma, c. 1, s. 237).

Deli Hasan

Sokullu zâde, Karayazıcı'yı takip ederek *Tokat*'a kadar gelmiş ve bu sırada Karayazıcı'nın ölümü sebebiyle gailesi bitti diyerek işi gevşetmişti. Kaarayazıcı'nın yerine geçen kardeşi Deli Hasan biraderinin maiyyetindeki sergerdelerden kethüda Şahverdi, Yularkaptı, Tavil gibi belli başlı şahıslarla Sokullu zâde Hasan Paşa'yı *Tokat*'ta muhasara etmişti.

Hasan Paşa, kalede hergün muayyen bir yerde oturmak âdeti olduğundan kaleden kaçan birisinin o mevkii haber vermesi üzerine kurşunla vurularak maktul düşmüştür. Bunun üzerine Deli Hasan üzerine *Diyarbakır* beylerbeğisi Hadım Hüsrev Paşa kumandasiyle gönderilen kuvvetlerin dağılması üzerine bu hal *Ankara*'da bulunan Deli Hasan'ın cesaretini arttırmış ve Anadolu Beylerbeğilerinin merkezi olan *Kütahya*'ya gelip şehri yaktıktan sonra *Afyon Karahisar* taraflarına gitmiştir.

Muharebelerin devamı ve hükûmetin *Anadolu*'ya bakamaması âsilerin yüze çıkıp şımarmalarına sebep olmuş ve bu yüzden bir kısım halk işlerini ve çift ve çubuğunu bırakarak şehirlerdeki mühim kalelere iltica etmişler ve uzun zaman oralarda kalmağa mecbur olmuşlar[1] ve kaçabilen diğer bir kısım Anadolu şehir ve köylüsü de bölük bölük *İstanbul*'a dökülüp perişan vaziyetlerini anlatmışlardı. Avusturya Muharebesi ile meşgul olan hükûmet Anadolu vaziyetine bakamıyacağını düşünerek Deli Hasan işini tatlıya bağlamak istemiş ve Yemişçi Hasan Paşa'nın sadareti zamanında Deli Hasana Bosna beylerbeyliği ve maiyyetindeki elebaşılara sancak beyliği ve kapıkulu suvariliği verilerek soygunculuğuna göz yumularak müşkülâtla Avusturya seferine gönderilmiştir[2].

[1] *Mühimme defteri* 75, s. 42, 47.

[2] *Peçevî tarihi*, c. 1, s. 252, 270. Deli Hasan gerek orduda ve gerek *Bosna*'da bir çok fenalık yapmış, sonra *Temeşvar* beylerbeğiliğine naklolunmuş, fakat ayak sürüyerek *Anadolu* tarafına geçeceği duyulup *Gelibolu* kadısına, iskele eminine ve sairelerine hükümler gönderilerek ikaz edilmiş ve bundan başka Deli Hasan'ı ele geçirenlerin memnun edileceği vaid olunmuştu (*Mühimme* 75, s. 11). Deli Hasan Paşa, *Temeşvar*'da da tek durmayarak *Estergon*'un zaptından sonra katline teşebbüs edilmiş ise de evvelâ *Temeşvar* ve sonra *Belgrad*'a kaçmış ve orada Rumeli beylerbeğisi Tiryaki Hasan Paşa tarafından katledilmiştir (1014 H. 1606 M.) Deli Hasan Paşa *Bosna* valisi iken, *Venedik* Cumhuriyeti ile Papa'ya adam yollayıp onlarla ittifak etmek istemiş ve bu teşebbüsünü Kuyucu Murad Paşa haber almıştır (*Naîma tarihi*, c. 1, s. 421).

Tavil Ahmed

Celâlî Deli Hasan'ın beylerbeyi olarak Rumeli tarafına geçirilmesi şakavetin sona ermesi demek değildi; zira Karaman ve Anadolu eyaletlerinde Tavil Ahmed ve Saçlı isimlerindeki celâlîler faaliyette idiler. Bunlardan Tavil Ahmed sekbanlıktan yetişmedir. Durumdan istifade ile şakavete başlayınca Anadolunun muhafazasına memur edilen Nasuh Paşa ile kendisine Anadolu Beylerbeyliği verilen Gezdehan (çarpık ağızlı) Ali Paşa memur edilmişlerdi; Fakat Tavil Ahmed, *Bolvadin* köprüsünde bu iki Paşayı mağlûp etmiş ve Nasuh Paşa güç hal ile *Seydişehri*'ne ve oradan da *Kütahya*'ya can atmıştır (1014 receb ve 1605 kasım)[1]. Tavil'in kuvveti sekiz bindi.

Bu hallerden müteessir olan I. Sultan Ahmed bir faaliyet göstermek isteyerek *Bursa* tarafına gitti ise de bir iş göremeden döndü ve Tavil Ahmede de 1014 H. 1605 M. de *Şehrizar* beylerbeyliği verilmek suretiyle şakaveti önlemek istendi; fakat bir müddet sonra yine ısyan ederek *Harput* kalesini muhasara etmiş fakat almağa muvaffak olamamıştı[2].

Tavil Ahmed'in Meymun ismindeki kardeşi ile Mustafa ve Mehmed veya Mahmud isimlerinde iki oğlu vardı; bunlardna Mehmed sahte bir fermanla *Bağdat* valiliğini ele geçirmişti; 1051 H. 1606 M. de bunun üzerine, kendisine *Bağdat* valiliği verilen Nasuh Paşa sevk edildiyse de mağlûp olmuştu[3]. Bundan bir müddet sonra Tavil oğlu Mehmed ölmüş ve yerine kardeşi Mustafa idareyi eline almıştı. Daha sonra Canboladoğlu ısyanını bastırmış olan Kuyucu Murad Paşa, *Halep*'te kışladığı sırada Çağala zâde Mahmud Paşa'yı bir miktar kuvvetle *Bağdat* üzerine sevkederek orayı Taviloğlu Mustafa'nın elinden aldı (1016 H. 1607 M.).

Murad Paşa Kalenderoğlunu bozduktan sonra *Kırşehir* havalisinde faaliyette bulunan ve biraderi Ahmed'in ölümünden sonra onun maiyetindeki altı, yedi bin sekbana baş olan Meymun, Kalenderoğlu'na iltihak etmek üzere *Tokat* ve *Şebinkarahisar*'dan geçerek *Kara Hasan Gediği*'ne konduklarından sonra ansızın

[1] *Peçevî tarihi*, c. 1, s. 311 ve *Naîma*, c. 1, s. 413.

[2] *Başbakanlık arşivi* (Emirî Tasnifi vesikalar - I.Ahmet kartonu) numara 856 ve *Fezleke* c. 1, s. 270.

[3] Zübdeti-üt tevarih c. 2. s. 87.

Murad Paşa tarafından baskın yapılarak mağlûp ve kısmen imha edilmiş ve kaçabilenler de Kalenderoğlu'na iltihak etmek üzere *İran*'a kaçmışlardır[1].

Canboladoğlu

Celâlîler arasında ihdas etmiş olduğu siyasî vaziyet sebebiyle en mühimi Canboladoğlu Ali Paşa idi. Bunun büyük ceddi olan Canbolad Bey aslen Kürd olup Yavuz Sultan Selim zamanında *Kilis* taraflarına iskân edilerek orası kendisine *yurtluk*, olarak verilmişti[2].

Canboladoğlu Hüseyin Paşa, *Halep* beğlerbeyliği ile, Çağala zâde Sinan Paşa maiyyetinde İran seferine memur olmuştu; Çağala zâde 1014 H. 1605 M. de *Selmas* taraflarında İranlılara mağlûp olup *Van*'a çekilmiş ve orduya geç gelip mağlûbiyete sebep olmasından dolayı Hüseyin Paşa'yı orada idam ettirmişti.

Bu hâdise üzerine Hüseyin Paşa'nın kardeşi veya biraderinin oğlu Ali Paşa ile[3] Hızır Bey, Hüseyin Paşa'nın maiyeti

[1] *Fezleke*, c. 1, s. 310 ve *Naîma*, c. 2, s. 13, 34, 39.

[2] 978 ramazan ve şevval ayı tarihleriyle (1571 şubat) *Azaz* ve *Kilis* beyi Canbolad'a hükümler vardır (*Mühimme*, 12 s. 27, 59). Canbolad büyük Canbolad'ın torunu olup bunun oğullarından Ömer, Ahmed, Abdullah, Hüseyin isimlerindeki dört oğlu Tımarlı sipahi olup yararlıklarına mebni 967 H. 1559 M. tarihinde *Halep* beylerbeğisinin inhasiyle tımarlarına üçer bin akçe zam yapılmıştı (*Mühimme*, 4, s. 4) 990 H. 1582 M. de Canboladoğlu Hüseyin Bey ile kardeşi Celil Bey arasında *Kilis* sancak beyliği için ihtilâf çıkmış ve *Kilis* Hüseyin Bey'e verilmiş ve fakat Celil, buna razı olmayarak kabul etmemiştir. Bunun üzerine hükûmet, Celil Bey *Kilis*'e karşı harekete geçtiği takdirde menedilmesini *Halep* beylerbeğisine emretmiştir (*Mühimme*, 44. s. 86). Çağala zâde Sinan Paşa 1012 H. 1603 M. de İran'a serdar olduğu zaman ocaklık olarak bir yere sahip olanlara beylerbeğilik verilmek kanun değil iken serdarın ısrariyle bu kanuna aykırı olarak Vali Nasuh Paşa'nın azli üzerine 1012 H. 1603 M. de Hüseyin Paşa, Halep beylerbeyliğine tayin edilmişti (*Fezleke*, c. 1, s. 291 ve *Naîma*, c. 2, s. 6). Hüseyin Paşa, *Halep* beylerbeyi olunca küçük kardeşi veya biraderzadesi Ali Paşa da *Kilis* beyliğine getirilmiştir.

[3] *Fezleke* ve ondan naklen *Naîma*, Ali Paşa'nın Canbolad oğlu Hüseyin Paşa'nın kardeşinin oğlu olduğunu yazıyor ki daha doğrudur (*Fezleke*, c. 1, s. 290 *Naîma*, c. 2, s. 6). Hüseyin Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa olup 1039 cemaziyelâhirde büyük mirahurlukla saraydan çıkmıştır (*Naîma*, c. 3, s. 45).

olan otuz bin kişiyi ele alarak İran ve Avusturya seferlerindeki durumlardan da istifade ederek ısyan etmişlerdir[1].

Canboladoğlu Ali Paşa, hükûmetin güç vaziyetini fırsat bilerek Seyfoğlu Yusuf'u mağlûp ederek *Şam Trablus*'unu zapt ve daha sonra *Humus* ve etrafına yayıldı. İstiklâlini ilân etti, askerini Osmanlı ordusu gibi tertip ettirdi; atlı ve yaya iki sınıf sekban vücuda getirip yaya sekbanları yeniçeri gibi altmış iki bölüğe taksim ederek her birine bir çorbacı yani bölük kumandanı tayin etti; bunlara maaş olarak iptidadan üçer akçe verip terakki ile yevmiyeleri sekize kadar çıkardı; üç ayda bir *postal*, *koyun akçası* ve cephane tevzi ederdi; yaya kuvveti on altı bin kadar olup suvarisi dahi Osmanlıların kapıkulu suvarisi tarzında altı bölüktü : bunların mevcudu da on sekiz bindi[2].

Canboladoğlu bundan başka adına hutbe okutup para bastırdı; hattâ 10 cemaziyelâhir 1016 ve 2 Ekim 1607 senesinde *Toskana* hükümdarı olup *Kanije*'de Triyaki Hasan Paşa'dan mühim bir sille yemiş olan Arşidük Ferdinand ile bir muahede yapmış ve diğer devletlerle münasebeta girişmeğe teşebbüs etmişti.

Vezir-i âzam Murad Paşa'nın faaliyeti

Celâlî muharebelerinde Kuyucu lakabını almış olan vezir-i âzam Murad Paşa, *Zidvatoruk* muahedesini imzalamağa muvaffak olduktan sonra sahası çok genişlemiş olan Celâlî ısyanlariyle uğraşmayı ele aldı, *Anadolu*'daki durumu iyice gözden geçirdikten sonra bunlardan iptida, hükümdarlığını ilân etmiş olan Canboladoğlu üzerine yürüdü; yine bu sırada *Manisa*, *Bursa* ve havalisinde en korkunç Celâlî olan Kalenderoğlu vardı; Murad Paşa *Haleb*'e indiği zaman *İstanbul*'la rabıtasını temin için yolu üzerindeki Kalenderoğlu'na güler yüz gösterip kendisine memleketi olan *Ankara* sancak beyliğini verdi, ve yolu üzerindeki diğer asileri de affetmişti.

Murad Paşa *Konya*'ya geldiği zaman başına otuz bin kişi toplayabileceğini söyleyen serkeşlerden *Saracoğlu Ahmed Bey*'i

[1] *Naîma*, c. 2, s. 6, 7.

[2] *Naîma*, c. 2, s. 7, ve *Hammer tarihi* (Atâ Bey tercümesi) c. 8, s. 87.

îdam[1], *Silifke* ve *Adana*'yı işgal eden Cemşid ve Muslı çavuş kuvvetlerinden evvelkisinin işini bitirdikten sonra *Bağras* boğazında kırk bin yaya ve atlı kuvvetleriyle[2] kendisini beklemekte olan Canbolad oğlu'nun üzerine gitmeyerek, *İskenderun*'a yakın olan *Belan* boğazından güneye yani ovaya indi ve burada Maraş beylerbeğisi kırk bin kişiyle kendisine iltihak etti.

Murad Paşa 1016 H. 1607 M. de bu ovada yaptığı muharebede Canboldaoğlu'nu mağlûp etti; onun müttefiklerinden *Lübnan* emîri Maanoğlu Fahreddin ile bütün dürzü kabileleri kaçtılar. Canboldaoğlu (*Haleb*)'e can attı ve orada da durmayıp çekildi ve güç hal ile *İstanbul*'a gelip pâdişaha iltica etti[3].

[1] Saracoğlu, zorbalardan *Dam köy*'lü Mustafa'yı öldürmek suretiyle memleketine hizmet etmiş, fakat bu defa zorbalığa kendisi başlamış, kadı naibini hançerle öldürmüş ve sonra Karaman beylerbeğisi Deli Ahmed Paşa'yı sarayı ile beraber yakmış ve bin kadar adam öldürmüştü. Murad Paşa, bu herifi öldüreceği zaman *Konya*'nın bazı ileri gelenleri, memleketi mütegallibeden kurtardı diye kendisine şefaat etmek istemişlerdi. Murad Paşa bu Ahmed Bey'i davet ederek îcabında kendisinden yardım isterse ne kadar kuvvetle gelebileceğini sormuş; otuz bin kişi ile gelebileceğini söyleyince Murad Paşa böyle kuvvetli bir şahsı gerisinde bırakmak istemiyerek temizlemiştir (*Naîma*, c. 2, s. 6).

[2] Murad Paşa tarafından Kırım Hanı *Gazi Giray*'a gönderilen mektupta Canboladoğlu kuvvetlerinin suvari ve piyade olarak kırk binden fazla olduğu yazılmış ve bu muharebede *sancağ-ı şerîf* de kullanılmıştır. Murad Paşa, Canboladoğlu kuvvetlerinden on bin kişinin telef olduğunu beyan ettikten sonra eşkıyanın bakiyyesini temizlemek için oğlu Toktamış kumandasiyle *Sivas*'ta kuracağı ordugâha bin kişilik bir kuvvet göndermesini ve bu kuvvetin *Sinop* yoluyla gelmesini bildirmektedir (*Feridun Bey münşeatı*, c. 2, s. 21) *Zübdet-üt-tevarih*'de (c. 2, varak 80 b, ve 81) malûmat vardır.

[3] Canbolad oğlu beş, altı adamiyle *İstanbul*'a gelirken *Bursa* taraflarında bulunan Kalenderoğlu bunu haber alıp kendisini yanına getirip ve beraberinde bulundurmak istediyse de Canboladoğlu ne yapıp yaparak *İstanbul*'a can atıp affolunmuştur. Pâdişah, Canbolad oğlu'yla görüşmüş ve maktul Hüseyin Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa – ki o sıralarda küçüktü – Enderuna alınmıştır. Hükûmet Canboladoğlu'na *Temeşvar* eyaletini verdi ve bir sene kadar orada kaldı. Fakat mezalimine mebni halk kendisini istemediklerinden *Belgrad*'a gelmişti. Kalenderoğlu ısyanını da bastıran Murad Paşa *İstanbul*'a dönünce, *Celâlî* namına ortada hiç bir sergerdeyi bırakmak istemediğinden *Belgrad* muhafızı bulunan damadı Kadı Ali Paşa'ya verdiği emir üzerine Canboladoğlu'nu *Belgrad*'da boğdurmuştur.

Bin onaltıda kırıldı sekban

Mısraı Canboladoğlu'nun bozgununa tarih düşmüştür.

Murad Paşa, o kışı *Halep*'te geçirdi ve bu esnada bu Çağala zâde Mahmud Paşa kumandasiyle sevkettiği kuvvetle *Bağdad*'ı Taviloğlu Mustafa'nın elinden aldı. Canbolad seferinde Murad Paşa'nın maiyyetinde *Kanije* müdafii olan Rumeli beylerbeğisi vezir Tiryaki Hasan Paşa da bulunmuş ve sonra kubbe vezirliğiyle İstanbul'a çağrılmıştır.

Kalenderoğlu

Murad Paşa bundan sonra en tehlikeli olan Kalenderoğlu üzerine yürüdü. Kalenderoğlu Pirî veya Mehmed *Ankara*'nın[1] *Murtazaâbat* kazasına bağlı *Yassıviran* köyünden olup 1001 H. 1592 M. de seksen kişi ile şakavet yapıyordu; daha sonra afva uğrayan Kalenderoğlu, beylerbeyilerin maiyet çavuşu ve bazı beylerbeyilere ekthüda ve mütesellim olmuş ve Çağala zâde'nin İran serdarlığında kendisine sancak beyliği verilmiş ise de bilfiil elde edemiyerek küsmüş ve bundan dolayı 1013 H. 1604 M. de ısyan etmiştı[2]. Kalenderoğlu Anadolu beylerbeğisini mağlûp etmek suretiyle *Manisa* ve havalisini nüfuzu altına almıştı. Yukarıda söylendiği gibi Murad Paşa, Canboladoğlu üzerine giderken ordunun gerisini emniyet altında bulundurmak için Kalenderoğlu'nu af ile kendisine *Ankara* sancak beyliğini vermişti. Bunun üzerine Kalenderoğlu *Ankara*'ya gittiyse de ahali zulmünden korkarak Kadı Vildan zâde Ahmed Efendi'nin teşvikiyle kendisini kabul etmemişler, o da burasını muhasara etmiş ve daha sonra üzerine *Kastamonu* sancak beyi Tekeli Mehmed Paşa kumandasiyle Murad Paşa ordusundan kuvvet geldiğini duyunca çekilmişti.

Kalenderoğlu, Murad Paşa'nın Canbolad işini halletiktikten sonra onun *Halep*'te kışladığını haber alınca Canbolad kuvvetleri arasından kaçanları kendisine celp ile kuvvetini çoğaltmış ve diğer celâlîlerden Kara Said, Meymun Ağaçtan Pirî ismindeki reislerle beraber otuz bin kişilik bir kuvvetle *Bursa*

[1] *Peçevî* tarihinde adı Pirî ve *Fezleke* ile *Naîma* da ise Mehmed olarak geçiyor. 70 numaralı Mühimme defterinde (s. 184) Ankara'nın *Yassıviran* köyünden olduğu görülüyor.

[2] *Fezleke*, c. 1, s. 290 ve *Naîma*, c. 2, s. 4.

üzerine gelip bazı yerlerini yakmış ve sonra *Pazartepe* ve *Suçatı* boğazından geçerek *Mihaliç*, *Ulubad* ve *Kirmastı* (M. Kemal Paşa) taraflarını işgal ve tahrip etmişti (1016 H. 1607 M.)[1].

Bu hal *İstanbul*'dan duyulunca büyük heyecan uyandırmış, derhal Nakkaş Hasan Paşa kumandasiyle üzerine kuvvet sevkedilmiş ise de kış olduğundan bir iş görülememişti. Tehlikenin ehemmiyetine mebni *Edirne* ve civarındaki kuvvetlerin *Bursa*'ya geçmeleri emrolunmuş ve Kalender'in *İstanbul* taraflarına gelmesi ihtimaline binaen bir miktar kuvvetle vezir Yusuf Paşa *Üsküdar*'da oturtulmuştu; bu sırada sabık *Tamşevar* beylerbeğisi olup arpalık hükmüyle *Silistre* sancağına mutasarrıf olan Mimar Dalgıç Ahmed Paşa, Nakkaş Paşa'yı takviye için *Silistre* askeri ve *Dobrıca* gönüllüleriyle *Gelibolu*'dan *Anadolu* tarafına geçirilmiştir[2].

Kalenderoğlu, *Bursa*'ya gelmekte olan Dalgıç Ahmed Paşa'yı *Balıkesir*'in Gönen kazası ovasında karşılayarak vukua gelen muharebede Dalgıç Ahmed Paşa maktül olup kuvvetleri bozulmuş[3] ve galip gelen Kalenderoğlu da *Mihaliç* taraflarına çekilip sonra da *Manisa* ve *Aydın* taraflarını vurmuştur.

Kalenderoğlunun *Ankara* ile *Ege* ve *Marmara* taraflarına kadar sokulması sebebiyle *İstanbul*'a gönderdiği casusları vasıtasiyle, aleyhinde verilen kararlardan haberadr olmakta ve ona göre de tertibat almakta idi[4].

Murad Paşa kışı *Halep*'te geçirdikten sonra Kalenderoğlu işini halletmek üzere hazırlandı; Kalenderoğlu, Murad Paşa'nın *İstanbul*'a gönderdiği hazineyi vurmak istedi; vezir-i âzam bunu haber alınca bütün kuvvetlerin toplanmasını beklemiyerek

[1] *Mühimme defteri* 76, s. 8, 14.

[2] *Mühimme* 76, s. 7.

[3] Dalgıç Ahmed Paşa, mimarlıktan yetişmiş, Davud Ağa'dan sonra mimarbaşı olmuş ve yeni camiin ilk inşaatında bulunup sonradan beylerbeyi olmuştur. Kabri *Gönen*'in Paşa mezarlığı denilen mahallinde iken buranın sonradan park yapılması üzerine başka yere naklolunmuştur. Kabir kitâbesiyle kısa haltercümesi *(Karesi meşahiri)* isimli eserimizin ikinci fasikülündedir.

[4] Kalenderoğlu eşkıyasından bazılarının *İstanbul*'daki taraftarlarına güvenerek kıyafet tebdiliyle *İstanbul*'a gelip yangın çıkarmak suretiyle telâş ve heyecanı arttırmağa kadar (Sabotaj) cesaret ettikleri mühimme defterlerinde zikredilmektedir (*Mühimme* 76, s. 7).

elindeki kuvvetlerle evvelâ *Maraş* ve sonra *Göksun* taraflarına geldi; bu sırada kendisine bazı kuvvetler iltihak etti.

Murad Paşa'nın Kalenderoğluna galebesi

Murad Paşa, Kalenderoğlu'nun *Adana* taraflarına tagallüp eden Musli Çavuş'u ittifakına almak istediğini duyunca bunların birleşmelerini men etmek için Musli'ye *İçel* sancak beyliği beratını yolladı.

Kalenderoğlu ile arkadaşları Kara Said, Ağaçtan Pirî ve daha otuzdan ziyade eşkıya reisi Murad Paşa'nın geldiğini duyunca muharebe etmek veya çekilip gitmek hakkında görüştüler ve nihayet vezir-i âzamın yanında az kuvvet bulunup bütün hazinenin de onunla beraber olduğu için tamahları artarak muharebeye karar verdiler. Kalenderoğlu'nun maiyyetinde yaya ve atlı olarak otuz bin kişi vardı[1].

Kalenderoğlu, Murad Paşa'nın yolunu kesmek için *Göksun* boğazını kapamak istedi; fakat bunu casusları vasıtasiyle zamanında haber alan vezir-i âzam, daha evvel davranarak boğazı tuttu. 1017 H. 1608 M. de iki taraf arasında şiddetli bir muharebe vukua geldi, Murad Paşa'nın plânı Kalenderoğlu'nu aldatmıştı; serdarın, harbin en mühim bir ânında hendeklerde sakladığı yeniçerileri birden bire meydana çıkarıp hücuma geçirmesi üzerine Kalenderoğlu bozuldu; takip edilerek çok telef verdi ve *Doğu Anadolu*'ya doğru kaçtı. *Bayburd* taraflarında bir az daha mukavemet gösterdikten sonra tamamen bozulup *İran* taraflarına çekildi.

Murad Paşa, Kalenderoğlu'nun takibine kuvvet gönderdikten sonra kendisi ağır ağır geriden yürüyüp *Sivas*'a geldi, bu sırada Tavil kardeşi Meymun'un Kalenderoğlu'na iltihak etmek üzere altı bin eşkıya ile *Tokat* ve *Şebin Karahisar* yoluyla *Erzurum*'a gittiğini duyunca ağırlıksız olarak yalnız bir haftalık yem almak üzere ordudan ayırdığı on beş bin askerin başına geçerek, altı gün altı gece takip etti; ihtiyar ve rivayete göre doksanlık olan Murad Paşa, on iki konakta alınacak yolu yedi konakta

[1] *Peçevî tarihi*, c. 2, s. 335.

alarak Meymun kuvvetlerine yetişti ve bir baskınla onları kısmen imha etti ve kurtulanlar Kalenderoğlu'yla beraber *İran*'a kaçıp şahâ tâbi oldular[1].

Murad Paşa'nın diğer icraatı

Kuyucu Murad Paşa *Bayburd*'a geldiği zaman Celâlî olmayan fakat on beş bin kişilik maiyyetleriyle reayaya fenalıkları olan Murad Hanlılar diye maruf üç kardeşi[2] ve *Beyşehir*'li Emîr Şahî denilen mütegallibeyi ortadan kaldırdı; maksadı *Anadolu*'yu iyice temizliyerek bir daha böyle yer yer ayaklanmaları önlemekti.

Vezir-i âzamın bu muvaffakıyetlerini gören pâdişahın yanındaki akıl hocaları, kendisinin *Erzurum*'da kışlayarak ilk baharda *İran* üzerine gitmesi hakkında Murad Paşa'ya bir hatt-ı hümâyun gönderttilerse de o, bu hatt-ı hümâyuna makul ve muvafık cevaplar vererek *Anadolu*'nun henüz şakavetten temizlenmediğini arzedip :

— "Bizi kendi halimize bırakınız; iş sahibi işini bilir : herkesin sözüne kapılmayınız; evvelâ kendi memleketimizdeki düşmnı bertaraf edelim, sonra *İran* seferine çıkalım" diyerek acele *İstanbul*'a döndü ve 9 ramazan 1017/18 aralık 1608'de *Üsküdar*'a geldi; Murad Paşa beraberinde Celâlîlere ait dörtyüz bayrak getirdi ki bu, eşkıyanın müteaddit kuvvetlerini gösterir.

Üsküdar seferi

Murad Paşa, Canboladoğlu ve kalender oğlu gibi büyük Celâlîlerle uğraşmak isterken mıntaka mıntaka faaliyette bulunan diğer bir kısım Celâlîlere güler yüz gösterip onları birer vazife ile oyalamıştı; bunlardan *Aydın* ve *Saruhan* taraflarında Üveys Paşa zade kethüdası

[1] Murad Paşa Canboladoğlu üzerine giderken öldürdüğü eşkıya ve asileri *Konya* çayırında kazdırdığı kuyulara attırmaktan başlayarak bu, Tavil biraderi Meymun baskınına kadar elde ettiği eşkıyayı öldürüp kazdırdığı kuyu gibi çukurlara attırmış ve bundan dolayı *Kuyucu* lakabını almıştır (*Naîma*, c. 2, s. 9 ve 42).

[2] Murad Hanlı'lardan olan üç kardeşin biri Trabzon beylerbeğisi Ali Paşa ile kardeşi Mustafa Paşa ve üçüncüsü de sancakbeyi Abdurrahman Bey idi (*Zübdet-üt-tevarih*, varak 105 b).

Yusuf Paşa[1] ile *İçel*'de sancak verdiği Muslî Çavuş mühimleri idi. Murad Paşa *İran* üzerine sefer vardır diye *Üsküdar*'a geçerek gönderdiği mektuplarla Yusuf Paşa'yı okşıyarak ele alıp İran seferine gidilecek diye *Üsküdar*'a getirttikten sonra hakkından gelmiş ve Msulî Çavuş'u da Konya valisi Zülfikar Paşa vasıtasiyle *Konya*'ya davet ettirip aynı zamanda orada onu da katl ettirmiştir; Murad Paşa, *Üsküdar*'da bulunduğu sırada yukarıda adları geçen Celâlîleri temizlemek üzere çalışırken aleyhdarları da bir an evvel kendisini İran tarafına yollayarak icraatından korktukları vezir-i âzamı *İstanbul*'dan uzaklaştırmak istemişlerse de[2] vezir-i âzam gizli plânını pâdişaha tekrar arzetmesi üzerine asıl maksadın İran seferi olmadığı ve bu sefer bahanesiyle mütegallibeyi temizlemek olduğu anlaşılmıştır.

Murad Paşa'nın temizlediği Celâlîlerden başka bazan yalnız başlarına hareket eden ve bazan mevcut büyük Celâlî kitlelerine iltihak eyleyen veya mevzîî faaliyet gösteren ve mevcutları onbin ile bin arasında bulunan müteaddit Celâlî zümreleri de vardı.

[1] Yusuf Paşa, Aydın muhassılı Üveys Paşazâde Mehmed Paşa'nın kethüdası olup 1014 H. - 1605 M. de efendisinin vefatı üzerine derhal onun yerine tayin edilmek suretiyle maiyyetindeki üç bin kişi ile Celalîlere iltihakının önüne geçilmiştir. Bu hususa dair vezir-i âzamın takriri şöyledir :

Devletlû Pâdişâhım,

Üveys Paşaoğlu fevt olmağla berveçh-i arpalık tasarrufunda olan *Aydın* sancağı mahlûlden kendinin kethüdası olup *Hamid* sancağı beyi olan Yusuf Bey kulları cümle mal-i mîrî tahsilinde ve vilâyet zaptında müşarünileyh muîn ve zahîr olup ahvalini görüp gözeden ol kimse imiş ve müteveffanın üç binden ziyade yarar mevcut adamları varmış.

Devletlû Pâdişahım, Allah saklasın ol miktar adam çok cemiyettir. Müşarünileyhin malını yağma edip cemiyet ve fesada mübaşeret eylemedin sancağı ve muhassıl-ı emvalliği mezkûr Yusuf Bey kullarına muaccelen tevcih olunup ulagla hükmü gönderilmek din ve devlete انفع enfâdır. Emr-i şerîfiniz olursa zikrolunan sancak ve muhassıllık-ı mezkûr Yusuf Bey kullarına tevcih olunup muaccelen emri gönderilsin. Bu babta emr-ü ferman devletlû pâdişahımındır. Fî 4 şevval, sene 1014. Bu takrir üzerine pâdişah I. Sultan Ahmed "verdim" diye yazarak Yusuf Bey *Aydın* muhassılı olmuştur *(Emirî tasnifi Birinci Ahmed vesikaları* (Hatt-ı hümâyun kartonu), *numara 179)*.

[2] *Naîma*, c. 2, s. 46 ve 62 ilâ 70 (Üsküdar seferi münasebetiyle geçen hâdiseler). Vezir-i âzam Murad Paşa'ya aleyhdar olan Kaptan-ı derya Hafız Ahmed Paşa ile sadaret kaymakamı Mustafa Paşa ve Şeyhulislâm Hocazâde Mehmed Efendi ve Dar-üs-saâde ağası Mustafa Ağa idi (*Naîma*, c. 2, s. 46, 47).

Bunlardan on üç bin mevcutlu Zülfikar Paşa ve aynı derecede kuvvetli olan Tekeli Mehmed Paşa, Türkçe bilmez Hüseyin Paşa'nın afvına uğramışlardır. Celâlîlerden Kalenderoğlu'na iltihak eden dört bin mevcutlu Said Arap veya Kara Said üç bin mevcutlu Deli Hüsrev ve binden ziyade kuvvetle *Şarkî Karahisar* ve *Giresun* taraflarında faaliyette bulunan Hacı Şamlı[1] ve Kara Koncolos, ve maiyetleri yüzle bin arasında olan daha bir haylı eşkıya vardı[2].

Murad Paşa, yalnız Celâlîleri değil onlarla uzaktan ve yakından temasları olan, onlara yataklık edenleri hattâ aralarında bulunan çocukları bile sonradan şakavete sülûk eder diye öldürtmüştür. Seferden avdetten sonra bakıyye kalan Celâlî eşkıyasiyle mahallî şakavet yapanların haklarından gelinmesi için sancak beyleriyle kadılara hükümler gönderilmiştir; bundan başka eyaletlerdeki kapıkulu suvarilerinden olan eşkıyanın da tedibi için suvari ocağından ulûfeci ve gureba bölükleri ağaları tayin olunmuşlardır[3]. Yine böylece şakavetin tamamen önünü almak için eşkıyalıkları mahkeme sicillerinde mukayyet olanların takibi ve bunların cürümleri hakkında çıkarılan dosyaların eşkıya teftişine memur Mehmed Paşa'ya teslimi eyaletlere tamim edilmiştir[4].

On üç, on dört sene süren bu şakavet dolayısiyle *Suriye*, *Irak* ve *Anadolu* âdeta elden çıkmış denecek vaziyete gelmiş, asayiş kalmamış, ticaret durmuş ve iktisadî durum çok fenalaşmıştı[5]. Bun-

[1] *Başbakanlık arşivi, Emirî tasnifi Ahmed-i evvel hatt-ı hümâyun kartonu*, sene 1014.

[2] Gördüğüm bir mecmuada Canboladoğlu'nun on sekiz bin sekban, onaltı bin suvari ve beş bin kadar da softa kuvveti varmış. Kalenderoğlu'nun ilk zamanlarda seksen, sonra üç bin, Kara Said'in dört bin, Deli Hüsrev'in üç bin, Tavil Ahmed'in sekiz bin, Murad Hanlı kardeşlerin on beş bin Zülfikar Paşa'nın on üç bin kuvvetleri olup bunlardan başka yüzle bin arasında adetleri elli bir olan reislerin maiyyetlerinde Celâlî eşkıyası vardı ki bütün kuvvetleri yüz yirmi yedi bin kadar tutuyordu. *(Rık'anâme. Esad efendi kitapları numara 3384)*. Bunlardan başka iki bin beşyüz mevcutlu İğdişli Mustafa, Sarhoş Halil, İsaoğlanı, Kara Süleyman, Küçük Hızır, Çınaroğlu, Sarı Nebi, Günuğrusu vesaire gibi hükûmet kuvvetleriyle çarpışan çeteler vardı (*Mühimme* 78, s. 838, 850).

[3] *Mühimme defteri* 78, s. 649 ilâ 656, 832, 850, 851.

[4] *Mühimme*, 80, s. 239.

[5] *Mühimme* 78, s. 631.

dan başka şakavetten dolayı köylü halk şehir ve kasabalara sığındıkları için ziraat yapılamaması yüzünden memlekette mühim ve tehlikeli darlık vukua gelmiş ve aynı zamanda tımarlı sipahinin maişet durumu çok azalmıştı. Bunun için hükûmet bir taraftan köylünün tekrar yerlerine dönmelerini ve ticaret sahiplerine kolaylık gösterilmesini tavsiye yollu eyaletlere fermanlar gönderirken[1] bir taraftan da 1019 recep iptidasında (1609 ekim) *Adaletnâme* ismi altında Anadoludaki bütün fenalıkları, Celâlîliği doğuran amilleri, halkın ıstırabını belirten dikkate şayan bir ferman neşretmiştir[2].

Tarihlerin kayıtlarına göre Kuyucu Murad Paşa'nın üç sene süren temizleme faaliyeti neticesinde Canboladoğlu, Kalenderoğlu, Tavil kardeşi Meymun kuvvetlerinden otuz bin ve bunlardan başka, yüz, bin, üç biner kişilik kuvvetlerle şakavet yapan kırk sekiz çeteci kuvvetlerinden yirmi beş bin kişinin öldürüldüğü ve bunlardan hariç diri olarak elde edilip katledilenlerin de onbin kadar olduğu tahakkuk etmiştir[3] ki mecmuu altmış beş dir. bin

[1] *Mühimme* 78, s. 334 ve 731.

[2] Adaletnâme sureti *Mühimme defteri*'nin 78 numarasında (s. 896) dır.

[3] *Zübdet-üt-tevarih*, varak 107 b ve *Naîma*, c. 2, s. 47.

ONUNCU BÖLÜM

XVI. YÜZYIL SONUYLA XVII. YÜZYIL BAŞINDA PÂDİŞAHLAR, HÜKÛMET REİSLERİ VE İDARÎ DURUM

Üç hükümdarın şahsiyeti

Üçüncü Murad (1574 - 1595)

Dördüncü bölümde kısmen gösterildiği üzere III. Murad, zayıf iradeli, re'sen direktif vermekten âciz, muhtelif tesirler altında hareket eden bir hükümdardı. İlk zamanları vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa'nın idaresi sayesinde iyi gittiyse de onun ölümünden sonra o kudrette bir hükûmet başkanı bulunmamasından dolayı devlet idaresine valide, haseki sultanlarla musahibe ve bazı paşalar ve saray ağaları müdahale eder olmuşlardır.

Yirmi bir sene padişahlık etmiş olan III. Murad, sarayında kapalı bir hayat geçirmiş, ilk zamanlarında cuma namazlarına çıkarken sonra onu da terk ederek sarayda namaz kılmağı âdet etmişti. Babası II. Selim, ara sıra *Edirne*'ye gidip dolaştığı halde bu *İstanbul*'dan ve hattâ sonraları sarayından dışarı çıkmamıştır[1].

III. Murad tetebbua ve eğlenceye meraklı ve kadına düşkün olup zamanını bunlarla geçirirdi. Kendisinin Muradî mahlasiyle türkçe, arapça ve farsca divanları olduğu gibi merakı olan tasavvuf vadisinde de 1001 H. / 1593 M. de yazdığı (فتوحات صیام) "*Fütuhat-ı sıyam*" isminde mühim bir eseri ile Şemseddin Sivasî tarafından şerhedilen "*Esrarnâme*" adında diğer bir eseri vardır; manzûmelerinin içinde güzelleri de görülüyor. Aşağıdaki muhammes mutasavvifane manzûmesinin matlaıdır :

Temâşândır cihan nakşi ve lâkin bî nişansın sen
Ayan iken hicâbı nûr zâtında nihansın sen
Zaman île mekânın hâliki bî îyn ü ânsın sen
Mekân senden dolu yârab ve lâkin bî mekânsın sen
Vücudunla cihan ve lâkin bî nişansın sen.

[1] *Peçevî*, c. 2, s. 281 ve *Fezleke*, c. 1, s. 219.

III. Murad'ın nesih ve tâlik yazıları da güzel olup müverrih Âlî *Menakıb-ı Hünerveran* isimli eserini bu pâdişah adına kaleme almıştır. Daha aşağıdaki inhitat kısmında bunun saltanatı zamanındaki fena durum incelendiğinden burada bu kadarla iktifa edildi.

Üçüncü Mehmed'in şahsiyeti (1595 - 1603)

III. Murad'ın büyük oğlu olup *Manisa* sancakbeyi iken babasının yerine 1003 H. / 1595 M. de hükümdar olmuştur. Bunun saltanatı zamanında da, babası devrinde alışılan devlet işlerine müdahale, daha geniş ölçüde devam etmiştir. Sancak beyliğinin saltanata gelen son Osmanlı pâdişahı budur.

III. Mehmed, tab'an zayıf iradeli ve safdil olup çok tesir altında kalırdı. Validesi Safiye Sultan kendisi üzerinde müessir olup îcabında verdiği iradeyi geri aldırırdı. III. Mehmed mûtekid ve Hazret-i Peygambere çok hürmetkâr olup isimleri zikredildikçe ayağa kalkmağı îtiyat edinmişti. Bu da babası gibi sarayda kalmak istemişse de yeniçerilerin ısrarları üzerine *Eğri* seferine çıkmış ve *Haçova* meydan muharebesini kazanmıştır. Şuara tezkiresi yazmış olan Riyazî, III. Mehmed'in *Adlî* mahlasiyle *diye* redifli bir gazelini tezkiresine koymuştur ki son beyit şudur :

Dilber oldur Adliyâ, kim hışmidicek âşıka
Boynuna bend eylerin zülf-i hümâyunum diye

Olayların tetkiki, bu hükümdarın çok terbiyeli, halîm, vakarlı, sakin ve aynı zamanda vehimli ve işlerinde müterediddit olduğunu gösteriyor. Celâlî isyanları ve İran vaziyeti sebebiyle teessüründen çok defa yemek ve içmekten kesilirmiş. Ölümünde bu teessürün ve hem de büyük oğlu şehzade Mahmud'un ölümünden mütevellid vicdan azabının tesiri vardır; genç, yani otuz sekiz yaşında vefat etmiştir. On altı yaşındaki büyük oğlu Şehzâde Mahmud'un, bir şeyhin telkini ile kendi aleyhinde hariçle bazı mektuplaşması haberi alınıp mektupların kızlar ağası vasıtasiyle elde edilmesi üzerine şehzâdeyi evvelâ hapsedip sonra boğdurmuş ve şeyh ile şehzâdenin validesi ve diğer vasıta olanları denize attırmıştır (1603 haziran). III. Mehmed oğlunu öldürdükten yedi ay sonra vefat etmiştir (1012 H. / 1063 M.).

Birinci Ahmed'in şahsiyeti (1603 - 1617)

On dört yaşında hükümdar olup[1] on dört sene pâdişahlık etmiş olan I. Ahmed 1026 H. / 1617 M. de yirmi sekiz yaşında ölmüştür; Avusturya, İran seferleri ve Celâlîlerin çok faaliyetli bir zamanında hükümdar olmuştur; çocuk denecek yaşta bulunması sebebiyle devlet işlerinde bizzat hareket edecek halde bulunmadığından bütün hareketlerinde tesir altında idi. Dinî taassubu pek fazla olup aynı zamanda vefasızdı. Devlet işlerini bizzat takip ederse de emrini tesir altında verir ve üzerinde kim, nasıl müessir olursa öyle olurdu. Vefasızlığına misal olarak ömrünü hudutlarda geçirerek Macaristan'ın fena durumunu düşzeltmiş olan *Estergon fâtihi* Vezir-i âzam Lala Mehmed Paşa hakkındaki muamelesi kâfi bir misal teşkil eder.

Lala Mehmed Paşa *Estergon*'u alıp imparatorla galibane bir sulh esaslarını takarrür ettirerek müzakere etmesi münasebetiyle pâdişahın fevkalâde iltifatına mazhar olmuş ve *Avusturya* işini tamamen halletmek üzere tekrar o tarafa serdar tayin edilmişti. Lala Mehmed Paşa hakkındaki bu teveccühü kıskanan ve valide sultan'ın himayesiyle pâdişah üzerinde müessir olan kaptan-ı derya Derviş Paşa, pâdişahın zihnini çelerek henüz muharebe işi bitmeden evvel vezir-i âzamın İran üzerine gitmesi hakkında bir emir tebliğ ettirdi.

Bu halden dolayı şaşıran Lala Mehmed Paşa vaziyeti izah yollu bir kaç arîze yazdıysa da Sultan Ahmed, akıl hocasının tesiriyle kabul etmiyerek İran seferine gitmesinde ısrar etti. Bu halden müteessir olan vezir-i âzama nüzül isabet etti; hayatından ümit yoktu; gelip görenler vaziyeti pâdişaha söylediler ise de pâdişah Derviş Paşa'nın telkini ile mutlak gideceksin diyor ve Mehmed Paşa'nın hastalığını temaruza hamlediyordu; Peçevî, bu münasebetle efendisi Mehmed Paşa'nın son durumunu şöyle anlatıyor :

"... Merhuma vefatından iki gün mukaddem hatt-ı şerîf geldi ki, temaruz edersin; şöyle ki bir gün çıkmayasın hakkından

[1] *Zübdet-üt-tevarih* sahibi Mustafa Sâfi Efendi, Sultan Ahmed'in 996 H. - 1588 M. de *Manisa*'da doğup on altı yaşında hükümdar olduğunu yazmaktadır (*Varak* 20); fakat meşhur olanı metindeki on dört yaştır.

gelirim; merhum dahi cevap için bir telhis yazdırdı. Padişahın emri üzere öbir gün geçerim; ancak ol güne ömrümüz vefa eder mi bilmem? Ya bunda ölüm, ya anda ölüm, ol zamanda hale îtimad buyurulur ve ertesi kabl-ez-zuhur Uzun kâtip merhum ki saadetlû pâdişahın malûmu bir muteayyin adam idi; kapı ağasına ki merhum oğul derdi ve ziyade muhabbet ibraz ederdi; gönderdi ve sevabın kast edip zahmete girsün, ve ıyadetimize gelsün ve halimizi görsün deyü rica etti. Kapı ağası pâdişahtan izin alıp öğleden sonra geldi ve merhumun halin gördü ve haylı ağlayıp bükâlar etti. Merhum dahi ağa bizim halimize îtimad olunmadı ve bu devleti aliyyede ettiğimiz hizmetimiz bilinmedi bulaykim huzurı hakda zâyi olmaya. Rica ederim benden saadetlû pâdişahın mübarek eteğin öpesin ve vasiyetim olkadarcadır, diyesin; altı saçı bitmedik, anası sütüne muhtaç yetimim var; bunları il kapısına muhtaç etmesin; her ne ederse Hazret-i Hak bin o kadar mükâfatın eylesin.

"Ağa ağlaya ağlaya varır; saadetlû pâdişah ne ağlarsın buyurdular; ağa dahi pâdişahım şöyle bir vezirin gidiyor, ne haline kimse inandı ve ne kadri bilindi der. Pâdişah da ol giderse yerine biri dahi gelir der. Ağa :

— "Pâdişahım anın yerin tutan vezir bulunca çok vezir değiştirirsin" cevabını verir. Bunun üzerine Sultan Ahmed:

— "Parası sefer masarifi için alınsın; sair muhallefâtına taarruz olunmasın" demiş; fakat yerine gelen Derviş Paşa nakdinden başka muhallefatına da el uzatarak çoğu alındı."

Sultan Ahmed bu vefasızlığını Kuyucu Murad Paşa'ya da tatbik etmek ve etrafındakilerin tesirleriyle onun hizmetini de takdir etmemek istediyse de, Murad Paşa'nın sertce ve dürüştce hareketi ve süratle *İstanbul*'a gelerek pâdişahla görüşüp plânını anlatması üzerine durum düzelmiştir; bununla beraber Murad Paşa *İstanbul*'da bulunduğu müddetçe mukarriplerin mefsedetleri yüzünden I. Sultan Ahmed'le epi uğraşmıştır.

Bu pâdişahın Ahmed adı ve Bahtî mahlasiyle bazı manzûmeleri vardır.

Hükûmet reisleri

Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümünden (1579) Halil Paşa'nın sadr-ı âzamlığına (1617) kadar otuz sekiz sene içinde mükerrerlerinden sarf-ı nazar hükûmet reisliği makamına on dokuz vezir-i âzam gelmişti. Daha aşağıda yazılmış olan vezir-i âzamlar kısmındaki hal tercümelerinden anlaşılacağı üzere bu mevkie liyakati olanların adedi üçü geçmemektedir.

Kanunî Sultan Süleyman zamanına kadar ve onun devrinde vezirlik rütbesini ele alabilmek büyük bir ehliyet ve başarı mükâfatı olarak verilir ve rütbe sahibi divan-ı hümâyunda *kubbe veziri* olarak bulunup tecrübesinden istifade edilirdi. Yine o devirlerde vezir adedi kubbe altına inhisar etmek üzere dördü geçmezdi. Onaltıncı asır ortalarında ehemmiyetine mebni *Budin*, *Mısır* ve bu asır sonlarına doğru yine aynı maksatla *Yemen* ve *Bağdad*'a da vezir valiler tayin edilir olmuştu.

III. Murad zamanında valide sultan, kapı ağası, musahip erkek ve kadınlarla saray dışında pâdişaha yakın olan nüfuzlu adamların iltimas ve himayeleriyle liyakate ve hizmete ehemmiyet verilmiyerek gelişi güzel beylerbeyilik ve vezirlik verilir oldu. Vezir adedi arta arta eyaletlerdeki beylerbeyiliklere vezir valiler tayin edildi. Valiler, tayinleri için Valide Sultan, vezir-i âzam veya pâdişah üzerinde müessir olanlara külliyetli rüşvet veriyorlardı. Vezir-i âzam Hadım Hasan Paşa, tayin ettiği memuriyetlerden kanunen kendisine verilen câizeden fazla, aldığı külliyetli rüşveti III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan'a (Venedikli Bafo) verdiğini söylüyordu. Meşhur Sinan Paşa ilk sadareti müstesna olarak diğer dört defaki sadaretini hep saraya takdim ettiği yüksek para ve hediyeler sayesinde elde etmişti; Sinan Paşa'ya göre zengin olmayan bir vezirin hükûmet reisliği etmesi mümkün değildi. Devlete hiçbir hizmeti dokunmayan, celâlîler tarafından def'atle mağlûp edilmiş olan Nasuh Paşa, mühr-ü hümâyun Kuyucu Murad Paşa'dan alınıp kendisine verilecek olursa kırk bin altın ile askere yetecek zahireyi kendi malından vereceğini pâdişaha bildirmiş, fakat Sultan Ahmed, devleti büyük bir uçurumdan kurtaran vezir-i âzama dokunmayarak Nasuh Paşa'nın mektubunu Murad Paşa'ya yollamıştı.

İdarî durum

Önsöz

Kitabımızın bundan evvelki birinci ve ikinci ciltlerinde Osmanlı devletinin kuruluşu, yükselişi ve esaslı kanunlarla nasıl kuvvetlendiği görülmüştü; bir aşiretin, küçük bir beylik kurmasiyle başlayan ve mükemmel teşkilâtla kuvvetlenen, her cephedeki idare tarzı Anadolu ve Rumeli'de bir haylı devletlerin ilhak edilmesiyle genişlemiş, aşiret ananeleri yerine hükûmet kanun ve kaideleri kaim olmuştu.

Fatih Sultan Mehmed zamanında şark usulü teessüs eden saltanat ve pâdişahlık, Kanunî Sultan Süleyman zamanında Avrupa'da yapılan geniş mıkyastaki fütuhat sebebiyle Avrupaî bir devlet şeklini almış, vezir-i âzam İbrahim Paşa zamanında başlayan Avrupa sahasındaki mühim rol oynama ve îcabında müdahele sistemi Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümüne kadar (1579) muvaffakıyetle devam etmiştir.

Durumun bozulması

Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından sonra ve onyedinci yüzyıl başlarında gelmiş olan üç Osmanlı hükümdarı (III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed) zamanında devlet idraresi valide sultanlarla pâdişah kadınları, kapı ağası, kızlar ağası, kadın, erkek musahipler ve diğer bir kısım nüfuzlu şahısların müdahaleleriyle bozuluyordu. Zevk ve safaya düşkün olan II. Selim, devlet idaresini vezir-i âzamı Sokullu Mehmed Paşa'ya bırakarak zamanını hoşça geçirmişse de, III. Murad bunun kıymetini bilememiş ve Sokullu'dan sonra gelenler de onun gösterdiği liyakatin hiç birini gösterememişlerdir. Bu yüzden rüşvet ile iktidarsız adamlar iş başına geçmişlerdi. Muharebelerin uzaması pek muntazam olan askerî teşkilâtı bozmuş ve ihtiyaç üzerine ocaklara, devşirme kanununa aykırı olarak kanun harici asker alınmış, tımarlı sipahi ihmal edilmiş, bu suretle pek muntazam olan askerî teşkilât ve disiplin bozulmuştur; beylerbeyilere verilmesi îcap eden zengin haslarla muharip eyalet sipahisine verilmesi lâzım gelen gelirli zeamet ve tımarlar saray mensuplarına yani musahip, cüce, dilsiz ve hokkabazlara verilmeğe başlanmıştı; bu sebeple eskidenberi sağlam esaslara bağlanmış olan askerî teşkilât III. Murad'ın zamanından itibaren bozulmuştu.

Bundan başka ilmiye sınıfının bozularak devletin şer'î ve hukukî kanunlarını tatbike memur olan hâkimlerin ve onların naiplerinin irtikâp ve ehliyetsizlikleri ve muharebelerin devamı ve birçok sebeplerle çiftini bırakan köylünün Celâlî olmaları dolayısiyle varidatın noksan olması malî vaziyeti çok sarsmış, paranın ayarı bozulmuş ve bu haller memlekette iktisadî ve ticarî geniş buhranlara sebep olmuştur.

Artık Osmanlı pâdişahları bizzat ordusunun başında cephelerde uğraşan bir baş kumandan değil, sarayda kapanmış, memleket ahvalinden, hakikî durumlardan habersiz şahsiyetlerdi; bunlar sarayda cariye ve dalkavukların, nedim ve musahiplerin terbiyesiyle yetişmişler ve bilfiil hariçle temas edemedikleri için muhitinin tesiriyle iş görür olmuşlar, vezir-i âzamı, bu tesir ile verdikleri emre göre hareket ettirmişlerdir. Hükûmet reisi sıfatiyle vezir-i âzamların kendi işlerine lüzumsuz müdahaleden dolayı îtiraza cesaretleri veya o mevkie liyakatleri olmaması sebebiyle işler karışmağa başlamış, hattâ Sokullu bile son zamanlarında bu müdahaleler sebebiyle idareyi zor yürütmekte ve pâdişahın himayesine nail olanların su-i istimallerini önlemekte bulunmuştu. Musahiplerden Candaroğlu Şemsi Ahmed Paşa, III. Murad'a kırk bin altın rüşvet kabul ettirdiği gibi yine bu pâdişah zamanında ve onun himayesinde bulunan defterdar Üveys (Paşa) de sû-i istimali tahakkuk etmesine rağmen himaye görmüş ve hattâ başdefterdarlığa getirilmişti.

Eyaletlere vali tayininde liyakate değil en fazla para verene îtibar edildiğinden bu suretle devletin asıl bünyesinde de rahneler açılıyordu; meselâ vezirlikle Mısır valisi olan Hadım Hafız Paşa azlolunarak yerine tayin edilen Mîr Âlem Ağa, hazineye her sene yüzbin altın irsaliye göndermek şartiyle vali olmuştu. Sancakbeyliği, beylerbeyilik, defterdarlık, kadılık ve saire gibi mühim memuriyetlerin (câizeler hariç) bahası malûm olup vasıta olan adama ayrıca dellâliye veriliyordu. Sarayda harem kethudası olan Canfeda Kadın'ın kardeşi Deli İbrahim Paşa, *Diyarbakır* valisi iken fevkalâde mezalimine binaen azlolunarak *İstanbul*'a gelmiş ve saraya takdim ettiği hediyelerin tesiriyle iki ay sonra tekrar aynı yere vali olmuştu.

Devlet merkezinde otorite zaafa uğrayınca eyaletlerdeki beylerbeyi ve sancak beylerinin kanunsuz hareketleri başgöstermiş ve bunlarla rekabet edercesine halkı soyan hâkimlerin hali ise I. Ahmed'in *Adaletnâme*'sinde tasrih edildiği üzere pek elîm bir hal almıştı[1].

Yabancılara yardım

Bu onaltıncı yüzyıl sonlarındaki acıklı hâdiselerden birisi de hükûmet işlerine sarayın müdahalesi yüzünden bazı Yahudilerle aslen ecnebi olup devşirmelikten yetişmiş olan devlet adamlarının oynadıkları rollerdi.

Bu Yahudilerden birisi, II. Selim'in validesi Nurbânu sultanın himayesine nail olan Portekizli Yasef (Jozef) Nasi'dir; bu adam Valide sultan vasıtasiyle pâdişaha hulûl ederek *Kiklad adaları* dukalığına tayin edilmiş ve daha sonra Kıbrıs dukası olmak istemişse de Sokullu'nun müdahalesiyle burası eyalet yapılarak Yasef Nasi'ye verilmemiştir[2].

Saray'da haremin kilercisi bulunan Yahudi Kira Kadın devlet işlerine müdahalesiyle şöhret kazanmış tımar ve zeametlerin tevcihlerinde aldığı rüşvetlerle çok zengin olmuştur; yine böylece *Alamanoğlu* denilen saraya mensup bir Yahudi, rüşvet almak suretiyle genç bir sipahiyi yeniçeri ocağına kâtip tayin ettirmişti. Kira Kadın bir sipahi ısyanı neticesinde öldürüldüğü zaman malının müsaderesi neticesinde beş milyon akçe elde edilmişti (1008 H. / 1599 M.). Kira Kadın Venediklilerin

[1] *Adaletnâme* kadıların, nahiyelerini, kendilerine niyabet edecek olanlara iltizama verdiklerini, bir taraftan kadıların ve diğer taraftan voyvodalarla uyuşan nâiplerin beraberce halkı soyduklarını ve gezerlerken her kasaba ve köye yakın gelince mezarlıklarda yeni gömülmüş mezarları sayıp bunlar ne zaman öldü? metrukâtı ne oldu bize niçin haber vermediniz? diye halka eziyet ettik, lerini, cebren ölünün muhallefâtını yazıp ikiyüz akçe değer eşyayı bin ve bin beş yüz akçe bahaya tutup *resm-i kısmet* aldıklarını ve evvelce ölmüş olanların muhallefâtını mükerreren yazıp resm-i kısmet aldıklarını ve sair bu gibi mezalimden bahsedilmektedir (*Mühimme* 78, s. 897).

[2] Yasef Nasi hakkında kitabımızın ikinci cildinde (s. 685 ve bu ciltteki *Nakşa dukalığı kısmında*) malûmat vardır.

kendisine verdikleri bir imtiyaz mukabilinde[1] cumhuriyetin Kıbrıs'taki ticaretine mühim menfaatler temin eylemişti. Bu hususlarda Nûrbânu ve Safiye Sultan'lardan yardım görüyordu.

Venedik elçisi J. Soranzo kendi hükûmetiyle Osmanlı hükûmeti arasında ihtilâflı olan *Dalmaçya* hududunun tahdidi hususunda Nûrbânu Sultan'la III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan (Bafo), Yahudi Kira Kadın ve tabiplerden Yahudi Salamon Natan'ın yardımlarını görmüştü.

Safiye Sultan, Bafo hanedanından olup Venediklilerin *Korfo* valisinin kızı idi; babasının yanına giderken Türk korsanlarının eline esir düşmüş ve saraya verilerek III. Mehmed'e valide olmuştu. Sözü, oğlundan ileri giden Safiye Sultan, Venedikli Hasan Paşa ile beraber cumhuriyete elden gelen bütün yardımı yapmışlardır[2].

Padişah hocası olup fazl-u-kemali ve cerbezesi itibariyle devletin iç ve dış siyasetlerinde mühim tesiri görülen Hoca Sadeddin Efendi, Lehistan kırallığı işinde mühim rol oynadığı gibi İngilizlerin düşmanı olan İspanya'nın Türkiye ile muahede yapmasına mâni olmuş ve bu suretle İngilizleri memnun etmişti.

Hükûmet otoritesinin kırılması

Osmanlı pâdişahları, III. Murad'ın saltanatı zamanına kadar îcabında direktif mahiyetinde olan ve *hatt-ı hümâyun* denilen kendi el yazılarını havi emirlerini ancak fevkalâde hallerde divan-ı hümâyuna gönderirlerken bunun zamanında sadaret makamının nüfuzuna halel geldiğinden pâdişah üzerinde müessir olan şahısların tesirleriyle herhangi bir iş hakkında sık sık hatt-ı hümâyunlar çıkmağa başladı. Halbuki o tarihe kadar vezir-i âzam, arz günlerinde pâdişah huzurunda yapılacak işler hakkında mütaleasını arzeder, hükümdar da kısaca muvafık veya hayır der ve o suretle muamele yapılırdı; fakat hatt-ı hümâyun ile iş görülmeğe başlayınca divandan vilâyetlere gönderilen tuğralı ferman-

[1] Haremin kilercisi Yahudi Kira'ya *Venedik*'te bir piyango icadı hakkında verilen imtiyaz-ı zımmiye mukabil senato, *Kıbrıs*'ta Venedik ticaretine mühim menafi temin eden yedi fermana nail oldu (*Hammer tarihi*, c. 7, s. 136).

[2] Bu hususlar hakkında bu cildin ikinci kısmındaki *Osmanlı - Venedik münasebetleri* kısmına da bakın.

lara îtibar olunmayarak hatt-ı hümâyun ile tebligat yol almış ve bittabi vezir-i âzamın nüfuzuna büyük bir darbe vurulmuş ve bu tarzın Sokullu Mehmed Paşa'nın aleyhdarları tarafından telkin edildiği görülmüştür.

İlmiye sınıfı

Hem müderris ve hem hâkim yetiştirmekte olan ulema mesleği eski ehemmiyetini kaybederek zayıflamış ve ehliyet yerine himaye gören veya rüşvet verenler tayin edilir olmuştu, hususiyle hak ve adaleti temsil etmekte olan adlî tayinlerdeki isabetsizlik, haksızlık Celâlî mezaliminden daha hafif değildi; halkın hükûmetten nefret etmesinde kadıların mühim rolü vardı.

III. Murad'ın ve daha sonra oğlunun hocası olan müverrih Sadeddin Efendi'nin büyük oğlu Mehmed Efendi henüz küçük yaşta iken *Mekke* kadısı ve hemen arkasından da *İstanbul* kadısı tayin edilmiş ve bu yolsuz hareket dedikoduyu mucip olmuş ve hattâ bir şair bu tayini istihfaf yolunda şu hicviyeyi kaleme almıştır :

Bir aceb hâdise zuhur etti — *dinle imdi bu vâ'z-ı bülacebi*
Oldı kadi-i şehr-i İstanbul — *on ikide on üçde bir çelebi*
Şimdi oğlancık oyununa döndü — *hizmet-i muktezây-ı şer'-i nebî*
Ne nesne yenmez idi dünyada — *almış oldu Şamı ya Halebi*
Saldı oğliyla dehre bir ateş — *gör babası olan Ebû Lehebi*
Umarız itmeye şefaat ana — *rûz-ı mahşerde Muhammed-i Arabî*
Koca Tevkiî işidüp anı — *dedi tarihini "kazâ-ı" sabî*

Bu çocuk iki ay sonra Anadolu kazaskeri oldu; bu tarihte henüz yirmi dokuz yaşında bulunuyordu. Hocanın diğer oğlu Esad Efendi medreseden birden bire *Edirne* kadılığına geçti ve arkasından yirmi beş yaşında bulunurken *İstanbul*'a kadı oluverdi. *Tafra* denilen bu atlamalar karşısında hakikî âlimlere yüksek hâkimlik kapıları kapanmış ve bu mevkiler şeyhulislâm, kazasker ve pâdişah hocalarının oğullarına inhisar ettirilmişti.

III. Sultan Mehmed, bir gün "dünyada sözü doğru, hak tanır bir adam bulamadım" diye şikâyet etmiş, sebebini sormuşlar; pâdişah :

"Şeyhulislâm Bostanzâde Efendi'ye iltifat eyledim; derhal bir cahil kardeşini Rumeli kazaskeri yaptı ve yine bir cahil gence Selânik kadılığını rica eyledi. Sonra babamın hocası Sadeddin'de doğruluk ve hak bilirlik ümit eyledim, derhal o da bir genç oğlunu Anadolu kazaskerliğine ve birini de Edirne kadılığına arzedip mevali ve ulema arasında beni bednam ve kendisini rüsvây eyledi" demiştir.

Yine buna benzer diğer bir hikâyeyi *Selanikî* yazar :

III. Murad, oğlu Şehzâde Mehmed'e iki kıt'a haraç defteri verip "bunları hocan Azmi Efendi'ye götür ihtiyacına sarf etsin" demiş[1]. O da bunları alıp derse geldiği zaman hocasının rahlesi üzerine koymuş. Azmi Efendi bunların ne olduğunu sormuş, şehzâde de anlatmış; bunun üzerine Azmi Efendi:

"Elhamdülillâh ne halimiz varsa vardır; bu makulelere rızamız yoktur, müberrâyız" sözleriyle haraç defterlerini almamış ve şehzâde de keyfiyeti babasına anlatmış. Bunun üzerine Sultan Murad:

— "Senin hocan almazsa benim hocam alır" sözleriyle Sadeddin Efendi'yi îma etmiştir.

1008 H. / 1599 M. de dersten mezun olup nöbetle sıra bekleyen Anadolu'ya namzed olanlar, kadılıkların röşvet mukabilinde Anadolu kazaskeri Damad Muhyiddin Efendi tarafından tevcih edildiğini haber alarak pâdişaha ve valide Sultana toplu bir halde şikâyet ederek kazaskeri azlettirmişlerdir.

Bu tarihlerdeki malî durum

Osmanlı devletinin maliyesi yani "Dış hazine"[2] Kanunî Sultan Süleyman'ın son senesindeki bir miktar açığa r ğmen İran ve Avusturya seferlerine kadar bozulmamıştı. 972 H. / 1564 ve 1565 M. senelerinde devlet hazinesine giren para, yani bir senelik gelir miktarı 183

[1] *Cizye* gayr-i müslimlerin derecelerine göre her sene devlet hazinesine vermekle mükellef oldukları başvergisi olup kaza, sancak ve vilâyetlere göre tertip edilen defterlere de *haraç defteri* denilirdi. Bu deftere sahip olan kimse ya bizzat o parayı tahsil eder veya onu satarak defteri alan, parayı toplardı. Çok zaman bu defterler kapıkulu suvarilerine nöbetle verilip onlar da bunları satarlardı.

[2] *Dış hazine*, eyâletler hariç olarak kapıkulu ocakları ile bütçede mukayyet maaşları ve devlet masraflarını verirdi.

milyon seksen sekiz bin akçe ve masrafı ise 189 milyon altı yüz elli yedi akçe olup bütçede altı buçuk milyon akçelik bir açık çıkmışsa da bu sonradan Sokullu'nun himmetiyle kapatılmıştı.

İran ve Nemçe seferlerinin devamı, muvaffakıyetsizlikler ve bir kısım yerlerin elden çıkması, Anadolu'daki şekavet dolayısiyle tahsilâta halel gelmesi ve israfat, devletin maliyesini bozmuş, Kapıkulu ocaklarına muntazam maaş verilememesi yüzünden sızıltılar başlamıştı; hattâ hazinede parasızlık o dereceyi bulmuştu ki *Halep* ve *Şam Trablusu* taraflarına çavuşlar gönderilerek oradan gelen vergi bakayası ile cizye (gayr-i müslimlerden alınan vergi) ve koyun vergilerinden (resm-i agnam) alınan paralar yekûnu üzerinden ocaklara maaş verilebilmişti; fakat menbaların azalması dolayısiyle dış hazine ihtiyaçları karşılayacak kudrete malik olmadığından vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem muharebe cephesinden *İstanbul*'a bir memur göndererek Kapıkulu ocakları maaşiyle sefer masarifi olarak kendi şahsî kefaletiyle *İç hazine*'den beşyüz yük (bir yük yüz bin akçe) akçe borç istemiş ve buna karşı "bütün evkaf ve emlâkim rehin olsun" demişti. Bu müracaat üzerine III. Murad iç hazineden beşyüzü kara ordusuna ve beşyüzü denizcilere verilmek üzere bin yük akçe çıkarmıştı.

Maaşın muntazaman verilememesi kapıkulu ocakları arasındaki kuvvetli disiplini bozmuştu; asker parasızlık dolayısiyle zabitlerine hücum ediyordu; hattâ 1001 H. / 1592 M. de kışı hudut boyunda geçiren kapıkulu ocaklarının maaşları verilemediğinden yeniçeriler maaşları verilmezse muharebeye gitmiyeceklerini söyliyerek serkeşliğe başlamışlardı. Yine bu maaş yüzünden cebeciler, ağalarının üzerine hücum ile çadırının iplerini kesmişler, çavuşlariyle bölükbaşılarını dövmüşlerdi. Yeniçeriler de *Sofya*'da ayak direyerek içlerinden bir *yayabaşı*'yı pâdişaha göndermişlerdi.

Bâb-üs-saâde ağası vasıtasiyle pâdişah tarafından kabul edilen yayabaşı[1] vaziyeti ve paraya olan ihtiyaçlarını anlatmış, bunun üzerine iç hazineden altmış kese safî altın çıkıp bu suretle altıyüz bin lira orduya gönderilmişti.

Saray matbahının israfatı çok artmıştı; Kanunî zamanında *matbah-ı âmire* denilen saray matbahının bir senelik masrafı kırk

[1] *Yayabaşı*, yeniçeri ocağındaki cemaat veya yaya bölüklerinden birinin kumandanı olup buna *çorbacı* da denilirdi.

sekiz yük yani beş milyon akçeye yakın iken, II. Selim zamanında bu miktar altmış üç yüke çıkmış ve III. Murad devrinde ise matbah masrafı dört misli artarak iki yüz yük yani yirmi bir milyon akçeyi bulmuştu.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında yüz dirhem gümüşten beş yüz akçe kesilmiş ve bir dirhem gümüşün beş akçe mukabili tedavülü kanun olmuştu. Devlet teşkilâtının diğer bozuklukları gibi sikke yani paranın bozulması da III. Murad zamanında olmuştu[1]. Bunun ilk zamanlarında büyük babası Kanunî Süleyman zamanındanberi gelen para rayicine göre bir altın altmış üç akçeye muadil iken 989 H. / 1851 M. de bir filori kırk kuruşa ve bir kuruşun da kırk akçeye geçmesi emrolunmuştu. Daha sonraları devam eden muharebeler (İran, Avusturya seferleri) sebebiyle bir akçe dört, beş parçaya ayrılmak suretiyle sürülmeğe başlamış ve hurda akçe denilen bu kesik sikkelerin maaş olarak verilmesi askerin ısyanına sebep olmuştur.

Bu devirde akçenin vezni üç kırattan iki buçuk kırata tenzil olunduğundan altın rayici de o nisbette yükselip bir altın yetmiş akçeye çıkmıştı. 992 H. / 1584 M. tarihinde yüz dirhem gümüşten sekiz yüz akçe kesildiğinden bu hal üzerine altın yüzyirmi ve kuruş ise seksen akçeye fırlamıştır. Yine muharebe sebebiyle III. Mehmed'in cülûsunda bir dirhem gümüşten sekiz akçe kesilmesi lâzım gelirken on iki akçe kesilmesi, on bir ve on iki dirhem akçenin kıymet itibariyle bir dirheme müsavi gelmesi sebebiyle hükûmetin tenbih ve tehditlerine rağmen altın ikiyüz yirmi akçeye kadar fırlamıştır.

İç ve dış vaziyet îcabı, gerek maliye ve gerek iç hazinelerde para kalmadığından dolayı 1006 H. / 1598 M. de Enderun'daki üçyüz yük akçelik gümüş eşya alınarak darphanede eritilip bir dirhem gümüşten sekiz akçe kesilip kırık akçeler toplanmağa başlanmış ise de ıslahat tam yapılamamış, fakat altın 220'den 180 akçeye kadar inmiştir. Bundan üç sene sonra yani 1009 H. / 1600 M. de sikke usulü daha ziyade ıslah edilerek bir altın, yüzyirmi ve bir kuruş seksen akçeye kadar düşürülmüştür.

[1] Meşhur şair ve münşî Veysî "*Hâbnâme-i Veysî*" diye meşhur olan eserini III. Murad zamanından I. Ahmed zamanına kadar olan bozukluğu pâdişaha tasvir ve vaziyyeti ıslah için kaleme almıştır.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ OSMAN'IN HÜKÜMDARLIĞI VE ÂKIBETİ

Yeni tarzda hükümledar intihabı

Birinci Mustafa

Üçüncü Mehmed genç yaşında öldüğü zaman hayatta olan en büyük oğlu Ahmed on dört yaşında idi; Kuyucu Murad Paşa'nın himmetiyle memlekette sükûneti iadeye muvaffak olan I. Ahmed'in de genç yaşında ölümü saltanat için yetişkin evlâd bırakmasına mani olmuş ve o tarihe kadar gelen teamülün hilâfına olarak yirmi altı yaşında bulunup dimağen hasta olan biraderi I. Mustafa hükümdar ilân edilmişti.

Sultan Ahmed çocuk denecek yaşta hükümdar olduğu zaman henüz evlenip çocuğu olmamasına mebni o zamana kadar devam edip gelen kanun hilâfına kardeşinin hayatına dokunmamış ve çocukları olduktan sonra[1] Mustafa'yı öldürtmek istediyse de hastadır zararı olmaz diye devlet adamları mâni olmuşlardı.

I. Mustafa'nın ilk hükümdarlığı üç ay on gün sürmüş cinneti saklanmaz bir hale gelmiş olduğundan Dar-üs-saade ağası Mustafa Ağa'nın sadaret kaymakamı, Şeyhulislâm ve diğer devlet adamlarını îkazı üzerine Sultan Ahmed'in henüz on dört yaşında bulunan büyük oğlu Osman, hükümdar ilân edilmiştir (1027 M. / 1618 M.). Bu tarihte vezir-i âzam olan Halil Paşa İran seferinde bulunmakta idi.

İkinci Osman

Genç hükümdar faal, fakat yaşı îcabı tecrübesizdi; bütün hüsnüniyetiyle ıslahat yapmak istiyorsa da kendisini makul yola sevkedecek adamlardan mahrumdu; validesi Mahfiruz'un tesiri altında bulunuyordu, 1027 zilkadesinde

[1] Sultan Ahmed'in, Osman, Mehmed, Murad, Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerinde yedi erkek evlâdı olmuştur. Bunlardan Osman, Murad ve İbrahim hükümdar olup Mehmed, Sultan Osman tarafından, Bayezid, Süleyman ve Kasım da IV. Murad tarafından şehit edilmişlerdir.

(1618 eylûl) *Serav* sahrasında *İran*'la bir anlaşma yapılmış, Şah Abbas işgal ettiği yerlere mukabil her sene yüz yük ipek, kumaş ve sair müteferrik vergiye bağlanmıştı.

Sultan Osman, babasının ölümünden sonra Osmanlı kanunu üzere hükümdarlık kendisine ait iken şuûru muhtel olan amcasının hükümdarlığının ilâniyle cülûs bahşişi verilmesi ve kendi hakkının çiğnenmesi sebebiyle sadaret kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa'yı azletmiş ve şeyhulislâmın elinden de müderris ve kadıların tayin işlerini alarak onu yalnız fetva vermekle tavzif eylemişti.

Sultan Osman üzerinde validesinden başka hocası Ömer Efendi ile kızlar ağası Mustafa Ağa müessirdi; bunlar ne telkin ederlerse onu yapıyordu; fakat bir müddet sonra 1619'da vezir-i âzam olan İstanköylü Ali Paşa, pâdişaha bir çok hediye takdimiyle göze girdi ve bu parayı tedarik için haylı müsadere yaptı ve pâdişahın îtimadını o dereceye kadar kazandı ki hocası Ömer Efendi ile dar-üs-saâde ağasını gözden düşürdü ve ağanın malını musadere ederek onu *Mısır*'a sürdürdü.

Lehistan seferi

İki devlet münasebatı

Osmanlı devletiyle Lehistan kıralığı arasında dostluk olup iki devlete *Turla* yani *Dinyester* hudut olmuştu. Osmanlı hükûmeti, Kırım Hanını Lehistan'a akın yapmaktan menetmiş ve buna mukabil Lehistan kıralı da Erdel ve Boğdan işlerine müdahale etmemeği taahhüt eylemişti; fakat her iki tarafın bu taahhütlerine rağmen Kırım Hanı Lehistan'a tecavüzden vaz geçmediği gibi Lehliler de *Kazaklar* vasıtasiyle Osmanlı sahillerini vuruyorlar hattâ *Boğaziçi* sahillerine kadar geliyorlardı; *Boğdan* işi meselesinden dolayı iki taraf arasında çapışmalar oluyordu. Lehistan'a tâbi kazakların taarruzları sebebiyle 1026 H. / 1617 M. senesinde İskender Paşa serdarlığiyle Lehistan hududuna kuvvet sevk edilip muharebe yapılmak üzere iken Lehliler, Kazakları *Özi* (Dinyeper) nehrinden *Karadeniz*'e çıkarmamağı ve *Erdel*, *Boğdan* işlerine müdahale etmemeği ve Osmanlılar da tatarlara akın yaptırmamağı taahhüt etmişlerdi; fakat kuvvetlerin geçinmesi bu yüzden olan Kırım hanı bu taahhüde riayet etmemiş ve 1618'de *İstanbul*'a gelen

Leh elçisine kazanların fenalıklarından bahsedildiği zaman, bu taarruz Kırım Hanı'nın akınlarının sebep olduğunu beyan etmesi üzerine Han'a sulha aykırı hareket etmemesi emrolunmuştu; lâkin bu sefer de Lehliler Boğdan işine müdahale etmişler ve Boğdan'a tabi olan *Hotin* kalesini işgal eylemişlerdi (1026 H. / 1617 M.). Bunun üzerine *Özi* beylerbeğisi İskender Paşa devlete ısyan eden Boğdan beyine Lehlilerin elli bin kişi ile yardım etmelerini haber alması üzerine *Yaş* şehri civarında bunları bozmuş Boğdan voyvodası âsi Gratyani de[1] bir köylü tarafından katlolunmuştu (1029 H. / 1620 M.). İşte devam edip giden bu hâdiseler sebebiyle genç Osmanlı hükümdarı bizzat *Lehistan*'a harp açmak istiyor ve bu hususta kendisini vezir-i âzam İstanköylü (Güzelce) Ali Paşa da teşvik ediyordu. *Kazak*'ların *Karadeniz*'e çıkıp *Boğaziçi*'ne (Yeniköy'e) kadar sokulup yaptıkları yağma sebebiyle[2] sahillerde emniyet kalmamıştı. Devlet adamları pâdişahın *Lehistan*'a harp açmasını istemiyorlar ve bu işin bir serdar tayini ile halledileceğini söylüyorlardı; fakat pâdişah bu hususta mütalealarını dinlemediği gibi kıralın anlaşmak üzere göndermiş olduğu murahhası da Sultan Osman kabul etmedi ve hattâ bu hususta İngiliz sefirinin tavassutunu da reddetti.

Vezir-i âzam Ali Paşa, sefer hazırlığı yaparken mesane hastalığından vefat etti ve yerine Bostancı başılıktan yetişme Hüseyin Paşa vezir-i âzam oldu.

Şehzâde Mehmed'in katli

Sultan Osman sefere çıkmadan evvel altı erkek kardeşinin en büyüğü olup kendisinden iki yaş küçük bulunan onaltı yaşındaki Şehzâde Mehmed'i hükümdar olabilecek çağa gelmesi dolayısiyle öldürmeğe

[1] Bu isim Naîma'da "Gaşper" ve *Peçevî Tarihi*'nde "Gaşyar" olarak yazılıyor.

[2] Kazaklar âdetleri üzere *şayka* denilen kayıklariyle denize çıkıp evvelce *Tuna* ve o taraf sahillerinde olan köyleri yağma ederlerken, sonraları Osmanlıların yanından kaçan esir ve kölelerin teşvikleriyle *Karadeniz*'in hem güney ve hem batı sahillerini de yağmaya başlamışlardı. Hattâ 1614'de *Sinop*'a baskın yaparak yağmalamışlar, elde ettiklerini öldürmüşlerdi. Osmanlı hükûmeti hem bu *Lehistan Kazakları* ve hem de *Don Kazakları* denilen Ruslara tâbi Kazaklarla uzun zaman uğraşmıştır. Bu hususta *Kazaklar* başlıklı ayrı kısımda malûmat vardır.

karar verdi. Bu hususta Şeyhulislâm Esad Efendi'den fetva istediyse de vermedi ve bu yüzden araları açıldı; fakat Rumeli kazaskeri Taşköprülüzâde Kemaleddin Efendi, Şeyhulislâm olmak ümidiyle istenilen fetvayı vermiş olduğundan[1] zavallı şehzade boğuldu. Pek güzel olan Şehzâde Medmed'i öldürmek için üzerine hücum ettikleri zaman :

— "Osman, Allahtan dilerim ki ömr-ü devletin berbad olup beni ömrümden nice mahrum eyledin ise sen dahi behremend olmayasın" diye beddua etmiştir. Filhakika muvaffakıyetsiz olarak Lehistan'dan dönmüş olan II. Osman pek az sonra feci bir surette öldürülmüştür.

İstanbul'dan hareket

Sultan Osman kapıkulu ocaklariyle beraber 29 nisan 1621'de (7 cemaziyelâhır 1030) *İstanbul*'dan çıkarak *Edirne*'ye geldi, burada hedefler diktirerek yeniçerilere atış yaptırıp muvaffak olanlara bahşişler verdi. *İsakçı*[2] ya gelince kapıkulu ocaklarına sefer bahşişi olarak biner akçe tevzi olundu; Tuna üzerine kurulan köprüden geçileceği sırada kaptan-ı derya Halil Paşa geldi, *Karadeniz*'de rast geldiği yirmi üç *şayka*'dan beşini batırıp on sekizini yakalayarak getirmişti. *İsakçı*'dan hareketten sonra Kırım hanının elli bin tatariyle *Dinyeper* nehrini geçtiği ve akın için emir beklediği haberi geldi ve akına müsaade olundu; daha sonra *Diyarbakır* beylerbeğisi Vezir Dilâver Paşa eyaleti kuvvetiyle ve Eflâk voyvodası da altı bin kişilik mevcudiyle orduya iltihak ettiler.

Elde edilen tutsaklardan, kıralın oğlu kumandasında elli altmış bin kişilik Leh ordusunun *Hotin* önünde beklediği ve bir kısım kazak kuvvetlerinin *Özi* tarafına gönderildiği haber alındı. Lehliler, Nemçelilerden yardımcı kuvvet almışlarsa da bu kuvvetler *Erdel* voyvodası tarafından mağlûp edilmişlerdi.

[1] Bu tarihte Kemaleddin Efendi üçüncü defa Rumeli kazaskeri bulunuyordu. Lehistan seferine giderken hastalanıp *İsakçı*'da ölmüş, cesedi kadırgaya konarak *İstanbul*'a getirilmiştir. Âlim, fazıl ve şair bir zat olup emeli olan şeyhulislâmlığa nâil olamadı.

[2] *İsakçı*, *Dobriçe*'nin kuzeyinde *Tuna* nehrinin delta teşkil etmeden evvel sağ kıyısında bir kasaba olup bu sefer esnasında Sultan Osman burada bir kale yaptırmıştı.

Ordu *Değirmenköyü* mevkiine geldiği zaman bazı beyler ve Boğdan voyvodası orduya iltihak ettiler. Boğdan voyvodası Aleksandr, yolların ve köprülerin tamirinde, zahire hazırlamaktaki ihmali ve Lehlilere temayülünden ötürü azl ve haps olunarak yerine İstefan Tomşa ikinci defa voyvoda oldu (1621 ağustos). Bu yeni voyvoda Lehlilere düşmandı.

Boğdanişt menziline gelindiği vakit yeniçerilerin ordudan kaçmakta oldukları şayiası çıktı. Pâdişah her nefere yarımşar kuruş in'am vermek suretiyle yoklama yaptırdı ve askeri huzurundan geçirtti. Bu hal ocak ağalarına itimatsızlık sayıldığından zâbitler müteessir oldular. Akına giden Kırım Hanı'nın, kazakları bastırarak bir kısmını öldürüp bir kısmını da Leh ordusuna kaçırdığı haberi geldi.

Hotin önüne varış ve savaş

Osmanlı ordusu 2 eylül 1621'de (15 şevval 1030) *Turla* yani *Dinyester* nehri kenarındaki *Hotin* kalesi yakınına geldi; kale altında Leh müstahkem ordugâhı ve alt tarafında kazak kuvvetleri vardı; varıldığı gün harbe başlandı; bu sırada Kırım hanı Can Bey Giray da geldi. 3 eylül'den îtibaren yirmi beş gün içinde yapılan tabur yani siper ve istihkâmlı ordu muharebesinde düşman yerinden sökülüp atılamadı, fakat Lehistan içine yapılan akınlar etrafa dehşet vermişti. Bu hususta *Ulu Nogay* Mirzalarından Kantemir Bey'in – ki sonradan Sultan Osman kendisine Silistre beylerbeyliğini vermiştir – ve Kırım Hanı mirzalarının ve Kırım hanının ikinci veliahdi demek olan Nureddin Sultan'ın büyük gayretleri görüldü; bilhassa Nureddin Sultan yüzbin esirle ordugâha döndüğünden esir satışı pek ucuzlamıştı.

Budin valisinin şehadeti

14 eylül (27 şevval)'de yapılan dördüncü yürüyüşte çok değerli bir kumandan olan Karakaş Mehmed Paşa düşman müstahkem mevkiine girip bayrak dikileceği sırada göğsünün iki tarafından tüfenk kurşunlariyle vurulup şehit düştü. *Budin* beylerbeğisi olup kahramanlığı ile şöhret bulan bu kıymetli vezirin ünü, vezir-i âzam Hüseyin Paşa'nın hasedini mûcip olduğundan hücum esnasında kendisine yardım etmemişti. Bundan dolayı Hüseyin

Paşa azlolunarak vezir-i âzamlık Diyarbakır beylerbeğisi vezir Dilâver Paşa'ya verildi. Karakaş Mehmed Paşa'nın şehadeti askerin kuvve-i maneviyesini sarsmış ve bazı münasebetsiz haller de buna inzimam ettiğinden ocaklılarda şevk ve gayret kırılmıştı.

Sulh yapılması

Osmanlı ordusu düşmanı yerinden oynatamamış olduğundan heyecan gevşemişti. Pâdişah mutlak surette bir muvaffakıyet istiyor ve îcap ederse kışlayacağını söylüyordu. Eflâk voyvodası Kostantin Şerban'ın tavassutu ile[1] 5 ekim 1621 (20 zilkade 1030) da Leh elçileri gelip bu harbe sebep olduklarından dolayı özür dileyerek Sultan Süleyman zamanındaki esas üzerine sulh yapmak istediler.

Gerek Karakaş Paşa'nın şehadetinin tesiri ve gerek baş ve esir getiren askere cüz'î bahşiş verilmesi sebebiyle bir muvaffakıyet elde edilemiyeceği anlaşılmıştı; asker pâdişaha ve pâdişah da askere gücenik olarak sulhe karar verildi. Evvelce Boğdan Voyvodalığına ait iken sonra devlete ısyan eden Gratyani tarafından Lehlilere terk edilmiş olan Küçük *Hotin* kalesinin yine *Boğdan*'a terki ile eski hudud üzerinden sulh yapıldı[2]; Sultan Süelyman zamanından îtibaren Lehistan'ın her sene Kırım hanına verdiği kırk bin duka altını vergi yine verilecekti.

Tabur muharebesi otuz dört gün sürmüş ve ordu 23 zilkade 1030 (8 ekim 1621)'de geri dünmüştür. II. Osman bir muzafferiyet kazanmış gibi etrafa fetihnâmeler yollamış ve büyük bir zafer alayı ile *İstanbul*'a girmiştir (28 safer 1031 ve 1622 ocak).

[1] Kâtip Çelebi *Fezleke*'de (c. 2, s. 4) ve Peçevî (c. 2, s. 379) ve onlardan naklen Naîma (c. 2, s. 204) bu musalehada tavassut edenin Boğdan voyvodası Radul olduğunu yazıyorlarsa da bu sulh esnasında Boğdan Beyi İstefan Tomşa olup ondan evvelki de Aleksandır'dır. Osmanlı tarihlerinin Radul dedikleri Radumihne, Lehlilerle musalehanın akdini müteakip *Boğdan* voyvodalığına tayin edilmiştir. Hammer (c. 8, s. 204) Osmanlı - Leh musalehasına tavassut edenin Eflâk voyvodası Şerban olduğunu kaydetmektedir.

[2] Hotin kalesi 1084 H. 1673 M. de Komaniçe seferi takribiyle tekrar Lehlilerin eline geçmişti, fakat ertesi sene geri alındı.

II. Osman ve Kapıkulu Ocakları

Pâdişahın akıl hocalarının zihniyeti

Lehistan seferine bizzat pâdişah ile Kırım Hanı Canbey Giray iştirak edip Lehistan ordusunda ise yalnız kıralın oğlu bulunması ve buna rağmen bir başarı elde edilmemesi mahcubiyeti ve teessürü mûcip olmuştu. Bundan dolayı II. Osman, bu muvaffakıyetsizliği askerin gayretsizliğine ve askerler de bunu kara hadımların sözleriyle hareket eden pâdişahın hasisliğine atfederek iki taraf birbirine küsmüştü.

Bu harpte pâdişah mukarriplerinin zihniyetine bir misal olarak Peçevi, Fezleke ve onlardan naklen Naîma aşağıdaki vâkıayı nakletmektedirler[1]:

Vezir-i âzam Hüseyin Paşa, mühim işlerde ve hudut meselelerinde mütaleasından istifade ettiği vezir Debbağzâde Mehmed Paşa'yı sever ve sohbet edermiş; Lehistan seferine hareket etmeden evvel vezir-i âzamın tavsiyeleriyle Sultan Osman, Mehmed Paşa'yı huzuruna kabul ederek bazı şeyler sormuş ve bu münasebetle de Debbağzâde kızlar ağası Süleyman Ağa ile tanışmıştı.

Süleyman Ağa bir gün, Debbağzâde ile görüşürken ona :

— "Leh kıralı pâdişaha mukabeleye gelir mi ve gelmeğe iktidarı var mıdır?" diye sormuş. Mehmed Paşa:

— "Biz gelir diyerek tedarik görelim, gelirse tedbirde kusurumuz bulunmaz. Gelmezse devlet pâdişahındır, bildiğimiz elimizden alınmaz" diye mukabele edince bu cevaptan kızlar ağasının canı sıkılarak :

— "Biz seni serhadde düşmandan haberdar ehl-i vukuf anlardık. Sen dünyadan bîhaber imişsin, Leh kıralı ne köpektir ki Âl-i Osman pâdişahına karşı dura, anın ne denlü askeri olsa gerek" demesi üzerine Debbağzâde Mehmed Paşa:

— "Sultanım düşmanı hor ve hakir görmek olmaz; cümle küffar bir millet hükmündedir, Nemçe, Moskov, Kazak, Macar

[1] *Peçevî tarihi*, c. 2, s. 378 ve *Fezleke*, c. 2, s. 4 ve *Naîma tarihi*, c. 2, s. 205.

belki İspanya ve Françe ve Papa vesairleri kimi asker ve kimi mal ile yardım ederler ve aralarında namus-ı din gözetirler" diye mukabele ettiyse de kuş beyinli ağa hazretleri (!) dediğinde ısrar ile:

"Böyle bunakların tedbirinden ne hayır olur" diye Debbağzâde'ye karşı istiskal göstermiştir.

İşte sarayda kara hadımların en büyüğü olan pâdişah üzerinde bir sözü iki olmayan II. Osman'ın akıl hocasının zihniyeti bu idi.

Lehlilerle olan muharebede baş ve esir getiren gazilere verilen bahşişlerin az olmasından dolayı yeniçerilerden, "biz pâdişah uğruna baş alıyoruz" diyenlere karşı pâdişahın musahip ve mukarribi olan kara hadımlar :

— "Getirdiğin kelle bir akçe değer mi?" diye mukabele ettiklerinden bu haller de pâdişaha karşı bir memnuniyetsizlik uyandırmıştı.

II. Osman muharebe esnasında kapıkulu suvarilerinin gayretsizliklerini görüp onlara karşı hakaret etmiş olduğundan bunlar da kendisine küsmüşlerdi.

Sultan Osman vak'asına takaddüm eden günler

II. Osman daha yukarıda söylendiği gibi devlette ıslahat yapmak istiyor, fakat tecrübesiz olduğundan saraydaki cahil mukarriplerinin tesiri altında kalıyordu. Islahata ocaklardan başlamak istemişti; ocağın mevcudunu anlamak için yaptığı yoklamadaki mevcudu maaş defterinde olan miktardan az bulmuş ve parayı kesmişti; bu hal mevcut olmayan askerleri mevcut gibi göstererek onların yevmiyelerini dercep eden ocak zabitlerinin işine gelmediğinden onlar da askerin memnuniyetsizliklerine iştirak etmişlerdi

Sultan Osman'ın muharebedeki muvaffakıyetsizliği, askerin gayretsizliğine atfedilmiş, musahipleri ve bilhassa kızlar ağası Süleyman Ağa ile hocası Ömer Efendi bu hususta pâdişahı tahrik etmişler ve hattâ kendisine Osmanlı askeri olmağa lâyık *Mısır* ve *Şam* askeridir, yoksa bunlara verilen ulûfeye gü-

nahtır[1] diyerek pâdişahı maiyyeti askerinden soğutmuşlar ve maksatlarını kuvveden fiile çıkarmak isteyerek plânlarını örtmek için de –bilhassa kızlar ağası ile hocası Ömer Efendi– Sultan Osman'ı hacca gitmeğe teşvik eylemişlerdi.

Bu telkinler üzerine pâdişah hacca gitmek üzere hazırlık yapılmasını emretmiş *Halep*, *Şam* ve *Mısır* taraflarına memurlar gönderilmiş, *Mekke* emîrine de haber salınmış ve bu arada *Anadolu*'dan sekban yazıldığı şâyi olmuş yani sekban yazmak için Eski Yusuf isminde biri zâhirde zahire cemi ve hakikatte sekban ve cündî yani suvari yazmak üzere *Şam* ve *Halep* tarflarına yollanmıştı.

Vezir-i âzam Dilâver Paşa, pâdişahın hacca gitmesinin aleyhinde ise de yukarıda adı geçen iki şahsın ve onların peyrevlerinin faaliyetine karşı bir şey diyememekte idi.

Fakat Sultan Osman, Hicaz'a gitmesini istemiyenlerin çokluğunu görünce tereddüde düşmüş, bu sırada görmüş olduğu bir rüya da maneviyatını sarsmıştı[2]. Bununla beraber otâğ-ı

[1] Dar-üs-saâde ağası Süleyman Ağa "Pâdişahımıza hep kulu geçmekte ve yeniçeri taifesinin tüfenk atmakta ve sipah halkının cündilikte ve cenk günlerinde maharetleri meydandadır. Bu kul (Yeniçeri ve sipahi) kulluktan çıkmıştır; kul olursa, asker olursa *Mısır* ve *Şam* cündileri gibi ve tüfenk atmakta *Anadolu sekbanı* gibi olmalıdır. *Hotin* seferinde düşmanın taburunu bozmağa muktedir olmadılar; hünersiz, marifetsiz, dırıntı, madrabaz ve erbab-ı maaş kul olur mu? diye saâdetlû pâdişâhımıza söyleye söyleye.." *İbretnüma - Tûğî tarihçesi* (*Belleten*, sayı 43, s. 494).

[2] Ocakların toplanmasından bir kaç gün evvel Sultan Osman rüyasında taht üzerinde oturup Kur'an-ı kerîm okurken Hazret-i Peygamberi görür, Peygamber, pâdişâhın elinden kur'anı ve arkasından cübbesini alıp bir sille vurup tahtından aşağı düşürür. Sultan Osman, Peygamberin ayağına kapanmak isterse de muvaffak olamıyarak uyanır. Sultan Osman kendisini heyecana düşüren bu rüyayı hocası Ömer Efendi'ye tabir ettirir. O da hacca gitmekte tereddüt etmeniz dolayısiyle tokat yemeniz tevbihtir. Rüyada yüz sürmek müyesser olmadıysa inşallah merkad-i münevverlerine yüz sürersiniz diye tâbir eder. Pâdişah bu tâbirden memnun olursa da tereddüdü gitmez. Bir gün namazdan sonra kendi imamını davet ederek rüyasını anlatır; imam efendi, mürşid-i kâmil Üsküdarî Aziz Mahmud Efendi'ye tâbir ettirilmesini tavsiye eder. Sultan Osman, rüyayı inceden inceye Aziz Mahmud Efendi'ye bildirir. Şeyh Efendi rüyayı aşağıda yazıldığı tarzda tâbir edip yazı ile pâdişaha arzeder.

"A) Okuduğunuz kelâm-ı izzet hükm-i rabbanîdir (hükm-i şer'-i şerîftir) ve ona imtisal lâzımdır. B) Oturdukları taht vücut cübbesidir, yani âlem-i vücuttur. Bu rüya ziyade korkulu ve muhataralıdır. Allah bilir bu korkulu vak'a yakın günlerde olur" diyerek tövbe ve istiğfar ile ehlullahı ziyareti tavsiye eder, bunun üzerine Sultan Osman Eyyüb türbesini ziyaret eder ve bu tabirden dolayı son derecede müteessir olur *(Tûğî ve Naîma tarihleri)*.

hümâyunun *Üsküdar*'a geçmesi için emir verildi. Şeyhulislâm Esad Efendi – ki pâdişahın kayınpederi olup fakat kendisine güvenikti – Sultan Osman'a fetva yollayarak pâdişahların hacca gitmesine lüzum yoktur; yerinde oturup adalet etmesi kâfidir; bir fitne çıkması ihtimali vardır; diye damadını îkaz etti ve aynı zamanda zamanın büyük hörmete mazhar olmuş şeyhlerinden bulunan Üsküdarî Aziz Mahmud Hüdaî Efendi de Sultan Osman'ın fikrinden vaz geçmesi için nasihat ettiyse de dinlenmedi.

Kapıkulu askerlerinin görüşmeleri

Ocaklar pâdişahın kendilerine karşı olan muamelesinden dolayı gücenik idiler; yeniçeri ve sipahi elebaşıları aralarında görüşüp, pâdişahın *Hicaz*'a gitmesi mutlak bizden yüz çevirmesinden ötürüdür, başka türlü değildir; düşman tehlikesi varken hükümdarın makamından ayrılması hatadır, bundan vazgeçmelidir diye karar verdiler ve sonra kendilerine iltihak edenlerle beraber *Atmeydanı*'na (Sultanahmed meydanı) geldiler, cemiyetleri büyüdü; şeyhulislâma müracaat ederek pâdişahı bu seyahate teşvik edenler hakkında fetva aldılar ve Sultan Osman'ın hocası Ömer Efendi'nin konağını yağmaladılar.

Saraya gönderilen heyet

Sultan Osman bu ayaklanmayı duyunca ulemayı saraya getirterek bunun sebebini sordu; onlar da "Kul taifesi pâdişahın *Anadolu*'ya geçtiğini istemiyorlar ve kızlar ağasiyle hocanın sürgün edilmesini talep eyliyorlar" dediler. II. Osman hacca gitmiyeceğini, fakat bunları azletmiyeceğini söyledi; ertesi gün cemiyet, müftü ve kazaskerler de dahil olduğu halde *Atmeydanı*'nda toplandı. Bunlar Dar-üs-saâde ağası Süleyman Ağa, Hoca Ömer Efendi, Vezir-i âzam Dilâver Paşa, defterdar, sabık kaymakam Ahmed Paşa'nın başlarını isteyerek ulema vasıtasiyle pâdişaha bir liste takdim ettiler. Sultan Osman istenilen adamları veremem diye reddetti; ulema büyük bir fitne çıkmadan verilmesini rica ettiler; kabul etmiyerek "siz mukayyed olmayın, onlar başsız askerdir tiz dağılırlar" diye mukabele eyledi; fakat onların :

— "Kul tayfası cemiyet ettikte istediklerini alırlar, ecdad-ı

izamanızdan ala gelmişlerdir, mukaddemce olmak evlâdır". Demeleri üzerine Sultan Osman hiddetlenip :

— "Bu fitneyi siz tahrik etmişe benzersiz; evvelâ sizi kırarım bâdehû onları; ol tayfanın tedarikleri görülmüştür". Sözleriyle ulemayı da suçlandırmak istedi; o sırada Rumeli kazaskeri bulunan Şair Yahya Efendi:

— "Hâşa pâdişahım bizim bunda dahlimiz yoktur; ancak derunî hacca gitmelerini istemezdik" diye cevap verdi. Bunun üzerine vezir Hüseyin Paşa söz alarak :

— "Padişahım bu kulunu dahi isterlerse veriniz; hemen sen sağ ol" dedi ve diğerleri de yine aynı şeyi söyledilerse de kabul etmedi. Bu murahhas heyet pâdişahın huzurundan çıktıktan sonra cemiyete gönderilmeyip sarayda alıkonuldular.

Askerin saraya girmesi

Murahhas olarak saraya gönderilen ulemanın gelmediğini gören cemiyet erkânı saraya girmeğe karar verdiler; bostancıların mukabele etmeleri ihtimaline binaen ihtiyatlı hareket ettiler; aralarında şehirli halk da olduğu halde *Bâb-ı hümayun*'dan[1] içeri girdiler. Sonra vezir-i âzamı, dar-üs-saâde ağasını ve hocayı isteriz diye bağırarak Orta kapıdan geçip *Divan-ı hümâyun* önüne geldiler; burayı da geçip bab üs-saâde denilen kapıdan *enderun* kısmına girip içlerinden birisi Sultan Mustafa'yı isteriz diye bağırınca hep birden Sultan Mustafa'yı isteriz diye bağrışmağa başladılar ve ısyanın şekli değişti.

Sultan Mustafa'nın çıkarılması

Sarayın üçüncü kapısından (akağalar kapısı veya Bab-üs-saâdeden) içerisi *Harem-i hümâyun* denilen *Enderun* kısmı olup ocaklılar Sultan Mustafa'yı isteriz diye bağıra bağıra onu ararlarken *Hasoda* oğlanlarından birinin işaretiyle hükümdar kadın ve cariyelerinin bulundukları iç harem yani sarayın kadınlar dairesine gittiler.

Bu kısmın kapısı içeriden kapalı olduğu için açılmadığından binanın kubbesine çıktılar. Sultan Mustafa'nın bulunduğu yeri

[1] *Bâb-ı Hümâyun*, Topkapı sarayının Ayasofya tarafına ve *Sultan Ahmed Çeşmesi*'ne karşı olan büyük kapısının adıdır.

öğrenince kubbeyi delerek aşağı adam indirip onu bir minderin üzerinde oturur ve iki cariyeyi ayakta durur bir halde gördüler; hemen yer öpüp pâdişahım taşrada asker size muntazırdır dediler.

Cidden meczup olan Mustafa bunlara cevap vermiyerek su istedi, kubbeden bir telâtin susak ile su indirip verdiler ve eski sarayda[1] bulunan validesine müjdeci gönderdiler. Sultan Mustafa'yı kubbe üzerinden dışarı çıkarıp Şeyhulislâmın atına bindirdilerse de çok zayıf olduğundan atta duramadı, *Arzodası*'na koydular.

Vezir-i âzamla Kızlar ağasının katilleri

Askerin *bâb-üs-saâde*'den içeri girdiğini haber almış olan Sultan Osman, asıl harem dairesine girip vezir-i âzam Dilâver Paşa ile Kızlarağası Süleyman'ın dışarı göndererek ocaklıya teslim ettirdiyse de iş işten geçmiş ve artık söz ayağa düşmüştü. Ocaklı kendilerine teslim edilenlerin her ikisini de parçaladılar; ulema, pâdişah istediğinizi verdi daha kimi isterseniz alalım dedilerse de biz istediğimiz pâdişahı bulduk diye kabul etmediler.

Mustafa'nın ikinci hükümdarlığı

Asker I. Mustafa'yı arzodasından alarak Divan-ı hümâyuna (Kubbealtına) götürüp evvelâ ulemaya bî'at teklif ettilerse de onlar :

— "Padişahınız Sultan Osman Han size selâm etti, (istediklerinden ikisini verdim, diğerlerini de vereyim) dedi; biz kefil olalım. Sultan Mustafa'yı bırakın sonra pişman olursunuz" dedilerse de bu söz evvelden gerekti dediler ve ulemaya kılıç çekerek şuuru yerinde olmayan Mustafa'ya zorla biy'at ettirdiler.

Sultan Mustafa'yı sarayda emniyet altında görmeyen ocaklı kendisini oradan alıp el ile çekilir bir enderun hasta arabasına bindirerek hay, huyla evvelâ eski saraya götürüp orasını bostancılarla Sultan Osman'ın basacağı rivayeti üzerine yeniçerilerin yeni odalardaki kışlasında bulunan orta camiine naklettiler. recep ayının sekizinci cuma gecesi Sultan Mustafa orta camiine

[1] *Eski saray*, şimdi *Bayezid*'de Üniversite binasının olduğu yerde idi. Asakir-i mansûre teşkilâtını müteakip Sultan Mahmud zamanında yandı ve yerine şimdiki bina yapıldı.

getirildi[1]; cülûs şükranesi olarak hapishaneleri boşalttılar ve bazı devlet adamlarının konaklarını yağmaladılar.

II. Osman'ın vaziyeti

Sultan Osman, Mustafa'ya biy'at edildiğini duyunca Dilâver Paşa'nın yerine ikinci defa vezir-i âzam tayin ettiği Hüseyin Paşa'yı yanında alıkoyarak diğerlerinin evlerine gitmelerine müsaade etti; ve Hüseyin Paşa ve Bostancı başı Pîr Mehmed ağa ile beraber yapacağı işi görüştü. Kendi kendimize inadımızla acele iş eyledik. Şimdi tebrik nedir ne dersin? deyince Hüseyin Paşa ile Bostancı başı kendilerinin Ağa kapısına gitmelerini teklif eylediler. Kendisi *Üsküdar*'a geçip *Bursa*'ya gitmek istedi. Hüseyin Paşa *Ağa kapısı*'na (Yeniçeri ağası dairesine) gitmeyi muvafık gördü; zaten ısyanı tertip edenler her ihtimali göze alıp karşıya geçmek için *İstanbul* tarafında hiç bir kayık bırakmadıklarından Sultan Osman yatsı namazından sonra ağa kapısına gitti.

Yeniçeri ağası Ali Ağa bu işin para ile halledilebileceğini söyledi ve asker arasına gelip odabaşılarla görüşüp :

— "Sultan Osman kapıya geldi; ocağınıza sığındı" diyip va'd olunan in'am teklifini yapar yapmaz vurun sadasiyle zavallı ağayı bir hamlede parçaladılar; sonra II. Osman'ı *Ağa kapısı*'nda saklandığı yerden çıkarıp perişan bir halde ata bindirip orta camiine götürdüler ve onun son vezir-i âzamı Hüseyin Paşa'yı da yolda öldürdüler. Sultan Osman, Hüeyin Paşa'nın ölüsünü görünce ağlayıp: —"Bu mazlumun günahı yoktu; her zaman kul hakkında bana iyilik söylerdi; eğer onun sözüyle âmil olsam başıma bu hal gelmezdi, beni ıdlâl eden hoca ile dar-üs-saâde ağası idi" demiştir.

II. Osman yeni odalardaki orta camiine götürülürken sağdan, soldan tarizlere hedef oluyordu. Zamanında kul taifesi îtibar görmeyip araplarla bostancılara fazla yüz verildiği için ocaklı kendisine diş biliyordu. Bunun için bunların içinden bazıları :

[1] Tugî'nin vakaya dair İbretnüme isimli eserine, Sultan Mustafa Orta-camiye gelince el kaldırıp dua etti ve dedi ki ; "ey pâdişahlar pâdişahı ricam budur ki bana zulmeden Sultan Osman'ı bu mescid'de göreyim." (*Belleten*, sayı 43, s. 50).

— "Osman Çelebi, meyhaneleri basıp yeniçeri ve sipahiyi taş gemisine koymak ve denize atmak olur mu?" diyorlardı; Altıncıoğlu namında bir ahlâksız pâdişahın baldırını sıkıp terbiyesizce taarruzda bulunmuştu; bu hal ile henüz ondokuz yaşında bulunan Sultan Osman'ı bin türlü hakaretle götürüp *Orta camii*'nde nezaret altına aldılar.

Yeniçeriler, II. Osman'ın hayatına dokunulmayarak sarayda kafes hayatı yaşamasını istediler. Bu sırada I. Mustafa, validesinin işaretiyle Davud Paşa'yı vezir-i âzam tayin etti. Davud Paşa, yeni pâdişah I. Mustafa'nın ana, baba bir kız kardeşinin kocası idi. Cinnet halinde bulunan Mustafa, camiin mihrabında oturup iki eteğini iki cariye tutuyor ve ufak bir gürültü üzerine ayağa kalkıp pencereye koşuyordu.

Onun bu halini gören II. Osman:

— "Pâdişah ettiğiniz adam bu devletin inkırazına sebep olur; kendi ocağınızı söndürürsünüz" ve saire gibi sözlerle yeniçeri ve sipahileri ikna etmek istedi; yalvardı ve başı açık ağlamağa başladı ve ocak ağalarına :

— "Bilmezlik ile size cefa ettim ise afv eyleyin, siz etmeyin, dün sabah pâdişah-ı cihan idim, şimdi uryan kaldım; merhamet edip halimden ibret alın; dünya size dahi kalmaz; hangi pâdişahın kulları pâdişahlarına bu ihneti ettiler" diye onların merhametini tahrik etmek istedi ve ağladı ise de kendisine karşı olan umumî infial sebebiyle bu sözler, bir tesir yapmadı.

Bu sırada Davud Paşa'nın işaretiyle cebebaşı, Osman'ı boğmak için kemend attıysa da sâbık hükümdar kemendi tuttu ve ağalar cebecibaşıyı : "Ne yapıyorsun? Dışarıdan duyulursa iş aksine döner" diye menettiler. Yeniçeriler – zabitler ve ağalar değil – Osman'ın öldürülmesini istemiyorlardı. Sultan Mustafa'nın validesi ise gizlice ocak ağalarına :

— "Siz bilmezsiz bu ne yılandır; bunda sağ kurtulursa bizden ve sizden kimseyi bırakmaz" diye ağaları, Osman aleyhine tahrik ediyordu; filhakika *Orta camii*'de Davud Paşa'nın emriyle II. Osman'ı boğmak için cebecibaşı bir kaç defa kemend attıysa da bir kısım ağalar ile muhafazasına memur Haseki Mehmed Ağa menetti. Hattâ Osman, hayatına kast eden Davud Paşa'ya :

— "Behey zâlim ben sana neyledim; iki defa mucib-i katl cürmünü afvedip öldürmedim, mansıb verdim, bana gadrin nedir?" diye bağırdı ve ocak ağalarına dönerek :

— "Bu adam beni sağ komaz" deyince onlar kendisini teskin edip teselli ettiler.

II. Osman'ın şehadeti

O gün ikindiden sonra Sultan Mustafa saraya naklolunup II. Osman'ın muhafazasına Haseki Mehmed Ağa'yı bıraktılar. Davud Paşa Mustafa'yı saraya götürdükten sonra *Orta cami*'ine avdet edip yeniçeri ağası tayin edilen Derviş Ağa ile beraber II. Osman'ı bir pazar arabasına koyup sipahilerden subaşı kethüdası Kilindir Uğrusu (çocuk hırsızı) denilen şahıs da beraber olarak *Yedikule*'ye götürdüler; buraya götürülmesinin sebebi malûm idi; ocak ağaları itma edilmiş ve yeniçeriler de, Osman'ın ağa kapısına getirmiş olduğu altınları yağmalamak üzere o tarafa sevkedilmişlerdi.

Yedikule'ye götürülen Osman ile beraber vezir-i âzam Davud Paşa ve kethüdası Ömer Ağa, cebecibaşı bir kaç maiyyeti ile orada kaldılar. Cebecibaşı kemend atıp boğmak istedi ise de Osman güçlü kuvvetli olduğundan bunlarla epi uğraştı, içlerinden birisi Osman'ın omuzuna balta ile vurarak yere düşürdü ve nihayet Kilindir (Kadeh) Uğrusu denilen subaşı kethüdası, husyelerini sıkmak suretiyle kendisini şehit ettiler. Cebecibaşı, ölümüne nişane olmak üzere kulağını kesip yeni pâdişahın validesine götürdü. Ertesi gün cesedini yeni saraya nakledip yıkandıktan sonra merasimle babasının türbesine defnettiler (1031 recep / 1622 mayıs).

II. Osman *Yedikule*'ye nakledilmekteki maksadı anlayınca :

— "İhtiyar babacıklarım, ocağınıza geldim; beni *Yedikule*'ye götürmeyin, Sultan Mustafa mekânında mahbus olayım; pâdişahınız mübarek olsun" dediği ve kendisinin hayatına dokunulmıyacağına dair söz verdiği halde yeni hükümdarın validesi ile Davud Paşa'nın entrikaları ve paraları karşısında yeniçeriler sabık hükümdarın hayatiyle alâkadar olmamışlardı.

Şehzâdelere su-i kasd teşebbüsü

Davud Paşa 1031 recebinde vezir-i âzam olup Sultan Osman'ı *Yedikule*'de şehid ettirdikten sonra şehzadelere kasd için akağalardan birini kapı ağası tayin edip ana Mısır eyaletini vaad ile şehzadelere kasdetmeye ittifak ettiler. Saray hüddamının şiddetle zapt-u-raptını temin etti. Sultan Osman'ın elbiselerinden birini, yâni kaftanını giyip ve mücevherli hançerini de yanına takarak sarayda dolaşmaya başladı. Bir dostu anı bu halden men'etmek istedi ise de dinlemedi. Bu kıyafetle Sultan Mustafa'nın huzuruna gitti, her işe karışıp emirler verdi. Anın bu hali saray halkına ağır gelip aleyhinde gizli gizli konuşurlardı. Gizlice Dâvud Paşa ile ittifak etti ve şehzadelerin izalesi hususunda da ittifak ettiler. Bunun üzerine Dâvud Paşa bir gün saraya geldi, Valide Sultanla görüştü. Padişahın tebdil-i hava için deniz kenarındaki bahçelerden birisine gitmesine karar verdiler. Pâdişah sarayda olmayınca, Yeniçeri ağası da Divânda bulunmayacağından istifade, Sarayda mütecaviz bir harekette bulunamazlar, dedi. Ertesi gün Pâdişah'ın *Üsküdar*'a göç etmesine karar verdiler ve Pâdişah da irade etti.

Bu sırada Sultan Ahmed şehzadelerinin büyüğü Murad, ikincisi Bayezid, üçüncüsü Hüseyin, dördüncüsü Kasım, beşincisi İbrahim olmak üzere beş şehzadesi vardı.

Bu şehzadeleri *Üsküdar*'a gitmek üzere saraydan çıkarıp ikindi zamanında Has Bahçe'ye geldiler. "Zabitân-ı agayân-ı Harem olan hain-i pür sitem eline bir şeşper alıp Murad Han üzerine havale eyler. Meğer etraftan hüddam-ı harem olan muhteremler kasd-ı bed edeceğine vâkıf ve ârifler olup âyâ ne gûne muamele sudûr eder deyû nazır-ı evza'-ı şahs-ı mezbur imişler. İçlerinden bir merd-i hünerver yerinden sıçrar fark-ı ağayı bed ahterde bir şeşper oynar ki ol nâpâk-i güher zemine düşer. Cümle kapı oğlanları üzerine üşer tig-ü-teber ve hançer ile her biri bir zahm açarak kelle-i bîdevletin bedeninden cüdâ ve belây-ı istilâdan rehâ ederler. Cümle şehzadeler izzet ile saraya avdet edip Pâdişah dahi nakilden kuful ve saraya rücu' ve duhul etmekle lâşe-i ağayı kâfir-ün-niam endahte-i pişgâh-ı saray-ı Şah-ı muhterem olup ertesi Atmeydanı'nda berdar ederler".[1]

[1] Topkapı Sarayı Kitaplığı No R. 1305 fî Beyan-ı Vaka-i Sultan Osman V. 41-43.

Bunun üzerine Ocaklı, bu hale sebep sensin, diye Damad Paşa üzerine hücum ettilerse de inkâr etti, fakat azlolundu.

İstanbul ahvali

Hükûmetsizlik

II. Osman'ın şehadeti ve yerine şuursuz bir zavallının hükümdar olması umumî efkârı müteessir etmiş ve yavaş yavaş bu hale sebep olan ocaklıya tarizler başlamıştı. Vezir-i âzam Davud Paşa'ya karşı halk "pâdişah katili" diye ağzına geleni söylüyor, o da korkusundan divana gelemiyordu. Kapıkulu suvarileri, Davud Paşa'nın sarayına hücum ederek "Sultan Osman'ı ne sebep ile öldürdün? Biz sana emanet vermiştik" dediler; o da "Sultan Mustafa'nın fermaniyle öldürdüm" diye cevap verdiği için ses çıkaramadılar. Halbuki söylediği yalandı; fakat hâdise böylece muvakkaten örtüldü. Davud Paşa, mevkiini muhafaza için askerin her istediğini yerine getiriyordu; fakat söz o kadar ayağa düşmüştü ki vezir-i âzamlık edecek küçük bir nüfuzu bile yoktu; bunun üzerine vak'a esnasında Şeyhulislâm olan Yahya Efendi'nin valide sultana yazmasiyle Davud Paşa azlolunarak yerine Mısır valiliğunden mâzul Mere Hüseyin Paşa adında haris birisini vezir-i âzam yaptılar (3 şaban 1031 / 13 haziran 1622).

Yeni vezir-i âzam kesesini doldurmakla meşgul olup tayininden yirmi dört gün sonra yeniçeri ağası Derviş Ağa'yı Karaman eyaletiyle *İstanbul*'dan uzaklaştırdı ise de yeniçerilerin ayaklanmasiyle azledilmiş ve yerine pâdişahın dadısının kocası olan Lefkeli Mustafa Paşa adında bir zavallı tayin edilmiştir (1622 temmuz).

Yeniçerilerin Mere Hüseyin Paşa'yı istememek için ayaklanmaları Sultan Osman'ın şehadetinden müteessir olan halkın hiddetini mucip olup her yerde kendilerine :

— "Bir doğancı çelebi (yani Yeniçeri ağasını)[1] vezir-i âzam niçin azletti diye ayaklanırsınız; velinimetiniz olan ve ocağınıza iltica ederek size emanet edilen pâdişahınıza yapılan muameleye sükût edersiniz" diye tariz edilerek ağır sözler söylenir oldu.

[1] Yeniçerilerin Ali Ağa'yı öldürmeleri üzerine sarayda doğancılıktan yetişme Derviş Ağa, yeniçeri ağası olmuş ve Sultan Osman'ın şehadetinde faaliyeti görülmüştü. Konya valiliğine nakledilen bu Derviş Ağa'yı müdafaa eden yeniçerilere karşı İstanbul halkı, kendilerine emanet bırakılan pâdişahın ölümüne sebebiyet verdiğinden dolayı tarizler yapmışlar ve Doğancı Çelebi diye Deli Derviş Ağa'yı kasdetmişlerdir.

Bu defa da kapıkulu ocakları, mürtekipdir diye Lefkeli'yi istemediklerinden Şehyulislâmı pâdişaha yolladılar; görüşüldü; Hadım Gürcü Mehmed Paşa'nın sadareti takarrür ettiğinden mühür ona verildi.

II. Osman katillerinin idamları

Bir taraftan *İstanbul* halkının ocaklıları taan ve teşnii ve diğer taraftan daha aşağıda görüleceği üzere *Erzurum* beylerbeğisi Abaza Mehmed Paşa'nın ayaklanması ocaklıyı müteessir ediyordu. Bunlar bir gün divan-ı hümâyuna gelerek :

— "Herkes bize pâdişah katili diye hakaret ediyor; biz ocağa emanet vermiştik, kim katlettiyse hakkından gelinsin" dediler (28 safer 1032 / ocak 1623).

Şeyhulislâm, pâdişahtan soralım dedi, sordular; Sultan Mustafa:

— "Ben Sultan Osman katlolunsun demedim; Davud Paşa öldürdü, katiller kim ise haklarından gelinip katlolunsun" diye hatt-ı hümâyun gönderdi [1]. Evvelâ kaçmak isteyen cebecibaşı yakalanıp boynu vuruldu; saklanmış olan Davud Paşa da müjde parası almak isteyen adamlarından birinin ihbariyle *Eyüp*'te *Topçular*'da adamlarından birinin samanlığında bulunarak *Yedikule*'ye hapsedildi; ve sonra öldürülmek üzere saray meydanına getirildi; fakat zevcesi olan Sultanın dağıttığı altınlarla elde edilen bazı taraftarları meydana koyduğu vesikalar ile hakikat anlaşılsın diye kendisini cellâdın önünden kaldırdılar; çünkü Davud Paşa II. Osman'ın katli için Rumeli kazaskeri Yahya Efendi ile Anadolu kazaskeri Kethüda Mustafa Efendilerin verdikleri fetvaları ortaya attı ve ben bu fetvalar üzerine öldürdüm dedi, bunun üzerine yukarıda söylendiği gibi kendisini meydandan kaldırdılar; sipah yani suvariler bu fetvalar üzerine işi tehir etmek ve yeniçeriler de üzerlerindeki lekeyi silmek için Davud'un katlini

[1] Tûğî, hatt-ı hümâyunu şöyle kaydediyor :

"Hak Tealâ Hazretlerinin nâm-ı pâki hakkı içün katle rıza vermedim; katle bâis her kim ise hakkından gelinsün" (Belleten Nr. 43, s. 507), Sultan Mustafa cinnet halinde bulunduğundan yazı yazamıyordu. Onun hatt-ı hümâyunu Reis-ül-küttab Hamza Efendi'nin saraya verdiği Sınavber adındaki cariyenin yazısı idi (*Aynı eser*, s. 513).

istediklerinden az kalsın iki sınıf asker arasında kan dökülecekti; zabitlerinin araya girmesiyle iş yatıştırıldı. Davud Paşa, meydandan alınarak *Orta camii*'ne götürüldü.

Vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa, Davud Paşa'nın sipahiler tarafından meydandan kaldırıldığını haber alınca şaşırdı. İki yüz müsellâh kapıcı ile kapıcılar kethüdası Ahmed Ağa'yı gönderdi. Ahmed Ağa camii basıp Davud Paşa'yı oradan alarak Sultan Osman'ın bindiği araba ile *Yedikule*'ye götürerek Kilindir Uğrusu denilen ve o sırada subaşı olan pâdişah katiliyle beraber boğdurdu (7 rebîulevvel 1032 / 9 ocak 1623) ve yine pâdişah katillerinden sabık yeniçeri ağası olup *Budin* beylerbeyiliğine tayin edilen Derviş Paşa ile *Köstendil* sancakbeyliği verilen Meydan Bey'in katilleri için de birer memur gönderildi.

Yeni ayaklanma

Vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa müdebbir bir zat olup Sultan Osman katillerini temizledikten sonra ortalığa biraz sükûnet gelmesinden istifade ile hükûmet işlerine bir düzen vermek istediği sırada eski vezir-i âzam Mere Hüseyin Paşa külliyetli para dökerek bir çok vaidlerle[1] sipah elebaşılardan Arnavud Süleyman vasıtasiyle yeniçeri ve sipahileri ayaklandırmıştır. Plân mucibince bu askerler Gürcü Mehmed Paşa aleyhine hareket edip divan günü çorba içmiyerek vezir-i âzama :

— "Sen bizim evvelce bazı arkadaşlarımızı öldürtmüştün; biz seni istemeyiz, tavaşî (hadım) tâifesinin vezarette alâkası olduğuna razı değiliz; yok dersen hançer üşürüp seni paralarız" demeleri üzerine Gürcü Paşa istifa ederek mührü kapıcılar kethüdasına ve o da hazinedar başı vasıtasiyle pâdişaha gönderdi. İçeriden kimi istedikleri sorulunca tabiî kendilerini tahrik eden Mere Hüseyin'i istemeleri üzerine Hüseyin Paşa ikinci defa vezir-i âzam oldu; yeni vezir-i âzam gayretlerine mükâfat olarak ocak zabitlerine hil'atlar giydirip askere koyun parası verdi; bundan

[1] Mere Hüseyin Paşa yeniçerilerin her odasına yirmi beşer bin akçe ve bölük başılara ikişer yüz filori ve bazılarına daha ziyade ve adı gizli tutulan iki bölük başıya onar bin altın dağıtmıştı. Hüseyin Paşa, ocağın ileri gelenlerini, ondördüncü bölükte Tophâneli Ahmed Çelebi'nin evine davet ederek isyanı hazırlamıştı (*Tûğî tarihi*, *Belleten*, Nr. 43, s. 509).

başka ağa kapısına bin kelle şeker gönderip Orta camiine de halılar döşetti; sâbık vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa'yı da *Bursa*'ya sürgün etti.

Fatih camii vakası

Mere Hüseyin Paşa vezir-i âzam olduktan sonra mevkiini muhafaza için kapıkulu ocaklarına, zaten pek dar vaziyette olan hazineden paralar verip ocak zorbalarını himaye ederek o sayede şımarıkça hareket ediyordu. Bir gün divanda beylerbeyi rütbesinde olan birini döğe döğe öldürtmüş ve sâdât'dan (Peygamber neslinden) bir kadıya da dayak attırmıştı.

Dayak yiyen kadı kapı kapı dolaşıp ulemayı vezir-i âzam aleyhine tahrik eylemiş ve bunun üzerine Anadolu Kazaskerlerinden mütekaid Bostanzâde Yahya Efendi ulemaya ön ayak olarak bunları Şeyhulislâm Yahya Efendi'ye getirmiştir.

Bunlar, vezir ile davamız vardır, görülsün dediler; bunun üzerine şeyhulislâm, vezir mâzul olmayınca dava görülmez; ben gidip pâdişaha arzedip azlettireyim diyerek savuştu. Vaziyetten haberdar olan Mere Hüseyin Paşa yeniçeri ocağının himayesine sığındı ve kazaskerlerle ulemanın hücumundan kaçmış olan Şeyhulislâm Yahya Efendi'yi oraya davet etti; geldiler. Bir kaç defa ulema cemiyetine dağılmaları için haber gönderildiyse de tesiri olmadı. Nihayet sevkedilen bir miktar acemi ocağı efradı bunları dağıttı, içlerinden on dokuz kişi öldü ve diğer ileri gelenler sürgüne yollanmakla iş bastırıldı; bu muvaffakıyet Mere Hüseyin Paşa'yı bütün bütün şımarttı[1].

Mere Hüseyin Paşa'nın azli

Vezir-i âzam, cami vak'asını bastırdıktan sonra fesad çıkarıyorlar diye sipah yani kapıkulu ocaklarının ileri gelenlerini ortadan kaldırmağa azmedip bu hususta yeniçerilerle bostancılardan söz alarak onları

[1] Bu vak'adan müteessir olan Bursalı Meylî'nin söylemiş olduğu müseddes'in ilk parçası :

Şüphemiz var şol gürûhun dînine, îmanına
Kim gire nâhak yere erbâb-ı ilmin kaanına
Kaazıasker ile müftînin de şeyndir şânına
Bir yezidin ram olup dünya için fermânına
Girdiler çok âlim ü âl-i resulün kaanına
Döndü Sahn-ı Han Mehmed Kerbelâ meydanına

hazırladı; fakat bu hazırlığı adamlarından birinin boş boğazlığiyle duyuldu; bunun üzerine sipahiler divana hücum ettiler; vezir-i âzam yeniçeri ocağına iltica ile yardım istedi; bu sırada yeniçeri kethudası olan Bayram Ağa (sonradan vezir-i âzam tayin edilen Bayram Paşa) yeniçerileri sipahilerle çarpışmaktan menedip Mere'den para alan odabaşıların sözleriyle hareket etmemelerini ve garezsiz bir vezir istemelerini tavsiye eyledi ve onlar da sipahilere uyarak garezsiz bir vezir istemeleri üzerine Hüseyin Paşa azlolunarak vezir-i âzamlık sabık *Bağdad* valisi Kemankeş Ali Paşa'ya verildi (1032 şevval / 1623 ağustos). Mere Hüseyin Paşa azlinden sonra bir müddet saklandı ise de Dördüncü Murad'ın cülûsundan sonra bulunup katledildi.

ONİKİNCİ BÖLÜM

IV. MURAD'IN CÜLÛSU ANADOLU AHVÂLİ VE SAFEVÎLERLE SAVAŞ

I. Mustafa'nın hal'i

Kemankeş Ali Paşa vezir-i âzam olunca devam eden vaziyeti tehlikeli gördü. Bir taraftan Sultan Mustafa şuurdan mahrum olduğundan işler valide sultan ve taraftarlariyle ocaklının ellerinde idi. Diğer taraftan Sultan Osman'ın katli bahanesiyle *Erzurum* valisi Abaza Mehmed Paşa ayaklanmış ve devletin başına mühim bir gaile açmıştı. Bundan başka askere verilen cülûs bahşişleri, atıyyeler ve bunların her ayaklanmalarında teskin için sarfedilen paralarla ne dış ve ne de iç hazinede para kalmıştı. Bu acıklı haller sebebiyle yeni Vezir-i âzam, Şeyhulislâm Yahya ve kazasker efendiler ve diğer devlet erkâniyle görüşüp bu hale bir çare olmak üzere bizzat işleri görmekten âciz olan Sultan Mustafa'nın yerine Sultan Ahmed'in en büyük şehzâdesi olup o sırada on bir buçuk yaşında bulunan IV. Murad'ın hükümdar olmasında ittifak ettiler[1]. Bu sırada Sultan Mustafa, *Davudpaşa*'daki sarayda idi. Vezir-i âzam ile şeyhulislâm, Sultan Mustafa'nın validesiyle görüşüp mecnunun imameti caiz olmadığı için hal'i lüzumunu söylediler o da oğlunun Sultan Osman gibi hayatına dokunulmamasını istedi[2]; bu hususta kendisi tatmin olunarak Sultan Mustafa, *Davudpaşa*'dan göç ettirilip sarayda dairesine

[1] Ulema cümleten pâdişahın validesine haber gönderdiler ki yarınki gün oğlun Sultan Mustafa Han hazretleri taht-ı âlîsinde otururken şer'an sualimiz vardır : Evvelâ adın nedir ve kimin oğlusun? ve bugün günlerden ne gündür? soralım. Sonra bunlara cevap verirse emîr-ül-müminîn pâdişahımızdır.. illâ değilse imameti şer'an caiz değildir, sabînin imameti caiz, mecnunun değildir. Bu haber valide sultana vardıkta ahvali belli, kaadir olmadığı muayyen cevabını yollamıştır (*Tûğî tarihi*, Belleten 43, s. 513).

[2] Valide Sultan, oğlunun gerek büyük biraderi Sultan Ahmed ve gerek yeğeni Sultan Osman taraflarından öldürülmek istendiğini bildiğinden bu defa hal'inden sonra Sultan Osman'ın âkıbetine uğrayacağından korkmuştu (*Tûğî tarihi*, Belleten 43, s. 513).

konup bir kuşluk vaktinde Sultan Murad çıkarılıp hükümdar ilân olundu (14 zilkade 1032 / 9 Eylül 1623 pazar)[1].

Dış ve iç hazineler bomboş olduğundan ocaklara cülûs bahşişi verilmek mümkün değildi; bu darlık sebebiyle ocaklarda bahşiş almamağa söz vermişlerdi; fakat zabitlerinin teşvikiyle sonradan bu sözlerinden dönüp bahşiş isteriz dediler. Bunun üzerine enderunda bulunan altın ve gümüş eşya darphaneye verilerek para kestirilip bu suretle cülûs bahşişi verildi; yeniçeri ocağı kethüdası Bayram Ağa yeniçeri ağası oldu.

Şeyhulislâm Yahya Efendinin azli

Vezir-i âzam Kamenkeş Ali Paşa, Sultan Murad'ı tahta geçirmekle yaptığı işten cüret alarak rüşvetle iş görmeğe başlamış ve az zamanda işi azıtmıştı. 1032 H./1623 M. senesi Ramazan bayramında vezir-i âzam, şeyhulislâmı ziyarete gidip görüşüldüğü sırada Yahya Efendi, bir münasebet düşürerek vezir-i âzamın irtikâbına işaret ile bu hususta nasihatlerde bulunmuş ve bundan dolayı Ali Paşa müteessir olarak dönmüş ve meseleyi kayın pederi bulunan Anadolu kazaskeri Bostanzâde Yahya Efendi'ye açmış o da:

— "Yahya Efendi şeyhulislâm kalırsa seni bir tuzağa düşürür" diyerek vezir-i âzamı kışkırttı.

Bunun üzerine Kemenkeş Ali Paşa, birgün genç pâdişaha Yahya Efendi, Mere Hüseyin Paşa ile beraber olup sizi hükümdar yapmak isteyen ulema ittifakına mani oldu; ulema kendisine kırgındır ve hâlâ zorbalarla beraberdir gibi sözleriyle Sultan Murad'ı şeyhulislâm aleyhine çevirmesiyle Yahya Efendi azlolunarak yerine Sultan Osman'ın kayın pederi olan eski müftü Esad Efendi tâyin edildi (1032 H. / 1623 M.).

Anadolu ahvali

Bazı valilerin vaziyetleri

Celâlî eşkıyasının def'i, İran muharebesinin sona ermesi ortalığı sükûna kavuşturdu ise de *Anadolu*'daki bazı valiler kendi bildikleri gibi hareket etmekte idiler; I. Ahmed'in ölümünden sonra devam eden *İs-*

[1] Tûğî tarihi zilkadenin yirmi ikinci pazar günü diyorsa da zilkadenin yirmi ikisi pazartesidir.

tanbul ahvali bunların cesaretlerini arttırmış ve hususiyle Sultan Osman'ın kapıkulu ocaklarına karşı olan soğuk hareketi de bu kabil valilerin cüretlerini ziyadeleştirmişti; hattâ Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa daha Sultan Osman'ın katlinden evvel – belki de gizli verilen bir emre istinaden – pâdişahın yeniçerileri tedip etmek istemesinden cesaret almış, Erzurum kalesindeki yeniçerileri kaleden çıkarmış ve sekban askeri yazmağa başlamıştı.

Bundan başka *Maraş* Türkmenlerinden olan *Trablusşam* valisi Seyfoğlu Yusuf Paşa, Sultan Osman'ın katlinden cesaret alarak o taraflardaki yeniçerileri tard ile kendi sekbanlariyle âdeta müstakil gibi yaşıyordu. Hattâ Lefkeli Mustafa Paşa sadaretinde (1031 H./1622 M.) Seyfoğlu yerine Ketenci Ömer Paşa *Trablusşam* valisi olmuş ve Maanoğlu Fahreddin ile Yusuf Paşa'yı tedibe memur olmuşlarsa da o sırada Mere Hüseyin Paşa vezir-i âzam tayin olunduğundan Seyfoğlu rüşvet vermek suretiyle makamında bırakılmıştı.

Yine böylece *Maraş* beylerbeğisi olup on bin kişilik kuvveti bulunan Kalavun Yusuf Paşa da mühim serkeşlerden olup Abaza ısyanında ona iltihak etmiş ve sonra *Sivas* önünde onun tarafından katledilmişti. *Konya* beylerbeğisi Safer Paşa da, kethüdasının zulmiyle *Konya* halkını ve sipahiyi bezdirmiş ve *Niğde*'yi zapteden Abaza Mehmed Paşa adamlarından Çopur Bekir tarafından baskına uğratılarak öldürülmüştür.

Abaza Mehmed Paşa'nın ısyanı

Mehmed Paşa, Canbulad oğlu'nun hazinedarı olup genç ve ateşli bir delikanlı idi; Kuyucu Murad Paşa'nın Canbulad oğlu'yla olan muharebesinde esir edilmiş ve o sırada yeniçeri ağası bulunan Halil Ağa'nın (iki defa vezir-i âzam olan Halil Paşa) ricası üzerine Murad Paşa tarafından afvolunarak Halil Ağa'nın himayesine girmişti. Halil Paşa kaptan-ı derya olunca Abaza Mehmed'e deryabeyliği vermiş ve vezir-i âzam olup İran seferine giderken Abaza'yı Maraş beylerbeğisi tayin etmişti. Abaza Mehmed Paşa daha sonra yani 1030 H. 1621 M. de *Erzurum* beylerbeğisi olmuştu. Abaza Mehmed Paşa cahil, cesur, sadedil ve aklı gözünde kandırılması kolay bir adamdı.

Abaza Mehmed Paşa'nın *Erzurum* kalesinden yeniçerileri çıkarması üzerine [1] bunlar *İstanbul*'a gelerek şikâyet ettiler. Bunun üzerine Abaza'ya *Sivas* beylerbeyiliği verilerek yerine Nasuh Paşa kethüdalığından yetişme Mustafa Paşa tayin edildiyse de Mehmed Paşa, azli kabul etmediği gibi civarındaki *Kars* ve *Ahisha* paşalarına da haber gönderip oralardaki kalelerden de yeniçerileri çıkarttırdı. Abaza, Halil Paşa'nın iyiliğini görmüş manevî evlâdı olduğu için onun tarafından kendisine nasihat yollu mektup gönderip *Erzurum*'u Mustafa Paşa'nın mütesellimine (vali vekili) teslim etmesi yazıldı ise de aldırış etmedi.

Abaza'nın Sultan Osman'ın kanını istemesi

Abaza Mehmed Paşa, Sultan Osman'ın ölümünü kendi ısyanı için iyi bir bahane yaptı. Sekban namiyle başına otuz bin kişi toplayarak *Şebinkarahisar*'ı aldı ve ora sancak beyi Murtaza Paşa'yı kendine iltihak ettirdi, sonra *Sivas* ve *Ankara* üzerine yürüdü; ele geçirdiği yeniçeri, topçu, cebeci, acemi oğlanı gibi kapıkulu ocağı mensuplarını aman vermeyip öldürdü; kapıkulu suvarilerinden (sipah tâifesinden) kimseye dokunmadı. Etraf beylerine kendisine iltihak etmeleri için mektuplar gönderdi; bunlardan bir kısmı Abaza ile birleşti. Isyanın zâhirî sebebi Sultan Osman'ın kanını istemek ve buna sebep olan yeniçerileri öldürmekti.

Abaza Mehmed Paşa kırk bin kişiyi bulan kuvvetiyle *Ankara*'yı kuşattı; *İstanbul*'dan Çağalazâde Sinan Paşa'nın oğlu Mahmud Paşa serdar olup *Anadolu* ve *Karaman* beyleri ve dört bin yeniçeri emrine verildi. Abaza Mehmed Paşa *Ankara*'nın iç kalesini alamadığı için *Niğde*'ye kışlamağa gitti. Abazayı ısyanında teşcî eden Abaza şeyhi diye meşhur olan Sarıbaba zâde Abdurrahim idi; bu Abazaya *Sahib-i huruc* olduğunu söyliyerek safdil adamı inandırmıştı.

Bu sırada devletin başına Bağdad gailesi çıkmış olduğundan Abaza ısyanı ikinci dereceye düşmüş ve hükûmet evvelâ onu hal etmeğe uğraştığından bu vaziyetten istifade eden Abaza Paşa da mevkiini iyice kuvvetlendirmişti.

[1] Yeniçeriler, eyaletlerde, hudutlarda kale muhafızı olarak bulunup, üç senede bir tebdil edilerek yerlerine *İstanbul*'dan yeni muhafızlar yollanırdı.

Vezir-i âzamın Abaza üzrine tayini

IV. Murad'ı hükümdar ilân ettiren Kemankeş Ali Paşa dessas, hilekâr ve mürtekip bir adam olduğundan nihayet aleyhdarları fırsat bulup bu arada kendisinin *Mısır*'dan getirttiği eski dar-üssaâde ağası Mustafa Ağa'nın desisesiyle katline tuzak kurulmuştu. Bu sırada İran Şahı Abbas'ın *Bağdad*'ı elde ettiği haberi gelmiş ve pâdişah bunun aslı olup olmadığını vezir-i âzamdan sormuş ise de inkâr etmiş, fakat işgalin doğru olduğunun tahakkuk etmesi üzerine düşmanları fırsat bulup fenalıklarını zikreylediklerinden saraya davet edilip öldürülmüş ve yerine kubbe vezirlerinden Çerkes Mehmed Paşa tayin olunup evvelâ Abaza ve sonra da İran seferine memur edilmiştir (14 nisan 1624 / 1033 cemaziyelâhır).

Yeniçeri kethüdası Mihaliçli Sarı Mehmed Ağa, bu sefer esnasında ağa kapısında sefere gidecek odabaşılara bu sefer yeniçerinindir; Abaza'nın, başka taife ile husumeti yoktur; siz de ona göre kalabalık ile sefere gidin dermiş; bunu duyan Abaza Mehmed Paşa, yeniçeri kethüdasına bir mektup yollayarak ocağı, pâdişah katilliği ve katilleri himaye ile ittiham etmişti[1].

1033 şabanında (1624 mayıs) vezir-i âzam ocaklılarla *Üsküdar*'a geçti Yeniçeri ağası Boşnak Hüsrev Ağa idi. Vezir-i âzam *Konya*'ya gelince Abaza'ya nasihat yollu mektup gönderdi ise de dinlemedi ve şeyhinin sözüyle muharebeye karar verdi. *Kayseri* sahrasına gelindiği zaman vezir-i âzamın, Abaza ile beraber olarak yeniçerileri kırdıracağı şayiaları çıktı ise de Abaza'nın casusları vasıtasiyle orduya giren bu propaganda ocak zabitlerinin nasihatleriyle yatıştırıldı.

Abaza, *Kayseri* ve *Sivas* taraflarındaki Türkmen uluslarını bir çok vaidlerle kendisine celbetmişti; muharebe başlayıp şiddet kesbettiği ve Abaza kuvvetleri sarsıldığı sırada Türkmenlere haber gönderip onların harbe iştirakini emrettiyse de onlar :

— "Bizim ol yükte bacımız yoktur; somun yedirdiği adamlar ile iş görsün" diyerek çekilip gitmişlerdi. Bu sırada Abaza ile müttefik görünen *Sivas* valisi Tayyar Mehmed Paşa ile Mürteza Paşa harp esnasında birbirleriyle anlaşarak dönüp Abaza

[1] *Fezleke*, c. 2, s. 55 ve *Naîma*, c. 2, s. 312.

kuvvetlerine kılıç üşürdüler. Neticede Abaza'nın levend ve sekbanları bozulup kaçtılar; Abaza evvelâ hazine sandıklarını kaçırıp arkasından da kendisi kaçtı. Abaza'nın *Niğde* kalesinde bulunup mağlûp olması üzerine oradan kaçırılan zevcesi ile kızı Anadolu beylerbeğisi *Balıkesir*'li Solakoğlu İlyas Paşa tarafından takip olunarak yakalanıp serdarın yanına getirildi.

Vezir-i âzam ve serdar Mehmed Paşa, Abaza'yı takip ederek *Tercan*'a gelmişti. Bu sırada Abaza Mehmed Paşa tarafından afvı hakkında serdara mektup ve adamlar geldi; kışın yaklaşması sebebiyle *Erzurum* muhasarasının mümkün olamıyacağı düşünülerek Abaza afvolunup *Erzurum* valiliğinde bırakıldı ve *Erzurum* kalesine konulacak yeniçerilere dokunmayacağı şart kondu. Bunun üzerine kaleye bir haseki ve on bölük başı ile iki bin yeniçeri konulup vezir-i âzam kışlamak üzere Tokat'a geldi (1034 muharrem / 1624 ekim)[1].

Vezir-i âzam bundan sonra ilk bahardaki seferini Bağdad üzerine yapacağı için ona göre hazırlık yapıyordu[2]. Fakat bu sırada hasta olarak *Tokat*'a girildikten beş, on gün sonra vefat etti (1625 ocak başı). Yerine Bağdat havalisine vukufu olan *Diyarbakır* beylerbeğisi vezir Hafız Ahmed Paşa tayin edildi.

Bağdad olayları ve İran muharebesi

Yusuf Paşa ve Bekir Subaşı

1032 H./1623 M. de Bağdad valiliğinde Yusuf Paşa adında bir vezir bulunmakta idi; Bağdad'da on iki bin yerli kulu ile kale azapları olup bunların kumandanı Bekir Subaşı isminde biri idi. Bekir Subaşı o tarafların eşrafından olup uzun müddet subaşılıkta bulunduğu için şöhret ve îtibarı vardı; kendi adamlarını çorbacı yapmak

[1] Kâtip Çelebi, Abaza cenginde babasiyle beraber kapıkulu suvarilerinin silâhdar bölüğünde bulunup muharebeyi görmüş ve eserinde bunu zikretmiştir (*Fezleke*, c. 2, s. 55 ve *Naîma*, c. 2, s. 321).

[2] Vezir-i âzam Çerkes Mehmed Paşa'nın bu hazırlıkları arasında kırk bin keçi derisi tulum, dört yüz kelek, yüz yirmi bin kile arpa, kırk bin kile buğday ve yeniçeri peksimedi, Türkmenlerden iki yüz yirmi katar deve ve elli bin koyun tedariki vardı.

suretiyle askerî işleri eline almış, her işe burnunu sokmuş, vali olarak gelen beylerbeğileri gölgede bırakmıştı. Bunun nüfuz ev tahakkümüne karşı gelmek isteyen bazı aleyhdarları da vardı; bunlardan biri azaplar yüzbaşısı Mehmed Ağa idi; Bekir Subaşı'nın Bağdad haricinde kendisine muhalefet eden diğer bir aleyhdarını ele geçirmek için Bağdad dışına çıktığını fırsat bilen yüzbaşı Mehmed Ağa evvelâ subaşının oğlunu öldürmek ve sonra Bekir'in hakkından gelmek üzere bazı taraftarlariyle ittifak ettiyse de bundan haberdar olan subaşının oğlu Mehmed kendisini kuşatmağa gelen yüzbaşıyı bozup İçkalede bulunan vali Yusuf Paşa'nın yanına kaçırmış ve sonra gelip kaleyi muhasara ederek validen yüzbaşı Mehmed Ağa'yı istemiş ve aynı zamanda babası Bekir Subaşı'ya da haber gönderip Bağdad'a çağırtmıştı.

Yusuf Paşa'nın ölümü

Süratle *Bağdad*'a gelen Bekir Subaşı, Yusuf Paşa'dan yüzbaşıyı istedi ve sana zararımız yoktur diye haber gönderdi. Yusuf Paşa kendisine iltica etmiş olan yüzbaşıyı teslim etmeyi küçüklük sayarak red cevabı verdi; bunun üzerine subaşı kaleyi sıkıştırdı. Yusuf Paşa cesur bir asker olduğundan bizzat, kaleden çıkarak Bekir Subaşı kuvvetlerini kırar ve Araplar tarafından kendisine gönderilen zahireyi alıp yine kaleye girerdi. Birgün Yusuf Paşa, *Bağdad* kalesinin *İmam-ı âzam kapısı* tarafındaki burcunda durup topculara nişan almağı ve hedefi gösterirken Bekir Subaşı kuvvetleri tarafından atılan bir kurşun kale mazgal deliğinden içeri girerek Yusuf Paşa'yı kasığından yaralayıp ölümüne sebep oldu.

Bunun üzerine Yüzbaşı Mehmed Ağa mukavemet edemiyerek aman isteyip kaleden inerek teslim oldu. Bekir Subaşı, yüzbaşı ile oğullarını *Dicle* nehrinde bir kayık içine bağlayıp üzerlerine neft döküp ateşledi ve kendisi bu feci manzarayı seyretti. İçkaledeki hazine ile cephâneyi aldı ve bundan istifade ile muhaliflerini ortadan kaldırdı ve bir uydurma valilik emri okutarak *Bağdad*'ın hükümet tarafından kendisine tevcih edildiğini ilân eyledi (1032 H./1623 M.).

Hafız Ahmed Paşa'nın Bekir Subaşı üzerine serdarlığı

Bağdad'daki hâdiseler *İstanbul*'dan duyulunca bura valiliğine *Diyarbakır* beğlerbeyliğinden açıkta bulunan Süleyman Paşa tayin edilip oda kendisine vekâlet etmek üzere acele mütesellimini gönderdiyse de Bekir Subaşı bize Paşa lâzım değildir diye mütesellimi kabul etmedi; bunun üzerine Bekir Subaşı'nın tedibine Diyarbakır valisi Hafız Ahmed Paşa tayin olundu.

Hafız Ahmed Paşa müdebbir, iyi görüşlü bir zat olduğundan bu hususta bazı tecrübeli adamlarla görüştü; Bekir Subaşı'nın sıkışınca İran şahının kucağına atılacağını anladığından *Bağdad* eyaletinin subaşıya verilmesini *İstanbul*'a yazdı ise de teklifi kabul edilmedi.

Bunun üzerine Hafız Paşa, emrine verilen *Sivas*, *Maraş*, *Musul*, *Kerkük* valileri ve Kürd beyleri kuvvetleriyle *Bağdad* üzerine yürüyüp karşı çıkan Subaşı kuvvetlerini bozdu; *Musul* valisi Yekçeşim Hüseyin Paşa hemen *Bağdad* üzerine yürümesini teklif ettiyse de Kerkük valisi Bostan Paşa İran kuvvetlerinin taarruz etmesi ihtimalini ileri sürerek bu teklifi kabul ettirmedi; fakat daha sonra görüşülerek *Bağdad* tarafına gidilmesi kararlaştı.

Bu sırada Bekir Subaşı orduda bulunan yedi sekiz bin sekbanı kendilerine onar kuruş vermek suretiyle Osmanlı kuvvetleri arasından ayırmak isteyerek gizlice kendilerine mektup gönderdi ise de Hafız Ahmed Paşa bunlara beşer kuruş bahşiş vererek sekbanları tatmin etti.

Bağdad'ın muhasarası

Hafız Paşa sekbanların bahşişlerini verdikten sonra; Bağdad önüne gelindi. Serdar, Bekir Subaşı'ya, orduda istediği paşalardan birisini –çünkü Süleyman Paşa ölmüştü– vali olarak kabul edip kendisi yine eski vazifesinde kalmasını ve canına dokunulmıyacağını bildirdi ise de Subaşı kabul etmiyerek müdafaaya kalktı; bunun üzerine *Bağdad* muhasara edildi; fakat Bekir Subaşı vaziyetin ciddiyetini gözönüne alarak daha evvel Şah Abbas'a müracaat ile himayesini istemiş ve Osmanlı kuvvetlerini buradan def'ederse Bağdad'ı şaha teslim edeceğini vaid eylemişti.

Şah Abbas'ın kuvvet göndermesi

İran şahı, Bekir Subaşı'nın teklifini alınca derhal otuz bin kişilik bir kuvvetle Hanlar Hanı Karçıkay'ı gönderdiği gibi Bekir Subaşı'ya da emîrlik alâmeti olarak *tac* ve *rakam* (berat) yolladı; Bekir Subaşı bir taraftan bu tedbire başvururken aynı zamanda Hafız Paşa'ya bir adamiyle mektup gönderip:

— "Benim bu hususta günahım yoktur, pâdişah hizmetine girmiş iken bana gadrettiler; siz lûtfedip *Bağdad*'ı düşmana vermeğe sây eylemeyin, bir alçak payelû beylerbeyi gönderin, kabul edelim" demişti. Bunun üzerine vaziyeti müzakere edildi; nihayet Şah Abbas'tan, Subaşı'ya tac geldiği duyulması ve aynı zamanda Karçıkay Han'dan Hafız Paşa'ya gelen mektupta da Subaşının şahın emanında olduğunun bildirilmesi ve *Bağdad*'a Şah Abbas namına para basılacağının haber alınması ve bu sırada Karçıkay kuvvetlerinin öncülerinin *Bağdad* önlerine yakın sokulması üzerine Bağdad valiliğinin Bekir Subaşı'ya verilmesinden başka çare olmadığı görüldü; Hafız Paşa Subaşıyı *Bağdad*'tan çıkarmak için ona başka bir eyalet vermek istedi..

Bekir Subaşı'nın Bağdad valiliği

Hafız Paşa, Bekir Subaşı'ya *Rakka* beyliğini ve oğlu Mehmd'e *Dicle sancağı* fermanlarını yazdırarak kendisini istimzac için *İmadiye* sancağı hâkimi Seyyid Han'ı Bağdad'a gönderdi. Seyyid Han, Bekir Subaşı'ya nasihat etti ve "Birkaç günlük ömre mağrur olup bu büyük günahı nasıl irtikâp edersin?" diye sordu; o da "Şimdiden sonra nasıl olmalıdır?" diye sorunca Seyyid Han "Size *Rakka* ve oğlunuza *Dicle* sancağı verilmesi için ben tavassut edeyim" der demez bu sözden hiddetlenen Bekir Subaşı, Seyid Han'ı kovdu.

Bunun üzerine Bekir Subaşı Bağdad'ın Şah'a ait olduğunu arzu edenlerin kalması ve etmiyenlerin çıkmasını îlân eyledi; vaziyetin ciddiyetini anlayan Hafız Paşa derhal Bağdad valiliği menşurunu Bekir Subaşı adına doldurarak bir mektupla beraber *Harput* beyi Küçük İbrahim Bey ile yolladı ve:

— "Bağdad eyaleti sana tevcih olunmuştur; basiret üzere olup muhafazasına ikdam edesin" diye bir de mektup yazarak Bekir Paşa'ya gönderdi; bunun üzerine tayininden memnun

olan Bekir Paşa, İran şahına Bağdad'ı teslim edeceğine dair olan vâdine pişman oldu ve Şah adına *Bağdad* önlerine gelmiş olan Safikulu Han'ı birkaç gün ziyafetlerle oyaladı; fakat Safikulu, *Bağdad*'ın teslimini isteyince Bekir Paşa:

— "Şahın, Hân'ın ömürleri uzun olsun; bizi Osmanlı galebesinden kurtardınız; biz şahın edna kuluyuz; hazine ve hediyelerimizi kendisine takdim ile kulluğumuzu arz ederiz" diye Safikulu Han'a haber yollayınca bu haberden Safikulu Han hiddetlenip :

— "Bu kongaygidi[1] ne herzesini yer; meğer bizim şahımız oğlancık mıdır ki böyle kelimat ile firib verir; pes bizi bunda maskaralığa mı davet eder?" diye haber gönderip keyfiyeti aynı zamanda Şah Abbas'a bildirmiştir.

Bekir Subaşı, Safikulu Han'dan bu cevabı alınca hiddetlenip şah tarafından *Bağdad*'a gönderilen üçyüz kızılbaşı yanına getirterek şahın gönderdiği tacı önlerinde tekmeleyip yuvarladıktan sonra :

— "Pâdişahım günahımı afv ile Bağdad eyâletini bize verdi; varın gidip şahınıza bildirin, öyle ki *Bağdad* üzerine asker göndere; vermek ihtimalim yoktur, sonra nadim olur" deyince muhalefet edenleri öldürüp karınlarını yardırarak kale bendine astırdı, diğerleri de çıkıp gittiler.

Bekir Subaşı, tayininden dolayı Hafız Paşa'ya mektup yazıp teşekkür ettikten sonra kendisine emniyet gelmek üzere *Bağdad* önünden çekilip *Diyarbakır*'a dönmesini rica etti, o da avdet eyledi. Bütün bu hâdiseler 1032 H./1623 M. senesinde cereyan etti.

Anadolu ahvali

Bazı valilerin vaziyetleri

Celâlî eşkıyasının def'i, İran muharebesinin sona ermesi ortalığı sükûna kavuşturdu ise de *Anadolu*'daki bazı valiler kendi bildikleri gibi hareket etmekte idiler, I. Ahmed'in ölümünden sonra devam eden *İstanbul* ahvali bunların cesaretlerini arttırmış ve hususiyle Sultan Osman'ın kapıkulu ocaklarına karşı olan soğuk hareketi de bu

[1] Koca pezevenk demektir.

kabil valilerin cüretlerini ziyadeleştirmişti; hattâ Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa daha Sultan Osman'ın katlinden evvel – belki de gizli verilen bir emre istinaden – Pâdişahın yeniçerileri tedip etmek istemesinden cesaret almış, Erzurum kalesindeki yeniçerileri kaleden çıkarmış ve sekban askeri yazmağa başlamıştı.

Bundan başka *Maraş* Türkmenlerinden olan *Trablusşam* valisi Seyfoğlu Yusuf Paşa, Sultan Osman'ın katlinden cesaret alarak o taraflardaki yeniçerileri tard ile kendi sebkanlariyle âdeta müstakil gibi yaşıyordu. Hattâ Lefkeli Msutafa Paşa sadaretinde (1031 H. / 1622 M.) Seyfoğlu yerine Ketenci Ömer Paşa *Trablusşam* valisi olmuş ve Maanoğlu Fahreddin ile Yusuf Paşa'yı tedibe memur edilmişlerse de o sırada Mere Hüseyin Paşa vezir-i âzam tayin olunduğundan Seyfoğlu rüşvet vermek suretiyle makamında bırakılmıştır.

Yine böylece *Maraş* beylerbeğisi olup on bin kişilik kuvveti bulunan Kalavun Yusuf Paşa da mühim serkeşlerden olup Abaza ısyanında ona iltihak etmiş ve sonra *Sivas* önünde onun tarafından katledilmişti. *Konya* beylerbeğisi Safer Paşa da, kethüdasının zulmiyle *Konya* halkını ve sipahiyi bezdirmiş ve *Niğde*'yi zapteden Abaza Mehmed Paşa adamlarından Çopur Bekir tarafından baskına uğratılarak öldürülmüştür.

İran Muharebesi

Şah'ın Bağdad'ı muhasarası

Vaziyetten haberdar olan Şah Abbas, Karçıkay Han'ı o tarafa sevk ettiği gibi kendisi de hazırlığa başladı. Bekir Paşa, Karçıkay Han'ın müracaatına da red cevabı verince keyfiyeti *Musul*'da bulunan Hafız Ahmed Paşa'ya bildirerek otuz bin kişilik İran kuvvetinin gelmekte olduğunu da haber verdi ve zahire yardımı istedi; o da gönderdi.

Şah Abbas kat'î red cevabı alınca bizzat sefere çıktı ve 1032 şevvalinde (1623 temmuz) *Bağdad* önüne gelip muhasara etti; keyfiyet Hafız Ahmed Paşa tarafından *İstanbul*'a bildirildi ise de o sırada vezir-i âzam bulunan Kemankeş Ali Paşa ehemmiyet vermeyip vaziyeti pâdişaha bile arza lüzum görmedi. Bekir Paşa, Hafız Paşa'nın bizzat gelmesinden korkarak

Yekçeşim Hüseyin Paşa'yı yardıma istedi, fakat Hüseyin Paşa *Kızılhan* mevkiinde Şah kuvvetleri tarafından karşılanarak kaleye kapanıp müdafaada kaldı ve bu esnada Hafız Paşa'nın îkazına rağmen şahın hilesine kapılarak öldürüldü; bu suretle Bağdad'a yardımcı asker konulamadı.

Bu vaziyet üzerine Hafız Paşa'nın *Bağdad*'a yardıma gelmesi Bekir Paşa'yı korkutacağı gibi, aynı zamanda Abaza Mehmed Paşa'nın *Diyarbakır* taraflarına inmek istemesi Hafız Paşa'nın aşağıya inmesine mâni oluyordu; vaziyet *İstanbul*'a yazıldıysa da bir haber alınmadı; Hafız Paşa da *Mardin*'de kalarak iki tarafı kolluyordu.

Bekir Paşa'nın oğlunun hıyaneti ve Şah'ın Bağdad'ı alması

Şah Abbas *Bağdad*'ı iyice sıkıştırdı ve lağımlar koydurduysa da bunların çoğu bulunarak iptal edildi; zorlukla almaktan ümidini kesti. İç kalenin müdafaası Bekir Paşa'nın oğlu Derviş Mehmed'in kumandası altında idi. Şah Abbas casusları vasıtasiyle Mehmed'i avlayarak *Bağdad*'ı kendisine vermeği vadeyledi. Muhasara üç ay sürmüş kıtlık iyice artmıştı; kedi köpek kalmamış hepsi yenilmişti; fırsat bulanlar Şah ordusuna kaçıyorlardı. Bekir Paşa'nın en ziyade îtimat ettiği adamları bile kaçarak kale vaziyetinden şahı haberdar ediyorlardı.

Bekir Paşa'nın oğlu şahın vaidlerine aldanıp gizlice şahtan *Bağdad* valiliği beratını getirtti ve *Bağdat*'ın gizli kapısından şah askerini içeriye aldı; derakap kapılar açıldı; kale zaptedildi. Bekir Paşa yakalanarak şahın huzuruna getirildi ve orada oğlu Mehmed'i Şah'la beraber oturur gördü. Şah kendisine :

— "Niçin böyle yaman iş ettin?" deyince, Bekir Paşa cevap olarak :

— "Şahım yaman işi ben etmedim; bu veled-i zina etti" sözleriyle mukabele eyledi ve oğluna söğüp saydı.

Bekir Paşa ile oğlunun âkıbetleri

Bekir'in oğlu Mehmed, şaha yaptığı hizmetinden cesaret alarak babasına :

— Sen Bağdad'ı vermeğe ahd edip sözünde durmadın ve ben ol ahdi yerine getirip verdim. Şimdiden sonra mal nerede ise ver. Şah seni azad eylesin dedi. Bekir Paşa, bir mahbeste yedi gün yedi gece işkenceye uğradı;

sonra kendisini soyup ateşe karşı yağı çıkıncaya kadar eziyet edip bütün malını söylettiler. Bu hali seyreden oğlu, babasının karşısında Şah Abbas'la beraber şarap içerdi. Sonra Bekir Paşa'yı bir kayığa koyup üzerine neft döküp Dicle'de yaktılar; devletine yaptığı fenalığın ve yüzbaşı Mehmed'e yaptığının aynı cezasını gördü.

Bağdad'ın şah tarafından işgalinden sonra Bağdad'taki Sünnîler ve bu miyanda *Bağdad* kadısı, büyük cami hatibi ile şeyhi de işkence ile öldürüldüler; şehir baştan başa soyuldu, bu arada İmam-ı âzam Ebû Hanife ve Pîr Abdülkadir Geylânî türbeleri hem soyuldu ve hem yıktırıldı.

Şah Abbas *Bağdad*'da yapacaklarını yapıncaya kadar Bekir'in oğlu Derviş Mehmed'e güler yüz gösterdi işi bitince kendisinden kurtulmak isteyerek babasına böyle merhametsizce hıyanet eden adamın bana ne hayrı olacak diye kendisini *Horasan*'a sürgün etti.

Hafız Ahmed Paşa Bağdad'ın sukutunu hükûmete bildirip kendisi de *Diyarbakır*'a döndü.

Musul ve Kerkük taraflarının vaziyeti

Şah Abbas *Bağdad*'ı aldıktan sonra Karçıkay Han'ı *Mardin* taraflarının yağmasına yolladı ve sonra *Musul* halkı şaha müracaatla vali istediler, arkasından *Kerkük* de *Musul* ile beraber İranlıların eline düştü. *Diyarbakır*'da bulunan Hafız Paşa İran kuvvetlerinin gelmeleri ihtimaline binaen *Diyarbakır*'ı tahkim ile müdafaa tertibatı aldı ve bütün bu halleri *İstanbul*'a bildirdi; fakat az sonra *Musul* ve *Kerkük* İranlılardan geri alındı.

Hafız Paşa'nın vezir-i âzamlıkla İran serdarlığı

Hükûmet doğuda biri Abaza Mehmed Paşa ve diğeri *Bağdad* ve *İran* olarak iki mühim gaile karşısında idi. Abaza ısyanı vezir-i âzam Çerkes Mehmed Paşa'nın galebesiyle söndürülmüş olup bundan sonra da *Bağdad* üzerine gidilecekti; fakat *Tokat*'ta vefatı vukubulduğundan Defterdar Baki Paşa ile yeniçeri ağası Hüsrev Ağa'nın inhaları üzerine yerine kapısı mükemmel olan *Diyarbakır* beylerbeğisi vezir Hafız Ahmed Paşa vezir-i âzam olup ikinci defa *Bağdad* üzerine memur edildi (1034 H. / 1625 M.).

Bu sırada Şah Abbas, kendisine muhalefet eden bazı Gürcü beylerini yola getirmek için Karçıkay Han'ı *Gürcistan* taraflarına göndermişti. Gürcü beylerinden *Kartlı* (Kârtil) prensi Magrav Han zâhiren Şah Abbas'a sadık görünerek diğer Gürcülerle beraber Karçıkay Han'ı iğfal eyleyip askerini mağlûp ve Karcıkay'ı katleylemişler ve kendilerine yardım etmek üzere Hafız Ahmed Paşa'yı büyük muvaffakıyetler elde edileceği vâdiyle kendi taraflarına çekmek istemişlerdi; fakat vezir-i âzam *Bağdad*'ın istirdadına memur olduğu için asıl vazifesini ihmal ile sergüzeşt peşinde koşmak istemediğinden teklifi kabul etmemiş, yalnız Gürcülere îcabında yardım etmek üzere *Batum* beylerbeğisini Gürcistana serasker tayin eylemiştir.

Bağdad üzerine hareket

Diyarbakır'da hazırlığını yapan Hafız Ahmed Paşa, askerî harekât hakkında ordu erkâniyle görüştü. Kumandanlar ve tecrübeli beyler topların ve kale cengi levazımatının noksan olduğunu söyledilerse de vezir-i âzamı *Bağdad*'ın kolayca alınacağını tahmin ile anahtarlarının cebinde olduğunu söylemişti; kumandanların top noksanı hakkındaki mütaleaları kabul olunarak dört kıta *Bedoloşka* top ilâve edildiyse de bunun güllesiyle barutu hesap edilmemişti.

Bağdad muhasarası

Diyarbakır beylerbeyliğine tayin edilen Murad Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Balıkesirli İlyas Paşa ordunun öncüsü olarak ileri sevkedildiler. 1034 zilhicce ve 1625 eylülde ordu hareket etti, *Bağdad* önlerine varıldığı zaman buranın anahtarları cebinde olduğunu söyleyen vezir-i âzam tereddüde düştü ve nihayet 1035 safer ve 1625 kasımda Bağdad kuşatıldı.

Muhasara pek uzun sürdü; yapılan müteaddit hücumlar, konulan lâğımlar bir netice vermedi; zaten kale tam muhasara edilmediğinden, fırsat buldukça İran kuvvetleri kaleye girebiliyorlardı; bunun üzerine iki buçuk ay sonra yerler çadırlarla kapatılabildi; muhasaranın yetmiş ikinci günü bazı lâğımların atılmasını müteakip umumî hücum yapıldıysa da muvaffak olunamadı.

Şahın gelmesi

Şah Abbas, kalenin sıkışık vaziyetini haber alınca otuz bin kişilik kuvvetle *Şehriban* ve *Diyale* taraflarından gelip *kelek*'lerle orduya gönderilen zahireyi menetti;

bunun üzerine Hafız Paşa, ordu erkânını sipere çağırıp görüştü ve bunlara işte şah geldi, barut ve erzak azaldı ne yapmalı diye sordu. Bazıları muhasaranın kaldırılarak şahın üzerine gidilmesini veyahut muhasaranın kaldırılarak dönülmesini söyledilerse de yeniçerilerle, suvariler muhasarada sebat edilmesini ileri sürdüler.

Şah Abbas'a karşı Murad Paşa sevkedildi ise de muvaffak olamıyarak bozulup orduya geldi; bunun üzerine şah ilerliyerek asıl kuvvetlerle karşılaştı ve ilk çarpışmada İran kuvvetleri çekildi; ertesi günü Şah, Hafız Paşa'ya mektup yollayıp ben *Bağdad*'ı Celâlî elinden aldım; Pâdişah hazretlerine nâme gönderip oğlum için rica ettim, eğer vermezse size teslim ederim demiş. Buna karşı vezir-i âzam da :

— "Biz hâlen Pâdişahın vekil-i mutlakı olup anın cevabı bizdedir; ol tarafa nâme göndermeğe hacet yoktur, bu gibi sözlerle *Bağdad*'tan el çekmeziz; pâdişahın fermanı budur ki, Şah, İmam Ali ziyaretine gelmiş. Biz de varıp Şeyh Safi'yi[1] ziyaret edelim" sözleriyle mukabele etmiştir.

Şah'la muharebe

Bizzat Şah Abbas'la yapılan üç cenkten üçüncüsü pek şiddetli olmuştu. Şah'ın maksadı Osmanlı kuvvetlerini siperlerden çıkarıp sahraya çektikten sonra hücuma geçmekti; fakat Serdar-ı ekrem, Şahın maksadını anladığından yerinden ayrılmadı, ve sabahtan ikindiye kadar devam eden muharebede İran kuvvetleri bozularak çekildi; harp bir kaç defa Osmanlı kuvvetlerinin aleyhine döner gibi olduysa da Yeniçeri Ağası Husrev Ağa'nın ve bilhassa Hafız Ahmed Paşa'nın elinde ok ve yay olduğu halde askeri teşci etmeleri vaziyeti kurtararak neticeyi kazandırdı.

Şah Abbas bu muvaffakıyetsizlik üzerine anlaşmak üzere Tohte Han adında bir elçi yolladı ve uzun uzadıya görüşüldü, fakat bir netice hasıl olmadı. Bunun üzerine Şah Abbas ehliyetli birisinin murahhaslıkla gönderilmesini istemesi üzerine vezir-i âzamın selâm çavuşu Mustafa Ağa, şahın yanına yollandı.

[1] Safeviyye hânedanının ceddi olup *Erdebil*'de medfun bulunan Şeyh Safiyyüddin kastedilmektedir.

Askerin ısyanı ve serdarın avdeti

Bağdad muhasarası dokuz ay sürmüştü; asker hasta ve aç vaziyette idi, orduda at ve eşek eti kalmadığından, mazı, kestane, diken otu yeniyordu; bundan başka harp levazımatı da bitmiş gibi idi. Şahın muvaffak olamıyarak çekilerek bir anlaşma istemesi ordu erkânına ümit vermişti.

İşte tam bu sırada kapıkulu askerleri ayaklandı; "orduda yiyecek yok, at ve eşek kalmadı niçin oturuyoruz?" diye Hafız Paşa'nın çadırına hücum ettiler ve sen kızılbaşla berabersin diye kendisini ata bindirip İmam-ı âzam kulesine hapse götürüyorlardı. Bu fena hali elçi Tohte Han ile diğer İran murahhasları da seyrediyorlardı; Ocak ihtiyarları askerin önüne geçip :

— "Paşa, serdarımız ve pâdişah vekilidir, şah askeri ensemizde, bu hal nice olur? Düşman hücum ederse baş yok kim cevap verir?" diyerek vezir-i âzamı ellerinden aldılar. Biz *Bağdad*'ı almadan dönmeyiz diyen kabadayılar bu defa da gitmek yaygarasına başlamışlardı. Hafız Paşa, şaha gönderilen elçimiz gelsin bir, iki gün sonra kalkarım diye bunları yumuşattı.

Şah taraftarları tarafından el altından Hafız Paşa aleyhine tertip edilen ısyan ümit edilen neticeyi verdi; keyfiyet derhal İran elçisi tarafından şaha bildirildi.

Osmanlı murahhasının avdeti

İran ordusuna varan Mustafa Çavuş'a, Şah Abbas çok riayet ederek kalenin Osmanlıya teslimine dair nâme vereyim dedi; filhakika 1626 senesi haziran sonu (15 şevval 1035) nâmeyi yazarak çavuşa verdi ve görüşülen sulh makbulümdür, kaleden çıkan askere katiyyen ilişilmesin diyerek bir takım hediyelerle Mustafa Çavuş'u göndermişti; Osmanlı murahhası henüz ayrıldığı sırada Osmanlı karargâhındaki İran elçileri, kapıkulu askerinin ısyanını bildirmiş olduklarından şah, Mustafa Çavuş'u döndürüp elinden nâmeyi alıp yırtarak :

— "Serdar Bağdad üzerinden kalktı gitti, giden askere kale vermek olmaz; var git gördüğünü söyle" sözleriyle Mustafa Çavuş'u geri yolladı ve bu defa da *Bağdad* elde edilemedi (1626 temmuz / 1035 şevval). Bu dokuz ay muhasarada asker pek zayıf düşmüş ve çok sıkıntı çekmişti. Takatsizlik yüzünden dönünşte çok asker yollarda dökülüp kalmıştı.

Hafız Ahmed Paşa'nın azli

Vezir-i âzam vaziyeti pâdişaha arzederek ağır ağır *Diyarbakır*'a geldi. Şah Abbas Osmanlı kuvvetlerine taarruza cesaret edemiyerek o da geri döndü. Sultan Murad, Hafız Paşa'nın gönderdiği arîzayı getiren memuru huzuruna kabul ederek dinledi ve vezir-i âzama hil'at ile Halep'de kışlaması hakkında ferman gönderdi.

Hafız Paşa *Halep*'te iken *İstanbul*'da bulunan aleyhdarları, bu muvaffakıyetsizliğini ileri sürerek pâdişahı vezir-i âzam aleyhine çevirdiklerinden V. Murad, Hafız Paşa'yı azlederek yerine eski vezir-i âzam Halil Paşa'yı tayin eyledi (1036 rebîulevvel / 1626 aralık). Halil Paşa kış içinde *Haleb*'e gitmek üzere yola çıkarıldı; Hafız Paşa hakkında pâdişahın teveccühü bâki olması sebebiyle *İstanbul*'a davet olunarak sadaret kaymakamı ve damad oldu.

Abaza Mehmed Paşa'nın ikinci isyanı

Abaza'nın vaziyeti

Abaza Mehmed Paşa afvedildikten sonra levend ve sekbanları vasıtasiyle yavaş yavaş etrafa el uzatıp herkesin malını müsadereye ve yine yeniçerileri öldürmeğe başlamıştı; Hafız Paşa'nın azli üzerine efendisi olduğu için Abaza'yı ele geçirir diye ihtiyar Halil Paşa vezir-i âzam olmuştu.

Halil Paşa, *Haleb*'e geldikten sonra hazırlığını yaparak 1627 temmuzda *Halep*'ten çıkıp *Diyarbakır*'a geldi; buradan *Bağdad* üzerine gidecekti.

Bu sırada hudut üzerinde bulunan *Ahisha* kalesinin İranlılar tarafından muhasara edildiğinin duyulması üzerine *Diyarbakır* beylerbeğisi Hüsrev Paşa ile Halep beylerbeğisi Nogay Paşa ve Rumeli valileri memur edilip hepsinin üzerine de Dişlenk Hüseyin Paşa serdar tâyin olunarak *Ahisha* üzerine gönderildiler; arkalarından serdar-ı ekrem Halil Paşa da gitmeğe karar verdi ve aynı zamanda Abaza Paşa'ya da Bostan Paşa ile haber gönderip Dişlenk Hüseyin Paşa ile beraber gitmesi emrini yolladı.

Abaza Mehmed Paşa, Halil Paşa'ya mektup gönderip itaatini arzetmekle beraber kendi levendlerinin yeniçerilerden korktukları için *Muş* tarafından *Ahisha* üzerine gidilmesini kendi-

sinin de seraskerlikle paşalar ile beraber hareket etmesine müsaadesini rica etti; fakat Halil Paşa, yeniçerilerin kendisinin seraskerliğine muvafakat etmiyeceğini Abaza'ya bildirdi ve bu sefere çıkıp bir hizmet gösterirse pâdişah yanında makbul olacağını yazdı.

Abaza'nın baskını

Abaza Mehmed Paşa çok ihtiyatlı hareket edip kendisini iğfal için dökülen tatlı dillere kapılmayıp, yakaladığı bazı ulaklardan kendi katli hakkında gönderilmiş olan bazı mektuplar elde etti; fakat vaziyeti belli etmiyerek itaat eder göründü ve *Ahiska*'ya gideceğini bildirdi.

Bu sırada *Ahisha*'ya yardım olmak üzere Karadeniz yoluyla gönderilen yeniçeriler *Erzurum* önüne gelmişlerdi; asıl maksat Abaza'yı *Erzurum*'dan çıkardıktan sonra avlamaktı; fakat Abaza, aleyhinde olan bütün harekâtı casusları vasıtasiyle haber aldı; nihayet bir gün erkenden *Erzurum*'dan çıkıp yeniçerileri bir baskınla öldürmüş ve sonra Dişlenk Hüseyin Paşa kumandasındaki kuvvetlere hücum etmişti; bu baskın neticesinde Dişlenk Hüseyin Paşa maktul ve diğer paşalar esir düşmüşlerdi. Abaza Mehmed Paşa, esir ettiği paşalardan Bostan Paşa'dan maadasını ve bazı ileri gelen adamları boğdurup, yeniçerilerin zabitlerini de dörder parça ederek *Erzurum* kalesi bedenlerine astırdı ve *Erzurum* ve havalisine adamlar gönderip hiç bir yeniçeriyi geçirmez oldu.

Zaten tedbirsizce hareket eden vezir-i âzam Halil Paşa bu faciayı haber alınca müteessir oldu. Bu esnada *Ahisha* kalesi imdatsızlık yüzünden İranlılara teslim olduysa da bir müddet sonra geri alındı. Halil Paşa *Erzurum* taraflarına gelip Abaza Mehmed Paşa'yı muhasara ettiyse de yanında büyük toplar olmadığından kış gelmesi üzerine yetmiş gün sonra geri döndü (rebiulevvel 1037 / kasım 1627).

Hüsrev Paşa'nın Abaza üzerine tayini

Üzerine aldığı işi yüzüne gözüne bulaştıran vezir-i âzam Halil Paşa'nın azli üzerine yerine Şeyhulislâm Yahya Efendi'nin tavsiyesiyle kubbe vezirliğinde bulunan eski yeniçeri ağası Boşnak Hüsrev Paşa'nın tâyini muvafık görülmüştü. Fakat Hüsrev

Paşa'nın vezirliği pek yeni olup kendisinden çok eski olan sadaret kaymakamı Recep Paşa varken ona takaddüm etmeği istenmediğinden iş kitabına uydurularak Hüsrev Paşa *Diyarbakır* valiliği ile *İstanbul*'dan çıkarılıp arkasından kapıcılar kethüdası vasıtasiyle mühr-i hümâyun gönderilmiş ve *İzmit*'de iken veizr-i âzam olmuştur (1037 şaban / 1628 nisan). Hüsrev Paşa doğru ordunun kış karargâhı olan *Tokad*'a gitti. Hüsrev Paşa, sert ve amansız olup hakkınad şikâyet edilenleri haklı, hakzsız derhal öldürürdü; orduda kuvvetli bir disiplin temin etmiş ve maiyyetindeki bütün kumandanları titretmişti.

Abaza'nın zor durumu

Mehmed Paşa'nın etrafında kendisine taraftar olanlar durumunu beğenmiyerek bunun sonunun felâket getireceğini düşünüp hükûmete dehalete karar vermişler ve bu arada *Erzincan* ve *Bayburt* beyleri maiyyetleriyle *Tokat*'a gelmişler ve gelen askerlere bölükler verilmiş ve bunu duyanlar fırsat buldukça Abaza'nın yanından kaçıp gelmeğe başlamışlardı.

Maiyyetinden bir kısmının kendisinden ayrılması Abaza'yı korkutmuş ve onun da Bekir Subaşı gibi hareket edeceğine dair bir takım rivayetler duyulunca vezir-i âzam acele *Erzurum* üzerine hareket etmişti. Bu sırada Abaza Mehmed Paşa, *Hasan kale*'si muhafızı olup kendisine muhalefet eden Arnavut Yusuf Paşa'yı muhasara etmekte iken vezir-i âzamın kendi üzerine geldiğini duyunca hemen *Erzurum*'a döndü. Abaza, Hüsrev Pşa'nın onbeş yirmi güne kadar gelebileceğini tahmin etmişti; halbuki aldığı haber üzerine vezir-i âzam ağırlığını geride bırakarak on dört günlük mesafeyi iki günde alarak 1628 ağustos sonlarında *Erzurum* önüne geldi; kendisinden birkaç gün sonra da toplar ve sair ağırlıklar yetişti (3 muharrem 1038 / 2 eylül 1628).

Abaza'nın İran şahına müracaatı

Mehmed Paşa, kendi maiyyeti kuvvetlerinin kaçmaları ve bunları Hüsrev Paşa'nın himaye edip tatmin etmesi ve Osmanlı ordusundaki sıkı disiplin sebebiyle kendi vaziyetini tehlikeli gördüğünden içine korku düşmüştü; bundan dolayı kethüdası Çopur Bekir ile Küçük Abaza ismindeki bir adamını İran şahına göndermişti. Bu müracaat üzerine Şah Abbas, Şemsi Han kuman-

dasiyle birkaç bin asker göndermiş ve yukarıda söylendiği üzere Hüsrev Paşa bu şayiayı tam vaktinde haber alarak acele *Erzurum* üzerine yürümüştü[1]. Vezir-i âzamın süratle gelmesi Abaza'nın hesap ve tahminini bozmuş, zahire ve hayvanları ve bir kısım askerini kale içine almadan Hüsrev Paşa yetişmişti.

Erzurum muhasarası ve Abaza'nın dehaleti

Kale vezir-i âzam tarafından tamamen kuşatıldı ve 15 eylül 1628'de sipere girildi, toplar kurulup kale dövülmeğe başlandı. Hüsrev Paşa, muharebeden el çekerek kendi yanına gelenlere bölük vereceğini[2] ilân eylediğinden, kaçıp gelenler çoğaldı ve bu çözüntü Abaza'yı telâşa düşürdüğünden canını kurtarmak kaygusiyle şeyhi olan Seyyid Abdülrrahim[3] ile *Kayseri* âlim ve şeyhlerinden altı kişiyi Hüsrev Paşa'ya göndererek canına, malına ve adamlarına zarar gelmemek üzere teslim olacağını bildirdi; kendisine istediği tarzda amannâme gönderildi.

Abaza Mehmed Paşa, yeniçeri ocağındaki büyük ağa-

[1] Şemsi Han *Erzurum* taraflarına geldiği zaman kalenin kuşatıldığını haber aldığından geri dönüp *Kars* kalesini işgal etmek istediyse de Kars muhafızı Köse Safer Paşa daha evvel davranıp bir baskınla Şemsi Han kuvvetlerini bozup kendisini de yakalayarak Hüsrev Paşa'ya göndermiştir. Şemsi Han, *İstanbul*'a getirilerek *Rumelihisarı*'nda hapsedilip kendisine yiyecek tayin edilmiş idi; sonra yemeğini getiren Ermeni dönmesiyle anlaşarak kale penceresinden iplerle inip sahile getirilen kayığa atlayarak kaçmağa muvaffak olmuştur (*Naîma*, c. 3, s. 45).

[2] Bölük vermek, kapı kulu suvari bölüklerinden birine kaydedilmek demekti.

[3] Tarihlerde Abaza Şeyhi diye meşhur olan Sarı Babazâde Şeyh Seyyid Abdurrahim Bayramî, *Kayseri*'li olup İbrahim Tennurî ahfadından imiş. Isyan etmeden evevl Abaza Mehmed Paşa bu zata intisap etmiştir. Abaza'nın *sahip huruc* olduğunu telkin ile safdil olan Mehmed Paşa'nın ısyanda ayak diremesine sebep olmuştur. Daha sonraları yani 1044 H. - 1634 M.de Abaza'nın katlinden iki buçuk sene sonra *Kayseri*'deki tekkesinde oturmakta olan Seyyid Abdurrahim *İstanbul*'a gelerek bazı mukarriplerin sevkiyle pâdişaha da hulûl etmiş ve kendisine *Üsküdar*'da bir konak verilmişti. Bazan pâdişah tarafından kabul olunan Abaza Şeyhi, hükümdara bazı rüyalar söyleyip bu miyanda "Yeniçeri tâifesinden sizin vücûdunuza zarar görünür, katl-i âm mümkün değilse bari kisvelerini tebdil etseniz iyi olur, âlem-i gayıptan işaret vardır" gibi ortalığı ihtilâle verecek sözler sarfetmesi dolayısiyle evvelki halleri de gözönüne alınarak katlolundu (1047 H. - 1637 M.).

lardan Koca Muslihuddin Ağa'nın[1] gelmesiyle kaleden ineceğini bildirdiğinden Muslihuddin Ağa, Abaza şeyhiyle beraber kalcye yollandı ve Abaza da gelip teslim oldu; kendisine samur kürk ve ağalarına hil'atlar giydirildi ve maiyyeti adamlarına bölük ve cebecilik verildi; *Erzurum* valiliğine yeniçeri ağası Halil Ağa tayin edilip Hüsrev Paşa, Abaza da beraberinde olarak *İstanbul*'a geldi[2]; IV. Murad kendisini afvederek Bosna valiliğine tayin etti (1038 H. / 1628 M.).

Hüsrev Paşanın İran seferine hareketi

Plân ve programsız hareket

1629 baharında vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Hüsrev Paşa İran seferine hareket etti. Hedef *Bağdad*'ın istirdadı idi; 1037 H. / 1628 M. de Şah Abbas vefat etmiş ve yerine torunu Şah Safi hükümdar olmuştu. Ordu *Musul*'a geldi; kış fazla olduğundan *Dicle* ve *Zab* nehirleri taşmıştı; *Bağdad* taraflarını su basmış olduğundan o taraflarda bir iş görülemiyeceği için sular çekilinceye kadar ordunun gerisini tehdid etmek ihtimali olan *Erdlan* ve *Şehriban* hâkimi Ahmed Han'ın ülkesinin vurulmasına karar verilerek *Şehrizor* tarafına gidildi; *Gulanber* kalesi tamir olunarak içine asker kondu ve burası *Şehrizor* beylerbeğiliği merkezi yapılarak valiliğine de Arnavud Mustafa Paşa tayin edildi; Kürd beylerinin sözleriyle hareket eden vezir-i âzam buralarda vakit geçirmek suretiyle *Bağdad* işini askıda bıraktı.

Genç Osman

Hüsrev Paşa *Şehrizor* taraflarında bulunurken, serdar *Bağdad* üzerine gelmiştir diye çölü geçerek *Bağdad*'a gelmekte olan Şam Trablus beylerbeğisi Parmaksız

[1] Koca Muslihuddin Ağa *Bosna*'lı olup *Mimar Ağa damadı* denmekle meşhurdur. Yeniçeri ocağından yetişmiş mükerreren sekbânbaşı olmuştu. Ölümü tarihi olan 1060 H. - 1650 M. senesine kadar ocaktaki mühim işler bunun sözüyle halledilirdi. Dessas, tilki tabiatlı bir şahıs olup ocağın akıl kâhyası idi. Vezirler bunun muvaffakıyetiyle yeniçeri ocağının müzaheretine nâil olurlardı. Ocağın ikide bir ısyan etmek suretiyle bozulmasında müessir olmuştur.

[2] Şair Nef'i'nin :

Âferin ey alem-efrâhte serdâr-ı dilir
Safder-i kal'a-küşâ saf-şiken-i kişver-gîr

matlaiyle başlayan meşhur kasidesi Hüsrev Paşa'nın Abaza'yı elde edip *Erzurum*'u alması üzerine kaleme alınmıştır.

Mustafa Paşa *Kerbelâ*'ya geldiği zaman orasının İranlılar tarafından işgal edilmiş görüp acemleri tard ettikten sonra keyfiyeti vezir-i âzama yazmış, o da Abaza Mehmed Paşa'nın adamlarından cesur bir yiğit olan Genç Osman'ı bir miktar askerle o taraflara yollamıştı. Genç Osman *Necef*, *Hille*, *Remahiye* taraflarını işgal ile *Kerbelâ*'nın muhafazası için o taraflarda kalmıştır.

Bağdad muhasarası

Hüsrev Paşa, çapul yapmak istiyen Kürd beylerinin sözlerine uyarak İran hududunu iyice aşıp *Mihriban* kalesini almış ve burada Zeynel Han ile yaptığı Meydan muharebesi, Sivas beylerbeğisi Halil Paşa'nın yerinden ayrılmayarak sebat göstermesi üzerine kazanılarak[1] *Hemedan*, *Hasanâbad*, *Dergezin* tarafları yağmalandıktan sonra *Bağdad* tarafına dönülmüştür (1039 zilkade / 1630 haziran). Zeynel Han muvaffak olamamasından dolayı Şah tarafından öldürülüp yerine Rüstem Han *Hanlarhanı* olmuştur.

Osmanlı ordusu, yolda kendisine baskın yapan *Lûristan* beyini fena halde bozduktan sonra daimî bir yürüyüşle 28 Muharrem 1040'da (1630 eylül) *Bağdad*'a gelerek muhasara etti. Atılan toplar ve yapılan hücumlardan bir netice hasıl olmadı. murtaza ve Zor Paşa'lar gibi değerli kumandanlar şehit düşmüşler ve yukarıda adı geçen babayiğit Genç Osman topuğundan okla vurulup Dicle kenarında bulunduğu için nehre düşerek boğuldu. Nihayet 1630 ekim ayında avdete karar verilerek *Musul*'a gelindi; *Bağdad*'ın alınmadığını duyan İran beyleri taarruza geçip *Dertenk*, *Şehrizor* taraflarını ve daha sonra *Hille*'yi aldılar.

Hüsrev Paşa'nın azli

Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem Hüsrev Paşa, müfritâne katl ve tehdit ile iş görmek istemiş, Kürd beylerinin iğfaline kapılıp *Bağdad*'ı istirdada gitmiyerek İran topraklarında lüzumsuz blöfler yapmış, boş zaman geçirmiş, *Bağdad* muhasarasından da eli boş dönmüş, İran hududundaki bazı yerlere birer miktar asker koymuş, ve sonra bunların İranlılara esir düşmesine sebep olmuş, muvaffakıyetsiz-

[1] Halil Paşa, bu sebatından dolayı Demirkazık Halil Paşa diye şöhret bulmuştur.

liklerini şuna ve buna yükleterek bir haylı vezir, beylerbeyi ve sairlerini öldürtmüş ve ocak zorbalarını himaye ile onlar vasıtasiyle mevkiini muhafaza edebileceği zannına düşmüştü. Nihayet 1636 ekim ayında (1041 rebîulevvel) vezir-i âzamlıktan azlolunarak yerine ikinci defa Hafız Ahmed Paşa getirilmiştir.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIRIM HANLIĞI İHTİLÂFI

Gazi Giray'la Canbey Giray'ın hanlıkları arasındaki olaylar

Gazi Giray'ın ölümünden sonra

Kırım Hanı meşhur şair ve mücahid ve eski bir tâbir ile *Sahib-üs-seyf ve'l-kalem* Gazi Giray'a 1608 martında (16 zilkade 1016) I. Ahmed tarafından bâdema hanlığın Gazi Giray evlâdına inhisarına dair bir ferman verilmişti. Gazi Giray ölünce *İstanbul*'dan beratı gitmeden evvel yerine geçen oğlu Tohtamış, hanlığa geçmişti. Tohtamış'ın hodbehod Hanlığa geçmesini bazı devlet erkânı hoş görmediklerinden, Gazi Giray'ın yerine I. Ahmed'in fermanı hilâfına küçük biraderi Selâmet Giray[1] hanlığa ve Saadet Giray'ın oğlu Mehmed Giray da Kalgaylığa münasip görülüp deniz yoluyla *Kırım*'a gönderildiler (1016 zilhicce ve 1608 nisan).

Tohtamış haklı olarak hanlık menşurünü beklerken bunun, amcası Selâmet Giray'a[2] verildiğini duyunca öldürülmekten korkarak kardeşi Safer Giray'la birlikte kara yoluyla *Rumeli*'ye gelirlerken yolda Kalğay Mehmed Giray'a rastlayıp onunla müsademeden sonra maktul düşmüşlerdir.

Mehmed Giray ve Şahin Giray mâceraları

Kalgay Mehmed Giray'ın, validesi tarafından münasebetine mebni çerkesler arasında bulunan kardeşi Şahin Giray'la mektuplaşarak Kırım hanlığını elde etmek için çalıştıkları anlaşılması üzerine Mehmed Giray'ın îdam edilmesi hakkında emir verilmiş

[1] *Gülbün-i hânân*'da Selâmet Giray, Devlet Giray'ın oğlu gösterildiği halde *Düvel-i islâmiye*'de II. Mehmed Giray'ın oğlu olarak kayıtlıdır. Ben birinci eserin yazdığını tercih ettim.

[2] Selâmet Giray, biraderi Gazi Giray'a kalgay tayin edilmiş ise de Gazi Giray'ın kendisini öldürmesinden korkarak *Kırım*'dan kaçıp Celâlî Deli Hasan'ın yanına gidip bir müddet onunla gezmiş ve sonra yaptığına peşiman olarak hükûmete dehalet edip affolunmuş ise de Gazi Giray'ın ricası üzerine *İstanbul*'da *Rumelihisarı*'nda nezaret altına alınmıştır. Han ilân edildiği zaman dört seneden beri Mehmed Giray'la beraber orada mevkuf bulunuyordu.

ise de işten daha evvel haberdar olan Mehmed Giray hemen biraderi Şahin Giray'ın yanına kaçmış ve yerine Canbey Giray *Kalgay* ve Devlet Giray da *Nureddin* olmuşlardır.

Selâmet Giray'ın hanlığı iki sene kadar sürmüş ve ölünce yerine üvey oğlu ve Kalgayı bulunan Canbey Giray Kırım hanlığına tayin edilmiştir (1019 H. / 1610 M.).

Selâmet Giray zamanında *Kafkasya*'ya kaçmış olan Mehmed Giray'la Şahin Giray, Canbey Giray'in hanlığını duyunca *Akkerman* taraflarında yurt tutup *Rusya*'ya akın yaparak elde ettikleri esirleri satmak suretiyle geçinmekte idiler. Bu sebeple yanlarına epi çapulcu toplamışlardı. Canbey Giray bu halden ürkerek oradan uzaklaşmaları için *İstanbul*'dan emir getirtti ve kendileriyle çarpışarak cemiyetlerini dağıttı. Mehmed'le Şahin Giray yaralı olarak bir tarafa saklanabildilerse de diğer kardeşleri Çoban Giray maktül düştü; bunların tekrar faaliyete geçeceklerini haber alan vezir-i âzam Nasuh Paşa, Mehmed Giray'ı hanlık vadiyle ve tatlı dille itaat ettirerek dört yüz kadar maiyeti ile getirtti. I. Ahmed, Mehmed Giray'ı kabul ederek görüştü (1021 H. / 1612 M.). Mehmed Giray'a *İstanbul*'da *Vefa* semtinde bir konak tahsis edilerek bütün masarifi hükûmet tarafından verildi. Aynı senede Sultan Ahmed ikinci defa *Edirne*'ye giderken Mehmed Giray'ı da yanına aldı. Bu seyahattaki av esnasında pâdişah bir âhuyu kovalarken bu takipten haberi olmayan Mehmed Giray da bir taraftan çıkarak bir okla âhuyu vurmuştu. Sultan Ahmed'in buna canı sıkılmış ise de sesini çıkarmamış, fakat etrafındaki riyakârlar atılan ok ya pâdişahımıza rast gelseydi diye söylenerek Mehmed Giray'ı *Yedikule*'ye hapsettirmişlerdir. Mehmed Giray'ın bu vaziyetini duyan kardeşi Şahin Giray *İran*'a kaçmış ve Mehmed Giray da Sultan Ahmed'in ölümüne kadar beş sene *Yedikule*'de kalıp sonra kaçmağa muvaffak olmuş fakat *Bulgaristan*'da *Pravadi* taraflarında yakalanarak *İstanbul*'a getirilip evvelâ *Yedikule*'ye hapsedilmiş ve sonra *Rodos* adasına gönderilmiştir. 1029 H. / 1620 M. de Mısır valiliğiyle memuriyeti mahalline giden Mere Hüseyin Paşa *Rodos*'a uğrayıp orada Mehmed Giray'la görüşmüş ve vezir-i âzam olursa kendisine Kırım hanlığını vâd eylemiştir.

II. Osman'ın cülûsunda vezir-i âzam Halil Paşa'nın İran

seferi esnasında Kırım hanı Canbey Giray'da orduya gelmiş ve *Serav* sahrasında İran kuvvetlerine mağlûp olması üzerine aleyhdarları hanın uğursuz olduğunu parmaklarına dolayarak vezir-i âzam olan Mere Hüseyin Paşa'nın da sevkiyle Canbey Giray azlolunarak *Rodos*'tan getirilen Mehmed Giray Kırım hanı ilân edilip Canbey Giray da bir miktar tahsisatla *Rodos*'ta oturtulmuştur (1032 H. / 1623 M.). İran'a kaçmış olan Şahin Giray, biraderinin Kırım hanlığını duyunca *Trabzon*'a gelip oradan *Kırım*'a geçerek kalgaylığa tayin edildi.

Mehmed Giray'la kardeşi, hükûmetin müşkül durumundan istifade ile kendilerine muhalif olanları bertaraf etmişler ve bunlardan korkan hanzâdeler *Rumeli*'ye kaçmışlardır; hattâ Mehmed Giray, Nureddin'liğe tayin edecek bir hanzâde bulunmadığı için Kırım hanları sülâlesine mensubiyeti meşkûk olan Çoban Mustafa adında birini kendisine *Nureddin* tayin ettirmişti.

Mehmed Giray'la kardeşinin hareketleri hükûmetin dikkatini çekti ise de merkezdeki müşkül durum sebebiyle kendilerine ses çıkarılmamakta idi. Hattâ Şahin Giray'ın îtikat ettiği bir müneccim, adı kuş adlarından biri olan bir kimsenin âleme pâdişah olacağını söylemesini Şahin Giray kendisi zannederek ümide düşmüş ve bunların Osmanlı topraklarına taarruz edecekleri de şâyi olmuştu; fakat hâdiselerin tetkikine nazaran bu iki kardeş aleyhindeki sözler hep propagandadan ibaret olup asıl mesele kızlar ağası Mustafa Ağa'nın Mehmed Giray hakkındaki kini idi ve bu tebeddül onun tesiriyle yapılıyordu[1].

Bunun üzerine devlet erkânı görüşerek zaten evvelce lüzumsuz yere azladilmiş olan sabık Kırım Hanı Canbey Giray'ın tekrar tayini muvafık görülerek *Rodos*'tan getirtilip deniz yoluyla

[1] Mehmed Giray'ın, Mehmed Subaşı'ya naklettiğine göre evvelâ *han* dururken *sultan* adındaki *mirza*, han olamazdı. Canbey Giray'ın babası sultandı; hanlık kendisine verilmek îcap ederdi, fakat *Çaşnigirbaşı* vasıtası ve Kızlar Ağası Mustafa Ağa'nın delâletiyle Canbey Giray'a verilmişti. Kızlar Ağası Mustafa Ağa vazifesinden azlolunup *Mısır*'a gönderilirken, *Rodos*'ta Mehmed Giray kendisini görüp Elhamdülillâh seni tard ve red olunmuş gördüm demiş. Fakat Mustafa Ağa, IV. Murad'ın cülûsunu müteakip tekrar kızlar ağalığına getirilince o sırada Kırım hanı bulunan Mehmed Giray'ı azlettirip Canbey Giray'ı tekrar tayin ettirmek isteyerek metinde gösterdiğimiz perişanlığa ve devlet otoritesinin sarsılmasına sebep olmuştur. Kızlar ağası Canbey'in tekrar tayini işinde iki yüz bin kuruş rüşvet almıştır.

Kefe'ye gönderilip Kırım mirzalrı ve Şirin beyleriyle Kırım ulemasına da hükümler yollanmıştır; fakat Mehmed Giray azli kabul etmiyerek Canbey Giray'a karşı çıkmış, bunun üzerine keyfiyet *İstanbul*'a bildirilerek emir gelinceye kadar Canbey Giray *Kefe*'de kadının evinde misafir edilmiştir. Kırım halkı Canbey Giray'ı istemeyip Mehmed Giray'ın ipkasında ısrar ettiklerinden iş sarpa sarmıştır.

Bunun üzerine Akdeniz seferine çıkacak olan kaptan-ı derya Recep Paşa'nın bu işi halletmesi takarrür ederek *Kefe*'ye sevk edildi; halbuki Mehmed Giray başına kırk bin kişilik bir kuvvet toplamış çarpışmayı göze almıştı. Recep Paşa, Mehmed Giray'la kardeşi Şahin Giray'a nasihat yollu mektuplar gönderdi ve kendilerine *Hersek* ve *Mora* sancaklarını teklif etti. Şahin Giray, senelerce uzak kaldığı memleketine gelip beş gün oturmadan hanlığın Canbey Giray'a verildiğini zikr ile :

— "Bizden ne cürüm sudur etti ki bu hakarete müstahak olduk" dedikten sonra kendi kuvvetlerinden bahis ile şayet Kırım'ı terk ederlerse orasını düşmanın istilâ edeceğini beyan ve bu vaziyet üzerine Osmanlının *Kefe*'de oturamıyacağını yazarak kendilerinin tekrar tayinlerini rica etmiştir.

Mehmed Giray'ın Kefe'yi işgali

Kefe'den çıkılıp *Kırım*'a doğru gidildikçe Kırımlıların kendisine iltihak edeceklerini söyleyen Canbey Giray'ın zannı boşa çıktı; çünkü *Kefe*'den üç konak ayrıldıktan sonra Mehmed Giray bunların karşısına dikildi. Canbey'e hiç iltihak eden olmadı ve Recep Paşa'nın da geri dönmesine imkân kalmadı. Hanlığın yine Mehmed Giray'da kalmak şartiyle müşkül durumdan kurtulunmak istendi. Bunun üzerine Canbey Giray, Recep Paşa'ya :

— "Mehmed Giray beni sizden ister, ben giderim" diyerek *Kefe*'ye kaçtı. Hanın kaçtığını gören asker nereye gitti diye yavaş yavaş ordudan ayrılmağa başladığından bu hali hisseden tatar kuvvetleri ordugâha baskın yapıp yaya olan yeniçeri, cebeci ve azapları çiğneyerek ordugâhı yağmaladılar; iki paşa maktul olup *Kefe*'ye kaçabilenler gemilere can attılar. Şahin Giray *Kefe*'ye girip ahalinin üç güne kadar gemilerle gitmelerini îlân etti.

Mehmed Giray'ın tekrar tayini

Bu vaziyet üzerine *Kefe*'yi kurtarmak için yeniçeri ocağından Mehmed Subaşı *Kefe*'ye Şahin Giray'a yollandı; o bunu, dört saat geride bulunan Mehmed Giray'a gönderdi; görüşüldü; Mehmed Giray, kendisine karşı yapılan haksız muameleden şikâyet etti; ocak çorbacısı, hanın haklı olduğunu teslim etti ve aynı zamanda *Kefe*'den çıkılmaz, toplar ve esirler verilmezse bunun büyük bir seferi intac edeceğini söyledi ve Han ile mirzaların ve nogay beylerinin kararlariyle çorbacının teklifi kabul edildi ve Mehmed Subaşı *İstanbul*'a döndü ve Mehmed Giray'a hanlık ve Şahin Giray'a da kalgaylık beratları yollandı ve *Kefe*'yi teslim alan Recep Paşa da *İstanbul*'a döndü (1033 H. / 1624 M.).

Şahin Giray'ın mezalimi

Bu vaziyet hükûmetin nüfuz ve îtibarını sarstığı gibi bilâkis Mehmed Giray'ın mevkiini de kuvvetlendirdi. Muarızları hep baş eğdiler; muhaliflerini öldürmede ifrata vardı; hattâ Osmanlı hükûmetinin bu son muvaffakıyetsizliğinden cüreti artan Şahin Giray, *Ulu Nogay* mirzalarından olup *Hotin* savaşındaki hizmeti sebebiyle kendisine *Silistre* beylerbeyliği verilen Kantemir Paşa'nın *Kırım*'daki hânümanını söndürdü, ailesini, çocuğunu ve maiyyetini öldürdü; hamile olan zevcesini şişe vurup kebap gibi ateşte çevirdi; bundan başka büyük bir kuvvetle Rumeliye yürüyüp *Tuna* suyunu geçip, *Akkerman*, *Kili*, *İsmail* ve *Yergöği* taraflarını istilâ edip yağmaladıktan sonra *Edirne*'ye saldırmak istedi.

Kantemir'in Şahin Giray'a galebesi

Kırım'da ailesi hakkında yapılan faciayı haber alan Kantemir Paşa vaziyetten şikâyet için *İstanbul*'a geldi, Şâhin Giray'dan şikâyet edip muharebe için izin istedi ve aldı ve *Silistre* sancağından otuz bin kişilik bir kuvvet topladı, yanında Rumeli Sancak beyleri ve Hacıkey Paşa vardı. *Babadağı* ve *Dobruca* kuvvetleri de kendisine iltihak eden Kantemir Paşa müthiş bir muharebeden sonra Şahin Giray'a galebe etti; Şahin Giray bir kayıkla *Tuna*'nın karşı yakasına geçerek kurtuldu (1033 H. / 1624 M.).

Mehmed Giray'ın azli ve tekrar muhalefeti

Kantemir Paşa'nın galebesinden sonra Mehmed Giray sesini kesmiş, fakat kendisini samimî olarak afvetmemiş olan hükûmete karşı uyanık bir halde bulunmuştu; *Kırım*'ı keyfî surette idare edip bu şımarıkça haline karşı bir gaile çıkmamak için ses çıkarılamıyordu; hattâ hükûmet yeni bir gaile çıkarmamak için Kantemir Paşa'yı *Silistre*'den alarak *Gömülcüne* sancağına tayin etmiş ve bununla beraber Kırım hanına ilk fırsatta kuvvetli bir darbe vurmak tasavvuruna mebni *Kantemir*'e hazırlanması emrolunmuştu.

Aradan bir müddet geçtikten sonra hükûmet evvelki başarısızlığını gidermek için aldığı tertibat üzerine Mehmed Giray'ı azledip Canbey Giray'ı tekrar hanlığa tayin etti (1037 ramazan / 1628 haziran) ve yeni Han ile Kalgayı Devletgiray'ı denizden altmış kadırga ve otuz beş firkate ve mühim bir kuvvetle *Kefe*'ye gönderdiği gibi kara tarafından da Vezir Hasan, Kenan ve Beylerbeyi Kantemir Paşalar memur olmuşlardı.

Donanma *Kefe*'ye asker çıkarınca Mehmed Giray, karşı koydu ise de gafil avlandıkları için mağlûp olup Şahin Giray'la beraber *Lehistan*'a kaçtılar; bunun üzerine Hasan Paşa, Canbey Giray'ı Kırım tahtına oturtup sonra *Özi* nehri kenarında Özi kalesini yaparak muhafazasına Hüseyin Paşa'yı bıraktıktan sonra *İstanbul*'a döndü.

Mehmed ve Şahin Giray'ın akibetleri

Bunlar *Lehistan*'da bulunurlarken Ruslarla *Lehliler*'den aldıkları kırk bin kişi ve kendilerine taraftar bazı Tatar kuvvetleriyle Canbey Giray'ı elde etmek için *Kırım*'a yürüdülerse de Canbey Giray kendi askeri ve Kantemir ve *Nogay* kuvvetleriyle mukabele edip iki gün süren harpten sonra Mehmed Giray kuvvetlerine galebe ettiler. Esir edilen Leh hatmanının başı kesildi, memesi üzerine kurşun isabet eden Mehmed Giray yaralanarak öldü, bu hali gören Şahin Giray kaçtı. Mehmed Giray'ın ölüsü bulunarak *Bahçesarayı*'ndaki *Eski yurt*'ta ceddi Semiz Mehmed Giray Han'ın yanına gömüldü (1037 H. / 1628 M.).

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

IV. MURAD'IN SALTANATI ZAMANI

Pâdişahlığının ilk on senesi

İlk seneleri IV. Murad onbir buçuk yaşında amcası Mustafa'nın ikinci defaki hal'inde 1623 tarihinde hükümdar îlân edilmiş olduğundan işleri saraydan validesi Kösem (Mahpeyker) Sultan ile kızlar ağası Mustafa Ağa idare ediyorlardı; yukarıda onikinci bölümde gösterildiği üzere *İstanbul* ve *Anadolu*'daki durumlar iyi olmadığı gibi hiç yoktan devletin başına bir de *İran* gailesi çıkmıştı.

Sultan Murad çocuk denecek çağına rağmen saltanat işlerine yabancı kalmayarak her işi öğrenmek ve mahiyetini anlamak istiyordu; çok zeki ve seri kavrayışlı ve hafızası kuvvetli olan genç hükümdarın yaşı ilerledikçe devlet işlerine alâkası artmakta idi. Abaza Mehmed Paşa'nın ısyanının birincisi bastırılıp kendisi *Erzurum* valiliğinde bırakılmıştı. Abaza vakası ve İran muharebesi dolayısiyle kapıkulu ocaklarının cepheye gitmeleri *İstanbul*'da ocak tegallübünü sükûnete inkılâp ettirmişti.

Valide Kösem Sultan kendisine saray dışında bir muhit yapmak istediğinden, Sultan Ahmed zamanından beri tanıdığı Hafız Ahmed Paşa'yı vezir-i âzam tayin ettirmişti. *Diyarbakır* valiliğinden sonra vezir-i âzam tayin edilen Hafız Ahmed Paşa, Bağdad muhasarasından sonra azlolunmuş, fakat derhal *İstanbul*'a davet olunarak kubbe vezirliğine tayin edilmiş ve aynı zamanda Sultan Ahmed'in kızı Ayşe Sultan'la evlendirilmiştir. *İstanbul*'da iktidarı elinde tutmak isteyen biri Hafız Ahmed Paşa ve diğeri Boşnak Recep ve Hüsrev Paşa'lara mensup olarak birbirine rakip iki zümre vardı; pâdişah ve validesi Hafız Paşa'yı tutuyorlardı. Hafız Ahmed Paşa'nın birinci defa sadaretten azlinden bir müddet sonra Hüsrev Paşa, vezir-i âzam olmuştu.

Hüsrev Paşa'nın azline yeniçerilerin muhalefetleri

Boşnak Hüsrev Paşa Abaza'yı teslim alıp *İstanbul*'a getirdikten sonra 1038 H./1628 M. de *Bağdad*'ı kurtarmağa memur edildiği halde 1041 H./1631 M. tarihine kadar iki buçuk sene dolaştıktan ve lüzumsuz şiddeti dolayısiyle bir haylı da kan döktükten sonra bir iş göremeden geri dönmüş ve bunun üzerine Hafız Ahmed Paşa ikinci defa vezir-i âzam[1] ve pâdişahın musahibi Hasan Halife de yeniçeri ağası olmak suretiyle hükûmet idaresi ve yeniçeri ocağı pâdişaha mensup şahsiyetlere verilmişti. Bu sırada Hüsrev Paşa *Diyarbakır*'da bulunuyordu, azli kendisine tebliğ edildiği zaman yeniçeriler :

— "Bu kadar belâ ve mihnet çekip düşmandan intikam alacak yerde senin azline sebep olan kimdir? Bize senden gayri serdar gerekmez" diye ayaklanmışlarsa da bu hâdiseden memnun olan Hüsrev Paşa zevahiri muhafaza için :

— "Biz pâdişaha âsi değiliz, muhalefet iyi değildir, emir kendinindir, bizler onun kullarıyız; kimi dilerse istihdam eylesinler" dedi; zorbalar kendisini serdar yapmak için pâdişaha müracaat etmek istedilerse de bunları sureta teskin ile defterhaneyi mühürleyip kaleye koydu ve *Diyarbakır* valisi Tayyar Mehmed Paşa'yı serdar vekili bırakarak *Tokat* taraflarına gitti, yolda kendisinden mühr-i hümâyunu almağa gelen kapıcılar kethüdası Ahmed Ağa'yı görüp mührü verdi.

Sipah zorbalarının faaliyetleri

Hüsrev Paşa'nın azli Kapıkulu suvarisi yani Sipah zorbalarının işlerini bozdu; çünkü bunlar Paşaya güvenerek serbest hareket ediyorlardı. Bunların Anadolu'nun muhtelif yerlerinde dernekleri vardı; içlerinden en azılısı Dağlar delisi Süleyman adında birisi olup *Beyşehri*, *Seydişehri*, *Bozkır*, *Karaman* ve havalisi ocak sipahileri bunun avenesindendiler; Süleyman'ın vefatı üzerine yerine akrabasından Deli İlahi denilen ikinci bir deli zorba geçmişti; bu, *Seydişehri*'nde oturuyordu; yine bu zümreden

[1] Hafız Paşa'nın ikinci defaki vezir-i âzamlığına Âdem Dede'nin bir mısrâ ile farsca dört tarih söylemesi pek sanatkârane olduğu için aşağıya yazıldı:

آدم دعا گویت شده هاتف بگفت تاریخ چار
خاتم ـ بحافظ آمده ـ با ظل حق ـ محفوظ باد
۱۰۴۱ ۱۰۴۱ ۱۰۴۱ ۱۰۴۱

Rum Mehmed isminde bir sipah zorbası *Konya*'ya gelip Abaza'ya karşı *Konya*'yı müdafaa eden müteveffa Kâtip Mustafa Çelebi'nin karısını nikâhlayıp el, ve kol peyda ederek *Konya* (Karaman) valisinin hüküm ve nüfuzunu hiçe indirmiş ve bütün işlerde merci olmuştu.

Bunlardan başka *Afyonkarahisar*'da Baba Ömer, *Aydın* taraflarında Kınalıoğlu, *Eskişehir* ve *İnönü* taraflarında Kör Ali, *İskilip*'te Köse Şaban ve saire gibi yer yer nüfuzlarını yaymış olan sipahi zorbaları vardı; bu suretle kapıkulu suvarisine mensup olup devlet hazinesinden maaş aldıktan başka *Anadolu*'yu mıntaka mıntaka tagallüpleri altına alan bu zümre âdeta ikinci bir Celâlî zümresi haline gelmişler ve Sultan Osman hâdisesinden sonra gemi azıya almışlardı.

Hüsrev Paşa'nın azli bunların aşına soğuk su katmıştı; bunun üzerine hepsi birbirleriyle haberleşip Hüsrev Paşa'yı azl ile Hafız Paşa'yı vezir-i âzam yaptırmış olanların haklarından gelerek Hüsrev'i tekrar vezir-i âzam yaptırmak üzere aralarında anlaşmışlardı; hepsinin *İstanbul*'da elleri vardı; bu sırada Kapıkulu ocaklarının *İstanbul*'a davet edilmeleri bunların işlerine pek yaradı.

Ocaklıların İstanbul'a çağrılması

Hafız Paşa Vezir-i âzam olunca, Vezir-i âzam sarayında şeyhulislâm ve devlet erkâniyle İstanbul'daki ocak zabitleri toplanarak pâdişahın, askerin ahvali hakkında sorduğu suali görüştüler. Bunlar aradan epey zaman geçtiği için asker taşrada kışlayıp *Hemedan* seferi ve *Bağdad* muhasarası sebebiyle çok zahmet çektikleri için Ocakların *İstanbul*'a getirilmelerinde ittifak ettiler; bunun üzerine gelmeleri için dâvet fermanı gönderildi (23 rebîulâhir 1041 / 1631 ekim). Ocaklar *İstanbul*'a gelirlerken maaş alacakları için yukarıda adı geçen zorba sipahiler, yanlarındaki diğer sipahilerle beraber *İstanbul*'a geldiler, şehir bunlarla doldu ve asayiş bozuldu.

Recep Paşa'nın askeri tahriki

İstanbul'da kıdemli vezirlerden olan Recep Paşa, Hüsrev Paşa'dan evvel vezir-i âzamlığı ümid ederken kendisine verilmeyerek Hüsrev Paşa tâyin edilmiş ve bu defa da yine ümidinin hılâfına Hafız Ahmed Paşa'nın o makama getirildiğini görünce müteessir olmuş ve bir

ısyan ile sadareti elde etmek isteyerek *İstanbul*'a gelmiş olan sipah zorbalarının ele başılarını ve Hüsrev Paşa taraftarlarını ve bu arada yeniçerileri el altından tahrik etti.

Fırsatı kaçırmayan ocaklılardan evvelâ suvari bölükleri ayaklanıp *Atmeydanı*'nda toplanarak, Hüsrev Paşa gibi bir veziri azle sebep olanlar pâdişahın ve bu devletin dostu değildirler diye Hüsrev Paşa'yı azle sebep olanlardan on yedi kişinin başını istediler. Pâdişaha takdim edilen listede Vezir-i âzam Hafız Ahmeh Paşa ve Şeyhulislâm Yahya Efendi, defterdar Mustafa Paşa, Yeniçeri ağası Hasan Halife ile musahip Musa Çelebi vardı (1041 receb / 1632 M.). Sonra sipahilere yeniçeriler de iltihak edip üç gün saraya hücum ettiler, kendilerine yarın cevap verilir denilince *Atmeydanı*'na gelip dağılmayarak geceyi orada geçiriyorlardı; daha sonra sarayın orta kapısına kadar gelip ulemayı oraya dâvet ettiler.

Vezir-i âzam'ın saraya gelmesi

Zorbaların listesinin başında vezir-i âzam Hafız Ahmed Paşa'nın adı vardı; vezir Bayram Paşa, Hafız Paşa'ya katiyyen gelmemesi için haber göndermişti; Hafız Paşa yola çıkmış gelirken Bayram Paşa'nın gönderdiği adamla karşılaştı ve vaziyeti anladı; fakat gülerek :

— "Var bizden paşa hazretlerine selâm eyle, zuhur edecek kaza-i mübremi rüyamda gördüm ölmekten gam çekmem" diyerek Bayram Paşa'nın adamını geri gönderdi.

Hafız Paşa, sarayın *Bâb-ı hümâyun* denilen birinci kapısından içeriye girince asker ikiye ayrılmış ve "*bire vurun*" diye kendisini taşa tutup atından yıkmışlar ve maiyet hademesi olan şatırlar koltuğuna girip kendisini *Bâb-ı hümâyun* dahilindeki *Hastalar koğuşu*'ndan içeriye alıp saraya kaçırmışlar, şatırlardan biri maktûl olmuş ve birisi de yaralanmıştı.

Hafız Paşa, pâdişah tarafından kabul olunarak vukubulan ahvali bildirdi ve sadaret mührünü teslim etti; Sultan Murad müteessir olarak kendisinin gidip saklanmasına müsaade etti; Hafız Paşa hemen sarayın *yalı köşkü* tarafına inerek kıyafetini değiştirip *Üsküdar*'a geçmek üzere bir kayığa atladı.

Sultan Murad'ın ayak divanına çıkması

Hafız Paşa'nın hastalar odasından kaçmasından sonra, asker orta kapıdan içeri girip divanı hümâyun önüne gelerek "*Padişaha sözümüz vardır*" diye bağrışmağa başladılar; Sultan Osman vakası gibi bir hâdiseye meydan vermemek için Sultan Murad *Bâb-üs-saâde* (Akağalar kapısı) önüne çıkıp ayak divanı yaptı ve "*Kullarım muradınız nedir?*" diye sordu. Onlar, listesi verilmiş olan onyedi kişinin paralanmak üzere kendilerine teslimini istediler; "bunlar pâdişaha dost değillerdir; eğer devlete hayırlı olsalar biz *Musul*'da düşman ağzında dururken perakende ettirmezlerdi" ve saire gibi sözler söylediler. Yapılan nasihati ve verilen cevabı dinlemediler ve "*Elbette verirsiz yoksa iş başka türlü olur*" diye başka bir şehzadeyi hükümdar yapacaklarını îma ettiler ve pâdişahın oturduğu tahtın yanına kadar sokuldular.

Bu sırada yirmi yaşında olan Sultan Murad, âsi askerin söz dinlemediklerini görünce :

— "Madem ki cevaba kulak vermezsiz ve kabil-i hitap değilsiz, niçin beni taşra davet eylediniz?" diye kendilerine bağırdı ve tahttan kalkarak Bâb-üs-saâdeden içeri girdi; arkasından asker de girmek istediyse de kapı yüzlerine kapandı.

Bunun üzerine âsiler bütün bütün galeyana gelip mademki bu onyedi kişiyi vermedin biz işimizi biliriz diye bir tehdit daha savurdular.

Hafız Paşa'nın hasmı olan ısyan mürettibi Topal Recep Paşa, ağlayarak Sultan Murad'ın ayaklarına kapanmış ve :

— "Padişahım bu müfsidleri teskin lâzımdır, eğer ben kulunu da isterlerse ver ki kul efendisi yoluna feda ola gelmiştir; kul istediğini ala gelmiştir; bir kaç bendeniz gitmekle nesne lâzım gelmez; ama hak saklasın bunlar teskin olunmazsa ahval müşkil olur" yollu hayli söz söyledi ve o da, "*ahval müşkil olur*" sözüyle hal'e işaret etti.

Neticenin iyi gelmiyeceğini takdir eden IV. Murad henüz *Üsküdar*'a varmamış olan Hafız Paşa'yı geri döndürmek üzere Bostancıbaşıyı gönderdi. Hafız Paşa'ya yetişen Bostancı başı "Sizi pâdişah istiyor" diye alıp saraya getirdi.

Pâdişah'ın ikinci defa ayak divanına çıkışı

Akağalar kapısı tekrar açılarak Sultan Murad çıkıp tekrar tahta oturdu; asker geri çekilip durdular; dört kişiyi huzuruna çağırdı; bunların ikisi yeniçeri ve ikisi sipahi zabiti idi, kendilerine tekrar nasihat etti. Bütün asker bir ağızdan :

— "Devletine bedhâh olanları elbette vermek gereksiz" dediler. Artık bunlara söz tesir etmiyor ve istediklerini almaktan geri dönmiyecekleri anlaşılıyordu.

Hafız Ahmed Paşa'nın şehadeti

Hafız Ahmed Paşa, yarı yoldan döndürüldükten sonra neticenin vehametini anlamış olduğundan abdest almış, feci akibetini bekliyordu; pâdişahın müşkül durumunu görünce Bâb-üs-saâde'den çıkarak Murad'ın yanına geldi ve ona :

— "Pâdişahım binlerce Hafız gibi kulun yoluna feda olsun; ricam şudur ki beni sen katletmeyip bu zalimler haksız yere kanımı döküp beni şehit etsinler ve lûtfedip cesedimi *Üsküdar*'da defnettiresin ve yetimlerime lûtf ve inayetini rica ederim diye yer öptükten sonra besmele çekip: "*İnna lillâh ve inna ileyhi râciûn*" âyet-i kerîmesini okuduktan sonra âsi güruhunun içerisine daldı ve ilk defa üzerine hücum eden sipahinin suratına vurduğu bir yumruk ile onu yere yuvarladı; diğer bir sipahi Hafız Paşa'nın başına bir hançer vurup kulağına kadar başını iki şak etti; birisi de göğsünden bir hançer vurduktan sonra yere yıkarak kılıç ve hançer üşürüp şehit ettiler; bir yeniçeri cesedi üzerine çıkıp boğazından kesti.

Hafız Paşa'nın soğuk kanlı hareketini ve âsilerin arasına atıldığını ve feci surette şehit edildiğini gören Sultan Murad mendilini yüzüne tutarak ağladı, saray hademeleri cesedi üzerine bir yeşil örtü örttüler. Padişahın artık durmağa tahammülü kalmadığından :

— "Bire Allahtan korkmaz, Peygamberden utanmaz, şer'e ve pâdişaha itaat etmezler" diye söylenerek içeri gitti. Hafız Paşa'yı vasiyyeti üzerine *Üsküdar*'da Karaca Ahmed mezarlığına defnettiler. Bu sırada âsiler Sultan Murad'a âdilâne hareket edeceğine dair yemin de ettirmişlerdi.

Recep Paşa Vezir-i âzam ve Ahizâde Şeyhulislâm oluyor

Hafız Ahmed Paşa'nın şahadetinden sonra mühr-i hümayun Recep Paşa'ya verildi, büyük bir ısyan ile istediğine nail olan âsiler Şeyhulislâm Yahya Efendinin de îdamını istiyorlardı; Yahya Efendi'nin, Hüsrev Paşa'ya aleyhdar olan *Balıkesir*'li İlyas Paşa taraftarı ve onun kapı kethüdası gibi olup İlyas Paşa'yı vezir-i âzam yaptırmak istediğini zanneyledikleri için adını listeye koymuşlardı. Yahya Efendi saklandığından asker azliyle iktifa edip ileri gitmediler. Onun yerine Rumeli kazaskeri Ahizâde Hüseyin Efendi şeyhulislâm oldu.

Sultan Murad bu son hâdisede tahrikin nereden ve kimden olduğunu öğrenmiş ve büyük bir soğuk kanlılıkla bunu Recep Paşa'ya hiç sezdirmemişti. Âsiler listedeki diğer istediklerini arıyorlardı, onların her biri bir tarafa gizlenmişti; yeniçeri ağası Hasan Halife ise ocağa iltica etmek suretiyle hayatını kurtarmış ise de sonra oradan da kaçarak saklanmıştı.

Hüsrev Paşa'nın îdamı

Bu ısyan Hüsrev Paşa'nın azli yüzünden Recep Paşa'nın tahriki üzerine yapılmış olduğundan Sultan Murad, Hüsrev Paşa'yı katle karar vermiş, fakat yapacağı işi Recep Paşa'dan gizli tutmuştu. Pâdişah evvelâ *Özi* muhafızı Murtaza Paşa'yı getirterek kendisine *Diyarbakır* beylerbeğiliğini verip *Üsküdar*'a geçirdi ve gizlice verdiği *hatt-ı hümâyun*'la fitneye sebep olan Hüsrev Paşa'nın katlini emretti.

Murtaza Paşa *Tokat*'a yollandı. Hattâ *Osmancık* kasabasına geldiği zaman arkasından gönderilen ikinci bir *hatt-ı hümâyun*'la işin tacili emir edildiğinden süratle *Tokat* önüne geldi. Hüsrev Paşa'nın kolayca elde edilemiyeceğini bildiği için ihtiyatlı hareket etti; fakat Recep Paşa, Hüsrev Paşa'ya adam gönderip Murtaza Paşa'dan gafil olmamasını bildirmişti. Hüsrev Paşa nikristen muztaripti. Hüsrev Paşa'nın adamları efendilerine :

— "Bu herifin bu kadar kuvvetle gelmesi hayra alâmet değildir" demişler ve o da bu hususta bir haber almalarını söylemişti. Bu sırada *Tokat* kadısına da Hüsrev Paşa'nın katli için

bir hatt-ı hümâyun gelmesi üzerine kale dizdarı, Hüsrev Paşa'nın konağını topa tuttu, oturduğu konak sarıldı ise de paşa teslim olmayarak maiyyeti kendisini müdafaa ettiler. Bunun üzerine Murtaza Paşa, Hüsrev'in kaçmasından korkarak başı pâdişahın, malı yağma edenin diye ilân etti; Hüsrev Paşa; bir desise ile Murtaza Paşa'yı öldürmek istediyse de muvaffak olamadı; kendisine gönderilen *hatt-ı hümâyun*'u görünce abdest alıp iki rikat namaz kıldıktan sonra boğuldu ve başı gizlice *İstanbul*'a yollanıp pâdişaha gösterildi (1041 recep / 1632)[1]. Bu hâdise tetkik edilince Hüsrev Paşa'nın, Ocaklı'nın ısyanında medhali olmayıp sadaret makamını elde etmek istiyen Recep Paşa'nın bunu emelinin tahakkukuna vesile yaptığı anlaşılıyor.

İkinci ayaklanma

Recep Paşa vezir-i âzam olmakla yaptığı işlerden dolayı pâdişaha karşı ihtiyatlı davranıyor ve istediği gibi hareket için Sultan Murad'ın mukarriplerini ortadan kaldırmağa çalışıyordu. Hüsrev Paşa'nın ölümü ve başının geldiğini haber alması üzerine ocaklıları yeniden tahrik eyledi. Bu yeni ayaklanmada ocaklı, Hüsrev Paşa'yı îdam edenlerin intikamının alınacağını söylediler ve saraya gelerek Sultan Murad'ı ayak divanına davet ettiler ve kendisine :

— "Padişahım, sen niçin Hüsrev Paşa gibi yarar bir veziri katledip kendi devletine yara açtın; imdi sen elbette bize Hasan Halife'yi, Musa Çelebi'yi, Defterdar Mustafa Paşa'yı ver paralayalım" dediler ve sonra daha ileri giderek :

— "Şehzâdeler bizim efendimiz oğullarıdır, gayri sana îtimadımız kalmadı; nahak yere Hüsrev Paşa'yı öldürdün; şehzâdelere dahi kıyarsın; elbette şehzâdeleri çıkarıp bize göster" diye ayak dirediler. Sultan Murad katlini istedikleri adamları vermek istemedi, bunun üzerine ocaklılar :

— "Bu dediklerimizi bize vermezsen sen bize pâdişahlık edemezsin" dediler; bu sırada kasden halk arasında hünkâr şehzâdeleri boğdurmuş diye şâyia çıktığından mutlaka şehzâdeleri çıkar

[1] Hüsrev Paşa, sadaretten azlinden dolayı muğber ise de askeri tahrik gibi bir hareketi duyulmamış, fakat topal Recep Paşa onu emeline vesile yaparak ocakları tahrik eylemiş ve böylece Hüsrev Paşa'nın katline sebep olmuştur.

görelim demeleri üzerine pâdişah emredip kardeşleri Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim'i içeriden getirerek gösterdi; Bayezid kardeşlerinin en büyüğü olup Sultan Murad'dan üçay kadar küçüktü; bunlardan Bayezid ile Süleyman ileri varıp âsi askere :

— "Bizden ne istersiz, bizi kendi halimize bırakmayıp niçin namımızı anıp bizi lisana getiriyorsuz? yoksa bizi suçlandırıp öldürtmek mi istiyorsuz? bizi halimize kon, sizin himayenizin bizlere lüzumu yoktur" diye bağırdılar; fakat onlar bu sözlere aldırış etmeyerek pâdişaha :

— "Bundan sonra biz sana bu efendileri inanmazız, elbette bunlara zarar etmiyeceğine bize kefil ver" diye yaygaraya başladılar. Recep Paşa ile Şeyhulislâm Ahizâde Hüseyin Efendi'nin kefil olmaları üzerine yatıştılar. Recep Paşa ile şeyhulislâm şehzadelere kefil olmaları Sultan Murad'ın şüphesini mucip oldu ve bunu mimliyerek zamanı gelince acısını çıkardı.

Bu suretle ayak divanı bitti ve âsiler yukarıda adı geçen üç şahsı elde etmek için saklandılkarı yerleri haber verenlere vaidlerde bulundular. Hasan Halife'yi mehterhanede bulup *Atmeydanı*'na getirirlerken öldürdükleri gibi Defterdar Mustafa Paşa'yı da *Vefa meydanı* tarafında bir evde yakalayıp *Atmeydanı*'nda vezir-i âzamın bulunduğu *İbrahim Paşa sarayı*'na getirip orada öldürdüler. Sultan Murad'ın sevgili musahibi Musa Çelebi de Recep Paşa'nın desisesiyle saraydan çıkarılıp *İbrahim Paşa sarayı*'na getirildi ve oradan alınarak öldürüldü.

Sipah zorbalarının Sultan Murad'ı hal'etmek istemesi

Recep Paşa bundan sonra hıyanetini gizliyemiyecek duruma düştü. Bir saltanat tebeddüliyle vaziyetin düzelebileceğini anladı; kendisiyle aynı fikirde olan zorbabaşılar buldu, edepzislikleri haddi aşan sipah zorbaları bu arada Saka Mehmed, Cin Ali, Salih Efendi, Çalık Derviş, Mehmed Ağa oğlu, Yemişci Mustafa gibiler Recep Paşa gibi düşünerek, yaptıklarının yanlarına kalmıyacağını ve Sultan Murad'ın mutlak surette kendilerinden intikam alacağını düşünerek pâdişahı hal' ile şehzâdelerden birisini hükümdar yapmağı kararlaştırıp, fikirlerini elebaşıları olan Rum Mehmed'e (Konyalı

olduğu için bu lâkapla anılmaktadır) açtılar; Rum Mehmed bunlara "Pâdişahı iğfal edenlerden istediğimiz tarzda intikam alındı; işi azıtırsak âlem ayak üzeredir, Allah saklasın devleti inkıraza sürükleriz" diye cevap verdi; fakat onlar kararlarında ısrar ettiler ve bu işe Yeniçeri ocağının da iştirakini istediler.

Hasan Halife yerine yeniçeri ağası olan Köse Mehmed Ağa pâdişaha sadıktı; ocaktan yetişerek ocak kethüdalığından ağa olmuştu; ocak vaziyeti ve diğer işlere dair dışarıdaki havadisi bir vasıta ile pâdişaha bildiriyordu. Sipahi zorbalarının bu hareketlerini duyunca bir taraftan yeniçerileri işe karıştırmamak için gayret etmekle beraber diğer taraftan da keyfiyeti saraya bildirdi; bu işlerin başında Recep Paşa ile Canbulad oğlu Mustafa Paşa'nın bulunduklarını da arzetti; Rum Mehmed ile Köse Mehmed ağanın muhalefetleri üzerine Sultan Murad'ı hal' etmek teşebbüsü önlendi; pâdişah zâhiren sipahilerin günahlarını afv eyliyerek onlarla barıştı; Rum Mehmed, *Konya*'ya giderek Mevlevî tarikatine intisap etti ve hizmetine mükâfat olarak kendisine *Maraş* Beylerbeyliği verildi.

Sultan Murad'ın idareyi eline alması

Recep Paşa'nın katli

Sultan Murad, Recep Paşa'nın yaptığı tahrikler, desiseler hakkında iyi bilgi edinmiş ve bunun mel'anetlerini Rum Mehmed ile Yeniçeri ağası Köse Mehmed de teyid eylemişlerdi; bütün bu ısyan hareketlerinin Recep Paşa'nın başı altından olduğuna pâdişahın şüphesi kalmamıştı.

Sipah ve yeniçerilerin *İstanbul*'da bayram münasebetiyle yaptıkları edepsizlikler, para toplamak için tertip eyledikleri eğlenceler, salınacak alayları ve soygunculukları geçtikten sonra birgün yani 28 şevval 1041 (18 mayıs 1632)'de Vezir-i âzam Recep Paşa saraya davet edildi; âdeti üzere maiyetindeki bir kısmı sipah zorbalariyle gelerek onları sarayın dış kapısı önünde bırakıp pâdişah tarafından kabul olundu.

Recep Paşa, pâdişahın eteğini öpeceği sırada Sultan Murad:

— "*Gel beru topal zorba başı*" diye seslendi; çünkü Recep Paşa nikristen muztarip olduğu için topallayarak yürüdü; bu sözden canı başına sıçrayan Recep Paşa:

— "Haşa pâdişahım; vallah ve billâh pâdişahımın rızasından hariç zerre kadar vaz'u hareketim yoktur" dediyse de artık sabrı taşan pâdişah :

— "Bire kâfir abdest al" diye bağırdı; çünkü Recep Paşa ayak divanı günü pâdişah dışarı çıkacağı zaman "pâdişahım abdest alıp öyle dışarı çıkın" sözleriyle Sultan Murad'ın öldürülmesi ihtimali olduğunu îma etmek istemişti. Sultan Murad:

— "Şu hainin tiz başını kesin" diye haykırınca, cellâd hazır bulunmadığından zülüflü baltacılar kemend atıp boğdular; ölüsünü dışarı çıkarıp bâb-ı hümâyun önünde bekleyen adamlarının önüne atınca heriflerin kalbine korku düşüp dağıldılar.

Recep Paşa'nın yerine vezir-i âzamlık Mısır valiliğinden mâzul Tabanı yassı Mehmed Paşa'ya verilip zorbaların hakkından gelmesi emrolundu. Recep Paşa'nın katli zorbaları kızdırdı ise de işi meydana vurmağa cesaret edemediler; bu sefer öc alma sırası pâdişaha gelmişti.

Sinan Paşa köşkü mukarreratı

Pâdişah yirmi yaşını doldurmuş olup cereyan eden olayları takip ile ayak görüşmelerinden ders almıştı. Kendisi vücutca çok kuvvetli, demir pençeli, gözü pek, nüfuz-ı nazar sahibi idi. Recep Paşa'yı tepeledikten sonra yerine getirdiği vezir-i âzama zorbalar hakkında kat'iyyen müsamaha etmemesini söylemişti.

Her sene kapıkulu suvarilerinden *mülâzım* denilen nöbetçi suvarilere sıra ile *cizye* defterleri, *vakıf* tevliyetleri ve *iltizam* gibi şeyler verilir ve bunlar da onları mültezimlere satarak para alırlardı[1]. Sipahiler 1041 zilkadesinin yirminci günü *Okmeydanı*'nda toplanarak sene sonuna kadar beklemek zordur, hizmetler tevzi

[1] Kanunî Sultan Süleyman zamanında seferler oldukça orduda emir zabitliği yapmak üzere kapıkulu suvarilerinden üç yüz kişi ayrılıp hizmet ederler ve bunlara hizmetleri mukabelesinde divan hizmetlerinden münasip birer vazife verilirdi; bunların zorbalıkları sebebiyle onyedinci asırda üçyüz mülâzım onbine çıkmıştı. Bundan başka bu mülâzimet hizmetleri seferlerde verilireken her seneye teşmil ettirilerek kendilerine verilmesi kanunî olmayan hizmetler de bunlara verilir olmuştu; vezir-i âzam olmak isteyen bazı haris vezirler o makamı işgal için sipahileri bu gibi vaidlerle de ele almışlardı. İşte IV. Sultan Murad, kanunsuz olarak verilen bu hizmetleri eski haline ircâ ile tahdit eylemek istemiş ve muvaffak da olmuştur.

olunsun diye vezir-i âzama bir defter vermişler, o da bunu pâdişaha arzeylemiş. Sultan Murad:

— "Ecdâd-ı izâmım zamanında müdahale etmedikleri hizmetler verilmesin; kanun üzere diğerleri verilsin" diye vezir-i âzama hatt-ı hümâyun gönderdi.

Bunun üzerine sipahiler, *Sultan Ahmed meydanı*'na toplandılar; bu toplantı haber alınınca pâdişah *Sarayburnu*'ndaki *Sinanpaşa* köşkünde ayak divanı ferman edip vezir-i âzam, şeyhulislâm, kazaskerler, ulema ve yeniçeri ocağı ağalariyle altı bölük ağalarını davet etti ve *Sultan Ahmed meydanı*'ndaki gürûha :

— "Eğer sipahi kullarım muti' iseler içlerinden birkaç kişi göndersinler" diye haber yolları. Bunların içlerinden ileri gelen suçlular bir tuzağa düşmemek için bölük eskilerinden bazılarını yolladılar. Yeniçeriler etrafı muhafaza altına almışlardı. Sultan Murad, bunlara nasihat yollu çok şey söyledi ve yapılan fenalıkların devletin yıkılmasını mûcip olacağını ve herkesin hakkına razı olup emr ve kanuna itaat etmesini söyleyince bütün ocak ağaları ve yeniçeri tapu kılıp hayır dua ile alkış yapıp :

— "Devletlû pâdişahım, sen bizim pâdişahımızsın, bizim sana veçhile muhalefetimiz yoktur, dostuna dost, düşmanına düşmanız" dediler; bunun üzerine Sultan Murad:

— "Bu sözünüze inanmam için aranızdaki müfsidleri himaye etmeyip teslim etmek lâzımdır; siz kullukta sabit kadem oldukça ben de her birinize derecesine göre inayet ve riayet ederim" deyince yeniçeri ağasiyle beraber bütün ocak ağa ve zabitleri :

— "Şevketlû pâdişahımıza mutîiz; eşkıyayı himaye etmeziz; pâdişahımıza gerekmeyen bize de gerekmez" dediler. Bunun üzerine mushaf çıkarılıp Sultan Murad vallahi mi? billâhi mi? diye oradaki ocaklıları yemine çekti ve bütün bu görüşmeleri sicille geçirtti.

Padişah asıl kendisine müzaheret edecek polan yeniçerileri böylece tahlif ettikten sonra oraya gelen sipah eskilerine dönerek fikirlerini sordu; onlar da yeniçerilerinki gibi teminat verdiler. Sultan Murad sipah ağalarına acı ve müessir sözler söyledi; onların itaatsizliklerini ve bütün devlet îradını *hizmet* namiyle alıp reâyâyı dağıttıklarını, halka yaptıkları mezalimi memleketi harap ettiklerini; tebea olmayınca hazinenin olmıyacağını, ecda-

dının tevliyetlerine kadar el uzattıklarını ve daha bu yolda birçok şeyler zikretti. Onlar da âsî olmadıklarını pâdişaha muti' kul olduklarını arzettiler. Bunun üzerine pâdişah :

— "Sözünüze sadık iseniz siz de eşkıyayı himaye etmeyip aranızdan çıkarın, eskiden olduğu gibi hizmet verilecektir; ziyade hizmet istemeyiniz ve siz de yeniçeri yoldaşları gibi yemin ediniz" deyince başka türlü harekete imkân bulamıyan sipah ağaları da mushaf üzerine yemin ettiler. Bunlarla olan mükâleme de sicille geçirildi.

Pâdişah aynı mecliste kadıların irtikâp ve irtişasından bahsetti. Kadılar, sipahilerin işlerinde kendilerine cebrettiklerini, şikâyetlerinin dikkate alınmadığını ve daha sair şeyleri açıkladılar; onların mezalimi def ve herkesin hakkını vereceklerine dair ettikleri yemin de tescil olundu ve bütün bu sicille geçen şeyler orada bulunanlar tarafından mühürlendi.

Temizleme hareketi

Bu *Sinan Paşa köşkü* kararlarını müteakip *Sultan Ahmed meydanı*'na toplanan sipahiler, cemiyete davet edilip yemin eden ocak eskilerinin yeminlerini tanımıyarak yine serkeşliğe başladılarsa da yeniçeri ocağının ele alınmış olması bunların maneviyatını sarstı. Vezir-i âzam sarayında yapılan diğer bir toplantıda muhalefet edeceklerin haklarından gelinmesi kararlaştırıldı; keyfiyet pâdişaha arzedilip Saka Mehmed, Gürcü Rıdvan, Cadı Osman ve emsali şakiler derhal katlolunup cesetleri denize atıldı. Bundan sonra *İstanbul*'da bulunan sipah zorbaları birer birer elde edilip öldürüldü. *Anadolu*'dakiler de yakalandıkça temizlendi.

Bunların içinde *Beyşehri*, *Seydişehri* ve havalisini kasıp kavuran Deli İlâhi, vaziyetten kendisini haberdar etmelerine rağmen *İstanbul*'a gelmiş ve aleyhdarları tarafından divan-ı hümâyuna getirilip katledilmişti. Bundan sonra *Bozkır*'lı Dereli Halil, daha sonra diğer sipah zorbaları elde edilip öldürüldüler. Sultan Murad bu temizleme esnasında Hafız Ahmed Paşa'nın katlinde alâkaları olanlarla Hüsrev Paşa taraftarı olanları takip ederek öldürmüş ve ortalığı sindirmişti.

İlyas Paşa'nın katli

Aslen *Balıkesir*'li olan İlyas Paşa'ya *Solakoğlu* denilirdi. Kendisi cesur ve faal olup *Balıkesir* ve havalisindeki eşkıyayı tedip etmesi sebebiyle şöhret bulmuş ve Hafız Paşa *Bağdad* seferine giderken İlyas Paşa da Anadolu beylerbeyliği ile orduya iltihak edip yüz aklığiyle orduda ün almıştı; fakat Hüsrev Paşa'nın vezir-i âzam olması üzerine onunla aralarındaki zıddiyete binanen *Balıkesir*'e çekilip orduya gitmemiş ve kendisini müdafaa için etrafına bir haylı sarıca, sekban ve levend toplayıp kendisi namdar beylerbeyi olduğu için kimseye baş eğmemişti; Şeyhulislâm Yahya Efendi ile mektuplaşırdı; şair Nef'î ile Cevrî'nin İlyas Paşa hakkındaki kasideleri vardır[1]

İlyas Paşa'yı avlamak için kendisine vezirlikle *Şam* valiliği verilip vezirlik şiarından olan altın zincir gönderilmiş ise de *Balıkesir*'den ayrılmadı; vezir olunca bütün bütün tahakkümü arttı; *Midilli* adasını işgal eylemek istediyse de muvaffak olamadı. *Manisa*'yı işgal edip yağmalattı. Nihayet 1041 sonlarında (1632 haziran) Küçük Ahmed Paşa kumandasiyle üzerine kuvvet gönderilip bir muharebede mağlûp olarak *Bergama*'ya kapandı ve nihayet teslim olarak *İstanbul*'a getirilip *Beylerbey*'indeki *İstavroz* bahçesinde pâdişah kendisini istintak ettikten sonra katlolundu (1632 eylül).

Maanoğlu Fahreddin

Küçük Ahmed Paşa daha sonra *Şam* valisi olup o havalide kırk senedenberi büyük bir nüfuz sahibi olan dürzü emîri Maanoğlu emîr Fahreddin'i mağlûp ederek iltica ettiği sarp dağlarda takip ile zaptı mümkün olmıyacak derecede zor olan dağa kadar çıkmıştır. Küçük Ahmed Paşa senelerce Suriye'de devletin başına belâ olan Maanoğlu'nu her ne bahasına olursa olsun yakalamağa azmetmiş

[1] Nef'î'nin İlyas Paşa hakkındaki meşhur kasidesi şöyle başlar :

Kerim-ü-kâmrân vâr îse ger İlyâs pâşâdır
ki dest-i zerfeşânı kân-ı dil derpâşı deryadır

Cevrî de İlyas Paşa'nın *Balıkesir*'de yaptırmakta olduğu cami ve mevlevihane dolayısiyle :

Teâlâllah zehî câmi ki reşk-i arş-i âlâdır
Muallâ kubbesi hempâye-i kürsî-i vâlâdır
Nedir ol hanikah-i dilküşa menzil-geh-i hurrem
Ki her bir hücresi feyz-i safâda cennet-âsâdır.

olduğundan saklandığı dağdaki mağaranın üzerine odun yığdırıp yaktırmış ve üzerine sirke döküp yumuşayan taşları kızdırarak onu teslim olmağa mecbur etmiştir. Ahmed Paşa, Maanoğlu'nu ve oğulları Hüseyin ve Mes'ud'u *İstanbul*'a yollayarak *Suriye*'yi bir karışıklık yuvası olmaktan kurtarmıştır.

Sultan Murad *Revan* seferine giderken Maanoğlu *İstanbul*'a getirilip oğulları Mesud ve Hüseyin Beyler *Galatasarayı*'na alınmışlardır. Sultan Murad bu sefer esnasında *Sivas*'ta bulunduğu sırada *İstanbul* kaymakamı Bayram Paşa'ya 1044 H. 1635 M. de bir hatt-ı hümâyun gönderip Maanoğlu Fahreddin'in katlini emretmiştir. Fahreddin ile beraber büyük oğlu Mes'ud bu suretle öldürülmüşlerdir. Maanoğlu'nun küçük oğlu Hüseyin Bey Enderunda yetişmiş ve elçilikle *Hindistan*'a gönderilmiş ve 1102 H. / 1691 M. de vefat etmiştir; Naîma bir çok tarihî vekayii bizzat kendisinden dinleyerek tarihine yazmıştır[1].

Tütün yasağı vesilesiyle temizleme[2]

1043 saferinde (1633 ağustos) *İstanbul*'da *Cibali*'den çıkan yangın şehrin büyük bir kısmını yakmış ve herkes kahvehanelerde heyecanlı dedikoduya başlamış olduğundan herhangi bir ayaklanmanın önünü almak için meşhur vâiz Kadızâde'nin teşvikiyle Sultan Murad bütün *İstanbul* kahvehanelerini yıktırmış ve kadızâde'nin fetvasiyle tütün içenleri öldüreceğini îlân etmiştir.

Bu yasak münasebetiyle pâdişah daimî surette ve bilhassa geceleri *İstanbul*'da bir kısım yerleri basıp bu suretle elde ettiği şüpheli adamları öldürterek *İstanbul* kabadayılarını sindirmiş ve böylece *İstanbul*'da temizlik yapılarak asayiş tamamen iade olunmuştur[3].

[1] *Naîma tarihi*, c. 3, s. 171.

[2] Tütün yasağı hakkındaki ilk ferman 1040 H./1631 M. senesinde yazılmış olup iptida tütün ziraati men ve sonra içilmesi yasak edilmiştir (*Mühimme defteri*, No. 85, s. 134 ve 185).

[3] O tarihte *İstanbul*'da tarikat ulularından Abdülmecid Sivasî Efendi bazı dostlariyle *Kâğıthane*'de *İmrahor köşkü* taraflarına giderek hem yemek yiyip hem de ilmî ve edebî musahabeye koyulmuşlar. Bu sırada Sultan Murad sandal ile köşke gelmiş ve bir adam gönderip bunların kitaplarını istemiş. Görmüş, bu kitaplar arasında Şeyhulislâm Yahya Efendi'nin divanı da varmış. Divanı görür görmez "*bu bizim efendinin divanıdır*" demiş. Sonra diğer kitapları tetkik ederek "*kitaplariyle seyre giden ulemaya, seccade ve ridasiyle giden dervişâne ve kalem ve hokkalariyle giden kâtiplere bizim sözümüz yoktur, hemen kendi âlemlerinde olsunlar*" demiştir (*Naîma*, c. 3, s. 163.)

Tımarlı sipahilerin nizamları

Osmanlı devletinin kuvvet ve şevketinin artmasında büyük hizmetleri olan *tımarlı sipahi* teşkilâtı Kanunî zamanındaki ehemmiyetini kaybetmiş, kanunları bozulup kendileri ihmal olunarak kale tamiri, nakliyat gibi geri hizmetlerde istihdam edilmeğe başlandığından bu mükemmel suvari teşkilâtının ehemmiyeti azaltılarak *levend* ve *sekban*'lar gibi tâlim ve terbiyeden mahrum çapulcu bir sınıf vezir, beylerbeği maiyetlerinde istihdam edilir olmuştu. 1632 senesinde Rumeli beylerbeğisi olan Hüseyin Paşa'nın Rumelideki bütün tımarlı sipahiyi yoklaması emrolunduğu gibi Anadolu beylerbeğisi de aynı vazifeye memur edilmişti. Muharip olmayanlara verilen *sepet tımarları*'yle münhal tımarların *kılıç tımar* denilen kısmı yarar ve kudretli sipahi ve sipahi oğullarına verildi. Hattâ yeniçerilerden bir haylısı ulûfelerini terkederek tımarlı sipahi oldular. 1043 H. / 1633 M. senesinde Rumeli beylerbeğisi olan vezir Bayram Paşa *Sofya*'ya giderek tımar ve zeamet yoklaması yapıp her tımarlının hüviyetini gösterir surette defterler tanzim ettirdi; bu suretle Sultan Murad bozulmuş olan tımarlı sipahi teşkilâtını mümkün mertebe yoluna koydu.

Pâdişahın İran seferine hazırlığı

Bir kısım İran kuvvetlerinin hududu geçerek *Van*'ı muhasara ettikleri duyulunca acele Anadolu beylerbeğisi Mehmed Paşa serasker tâyin olunmuş, fakat o gitmeden evvel acemlerin mağlûp olarak çekildikleri haberi gelmekle beraber Sultan Murad İran seferine gitmeyi kararlaştırıp vezir-i âzam tabanı yassı Mehmed Paşa'yı 1043 rebîulâhır / 1633 ekim'de sefere memur etti. Hazırlık işini bizzat kontrol eden pâdişah dört vezirin ihmalini gördüğünden[1] bunların mallarını musadere ile kendilerini sürgün etti. *Üsküdar*'da askerin geçit resmini seyreden Sultan Murad, serdarın *İzmit*'e varmasını müteakip arkasından acele yetişerek emrine muhalif hareket edenleri cezalandırdıktan sonra *İstanbul*'a döndü, vezir-i âzamın *Bağdad* üzerine gitmesi emrolunmuştu.

[1] Bu dört vezir Çağalazâde Mahmud Paşa, Nişancı Yusuf Paşa, Mostarlı Mustafa Paşa ve Civan kapıcıbaşı Semiz Mehmed Paşa'lardı.

Şeyhülislâmın katli

Sultan Murad *İstanbul* etrafındaki bazı yerleri görmek ve teftiş etmek üzere kış ortasında 1633 aralık (1043 cemaziyelâhır) da avlanarak *İzmit*, *İznik* yoluyla *Bursa*'ya giderken *İznik* kadısı hakkında şikâyetçi gelmiş olduğundan *İznik*'e gelir gelmez kadıyı yerinden aldırarak kale kapısına astırmış, *Bursa*'ya gelip ecdadının kabirlerini ziyaret edip *İstanbul*'dan aldığı fena bir haber üzerine beş gün sonra acele paytahta dönmüştür.

Birkaç gün daha *Bursa*'da kalmak isteyen pâdişahın *İstanbul*'a acele dönmesi validesinden aldığı bir mektup üzerine olmuştur.

İznik kadısının hiçbir soruşturma yapılmadan şikâyet üzerine asılmasından *İstanbul*'daki ulema müteessir olup söylenmeğe başladılar. Bunun üzerine Şeyhulislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi, pâdişahın validesine bir tezkire göndererek ulemanın teessürünü ve ecdadının hürmet gösterdiği bu zümre hakkındaki muamelenin iyi olmadığını bildirip :

— "Kendilerini bedduadan sakınırız, memuldür ki siz kendulere nasihat buyurup zümre-i ulemanın hayır duasını alasız; zira henüz âlemin herc-ü-merci sönmeğe yüz tutmuşken kîl-ü-kaale müeddi olacak ahvalden cenab-ı hilâfetpenahiyi sıyanet ederiz" demiş.

Bu tezkireyi şeyhulislâmın aleyhdarları, ulema ile birlikte şeyhulislâmın pâdişahı hal ile tehdit ettiği şekline sokarak valide sultanı tahrik etmişler o da Ahîzâde'nin tezkiresini bir mektupla oğluna yollayarak :

— "Benim arslanım acele üzere gelesiz, cülûs tedbiri için sözler ve tedbirler olmaktadır" diyerek pâdişahı acele *İstanbul*'a dâvet etmiştir.

Bu haberden telâşa düşen Sultan Murad, hemen yola çıkmış, gece uykusunu terk ederek maiyyeti yolda dökülüp kendisi *Katırlı* mevkiine gelip *İstanbul*'dan kayık gelmesini beklemeden fırtınalı olan denizi orada bulduğu bir kayıkla geçip karşıya *Gebze*'ye ve oradan da dinlenmeden *Üsküdar*'a gelip hemen *Sarayburnu*'na geçmiş ve ilk iş olarak Şeyhulislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi ile *İstanbul* kadısı olan oğlunun birer gemi ile *Kıbrıs*'a sürgün edilmelerini emreylemiştir.

Sultan Murad'ın meşhur bostancıbaşısı Duçe Mehmed evvelâ müftüyü ve sonra oğlunu alıp ayrı ayrı kayıklarla yola çıkarttı. Sonra bunların arkasından bostancıbaşıyı gönderip eğer baba oğul, boğazdan çıkmadılarsa öldürülmelerini, çıktılarsa ilişilmemesini emretti. Bostancıbaşı boğazdan çıkmadan önce Hüseyin Efendi'nin kayığına yetişip onu alıp *Ayastafanos* kıyısına çıkartmıştır. Bu sırada yanında meşhur Abaza Mehmed Paşa olduğu halde *Yedikule*'den çıkarak sahili takip eden Sultan Murad, sabık müftünün sahile çıkarıldığını görünce bostancıbaşıyı yanına çağırıp "*tiz şimdi katleyle*" demiş o da Hüseyin Efendi'yi bir saman arabasiyle *Ayastafanos*'un *Kalabriya* köyüne götürüp boğmuştur.

Sultan Murad şehzâdelerin hayatına dokunulmıyacağına dair kefil olduğu tarihtenberi Hüseyin Efendi'ye kin bağlamıştı; bu defa gönderdiği mektup ve dolayısiyle bir kıyamı îma etmesi pâdişaha fırsat vermiştir. Vekayiin tetkikinden, evvelâ yalnız sürgün edilmesi emrolunmuş sonra öldürülmesi hakkında Bostancıbaşının yollanmış olduğu anlaşılıyor. *Çanakkale Boğazı*'ndan geçmişlerse dokunma denilmiş olması doğru olmasa gerek; çünkü kayığın havanın muhalefeti de olmasa *Ayastafanos* önlerinde çevrilmesi ve pâdişahın da bunu sahilden atkip eylemesi vak'anın daha *İstanbul* kapısında cereyan ettiğini ve maksadın da sabık müftünün îdam edilmesi olduğunu gösteriyor. Kayığın boğazdan çıkmasının en aşağı üç dört gün süreceği tabiîdir.

Sultan Murad'ın Revan seferi

Pâdişahın seferinin ehemmiyeti

Osmanlı pâdişahlarının ordulariyle beraber başkumandan olarak sefere gitmeleri usulü, Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra terk edilmiş; gerek İran, gerek Avusturya ve Lehlilerle olan muharebelerde bir defa yeniçerilerin ısrariyle III. Mehmed Avusturya'ya ve I. Osman da *Lehistan* seferlerine gitmişlerdi. Sultan Murad'ın çeki düzen verdiği ordusunun başında sefere çıkmasının gerek memleket dışında ve gerek içinde büyük tesiri vardı.

IV. Murad'ın gerek bu, *Revan* ve gerek daha sonraki *Bağdad* seferleri, *Anadolu*'daki sipah zorbalarını ve mütegallibe denilen bir zümreyi temizlemesi bakımından pek mühimdir; bu arada iftiraya uğrayan ve husumete kurban giden şahıslar da bulunduğuna şüphe olmamakla beraber zorbalıkları tespit olunan bir haylı şahıs da bu arada temizlenmiştir. Sultan Murad bir gördüğü şahsı bir kaç sene sonra görse yine tanıyıp bundan başka şakilerin ve zorbaların isim ve yerlerini hafızasında tutarak bu seferlerinde o gibileri aman vermeden arayıp bulduraraq öldürmüştür. Bunun için her iki seferde memleket içinde temizlik sebebiyle bir istikrar husule gelmiş ve kendisinden sonra da bu sükûnet bir müddet daha devam etmiştir.

Sefer esnasındaki icrâat

Sultan Murad'ın otağı daha kara kış içinde (21 şubat 635) *Üsküdar*'da kuruldu. Kendisi 7 martta otağa çıktı. Hareketten evvel kendisinin haberi olmadan hiç bir ocak ağasının ortak (tekaüd) ve koruyucu (yeniçeri odalarını bekleyen) isimleriyle *İstanbul*'da asker bırakmamalarını emretti; *Maltepe* geçilip *Kazıklı derbend*'ine gelindiği zaman *solakbaşı*'lardan Galatalı Çelebi'nin bir neferi *İstanbul*'da bıraktığını duyunca emekdarlığına bakmıyarak derhal önünde çökertip boynunu vurdurdu. Bundan sonra muhtelif konaklarda da zorbalardan veya haklarında şikâyet edilenlerden isterse vezir veya kadı olsun hiç kimseye aman vermeden öldürttü. Bu cümleden olarak *Seyid Gazi*'de Anadolu valisi hizmetinde bulunan ve *Konya* âyanından olup Karayılan denilen iki kardeşi katlettirdi. Zorbalıktan gelmiş olan *Manisa* Sancakbeyi Duducu Hasan Paşa mükemmel kapısı halkiyle orduya gelir gelmez öldürüldü; çünkü Sultan Murad bunu bazı zorbaların katillerini emrettiği halde bir iş görememişti; Hasan Paşa, iki bin kişilik maiyyetiyle alay gösterip, pâdişahın eteğini öpeceği sırada bir iki düşmanı öldürmeğe muktedir olamadın, şimdi bana alay gösterirsin bire mel'un diye katlini emretmiştir.

Hasan Paşa'nın öldürülecek bir kusuru yoksa da Sultan Murad zorbalıktan eyalet ve sancak idarelerine getirilenlerin birer bahane ile öldürülmesini esas prensip yapmıştı. *Ilgın*'a geldiği vakit Karaman beylerbeğisi Celeboğlu Ali Paşa orduya iltihak etmiş ve bu da zorbalıktan beylerbeyliğe geldiği için katle-

dilmiştir. *İshaklı* konağında *Karaağaç* kadısından şikâyet edildiğinden o da öldürüldü.

Konya'ya gelindiği vakit pâdişah içkaleyi görmek isteyerek yalnızca at sürüp hendek üzerindeki köprüyü geçip kaleye çıkarken kale dizdarı atla gelenin pâdişah olduğunu bilmiyerek kelenin üzerinden :

— "Bire ağa aşağı inip piyade yürü, bu pâdişah kalesidir. Buna atla çıkılmaz, diye bağırdığından Sultan Murad dizdarın bu sözlerinden memnun olmuş ve kaleye girerek cepheneliği gezmiştir.

Sultan Murad *Konya*'da bulunduğu sırada Hazret-i Mevlâna'yı ziyaret edip Çelebi Efendi'ye iltifat eyliyerek dergâh matbahına *Sugla* mahsulünden bin kuruş zammetmiştir. Yine *Konya*'da bulunurken sipahilerden Koca Gürcü Osman, Sultan Osman vakasında ocak subaşısı bulunup katle iştirak ettiği için ve zeametli divan çavuşu tütün içmesinden dolayı katlolundular. *Sivas*'a gelindiği vakit *Beyşehri* sancak beyi Keskinli Ali Paşa mezalimine binaen katlolundu.

Sivas sahrasında iken bostancılardan birisinin pâdişahın yazısını taklid edip sancak beyi ve beylerbeğileri sızdırdığı duyulması üzerine bostancı, pâdişahın huzuruna getirilerek derisi yüzülmek suretiyle öldürüldü; Konya kadısı Şehla Mehmed Efendi'den şikâyet olunduğundan hemen adam gönderilerek Konya pazarında asıldı. Şehla Mehmed Efendi, Karayılan oğulları'nı pâdişaha zorba diye şikâyet ederek öldürtmüş ve kendisi hakkında da – belki Karayılan ailesinin teşvikiyle – şikâyet olunmuştur.

Sivas'tan hareketinden sonra Sultan Murad *Anadolu* ve *Karaman*, *Sivas* ve *Rumeli* tımarlı sipahilerini ikiye ayırarak manevra yaptırmıştır[1].

Demirkazık Halil Paşa'nın katli

Daha evvel sefere gönderilen vezir-i âzam Mehmed Paşa *Diyarbakır*'da kışlarken evvelce aldığı talimat üzerine bütün hazırlığını *Bağdad* üzerine tertip etmişti; fakat seferin *Revan* üzerine olduğunu haber alınca derhal *Erzurum*'a hareket etti. Bu sırada Erzurum valisi değerli kumandanlardan Demirkazık Halil Paşa

[1] Karaçelebi-zâde *Zafernâme* kütüphanemizdeki nüsha s. 12.

idi; bu zat daha yukarılarda söylendiği gibi İran seferindeki sebatı ve zaferi temin etmesi sebebiyle bu lâkabı almıştı.

Pâdişahın yanında, vezîr-i âzama vekil olarak bulunan *rikâb-ı hümayun kaymakamı* Murtaza Paşa ile İran serdarlığı meselesinden dolayı aralarının açık olmasına mebni Murtaza Paşa'nın telkini ile Halil Paşa'nın katli hakkında vezir-i âzama hatt-ı hümayun gönderildi; hiç bir kabahati olmayan bu değerli vezir boğulmak suretiyle öldürüldü, Murtaza Paşa bu seferde aralarının iyi olmamasından dolayı İzmir kadısı Tevfikizâde Mehmed Efendi'yi de katlettirmişti.

Sultan Murad 1635 haziran ortalarında (1045 muharrem başları) *Bayburd*'a geldi; vezir-i âzam kendisini karşıladı ve sancağ-ı şerifi pâdişah'a teslim etti. Pâdişah büyük bir alayla *Erzurum*'a girdi; burada da katiller yapıldı, Sivas beylerbeğisi *Bosna*'lı Osman Paşa'dan şikâyet edildiği için başı kesildi, onu *Behisni*'li Ali Paşa'nın katli takip eyledi; yeniçeri ocağından Sakabaşı ve sipah zorbalarından Işık Yahya da aynı âkibete uğradılar. Buradan da doğuya doğru hareket olunup evvelâ *Kars*'a ve oradan *Revan* (Erivan) önüne gelindi.

Revan'ın alınması

Revan kalesi küçük ise de hudut üzerinde bulunması sebebiyle ehemmiyeti büyüktü. Kalenin muhafızı Emirgûneoğlu Tahmasb Kulu Han idi; kendisinden evvel babası Emirgûne Han *Revan* beyi iken onun ölümiyle yerine oğlu tayin edilmişti. Bunlar otuz senedenberi bu kale beyi bulunuyorlardı.

Revan kalesi 1635 temmuz sonlarında (12 safer 1045) muhasara edildi; kalede on iki bin muhafız vardı. Pâdişah kumandanları ve askeri teşci ediyorsa da haşin ve amansız hareketi, kızgınlık ile adam öldürmesi kumandanları şaşırtmıştı.

Revan muhasarası onbir gün sürüp kale muhafızı Emirgûne oğlu kaleden çıkarak pâdişahla görüşüp kaleyi teslim etti. Sultan Murad Tahmasb Kulu Han'a Yusuf adını ve vezirlik verdi. İşte bu suretle Tahmasb Kulu Han, Emirgûne oğlu Yusuf Paşa

oldu ve kendisine *Halep* valiliği verildi. Fakat az sonra hakkında şikâyet olunarak azledildi[1].

Revan kalesi tamir edilip içine on iki bin asker, cephane konup muhafızlığı vezir Murtaza Paşa'ya bırakılarak avdet olundu; *Tebriz* tarafları vuruldu. *Aras nehri* taraflarındaki *Zeynelli* aşiretinden bin kadar nüfusun *Erzincan*, *Tercan*, *Pasin* taraflarındaki hâlî yerlere iskân edilmesi emrolundu. *Van*'da tımarlı sipahiler yoklandı. Pâdişah *Diyarbakır*'a uğrayıp orada bir müddet oturduktan sonra *İstanbul*'a döndü. Sultan Murad'ın Revan seferine gidişi ve dönüşü on ay sürmüştü.

Revan, alınmasından yedi buçuk ay sonra kış esnasında İranlılar tarafından muhasara olunup *Diyarbakır*'da bulunan vezir-i âzam tarafından acele yardım edilmek üzere faaliyete geçilmiş ise de kışın şiddetli olmasından dolayı imdat edilemediğinden 1636 nisanında (1045 şevval 24) teslim olmuştur. *Revan*'ın yardımına koşmadığı için bir müddet sonra vezir-i âzam Tabanı yassı Mehmed Paşa azlolunarak yerine Bayram Paşa vezir-i âzam tayin edilmiştir (7 ramazan 1046 ve 1637 şubat).

Şehzâdelerin ölümleri

Sultan Murad'ın hayatta, Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerinde dört kardeşi vardı; bunlardan ilk ikisi yirmi beş yaşında idiler. Sultan Murad, *İstanbul*'da tebdil gezerken kardeşilerinden şehzâde Süleyman'ı bazan beraberine alırdı; Bayezid, Sultan Murad'dan üç ay kadar küçüktü.

Yeniçeri ve sipahilerin ısyanlarında ve ayak divanında âsiler, şehzâdeleri pâdişaha emniyet edemediklerini söyliyerek onların hayatlarına dokunulmıyacağına sadr-ı âzam ile şeyhülislâm kefil olmuşlardı. O tarihten sonra iki defa daha Murad'ın hal'i hakkında lâkırdı geçmesi Sultan Murad'ın şehzâdeleri öldürmesine vesile teşkil etmişti.

[1] Emirgûne-oğlu sefih, ayyaş ve ahlâksız bir adamdı; Halep'teki edepsizlikleri sebebiyle iki ay sonra hakkında şikâyet edilip azlolunarak pâdişahın *İstanbul*'a dönüşüne kadar *İzmit*'te beklettirilmesi emrolunmuştu. Sultan Murad 1045 senesi recebinde gelip Emirgûneoğlu'nu beraberine alarak kadırga ile *İstanbul*'a gelmiştir. *Boğaz*'da kendisine verilen köşkten dolayı o semt Mirgün (Emirgân) ismiyle meşhurdur.

IV. Murad, kardeşlerinden kendi yaşında olan ilk ikisinin katline karar verip bunun zamanını kolluyordu. *Revan* kalesinin *fetihnâme*'si kapıcılar kethüdasiyle *İstanbul*'a bildirilerek halk tarafından şenlik yapıldığı sırada yine kapıcılar kethüdasiyle İstanbul kaymakamı Bayram Paşa'ya ve bostancıbaşıya gönderilen gizli hatt-ı hümayunlar'la Bayezid ile Süleyman'ın boğulmaları emrolunmuştu. Bunun üzerine Bayram Paşa ile bostancıbaşı Duçe Mehmed harem-i hümâyuna gidip birer bahane ile celbedilen Bayezid'le Süleyman'ın yalvarıp ağlamalarına bakılmıyarak bu işe memur edilenler de ağlayarak istemiye istemiye bu zavallı şehzâdeleri boğup pâdişahın emrini yerine getirdiler. Halk dışarda her şeyden habersiz zafer neşesiyle eğlenirken bunlar gasl ve tekfin edilip namazları kılındıktan sonra babaları Sultan Ahmed türbesine defnedildiler. Hizmetine karşılık olarak kpıcılar kethüdası Salih Ağa'ya Bosna valiliği verildi.

* * *

Sultan Murad'ın geri kalan Kasım ve İbrahim adlarındaki kardeşlerinden Kasım, büyük biraderlerinin ölümünden sonra iki sene daha yaşadı; o da yirmi beş yaşına gelmişti. Sultan Murad, *Bağdad* seferine hareketinden evvel 7 mart 1638 (2 şevval 1047) tarihinde bunu da boğdurduğundan bu tarihte Osmanlı hanedanında şehzâde olarak henüz yirmi üç yaşındaki İbrahim kalmıştı.

Dördüncü Murad'ın Bağdad seferi

Bu sefer esnasındaki icrâat

Sultan Murad'ın tekrar İran seferine çıkacağını haber alan İran hükümdarı Şah Safî, Maksud Han adında bir elçisini *İstanbul*'a yollamıştı; Şah'ın nâmesi tatmin edici olmamakla münâsip bir zamanda cevabî nâme ile iade edilmek üzere elçi alıkonuldu.

Sultan Murad, hareketinden evvel halka hiç bir suretle zulüm edilmemesine ve âdilâne hareket olunmasına dair her tarafa şiddetli bir tamim yaptı[1]. Kendisinden evvel vezir-i âzam Bayram Paşa'yı yolladı; vezir-i âzam îcabeden tertibatı aldı ve

[1] Adalet fermanı sureti *Mühimme Defteri*'nin 87. sinde s. 74 - 146'dadır.

1638 mayısında (23 zilhicce 1047) Sultan Murad *Üsküdar*'dan hareket etti; Şeyhulislâm Yahya Efendi ile sadaret kaymakamı ve kaptan-ı derya olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa ve pâdişahın en yakın musahibi vezir silâhdar Mustafa Paşa ile onun akıl hocası ve Sultan Murad'ın mûtemedi *Ruznâmeci* (Maliye hazinesi yevmiye defterini tutan) İbrahim Efendi ve Musahip Deli Hüseyin Paşa ve kazaskerler de pâdişahla beraber gidiyorlardı. Sultan Murad, Silâhdar Paşa ile ruznameci İbrahim Efendi'ye çok îtimad ettiğinden onlar ne derlerse onu yapardı.

Sakarya Şeyhinin ölümü

İnönü'ne gelindiği zaman Vezir-i âzam Bayram Paşa orduya geldi; yolda yine katiller başlamıştı. *Bolvadin*'de Hekimbaşı Emîr Efendi'nin arpalığı olan *Mihaliç* de nâibten[1] şikâyet olunarak katledildi. *Ilgın*'da Sakarya Şeyhi diye meşhur olan Ahmed, gûya *mehdilik* iddia ederek başına yedi sekiz bin kişi toplamıştı, Şeyh Ahmed, üzerine sevkedilen kuvvetleri bozmuş ve sonra bir düzen ile yakalanarak on iki adamiyle *Konya*'da bulunan Sultan Murad'ın yanına getirilmiştir. Sakarya Şeyhi bazı suallerden sonra cellâd Kara Ali tarafından pek feci surette mafsalları, burnu, kulağı el ve ayakları kesilmek suretiyle öldürülmüştür; bu kadar feci vaziyete karşı, Sakarya Şeyhi, Cellâd Kara Ali'ye acele etme diye işkenceye tahammül ile telâş göstermemiştir.

Molla hünkâroğlu'nun İstanbul'a sürgün edilmesi

Pâdişah *Konya*'da bulunurken Konya Mevlevi şeyhi Molla Hünkâroğlu Bekir Çelebi hakkında şikâyet edildi. Bekir Çelebi gerek mevkii ve gerek *Revan* seferine giderken pâdişah'ın kendisine gösterdiği iltifat ve tekke matbahına verdiği fazla tahsisat dolayısiyle şımararak her işe müdahele ettiğinde kendisinin muvafakati alınmadıkça hükûmet adamları, kadılar hiç bir

[1] *Nâib*, vekil demek olup herhangi bir kazanın hasılat-ı şer'iyyesi denilen mahkeme-i şer'iyye varidatı ya kazaskerlere veya kadılardan birisine verilir ve o kazasker veya kadı bizzat oraya gitmeyip şer'î işlere bakmak üzere tarafından naib denilen bir vekil gönderirdi. Bu naibler aldıkları şer'î varidatın bir kısımını kendileri diğerini de arpalık sahibi kimse ona gönderirlerdi. Adalet Fermanından açık olarak anlaşıldığına göre naibler halkı soyacak kadar ileri giderlerdi.

iş göremez olmuşlardı. Pâdişah şikâyetler dolayısiyle Bekir Çelebi'nin öldürümlesini emrettiyse de Silâhdar Mustafa Paşa ile Bayram Paşa ve Şeyhulislâm Yahya Efendi hep birden şefaat ettiklerinden Bekir Çelebi mallarının müsaderesiyle *İstanbul*'a sürgün edilmiştir[1]. Bayram Paşa, tarikat ehline muhib ve Nuriye-i Zeyniyye denilen tarikate müntesip olduğu için Bekir Çelebi *İstanbul*'a geldiği zaman Bayram Paşa'nın sarayına indi ve bir müddet sonra *İstanbul*'da vefat etti.

Yine pâdişah *Konya*'da iken tebdil gezdiği sırada Recep Paşa'nın matracılarından olup o sırada yeniçeri orta kumandanlarından bulunan Hüsrev Subaşı'yı görüp tanıyarak hiddet ve gazabla yüzüne bakıp geçmiş ve *otâğ-ı hümayun*'a varınca yeniçeri ağasına, Hüsrev'in katledilmesi için bir hatt-ı hümayun yollamış. Yeniçeri ağası bu hatt-ı hümayunu ocak kethüdasına vermiş, kethüda mûtad üzere akşam zamanı Hüsrev Subaşı'yı davet etmiş, subaşı giderken pâdişahın gazabla bakışından ve sonra kethüdanın davetinden şüphelenerek geri dönüp bıçağını çekerek çadırdakileri dağıtıp gece karanlığından istifade ile kaçmağa muvaffak olmuştur.

Hekimbaşı'nın ölümü

Konya'da sekiz gün kaldıktan sonra hareket edildi; *Şam Trablus* valiliğinden mâzul bulunan Ahmed Paşa'nın mezalimine binaen boynu vuruldu; elli beşinci konakta *Haleb*'e gelindi (1638 temmuz) Mısır kuvvetleri orduya geldi. Oradan hareketten sonra *Ohri* sancakbeyi Pirî Paşa orduya geç geldiği için katlolundu; âlim, fazıl bir zat olan Pirî Paşa'nın katli orduda teessürü mûcip oldu.

Bu sırada hekim başı Emîr Çelebi'nin afyon kullandığı hasmı olan Silâhdar Paşa tarafından pâdişaha arz edildiğinden[2]

[1] *Vecihî tarihi*, s. 5 ve *Naîma tarihi*, c. 3, s. 320. Bekir Çelebi'nin bütün parası ve eşyası musadere edildikten sonra aleyhtarları daha başka malları vardır, saklayor diye pâdişahı tahrik etmişlerdi. Bunun üzerine Sultan Murad, Çelebi'nin zevcesi Şirzad Hanım'ı getirip bizzat sormuş. O da her nesi varsa pâdişahın manzuru oldu. *Revan* seferine teveccüh esnasında yine saadetlû hünkârımın verdiği kürkler vardır, ferman buyurulursa onları dahi verelim deyince bu utandırıcı söz üzerine Sultan Murad başka birşey söylemeyip affetmiştir. *Naîma*, c. 3, s. 321.

[2] Silâhdar Mustafa Paşa, bazı ricalarını yapmayan Emîr Çelebi'yi azlettirerek yerine kendi adamı olan Zeynelâbidin Efendi'yi getirmek istiyordu; nitekim Emîr Çelebi'nin vefatı üzerine Zeynelâbidin Efendi hekimbaşı olmuştur.

pâdişah Emîr Çelebi'yi getirterek cebindeki afyonu bulup kendisine yutturduktan sonra oturtup satranç oynatmış ve takatsizliğini gördükten sonra izin vermiş; zavallı hekimbaşı çadırına bitkin bir halde gelmiş talebeleri kendisine ilâç tertip etmek istedilerse de bana ilâç istemez silâhtar gibi hasmı olan bir adama ölmek evlâdır diyerek afyonun üzerine buzlu şerbet içip bir müddet sonra ölmüştür.

Bayram Paşa'nın vefatı

Tütün yasağı münasebetiyle tutulan tiryakiler katlediliyorlardı. *Celab* mevkiine gelindiği zaman vezir-i âzam Bayram Paşa vefat etti. Cenazesi *İstanbul*'a naklolunup yerine ruznameci İbrahim Efendi'nin tavsiyesiyle *Diyarbakır* valisi Tayyar Mehmed Paşa tayin olundu; orduda kaptan-ı derya Kemankeş Kara Mustafa Paşa varsa da onun Silâhdar Paşa ve İbrahim Efendi ile araları iyi olmadığı için Tayyar Paşa vezir-i âzam olmuştu. Sultan Murad, Bayram Paşa'dan memnundu, ölümünü duyunca çadırına gelip ağladı, kadirşinas bir vezirden ayrıldım diye teessürünü gösterdi.

Mardin'den sonra *Cerahlis* konağına gelindiği vakit devlet müsteşarı ruznameci İbrahim Efendi öldü. Hayırlı ve iyilik sever bir adam olup pâdişahın itimadını su-i istimal etmemişti[1].

Bağdad muhasarası

Ordu yüz doksan yedi günde *Bağdad*'a vardı. Pâdişah kendi otağını İmam-ı âzam ziyaretgâhı önüne ve *Dicle* kenarına kurdurdu. Pâdişah "*Bağdad'ı fethetmeden ser-mezhebimizi ziyaretten utanırım*" diyerek ziyaretini Bağdad'ın fethinden sonraya bıraktı.

Hafız Ahmed Paşa *Bağdad*'ı aşağı tarafındaki *karanlık kapı*'dan ve Hüsrev Paşa ise *imam-ı âzam kapısı* tarafından kuşattıklarından İranlılar kalenin bu cihetini ziyadesiyle tahkim etmişlerdi. Vezir-i âzam Tayyar Paşa bunu pâdişaha arz ile bu defaki kuşatmanın pek muhkem olmadığı haber alınan *Akkapı* tarafından yapılmasını arzeyledi; mütaleası kabul olunarak asker siperler kazıp *Meteris*'e girdi ve diğer kale kapıları da kuşatıldı

[1] Ruznâmeci İbrahim Efendi'nin bu takarrübü münasebetiyle lehinde olduğu gibi aleyhinde de yazan müverrihler vardır.

(9 recep 1048 / 16 ekim 1638). *Bağdad* kalesinin kara tarafı tamamiyle ihata edilmişti, *Akkapı* tarafından vezir-i âzam, yeniçeri ağası ve Rumeli beylerbeğisi vardı. *Bağdad*'ın müdafii Bektaş Han isminde biri idi; kalenin çöl tarafından kuşatılması muhafızları şaşırttı. *Bağdad*'ın *Şat kapısı*'na da ayrıca toplar konarak kale oradan da dövülmeğe başladı. Sultan Murad vezir-i âzam Bayram Paşa vasıtasiyle *Bağdad* muhasarasında kullanılmak üzere *Birecik*'de ikisi elli ve üçü kırk librelik yani on sekiz ve yirmi okkalık gülle atan beş büyük top döktürmüştü [1]. Pâdişah siperleri gezip askerleri teşci ediyordu; İranlıların siperlere karşı olan taarruzları ve baskınları defedilmekte idi. Hendekler dolmuş, kale duvarları bir çok yerden yıkılmış olup yürüyüş zamanı geldiği halde yapılamıyordu; bundan dolayı pâdişah muhasaranın otuz yedinci günü yani şabanın onaltısına tesadüf eden 23 aralık 1638 de vezir-i âzamı davet ederek hendekler doldu niçin yürüyüş edilmiyor diye tekdir etti; vezir-i âzam :

— "Pâdişahım sabrolunsun, ankarib şehir fetholunur, yürüyüşe zaman vardır, acele ile askeri kırdırmıyalım" deyince pâdişah tekrar kendisine hitap edip :

— "Senin namın, dilâverliğin ve şecaatin bu mudur? Tehirin mânası nedir?" deyince vezir-i âzam :

— "Ben canımı pâdişahıma feda etmişim, Tayyar kulun ölmekle bir şey olmaz, hemen Allah kaleyi ihsan eylesin" sözleriyle ertesi gün kaleye yürüyüş ilân ettirdi.

Tayyar Paşa'nın şehadeti ve Bağdad'ın zaptı

Filhakika ertesi günü büyük bir yürüyüş yapıldı, bazı kuleler ele geçerek bayrak dikildi vezir-i âzam elinde kılıç olduğu halde kendi tarafındaki kuleler üzerine yürüdüğü sırada alnına isabet eden bir tüfenk kurşunu ile vurularak şehit oldu; pâdişah bunu duyunca müteessir oldu; "*ah Tayyar, Bağdad kalesi gibi yüz kale değerdin*" diye değerli vezirine acıdı, onun yerine kaptan-ı derya olup orduda bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı tâyin etti. Hücum devam ediyordu nihayet muha-

[1] *Naîma* c. 3, s. 308 ve *Hammer tercümesi* (Atâ Bey), c. 9, s. 244.

saranın kırkıncı cuma günü muhafızlar aman istediler ve bu suretle Bağdad alındı[1].

Sultan Murad *Bağdad*'ın alınmasından sonra *İmâm-ı âzam*'ın kabrini ziyaret etti; İmâm-ı âzam ve Abdülkadir Geylânî türbeleri ve kale tamir olunup yeniçeri ağası Hüseyin Ağa *Bağdad* valisi ve yeniçeri kethüdası Bektaş Ağa sekiz bin yeniçeri ile Bağdad muhafazasında bırakıldı[2].

Pâdişahın geri dönüşü

Sultan Murad, ordu ile vezir-i âzam Mustafa Paşa'yı *Bağdad*'da bırakarak sadaret kaymakamlığına kendisinin en mûtemed adamı olan *Şam* valisi Silâhdar Mustafa Paşa'yı tâyin edip *İstanbul*'a döndü[3].

Sultan Murad'ın *Bağdad* seferine hareket etmek üzere olduğu sırada Şah Safî tarafından elçi olarak gönderilen Maksud Han, bu sefer esnasında *Musul*'a yollanıp orada bırakılmıştı. *Bağdad* zapt edilince elçi bir nâme ile iade olunmuştu. Sultan Murad (27 ocak 1639 / 1048 ramazan) tarihli nâmesinde :

Sulh murad edilirse ecdad-ı izamım zamanında kendilerine ait olan memleketlerin geri verilmesi ve her sene verilegelen hediyelerin gönderilmesi, aksi takdirde hudutta kışlayarak ilk baharda taarruza geçeceği yazılıyordu. İran elçisiyle beraber pâdişah tarafından Hamza Paşazâde elçilikle nâmeyi şaha götürdü.

Sultan Murad Bağdad'tan avdetinde *Diyarbakır*'a gelmiş; Rumiye Şeyhi diye maruf olan Nakşıbendî şeyhi Mahmud'u, manevî nüfuzu ve müridlerinin çokluğu sebebiyle, şeyhlikten şalı-

[1] *Bağdad*'ın zaptı münasebetiyle Sultan Murad:

Hızr âsâ geldi yetdi himmet-i kutb-i zaman
Bî taab feth eyledim Bağdad şehrin râyekân

beytini söylemiştir.

[2] IV. Murad *Bağdad* seferine giderken 23 Za. 1047 ve 1638 nisan *Üsküdar*'dan geçmiş, 1048 recep 27 ve 1638 kasımda *Bağdad*'ın *Kuşlar* kalesi önüne konulup muhasara ile toplarla döğülmeğe başlamış, 18 şaban 1048 ve 1638 aralıkta alınmıştır. *Bağdad*'a sekiz aydan ziyade yol gidilmiş olup sefer esnasındaki konuk yerleri ve yolda yapılan masraflar ve pâdişaha takdim edilen hediyeler Topkapı saray arşivindeki 1999 numaralı defterde gösterilmiştir.

[3] Sultan Murad 1049 saferinin onunda yani 12 haziran 1639'da *İstanbul*'a geldi. *İstanbul*'dan çıkışı ve dönüşü on üç buçuk ay sürmüştür.

lığa çıkmak istemesi ihtimaline binaen *asesbaşı* ile cellâd Kara Ali'yi gönderip şeyhi boğdurmuştur[1].

İran'la sulh

Nâme ile İran'a gönderilen Osmanlı elçisi ile beraber şahın mirahuru Mehmed Kulu ismindeki İran elçisi geldi : Elçi İran hududu üzerindeki *Şehriban*'da vezir-i âzam tarafından kabul olundu. *Kars*'ın *İran*'a terki teklifi şiddetle reddolunup *Dertenk* kalesinin anahtarının derhal gelmesi ve İran kuvvetlerinin altı gün içinde *Bağdad* vilâyeti hududundan çekilmesi hakkında şah'a mektup yollandı; vezir-i âzam buradan *Kasr-ı Şirin* mevkiine geldiği zaman İran tarafından murahhas olarak Saruhan geldi ve askere maaş verilirken vezir-i âzam tarafından kabul olundu.

Kasr-ı Şirin muahedesi diye meşhur olan bu anlaşma mûcibince *Bağdad* tarafından hudut, *Bedre Hassan*, *Hankın*, *Mendeli*, *Derne*, *Dertenk*'ten, *Sermenel* mevkiine kadar arada olan sahralar ve burada *Caf aşireti*'nin bazı kabileleri ve *Zincir kalesi*'nin batısındaki köyler ve *Şehr-i zor* kurbindeki *Zalim Ali kalesi*'nin civarı Osmanlılarda kalacaktı; bundan başka kuzey hududundaki *Kars*, *Ahisha*, *Van* ile, *Şehr-izor Bağdad* ve *Basra* hudutlarına Şah tarafından katiyyen taarruz edilmiyecekti. *Zincir kalesi*, *Van* hududundaki *Kotor*, *Makû*, *Kars* taraflarında olan kaleler her iki ta-

[1] Şeyh Mahmud aslen Rumiyeli olup *Nakşibendî* tarikatine müntesipti. Diyarbakır ve havalisinde büyük nüfuzu vardı. Halk kendisinden mallarını diriğ etmezlerdi. Müritleri kendisine bağlılıkları sebebiyle azizlerinin başına yemin edecek kadar şeyhe inanıyorlardı. Şeyh Mahmud *Revan* seferinde bulunmuş ve pâdişahın teveccühünü kazanmıştı. Sultan Murad *Bağdad* seferine giderken, Şeyh Mahmud onu *Halep*'de istikbal ile hediyeler takdim etmiş ve kendi yanında bulunan Maanoğlu Fahreddin'in altın yapmakta mâhir olduğu söylenen bir kızını tavsiye ederek, pâdişahım size hazine lâzımdır demiş, pâdişah da bir miktar para verip kızın Diyarbakır'da altın yapmasını emredip yanına maden işlerinden anlar bir kapıcı koymuş ve pâdişah Bağdad'a gitmişti.

Maanoğlu'nun kızı kendisine hazineden verilen parayı zevk ve safa ve saz âlemleriyle yiyip sahtekârlığı anlaşılmış ve Bağdad'dan dönen Sultan Murad *Diyarbakır*'a gelince kızı boğdurup iki çocuğuyla beraber Dicle nehrine attırmış ve saflığından dolayı kadının altın yapmak hususundaki oyunlarına inanmış olan şeyhe de iltifat etmemiştir. Sultan Murad bundan sonra müritlerinin çokluğundan dolayı bir ısyan hareketi tertip etmesinden korktuğu zavallı şeyhi bu ihtimal üzerine boğdurmuştur.

rafca da yıktırılacaktı. Muahedenin sonunda eğer sulha riayet edilecekse Şeyheyn yani Ebu Bekir, Ömer ile Osman ve Peygamber'in zevcelerinden Ayşe ile diğer bazı ashaba seb' ve lânet edenlerin men'i de sulh şartları arasında idi[1].

İşte bu suretle 1623'den 1639 mayısına kadar (1049 muharrem) on altı sene süren İran muharebesinin üçüncü safhası da sona erdi; bu sırada İran şahı, Şah Abbas'ın torunu olan Şah Şafî idi.

Vezir-i âzamın bu muvaffakıyetini, pâdişahın mukarriplerinden olup Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya aleyhdar olan Silâhdar Mustafa Paşa az görerek Sultan Murad'ı vezir-i âzam aleyhine tahrik ederek öldürülmesine az bir şey kalmışken sadaret kaymakamlığına getirilmiş olan sabık Sadr-ı âzam tabanı yassı Mehmed Paşa'nın, vezîr-i âzamı müdafaa etmesi neticesinde Kemankeş Kara Mustafa Paşa ölüm tehlikesini atlattı ise de tabanı yassı Mehmed Paşa, Silâhdar Paşa'nın padişahı teşviki üzerine bazı bahanelerle katledilmiştir. Vezîr-i âzam aleyhine olan harekâta Silâhdar Paşa'nın pâdişah üzerindeki nüfuzu sebebiyle isteyerek veya istemiyerek musahip Deli Hüseyin Paşa ile Şeyhulislâm Yahya Efendi de katılmışlardı.

Vezîr-i âzam, sulh akdinden sonra *Bağdad* valiliğine vezirlikle Derviş Mehmed Paşa'yı tayin ettikten sonra *İstanbul*'a geldi.

Sultan İbrahim'in hükümdarlığı

Sultan Murad nikris hastalığına müptelâ idi. *Bağdad* seferinden dönüşündenberi hasta olup tedavi ediliyordu. Bazılarının tavsiyeleri üzerine mûtadı olan içkiyi terk ile bir müddet iyi olmuş ve bayram tebriklerini kabul etmişti.

Kaptan-ı deryalığa tayin edilmiş olan sevgili mukarribi Silâhdar Mustafa Paşa'ya verilen *İbrahim Paşa Sarayı*'na giderek orada kendisine ziyafet çekilmiş ve Silâhdar'ın teşviki ile tekrar içmiş ve fakat saraya gelince bir daha kalkmamak üzere yatmıştır. Sultan Murad 1049 şevvalinin on dört veya onaltı-

[1] *Nâme-i hümâyun defteri*, Nr. 7, s. 4 - 6.

sında (7 veya 9 şubat 1640) guruptan sonra kardeşi Kasım'ı boğdurduğu odada vefat etti; ölümünde yirmi dokuz yaşında idi[1].

Keyfiyetten haberdar edilen vezir-i âzam hemen saraya koşup kapıağası, *kafes* hayatında bulunan şehzâde İbrahim'i taziyet ile saltanatını müjdeledi ise de diğer kardeşleri gibi biraderi tarafından öldürüleceğinden korkan İbrahim validesinin yeminleriyle dışarı çıkarılarak Murad'ın ölüsünü gördükten sonra tahta oturup tebrikleri kabul etti. Murad'ın cenazesi ertesi günü kaldırılarak *Sultan Ahmed türbesi*'ne defnedildi.

Vezir-i âzam ilk iş olarak hasmı olan Silâhdar Mustafa Paşa'yı evvelâ *Budin* ve arkasından Rumeli eyaletiyle *İstanbul*'dan uzaklaştırdığı gibi malını müsadere eyleyip *Temeşvar* eyaletine nakletti.

Sultan İbrahim daha sonra biraderi zamanında devlet idaresinde nüfuz ve tahakkümleri olan şahıslardan yukarıda adı geçen Silâhdar Mustafa Paşa ile Emirgûneoğlu Yusuf Paşa'yı[2] birer birer ortadan kaldırmış ve bunda vezir-i âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın tesiri olmuştur.

Sultan Murad'ın genç yaşında vefatı devleti kuvvetli bir elden mahrum bıraktı; yerine gelen İbrahim, korku içinde ve her an ölümle karşı karşıya yaşamış olduğundan âsabı bozulmuştu. Tam yirmi beş yaşında ölüme intizar ettiği bir zamanda birdenbire hatırından geçirmediği saltanata geçmesi, onun hayatı üzerinde mühim değişiklikler yapmıştır.

[1] Peçevî vefatını 14 şevval ve *Fezleke* ile Vecihî ve onlardan naklen Naîma 16 şevval gösterirler.

[2] Emîr Gûneoğlu Yusuf Paşa bilmünasebe daha yukarı kısımlarda da söylendiği üzere sefih ve ahlâksız bir adam olup Sultan Murad'a hulûl ederek onun sefahate devamında âmil olmuştu. Pâdişah kendisine *İstinye* koyuna nezareti olan *Feridun Bey Bahçesi*'ni temlik etmişti. Vezirlikle *İstanbul*'da oturdu. Naîma'nın mânidar işareti üzerine vücudu lâzım olmadığı için 1051 H. de îdam edilmiştir. *Kâğıthâne*'de olan köşkünü pâdişah alıp Boğazdaki bahçe ve köşkünü de vezir-i âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya verdi (*Naîma tarihi*, c. 4, s. 5 ve 13). Bu Mirgün sahilhanesi daha sonra Şeyhulislâm Mirza Mustafa Efendi'ye ve onu müteakip Şeyhulislâm Vessaf Abdullah Efendi'ye geçmiş ve bunun oğlu Şeyhulislâm Esad Efendi'nin vefatı üzerine I. Abdülhamid burada bir köy tesisini murat edip cami, hamam ve dükkânlar yaptırmış ve sonra III. Selim zamanında büyümüştür (*Hadikat-ül-cevâmi*, c. 2, s. 134).

Sultan İbrahim, Osmanlı hânedanından hayatta kalmış tek şehzâde idi. Sultan Murad'ın, Ahmed ve Süleyman, Alâüddin, Mehmed isimlerinde dört oğlu olduysa da hepsi de küçük yaşta ölmüşlerdi. Genç pâdişah Sultan İbrahim'e evlât yetiştirmek için takdim edilen cariyeler bunun zaten bozuk olan âsâbını büsbütün bozmuştur. İbrahim'in cülûsunun ikinci senesinde Mehmed ve ondan bir sene sonra Süleyman ve Ahmed isimlerinde oğulları olmuştur.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

SULTAN İBRAHİMİN İLK SENELERİ VAKAYİİ

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya dair

Vezir-i âzam'ın hizmetleri

Bağdad'a yapılan hücumda şehit düşen Tayyar Paşa'dan sonra vezir-i âzam olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa devlet işlerinde ciddî, ve dürüst idi. Sadaret makamı Bayram Paşa'dan sonra buna verilmek îcap ederken pâdişahın musahibi Silâhdar Mustafa Paşa'nın telkini ve ruznameci İbrahim Efendi'nin tavsiyesiyle Tayyar Mehmed Paşa'ya verilmiş ve onun ölümünden sonra Kemankeş Paşa o makama getirilmişti.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa ilk büyük hizmeti olarak *Kasr-ı Şirin* muahedesini akdedip *İstanbul*'a geldikten az sonra Sultan Murad'ın vefatı onu müthiş hasmı olan Silâhdar Paşa'nın pençesinden kurtarmış[1] ve bu defa fırsat bulan vezir-i

[1] Bağdad seferi esnasında vezir-i âzam Bayram Paşa, silâhdarın pâdişah yanındaki nüfuzunu görerek ona kavuk sallamağa mecbur olmuş, pâdişaha arzettiği şeyin bir suretini de Silâhdar Mustafa Paşa'ya bildirip bu suretle onunla hoş geçinmeği muvafık bulmuştu. Bayram Paşa'nın ölümünden sonra mühr-i hümayun Tayyar Paşa'ya yollanıp Kemankeş Kara Mustafa Paşa sadaret kaymakamı tayin edilmişti. Kara Mustafa Paşa, Sultan Murad'a arzedeceği meselcleri, Silâhdara bildirmeden yalnız pâdişaha bildiriyordu. Silâhdar Paşa bu hale gücenerek pâdişaha şikâyet etmiş ve :

— "Bu kulunuzu adam yerine komaz ve işlerine nâ mahrem addeder, yanında cürmümüz nedir?" demiş. Bunun üzerine Sultan Murad, Mustafa Paşa'ya itap ederek :

— "Niçin Silâhdarım tarafını ihmal edersin, bana yazdığını ana da yazmazsın" deyince vezir-i âzam :

— "Şevketlû pâdişahım evvelâ bu kuluna bildir, Silâhdar kulunun senin saltanatında ortaklığı var mıdır yok mudur? Eğer varsa emir pâdişahımın; her umurı ana da yazmak lâzım gelir. Yok ise pâdişahım ben yalnız seni pâdişah bilirüm, ancak sana yazarım ve lâyık olanı budur ki benimle pâdişahımın arasındaki muamele ve yazılışlar gibi sırlara katiyyen Silâhdar ve gayrisi muttali olmaya ve illâ ben hükûmet ve vezaret edemem" diye mukabele edince bu açık sözden memnun olan IV. Murad, Kemankeş Paşa'yı takdir etmiş ve bu yüzden Silâhdarla arası iyice açılmıştır (*Naîma*, c. 4, s. 51).

âzam da rakibinin mallarını musadere edip iyice hırpaladıktan sonra en son *Temeşvar* valiliğine tayin ettirmişti.

Silâhdar Paşa bundan sonra *İstanbul*'a gelmek için saraya mektuplar göndermeğe başlamış ve Valide Sultanın da Silâhdar Paşa'yı getirip Sultan Murad'ın kızı Kaya Sultanı verip damat yapmak istemesi vezîr-i âzamı korkuttuğundan bir çaresini bulup Silâhdar Mustafa Paşa'nın katli emrini almış ve bundan dolayı vezir-i âzamın valide Kösem Sultan ile araları açılmıştır.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, ayarı düşmüş olan sikkeyi tashih ile tam ayarlı gümüş akçe kestirerek evvelce yüz yirmi beş akçe olan bir kuruşu seksen akçeye ve altını da ikiyüz elli akçeden yüz altmış akçeye indirmiştir. Bundan başka ocak mevcudunu indirerek maaşları muntazaman verdi. Devlet maliyesini tevazün ettirdi.

Yine bunun himmetiyle tersane işleri yoluna konup kanun üzere her sene muayyen miktar kadırga donatılması temin edildi; epi zamandanberi terkedilmiş olan memleket tahriri yapıldı. Vezir-i âzam işlerine hiç kimseyi müdahale ettirmeden iş gördü ve rakiplerini de uzaklaştırdı.

Nasuh Paşa zâde meselesi

Nasuh Paşa'nın oğlu Hüseyin Paşa, vezir-i âzama karşı ocaktan yetiştiği için çorbacı tabirini kullanırdı. Bu sözler Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kulağına gidip gücenmişti. Bu sırada serhadlerde olan vezirlere lüzumu halinde evvelden beri pâdişah adına tuğra çekmek salâhiyeti verilmiş olup vezirlerin adedinin çoğalması ve bir takım ehliyetsiz adamların vezir olması sebebiyle vezir-i âzamın tavsiyesiyle bâdemâ serhad valilerinin tuğra çekmemeleri emrolunmuş ve bu arada *Erzurum* beylerbeğisi bulunan vezir Nasuh Paşazâde'ye de ferman yollanmıştı. Hüseyin Paşa vezir-i âzam ağasiyle gönderilen fermana itaat etmiyerek :

— Tuğrakeşlik bana mirastır; ben veziroğlu vezirim ve tuğrayı bana Sultan Murad merhum gibi bir gazi sahibkıran ısmarladı; senin paşan Arnavud diyarından gelip ol makama nail olsa da bana tuğrakeşliği çok görmeğe mûcip nedir? bu emri şerîften pâdişahın haberi yoktur; bu menetme kendisindendir sözleriyle giden fermanı tanımamıştı.

Vezir-i âzam bu hal üzerine, bunun da ısyan ile *Erzurum*'a kapanması ihtimalini düşünerek kendisine *Halep* valiliğini tevcih ettirip sonra oradan azleyledi; fakat azli kabul etmeyip bu defa *Sivas* eyaleti verilip gitmezse üzerine kuvvet sevkini pâdişah emreyledi. Nasuh Paşazâde *Sivas*'a giderken, Sivas valisi kör hazinedar İbrahim Paşa'ya, vezir-i âzamdan mektup gelip *Sivas* Nasuh Paşazâde'ye li maslahatin verilmiştir; sen ne suretle olursa olsun hakkından gelesin demiş olduğundan İbrahim Paşa, Nasuh Paşazâde üzerine gittiyse de maktul düşerek muvaffak olamamış, bunun üzerine Hüseyin Paşa *Sivas*'a girmiyerek vezir-i âzamla dâvam vardır diye bütün maietiyle *İstanbul*'a doğru yürümüş, ilerledikçe kuvveti artmış ve el altından vezir-i âzamın aleyhdarları tarafından *İstanbul*'a davet olunmak suretiyle teşvik görmüştür. Kendisine karşı gönderilen kuvvetleri *İzmit*'te mağlûp ettikten sonra *Üsküdar*'a kadar gelen Nasuh Paşazâde, vezir-i âzamın azliyle kendisinin derhal o makama tayin edileceğini zannetmiş ise de karşısına gelen kuvvetlerden dolayı bir iş başaramıyacağını anlaması üzerine geceleyin gizlice ordugâhını terk ile kaçmış ve maiyeti de teslim olmuştur.

Hüseyin Paşa, Karadeniz kenarından bir kayıkla Rumeli tarafına geçip oradan Kırım hanının yanına gidip kendisini affettirmek üzere *Ruscuk*'a kadar gelebildiyse de *Edirne* bostancı başısı kırk kadar bostancı ile yetişerek yakalayıp *İstanbul*'a getirdi ve *Topkapı* haricinde katlolundu (1053 H. / 1643 M.).

Vezir-i âzam'ın yeni rakipleri

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, sadr-ı âzam olmasından korktuğu Nasuh Paşazâde'yi bertaraf ettikten sonra mevkiini kuvvetlendirdi ise de halkın kendisine olan hürmetini kaybetti; bundan sonra kendisine rakip olarak Civan Kapıcıbaşı diye şöhret bulan Sultan zâde Mehmed Paşa'yı gördü ve onu *Şam* valiliğiyle *İstanbul*'dan uzaklaştırdı; fakat bu defa da karşısına Sultan İbrahim'in silâhdarı olup kendisine vezirlik verilen Yusuf Paşa ile Cinci Hoca çıktı. Bu sonraki iki rakip ile valide Kösem Sultan'ın Mustafa Paşa aleyhindeki kini birleşince vezir-i âzam için tehlike daha büyümüştü.

Sultan İbrahim, günün birinde "Biraderimin musahibi olarak bir silâhdar paşa vardı, benim niçin olmasın?" diyerek rikâbdarı Yusuf Ağa'yı ikinci vezirlikle divana memur edip kendisine musahip yapmış ve vezir-i âzam, icraatına engel olacağı için bu tayini önlemek istemişse de muvaffak olamamıştı.

Bundan başka, pâdişahın geçirmekte olduğu bir buhranı okumakla iyi eden medrese softalarından Safranbolulu Hüseyin Efendi daha dersten mülâzım olmadan hariç müderrisliğine tayini Şeyhulislâm Yahya Efendi'ye emrolunmuş ise de o kanun değildir diye itiraz eylediğinden hatt-ı hümayun ile defaten *sahn* müdrrisi yani profesör tayin edilivermişti. Bu delice tayin yetmiyormuş gibi arkasından *Sahan-ı Süleymaniye* müderrisliği ve onu takiben *Galata* kadılığı ile pâdişah hocalığı verilmiş ve bu suretle cahil bir pâdişaha cahil bir hoca tayin olunmuştur.

İşte vezir-i âzamın karşısına çıkan ona karşı müttefikan cephe alan Yusuf Paşa ile Hüseyin Efendi sadr-ı âzama ait tayin ve azil işlerini ona sormadan pâdişaha arz eyliyerek Kemankeş'i müşkül duruma sokuyorlardı.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın faaliyetlerinden biri de hazinenin gelir ve giderleri arasında bir muvazene temini idi. Devletin gelirini arttırıp giderini azltmak için çalışıyordu; fakat bu cezrî icraat bir kısım menfaat sahiplerinin işlerine gelmiyordu. Bundan dolayı iki defa sedaretten çekilmek istediyse de pâdişah istifasının kabul etmemişti[1].

Vezir-i âzam'ın felâketini mûcip bir hareketi

Vezir-i âzam, Yusuf Paşa ile Hüseyin Efendi'nin tahakkümlerinden usanmış ise de her ikisini de pâdişah himaye ettiği için diş geçiremiyeceğini anladığından bunları ortadan kaldırmak için kendisinin mahremi olan kul kethüdası Hüseyin Ağa ile görüşüp yeniçerilerin tahrikiyle buna muvaffak olacağını ümid etmişti. Kul kethüdası, bu iş hakkında ocak zabitleriyle görüştü ise de onlar bu teklifi derhal kabul etmeyip işi ocağın akıl hocası olan Koca Muslihuddin Ağa'ya açtılar. Muslihuddin Ağa:

[1] *Vecihî tarihi* (Türk Tarih Kurumu kütüphanesi nüshası) s. 42.

— "Aman sakının, asla doğru değil; Sultan Murad'ın nice bin nüfusu öldürmek suretiyle söndürdüğü fitne ateşini uyandırmayın" diye işi önledi ve doğru vezir-i âzama giderek sordu; fakat vezir-i âzam inkâr etti, ve sonra yeniçeri ağasına sorup o da haberi olmadığını söyleyince başından korkarak ve daha doğrusu bir menfaat umarak bir vasıta ile keyfiyeti pâdişaha bildirdi. Bunun üzerine pâdişah, Muslihuddin Ağa'yı davet ederek :

— "Baka! ihtiyar kullarım çorba yememek isterlermiş[1], aslı var mıdır?" deyince Muslihuddin Ağa:

— "Hâşâ pâdişahım, cümlesinin boynu kıldan incedir, cümlesi emrine mutîlerdir; bu sözden asla haberleri yoktur; eğerçi lalan, kethüdanın eliyle odalara birkaç kese göndermiş; lâkin onların iğvasiyle böyle iş etmek muhaldir" cevabını vermiştir.

Bu söz üzerine Sultan İbrahim:

— "Ya ben şimdi lalamı katletsem kullarım bana incinirler mi?" deyince Muslihuddin Ağa:

— "Hâşâ pâdişahım, belki cümlesi hazzederler ve pâdişahıma hayır dua ederler" diye mukabele eylemiştir[2].

Kemankeş'in katli

Yaptığı tertibatın duyulduğunu öğrenen Kemankeş Kara Mustafa Paşa, *Demirkapı*'dan saraya gelip pâdişahla buluşup koynunda getirdiği mushafı öperek söylenen şeylerin kendisi hakkında iftira olduğunu arzeylediyse de pâdişah bu sözlere inanmadı ver mührümü dedikten sonra Bostancı başıya al şunu diyerek kendisi hareme gitti; bostancıbaşı, al şunu'dan maksad mührü al demek olduğunu zan ile vezirden mührü aldı ve Kemenkeş Kara Mustafa Paşa bundan istifade ile atına atlayarak konağına geldi ve oradan *Nallı-mescid* civarında bir yığın otun arasında saklanıp geceleyin kaçmak istediyse de takibine çıkan bostancılardan biri tarafından görülerek yakalandı. Sabık vezir-i âzam, kendisinin öldürülmiyerek

[1] Nöbetçi yeniçerilerin divan günlerinde saray matbahında pişip sabahları kendilerine verilen çorbayı alıp içmemeleri muhalefet ve ısyan alâmeti olduğundan pâdişahın çorba yememek isterlermişden maksadı budur.

[2] Muslihuddin Ağa'nın bu işle alâkası ve son suale verdiği cevap onun vezir-i âzama aleyhdar olduğunu göstermektedir.

pâdişahın huzuruna götürülmesini istediyse de o sırada katli hakkında emir geldiğinden *Hocapaşa çarşısı*'nda *Tırnakçı sarayı* ve Sebilhâne önünde Cellâd Kara Ali tarafından kemend ile boğuldu. Cesedi pâdişah tarafından görüldükten sonra Parmakkapı'daki (Çarşıkapısında) türbesine defnedildi (zilkade 1053 / ocak 1644).

Kemankeş'in vezir-i âzamlığı beş sene dört ay olup bazı kusurlariyle beraber devlete hayırlı hizmeti dokunanlardandı. Ölümünde bir heybe içinde otuz bin duka altınından başka bir şeyi bulunmadı. Yerine kendisinin sadarete rakip addettiği *Şam* valisi Sultanzâde Mehmed Paşa tâyin edilip o gelinceye kadar vezir Kenan Paşa kaymakam oldu. Ocağı tahrik etmek isteyen kul kethüdası Hüseyin de Ağa kapısında (yeniçeri ağası dairesinde) kahve içerken boğuldu.

* * *

Kemenkeş Kara Mustafa Paşa, hiç irtikâp ve irtişası olmayan devlet nizamının bozulmaması için çalışan bir hükûmet reisi idi; pâdişahın bazan yolsuz hatt-ı hümâyunlarını tatbik etmiyerek o gibi usulsüz ve lüzumsuz hareketleri önlerdi; bir gün pâdişah silâhdarı Dilâver Ağa'yı Anadolu beylerbeğiliği ile çıkarıp sonra vezir yapmak isteyince, vezir-i âzam, vezir çoktur diye itiraz etmişti; birgün vezir-i âzama pâdişah bir hatt-ı hümâyun gönderip :

— "Sebep nedir, senin verdiklerin tutulup benim verdiklerim tutulmaya. Ben Dilâver'e vezaret verdim" diye çok ağır sözlerle şikâyette bulunmuştu. İnadından ötürü Sultan İbrahim kızardı. Yine bir gün divanda işlerle meşgulken mutadından iki saat evvel divanı boz içeriye gel diye pâdişah vezir-i âzamı davet edip gider; İbrahim harem kethüdası olan kadının odununun verilmemiş olmasından bahis ile :

— "Kethüda Hatun'a ferman ettiğim odun bu vaktedek niçin verilmedi" diye vezir-i âzama hitap edince o da :

— "Pâdişahım tenbih edelim, verilsin" cevabını verdi ve sonra hiddetli hiddetli :

— "Pâdişahım ben senin vezirinim, divanı bozdurup bu makule cüz'î maslahat için beni çağırdırsın. Beşyüz çeki odun on beş bin akçe eder; bu kadar şey-i hasis için beni getirtip umur-ı mühimmeyi ta'vik ettirirsiz ve siz bana raiyyet ve hazine ve serhadler ahvalini sormazsız" diye S. İbrahim'e çıkışmıştır. Hattâ bu muhavereyi bir mahremine nakledip o da Şeyhulislâm Yahya Efendi'ye söyleyince Yahya Efendi ellerini açıp "Bire zinhar sakınsın, pâdişahlara böyle söz söylenmez" gibi nasihat yollu haber göndermiştir[1].

[1] *Naîma*, c. 4, s. 47, 48. Bu hususta vezir-i âzamlar kısmına da bakılsın.

ONALTINCI BÖLÜM

GİRİT ADASI DOLAYISİYLE VENEDİKLİLERLE MUHAREBE

Girid harbinin birinci safhası

IV. Murad zamanında Venediklilerin vaziyeti

Venedik cumhuriyeti ile olan dostça münasebetler IV. Murad'ın son zamanlarında bozulmuştu. Buna da sebep *Tunus* gemileriyle *Girid*'i vuran Ali Becinoğlu'nun *Avlonya* limanına geldiği sırada onu takip eden Venedik donanmasının bu limanda Tunus gemilerini zaptettikten başka attıkları toplarla kasabadaki minareyi yıkmış olmalarıydı.

Bu vakayı duyan Sultan Murad, Venediklilere harp açmak üzere donanma hazırlanmasını emretmiş olduğundan her tarafta bu hususta mühim faaliyete geçilmişti. Venedik cumhuriyeti Osmanlı donanmasının hazırlandığını duyunca *Balyos* denilen sefirleri vasıtasiyle tazminat olarak kırk beş bin altın vermek suretiyle bu seferi önlemek istemişler, fakat pâdişahın vefatı üzerine parayı vermemişlerdi. Bunun üzerine vezir-i âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa donanmanın hazırlıkta devamını emrederek *Cezayir*, *Tunus* ve *Trablus* donanmalarının da ilk bahardaki sefere hazırlanmaları bildirilmiş ve bu faaliyeti gören Venedikliler hemen elçileri vasıtasiyle elli bin flori yani altın göndererek muharebeyi önlemişlerdi.

Girit seferi ve Hanya'nın zaptı

Malûm olduğu üzere *Girid* 8618 kilometre murabbaında *Akdeniz* adalarının büyüklerinden olup Venedik cumhuriyetine tâbidi. Şeklen uzun ve bir çok limanları olan adanın merkezi kuzeyde *Kandiye* müstahkem mevkii olup karşısında liman dışında *Diya* veya *Tavşan adası* vardı. Adanın batısına tesadüf eden kuzey kısmında *Akrotiri* yarım adasının doğusunda *Suda* limanı ve batısında *Hanya* körfezi ve *Hanya şehri* bulunuyordu. *Kandiye* ile *Suda* ve *Hanya* limanları arasında *Retmo* şehri vardı.

1604 H. / 1644 M. senesinde bazı hareketleri pâdişaha hoş gelmeyen Kızlar (Dar-üs-saâde) ağası Sünbül Ağa azlolunarak deniz yoluyla *Mısır*'a gitmesi emrolunmuştur. Sünbül Ağa henüz yeni yapılan İbrahim Çelebi'nin kalyonuna binmişti, kendisiyle beraber *Mekke* kadılığına tayin edilen Bursalı Mehmed Efendi ve hacca giden bazı adamlar da vardı; kalyonun mevcudu altı yüz kadardı.

Kalyonun külliyetli eşya ile topsuz, tüfenksiz ve askersiz geleceğini haber alan *Malta* adasındaki altı parça korsan gemisi *Girit*'e gidip oradan İbrahim Çelebi kalyonunun boğazdan çıkmasını bekliyordu. Kalyon müsait hava ile boğazdan çıkıp *Rodos* adasına varmıştı.

Rodos'taki gemiciler, bu kalyona, *Rodos*'ta kalmasını ve korsan gemilerinin kendilerini beklediklerini söylemişlerse de Sünbül Ağa *Mekke* kadısının, hac vaktine erişmek lâzımdır diye ısrar etmeleri üzerine yola çıkılmış ve *Girit* adası civarında *Malta* korsanlariyle karşılaşmıştır. İki taraf arasında vukua gelen müsademede Sünbül Ağa ile gemi kaptanı İbrahim Çelebi ve daha kalyonun mevcudu olan altıyüz kişiden altmışı müstesna olarak diğerleri öldürülmüşler ve kadı Mehmed Efendi ile altmış kişi de esir düşmüşlerdir.

Malta korsanları, gemiyi zaptettikten sonra yedeğe alıp *Girid* adasının güneyindeki *Kalismen* limanına yanaşıp elde ettikleri eşyanın bir kısmını Girit valisine vermişler ve Sünbül Ağa'nın atlarından birisini *Kandiye* beyine göndermişlerdi; bundan sonra korsanlar yedeklerine aldıkları kalyon ile *Mesina*'ya giderlerken kalyon bütün eşyalariyle batmış ve neticede hiç bir fayda elde edememişlerdir.

Bu facia *İstanbul*'da duyulunca derhal donanma hazırlanması emrolundu ve silâhdarlıktan ikinci vezir olan Yusuf Paşa, *Girit* üzerine serdar tayin edildi[1]; vezir-i âzamın muhalefetine rağmen

[1] Yusuf Paşa, aslen *Dalmaçya*'da *Verona*'lı olup hıristiyan adı Jozef Markoviç idi; Ali Ağa adında birinin kölesi imiş (*Hammer tarihi*, c. 10, s. 55). Sarayda yetişerek rikâbdarlıktan silâhdarlığa ve oradan da ikinci vezirliğe geçerek Sultan İbrahim'in musahibi olmuş ve hakkındaki teveccühün fazlalığına binaen pâdişahın iki yaşındaki kızına namzed olmuştur. Girid seferinden avdette mütelevvin ve kararsız olan pâdişaha karşı dürüst ve dürüşt muamelesi katline sebep olmuştur.

Yusuf Paşa, ile Cinci Hoca Hüseyin Efendi'nin ısrarlariyle *Venediklilerle* harbe karar verdi.

Hükûmet ismi meçhul mahalle sevkedilecek Rumeli askerinin *Selânik*'te ve Anadolu askerinin *Çeşme* limanında toplanmalarını emretti. Bu sefere gidecek olan yeniçerilerin kumandası da zagarcı başılıktan Kul kethüdası olan Kara Murad Ağa'ya verildi; *Selânik* ve *Çeşme*'deki askerler alındıktan sonra elliden fazla tüccar gemisiyle de askerin yiyecek ve sair levazımı naklolunacaktı; *Garp ocakları*'na da fermanlar gönderilip sefere davet edildiler. 4 rebîulevvel 1050/30 nisan 1645'de serdar Yusuf Paşa *Malta seferi* adiyle ve donanma ile *İstanbul*'dan denize çıktı; *Navarin* limanına varıldığı zaman serdara verilen gizli talimat ile seferin *Malta* gemilerine yataklık eden *Girit* üzerine olduğu îlân edildi. Donanma mevcudu büyük küçük üçyüzden fazla idi. İptida *Girit*'e üç dört mil mesafedeki *Ayatodori adası* işgal olundu ve *Girit*'in kuzey batısındaki *Hanya* limanına çıkarma yapıldı; hiç bir suretle tahribat yapılmadan elde edilen esirler serbest bırakıldı. *Hanya* kalesi pek müstahkemdi; muhasaranın onyedinci günü yirmi pare gemi ile *Cezair donanması* geldi; bunlar *Suda* limanının muhafazasına memur oldular. Biri *Hanya* muhasarasının kırk beşinci ve diğeri elli ikinci günü iki yürüyüş yapıldıysa da kale düşmedi; fakat kale muhafızları üçüncü bir yürüyüşe karşı koyamıyacakları için kaleyi sulhen teslime karar verdiler. Bu suretle elli dört gün muhasaradan sonra *Hanya* 18 ağustos 1645 (24 cemaziyelâhır 1005) tarihinde imzalanan mukavele mucibince alındı. Kaledeki frenkler mukavele mucibince hiç bir taarruza uğramadan *kadırga* ve *burtan*'larına binerek ayrıldılar; *Hanya* muhafazasına Küçük Hasan Paşa tayin edildi.

Osmanlı donanmasının *Girid*'e geldiğini duyan *Venedikliler*'le onların yardımcıları olan *Malta*, *Papa*, *İspanya* gemileri seksen çekdiri (kürekli), dört *mavna* ve bir hayli *burton*'la *Suda* limanına geldilerse de *Hanya* sukut etmiş olduğundan bir işe yaramadılar ve karaya da çıkamadılar. Yusuf Paşa *Hanya*'ya muhafız kuvvet, yeter miktarda cephane ve mühimmat, yiyecek koyduktan sonra aynı senede yani 1645 kasım sonlarında *İstanbul*'a geldi. Adanın tamamen zaptına sabık *Budin* valisi Deli Hüseyin Paşa memur edildi.

Hanya'nın zaptı *Venedikliler*'le uzun süren bir harbe sebep oldu. Osmanlı sahillerine taarruz eden Venedik donanması epi hasar yapıyordu; nitekim kırk çekdirili, otuz *firkate* ve dört mavnadan teşekkül eden bir Venedik donanması *Balyabadra*[1] ve *Karlıeli*[2] taraflarına hücum ettilerse de muvaffak olamadılar.

Deli Hüseyin Paşa'nın serdarlığı

Deli Hüseyin Paşa *Mora*'nın doğusundaki *Benefşe* (Menekşe) limanından gemilerle *Girid*'e geçti ve uzun süren mücadelesine başladı ve adaya asker çıkarılmasını önledi, adanın batısındaki *Kisamo* kalesini aldı; adadaki Rumlara dürüst ve âdilâne muamele yapıldığından gelip teslim oluyorlardı. *Kandiye*'den alınan haberlerde *Venedikliler*'in geniş ölçüde hazırlık yaptıkları ve mühim bir kuvvetle *Suda* limanını işgal edecekleri öğrenilmişti; Hüseyin Paşa vaziyeti tamamiyle *İstanbul*'a bildirmekle beraber lâzım gelen tedbirleri aldı. *Akrotiri* yarım adasının doğusunda olan *Suda* limanı Osmanlıların elinde olmamakla beraber, Türkler buraya düşmanın asker ve mühimmat çıkarmasına şiddetle mani oluyorlardı; çünkü buraya karşı yapılacak ihraç hareketi *Hanya*'yı tehlikeye düşürürdü; mütemadi mücadele sahası olan bu *Suda* limanının *Hanya* tarafında bulunan *Esterni* kalesi Hüseyin Paşa tarafından alınmak suretiyle Osmanlıların işgal sahası daha genişlemişti.

Girid savaşı esnasında Çanakkale boğazının vaziyeti

Venedikliler bir taraftan *Girit*'de faaliyette bulunurlarken diğer taraftan da *Çanakkale boğazı*'nı tehdid ile *Bozca ada* taraflarına ve *Muarız* (Saros) körfezine doğru tecavüz ile *Girid*'e gidecek donanmaya mâni olmak istiyorlardı; 1056 H. / 1646 M. senesi içinde sabık vezir-i âzam Sultan zâde Mehmed Paşa serdarlığı ile kaptanı derya Musa Paşa kumandasındaki donanma ile *Girid*'e asker ve mühimmat gönderilmiş, bunlar gelip *Suda* kalesini muhasara ettilerse de zaptı zamana mutavakkıf

[1] *Balyabadra* veya *Ballubadra*, *Pelyiopatras*'ın Osmanlılar tarafından söylenen muharref şekli olup *eski Patras* kasabasının adıdır. Şimdiki Patras, eski Patras'ın iskelesi idi.

[2] *Karlıeli: Preveze* limaniyle, *Lepanto* (İnebahtı) arasındaki kısım *Yunanistan*'da *Akarnanya* dahilindedir.

olduğundan abluka edilmiş ve Deli Hüseyin Paşa daha doğğudaki *Ebukoron* (Armiro) ile *Retmo* (Resmo)'yu ve ondan sonra da daha doğudaki *Pilopotomos* kalesini alıp adanın asıl merkezi olan *Kandiye*'yi muhasaraya hazırlanıyordu. Hüseyin Paşa *Retmo*'nun zaptından sonra karargâhını buraya nakletti.

Kandiye muhasarası

Serdar Hüseyin Paşa donanma ile gelen asker ve harp levazımatını aldıktan sonra 18 şevval 1058 (1647 ekim)'de *Kandiye* önüne geldi: mevsim müsait olmamakla beraber düşmanın kaleden çıkışı üzerine muharebe oluyordu; *Kandiye*, üç senedenberi mütemadiyen tahkim ediliyordu. İçinde sekiz yüz pare top vardı, kalede on iki bin firenk muharip askerden başka otuz bin kadar da yerli kuvvet vardı; buna karşı Osmanlı muhasara ordusunda ise on top bulunuyordu. Ordu erkânı görüşerek en aşağı kırk *balyemez* ile cebeci ve sair asker gelmedikçe sipere girilemiyeceğine karar verilip keyfiyet hükûmete bildirildi; bununla beraber kale tarafından Rumeli beylerbeğisi Hasan Paşa tarafından muhasara altına alınmıştı.

Venedikliler donanma ile Türklerin adaya yardım etmelerine mani olmak üzere kuvvetli bir donanma yolladılarsa da bu donanma *Sakız* önlerinde fırtınadan perişan oldu; bununla beraber düşmanın *Çanakkale boğazı*'nı kapaması münasebetiyle yardım gelmediğinden *Girit*'teki kuvvetler ümitsizliğe düştüler. Çünkü *Venedikliler* donanma ile gelecek asker ve harp levazımı ile Türklerin *Kandiye*'yi muhasara edeceklerini haber aldıklarından bunun gitmemesi için fevkalâde çalışıyorlardı. Serdar Hüseyin Paşa'ya yardım gelmemesine rağmen askeri teşvik ve teşcî ile sipere sokarak *Kandiye*'yi muhasara altına aldı ve bundan sonra siper muharebesi, lâğım atılması suretiyle sürekli harp başladı.

Serdar'ın sıkışık durumu

Girid'e sevkedilecek donanma, Boğazın Venedik gemileri tarafından kapatılması üzerine dışarıya çıkamadığı için Serdar Hüseyin Paşa'nın istediği asker ve mühimmat gönderilememişti; bunun üzerine adaya akdenizdeki bey gemileri ile bazı yardım yapılabildi, bu sırada *İstanbul* Sultan İbrahim'in delice hareketi ve sonra hal' ve çocuk olan Dördüncü Mehmed'in cülûsu dolayısiyle pek karışık olduğundan Hüseyin Paşa'nın sıkışık ve tehlikeli duru-

muna bakan yoktu. Buna rağmen gayretli serdar bütün bu yoksulluğa tahammül edip yeis getirmiyerek askeri teşçi ve teşvik ediyordu. Cephane bitmiş olduğundan 1058 cemaziyelâhırında (1648 temmuz) akşam namazından sonra atılan bir lâğım neticesinde serdar ve asker döğüşerek düşmanı hendeğe döküp altı adet on ikişer okka gülle atan *şayka topu*, beşyüz tüfenk ve yüzü mütecaviz kumbara (bomba) barut keseleri ve sair harp levazımı alarak noksanlarını bir dereceye kadar temin ettikten başka kale gibi üç düşman tabiyesini de zaptettiler.

Donanmanın dışarı Akdenize çıkmaması *Girid* işini tehlikeye sokmuştu. Tersane kethüdalığından kaptan paşa olan Ammarzâde'nin muvaffakıyetsizliği neticesinde îdamı üzerine yerine Çanakkale muhafızı Voynuk Ahmed Paşa tayin edilmişti[1]. *Marmara*'da kalan donanma nihayet Ahmed Paşa kumandasında olarak 1059 H. / 1649 M. de Boğaza konan topların tesiri neticesinde Venedik gemilerinin uzaklaşması üzerine *Akdenize* çıkabildi; fakat *Foça*'da düşmanın baskınına uğrayıp epi zayiat

[1] *Girid*'e sabık vezir-i âzam Sultanzâde Mehmed ve Vezir Musa Paşa kumandalariyle gönderilen donanma *Girid*'e varıp *Suda* kalesi muhasara olunurken Mehmed Paşa ölmüş ve Musa Paşa da avdette düşmanla çarpışarak şehid olduğundan kaptan paşalık sabık defterdarlardan diğer Musa Paşa'ya verilmişti. Bu, Anadolu askerini *Çeşme*'den *Girid*'e götürmeğe ve sonra da *Ağrıboz*'daki kuvvetleri alıp yine adaya nakle memur olmuş ise de düşmanın faaliyetine ve *Ağrıboz*'u muhasarasına mebni bir iş görmeden *Girid*'e gelmişti. Girid serdarı, Musa Paşa'nın boş dönmesinden canı sıkılmış ve *Ağrıboz*'daki askerin *Anapoli* ve oradan *Girid*'e nakli takarrur etmiş ise de *Anapoli* limanının da Venedik donanması tarafından kapatılması üzerine o teşebbüs de olmamıştır. Bunun üzerine vaziyet *İstanbul*'a yazılmış ve Fazlı Paşa kumandasiyle çıkarılabilen donanmanın *Çeşme*'den asker ve *Sakız*'dan da erzak gemilerini alarak *Girid*'e götürmesi emredilmiştir; fakat *İstanbul*'da, adalar ve sahillerde mükemmel istihbarat teşkilâtı olan *Venedikliler*'in bundan haberdar olmaları üzerine *Sakız*'daki erzak gemilerini yakmışlardır. Beş bin yeniçeri ve otuz kadırga ile Akdenize çıkan Fazlı Paşa, düşman donanmasiyle çarpıştıktan sonra 1057 H. - 1647 Eylül'de *Hanya*'ya gelip getirdiği asker, mühimmat ve topları oraya çıkarabilmiştir. Bu topların *Kandiye* önüne çıkarılması îcap ediyorsa da düşman donanmasının gelmesi üzerine *Hanya*'ya götürülmesine mecburiyet hasıl olmuştur. İşte bundan sonra düşman *Boğaz* önüne donanma getirdiğinden Fazlı Paşa'dan sonra kaptan olan Ammar zâde iki sene Marmara'dan dışarıya çıkamamış ve sonra 1649'da Voynuk Ahmed Paşa Boğaz önünde düşman donanmasını yarıp çıkabilmiştir.

verdi; oradan *Rodas*'a giderek *Tunus* ve diğer bey gemileriyle beraber bozuk düzen *Girid*'e gidebildi ve *Suda* kalesini denizden abluka ederken şehit oldu.

Bundan sonra 1059 şevval / 1649 ekim'de Haydar Ağazâde Mehmed Paşa ve 1060 zilkade / 1650 kasımda ve 1651, 1652, 1653 ve 1654 senelerinde de şöyle böyle *Girid*'e yardım yapılabildi; bunlardan en müessiri Kaptan-ı derya Kara Murad Paşa kumandasiyle düşmanı Boğazda mağlûp ettikten sonra yapılan yardımdı.

Daha aşağıda Köprülüler devrinde görüleceği üzere *Kandiye*'nin işgaliyle Girid'in tamamen alınması yirmi beş sene sürmüş ve 1080 H. / 1669 M. de sona ermiştir.

ONYEDİNCİ BÖLÜM

İÇ DURUMUN BOZULMASI

Sultan İbrahim ve idare tarzı

Pâdişah ve devlet erkânı

Sultan İbrahim'in meşrebi mütelevvin, mizacı asabî, düşüncesi dar ve aceleci idi. Devlet kanun ve teamülünden ziyade kendisinin şuursuz emirlerinin derhal yapılmasını isterdi. Vezir-i âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, açık sözlü, ciddî, çalışkan, değerli bir vezir olduğundan ve pâdişahın her emrine baş eğmediğinden dolayı İbrahim, gelişi güzel her iradesini devlet işlerine tesir ettiremiyordu. Kemankeş'in katlinden sonra yerine gelen "Civan Kapıcıbaşı" lâkaplı Sultan zâde Mehmed Paşa, çelebi meşrep, mizacgir, ciddiyetsiz olduğundan Sultan İbrahim ne derse ferman efendimizindir diye küçük bir itiraz veya mütalea ileri sürmeden onu yapıyor ve bundan başka her hafta pâdişaha para, eşya ve bir çok hediyeler takdim etmek suretiyle mevkiini muhafaza etmeğe çalışıyor ve yaptığı masrafları çıkarmak için de rüşvet alıyor, sık sık memuriyetler tebdiliyle yeni tayinlerden caizeler temin ediyordu.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Sultan zâde'yi kendisine rakip gördüğü gibi bu da *Hanya*'yı zapteden Yusuf Paşa'yı rakip sayarak onu *Mısır* valiliği ile *İstanbul*'dan uzaklaştırmak istedi ise de muvaffak olamamış, fakat Yusuf Paşa'yı, pâdişahın gözünden düşürmek için elinden geleni yapmıştı. Bilhassa, Sultan İbrahim'in en hassas damarını bularak *Hanya* gibi mühim bir kaleyi zaptetmiş olan Yusuf Paşa'nın pâdişaha bir kaç esir ile iki kırmızı somaki direk getirdiğini az görüp külliyetli miktarda elde ettiği para vesair eşyayı göstermediğini ileri sürmek suretiyle, haris pâdişahı bu muvaffakıyetli vezire düşman yapmıştı; bu tezvirlere derhal inanan, İbrahim, bostancıbaşıya emrederek Yusuf Paşa'yı öldürmek istemişse de Cinci Hoca ile valide sultanın istirhamları ve *Hanya*'yı zapteden bir vezirin îdamının diğer vezirleri ve askeri müteessir edeceğini söylemeleri üzerine

pâdişah bu delice hareketten vazgeçmiş ve Yusuf Paşa'yı afv ile yine musahipliğinde bırakmıştı.

Bu defa da Yusuf Paşa, vezir-i âzam aleyhinde harekete geçmiş ve her ikisi de hükümdarın huzurunda yüzleşerek nihayet bir divan günü Vezir-i âzam Mehmed Paşa azlolunmuş, pâdişah onun yerine Yusuf Paşa'yı vezir-i âzam yapmak istediyse de kabul etmemekte ısrarı üzerine baş defterdar Salih Paşa'yı o mevkie tayin etmiştir (1055 H. / 1645 M.).

Yusuf Paşa'nın îdamı

Sultan İbrahim, para ve hediye düşkünü olduğundan Yusuf Paşa'nın *Hanya*'dan iki direkten başka bir şey getirmediğini zihninde büyüterek, Yusuf Paşa'dan umdukları hediyeleri almayan bazı mukarriplerin de bu hususta pâdişahı tahrik etmelerinin de tesiriyle Yusuf Paşa'nın hayatı tehlikeli duruma düşmüştü.

İşte bu düşünce ve tahrikler neticesinde pâdişah 1055 zilhicce / 1646 şubat bir pazartesi günü Yusuf Paşa'yı birden bire saraya davet etmiş ve kendisine "Hemen *İçel*'deki beylerbeğiler ile git *Girit*'i al" diye emretmiştir. Buna karşı Yusuf Paşa yer öpüp :

— "Pâdişahım, halka kereste salınıp gemiler yapılmak üzeredir, erbain içindeyiz, vaktimiz vardır, şimdi deniz mevsimi değildir ve gidecek beylerbeğilere orada iş yoktur, şimdi gidemem" deyince Sultan İbrahim:

— "Sen kendini bir hizmet mi ettim sanıyorsun? Bu kadar hazinemi sarfedip, âkibet bir alay mel'unu katletmeyip mallariyle beraber memleketlerine gönderdin" diye itap etmesi üzerine Yusuf Paşa:

— "Gerçi hazine sarf eyledik amma büyük bir kaleyi memlekete ilâve ettim, küffarı katl-i âm bir iş değildi; lâkin âkibeti vahim olan aman vermeği nakzetmekten sakındım. Ben kudretim nisbetinde uğrunuzda hizmet ettim. Bir kulunuz dahi varıp ben kadar hizmet etsin sözlerini pervasızca söylemesi üzerine pâdişah :

— "*Ne yabâne söyler, sana var git dedim, durma git, yoksa seni katlederim*" diye evvelki emrindeki ısrarına karşı Yusuf Paşa tekrar :

"Şimdi vakti değildir, gidilmez" deyince Sultan İbrahim Bostancıbaşıya "kaldır şunu" diye emretmiş ve Yusuf Paşa da *hemen öldür ne durursun* sözlerini söyleyerek bostancıbaşı ile beraber pâdişahın yanından çıkmıştır.

Bunun üzerine Vezir-i âzam Salih Paşa pâdişahın ayağına kapanarak rica etti ise de Sultan İbrahim afvetmiyerek öldürülmesinde ısrar eyledi; bir saat kadar afvedilir ümidiyle rica ve şefaat ile vakit geçirildiyse de Yusuf Paşa'nın kendisine karşı sert ve dürüşt muamelesini hazmedemeyen pâdişah, katlinde ayak diredığinden *Hanya fatihi* pervasız mukabelesinin kurbanı olarak boğulmak suretiyle öldürüldü; sonradan Yusuf Paşa'nın ölüsünü huzuruna getirten Sultan İbrahim yaptığına pişman olarak :

— "Ne güzel, kırmızı elma gibi yanakları varmış, yazık oldu, kıydım" demiştir.

Cinci Hoca Hüseyin Efendi

Sultan İbrahim şehzâdeliğinde, bazan asabî buhranlar geçirdiği sırada saraya mensup bazı kadınların tavsiyeleri üzerine kendisini okutmak suretiyle tedavi ederlerdi. Şehzâdeyi okuyanlar arasında Safranbolulu Hüseyin Efendi isminde bir medrese talebesi de vardı. Hüseyin Efendi, babasından öğrendiği bazı dualarla medreseye gelen hastaları okumak suretiyle şöhret bulmuş ve valide sultana tavsiye edilerek o münasebetle şehzâdeyi iyi etmişti. Sultan İbrahim hükümdar olunca henüz müderrisliğin ilk kademesine bile ayak basmamış olan Hüseyin Efendi, Şeyhulislâm Yahya Efendi'nin îtirazına rağmen süratle ilerletilerek pâdişah hocası ve pek kısa bir zamanda *Anadolu kazaskeri* oluvermişti (1054 H. / 1644 M.).

Hüseyin Efendi, okuyuculuğundan dolayı *Cinci Hoca* diye şöhret bulmuş, pâdişaha mensûbiyeti sebebiyle devlet işlerine müdahale ederek söylediklerini yaptırmış, irtikâp ve rüşvetle kendisi gibi ehliyetsizleri kadı, müderris tayin ettirmiş, vezir-i âzam ve şeyhulislâm ve diğer ileri gelen devlet erkânı hoca efendiyi gücendirmemek için seslerini çıkaramaz olmuşlardı. Pâdişah kendisine mükellef bir konak vermişti.

Anadolu kazaskeri olan Cinci Hoca, rüşvet almakta ve kadıları değiştirmekte o kadar ileri gitmişti ki Anadolu kadılıkları

kısa bir zamanda satılmak suretiyle kendisine mühim para gelmekte idi; kim fazla verirse kadılık onda kalıyor, azledilen henüz verdiğini çıkaramadığı için alınan paranın bir kısmının geri verilmesini istiyor ve bu yüzden kendisine hakaret ediliyordu.

Kadılıkları satmakta ve sık sık kadı değiştirmekte bu kadar ileri gitmiş olan bu gözü doymaz adam, tutulamıyacak bir hale gelmişti. Günün birinde yine bu yüzden çıkan bir gürültünün pâdişaha kadar aksetmesi üzerine kazaskerlikten azlolunmuş ve aynı zamanda kendisine ihsan edilmiş olan konaktan da çıkarılarak orası Sultan İbrahim'in kızına tahsis olunmuştur.

Salih Paşa'nın katli

Sultan İbrahim asabî vaziyeti sebebiyle canı istediği zaman bazan taht-ı revan'la[1] ve bazan at veya araba ile *İstanbul*'da dolaşır ve kendisini okutmak üzere ismini duyduğu okuyuculara giderdi. Bu dolaşmaların birinde, köyden şehre gelen arabalardan biri yolu üzerine tesadüf ettiğinden canı sıkılarak vezir-i âzam Salih Paşa'ya arabaların şehre girmelerinin yasak edilmesini emreylemişti.

Pâdişah yine bir gün okunmak üzere *Davudpaşa* semtine giderken önüne çıkan bir arabadan dolayı emrinin yerine getirilmediğine kızarak, "Tiz veziri çağırın" diye üst üste adam göndermişti. Vezir-i âzam sarayında mûtat *ikindi divanı*'na hazırlanırken davet emrini alınca bir ata binerek pâdişahın okumak için geldiği imamın evine inmiş; pâdişah vezir-i âzamı görünce hiddetle:

— "Ben arabaları yasak etmişken niçin benim tenbihim tutulmaz, ben pâdişah değil miyim? Tiz boğun" diye bağırınca Salih Paşa özür dilediyse de katiyyen aldırmayıp "*Tiz boğun*" diye tekrar etmesi üzerine zavallı Sadr-ı âzam'ı imamın evindeki kuyu ipiyle boğdular (1057 H. / 1647 M.)[2].

[1] *Taht-ı revan*, önünde ve arkasında bulunan birer beygirle sevkedilen iki tekerlekli arabadır.

[2] *Vecihî Tarihi*'nde vezir-i âzam Salih Paşa'nın, Sultan İbrahim'in şuursuz hareketi sebebiyle onun hal'ini tasavvur edip bu fikrini Şeyhulislâm Abdurrahim Efendi'ye açtığını ve onun da bu tasavvuru Valide Sultana bildirip o suretle pâdişah'ın *Davud Paşa Bahçesi*'nde bulunduğu sırada vezir-i âzamı davet eyleyip yolda çevrilerek bir evde katledildiğini yazmaktadır (Türk Tarih Kurumu kütüphânesindeki nüsha, s. 55).

Salih Paşa'nın yerine mühr-i hümayun kapıcılar kethüdası ile, *Girit*'te bulunan kaptan-ı derya Koca Musa Paşa'ya gönderilip o gelinceye kadar kalemden yetişme defterdar Ahmed Paşa sadaret kaymakamı tayin edilmişti; fakat ölümünden sonra tarihte Hezarpare diye meşhur olan bu Ahmed Paşa, ne yapıp yaparak pâdişahın damarına girip vezir-i âzamlığı elde etmiş ve büyük bir sevinçle *İstanbul*'a gelmiş olan Musa Paşa ikinci vezirliğe tayin olunmuştur.

Devlet işleri ve kadınlar

IV. Murad'ın kurduğu düzen bozulmuş ve biriktirdiği hazine fakirleşmişti. Pâdişahın evlâdı olsun diye takdim edilen cariyelerden müteaddit erkek ve kız evlâdı olmuş, fakat bu hal henüz hapis ve ölüm hayatından çıkmış olan ve zaten sinir buhranı geçiren genç hükümdarı çok sarsmıştı. Pâdişahı teshir eden bu güzel kadınların hükümdar üzerindeki tesirleri onların hükûmet işlerine müdahalelerini intac etmiş ve düzen bozulmuştu.

Pâdişahın saray hayatı, kadınların ve musahibelerin masalları ve tertip ettikleri eğlencelerle geçiyordu. Bu musahabelerin en meşhuru Şekerpare denilen Şehsuvar Usta adındaki musahibe kadındı[1]. Pâdişah bu musahibe kadına 1053 H. / 1643 M. senesinde devlet hazinesinden bir ev de aldırmıştı[2]. Sultan İbrahim'in kadınlarla fazla teması kendisini büsbütün asabileştirerek muhakemesiz, merhametsiz bir hale getirmiş, bu hal ile pâdişahlıkta devamı devleti fena bir duruma sokacak hale gelmişti.

İbrahim'in, haseki denilen altı, yedi zevcesinin mühim sancak ve vilâyetlerden verilen *paşmaklık* ismindeki haslarının her biri o zamanın külliyetli parası olan yüzer bin kuruş tutuyordu. Halbuki bu mühim vilâyet ve sancaklar devletin valilerine hizmet mukabili verilirken *Şam* eyaleti gibi mühim bir eyalet pâdişahın sevgilisi yedinci hasekisine ve Sultanzâde Mehmed Paşa'nın

[1] *Emîri tasnifi, Sultan İbrahim devri vesikaları*, Nr. 403.

[2] Şekerpare Eyyub'da kulluk karşısında sebil bir çeşme ve kendisi için bir türbe yaptırmış ise de saltanat tebeddülü sebebiyle *Mısır*'a sürülerek orada vefat etmiş, türbesini Bâbûs-saâde ağası Abdürrahman Ağa ile Hâzin Hasan Ağa müştereken satın almışlardır. 1058 H. - 1648 M. de türbenin satın alındığına dair Cevrî'nin manzumesi türbenin yapısı üstüne hakkedilmiştir.

vefatında üzerindeki *Bolu* sancağı üçüncü hasekiye, *Niğebolu* mühim sancağı altıncı Hasekiye ve *Hamid* sancağı da beşinci Haseki Sultan'a *Paşmaklık* verilmişti. Bu paşmaklıkların idaresi için birer mütesellim tayin ediliyordu. Yedinci hasekinin *Şam* paşmaklığına bir ara beylerbeği rütbesinde Körpülü Mehmed Paşa tayin edilmişti. Devletin diğer gelirli vilâyetleri de musahip ve nedimlere ihsan olunuyordu.

Sultan İbrahim kendi hemşirelerini, haseki sultanların hizmetine memur etmiş, buna itiraz eden kız kardeşleri Ayşe ve Fatma ve Hanzâde sultanların ve Sultan Murad'ın kızı Kaya Sultan'ın emlâk ve mücevheratını alıp Humaşah Sultan adını verdiği Telli Haseki'ye ihsan etmişti; hattâ Telli Haseki yemek yerken, pâdişah hemşireleri ve yeğeni hizmet ederlerdi. Bunlardan Kaya Sultan, el yıkarken sabun verir, diğerleri leğen, ibrik ve havlu tutarlardı. Bu hale karşı pâdişahın validesi ve harem erkânı müteessir olmuşlardı; hattâ pâdişah bir aralık hemşirelerini *Edirne*'ye sürgün etmişti[1]. Haseki Sultan için işlenen mücevher toplu arabanın *Davudapşa*'ya gitmesi halk için *İstanbul*'da bir seyir günü olmuştu[2].

Bu haseki sultanlara mensup olanlara hazineden külliyetli para verildiği gibi gerek haseki ve gerek musahiplerin tesirleriyle devlet hizmetleri şuna, buna tevcih ediliyordu; sarayın ve saraya mensup olanların israf ve sefahati ve vezir-i âzamın başını kurtarmak için bu hallere göz yumması hazinede büyük açık bırakmış, devlet gelirine halel gelmişti; kapıkulu ocaklarının maaşları verilmekte güçlük çekiliyordu; ulema sınıfı da dahil olduğu halde

[1] *Vecihî tarihi*, s. 53 ve 55. Vecihî tarihinde pâdişahın kız kardeşi bir isim olarak Fatma Hanzade diye yazılıyor.

[2] Hazine tezkiresi : بجهت مهمات طوپهای مجوهر برای عربهٔ خاصه عن خزانهٔ عامره دادن فرموده عن يد ابراهيم مردم قيومجی باشی از ان سبب عن جانب محاسبه تذكره نوشته ·

طوپ قطعه

١٨

غروش تام (بهر غروش يوز اللی آقچه‌دن)

١٥٠

ف

١٢٠٠٠ يالكز اون ايكی بيك آقچه‌در

bütün tâyinler rüşvet mukabili oluyor, işe başlayanlar verdikleri paraları çıkarmadan azlolunuyorlardı.

Varvar[1] Ali Paşa isyanı

Bu sırada vezir-i âzamlıkta Hezar Pare denilen Ahmed Paşa bulunmakta idi; bu, pâdişahın arzularından istifade ile memuriyetleri kesime bağlanmış, saraya, pâdişaha, haseki sultanlara bol bol para ve hediyeler takdimiyle onları memnun etmeğe çalışarak o sayede küpünü dolduruyordu. Devlet hizmetine tayin için rüşvet vermiyenlere bütün kapılar kapalı idi; hizmet gören vezirler ve sancak beyleri borçlu ve muztarip halde idiler. Hükûmet tarafından gönderilen adamlar vasıtasiyle pâdişaha bayram harçlığı isteniyordu; bu miyanda *Sivas* valisi Varvar Ali Paşa'ya da bir memur giderek otuz bin kuruş istemişti; Ali Paşa *Sivas* vilâyeti hasılatını hesap ettirerek, bunun mümkün olmadığını arz ile özür diledi ise de tedarik etmesinde ısrar edilmesi üzerine vali, giden mübaşire :

— "Ben bu kadar parayı nereden vereyim; yol keserek halkın malını mı alayım?" diyerek mübaşiri geri göndermişti. Bundan başka Sultan İbrahim, İbşir Paşa'nın güzel bir zevcesi olduğunu duyarak onu *İstanbul*'a getirmek istemişse de Varvar Ali Paşa:

— "Bir müslimin nikâhlısını nasıl başkasına teslim edeyim?" diye o isteği de red etmişti. Bunun üzerine devlet işlerinin kadınlar elinde olması dolayısiyle sık sık yapılan azil ve tayinlerin önünü almak, valilerin üç seneden evvel azledilmiyerek halkın ıztırabına son verilmesini önleyerek hükûmette cezrî bir ıslahat yapmak isteyen Ali Paşa kendisini ortaya atarak ısyan etmiştir. Hükûmete karşı ayaklanan Varvar Ali Paşa:

— Padişah devlet işlerine mukayyed değildir; işler ve saltanat umuru kadınlar elindedir; ümera ve beylerbeğiler az zamanda azlolunuyorlar, reâyâ (köylü) perişan, memleket harap bir hale gelmiştir; bu hale nihayet verilmesini devlet adamları pâdişaha bildirmelidir; üç sene tamam olmayınca idarî ve askerî

[1] *Varvar* lâkabı matbu tarihlerimizde *Vardar* diye basılmıştır, devşirme olarak alınıp *Galatasarayı*'ndan yetişen Ali Paşa boşnak olup doğum yeri Batı Bosna'da Dalmaçya'ya yakın *Prozor* kazasına tabi *Varvar* köyüdür.

memuriyetler değiştirilmemelidir" diye davasını ilân edip bunları kabul ettirmek üzere *İstanbul*'a gideceğini söyledi; fakat bu safdil adamın etrafındaki levend ve sekbanların öteye beriye el uzatmaları kendisinin onları men edememesi, sözleriyle ef'ali arasında tezad teşkil etti ve istemediği fenalığı maiyyeti yaptı (1057 H. / 1647 M.).

Varvar Ali Paşa'nın bu ısyan hareketi üzerine *Sivas* eyaleti İbşir Mustafa Paşa'ya verilerek Ali Paşa'nın tebdili buna havale olundu. İbşir, Ali Paşa ile dosttu. Kendisine emir gidince :

— "Hak söz söyleyen adamın üzerine nasıl varayım?" diye özür dilediyse de ikinci defa gelen pâdişah emrinde "*Ya başı, ya başın*" diye tehdid edildiğinden *Sivas* üzerine yürüdü; Ali Paşa kendisini karşılayarak :

— "Ben pâdişaha âsi değilim, işte mansıp. Çünkü size tevcih olunmuş, Allah mübarek eylesin zapt eyleyin" diye oradan ayrılıp "benim ser'î davam vardır" diye *Tokat*'a doğru hareket etti. Varvar Ali Paşa, üzerine gönderilen Karaman beyler beğisi Köprülü Mehmed Paşa ile *Afyon* sancağı mutasarrıfı Hüseyin Paşa'yı mağlûp ederek yakalamış ve öldürülmek üzere cellâda teslim etmişti; fakat bu sırada İbşir Paşa'nın birden bire baskın yapması üzerine Ali Paşa yakalanıp paşalar kurtarılmış ve yaralı olan Ali Paşa'yı İbşir'in yanına getirdiklerinde İbşir ona :

— "Paşa baba bu ne haldir? niçin kendini böyle muhataraya uğrattın" deyince Ali Paşa:

— "Ben ne işledim, senin avratını *Sivas*'tan talep ettiler, ırzını sıyanet edip vermediğim için senin gibi herifi üzerime musallat ettiler. Zulmen ibadullahın malını alıp vermediğim için bana katil mi icap eder?" diye mukabele ile İbşir'i maiyetinin yanında utandırmıştır.

Varvar Ali Paşa hakkındaki ferman mûcibince İbşir Paşa tarafından öldürülmüştür. Yine bu sırada *Hamid ili* tarafında Haydaroğlu ile efendisi vezir-i âzam Salih Paşa'nın îdamını duyan Bağdad valisi İbrahim Paşa'nın ısyanları haber alındı; eyaletlerde asayiş bozulup hükûmet otoritesi kalmamış olduğundan halk büyük bir korku içinde idi.

Hezarpâre'nin sadareti ve samur merakı

Girit seferi *Venedikliler*'le muharebeye sebep olmuştu, Venedik cumhuriyeti *Bosna* hududunda Osmanlılara ait bazı yerleri aldıktan başka *Karadeniz Boğazı* da kapatıldığından donanma dışarı çıkamıyor, bin müşkilât ile çıkabilen donanma da bozuk düzen *Girid*'e asker ve mühimmat götürüyordu. Bu halden dolayı tabiî olarak *İstanbul*'un iaşe durumu zorlaşmış dedikolduar çoğalmıştı; bu müşkül ve tehlikeli vaziyet karşısında pâdişahın samur merakı dolayısiyle her tarafa salgın salınıyordu; pâdişahın arzularını yerine getirmek isteyen vezir-i âzam Ahmed Paşa Venediklilerin *Bosna* taraflarındaki muvaffakıyetlerini ehemmiyetsiz göstermek suretiyle yalan söylüyor ve *Girid* işleriyle de pek o kadar mukayyed olmuyor; hakikati pâdişaha söyleyenleri birer suretle *İstanbul*'dan uzaklaştırıyordu; hattâ pâdişahın damad ve musahibi Fazıl Paşa Rumeli ahvali ve *Bosna* vaziyeti hakkında doğruyu söylediği halde vezir-i âzam, nâtıkasının kuvveti ve cerbezesi sayesinde hasmına galebe çalarak Fazıl Paşa'yı *İstanbul*'dan uzaklaştırarak *Azak* taraflarına memur ettirmişti.

Girid serdarı Deli Hüseyin Paşa'nın maiyyetinde *Girid* cephesinde bin bir yoksulluk içinde çalışan beylerbeyi ve sancak beylerinin eyalet ve sancakları *İstanbul*'da rüşvet verenlere tevcih olunup *Girid*'teki fedakârlıklardan dolayı serdar tarafından tevcih edilen zeamet ve tımarlar da yine *İstanbul*'da arzu edilenlere veriliyordu.

Bir taraftan *Yeni - saray*'daki (Topkapı sarayı) köşk ve odaların ve *İstanbul*'daki diğer köşklerin her biri samur ve ipekli kumaşlarla süsleniyordu. Pâdişah 1058 H./1648 M. senesinde *İbrahim Paşa Sarayı*'nın sekizinci hasekisi için acele döşenmesini emredince vezir-i âzam gece yarısı bedesteni açtırarak, dükkân ve mahzenleri bastırıp veresiye ipekli kumaş, samur, vaşak ve sair lâzım olan eşyayı toplattırmak suretiyle sarayı döşetmiş ise de pâdişah bunu beğenmediğinden buranın döşenmesine memur olan defterdar paşayı azl ve hapsettirmişti. Bundan başka köşklerin döşenmesi için gerek bilfiil iş başında bulunan ve gerek azledilmiş olan vali, sancak beyi, şeyhulislâm, kazasker ve kadıların her birinden samur isteniyor, vermiyenler azlolunuyor veya üzerlerine divan çavuşları musallat edilerek hakaret görüyorlardı.

Bir de pâdişahın erkeklik kuvvetini arttırmak için etrafa gönderilen emirlerle vali, sancakbeyi ve sair büyük memurlara anber tevziatı yapılmış, vali ve sancak beylerinin *İstanbul*'da bulunan kapı kethüdalarından zorla samur ve anber veya bedeli tahsil edilmişti; bir kaç defa tekrarlanan bu tevziata kuvvetleri müsait olmayanlardan bazıları hapis ve bazıları azledilmişlerdi.

Oda döşemeleri ipekli ve altın işlemeli olsalar bile pâdişahın hoşuna gitmeyip mutlak surette samur olacaktı; bundan dolayı ruslar külliyetli miktarda samur gönderip sattırmak suretiyle Türkiye'den çok para çekmişlerdi; alelâde bir samur eski fiyatının sekiz, on misline çıkmıştı; İran şahından iki fil ile beşyüz adet *zerbeft* seraser kumaş bile istenmişti[1]. Sultan İbrahim'e samur merakı 1057 H. / 1647 M. de gelmiş ve hal'ine kadar devam etmiştir. Bu hususa dair Başbakanlık arşivinde pek çok hazine tezkiresi ile maliye ruznâmçesinde kayıtlar vardır[2].

Sultan İbrahim, köşk, saray odaları ve hayvanlarına kadar teşmil ettiği samur merakını yeni tertip, kendisine mahsus ihdas ettiği elbisenin içine ve dışına kadar koydurup buna murassa düğmeler de diktirmişti. Pâdişahın bu samur merakı kendisine söylenen masalları ciddiye alıp tatbikine kalkışacak kadar şuursuz

[1] *Vecihî tarihi*, s. 61. İran'dan istenilen hediyeler Sultan İbrahim'in hal'inden sonra *İstanbul*'a gelmiştir (*Aynı tarih*, s. 72).

[2] Bu hususa dair bir hazine tezkiresi :

بجهت بهاء پوست سمور برای طاوان اودهٔ کبیر و تخت شریف عن ید پترو و دیمو ذمی
خریده و قیمتش عن خزانهٔ عامره دادن فرموده از ان سبب عن محاسبه تذکره نوشته
پوست سمور عدد ٦ (بهری فی یوز بیك)
فـــ

Yine bu işe dair bir ruznâmçe kaydı : "Sene 1058 rebîulâhır" tarihlidir. *Sinan Paşa kasrı* kurbindeki Kasr-ı Cedid (Sepet köşkü) için alınan post samur bahasının *Trabzon* vilâyeti bedel-i nüzül akçesinden piyade mukabelecisi Mehmed Efendi ile irad ve masraf edildiği görülüyor.

Diğer bir ruznâmçe kaydı :

"Muhasebe-i evvel tezkiresi mucibince hazine mühimmatı için şehremini Mehmed Efendi marifetiyle alınan ve pâdişahın atlarına şukka bend olan post samur bahasının *mestlü* mukataasından Mehmed Efendi eliyle mahsup edilmiştir". Arşivde daha böyle pek çok hazine tezkiresi ve ruznâmçe kaydı vardır.

hareketinden ileri gelmişti. Bu hususta Voyvoda kızı denilen ve güzel söz söyleyen bir musahibenin de tesiri vardı; bu kadın masallarının birinde eski zaman pâdişahlarının elbiselerinden, saraylarının döşeme ve sair tezyinatının ve perdelerinin samur olmasından bahsetmek suretiyle şuursuz hükümdarın merakını uyandırmıştı.

Devlet ricali ve ocak ağalarından samur istenmesi

Sultan İbrahim'in bu samur merakı dolayısiyle vezir, devlet erkânı, ulema ve ocak ağalarının mansup ve mazullerinden her birine derecesine göre samur salınmış ve kudretsizliklerini söyleyenlerden zorla dedeli tahsil ettirilir olmuştu. Bu suretle kendilerine divan tezkiresi gidenlerin pek çokları samur ve anber satın alarak saraya takdim etmişlerdi. Bu arada yeniçeri ağasından da alınan samurla bir köşk döşettirilmişti. Bundan başka yine yeniçeri ocağının büyük ağalarından Bektaş, Muslihuddin, Kara Murad, Kara Çavuş Mustafa Ağa'lardan da samur veya bedeli olan para istenilmişti; ocak kethüdası Kara Murad'dan iki kürk ile altmış kese akçe isteniyordu; ocak ağaları bu hallerden müteessir olarak vezir-i âzam Ahmed Paşa aleyhine ittifak edip kendilerinden istenilen samur ve paraları vermemeğe karar vermişlerdi.

Kara Murad Ağa ocağın gözbebeği olup kethüdalıkta Girid seferinde bulunmuş sonra *İstanbul*'a gelmişti; ocaklı kendisine güvenir ve sözünü dinlerdi. Kara Murad Ağa, kendisine divan tezkiresini getiren *baki-kulu*'na (Maliye tahsil memuruna) bu nedir? diye sorup o da :

— "Sultanım iki samur kapaniçe, şu kadar anber, şu kadar nakid kise imdad-ı mîrî (hazineye yardım) etmeniz içindir. Lûtfedip bir gün evvel verin" demiş. Buna kızan Murad Ağa:

— "Var defterdar efendiye söyle. Ben *Girid*'ten geldim; ince perdaht barut ile yağlı kurşundan gayri nesnem yoktur; samur ve anberin adını biz ilden işitiriz, görmemişiz. Akçe der isen, borç ile alıp harcediyoruz; bizden selâm edip böyle sö[illegible]' dedi. *Baki-kulu* cevap vereyim derken, *çık* diye bir haykırış [illegible]ykırdı ki herif korkusundan şaşırıp kaçtı.

Samur ve anberden başka hazineye yardım için istenilen paralar hükümdarın eğlencesine sarf ediliyordu; vezir-i âzam

Ahmed Paşa kırk bin riyal tahmini ile pâdişaha bir mücevherli kayık yaptırmakta idi. Valide Kösem Sultan zeki, tecrübeli bir kadın olduğundan oğlunun bu delice hareketinin iyi sonuç vermiyeceğini takdir ederek kendisine nasihat etmiş ise de dinletememiş ve pâdişah tarafından istiskal gördüğü için Topkapı taraflarındaki bahçede oturmakta idi; bu sırada Valide Sultanın muhalefeti hakkında pâdişaha bazı şeyler söylendiğinden Sultan İbrahim, vezir-i âzamı validesine gönderip onu Makrıköyü (Bakırköyü) taraflarındaki *İskender Çelebi Bahçesi*'nde oturtmuştu[1]. Hattâ validesini *Rodos*'a sürgün etmek bile istemişse de zevcelerinin ricalariyle *İskender Çelebi Bahçesi*'ne sürgün etmekle iktifa etmişti.

Vezir-i âzam'ın Ocak ağalarını öldürmek istemesi

Yeniçeri ocağı ağaları kendilerine teklif edilen samur, anber ve keseleri red edince vezir-i âzam bunları sessizce ortadan kaldırmak istedi; fakat ağalar da ihtiyatlı hareket ediyorlardı. Bu sırada Ahmed Paşa, küçük oğlu Baki Bey'i evlendirerek esbak Vezir-i âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kızını almış ve düğün yapmış ve ağaları düğüne davet ile işlerini bitirmek istemişti. Ocak ağaları maiyetlerinde müsellâh çuhadarları olduğu halde kalabalık bir halde düğüne gittiler; bir odada oturup yemek yerlerken paşanın adamlarından Recep Ağa gelip gizlice :

— "Ne oturuyorsunuz; devletlinin size su-i kasdi vardır; bâdema evlerinizde de oturmıyasınız" diye ağalara haber verdi; bunun üzerine Kara Murad Ağa:

— "Yâ kazıyye böyle midir? Biz kolaylıkla ölmeyiz; gayri bizden suç gitti" diyerek konaktan ayrılıp evlerine gittiler ve hepsinden cesur ve tedbirli olan Kara Murad'ın etrafına toplandılar.

Ocaklının ayaklanması ve hal'in mukaddemesi

Ağalar aralarında sıkı bir ittifak yaptılar ve Yeni odalardaki Orta camiine varıp ocak ihtiyarları ve oda başılarını toplayıp bu fesatları pâdişaha talim eden vezirdir; onu ortadan kaldırıp bir münasip adamı vezir yapalım diye karar verdiler. Aralarındaki ittifakı şeyhulislâma bildirdikleri gibi onun da

[1] *Vecihî tarihi*, s. 61 ve ondan naklen *Naîma tarihi*.

ulema ile hazır olmasını söylediler ve 1058 senesi recep ayının on yedinci günü sabahı (1648 ağustos) müsellâh yeniçerilerle Orta camiine toplanıp şeyhulislâma, Murad Ağa'yı gönderdiler; o da bu teşebbüse muvafakat edip ulemaya tezkireler yazarak *Fatih camii*'ne davet etti. Bütün ulema, kazaskerler *Fatih*'e geldikleri gibi ocak ağaları ve maiyyetleri de geldiler; bunlardan sonra suvari ocağı ağaları da geldiler ve vezir-i âzamı yanlarına davet ettiler.

Vezir-i âzam Ahmed Paşa bu toplantıdan haberdar olur olmaz kaçıp saklanmıştı. Sultan İbrahim bu hareketi duyunca "Aslı nedir? Edepleriyle otursunlar" diye haber gönderdiyse de veziri teslim etmeyince dağılmayız diye cevap verildi. Cemiyet Fatih'ten kalkarak *Orta camii*'ne gitti. Vezir-i âzamın katlinin vacip olduğuna dair fetva alındığı gibi defterdarlıktan mazul Sofu veya Mevlevî Mehmed Paşa'nın vezir-i âzam olmasını kararlaştırarak onu da orta camiine getirdiler. Bunun üzerine Sofu Mehmed Paşa'yı saraya gönderip mühr-i hümayunun kendisine verilmesini rica ettiler; öldürülmekten korkarak saraya giden Mehmed Paşa, kendisini zorla getirdiklerini arzeyledi; Sultan İbrahim kendisine mührünü verirken damadı olan sabık vezir-i âzamın öldürülmemesini istedi. Yeni vezir-i âzam orta camiine gelip pâdişahın arzusunu söyledi ise de ağalar kabul etmiyerek vezir-i âzamı tekrar pâdişaha gönderdiler. Mehmed Paşa vaziyeti anlatması üzerine padişah hiddetlenerek :

— "Bire köpek koca (ihtiyar), vezir-i âzam olmak için kulu tahrik ettin. Bu cemiyet bertaraf olduktan sonra görürsün, senin hakkından gelirim" dedikten sonra hiddetini yenemiyerek vezir-i âzamın, yüzüne yumrukla vurarak bîçareyi kovdu. Bu hal üzerine evine dar düşen Mehmed Paşa, mührü, hil'ati bir bohçaya koyup müftü yani şeyhulislâma gönderdiyse de ocak ağaları kabul etmeyerek kendisini evinden alıp Orta camiine getirdiler; şehir kapılarını kapayıp şehzâdeleri muhafaza etsin diye valide sultana tezkire yazıp kapı ağasıyle bostancıbaşıya da haberler gönderdiler.

Ocak ağalariyle ulemanın ilk ittifakı, vezir-i âzam Ahmed Paşa'nın azl ve katli üzerine iken pâdişahın Sofu Mehmed Paşa hakkındaki tehdidi ve bunun intikamını alacağını söyle-

mesi işin şeklini değiştirmiş ve evvelki ittifaka ilâve olarak Sultan İbrahim'in hal'i de kararlaştırılmıştır.

Ahmed Paşa'nın katli ve pâdişahın hal'i

Orta cami'de olan ulema, ağaların arzusiyle o gece orada kaldılar; ertesi günü sâbık vezir-i âzam Ahmed Paşa yakalanıp, Sofu Mehmed Paşa'nın konağına getirilip orada kurtarılacağı vaidleriyle malları söylettirildikten sonra cellâd Kara Ali'ye teslim edilip vezir konğaının ahırında boğuldu ve cesedi bir beygire yükletilerek *At Meydanı*'ndaki çınarın altına bırakıldı.

Bundan sonra ulema ve ağalar *Mekke* kadılığından ma'zûl Bosnalı Beyazî Hasan Efendi'yi pâdişaha gönderdiler Sultan İbrahim, buna "veziri öldürdüler, daha ne isterler" diye sordu; o da aldığı talimat üzerine cesurane :

— "Pâdişahım, beytülmali israftan, *Bosna*'da ve *Boğaz*'da düşman dururken onu def'e himmet etmediğinizden dolayı cumhur sizden şikâyetçilerdir; asker, ulema ve vezir bendeleriniz sizleri görmek isterler" dediyse de İbrahim cevap vermediğinden Hasan Efendi kendisini selâmlayıp döndü. Bundan sonra valide sultana, pâdişahın hal'ine karar verilip büyük Şehzâde Mehmed'in câmie gönderilmesi bildirildi ise de valide sultan, "Camide cülûs olmamıştır, saraya gelsinler" diye haber yolladı. Halbuki Sultan İbrahim bostancıları silâhlandırıp surlara top çıkarmış ve saray halkını mukabeleye hazırlamış olduğundan cemiyet erkânı saraya gitmek istemiyorlardı; nihayet bostancıbaşı'ya ulemadan birisi ile haber gönderilip muhalefet ederse neticenin fena olacağı bildirildiğinden *Bostancıbaşı* bizden muhalefet yoktur diye cevap verdiği gibi gizlice camie gelerek ağalarla görüştü, tekrar söz verdi; bunun üzerine saraya gidildi.

Pâdişahın validesi Kösem Sultan, sarayın kadınlara mahsus kısmının kapısında hey'etle görüştü; onlara nasihat etti ise de ihtiyar Muslihuddin Ağa, iç ve dış devlet ahavlini bütün talâkatiyle anlattı; irtikâp ve irtişayı, hazinenin boşluğunu, pâdişahın sefahatini birer birer söyledi ve nihayet cülûs olmayınca cemiyetin dağılmıyacağını beyan etti. Valide sultan oğluna gücenik olmakla beraber gelen hey'ete karşı velev zâhiren olsun onu müdafaa etti; yaramazları defedip sizin taliminizle tahtta otursun, mal mülk

tasarrufu ulema ve vükelâ meşveretiyle olsun dediyse de gerek Muslihuddin Ağa ve gerek Şeyhulislâm Abdurrahim Efendi ile Karaçelebi zâde Abdülâziz ve Hanefî Efendi'ler yapılan fenalıkları sayıp döktüler.

Bunun üzerine valide sultan yedi yaşındaki masumun saltanatının şer'an nasıl mümkün olacağını sordu; kazasker Hanefî Efendi de Hanefî mezhebinde akılsız büyüğün saltanatının caiz olmayıp akıllı sabinin caiz olduğunu, ma'sumun cülûs edip vezir-i âzamın ona vekâleten iş görebileceğini beyan ederek fetvaları verilmiştir dedi ve hemen şehzâdenin getirilmesini rica eyledi.

IV. Mehmed'in cülûsu

Nihayet büyük valide sultan "*Varayım sarıkcığını sardırıp çıkarayım*" deyip içeriye girdi ve kanun gereğince *Bab-üs-saâde* (Akağalar kapısı) önüne taht kuruldu. Yedi yaşındaki şehzâde ikindi zamanı gelip tahta oturdu ve ileri gelenler tarafından kendisine bî'at olundu ve korkmasın diye diğerlerinin bî'atinden vazgeçildi (18 recep 1058 / 7 ağustos 1648 cumartesi) bir sû-i kasda uğramaması için küçük hükümdarın muhafazası büyük valide sultan ile Bostancıbaşı'ya havale edildi. Bundan sonra devlet erkânı Sultan İbrahim'in bulunduğu daireye gittiler. İbrahim, yeis ve teessürle bunlara bağırıp çağırdı, iyiliklerinden bahsetti ise de Kara Çelebizâde, Muslihuddin ve Bektaş Ağa'lar cevap verip kendisini iskat ettiler; Kara Çelebizâde mukabelede pek ileri giderek işi hakarete kadar götürdü. Sefahatinden başka bir şey düşünmediğinden, *Bosna* ve *Boğaz*'daki hâdiselerden bahsettiler; nihayet kendisini bir kârgir daireye koyup her tarafını örüp bir yemek sahanı sığacak kadar delik bıraktılar ve yanına iki cariye koydular. Bunlar yapılırken bağırıp çağıran sabık hükümdarın en son sözü "*Elhamdülillâh, hele bir cemâatin başı oldum*" cümlesi oldu; bu sözle kendisinden sonra gelecek olan pâdişahların ceddi olacağını kasdetti.

İbrahim, hal'inden sonra âdeta diri diri mezara girmiş gibi idi. Bunu, sonradan şeyhulislâm olan Bahaî Efendi şöyle anlatmaktadır :

— "Hemen hayyen defnolundu; zira bir gusulhâne ve bir abdesthâne ile bir ocağı havi iki küçük oda ile bacası gök yüzüne bakan bir ocak ve bir yemek sahanı sığacak kadar bir pencere yeri olup başka hiç bir taraf görünmezdi."

Bu vak'anın ertesi günü pâdişah boşanmış diye şayia çıktığından *İstanbul*'da dedikodu olmuş, bunun üzerine vezir-i âzam ve şeyhulislâm saraya gidip sahan girecek pencereden maada yerleri ve kapıyı duvarla ördürüp çıkılmak ihtimalini önlemişlerdir.

Sultan İbrahim'in ölümü

Bu kadar ihtimam gösterilen hapis hayatı Sultan İbrahim'in dışarı çıkabilmesini önledi ise de ağlayıp bağırmasına tahammül edilemez olmuştu; hattâ bazı Enderunluların, aralarında görüşerek kendisini tekrar cülûs ettirmek istedikleri dıaşrıdan duyulduğu gibi sipah yani kapıkulu suvarileri de pâdişah henüz çocuktur, memleket işlerini bilmez, yine babasının hükümdar olması lâzım gelir yollu sözlerle ve İbrahim'in hal'ine îtiraza başlamaları üzerine devlet erkânı telâşa düşüp "Madem ki İbrahim hayattadır, nizam-ı âlem olamaz" diye ağalarla beraber öldürülmesine karar verdiler ve devlet hizmetlerini ehline vermiyerek rüşvetle ehliyetsizlere tevcih etmekle nizam-ı âleme halel veren pâdişahın hal' ve izalesi caiz olacağına dair verilen fetva üzerine sadr-ı âzam, şeyhulislâm, kazaskerler, yeniçeri ağası ile diğer ocak ağaları saraya gittiler. Saray adamları birer tarafa girip saklandılar; vezir-i âzamla şeyhulislâmın adamları, İbrahim'in bulunduğu yerin kapısını yıktılar; öldürülmek istendiğini anlayan İbrahim :

— "Beni göz göre öldürüyorlar, benim iyiliğimi görmüş olanlardan bana acıyacak kimse yok mu?" diye feryada başlamıştı; taş yürekli cellâd Kara Ali bile kaçmış, bir tarafa sinmişti. Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa, Kara Ali'yi saklandığı yerden çıkararak döve döve Sultan İbrahim'i boğmağa götürdü. Bu işte en faal rolü vezir-i âzam ile şeyhulislâm oynuyorlardı. Hattâ sâbık hükümdar Şeyhulislâm Abdurrahim Efendi'ye :

— "Baka Abdurrahim, Yusuf Paşa, bana, senin için bir fettan dinsizdir, tepele demiş idi; seni öldürmedim, meğer sen beni öldürecek imişsin. İşte Kitabullah; beni ne hüküm ile öldürürsüz? Zalimler!" diye bağırmıştı. Nihayet ha'linden on bir gün sonra yani 1058 senesi recebinin yirmi sekizinci salı günü (17 ağustos 1646) boğulup *Ayasofya*'da amcası Sultan Mustafa'nın kabrinin alt tarafına defnedildi; boğulmadan evvel sipahilerin enderunlularla birlikte bir hareket yapmalarından korkularak ölümü için acele edilmişti. Saltanatı sekiz sene dokuz ay olup ölümünde otuz-

beş yaşında bulunuyordu; vücut ve sima itibariyle biraderi Dördüncü Murad'a benzemekte imiş. Sultan İbrahim'in katlinde ne yeniçerilerin ne de sipahilerin alâkaları yoktu; vezir-i âzamla şeyhulislâmın kararları üzerine olmuştu[1].

[1] Sipah ısyanında, Sofu Mehmed Paşa'nın Yeniçeri ocağından meded umduğu sırada ocağın akıl hocası Koca Muslihuddin Ağa "Hal'bizim meşveretimizle oldu, lâkin katil hususunda reyimiz ve müdahalemiz yoktur" diye cevap vermiştir. Sipahilerin de medhali olmadığı yine aynı yerde görülüyor (*Naîma tarihi*, c. 4, s. 346, 353).

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

DEVLETİN 1648'DEN 1656 SENESİNE KADAR DURUMU

Kısa bir mukaddime

Sultan İbrahim boğulmuş ve yedi yaşındaki büyük oğlu hükümdar olmuş fakat evvelce yalnız bir padişahın cebir ve tagallübü ve keyfî idaresi varken bu defa emir verenler ve verdikleri emirlerle zaten karışık olan hükümet idaresini büsbütün çıkmaza sokmak isteyenlerin adedi artmıştı. Güya saraydan işleri büyük valide sultan idare edecek ve hükümet işleri saltanat naibi olan vezir-i âzam tarafından görülecekti; halbuki hakikatte iş böyle olmamıştı; çünkü ocak ağaları da işe karışmışlardı. Bu hal, sekiz sene devletin iç ve dış işlerinde büyük zararları mûcip olmuş ve büyük tehlikeli devreler geçirilmişti. Bu sekiz senelik devri *İstanbul* ahvali, Anadolu vaziyeti ve dışişler olarak üçe ayırdım[1].

İstanbul ahvali

Çocuk hükümdarın ilk günleri

Vezir-i âzam Hezarpâre Ahmed Paşa aleyhine olan hareket, Yeniçeri ocağı ağalarının ittifakiyle vukua gelmiş ve Kara Murad Ağa'nın sipahileri de bu işe karıştırmamak hususundaki teklifi kabul edilmeyip işin umumî şekilde yapılması kararlaştırılmış ve bu suretle sipahiler de Fatih camiine davet edilmişlerdi.

Recebin yirmi sekizinci salı günü ocaklara cülûs bahşişi verilmesi tekarrür etmiş ve bu münasebetle kapıkulu suvarileri bahşişlerini almak üzere gelmişlerdir; fakat ulûfe tevziinin gecikmesi sebebiyle pâdişahın hal'inden müteessir olarak ağalarını taşlayıp bir pâdişahı indirip birini geçirdiler, cülûs bahşişini vermezler diye söylenmeğe başladıklarının haber alınması ve enderunluların da muhalif vaziyet takınmaları üzerine alelacele sabık hükümdar

[1] IV. Mehmed cülûsundan ondört ay sonra 1059 şevval, 1649 ekimde kardeşleri Süleyman, Selim ve Ahmed ile beraber sarayda Has odada sünnet edilmişlerdir (1995 No. Hil'at defteri).

boğulmuş ve sipahilerin zâbit ve kâtiplerinden ileri gelenler azlolunarak dedikodu bastırılmıştır.

Cinci Hoca'nın âkibeti

Cülûs bahşişi çok para tutuyordu; halbuki hazinede para yok denecek derecede azdı. Cinci Hoca'dan ikiyüz kese akçe istendi ise de vermedi; halbuki bunun gayr-ı meşrû yollardan az zaman içinde büyük bir servet elde ettiği malûmdu. Cinci'den istenilen paranın alınmaması üzerine vezir-i âzam, bunun kayın pederi olan Kazasker Mehmed Efendi'yi çağırıp onun vasıtasiyle de para istetti ve bu parayı verirse kendisi hakkında bir fena muamele yapılmıyacağını da bildirdi; fakat yine alınamadı. Nihayet *çavuşbaşı* ile *divan* çavuşları gönderildi; hakaretle, dayakla kendisini alıp vezir-i âzamın yanına götürdüler; o da kendisinden para istedi, yokluğundan bahsetti; hapsolundu evine bir heyetle *baş bâki kulu* yani maliye baş tahsil memuru gönderildi; bunlar ikiyüz kese akçe ile bohça bohça hediyeler ve altınla dolu iki sandık, elliden fazla samur kürk bulup müsadere ettiler. Bundan başka *Cinci*'nin defterleri tetkik edilerek masrafı çıktıktan sonra üç bin kese malı olduğu anlaşıldı. Meşhur cellâd Kara Ali'ye teslim edilip onun işkencesine uğrayacağını hisseden Cinci Hoca, on iki güğüm çil akçe ve yetmiş bin kuruşluk nakdi, merdiven altından çıkardı. İkiyüz keseyi sakınırken bütün servetini verdi; bu para ile cülûs bahşişi dağıtıldı; sakladığı çil çil açkeleri *Cinci akçesi* diye elden ele gezerek meşhur oldu.

Cinci Hüseyin Efendi sonra hapisten çıkarılıp *Mısır*'da ikamete memur edildiyse de hastalanarak *Mihaliç*'de oturmasına müsaade olundu ve daha sonra Kırım Hanı'nın ricasiyle *İstanbul*'a getirildi. Fakat daha aşağıda görüleceği üzere sipahilerin *Sultan Ahmed Camii* vakasında adamlarının boş boğazlığiyle dile gelmesinden ötürü katledildi.

Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa'nın icraâtı

Malî işlerdeki tecrübesiyle tanınmış olan vezir-i âzam ilk günlerinde dürüst hareket ile masarifi azaltarak devlet hazinesinde bir dereceye kadar bir muvazene temin etmek istedi ve bundan dolayı işe saraydan başladı; *Enderûn-ı hümâyun*'un israfâtını önledikten sonra dışarıdaki fazlaları kesti; gümrük,

memleha vesair mukataalardaki vazife sahiplerinin beratlarını yoklattırıp müstahak olmayanların beratlarını vermiyerek beratlıların da istihkaklarını azalttı; fakat kendisi hiç kimseye danışmadan küçük hükümdarın vasisi gibi dilediği şekilde hareket edip maiyyetindeki kethüda ve diğer adamlarının teşvikleriyle rüşvet kapısını açıp pervasızca hareket ediyordu. Bunun bu hali etrafındakilere ve daha sonra da ocak ağalarına kadar sirayet ederek Sultan İbrahim devri yalnız ismen değişmiş oldu.

Vezir-i âzam bu arada *Atlı bölük halkı* da denilen *Kapıkulu Suvarileri*'nin senelerden beri verilmeyen *gulamiye*'lerini kendi önünde ikişer şahit dinleyerek verip bundan başka *Girit* seferine gitmek şartiyle bölüklerden tardedilmiş olan bin sipahinin ismini tekrar deftere kaydettirdi. Kendisi sipahi ocağından yetişmiş olmakla onları böylece memnun etmek istedi ve bundan başka gelecek senede de tevliyet ve cizye tahsili gibi hizmetleri de vereceğini vadettiyse de sipahiler bu lûtufları az görüp şurada burada toplanıp bir ısyan çıkarmağa hazırlanmağa başlamışlardı.

Sipahilerin bu hazırlıklarının duyulması üzerine yeniçeri ocağı ağasiyle ocağın diğer büyük ağaları *Paşakapısı*'na (Vezir-i âzam dairesine) davet olunup görüşüldü ve sipahilerin maksatları soruldu. Bunlar: "Biz pâdişah veya vezir-i âzamsız sefere gitmeyiz; aynı zamanda pâdişahımızın katli ne hüccet üzere olmuştur; bu yüzden Sivas Valisi İbrahim Paşa bizden intikam almak istiyor; medhalimiz yokken biz niçin müttehem olalım" diye haber gönderdiler; bu toplantıyı duyan ve taşralarda bulunan sipahiler de birer ikişer *İstanbul*'a gelmeğe başladılar. Bunları, Sultan İbrahim taraftarları tahrik ediyorlardı.

Sipahilerin ayaklanmaları

Bu sırada bir de *celeb* denilen dış saraylarda bulunan *Acemi oğlanları*'nın ısyanı vukua geldi. Pâdişah cülûslarında veya her beş veya yedi senede bir *İbrahim Paşa*, *Galatasarayı* ve *Edirne Sarayı* ile *Enderûn*'dan Acemi çıkmaları olur ve bunlar kabiliyetlerine göre ya Yeni saraya veyahut Kapıkulu suvari bölüklerine çıkarılırlardı. Sultan İbrahim zamanında bunların çıkma müddetleri geçtiği halde çıkarılmamışlar ve bu defa da yeni cülûsta ihmal edilmişlerdi.

Artık daha fazla beklemeğe tahammülleri kalmayan bu Acemilerden evvelâ *Galatasarayı*'nda ve sonra *İbrahim Paşa Sarayı*'ndaki Acemiler boşalıp kendilerini önlemek isteyen Yeniçeri ağasını kaçırarak hanlardaki odalara yayıldılar ve sipahilerin ileri gelenleri bunları yanlarına alarak cemiyetlerini büyüttüler. Şeyhulislâm Abdurrahim Efendi muhalefette ısrar ederlerse sipahilerle *celeb*'lerin katilleri hakkında fetva verdi.

Sipahiler, "*Vezir-i âzam ile müftüden şer'î davamız vardır*" diye ayak divanı istediler. Fakat yeniçerilerin kendileriyle beraber olmadığını görünce hükûmetin teklifini kabule başladılar; hükûmet, suvarileri bu isyana teşvik eden Sipahi Bıyıklı Mahmud'u istedi ise de sipahiler bunu vermediler. Bu sırada üç sipahinin vezir-i âzam kethüdası tarafından öldürülüp sokak ortasında bırakılmaları gerek sipahi ve gerek celebleri müdafaaya sevk etti. Bunlar *Sultan Ahmed Meydanı*'na toplanmağa başladılar. Sipahilerin ileri gelenleri vezir-i âzam ile Şeyhulislâm Abdurrahim Efendi'nin katillerini istediler; Bıyıklı Mahmud'da *Üsküdar*'dan *İstanbul*'a geçerek geldi; bunu duyan Sofu Mehmed Paşa, yeniçerilerin yanına can attı müftü de oraya geldi; sipahiler saraya müracaat ile veziri âzamın azline hatt-ı hümayûn alıp kendisine gönderdiler.

Sofu Mehmed Paşa hatt-ı hümâyunu görünce :

— "Emir pâdişahındır ve orayı ağalar bilir, eğer azlimizi makul görürlerse mührü teslim edelim" deyince ağalar hep birden :

— "Vezir ve müftünün katillerine değil azillerine bile razı değiliz; saraya hücum ile hatt-ı hümâyun almak ne demektir. Tiz dağılsınlar, elimizde olan fetva ile cümlesini kırarız" diye bir yeniçeri çorbacısı (bölük kumandanı) ile haber gönderdilerse de sipahiler bu *çorbacı*'yı öldürdüklerinden iş silâha bindi. *Sultan Ahmed*, *Ayasofya* taraflarında iki taraf çarpıştı. Sipah ve celebler perişan oldular; vezir-i âzam ile müftü efendi hayatlarını iki ocağın çarpışması neticesinde kurtardılar.

Vezir-i âzam ile ocak ağaları [1]

Vezir-i âzam, yeniçeri ocağı sayesinde hayatını kurtarıp mevkiini muhafazaya muvaffak oldu ise de sakalını ocak ağalarının ellerine vermeğe mecbur oldu ve her dediklerini yapmağa başladı. Bununla beraber Sofu Paşa, ağalara karşı ihtiyatlı hareket ettiği gibi ağalar da onun herhangi bir tuzağına düşmemek için uyanık davranıyorlardı. Vezir-i âzamın ilk defa yeniçeri ağası olan Kara Murad Ağa ile araları açıldı. Kara Murad Ağa, sipahilerin tedibinde kendisine iltica etmiş olan Sarı Hüseyin Kethüda'yı affettirmiş; fakat vezir-i âzam, bu afvı istemiyerek yapmış olduğundan sonra bir bahane ile Sarı Kethüda'yı öldürtmüştü. Kara Murad Ağa bu halden müteessir olarak vezir-i âzama kin bağladığı gibi kendisinden de çekinmeğe başlamıştı.

Kara Murad Ağa ile vezir-i âzamın aralarının açılmasının sebeplerinden en mühimmi, Sofu Mehmed Paşa'nın kendi işlerine müdahale eden valide Kösem Sultan'ı öldürtmek istemesi idi; fakat Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin iştirâk ettiği bu görüşmeye Kara Murad Ağa yanaşmıyarak keyfiyeti valide sultana bildirmiş ve aynı zamanda kendisinin vezir-i âzama karşı himayesini istemiş ve valide sultan da kendisini himaye ile beraber vezir-i âzam da yapacağını vaad eylemişti.

Sofu Mehmed Paşa, sipahilerin ısyanında birkaç defa saraya davet edilmiş ise de fena bir âkibete uğramak korkusiyle gitmemiş ve sonra azli hakkındaki hatt-ı hümâyunu ocak ağalarının himayesiyle atlatmış ve sipahi ısyanı basıldıktan sonra da *divan-ı hümâyun*'a gitmez olmuştu. Her işi kendi sarayında görüyordu. En büyük icraatı haklı, haksız musadere yapmaktı.

Yeniçeri ağası Kara Murad Ağa, vezir-i âzamla çatıştıktan sonra onu yuvarlamağa çalıştı. Sarayla uyuştu, vezir-i âzamın adamlarından Bostancıbaşı Zülfikar Ağa'yı azlettirdi. Vezir-i âzam, valide sultanın ricalarını dinlemiyerek aksini yapıyordu; ocak ağalarının dediklerini yaparken sonra onları da atlatmağa

[1] Bu ocak ağaları, kethüdalıktan yeniçeri ağalığına getirilen Kara Murad Ağa ile Kethüda Bey denilen Çelebi Mustafa Ağa, Koca Muslihuddin Ağa, Bektaş Ağa, Kara Çavuş Mustafa Ağa'dır. Bunlardan Muslihuddin Ağa 1060 H. / 1650 M. de vefat etmiştir.

başlamıştı; bu suretle hem sarayı ve hem de ağaları kendisine karşı gönderilmişti.

Sofu Mehmed Paşa'nın bazı kusurları varsa da devlet işlerini bir elden idare ile müdahaleleri önlemek, kendisi defterdarlıktan yetişmiş olması îtibariyle hazineyi fena durumdan kurtarmak hususundaki gayret ve faaliyeti inkâr edilemezdi; fakat yerine göre vaziyeti idare edemediğinden iki mühim yerden aleyhine cephe kuruldu. Muhitindeki fena adamların hareketleri de aleyhdarlarını arttırmakta idi.

Sofu Mehmed Paşa'nın ocakta kendisine güvendiği Koca Muslihuddin Ağa, devrin değişmekte olduğunu ve sarayın Kara Murad Ağa'ya teveccühünü görünce veziri terk ederek Kara Murad Ağa tarafına geçti.

Kara Murad'ın vezir-i âzam olması

Sofu Mehmed Paşa'nın ağalarla arası iyice açıldıktan sonra onları birer birer *İstanbul*'dan aşırtmak istedi. Daha aşağıda görüleceği üzere hiç yoktan meydana çıkan Gürcü Nebi ısyanından dolayı vezir-i âzam, bu işi ancak yeniçeri ağasının, Murad Ağa'nın halledebileceğini söyleyerek ağanın hemen çıkıp gitmesini emreylemişti; fakat bu sırada kaptan-ı derya Voynuk Ahmed Paşa kumandasında boğazdan çıkan donanmanın *Foça* önlerinde *Venedikliler*'le çarpışma neticesinde epeyce kayıp vermesi vezir-i âzamın donanma işine lâyık olduğu ehemmiyeti vermediğine atfolunarak[1] keyfiyet valide sultana bildirilmiş ve aynı zamanda donanmaya gönderilen yüz kese akçenin gemilerin Boğazdan çıkması üzerine verilmeyip bunun vezir-i âzamın zimmetine geçtiği arzedilmişti.

Donanmanın fena halde hırpalandığını haber alan vezir-i âzam divana gidip şeyhulislâm ile ulemâyı ve ağaları davet ederek bu işe bir çare bulmağa çalıştığı sırada tertip edilen plân mucibince heyet arzodasına gelen küçük hükümdarla büyük validesinin yanına davet edilmişlerdi. Sultan Mehmed kendisine öğretildiği üzere vezir-i âzama :

[1] Çünkü Ahmed Paşa, yüz gemiden az olursa sefere çıkmam demiş; vezir-i âzam'ın seksen gemi ile çıkmasında ısrar etmesi üzerine mecburen çıkmıştı.

— "Niçin donanmaya ihtimam etmedin, bu ne şekil haldir" deyince vezir-i âzam :

— "Elhamdülillâh, pâdişahım dahi bir tarihte donanmaya bu kadar sây ve ihtimam olunmamıştır ve böyle mükemmel çıkarılmamıştır" sözleriyle mukabele eder etmez Sultan Mehmed kaşlarını çatarak :

— "*Sen vezaret âdemîsi değilsin getür mührü*" diye mührü aldıktan ve "*Var imdi git*" diye onu huzurundan, çıkardıktan sonra mührü bir zaman elinde tutup oturanları gözden geçirip vaki telkin neticesinde Yeniçeri ağası Kara Murad Ağa'ya uzatarak :

— "*Gel ağa, al mührü seni vezir yaptım, göreyim seni nice hizmet edersin*" diye Murad Ağa'yı vezir-i âzam yaptı. Bu sırada valide sultan oradaki zevata kendisinin öldürülmek istenmesinden söz açarak :

— "Beni öldürmek sevdasına düşüldü; bihamdillâh ben dört devlet görmüşüm[1], bunca zamandır devlet sürmüşüm; ben ölmekle ne âlem tamir olur ne de yıkılır; bunda kâh beni katle kastederler, kâh pâdişahımı, bazı nesne ferman ettikçe kim öğretti sana canım derler; pâdişahlar ile böyle müstehziyane muamele olur mu? Ya talim olunsa ne lâzım gelir?" sözleriyle valide sultanın öldürülmesinde Sofu Mehmed Paşa ile ittifak eden ve diğer sözleri söylemiş olup o sırada orada bulunan Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'ye taş atmıştı[2]. Murad Ağa'nın vezir-i âzam olması üzerine ocak ağalığına Kara Çavuş Mustafa Ağa getirildi.

Sabık vezir-i âzam bostancıbaşı hapsine kaldırıldı; azledilmez sandıkları vezirin adamları tevkif edildi; sadaretten azline kadar

[1] Kösem veya Mahpeyker Sultan'ın "Dört devlet sürmüşüm" sözünden maksadı zevci Sultan Ahmed ile oğulları Murad ve İbrahim ve torunu Dördüncü Mehmed devirleridir.

[2] Sofu Mehmed Paşa'ya tarafdar olan Abdülaziz Efendi'ye cülûstan sonra bir arz gününde Sultan Mehmed:

— "İşittim, akçe ve rüşvet alınırmış. Niçin rüşvet alırsınız?" deyince Kara Çelebizâde küçük hükümdarın sözüne karşı istihfaf ile :

— "Baka canım, bunu sana kim öğretti" sözleriyle alay etmişti. Valide Sultan'ın yukarıki sözleri Abdülaziz Efendi'nin bu sözlerine cevaptı.

elde ettiği mallar ve paralarla hazineden alınan ve katledilenlerden musadere edilen paraların hesabı hep Sofu Mehmed Paşa'dan soruldu; hanesi mühürlendi malları musadere olunup kendisi de *Malkara*'ya sürgün edildi ve az sonra orada boğulmak suretiyle öldürüldü (1049 H. / 1639 M.), daha sonra aynı sene içinde Şeyhulislâm Abdurrahim Efendi de azlolundu.

Yeni vezir-i âzamın konağı olmadığından bir yer buluncaya kadar hükûmet işleri *Ağa kapısı*'nda görüldü.

Kara Murad Paşa'nın istifası

Dördüncü Mehmed 1049 şevvalinde ramazan bayramından sonra kendisiyle üç kardeşi hep beraber sünnet oldular, pâdişahı vezir-i âzam kucağına almıştı.

Murad Paşa vezir-i âzam olduktan sonra iptida ocak ağalariyle görüşerek iş görmeğe başlamıştı. Bu ocak ağaları içinde Kethüda Bey (Çelebi Mustafa Ağa) nüfuz îtibariyle en ileri gelenlerdendi. Vezir-i âzam Kara Murad Paşa'yı sarayda büyük valide sultan ve kethüda beyi de küçük valide sultan yani Padişâhın validesi Turhan Sultan tutuyordu. Bundan dolayı Enderun halkı büyük ve küçük valide taraftarları olarak ikiye ayrıldıkları gibi dışarıda da devlet adamları ve ocaklı da Kara Murad'a Paşa ve Kethüda Bey taraftarı idiler. Büyük ocak ağaları her iki taraf arasını bulmağa çalıştılarsa da ikisi de birbirine diş biledikleri için bir netice hâsıl olmadı.

Ocak kethüdasının küçük valideye bildirmesi üzerine pâdişah tarafından bazan vezir-i âzama tehdidi hâvi hatt-ı hümayunlar geliyordu; hattâ bir defa bazı eğlence âlemlerine gidip her sınıfla sohbet ederek devlet esrarına ait bazı sözleri ağzından kaçıran Kara Murad Paşa'ya gönderilmiş olan bir hatt-ı hümâyunda :

— "Ben seni bağ ve bahçelerde iyş ü işrette olmak için mi vezir eyledim? Umur-ı memleket ile bir hoşca tekayyüd eyle; bir dahi ayyaşlığın işitmeyim, yoksa senin başını keserim" denilmişti. Murad Paşa'nın buna canı sıkılıp pâdişaha yazı talim eden Musahip Beşir Ağa'yı çağırarak hatt-ı hümâyunu gösterip :

— "Böyle tahrir tarzını küçük pâdişah bilmez, bunu kim etti?" diye sormuş, o da bilmediğini söylemişti.

Kara Murad Paşa'nın ocak kethüdasını *Budin* valiliği ile *İstanbul*'dan atıp hakkından gelmek istemesi ve kethüdanın da vezir-i âzam aleyhine askeri tahrik etme teşebbüsü gibi mütekabil hareketi kuvvede kalmış ve ocak ağalarının Kethüda Bey tarafını tutmaları üzerine durumu müşkülleşen Kara Murad Paşa, Bektaş Ağa'nın tavsiyesine uyarak saraya gidip pâdişahla buluşup ocak ağalarını kastederek :

— Şevketlû hünkârım bir memlekette dört vezir-i âzam olmaz; işte mührün, bir kuluna dahi ver; ben kuluna dahi bir nanpâre ihsan eyle, hayır duana meşgul olayım. Amma zinhar mührü yeniçeri ocağından kimseye verme, zevali devletinize sebep olur" diyerek mührü teslim ile istifa etmiştir.

Melek Ahmed Paşa'nın sadareti

Mühr-i hümâyun, belki vezir-i âzam olur diye Murad Paşa'nın *Bağdad* valiliği ile bir kaç gün evvel *İstanbul*'dan uzaklaştırmak istediği Kaya Sultan zevci Melek Ahmed Paşa'ya verildi. Murad Paşa da yeniçeri ocağı kethüdasını tayin etmek istediği *Budin* valiliğine tayin olunarak derhal *İstanbul*'dan çıktı (7 şaban 1060 / 5 ağustos 1650).

Kara Murad Paşa istihraca inandığı için kendisinin akıl hocası olan müneccim başı Hüseyin Efendi'nin zayçesi üzerine kırk sene vezir-i âzam olarak kalacağına inanmıştı. Yeni vezir-i âzam, ocak ağalarının tahakkümü yüzünden iş göremiyeceğini anladığı için vezir-i âzamlığı kabul etmek istemiyerek bir saat ısrar etti. Nihayet, hükûmet işine ocak ağalarının müdahale etmemeleri şartiyle mührü kabul etti; buna rağmen ağalar her işe burunlarını soktuklarından aralarına soğukluk girdi.

Defterdar Zurnazen Mustafa Paşa, ocak kethüdasının adamı olup vezir-i âzam olmak için saraya bir kâğıt gönderdi ise de tezkiresi yakalanıp kendisi defterdarlıktan azlolunmuş ve bu mesele vezir-i âzam ile Kethüda Bey'in aralarını açmış, hattâ saraydan Yeniçeri ocağına kethüda tayin edileceği rivayetlerinin çıkması üzerine ocak ağaları vezir-i âzam aleyhine tertibat almışlarsa da sonra araları bulunmuştu.

İşte ağaların bu tagallüpleri hükûmet işlerinin tabiî istikamette yürümesine mani olduğundan bütün hükûmet erkânı ve

halk bunlardan nefret ediyorlardı; eyalet valilerine kadar yapılan bilûmum tayinler ocak ağalarına verilen rüşvetle oluyor ve tayin edilenler verdikleri rüşveti çıkarmadan değiştiriliyorlardı, her vezir-i âzam, kendisine rakip olup yerine geçmek istemesi ihtimaline mebni şüphelendiği vezirleri bir vasıta ile *İstanbul*'dan uzaklaştırmak istiyordu. Melek Ahmed Paşa da kendisine rakip sandığı Siyavüş Paşa'yı bu suretle kaptanlıkla Girid tarafına göndermek istediyse de[1] gerek sarayın ve gerek ağaların tavassut etmesiyle Siyavüş Paşa *İstanbul*'da kalabildi.

Ocak ağalarının aralarındaki ittifak da bozulmağa başlamıştı; içlerinden küçük valideye mensup olan Kethüda Bey hepsine tahakküm ediyordu; bunun kul kethüdalığında kalması sebebiyle ağalar arasında terfi ve terakki yapılamıyordu; bundan dolayı Kethüda Bey ile ağalar arasında ihtilâf vardı.

Malî durum

Malî vaziyet çok bozuktu. 1060 cemaziyelevvelde (1650 mayıs) verilen ulûfeye para yetişmediğinden gelecek yani 1062, 1063 (1651 - 1652) seneleri varidatı da zamanı gelmeden evvel bin türlü tazyik ve zulüm ile tahsil ve sarf olunduğundan bu hale bir çare bulmak için divan erkânı ve ocak ağaları vezir-i âzam konağında bu işi görüştüler. Ocak ağaları güya çare olarak vezirlerin haslarının hazineye alınmasını teklif ettiler. Bunun üzerine Gürcü Mehmed Paşa vezir-i âzama hitap ederek :

— "Siz küçük bir mansıbı elli keseye bey' eylediğinizde yirmi kese kendiniz için alırsınız; haslarınız gitse ve dursa mutazarrır olmazsınız. Maaşları yalnız haslarına inhisar eden vezirlerin bu dirlikleri alınırsa onların halleri ne olur, divanda vezir kalmaz" demişti; bundan sonra vezir Damad Yusuf Paşa da söz alarak :

— "Benim on yük akçe (1 milyon akçe) hasım var; bayram pişkeşi ile sultanın masarifine yetişmez ; has kalkarsa bu masrafımız da kalkar" diyerek kendi hasının sarayın bayram hediyesiyle zevcesi olan sultanın masraflarına karşılık olduğunu beyan etmiştir. Eski bir vezir olan Kenan Paşa ise bir tarafta durup ses

[1] Kara Murad Paşa, Melek Ahmed Paşa'yı sadaret makamına gelir diye *Bağdad*'a yollarken kendisinin istifasiyle yerine Melek Paşa gelmiştir. Melek Paşa da, Siyavüş Paşa'yı kendisine rakip saymış ve *İstanbul*'dan çıkaramamış ve filhakika Melek Paşa'nın azli üzerine Siyavüş Paşa, vezir-i âzam olmuştur.

çıkarmıyordu; ona da mütaleasını söylemesi teklif edilince ocak ağalarından Bektaş Ağa'nın yüzüne bakmış, sağ elini kaldırıp avucunu yumarak :

— "Cihan büsbütün avucunuzda, her ne dilerseniz idin; yeniçeri mevacibi üçyüz bin kuruş ile kapanırken sekiz yüz bin kuruş olur, üçyüz binden maadası sizin yanınızda kalır; bu makule malları alan ulûfeye imdad etmek gerek; yoksa vezirlerin yirmi otuz keselik haslarından alındığı takdirde bunun hazineye ne faydası olur" deyince bu sözden ağalara dehşet gelip birbirlerine göz ederek dağıldılar.

Esnafın ayaklanması

Her iş ağaların eline geçip kendilerine hiç bir suretle muhalefet edecek kimse kalmadığından bunlar mevcudu fazla göstermek suretiyle elde ettikleri ulûfe fazlasına ve vasıtalariyle yapılan tayinlerden aldıkları rüşvete kanaat etmiyerek hırs bürümüş olan gözlerini daha başka kazançlarla doyurmak istediklerinden sonu kendileri için fena olacak tehlikeli bir işe girişmişlerdi.

Kendi menfaatleri peşinde koşan ocak ağaları mal memurlariyle anlaşarak hazineye seksen akçeye alınan bir kuruş'un, ulûfe yani maaşta seksene verilmeyip züyuf yani ayarı bozuk olan akçe ile tebdil edilmek suretiyle bin kese akçede üçyüz kese kalacağını hesap ederek tatbikata başlamışlardı.

Bunun üzerine bir taraftan Yahudiler ve sarraflar vasıtasiyle diğer taraftan *Belgrad* ve *Bosna*'dan tedarik edilen akçeleri sağlam para ile tebdil ederlerken aynı zamanda verilen emir üzerine Arnavutluk ve diğer bazı yerlerde de ayarı noksan akçe kestirip yük yük *İstanbul*'a getirtip her yüz on sekiz akçeyi bir altın itibar etmişlerdir. Bu züyuf akçeler defterdar Emîr Mustafa Paşa sarayında (defterdar kapısı=maliye dairesi) keselere konup hal ve kudretlerine göre esnafa ve sair sanat erbabına tevzi olunmak üzere Bedestan kethüdasına verildi[1]. Kendilerinden korkulduğu

[1] Ocak ağaları hazineye el koyup ulûfe îtası müşkilât kesbettiğine mebnî Defterdar Emîr Paşa hazineye gelen sağlam akçeleri *züyûf* akçe ile tebdil ve esnafa tevzi ettirip beher yüz on sekiz akçe mukabilinde birer altın almak ve bu altınları dahi ikişer riyale tahvil ederek hasıl olacak iki yüz bin *kara kuruş* yani *riyal* ile *ulûfe*'yi eda etmek üzere bir tedbir tahayyül edip ağalar dahi bu sureti tahsin etmeleriyle icrasına teşebbüs olundukta esnaf taifesi ayaklanmışlardı.

için ağalar bu kârlı işin sükûtla geçiştirileceğini zan ve tahmin etmişlerdi.

1061 ramazanında (1651 ağustos) Bedestan kethüdası, esnaf kethüdalariyle Saraçhane kethüda ve ihtiyarlarını davet ederek züyuf akçeleri gösterip yüz on sekiz akçeye bir altın vereceklerini anlatınca esnaf maazallah bu ne olmaz iştir diyerek sekiz on bin kadarı hallerini vezir-i âzama bildirmeğe karar verip doğruca *Paşa kapısı*'na gittiler ve vezir-i âzama:

— Biz bu yıl on dört teklif çektik; kesat ise canımıza kâr etti. Avarız ve mahud tekliflerden yani vergilerden gayri ağaların Karadenizden gelme bakır ve şap, fındık, tuz ve İzmir ile Akdenizden getirdikleri gemiler dolusu sabun, dimi, sakız, ve saireyi bizlere tarhedip fazla bahalarını alıp bu kadar zarar çektirdiler. Halimiz bitkin olup dükkân kiralarımızdan âciz iken böyle züyuf akçenin yüz on sekizine bir altın istemek ne demektir? birveçh ile kudret ve imkânımız yoktur".

Demeleri üzerine her işte lüzumsuz şiddet ve hiddet göstermek âdeti olan Melek Ahmed Paşa dertlerini yanan esnafa "*Yıkılın bire kâfir gidiler, varın tedarik edin*" sözleriyle bunları dışarı sürmüştür. Bunun üzerine halk bağırıp çağırarak dükkânları kapayıp yeni şeyhulislâm olan Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi'nin konağına gitmişler, hallerini anlatarak dertlerini pâdişaha arzetmesini rica etmişlerse de şeyhulislâm:

— "Ben böyle şeylere karışmam; derdinizi gidip yine vezir-i âzama anlatın" demesi üzerine saraçlar kethüdası Ramazan Dede ile bir kaç söz sahibi adam ileri gelip :

— "Kendinizden kürkler istenince ayağa kalkıp Sultan İbrahim'i ve veziri katlettiniz. Ya şimdi bizim ahvalimiz için neden karışmazsınız? Elbette emir şer'in, ya kalk önümüze düş, ya hemen ne olacak ise olsun" diyerek müftünün üzerine hücum ettiler Şeyhulislâm bunları aldatarak savuşmak istediyse de muvaffak olamadı, kendisini ata bindirip etrafını sararak saraya götürdüler. Yolda dellâllar bağırtıp halkın dükkânlarını kapayarak davalarına iştirak etmelerini ilân ediyorlardı. On binden fazla olan bu kitle saraya gelip bab-üs-saâde'ye kadar girerek küçük hükümdarı ayak divanına çağırdılar ve :

— "Pâdişahım, bu zulme takatimiz yoktur" dediler. Vezirin kendilerine fena muamele ettiğini ve ağır söz söylediğini arz ile şikâyet eylediler; şeyhulislâm da bunların maksatlarını anlattı; Sultan Mehmed:

— "Size böyle zulüm olduğuna benim rızam yoktur" dedi ve işin aslını anlamak üzere vezir-i âzam Melek Ahmed Paşa'yı davet ettiyse de korkusundan gelmedi. Bunun üzerine Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki kanundan maada olan vergi ve tekâlifin affedildiğine dair esnafın eline hatt-ı hümâyun verildi.

Siyavüş Paşa'nın vezir-i âzam'lığı

Bu şikâyetlerini bitirdikten sonra esnaf, başka dertlerden de bahsettiler ve başlarına toprak saçarak :

— "Pâdişahım, zulüm ile âlem harap oldu, sana bildirmez, vezirin ketmeder; hâlâ on altı nefer kimesne vardır ki sana pâdişahlık ettirmezler; mirîye ait malları yerler, onlar da Kara Çavuş, Bektaş Ağa, Kethüda Bey, Samsuncu Sarı Kâtip, Deli Birader vesairedir; bunlar katlolunmadıkça pâdişahlık edemezsin" diye vezir-i âzam ile ocak ağalarının katledilmelerini istediler.

Esnafın böyle kalabalık saraya gittiklerini ocak ağaları duyunca hemen yeniçerileri *At meydanı*'na çıkardılar. Ağalara taraftar olanlardan bazıları yeniçeri ağası Kara Çavuş Mustafa Ağa'nın vezir-i âzam olmasını muvafık görüp pâdişah tarafından kendisine hatt-ı hümâyun gönderdilerse de "*Mühr-i hümâyun buraya gelsin*" diyerek gitmedi; bunun üzerine pâdişahın lalası Süleyman Ağa ve sairlerinin tavsiyeleriyle Melek Ahmed Paşa azlolunarak Siyavüş Paşa vezir-i âzam oldu.

Büyük Valide Sultan ve ocak ağaları

Kösem Valide Sultan zeki ve müdebbire olup dört pâdişah devrinde saltanat sürmeğe alıştığı için bunu başkasına bırakmak istemiyor ve bundan dolayı *mehd-i ulyâ* denilen asıl valide Hatice Turhan Sultan ikinci derecede kalıyordu. Ocak ağaları Büyük Valideyi tuttukları gibi o da bu ağaların devlet işlerinde bir temel taşı olduğuna inanmıştı. Büyük Valide Sultan, ağalara o kadar itimat etmişti ki eğer onlar olmazsa devlet işleri alt üst olacak sanır ve bundan dolayı onlara yardımcı olurdu. Bu esnaf

ayaklanmasında da Büyük Valide ağaları himaye etmek ve toplantı dağıldıktan sonra vezir-i âzam Siyavüş Paşa ile şeyhulislâma, ağaların yanına gidip onlara teminat vermelerini söylemiş, bunlar da aldıkları emir üzerine ağaların yanına gitmişlerdi.

Bu ağalardan Bektaş Ağa vezir-i âzamın kendilerinin muvafakati olmadan mührü kabul ettiğine kızarak :

— "Baka paşa karındaş! Sen bu işi ettin ama iyi etmedin" demiş, Siyavüş Paşa bu söze taaccüp ederek "*Biz ne ettik*" diye sorması üzerine Bektaş Ağa:

— "Bizim müşaveremiz olmadan niçin mührü aldın? Sana vezareti kim verdi?" deyince vezir-i âzam pervasızca :

— "Bana vezareti saadetlû pâdişah verdi; ben tâlip ve ragıb olmadım; hattâ bir iki defa imtina ettim; ama çün ferman etti, emrine muhalefet olmaz, kabul ettim" diye mukabele edince Arnavut Bektaş yumuşayıp :

— "Böyle ise ne güzel; Allah mübarek eylesin; ama bizim meşveretimiz olmadan bir iş edeyim dersen vezirliği edemezsin" deyince Siyavüş Paşa:

— "Pâdişah hazretleri ne buyurursa fermanına göre hareket ederim; ferman pâdişahındır; bizim ve sizin boynumuz kıldan incedir" sözleriyle Bektaş Ağa'yı ilzam ettikten sonra kendi sarayına geldi; sureta sükûnet avdet ettiyse de ağalara şaşkınlık geldi; fakat ipin ucunu ellerinden kaçırmamak istediler.

Sultan Mehmed'in hal'i için Büyük Valide'nin ocak ağalariyle ittifakı

Vezir-i âzam Siyavüş Paşa, ağaların, yeniçeri ocağına yeniden on bin nefer yazılması hususundaki tekliflerini "*Ne münasebeti var?*" diye reddetmiş ve bu hal her dediklerini yaptırmağa alışmış olan ağaları kızdırmıştı. Ağalar kendilerine muhalefet edenleri temizlemeğe karar verip bu temizliğe iptida saraydan başlamak istemişlerdi. Temizliyecekleri saray ağaları ise küçük validenin adamları idi. Büyük Valide Sultan bunların isimlerini bir tezkire ile gizlice ağalara bildirmiş, siz bunları içeriden talep edip katletmeyince muradınıza nâil olamazsınız demişti.

Bunun üzerine ağalar 16 ramazan 1061 cumartesi günü (2 eylül 1651) *Ağa kapısı*'na (Süleymaniye'deki yeniçeri ağası

dairesi) varıp cemiyet ederek şeyhulislâm ile kazaskerleri ve nakîb-ül-eşrafı[1] vesair kadıları davet ederek saraya kâğıt yazıp valide sultanın kendilerine bildirdiği listedeki şahısları istediler.

Kösem Valide Sultan'ın, ocak ağalarına olan temayülü evvelden beri Enderun halkına ve hadım Arap ağalarına ağır gelmekte idi. Ağaların her işe karışmalarının büyük validenin başının altından olduğunu tekmil saray halkı biliyordu.

Aslen Rum olan Kösem Valide Sultan zevci Sultan Ahmed devrinden beri bazı kısa fasılalar hariç otuz sene devlet işlerinde müessir olmuş ve yaşı yetmişe yaklaşmış idi. Halbuki pâdişahın asıl validesi Hatice Turhan Sultan varsa da büyük valide bunu işe karıştırmak istemiyordu. Halbuki Turhan Sultan da validelik nüfuzunu kullanmak istediğinden ikisi arasında rekabet başlamıştı. Küçük Valide ile maiyetindeki hadım ağalar da dışarıdan kendilerine taraftar arıyorlardı.

Turhan Sultan adamlarından Baş lala Süleyman Ağa pâdişahın yazı hocası Reyhan Ağa ile Musahip İsmail Ağa gibi tevaşîler yani kara hadımdan Küçük Valide ağalarının ileri gelenlerindendi; sarayda iki taraf ağaları arasında münazaa eksik olmuyordu. Büyük Valide kendisinin bekasının ocak ağalarının müzaheretiyle kaim olduğunu biliyordu.

Kösem Valide, Turhan Sultan ile adamlarını bertaraf etmek için bir plân tertip etti; bu plân mucibince ocak ağalarını tahrik edip Sultan Mehmed'i aradan kaldırdıktan sonra onun validesi Turhan Sultan'ı Eski Saraya göndererek validesi saf ve meczup meşrep olan ikinci şehzâde Süleyman'ı cülûs ettirecekti; bu suretle devlet idaresi yine kendi elinde kalacaktı. Kösem Sultan'ın bu hususlaki mahremleri kara hadımlardan baş kapıoğlanı ile Bostancıbaşı Ali Ağa ve bir de Kireççi başı idi.

Aradaki karar mucibince ocak ağaları yeniçeriler ile geceleyin kendilerine açık bırakılacak olan gizli kapılardan saraya girip Turhan Sultan taraftarlarını bertaraf edip Şehzâde Süleyman'ı cülûs ettireceklerdi. Sultan Mehmed'in öldürülmekten

[1] *Nakîb-ül-eşraf:* Peygamber sülâlesine mensup olanların reisi olup ulemâdan idi.

ziyade zehirlenmesinin daha isabetli olacağı düşünülmüş ve bir kavanoz şerbet bile hazırlanmış ise de Büyük Valide cariyelerinden biri, kendisinin ele verilmemesi şartiyle bunu Turhan Sultan'a bildirmişti. İşte bu sırada Kösem Sultan'ın, ağalara gönderdiği liste mucibince Küçük Validenin adamları istenmişti.

Turhan Sultan ağası Süleyman Ağa muhtelif vasıtalarla Kösem Sultan'ın plânını ve ocaklının gece hangi kapıdan saraya gireceklerini öğrenip bunu küçük valideye söylemiş ve sonra diğer on dört ağa ile müttefikan Büyük Valideyi öldürmeğe karar vermişlerdir.

Kösem Valide'nin ölümü

Büyük Validenin plânının anlaşılmasından dolayı Turhan Valide adamları hiç belli etmeden hemen sarayın *zülüflü baltacılar*'ı kethüdasiyle *oda eskileri*'ne ve bunlar arasında Küçük Mehmed dedikleri birine işi anlatıp onlardan söz aldılar; sonra has odalılar da ittifaka alındı; nihayet mahud gece bunlar silâhlanarak meydana çıktılar. Ağaların gelmesi için tayin edilen gece yarısındaki saatten çok evvel Enderunlular evvelâ Sultan Mehmed'i zehirlemeği üzerine almış olan *has odabaşı*'yı öldürdükten sonra Harem-i hümâyuna girip büyük validenin dairesine yürüdüler. *Baş kapıoğlanı*, mücevvezeli (bir nevi kavuk) tevaşîlerle valide sultanı bekliyormuş. Bunlar Süleyman Ağa'nın maiyetindeki adamlara mani olmak istedilerse de ağanın dur demesiyle kapı oğlanını yaralayıp, diğerlerini yaralı yarasız kaçırdılar.

Kösem Sultan, dışarıdaki ayak sesleriyle gürültüyü işitince beklediği yeniçerilerin geldiklerini sandı; yüksek sesle nöbetçilerini çağırıp "Geldiler mi?" diye sorunca, içeriye giren Süleyman Ağa'nın :

— "Belî (evet), geldiler; taşrada buyurun" diye cevap vermesi üzerine Büyük Valide gelenlerin kim olduklarını anladı ve derhal odalar içinden kaçıp dolap üzerinde bir yerde saklandı ise de kendisini takip edenler arayıp saklandığı yerden aşağı indirdiler. *Zülüflü baltacılar* eskilerinden olan Küçük Mehmed, valideye vura vura sersem edip perde iplerinden birini kesip boğazına geçirerek boğdu (1061 ramazan / 1651 ağustos); ölümünde

yaşı takriben altmış beşle yetmiş arasında idi[1]. Sultan Ahmed türbesine defnedilmiştir[2].

Ocak ağalarının âkıbetleri

Sarayda bu vukuatın cereyan ettiği gecenin akşamı Vezir-i âzam Siyavüş Paşa Anadolu ve Rumeli kazaskerlerini iftara davet etmişti. Ocak ağaları valide sultanın tezkiresi üzerine Ağa kapısında toplanarak büyük validenin tezkiresiyle Enderundan istedikleri tevaşîlerin isimlerini havi bir tezkireyi de Vezir-i âzam Siyavüş Paşa'ya yollayıp kendisini de ağa kapısına davet etmişlerdi. İftardan sonra tezkireyi getiren Samsuncu Ömer, vezir-i âzam ile buluşup meseleyi anlatmış. Siyavüş Paşa, kazaskerlerin gitmelerine müsaade ettikten sonra kendisi de abdest almak üzere içeri gitmiştir.

Bu sırada Siyavüş Paşa'nın silâhdarı, kat'iyyen Ağa kapısına gitmemesini, kendisine suikast yapılacağını söylediğinden Siyavüş Paşa tereddüt etti ise de reis-ül-küttab ile görüşüp onun tavsiyesiyle saraya veya cemiyete varmaktan ikincisini tercih eyledi; fakat hareketinden evvel Samsuncu Ömer'i çağırıp kendisini istemelerinden kasıtları nedir diye ısrar edince o da dört tevaşînin başını istemek olduğunu, yoksa kendisine bir zarar olmadığını söyledi. Bunun üzerine vezir-i âzam "Bu hususu tehir etmek doğru olur ve cemiyete varmanın da münasebeti yoktur, seninle beraber saraya gidelim" diye oraya gitti ve divan günlerinde bölük ağalarının oturdukları sedire oturup reis-ül-küttaba istenilen tevaşîlerin isimlerini yazdırıp arzetti; işte bunu müteakip Büyük Validenin işi tamam oldu; içerdeki gürültüden işin ne

[1] Valide Kösem Sultan'ın elli seneden beri biriktirdiği parasiyle eşyası zaptolundu. *Mercan Çarşısı*'nda bina edip *Üsküdar*'daki hayratına vakfettiği Valide hanında yirmi sandık altını bulunup hazineye alındı. Her sene haslarından ikiyüz elli bin kuruş gelmekte idi. *Üsküdar*'da *Çinili Camii* ile mektep, çeşme, darülhadîs çifte hamam, sebil ve imareti vardır. Borcundan dolayı hapsedilenlerin borçlarını verip kurtarmak, fakir ve kimsesiz kızlara çeyiz yapmak en büyük zevklerinden imiş. *Anadolukavağı* kalesi haricindeki cami bunundur. Mekke, Medine muhtaçlarına zahire vakfı vardır.

[2] Sen ki Yenicami mutevvellisisin.

Merhume ve mağfure valide sultan hazretlerine Sultan Ahmed han türbesinde defn eyleyesin deyu buyruldu fî. 16 N. 1061 (Topkapı Arşivi 1118).

olduğunu anlayan Vezir-i âzam ile Samsuncu kaçarak biri kendi sarayına ve öteki de Ağa kapısı'na gidip harem-i hümâyundaki hâdiseyi anlattı.

Siyavüş Paşa, kendi sarayına gittikten bir müddet sonra pâdişah vezir-i âzamı davet ettiğinden mesele anlaşıldı. Sultan Mehmed vezir-i âzama :

— "Lala, ahval malûm olmuştur. Sadâkat ile hizmetinde kaim ol. Devletime ihanet üzere olanların cezası verilsin" demiş ve Siyavüş Paşa da muvafık cevap ile dışarı çıkmıştı. Her ihtimale karşı saray halkı silâhlandırılıp sarayın açık bırakılan kapıları kapandıktan sonra Siyavüş Paşa sarayına gelip ertesi sabah Bostancıbaşı Ali Ağa ile beraber büyük validenin adamlarının başları kesilmiştir. Ertesi sabah erkenden devlet erkânı, kazaskerler, ulema ve vezirler saraya davet edilip cemiyette bulunanlardan maadası geldiler. Şeyhulislâm Kara Çelebizâde Abdülâziz Efendi pâdişah tarafından davet olunmasına rağmen saraya gelmeyip ağaları gücendirmemek için onların yanına gitmişti.

Sultan Mehmed, *Bab-üs-saâde* önüne kurulan tahta oturup sabık kazaskerlerden Hanefî Efendi ile Hocazâde Mesud Efendi'nin tavsiyeleriyle *sancağ-ı şerîf* çıkarıldı ve muhalefet edenlerin katillerine dair fetva verildi. Halk, *sancağ-ı şerîf* altına davet edildi ve davete icabet etmiyen şeyhulislâm ile kazaskerlerin azil oldundukları ilân olundu. Ocak ağalariyle yanlarındaki ulema ve saire artık ağa kapısında kalamıyarak Yeni odalardaki *Orta Camii*'ne gittiler. Yeniçeri ağası hareketinden evvel ata binerken :

— "Bu mukarriplerin, musahiplerin ettikleri nedir? Umûr-ı devlete müdahale edenleri istemeziz dediğimiz için valide sultanı etbâiyle katlettiler. Bu ne iştir? Ba'de'l-yevm validenin kanını isteriz" deyince yeniçerilerin arasından biri :

— "Sen validenin vârisi mi oldun" diye mukabele etmiş ve diğer yeniçeriler de ses çıkarmamışlardı; bu hal ocaklının da ağaların tahakkümünden ve hasis emellerine âlet olmaktan bıkmış olduklarını gösteren delillerden biri idi; çünkü gizliden gizliye bunlar aleyhinde söylentiler çoğalmış ve sıklaşmıştı. Ağaya karşı

söylenen sözün ne demek olduğunu Kara Çavuş ve arkadaşları anladılarsa da atıldıkları mâceradan geri dönmediler.

Saraydaki ulemadan Hanefî Efendi'ye şeyhulislâmlık verildiyse de sonra bundan vaz geçilerek Hoca Sadeddin Efendi'nin torunu Ebu Said Efendi müftü ve Hanefî Efendi ile Hocazâde Mesud Efendi Rumeli ve Anadolu kazaskeri oldular. Halk, asker, akın akın *sancağ-ı şerîf* altına geliyorlardı. Sarayın içi, dışı, *Ayasofya*, *Sultan Ahmed* meydanları halkla doldu; sipahilerle, cebeciler de geldiler; *Eski Odalar*'daki (Şehzâdebaşı'nda) yeniçeriler *Orta Camii*'ne varmayıp silâhlarını alarak *sancağ-ı şerîf* altına geldiler. Bunların gelmesi ocağın inhilâline alâmetti. *Kulluk* yani karakol bekleyen *İstanbul*'un muhtelif semtlerindeki yeniçeri efradı da saraya gelmişti.

Ocak ağaları, maiyetleri ve mahdut bir zümre ile *Orta Camii*'nde kalmışlardı. Yeni müftü Ebu Said Efendi'nin isteği üzerine ağalar bir hatt-ı hümâyunla saraya davet olundular, fakat yeniçeri ağası:

— "Bizden anda varır yok. Biz bunda dururuz ve pâdişahımıza âsi olmazız; üzerimize gelirlerse müdafaa edip döğüşürüz" diye cevap verdi; fakat ağaların vaziyetini gören ocağın *çorbacı*, *odabaşı* ve saireleri birer birer çözülüp *sancağ-ı şerîf* altında gittiler. Ağalar bundan sonra birbirlerine söylenip tariz etmeğe başladılar. Bunların yanındaki Kara Çelebizâde ile kazaskerler ve diğer ulema dağılıp saraya geldiler. Kara Çelebizâde Yalı köşkü tarafından saraya geldiyse de *bostancıbaşı* yanında alıkonup saraya davet edilmeyerek *Samatya*'daki bahçesine gitti.

Ocak ağaları ümitlerini keserek Müftü Ebu Said'e, Başlala Süleyman Ağa'ya afivleri hakkında yazdıkları tezkirelere muvafık cevap verilip her birisi birer memuriyetle ocaktan uzaklaştırıldılar. Yeniçeri ağalığı sekbanbaşı olan Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'ya ve kul kethüdalığı zağarcıbaşılıktan mazul Küçük Kasım Ağa'ya verildi.

Sabık yeniçeri ağası Kara Çavuş Mustafa'ya *Temeşvar* eyaleti ve kul kethüdalığından ayrılan Çelebi Mustafa'ya ve-

zirlik ile *Bosna* eyaleti ve Bektaş Ağa'ya *Bursa* sancağı verilip emirleri yazılıp Boynueğri Mehmed Paşa ile kendilerine tebliğ olundu. Bektaş Ağa *Bursa*'ya gitmeyip saklandı ise de sonra yakalanıp sarayda başı kesildi. Memuriyeti mahalline gitmek üzere *Silivri*'deki çiftliğinde bulunan Kara Çavuş oradan alınarak bir kayıkla saraya getirilip pâdişah tarafından sual ve cevaptan sonra bostancıbaşıya teslim edilip boğuldu, Kethüda Bey de memuriyeti mahalline giderken Kara Çavuş'un idamını haber alarak *Bosna*'ya gitmiyerek kaçtı ise de *Firecik*'te yakalanarak boğuldu ve sabık Şeyhulislâm Karaçelebizâde de *Sakız*'a sürüldü.

Bu icraatla kan dökülmeden ocak ağalarının tagallübü bertaraf edildi ise de bunun arkasından Küçük Valide başağası ve sonra dar-üs-saâde ağası olan Süleyman Ağa ile arkadaşlarının tagallübü başgösterdi. Sarayda, hükûmet erkânı ve ulema arasında ocak ağalarına mensup olanlar birer birer azl ve tebdil olunarak bir kısmı da musadereye tabi tutuldular. *Silistre* eyaletine tâyin edilmiş olan Melek Ahmed Paşa *Malkara*'ya sürgün edildi. İstanbul'da et işi ağalar inhisarında olduğundan onların bertaraf olması üzerine et on akçeden sekize indi.

Gürcü Mehmed Paşa'nın sadareti

Vezir-i âzam Siyavüş Paşa görünüşte müstakil gibi ise de hakikatte kızlar ağalığına tayin edilen Lala Süleyman Ağa'nın nüfûzu altında idi; pâdişahın hayatını kurtarmış olan Süleyman Ağa'nın her işte bir dediği iki olmuyordu. Siyavüş Paşa bir müddet bunun tahakkümüne karşı ses çıkarmadiyse de nihayet Defterdar Emîr Mustafa Paşa'nın azli meselesinden dolayı araları açıldı. Süleyman Ağa Emîr Paşayı himaye eyledi ve bu halden müteessir olan Siyavüş Paşa:

— "Bu nasıl vezarettir ki ben bir Arabın mağlûp ve makhûmu olam" deyip bu söz derhal Süleyman Ağa'ya yetiştirildiğinden dar-üs-saâde ağası, Siyavüş Paşa'nın İbşir Paşa ile muhaberelerini ve bunda kendi aleyhinde olan Siyavüş'ün fikirlerini öğrenince Valide Sultana Siyavüş Paşa'nın azlini tavsiye ile

sadarete Gürcü Mehmed Paşa'yı getirtmiştir (15 zilkade 1061 / 30 ekim 1651)[1].

Gürcü Mehmed Paşa, doksanlık âciz bir zavallı olup bunun belâheti yüzünden kendisini o makama tavsiye eden dar-üs-saâde ağası da sıkılmıştı. Bunun yegâne işi, kendisine rakip ve aleyhdar olanları ve bunların adamlarını sürgün etmekti. Gûya kendisinin tecrübesinden istifade edilmek için vezir-i âzam olmuştu. Memlekette âsayiş muhtel, hazinede para yoktu : Müsaderelerle para tedarik edilip askere öyle maaş veriliyordu. Gürcü Paşa'nın aczi kemalde ise de bunun hâmisi olan kızlar ağası o sayede küpünü doldurduğundan Gürcü Paşa azledilemiyordu. Pâdişah huzurundaki müzakerelerde zavallılığı ve yalnız ihtiyarlığiyle iftihar ettiği görülüyordu. Kendisiyle en çok münakaşa ederek aczini meydana çıkaran Anadolu kazaskeri Hocazâde Mesud Efendi idi; hattâ yine böyle bir müzakere esnasında pâdişahın arkasındaki perdeden müzakereyi dinleyen Valide Sultan dayanamıyarak :

— "Baka paşa, aksakal, karasakal hesapta değil. Tedbir aksakalla olmaz, akılla olur; efendi (Mesud Efendi'yi kasdediyor) ne derse hemen onu işle ve ona bak ve cümle umurda onunla meşveret edip zinhar reyinden tecavüz etme" demişti.

Hocazâde Mesud Efendi, Gürcü Mehmed Paşa'yı azlettirerek yerine eski Mısır Valisi Tarhoncu Ahmed Paşa'yı

[1] Valide Turhan Sultan, Gürcü Mehmed Paşa'yı vezir-i âzam tayin ettirmeden evvel, kethüdası meşhur Mimar Kasım Ağa'yı davet edip fikrini sormuş. O da : "Gürcü Paşa ebleh adamdır; o geleceğine Siyavüş Paşa kalsın" demiş ise de Valide Sultan, Süleyman Ağa'nın sözünden çıkamadığından Gürcü Paşa veizr-i âzam olmuştu. Süleyman Ağa, vezir-i âzam Siyavüş Paşa'nın azline müsaade alınca Siyavüş'ü saraya davet etmiş ise paşa gelince kendisine îtibar etmeyip ve pâdişahla buluşturmayıp kapıdan içeri girer girmez "*Ver mühr-i şerifi*" diye hitap etmişti. Bu hale karşı hayrette kalan Siyavüş Paşa: "Benim azlimin sebebi nedir? Huzur-ı pâdişaha varalım, görelim bunun aslı nedir?" deyince Süleyman Ağa hiddetle yumruğunu döğüp ağır sözlerle "Bire filân, ver mührü yoksa senin ağzını kırarım" sözleriyle üzerine hücum edince Siyavüş Paşa bunun cür'etinden azledildiğini anlayıp mührü teslim etmiş ve Süleyman Ağa'nın emriyle Siyavüş Paşa bostancıbaşı hapsine gönderilmiştir. Süleyman Ağa, Siyavüş'ü öldürtmek istemişse de Valide Sultan müsaade etmeyip malı, mülkü, aldığı paralar musadere edilip evvelâ *Malkara*'ya sürgün edilmiş ve sonra *Bosna* valiliğine gönderilmiştir.

vezir-i âzam yaptırmak istiyor, fakat buna mukabil şeyhulislâm ve nakîb-ül-eşraf da darüssaâde ağası ile araları bulunmak şartiyle Siyavüş Paşa'yı getirmek istiyorlardı. Fakat valide sultanın baş lalası olan İbrahim Ağa valide sultanla görüşüp müftü, nakip ve dar-üs-saâde ağası ittifak ederlerse sizin saltanatta hüküm ve nüfuzunuz kalmaz diyerek Siyavüş Paşa'nın gelmesini önlemiş ve bu hususta Mesud Efendi ile görüşülerek onun tavsiyesiyle sadarete Tarhoncu Ahmed Paşa namzed olmuştur.

Tarhoncu Ahmed Paşa'nın vezir-i âzamlığı

Gürcü Mehmed Paşa'nın, mallarını musadere ederek bir müddet Yedikule'de hapsettirdiği sabık Mısır Valisi Tarhoncu Ahmed Paşa'ya sonra *Yanya* sancağı verilip gönderilmiş ve henüz *Yanya*'ya varmadan kendisine muzahir olan Hocazâde Mesud Efendi'nin delâletiyle sadaret makamına namzed olarak *Selânik*'ten *İstanbul*'a davet edilmişti[1]. Gürcü Mehmed Paşa, Tarhoncu'nun vezir-i âzam yapılacağını anlayarak yaşına ve aczine bakmayıp sipahilerini tahrik etmekte idi. Bunun bu tahriki duyularak kendisi iğfal edildi. *Sürre-i hümayun* için saraya davet olunduğu sırada Tarhoncu Ahmed Paşa'ya *Şam* valiliğinin verileceği söylendi. Filhakika sürre çıktıktan sonra Girit meselesi ve donanma gönderilmek işi görüşüldü. Mesud Efendi yine vezir-i âzama hücum edip bu işlerdeki yolsuzlukları söyledi. Bu görüşme esnasında has odabaşı ile içeriden bir hatt-ı hümâyun geldi. Vezir-i âzam okumak bilmediğinden reisi çağırsınlar diye emrettiği sırada yanında bulunan şeyhulislâm biz okuyalım diye elinden alıp okudu; hatt-ı hümâyunda :

— "*Sen ki vezirimsin, mührümü veresin*" deyince ihtiyarın eli, ayağı titreyip boynunda asılı duran mühür kesesini çıkaramayıp "Şunu çözüverin" demesi üzerine has odabaşı önüne otu-

[1] Tarhoncu *Mısır*'dan azledilince yerine vali olan ak ağalardan Hadım Abdurrahman Paşa kendisini iyice sıkıştırıp *Kasr-ı Yusuf* denilen mahalle hapsedip epi malını aldıktan başka "Şu kadar paraya müteahhidim" diye elinden ayrıca bir de senet aldıktan sonra kendisini serbest bırakıp o da *İstanbul*'a gelmiş ve burada da Gürcü Mehmed Paşa kendisini tazyik ve hapsedip sonra *Yanya* sancağına göndermişti.

rup çözüp eline verdi ve o da odabaşıya teslim etti. Vezir-i âzamlığı müddeti yedi buçuk ay kadardır.

IV. Mehmed, Gürcü Mehmed Paşa'yı bostancıbaşının nezareti altına verip diğer huzuruna davet etti. Yeni vezir-i âzamın kim olması lâzım geleceğini sordu; herkes sükût etti. Görüşmek üzere müsaade alıp dışarı çıktılarsa da karar veremediler. Bunun üzerine pâdişah mührün Girit Serdarı Hüseyin Paşa'ya gönderilip Tarhoncu Ahmed Paşa'nın sadaret kaymakamı olmasını münasip gördüğünü söyledi. Bu şık kabul edilmekle beraber kapıkulu ocaklarının harp zamanında vezir-i âzamın yanında bulunması kanun olup bunların maaşları, harcirah ve postal paraları mühim bir yekûn tutup hazinede ise bir maaş verecek kadar bile para olmadığından uzun müzakerelerden sonra pâdişah ile valide sultanın arzularına rağmen Deli Hüseyin Paşa vezir-i âzam olamadı. Tarhoncu Ahmed Paşa bu makama geldi. Pâdişah Tarhoncu'yu tahtın önüne çağırıp :

— "Paşa ne dersin, bu üç husus ki biri *Girit*, biri donanma ve biri masariftir. Masarife para yetiştirmeğe taahhüd eder misin?" demesi üzerine Ahmed Paşa:

— "Ferman pâdişahındır, taahhüd ederim" deyince :

— "İmdi seni vezir eyledim, mübarek ol" diyerek mühr-i hümâyunu çıkarıp kendisine vermiş ve müzakere ile iş görmesini söyledikten sonra :

— "Baka, her vezir mazul olmaz, sakın. Eğer taksîrin zuhur ederse başını keserim" dedi; bunun üzerine Tarhoncu yer öpüp :

— "Pâdişahım, benim dahî iki iltimasım vardır; evvelâ mirî malı (devlet hazinesine ait parayı) her kimde bulursam tahsil etmektir. Bu hususta kimse mâni olmasın. İkincisi Gürcü Paşa, gelişi güzel ifrat üzere maaş ve tevcihler yapıp bazı vazifeler ihdas etmiştir. Bunların ilgasını isterim" dedi; muvafık görülüp her ikisi hakkında da hatt-ı hümâyun aldı (13 recep 1062 / 20 haziran 1652).

Tarhoncu'nun icraâtı

Ahmed Paşa hamiyetli bir vezir olup devlete hizmet etmek istiyordu. Hazinede para yoktu. Matbah, tersane, tophâne ve arpa eminlerinin hesaplarını görüp maaşlı askerin defterlerini yoklayıp mümkün

mertebe israfâtı kesip masrafları azaltmak lâzım gelirken bunu yapmadan evvel lüzumsuz yere şiddet ve kan dökmekle işe başladı. "*Halk kılıçtan korkar, gayri şeyden korkmaz*" diyerek zindanda ve kürekte olan mücrimlerden bir kaç adama zengin elbiseleri giydirip geceleyin muhtelif yerlerde öldürmekle etrafa korkudan ziyade hayret saldı. Bununla beraber hal ve vakti müsait olan divan-ı hümâyun erkânından ve sekban başıdan iki yüz kiseden fazla hazineye para aldı.

Vezir-i âzam, pâdişahın kendisine vermiş olduğu mirî malı tahsiline dair olan hatt-ı hümâyuna güvenerek sarayda valide sultan da dahil olduğu halde hiç hatır ve gönüle bakmadan çalışıyordu. İrtikâp ve irtişa kapıları kapanmıştı, bilhassa saraydan gelen emirler, tezkireler ve tavsiyelerden dolayı Ahmed Paşa fena halde üzülüyorsa da kararından dönmüyordu[1].

Bu sırada tekrar defterdarlığa getirilen Zurnazen Mustafa Paşa, para işinden şikâyet ederek bu işe bir çare bulunmasını ehemmiyetli teklif ettiğinden pâdişahın huzuriyle bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda vezir-i âzam ile şeyhulislâm Baha Efendi, kazaskerlerle defterdarlar geldiler; görüşüldü.

Neticede *Erzurum*, *Çankırı*, *Kastamonu*, *Manisa* ve sair bir kısım eyalet ve sancakların iltizama bağlanıp valilerin bu iltizamdan muayyen bir kısmını her sene hazineye göndermelerine ve bunlardan başka *has*, *zeamet*, *tımar* ve *paşmaklıklar* (kadın

[1] Valide Turhan Sultan kahvecibaşısı Şaban Halife'nin yüz otuz akçe tekaüdiyye ile saraydan ayrılması emrolunmuş, Şaban Halife bunu gelip Tarhoncu'nun kethüdasına söylemiş. O da

— "Baltacılar kethüdası seksen akçe ile çıktı, sana sahib-i devlet bu tekaüdiyyeyi çok görür ve kanuna mugayir olduğu için reddeder" demiş. Şaban Halife Paşa'nın yanına girip arzetmiş. Paşa sakalını tutup düşündükten sonra :

— "Baka yoldaş, Valide Sultan efendimiz ve şevketlû hünkârımız bu kullarına masarifi azaltarak iş görmemi ferman ettiler; sana fevkalâde ikram olarak beş altı ay evvel tekaüd olan baltacılar kethüdasının çıktığı seksen akçe tekaüdiyyeyi vermektir. Hal böyle iken Valide hazretleri yüz otuz akçeye rıza vermez" diye kızlar ağasına haber göndermişti. Onlar zâhiren bunu makul görüp fakat hakikatte "Biz ona masarifi azalt dedikse bizden de diriğ eyle demedik" demişlerdi. Bu mesele harem ağaları ve saray halkının müracaatlarından biri idi. Bu vaziyet karşısında Tarhoncu kendisinin tehlikeli durumunu hissediyordu.

efendilerle sultanlara verilen haslar)'dan birer miktarının yine hazineye alınmasına karar verildi. İlk olarak Vezir-i âzam Ahmed Paşa kendi haslarından yirmi bin kuruşu hazineye terketti.

Tarhoncu, bu teklifi yapmadan evvel bütün dirlikleri hesap ettirip bir defterini hazırlatmıştı; müzakere esnasında bunu pâdişaha takdim etti. Bu defter mucibince dirliklerden her sene hazineye yedi yüz bin kuruş girmekte idi; bundan başka Osmanlı ülkesindeki değirmenlerden de öğütme resmi olarak beher değirmenden her sene birer riyal[1] alınmasına karar verildi. Bu da her yıl yüz bin kuruş tutacaktı. Bu malî tedbir *Mevkufat Kalemi*'nin Başhalifesi Mustafa Efendi ile *Muhasebe* halifesi Mehmed Efendi'lerin tertibi ile yapılıp kâğıt üzerinde kabil-i tatbik görülmüş ise de değirmen bedelinin alınması daha *Üsküdar*'da başlarken halkın itirazını mucip olup sipahiler de "Biz ulûfe almazken değirmenlerimizden akçe alınmak ne demektir?" diye şikâyet etmeleri üzerine değirmen vergisi tatbik edilememişti.

Tarhoncu bütçesi

Osmanlı tarihini sathî okuyan ve okutanlar, üç yüz seneyi mütecaviz azametli bir devir yaşayan bu devletin XVII. asır ortalarına kadar bir bütçesi olmadığını ve ilk bütçenin Tarhoncu Ahmed Paşa zamanında tertip edilmiş olduğunu zannetmek suretiyle büyük hataya düşmüşlerdir; halbuki Osmanlı devletinin irad ve masrafı her sene muayyen olduğu gibi Tarhoncu bütçesi yapılırken evvelki bütçelerle sonraki bütçeler mukayese edilmek suretiyle aradaki gelir ve gider farkları meydana çıkmıştır.

19 rebiulevvel 1063 / 17 şubat 1653 de *Tersane Bahçesi*'nde bulunan pâdişahın huzurunda malî vaziyet görüşüldü; genç hükümdar – ki o tarihte on iki yaşında idi – vezir-i âzama bakarak :

— "Babam merhum zamanı ve daha evvellerde devletin iradı masarifine kifayet ve belki daha ziyade şey artardı; benim ise masrafım babam kadar yok; irat yine evvelkidir; şimdi irad yetişmiyor, tersane ve sair mühimmata akçe tedarikinde acz göstermenizin sebebi nedir?" demesi üzerine vezir-i âzam :

[1] *Riyal*, bir nevi kuruş olup bu tarihte seksen akçe mukabili idi.

— "Pâdişahım, Devlet-i aliyye'nin ihracat ve masarifi şimdi evvelkiden ziyadedir, anın için kifayet eylemez" diye cevap verdi; bunun üzerine Sultan Mehmed, birkaç senelik irad ve masrafın mahallerinden yoklanıp kendisine bildirilmesini istedi; ertesi gün defterdara hitaben gönderilen hatt-ı hümâyunda hazine işinin görülmesi emredilmişti.

Bu 1063 H. / 1653 M. senesinde devlet hazinesinin geliri dört bin yük (iki milyar dört yüz bin akçe) ve gideri yirmi beş bin iki yüz yük akçe olup masraf irattan bin iki yüz yük akçe ziyade idi; yâni kese beşyüz kuruş hesabiyle gelir 14503 kise ve gider yâni masraf ise 16400 kise olup arada iki bin kiseden fazla bütçe açığı vardı. Hazinenin bu açığı, bir sene ve hattâ iki sene sonraki varidatın cebir ve tazyikle daha evvelden tahsili suretiyle kapatılıyordu; asıl mesele senesi içinde bu açığı kapayacak tasarruf yapmaktı. Bunun için bu masrafın ne suretle arttığı anlaşılmak üzere on yıllık malî defterler tetkik olunup fazlanın neden hasıl olduğu anlaşılarak ayrı ayrı defterlere kaydedilip vezir-i âzama verildi ve o da pâdişaha arzettiyse de bir netice çıkmadı[1]. Çünkü bunun mühim bir tensîkat ve tenkîhatla bertaraf edilmesi îcap ediyordu; bu da pek zor ve tehlikeli idi; bu muvazene işinde Kâtip Çelebi bizzat bulunarak bu hususa dair دستور العمل لاصلاح الخلل *(Düstur-ül-amel li ıslah-il-halel)* isimli meşhur risalesini yazıp bilvasıta pâdişaha takdim etmiştir[2].

Tarhoncu Ahmed Paşa'nın katli

Ahmed Paşa samimî olarak hüsn-i niyet göstermek suretiyle bazı ıslahat yapmayı arzu edip en önemli olarak devlet hazinesini yoluna koymak istedi; fakat içeriden Dar-üs-saâde ağasiyle diğer saray ağalarının hazine aleyhine olan tekliflerini red eylemesi ve

[1] 1063'deki hazine gelir ve gideri hakkında defterdarın takriri Feridun Bey münşeatında vardır. Kâtip Çelebi *Düstur-ül-amel* isimli eserinde 1058'de gelirin 3618 ve giderin 5500 yük olduğunu ve 1060 senesinde gelirin 5329 yük ve masrafın ise 6872 yük olduğunu ve 1068'de de giderin gelirden bin altıyüz akçe ziyadeliğini beyan etmektedir (s. 136). Zikrettiği bu yük miktarları devletin umum geliri olan yirmi dört bin yükün *İstanbul*'daki gelir ve gider miktarları olup umum varidat ve masarifat değildir. *Naîma tarihi* de "Memâlik-i mahrûsenin senevî îradı yirmi dört bin yük olup altı bin kadarı der-i devlette, bâkisi sair memlekettedir" kaydıyle buna işaret etmektedir (c. 5, s. 278.).

[2] Bu risale, *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde tefrika edildikten sonra *Ayn-i Ali* risalesiyle beraber 1280 senesinde aynı gazete matbaasında basılmıştır.

dışarıda Kırım hanı da dahil olduğu halde devlet erkânının husumetini celbettiğinden her iki cepheden de vezir-i âzam aleyhine bir cereyan uyandı; bundan başka vezir-i âzamın kaptan-ı derya Derviş Mehmed Paşa ile olan münakaşalarını vesile yapan[1] saray mensupları Tarhoncu aleyhine ve kaptan paşa lehinde alabildiklerine söyliyerek tecrübesiz küçük hükümdarı vezir-i âzam aleyhine tahrik ettiler ; saray adamları yeniçeri ağalığından çıkan Süleyman Paşa'ya vezir-i âzamlık vadederek Tarhoncu'nun Şehzâde Süleyman'ı hükümdar yapmak istediğini onun lisanından pâdişaha bildirdiklerinden çocuk hükümdar bu entrikaların hakikatini bilmediği için korkmuş ve maiyyetinin telkini ile vezir-i âzamı oyalayarak birdenbire öldürmeğe karar vermişti[2].

Nihayet 30 Mart 1653 / rebîulâhır 1063'de vezir-i âzam Tersaneye gidip Derviş Paşa ile işlere dair görüşürlerken birden bire pâdişah tarafından saraya davet edilerek deniz yoluyla *Sarayburnu*'na ve oradan *Hasbahçe*'ye gelerek orada boğulmak suretiyle hayatına son verildi[3]. Yerine Kaptan-ı derya Derviş

[1] Tarhoncu ile Derviş Paşa arasında donanma masarifi dolayısıyle münakaşa olmuş ve bu münakaşa pâdişah huzurunda da tekerrür etmişti. Tarhoncu hazinenin darlığı sebebiyle kaptan paşaya nakden yirmi kise verip ayrıca üçyüz keselik de havale vermişti. Derviş Paşa ise havale ile iş görülemiyeceği için nakit istemişti. Bunun üzerine Sultan Mehmed, vezir-i âzamı bu meseleden dolayı tekdir edince Tarhoncu :

— "Pâdişahım, benim maksadım umûr-ı devletine nizam vermek, irad ve masrafı hiç olmazsa tesviye etmek idi. İstikametim sebebiyle herkesi kendime düşman ettim; sây u hizmetim takdir olunmayıp özürüm makbul olmuyor; hâlâ âciz kaldım, mühr-i şerîfini kime dilersen ver ve beni âhar öldürürsün, bir gün evvel öldür" diye kaptan paşanın o sırada tesviyesine imkân olmayan teklifinden şikâyet etmiştir.

[2] Gûya Şehzâde Süleyman'ı iclâs etmek isteyen Tarhoncu'yu oyalamak için pâdişah vezir-i âzama mükemmel bir samur kürk ile bir mücevherli hançer göndermişti. Hattâ Rumeli kazaskeri bu iltifatı tebrik için vezir-i âzama gelip görüşürlerken Tarhoncu, kazasker Hüsameddin Efendi'ye "Behey efendi, pâdişahların mizacını bilmez, anlamaz değilsin, bu iltifat benim katlime delildir" demiştir.

[3] Ahmed Paşa, saraya davet edildikten sonra pâdişah tarafından kabul edilip kendisine ağır sözler söylenip 'kaldırın' denilmesi üzerine vezir-i âzam hükümdara : "Padişahım sen beni şer' ile öldürmüyorsun, benim katli mucip suçum yoktur, zulm ile öldürürsün, iki elim ruz-ı mahşerde yakandadır" demiştir (*Naîma*, c. 5, s. 294).

Mehmed Paşa vezir-i âzam oldu. Tarhoncu yaptığı tasarrufla masraftan bir buçuk yük tenziline muvaffak olmuştur.

Derviş Mehmed Paşa'nın sadareti

Derviş Paşa vezir-i âzam olunca hazinenin fena durumunu gördü ve para tedariki için musadereye başladı; Tarhoncu'nun kethüdası Mümin Ağa'nın hapis ve işkence ile doksan kesesini aldı ve daha da istedi; fakat Mümin Ağa:

— "Bizim paşamız rüşvet almazdı; âlem bilirdi, irad ve masrafım hisab olunsun, ona göre benden para istensin" dedi ise de sözüne kulak asılmayıp işkenceye devam olunarak hapiste bırakıldı; sonra Mümin Ağa'nın kayın biraderi esbak vezir-i âzam Siyavüş Paşa ile İbşir Paşa'dan gelen şefaat mektupları üzerine[1] Mümin Ağa evvelce verdiği doksan keseye ilâve olarak kırk kese için de kefil göstererek hapisten çıkarıldı.

Derviş Mehmed Paşa'nın yerine Çavuşoğlu Mehmed Paşa kaptân-ı derya olmuştu. Bu, 1063 H. / 1653 M. baharında boğazı düşman gemilerinden hâlî bulup *Girit*'e kuvvet ve mühimmat gönderdi; dönüşte *Rodos*'a uğradı. Venedik donanması buraya geldi ise de muharebeye cesaret edemedi; Çavuşoğlu da taarruza cesaret edemiyerek *İstanbul*'a döndü, azlolunarak yerine 1064 muharrem / 1653 aralıkta *Budin* valisi esbak vezir-i âzam Kara Murad Paşa tayin edildi[2].

[1] Siyavüş Paşa, Derviş Paşa'ya olan mektubunda şöyle diyordu: "Eniştemiz Mümin Ağa el'an hapis ve cefada imiş; malûmunuzdur, sadaret rütbesine biz de nâil olduk. Kethüdaların ne cürmü vardır? Halbuki katlolunan Ahmed Paşa merhum ol sadre sizden ve bizden ve sair eslâfından efdal idi; nizam-ı devlete ne gûna istikametle damen dermiyan ettiği cümlenin malûmudur; yine mukabelesinde bostancı cellâdları elinde hunharlıkla katlolundu. Acaba bu hizmetler mukabelesinde cenab-ı şerifiniz ne gûna lûtfa mazhar olmak mülâhazasındasız? bilcümle bizimle karabeti malûm iken bu eziyet ve cefaya uğraması melhuzumuz değil idi; hâlâ af buyurulması rica olunur (*Naîma*, c. 5, s. 304).

[2] "*Budin*'den davet olunan Murad Paşa Âsitaneye vusul buldu. Müneccim İsmail Efendi kendüye mensup idi; haber gönderip ihtiyâr-ı vakit emretti. Çarşanba günü altıncı saatte vakt-i duhul mübarektir deyip gurre-i muharrem sebt (cumartesi) olmağın beşinci çarşanba günü, kavl-i müneccime riayeten küçük tülbend ile şehre girdiler. Evvelâ vezire varıp vezir kendü arkasından samur kürkünü çıkarıp giydirip tazim ve tekrimden sonra pâdişaha götürüp el öptürüp kaptanlık tevcih ve hil'at ilbâs olundu". (*Naîma*, c. 5, s. 365, Sene 1064).

Kara Murad Paşa'nın kaptan-ı deryalığı

Derviş Mehmed Paşa kaptan-ı derya iken donanma masrafı dolayısiyle Tarhoncu Ahmed Paşa ile araları açılmıştı. Bu defa Kara Murad Paşa'nın kendisinden donanma için para istemesi üzerine o da, kendi kesenden sarfet sonra veririz demişti.

Murad Paşa donanma ile Boğazdan çıkarak; dışarıda donanmayı bekleyen *Venedikliler*'le çarpıştı. Bu defaki deniz muharebesi yeni bir tabiye ile Osmanlı donanmasının galebesini mûcip oldu. 1043 H. / 1634 M. senesine kadar donanmanın önünde *çerhacı* denilen öncü gemileri gider, asıl kısm-ı küllî de merkez sağ ve sol cenahlara ayrılırdı; merkezdeki kaptan paşa baştardesi olan amiral gemisi kati'yyen düşmana top atmaz ve kendisini tehlikeye sokmazdı. Halbuki bu tarihte, Cafer Paşa Kesendire muharebesinde bizzat kendi amiral gemisiyle düşmana saldırıp tehlikeli duruma düşmüş ve baştardesi yanıp kendisi çok zor kurtulmuştu. Bundan sonraki deniz muharebelerinde hep böyle iptida baştardeden hücum yapılmış ise de çok zayiat verilerek muvaffakıyet de hasıl olmamıştı. Bu defa ise Trablusgarp kalyonları ağası Mehmed ile kalyonlar kaptanı Küçük Mehmed'in tavsiyeleriyle baştarde hücumu kaldırılarak eskisi gibi muharebe nizamı ihdas edildi.

Murad Paşa 1064 cemaziyelâhırın yirmi birinci pazar günü (1654 mayıs) Haliçten çıktı. Düşman gemilerinin boğaz dışında bekledikleri keşif donanması vasıtasiyle haber alındı; *Mısır gemileri* ile *bey gemileri* Bozcaada'da asıl donanmayı bekliyorlardı. Donanma boğazdan çıkınca muharebe tertibatı aldı[1].

[1] Bu tertibata göre kısm-ı küllî ilerisinde *bey gemileri* ve içinde eyâlet askeri olan kalyonlar, sağ kolda Trablusgarp kalyonları sol kolda yine bir kısım kalyonlar saf bağlayıp arkalarında mavnalar bulunup merkezin ön kısmında yeniçerileri havi sefinelerle kadırgalar ve tam merkezde kaptân-ı derya Murad Paşa, baştardeye binmeyip başında fes ve hareketine mani olmamak için arkasında levend elbisesi elinde ok ve yay olduğu halde bir firkateye (firkate on ilâ onyedi oturaklı hafif kürekli gemi) girip donanma arasında gezerek askeri teşci etmekte idi (*Naîma*, c. 5, s. 391).

Girit seferi başlayalı beri Osmanlı donanmasının *Girit*'e asker ve cephane ve zahire götürmesi âdet olmuştu. *Venedikliler* bu seferde aynı suretle hareket edileceğini zannettiler; halbuki bu defa Osmanlı donanması öyle yapmayıp muharebe etmek üzere Venedik donanması üzerine gitti ve deniz muharebesi yaptı; Venedik donanması mağlûp olup yirmi altı kalyonundan sekizi ya yandı veyahut zaptedildi, sekiz yüz kadar esir alındı, düşman amirali maktul düştü. Kara Murad Paşa donanma ile *Bozcaada*'ya varıp muvaffakıyet haberini *İstanbul*'a göndererek barut istedi; istenilen barut ile asker ve para gönderildi; Murad Paşa, *Sakız*, *Foça*, Rumeli sahilleriyle *Ağriboz* adası taraflarını dolaştıktan sonra *Girit*'e gitti ve oraya bırakacaklarını bıraktıktan sonra *Rodos*, *Sisam*, *Sakız* ve *İzmir*'den geçerek (1064 zilhicce / 1654 kasım) da *İstanbul*'a geldi.

Defterdar Moralı Mustafa Paşa

1063 H. / 1653 M. de Defterdar Zurnazen Mustafa Paşa azlolunup, yeni vezir-i âzam Derviş Paşa, *Baş baki kulu* Moralı Mustafa Efendi'yi başdefterdarlığa getirmiş kendisine emîr-ül-ümeralık yani küçük derecede paşa rütbesi verdirmişti. Moralı defterdar 1065 H. / 1656 M. de vezir-i âzama kırk kise caize vermek suretiyle vezirliğe terfi edildi; gayet dessas bir şahıstı. Vezir-i âzam Derviş Paşa'yı valide sultan himaye ediyordu; Moralı Mustafa Paşa da bazı Enderunluların tavassutu ve mühim bir para vermek suretiyle Dar-üs-saâde Ağası Süleyman Ağa'ya çatmış ve bu sayede kendisini o mevkie getiren efendisi aleyhine vezir-i âzam olmak sevdasına düşmüştü; bu arzusuna mebnî saray ağalarından biri vasıtasiyle valide sultana bir arîze takdim ederek bunda :

— "Mührü bana verirlerse şöyle hizmet ederim, böyle hizmet ederim ve derhal altıyüz kise takdime hazırım" demişti.

Valide sultan vezir-i âzamı himaye edip azline razı değildi. Moralı Mustafa Paşa, hakikaten faal, işgüzar, halk ile imtizac etmiş, para tahsili yolunu bilir bir zat ise de gayet hilekâr, vefasız, gaddar, eline fırsat geçince ana ve babasına bile merhamet etmez takımından olduğu için isteğine ehemmiyet verilmemiş ve valide sultana yolladığı tezkire de gizlice veizr-i âzama gönderilmişti. Valide sultan bu münasebetle Derviş Paşa'ya haber gönderip :

— "Biz sizden geçmeziz; edânî sözüne ve eracife vücut vermiyesiz ve bazı çirkin sözler için kimseye gücenmeyiniz; zira tertib-i mücazat vakti değildir." dediğinden Derviş Paşa, Moralı hakkında hiç bir şey yapmıyarak iptida bilmemezlikten gelmiş, fakat az bir müddet sonra Defterdar Moralıyı çağırıp :

— "Benim oğlum, masârif çoğaldı, akçe yok, hemen beş altı yüz kise akçe getir, lâzım olan mühimmata sarfolunsun; mühr-i şerifi hüsn-i rızam ile sana ipka ederim; ben tekaüt olurum" deyince Moralı'nın etekleri tutuşmuş ve yaka silkerek :

— "Maazallah sultanım, bu ne sözdür? Ben akçeyi nereden bulayım ve halkı dolandırıp geçinmekte olan adamda bu kadar akçe ne gezer? Sen benim velinimetim efendimsin; kuluna niçin böyle sû-i zan edersin" demesi üzerine vezir-i âzam koynundan tezkireyi çıkarıp göstererek :

— "Ol miktar akçeyi getir; ben tatyib-i hatırla sadareti sana terkederim" diye temin etti. Moralı ağlayarak Derviş Paşa'nın ayağına düştü ve :

— "Beni sen çırağ ettin; bu makama getirdin; ben nice senin makamına talip olurum, küfran-ı nimet ederim" diye yemin ederek Kur'ana el bastı; vezir-i âzam da ileri gitmiyerek inanır göründü ve valide sultanın tavsiyesine riayetle defterdara kürk giydirdi.

Dâr-üs-saâde ağasının pâdişaha tahakkümü

1064 H. / 1654 M. de IV. Mehmed on üç yaşına basmıştı. Bayramdan bir gün evvel *Sinan Paşa Köşkü*'nde enderunlu sanat ve hüner sahiplerinin muhtelif oyunlarını ve Arslanhâne denilen hayvanat bahçesindeki hayvanları seyrettikten sonra, ecdadı zamanında olduğu gibi Enderun ağalarının âdet üzere sabaha kadar gösterdikleri muhtelif oyun ve eğlenceleri seyretmek istemiş ve *Hasoda*'ya gelmişti.

Enderun ağaları en yeni elbiselerini giyerek o gece pâdişahları eğlendirirlerdi; bunların arasında, nüktedan, hoş sohbet ve meddah, malûmat sahibi bir haylı şahsiyet vardı. Pâdişahlar bu ağaların sohbetlerinden mütelezziz olurlardı. Sultan Mehmed de ecdadı âdetine riayet ederek o gece Hasodaya gelmişti; fakat genç pâdişahın yaşları küçük, güzel ve sohbetleri ve terbiyeleri

mükemmel olan Enderunlular arasından kendisine musahipler seçerek kendilerine îtibar edilmeyeceğini ve sözlerinin yürümiyeceğini tahmin eden Dâr-üs-saâde Ağası Behrem Ağa ile maiyyeti olan diğer musahip kara hadımlar, Sultan Mehmed'i bunlarla temas ettirmek istemiyerek pâdişahı o gece Hasoda'da tutmak istememişlerdi.

Yatsı namazı kılındıktan sonra IV. Mehmed taht üzerinde oturup Enderunluların oyunlarını seyrederken başında mücevveze kavuğu ve resmî kıyafetiyle Dâr-üs-saâde ağası içeri girerek tahtın yanında durup lisanı hal ile içeriye buyurmaz mısınız demek istemişti; bu oyunları seyretmek isteyen genç hükümdar Dâr-üs-saâde ağasına :

— "Ağa lala! Ecdâd-ı izamımızın bayram geceleri Hasoda'da eğlenmeleri ağaların bu hünerlerini görmek için imiş; eğleniliyor, epi zaman uykumuz gelmez" demiş.

Bu söz ağayı kıskandırdığından hiddetle dışarı çıkmış, Harem dairesine gidip keyfiyeti valide sultana söylemiş ve "Pâdişahın Hasoda'da kalmasının manası nedir? İç oğlanları bilmez misiniz? kulağına söz girer musahipler peyda olur, sonra oğlunuzu inkıyattan çıkarmış olursunuz, siz bilirsiniz" deyince valide sultan :

— "Behey ağa, bu bayram gecesidir; arslanım dahi masumdur; bu gece ağaların lû'b ve hünerlerin seyretmek kanun-ı kadîmdir. Gece yarısından sonrayadek eğlensinler, sonra yerlerine gelsinler" diye cevap vermiş. Karahadım bu sözden fırsat bularak tekrar Hasoda'ya gelmiş yer öperek "Pâdişahım içeri buyurun" demiş, Sultan Mehmed:

— "Bu gece bunda eğleniriz demişse de Arap hiddetle :

— "Valide hazretleri istiyor, buyurmalısınız" diye zavallıyı yerinden kaldırıp götürmüştür.

Derviş Mehmed Paşa'nın hastalığı

Vezir-i âzam Derviş Mehmed Paşa yetmiş yaşında tecrübeli bir vezir olduğundan işlerinde dikine gitmiyerek gerek sarayı, gerekse dışarıyı idare ediyor ve valide sultanın kendisine arka olması neticesinde mevkiinden emin bulunuyordu. İşleri teferruatına kadar takip ile yorulmayıp kendisine içeriden ve dışarıdan lâkırdı getirmiyecek adamlarla iş görüyordu. İrtikâp ve irtişayı

severse de bunu bizzat yapmayıp defterdar vasıtasiyle dercep ettiğinden kendisine de bir lâkırdı gelmez, bütün günah Defterdar Moralı Mustafa Paşa'ya yüklenirdi.

Derviş Paşa, şeyhulislâm ile kadılar arasındaki bir ihtilâfı hal için pâdişahın huzurunda yapılan bir görüşmede bir saatten fazla ayakta durması ve vücutça zayıf ve kulunç illetine müptelâ olması sebebiyle sarayına gelir gelmez hastalandı; ertesi günü divana gittiyse de rahatsızlığının artması sebebiyle yerine dönüp bir tarafına nüzül isabet ederek eli ve ayağı hareketten kaldı. Kendisine kubbe vezirlerinden Yusuf Paşa vekâlet etti. Bir kaç gün sonra diğer tarafına da isâbet vaki olduğundan yerine bir münasip vezir-i âzam arandı; Siyavüş, Kara Murad, Melek Ahmed, İbşir ve Moralı Mustafa Paşalardan birinin vezir-i âzam olması kararlaştırıldı.

İbşir Paşa'nın vezir-i âzamlığı

Pâdişah, vezir-i âzamın hastalığının uzaması ve bu yüzden işlerin geri kalması sebebiyle kendisine hatt-ı hümâyun yollayıp hastalığının iyi olup olmıyacağını sormuş, o da etibbanın iyi olacağını söylediklerini arzetmişti[1]. Fakat pâdişah hekimbaşıyı davet ile onunla görüşüp iki taraflı olan felcden kurtulamıyacağını beyan ettiğinden yerine bir münasibi araştırılmıştı.

Derviş Paşa mührün kendisinden alınacağını anlayınca Şeyhulislâm Ebu Said Efendi'yi davet ederek eğer mühür kendisinden alınırsa mağrur ve kibirli olan ve kendisiyle arası iyi olmayan Kaptân-ı derya Murad Paşa'ya verilmemesi için çalışmasını rica etti. Bir az sonra Şeyhulislâm pâdişah tarafından

[1] "Benim lalacığım, Allah rızası için bana doğru cevap ver; hastalığın kabil-i ilâç mıdır değil midir? Zira din ve devlet umuru tatil kabul etmez. İlâç kabil ise madem ki sen hayattasın sana azl yoktur; ilâç kabul etmezse îlâm eyliyesin." Vezir-i âzam iyi olacağı kanaatiyle pâdişahın hatt-ı hümâyununa cevap olarak şunu yazmış:

Benim şevketlû, kerametlû hünkârım.

Mizacım dürüst ve akıl ve fikrimde ihtilâl ve tegayyür yoktur; ama bir elimle bir ayağım hareket etmez. Nev'â kuvvet-i hissiyeleri vardır, amma gereği gibi tahrik edemem; hükema felçtir derler; lâkin bazı hâzik tabipler kabil-i ilâçtır dediler; hâlâ mualeceye meşgullerdir; ferman pâdişahımındır (*Naîma*, c. 5, s. 431).

davet edilerek görüşüp Siyavüş Paşa'yı söylemek istediyse de onun valide sultan ve kara hadımlarla arasının iyi olmadığını düşünerek[1] teklif etmedi. Melek Ahmed Paşa'ya temayül fazla ise de Ayşe Sultan'ın başlalası Mercan Ağa'nın dâr-üs-saâde ağasiyle musahiplere tesiri neticesinde Ayşe Sultan'ın nişanlısı Halep Valisi İbşir Paşa'nın adı meydana çıktı; İbşir Paşa olmazsa valide sultan mühr-i hümâyunu Kara Murad Paşa'ya verdirmek istiyordu.

Derviş Paşa, Kara Murad Paşa'nın gelebileceğini duyunca Ebu Said Efendi'yi, İbşir'in sadaretine çalışması için teşvik etti; tekrar davet edilen Şeyhulislâma, İbşir Paşa hakkında mütaleasını sordular o da muvafık gördüğünü söyledi, bunun üzerine 1064 zilhiccesinde (1654 ekim) mühr-i hümâyun Derviş Paşa'dan alınarak ertesi perşenbe günü büyük mirahur Mehmed Ağa ile İbşir Paşa'ya yollandı.

İbşir Paşa, meşhur Abaza Mehmed Paşa'nın yeğeni olup cahil, sadedil, şöhret meftunu idi; başına topladığı *sekban* ve *levend*'lerle enva-i mezalim yapan, söz anlamaz bir vezirdi; isyanının önünü almak için kendisine valilik verilmişti; aynı zamanda I. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan'la nişanlayarak elde tutmak istemişlerdi; lüzumundan fazla mağrur olduğundan söylediği sözün nereye varacağını hiç düşünmez patavatsız bir zattı.

İbşir Paşa gelinciye kadar Melek Ahmed Paşa sadaret kaymakamı tayin edildi; İbşir Paşa, hemen *İstanbul*'a hareket etmiyerek *Anadolu*'daki karışık durumu düzelttikten sonra geleceğini bildirdi; bundan dolayı İbşir'in sadaretini tavsiye eden dâr-üs-saâde ağası ile Şeyhulislâm ve diğer taraftarları telâşa

[1] Şeyhulislâm, pâdişahın huzurunda kimin sadarete getirilmesini görüşürlerken mukarriplerden biri Siyavüş Paşa'yı söylemiş. Buna karşı Valide Turhan Sultan "Siyavüş'ün azameti benim arslanımdan artuktur; öyle mütekebbir adam nasıl kulluk eder ve ne hizmet vücuda getürür?" demiş ve Dâr-üs-saâde ağasiyle diğer kara hadımlar "Evet sultanım öyledir, buyurduğunuz mertebeden ziyadedir" diye tasdik etmişlerdir. Hattâ Musahip Lala İbrahim Ağa, "Siyavüş, pâdişahımın mukarriplerine adüvv-i candır. Eğer duvarda bir tevaşi resmi görse parmağiyle bozmadıkça oradan geçmez, öyle adama nasıl emniyet olunur" demişti. İşte bu aleyhdarları yüzünden Şeyhulislâm Siyavüş'ü teklif edememişti (*Naîma*, c. 5, s. 432).

düştüler ve tekrar davet için bir bostancı hasekisi gönderdiler. İbşir Paşa hasekiye :

— "Baka bire bostancı, siz beni sair vüzera gibi mi kıyas edersiz? Acele ile *İstanbul*'a varayım ve oradaki nüfuzluların emir kulu olayım; otur diyeler oturayım, kalk diyeler kalkayım; çünkü bana mühür gönderildi, bugün vezir-i âzamım; bundan *Mısır*'a ve *Bağdad*'a varınca *Halep* ve *Şam* ve *Anadolu* fitne ve ihtilâl ile doludur; bunları def'etmeyince *İstanbul*'a varmanın faydası nedir? Bunlara gereği gibi nizam verdikten sonra varırım. İşittim ki pâdişahımın devletine içeriden ve dışarıdan nice kimseler müstevli olmuşlar; *çöplük subaşılığı*'na kadar her şeyi rüşvet ile verirlermiş; bu tarafın nizamını yoluna koyduktan sonra o tarafa da varıp ıslah ederiz" sözleriyle hasekiyi geri göndermiştir.

Defterdar Moralının faaliyeti

İbşir Paşa, tatbiki kabil olmayan bir çok vaidlerle başındaki kalabalık bir güruhla *Halep*'ten *Konya*'ya doğru geldi; *Şam*, *Halep* ve *Bağdad* valiliklerini kendi taraftarlarına verdi. Gecikmesi *İstanbul*'da dedikodulara yol açtı. Isyan ettiği söylendi ve kendisini alıp getirmeğe nişanlısı Ayşe Sultan'ın ağalarından Reyhan Ağa gönderildi; bu adam, *İstanbul*'da İbşir'in kapı kethüdası gibi idi[1].

İbşir'in malî işleri bizzat yapması mültezimlerin işlerini bozdu; bilhassa Moralı Defterdar ile onunla müşterek mültezimler aralarında konuşarak Moralıyı sadarete teşvik ettiler. O da bu işe teşne olup :

— "İbşir gelmez, muradı *Anadolu*'yu istilâdır; mühür bana verilsin, Katırcıoğlunu çarhacı (öncü-pişdar) edip hakkından gelirim" demiş ve bu mütaleasını pâdişah kabul etmişti; fakat bunu haber alan Kaptan-ı derya Kara Murad Paşa, İbşir Paşa'yı sevmemekle beraber bu halin büyük bir ısyana sebebiyet vereceğini takdir ederek davet edilmediği halde birden bire saraya gidip pâdişahı görmüş :

[1] İbşir Paşa mühr-i hümâyunun gönderilerek kendisinin bir tuzağa düşürülmesinden korkuyordu; emniyet hasıl etmesi için Reyhan Ağa ile bir hattı-hümâyun ve bir mushaf gönderilerek teminat verilmişti *(Abdi Paşa vekayi-nâmesi, Vrk. 30)*.

— "Saadetlû pâdişahım, bu bapda kat'iyyen evvelki kararınızdan dönmeyiniz; ısyan ettiğini söyleyenlere ben lalamı getiririm, mühre nâil olanlarda ısyan olmaz deyiniz; elbette lalanız gelir; geleceğine ben müteahhidim. O taşrada iken sadareti başkasına verirseniz vukuundan çekinilen fitnenin zuhur etmesi muhtemeldir" gibi mütalea ve buna benzer sözlerle valide sultan ile pâdişahı fikrinden caydırdı ve kendisi de İbşir'e mektup yazarak vaziyeti bildirdi. İbşir de ağır ağır geliyordu. Bütün bunlardan haberdar olan İbşir Paşa, Defterdar Moralı Mustafa Paşa'ya, korkusunu bertaraf edici buyruldu göndererek :

— "Benim oğlum biz varınca sipahın ulûfelerini verip, bölüklerini devrettir, akçe lâzım olursa ben göndereyim" demişti.

Moralı Defterdar böyle oyalamalara kanmadı; İbşir'in kendisini bir vartaya düşüreceğini bildiğinden vezir-i âzam olmak için tekrar saraya başvurdu; bu sırada İbşir Paşa *İzmit*'e yaklaşmış bulunuyordu; hemen bütün saray halkı defterdarın vezirliğini istiyorlardı. Bu hususta görüşülmek üzere Sadaret kaymakamı Melek Ahmed Paşa, Kaptân-ı derya Murad Paşa ve Şeyhulislâm vesair bazı zevat saraya davet edildi. Pâdişah Melek Ahmed Paşa ile Şeyhulislâma hitap edip :

— "İbşir'in rızay-ı hümâyunuma mugayir hareket ve sû-i niyeti malûm oldu; mührü ondan alıp defterdar paşa lalama vermek murad ederim; zira doğru kulumdur ve sadakat ile hizmeti malûmum olmuştur, siz ne dersiniz?" demesi üzerine her ikisi de :

— "Pâdişahımız daha iyi bilir" diye işi on dört yaşına henüz basmış olan tecrübesiz çocuğa bırakmışlar, bunun üzerine pâdişah Kaptân-ı derya Murad Paşa'ya dönüp "Lala sen ne dersin?" deyince o da :

— "Devletlû pâdişahım, İbşir lalanız doğru kulunuzdur; hâlâ gelip yaklaştı, birkaç günedek burdadır, garazkâr sözüyle bilâmûcip azl lâyık değildir. *Anadolu*'nun karışıklığına sebep olur; şayet hatır-ı hümâyuna keder verecek bir iş yaparsa gelince sühuletle icra edersiniz, makulü budur" cevabını verdi.

Pâdişah tekrar kaymakam ile müftüye bakıp siz ne dersiniz deyince onlar yine evvelki gibi pâdişahımız daha iyi bilir diyerek dâr-üs-saâde ağasiyle diğer kara hadımların iltizam ettikleri Moralı'nın sadaretini ister gibi bir vaziyet aldılar.

Murad Paşa'nın sözleri pâdişah üzerinde tesir yapıp toplantıda kat'î bir karar verilmemiş, fakat kara hadımlar Murad Paşa'ya hain hain bakarak pâdişahın huzurunda kendisine ağır sözler söylemişler ve bu arada :

— "Pâdişahım, siz Murad Paşa'nın sözüne kulak tutmayınız, pederiniz Sultan İbrahim'in katline sebep olan bu zalim değil midir?" diye işi karıştırmışlar, bu halden sıkılan pâdişah "Varın gidin" sözleriyle hepsini yanından çıkarmıştır.

Musahip ağalar dışarıya çıkınca Murad Paşa'ya hücum edip "Kendinin ceberuti yetişmiyormuş gibi bir celâlîye sahip çıkıp pâdişahımızın tedbirini iptal edersin" diyerek üzerine hançer çekip kendi hizmetlerindeki baltacılara "Bire urun şunu" deyince onlar da Murad Paşa'nın üzerine hücum etmeleriyle kaptan paşa hançerine el atıp dışarıya doğru kendisini koruyarak çekilip gitti. Ağalar Murad Paşa'nın ardından bostancılara haykırıp "Bire koman, vurun paralayın" diyerek onları Murad Paşa'nın üzerine sevkettilerse de Murad Paşa uzun boylu, güçlü kuvvetli, pehlivan yapılı olduğundan yanına sokulamadılar ve eli hançerinde olduğu halde dışarı çıkması üzerine orada bekleyen kendi şatır ve çuhadar makulesi adamlarının muhafazası altında kurtuldu ve konağına kapandı, nikris hastalığını bahane ederek İbşir Paşa gelinceye kadar divana gitmedi.

Bütün bu hâdiselerden haberdar olan İbşir Paşa *İzmit*'ten ileri gelmiyerek Şeyhulislâma gizlice bir mektup gönderdi. Mektubunda Defterdar Moralı'yı vezir etmek istediklerini ve Murad Paşa'ya hançer çekildiğini yazıp :

— "Bu ne iştir; saray-ı pâdişahîde vezirlere hançer çekilmek ve mühr-i hümâyun tahviline müdahale olunmak ne demektir?" sözleriyle şikâyette bulunmuş ve Ebu Said Efendi de bu mektubu Reyhan Ağa eliyle valide sultana göndererek :

— "Korkarım iş başka türlü olur; mutlaka İbşir'e müdara etmek ve kalbini celbetmek lâzımdır" demesiyle tekrar görüşülüp pâdişahın hocası ve valide sultanın mûtemedi Reyhan Ağa, iltifatlı bir hatt-ı hümâyun, samur hil'at ve murassa hançerle İbşir Paşa'ya yollanıp acele gelmesi istendi. Reyhan diğer kara hadımlar gibi olmayıp ilim sahibi, edebiyat ve muha-

darata vâkıf, söz bilir, natuk bir zat idi; İbşir'in kürkünü giydirip hançeri de beline takarak hatt-ı hümâyunu kendisine verdi.

İbşir Paşa mahremleri olan Abaza Hasan ve Kürd Mehmed Ağalarla Kâtip Hayreddinzâde ve daha sair îtimat ettiği adamlarla görüştü; sonra Reyhan Ağa'yı tekrar kabul ederek, onun söylediği sözlere ve mushaf üzerine ettiği yeminlere inanarak aralarında birbirlerine dost olmak ahidleri yapıldı; İbşir Paşa daha *İstanbul*'a ayak basmadan evvel, etrafındaki ileri gelen adamları kendilerine dehalet eden gümrük emini ve saireyi haklayarak rüşvet alıp himaye ettiler.

İbşir Paşa başında yirmi bin kişilik bir çapaçul alayı ile *Üsküdar*'a geldi; oradan nişanlısı Ayşe Sultan'ın oturduğu *Nasuhpaşa Sarayı*'nda, sultan tarafından kendisine ziyafet çekildi. Karşılamağa gelenler arasında sadaret kaymakamından başka Şeyhulislâm Ebu Said Efendi de vardı; İbşir Paşa *Üsküdar*'da Şeyhulislâmın kayığına binip saraya gitti ve pâdişahla görüştükten sonra tekrar *Üsküdar*'a döndü ve ertesi günü maiyyetiyle *Üsküdar*'dan *Eyüb*'e geçip oradan alay tertibiyle *İstanbul*'a girdi.

İbşir Paşa'nın icraâtı

Yeni vezir-i âzam 1065 rebiulâhırın yirmi birinci Pazar günü (1655 şubatın son günü) Ayşe Sultan'la evlenip ertesi Pazartesi günü vazifesine başladı. İlk işi, mükerreren vezir-i âzamlığı istemiş olan Moralı Defterdarı çağırmak ve ondan maaş için para istemek oldu. Yoktur cevabını alınca :

— "Ya mühür için (vezir-i âzamlık için) pâdişahımıza beşyüz kise arzeylemişsin; var getir ulûfeye verelim" dedi. Moralı yemin ile inkâra kalkınca İbşir Paşa:

— "Bire sefih hain, bu sözü pâdişah hazretleri mübarek lisanlariyle buyurdular, hiç pâdişahlarda kizb ve iftira olur mu? Kaldırın şunu!" diyerek kendi kethüdası Salih Ağa'nın hapsine verip derhal sarayını mühürlediler. Defterdar Moralı'nın altın ve gümüşle dolu yirmi arabayı *Mora*'ya kaçırdığı haber alınması üzerine sabık Mora Paşası Kürd Ahmed Paşa Mora'ya yollanarak Defterdar'a ait bütün nakid ve eşyanın müsaderesi emredildi.

İbşir tarafından sadarete rakip addedilen Melek Ahmed Paşa'ya *Van* eyaleti verilerek *İstanbul*'dan uzaklaştırıldı. Hattâ konağına gitmeğe izin verilmeden Vezir-i âzam sarayından *Üsküdar*'a geçilip acele yola çıkarıldı. Sabık defterdar Moralı Mustafa Paşa daha sonra *Yedikule*'ye hapsolundu; nesi varsa hazineye alındı. Musadere edilen bir haylı parasından başka iki sandık içinde elli bin altını çıktı. Valide sultan tarafından vezir-i âzama gelen tezkirede öldürülmeyerek bir yere sürgün edilmesi emrolunuyordu; *Kıbrıs* adasına gönderilmesine karar verilerek karadan yola çıkarıldı; fakat arkasından adamlar tayini ile *Dil iskelesi* taraflarında boğulmak suretiyle katledildi; İbşir Paşa musadere edilen altınları pâdişaha gönderip :

— "İşte bir akçem yoktur diye yemin eden adamın sakladığı altınlar" diyerek Moralı'nın katlinin yerinde olduğunu arzetti. Moralı'nın katlini, onun akıl hocası olan ve kendisini sadarete teşvik eden Mevkufatî Mehmed Efendi[1] ile Melek Ahmed Paşa'nın sadaretine çalışan Gadde Mehmed Kethüda'nın katilleri takip eyledi. Bu münasebetle epey musadereler yapıldı ve ortalığı dehşet bürüdü.

Halka yapılan mezalim

İbşir Paşa evvelden beri devam eden serkeşliği sebebiyle sadarette iken ihtiyatlı hareket edip Anadolu'daki bir çok eyâletlere kendisine yakın olanları tayin eylediği gibi bir çok *levend* ve *sekban*'ı ve cazip vaidlerle Kapıkulu sipahilerini başına toplayıp *İstanbul*'a getirmişti. *Anadolu* Valisi Seydi Ahmed Paşa ile *Şam* Valisi Tayyar Paşazâde Ahmed Paşa ve *Bolu* sancak beyliğine tayin ettiği Kürd Mehmed ve beylerbeylikle *Trabzon* valiliğine musallat edilen bir bölük başı o taraflarda halkı soyup perişan ettiklerinden şikâyetçileri *İstanbul*'a dökülüyorlar ve divana gelerek mezâlimden dolayı şikâyet ediyorlardı, Hattâ Seydi Ahmed Paşa'nın mezâlimini duyan Sultan Mehmed, paşanın getiril-

[1] Mevkufatî Mehmed Efendi âlim bir zat olup kalemden yetişmiş, reis-ül-küttap ve nişancı olmuş ve Moralı Mustafa Paşa'nın adamı olduğu için İbşir Paşa sadaretinde katlolunmuştur. ملتقى الابحر *(Mültek-el-ebhur)* isimli telifi vardır. Karıştırıcı, tek durmaz bir şahıs olup bu yüzden bir kaç defa ölüm tehlikesi atlatmıştı.

mesini emretmişti. Seydi Ahmed Paşa'yı îcabında kendisine yardımcı bilen İbşir Paşa, onu *Kütahya*'da alıkoymuştu; bütün bunlar İbşir'in ölüm korkusiyle mukabil bir tedbir almasından ileri geliyordu.

Bundan başka bir çok vaidlerle *İstanbul*'a getirilen ve bir kısmı *Üsküdar*'da bulunan sipah taifesi ile vezir-i âzam arasında ihtilâf çıktı. Etraftaki mahremleri böyle *levend*, *sekban* ve *sipahi*'lere güvenerek pâdişahtan kaçınmasının doğru olmadığını ve hükümdara hulûs ile îtimad edip mutî olmasını tavsiye ettiler. O da bu tavsiyelere riayet ederek söylenileni yaptı; fakat kendisine rakip saydığı Kara Murad Paşa'yı donanma ile *İstanbul*'dan aşırdıktan sonra *Anadolu* işini ele alacağını vadetti; halbuki Anadolu'da *sekban* ve *sarıca*'lar yer yer gezip kapıkulu suvarisinin oralardaki mal ve eşyalarını gasp ile bunların ailelerine bile taarruz ediyorlardı.

İstanbul'a gelen sipahiler, İbşir Paşa'ya müracaatla avdetlerine izin istedilerse de, gitmelerini donanmanın çıkışından sonraya bıraktı; bunun üzerine sipahiler pâdişaha müracaat ettiler. O da kendilerini İbşir Paşa'ya gönderdi; müftü yani Şeyhulislâma gidenleri o da münasip suretle savdı. Buralardan ümitlerini kesen sipahiler yeniçeri ocağına müracaat eylediler; oradan da bir ses çıkmamakla beraber bu müracaat sonradan meydana pâdişahın sû-i zannı varsa da isimleri belli değildi; bu sû-i zandan Abaza Hasan ve Kürd Mehmed Ağalarla diğer bazı sipahiler kocunuyorlardı; vezirin yanına sık sık gelmemeğe başladılar; hulâsa İbşir'in getirdiği *sipah*, *sarıca*, *şekban* ile kendi arasında bir soğukluk girmişti. Bu sırada vezir-i âzam hamakatinden, kendisinin o makama gelmesi için canını tehlikeye koymuş olan Kaptan-ı derya Kara Murad Paşa'yı gücendirip aleyhine çevirdi ve nihayet gurur, kibir ve tedbirsizliğinin cezasını gördü.

İbşir ve Kara Murad Paşalar

Kaptân-ı derya Kara Murad Paşa, yeniçeri ocağından yetişmiş ümmî bir şahıstı; fakat yerine göre çok cesur, icabında çok yumuşak olup hatır gözetir, zekâ ve tecrübesi sebebiyle işin neticesini kestirerek ona göre hareket eder, ifrattan ziyade itidali sever, natuk, hâdiselerden ders almış bir vezirdi; cömertti, doğruyu söylerdi, müşkül

hayatî bir durumda ve muztar kalmayınca bir hâdiseye meydan vermek istemezdi. Bu meziyetleri ve cömertliği, hatırnüvazlığı sebebiyle gerek dışarıda ve gerek sarayda kendisini sevenler çoktu. Fakat Murad Paşa'nın hayatını kurtarmak için tertip ettiği aşağıda zikredeceğimiz ısyan hareketi devlete pek ağıra mal olmuştu. Devrin âdeti üzere devlet erkânının ve sarayın her tarafta adamları ve casusları olup her işten günü gününe haber alıyorlardı. Murad Paşa'nın külliyetli serveti vardı; birinci sadaretinde musadereye uğramadan çekildiği için maddî sıkıntısı yoktu. Son aylarda pâdişah İbşir Paşa'dan gizli kendisini saraya davet ederek birbiri üzerine iki samur kürk giydirip :

— "Lala göreyim seni, donanma üzerine takayyüd eyle; sene-i sabıkada vücuda getirdiğin hizmetten ziyade senden hizmet memûl-i hümâyunumdur" demişti.

Bunu haber alan İbşir Paşa kuşkulanarak Murad Paşa'yı *İstanbul*'dan uzaklaştırmak üzere bir an evvel donanma ile çıkmasını isteyip kendisini sıkıştırıyordu. Murad Paşa, İbşir'den istediği bazı ricalarının yapılmamasından veya kendi adamlarına vezir-i âzamın istiskal göstermesinden dolayı ona gücenik ise de bunu hissettirmiyordu.

İbşir Paşa bir defa donanmanın çıkması için Murad Paşa'yı sıkıştırınca :

— "Hizmette kusurumuz yoktur, donanmanın çıkması dört yüz kiseye muhtaçtır; defterdara emir buyurun, versin" diye haber göndermişti. Kendi haberi olmadan Murad Paşa'nın pâdişahtan kürk giydiğini kıskanmış olan İbşir Paşa:

— "Varıp iki kürk giyen akçeyi dahi bulmak gerektir" sözleriyle hasedini dışarıya vurması üzerine bu sözler nakledilmek suretiyle iki tarafın arasını daha ziyade açmıştı.

İbşir Paşa bir gün tersaneye gelip kaptan paşaya bu haftanın içinde çıkasın diye kat'î emir verdi ise de o da yine para işini açtı ve temin edilmedikçe çıkamıyacağını söyledi. Bu söz üzerine İbşir Paşa:

— "Evvelki sadaretinizde pâdişahımızdan dört yüz kise alıp hâlâ ödememişsiniz; verdiğiniz borç senedi hâlâ pâdişahımızın çekmecesindedir; bize tahsilini emretti ise de şimdi işiyle meşguldür diye tehir etmiştik" dedi; buna karşı Kara Murad Paşa:

— "Biz o borcu fazlasiyle ödedik ama senedi istemedik" dediyse de İbşir Paşa dinlemiyerek onu borç saydı ve onunla iş görmesini tekrarladı. Bu halden Murad Paşa, vezir-i âzamın kendisine karşı olan adavetini açıkça anladı ve daha ileri gitmiyerek işi yumuşak tuttu ve mülâyim surette vezir-i âzama :

— "Sultanım, bu bapta pek sıkıntı çekmiyelim diye bir miktar olsun nakit ümit etmiştik; çünkü siz böyle ferman buyurdunuz, gayri lâzım olan mühimmatı biz tedarik edelim; devlet-i pâdişahîde mal ve mülkümüzü hizmet îfasına sarfederiz" sözleriyle işi tatlıya bağladı ve bundan sonra vezir-i âzamı defetmek üzere hazırlığa başladı.

İbşir aleyhine isyan hazırlığı

Kaptan paşa, vezir-i âzamın kendi aleyhindeki vaziyetini anlayınca İbşir'in Tersaneye geldiğinin akşamı, vezir-i âzamın sû-i kasdından korkarak *Üsküdar*'dan *İstanbul*'a geçemeyen Kürd Mehmed'i Tersaneye davet edip gizlice görüştü. Kürdün koynuna beşyüz altını havi bir kise koydu; vezir-i âzamdan şikâyet etti. İbşir Paşa'nın kendi müdafaasiyle o makama geldiği halde şimdi fenalığa başladığını bir çok musadereler yapıp para toplayarak ortalığa yaranmak istediğini, fakat kendisi donanma ile *İstanbul*'dan çıkar çıkmaz sipahilerin hakkından geleceğini söyledi. Kürt Mehmed donanma gider gitmez İbşir'in sipahileri temizliyeceğini evvelden de duymuş olduğundan Murad Paşa'nın bu sözleri onun duygusunu teyit etti ve cevap olarak :

— "Sultanım, bu sözünüz gerçektir; bu cümlemizi sağ komaz ve bunu cümlemiz biliriz; hemen siz bir iş görün, ben can ve baş ile hizmet ederim ve cümle sipahı kendimize uydurmağa teahhüd ederim, siz gayri hususları görün" deyip anlaşarak ayrıldı ve Kürd Mehmed gece yarısı yine gizlice *Üsküdar*'a gönderildi.

Murad Paşa ertesi gece hazinede malları zayi olan Deli Birader, Ak Ali, Mimar Mustafa, Gümrük emîni Salih Efendi ve sair mültezimleri yanına davet ile görüştü ve eğer bizimle beraber olursanız elden çıkan paralarınızı taahhüt ederim dedi; onlar da söz verip maldan ziyade İbşir'den intikam almak istediler.

Murad Paşa, bundan sonra yeniçeri ağalığından mütekaid Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'yı[1] davet etti. Bu, Koca Muslihuddin Ağanın ölümünden sonra ocakta en ziyade sözü geçen ve her teklifine itaat olunan bir şahıstı. Bu da ikiyüz kise kadar bir parasını kaptırdığından dolayı İbşir'e düşmandı. Bunun, Murad Paşa ile arası iyi değildi; Murad Paşa, Kara Hasanoğlu hakkında :

— "Çok bilir kurnaz tiryakidir" dedi. Kaptan paşa, bunu davet edip gelince ona :

— "Ağa karındaş, size olan bürudet ve adâveti derunumuzdan çıkardık; bundan sonra ittifak ve ittihad üzere olalım. Hayli akçen karaya çaldı bilürüz; bize yardım eder ve arkadaş olursan cümle paranızı almağa taahhüt ederiz" deyince Hüseyin Ağa :

— "Emir sultanımındır; hemen hizmet buyurun" diyerek kalkıp etek öptü.

Bundan sonra Murad Paşa geceyarısı valide sultanın kahvecibaşısı Şaban Halifeyi – ki IV. Mehmed'in dadısının kocası idi – yalısından davet edip görüştü ve ona :

— "Baka adam ben devletlû valide sultan efendimizin çırağ-ı hâssıyım; İbşir Paşa beni dışarı yolladıktan sonra Moralı defterdara ettiğini size edeceğini bilir misiniz?" demesi üzerine Şaban Halife yana yakıla :

— "Ya efendim, bizim korkumuz bu değil midir? Moralının sende emanet malı vardır diye mâmelikimizi aldı. Şimdi korkumuzdan halk ile görüşmek değil evimizden dışarı çıkamaz olduk, şerrinden Allaha sığındık" dedi.

Bunun üzerine Murad Paşa, Şaban Halife'ye güler yüz gösterip :

— "İmdi var kadın hazretlerine (Şaban Halife'nin zevcesi) selâm eyle; valide sultan efendimize varsın. Ben, kadimî bendesi

[1] Bu Hüseyin Ağa'nın babası Kara Hasan da ocaktan yetişmiş olup 1014 H. - 1605 M. de Lala Mehmed Paşa tarafından *Estergon*'un istirdadında *küçük çavuş* olup daha sonra sekbanbaşılığa kadar çıkarak 1029 H. - 1620 M. de tekaüd olmuştur. Hüseyin Ağa kayın pederi Koca Muslihuddin Ağa yerine 1054 H. - 1644 M. de sekbanbaşı, 1061 H. - 1651 M. de yeniçeri ağası olmuştur.

olup sadakatim malûm-ı devletleridir; hâlâ vezir aleyhmizde çalışıyor; iftira ederek bizi bir töhmet altında bulundurmak ister. Tedarikimizi görüp donanma ile çıkıncaya değin üzerimize hüsn-i nazar ve himayeleri olsun; aleyhimizde bir şey yazarsa îtimat buyurulmasın; biz derya seferine gittikten sonra ne hali varsa görsün. Zira cümle halk kendisinden yüz çevirip dedikoduya başladılar. Keşke bir gün evvel çıkıp gitmiş olsaydık! İstiskal ettiği bazılarına iftira atmak fikrindedir; siz de iftirasından hazer edin; Allah emaneti bu sözleri valide sultana tebliğ etsinler" sözleriyle Şaban Halife'yi de savdı; o da zevcesi Mülki Hatun'u bu haber ile valide sultana yolladı.

Murad Paşa bundan sonra ocaktaki adamlarına ve yetiştirmelerine ayaklanmak üzere lâzım gelen talimatı verdi ve kendisi gûya gitmek üzere hazırlanıp *baştarde*'ye yani kaptan paşaya ait kadırgaya fenerler koyup "*Donanma gemilerine levend yazısı (kaydı)'dır, bir hafta sonra flandire açılacaktır*" diyerek gideceklerin paralarını tedarik için gayret sarfediyordu.

Bu sırada, vezir-i âzamın levend ve sipahilerini *Üsküdar*'dan *İstanbul*'a geçirerek yeniçeri odalarını bastırıp ocaklıyı kırdıracağı şayiası çıkarıldı ve ortalığı telâş ve heyecan aldı. Bunun üzerine ocak kethüdasının emriyle yeniçeri odalarının (kışlalarının) dış kapılarına hariçten girilmesini men için zincir gerildi. Bundan başka İbşir Paşa, *Üsküdar*'a geçip kaçacaktır lâfları dolaşmağa başladı; bu rivayetler hep Murad Paşa'nın talimatı üzerine adamları tarafından tertip ediliyordu.

İbşir Paşa aleyhine ayaklanma

1065 recep ayının ikisinde (8 mayıs 1655) İbşir Paşa'nın vefasızlığından müteessir olan Kürd Mehmed, Murad Paşa'nın vaidlerini söyleyip sipahı kendisine uydurarak beşyüz kişi ile *Üsküdar*'dan *İstanbul*'a geçti ve At meydanına geldi. "*Devlet nizamına ve mezâlimin def'ine dair davamız vardır*" diye yeniçerileri davet etti. Zaten hazır olan yeniçeriler de odabaşılarını önlerine katıp oraya geldiler; gûya gelmek istemeyen ağalarını zorla dairesinden (Ağa kapısından) alarak At meydanına (Sultan Ahmed meydanına) getirdiler. Isyanı Kürd Mehmed idare ediyordu.

Ayaklananlar, şeyhulislâmı davet için adam gönderdiler ve kendisini alıp "Elbette gidip vezir-i âzamı buraya getir, şer'an davamız vardır" dediler; Ebu Said Efendi, kaçmak için bunu fırsat bildi ve veziri getireyim diye oradan ayrıldı; aynı zamanda giderek İbşir'i keyfiyetten haberdar etti. İbşir Paşa, davete icabet etmeyip şeyhulislâma :

— "Hay efendi, beni yanar ateş içine mi götürürsün? Paralatmak mı istersin? Ölürsek beraber ölürüz" diye Ebu Said Efendi'yi yanında alıkoydu ve pâdişaha bir arîze yazıp bu fitnenin def'ini rica etti.

IV. Mehmed bu sırada Tersane bahçesinde idi; kapıcılar kethüdasını gönderip muratları ne ise bildirip dağılsınlar dedi; Kürd Mehmed ayağa kalkarak :

— "Emir pâdişahımızındır; huzûr-ı hümâyuna yüz sürmek isteriz; arz-ı halimiz vardır; müsaade buyrulsun" dedi. Bir kaç defa adam gidip geldi; istekleri İbşir'in katli idi; fakat müsaade olunmadı; cemiyet iki gün sürdü, dağılmadılar; kalabalık gittikçe arttı; Murad Paşa işi tertip ettikten sonra hiç bir alâkası yokmuş gibi donanma işiyle meşgul görünüyordu. Isyanın ikinci günü Sultan Mehmed saraya döndü. İbşir Paşa'nın azledilmesi teklifi de pâdişah tarafından kabul edilmedi; lâkin âsiler, vezir-i âzam ile şeyhulislâm ve İbşir'in adamı olan kul kethüdasını isteriz diye ayak dirediler. İbşir Paşa *Üsküdar*'a geçmek istediyse de her taraf kapanmış olduğundan muvaffak olamadı ve şeyhulislâmın tavsiyesiyle beraberce saraya gittiler.

İbşir Paşa'nın katli ve Murad Paşa'nın sadareti

İbşir Paşa müftü ile beraber saraya gitti ve maiyyeti de dağıldı; ısyan edenler vezir-i âzamın *Ayasofya*'daki sarayına hücum ile yağmaladılar[1]. Ertesi günü de şeyhulislâmın konağını talan edip Hasan Can ailesinin yüzelli seneden beri biriktirdikleri eşya, mücevherat ve kitapları yağmaladılar; hattâ müftünün kütüphanesindeki sedefli işlemeleri ve sanatlı dolap kapaklarına kadar söküp aldılar.

[1] *İbşir Paşa Sarayı*, zevcesi Ayşe Sultan'a ait olup sonradan Köprülü zâde Fazıl Ahmed Paşa'ya intikal etmiştir. *Ayasofya*'dan *Soğukçeşme*'ye inerken tramvay yolunun solunda olup hâlâ kârgir olarak bakayası görülmektedir.

Âsiler, İbşir ile Şeyhulislâmın öldürülmelerinde ısrar ediyorlardı. İbşir Paşa "Sancağ-ı şerîfi çıkaralım, *Üsküdar*'dan levend geçirelim" dediyse de asıl maksat kendisinin katli olduğundan işin farkında değildi; sarayda kendisine yardımcı hiç kimse yoktu. Sultan Mehmed, vezir ve müftünün konaklarının yağmalanmasından müteessir oldu ve maksadın ne olduğunu sordu. Bu sırada pâdişahın yanında bulunan Murad Paşa kul kethüdası tayin edilen Keçecizâde Mehmed Ağa'ya göz ucuyla söyle diyerek işaret etti; o da ileri varıp duadan sonra :

— "Devletlû pâdişahım, kullarınız cümleten pâdişahımızdan hoşnut ve razilerdir; ancak vezir lalanı istemezler" deyip İbşir'i gösterdi. Pâdişah "*Daha neyi istemezler*" deyince :

— "Müftüyü de istemezler" dedi. Bu sırada yeniçerileri yatıştırır mütaleasiyle şeyhlerin meşhurlarından Veli Efendi gönderilmişti; o da gelip aynı şeyi söyledi. Bunun üzerine İbşir Paşa hayatından ümidini keserek mühr-i hümâyunu pâdişaha teslim etti; Sultan Mehmed:

— "Al bunu, götürün bir yerde otursun" diye İbşir'i bostancıbaşıya teslim etti ve elindeki mührü Murad Paşa'ya uzatarak :

— "Gel lala, al mührü, seni vezir eyledim" dedi. Murad Paşa özür dileyerek almak istemiyormuş gibi numaralar yaptı ve ağlayarak :

— "Pâdişahım ben uhdesinden gelemem; donanma hizmetinde olayım, vüzera kullarınızdan bir gayrisine ihsan buyurun" dediyse de pâdişah ısrar eylediğinden mührü alıp vezir-i âzam oldu ve bu fena tertiple hasmına galebe çaldı.

Pâdişah bundan sonra Şeyhulislâm Ebu Said Efendi'ye "Sen de var başka odada otur" dedi. Bostancıbaşı onu bir mükellef odaya götürüp teselli etti ve şeyhulislâmlığa Hüsamzâde Abdurrahman Efendi tayin olundu.

Sultan Mehmed bunları azledip öldürülmemelerini rica ettiyse de kabul edilmiyerek katillerinde ısrar edildi ve bostancıbaşıya iki cellâd hazırlanması emrolundu. Fakat bu anda nakib-üleşraf Zeyrekzâde Abdurrahman Efendi'nin meydana atılarak Ebu Said Efendi'nin katline îtiraz eylemesi üzerine

sabık müftü bu suretle ölümden kurtuldu ve İbşir Paşa boğdurularak cesedi sarayın dışına bırakıldı[1]. Ebu Said Efendi'nin oğluyla beraber *Gelibolu*'ya sürülmesine irade çıktıysa da saraydaki taraftarlarının tavassutiyle *Azadlı*'daki çiftliğinde oturmasına müsaade olundu[2].

Bundan sonra cemiyet dağılarak Kürd Mehmed avenesiyle birlikte *Üsküdar*'a geçti; Murad Paşa'nın yerine kaptan paşalığa eski defterdarlardan Zurnazen Mustafa Paşa getirildi.

Kara Murad Paşa'nın zararlı icraatı

Vezir-i âzam tertip ettiği fesat neticesinde hasmı olan İbşir Paşa'ya galebe çaldıysa da bol vaidlerle hazine işlerini ve devlet îtibarını alt üst etti. İbşir Paşa, iş başına gelince kendisinin sadaretinden evvel iltizama verilen mukataaları tanımıyarak onları yeniden kendi adamlarına vermekle evvelkilerin peşin taksitleri zayi olup bunlar mağdur ve mutazarrır olmuşlardır; Murad Paşa bu mağdur mültezimlere yine mukataalarını vereceğini vadetmiş ve vezir-i âzam olunca vadini yerine getirmiş, fakat bu defa da İbşir zamanındaki mültezimlerin taksitleri yanmıştı. Bundan başka Kara Murad Paşa daha fena bir harekette bulunarak kapıkulu süvarilerinin *veledeş* denilen paralarını kabul edip onları da verdiği gibi Revan ve Bağdad seferlerinde isimleri defterden çıkarılıp tardedilmiş olan sipahileri tekrar deftere kay-

[1] İbşir Paşa öldürüleceğini anlayınca, yanına bir okumuş adam verilerek tövbe ve istiğfar ettirilmesini Bostancıbaşı'ndan rica etmiş, o da Bostancıbaşı Kâtibi Koca Mahmud Efendi'yi vermiş, salâh-ı hal sahibi olan Mahmud Efendi, İbşir Paşa ile beraber abdest alıp namaz kılarak dizdize dua ederlerken İbşir ile Şeyhulislâmı öldürmeğe memur edilen haseki, beraberinde getirdiği iki cellâdı İbşir'in bulunduğu odaya sokup kendisi dışarıda kalmış. İçeri giren cellâdlar Şeyhulislâm ile beraber iki kişiyi öldüreceklerini bildikleri için odada gördükleri Mahmud Efendi'yi, Şeyhulislâm zannederek İbşir'le beraber onun boynuna da kemendi atıp boğmak isterlerken adamcağızın feryadı üzerine dışardaki haseki içeri girip Mahmud Efendi'yi kurtarmış. Mahmud Efendi kurtulduktan sonra : "Subhanallah dirisinde ve ölüsünde böyle adamların yanına yaklaşmak muzır imiş" diye çıkıp gitmiştir. İbşir'in başı sonradan cesedi ile birleştirilerek *Parmakkapı*'da (Çarşıkapı'sında) Kemankeş Kara Mustafa Paşa türbesine defnedilmiştir.

[2] Ebu Said Efendi çiftliğinde oturup afvi için emir beklerken *Çınar Vak'ası*'nda kendisini himaye eden saray ağalarının öldürülmeleri üzerine aleyhdarlarının tesirleriyle arpalığı olan *Gelibolu*'ya gönderilmiştir.

detmiş ve Tarhoncu Ahmed Paşa'nın ölümü bahasına büyük bir gayretle yirmi beş bin beşyüze indirmiş olduğu sipah mevcudunu elli bine ve yine Tarhoncu'nun himmetiyle elli beş bine düşürülen yeniçeri ulûfesini de seksen binden ziyadeye çıkarmak suretiyle zaten açık olan devlet hazinesine en büyük darbeyi indirmiştir.

Süleyman Paşa'nın sadareti

Ocaklar mevcudunun pek fazla artması sebebiyle masraf bütçesi evvelkinin iki misli olmuştu; vezir-i âzam Kara Murad Paşa bu hal karşısında şaşırdı. Bu arada bir takım tayinler için saraydan tezkireler gelmekte idi. Darlık sebebiyle îtiraz ettiği işler ve tayinler valide sultan ve pâdişahın emirleriyle zorla yaptırılıyordu; hattâ kendisi bu emirlere karşı :

— "Masraf fazla irad az; nereden bulayım? işime karışmasınlar" dedikçe :

— "Sen fitne kaldırıp bir alay eşkıyaya veledeş vermek ve ocaktan tardedilmiş olanları tekrar ocağa kaydetmek suretiyle masrafı arttırdın" diye cevaplarla tehdit ediliyordu. Bundan başka *Anadolu*'da da Abaza Hasan'ın meydana çıkarak muhalefete başlaması üzerine büsbütün şaşırdı ve tehlikesizce işin içinden sıyrılmak istedi. Hacca gitmek fikriyle 19 ağustos 1655'de (16 şevval 1065) yani sadarete geçişinden üç ay sonra istifa ederek *Şam* valiliğine tayin edildi. Yerine Malatyalı Ermeni Süleyman Paşa adında âciz bir adam – ki vezir-i âzam olacağı vâdiyle Tarhoncu Ahmed Paşa'nın katline sebep olmuştu – vezir-i âzam oldu[1].

[1] Zayıf bir rivayete göre Murad Paşa, İbşir Paşa'yı bertaraf ettiği gibi mütemadi surette devlet işlerine müdahale etmekte olan kara hadımları da bir takrip ortadan kaldırmak istemiş ve bu fikrini Şeyhulislâm Hüsamzâde'ye açıp "Efendim benim takatim kalmadı; hazine zarureti ve haremin kesret-i şefaati çekilmez bâr-ı belâdır, ne veçhile tedarik edelim" diye sormuş. Hüsamzâde ârifane tecahülden gelerek tahammül ve müdara tavsiye etmiş. Şeyhulislâmdan ümidini kesen Murad Paşa onu değiştirip yerine kendi düşüncesine uygun birini getirmek isteyince Hüsamzâde Abdurrahman Efendi, Murad Paşa'nın maksadını Valide Sultan'a bildirmiş ve bu suretle pâdişahın huzurundaki bir toplantıda Murad Paşa mührü pâdişaha teslime mecbur olmuş imiş.

Murad Paşa, deniz yoluyla Payas'a gitti. Oradan da kara yoluyla Şam tarafına hareket edip yerine varmadan hastalanarak *Hama*'da vefat etti.

Murad Paşa, yerine Süleyman Paşa'yı tavsiye etmekle kendisine zarar vermiyecek birisini getirtmişti. Hazinenin darlığı sebebiyle yeniçerilere zoruna maaş verilebilip sipah açıkta kalmıştı; *Girit*'ten gelen haberler de iyi değildi; *Kandiye*'yi muhasara eden askerler vezir-i âzamın bizzat kapıkulu ocaklariyle beraber gelmelerini istemişlerdi, Pâdişah da beraber olarak üç gün süren görüşmede eski sadrazamlardan *Silistre* Valisi Siyavüş Paşa'nın *Girit* seraskerliğine ve serdar Hüseyin Paşa'nın da kaptan-ı deryalığa getirilmelerine karar verilerek göya bir iş görüldü.

Vezir-i âzam Süleyman Paşa bütçenin muvazenesizliği ve devlet işlerine her taraftan vaki müdahaleden şaşırmış olup Para meselesi en mühim bir dertti; bir kuruş, ismen seksen ve bir esedî (arslanlı kuruş) yetmiş akçe ise de hakikatte böyle değildi. Kesik ve ayarı noksan kuruş ve bozuk ve karışık akçe sebebiyle esnaf, halk ve asker arasında kavga ve çekişme eksik olmuyordu. Sarraflar ise ayarları bozulmuş olan bu paraları sikke kıymeti îtibariyle değil maden olarak okka ve terazi ile alıp verdiklerinden, memlekette iktisadî sıkıntı en had şeklini bulmuştu. Hattâ hükûmet, memuriyet tevcihi ile müsadereden ve ödünç olarak tedarik ettiği halis ayarlı akçelerden ocaklara maaş vermek istediyse de bunun kifayet etmiyeceği görüldüğünden bu halis akçeler o tarihlerde çingene ve *meyhane akçesi* denilen kesik ve kızıl akçeye tebdil olunarak miktarı artmış ve böylece müşkülâtla kapıkulu ocaklarının maaşları verilebilmişti.

Bu tehlikeli vaziyeti gören Süleyman Paşa vezir-i âzamlıktan çekilmek istemiş ise de bu âciz adamın yumuşaklığı sebebiyle ipliklerini boyayanlar onun sadaretten ayrılmasını istemiyorlardı. Valide sultan kethüdası meşhur Mimar Kasım Ağa, Süleyman Paşa'nın dostu olup kendisiyle mahrem olarak görüşmüş. Kasım Ağa'nın, hükûmetin ıslahı hakkındaki tavsiyeleriyle Süleyman Paşa'nın cevapları o tarihlerde hükûmet vaziyetini ve zihniyeti göstermesi itibariyle kayda şayan olup kısaca naklolundu. Kasım Ağa bunun şöyle naklediyor :

— "Süleyman Paşa'ya eskiden beri aramızdaki dostluğa mebni bir gün yalnızca görüştüğümüz sırada, behey devletli, ortalığın hali malûm, iş görmeğe bir hoşca başlasanız, dedim; paşa, ben de hayrette kaldım, ne işleyeyim bilmem, dedi. Kendisine ocak ağalarından Kara Hasanoğlu'nu ele alıp Bodur Süleyman'ı kulkethüdası yap, şunu defterdar bunu yeniçeri efendisi ... ilh yap dedim. Aciz gösterip "behey Kasım Ağa, bu söylediklerinin iş bildiklerini ben de bilirim, lâkin bu memuriyetlerin her biri bir ejder ağzındadır, kudretim yoktur, himaye edenlerden korkarım; müstaid adamları çağırıp konuşamam; çünkü hükûmet üzerindeki müessir şahıslardan her birinin etrafımda casusları vardır, haber verirler, dedi. *Köprü* kasabasında *Şam Trablus* valiliğinden mazul Mehmed Paşa (Köprülü Mehmed Paşa) vardır; getir müşkül işlerinizde size yardım eder, diye söyledim; cevaben "behey adam vardığı yerde geçimsizliği yüzünden azlolunan müflis adamı tavsiye edersin; anı getürüp işe komak için harçlık vermek lâzımdır, şimdi pâdişaha bayram hediyesi olarak şu kadar paraya ihtiyacımız vardır; bize öyle adamlar tavsiye et ki nakdiyle bize yardım etsin; böyle dar vakitte kuru söz laklakası akıl ve tedbir ne işimize yarar, bizden söz istemezler, diye cevap verdi" dedikten sonra Kasım Ağa, vezir-i âzam hakkında :

— "Herkesten menfaat celbi sevdasiyle umuruna telâş gelmiş olduğundan bir işe yarayacak hali olmadığını anlayarak kendisine acıdım" demektedir[1].

İşte hükûmet başkanının bu sözü kendisinin ne durumda, ne kadar acz ve korkaklık içinde bulunduğunu ve bilhassa kara hadım ağalarının ne derece tesiri ve korkusu altında kaldığını göstermektedir. Nihayet vaziyetin tehlikeli bir safhaya girdiği ve masarif ile varidata bir çare bulunmadıkça işlerin yoluna giremiyeceği bazı devlet adamları tarafından valide sultanla kızlar ağasına yazılıp ocaklara kızıl akçe olarak verilen maaşın dedikodusu hükûmet durumunu iyice müşkülleştirdiğinden bahis ile yapılan tavsiye üzerine saderet makamına bir ehlinin getirilmesi münasip görülmüştür.

[1] *Naîma tarihi*, c. 6, s. 135 ilâ 137.

Girit serdarının sadarete daveti

Süleyman Paşa'nın talihi varmış; yukarıdaki tavsiyeyi müteakip Süleyman Paşa ihtiyarlığını ileri sürerek yüz doksan yedi gün sadaretten sonra 1066 cemaziyelevvelinin ikinci günü (27 şubat 1656) istifa etti; saraydaki gizli müzakerelerde her zümre o makama kendi mensuplarından birisini getirmek istiyordu; adları ileri sürülenler arasında *Girit*'deki kahramanlığı sebebiyle serdar Deli Hüseyin Paşa da vardı. Sultan Mehmed bunu kabul etti ve kendisine gönderdiği hatt-ı hümâyunda :

— "Eğer senin vücudun *Girit* cezîresinde lâzım değilse karadan (yani Moraya geçerek oradan) gelesin; eğer hareketinde din ve devlete terettüp edecek mahzur ihtimali varsa muhafaza hizmetinde olasın" denilerek kendisi gelip gelmemekte muhayyer bırakılmıştı. Hüseyin Paşa'nın gelmesine kadar sadaret kaymakamlığı Kaptan-ı derya Zurnazen Mustafa Paşa'ya verildi; fakat bu, ne yapıp yaparak mührü geri döndürmeğe muvaffak olup kendisini vezir-i âzam tayin ettirdi ise de dört saat sonra ısyan eden ocaklının kendisini istememeleri üzerine azlolundu [1].

Atmeydanı veya Çınar vakası[2]

Kara ve ak hadımlardan ileri gelenlerin hükûmet işlerine müdahale ile vezir-i âzamları istedikleri gibi emirlerine râm ederek muhalefet etmek istiyenleri öldürtmeleri idareyi çığrından çıkartmış, artık son haddi bulan müdahale yüzünden askerin tahrik edildiği haber alınarak bazı devlet hayırhahları Süleyman Paşa'nın yerine bir ehlinin getirilmesini tavsiye etmişlerdi.

Isyanın zâhirî fakat en haklı sebebi askere verilen mağşuş para ile bir kısım askere maaş verilmemesi idi; Yeniçerilere aylık olarak verilmiş olan *züyuf* veya *kızıl akçe*'yi alışverişte esnaf al-

[1] Zurnazen Mustafa Paşa, Rumeli beylerbeğisi iken Girit serdarı Hüseyin Paşa ile *Girit*'de bulunup araları açılmıştı. Hüseyin Paşa'dan korktuğu için mührü elde ettiyse de dört saatten fazla arzusuna nâil olamadı.

[2] Çınar Vak'ası'na dair Eremya Çelebi, Kömürciyan tarafından tutulmuş olan bir vekayinâme o devirdeki vekayi ile tetabuk etmektedir. Eremya Çelebi olayları günü gününe kaydetmiştir. Bu vekayınâme Fahri Prof. Hırand Andreasyan tarafından İstanbul Enstitüsü dergisinin üçüncü sayısında 1957 de yayınlanmıştır.

mıyor ve alanlar da pek zorlukla ve tehditle kabul ediyor ve bu yüzden her gün yüzlerce vak'a oluyordu. Henüz kapıkulu suvarilerine maaş verilmeğidi için bunlar da şikâyetçi idiler. Yine bu sırada *Girit*'den avdet eden bir sınıf yeniçeri askeri dokuz ay maaş alamadıklarından şikâyeti olanlar *Ağakapısı*'na varıp hallerini arzetmeleri üzerine kul kethüdası Osman Ağa'nın hakaretine uğrayıp odalarına gelip dertlerini oda arkadaşlarına yanmışlardı. Zaten *züyuf* paradan yürekleri yanmış olan yeniçeriler de bunları tasdik ile derdlerine çare ararlarken bu haberi alan sipahilerin iltihakiyle evvelâ yeni odalardaki *Etmeydanı*'nda ve daha sonra da *Sultanahmed*'teki *Atmeydanı*'nda toplanıp :

— "Vezir ve defterdar elinde iş yoktur; bu müzayekaya sebep olanlar malûmdur" diyerek 1066 cemaziyelevvelinin altıncı cumartesi günü (4 mart 1656) pâdişaha bir arîza takdimi ile ayak divanı istemişler ve öldürülmesini istedikleri otuz kişinin ismini havi bir liste vermişlerdir[1].

Bu müracaat üzerine yeniçeri ağası ile kul kethüdası değiştirilmiş ise de bu fitneyi meydana getirmekte kubbe vezirleriyle ulemadan ve devlet adamlarından bir takımlarının elleri olduğundan ısyan bu azillerle yatışmayıp kendilerine nasihat etmek üzere birkaç defa gidip gelenler de bir başarı elde edemediklerinden askerin cemiyetleri daha büyümüştü.

Nihayet pâdişah ayak divanını kabul edip vezirler ve ulema beraberinde olduğu halde *Alayköşkü*'ne[2] gelerek köşkün önünde toplanan askerle konuşmuştur. Burada sipah zümresinden Meh-

[1] Sipahilerin vezir ve defterdarın elinde iş yoktur denilmesi, ve şürekây-i saltanat diye saray ağalarına mahsus bir defter tertip edilmesi ve askerin ısyana tahrik olunmasında kimlerin âmil oldukları sarih olarak bilinmiyor; fakat o sırada hazine kethüdası ve sırkâtibi olan Maanzâde Hüseyin Bey'in, saray dışındaki sadık ahbaplarından aldığı haberde ısyanın zahirî sebebinin ulûfe ve kalp ve züyuf para işi olduğu ve hakikatte ise devlet tarafından mağdur olanların bu ısyanı hazırladıklarını beyan ediyor. Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi ise muharriklerin başında Zurnazen Mustafa Paşa'nın bulunduğunu yazmaktadır. *Naîmâ tarihi* de ısyanı tahrik edenlerin reisi Zurnazen olduğunu Mesudzâde'den naklen kaydediyor (c. 6, s. 148).

[2] Üçüncü Sultan Murad zamanında yaptırılan *Alay Köşkü*, *Topkapı Sarayı*'nın vilâyet konağı tarafındaki köşesinde olup II. Sultan Mahmud tarafından şimdiki şeklinde tamir edilmiştir.

ter Hasan Ağa, Şamlı Mehmed, *Galata* voyvodalığından kovulma Karakaş Mehmed ileri varıp pâdişaha dua ettiler; sonra Hasan Ağa umum namına söze başlayarak pâdişahın yaş itibariyle işleri ele alacak bir sinne geldiği için (bu sırada henüz on beş yaşında idi) bizzat meşgul olmasını, *Girit*'in acıklı durumunu, memleketin harabîsini, köylünün zulümlerden bıkarak harp meydanlarına gittiklerini, pâdişahın kul ile kulun hazine ile ve hazinenin de tebaa ile vücut bulduğunu, askerin maaş yüzü görmediğini, verilenlerin de geçmez akçe olduğunu vezirlerin ve defterdarın saltanat şeriklerinden korkarak hakikati arzedemediklerini ve pâdişaha yakın olan ağa ve musahiplerin devletin her işine karışarak çok mal topladıklarını, hizmet ehli denilen saray dışındaki bir takım adamların elleri altındaki sarraflardan kalp ve *züyuf* akçe hazırlatıp defterdarın dar vaktinde ödünç vermek suretiyle bunları sarfettirip sonra bunun yerine halis altın ve gümüş aldıklarını ve bu suretle hazinede iki senelik açık olduğunu (yani iki sene sonraki gelirin iki sene evvelinden tahsil edildiğini) ve bu yüzden hazinenin hali feci olup bu hale sebep verenlerin temizlenmesini söyliyerek bu cüretlerinden dolayı ısyan edenler adına aflarını istemiş ve bize *ulûfe* diye verdikleri akçe budur diye bir avuç *züyuf akçe* çıkarıp verdikten sonra otuz kişinin listesini takdim etmiştir[1].

Pâdişah, defterde isimleri zikredilenlerin mallarını alıp kendilerinin sürgün edileceklerini dört saat evvel vezir-i âzam olan Zurnazen Mustafa Paşa ile askere tebliğ ettirdiyse de hep birden :

— "Hayır, katlolunmadıkça feragat etmeziz, seni de istemeziz" diye Zurnazeni de istemediler. Bunun üzerine istekleri kabul edildi ve orada bostancıbaşıya bir hatt-ı hümâyun yazılıp Dar-üs-saâde Ağa'sı Behram, Kapıağası Bosnalı Ahmed, Raca İbrahim Ağalar derhal boğulup ölüleri saray duvarından dışarı atıldı. Hasodabaşı Hasan Ağa, pâdişahın hocası Bilâl ve Hazinedar Yusuf Ağalar sarayın diğer tarafındaki duvar-

[1] Eremya Çelebinin nakline göre katli istenenler arasında pâdişahın validesi de zikredilmişti. Pâdişah boynuna makreme (mendil) takarak ve ağlayarak annesinin kendisine bağışlanmasını rica ettiğinden valide sultan bu suretle kurtulmuştur.

larından iple inip *Üsküdar*'a kaçtılar; Hasan Ağa sonradan yakalanıp öldürüldü. Maktullerin cesetleri sürünerek *Atmeydanı*'ndaki çınar ağacına asılmış olduğundan bu vak'aya *Çınar Vak'ası* veya *Vak'a-i Vakvakiye* denildi[1]. Olaylar altı gün sürdü.

Siyavüş Paşa'nın vezir-i âzamlığı

Zurnazen Mustafa Paşa'nın dört saat süren sadareti esnasında âsilerin reisi Hasan Ağa pâdişaha haber gönderip Mustafa Paşa kendi âleminde sakin bir adamdır; ona başka mansıb verilip sadarete başka müstait birinin getirilmesini arzetmesi Eremya Çelebi'ye göre Siyavüş Paşa'yı istemeleri üzerine Esbak vezir-i âzamlardan *Silistre* Valisi Siyavüş Paşa ikinci def'a vezir-i âzam olup kubbe vezirlerinden Yusuf Paşa sadaret kaymakamı tayin edilmiş ve azlini isteyen Hüsamzâde Abdurrahman Efendi'nin yerine de onun tavsiyesiyle Memikzâde (bir beyitte Memek) Mustafa Efendi şeyhulislâm olmuştur. Hüsamzâde'nin tebdiline sebep ağaları müdafaa ile pâdişahı ayak divanına gitmekten vazgeçirmek istemesi idi. Fakat Hocazâde Mesud Efendi'nin adamları asker arasına girip, Memikzâde gibi afyon müptelâsı, ilmî meziyeti olmayan mürtekip bir adam nasıl müftü olur? böyle vakitte hak sözü söyleyen Hocazâde gibi cesur bir adama ihtiyaç vardır" demeleri üzerine tayininden bir kaç saat sonra Memikzâde azlolunarak Hocazâde Mesud Efendi şeyhulislâm olmuştur.

Liste mucibince bundan sonra ele geçenler öldürüldü; bu arada valide sultan musahibesi pâdişah dayası Mülki Usta ile zevci Şaban Halife, pâdişah hocası Bilâl Ağa ve dışarıdan Defterdar Hacızâde Mehmed Paşa ve Zurnazen Mustafa Paşa'nın defterdar tayin ettiği Karagöz Mehmed Efendi[2] gümrük ve tersane eminleri ve diğer bazıları katlolunarak cesetleri hep *Atmeydanı*'ndaki çınar ağacına asıldı; bu suretle altı gün

[1] *Vakvak*, Şark mitolojisinde meyvası insan olan bir ağaç imiş. Maktüllerin cesetlerinin çınara asılması sebebiyle ona telmih olarak bu vakaya *Vak'a-i Vakvakiye* denilmiştir.

[2] Zurnazen Mustafa Paşa'nın vezir-i âzam olur olmaz Karagöz Mehmed Efendi'yi defterdar tayin etmesi üzerine zurefadan bir şair şu mısraı söylemiştir :

Çalıcak zurnasını çıktı cebinden Karagöz

süren cemiyet istediklerinin çoğunu öldürüp elde edemediklerinin de öldürüleceği vâdiyle dağıldı. Bu Çınar vak'ası sebebiyle bir şair aşağıdaki üç beyiti söylemiştir :

Gûş-ı merrihe irüp tantana-i câh-ü-celâl
Lerzenâk itti bu kavga gede-i âfâki

Oldı mahmur nice mest-i müdâm-ı devlet
Câm-ı ikbale ne tarh etti bilinmez sâki

Bâgbân-ı felek-i kîne-güzârı seyr it
Ât meydânına dikti şecer-i vakvaki

Başka bir şair de :

Meyve vaktinde yetiştik şecer-i vakvakın

mısraını söylemiştir.

Siyavüş Paşa vezir-i âzam olunca acele *İstanbul*'a geldiyse de hastalandığından ancak bir defa divan yapabilmiştir. Bu hasta halinde kendi yerine vezir-i âzam olmak ihtimaline binaen değerli vezirlerden Defterdarzâde Mehmed Paşa'yı istirkap etmiş ve onun, maktullerin musadere ettiği para ve eşyasından hazineye onda birini göstermedi vesilesiyle katline sebep olmuş ve defterdarın boğulduğu gece Siyavüş Paşa da öldüğünden ertesi günü Siyavüş Paşa'nın Sultan Ahmed ve Defterdar zâdenin *Süleymaniye Camii*'nde cenaze namazları kılınmıştır (1066 recep / 1656 nisan sonları). Siyavüş Paşa kibirli, gaddar ve tam manasiyle cahil bir vezirdi.

Boynueğri Mehmed Paşanın sadareti

Pâdişah şunun bunun tesirleri altında tecrübesiz, valide sultan cahil ve düşüncesiz olup yukarıdanberi görüldüğü üzere hükûmet işleri hakkiyle görülemiyordu; son çınar vakası bunları temizledi ise de ortada muktedir bir hükûmet bulunmadığından işler bir türlü düzene girememekte idi. Bu defa Siyavüş Paşa'nın yerine vezir-i âzam olan Boynueğri Mehmed Paşa da bu kabildendi; gençliğinde cesareti ile meşhur olan muharebe meydanlarında kırk kadar yara alan bu ihtiyar vezir fevkalâde hallerde hükûmet başkanlığını yapacak kabiliyette değildi.

Siyavüş Paşa'dan sonra mührün kime verileceği görüşüldüğü sırada Şeyhulislâm Mesud Efendi'nin tavsiyesiyle mühr-i hümayun *Şam* Valisi Boynueğri Mehmed Paşa'ya gönderil-

miş ve kubbe vezirlerinden ihtiyar Yusuf Paşa sadaret kaymakamı tayin olunmuştu. Mesud Efendi'nin Boynueğri'yi sadarete sevketmesinden kasdı safdil sandığı bu ihtiyar vezir zamanında, istediği gibi devlet işlerinde rol oynamaktı.

Sipahın ısyanı

Çınar vak'asını yapan sipah ağaları (Kapıkulu suvarileri ağaları) onları temizledikten sonra bu defa da kendileri küplerini doldurmağa başlamışlardı[1]. Bunların elebaşılarından Hasan, bir kaç defa pâdişah tarafından kabul olunduğu için kabına sığmıyordu. Diğer ileri gelenlerden Şamlı Mehmed, Karakaş, Kara Osman ve Yamak Ali gibiler *İstanbul*'da birer konak peyda edip ellişer, altmışar adam ile yaşıyorlar ve halk arasında kendilerine *meydan ağaları* deniliyordu. Bu zorbabaşılar saderet kaymakamına – henüz Boynueğri Mehmed Paşa gelmemişti – ve diğer devlet ricaline gidip istediklerini yaptırıyorlardı. Her ne suretle hükûmette işleri olanlar, bunlar vasıtasiyle arzularına nail oluyorlardı. Bu hale bir çare bulmak için hükûmet adamları sadaret kaymakamı Yusuf Paşa ile şeyhulislâma dertlerini yanmışlardı. Bunun üzerine Yusuf Paşa, yeniçerilerin ileri gelen ağalarından ocak fettanı Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'yı gizlice davet ederek bu meseleyi görüşüp buna bir çare bulmasını istemişlerdi.

Hasan Ağa bu hususta ocağın yardım edeceğini, yalnız ocağa zabitlerin kendisini sevecekleri bir yeniçeri ağasiyle bir kethüda getirilmesini tavsiye eylemiş ve kethüdalık için de eski ocak kethüdası Keçeci oğlu Mehmed Ağa'yı tavsiye eylemiştir.

Bu sırada sipah elebaşıları, Seydi Ahmed Paşa'nın mezalimi ve ele geçirdiği sipahileri öldürmesi sebebiyle pâdişahın bizzat *Anadolu*'ya çıkmasını istediler. Bu zorbalardan Sipahi Mehmed, pâdişah tarafından kabul olunarak cemiyetin *Anadolu* seferini istediğini arzetti. Bu teklifleri, Kara Hasanoğlu'nun teşvikiyle zâhiren kuvvetlendi. Vezir-i âzam vekili ve müftü ile

[1] Meşhur bir İran darbı meseli vardır. Onlar böyle bir hale karşı کد و افتاد بادنجان بر آمد derler; Yani "kabak gitti patlıcan geldi". Bunun gibi tegallüp eden saray ağaları ve adamları gitmişler, onların yerine sipah soyguncuları gelmişlerdi.

görüşen Kara Hasanoğlu, zorbabaşıların topyekûn ele geçmeleri için yaptıkları teklifin kendileri için bir tuzak olduğunu söyledi. Bunun üzerine pâdişahın Anadolu seferi için tuğlar çıkarılarak cephânelik önüne dikildi ve sefer işi görüşülmek üzere sadaret kaymakamı, müftü, devlet erkânı sipah ve yeniçeri ocağı ağaları saraya davet edildiler ve bu miyanda tabiî *meydan ağaları* da geldiler. Bütün tertibat alınmıştı.

Sadaret Kaymakamı Yusuf Paşa bu hey'ete pâdişah namına ocaklıların bizzat niçin *Anadolu*'ya sefere gitmesini istediklerini sordu. Zorbabaşı Hasan ileri atılıp :

— "Seydi Ahmed Paşa yoldaşlarımıza fenalık ve reâyaya zulüm yaptı ve yapıyor; bizzat pâdişahımız gitmedikçe def'i mümkün değildir" diye cevap verdi. Bunun üzerine Yusuf Paşa bu seferin meşru olup olmadığını şeyhulislâmdan sorup o da bir vezir serdarlığiyle işin halledileceğini söyledi; sonra yeniçeri ocağına siz ne dersiniz denildi; ocak kethüdası Keçecioğlu:

— "Pâdişahımızın kılıcı uzundur; Seydi Ahmed Paşa'nın ısyanı vâki ise hakkından gelmeğe vezirlerden bir kulları kifayet eder" dedi; daha sonra Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa, şeyhulislâma :

— "Sultanım, pâdişah üzerine tahakküm edip, devlet ve reâya nizamını bozup ortalığı fesada verenlerin cezası nedir?" diye sordu; şeyhulislâm da şeriat kılıcı ile izaleleri lâzım geleceğini söyleyince pâdişah tarafından verilen işaret üzerine içtimaa gelmiş olan Hasan, Şamlı Mehmed, Yamak Ali ve Kara Osman denilen dört elebaşının kafaları kesildi ve *İstanbul*'da bunlara mensup yirmi kadar zorba katlolundu ve bu suretle bunların yetmiş günlük derneği de dağıtıldı (1066 şaban / 1656 haziran).

İstanbul'un nazik durumu

Donanmanın mağlûbiyeti, Düşmanın Boğazı kapatması

İstanbul ısyan ve ihtilâller içinde alıp verirken daha aşağıdaki kısm-ı mahsusunda görüleceği üzere *Anadolu* vaziyeti de çok endişe verici idi. Bir zamanlar müttefik Akdeniz Frenkleriyle savaş yapmış olan Türk donanması bu, sefer yalnız bir Venedik donanmasiyle başa çıkamıyacak kadar âciz bir duruma düşmüştü. Bu tarihe kadar *Girit* adasına şöyle böyle yarım yamalak

bir yardım yapılırken, Osmanlı donanmasının son durumu sebebiyle o da yapılamıyacak bir hale gelmişti. Bu sırada kaptan paşalıkta Atike Sultan'ın zevci olan Sarı Kenan Paşa bulunmakta idi.

Senelerden beri *Girit*'e yardım için donanma çıktığı sırada Boğaz dışında bekleyen Venedik donanması ile çarpışmak âdet olmuştu; 1066 H. / 1656 M. de *Venedikliler* Avrupa devletlerinden yardım görüp Amiral Moçeniko kumandasında olarak yetmiş kadar yeni gemi tedarik etmişlerdi. Osmanlı donanmasının çıkma zamanı gelince Kenan Paşa kumandasındaki gemiler 1656 haziranında hareket ettiler. Gemi mevcudu kırk beş kadırga, yedi mavna, yirmi yedi kalyondan mürekkep olarak yetmiş dokuz parça idi. Donanma efradı tamam olmadıktan başka içlerinde deniz harbi bilir asker de yok gibi idi. Düşman taarruz etmeden müdafaa tertibatı alınmak suretiyle Akdenize çıkmak mümkündü. Lâkin *İstanbul*'dan gelen emirde mutlak surette düşmana taarruz edilmesi bildiriyordu. Bunun üzerine asker yazılmağa başlandı, fakat paralarının muharebeden sonra verileceğinin söylenmesi üzerine kimse razı olmadı. Zaten bunların para alıp cenk etmiyerek savuştukları malûm olduğundan mevcut kuvvetle düşmana taarruza karar verildi. Bu sırada İnbat denilen (denizden karaya doğru esen rüzgâr) rüzgârla suların da düşman tarafına müsait olması sebebiyle Osmanlı donanması fena halde mağlûp oldu ve yetmiş dokuz gemiden sekizi düşman eline düşüp diğer bir çoğu yanıp kaptan paşa baştardesi ile yedi sekiz pare tersane ve on iki bey gemisi kurtulabilmiştir; hattâ kaptan paşa baştardesi düşman eline geçmek üzere iken bey gemileri kaptanlarından Ali Paşazâde Abdülkadir Paşa ve Memi Paşazâde'lerden birinin hücumiyle zorlukla kurtarılabilmişti; bin kadar top ile pek çok tüfenk, cephâne ve yedi sekiz bin forsa (kürekçi) Venediklilerin eline geçti. Meşhur *Lepanto* (İnebahtı) mağlûbiyetinden sonra Osmanlı donanması böyle bir mağlûbiyete uğramamıştı. O zaman süratle gemi ve levazım tedarik edilmişti; fakat bu defa para olmadığı gibi tersane ocaklarının ehemmiyetini kaybetmesi üzerine ne levazım ve ne de asker vardı; bundan dolayı tehlike mühimdi.

Donanmanın bu bozgunluğu üzerine Venedikliler *Bozcaada*'yı muhasara ettiler; ada muhafızı olan Damad Abaza Ahmed

Paşa, kal'a muhafazasında bulunan askerin bir kısmına izin vermek suretiyle adanın müdafaa kuvvetini azaltmış olduğundan muhasaranın dokuzuncu yani 1066 ramazanının birinci günü (1656 temmuz) aman ile ada Venediklilerin eline geçti.

Bozcaada'nın düşman eline geçmesinden on gün evvel yani Vezir-i âzam Boynueğri Mehmed Paşa *İstanbul*'a gelmiş ve bu sırada adanın işgali *İstanbul*'da büyük heyecanı mûcip olmuştu. İş yalnız *Bozcaada*'nın elden çıkmasiyle kalmayıp donanmanın perişan olması sebebiyle cesaretleri artan Venedikliler, *Limni* adası üzerine de giderek on dokuz gün muhasaradan sonra orayı da aman ile almışlardı (1659 ağustos). Bu haberin de *İstanbul*'da duyulması üzerine panik başlamış ve üst üste gelen bu haberlerden şaşıran vezir-i âzam düşman donanması şayet *İstanbul*'a hücum ederse ona göz dağı vermek üzere *İstanbul* surlarının deniz tarafına düşenlerini badana ettirmeğe başlamış ve *Ahırkapı* ile *Yedikule* arasında bulunan burçlar üzerindeki evleri yıktırmış ve hükûmetin bu hazırlığını gören *İstanbul* halkının ileri gelenleri birer bahane ile satıp savarak *Üsküdar*'a geçmeğe başlamışlardı.

Kenan Paşa kumandasındaki donanmanın mağlûp olup düşmanın Rumeli sahillerine de taarruza geçmek istediği sırada tayin olunduğu *Silistre* eyaletine gitmekte olan Seydi Ahmed Paşa vaziyetten haberdar olur olmaz kendisine emir verilmeden hemen sahillerin muhafazasına koşarak dışarı çıkan düşmanı yüzgeri etmiş ve az sonra da Kenan Paşa'nın *Ağriboz* muhafızlığına nakliyle yerine kaptan paşalığa tayin edilmiştir.

Durumun ciddiyeti dolayısiyle müzakere

Bozcaada ile *Limni* adasının birbiri arkasından elden çıkması sebebiyle *İstanbul*'da müthiş bir panik görüldüğü gibi boğazın tamamen kapanmış olması eşya fiyatlarını da birdenbire fırlatmış olduğundan zahire daralarak yer yer dedikodular çoğalıp herkes ağzına geleni söylemeğe başlamıştı. Bu söylentiler arasında :

— "Bu nasıl iştir? Devlet vükelâsı fena maksatlarını icra edip mal (yani para) kaydına düştü; donanmayı ve adaları düş-

mana teslim edenlere ceza yok[1]; bir miktar akçesini alıp memuriyet verirler; pirincin kilosu yüzelli akçeye, sair şey dahi bahaya çıkıp vezir-i âzam tedbir ve tedarikten âciz, küffar geliyor diye hisar üzerindeki haneleri yıktırdı; bu halin sonu ne olacak? Saadetlû pâdişahımız ise *Üsküdar*'da zevk ve sefasında, ahval-i âleme karşı kayıtsız" gibi sözler ve dedikodular her yerde alenen söylenir ve bu mealde ulema, ocak erkânı ve kürsü şeyhleri tarafından da pâdişaha arîzalar takdim edilmekte bulunmuştu; hele *Limni* adasının işgali haberinin gelmesi heyecanı arttırdığından bu işin akibetinin büyük bir ihtilâle ve saltanat tebeddülüne kadar gideceği anlaşıldığından IV. Mehmed *Üsküdar*'dan Yeni saraya geçmişti (3 eylül 1656).

Bunun üzerine 15 zilkade 1066 / 15 eylül 1656'da vezirler, ulema ve devlet erkânı vaziyeti görüşmek üzere *Yalı köşkü*'ne davet edilmişlerdir. Görüşme neticesinde hazineye ait olan *Manisa* ve *Aydın* sancaklariyle *Anadolu* ve *Karaman* eyâletlerine sancakbeyi ve valiler tayini ile bunların *İzmir*, *Sakız*, *İstanköy* vesair ada ve sahillerin muhafazalarına memur edilmeleri, Tersanede *çektirme* (kürekli gemi) yaptırılıp kalyon inşasının terki ve herkesten *imdadiye* namiyle para alınması ve iç hazineden bir miktar para çıkarılması karar altına alınmıştır.

Vezir-i âzam Boynueğri Mehmed Paşa devlet işinde tedbirden âciz bir zavallı olmakla beraber külliyetli para mukabilinde memur tayini işlerinde kesesini dolduran bir açıkgözdü. Verilen karar mûcibince havass-ı hümâyundan ayrılan *Manisa* ve *Aydın* sancaklarına mühim bir para mukabilinde kendi adamlarını tayin ettiği gibi *Anadolu* ve *Karaman* (Konya) eyaletlerini de külliyetli para ile bazılarına verdi.

IV. Mehmed sadarete geldiği günden beri vezir-i âzamın işlerini beğenmiyordu, hattâ :

— "Bir ihtiyar umurdide adamdır diye sevkolunmakla mührü verdik; geldiği günden beri hiç bir işte bir faydası görülmedi; cülûs töhmeti ile bu kadar adamı katlettirdi; memuriyetlere lâyık

[1] Filhakika donanma kumandanı Sarı Kenan Paşa hiç ceza görmeden *Ağriboz* muhafızlığına naklolunduğu gibi *Bozcaada*'nın düşmesine sebep olan Damad Abaza Ahmed Paşa'ya da o sırada bir şey yapılamamıştı.

olanları değil mensuplarını tayin ettirdi; ne kuvvet-i şecaatle iş görecek kuvveti var, ne de zekâ ve firasetle hüsn-i tedbirde mahareti var? Sefer için olan müzakerede hareket böyle mi olur?" diye teessürünü göstermişti.

Bu birinci görüşmeden sonra aynı mesele için ikinci bir görüşme daha yapıldı; bu görüşme esnasında pâdişah :

— "Bizzat sefere gideceğim, denizde ve karada hazırlığını gör" diye vezir-i âzama emir verdiği zaman Boynueğri ellerini oğuşturup meclistekilerden lisanı hal ile yardım bekliyerek :

— "Pâdişahım Allah ömrünüzü uzun etsin; ortalığın ihtilâli, askerin nizamsızlığı vaktinde sefer etmek zordur; hazinenin ise zarureti pek büyük, âzimetiniz takdirinde iç hazineden derhal yirmi bin kese yardıma ihtiyaç vardır; aksi takdirde sefer-i hümâyun ihtimali yoktur" diye kat'î olarak mütaleasını söylemesi üzerine pâdişah kızmış ise de ses çıkarmamış ve hiç bir netice almadan meclisi dağıtmıştır.

Şeyhulislâm Hoca zâde hakkında

Olaylardan bahsettiğimiz bu tarihlerde Şeyhul islâm Hocazâde Mesud Efendi şöyle böyle okumuşlardan, fakat eli ve dili silâhlı müftülerdendi; fikir ve mütaleasını açık söyler ve söylerken hiç kimseden çekinmezdi. Gürcü Mehmed Paşa'nın vezir-i âzamlığında kendisi henüz kazaskerken Mehmed Paşa ile mücadelesi sebebiyle valide sultan ve pâdişah açık konuşmasına binaen kendisine teveccüh göstermişler ve her işte fikir ve mütalealarını sormuşlardı; bununla beraber pervasız sözleriyle haklı haksız herkesi kırdığından gerek İbşir Paşa ve gerek Kara Murad Paşa sadaretlerinde kendisine yüz verilmemiş, fakat Çınar Vak'asında *meydan ağaları*'nın istemeleri üzerine şeyhulislâm olmuştur.

Sipah zorbalarının istemeleriyle bu makama gelmiş olması pâdişah ve valide sultanın kendisine îtimadlarını sarstı ise de hükümetle beraber hareket ederek zorbaların katlinde hizmet etmesi sebebiyle yine eski îtimad ve teveccühe mazhar olmuş hattâ bu hizmetinden dolayı *Sivas mukataası* dahilindeki on bin kuruşluk bir has kendisine ihsan olunmuş ve yine ön safa geçmişti.

Siyavüş Paşa'nın vefatı üzerine sadaret makamına kimin getirilmesi lâzım geleceği hakkında vaki müzakerede Mesud Efendi, Şam valisi Boynueğri Mehmed Paşa'yı tavsiye eylediğinden mühr-i hümâyun derhal ona gönderilmiş ve bu suretle Mesud Efendi safdil ve devlet idaresinde vukufsuz olması sebebiyle davulu Mehmed Paşa'nın boynuna takarak işleri kendisi ele almak istemişti.

Boynueğri Mehmed Paşa *İstanbul*'a gelince Mesud Efendi'nin her işe karışarak mütehakkimâne vaziyetini görüp kendisine yüz vermemiş ve işlerini yalnızca görmeğe başlamıştı. Bu halden müteessir olan Mesud Efendi:

— "Bu adamı yanlış sevk etmişiz; bu makamın ehli değildir; bir başkasını bulmak lâzımdır" demeğe başlamış ve hattâ bu hususta valide sultana da haber göndermişti. Valide sultan bu tahavvüle kızarak :

— "Bu adamı kendüler tarif etti; icap ettirir ne cürmü var? Küffar ahvali böyle; devletin zaruret ve ihtilâli malûm; böyle vakitteyisiz iki günde bir vezir tebdil olunmak zararını mülâhaza etmeden niçin böyle ham fikre zâhip olurlar?" diye cevap yollayarak bu haris adamı ilzam etmişti.

Müverrih Vecihî ile Kara Çelebizâde'den başka diğer Osmanlı tarihçilerine göre hükûmet işlerinde ön safta bulunmak ve birinci derecede söz sahibi olarak sözünü yaptırmak hırsını taşıyan Şeyhulislâm Hocazâde Mesud Efendi bu mağlûbiyete sabredemeyip Dördüncü Mehmed'in hal'iyle yerine biraderi Şehzâde Süleyman'ı geçirmek için faaliyete geçmiş ve yeniçeri ocağından bazılariyle görüşüp bilhassa sâbık sadaret kaymakamı Haydar Ağazâde'ye, düşmanın *İstanbul*'a hücum etmesi ihtimalini ve sadarete sevkettiği bunağın bir iş göremiyerek kendi aleyhinde hareket etmekte olduğunu ve pâdişaha nasihat için haber göndermiş ise de dinlemediğini ve ocağın harekete geçerek şehzade Süleyman'ı iclâs etmelerini söylemiş ve aynı zamanda Şehzâde Süleyman'ın validesinin kethüdasiyle diğer bazılarını ele alıp aynı maksatla ocaktan da bazı taraftarlar bulmuştur.

Vezir-i âzam bunu duyunca keyfiyeti pâdişaha arzeylemiş olduğundan evvelden beri devam eden ihtiras ve mâceraları gözönüne alınan Hocazâde, 1066 ramazanının yirmi beşinci

günü (17 temmuz 1656) hükûmet işlerini görüşmek üzere *Sinan Paşa Köşkü*'ne davet edilerek geldiği gibi pâdişahı görmeden hemen bir kayığa konup beş, altı bostancı muhafazasında arpalık olarak verilen *Diyarbakır*'a gitmek üzere *Bursa*'ya gönderildi ve yerine Rumeli kazaskerliğinden mâzul Hanefî Efendi şeyhulislâm oldu.

Mesud Efendi bir müddet *Bursa*'da kalıp hazırlık gördü; yolların Abaza Hasan levendleriyle kapalı olması sebebiyle kendisine muhafız olarak *sekban* yazmağa başlamış fakat bunun, vezir-i âzam tarafından ısyan etmek istediği şeklinde pâdişaha bildirilmesi üzerine katline emir verilerek misafir bulunduğu evde bastırılmış ise de kendisi cesur olduğundan bir kaç kişiyi yaraladıktan sonra öldürülmüştür (11 şevval 1066 / 2 eylül 1656).

Bu sırada *Bursa*'da menfiyyen oturmakta olan Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, Hocazâde'nin IV. Mehmed'in hal'ine teşebbüsünü varid görmemekte ve yalan şehadetiyle Defterdarzâde Mehmed Paşa gibi âlim ve ârif bir zatın şehadetine sebep olduğunun cezasını çektiğini beyan etmektedir[1].

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmek istenmesi

Köprülünün ilk zamanları

Köprülü Mehmed Paşa, vezir-i âzam Boşnak Hüsrev Paşa hazinedarlığından yetişmiş olup 1057 H./1647 M. senesinde Sultan İbrahim'in yedinci hasekisi olan sultana başmaklık olarak verilen *Şam* eyaleti mütesellimi idi[2]. Bir sene sonra *Karaman* beylerbeğisi bulunurken ısyan eden Sivas valisi Varvar Ali Paşa üzerine memur edilmiş ise de Ali Paşa kuvvetlerine esir düştü-

[1] Mes'ud Efendi'nin îdamından sonra, Haydar Ağazâde Mehmed Paşa ve Şehzâde Süleyman'ın validesinin kethüdası Ali Ağa ile Karaçelebizâde Mahmud Efendi'nin kethüdası üçüncü bir Ali Ağa cülûs işinde alâkaları sebebiyle katledilmişlerdir. Vezir-i âzam, bu işte malûmatı olan yeniçeri ocağının kul kethüdası Keçecizâde Mehmed Ağa'yı da öldürtmek istediyse de Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa sahip çıkıp Valide Sultana haber göndererek işe yarar adamdır az hizmet etmedi, müfti ile iktifa olunmak makuldür demesiyle azlolunarak *Mihaliç*'teki çiftliğine sürgün edildi.

[2] *Naîma tarihi*, c. 4, s. 235.

günden İbşir Paşa tarafından kurtarılmasını müteakip azledilmiştir.

Köprülü Mehmed Paşa, daha sonra memuriyet almak üzere *İstanbul*'a gelmiş, ahbabı Mimar Kasım Ağa ile düşüp kalkarak devlet işleri hakkında söylediği sözler, yaptığı tavsiyeler dolayısiyle Kasım Ağa bunun müşkül işleri başarabilecek bir şahsiyet olduğunu anlayarak her fırsat düştükçe meth-ü senasında bulunmağa başlamıştır.

1061 H./1651 M. de vezir-i âzam Siyavüş Paşa'nın sadaretten azli tekarrür edince valide sultan, kethüdası olan Kasım Ağa'yı davet ederek bu hususta görüşmüş, Gürcü Mehmed Paşa hakkında mütaleasını sormuştur. Açık sözlü bir adam olan Kasım Ağa, Gürcü Paşa'nın belâhetinden bahis ile Siyavüş Paşa ondan bin kere daha ehildir; eğer mutlak azli icap ediyorsa bir münasibini getirmek lâzımdır demiş ise de valide sultan münasip olan kimdir demediği için Kasım Ağa tavsiye etmek istediği Köprülü Mehmed Paşa'dan bahsedememiş ve valide sultan da :

— "Şimdilik Gürcüyü yapalım uhdesinden gelemezse değiştiririz" demesi üzerine Gürcü Mehmed Paşa vezir-i âzam olmuştu; fakat bir müddet sonra Gürcü Mehmed Paşa'nın aczinden istifade eden Mimar Kasım Ağa Valide Sultan'a :

— "Devletlû sultanım, merhum Hüsrev Paşa hazinedarlığından çıkma Köprülü Mehmed Paşa vardır. Vezir-i âzamlığın uhdesinden gelmeğe kadirdir; başkalarının bu işin uhdesinden geleceklerini zannetmiyorum" demişti. Buna karşı Valide Sultan :

— "Henüz halk arasında nam ve şânı olmayan adama mühür nasıl verilir?" deyince Kasım Ağa :

— "Onun kolayı, iptida, kubbenişîn yapıp sonra hizmetinizde kullanırsınız" demiştir.

Bunun üzerine Valide Sultan Kasım Ağa'nın bu sözünü Pâdişah'a söylemiş, o da kızlar ağasını çağırıp :

— "Köprülü Mehmed Paşa derler bir adam varmış, devlete hizmet etmeğe kudret ve tecrübesi var imiş; anı kubbe veziri yapalım" demiştir. Dar-üs-saâde ağası pâdişahın bu isteğine karşı :

— "Makul pâdişahım, ancak ben kulun da sorup sual edeyim" deyip Vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa'ya haber göndererek vaziyeti bildirmiş bu telkinin Kasım Ağa tarafından olduğunu da ilâve etmiştir. Bunun üzerine kubbe vezirliğine tayin edilmiş olan Köprülü Mehmed Paşa ancak bir defa divanda bulunabilip sonra arpalık olarak *Köstendil* sancağı verilerek *İstanbul*'dan çıkarıldığı gibi Mimar Kasım Ağa da bir iftira ile valide kethüdalığından azlolunarak evinde otursun denilmesine rağmen *Yedikule* zindanındaki *Kanlıkuyu*'ya indirilip bütün varlığı musadere edildikten sonra *Kıbrıs*'a sürgün edilmiştir.

Köprülü Mehmed Paşa *Köstendil* sancağından da azledildikten sonra *Amasya* sancağında zevcesinin memleketi olan *Vezirköprü* kasabasına gidip orada oturdu; İbşir Paşa vezir-i âzam olup *İstanbul*'a gelirken kendisinden bir memuriyet almak üzere *Kütahya*'ya gelip orada İbşir Paşa ile görüşüp kendisine *Şam Trablusu* beylerbeğiliği verilmiştir. Köprülü, iltifat gördüğü İbşir Paşa ile *İznik*'e kadar geldikten sonra oradan yeni memuriyeti olan *Trablus*'a hareket etti (1065 rebîulevvel / 1655 ocak) ve oğulları Ahmed ve Mustafa Beyler de *Köprü* kasabasında babalarının ağırlıklarını alıp arkasından *Trablusşam*'a gittiler; fakat talihsizliği eseri olarak Köprülü henüz işe başlamadan İbşir Paşa maktul ve yaptığı tayinler battal olunca *Trablusşam* eyaleti Moralı defterdarın çırağı Abdi Paşa'ya verilmiş olduğundan zavallı Köprülü bin türlü sıkıntı içinde yine *Köprü* kasabasına döndü[1].

1066 H./1655 M.'de Boynueğri Mehmed Paşa vezir-i âzam olup *İstanbul*'a gelirken Köprülü Mehmed Paşa bir memuriyet almak üzere *Eskişehir*'e gelip vezir-i âzamı orada karşılamış ve beraberce *İstanbul*'a gelmişlerdir. Vezir-i âzamla birlikte *İstanbul*'a gelirlerken Köprülü devlet işleri hakkında Boynueğri ile çok

[1] *Trablusşam* valiliği tevcihi muharremden muharreme olup fakat valilerin teaddisi ve tedahül sebebiyle vilâyetin malî ahvali karışık olduğundan dolayı bu eyâlet Köprülü Mehmed Paşa'ya cemaziyelevvel ayına tesadüf eden marttan itibaren yani üç buçuk ay sonradan itibar edilerek tevcih olunmuş olduğundan Köprülü o müddetin gelmesini beklemek mecburiyetinde idi. Fakat işe başlayacağı sırada İbşir Paşa'nın katli ve eyaletin yine muharrem'de tevcihi kabul edilmiş *İstanbul*'dan bir başkasına verilmesi yüzünden Köprülü Mehmed Paşa açıkta kalmıştır (*Naîma tarihi*, c. 6, s. 22).

şeyler konuşmuş ve *İstanbul*'a gelince vezir-i âzam ona bir miktar tayinat verdirip *Beyazıd*'ta bir konakta oturtmuştur. İşte Köprülü bu konakta oturup kendisinin bir valiliğe tayinini beklerken eski dostu Mimar Kasım Ağa ve onun vasıtasiyle daha bir kısım yeni dostlarla tanışmıştı.

Köprülü'nün sadaretini isteyenlerin faaliyetleri

Köprülü Mehmed Paşa, *İstanbul*'da bu suretle yeni bir memuriyet almak üzere beklediği sırada kıyafetini tebdil ile Mimar Kasım Ağa'nın evine giderek orada reis-ül-küttaplardan Şamîzâde Mehmed ve Saray hocası Mehmed Efendi'lerle gizlice görüşürdü. Bu sırada Mimar Kasım Ağa yine Köprülü hakkında valide sultanın îtimat ettiği Hazinedar Solak Mehmed Ağa vasıtasiyle içeriye telkinatta bulunmakta idi. Boynueğri Mehmed Paşa'nın kethüdası Ahmed Ağa tecrübeli bir adam olup kendi efendisinin gidişinin iyi olmadığını takdir ederek gizlice Mimar Kasım Ağa grubuna katılmış ve onlar da vezir-i âzamı iğfal etmesini tavsiye etmişlerdi.

Bu sırada *Bozcaada*'nın Venedikliler tarafından işgal edildiği haberinin gelmesi üzerine Kasım Ağa ve taraftarlarının Köprülü'nün sadareti hakkında valide sultan üzerindeki telkinleri artmıştı; fakat bunu Silâhdar Siyavüş Mustafa Ağa[1] hissedip vezir-i âzama haber göndererek :

— "Gafil olma, mühr-i hümâyunun başkasına verilmek ihtimali vardır" diye Boynueğri'yi îkaz etmiş olduğundan vezir-i âzam *Trablusşam* valiliğini Köprülü Mehmed Paşa'ya verip "Elbette bugün gidesin" demişti.

Köprülü Mehmed Paşa gitmek için bir taraftan tüccardan bir kaç kese ödünç para tedarikiyle uğraşırken diğer taraftan da adamları vasıtasiyle mühr-i hümâyunu elde etmek için çalışıyordu; bu sırada *Limni* adasının da düşman eline geçtiği haberi gelince heyecan daha ziyade artmış olduğundan pâdişah müzakere emrettiği esnada casuslar tarafından vezir-i âzama :

— "Mühür elden gitti, Köprülü'nün çaresine bak" denilmişti; bunun üzerine vezir-i âzam, kethüdası Ahmed Ağa'yı çağırıp :

[1] Köprülü Mehmed Paşa sadr-ı âzam olduktan sonra Şam Valisi Siyavüş Mustafa Paşa'yı bir bahane bulup öldürtmüştür.

— "Bu kocaya mansıp verdik gitmeyip bunda kalmasının sebebi nedir? Galiba dimağı fesattadır, tiz şimdi adam gönderip davet eyle; onun vücudundan adem-i evlâdır" demesi üzerine işin duyulduğunu ve Köprülü'nün hayatının tehlikeye düştüğünü gören Ahmed Ağa:

— "Sultanım, bu sözü size söyleyen yanlış söylemiş; eğer ihtirazınız varsa diğer nam ve şan sahibi adamlardan çekinin; Köprülü Mehmed Paşa, kendi zaruret halinden akşam yemeğini tedarikten âcizdir; her gün valide hanıma varıp yol harçlığı tedarikine sây için bu kadar zamandır kaldı; bugün beş kese bulsa akşama kalmaz kalkar gider" demesi üzerine vezir-i âzam evvelâ üç kese ve sonra kethüdasının ısrariyle beş kese vermeğe razı olup Köprülü'ye beş kese akçe yollamıştır.

Vezir-i âzamın Köprülü'yü *İstanbul*'dan çıkarmak için üstüne düştüğü görülünce kendisini şaşırtmak üzere Boynueğri'nin dostu olan pâdişah silâhdarı Siyavüş Mustafa Ağa vezirlikte *Şam* valiliğine tayin edilip *Şam* valisi Haseki Mehmed Paşa acele *İstanbul*'a davet edildi; bu suretle işin iç yüzüne vâkıf olmayanlar Haseki Paşa'nın sadarete davet edildiğini zan ile Köprülü'yü şüphe altından kurtardılar.

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti

Köprülü'nün vezir-i âzamlığı tekarrür etmişti; tebeddül esnasında Boynueğri'nin adamı olan Yeniçeri ağası vezir Gürcü Hüseyin Paşa azlolunarak birinci mirahur Sührab Mehmed Ağa Yeniçeri ağası tayin edilip bir kaç gün sonra kendisine vezirlik de verildi; Sührab Mehmed Paşa, Köprülü taraftarlarının dostu olduğundan o cihetten emniyet hasıl olmuştu.

Köprülü Mehmed Paşa, kendisine sadaret teklif edilecek olursa bazı şartlarının kabulü takdirinde mesuliyeti üzerine alacağını söylemiş ve bu teklifi valide sultana arzedilmişti; Yeniçeri ağasının değiştiği gün ikindi zamanı *zülüflü baltacı*'lardan biri gelip Köprülü'yü gizlice saraya kızlar ağası odasına götürmüş ve orada valide sultanla buluşturmuştur. Köprülü Mehmed Paşa yer öptükten sonra Valide Sultan kendisine Paşa hoş geldin diye iltifat etmiş ve :

— "Pâdişah hazretleri size sadaret mührünü ihsan buyurmak murad eder; din ve devlete matlup olan hizmetin uhdesinden gelebilir misin?" deyince Köprülü:

— "Devletlû Sultanım, taraf-ı saltanat-ı aliyyeden bir kaç şart ile himmet ve inâyet buyrulursa inşaallahü teâlâ devlet-i pâdişahîde her iş lâyik olduğu derecede görülmek me'muldür" diye mukabele etmiştir. Valide Sultan şartlarının neler olduğunu sorması üzerine Mehmed Paşa:

1. Huzur-ı hümâyuna ne telhis edersem kabul edilip redolunmaya.

2. En büyükten en küçüğe kadar bütün rütbe, tayin ve aziller hususunda kat'iyyen hiç bir taraftan bu kullarına ibram buyrulmaya ki işe kabiliyetli adam kullanıla.

3. Vüzera ve vükelâdan birinin ya malına îtibar veya hüsn-i îtikadına mebnî müsteşar veya şerik olarak ileri çekilerek bu kullarının istiklâline halel verilemeye.

4. Bu kulları hakkında garez sahipleri olan münafıkların sözlerine îtimat olunmaya ve söz söyletilmeye; zira herkes devlete hissemend olmak ister; herkesi hakkına razı etmek ve ikna eylemek mümkün değildir; bu cihetten vezir-i âzama düşman olanlar ve hased edenler çoktur.

Bu dört şart kabul buyurulursa Allahın inayeti ve duanız berekâtiyle vezaret hizmetinin uhdesinden gelmek mümkündür." demiştir. Bunun üzerine Valide Sultan hak sözü kabul edip:

— "Vallahilazîm bu ricalarına müsaade olunur" diye üç defa sözünü tekrarladı ve sonra Köprülü, Valide Sultanı selâmlayıp yerine döndü. Bu görüşme 1066 senesi zilkadesinin yirmi dördüncü perşenbe günü (13 eylûl 1656) vukua gelmişti.

Görüşmenin ertesi cuma günü Köprülü Mehmed Paşa saraya davet olunmuş ve aynı gün cuma namazından iki saat evvel de vezir-i âzam Boynueğri Mehmed Paşa da oraya çağırılmıştı. Vezir-i âzam gelir gelmez pâdişah tarafından kabul olunarak sefer hazırlığındaki ihmali sebebiyle tekdir edildikten sonra elinden mühr-i hümâyun alınıp Köprülü'ye verilirken Sultan Mehmed dört şartı beraber okuyarak:

— "*Bu şartlara riayet olunmak üzere seni müstakillen vezir eyledim, göreyim seni nice hizmet edersin*" demiştir; bunun üzerine Köprülü ağlayarak:

— "Şevketlû Pâdişahım Allah ömrünüzü ve devletinizi uzun etsin; doğrulukla hizmet-i şerîfinizde iktidarımı sarf ve uğrunuzda canımı veririm. Devletlû pâdişahımızın hizmeti ve hayır duası berekâtiyle hak teâlâ tevfik ihsan eyliye" diyerek huzurdan çıkmıştır (14 eylül 1656).

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti gerek saray ve devlet ricali ve gerekse halk arasında hayreti mûcip oldu; bu tarihe kadar hiç bir başarısı ve şöhreti olmayan ve Varvar Ali Paşa'ya esir düşmüş olan Köprülü aleyhinde her kafadan bir ses çıkıyordu. Ulema sınıfı okumak, yazmak bilmediğini; ağalar, liyakatsizliğini söylüyorlar ve hükûmet adamları da müflis olan bu yeni vezirin hiç bir iş göremiyeceğini ve maliyeyi düzeltemiyeceğini beyan ediyorlar, memleketin dışardan ve içerden tehlikeler geçirdiği bir sırada hükûmet başında muktedir ve mâhir bir adama ihtiyaç varken bu ihtiyar ve istirahata muhtaç vezirin iş başına gelmesini pek isabetsiz buluyorlardı.

Bu tarihte Dördüncü Mehmed onbeş yaşını henüz bitirmiş ve Köprülü Mehmed Paşa da yetmiş yaşını aşmıştı.

Anadolu olayları

Bu tarihlerde memleket ahvali hakkında bir icmal

XVII. yüzyılda Osmanlı devleti, idarî, malî, askerî, adlî ve hukukî bakımdan içeriden yıkılmakta idi; bu yıkılışta muhtelif sebepler vardı. Pâdişahın mizaç, bünye ve yaşları dolayısiyle bizzat işleri ele almamalarının ve buna mukabil ekserisi cahil, menfaatperest, iktidarı olmayan vezirlerin hükûmet reisi olmalarının, vali, memur ve hâkim tayinlerinde ehliyetten ziyade rüşvetle tayinin yer almasının ve malî işlerin, iltizamın mütegallibelerin ellerine bırakılarak halkın bunların ellerinde perişan olmasının ve bunun neticesi olarak çift ve çubuklarını terkeden bir kısım *çiftbozan* reâyâsının levend adiyle şakavete başlamalarının ve kadılarla onların tayin ettikleri nâiplerin – pek azı müstesna – vali, sancak beyi veya mütegallibe güruhiyle uyuşarak vazifelerini sû-i istimal etmelerinin tesiri vardı.

Bu mezalim sebebiyle bir çok köylü halk (reâyâ) acıklı duruma düşmüştü. Köylü halktan bir kısmı biraz evvel söylediğimiz gibi çiftini bozup şakavete başlamış ve bir kısmı da şehir ve kasa-

balara iltica eylemişler, kalanlar da ezilmişlerdi; halkı ezen bu levend ve sekbanlardan başka vilâyetlere, kasabalara yerleşmiş olan bir de kapıkulu suvarileri vardı.

Evvelâ Kuyucu Murad Paşa'nın ve daha sonra IV. Murad'ın şiddetli darbeleriyle bu ısyan ve şakavetler önlenmiş ise de merkez zayıf düştükçe yine baş kaldırmakta tereddüt etmiyorlardı. Bilhassa Sultan İbrahim'in son seneleriyle oğlu IV. Mehmed'in ilk sekiz senesinde eski durum bütün şiddetiyle devam etmiştir.

Hükûmetin aczi ve devlet idaresine el koyan ocak ağalarının, ak ve kara hadım ağalarının nüfuz ve tesirleri sebebiyle eyâletler ihmal olunarak yalnız *İstanbul* düşünülmüş olup bilhassa *Anadolu*'daki ısyanlar söndürülemeyip âsilerin resilerine valilikler verilmek suretiyle bunlar hükûmetin mümessili sıfatiyle eli bayraklı olarak halkın başına belâ kesilmişlerdir.

IV. Mehmed'in çocukluğu dolayısiyle bütün işler ilk devirde ocak ağalarının elinde olup üç, dört ayda bir vezir-i âzam değişmesi hükûmet makenizmasını bozmuştur; hazine gelirini tahsil için mültezim olanlar aldıkları mahallin varidatına nisbetle hazineye, defterdar ve vezir-i âzama verdiklerinin iki mislini çıkarmak için maiyyetlerine aldıkları sarıca ve sekbanlarla iltizam mıntakalarını dolaşıp halkı ezerler, şikâyet edenlere de ehemmiyet verilmezdi.

Vali ve hâkim olarak tayin edilenler, bu memuriyetlerini muhtelif nüfuzlu şahıslara başvurmak suretiyle rüşvetle aldıkları için onlar da verdiklerinin bir kaç mislini çıkarıyorlardı. Çünkü tekrar azilde geçinme ve yeni bir tayinde rüşvete para lâzım olduğundan bunu tedarik için muhtelif vesilelerle halka salgın yaparlardı. Herhangi bir eyâletin valisi eğer himaye görmüyorsa veya ısyan etmesinden çekinilir bir adam değilse altı aya varmadan ve bazan daha memuriyetine gitmeden yolda iken azl ve tebdil edilir ve yerine hazineye menfaat ve vezir-i âzama fazla caize veren bir yenisi tayin olunurdu.

1648 den 1656 (1058 - 1067 H.) sonlarına kadar *İstanbul* ahvalinin hulâsası hükûmetin ne gibi ellerde ve ne gibi tesirler altında bulunduğunu ve günden güne fenalaşan durumun niçin ıslah edilmediğini, irtikâp ve irtişa ile husumet ve gayzın ve bun-

lara munzam olan iktidarsızlığın ve aczin ve muhtelif vesilelerle ocakların ısyana tahrik edilmelerinin ve devlet hazinesindeki acıklı durumun sebeplerini olayları göstermek suretiyle yukarıda ayrı bir kısımda gösterdik. Şimdi de aynı seneler içinde bir çok vakalarla dolu olan *Anadolu* durumunu gözden geçirelim.

Aynı seneler içinde Anadolu'nun durumu

Bu seneler içinde *Balkanlar*'la, *Mora*, *Bosna* ve *Macaristan* tarafları bazı ehemmiyetsiz kısa hâdiseler istisna edilecek olursa iç durum itibariyle sükûn içinde bulunmakta olup tehlike asıl *Anadolu* tarafında idi.

Sultan İbrahim'in cülûsundan sonra tedricî surette bozulmuş olan durum onun son senelerinde çok artmış ve artık IV. Murad zamanındaki ihtiyatlı hareket ve çekinmek tamamen ortadan kalkmıştı. Yedi yaşında hükümdar ilân edilen IV. Mehmed, Köprülü'nün sadaretine kadar olan ilk sekiz senesi *Anadolu*'da ısyan ve şekavet yapanların alıp vermeleriyle geçmiş ve bu kıtada emniyet ve asayiş namına hemen hiç bir şey kalmamıştı.

Anadolu ısyanlarının belli başlıları Haydaroğlu, Katırcıoğlu, Gürcü Abdünnebi, Abaza Hasan ısyanlariyle Seydi Ahmed Paşa cemiyeti idi. Bundan evvel yani Sultan İbrahim devrinde meydana çıkan Nasuh Paşaoğlu Hüseyin ve Varvar Ali Paşaların hükûmete karşı ısyan hareketleri ve daha sonra İbşir Paşa ve Boynueğri Mehmed Paşa[1] muhalefetleri varsa da bu olaylar hakkında daha yukarıda malûmat verilmiştir.

[1] Katırcıoğlu'nun 1059 H. / 1649 M. senesindeki ısyanı sırasında onun tenkiline Boynueğri Mehmed Paşa serasker olmuş ise de mezlimine binaen seraskerlikten azledilip katline emir verilmiş ve üzerine de Köprülü Mehmed Paşa ile kusuru afvedilen Katırcıoğlu gönderilmiştir. Bunun üzerine Boynueğri Mehmed Paşa, kendi üzerine gelerek kuvvetlere karşı hazırlanmağa başlamış ve bu sırada Köprülü Mehmed Paşa tarafından Boynueğri'ye gönderilen mektupta nasihat yollu, derhal kuvvetlerinden ayrılarak *İstanbul*'a gidip Valide Sultana dehalet etmesi tavsiye edilmiş olduğundan o da bunu kabul edip *İstanbul*'a gelmiş, Valide Sultana bir kaç bin altın ve cevahir hediyeleriyle iltica eylediğinden kusuru afvolunmuştur (*Naîm*, c. 4, s. 453).

Haydar ve Katırcı oğulları

1055 H. / 1645 M. den beri *Anadolu*'da Kara Haydar adında yol kesip kervan soyan bir şaki türemiş; *Isparta*, *Uluborlu* ve havalisinde epi can yakmış; nihayet yakalanıp öldürülmüştür. Bunun oğlu olan, Mehmed babasının intikamını almak üzere meydana atılarak Haydaroğlu namiyle senelerce ortalığı kasıp kavurmuştur.

Haydaroğlu'nun tenkiline iptida sabık Anadolu valisi İbşir Paşa tayin edilip *Söğüt* taraflarında bunun derneğini dağıtmış ise de kendisi ele girmeyip kaçmış ve sonra yeni baştan faaliyete geçmiştir. *Ilgın* ile *Akşehir* arasını keserek hacıları ve tüccarı soyan ve türlü yağmalar yapan Haydaroğlu üzerine bu defa da Anadolu beylerbeğisi Küçükçavuş Ahmed Paşa memur edilmiştir. Anadolu valisi, Haydaroğlu'nu *Afyon Karahisar* yakınlarında bozduysa da iyice takip etmeyip işi gevşek tuttuğundan, *Sandıklı* ovasında birdenbire eşkıyanın baskınına uğrayarak maiyetinin kendisine yardım etmemesinden dolayı esir düşmüştür.

Haydaroğlu, Küçükçavuş Ahmed Paşa'yı öldürmeyip serbest bırakmış ise de kendisinin en cesur ve kuvvetli adamı Katırcıoğlu'nun muhalefeti üzerine Ahmed Paşa öldürülmüştür. Bu hâdise üzerine Ahmed Paşa maiyyetindeki *sarıca sekban*'lariyle *levend*'lerin Haydaroğlu'na iltihak etmeleri neticesinde cemiyeti büyümüş ve gailesi mühim bir şekil almıştır.

Bu fena durum hükûmetçe haber alınır alınmaz Bosna valiliğinden mazul Ketencizâde Mehmed Paşa'ya *Anadolu* valiliği verilip Haydaroğlu üzerine yollandı ve her kim Haydaroğlu'nu katledecek olursa elde ettiği malları kendisinden sorulmıyacağı gibi aynı zamanda bir valiliğe de tayin edileceği ilân edildi. Bu hal Haydaroğlu ısyanının ne derece ehemmiyet kesbettiğini göstermiştir.

Haydaroğlu, Küçükçavuş Ahmed Paşa'yı mağlûp edip öldürdükten sonra *Afyon Karahisar* üzerine yürüdü, şehri bastı, yağma ve katillerden sonra *Isparta* taraflarına gitti. Bu sırada *Isparta* sancak beyliğine Hacı Sinan Paşazâde Mehmed Paşa tayin edilmiş ve mütesellimi olan Abaza Hasan Ağa'yı *Isparta*'ya göndermişti. Bu sırada *Isparta* önüne gelmiş olan Haydaroğlu'na, şehir halkı bir heyet yollayıp ne isterse verelim bize taarruz etmesin dediklerinden o da şehre üç bin kuruş sal-

mıştı. Şehir halkı bu parayı tedarik etmek üzere Haydaroğlu'nu oyalarken Abaza Hasan Ağa cenge yarar genç, dinç kuvvet toplayarak, ayş-ü-nûş ve eğlence ile meşgul olan Haydaroğlu kuvvetleri üzerine ânî bir baskın yaparak bunları perişan etmiş ve ayağından yaralanıp bir köyde yakalanan Haydaroğlu ile maiyyetinden ileri gelenlerle *İstanbul*'a yollamış, Haydaroğlu *Parmakkapı*'da asılıp adamlarının da başları kesilmiştir (1058 H. / 1648 M.).

Haydaroğlu Mehmed, at ve silâh kullanmakta mahir olup henüz bıyıkları gelmiş genç bir adam imiş; bu hizmetine karşılık olarak mütesellim Abaza Hasan Ağa'ya – ki meşhur Abaza Hasan Paşa'dır – *yeni il* voyvodalığı verildi; hattâ bu tevcih dolayısiyle hükümete tahakküm etmiş olan ocak ağaları bir sipahiyi birdenbire türkmen voyvodası yaptı diye itiraz ettilerse de Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa bu adam büyük hizmet etmiştir, ben bu tevcihten dönmem, mührü alıp istediklerine versinler diye ayak direyince ağalar ses çıkarmamışlardır.

Katırcıoğlu Mehmed

Haydaroğlu kuvvetlerinin en değerli reislerindendi. Aslen *Hamiteli (Isparta)* taraflarındaki türkmenlerden olup Haydaroğlu'nun yakalanmasından sonra onun yerine baş olup aynı suretle faaliyete geçti. Daha aşağıda görüleceği üzere bu sırada meşhur Gürcü Abdünnebi hükûmeti devirmek üzere mühim bir kuvvetle *İstanbul*'a yürümekte idi. Katırcıoğlu'ya bunlar vasıtasiyle kusurumu affettiririm veyahut bir zaman da böyle yaşarım diyerek Gürcü Abdünnebi kuvvetlerine iltihak etti (1059 cemaziyelevvel, 1949 mayıs). Gürcü Abdünnebi'nin muvaffak olamaması üzerine Katırcıoğlu yine yerine dönüp şekavete devam etti; *Beyşehri, Seydişehri* taraflarına gelerek aman parası aldığı sırada *Hamiteli* sancağı mutasarrıfı Topal Mehmed Paşa, yedi yüz mevcutlu Katırcıoğlu'nu bozmuştur. Bunun üzerine Katırcıoğlu dağlarda gezmekten bıkarak *Çay* kasabasına gelip oranın âyanından olan İsa Ağa'nın çiftliğine inerek[1] kendisine :

[1] *Çay* kasabasında oturan İsa Ağa, yeniçeri ocağında *talimhaneci* olup sonra zeamet alarak ocaktan ayrılmış ve *Çay*'daki çiftliğinde ziraatle meşgul olmuştur. Kışı *Afyon*'da ve yaz aylarını da *Çay*'da geçirirdi.

— Ya gelsin beni afvettirsin ve illâ hanumanını yakıp *İran*'a giderim haberini göndermiştir.

Bunun üzerine Yeniçeri ocağından yetişmiş olan İsa Ağa *İstanbul*'a gelerek eski kapı yoldaşlarından olan ve o sırada sadr-ı âzam bulunan Kara Murad Paşa ile görüşerek ona :

— Sultanım Haydaroğlu bir yarar bahadırcıktır; üzerine bu kadar kuvvet sevkolunmuştur. Zaman-ı devletinizde birinin cürmü afvolunup, sairlerinin gönlü alınıp teslim olmalarına senet olsun. Zorlu işlerde istihdama liyakati vardır; nasihat kabul etmezse hakkından gelinmek kolaydır diye afvını rica etmiştir.

Bunun üzerine Murad Paşa bu teklifi münasip görmüş, fakat ben mektup veremem; devlet erkânı mektup göndersinler diye muvafakatini beyan etmesiyle, yeniçeri ağası, bazı devlet erkânı ile şeyhulislâm ve kazaskerlerden giden teminat mektupları üzerine Katırcıoğlu afvolundu ve derhal *İstanbul*'a geldi; vezir-i âzam kendisine bir kürk giydirip sonra pâdişahın huzuruna götürerek :

— "İşte Katırcıoğlu dedikleri budur hünkârım; af ricasiyle dergâhınıza yüz sürmeğe geldi" diyerek işaret edip yer öptürdü. Kusuru afvolunarak kendisine *Beyşehri* sancağı tevcih olunup yanındaki on sekiz adamına da kapıkulu ocağı sipahiliği verildi (1649 senesi sonları), bunlar arasında Yakalı Bekiroğlu denilen ve ikiyüz levendle eşkıyalık eden birisi de vardı; bu sonradan Katırcıoğlu'yla birleşmişti. Abaza Hasan Paşa'nın ısyanı kısmında görüleceği üzere Katırcıoğlu Karaman beylerbeğisi olarak Abaza Hasan üzerine serdar tayin edilmiştir.

Katırcıoğlu bir müddet *İstanbul*'da oturmuş vezir-i âzam şehulislâm ve sair devlet ricaliyle görüşmüştür. *Cirid* oynamaktaki mahareti fevkalâde olup oyununa herkesi hayran bırakırdı.

İstanbul'da büyük ikram gören Katırcıoğlu sonra sancağına gitmiş; bir aralık *Karaman* valiliğinde ve *Isparta* sancağında bulunmuştur. Katırcıoğlu, Abaza Hasan ile İbşir Paşa'nın ısyan hareketlerinde hükûmet tarafından bunları tenkile memur edilmiştir. 1062 H./1652 M. de Karaman valisi bulunduğu sırada İbşir'in ikinci defaki muhalefetinde onun kendisiyle beraber olması hakkında yaptığı teklifi reddeden Katırcıoğlu, İbşir'in

sadr-ı âzam olması üzerine kaptan paşa bulunan Kara Murad Paşa'nın himayesiyle İbşir'in elinden kurtulmuştur[1].

Katırcıoğlu Mehmed Paşa Türkmen aşiretinden olması sebebiyle kendi lehçesiyle konuştuğu için o senelerde tarihini yazan Şarih-ul-menar zâde *İstanbul* lehçesiyle konuşmamasından dolayı kendisine "*türkçe bilmez*" demektedir[2].

Katırcıoğlu çok zeki, intikali seri ve hazırcevap imiş; Girid seferinde Karaman ve Anadolu beylerbeğilikleriyle hizmet etmiş ve 1079 H. / 1668 M. de orada şehid düşmüştür. *Girid*'de *Kandiye* muhasarası esnasında bir gün vezir-i âzam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, Katırcıoğlu'na yüksek dağları gösterip lâtife yollu :

— "Paşa, ne güzel beklenilecek dağlardır" sözleriyle kendisinin eşkıyalığını telmih etmiş; fakat vezir-i âzamın maksadını anlayan Katırcıoğlu derhal :

— "Efendim, iyi dağlardır amma kervanı işlemez" diye cevap vermiştir.

Gürcü Abdünnebi

IV. Mehmed'in ilk devirlerinde vezir-i âzam olan Gürcü Mehmed Paşa'nın akrabasından olan Gürcü Abdünnebi Kapıkulu suvarilerinin ileri gelen dişlilerinden olup IV. Murad'ın sipahi zorbalarını tepelediği sırada bir müddet kaçıp kurtulmuş, sonra Murad'ın sevgili silâhdarı Mustafa Paşa'nın şefaatiyle afvolunmuştur. Silâhdar Abdünnebi için pâdişahın ayağını öptüğü sırada Sultan Murad:

— "Sana bağışladım, bir kıyafetli kâfidir, kapıcılar kethüdası yap" demiştir.

Gürcü Abdünnebi bir müddet silâhdar paşanın yanında bulunarak onun nüfuzundan istifade ile *Niğde* ve *Bor* taraflarında

[1] *Naîma*, c. 6, s. 31.

[2] Katırcıoğlu *İstanbul*'da ulema ve devlet adamlariyle görüşürler iken pâdişah tarafından kabulünden bahsederken :

"...Saadetlû hünkârımın gara gara gözlerini gördüğüm gibi ödüm sınayazdı. Paşa düş dedi (yani vezir-i âzam yer öp dedi), yüzüm üstüne düştüm. Emme düş demese hemen düşmeğe durup yıkılu verdim. Allah hünkârımın yaşın uzun eylesün; yer öptüm.." Müverrih bunu söyledikten sonra "Eğerçi böyle türkçe bilmez Türk idi; lâkin umur-ı hariciyeyi anlar ve mahalline göre istidadınca cevap vermeği güzel bilirmiş demektedir (*Naîma tarihi*, c. 4).

çiftlikler elde etmiş ve efendisinin katlinden sonra *Niğde*'ye çekilmiş ve sözü geçen ve îtibarı yerinde olduğundan *İstanbul*'a mektuplar yollayarak varidatlı iltizamları ve voyvodalıkları ve sair hizmetleri kendi adamlarına almıştı.

Isyanın sebebi

Abdünnebi, Sultan İbrahim'in hal'inden az evvel *Suriye*'de hazineye ait olan *Safed* tarafının voyvodalığını (mültezimliğini) yüz doksan bin kuruşa iltizam edecek yüzbin kuruşunu peşin vermiş ve bakiyesinden otuz bin kuruşu Vezir-i âzam Hezarpâre Ahmed Paşa'ya göndermiş ve bu suretle altmış bin kuruş borcu kalmıştı. Fakat bu sırada Sultan İbrahim hal' ve Ahmed Paşa katledildiklerinden yeni hükûmet onun Hezarpâre Ahmed Paşa'ya gönderdiği otuz bin kuruşu tanımak istememişti[1]. Bunun üzerine Gürcü Nebi bu parayı tekrar ödememekte ısrar eylediğinden voyvodalık başkasına verilmiş; verdikleri de havaya gitmişti.

Bu esnada *İstanbul*'da sipahiler vak'ası olduğundan Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa yeniçerilerin yardımı ile sipahileri tedip etmişti. Arkadaşlarının "Sende sipah gayreti yok mudur?" diye teşviklerini vesile yapan Abdünnebi, vezir-i âzam ile şeyhulislâmdan intikam almak üzere etrafına sipahileri ve muhalifleri toplayarak cemiyetini büyütmeğe başladı; kendisine Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa tarafından mektuplar yazıldıysa da dinlemedi ve bu sırada Sofu Mehmed Paşa'nın yerine Kara Murad Paşa vezir-i âzam oldu.

Gürcü Abdünnebi topladığı sipahilerle *Niğde*'den *Konya*'ya geldi; oradakiler de kendisine iltihak ettiler. Etraftan maiyye-

[1] Gürcü Abdünnebi ile Murad Paşa iptidalarda hocadaşlar olup hattâ Abdünnebi'nin mirîye geçen parasının ruznâmçe suretini yani Vezir-i âzam Ahmed Paşa zamanında hazineye verdiği otuz bin kuruşun varidata kayıt suretini alıvermek için o tarihte yeniçeri ağası bulunan Murad Ağa, Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa'dan rica etmişti. Fakat vezir-i âzam "Onun parasını Ahmed Paşa aldı; mal-i Karûna malik bir zorbayı niçin himaye ediyorsun?" diye Murad Ağa'ya çıkışmış, o da "Sultanım, Hezarpâre'nin dahi cümle malı mirîye geldi, bu az akçe değildir. Bu kadar cerimeyi çekmeğe Gürcü Nebi'nin borcu ve suçu nedir?" demiş ise de ruznâmçesini kurtaramıyarak bu yüzden vezir-i âzam ile yeniçeri ağasının araları açılmıştı (*Naîma tarihi*, c. 4, s. 415).

tine adam davet edip muhalefet edenlerin mal ve mülklerini yağma ettiler. Yeni Vezir-i âzam Murad Paşa, Abdünnebi'ye haber ve mektup gönderip :

— "Murad, Mehmed Paşa ise onun hakkından gelindi; cemiyetini dağıt, yerine git" dediyse de Abdünnebi:

— "Bizlerin *Yenicami* (Sultan Ahmed camii) vak'asında bu kadar arkadaşlarımız öldürüldü, namazları kılınmadı; bu fitneye sebep olan vezir-i âzam gitmiş, lâkin fetva veren müftü oradadır; pâdişah huzurunda onunla davamız vardır" diyerek muhalefette ısrar etti.

Cemiyetini çoğalta çoğalta ilerliyordu. *Bolvadin* ve *Çay* taraflarından geçerken o sırada henüz âsi vaziyette bulunan Katırcıoğlu da kendisine iltihak eyledi. *Altıntaş* taraflarına geldiği vakit maiyyetinde onbeş bin kişi vardı; *İstanbul*'u telâş almıştı. Yeniçerilere o kadar güvenilemediğinden ocağa, acemilerden asker alındı ve *İstanbul*'daki sipahilerin Abdünnebi ile birleşmemeleri için kendilerinden söz alındı; bundan sonra Abdünnebi'nin خروج على السلطان "*hurucün ale's-sultan*" (pâdişah'a karşı ısyan) töhmeti ile katli hakkında fetva verildi.

Abdünnebi, *İzmit* üzerinden *İstanbul*'a yaklaştı. *Üsküdar*'a kuvvet geçirildi; *İzmit*'te siperler kazılarak o tarafa gemilerle onbeş oda yeniçeri yollandı ve müdafaa tertibatı alındı. İlk musademe esnasında Katırcıoğlu dörtyüz zırhlı *levend* ve bir kaç yüz *sipahi* ile geldi. Yeniçerilerin tüfenk atmağa başladığı sırada Katırcıoğlu at sürüp :

— "Atman yoldaşlar, bizim sizinle cengimiz yoktur, sizinle adavete gelmedik" demesi üzerine yeniçeriler tüfenklerini çekip birbirleriyle görüştüler; bir kaçı Abdünnebi'nin yanına gönderildi. Abdünnebi bunlara :

— "Bizi ne mesele ile tekfir edip katlimize emirler göndermişler; sual edip şer'-i şerif mûcebince malûmat edinmeye geliyoruz; siz bizim din karındaşlarımız ve yoldaşlarımızsınız, sizinle adavete gelmedik" diyerek teminat verdi ve yeniçerileri geri döndürdü; onlar da harpten el çektiler. Bunun üzerine Abdünnebi *Üsküdar*'a doğru yürüdü. Mukavemet için bostancı kuvvetleri de *Üsküdar*'a geçirildi. *Kayışdağı* ile *Bulgurlu* taraflarında iki taraf karşılaştı; bir aralık uyuşulacak gibi bir hal oldu; çünkü Abdün-

nebi'nin iddiası yapılmıyacak bir şey değildi; fakat Katırcıoğlu kuvvetlerinin yağmacılığı işi bozdu ve bunun üzerine Abdünnebi çarpışmaya cesaret edemiyerek geri döndü. Katırcıoğlu çarpışmadığından dolayı Abdünnebi'yi muâheze edip ayrıldı ve Abdünnebi de *Mudurnu* taraflarında şakavete başladı. Kendisini yakalamak için her tarafa hükümler yollandı; nihayet *Kırşehri* Sancakbeyi İshak Bey, *Karapınar* taraflarında bulunduğu sırada Gürcü Nebi'yi ansızın bastırıp yakaladıktan sonra başını kesip *İstanbul*'a yolladı (1059 ramazan / 1649 eylül). Gürcü Abdünnebi'nin saraydan teşvik gördüğü ve valide sultanın kendisine taraftar olduğu bazı karînelerden anlaşılmaktadır.

Abaza Hasan'ın birinci isyanının sebebi

Gürcü Abdünnebi'nin isyanına sebep, kendisine karşı yapılan haksızlık olduğunu gördük. Hükümdar çocuk, hükûmet reisi âciz, ocak ağaları her işte nâfiz ve mütehakkim oldukları için doğru iş görmeğe imkân yoktu.

Daha yukarıda Haydaroğlu kısmında bu şakiyi yakalayarak *İstanbul*'a gönderdiğinden bahsettiğimiz Abaza Hasan Ağa o tarihte henüz mütesellim yani sancakbeyinin bulunmadığı zaman onun namına sancağı idare eden bir vekil idi. Haydaroğlu'nu yakalamasına mükâfat alarak ocak ağalarının îtirazlarına rağmen Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa tarafından kendisine üç sene müddetle *Yeni-il* voyvodalığı verilmiş fakat vezir-i âzamın azli üzerine bir sene sonra burası ocak kethüdasının adamlarından bir başkasına tevcih edilmişti.

Bu haksızlık üzerine Abaza Hasan Ağa ırkdaşı olan Melek Ahmed Paşa sadaretinde (1061 H. / 1651 M. de) *İstanbul*'a geldi. Voyvodalıkta daha iki sene müddeti varken hatt-ı hümâyun'a muhalif olarak voyvodalığın başkasına verildiğini ve hükûmetten altmış bin kuruş alacağı olduğunu iddia ederek ocak ağalarına, sonra da vezir-i âzama başvurdu ve hakkını istedi ve :

— "Bana olan zulüm ve haksızlık reva mıdır? Haydaroğlu ki üç tuğlu bir veziri katledip Anadoluyu harâba verip elinden âciz kalınmıştı; başını meydana koyup tutup getirdim; hizmetim mukabili verilen bir voyvodalık parasına göz diktiler. Elimden kurtulup kaçan Katırcıoğlu'na üç tuğ ile eyalet (valilik) verdi-

ler; o çok görülmedi; kusûrumuz hânedan-ı Osmanînin eski bendesi olmaklığımızdır; bu kadar harc ve masrafım gitti; voyvodalığımı, dünyanın malını cem'eden tama'kârlara verip beni perişan etmek isterler" diye şikâyette bulundu ve vezir-i âzamın yanındakilerle şiddetli ve pervasız söz mücadelesi yaptı. Vezir-i âzamın, huzurunda böyle mücadeleye kalkan Abaza Hasan'a vezirin kethüdası Gadde Mehmed, saltanat vekilinin huzunudna böyle konuşulmıyacağını ihtar etmesi üzerine Abaza Hasan hemen elini hançerine atıp :

— "Bire bezirgân kıyafetli kumarbaz, vekil-i saltanata ahvali söylemek neden ayıptır? Ayıp odur ki mağlûp olduğunuz adamlara benim gibi hizmetkârları çiğnetip zulüm edersiz" diye kethüdanın üzerine yürümüştür.

Ocak ağalarının nüfûzu altında bulunan Vezir-i âzam Melek Ahmed Paşa, Abaza Hasan'a karşı yapılan haksızlığı takdir ediyorsa da ses çıkaramıyordu. Hasan Ağa'nın bu sözleri üzerine Melek Paşa ona :

— "Hasan, sözü uzatma, vakti iki eyle, görelim, ahvaline bir sûret verilir" diye Abaza'yı yanından çıkarttı ve arkasından on güne kadar hemen vilâyetine gitmesi için kendisine buyruldu yolladı. Hasan Ağa da vezir kethüdasının ocak ağalariyle birlik olarak kendisini öldürtmek istediğini haber alınca hemen o gün Üsküdar'a geçti ve orada hükûmetten ve ağalardan haksızlık görerek fırsat kollayan sipahilerle birleşti. Abaza Hasan Ağa bu cemiyetin başına geçerek Sarı kâtip ve Deli birader'in – ki Hasan'ın voyvodalığı buna verilmişti –, Gadde Kethüda ve defterdarın başlarını istedi; ocak ağaları istenilen adamları vermeyip vezir-i âzamı sıkıştırdılar; Melek Ahmed Paşa, Abaza Hasan'a buyruldu yollayıp kalkıp *Anadolu*'ya gitmesini emreyledi; o da ya voyvodalığımı versinler veyahut verdiğim paraları iade etsinler diye haber gönderdi; altmış bin kuruş alacağının yarısını kurtardı ve sonra :

— "Bizi mahzun ve mağdur yollayıp ol vilâyetlere acımazlar mı?" dediyse de :

— "Bundan kalkıp gitsinler, isterlerse *Anadolu*'yu ateşe yaksınlar" cevabını aldı; bu söz üzerine Abaza Hasan günahı boynunuza diyerek başındakilerle beraber gitti; yolda *İstanbul*'a ulûfe

almak üzere gelen sipahileri zorla geri döndürüp *İzmit*'ten îtibaren soygunculuğa başladı. Yolda ocak ağalarından Bektaş Ağa'ya gönderilen otuz bin kuruş ile at ve deve katarlarını musadere etti ve bunu Bektaş Ağa'ya da bildirdi. Sonra *Bolu* taraflarındaki eşkıyalardan Köleoğlu bunlara iltihak eyledi. Abaza Hasan üzerine Sivas valisi İbşir Paşa tayin edildi; bu Hasan Ağa'nın hemşehrisi olduğu için ocak ağaları İbşir'in tayinini hoş görmediklerinden ondan vazgeçilip Karaman beylerbeyiliği verilen Katırcıoğlu Mehmed Paşa serasker oldu (1061 H./1651 M.).

İbşir Paşa'nın Abaza Hasan ile birleşmesi

İbşir Paşa, Abaza Hasan üzerine serasker olmuşken sonradan başkasının tayinini duyunca müteessir oldu ve gûya hükûmetle Abaza'nın aralarını bulmak istiyormuş gibi Abaza'nın cemiyetine katıldı. Katırcıoğlu, Abaza Hasan üzerine yürüdüyse de *Konya Aksaray*'ı taraflarında bozuldu. İbşir'le Hasan Ağa birleşince cemiyetleri çok arttı, *Orta Anadolu*'daki bazı valiler ve sancak beyleri bunlara tâbi olmak zorunda kaldılar. Her taraf yağmalanıyordu; sipahiler, İbşir Paşa'nın vezir-i âzam olmasını istiyorlardı; mevcutları otuz bin kadardı; bunlar *Ankara*'ya geldiler; orada ocak ağalarından Bektaş Ağa'nın adamı Abdullah Bey sancakbeyi bulunuyordu; bu adam, meşhur eşkıyadan olup Abaza Hasan ile birleşmiş olan Köleoğlu'nu öldürttüğü için İbşir Paşa da Abdullah Bey'i öldürtmüştür.

İbşir Paşa, etrafa buyruldular gönderip tuğra çekmeğe müsaade edilmiş olduğunu ilân ile memur tayinine başladı. Bu sırada Abaza Siyavüş Paşa vezir-i âzam bulunuyordu. Siyavüş Paşa, hemşehrisi olan Abaza Hasan'a mektup yazarak cemiyetini dağıtmasını tavsiye ile iyi bir vilâyete tayin edileceğini yazdı. Abaza Hasan buna verdiği cevapta ocak ağalarından Bektaş Ağa ile Karaçavuş, Kethüdabey (Ocak kethüdası) Sarıkâtip, Delibirader, Gadde Kethüda, Samsuncu Ömer ve Tezkireci Gınâyî'nin başlarını istedi. Siyavüş Paşa bu mektubu pâdişah ile saraydaki nüfuzlu adamlara gösterdiyse de ocak ağalarına gösteremedi. Bu sırada da ocak ağaları temizlendiğinden Siyavüş Paşa vaziyeti İbşir'le Hasan Ağa'ya bildirdi ve cemiyetlerinin dağılmasını istedi. Aynı zamanda sipahilerin önayak olmasiyle vezir-i âzam olmak isteyen İbşir Paşa'ya da :

— "Dağlar başında mühür istenmez; eğer mühre talip ise buraya gelsin" diye haber gönderdi. Nihayet hükûmet tarafından uyuşulmak üzere gönderilen Boynueğri Mehmed Paşa'nın tavassutiyle İbşir Paşa'ya *Halep* ve Abaza Hasan Ağa'ya *Türkmen ağalığı*, Topal Mehmed Paşa'ya *Karaman*[1] ve ileri gelen sipahilerden *Konya* âyanı Hasan Ağa'ya da üç sene müddetle *Bozulus* voyvodalığı verilerek hüccet yapıldı; henüz katledilmeyen Gadde Mehmed ile defterdar ve sairenin katilleri de vaid olundu ve bu suretle 1061 H. / 1651 M. sonlarına doğru bu tehlikeli ısyan bastırıldı. Böylece, ocak ağalarının Türkmen voyvodalığını üzerinden aldıkları Abaza Hasan memleketi vurup soymak ve adam öldürmek suretiyle kendisini hükûmete pek pahalıya sattı.

Hükûmetin ciddiyetsizliği yüzünden çıkan yeni bir hâdise

1063 H. / 1653 M. de *Konya* âyanından olup kendisine *Bozulus* voyvodalığı verilen hadım kardeşi Abaza Hasan yârânından Hasan Ağa'dan şikâyet olunması üzerine tahkikat yapılmadan derhal Hasan Ağa üzerinden voyvodalık alınarak Usta Rıdvan denilen birisine verilip hazinenin darlığı sebebiyle peşin olarak bir miktar parası alınmıştı. Bunu haber alan Hasan Ağa, elindeki hatt-ı hümâyunu göstererek burasının kendisine üç sene için verildiğini söyledi; fakat Usta Rıdvan bir miktar kuvvetle Hasan Ağa'nın üzerine yürüyüp çarpıştıysa da bozuldu ve *Ankara*'ya çekilip kuvvet toplamağa başladı; Hasan Ağa da eski kafadarları İbşir Paşa ile Abaza Hasan'a haber göndererek yardım istedi; hükûmet Rıdvan'ı tutarak Hasan Ağa üzerine *Isparta* Sancakbeyi Katırcıoğlu'nu memur etti; fakat Hasan Ağa kaçtı ve nihayet Türkmen ağalığı yine kendisine verilmek suretiyle iş bastırıldı.

[1] İbşir'le beraber bulunan Topal Mehmed Paşa'ya âsilerin istekleri üzerine *Karaman* eyaleti verilince, Karaman Valisi Katırcıoğlu'na da *Şehrizor* valiliği ihsan olundu ise de kabul etmeyip *Konya*'da kaldı ve emrini getirtti. Fakat İbşir Paşa'nın kendi üzerine memur edildiğuini duyunca Konya etrafına hendekler kazılıp müdafaa tertibatı almış ve sonra kendisine *Hamideli* yani *Isparta* sancağı verilmiştir.

Devlete nizam vermek isteyen İbşir'in ikinci muhalefeti

İbşir Mustafa Paşa, barışıklık olduktan sonra *Halep* valiliğine tayin edilip vilâyetine gitmişti; içinde vezir-i âzam olarak devleti ıslah etmek arzusu vardı. Devlet merkezinin acz ve za'fından cesaret alarak kendi eyâletinin haricindeki valilikler üzerinde de nüfûzunu göstermeğe başladı; hattâ *Trablus-Şam* beylerbeğiliğine tayin edilen Ömer Paşa'yı geri döndürmüş, o da *Konya*'ya gelerek Katırcıoğlu'na misafir olmuştu.

İbşir Paşa *Halep*'te âdilâne bir idare kurmak suretiyle halkı tatmin ettikten ve *Halep* âyanının kendisine verdikleri hediyeler mukabilinde onlara Halep şehri haricinde bir ziyafet çektikten sonra bir nutukla içinde olan muhalefet fikrini açmış, devleti idare edenlerin fena hallerinden, asker arasına ikilik soktuklarından halkın zulüm içinde yaşadığından, rüşvetle her işin bozulduğundan ve rüşvet kalkmayınca işlerin düzelmiyeceğinden bahsetmiş ve bundan sonra memuriyet verilirken rüşvet alınmamasını, vali ve kadıların üçer seneden evvel azledilmemelerini, işlerin kanun dairesinde görülüp para ayarının düzeltilmesini ve bu karardan dönülmemesini Kur'an-ı kerîm ve talâk üzerine yemin ettirmek suretiyle asker ve memurları tahlif eylemiş ve bu hususa dair *Diyarbakır*, *Bağdad*, *Erzurum*, *Sivas*, *Karaman* vesair Anadolu eyâletlerine mektuplar göndermişti. İbşir Paşa bu mektubunda 1062 H. / 1652 M. senesi ilkbaharında memlekete nizam vermek üzere *Maraş*'da toplanmalarını da valilere bildirmişti.

İbşir'in adamlarından Hacı Bayram Sofu adında biri *Konya* valisi Katırcıoğlu'na gelip paşanın mektubunu vermiş ve o da mektubu okuduktan sonra "Mektuba bak" diyerek kendisinin yanında bulunan Ömer Paşa'ya vermiştir. Katırcıoğlu mektubu getiren adama :

— "Bakın bire herifler, paşanız beni öldürmek istedi, öldüremedi. Hâlâ böyle suret-i salâhda tuğyan etmek ister. Ben dağ başında bir haramî iken Hak Teâlâ bana böyle büyük ekmek verdi, hergiz pâdişah nusretinden dönmezim ve üzerime gelirse altı bin yarar askerim vardır; derbendleri kapayıp basıp kırarım ve size mektup dahi vermem, cevabım dahi budur; varın istedi-

ğiniz gibi söyleyin bire kahbe avratlı gidiler" diyerek yanından kovmuştur[1].

İbşir'in teklifini diğer valilerin kabul etmemeleri üzerine iş kuvvete kalmış bir ısyan hâdisesine meydan vermemek için hükûmet de buna göz yummuştur.

Seydî Ahmed Paşa'nın maceraları

Seydî Ahmed Paşa, Kara Ahmed Paşa'nın kölesi olup Çerkestir; sarayda iken kazaen bir ağanın ölümüne sebep olduğu için dışarı çıkarılarak sancak beyi olmuştur. 1064 H. / 1654 M. de *Maraş* beylerbeğisi tayin edilen Seydî Ahmed Paşa memuririyeti mahalline giderken yeni Vezir-i âzam İbşir Paşa ile tanışarak İbşir Paşa ona :

— "Senin gibi cesur bir vezire *Maraş* azdır" diyerek Paşa'yı Anadolu valiliğine tayin etmek suretiyle îcabında kendisinin muavenetinden istifade etmek istemiştir.

Tab'an zulme meyyal olan Seydî Ahmed Paşa, İbşir'e güvenerek pervasızca halkı soymağa başlamış ve fenalıkları tahammül edilemez bir hal aldığından *Kütahya* ve havalisi halkı vasıtalı vasıtasız *İstanbul*'a şikâyete başlamışlar. *İstanbul*'a gelenler İbşir Paşa'nın atının yularına yapışarak "Bu zalimi vilâyetimize sen musallat ettin" diye bağırmışlar ve sonra pâdişaha şikâyet ile kendisini 1065 H. / 1655 M. de *Şehrizor* (merkezi Kerkük) valiliği ile *Boğazhisarı* (Çanakkale boğazı) muhafazasına tayin etmişlerdir. Seydî Ahmed Paşa *Boğazhisar*'a karşı Venediklilerin taarruzlarında iyi iş görmüş vilâyetine dönüşünde mezaliminden dolayı halk kendisini şehre sokmamış; bunun üzerine *Karaman* beylerbeğiliğine tayin edilmişti. Fakat bu sırada İbşir Paşa'nın katline sebep olan Kürd Mehmed, İbşir'in adamı olan Seydî Ahmed Paşa'nın Abaza Hasan ile anlaştığını

[1] *Naîma Tarihi*, c. 5, s. 198. Katırcıoğlu *Larende* (Karaman)'de ölen bir sipahinin karısını kendi adamlarından birine istemiş ise de kadın varmamış. Bunun üzerine Katırcıoğlu kadını zorla alıp kendi adamına nikâhlamış. Halk *İstanbul*'a şikâyet etmiş, Vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa, gelenlere tatmin edici cevap vermemiş. Bunun üzerine Şeyhulislâm Ebu Said Efendi, vezir-i âzam'a niçin bu mezalimi ümmet-i Muhammed'in üzerinden kaldırmıyorsun deyince Gürcü Paşa da, "*Ol orospu oğlu için saklayıp müsamaha ederiz*" diyerek icabında Katırcıoğlu'nun İbşir Paşa'ya karşı kullanmak istediğini söylemiştir.

haber alınca pirelenip *Konya*'nın ileri gelenlerini toplayarak Seydî Ahmed Paşa'nın *Anadolu*'daki mezaliminden bahis ile onu *Konya*'ya sokmayacağını anlatarak kendisine yardım etmelerini istemiş ve aynı zamanda bu hususları arz için *Konya*'dan *İstanbul*'a da bir heyet göndermiştir.

Kürd Mehmed, halkı korumaktan ziyade kendi hayatını korumak için bu tertibatı aldıktan sonra üç bin kadar sipah ile *Konya*'ya kapanıp müdafaaya karar verdiği gibi Konyalılar ağzından Seydî Ahmed Paşa'ya, vilâyetimize gelmiyesin, seni istemezler diye haber gönderdi. Seydî Ahmed Paşa bunu duyunca :

— "Bire bu gidiler ne yabana söylerler; bana pâdişahın verdiği mansıbı zapt ettirmeziz demek ne herze yemektir? Hepsini kılıçtan geçiririm; bunlar Kürd Mehmed'in başının altındandır; Allah canımı almazsa onu bin parça edeyim" diye gelen adamı iade etti; derhal Abaza Hasan Ağa'ya haber gönderip kuvvet istedi; o da iki bin kadar tüfenkendaz yolladı. Seydî'nin maiyyetinde de üç bin kendi kuvveti vardı; Kürt Mehmed mağlûp olarak *Konya*'ya kapandı; hükûmet bunu haber alınca Karaman valiliğini Kör Hüseyin Paşa'ya verip Seydî Ahmed Paşa'yı *Halep* valiliğine nakleyledi ve derhal kalkıp gitmesi için bizzat pâdişah hatt-ı hümâyun gönderdi. Hükûmet Seydî Ahmed ile Abaza Hasan'ın ittifakını haber alır almaz yeni bir ısyanın önüne geçmek için Kürt Mehmed'i voyvodalıktan azl ile voyvodalığı Abaza Hasan'a vermiş, azlini haber alan Kürd Medmed memleketine gitmek istediğini söyliyerek *Konya*'dan çıkıp sapa yollardan *Haleb*'e varıp Seydî Ahmed Paşa aleyhinde tahrikâta başlamıştı.

Bu tarihte, yani 1065 senesi sonlarında (1655 ekim) *Halep* valiliğinde Kara Mustafa Paşa adında bir vezir bulunmakta idi; *Haleb*'in Seydi Paşa'ya verilmesi üzerine bu zat *İstanbul*'a döneceği sırada oraya gelen Kürd Mehmed'le görüşmüş, Kürd gerek buna ve gerek Halep ahalisine Seydî Ahmed Paşa'nın mezalimi hakkında birçok şeyler söyleyerek kendilerinin de aynı âkıbete uğrayacaklarını anlatmış ve *İstanbul*'a başvurulmasını tavsiye eylemiştir; bunun üzerine Halep ahalisi sabık valiye :

— "Biz Seydî Ahmed Paşa'yı istemeziz, gelirse size yardım ederiz" diye onu salıvermeyip Seydî Ahmed Paşa'nın

mütesellimini geri döndürdüler; aynı zamanda *İstanbul*'a mahzar gönderip "*Haleb*'in Seydî Ahmed Paşa gibi levendi çok ve kapısı harcına kifayet etmez bir vezirin masrafına tahammülü yoktur; valimizden hoşnuduz" diye muhalefetlerini bildirdiler; eski vali Mustafa Paşa îcabında müdafaa için *Haleb*'e kuvvet yolladı.

Seydî Ahmed Paşa, *Halep*'ten de istenmediğini duyunca Abaza Hasan'dan da kuvvet alarak gelip *Haleb*'i muhasara etti. Muhasara iki ay sürdü; şehir açlıktan çok bunaldı; hükûmet Seydî Ahmed Paşa'ya bir iki defa nasihat için müracaat ettiyse de dinlemedi; nihayet kendisi *Sivas* valiliğine naklolunarak *Halep* valiliğine Murtaza Paşa tayin olundu; Kehleli Ahmed Paşa vasıtasiyle Seydî Ahmed Paşa'ya yollanan hatt-ı hümâyunda :

— "Halep üzerinden kalkıp gidesin ve rızama muhalif harcketin bâdema duyulmasın" deniliyordu. Seydî Paşa, hatt-ı hümâyuna karşı itaat ederek *Halep* muhasarasını kaldırarak *Sivas*'a gitti.

Seydî Ahmed Paşa'nın iki vilâyet halkı tarafından kabul edilmemesine sebep olan Kürd Mehmed, *Haleb*'in düşmesi ihtimaline binaen oradan kaçarak *Trablus-Şam*'a gitti. Oradan bir sömbeki ile denize açılıp *İstanbul*'a kaçarken *Adana* sahillerinde yiyecek içecek tedarik ettiği sırada arkadaşlariyle beraber elde edilip öldürüldü.

Seydî Ahmed Paşa kalabalık maiyyetini doyurmak için âdeti üzere dört beş ay *Sivas* ve *Tokat* havalisini de vurup yağmalattı, envâ-i mezalim yaptı; Boğaz muhafazasına tayin olunup bazı mazul beylerbeyiler de yanında olduğu halde beş, altı bin *sarıca* ve *sekban* eşkıyasiyle *Sivas*'tan hareket etti; etrafı yağmalaya yağmalaya *Kütahya* taraflarına geldiği sırada *Silistire* eyâletine tayin edildi ve hayatına kasd edilmiyeceğine dair pâdişah, hükûmet ve ocaklı teminat verdiler. O da *İstanbul*'a geldi[1].

[1] Seydî Ahmed Paşa, bu kadar fenalık yaptıktan sonra kabahatinin afvını ümid etmediği halde basireti bağlanarak *İstanbul*'a gelmişti. Hattâ yanındaki adamlar "Ettiğimiz suç bağışlanacak mertebede değildir; bizim için *İstanbul*'a varmak kanaraya girmekle beraberdir" demişlerse de dinlememiştir (*Naîma Tarihi*, c. 6, s. 174).

Van hâdisesi

Yine bu sekiz senelik Anadolu olayları arasında hiç yoktan bir de Van hâdisesi çıkmıştır. 1061 H. / 1651 M. de Van valisi Mehmed Emin Paşa adında biri idi; bu zat mühim miktarda caize vermek suretiyle buraya tayin olunmuştu; Mehmed Emin Paşa, henüz verdiği caizeyi çıkarmadan azlolunarak yerine ocak ağalarından Bektaş Ağa tarafından kendisinden külliyetli rüşvet alınan İbrahim Paşa adında birisi tayin edilmişti; fakat halk bu sonraki valiyi kabul etmediklerinden *Van*'daki *yerli-kulu* askeriyle kapıkulu muhafızları arasında top, tüfenk muharebesi oldu. Hudut üzerinde cereyan eden bu tehlikeli durum nihayet Bitlis hâkiminin tavassutiyle bastırıldı; İbrahim Paşa idareyi ele aldı ve Mehmed Emin Paşa da kaçarak *İstanbul*'a geldi.

Basra vak'ası

Basra beylerbeğisi Efrasyaboğlu Ali Paşa'nın 1062 H. / 1652 M. de ölümü üzerine, yerine oğlu Hüseyin Paşa vali olmuştu. Bunun beylerbeğiliğini istemeyen amcaları Ahmed ve Fethi Beyler ve taraftarları Bağdad valisi Murtaza Paşa'ya külliyetli para vadiyle *Bağdad*'a Ahmed Bey'in tayinini istediler. Murtaza Paşa, para tamaına mebni kethüdasını askerle *Basra*'ya gönderdiyse de halk Hüseyin Paşa'ya taraftar olduklarından kethüda muvaffak olamadı, bunun üzerine Murtaza Paşa, vaziyeti Ahmed Bey'in lehine olarak *İstanbul*'a bildirdiğinden Ahmed Bey vali oldu ve beraberce hareket eden Murtaza Paşa bizzat *Basra*'ya giderek Ahmed Bey'i yerine oturttu.

Yeni vali Ahmed Paşa, Murtaza Paşa'ya vadettiği para ve hediyeleri fazlasiyle verdiyse de Murtaza Paşa buna kanaat etmedi. *Kapan hanı*'nda *Basra* ile alışveriş yapan tüccarlara ait bütün paraları istedi. Kendisine, bu paralarla eşyaların tüccarın olup bu handa emniyet altında bulunması dolayısiyle ticaretin revaçta olduğu ve kimsenin bu para ve eşyaya el süremiyeceği bildirildiyse de hırs ve tama'ı sönmeyen *Bağdad* valisi bu sözleri dinlemek istemedi. Hattâ bu halin bir ısyana sebep olacağı anlatıldı, yine ikna edilemedi ve arzusuna mâni olmak isteyen Ahmed Paşa ile Fethi Bey'i öldürttü. Çıkan ısyana Urbân da iştirak etti. Murtaza Paşa kendi eşyasından da mahrum olarak

canını kurtarıp Bağdad'a kaçtı; lâkin Bağdad halkı da kendisinden memnun olmadıkları için kapıları kapayıp şehre sokmadılar. Bunun üzerine azledilip *Halep* ahalisinin Seydî Ahmed Paşa'yı *Haleb*'e sokmamaları üzerine Murtaza Paşa *Halep* valisi oldu (1065 H. / 1655 ekim) Basra valiliği yine eski vali Hüseyin Paşa'ya verildi.

İşte yukarıdan beri hulâsa ettiğimiz *Anadolu* ve *Irak*'taki iç olaylar memlekette asayişin ne derecede bozuk olduğunu valilerin ve maiyyetlerindeki levend, sarıca ve sekbanların neler yaptıklarını göstermektedir. Bu belli başlı vak'alardan başka diğer eyalet ve sancaklarda da buna yakın hâdiseler varsa da nisbeten ehven olduğundan bahsedilmedi.

Siyasî olaylardan Osmanlı - Venedik mücadelesi

Hudut devletleriyle münasebetleri

Osmanlı devleti bu sekiz senelik (1648—1656) müddet zarfında *İran*, *Lehistan*, *Rus*, *Avusturya* ve *Venedik* gibi hemhudut devletlerden yalnız *Venedik* ile muharebe etmekte idi. *Hanya* kalesinin işgaliyle başlayan *Girit* işi uzun sürüp üzücü bir mahiyet almıştı. Kırım hanları ile olan hasmane münasebetler sebebiyle *İstanbul*'a gelen *Leh* ve *Rus* elçilerinin şikâyetleri hükûmeti müşkül duruma sokuyorsa da bu hal bu devletlerle olan münasebatı harbe kadar götürmüyordu; yine bu tarzda Lehlilerin Boğdan'daki entrikaları Rusların Don kazaklarını tahrikleri de karşılık olarak Osmanlı hükûmetinin şikâyetini mûcip oluyordu; diğer devletlerle elçiler gidip gelmekte ve dostça münasebat temadî ettirilmekte idi.

Girit meselesi

Malûm sebepten dolayı 1055 H. / 1645 M. de Girit seferi açılmış olup halen devam edip duruyordu; adanın merkezi olan *Kandiye* uzun mücadelelere rağmen hâlâ dayanmakta idi. *Girit*'in işgaline karşı *Venedikliler* de *Mora* ve *Bosna*'da faaliyete geçmişlerdi, nitekim *Hanya* muhasarası esnasında büyük bir Venedik donanması *Balyebadra*'ya taarruz ile asker çıkardılarsa da muvaffak olamayıp çekilmişlerdi; yine bu sıralarda adalarına lâzım olan zahireyi almak için *Zanta* ve *Kefalonya* adası gemicileri *Karlı-eli* sahiline hücum etmişlerse de epey telefat vererek kaçmağa mecbur olmuşlardı (1648).

Bosna taraflarında vaziyet Osmanlıların aleyhine idi; 1057 H. / 1647 M. de *Dalmaçya* taraflarına taarruza memur edilen Tekeli Mustafa Paşa fena halde mağlûp olduğundan *Venedikliler Kırka* sancağından mühim kale ve plangalar alarak ilerledikleri için tehlikeye düşen *Bosna-saray* halkı kendilerini müdafaaya kalkışmışlardı. Hudut üzerinde mühim bir kale ve sancak merkezi olan *Kilis*'in düşmesi Bosna taraflarındaki durumu zorlaştırdı; *Kilis*'in düşmesi *İstanbul*'a bildirilmiş fakat o sırada vezir-i âzam bulunan Hezarpâre Ahmed Paşa bunu ehemmiyetsiz göstermek isteyerek iki sancaklık yerin elden gitmesini Sultan İbrahim'den saklayarak bunu iki palanga (küçük kale) ile bir kilise olarak bildirmiştir; hattâ *Bosna*'daki fena durumu pâdişaha anlatan Rumeli beylerbeğisi Damat Fazlı Paşa bunu Sultan İbrahim'in huzurunda vezir-i âzamın yüzüne karşı da söylemiş ise de hükümdar yine vezir-i âzamın sözüne îtimat ederek Fazlı Paşa'yı *Azak* kalesi muhafızlığiyle *İstanbul*'dan çıkarmıştır (1648).

Girit seferi başlayalı dört sene olduğu halde Venedik balyozu (elçisi) serbest olarak *İstanbul*'da oturup bura ahvaline dair hükûmetine malûmat göndermekte idi. *Venedikliler*'e yardıma gelen Frenk donanmasından kaçarak Osmanlı hükûmetine iltica ile İslâmiyeti kabul eden Fransalı bir kaptan[1] Venedik *doç*'undan (cumhurbaşkanından) elçiye mektup geldiğini gizlice vezir-i âzama haber verip derhal çavuşlar gönderilerek elçinin masası mühürlenip gelen mektup tercüme ettirilmiştir.

Doç'un mektubunda Osmanlı donanmasının boğazdan çıkmasını geciktirdiğinden dolayı elçiye teşekkür olunmakta ve kendilerinin yetmiş gemi hazırlayıp bir kısmının Cezair donanmasının geleceği yola konup diğerlerinin de Osmanlı donanmasına karşı sevkedileceğini, sultanlar, musahipler ve iş başında olanlar vasıtasiyle ne suretle olursa olsun kendi donanmalarının boğaza varıp oradaki donanmayı değiştirinceye kadar Türk donanmasının dışarı çıkmasının yine geciktirilmesini ehemmiyetle tavsiye eyle-

1 Bu sırada düşman donanmasından namlı bir kaptan otuz kadar adamiyle kaçarak *Boğaz* muhafazasında bulunan Çatalbaş Mustafa Paşa'ya iltica ile islâmiyeti kabul etmiş ve maiyyetiyle *İstanbul*'a yollanarak kendisine tersane kaptanlığı verilmiştir (*Naîma tarihi*, c. 6, s. 175, sene 1066).

mekte idi. Mektupta beyan edildiğine göre Boğaz dışında bekleyen Venedik donanmasında askere hastalık gelerek mevcudu azalmıştı.

Doç'un mektubunun münderecatı malûm olunca hükûmet Venedik balyozunun mallarını musadere ederek kendisini *Rumelihisarı*'na hapsetmiş ve Venedik tercümanını da boğdurup denize attırmıştır (16 rebîulevvel 1059 / 1649 mart sonu).

1062 H. / 1652 M. de Hırvat Beyi Zerinoğlu Venedik kalyonundan Nove sahiline çıkarılan askerle beraber Zadre (Zara) kalesini amanla teslim aldıktan sonra *Mostar* üzerine yürümüş ise de büyük bir fedakârlık mukabilinde *Mostar* gençleri kendisini yüz geri etmişlerdir.

Yine 1652'de İngiliz elçisinin tavassutuyla *Venedik*'ten bir elçi istenerek sulh yapmağa teşebbüs edilmişti. Ertesi sene başında gelen elçi *Kandiye* şehri için cizye ve donanma için bir para teklif etmişse de *Kandiye* teslim edilmedikçe sulhe yanaşılmamıştı.

Hanya'nın zaptından îtibaren 1656 senesine kadar on bir senede *Girit*'e yardım için on üç defa Akdenize çıkarılan donanmadan yalnız 1064 H. / 1654 M. de Kara Murad Paşa kumandasiyle çıkan donanma Venedik donanmasına galebe edebilmiş diğerlerinde ya her iki taraf berabere kalmışlar veya bizimkiler mağlûp olmuşlardır. 1656'da Sarı Kenan Paşa'nın feci surette mağlûbiyeti *Bozca* ve *Limni* adalarının elden çıkmasını ve *İstanbul*'un tehlikeye düşmesini mûcip olmuştur.

Deli Hüseyin Paşa ve Girit Savaşı

Hüseyin Paşa'nın kısa tercüme-i hali

Hüseyin Paşa, Naîma Tarihi'ne göre *Bursa Yenişehir*'li ve Enderun Tarihi'ne nazaran da *Kastamonu*'lu bir Türk olup *zülüflü baltacı* olarak saraya girmiştir. *Zülüflü baltacılar*, sarayın hükümdar âilelerine mahsus harem kısmının odunlarını taşırlar ve kara hadım ağalarına da hizmet ederlerdi. Rivayete göre Baltacı Hüseyin bu ocakta acemi olarak hizmet ederken *İran*'dan gelen bir elçi, kurulmuş bir yay getirip: "Bu yayın kirişini çıkarıp yine kurmağa muktedir Osmanlılarda bazusu kuvvetli bir pehlivan

bulunur mu?" diye sormuş; *İstanbul*'da aranmış, bunu bozup kurmak değil kirişini bile oynatan henüz kimse bulunmamış; kızlar ağasının odasının duvarına asılan bu kurulmuş yay için bir pehlivan aranmakta imiş.

Baltacı Deli Hüseyin, kış münasebetiyle kızlar ağasının odasına odun taşırken duvarda asılı duran bu kurulu yayı görüp odanın tenhalığından istifade ile yayı duvardan alıp bir kaç defa çekip dururken "Ağa geliyor" denilince yayı karma karışık olarak yerine asmıştır.

Kızlar ağası odasına gelip yayı bozulmuş vaziyette görünce bunu kimin karıştırdığını sormuş; ağanın kethüdası da "Deli Hüseyin odaya odun getirdi; yayı görünce alıp bir kaç defa çekti ve sizin geldiğinizi duyunca kaçtı" demesi üzerine kızlar ağası memnun olmuş ve derhal Deli Hüseyin'i getirtip bir kaç defa çektirdikten sonra kethüdaya: "Bunu derhal iyice giydirin, pâdişaha götüreceğim" demiş. Hüseyin, pâdişahın huzurunda da yayı bir kaç defa çekmiş; bunu takdir eden IV. Murad İran elçisini davet ile Hüseyin'e yay çektirmiştir.

Deli Hüseyin, İran elçisinin yanında da bu yayı talim yayı gibi çekerken fazla kuvveti sebebiyle yayı parça parça edip bu parçaları elçinin önüne koyuverince pâdişah ve maiyyeti memnun ve elçi ise mahcup olmuştur[1]. Deli Hüseyin bu suretle hârikulâde bazu ve pençe kuvveti olan Sultan Murad'a intisap ve daha sonra imrahor ve pâdişahın musahibi olmuştur.

Deli Hüseyin bundan sonra Mısır beylerbeyliği ve kaptan paşalık edip *Bağdad* seferinde IV. Murad'ın maiyyetinde bulunmuştur. Sultan Murad'ın vefatı üzerine adamlarının her biri bir tarafa gönderilirken Hüseyin Paşa 1049 H. / 1639 M.de ikinci defa kaptan paşalığa tayin edilmişti. 1050 H. / 1640 M.de *Karadeniz*'e çıkan Deli Hüseyin Paşa Rus kazaklarının *şayka*'larından otuz kadarını alarak yüzaklığı göstermiş ve avdetinde *Silistre* veya *Özü* valiliğine naklolunmuştur.

Deli Hüseyin Paşa 1051 H. / 1641 M. de Azak kalesinin istirdadı için serasker tayin edildi; Kırım Hanı Bahadır Giray

[1] Son zamanlara kadar *Topkapı Sarayı*'nın zülüflü baltacılar ocağında, Deli Hüseyin Paşa'nın kırdığı yay olduğu söylenerek muhafaza edilen yay, şimdi sarayın Silâh müzesindedir.

da beraberdi. *İstanbul*'dan istenilen barut zamanında gelmediği için kale alınamadı. Hüseyin Paşa aynı sene sonunda *Bosna* valiliğine naklolunarak orada epey iş gördü ve sonra *Bağdad* valiliğine gönderildi; 1054 H. / 1644 M. de *Bağdad*'tan avdette Sultan İbrahim'in musahipleri arasına girmişken patavatsız sözleri sebebiyle bazılarını kırdığından aleyhdarlarının tesiriyle aynı senede *Budin* valiliğine tayin olundu[1].

Deli Hüseyin Paşa 1055 H. / 1645 M. de *Budin* valiliğinden alınarak *Girit*'e naklolunup *Hanya*'nın muhafazasına tayin edildi ve kendisine vezaret hasları ve Mora sancağı arpalık verildi. Karadan *Mora*'daki *Anapoli*'ye gelip on bir kıt'a bey gemileri, asker ve mühimmat ile aynı sene şevvalinin ikinci günü (21 kasım 1645) denize açıldıysa da fırtına sebebiyle tekrar *Anapoli*'ye döndü ve nihayet aynı sene zilhiccesinin onbirine (28 ocak 1646) müsait bir hava ile üç günde *Hanya*'ya geldi.

Hüseyin Paşa Hanya muhafızı

Hüseyin Paşa, 1056 H. / 1646 M. de Girit adasına geçtiği zaman vazifesi *Hanya* kalesi muhafızlığı idi. Koca adada yalnız bu kale Türklerin elinde bulunup adanın diğer şehir ve kaleleri Venediklilerde idi; ve ancak büyük kuvvet ve üstün bir donanma ile bu adada tutunabilmek mümkün olabilecekti; halbuki daha aşağıda görüleceği üzere üstün donanma yoktu, fakat bu gayretli ve azimli vezir, donanmamızın Venedik donanmasına galebe edememesi sebebiyle istediği asker, mühimmat ve cephânenin gelememesine ve gelenlerin de az olmasına rağmen bin müşkilâtla bütün yokluğa katlanarak askerin çıplak ve parasızlığına ve müteaddit defalar ayaklanmalarına bakmayarak yokluk içinde mücadelesine devam etti.

Hüseyin Paşa evvelâ 1056 muharrem / 1648 şubat'ta *Hanya*'nın kuzey-batısında ve sahilde bulunan *Kisamo* kalesini almakla işe başladı. Adanın Rum halkına güleryüz gösterdi; Venediklilerin sekiz bini Rum olmak üzere on sekiz bin kişilik bir kuv-

[1] Hüseyin Paşa, Sultan İbrahim'in huzurunda bulunduğu sırada pâdişahın nedimi Acem Mehmed ile lâtife ederken işi azıtarak Acem'e ağır sözler söylemesi ve aleyhdarlarının bunu fırsat bilerek kendisini *İstanbul*'dan uzaklaştırmağa muvaffak olduklarını Naîma yazmaktadır (c. 4, s. 111).

vetle *Hanya*'yı muhasara edeceklerini haber alarak *İstanbul*'a yazıp yardım istedi. Aynı zamanda *Suda* limanının dışına toprak sürüp *Hanya*'yı toptan muhafaza altına aldığı gibi *Hanya* etrafına hendek kazıp içerisini su ile doldurdu. *Suda* limanı tarafından yapılan çıkarmaya karşı bir kaç defa bizzat taarruza geçti. Hattâ kırk atlı ile gezerken *Tuzla* mevkiine kurulan pusudan üzerine çıkan düşmanı bu az mevcudiyle bozarak beş on kadarını bizzat eliyle öldürdükten sonra *Marko* ismindeki meşhur bir kaptanı da yıkıp bağlayarak *Hanya*'ya getirdi. Bu suretle Hüseyin Paşa'nın çok cesur ve fevkalâde kuvvetli olduğu Rumlar ve Frenkler arasında yayıldı ve aralarına korku saldı; hattâ ressamlar, Hüseyin Paşa'nın *Kaytas* adındaki atiyle resmini yaparak *Avrupa*'ya yolladılar. *Tuzla* müsademesinden kurtulanlar gemilerine kaçtılar; tutulan esirlerden düşman kuvvetlerinin *Kandiye*'de toplanıp sonra karadan ve denizden *Hanya*'yı saracakları tahakkuk etmişti.

Türk kuvvetleri arasında suvari için at yoktu. Hüseyin Paşa fütuhatını ilerletmek ve etraftan haber almak üzere bir atlı kuvveti teşkiline başladı. Evvelâ *Hanya* fâtihi Yusuf Paşa ile *Hanya*'ya getirilip yerli halka verilen yüz kadar atı geri aldığı gibi *Tuzla* savaşından aldığı atların da ilâvesiyle üçyüz kişilik bir suvari bölüğü kurdu.

Hüseyin Paşa 1056 cemaziyelevvel iptidalarında (1646 haziran) *Suda* limanının *Hanya* tarafındaki bir üssünü alıp tahrip etti. Bu sırada sabık Vezir-i âzam Sultanzâde Mehmed Paşa'nın serdarlığiyle istenilen asker ve donanma geldi ve bununla *Suda* limanı kuşatıldı. Hüseyin Paşa *Ebu-Koron* ve *Granbosa*'yı aldı.

Hüseyin Paşa'nın serdarlığı

Bu tarihe kadar *Hanya* muhafızı olan Deli Hüseyin Paşa, Serdar Sultanzâde Mehmed Paşa'nın 1056 cemaziyelâhırında (1646 temmuz) *Girit*'de vefatı üzerine ordu erkânının kararıyle serdarlığa seçildi ve keyfiyet *İstanbul*'a arzolunarak kendisine murassâ kılıç, iki hıl'at ve bir samur kürk ile serdarlık beratı yollandı (1056 şaban / 1646 eylül). Bunun üzerine Hüseyin Paşa *Hanya* muhafızlığına Sekbanbaşı Kara Murad Ağa'yı

(daha sonra vezir-i âzam olan Kara Murad Paşa) vekil bırakarak kendisi gelip kumandayı ele aldı. Bundan sonra muhasara edilmiş olan Retmo'nun doğusunda yani *Kandiye* ile *Retmo* arasındaki *Milopotamos* (Servi Hisarı) kalesi alınıp onu müteakip bir buçuk aydan beri muhasara edilmekte olan *Retmo* elde edildi (1646 kasım). Bu muvaffakıyetleri müteakip zaptedilen *Retmo*, *Kisamo*, *Ebu-koron*, *Milopotamos* kalelerine muhafız asker ve cephâne koyup sonra *Hanya*'ya döndü.

Kandiye'nin birinci muhasarası

Serdar Deli Hüseyin Paşa, adanın merkezi olan *Kandiye* muhasarasına karar vererek keyfiyeti *İstanbul*'a yazıp mühimmat, top ve asker ile donanmanın gelmesini bildirdi. Kendisi de karargâh ittihaz ettiği *Retmo*'ya gelip 1057 rebîulevvelde (1647 nisan) *Kandiye* muhasarasına çıktı.

Adanın merkezi olan *Kandiye*'nin bir tarafı deniz olup üç tarafı da derin hendekti. Deniz ve karadan muhafazası için iki metîn tabyesi ve yine karşı tarafında da her biri bir hisar kadar büyük beş tabyesi olup daha başka küçük tabyeler de vardı.

Hüseyin Paşa tertibâtını tamamladıktan sonra muhasara kumandanlığına Rumeli beylerbeğisi Hasan Paşa'yı tayin ile kendisi *Retmo*'ya döndü; bu sırada Kaptan-ı derya Fazlı Paşa ile gelen donanmadan bin beşyüz yeniçeri ile *Anadolu*'dan gelen asker çıkarıldı; *Kandiye* muhasarasında kullanılacak büyük topların karadan nakli pek müşkül olduğundan bunların donanma ile taşınması îcap ediyordu. Fakat *Kandiye* limanının Venedik gemileriyle dolu olması ve Osmanlı donanmasının da acele *İstanbul*'a çağrılması üzerine halka ve askere yollar açtırılıp toplar bin müşkülâtla kara yoluyla *Kandiye* önüne getirildi. Bu toplardan biri dokuz, ikisi yedişer ve üçü beşer okkalık gülle atmakta idiler. Sekiz yüz lâğımcı ile üçyüz topçuya ihtiyaç olduğu *İstanbul*'a bildirildi; daha sonra yine *Kandiye*'nin dağlık kısımlarına on *balyemez* topu daha gönderildi; Osmanlı donanmasının, Venedik donanmasına faik olmaması cihetiyle *Kandiye* deniz tarafından muhasara edilemediği için kale daimî surette hariçten yardım görüyordu; buna mukabil Venedik gemilerinin Boğaz dışında Osmanlı donanmasını dışarı çıkarmamak için beklemeleri sebebiyle Os-

manlı serdarı istediği asker ve harp levazımını alamıyordu; *bey gemileri*'yle *Anadolu* sahillerinden gelebilen cüz'î şey hiç hükmünde idi; asker çok sıkıntılı vaziyette harp ediyordu.

1057 rebîulâhırının yirmi altıncı gecesi (1647 haziran başları) düşmanın yaptığı hücum hareketi mühim telefat verdirilerek püskürtüldükten sonra kale daha sıkı muhasara altına alındığı gibi *Nazarta* denilen mevkie yerleştirilen toplar sayesinde limandaki düşman gemileri top ateşi altına alındı. Bunun üzerine kaledekiler kendilerine gelen imdat ve zahireyi kalenin liman tarafındaki duvarını delerek almağa başladılar.

1058 H. / 1648 M. de donanmanın Boğazdan çıkamadığı[1] haberi *bey gemileri* vasıtasiyle serdar tarafından haber alınınca teessür arttı. *İstanbul*'da saltanat tebeddülü olup ocak ağalarının tahakkümleri başlamış olduğundan *Girit* işi tavsamıştı; bundan dolayı *Kandiye*'nin zaptı gecikiyordu; bununla beraber Hüseyin Paşa'nın gayretiyle kale gibi iki mühim tabye alınmış ve kaleye de bir hücum yapılmış ise de muvaffak olunamamıştı.

Düşmana mütemadi asker, zahire ve cephâne gelmesine mukabil, Osmanlı kuvvetleri bir şey alamıyordu. Kış münasebetiyle asker siperden çıktı ise de tabye muharebesi devam ediyordu. Rumeli ve Anadolu zaim ve tımarlı sipahileri serdara gelip "Üç senedir adada mahbus kaldık, imdat gelmiyor" diye şikâyet ettilerse de Hüseyin Paşa onları tatmin ile vaziyeti *İstanbul*'a yazdı; bu sırada Venedik tarafından sulh için elçi geldi ise de esas maksat adanın teslimi olduğundan reddedildi ve tekrar siperlere girilerek muhasaraya devam olundu (1059 H. / 1649 M.).

Suda limanındaki *Balistre* kalesi denizden Kaptan-ı derya Voynuk Ahmed Paşa ve karadan Hüseyin Paşa taraflarından muhasara edilip alındı. Fakat *Suda* kalesi muhasarası esnasında kaleden atılan bir gülle ile Voynuk Ahmed Paşa'nın başı kopup şehid oldu. Donanma *Hanya*'da kalarak Serdar Hüseyin Paşa, donanma kumandanlığına Rumeli beğlerbeği vekili Bıyıklı Mustafa Paşa'yı inha ettiğinden bir müddet sonra

[1] Kaptan-ı derya Ammarzâde kumandasında olan donanmanın Boğazdan çıkamaması sebebiyle Ammarzâde katledilip yerine Voynuk Ahmed Paşa tayin edilmişti.

Kandiye'nin ikinci defa muhasarası esnasında emri geldi ve donanmayı alıp *İstanbul*'a götürdü.

Girit'teki askerin ısyana teşvik edilmesi

Rumeli beylerbeğisi vezir Zurnazen Mustafa Paşa, *Girit*'te Hüseyin Paşa'nın kumandası altında bulunmayı istemeyip bir ısyan çıkartarak serdarlığı elde etmeği kurmuştu. Seferlerde kim serdar olursa onun maiyyetinde eyâlet valilerinin defterhâneleri yani tımar ve zeamet defterleri serdarın emrinde bulunup hizmet edenlerin veya ceza görecek olanların defterlerine serdarın emriyle kalem yürütülürdü. Zurnazen Mustafa Paşa bu umumî kaideye muhalif olarak serdardan Rumeli eyaletinin defterhânesini istemişti; bunun üzerine Hüseyin Paşa bu isteğe kızarak :

— "Ben serdarım, mahlûlât ve tevcihât bana aittir; senin alâkan nedir? Edebinle otur" diye kendisine ihtarda bulunmuş ve bu yüzden araları açılmıştı. Hüseyin Paşa'ya karşı ses çıkaramayan Zurnazen el altından, düşen (yani inhilâl eden) mahlûlleri satıp müstahiklerine vermez diye Hüseyin Paşa aleyhine askeri kışkırttı. Bundan başka asker, "Bize lüzumu kadar kuvvet, cephâne ve lağımcı gelmezse siperlere girmeyiz" dedi; askerin bu muhalefetini Zurnazen ile Sekbanbaşı Mahmud Ağa derhal vesile yaptılar : "Serdarın küffar ile gizli sözü vardır" diye asker arasına bir söz bıraktılar; asker ertesi günü serdarın sarayına hücum ile kendisini öldürüp sarayı yakmak istedi; Hüseyin Paşa maiyyetine vurun diye izin verdiğinden iş alevlendi. Bir yeniçeri bizzat Hüseyin Paşa'yı öldürmek isteyerek üzerine saldırdığından Hüseyin Paşa bunu bir vuruşta ikiye ayırdı. Fakat ısyan eden asker paşanın sarayını yakıp eşyalarını yağmaladı. Ertesi günü düşman karşısında ısyan hareketinin vahametini anlayan Zurnazen ile sekbanbaşı, Hüseyin Paşa'nın yanına gelip askerle serdarı barıştırdılar; asker "kasım gününe kalır, fazla kalmayıp gideriz" dediklerinden vaziyet *İstanbul*'a yazıldı.

Serdar Hüseyin Paşa kendisine karşı yapılan muameleden son derece müteessir olmuştu. Askeri topladı; şahsına olan isnat ve iftirayı reddedip teessüründen ağlayarak :

— "Bire Allahtan utanmazlar, devlet şeref ve haysiyetini ve vezirlerin hürmet ve riayetini bilmezler; bu ettiğiniz edepsizlik

nedir? Ben pâdişah-ı islâmın vekili ve veziri ve cümlenizin serdarı değil miyim? Benim cürmüm ve kusurum nedir ki bu eziyet ve hakarete müstahik oldum? Kâfire şâtır gönderdi demişsiniz; tutulan şatırı getirin göreyim; bu kadar zamandır dîn-i mübîn uğruna mal ve canımla sâyu hizmet etmiş emekdar vezir iken böyle fena ve ağır töhmeti bana nasıl isnat ve iftira edersiniz? Allahtan korkmaz mısınız? A'day-ı dinime karşı şerefimi ayaklar altına aldınız; muhalif-i din olan milletlerden hiç bir zümre serdar ve zabitlerine bu resme ihanet ettikleri hiç duyulmuş mudur? Cümle malımı garet edip yine benden ulûfe istersiz; bu ne gûna insafsızlık ve edebsizliktir" demiştir.

Bu ısyanın muharriklerinden olan Sekbanbaşı Mahmud, işin vehametinden korkarak hem paşanın gönlünü almak ve hem de üzerindeki töhmeti silmek için serdarın ayağına kapanıp askerin bilmemezlik ve tehevvür ile bir iş yaptıklarını, şimdi pişman olduklarını ve af talep eylediklerini, hepsinin uğrunda can ve baş feda edeceklerine kefil olduğunu söylemiş, Hüseyin Paşa'nın ayaklarını öperek gönlünü almıştı. Bu sırada yeniçeriler de paşaya yardımcı olacaklarını taahhüd etmişlerdi.

Kandiye'nin ikinci muhasarası

Serdar Hüseyin Paşa'nın teessürü zâil olunca tekrar faaliyete geçti. Kaptan paşanın şehadeti sebebiyle derya beyleri denizden yardım teklifinde bulundular ve"Siz metrise girerseniz biz de denizden size yardım ederiz" dediler; bunun üzerine serdar askerin zabitlerini çağırarak :

— "Beni kâfirle müttehiddir dersiniz, siz kale almak isterseniz metrise hazır olun; kürekçi ve cenkçi yardımına muhtacız derseniz donanma gemilerinde olan kürekçiler dışarı çıkıp metrise beraber girerler ve gemiler de top nakline yardım ederler; bundan sonra özür ve bahane istemem" deyince sekbanbaşı ve diğer asker kumandanları muhalefet edemeyip sipere girmeğe muvafakat ettiler ve hep birden metris'e girildi. Düşmanın yaptığı hücum muvaffakıyetle tardedildi ve tabyeler tekrar ele geçti. Lâğım ve humbaralardan çok zayiat veriliyordu. Hattâ askeri ısyana tahrik etmiş olan Sekbanbaşı Mahmud Ağa, bir ayağını humbara kopardığından dolayı dört beş gün sonra öldü (1059 H. / 1649 M.).

Hüseyin Paşa'nın şöhretine hased

Serdar aleyhindeki propaganda *İstanbul*'a kadar gitmişti; *İstanbul*'dan gelen bir fermanda yeniçerilerden ve azaptan bin beşyüz kişinin *İstanbul*'a iadesi emrolunmuş ve yerlerine üç bin yeniçeri ve bin sipahi yazılmıştı; bu ferman ocak ağalarından Kör Hüseyin Ağa ile yollanmıştı. Serdar bu sırada bu kadar askerin metrisden çıkarılması diğerlerine de sirayet edeceğinden bahs ile tehirini istedi ise de fermana muhalefet edilemiyeceği söylendiğinden serdar bunu tatbike mecbur oldu. Fakat bu hal diğer askerlere de sirayet ederek bir gece elli birinci cemâat ortasının tamamı ve elli üçüncü cemâatin yarısı ve on dokuz ve otuz sekizinci bölüklerin efradı tamamen ve kırk birincinin de bir miktarı kaçmış olduklarından bunların orta zabitlerinden başka kimse kalmamıştı; fermanın tatbiki bu fena durumu meydana getirdiğinden serdarın bütün gayreti yeniden boşa gitmişti. Kör Hüseyin ocağa iade edilen askeri *İstanbul*'a götürdükten sonra sekbanbaşılık ile tekrar *Girid*'e geldi.

Serdar Hüseyin Paşa'nın şöhreti her tarafta çalkandığından ocak ağaları buna hased edip bir vesile ile kendisini bertaraf etmek istiyorlardı; bu hususta Vezir-i âzam Kara Murad Paşa'yı da ikna etmişlerdi. Fakat Murad Paşa derhal serdar aleyhine harekete geçmedi. Serdarı *Girid*'de sekbanbaşı iken tanıyan ve maiyyetinde bulunan vezir-i âzam, *Girid*'deki askerî kumandanlara mektuplar göndererek Hüseyin Paşa'nın askere eziyet edip etmediğini, mahlûl olan zeamet ve tımarları müstahiklere verip vermediğini, *Kandiye*'nin zaptında tekâsül edip etmediğini ve askerin ısyanı sebebinin onun sû-i tedbirinden ileri gelip gelmediğini sormuş; eğer vâki ise sicil ve hüccet edip gönderiniz demişti.

Serdar Hüseyin Paşa bu mektupların münderecatına vâkıf olmuş, hizmetinin takdir edilmediğine teessüf etmiş, yeniçerilerin *Girid*'deki ağa ve zabitlerini Rumeli, Anadolu beylerbeği ve sancakbeyleriyle alay beylerini davet ederek vaziyeti hepsine bildirdikten sonra :

— "Baka, ihtiyarlar ve gaza yoldaşları; benim sây u hizmette kusurum ve müstahik olmayana dirlik tevcih eylediğim var ise söylen; hak kelâmı ne ise diriğ etmeyin; dünya ve ahrette sizden de şehadet isterim" deyince hepsi birden :

— "Bizim bu adada üç dört senedir bulunmamız sizin görüp gözetmeniz sayesindedir. İllâ bu makule bir büyük kale muhasarasına iki, üç sene yaz ve kış oturup mütemadî surette harbe tahammül ne mümkündür? Biz sizden her veçhile hoşnuduz ve zerre kadar incindiğimiz yoktur. Düşen mahlûlleri kılıç ehli olanlara verip müstahik olmayanlara vermediniz, kale hususunda kusur etmediniz. Aramızda zuhur eden lâyıksız hareket dört seneden beri çekilen muhasara sıkıntısına tahammül edilemediğinden ve bıçak kemiğe dayandığındandır. Hakikat-i hal ne ise arzederiz" diye cevap verdiklerinden bu hususta tertip edilen mahzar ve hüccet *İstanbul*'a yollandı.

Girit ordugâhının bu hususdaki şehadeti Hüseyin Paşa aleyhdarlarını sükûta mecbur etti. Yoksa kendisine sû-i kasd muhakkaktı. 1059 şevvalinde (1649 ekim) gelen bir hatt-ı hümâyunla *Kandiye* muhasarasına ihtimam olunarak bir adım geri çekilinmemesi tavsiye olunuyor ve külliyetli asker yollanacağı bildiriliyordu. Fakat dört beş bin dinç asker gönderileceği lâfta kalıp ancak üçyüz yeniçeri, yetmiş seksen kadar sipah yani suvari gelmiş ve bu hal hem serdarı ve hem askeri yese düşürmüştü. *Kandiye* kumandanı gönderilen askerin dört yüz kişi bile olmadığını Sakız hıristiyanları vasıtasiyle haber aldığından müsterih olarak kaleden pervasızca çıkıp taarruz eylemekte idi.

Serdar Hüseyin Paşa *Kandiye* kalesine karşı iki, üç yerde kale bina edip yeni gelen askeri o kalelere koyup eski askere izin verirdi.

Serdar Hüseyin Paşa'nın mühim bir başarısı

1060 senesi şaban ayında (1650 ağustos) Türkler tarafından esir edilen General oğluyla Venediklilerin esir ettikleri *Ayamavra* beyinin mübadelesini ve diğer esirlerin de üçer yüz kuruş verilmek suretiyle serbest bırakılmalarını görüşmek üzere *Kandiye* kalesinden bir heyet gelmişti. Zâhirî vazifesi bu olan hey'etin asıl maksadı vaziyeti tecessüs ederek ona göre taarruza geçmekti. Serdar Hüseyin Paşa, bu hey'eti merasimle kabul ederek tekliflerini dinledikten sonra :

— "Biz ceneral oğlunu salıvermeyiz; *Ayamavra* beyinin de salıverilmesi kat'iyyen muradımız değildir. Bizden esir olanlardan dolayı hatırımız kırılmaz. Zira biz buraya Allah için gaza niyetine gelmişiz; şehid ve esir olanların ecirleri Allah üzerindedir; eğer kaleyi teslim ile adadan tamamen el çekerseniz size aman verip yerlerinize götürürüz; başka türlü anlaşmak mümkün değildir" sözleriyle onları geri döndürdü.

Bundan sonra bir gece orduya baskın yapmak üzere hazırlanan Venedik plânı elinde olarak baskın gecesi kaçıp serdara iltica eden biri tarafından vaziyet haber verildiğinden Hüseyin Paşa ona göre hazırlandı; serdar askeri iki bölük edip sağa ve sola ayırdı ve asıl kuvvetlerin bulundukları yeri boş bıraktı. Gece düşman bu boşluğa hücum ederek Türk kuvvetlerinin arasına düşürüldü ve gerilerini de Hüseyin Paşa çevirdi. Kalenin iki kapısından çıkan düşman kuvveti on bin kadardı. Pusudan çıkan Hüseyin Paşa ile sekban başı iki ateş arasında kalan Kandiye kuvvetlerini üçyüzü hariç olmak üzere tamamen imha ettiler; Hüseyin Paşa düşman kellesinden kule yaparak bu büyük muvaffakıyeti düşmanlarına gösterdi (16 şaban 1060 / 14 ağustos 1650).

Hüseyin Paşa yalnız *Kandiye* muhasarasiyle meşgul olmayıp sevkettiği bölükler vasıtasiyle adanın diğer yerlerindeki ufak kale ve palangaları da alıyordu; fakat asıl iş adanın merkezi olan *Kandiye* kalesi idi; halbuki ne istenilen asker ve ne harp levazımı ve hattâ askerin ulûfesi yarı yarıya olsun gönderilemiyordu; bu yüzden Girit işi uzuyor ve buna mukabil düşman daimî surette takviye kıt'aları alıyordu.

Bu haller dolayısiyle 1066 H. / 1656 M. senesinde *Kandiye* muhasarasındaki askerler tarafından hükûmete gönderilen feryadnâmede: "Bu tarafın ahvali perişandır; kuvvet azdır, maaşımızı vakit ve zamaniyle alamadığımızdan durumumuz fenadır, düşmandan kale almak değil alınanları da muhafaza etmeğe kuvvet ve kudretimiz kalmamıştır; eğer bu yıl vezir-i âzam umum yeniçeri ve sipah ile gelirse ada tamamen alınır, aksi takdirde muhafaza dan el çekerek aman ile kaleleri düşmana teslim edeceğiz" deniliyordu.

Bu kat'î müracaat üzerine pâdişah huzuriyle üç gün mütemadi görüşüldü. Herkes bir türlü söyleyip işi uzattılar; geceleri vezirlerin konaklarındaki görüşmelerden de esaslı bir netice hasıl olmadı; en son eski Vezir-i âzam Siyavüş Paşa'nın serdarlıkla *Girid*'e gidip Hüseyin Paşa'nın da kaptan-ı deryalığına karar verildi; fakat bu da hâdiseler sebebiyle fi'le çıkamadı.

Hüseyin Paşa'nın sadarete daveti

Yine 1656 senesinde Vezir-i âzam Malatyalı Süleyman Paşa'nın azli tekarrür edince yerine Girid serdarı Hüseyin Paşa'nın getirilmesine karar verilerek kapıcılar kethüdası vasıtasiyle mühr-i hümayun gönderildi ve Hüseyin Paşa gelinceye kadar sadaret kaymakamlığına Zurnazen Mustafa Paşa tayin edildi. Fakat aralarındaki malûm hâdise sebebiyle Hüseyin Paşa'dan korkan Mustafa Paşa, bir yolunu bulup kendisini vezir-i âzamlığa tayin ettirdi ise de bu sırada çıkan meşhur Çınar Vak'ası yüzünden dört saat sonra ısyan eden askerin kendisini istememeleri sebebiyle azlolunarak yerine Siyavüş Paşa ikinci defa vezir-i âzam oldu.

Girit'teki tehlikeli durum

Bu sene de *Girid* işi büsbütün fenalaşmıştır. Çünkü şöyle böyle *Girid*'e asker ve mühimmat götürmekte olan Kenan Paşa kumandasındaki donanmamız, boğaz önünde pek feci surette mağlûp olmuş evvelâ *Bozcaada* ve sonra da *Limni* adası elden çıkmıştı. Böylece, değil Girid'e yardım, *İstanbul*'un müdafaa vaziyeti bile zorlaşmış ve bir panik başlamıştı.

Osmanlı donanmasının yenilmesinden artık *Girit*'e yardım yapılamıyacağından dolayı cesaretlenen *Kandiye* kalesindeki Venedik kuvvetleri aldıkları yirmi bin kişilik bir yardımla kara ve denizden ansızın taarruza geçmiştler. Fakat gazi serdarın bizzat mukavemeti ve bilhassa meşhur Katırcıoğlu Mehmed Paşa'nın fevkalâde cesaret ve manevrası sayesinde dört beş saat süren muharebede düşman yarı kuvvetini kaybederek kaleye çekilmiştir (1067 rebîulâhır / 1657 ocak). Bu muvaffakıyetten beş buçuk ay evvel sadr-ı âzam değişerek Boynueğri Mehmed Paşa'nın yerine Köprülü Mehmed Paşa vezir-i âzam olmuştu.

Köprülü'nün Hüseyin Paşa'yı istirkabı

Serdar Deli Hüseyin Paşa gibi şöhret sahibi bir veziri, yeni Vezir-i âzam Köprülü Mehmed Paşa istirkap ediyordu; serdarın *Girid*'de yokluk içindeki başarıları, *Kandiye* kalesinden başka hemen bütün adayı elde etmesi ve bundan dolayı Sultan Mehmed'in kendisine temayülü sebebiyle iki defa onu vezir-i âzam yapmak istemesi gibi haller Koca Köprülüyü kıskandırmış ve bu hal Hüseyin Paşa için bir tehlike teşkil etmişti.

Köprülü Mehmed Paşa ilk muvaffakıyetlerini müteakip şöhretine hased ederek sadarete getirilmesinden korkduğu Hüseyin Paşa'nın hakkından gelmek isteyerek 28 recep 1068'de (1 mayıs 1658) serdarlıktan azledip katletmek üzere bostancı hasekisi İbrahim Ağa vasıtasiyle o sırada pâdişahın bulunduğu *Edirne*'ye davet ile yerine İstanbul kaymakamı Kör Hüseyin Paşa'yı tayin ettirdi.

Köprülü, Deli Hüseyin Paşa'nın mezalimini pâdişaha arzederek bu kadar senede bu kadar bin akçe ve mühimmat gönderildi; kendisi para biriktirmekle meşgul olup bir iş görmedi ve daha buna benzer aleyhinde epi veriştirip tarihî hakikatlere aykırı olan sözlerle genç hükümdarı Hüseyin Paşa aleyhine tahrik etti. Fakat Hüseyin Paşa baltacılıktan çıkma olduğu için gerek Dar-üs-saâde ağası Solak Mehmed Ağa'nın – ki Köprülü onu oğulluğu olarak kabul etmişti – ve gerek Reis-ül-küttap Şamîzâde ile valide sultanın müdahaleleleriyle Hüseyin Paşa ölümden kurtuldu; hattâ bunlar :

— "Bu kadar zamandır Girit gibi bir cezirede hizmeti sebk eden namdar bir vezir ne töhmetle katlolunsun? Katli mûcip bir töhmeti varsa fetva alınıp öyle hakkından gelinsin" diye Hüseyin Paşa'yı müdafaa eylediler. Köprülü ayak basıp "Zâlimdir" dedi ise de müdafaa edenler :

— "Şikâyetçileri yok, böyle hafif sebeplerle öldürülse halk gareze hamlederler; hakkında söylenen sözler isbat olunmak lâzım olup sabit olursa fetva alınmak icap eder" diye Köprülü'nün sözlerini reddettiler.

Köprülü Mehmed Paşa dediğini yaptırmak isteyerek Şeyhulislâm Bolulu Mustafa Efendi'den Hüseyin Paşa'nın katli hakkında fetva istedi ise de o da katli mûcip bir suçu

olmadığını Şemizâde Mehmed Efendi vasıtasiyle ve gayet tatlı dil ile vezir-i âzama bildirildi ve böyle namdar bir vezirin katlinde mahzurlar vardır; kendisine bir mansıb verilsin şiddeti sebebiyle bir zulüm yapar ve şikâyetçileri gelerek katlolunur diye tavsiyede bulundu. Köprülü Mehmed Paşa Şeyhulislâmın itirazlarını mimlemekle beraber tavsiyesini kabul etti.

Hüseyin Paşa'nın son memuriyetleri

1068 şevval (1658 temmuz)'de Hüseyin Paşa *Edirne*'ye gelip pâdişah tarafından kabul olunarak kaptan-ı deryalığa tayin edildi. Köprülü, bunun deryabeyleri ve adalardan para almak sevdasına düşerek bu suretle hakkından geleceğini tahmin etmişti. Halbuki Hüseyin Paşa'ya arka olan dâr-üs-saâde ağasiyle diğer kapı yoldaşları kendisine gizlice haber gönderip "Olmaya ki, derya beylerinden, tersaneden ve adadan bir şey alasın, bin canın olsa birini kurtaramazsın" diye vezir-i âzamın, aleyhindeki kasdını bildirdiler.

Filhakika Hüseyin Paşa böyle bir hale teşebbüs etmediği gibi hattâ derya beylerinin âdet üzere veregeldikleri, köle, saat, çuha, kumaş, ehram makulesi mutad olan hediyeleri de almadı. Köprülü bu tertibinde muvaffak olamayınca 1069 rebîulevvel / 1658 kasımda Hüseyin Paşa'yı kaptanlıktan alarak Rumeli beylerbeyiliğine nakleyledi.

Hüseyin Paşa kaptanlığında *Girid*'de tedarik ettiği para ile idare olundu; Rumeli'ye nakledildikten sonra parası tükendiğinden maiyyetindeki levendlerin ulûfesiyle diğer bazı masarifine medar olmak üzere zahire baha namiyle zenginlerden bir miktar para toplaması ve onları sıkıştırması sebebiyle vezir-i âzamın eline fırsat geçti. Rivayete göre Köprülü Mehmed Paşa *Filibe* Kadısı Süleyman Efendi'ye gizlice adam gönderip Hüseyin Paşa'nın mezalimi var ise arz-ı mahzarla şikâyetçilerinin *İstanbul*'a gönderilmesini yazmış ve o da göndermişti.

Hüseyin Paşa'nın katli

Abaza Hasan Paşa ısyanını bertaraf eden Köprülü Mehmed Paşa artık tamamen serbest kalarak Hüseyin Paşa'nın hakkından gelmeğe karar verdi ve onu tatlı dilli ve iltifatı havi bir emirle *İstanbul*'a davet etti, geldiği zaman güler yüz gösterip kürk giydirdi

ve o gece pâdişahı görüp Hüseyin Paşa aleyhindeki şikâyet mahzarlarını arz ile katline müsaade aldı. Ertesi günü saraya davet edilen Hüseyin Paşa'ya Sultan Mehmed: On beş sene *Girit*'te serdar olup her sene hazineden giden bu kadar bin kesenin onda birini mahalline sarfetmediğinden, hizmetin muattal kaldığından, *Kandiye*'nin alınması pek yakın iken ihmal ve müsamaha ettiğinden ve emekdarlığına binaen, kendisi hakkında takibat yapılmayıp şimdi de Rumelinde celb-i mâle başladığından dolayı kendisine itab edince; Hüseyin Paşa kendisini müdafaa edebilecek talâkati olmadığı için bu ithamlar karşısında :

— "Bana edenleri Allaha havale eyledim; beni çoktan öldürtmek isterlerdi; bu arz-ı mahzarları ısmarlayıp getirttiler" diye Köprülü'nün tertibatını îma ettiyse de dinlenmeyip hapsolunmak üzere *Yedikule*'ye gönderildi. Kendisini kurtarmak isteyenlerin ricaları fayda vermedi; hapsinden iki gün sonra boğulmak suretiyle öldürüldü (3 rebiulâhır 1069 ve 1658 aralık). Kabri *Yedikule*'de Yaldızlıkapı (Mücevherkapı) bahçesindedir. III. Ahmed'in kızı Saliha Sultan'ın ilk zevci Sarı Mustafa Paşa bunun oğludur; *Hanya*, *Retmo* ve *İmadiye*'de cami ve mektepleri vardır. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, *Kandiye*'yi aldıktan sonra camie tahvil ettirdiği müteaddit kiliselerden birini de Deli Hüseyin Paşa adına camie çevirmek kadirşinaslığında bulunmuştur.

Şehadeti münasebetiyle Deli Hüseyin Paşa ağzından bir türkü

Benimle Girit'te olan gaziler
Bu imiş alnımda yazılan yazı
Cenk içinde uyanırım ben böyle
Bin yedi yüz küffar kestim elimle
Ben gittim hünkârım sen binler yaşa
Birgün lâzım olur Hüseyin Paşa
Uğrarsa kabrime eğer yolunuz
Şehitler, gaziler kaldım yalunuz
Elveda gaziler unutman bizi
Elveda gaziler unutman bizi
Şehitlik isterdim kendi dilimle
Elveda gaziler unutman bizi
Devlete hiyanet etmedim hâşâ
Elveda gaziler unutman bizi
Hüseyin Paşa'ya fatiha kılınız
Elveda gaziler unutman bizi.

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

SOFİYYE RİCALİ VE KADI-ZÂDELİLER

Türkiye'deki tarikatler hakkında bir icmal

XV. yüzyıl ortalarından îtibaren tasavvuf cereyanları

Osmanlı tarihinin birinci cildinde ondördüncü yüzyılın ikinci yarısından onbeşinci yüzyılın ortalarına kadar Osmanlılar zamanındaki tasavvuf cereyanlarından bahsetmiştik. Onbeşinci yüzyıldan îtibaren bilhassa tedrisî tasavvuf dediğimiz ilmî tasavvuf daha kuvvetli olarak yayılmağa başlamış, hududun genişlemesi nisbetinde muhtelif tarikat zümreleri Osmanlı memleketlerinde yer alarak âyîn ve tarikatlerini neşretmeğe başlamışlardır.

Onbeşinci yüzyılın ikinci yarısından onaltıncı yüzyıl ortalarına kadar *Ankara*'lı Hacı Bayram-ı Velî halifelerinden Ak Şemseddin namiyle maruf Mehmed bin Hamza ile *Vefa* mahlâsiyle meşhur *Konya*'lı Şeyh Muslihüddin Mustafa ve Çelebi Halife denilen Cemalüddin Aksarayî, Sünbül Sinan, Merkez Muslihüddin, İbrahim Gülşenî, Ümmî Sinan, Şaban-ı Velî gibi muhtelif tarikat erbabı olan ârif zatlar kendi tarikatlerini neşrederlerken bu tarikatlerden herhangi birisine intisap ederek vahdet-i vücut felsefesini neşreden Melâmiyye ricali de görülmektedir.

Osmanlı memleketlerindeki bu bir asırlık fikrî hayat – adedi mahdut bazı âlimler müstesna olarak – daha sonraki onyedinci yüzyıla nisbetle serbest olduğu için tarikat erbabının neşriyatına karşı iki taraf arasındaki münakaşa fikir ihtilâfından ibaret kalmakta idi; zaten tarikatleri doğuran sebeplerden birisi de meşrep, meslek ve düşünceler arasındaki fikir ihtilâfları olduğundan buralara intisap edenler de yine aynı meslek ve meşrepteki insanlardı.

Onbeşinci yüzyıl ortalariyle onaltıncı yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı ülkelerinde en çok yayılan tarikat *Şirvanlı* Şeyh Yahya'ya mensup *Halvetiye* tarikati olup Sünbüliyye, Gülşeniyye, Şemsiyye ve Ahmediyye ve saire gibi muhtelif kollar halinde genişleyerek devam etmiştir[1]. Mevlâna Celâlüddin Rumî'ye mensup olan *Mevlevîlik* ondördüncü asrın ilk yarısından îtibaren *Anadolu*'da yayılmağa başlayıp Osmanlı devletinin kuruluşundan sonra onun hudutları içinde de yayılmıştır.

Osmanlı memleketlerinde ilk yayılan tarikatlerden *Nûrbahşiyye* tarikati[2], Yıldırım Bayezid'e damat olan Emîr Sultan denilen Şemseddin Mehmed bin Ali El-Hasan El-Buharî vasıtasiyle *Bursa*'da kurulmuş ise de kendisinden sonra çok devam etmemiş ve iki nesil sonra münkariz olmuştur.

Bundan başka Hacı Bayram Velî'ye mensup *Bayramiyye* tarikati de bilhassa *Melâmiyye*, *Şemsiyye*, *Celvetiyye* olarak müteaddit kollar ve o kollarda bir takım şubelere ayrılmak suretinde devam etmiştir. Bunlardan sonra Osmanlı hudutlarının *Basra*, *Mısır* taraflarına kadar genişlemesi *Irak*, *Suriye* ve *Mısır*'da intişar etmiş olan tarikatlerin de *Anadolu* ve *Rumeli*'de yayılmalarını mucip olmuştur ki *Kadirî*, *Rifaî* tarikatleri bunun önünde gelmektedir[3].

[1] *Halvetiyye* tarikatinin kurucusu Şeyh Ömer Ekmeleddin olup bir çok yerlere halife göndermek suretiyle bu tarikati her tarafa yayan pîr-i sâni yani bu tarikatin ikinci pîri sayılan Seyyid Yahyay-i Şirvanî (vefatı 869 H./1464 M.) dir. Osmanlı memleketlerinde *Halvetiyye* tarikati Şirvanî'nin Pîr Mehmed Erzincanî, Ömer Ruşenî, Alâüddin Rumî ve Habib Karamanî vasıtalariyle yayılmıştır. *İstanbul*'da Koca Msutafa Paşa'nın yaptırdığı tekke Pîr Mehmed Erzincanî halifesi Cemalüddin Aksarayî için yapılıp daha sonra buraya Sünbül Sinan Efendi şeyh olmuştur.

[2] *Nûr bahşiyye* tarikati Necmeddin Kübra'ya (vefatı 618 H. / 1221 M.) mensup *Kübreviyye* tarikatinin bir şubesidir.

[3] *Rifaiyye* ve *Kadiriye* tarikatleri daha on dördüncü asır sonlariyle onbeşinci asrın ilk yarısında *Anadolu*'da vardı. Bizim metindeki mütaleamız bu tarikatlerin onaltıncı asrın sonlarında bile diğer tarikatlere nazaran inkişaf edememeleridir. *Kadirîlik* Eşref-i Rumî (Abdullah-ı Rumî) ile Osmanlı ülkesine girmiş fakat diğerleri gibi süratle yayılamıyarak ancak onyedinci yüzyılda *Tosya*'lı İsmail Rumî'den (vefatı 1041 H. / 1631 M.) itibaren taammüme başlamıştır.

Bu muhtelif tarikat zümrelerinin şeyhleri bulundukları şehir ve kasabalarda ve devlet merkezinde hükûmet işlerine karışmayarak kendi âlemlerinde zikr, sohbet ve bazılarına verilen büyük camilerin kürsü şeyhlikleriyle ve va'z ve nasihatle halkın irşadiyle uğraşırlardı. Bu asırlarda gelen şeyhlerin hemen hepsi hem şer'î ve hem tasavvufî ilimlerde malûmat sahibi oldukları gibi aralarında şair, musikişinas olanlar da vardı.

Ak Şemseddin Mehmed bin Hamza

Hacı Bayram Velî halifelerinden olan bu zat *İstanbul* fethinde bulunarak pâdişahı bu fethe teşvik etmiştir. Daha sonra memleketi olan *Göynük*'e çekilen Ak Şemseddin 863 H. / 1459 M. de orada vefat etmiştir. *Bayramiyye* tarikati şubelerinden *Şemsiyye* tarikatı buna mensuptur. Ak Şemseddin'in tasavvuftan رسالهٔ نور *(Risale-i nûr)*, حل مشکلات *(Hall-i müşkilât)*, ve *Maddet-ül-Hayat* ismiyle de tıbtan bazı tecrübeleri havi eseri vardır.

Muslihuddin Vefa

Fatih ve II. Bayezid devirlerinde Konyalı Şeyh Muslihuddin Vefa'nın *İstanbul*'da hâlâ ismine mensup mahallesindeki tekkesi münevverlerin toplandığı bir yerdi. Kendisi Zeyneddin Hâfî'ye mensup *Zeyniyye* tarikatinden olup *Bursa*'da medfun Abdüllatif Makdesî'den (Vefatı 856 H. / 1452 M.) hilâfet almıştır. Şeyh Vefa tekkesi تضرعات *(Tezarruat)* sahibi Sinan Paşa ile Molla Lütfi, Bursalı Hocazâde, Zenbilli Ali Efendi, Şair *Balıkesirli* Zâtî ve sair münevverler buranın müdavimi idiler; zamanında büyük bir hürmete mazhar olan Şeyh Vefa, 896 H. / 1491 M. de vefat ettiği vakit cenaze namazında bizzat II. Bayezid de bulunmuş ve kefenini açarak yüzünü öpmüştür. اوراد وفا *(Evrad-ı Vefa)*, مقام سلوك *(Makam-ı sülûk)*, ساز عرفان *(Sâz-ı irfan)* ve kozmografyadan *İstanbul*'un tûl ve arzına göre tertip ettiği *Ruznâme-i Vefa* isimli eserleri vardır.

Osmanlı memleketlerinde tarikatlerini neşreden Halvetiyye büyükleri

Bunlardan birincisi Çelebi Halife diye şöhret bulan Cemalüddin Halvetî[1] ile Cemaleddin İshak Karamanî[2] ve *Sünbüliyye* tarikati pîri Sinanüddin Sünbül Sinan[3] ve *Halvetiyye*'nin *Gülşeniyye* şubesini kuran *Diyarbakırlı* İbrahim Gülşenî[4] ve *Sinaniyye* şubesi kurucusu İbrahim Ümmi Sinan[5] ve bunun halifesi Seyid Seyfullah[6] onaltıncı asırda gelmiş olan Halvetiyye tarikati ulularından idiler.

[1] Cemal-i Halvetî aslen *Karaman*'lı bir ailedendir. Yahyay-i Şirvanî'nin halifesi Erzincanlı Pîr Mehmed'den hilâfet almış ve *Amasya*'da bulunurken II. Bayezid'in cülûsu üzerine *İstanbul*'a gelmiş ve sonrza Hicaz'a gitmiştir. Yirmiden fazla ilmî eseri vardır. Vefatı 899 veya 912 hicret senesinde (1494 veya 1506)'dir.

[2] Bu da *Karaman*'lı olup *Habib-i Karamanî*'nin halifesidir; vezir-i âzam Pirî Mehmed Paşa'nın *İstanbul*'da yaptırdığı tekkesinde şeyhlik etmiştir. Vefatı 923 H. / 1517 M. de ve kabri Haliçteki *Sütlüce*'dedir; müteaddit eserlerinden biri olan Vahdet-i Vücud risalesi esbak Şeyhulislâm Musa Kâzım Efendi tarafından tercüme olunmuştur.

[3] Sünbül Sinan Efendi *Merzifon*'ludur; hem zâhir, hem bâtın ilimlerinde âlimdir. Çelebi Halife, yani Cemaleddin Halvetî'den hilâfet alıp şeyhine damat olmuştur. Şeyhinin hacda vefatı üzerine yerine Koca Mustafa Paşa tekkesine şeyh olmuş ve vefatı tarihi olan 936 H./1529 M. senesine kadar şeyhlik etmiştir. Tasavvufî üç beyti:

Ezelden aşk oduna yâna geldim — *Anın çün tâ ebed mestâne geldim.*
Saray-ı vahdet olmuşken makamım — *Bu keseret âlemin seyrâne geldim.*
Çü birdir Sünbülî mârufü ârif — *Edip dâva deme irfâna geldim.*

[4] Diyarbakırlı olan İbrahim Gülşenî, *Aydın*'lı Ömer Ruşenî halifelerinden olup Mesnevîye nazire olarak *Ma'nevî* ismiyle farsca manzum kırk bin beyitlik bir eseri vardır. Bundan başka arifâne risaleleri de görülüyor. Gülşenî 940 şevval H. / 1534 nisan M. senesinde *Mısır*'da vefat etmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın vezir-i âzamı meşhur İbrahim Paşa bunun hakkında bazı münasebetsiz isnadlarda bulunarak kendisini *İstanbul*'a getirtmiştir. Bunun üzerine pâdişahın emriyle iptida İbn-i Kemal bununla görüşmüş zâhir ve bâtındaki ilim ve irfanına hayran kalıp keyfiyeti pâdişaha arzetmiş ve sonra bizzat Sultan Süleyman tarafından kabul olunarak kendisine karşı yapılan hatadan dolayı özür dilemiştir (*Âlî tarihi*, basılmamış ikinci cilt, varak 9 ve 10).

[5] İbrahim Ümmî Sinan *Bursa*'lı veya *Pizren*'lidir. Babasının adı Abdurrahman olup *İstanbul*'da tahsil görmüş, *Konya*'ya giderek Habib Karamanî'ye intisap eylemiş, sonra Halvetiyye tarikatinin orta kolunu kuran Yiğitbaşı Şeyh Ahmed Efendi'den hilâfet alarak *İstanbul*'da Şehremini taraflarındaki tekkesinde şeyhlik etmiştir. 958 veya 976 (1551 veya 1568) tarihinde

Melâmîler

Bu tarikatler arasında münhasıran *vahdet-i vücûd* akidesini neşreden *Bayramiyye* tarikatinin Şeyh Ömer Sikkîn (Bıçakçı Ömer)'e bağlı bir kolu vardır. Bu, XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı memleketlerindeki *Melâmiyye-i Bayramiyye* ârifleri arasında Şeyh Ömer Sikkîn'in yâni Bıçakçı Ömer'in halifelerinden Ayaş'lı Bünyamin (vefatı 926 H. / 1520 M.) ile onun halifesi Pîr Ali Aksarayî (vefatı 945 H. / 1538 M.) ve bunun oğlu olup 935 H. / 1529 M. de şeriate mugayir söz sarfettiğinden dolayı Çivizâde'nin fetvasiyle öldürülen ve oğlan Şeyh denilen Şeyh İsmail ve yine Pîr Ali Aksarayî halifelerinden Ahmed Sarban yani Deveci Ahmed (vefatı 952 H. / 1545 M.) ve onun da halifesi Ankaralı Hüsamüddin (vefatı 964 H. / 1557 M.) ve Hüsamüddin'in halifesi olup akidesinin şeriate aykırı olmasından dolayı 980 H. / 1572 M. de *İstanbul*'da katlolunan Hamza, *Bayramiyye-i Melâmiyye*'nin meşhurlarındandır.

Bu Melâmiyye ricali ile şeriat uleması arasında fikir ve görüş noktasından ihtilâf olup bunların felsefe ve akideleri cahil halkı şaşırtıp dalâlete düşürebileceği için esas dinî akideleri muhafaza ile mükellef olan âlimler bunlardan fikirlerini meydana vuranlardan bazılarını îdam ve bazılarını da haps ettirmişlerdir.

Melâmîlerin tarikatleri esas *sohbet* üzerine olup diğer tarikatler gibi tac ve hırkaları, yani muayyen kıyafetleri yoktur. Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî'nin Fusus-ül-hikem'i ve onun esası olan vahdet-i vücûd felsefesi bunların umdelerindendir.

---

vefat edip *Eyup*'ta *Olukbayır* tarafında halifesi Nasuhi Efendi tekkesinde medfundur.

Erenlerin sohbeti ele giresi değil
İkrar ile gelenler mahrum kalası değil
İkrar gelerek bir ere bakıcak didar göre
Sarraf gerek cevhere nadan hilesi değil
Ümmî Sinan yol ayan olupdur belli beyan
Dervişlik yolu hemen tac-u hırkası değil

ilâhisi bunun olup bestelenmiştir.

[6] Ümmî Sinan'ın en değerli halifelerindendir. Seyyid Seyfullah, kibar-ı meşayihten Seyyid Nizameddin'in oğludur; bir hayli ârifâne risaleleri olup külliyat halinde basılmıştır.

Bu âşık bir bahr-i ummandır
Buna hadd ü kenar olmaz
Delilim sırr-ı Kur'andır
Bunu bilende âr olmaz.

meşhur ilâhisini bazı zevat şerh etmişlerdir.

Melâmî Hamzavilerde bilhassa Samavnalı Şeyh Bedreddin'in tesiri vardır.

Osmanlı hükümdarlarının tarikat erbabına hürmetleri

Osmanlı pâdişahlariyle devlet adamları tarikat erbabına karşı lâzım gelen hürmeti fazlasiyle yapmışlar, namlarına tekkeler açtırıp vakıflar yaptırmışlardır. Pâdişahlar sefere giderken onlardan bazılarından gaza kılıcını kuşanmışlar ve bazı şeyh ve müridlerini teberrüken beraberlerinde sefere götürmüşlerdir. II. Sultan Murad sefere giderken Emîr Şemseddin Buharî'den kılıç kuşandığı gibi[1] yine aynı hükümdar seferlerinde tarikat erbabı cepheye götürmüştür.

Fatih Sultan Mehmed'in *İstanbul* fethinde Hacı Bayram Velî halifelerinden Ak Şemseddin ile Akbıyık bulunmuşlardır; Yavuz Sultan Selim mutasavvıf ve ârif bir hükümdar olup Mısır seferinde Muhyiddin Arabî'ye karşı yüksek hürmeti sebebiyle onun türbesini ihya ile cami ve imaret yaptırmış ve bu seferden avdette bazı mutasavvıf zatlarla görüşmüştür.

Kanunî Sultan Süleyman'ın seferlerinde de bazı şeyhlerin müridleriyle beraber bulundukları görülüyor; bu pâdişahın son seferi olan *Sigetvar*'da İstanbul şeyhlerinden Nureddinzâde Şeyh Muslihüddin Efendi de bulunmuş ve pâdişahın vefatından sonra cenazesini *İstanbul*'a getirmiştir[2].

III. Sultan Mehmed 1004 H. / 1596 M. de *Eğri* seferine giderken *Sivas*'ta bulunup irfan ve fazileti *İstanbul*'da duyulmuş olan Şemseddin Ahmed Sivasî'yi *İstanbul*'a davet ederek beraberinde muharebeye götürmüş ve avdette *İstanbul*'da alıkoymak istemişse de şeyhin ihtiyarlığına mebnî *Sivas*'a dönme-

[1] Mecdi Efendi *Şakayik tercümesi*, s. 76.

[2] Nureddin zâde aslen *Filibe* köylerinden olup meşhur Fusûs-ül-Hikem isimli Muhyiddin Arabî'nin eserini tercüme eden *Sofya*'lı Bâli Efendi'den (vefatı 960 H. / 1553 M.) hilâfet almıştır. Müridlerinin çokluğu sebebiyle ısyan edeceği hükûmete haber verildiğinden bunu haber alan Şeyh Muslihüddin derhal *İstanbul*'a gelerek Ebüssuûd Efendi ile görüşmüş fazilet ve kemaliyle Ebüssuûd'un takdirini kazanmış ve kendisine *Küçük Ayasofya* dergâhı verilmiştir. Sokullu Mehmed Paşa buna intisap etmiştir. Vefatı 981 H. / 1573 M. senesindedir.

sine müsaade etmiştir [1]. Filhakika Şemseddin Sivasî memleketine döndükten az sonra 1006 H. / 1598 M. de vefat etmiştir. Yine aynı hükümdar Şemseddin Sivasî'nin biraderzâdesi ve halifesi olup fazl ve kemali *İstanbul*'a kadar yayılan Abdülmecid Şeyhî Efendi'yi bir hatt-ı hümâyunla *İstanbul*'a getirtmiş [2] ve gelir gelmez kendisine *Çarşanba*'da Mehmed Ağa'nın yaptırdığı tekkenin şeyhliğini vermiştir.

Tarikatlerde zikr usûlü

Tarikatler deveranî, kıyamî, kuudî olup bir de سماع *semâ* denilen Mevlevîlere mahsus olarak – hem mihver ve hem mahrek üzerinde dönmek olmak üzere – bir zikr usulü daha vardı. Halvetîlerle Kadirîler devr yaparak Rifaîler ayakta durdukları yerde, Nakşibendîler oturarak zikrederlerdi; *Bektaşîler* ile *Melâmîler* de ise esas sohbet üzerine olduğundan bunlar yukarıdaki üç zümreden birine dahil değillerdi. Mamafih bilhassa Melâmîler herhangi bir tarikate girerlerdi.

Tarikatlerde bu zikr tarzlarını burada basit olarak kaydetmekten maksadım, daha sonra, yani XVII. asırda tarikat erbabı ile Kadı-zâdeli veya Fakılar denilen zümre arasındaki münakaşadan dolayıdır; tarikatlerdeki devir ve raksın haram olduğu hakkında İbn-i Kemal ve Ebüsuûd Efendi'lerin de fetvaları varsa da bunların zamanında tarikat erbabına dokunulmamış ve bu fetvalara karşı da deveranî olan sofiyye ricali devr suretiyle

[1] Şemseddin Sivasî aslen *Zile*'li olup Kara Şems diye meşhurdur. Abdülmecid Şirvânî'den hilâfet alıp Sivas'ta Beylerbeyi bulunan Hasan Paşa'nın *meydan camii* denilen camiin yanında sonradan yaptırılmış olan türbede medfundur. Şemseddin Sivasî Efendi 1006 H. / 1598 M. de seksen yaşında vefat etmiştir. Bir hayli eseri ve divanı vardır. Biraderi Muharrem Efendi, Molla Câmi'nin *Kâfiye*'sini şerhetmiş ve bunun oğlu Abdülmecid Efendi amcası Şemseddin Sivasî'den hilâfet almıştır. Ahfadı zamanımıza kadar gelmiştir.

[2] Faziletlû ve kerametlû Abdülmecid Sivasî Efendi merhum ammim Şemseddin Efendi'nin Eğri seferinde refakatinden zâhiren ve bâtınen çok menâfi müşahede etmişizdir, baderrucû Dar-üs-saltanada ikametlerin murat etmiştim; pirliği özr-ü kavi olmağın icazet vermiştim. Hâlâ seni kavlen ve fîlen ve vasfen ona müşabehet-i tamme ile müşabehetin olduğu mesmûum olmağın derunumuzdan meyl-i tam etmişizdir. Hatt-ı şerîfim vusulünde Dâr-üs-saltanaya hicret etmek emrim olmuştur; ihmal olunmaya."

Zikrullahın meşrû olduğuna dair müteaddit eserler yazarak bunlara cevap vermişler ve Mevleviyye ricali de semâın haram olmadığını ispat eden risaleler kaleme almışlardır [1].

XVII. asırdaki tasavvuf cereyanları

Bu asırdaki bazı yüksek mutasavvıflar

Bu XVII. asırda sofiyye ricaline karşı müthiş hasım olarak bir vâiz sınıfı görüyoruz; vaızlariyle avamı okşayan bu zümre ile münevverlere hitap eden mutasavvıflar arasında bir zamanlar kitaplar ve risalelerle yapılan ilmî münakaşa bu asır ortalarına doğru *İstanbul*'da fi'lî, mücadeleci ve ihtilâlci bir mahiyet arzediyordu. Fikrî mücadelenin silâha sarılıp kıtale varacak dereceye gelmesinde hükûmetin aczi ve saraya mensup veya sarayda vazife gören bazı cahil ağaların vâızların teşvikleriyle Sofiyye ricaline düşman olmalarının tesiri vardır.

Biz bu bahsi daha sonraki Kadı-zâdeliler kısmına bırakarak bu onyedinci asırda yetişmiş olan belli başlı mutasavvıf şahsiyetlere geçeceğiz.

Onyedinci asırda sofiyye ricali arasında Tekke şeyhi olarak *Halvetiyye* tarikatinin *Şemsiyye* kolundan Abdülmecid Şeyhî [2] ve *Bayramiyye* tarikatinin *Celvetiyye* kolundan Aziz Mahmud

[1] *Deveran* ve *semâ*'ın meşru olduğuna dair Sünbül Sinan'ın *Tahkikiyye* ve Rüsuhî İsmail Dede'nin *Hüccet-üs-semâ* adlı eserleri ve merkez efendi halifelerinden Çavdar şeyhî Beşir Efendi'nin yine bu vadide bir risalesi ve yüksek âlim ve mutasavvıf şeyh Abdül-ahad Nuri Efendi'nin (رساله فی بیان دوران الصوفیه) "Risale fî beyan-ı deveran-is-sofiyye" isimli telifi ve yine bunlar gibi Dördüncü Mehmed zamanındaki Halvetiyye şeyhlerinden Niksar'lı İbrahim Efendi ile Tatar imam Kefeli Feyzî Efendi'nin risalesi vardır.

[2] Abdülmecid Şeyhî Efendi, amcası Şemseddin Sivasî'den sonra Sivas'ta şeyh iken, Üçüncü Sultan Mehmed'in daveti üzerine *İstanbul*'a gelerek *Çarşanba*'da Mehmed Ağa tekkesinde şeyhlik etmiş ve yetmiş sekiz yaşında iken 1049 H. / 1639 M. de vefat ederek Eyup'ta *Nişancı* mahallesinde kendisine temlik olunan bahçeye defnedilip Kösem Sultan tarafından üzerine türbe yaptırılmıştır. Elliyi mütecaviz eseri ve bin ciltlik bir kütüphânesi vardır. Şiirde *Şeyhî* mahlâsını kullanırdı; mürettep ilâhiyat divanı vardır; meşhur Kadızâde bununla mücadeleye kalkmıştır. Zamanında umumî hürmete mazhar olmuştur.

Hüdâî[1] Efendi'lerle Abdülmecid Efendi'nin halifesi Abdülahad Nuri Efendi[2] ve Sohbet-nâme sahibi tasavvufî sohbetleri halifesi Sun'ullah Gaybî tarafından kaleme alınan Oğlanlar şeyhi İbrahim Efendi[3] ve *Halvetiyye* tarikatinin *Ramazaniyye* şubesi müessisi Şeyh Ramazan Mahfî[4] ve *Galata*

[1] Aziz Mahmud Hüdâî Efendi *Sivrihisar*'lıdır. Medrese tahsilinden sonra mülâzım olup bazı yerlerde kadı naipliklerinde bulunup 981 H. / 1573 M. de *Bursa*'da *Ferhadiye* medresesinde müderris ve aynı zamanda eski cami mahkemesinde nâip iken vazifesinden çekilerek Celvetiyye şeyhi *Bursalı* Üftade Mehmed Efendi'ye intisap ile hilâfet almış ve sonra *İstanbul*'a gelerek vefatına kadar *Üsküdar*'daki tekkesinde irşat ile meşgul olmuştur. Vefatı 1038 H. / 1628 M.'de doksan iki yaşında vefat edip türbesine defnedilmiştir. Zamanının en tanınmış ve hürmet görmüş şeyhlerinden olup I. Ahmed ile oğulları Osman ve Murad kendisine lâyık olduğu hürmeti göstermişlerdir. IV. Murad'ın cülûsunda genç pâdişaha gaza kılıcını Aziz Mahmud Efendi kuşatmıştır. Bir kısmı arapça olmak üzere yirmi üç eseri vardır. Bunnlardan divaniyle *Tariknâme* ve *Necat-ül-ferik* isimli eserleri basılmıştır.

[2] Abdül-ahad Nuri Efendi, *Şemseddin Sivasî*'nin biraderi fıkıhtan *Mülteka*'yi şerheden İsmail Efendi'nin torunu ve kadı Mustafa Safaî Efendi'nin oğludur. Mükemmel bir tahsil gördükten sonra dayısı Abdülmecid Şeyhî Efendi'ye intisap ile hilâfet almıştır. Abdülmecid Efendi'den sonra onun yerine Çarşanba tekkesine şeyh olmuş *Fatih*, *Bayezid* ve *Ayasofya* camilerinde de kürsü şeyhliği etmiştir. Abdül-ahad Nuri Efendi 1061 safer / 1651 şubatta vefat edip *Eyub*'da şeyhinin civarına defnedilmiştir ve sonra üzerine türbe yapılmıştır. Otuza yakın değerli eseri ilmî hüviyetine dedlilir. Şeyhliği *Kadızâdelilerin* amansız ve şuursuz hücumları zamanına tesadüf ettiyse de ilmî cepheden kendisine karşı çıkan olmamıştır. Yüksek kemal ve irfanından dolayı Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi gibi ârif bir zat teberrüken kendisinden hilâfet almıştır. Abdül-ahad Nuri Efendi'nin (مرآت الوجود و مرقات الشهود) *Mir'at-ülvücûd* ve *Mirkat-üş-şuhûd* ismindeki ârifane risalesini Arif-i billah Abdülgani Nablusî şerhederek (اطلاق القيود) *Itlak-ul-kuyûd* adını vermiştir.

[3] İbrahim Efendi *Eğridere*'lidir. *Sinaniye*'den ve Seyyid Nizam halifelerinden *Eğrikapısı*'nda tekkesi olan şeyh Hakikîzâde Osman Efendi'den, daha sonra Aziz Mahmud Hüdaî ve daha sonra da Abdül-ahad Nuri Efendi'lerden hilâfet almıştır; vefatı 1065 H. / 1655 M. de kabri *İstanbul*'da *Aksaray*'daki tekkesindedir; ârif ve derin vukuflu bir zat olduğu (دل‌دانا) *Dil-i Danâ* ismindeki meşhur kasidesiyle küçük divanından anlaşılıyor. Melâmiye tarikatine de intisabı vardır.

[4] Halvetiyye tarikatinia *Ramazaniye* kolunun kurucusu olup *Afyonkarahisar*'lıdır. Memleketinde Halvetiyye şeyhi Muhyiddin Efendi'den hilâfet alarak 994 H. / 1586 M. de *İstanbbul*'a gelip *Koca Mustafa Paşa* taraflarındaki *Bezirgân Tekkesi*'nde şeyh olup 1052 H. / 1616 M. de vefat etmiştir. Mahfî mahlasıyle ârifane manzumeleri vardır.

Mevlevî şeyhi Mesnevî'yi şrheden Rüsuhî İsmail Dede[1] ve *Kadiriyye* tarikatinin Türkiye'de ikinci pîri sayılan Tosyalı İsmail Rumî[2] gibi ârifâne eserleriyle tanınmış şahsiyetleri görmekteyiz.

Sohbet tarikatı olan *Bayramiyye* tarikatı Melâmîlerinden Hasan Kabaduz (vefatı 1010 H. / 1601 M.) ve onun halifesi Hüseyin Lâmekânî (vefatı 1034 H. / 1625 M.) ve Hüsamüddin Ankaravî halifesi olup halk tarafından tüccar Hacı Ali Bey[3] diye tanılan İdris Muhtefî (vefatı 1024 H. / 1615 M.) ve Hüseyin Lâmekânî ile Aziz Mahmud Hüdaî Efendi müntesiplerinden Mesnevî'yi şerheden Reis-ül-küttap Sarı Abdullah Efendi (vefatı 1071 H. / 1660 M.)[4] ve Ahmed Sarban halifeleriyle sair kollardan gelen Melâmîler ve Hamzavîler sohbet halinde *vahdet-i vücud* akidelerini neşretmişlerdir. Bu Bayramiyye müntesipleri arasında diğer tarikatlere mensup bir hayli ârif

[1] Ankaralı olan Rüsuhî İsmail Dede iptida Bayramiyye tarikatine intisap edip sonra *Konya*'ya giderek Mevlevî Şeyhi Birinci Bostan Efendi'den hilâfet alarak İskender Paşa tarafından yaptırılan Galata Mevlevihanesine şeyh ve mesnevihan olmuştur. Vefatı 1041 H. / 1631 M. de kabri Galata Mevlevihânesindedir. Mesneviyi tamamen şerhetmiş olup bundan başka çok değerli ve derin vukuflu eserleri ve bazı şerhleri vardır. Mesnevi şerhi ile (زبدة الفصوص) *Zübdet-ül-Fusus*, (منهاج الفقرا) *Minhac-ül fukara* ve (حجة السماع *Hüccet-üs-semâ*) isimli eserleri basılmıştır, *Rüsuhî* mahlâsiyle şiirleri vardır.

[2] *Tosya*'lıdır. Tahsilini *Küastamonu*'da yaptıktan sonra *Bağdad*'a gitmiş, Abdülkadir Geylânî tarikatine yani Kadiriyye tarikatine intisap ile Şeyh Feyzullah Efendi'den hilâfet almış Pîr-i sânî unvaniyle *İstanbul*'a gelip *Tophane*'deki Kadirhânede vefatına kadar irşat ile meşgul olmuştur. 1041 H. 1631 / M. de vefat edip dergâhında medfundur. Tekkenin bulunduğu yer evvelce kilise yeri imiş. İsmail Rumî, Osmanlı memleketlerinde Kadiriyye tarikatinin yayılmasında âmil olup birçok şehir ve kasabalarda tekke açtırmıştır.

[3] Hacı Ali Bey veya İdris Muhtefî aslen *Tesalya*'daki *Tırhala*'dandır, Rüstem Paşa'nın terzi başısı olan amcasının himayesinde yetişmiş; 955 H. / 1548 M. de İran seferine iştirak ile avdette amcasının intisap ettiği ricali Melâmiyyeden Hüsameddin Ankaravî'ye intisap eylemiştir. Hacı Ali Bey mükerreren hacca gitmiş ve ticaret için çok memleket gezmiş ve sonra *İstanbul*'da *Sultan Selim*'deki evinde oturarak adamları vasıtasiyle ticaret yapmıştır. Kendisini mahallesinin halkı Hacı Ali Bey, ticaret yaptığı Araplar *Hoca Aliyyü'r-rumî* diye tanırlardı.

[4] Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Sarı Abdullah Efendi'nin mürşidini İdris muhtefî yani Hacı Ali Bey olarak gösteriyor. Ben o devri yaşayan Atâyî'nin *Şakayik-i Numaniye tercümesi zeyli*'ndeki kaydını tercih ettim.

şahsiyetler de vardı. Meselâ Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi ile halifesi Kütahyalı Sun'ullah Gaybî de meşrep itibariyle Bayramî idiler. Keza Sarı Abdullah Efendi tarikaten Celvetî olup meşreben Melâmî idi; keza *Halvetiye* tarikatine mensup *Kasımpaşa*'lı Saçlı Emîr diye meşhur Haşimî Emîr Osman Efendi (vefatı 1003 H. / 1594 M.) de aynı zamanda Melâmî idi[1].

Bu kısa izahatten anlaşılacağı üzere Osmanlı memleketlerinde muhtelif tarikat zümreleri tarafından muhtelif kanaat ve inançlar halinde tasavvuf cerayanlarının ilerlediği görülmektedir. Bunlardan gidişlerinin bir kısmı zâhirî şeriate uygun ve bazılarının da aykırı olduğundan bu sonrakiler haklarında bazan takibat yapılmıştır[2]. Şeriate aykırı görülen tesavvuf Melâmîlerin telkinleri olup bunun havassa ve irfan sahiplerine telkini icapederken bazan sahasını aşması dolayısiyle avamın ve zâhir ehlinin itikadını sarstığı için şer'î nizamı bozmamak için zarurî olarak bu gibilerin bir kısmı saklı neşriyat yapmışlar ve bazıları da yanlış ve mübalâğalı bir propaganda ile salâh-ı hallerine rağmen zan altında kalmışlardır[3].

[1] Haşimî Osman Efendi *Sivas*'lıdır. Medrese tahsili görmüş ve sahn müderrisliğine kadar çıkmıştır. *İstanbul*'a geldikten sonra *Bayramiye* tarikatinden Gazanfer Efendi'den hilâfet aldı; *Kasımpaşa*'daki tekkesinde otururdu. Düşüncesi cihetiyle halk ve zâhir uleması nazarında itikatsızlıkla müttehem olduğundan hakkında takibata girişileceğini anlayarak asrının büyük şeyhlerinden Nureddinzâde'ye dehalet ve ondan hilâfet almak suretiyle yakasını kurtarmış ve 1063 H./1595 M. de vefat etmiştir. *Haşimî* mahlâsiyle ârifane ilâhileri vardır.

[2] Atayî, Emîr Efendi diye meşhur Haşimî Osman Efendi'den bahsederken "silsile-i tariki maktul Hamza ve oğlan şeyhe peyveste ve hulefa-i Bayramiye'den Ömer Sikkîn ve Bünyamin Ayaşî koluna beste olmağın medhul olmağla.." sözleriyle Melâmîlerin daima zan altında bulunduklarını ve takibata mâruz kaldıklarını söylüyor (s. 463). Yine bunun gibi Melâmîlerden Vizeli Alâüddin halifesi Gazanfer Dede de itikatsızlıkla itham edilerek *İstanbul*'a getirtilip, Şeyhulislâm Ebüssuud Efendi bâzı hususlarda kendisini zan altında görmekle beraber serbest bırakmıştır. Ebüssuud Efendinin bu hususta vezir-i âzama gönderdiği mektup, Şakayik zeylinde vardır (s. 87).

[3] Hacı Ali Bey denilen İdris Muhtefi *Sultan Selim* taraflarındaki evinde oturup kendisini ziyarete gelen müridleriyle sohbet yapardı. Telkinatı yalan yanlış avam arasında yayılıp kimse kendisini bilmediği halde lehine ve aleyhine bir çok şeyler söyleniyordu. Hattâ kendisini tanımayan Sivasî Efendi ile tercüman Şeyhî Ömer Efendi halkın bir kısmını duyguları üzerine İdris

XVII. yüzyıl ortalarına doğru Kadı-zâdeliler veya Fakılar denilen cahil, mutaassıp ve riyakâr bir zümrenin hücumuna maruz kalan *Halvetî*, *Kadirî* ve *Mevlevî* tekkelerinde serbest âyin icrası tehlikeli duruma girmiş ve ehl-i tarik ile Kadı-zâdeliler arasındaki münaferet *İstanbul* halkını ikiye ayırmış, saraydaki baltacılar ve diğer bazı saray adamları tarafından himaye gören *Fakılar*, hükûmetin aczinden de istifade ile kendileriyle muhakeme ve mantık üzerine konuşmak isteyen şeyhleri, tekkelerini basmak ve öldürmekle tehdit etmişlerdir.

İlk zamanlarda Kadı-zâde'nin Sofiyyeye itirazlariyle başlayan münakaşa memleketin *Girit* harbi ve iç durumdaki vahim seneler zarfında da devam etmiş ve bu geri zihniyetin iddialarının ne derecede düşüncesiz olduğu bundan sonraki kısımda gösterilmiştir.

Kadı-zâdeliler veya Fakılar

Birgivî Mehmed Efendi

Kadı-zâdeli veya *Fakih*'ten galat olarak *fakılar* hakkında malûmat verebilmek için iptida bunların *Tarikat-i Muhammediyye* isimli eserini zâhiren kendilerine umde ittihaz ettikleri Birgili Mehmed Efendi'den kısaca bahsetmek lâzımdır.

Birgivî Mehmed Efendi aslen *Balıkesir*'li olup Ali adında bir müderrisin oğludur. Kendisi müderris ve vâiz olup İkinci

---

Muhtefî aleyhinde bulunmuşlardı. Bir gün tercüman Şeyhî Ömer Efendi, kendisine ahret kardeşi yaptığı ve salâh ve tekvasına meftun olduğu Hacı Ali Bey'le görüşürlerken Ömer Efendi: "Şehirde İdris denilen bir zındık halkı ızlâl ediyor, dedikodusu bizleri meşgul etti; başına epi adam toplamış, elde edilse derhal îdam edilecek amma yakalanmadı, müridlerinden birisini yakalamayınca elde edilemiyecek" diye İdris Muhtefî hakkında daha bir çok şeyler söylemiş. Bunun üzerine Hacı Ali Bey: "Siz o adamı görüdünz mü? Dediklerinizi huzurunuzda itiraf etti mi? Yahut bir tarikle size şer'î kanaat geldi mi?" diye sorunca Ömer Efendi hayır demiş. Onun üzerine Hacı Ali Bey: "Madem ki malûmunuz değildir, bir müslümanın hakkında bu mertebe iftira niçin ihtiyar olunur?" demesi üzerine Ömer Efendi mahcup olmuş. Bundan sonra Ali Bey, işte İdris dedikleri adam benim, ismim Ali, lâkabım İdris'tir; beni nice bilirsiniz deyince Ömer Efendi afvini dileyip hakkının helâl edilmesini rica ederek "Ben sizi salâh ve tekvada pîrim ve azîzim makamında bilirim" demiştir (*Atayî*, s. 602).

Selim'in hocası Birgili Ataullah Efendi'nin memleketinde yaptırdığı medreseye iptida Mehmed Efendi müderris olup vefatına kadar burada kalmış ve bundan dolayı Birgivî lâkabı ile şöhret bulmuştur.

Birgivî Mehmed Efendi gerek va'zlarında ve gerek eserlerinde samimî olup kanaatini hiç kimseden çekinmeden söyler ve müdafaa ederdi. Kendisi bir aralık tarikate intisap hevesine düşüp *Bayramiye* Melâmîlerinden *Karaman*'lı Abdurrahman Efendi'ye intisap eyledi ise de tarikatteki riyazet ve *vahdet-i vücûd* felsefesini kavrayamadığından şeyhi tarafından zâhir ilimlerle meşgul olması tavsiye edilmiştir.

Yirmi kadar eseri olan Birgivî'nin bunlar arasında en mühim eseri *Tarikat-i Muhammediyye* isimli mev'izeye ait kitaptır; bazı risaleleriyle bazı mütalealarını Ebüssuûd Efendi ile Bilâl-zâde taraflarından cerhedilmiştir. Birgivî 981 H. / 1573 M. de *Birgi*'de vefat etmiştir.

Birgivî'nin eserleri XVII. yüzyıldaki bazı vâızların ellerine geçip bunu kendi ipliklerini boyamalarına alet edip suret-i haktan görünmek suretiyle menfaatler elde etmişlerdir. Bu Kadı-zâdeli'lerin başında meşhur Küçük Kadı-zâde denilen *Balıkesir*'li Mehmed Efendi gelmekte olup mahlâsı kurduğu teşkilâta alem olmuştur.

Küçük Kadı-zâde[1]

Kadılardan Doğanî Mustafa Efendi'nin[1] oğlu olan Kadı-zâde Mehmed Efendi 990 H. / 1582 M. de *Balıkesir*'de doğmuş; memleketinde *Birgivî* talebelerinden ders görmüş *İstanbul*'a gelerek tahsilini bitirip icazet almıştır; Kadı-zâde bir ara, Tefsirî demekle meşhur *Terceman Yunus tekkesi* şeyhi Ömer Efendi'ye intisap ettiyse de meşrebine muvafık gelmediğinden bir müddet sonra çekilerek kürsülerde vaız ve nasihat etmeğe başlayıp serbest ve güzel söz söylemesi ve avamı cezp ve celp etmesini bilmesi sebebiyle az zamanda meşhur olmuş ve bu şöhreti ile saray adamlarına ve anlar vasıtasiyle pâdişaha çatmış ve 1041 H. / 1631 M. de *Ayasofya câmii*'ne vâiz olmuştur.

[1] Büyük Kadı-zâde Şeyh Mehmed Efendi Sofyalı olup *Kadırga*'da Sokullu Mehmed Paşa tekkesinde şeyhlik etmiştir.

Kadı-zâde kurnaz, cerbezeli ve çok haris bir şahsiyet olup Sultan Ahmed'in ölümünden sonraki vaziyetlerden, kühûmetin sıkışık durumundan ve halkın bunaltısından istifade ile şeriatin müdafii olarak kendisini gösterip bütün hataların şer'i şerife aykırı hareketlerden ileri geldiğini ilân ile *İstanbul*'u birbirine katarak bir kısım ayak takımını hükûmete ve şer'a mugayir saydığı tarikatlere karşı cephe aldırmağa muvaffak olmuştur.

Kadı-zâdenin dar görüşü

Çok haris olan Kadı-zâde va'zlariyle kendisini gösterdikten sonra arzusu olan saraya çatmağa muvaffak oldu; IV. Murad'a hulûl etti; pâdişahın tütün yasağını bahane ederek *İstanbul*'da temizlik yapmasında âmil oldu; devlet idaresini ele alan pâdişah'ın tütün kullanmağı men eylemesi üzerine Kadı-zâde bundan istifade ile pâdişahın men eylemesiyle tütünün haram olduğunu beyan eylemek suretiyle hükümdarın fermanına destek oldu[1]. Kadı-zâde'ye tütün ve kahvenin Allah tarafından haram edilmemiş olduğu söylendiği zaman "ülülemr olan pâdişahın menetmesiyle terki lâzım gelir dinlemeyenler katlolunur" diye sudan cevap verdi; bu sayede Sultan Murad tütün yasağı bahanesiyle haklı, haksız çok adam öldürdü; bu hususta Naîma şöyle diyor :

"Fermân-ı mülûkânelerin tenfiz için bî-nihaye halkı katl etmeğe Kadı-zâde'yi siper edip satvet ve mehabetleri âlemgîr oluncaya dek nice bin derdimend-i bî-günahı şimşir-i gazap ve siyaset ile tebah etmişlerdi[2]".

Kadı-zâdenin mücadelelerinden biri de Sofiyye ricali ile uğraşmak olmuş; devran ve semâın haram olduğunu iddia etmiş ve bu iddiası kendisinden sonra gelen tebaası tarafından asabiyet, tehditle takip olunmuştur.

Kadı-zâdelilerin ortaya attıkları meseleler :

O devirde hayatta olup tarihini yazan Şarih-ül-menarzâde Ahmed Efendi, kadı-zâdelilerin yaptıkları fenalık dola-

[1] "...Kadı-zâde Efendi vâızların en şöhretlisi bulunmak ve cenab-ı şehriyar-ı muallâ cenabına medar-ı intisap olmağ için duhanın hürmeti hususunu zûmunca içtihad ve delâil-i akliyye ve nakliyye îrad edip mugalata-i bîendaze ile kubab-ı feleğe âveze salmıştı..." *Naîma tarihi*, c. 6, s. 220.

[2] Nâîma tarihi, c. 6, s. 221.

yısiyle onlara adamakıllı hücum etmektedir. Kadı-zâde, aralarındaki meşrep ve kanaat farkı olmaksızın tarikatler ve mutasavvifenin kanaat ve düşünceleri hakkında iptida muasırı olup Sivasî Efendi diye meşhur olan Abdülmecid Şeyhî Efendi ile çatışmıştır. Sivasî Efendi ile Kadı-zâde arasındaki ihtilâflı mesele on altı idi:

1 — Müsbet ilimlerin ve bu miyanda riyaziyenin (matematik) tahsili meşru mu değil mi?

2 — Hızır Peygamber sağ mı, değil mi?

3 — Ezan ve nât-i nebevî, mevlût ve sair şeylerin makamla ve güzel sesle okunması caiz mi değil mi?

4 — Tarikat erbabının devran ve semâları meşru mu değil mi?

5 — Makam-ı tâzimde Peygambere sallallahü aleyhi ve sellem ve ashaba radiyallahü anh demek lâzım mı değil mi?

6 — Sigaranın, kahvenin ve sair muhdesatın haram olup olmadığı.

7 — Hazreti Peygamberin peder ve valdelerinin imamları hakkında.

8 — Firavnun imanla ölüp ölmediği?

9 — Şeyh-i ekber Muhyiddin-i Arabî hakkında mutasavvife ve Kadı-zâdenin kanaatleri.

10 — Hazret-i Hüseyin'in şahadetine sebep olan Yezid'e lânet edilip edilmemesi.

11 — Peygamber zamanından sonra meydana gelen ve tatbik edilen bid'atler hakkında.

12 — Kabirleri ziyaret edip etmemek.

13 — Cemâatle nafile, regaib, berat, kadir namazları kılınmak bahsi.

14 — Kibarın elini, eteğini, ayağını öpmek ve selâm almakta eğilmek bahsi.

15 — Emr-i bi'l-mâ'ruf ve nehy-i ani'l-münker bahsi[1]

16 — Rüşvet bahsi.

[1] Malûm ve maruf olan ile emr ve inkâr ve red edilmişten men'olunmak.

Sofiyye'nin bunlara cevabı

Bu suallere karşı Abdülmecid Sivasî Efendi müsbet ilimlerin tahsilini, Hızır Peygamber'in hayatta olduğunu, ezan, ve buna benzer okunan şeylerin güzel sesle ve makam ile okunmasını, devran ve semâın caiz olduğunu, tazim makamında gerek Peygambere ve gerek ashabına lâzım gelen hürmetin îfasını; sigara ile kahvenin haram olmadığını, Peygamberin peder ve validelerinin iman ile vefat ettiklerini, Muhyiddin-i Arabî'nin Şeyh-i ekber namiyle en büyük İslâm mutasavvıfı olduğunu; Peygamber zamanından sonra meydana gelen güzel âdetlerin kabul edilmesini ve diğer buna benzer meselelerin aklî ve mantıkî olanlarının yapılmasını tasrih ve isbat ile bu hususa dair kanaatini risale ve vaız suretiyle beyan etmiştir.

Kadı-zâde Mehmed Efendi 1045 H. / 1635 M. tarihinde vefatına kadar müfritâne iddialariyle vaızlarına devam etmiş ve bu iki zat ile tarafları arasındaki münakaşa sözde ve yazıda kalıp münazaa ve mücadeleye kadar gitmemiştir. IV. Murad bunların münakaşalarına müdahale etmeyip siyasetine âlet olan Kadı-zâde'yi tutmakla beraber Abdülmecid Sivasî Efendi'ye de lâzım gelen riayeti göstermiştir.

Kadı-zâdelilerin Saraydan kuvvet almaları

Kadı-zâde Mehmed Efendi'nin ölümünden sonra ona tâbi olan kürsü vâizları saraya hulûl ederek para almak ve mevki elde etmek için haram olduğu kat'î delillerle sâbit olmayan şeylerin haram olduğunu iddia ve bunları yapanların kâfir olduklarını beyan eylediler; yani hocaları olan Kadı-zâde'nin kanaatlerini kürsülerde izhar ile nafile namazı kılanları, güzel sesle okuyanları, cumalarda salevat getirip (رضی الله عنه) Radiyallahü anh diyen müezzinleri, na't-ı şerîf okuyanları zorla ve tehdit ile menettikten başka Hazret-i Peygamber'in vefatlarından sonra hâdis olan güzel ve mâkul şeyleri yapanların küfürlerine hükmedecek kadar ileri gittiler.

Sofiyye'nin devran ve semâ meselesi

Kadı-zâdeliler, asıl hasım oldukları tarikat ehlinin devran ve semâlarını raks telâkki edip raksın ise haram olmasına mebni Müslümanların bunları menetmelerini vaızlarında telkin eylediklerinden cahil halktan ekserisi bunların sözlerine uyarak *Halvetiyye*, *Mevle-*

viyye ve sair tarikat erbabının düşmanı olmuşlar ve bunları tekfirden başka tekkelerine gidenlerin bile küfürlerine hükmedecek kadar ileri varmışlar ve bu yüzden tarikat erbabı sinerek bu müteca vizlere karşı hükûmeti ele almış olan ağaların da bu şuursuz kalabalığa uymaları üzerine devranî ve mevlevî tekkeleri âyîn yapamaz olmuşlardı.

Bu husus hakkında Naîma me'hazlerinden naklen hulâsa olarak şöyle diyor :

"IV. Sultan Mehmed'in ilk zamanlarında devlet işleri saltanat şerikleri ellerinde olduğu sıralarda Kadı-zâdeliler şöhret peyda etmişlerdi; sebebi bu iki ehli tarik şeyhlerinin pek çoğu dünya malına haris olmayıp kanaatle geçinip mal peydasına lâzım olan hiyle ve dalavere nedir bilmezlerdi. Ama Kadı-zâdeliler züht ve tekva suretinde görünmeği dünya tahsiline bir vesile edip ekseriya murabahacı habisleri ve muhtekirleri ve müraî kallaşları teshir edip envâ-ı tezvirat ve hiyle ile işlerini görürlerdi. Saray adamlarından *baltacılar*, *bostancılar* ve *kapıcılar*'dan bazı kimseler bunların va'ızlarında bulunup ve kimisi derslerine devam edip dünya tahsiline münasip vesiledir diye saraydan kızlar ağasına ve valide sultana bunları tanıtarak iltifat ve atiyyelere nâil etmişlerdi.

Üstüvanî Mehmed Efendi

Kadı-zâde'den sonra gelen vâizlerin en cerbezelisi, cerrar ve riyakârı Üstüvanî Efendi denilen Şamlı biri idi. Bu adam memleketinde birisini öldürerek kaçmış, sonra *İstanbul*'a gelerek Ayasofya camiinde direk dibine oturup somaki direğe dayanarak va'z ve nasihatte bulunduğu için Üstüvanî diye meşhur olmuştur.

Saraya mensup *baltacı*, *bostancı*, *kapıcı* ve *helvacı*'lardan okur yazarlar bunun dersine devam ederek kendisini içeriye yani harem-i hümâyuna duyurmuşlar ve pâdişah hocası Reyhan Ağa da bu riyakâr adamı himaye etmiş ve hattâ kanuna mugayir olarak sarayda Hasoda'ya kadar alarak orada va'zettirmiş ve *Pâdişah şeyhi* diye *İstanbul*'a velvele salmıştı. Bu suretle saraya arka veren Üstüvanî Efendi, kendisi gibi mutaassıp vâız olan Sultan Mehmed camii vâizi Şeyh Veli, Çavuşzâde, Köse Mehmed, İç oğlanları hocası Süleymaniye vâızı, Şeyh Osman, Çelebi

Şeyh ve yeniçerilerin Orta camii vâızı Hüseyin Efendi, bu Üstüvanî ile ittifak ederek tarikat erbabına karşı kürsülerde atıp tutmağa ve halkı tahrike başlamışlardı[1].

Kadı-zâdelilerin mütecavizâne vaziyet almaları

Kadı-zâde'lilerin saraydaki hâmilerinden aldıkları cür'ete ilâveten vezir-i âzam tarafından da verilen buyruldu ile *Salkımsöğüd*'de Demirkapı tarafındaki *Halvetî* tekkesini basarak dervişleri dağıtmışlardı. Vezir-i âzam olan Melek Ahmed Paşa'nın hamakati yüzünden *İstanbul*'da büyük bir kıtal olmak üzere idi. Çünkü vezir-i âzamın bu müsaadesinden cesaret alarak diğer tekkelere taarruz etmek istediler ve bir gece Mısırlı Ömer Efendi'nin Ekmel tekkesini basmağa karar verdiler; yeniçeri ocağının büyük ağalarından Samsuncubaşı Ömer Ağa o tekkenin dervişlerinden bulunuyordu. O gece on beş kadar silâhlı çuhadarlariyle gelerek tekkeyi muhafaza ettiği gibi kendisi de zikre girdi. Bundan başka ocak kethüdası da o tekkeye müntesip olduğundan onların teşebbüsleriyle Üstüvanî ve taraftarlarına verilmiş olan vezir-i âzamın buyruldusu ellerinden alındı. Fakat tek durmayan bu mutaassıp ve mütecaviz zümre, Şeyhulislâm Bahaî Efendi'yi sıkıştırıp şeyhlere ve tekkelere karşı mücadelelerine devam etmek üzere devran ve semâ aleyhine olarak fetva alarak yine fesada başladılar ve Hoca Üstüvanî ağzından Şeyh Abdülkerim Çelebi'ye kâğıt yazıp kendisini ölümle tehdit ettiler.

Abdülkerim Efendi bu kâğıdı alıp Bahaî Efendi'ye göstermiş, verdiği fetvanın kanlı bir hâdiseye sebep olacağını anlayan Şeyhulislâm, Üstüvanî'yi celbetmiş ise de korkusundan

[1] Bu vâızlardan Çavuşoğlu denilen şahıs, va'ız esnasında şâir Şeyhulislâm Yahya Efendi'nin:

Mescidde riyâ - pîşeler etsün ko riyâyi
Meyhaneye gel kim ne riyâ var ne mürâyî

beytini okuyarak "Ümmet-i Muhammed, her kim bu beyti okursa kâfir olur. Zira bu beyit sarih küfürdür" diyerek şeyhulislâmı tekfir etmiştir ki bu zihniyet bu cahil vâızların ne derece cür'etkâr olduklarını göstermektedir (*Naîma*, c. 5, s. 55) vâızın bu sözlerini Yahya Efendi'ye söyledikleri vakit hiç bir kıymet vermemiştir. Yalnız ara sıra Birgivî Mehmed Efendi torunlarından ve ulemadan İsmetî Efendi'ye bakıp "İsmetî, ceddin sûret-i salâhta bu âleme ne gûna şikak ve nizâ tohumu ektiğini bilir misin?" dermiş.

gelemiyerek vezir-i âzamın himayesine sığınmış ve o da afvı için Reis-ül-küttabı göndermiştir[1].

Kadı-zâdelilere karşı şeyhlerin ilmî mukabeleleri

Kadı-zâde ile Sivasî Efendi arasındaki ilmî münakaşa yukarıda görüldüğü üzere kadızâde mensuplarının fi'lî taarruzlariyle çirkin bir şekil almış ve buna karşı Halvetiyye şeyhlerinden bazıları da ilmî şekilde risaleler yazarak cevap vermekte bulunmuşlardı. Kadı-zâdelilerin elinde esas umdeleri olan Birgivî'nin *Tarikat-i Muhammediyye* isimli kitabı vardı.

Abdülmecid Sivasî Efendi'nin halifesi ve zamanının en büyük şeyhlerinden olan Abdülahad Nuri Efendi Tarikat-i Muhammediyye'ye karşı bir eser yazarak onun bazı kısımlarını tenkit etmiş ve aynı zamanda kendisine mensup olan bazıları da kitaptaki mevzû hadisleri ileri sürerek bu kitabı çürütmek istemişlerdi. Fakat sarayda elleri olan Üstüvanî ve diğer Kadı-zâdeliler bundan müteessir olup bu iddialara karşı ilmî surette mukabele edecekleri yerde açkıça münazaraya cesaret edemiyerek sağa sola başvurup Birgivî'nin eserini çürütenlerin katlolunmalarını isteyerek Şeyhulislâm Bahâî Efendi'yi sıkıştırdılar. Birgivî'nin eserindeki bir çok hadislerin mevzû olduğunu iddia eden Mehmed Ağa camii imamı Tatar İmam (Kefeli Hüseyin Efendi) müdekkik bir zat olup Kadı-zâdelilerin Şeyhulislâma müracaat ettiklerini duyunca Bahaî Efendi'ye gelerek :

— "Kadı-zâde adamları efendimi rahatsız etmişler. Eğer mutlaka onların arzusiyle katl lâzım gelirse emr-i hak ne ise öyle

[1] Bahaî Efendi bu sırada, Şeyhulislâm Ebû Said Efendi'nin zevcesi olan kız kardeşini ziyarete gitmiş. Görüşmesi esnasında Ebû Said Efendi, kayınbiraderi olan Bahaî'ye "..bu ânedek bizim hanedanımız meşayih ve eizze-i tarikatin hayır duasiyle revnak bulmuşken aslı nedir ki sizin zamanınızda bu makule fitnelere cüret ederler de men'lerine takayyüd etmiyesiniz" diyerek muâhaze etmiş. Bunun üzerine Bahaî Efendi faaliyete geçerek İstanbul kadısına bu vâızlardan herhangi birisinin tarikat ehli hakkında söz söylemesini menederek dinlemeyenlerin şiddetle cezalandırılmasını emreylemiştir (*Naîma tarihi*, c. 5, s. 58).

olsun. Fakat ben Kürd Molla değilim ki[1] saklanayım; mevzû hadisleri isbata hazırım; Sultan Mehmed (Fatih) camiine gelerek beni ilzam etsinler, sonra şer'in emrine razıyım" demiş ve bu meseleye ait olan kitapları bir katıra yükletip Fatih camiine gelip "İşte meydan" diye oturup Üstüvanî ve taraftarlarını davet etmiş ise de bu şarlatanlardan hiç biri meydana çıkıp gelememiştir. Bu suretle maksatlarının koyu bir taassup ve yaygara ile din perdesi altında ortalığı karıştırarak menfaat temin etmek olduğu anlaşılmıştır; fakat ilmî şekilde iddialarını ispat etmekten âciz kalan Kadı-zâdeliler Saraya başvurarak :

— "Birgivî gibi sâlih ve mütedeyyin bir fazılın eseri pâdişahımız zamanında tezyif olunmak alâmet-i hayır değildir; hadislerin mevzû olduğu farzolunsa bile ıslah-ı nas için kaleme alınmıştır. Pâdişah hazretleri bu kitabın itibarını muhafaza etmek icap eder" yollu sözlerle *Tarikat-i Muhammediyye* kitabının îtibarının iadesine çalıştılar ve Şeyhulislâm Bahaî Efendi'ye bu hususta pâdişahın bir emrini[2] tebliğ eylediler; 1063 saferinde (1653 ocak) toplanan ulema meclisinde sarayın direktifi üzere *Tarikat-i Muhammediyye* kitabına yazılan şerhlerin merdud olduğuna ve kibar-ı eslâfın eserlerine dil uzatılmamasına karar verildi ve ilmî münazara ilzam edemedikleri Kefeli Hüseyin Efendi'ye bu hususta tebligat yapıldı[3].

[1] Bu Kürd Molla'nın adı Mehmed olup fâzıl bir zattır. Kendisi Abdülahad Nuri Efendi mensuplarından olup bu da *Tarikat-i Muhammediyye* kitabını tenkit etmiş ve bu kitaptaki mevzû hadîsleri göstermek suretiyle bir eser yazmış. Bunun kitabını okuyan Kadı-zâdeli vaızlar buna karşı da mukabele edemiyerek şeyhulislâmdan katlini istemişler. Bunun üzerine Bahaî Efendi, Molla Mehmed'i çağırarak gözden kaybolmasını söyleyip kendisine bir miktar da harçlık vermek suretiyle onu memleketine göndermiştir. Kefeli Hüseyin Efendi, şeyhulislâma, Molla Mehmed gibi saklanmıyacağını söylemek istemiştir.

[2] Pâdişah henüz küçük olduğundan bu emirler, Kadı-zâdelileri himaye eden pâdişahın hocası Reyhan Ağa ve diğer tarafdarlarının gayretleriyle verilmiştir.

[3] *Naîma tarihi*, c. 5, s. 53 ve 264'den hulâsa.

Kadı-zâdelilerin hükûmet işlerine müdahaleleri

Suret-i haktan görünen Kadı-zâdeli veya *Fakı*'lar, avamı ve murabahacı ve muhtekir esnafı ele alıp saraydaki hâmileri vasıtasiyle kuvvet bulup muarızlarını kâh tehdit ve kâh itikadsızlıkla itham veya saray vasıtasiyle öldürmekle korkutarak devletin içerden ve dışardan en buhranlı zamanında *İstanbul*'da istedikleri gibi rüşvet ile kendi üzerlerine aldıkları işleri hükûmette hallediyorlardı; bir kısım azil ve tayinler bunların delâletiyle oluyor ve mevkilerini muhafaza etmek isteyen vezir-i âzamlar bunlara yumuşak ve müsamahalı davranıyorlardı; hele valide sultanla dâr-üs-saâde ağasına çatmış olan Üstüvanî Efendi'nin bir dediği iki olmuyordu [1].

Çınar vak'asından sonra saraydaki hâmilerinin katledilmeleri üzerine Kadı-zâdelilerin bu gayr-i meşrû kazançlarına halel geldi; vezir-i âzamlığa getirilen Boynueğri Mehmed Paşa:

— "Tayin ve sair işleri ulemâya ve vâızlara danışmak ve onların medh ü zemmine kulak asmak ne demektir?" diyerek bütün tayinleri kendisi yapıp rüşveti de kendisi almağa başlamıştır; kârlarına kesat gelen Kadı-zâdeli vâızlar bundan müteessir olarak fırsat kollamağa başladılar; bu sırada Boğazın Venedikliler tarafından kapatılmasından bunlar cesaret alıp cami kürsülerinde ve bulundukları meclislerde :

— "Zalim ve mürteşi çok, şer'-i şerîf icra olunmaz; memâlik-i islâmiyye bid'atle doldu; vezir ve müftü ehl-i tariki himaye ederler" gibi sözlerle ortalığı tahrike başladılar.

[1] Üstüvanî ve adamları "...kendülere mûtekid geçinen mütemevvil eşhasla bazı menasıp ve tevcihat ve tebdilât ve buna müteallik nice mesalih söyleşip bayağı pazar edip gizlice casuslar ile mukarribîn tarafına haber gönderip "bu hususta makuldür, din ve devlete nâfîdir" derler idi. Sırren mühürlü keseler nihanî yürüyüp Kadı-zâdelilerin makul gördükleri iş suret bulurdu; vaız ve nâsıh efendilerin makul gördükleri işe kimin hata demeğe kudreti vardır? Alelhusus matlup olan nukud gizlice, anların sây u himmeti ile husule gele; suret-i salâhta böyle faydalı pazara Hind tüccarı bile zafer bulamaz deyip bu veçhile bir kaç sene muamelât vadisinde revac bulmakla harem-i hümâyun ağaları ve mabeyne tavassut eden huddam-ı saray, emvâl-i azîme iddihar etmişlerdi ve azl ve nasba müteallik bir emre şürû olunsa efendilere (Kadı-zâdeli vâızlara) ihsan sürresi peşin giderdi... bu mekruh ve menfur işleri onlar bir takım tevillerle kendilerine mübah göstermek yolun bilürlerdi" (*Naîma tarihi*, c. 6, s. 222-224).

Köprülü ve Kadı-zâdeliler

Köprülü Mehmed Paşa'nın vezir-i âzam olduğunun sekizinci cuma günü Fatih camiinde cuma namazı esnasında müezzinler na't-i şerif okurlarken Kadı-zâdelilerden bir güruh bunların nağme ve makam ile okumalarını menetmeğe kalkıştılar; az kalsın kan dökülecekti. Bundan sonra hasımları olan tarikat erbabına tekrar taarruza geçtiler; ne kadar tekke varsa yıktıktan sonra taş ve topraklarını denize dökmeğe ve *İstanbul*'da rastgeldikleri şeyh ve dervişlere tecdid-i iman teklif edip kabul etmiyenleri öldürmeğe ve sonra pâdişaha gidip cümle bid'atleri kaldırmağa izin isteyip salâtîn camilerinde birer minare alıkoyup diğerlerini yıkmağa ve peygamber zamanından sonra ihdas olunan şeyleri kaldırıp zihniyetlerine göre ortalığa nizam vermeğe ve mâni olmak isteyenlerle eli silâhlı olarak mücadele etmeğe karar verip ertesi günü Fatih camiinde toplanmak üzere taraftarlarına haber gönderdiler: "... ol gece bu gulgule şehr-i *İstanbul*'a münteşir olup softalar sopalar ve kürdeler ile ve muhtekir ve mürâi esnaf ve bunlara mensup şahısların elebaşıları Hacı Mandal ve Fakı Döngel madrabazları şagirdleri ve köleleri olan hatvan kazak kakavanlariyle silâh kuşatıp din davasına gidelim şeklinde güruh güruh Sultan Mehmed camiine toplanmağa başladılar..." [1].

Bu toplantıyı Vezir-i âzam Köprülü Mehmed Paşa haber alınca, fakıların elebaşılarına haber gönderip nasihat ettirdi ise de dinlemediler; sonra ulemayı davet ile onlarla görüştü ve onlar fakıların iddialarının bâtıl olduğunu beyan ile fitne çıkaranların te'diplerinin câiz olduğunu söylediler; bunun üzerine vezir-i âzam keyfiyeti pâdişaha arzederek fesatçıların katillerine emir aldı; fakat öldürmek tarafına gitmeyi programına uygun görmeyerek sürgün edilmelerine müsaade istedi ve derhal Üstüvanî ile Türk Ahmed, Divane Mustafa gibi muharrik vâizları yakalatıp *Kıbrıs*'a sürdürüp şeyhleri ve tekkeleri bunların ellerinden kurtardı (1066 H. / 1656 M.) [2].

[1] *Naîma tarihi*, c. 6, s. 225.

[2] Naîma'dan naklettiğimiz bu hulâsanın sonunda "tasarrufat-ı evliya-i kiram ile akd-i meclis-i cemiyyet-i mutaassıbîn küsiste ve şöhret-i kâzibeleri gibi gümnam oldular.." demektedir (c. 6, s. 226).

Kadı-zâdelilerin zihniyetleri

Bunlar hakkında yukarıdan beri verdiğimiz malûmat fakıların pek dar olan zihniyetlerini ve avama suret-i haktan görünerek asıl emellerinin yaygara ile gayr-i meşrû menfaat temin etmek olduğunu açık olarak göstermektedir.

Bunların gûya dini ıslah maksadiyle ısyan çıkarmak istedikleri sıralarda Osmanlı devleti dışarıdan ve içeriden tehlikeli buhranlar geçirmekte idi : pâdişah çocuktu; hükûmet evvelâ ocak agalarının ve sonra da saray ağalarının emirleri altında olup *Anadolu*'da asayiş namına bir şey olmadığı gibi Venedikliler de denizde üstün vaziyette olup *İstanbul* tehdit altında idi. Bu mütecavizlere mümaşât edilmesi kendilerini şımartmış ve beş altı sene istedikleri gibi alıp vermişlerdi.

Kadı-zâdeliler veya fakılar Peygamber zamanından sonra ihdas olunan şeyleri kaldırmak istemeleri üzerine bunlarla münasebeti olan birisi vâızlardan *Türk Ahmed*'e :

— "Peygamber zamanında çakşır ve don yoktu, şu halde sizlere göre bunları giymek bid'attir; onları da kaldırır mısınız?" diye sormuş o da :

— "Evet menederiz, izar (futa) ve peştemal kuşansınlar" demiş. Bunun üzerine sual sahibi tekrar :

— "Kaşık kullanmak da bid'atdır, anı ne yaparsınız?" deyince Türk Ahmed:

— "Taamı elleriyle yesinler, ellerine bulaşmakla ne lâzım gelir?" mütaleasiyle mukabele eylemiş bunun üzerine sual sahibi dayanamayıp :

— "Efendiler halk-ı âlemi soyup götü çıplak çöl arabı kıyafetine sokmak istersiniz" diyerek ortalığa nizam vermek isteyen vâız efendi ile alay etmiş.

Bu musahabeyi dinleyen diğer birisi vâız efendiye :

— "Kaşıklar yasak olunca kaşıkçı esnafı ne yapsınlar?" diye sorması üzerine :

— "Misvak ve tesbih yapıp anınla geçinsinler" cevabını vermiştir.

Meşhur Maan-zâde Hüseyin Bey bu Kadı-zâdelilerden görünüşleri âbid ve zâhid fakat içleri fâsık ve iğrenç bir çok riyakâr adam gördüğünü ve bunların her türlü ahlâksızlıkları yaptık-

larını, yalnız bıyıklarını kırpıp küçültmek suretiyle sünnete riayet göstermek istediklerini naklettikten sonra bunlardan birisinin yetiştirmiş olduğu genç oğlanına vuslat zamanında oğlanın ipek uçkurluğunu görüp ipeğin haram olmasından dolayı "Bu haram kuşağı gider, vücuduma dokunuyor, günahkâr oluyorum" dediğini ve yaptığı şenî fi'ilinden utanmayıp tütün içmek, ipekli giymek, bıyığını kesmemek gibi şeylerin haram olduğunu ve tekkelerdeki semâ ve devranların ve buralara gidenlerin büyük günah işlediklerini söylediklerini beyan etmektedir[1].

[1] *Naîma tarihi*, c. 6, s. 226, 227. Fazıl Ahmed Paşa'nın vezir-i âzam iken zühd ve salâhına aldanıp pâdişaha takdim ettiği meşhur Vanî Efendi'nin sonradan velinimeti olan Fazıl Ahmed Paşa aleyhindeki harekâtı ve riyakârlığı hakkında Naîma'daki kayıt bu Kadı-zâdelilerin iğrenç zihniyetini göstermektedir (Bk. *Naîma tarihi*, c. 6, s. 228-229).

YİRMİNCİ BÖLÜM

KÖPRÜLÜLER DEVRİ

Köprülü Mehmed Paşa'nın işe başlaması

İlk icraat

Köprülü Mehmed Paşa işi ele aldığı zaman dış tehlikeden başka içeride icraatına engel olmak isteyecek zümreler vardı. Bunun için saray mensupları ile bunların tahrik edecekleri Kapıkulu ocaklarından her birini gözden ayırmayarak işlerini ona göre mahirane çevirmek mecburiyetinde idi; bundan dolayı pâdişahtan geniş salâhiyet alarak işe başladı.

Köprülü, mühr-i hümâyunu alıp saraydan çıktıktan sonra selefi olan Boynueğri Mehmed Paşa'nın katli için hatt-ı hümâyun gönderilmişti; fakat vezir-i âzam şefaat edip öldürülmiyerek malı musadere edildikten sonra *Malkara*'da ikamete memur edildi.

Bundan evvelki bölümde görüldüğü üzere Kadı-zâdeli vâizların pek aşırı hareketleri ve nizam-ı âlem için ısyan çıkarmak istemeleri üzerine Köprülü Mehmed Paşa'dan yedikleri sille ile bu hareketleri bastırıldı ve ileri gelen vâizlar sürüldü.

Köprülü Mehmed Paşa vezir-i âzam olduktan sonra saray mensupları ihtiyar sadr-ı âzamın bir iş yapacağını tahmin etmiyerek kendisine ehemmiyet vermeyip âdetleri üzere hükûmet işlerine burunlarını sokmak istediler. Bunun üzerine vezir-i âzam, sarayda hasoda başı olup pâdişah üzerinde tesir yaparak işlere engel olmak isteyen Halil Ağa'yı tekaütlükle oradan atarak yerine kendi mûtemedi Galatasarayı Ağası Kürd Safer Ağa'yı tayin ettirdi. Bundan sonra paralarını alarak askerleri terhis ile *Bozcaada*'nın düşman eline geçmesine sebep olan Abaza Ahmed Paşa'yı *İstanbul*'a getirterek valide sultana mensubiyetine ve onun himayesine bakmayarak derhal îdam ettirmiş olduğundan bu icraatı saray halkına şaşkınlık verdi; bunun üzerine el altından azli çaresini araştırmağa başladılar.

Seydî Ahmed Paşa'yı vezir-i âzam yapmak teşebbüsü

Bu sırada Seydî Ahmed Paşa Kaptan-ı derya bulunuyordu; kendisi Sarayda baltacılıktan çıkma olup orada taraftarları vardı. Bunlar Seydî Ahmed Paşa'nın vezir-i âzam olmasını istediklerinden musahipleri ve Enderun ağaları vasıtalariyle bu hususta vaid de almışlardı. Fakat Köprülü Mehmed Paşa bunu haber alır almaz 1067 saferinin sonlarına doğru (1656 aralık) Seydî Ahmed Paşa'yı *Bosna* valiliğine tayin ettirip derhal *İstanbul*'dan çıkardı ve yerine *Temeşvar* valiliğinden açıkta kalan Topal Mehmed Paşa'yı getirtti.

Köprülünün bu cezrî harekâtı saray adamlarının cüretlerini kırdığından Seydî Ahmed Paşa'nın *Bosna*'ya tayini münasebetiyle bu defa da el altından Kapıkulu suvarilerini tahrik eylediler.

Sipahilerin isyan hazırlıklarına karşı Köprülü'nün tedbirleri

Bu isyana takaddüm eden günlerde Kapıkulu suvarileri maaşlarını istemek bahanesiyle Defterdar Divrikli Mehmed Paşa'nın Süleymaniye'deki konağını taşlayıp camlarını kırmışlardı; bunun üzerine konağından kaçan defterdar, vezir-i âzama gelip dert yanmış ve nihayet tebdil edilmişti[1].

Köprülü Mehmed Paşa, sipahilerin daha o zamandan beri isyan için bahane aradıklarını gerek saraydaki ve gerek dışardaki casusları vasıtasiyle öğrenmiş olduğundan ona göre tedbir almakta idi; hattâ isyandan bir gün evvel gizlice Şeyhulislâm Bâli Efendi'yi ziyarete gidip:

— "Efendi hazretleri, biz vezir olalı bizden şer'-i şerîfe aykırı ve devlet haysiyetini ihlâl eden bir hareket sâdır oldu mu?" diye sormuş; Bâli Efendi de:

[1] Defterdar Paşa sipahın hücumu üzerine arka kapıdan kaçarak gelip vaziyeti vezir-i âzama anlatmış; bu halden dolayı hiç telâş eseri göstermeyen Vezir-i âzam gülerek "Sen ahval-i âlemi bilmez misin? Muztarip olma; selefte gelen defterdarlar, bu gaileyi çekmişlerdir; hattâ sakini oldukları sarayın camları iki, üç kat müheyya dururdu. Taşla kırılanları camcı dükkânına gidip hazır olan camları derakap vaz'olunurdu. Hak Teâlâ hazretleri nizam-ı ahvale tevfik ihsan edinceyedek bu hale tahammül zarurîdir; sabreyle görelim" diyerek defterdarı teskin etmek istemişse de bunun böyle şeylere tahammülü olmadığını anlayarak azl ile yerine baş bakikulu Ahmed Ağa'yı defterdarlığa getirmiştir (15 safer 1067/1656 aralık). Bk. *Naîma tarihi*, c. 5, s. 237.

— "Hayır, cümle hareketiniz şer'îdir ve güzeldir" diye cevap vermesi üzerine Köprülü, bu mütaleasının pâdişaha arzını rica etti ve o tarzda Şeyhulislâmdan bir hüsn-ihal vesikası olarak lûzumu halinde gösterilmek üzere koynuna koydu; hattâ Şeyhulislâm efendi, ortada hiç bir sebep yokken böyle bir vesikanın alınmasına hayret ederek :

— "Bu îlâma niçin ihtiyaç hasıl oldu?" diye sorunca Köprülü :

— "Şimdiki halde ihtiyaç yok; fakat maksad dostluğunuzu tecrübedir; muhaliflerimiz sizi de kendilerine celbedip etmediklerini anlamaktır" diye cevap vermişti.

Köprülü yine o gece kıyafetini tebdil ile yeniçeri ocağının bir sözü iki olmayan eski ağalarından Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa ile görüşmeğe gitti ve ona :

— "Siz devletin hayırhâhı ve ocağın mutemedisiniz; bu âne kadar cereyan eden vak'alar malûmumuzdur; düşman Boğaz'a geldi; askerin zapt ve raptı yok; benim maksadım din ve devlete hizmet edip bu âhır ömrümde canla başla çalışmaktır; düşmana galebe ile nizam müyesser olur ise cümelmiz rahat oluruz; yoksa neticesi vahimdir; Seydî Ahmed Paşa'nın şecaâti malûm; lâkin zulüm ve adaveti ne derecededir biliyorsunuz; kaptanlığa ve serdarlığa liyakati vardır; fakat gözü sadr-ı âzam olmaktadır; gareze mebnî tek durmaz; sadarete liyakati varsa ben arzumla çekileyim, anı vezir etsinler; lâkin ifrat hiddet ve şiddeti ve tedbirsizliği ile bu zamanda fenalığa sebep olacağında şüphe yoktur; anı vezir etmeğe çalışanların maksatları kendi ipliklerini boyamaktır; işin neticesinin İbşir Paşa ahvaline benzeyeceğine şüphe yoktur; kaptanlıkta kalsa da arzumuz gibi istihdam edemeziz[1]. Anın için Bosna tarafına serdar eyledim; hâlâ fesat çıkarmak mutadları olan sipah zorbaları Seydî Ahmed Paşa'nın tebdilini bahane edip fitne çıkarmağa teşebbüs ettiler; âhır ömrümde şehit olmaktan korkmam; bu hususta cenabınız bize taraftar olup nasihat ederek yeniçeriyi zapt ile devlet şerefini muha-

[1] Köprülü Mehmed Paşa, dahilî vaziyeti düzelttikten sonra sefere çıkacağı için kendisine muhalif ve sadr-ı âzam olmak isteyen Kaptan-ı derya Seydî Ahmed Paşa'nın donanma ile çıkışında aykırı bir vaziyet almasından endişe etmekte idi.

faza ederseniz sipahın muhalefeti bertaraf olur; eğer ocak halkını zapt etmeği taahhüd etmezseniz, bizden hoşnut değilseniz bizi haberdar edin de biz de ona göre işten el çekelim" dedi.

Kara Hasanoğlu, Köprülü'nün mütaleasını doğru buldu; vezir-i âzam da Hüseyin Ağa ile beraberce hareket edip onun sözünden dışarı çıkmıyacağına dair söz verdi; bunun üzerine o gece yeniçeri ağası ile kul kethüdası gizlice davet olunarak alınacak tedbirler tesbit olundu.

Sipahilerin isyanı

1067 senesi rebîulevvelinin on sekizinci perşenbe günü (1657 ocak) sipahiler ağalarının evlerini taşlayarak yolda rastgeldiklerini çevirip *Atmeydanı*'na topladılar; keyfiyet vezir-i âzam tarafından pâdişaha arzedildi. Sultan Mehmed, Köprülü'nün telhisi üzerine yeniçeri ağasiyle ocak kethüdasını davet ederek :

— "Ocağınız devletin hayırhâhıdır. Fesatçıların bertaraf edilmesi sizden memûlümdür" demesi üzerine onlar da başüstüne diyerek yeniçerileri sipahilerle birleştirmediler. Sipahilerden adamlar gelip onları da kendileriyle beraber olmağa davet ettilerse de ocaklı ağa ve zabitlerinin nasihatlerini dinleyerek birlik olmadılar. Bunun üzerine sipah *Atmeydanı*'ndan yavaş yavaş çözülüp saklanmağa başladılar; o gece her tarafta kol gezilerek ufak bir toplantıya meydan verilmedi; ertesi cuma günü vezir-i âzam sarayında (Paşa kapısında) büyük bir toplantı yapıldı. Bu sırada pâdişah tarafından gönderilen hatt-ı hümâyun okundu.

Âsilerin temizlenmesi

Genç hükümdar bu hatt-ı hümâyununda : "Cülûsumdan bu âna kadar sipah eşkıyasının fenalığı hadden aşmış, ekmek yedikleri kapıya fenalıkları çoğalmıştır; bu makule eşkıyanın vücutlarının ortadan kalkması elzem olduğundan tedipleri vezir-i âzama havale olunmuştur; din ve devlete hayırhâh olanların vezir-i âzama yardım etmeleri" beyan olunmakta idi. Bunun üzerine yeniçeri ocağı erkânı :

— "Fesat ve fitneden biz de bıktık; pâdişahımızın emrini bekliyorduk" diye müttefikan beyanatta bulunmaları üzerine ele geçenlerin derhal katledilmelerine karar verildi ve hemen o gün silâhdar ağalığından mâzul Ahmed Ağa'nın katliyle işe başlandı;

İstanbul ve *Üsküdar*'daki evler ve odalar basılarak zorbabaşılar ve zorbalardan ele geçenler günden güne katledildiler; bu suretle ortalığa sükûnet geldi.

Köprülü'nün sadaretten çekilmek istemesi

Vezir-i âzam 1067 H. / 1657 M. deki vali tayinlerinde silâhdarlıktan çıkma *Şam* valisi Siyavüş Mustafa Paşa'nın yerine *Halep* valisi Murtaza Paşa'yı tayin etti[1]. Fakat Siyavüş Mustafa Paşa vezir-i âzam olmak isteyerek saraydaki taraftarlarına güvenip azli kabul etmeyip *Şam* ahalisini ısyana teşvik eyledi; bunun üzerine Şamlılar yeni vali Murtaza Paşa'yı kabul etmemişler ve eski valinin yerinde bırakılmasını istemişlerse de Köprülü bunu yapmayarak *Şam*'a Tayyarzâde Ahmed Paşa'yı ve *Maraş*'a da Siyavüş Mustafa Paşa'yı tayin etmişti.

Siyavüş Paşa'nın bu serkeş vaziyeti Köprülü'ye fırsat verdiğinden makamına göz dikmiş olan Siyavüş Mustafa Paşa hakkında pâdişaha bir telhis takdim etti ve onda :

"Pâdişah hizmetinden ve hususiyle silâhdarlıktan çıkmış olan bir zâtın pâdişah fermanına herkesten ziyade itaat etmesi lâzım gelirken Siyavüş Mustafa Paşa'nın *Şam* âsileriyle beraber olarak azli kabul etmeyip pâdişah fermanına karşı ısyan etmesi sebebiyle katli lâzımdır" diyerek buna dair hatt-ı hümâyun istedi ve istediğini aldı ise de hemen tatbik etmedi.

Enderun'da bulunan Siyavüş Mustafa Paşa'nın kapı yoldaşları ve bilhassa pâdişahın silâhdarlariyle çuhadar ve rikâbdar gibi ileri gelen Enderun ağaları ve sairleri bunu önleyip Siyavüş Mustafa Paşa'yı kurtarmağa çalıştılar, Köprülü bunu haber alınca acele saraya giderek pâdişahla buluşup :

— "Hükûmet idaresi başkalarının elinde olunca iş görmek mümkün değildir; bu kölenizin yaptığını diğerleri bozmak iste-

[1] Siyavüş Mustafa Paşa zamanında *Şam kulu*, *Girit seferine* memur olmuştu; fakat bunlar "Biz deniz seferine gitmiş değiliz. *Şam*'ı muhafaza ve nöbetle hacca gidip muhafızlık yaparız; îcabında kara seferine de gideriz" diye gönderilen fermana muhalefete kalkmışlardı, Siyavüş Paşa bunların elebaşılarını cezalandıracak yerde arzularına uyarak keyfiyeti *İstanbul*'a yazmış ve bundan dolayı Şam valiliğinden azlolunarak yerine Halep valisi Murtaza Paşa tayin edilmişti (*Naîma tarihi*, c. 6, s. 322).

mektedir; bir gün kusur isnadiyle öldürülmekten ise daha evvel bu makamdan çekilmek iyi olur" diyerek mühr-i hümâyunu pâdişahın eline verdi; fakat Dördüncü Mehmed, evvelki verdiği sözü tekrar ile bundan sonra da hiç kimsenin sözünün kat'iyyen dinlenmiyeceğini teyid edip mührü Köprülüye verdikten sonra ona:

— "Senin işine karışanların cezalarını sana bıraktım; nice bilirsen öyle eyle, bundan sonra işine kimse karışmasın; müdahale edenlerin haklarından gel" diye kat'î salâhiyet verdi.

Köprülü Mehmed Paşa ince düşünceli olduğundan işine müdahale eden Enderun ağalarına derhal dokunmadı ve iki ay kadar bekledi ve ondan sonra silâhdar, rikâbdar, tülbend ağası ve doğancıbaşı gibi içerdeki iş bozanları uzaklaştırdı ve bu suretle ses kesildi [1].

Enderun ağalarının çıkarılmalarından epey zaman sonra Köprülü Mehmed Paşa, Siyavüş Mustafa Paşa'yı *Maraş*'tan azl ile *İstanbul*'a getirerek [2] Erdel seferine hareketinden evvel katlettirmiştir (1068 şevval / 1659 haziran).

[1] "...Tâ cemaziyelâhır evâhirinde bir gün nâgehanî Rikâbdar Anber Mustafa Ağa ve Dülbend ağası Gürcü İbrahim Ağa kapıcıbaşılıklar ile ihrac olunup Doğancıbaşı Ömer Ağa dahi Saray-ı âmireden ihrac bâdehu Maraş payesiyle tekaüd ve Silâhdar Abaza Mustafa Ağa dahi nazar-ı iltifat-ı pâdişahîden sukut ile ihraç olundu" (*Naîma tarihi*, c. 6, s. 248). Bunların ihracı münasebetiyle arşiv vesikaları arasında rikâbdar ile tülbend gulâmının çıkarılmalarına dair IV. Mehmed'in hatt-ı hümâyunları vardır. Fotoğrafileri bu cildin sonuna konmuş olan hatt-ı hümâyunlar aynen şöyledir:

"Sen ki rikâbdar ağasın; sana kapıcıbaşılık ihsan eyledim, hayır duamda olasın. Fî 27 c. sene 67."

"Sen ki dülbend gulâmısın, sana kapıcıbaşılık ihsan eyledim, hayır duamda olasın, Fî 28 c. sene 67."

[2] Köprülü Mehmed Paşa bir müddet sonra Siyavüş Mustafa Paşa'yı *Maraş* valiliğinden azledip *İstanbul*'a davet etmişti. Vezir-i âzam Boğaz seferinden *Edirne*'ye dönünce Siyavüş Mustafa Paşa da oraya gelmişti. Köprülü âdeti üzere zâhiren Siyavüş Paşa'ya güler yüz gösterip fakat eski hâdiselerden bahis ile pâdişaha bir telhis takdim eylemişti. Siyavüş Mustafa Paşa, vezir-i âzamla görüşürken, pâdişah Siyavüş'ü çağırmış ve kendisinin Şam kullarını tahrik etmesini ve diğer kusurlarını saydıktan sonra kapı arasına hapsettirdikten sonra katlettirmiştir. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete geçmesine takaddüm eden günlerde Silâhdar bulunan Siyavüş Mustafa Paşa, sadaret elden gidiyor diye Boynueğri Mehmed Paşa'yı ikaz eylemiş ve bundan dolayı Köprülü buna mim koymuştu.

Bütçe tenkihatı ve Şeyh Selim'in katli

Onbeş seneden beri *İstanbul*'da bulunarak Ebû Bekr-i Sıddîk evlâdından olduğunu iddia ile keramet satıp ulûm-ı garibe denilen gaip şeyleri haber vermekle tanınmış olan Magribî Şeyh Salim adındaki sahtekâr ve hilekâr bir herif, devlet erkânına intisap etmek ve sarayda valide sultana çatmak suretiyle epey şöhret bulmuş ve bu sayede külliyetli para sahibi olduğu gibi kendisine gümrük, ipek ve sair mukataalarla evkaftan yevmiye bin akçe maaş tahsis kılınmıştı.

Köprülü Mehmed Paşa vezir-i âzam olunca hazinenin darlığına mebni bütün vazifeleri ve vazife sahiplerini bizzat yoklayarak gümrükten vazifesi olanlardan sermaye sahibi ve vaziyetleri çalışmağa müsait olanlarla iki yerden maaş alanların birinden maaşlarını kesmiş ve yalnız bir yerden maaş verdirmişti. Mahlûl olan vazifelerden ancak iki akçesiyle tayin yapıp diğerlerini hazineye irat kaydediyordu; bu halden şikâyet ile kendisine başvuranlara, "Allah muvaffakıyet ve hazineye genişlik verince yine herkes gelsin, haline göre ihsan edelim" diye cevap veriyordu.

Vezir-i âzamın yoklaması münasebetiyle Şeyh Salim de geldi; beratlarını gösterdi. Köprülü bu işle meşgul memurlara "*İstanbul* gümrüğünden iki yüz akçe bırakın; bu para şeyhin maişetine yeter, geri kalan yedi, sekiz yüz akçesi hazineye kaydolunsun" deyince Şeyh Salim hiddetlenerek "Pâdişah ihsanıdır, niçin kesersiniz?" diye bağırması üzerine vezir-i âzam mülâyimetle :

— "Sefer etsek gerektir ve hem hazinenin darlığı vardır; şimdi bu kadar ile kanaat et. İnşaallah genişlik zamanında ikram yine mümkündür" cevabını verdi.

Bu yumuşak ve makul söze mukabele olmak üzere Magribli Salim terbiyesizce bağırarak "Biz size gör ne yaparız" diye meclisten fırlayıp gitti; Köprülü gülümseyerek Asesbaşı Zülfikar Ağa'ya emir vererek Şeyh Salim'i tevkif ettirip o gece boğdurdu.

Rum patriğinin asılması

Devletin içten ve dıştan ne kadar tehlikeli durumlar geçirdiği yukarıdan beri verilen izahattan anlaşıldığından, cidden mühim olan bu anlarda dahildeki bazı gayr-i müslim unsurlar da büyük ümide düşmüşlerdi. İşte bu arada Ortodoks kilisesinin mevcudiyetini Fatih Sultan Mehmed'in himaye ve müsamahasına medyun olduğunu unutan Rum patriği III. Partenios'un devletin bu karışık vaziyetinden istifade ile Ortodoks kilisesine bağlı olan Eflâk ve Boğdan voyvodalarını ısyana teşvik ettiği elde edilen mektubundan anlaşıldı.

Eflâk voyvodası Kostantin metbuı olan hükûmete karşı ısyankâr bir tavır takınmıştı. Rum patriğinin, Eflâk voyvodasına gönderip elde edilen mektubunda şöyle deniliyordu :

— "Müddet-i devr-i islâm tamam olmağa az kalmıştır; hıristiyanlık velvelesi âlemi tekrar tutacaktır. Ona göre tedarikte olasınız; pek yakında cümle vilâyetler mesihîler (hıristiyanlar) eline girip haç ve çan'a (Salip ve nâkus'a) mensup olanlar islâm memleketlerine sahip olacaklardır."

Bu mektubu elde eden Köprülü, işi tahkik için Rum patriğini davet ederek mektubu kendisine gösterdi ve yazılmasının sebebini sordu; o da cevap olarak her sene sadaka için böyle kâğıt gönderildiğini söyledi; bu hazırlıksız cevap vezir-i âzamı tatmin etmedi ve verilen emir üzerine Partenios *Parmakkapı*'da asıldı (8 cemaziyelâhır 1087 / 24 mart 1657) [1]; derhal Patrikhane basılarak Rumların yeniçeri kıyafetine girip ısyan edeceklerine dair olan şayiaları teyid edici kırk elli kat dolama, fes ve yeniçeri üsküfü elde edildi [2].

Fatih Sultan Mehmed'in tayin ettiği patrikten îtibaren bu III. Partenios'a kadar bütün Rum patrikleri milleti tara-

[1] III. Partenios, *Sakız* metropolidi iken 1656'da patrik intihap olunmuştu. Asılı cesedi üç gün kaldıktan sonra denize atılıp Rumlar tarafından bulunan cesed *Heybeliada*'daki *Panaiya* manastırına defnedildi. Vizandios Skarlatos, *Kostantinopolis* isimli eserinin ikinci cildinde (s. 536) III. Partenios'un îdamına sebep olarak Cizvitlerin buna husumetlerinden dolayı Ruslarla muhaberede olduğunu Kırım hanının ihbar ettiğini yazıyorsa da bizim tarihler bunun hıyanet vesikası tercümesini aynen koyduklarından Vizandiyos'un tevili yerinde değildir.

[2] *Naîma tarihi*, c. 6, s. 252 ve *Silâhdar tarihi*, c. 1, s. 68 ve *Hammer tarihi tercemesi*, c. 11, s. 16.

fından intihaptan sonra bizzat pâdişahlar tarafından kabul olunurlarken bundan sonra kendilerine karşı yapılan bu imtiyazlı muamele kaldırılarak vezir-i âzamlar tarafından kabul edilmeleri kanun olmuş ve bu tarz Tanzimata kadar devam etmiştir.

Köprülü'nün Venediklilere karşı hareketi

Donanma'nın Akdenize çıkması

Vezir-i âzam bir taraftan *İstanbul*'da temizlik yapıp aleyhinde çalışanları bertaraf ile işlere oldukça nizam verdikten ve Venedik seferine gitme hazırlığını yaparak vilâyetlere îcap eden fermanları gönderip tertibat aldıktan sonra 1067 cemaziyelevvelinin dokuzunda (23 şubat 1657) sefer münasebetiyle tuğlar çıkarıldı; verilen karar üzerine Venedik donanması *Boğaz*'a gelmeden evvel bizim donanmanın *Akdeniz*'e çıkarılmasına karar verilerek mevcut gemiler Kaptan-ı derya Topal Mehmed Paşa kumandasiyle sevkedildi; hattâ kaptan paşanın bineceği *baştarda* yani birinci amiral kadırgası tamam olmadığından arkadan çıkarılacak donanma ile gönderilmek üzere geri bırakılmış ve kaptan paşa yedek gemisine üç fener koymak suretiyle hemen hareket ettirilmişti.

Vezir-i âzamın Boğaz'a hareketi

Köprülü Mehmed Paşa hareketinden evvel *İstanbul*'da hazırlanan donanmanın ikinci kısmını da sevketti; içine mühim miktarda asker konan bu donanma on dokuz kalyon, on mavna ve otuz çekdiri ile kaptan paşa baştardesinden mürekkepti; fakat gemiciler acemi, asker nizamsız olup gidenler bir kuru kalabalıktan ibaretti.

İkinci kısım donanma da gittikten sonra vezir-i âzam pâdişah tarafından kabul olunarak *serdâr-ı ekrem* tayin olundu ve Arz odasında başına iki kıt'a murassa sorguç takılıp biri samur diğeri sade iki hil'at giydirildi ve bizzat pâdişah kendi eliyle sancağ-ı şerîfi teslim ettikten sonra *Çırpıcı Çayırı*'ndaki ordugâha gitti ve ramazan iptidasında Boğaz tarafına hareket etti (1657 haziran) *İstanbul*'da sadaret kaymakamı olarak Ankebut Ahmed Paşa kaldı.

Köprülü Mehmed Paşa, ordu inzibatını bizzat ele alıp hareketinden sonra ikinci konakta askeri yokladı; bulunmayan-

larının dirliklerini keserek münasiplere verdi; bu sırada *Boğazhisarı* yani *Çanakkale Boğazı*'nı işgal etmek üzere Venedikliler sekiz bin kadar kuvvet çıkardılarsa da muhafızların müdafaa ve hücumiyle dayanamıyarak beşyüzü esir düşerek mütebakisi gemilerine kaçtılar; vezir-i âzam *Gelibolu*'ya geldikten sonra Anadolu yakasına geçti ve *Kal'e-i Sultaniye* etrafını karargâh yaptı (18 ramazan 1067 / temmuz 1657).

Venediklilerle savaş

Boğazın Rumeli tarafındaki *Soğanlıdere* ile Anadolu tarafındaki *Küçük Kepez* mevkilerine toplar kuruldu; buradan atılan gülleler ile o taraflara demirlemiş olan düşman gemileri hasara uğradıklarından çekildiler. Şevvalin beşinci salı günü (17 temmuz) düşmana denizden hücûm edilmesi emrolundu; ilk çarpışmada bir kaç Osmanlı mavnası yardım edilmemek yüzünden muvaffak olamayıp biri düşmanın eline geçtiği gibi diğeri de battı; yeniçeriler de bindikleri *çektiri*'lerle Rumeli sahiline çekilip deniz muharebesine seyirci kaldıklarından diğer askere de zaaf ve fütur gelmiş ve askerin bir kısmı da gemilerinden çıkarak karaya dökülmüşlerdi.

İşte bu sırada Venedikliler elde ettikleri Süleyman Kaptan mavnasını çekip götürürlerken *Alâiye* sancak beyi Küçük Mehmed Bey, beşer oturaklı bir, iki kayık ile üzerlerine varıp yedeklerini keserek döğüşe döğüşe mavnayı kurtardı; kalyonlar ise muvafık hava ile yelkenlerini açarak Boğaz dışında kaptan paşa kumandasındaki donanmaya iltihak etmek üzere denize açılmışlardı.

Bu muvaffakıyetsizlikten ötürü fevkalâde hiddetlenen vezir-i âzam hemen bir kayığa atlayarak Rumeli sahiline geçti ve düşman donanması önünden kaçarak çektirilerden ve mavnalardan karaya çıkan firarîleri alıp Anadolu sahiline getirdi; bu sırada onbeş kadırga ile düşman önünden kaçarak karaya dökülenlerden yedi, sekiz yüzünü vezir-i âzam derhal îdam ettirdiğinden diğerleri yine gemilerine döndüler. Bundan sonra muharebe karadan Osmanlıların ve denizden Venediklilerin müdafaa ve hücumlariyle üç gün üç gece devam etti.

Bu sırada düşman gemileri *Kum Burnu*'nda bulunan *baştarde* ile on yedi parça *çektiri* üzerine hücum ettiyse de muvaffak ola-

mayarak çekilmişti. Fakat ertesi günü Osmanlı tarihlerinin Kör Kaptan dedikleri Venedik amirali Moçeniko bizzat kendi amiral gemisi, kendilerine yardım eden devletlerin bayraklariyle de donanmış olduğu halde Osmanlı baştardesini zaptetmek üzere akşamdan bir saat evvel *Kum kalesi* önünden geçerek taarruz etmişti. Müdafaadan âciz olan Osmanlı donanması sahildeki topların himayesi altında tutunabiliyordu.

Moçeniko'nun bu taarruzu üzerine sahilden toplar yağdırılıyordu. Köprülü Mehmed Paşa teessüründen ağlıyor ve bu tehlikeli durumu önlemek için gayret sarfediyordu. Venedik amiral gemisi, Osmanlı baştardesini almak üzere iken *Kumburnu*'ndaki metrislerden Kara Mehmed adındaki bir topçu tarafından atılan bir gülle Venedik amiralı baştardesinin barut mahzenine isabet ederek baştardeyi berhava etti; bu muvaffakıyetli isabet bozulmuş olan kuvve-i maneviyenin düzelmesine yaradı ve Osmanlıların galebesini temin etti.

Hizmet eden ve kaçanlar hakkında Köprülü'nün muamelesi

Venedik amiralının baştardesi ve maiyyeti ile berhava olması neticesinde Venedik donanmasının faaliyetinin durması Köprülü'ye geniş nefes aldırdı. Hemen düşman eline düşen mavnayı kurtaran Küçük Mehmed'i yanına çağırdı; gelip vezir-i âzamın eteğini öptü; Köprülü ona :

— "Gel şahbazım, pâdişahın ekmeği sana helâl olsun; senin gibi gayretli dilâveri Allahü Tealâ berhüdar etsin" diyerek alnından ve gözlerinden öptü ve arkasındaki samur kürkü çıkarıp Küçük Mehmed'e giydirdi ve kendi eliyle başına iki "*Gazi çelengi*" taktı ve kendisine iki yüzden fazla altın ve beraberinde giden adamlarına dağıtılmak üzere bir kese kuruş verdikten sonra :

— "Bu istidadına riayet için seni akranından mümtaz mertebeye nâil ederiz; elem çekme" diye de ayrıca gönlünü aldı.

Bundan sonra Amiral Moçeniko'nun baştardesi cephâneliğine isabet ettiren Kara Mehmed'i huzuruna çağırtarak ona da :

— "Berhüdar ol, kerametlû pâdişahımızın nimeti sana helâl olsun" diyerek yetmiş akçe sipahilik ulûfesi ile çırağ edip yüz altın harçlık ve bir kat ağır elbise ile topçuyu da sevindirdi. Bunlardan

başka az çok hizmeti ve gayreti görülenleri de derecelerine göre mükâfatlandırdı.

Bu iş bittikten sonra sıra harpten yüz çevirenlere geldi. Evvelâ cezaya Ferhad Paşa adındaki deniz kumandanından başladı. Ferhad Paşa, daha harbe başlamadan evvel bindiği kalyonu Rumeli tarafına baştan kara edip kaçmış ve o gece bir Venedik filikası gelip bu kalyon ile diğer iki kalyonu yakmıştı. Ferhad Paşa yakalanıp getirilmesini müteakip çökertilip boynu vuruldu; sonra Yeniçeri kethüdası Yusuf, yeniçerileri cenge teşvik etmedikten başka çorbacılariyle (bölük kumandanlariyle) beraber iptida kendisi kaçtığından dolayı derhal getirtilip hem kendisi ve hem çorbacılar vezir-i âzam çadırının arkasında boğulup cesetleri denize atıldı. Kaptan Paşa'ya vekâlet eden ikinci filo kumandanı *Sivas* beylerbeğisi Osman Paşa da aynı âkıbete uğradı ve mavna kaptanlarından Tophâneli Mehmed Kaptan ile diğer birkaç mavna kaptanı da muharebe esnasında sahile çıktıkları için asıldılar. Gayretsizliği görülen Yeniçeri Ağası Sürhab Mehmed Paşa Köprülü'nün sadareti için çalışanlardan olduğu için yalnız azlolunup birkaç gün sonra *Sivas* beylerbeyliğine tayin edildi.

Bozcaada'nın geri alınması

Köprülü harpte hizmeti görülenlerle görülmeyenler hakkında kesin olarak icraattan sonra *Bozcaada* karşısındaki *Eski İstanbul* namiyle meşhur *Çaybaşı* (Trova) mevkiine geldi. Kaptan-ı derya Topal Mehmed Paşa, donanma ile Boğazdan çıktıktan sonra bazı yolsuz hareketlerde bulunmuş forsaları (kürekçileri) ölen bey gemilerine forsa vermemiş olduğundan hakkında şikâyet edilmişti. Bundan dolayı kaptan paşa vezir-i âzamdan korkarak *Midilli*'de demirleyip bazı özürler ileri sürerek davete icabet etmiyordu. Mavna kaptanlarından bazılarının katledilmesi gerek kendisini ve gerek maiyetindeki kaptanları korkutmuş olduğundan *Cezayir*'e gitmek istiyorlardı. Bunu haber alan Köprülü, bunların korkularını gidermek için Kaptan paşaya hil'at ile bin altın yollayıp :

— "Sizler muharebe mahallinde bulunmadığınız için özrünüz makbuldür; bulunsaydınız dilirâne hizmet edeceğinize şüphe yoktur; inşaallah bundan sonraki harekâtta hizmet edersiniz" gibi sözlerle hem kaptan paşanın ve hem de diğer kaptanların korkularını giderdi. *Cezayir, Tunus* ve *Trablus* gemileri dayılarına

da hil'at ve para yollayıp onları da *Bozcaada*'nın istirdadına davet etti.

Venedik amirali baştardesinin berhava olmasından sonra Venedik gemileriyle onlara yardıma gelmiş olan *Malta* ve *Floransa* gemileri *Bozcaada*'ya çekilip Boğaz ağzında bir kalyon bırakmışlardı. Vezir-i âzam, Kurt Paşa kumandasiyle bir kısım askeri Kaptan paşa gemilerinden otuz üç çektiriye koyarak gece yarısı *Bozcaada*'nın Kemer deresi mevkiine çıkarttı; sabahleyin düşman bunu görünce gemileriyle Türk askerini topa tuttuysa da tesiri olmadı ve vezir-i âzam adaya mütemadiyen asker sevketti. Bunun üzerine Venedikliler de karaya asker döküp Türk askerini iki ateş arasında bırakmak istediler; fakat bu plân haber alınarak düşman denize döküldüğü gibi, Türk askerini arkadan vurmak isteyen kale muhafızları da kaleye kaçırıldı. Adaya ihraç edilen askerin çokluğuna ve taarruzlarına dayanamayan Venedik kuvvetlerinin bir gece kalenin bazı burç ve bedenlerini berhava edip gemilerine binerek kaçmaları üzerine Bozcaada tamamen istirdat edildi (21 zilkade 1067 / 31 ağustos 1657).

Kara Hasanoğlu'nun Köprülü aleyhindeki faaliyeti ve ölümü

Yirmi seneden beri gerek Yeniçeri ocağında ve gerek pâdişah ve devlet ricali arasında bir sözü iki olmayan ve müşkül durumlarda yeniçeriler üzerindeki nüfuzundan ve tecrübesinden istifade edilen ocak ağalarından Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa, Köprülü'nün sadaretini müteakip sipahi ısyanına yeniçerileri iştirak ettirmiyerek o sayede sipahilerin temizlenmesine hizmet etmişti. Kara Hasanoğlu'nun daha evvel de hadlerini aşan ocak ağalarının temizlenmesinde, İbşir Paşa aleyhindeki harekâtta ve daha sonraki bir sipahi ısyanının bastırılmasında da mühim rolleri olmuştu. Yeniçeri ocağı zabit ve efradı, bunun emrinde idi; hiç kimse bunun reyinden dışarı çıkamazdı. Pâdişah ve valide sultan taraflarından sorulan şeylere cevaplar yazarak mütaleasını bildirirdi; eğer görüşülecek iş bizzat kendisinin bulunmasını îcap ettirirse vücutça zayıf ve hastalıklı olduğundan gönderilen araba ile Saraya gelirdi. Zeki, tecrübeli, sinsi, hissiyatını gizlemesini bilirdi. Sipahi kıyamındaki yardımına mukabil Köprülü Mehmed Paşa da, Kara Hasanoğlu'nun reyinden çıkmayacağına söz vermişti.

Kara Hasanoğlu ordudaki casusları vasıtasiyle muntazaman haber almakta idi. Köprülü bu şahısları bildiği halde Kara Hasanoğlu'ndan çekindiği için kendilerine ses çıkarmıyordu. Vezir-i âzamın Boğazda harpten kaçanları tedip ettiği sırada ocak kethüdasiyle yedi sekiz çorbacı ve bazı yeniçerileri boğdurması Kara Hasanoğlu'nun kapı yoldaşlığı gayretine dokunarak :

— "Bu koca'nın (ihtiyarın) hareketi hareket değildir; yeniçeri ocağına kılıç koyup zabitler katline başladı; birgün evvel bunun tedariki görülmek gerektir" sözleriyle Köprülü aleyhine pâdişaha mütemadî surette tesir yapıyordu.

Sultan Mehmed, vezir-i âzama karşı hüsn-izan besliyorsa da yeniçeri ocağı elinde olan Kara Hasanoğlu'ndan çekiniyordu. Bu sırada şeyhulislâm bulunan Bolulu Mustafa Efendi, Köprülü taraftarı idi; Kara Hasanoğlu, buna da müracaat ederek Köprülü aleyhinde kullanmak istiyorsa da şeyhulislâm, seferde bulunurken vezir-i âzam değiştirilmenin doğru olmadığını beyan ile azl teklifini reddediyordu.

Kara Hasanoğlu yine bu iş için kendi adamlarından Bâki Çelebi'yi şeyhulislâma gönderip :

— "Köprülü Paşa'ya sahip çıkmasınlar; pâdişah-ı âlempenaha ahvali ifade olunup azli karardâde ve yerine Ankebut Ahmed Paşa'nın gelmesi takarrür etmiş gibidir. Aksine sây etmesinler; onun zuhûr ve hareketi gayet korkunçtur. Kuvvetlenirse bizi ve kendilerini ve sair ileri gelenleri sağ koymayacak alâmetleri vardır. Himaye ederlerse sonra kendileri pişman olurlar." yollu sözlerle şeyhulislâmı kendisine uydurmak istemiş; Mustafa Efendi bu mütalealara karşı Burnaz Bâki Çelebi'ye :

— "A Baki Çelebi, şimdi sefer üzere azl güçtür. Muvaffak olup kâfir gemilerini Boğazdan kaldırdı ve *Bozcaada*'yı kurtarmakla meşguldür; seferden avdetine dek sabrolunsun, görelim" diye mukabele etmesi üzerine Bâki Çelebi:

— "Hayır sultanım, ağanın reyi budur ki *Bozcaada*'yı ve *Limni*'yi alıp mansûren gelirse bir daha ona zafer bulmak müşküldür; hemen fırsatı kaçırmamak gerektir" diye ısrar ettiği sırada şeyhulislâmın kethüdası içeriye girip efendisinin kulağına Kara Hasanoğlu'nun öldüğünü haber vermiştir.

Bu haber üzerine şeyhulislâm hem hayret ve taaccüp ve hem de gülümsiyerek keyfiyetten Bâki Çelebi'yi haberdar edince o da şaşırarak "Sultanım, kusura bakmayın bizim bu derece ısrarımız ânın emriyle idi" gibi sözlerle özür dileyerek çıkıp gitmiştir.

Kara Hasanoğlu'nun ölümü, icraatında Köprülü'yü, önlemek isteyen birinci derecede bir maniadan kurtardı. Hüseyin Ağa sağ olsa idi, Köprülü mutlak surette azl ve belki îdam edilecekti; pâdişah ve diğerlerinin bunu önlemelerine imkân yoktu. Çünkü Kara Hasanoğlu'nun bir işareti yeniçerilerin ayaklanması için kâfi idi.

Köprülü Mehmed Paşa, Kara Hasanoğlu'nun ölümünü haber alır almaz ordudaki vaziyet ve ocaklıdan katledilenler hakkında Kara Hasanoğlu'nu daimî surette haberdar eden zaimlerden Mümin Ağa ile Sekbanbaşı Çoban Kasım Ağa'dan evvelkisinin ordugâhta boynunu vurdurduğu gibi sekbanbaşıya *Hüdavendigâr* (Bursa) sancağını tevcih ile gönderdikten sonra yolda öldürttü.

Limni'nin geri alınması

Bozcaada'nın zaptı *İstanbul*'da sevinci mûcip oldu, şenlikler yapıldı. Pâdişah *Limni* adasının zaptına kadar vezir-i âzamın dönmemesini emretti. *Bozcaada* kalesi tamir olunarak asker ve mühimmatla tahkim edilerek muhafızlığına da Sivas Valisi Sührap Mehmed Paşa kondu. Bundan sonra *Limni*'nin alınması için kaptan paşa yollandı. Çok sarp bir mevkide olan kalesi iyice tahkim edilmişti. Kaptan Moçeniko'nun biraderi on yedi kalyon ile gelip kaleye mühim miktarda asker koyduğundan muhasara uzadı. Kaptan paşa yaralandı ise de Köprülü'nün korkusundan iş sıkı tutuldu ve nihayet kalenin gerisine bin müşkülâtla toplar çıkarılarak iki ay muhasaradan sonra muhafızlar ve kale halkı bütün eşyaları ve kendi gemileriyle gitmek şartiyle teslim olacaklarını bildirdiler ise de Kaptan-ı derya Topal Mehmed Paşa hiç bir şeyin çıkmasına müsaade edilmiyeceğini ve yükte hafif eşyalariyle gitmelerine müsaade olunacağını bildirdiğinden bu teklif kabul olunarak Venedikliler adayı terk ettiler (1068 safer / 1657 kasım).

Köprülü Mehmed Paşa, Boğazı açıp iki adayı da kurtararak müşkül ve tehlikeli durumu bertaraf ettikten sonra *Erdel*

(Transilvanya) taraflarındaki vaziyetin ciddiyeti üzerine acele *Edirne*'de bulunan pâdişahın yanına çağrıldı ve derhal oraya gitti.

Köprülü'nün Erdel seferi

Erdel vaziyeti

Vezir-i âzam *Edirne*'ye geldikten sonra Osmanlı devleti himayesinde bulunan ve ısyan etmiş olan Erdel Kıralı Rakoçi üzerine memur edildi. Osmanlı-Erdel münasebetleri kısmında da görüleceği üzere II. Rakoçi Alman imparator hânedanı olan *Habsburg*'lara karşı sefer açıp galip gelmiş olan *İsveç* kıralının müttefiki olarak Lehistan kırallığını elde etmek istiyordu; Rakoçi metbûı olan Osmanlı devletinin iç ve dış vaziyetlerinden istifade ile Eflâk ve Boğdan voyvodalarını da nüfûzu altına alıp kendisine yapılan nasihati dinlemiyerek Lehistan üzerine yürüdü; fakat Kırım hanı tarafından mağlûp edilerek yerine döndü ise de yine serkeşliği devam etti.

Osmanlı hükûmeti, kuzey hududunda *Lehistan* ile *Erdel*'in bir idare altında geniş bir devlet halinde bulunmasına müsaade etmiyeceği gibi bu devletin o tarihlerde Avrupa'nın büyük ve kudretli devletleri arasında bulunan İsveç'in müttefiki olmasına da muvafakat eyleyemiyeceği siyaseti îcabından idi ve bu hususta gayet hassas davranıyordu. Lehistan kırallığı bu tarihlerde hem içeriden sarılmış ve hem de dışarıdan Kırım hanlığının akınlariyle zayıf düşmüş olduğundan Osmanlı devleti bu cihetten kuzey hududundan emin bulunuyordu; bundan dolayı Rakoçi'nin Lehistan'a karşı olan taarruzunu önlemek suretiyle hem kendi siyasetine ve hem de Lehistan'a hizmet etmiş oluyordu.

II. Rakoçi'nin temadi eden ısyan hareketini sona erdirmek üzere Köprülü Mehmed Paşa serdâr-ı ekrem tayin edildi ve hemen hareket etmeyerek bir taraftan hazırlık yaparken bir taraftan da Eflâk ve Boğdan işiyle ve aynı zamanda bir takım temizlik hareketleriyle uğraşıyordu.

Voyvodaların azilleri

Vezir-i âzam *Erdel*'e hareketinden evvel Rakoçi ile birlikte hareket eden Eflâk beyi Kostantin ile Boğdan beyi İstefan'ı azlederek yerlerine yenilerini tayin ile kendilerini makamlarına oturtacak *iskemle ağası*'-

nı[1] bir miktar kuvvetle gönderdi; fakat eski voyvodalar azli kabul etmeyerek ısyan ettiklerinden üzerlerine Kırım Hanı ile Silistre Valisi Fazlı Paşa memur edildiler; Fazlı Paşa bir takım bahanelerle ayak sürüdü ise de Kırım Hanı kuvvetleri, âsi voyvodaları mağlûp etti[2]. Bunlar, müttefikleri olan Erdel kıralının yanına kaçtılar. Bu suretle Eflâk ve Boğdan voyvodalıklarına tayin edilmiş olan Mihne ile Ghika yerlerine oturtuldular.

Hareketten evvel ocaklarda temizleme

Köprülü kumandası altında itaatli bir kuvvetin bulunmasını şiddetle arzu ederek bunları tahrik edenleri ve edeceklerden ileri gelenleri kendi casusları vasıtasiyle haber aldıkça öldürttü. Hattâ Boğazdan *Edirne*'ye döndüğü sırada ve *Edirne*'de gerek sipah ve gerek yeniçerilerden epi adam öldürtmüş[3] ve hattâ yeniçerilerin kendilerine kışlık tayin olunan *Edirne*'ye gitmek istememelerinden dolayı yeniçeri ağası Ali Ağa'yı mes'ul tutarak azleylemişti; bunun üzerine Ali Ağa kendisini yerinde bıraktırmak üzere askeri tahrik etti, yeniçerilerin bunu tekrar ağalığa tayin ettirmek isteyeceklerini haber alan Vezir-i âzam Ali Ağa'yı *Edirne*'ye celp ettirip pâdişah huzurunda îdam ettirerek çıkacak ısyanı önlemişti.

Yine bu sırada sipahi serdengeçti ağalarından olup *Bozcaada*'nın zaptında hizmeti görülen Nakkaş Hasan Ağa'nın ortaya çıkarmak istediği ısyan bastırıldı. Nakkaş Hasan, muharebedeki hizmetine mukabil *İstanbul*'un ihtisap ağalığını almış ise de elaltından ısyan için bazı tahrikâtı ve *İstanbul* muhafızı Kör Hüseyin Paşa ile birlikte hareketi haber alındığından ihtisap

[1] Erdel kıraliyle Eflâk ve Boğdan voyvodalarını tahtlarına oturtmak üzere gönderilen memurdur. Bunlar devletçe bir kıral olarak tanınmayıp himaye altında bulunup vergi verir olduklarından kendilerini makamına oturtacak memura taht ağası denilmeyip *iskemle ağası* adı verilmiştir.

[2] Fazlı Paşa, *Yergöği*'den *Bükreş* üzerine gitmiyerek Kostantin'in kaçmasına sebep olup bu hali dedikoduyu mûcip olduğundan dolayı bir müddet sonra îdam edilmiştir.

[3] Vezir-i âzam, Boğazdan *Edirne*'ye gelinceye kadar ve *Edirne*'de her gece yeniçeri ve sipahilerin fesada müstait dişlilerinden ve meşhur elebaşılardan kırk, elli kişiyi gizlice öldürttü. Öyle ki *Edirne*'nin *Tunca* suyu kenarında bulunan başsız adam cüsselerinin adedi fazla idi (*Naîma tarihi*, c. 6, s. 315).

ağalığından azli ile iktifa edip *Bozcaada*'da hizmeti görülmüştür diye öldürtmemişti; Nakkaş Hasan bir vazife almak üzere *Edirne*'ye geldi ise de muvaffak olamadı. Bunun üzerine sipahilerden bir çoklariyle görüşüp bir ısyan tertibine teşebbüs ile bu hususta Silâhdar kethüdası Mustafa Ağa'yı da kendisine uydurmuş ve ilk teşebbüste Erdel seferi münasebetiyle çadıra çıkmış olan Köprülü'yü çadırında öldürmeği kararlaştırmışlardı. Nakkaş Hasan başına topladığı bir kaç yüz kişi ile ortaya çıkarak :

— "Bu vezir-i âzam pâdişah kullarını katlederek mahvetse gerektir; böyle kan dökücü vezir bize lâzım değildir, anın kılıcından kurtulmak isteyenler gelsin" diye bağırarak etrafına epice gürûh topladı.

Köprülü Mehmed Paşa soğukkanlılığını muhafaza ile yeniçeri ağasiyle kul kethüdasını çağırıp bu toplantıyı derhal dağıtıp fesat başlarının tevkiflerini emretmiş ve Kul kethüdası Süleyman Ağa bir kaç yüz yeniçeri ile bunları dağıtarak Nakkaş Hasan ve arkadaşlarından dört beşyüz kişiyi ele geçirip vezir-i âzamın yanına getirmiş ve hemen katledilmişlerdir. Yakalanan Nakkaş Hasan'ı yeniçeri kethüdasının elinden almak isteyen Silâhdar Ağası Mustafa Ağa da öldürülmüştür.

Sarayda pâdişah yanında kendisine taraftar birisini bulundurmak isteyen Köprülü Mehmed Paşa, Boğaz seferinde iken birkaç defa pâdişahın hatt-ı hümâyuniyle kendisinin yanına gelip giden Hazinedar Solak Mehmed Ağa ile anlaşıp dost olmuşlardı. Vezir-i âzam bu dostluğu kuvvetlendirmek için Solak Mehmed Ağa'yı Dâr-üs-saâde ağası yaptırmağı vaad eylemiş olduğundan Erdel seferine hareketten evvel, Dilâver Ağa'nın yerine Solak Mehmed Ağa dâr-üs-saâde ağalığına tayin edildi (1068 rebîulâhır / 1658 ocak).

Köprülü'nün Erdel'e hareketi ve avdeti

Kırım Hanı tarafından mağlûp edildikten sonra kendisine yapılan nasihati dinlemedikten başka yanına kaçan Eflâk ve Boğdan voyvodalarını da himaye eden Rakoçi, üçüncü defa giden fermana da itaat etmediğinden Köprülü bizzat hareket etti (22 ramazan 1068 / 23 haziran 1658). Orduya yüz binden fazla Kırım ve Kazak kuvvetleri ile Budin valisi Kenan ve Silistire valisi

Kadri Paşa'lar iltihak ettikleri gibi Lehistan kıralı da on iki bin kişilik bir kuvvet göndermişti. *Belgrad*'dan kalkılıp *Erdel*'e girildi. Sultan Süleyman zamanında zaptedilerek sonra *Erdel*'e geçmiş olan *Yanova* kalesi amanla alındı (1068 zilkade ve 31 ağustos 1658); bundan sonra kırallığın merkezi olan *Erdel Belgrad*'ı zabtedilip Rakoçi Avusturya hududundaki bir kaleye kaçtı ve Rakoçi'nin yerine Erdel beyzâdelerinden Ekoş Barcgay tayin edildi ve *Osmanlı-Erdel münasebetleri* kısmında görüleceği üzere *Yanova* (Jeneo) *Şebeş*, *Lügoş* kaleleri Osmanlı hudutları içinde kalmak ve her sene kırk bin altın harac vermek üzere yeni Erdel kıraliyle anlaşma yapıldı.

Vezir-i âzam daha *Yanova* muhasarasında iken *Anadolu*'da Köprülü aleyhine büyük bir ısyan çıkması sebebiyle pâdişah tarafından acele davet edilmiş ise de kalenin zaptına kadar bunu hiç belli etmemişti. Fakat *Yanova*'yı aldıktan sonra Rakoçi'nin kaçtığı kale üzerine gidemiyerek yeni Erdel kıralı ile olan anlaşmayı imza ve o tarafların muhafazasını Budin valisi Kenan Paşa'ya bırakarak *Edirne*'ye döndü ve hareketinden evvel Telhisçi Mustafa Ağa vasıtasiyle *Yanova*'nın zaptını müjdeleyerek yirmi güne kadar geleceğini ve *Anadolu* kıyamından dolayı keder ve telâş edilmemesini arzeyledi.

Erdel işinin halli

Köprülü avdet ettikten sonra *Erdel* harekâtı devam etmiştir; çünkü mukabil harekâta geçerek yeni kıral Barcgay'ı mağlûp eden Rakoçi muhtelif yerlerde mukavemet ettiğinden *Bosna*'dan Budin valiliğine naklolunan Seydî Ahmed Paşa ve ondan sonra Köse Ali Paşa Erdel işine serdar olmuşlardır. Rakoçi, Seydî Ahmed Paşa ile yaptığı iki muharebede mağlûp ve maktûl olmuş ve kendisine yardım etmiş olan Avusturya kuvvetleri Seydî Ahmed Paşa tarafından fena halde perişan edilmiş ve hattâ *Avusturya* ile sulhü bozacak derecede aşırı olan bu vaziyet Seydî Ahmed Paşa'nın azliyle Köse Ali Paşa'nın tayinine sebep olmuştur (1070 şaban / 1660 nisan). Köse Ali Paşa 1660 ağustosunda (1070 zilhicce) *Varad* kalesini zapteylemiş ve sonra *Erdel Belgrad*'ına giderek Ekoş Barcgayı makamına oturtmuştur; fakat buna karşı Kemeni Yanoş, Avusturya tarafından rakip çıkarılmış ve bu Ekoş Barcgay'ı yakalayarak öldürüp kendisinin

kırallığının tasdikini istemiş ise de kabul edilmeyip üç sınıf *Erdel* halkı tarafından kırallığı talep edilen Apafi Mihal'in kırallığı tasdik edilmiş ve bu suretle *Erdel* işi kapanmıştır (1071 H. / 1661 M.)[1].

Abaza Hasan Paşa isyanı

Abaza Hasan Paşa

Aslen Kapukulu suvarilerinden olan Abaza Hasan, Haydaroğlu vak'asında hizmet görmüş, sonra Vezir-i âzam İbşir Paşa ile beraber *İstanbul*'a gelmiş ve onun katlinden sonra bin kadar maiyyeti ile *Anadolu*'ya dönüp İbşir'in adamlarından başına epey adam toplamış ve Seydî Ahmed Paşa ile birlikte hareket ettiği için bir gaile çıkarmasından korkularak evvelden beri arzu ettiği *Yeni-il* voyvodalığı kendisine verilmişti (1065 H. / 1655 M.). Abaza Hasan, bir sene sonra vezirlikle *Diyarbakır* valiliğine tayin olunup 1067 H. / 1657 M. de *Halep* valiliğine naklolunmuştu.

Bu sırada Anadolu'da durum

Köprülü idareyi ele aldığı zaman *Anadolu* durumu çok fena idi. Valilerin ısyanları ve hükûmet merkezinin aczinden dolayı emir ve fermanların dinlenmemesi ve yer yer *levend*, *sekban* ve *sarıca*'ların şehir, kasaba ve köyleri yağmalamaları, valilik, kadılık, mültezimlik vesair hizmetlerin değerlerinden birkaç misli farkla ve rüşvetle satılmaları ve bunların da verdiklerini çıkarmak için halkı soymaları *Anadolu*'da emniyet ve asayiş namına birşey bırakmadığından bir kısım köy halkı çiftlerini bozup ya şehir ve kasabalara iltica etmişler veya levend olarak bir tarafa kapılanıp soygunculuğa başlamışlardı.

Köprülü aleyhine faaliyet

Vezir-i âzam'ın, işi ele aldıktan sonra amansız olarak hareketi kendilerinden şüpheleri olan sipahın Abaza Hasan Paşa'nın yanına gitmelerine sebep oldu; bu hallerden cesareti artan Abaza, diğer valileri de kendisiyle beraber harekete teşvik ederek Köprülü'yü ber-

[1] Evliya Çelebi Apafi Mihal'in ne suretle kırallığa seçildiği hakkında malûmat vermekte ve bizzat gördüğü Apafi'nin henüz genç olduğunu beyan eylemektedir (*Seyahatnâme*, c. 6, s. 56). Bu münasebetle Seyahatnâmenin bu cildinde Erdel hakkında mufassal malûmat vardır.

taraf etmek için *Konya*'da toplanılmasını bunlara yazdı. Bu davete, Şam valisi Tayyar Paşaoğlu Ahmed Paşa, Anadolu beylerbeğisi Can Mirza Paşa ve bunlardan başka Ankara beyi Ali Mirza Paşa, Deli Ferhad Paşa, Mustafa Paşa vesair onbeşten fazla vazifeli vazifesiz vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi ile onların hizmetlerinde olan *sarıca* ve *sekban*'lardan maada birçok *levend* de icabet etti; bu cemiyete dahil olanların mevcutları otuz bini bulup *Konya Ovası*'nda toplanmışlardı. Vezir-i âzam Erdel seferi münasebetiyle bunları davet ettiyse de geleceğiz geldik sözriyle kendisini oyaladıklarından dolayı Köprülü Erdel seferine ancak haziran sonlarına doğru hareket edebilmişti; bunların maksatları Köprülü'nün sefere gitmesinden sonra faaliyete geçmekti; çünkü Abaza Hasan Paşa ve arkadaşları sefer münasebetiyle Rumeli'ye geçerlerse kendi ayaklariyle tuzağa düşeceklerini ve yaptıklarının yanlarına kalamıyacağını bildikleri için vaziyetlerini düşünerek aralarında bir karar verip keyfiyeti pâdişaha arzettiler. Evvelâ Köprülü'nün öldürdüğü binlerce ocaklıdan bahsettiler ve sonra vezir-i âzamlığa Bağdad muhasarası esnasında şehid olan Vezir-i âzam Tayyar Paşa'nın oğlu Ahmed Paşa'nın tayinini istediler. Köprülü sadarette kaldığı müddetçe öldürülmeleri korkusundan sefere gidemiyeceklerini ve dilekleri kabul edilmedikçe itaat etmiyeceklerini bildirdiler. Bunların *Rumeli*'de sefere gitmelerinden vaz geçilerek *Bağdad* muhafazasında bulunmaları emrolunduğu zaman kendilerine ferman tebliğ eden memura kararlarını açıkladılar.

Köprülü'nün katli teklifi

Bu arada "Vezir-i âzam öldürülmedikçe ne sefere gideriz ve ne de ferman olunan tarafa gideriz; on beş güne kadar kat'î cevap bekleriz; müsaade olunursa ne alâ; aksi takdirde biz de bildiğimiz gibi hareket ederiz" cevabını verdiler. Nizam ve intizamı olmayan bu kadar kalabalığın zaptı kabil olmadığından evvelâ muhitlerinde yağmacılığa ve tahribata başladılar, orduya gönderilen erzak paralarını kazalara buyruldular yazarak tahsile devam ettiler. Bu suretle *Bursa* taraflarına kadar geldiler.

Bu sırada Rikâb-ı hümâyun kaymakamı olan Topal Sarı Kenan Paşa, makamından azlolunarak Bursa muhafazasına

tayin edilmiş olup azline gücenerek evvelâ gizlice Abaza ile mektuplaşıp aynı zamanda el altından âsilere barut, kurşun ve zahire yolladıktan sonra kendisi de âsiler tarafına geçmişti. Âsiler, *Bursa*'ya girdikten sonra *Bursa* kadısı Haşimzade ile Bursa eşrafından bazıları zorla *Edirne*'ye gönderdiler. Sultan Mehmed gelen hey'eti kabul ettikten sonra "Sizi kim gönderdi?" diye sordu; onlar da "Abaza Hasan Paşa kulunuz ile yanındaki kullarınız gönderdi" diye cevap verdiler.

Genç hükümdarın metîn hareketi

Âsilerin gönderdikleri hey'etin, "kullarınız" tabirini kullanmasına kızan IV. Mehmed onlara:

— "Hâşâ, anlar benim kullarım değildir; Leh kıralı kâfir iken bu gazây-ı azîme imdad eyledi; bunlar mümin ve muvahhid ve pâdişah-ı islâm kuluyuz derler; ehl-i din ve ehl-i îmana lâyik olan bu mudur ki vesvese-i şeytaniye ile baş korkusuna düşüp bu kadar adamı kendüye uydurup küfran-ı nimet ede. Bundan evvel afv ve amanı müş'ir ferman gönderdim. Bu tarafa gelmekten korkarlarsa Bağdad muhafazasına varsınlar, yahut cemiyetlerini dağıtıp herkes vilâyetine gitsin, vezir azlolunacak zaman değildir dedim; Allah ile ahdim olsun bundan sonra katl-i âm ile hepsini kılıçtan geçirip hiç birisini sağ koymayacağım; sizleri de katlederdim, lâkin elçiye zeval yoktur. Varın yıkılın gidin" sözleriyle gelenleri kovmuş[1] ve pâdişahlığına da mal olması ihtimali olan bu tehlikeli anda Köprülü'ye verdiği söze sadık kalmak büyüklüğünü göstermiştir. Pâdişahın, vezir-i âzama karşı o kadar itimadı vardı ki yanında hiç kimse Köprülü aleyhinde söz söylemeğe cesaret edemez olmuştu.

Bu nazik durumdan vezir-i âzamın haberdar edilmesi

Abaza Hasan Paşa henüz *Konya*'da iken kendisine bir fermanla kapıcıbaşılardan Sencefli oğlu Hasan Ağa gönderilmişti. Bu adam, Abaza Hasan karargâhiyle kalabalığı görüp pâdişaha nakl ile vezir azl olunmadıkça bu fitne bastırılamaz demişti; bundan sonra da âsiler tarafından gelen evrak da

[1] Bursa kadısı sâdâttan yani peygamber evlâdından olan Haşimzâde iki tarafın anlaşması için âsilerin ısrarlariyle geldiğini özür makamında söylediyse de pâdişah kendisine gazab edip katlini emretti. Fakat bilâhare seyyid olmasına hürmeten katilden kurtarılmıştır.

pâdişah tarafından bu Sencefli oğlu'na verilerek, vaki hali var gördüğün gibi sadr-ı âzama bildir diye gönderilmiş ve pâdişah vezir-i âzama verilmek üzere Hasan Ağa'ya ayrıca bir zarf vermiştir.

Köprülü gönderilen evrakı tetkik ederek vaziyetten haberdar olunca kapıcının sözleri duyularak bir fesat çıkar diye Sencefli oğlu'nu derhal öldürttü ve sonra ocakların ihtiyar ve zabitleriyle Abaza Hasan ısyanını görüşüp askerin lisanından Abaza kuvvetleri arasındaki yoldaşlarına haber gönderip ısyandan el çekmelerini ve kendi yanlarına gelerek düşmana beraberce kılıç vurmalarını, aksi takdirde *Erdel* işi bittikten sonra üzerlerine geleceklerini yazıp ikaz yollu mektuplar yazdırarak her ocaktan birer kişi ile Abaza Hasan ordugâhına gönderdi ve keyfiyeti de pâdişaha arzetti.

Âsiler hakkında fetva verilmesi

Köprülü'nün Kapıkulu ocaklarından intihap ettirdiği adamlar evvelâ *Edirne*'ye gelip pâdişahı görerek askerin sadakatini arzettikten sonra Abaza Hasan ordugâhına gittiler. Abaza Hasan, Köprülü'nün feda edilmiyeceğini anlayınca "*Rumeli* anların, *Anadolu* bizim olsun" diyerek memurlar tayin ile pâdişahı yola getirmek ve vükelâsını katletmek üzere her tarafa adamlar yolladı.

Sultan Mehmed, âsilerin yola gelmediklerini görünce o da islâm askeri düşmanla muharebe ederken fesat çıkaranların düşmandan daha eşed olduklarına dair onlar hakkında fetva aldı ve bu fetvaların adedi çoğaltılarak vilâyet ve kazalara yollandı. *Bağdad* muhafazasına tayin edilen vezir Murtaza Paşa'ya âsiler üzerine serasker tayin edildiğine dair ferman gönderildi. Ve *Doğu Anadolu* sancakbeyleri ve *Diyarbakır* ve *Erzurum* valileri ile Abaza Hasan Paşa'nın yerine Halep valisi olan Sofu Mahmud Paşa'nın *İçel* askeri ile (çünkü Halep kuvvetleri Abaza'nın yanında idiler) Murtaza Paşa emrinde olarak hareket etmeleri emrolundu; bu işler tamamlanıncaya kadar âsilerin kuvvetleri çok artmıştı. Pâdişahın etrafındakiler, devlet ricali vesair iş adamlarının hemen hepsi Abaza'nın galebesini ve Köprülü'nün katlini istiyorlardı; fakat pâdişahtan korktukları için ses çıkaramıyorlardı. Abaza, Allah tarafından gönderilmiş müceddid-i dindir,

bunun yüzünden şöyle olacak, böyle olacak diye her tarafta propagandalar yapılıp söylenir olmuştu.

Köprülü'nün nazik durumu

Abaza cemiyetinin her gün biraz daha artması, saraydan, hariçten ve el altından taraftarlarının faaliyet ve gayretleri ve Köprülü aleyhdarlarının dedikoduları pâdişahı müteessir ettiği gibi aynı zamanda korkutmuş ve âdeta kendisini yalnız bırakmıştı. Bunun üzerine Köprülü'yü acele davet için mahremlerinden birisiyle vezir-i âzama şu hatt-ı hümâyunu göndermişti :

"*Benim lalam, Abaza Hasan dedikleri şakînin hakkında nefir-i âm*[1] *ferman ettim, lâkin cemiyetleri gittikçe ziyade olmaktadır ; zabt u rabt-ı umura müteallik olan hizmetine hased edip senden hoşnut olmadıkları için halkın çoğu eşkıya tarafına meyl üzeredir, suhuletle def' olmaz ve ihmal götürmez iştir ; halen memur olduğun umurdan ve feth-i kaleden bu gailenin def'ini ehem ve takdîm ve mühr-i vekâletim sana lâzım ise tehir ve tevakkuf etmeyip bir gün evvel erişesin*[2]."

Köprülü'nün gelmesi ve ayak divanı

Köprülü pâdişahtan son ve kat'î hatt-ı hümayunu alınca ağırlığı arkadan gelmek üzere kendisi acele hareket edip 14 muharrem 1069 ve 1658 ekimde *Edirne*'ye geldi ve üç gün sonra otağ-ı hümayunda pâdişahın huzuriyle bir ayak divanı tertip olunup vaziyet görüşüldü. Divanda ocak ağaları da vardı. Pâdişah, Abaza Hasan Paşa'nın emre muhalefetini ve gazaya iştirak etmediği gibi mani olduğunu söyledikten sonra :

— "Abaza üzerine benim seferim vardır; gitmeniz memul-i hümayunumdur, gider misiz?" deyince ocak ağa zabit ve ihtiyarları hepsi birden :

— "Uğrunuza can ve başımız fedadır gideriz ve ahdimiz üzere dururuz; haklarından gelmedikçe kılıncımızı kınına koymazız, lâkin pâdişahımızdan ricamız budur ki korkularından dolayı Abaza cemiyetine dahil olanlardan itaat edip gelenler afv buy-

[1] Nefir-i âm = Umum halk manasına olup eli silâh tutan halk kasd olunur.

[2] *Naîma tarihi*, c. 6, s. 339.

rulsun ve gelmeyenler bizden değildir; cümlesinin cezaları verilsin" dediler[1]; dilekleri kabul olundu.

Âsilere karşı hazırlık

Pâdişah ve ocaklar *Edirne*'den *İstanbul*'a geldiler; kış olmasına rağmen saraya inmeyip *Kâğıthane*'de otağa inildi. Askere iki kıst maaşları verilerek hemen *Üsküdar*'a geçildi. Eşkıyaya iltihak etmiş olan Can Mirza Paşa'nın yerine Anadolu valiliğine Konakçı Ali Paşa, *Ankara*'ya Neyzen Hasan Paşa tayin olunarak yolların eşkıya tarafından kapalı olmasından dolayı bunlar eyalet merkezleri olan *Kütahya* ve *Ankara*'ya mütesellimlerini göndermişlerdi. Bu mütesellimler ahalinin yardımiyle şehre girip oradaki sabık valilerin mütesellimleriyle sekban ve saruca efradını öldürüp şehri zaptetmiş olduklarından Abaza Hasan icabında sığınacak bir kale bulamayacağını ve bu sırada kendi üzerine serasker tayin edilen Murtaza Paşa'nın *Sivas* taraflarına geldiğini de duyarak *Bursa* taraflarından *Eskişehir*'e geldi.

Köprülü'ye sû-i kasd tertibi

Abaza Hasan'ın maiyyetindeki sipahiler *İstanbul*'da ocaklara iki kıst mevaciplerinin (altı aylık maaş) verildiğini duyunca Abaza Hasan'ın tertibi ile bunlardan beş binden fazla sipah ulûfelerini almak bahanesiyle zâhiren itaat yollu orduya dahil olacaklar ve yoldaşlarını kendilerine uydurup hep birden ayaklanıp Vezir-i âzamı öldüreceklerdi. Aralarında verilen bu karar üzerine maaş almak üzere bölük bölük *İstanbul*'a gelmeğe başlamışlar ve bir kısmı da daha evvel gelip şehre inmişlerdi.

[1] Bu sırada Halep valiliği fermanını Softa Mahmud Paşa'ya götüren Bostancı *Edirne*'ye dönmüş, Mahmud Paşa tarafından rikâb-ı hümâyuna gönderilen mektubu Dar-üs-saâde ağasına verip gördüklerini anlatmış ve vezir-i âzama olan mektubu da Köprülü'ye vermişti. Köprülü bostancıyı dinleyip iyice söyletti; Bostancı, Sultanım Anadolu elden gitti, Murtaza Paşa, Mahmud Paşa, ve gayri paşalar Abaza Paşa'ya denk olamazlar; bu, zor bazu ile def olacak iş değildir, buna bir çare gerektir diye heyecanla yaygarayı basmıştı; yani Köprülü sadaretten gitmeyince bu iş düzelmez demek istiyorsa da sözün buraya geleceğini hesap etmemişti. Köprülü, bostancıyı sonuna kadar serbestçe söylettikten sonra boşboğazlıkla ortalığı velveleye vereceğini hesap ederek *Çavuşbaşı*'ya emredip çadırının arkasında boğdurduktan sonra dimağında fesat var diye saraya bildirmiştir (*Naîma tarihi*, c. 6, s. 359).

Köprülü'nün her sınıf arasında casusları vardı. Sipah ocağında Pîrî Çavuş ve Koca Halife isimlerindeki casuslar alınan tertibattan kendisini haberdar ettiler. Köprülü defterlerini getirerek evvelâ bizzat kendisiyle sefere gelmeyip Abaza Hasan cemiyetinde olan yedi bin sipahinin isimlerini defterden çıkardı ve bu isimleri Murtaza Paşa ile onun maiyyetindeki paşalara bildirerek elde edilenlerin derhal öldürülmelerini emretti. Kendisi de yolları bağlatarak ulûfe için gelmekte olanları yakalatıp binden fazlasını öldürttüğü gibi *İstanbul*'a girmiş olanları da katlettirdi.

Pâdişah bizzat Abaza Hasan üzerine gitmek istediyse de vezir-i âzam ve diğer devlet adamları muvafık görmediler. Vezir-i âzamın gitmesi tekarrür etmişti; fakat Abaza Hasan cemiyetinden gelen sipahilerin isimlerinin defterden çıkarılması ve bin kadarının katli askerin kalbine korku verdiğinden aralarında "Biz seferimizi yaptık, niçin din karındaşlarımıza ve ocak arkadaşlarımıza kılınç çekelim?" gibi sözlere başladıklarından bir sû-i kasda uğramamak için Köprülü de bizzat gitmeyip işi Murtaza Paşa'nın dirayetine bıraktı.

Murtaza Paşa'nın mağlûbiyeti

Serasker Murtaza Paşa *Ankara*'ya geldiği zaman Halep valisi Softa Mahmud Paşa ile *Kars*'tan ma'zul Dilâver Paşa orduya geldikleri gibi Abaza Hasan'ın damadı ve *Halep*'te mütesellimi olan Hamamcıoğlu da kendisini itaat etmiş göstererek Murtaza Paşa'nın yanına gelmişti; bu üç paşa gizlice Abaza Hasan Paşa ile muhabere ediyorlardı; çarpışma esnasında maiyyetleriyle beraber Abaza tarafına geçmeği kararlaştırmışlardı. Fakat Murtaza Paşa bunların muhaberelerine ait mektuplarını elde edip üçünü birden öldürdükten sonra muhabere evrakını da *İstanbul*'a yolladı.

Murtaza Paşa *Eskişehir*'e doğru yürüdüğü esnada Abaza Hasan, *Konya*'ya çekilmeğe başlamış olduğundan onu yakalıyamıyor ve Abaza'nın kalktığı yere Murtaza Paşa konuyordu; nihayet âsiler üzerine sür'atle ilerleyip baskın yapmak isteyen Murtaza Paşa'nın plânı kendi ordusunda bulunan Abaza Hasan'ın casusları tarafından karşı tarafa haber verildiğinden Abaza da ona göre tertibat almış ve pusu kurmuştu. Murtaza Paşa

sür'atle ilerlerken Abaza'nın pususuna düşerek mağlûp oldu ve *Afyon Karahisarı*'na can atarak dağılmış olan kuvvetlerini orada topladı ise de kış geldiği için yeniden sefer tedariki ilk bahara bırakıldı; kendisine de ağır bir şey yazılmayarak korkutulmadan teminat verilip :

— "Mutlak eşkıyanın hakkından gelmeğe gayret edesin; ilk bahara kadar lüzûmu derecesinde asker gönderilir" denilmişti.

Abaza ve arkadaşlarının katilleri

Murtaza Paşa *Afyon Karahisarı*'nda bulunduğu sırada Şam valisi Kadri ve Halep valisi olan Tutsak Ali Paşa orduya gelmişlerdi. Abaza Hasan, seraskere galebesinden sonra *Antep*'e çekilip kış münasebetiyle etraf kazalara askerini yerleştirmişti. Murtaza Paşa da kışı *Halep*'te geçirmeğe karar verip bütün kuvvetleriyle o tarafa geldi ve etrafa buyruldular yollayıp *Suriye*, *Birecik*, *Sivas* ve *Doğu Anadolu*'daki kuvvetlerle Abaza Hasan kuvvetlerini sıkıştırıp kat'iyyen erzak ve saire verilmemesini emreylemiş olduğundan Abaza kuvvetleri ziyade sıkıntıya düşmüşlerdi; bundan başka elde edilen Abaza kuvvetlerinden bir kısmı *Haleb*'e gidip Murtaza Paşa'ya teslim oluyorlardı; bu halden ümitsizliğe düşmüş olan Abaza Paşa, *Antep* müftü ve kadısının tavsiyeleriyle zâhiren kusurunun afvi ve hakikatte ise gûya Murtaza Paşa'dan memnun olmayan askerin de kendisine iltihakiyle *Haleb*'i elde etmek plâniyle aldatıldı; Murtaza Paşa hayatına dokunmıyacağına dair yeminle Abaza'ya teminat verdikten başka Arslan Paşa'yı da rehin gönderdi; bunun üzerine Abaza Hasan ve arkadaşları olan paşalar *Haleb*'e gelip Murtaza Paşa'ya dehalet ettiler.

Güzel bir plânla kan dökülmeden bunları eline geçiren Murtaza Paşa kendilerine güler yüz gösterdi ve afivleri hakkında *İstanbul*'a arîza yazdırdı; Abaza ile Tayyarzâde Ahmed ve Sarı Kenan Paşa'ları kendi sarayında misafir ederek diğer otuz kadar ikinci derecedeki paşaları Halep Valisi Ali Paşa ile diğer beyleri Halep eşrafına misafir etti.

Murtaza Paşa vakit geçirmeden bunların hesaplarını görmeği kararlaştırıp asıl elebaşıların misafir edildikleri hane sahiplerine kaleden top atıldığı vakit misafirlerini derhal öldürmelerini,

aksi takdirde kendilerinin öldürüleceklerini gizlice haber verdirmiş ve kendisi de tertibat almıştı.

1069 cemaziyelevvelinin yirmi dördüncü gecesi (16 şubat 1659 pazar günü akşamı) Murtaza Paşa'nın konağında akşam yemeği yenilip yemekten sonra musahabe ile vakit geçmiş ve Murtaza Paşa yatsı namazına abdest almak için kalktığı sırada maiyyetine de "Paşa kardeşlerimize abdest verin" diye emredip dışarı çıkınca hazırlanmış olan yirmi otuz kişi abdest bahanesiyle odaya girip paşaları hançerliyerek öldürmüşler ve bunun üzerine kaleye haber gönderilip oradan atılan top ile de diğerleri temizlenmişlerdir[1].

Keyfiyet hemen o gece *İstanbul*'a bildirildiği gibi maktul paşaların başları da yüzülerek âdet üzere içlerine saman doldurulup boyunlarına takılan yaftalariyle beraber yollanmıştır. Muvaffakıyetinden dolayı Murtaza Paşa'ya memnuniyeti havi hatt-ı hümâyunla hil'at ve kılıç gönderilmiştir.

Bu muvaffakıyetten sonra Sultan Mehmed vilâyetlere kat'î hükümler yollayarak âsilerden, *sarıca* ve *sekban*'lardan ele geçenlerin aman verilmiyerek derhal katillerini emrettiğinden bu suretle epi şaki öldürülmüş ve daha aşağıda görüleceği üzere teftiş suretiyle de daha esaslı temizlik yapılmıştır.

Müteferrik bazı icraat

Şam vak'ası

Gerek hudut ve gerek dahildeki bazı mühim kalelere kanun üzere her üç senede bir nöbetçi olarak *İstanbul*'daki ocaktan bir kaç oda yeniçeri gönderilir ve bu müddet bitince onlar devlet merkezine getirtilerek yerlereine yeni efrad

[1] Maktûllerin bazılarının isimleri şunlardır: Abaza Hasan, Tayyarzâde Ahmed, Sarı Kenan, Ali Mirza, Deli Ferhad, Tayyarzâde'nin kardeşi Mustafa Paşa'larla Deli Ferhad'ın oğlu Yahya Bey, Mustafa Paşa kethüdasiyle oğlu ve hadım karındaşı Konyalı Hasan ile üç oğlu ve Abaza ordusunun yeniçeri ağası olan Ankara kethüda yeri Mir Ali ve Ordu kadısı Abdülvehhab ve saire ki mecmuu otuz bir kişidir. Paşalar arasında bir de Anadolu valisi Can Mirza Paşa vardı; fakat bu Murtaza Paşa'ya dehalet eder gibi hareket ile *Haleb*'i zaptetmek isteyen şakîlerin maksatlarını seraskere haber verdiğinden dolayı Paşanın ricasiyle o sırada öldürülmemiş ve Murtaza Paşa ile birlikte *Diyarbakır*'a gitmişti. Fakat Köprülü bu gibileri ortada bırakmak istemediğinden hatt-ı hümâyun gönderterek onu da *Diyarbakır*'da öldürtmüştür.

sevkolonurdu; fakat daha sonraki gaileli zamanlarda bu kanundan başka yerli kulu nâmiyle mahallî halktan ve ocak haricinden yeniçeriler yazılıp maaşlarının mahallinden verilmesi kanun olmuştu. *Şam*'da da böylece *yerli kulu* bulunup bunların adedi artarak şımarmışlar, her işe burunlarını sokarak valileri ve diğer memurları dinlemez olmuşlardı; istemedikleri valiyi kabul etmezler ve valilik edenlere de dirliklerinin yani maaşlarının onda birini verip diğer kısmını kendileri tahsil ederlerdi.

Köprülü Mehmed Paşa, Abaza Hasan işini bitirdikten sonra bu gibi yolsuzlukları bertaraf ederek devleti bir elden idare için icraata geçmiş ve *Şam*'a da derhal beş oda yeniçeri yollayıp yerli-kulu namiyle olan askerin kale hizmetini bırakıp, sabık Şam valisi Tayyarzâde ile birlikte gidenlerin isimlerini defterden çıkardığı gibi bunların da derhal *Şam*'dan çıkıp gitmelerini ve dinlemeyenlerin katillerini emreylediğinden yüz kadarı da bu arada temizlenmiştir.

Deli Hüseyin Paşa'nın katli

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaret makamına rakip addettiği eski *Girid* serdarı Deli Hüseyin Paşa Şeyhulislâm Bolulu Mustafa Efendi'nin muhalefetine rağmen 1069 H. / 1659 M. de vezir-i âzamın hileli tertibiyle maktûlen vefat etmiş olup daha yukarıda Girit mücadelesi kısmında malûmat verilmiş olduğundan burada tekrar edilmedi.

Şeyhulislâmın azli

Köprülü Mehmed Paşa'nın hayatını kurtardığı ve en buhranlı anlarda vezir-i âzama arka olduğu daha yukarılarda gösterilen Şeyhulislâm Bolulu Mustafa Efendi, Deli Hüseyin Paşa'nın katline aleyhdar olmasından dolayı Köprülü ile arası açılıp azlolunarak yerine Bursalı Mehmed Efendi tayin edilmiştir[1].

Mısır vak'ası

Erdel meselesi münasebetiyle bir kısım kuvvetlerin *Transilvanya*'da ve diğer bir kısmının da Abaza Hasan isyaniyle uğraştıklarını fırsat bilen Mısır beylerinden Cerce beyi Çerkes Mehmed *Mısır*'ı zaptederek hükümdar-

[1] Bu hususta tafsilât için bu cildin ikinci kısmındaki Şeyhulislâmlar faslında Bolulu Mustafa Efendi'nin terceme-i haline bakınız.

lığını ilân etmeği kurup on bin kadar kuvvetle *Kahire*'yi almak üzere gelerek bazı va'idlerle bir kısım ümerayı ve hükûmet adamlarını elde etmiş ve derhal *Kahire*'yi terk etmesi için Mısır valisi Şah Gazi Paşa'ya haber göndermişti.

Şah Gazi Paşa *Kahire*'deki ümera ve asker zabitleriyle görüşerek onların sadakatlerini anladıktan sonra *Kahire*'deki ileri gelen bütün beyleri kalede gözaltı edip kaledeki toplarla mukabele ve müdafaaya karar verdiklerini duyan Cerce beyi bir iş göremiyerek daha fazla kuvvetle gelmek üzere çekilip gitmiştir. Filhakika Cerce beyi Urbandan tedarik ettiği kuvvetlerle beraber yani otuz bin kişi ile tekrar *Kahire* üzerine geldi ise de Gazi Paşa, müdafaa tertibatı almış olduğundan sevkettiği beş bin kişilik bir kuvvetle Cerce beyini bozmuş ve kendisi de yakalanıp ileri gelen adamlariyle beraber başları kesilmiştir (1069 H. / 1659 M.).

Antalya'da Körbey ısyanı

Yine bu sırada arpalık olarak *Antalya* sancağına mutasarrıf olan Körbey lâkaplı Mustafa Paşa, uzun müddet *Süveyş* kaptanlığında ve *Cidde* sancakbeyliğinde bulunarak epi para sahibi olmuş ve bir kaç defa da *Antalya*'da sancakbeyliği yapmıştı.

Körbey, devletin iç ve dış gailelerini fırsat bilip *Antalya*'nın müstahkem oluşuna da güvenerek bir aralık ısyan etmiş ise de kadılardan Vehhab Kadı[1] araya girerek ısyanını önlemeye muvaffak olmuştu; fakat Körbey daha sonra Abaza Hasan gailesinden dolayı cesaretlenip tekrar ısyan etmiştir. Bunun üzerine karadan Anadolu beylerbeğisi Ali Paşa ile Manisa sancakbeyi olan Küçük Mehmed Paşa[2] ve denizden de Kaptan-ı derya Ali Paşa memur olmuşlardır. Kaptan Paşa'nın sahile asker ve top çıkardığını gören *Antalya* halkı Körbey'i afv va'diyle kendilerine teslim etmişlerse de kaptan paşa bunu ve adamlarını boğ-

[1] Bu Kadı Vehhab (Abdülvehhab) sonradan Abaza Hasan Paşa ordusuna kadı olmuş ve *Halep*'te katledilmiştir.

[2] Bu, Küçük Mehmed, Köprülü ile Boğaz muharebesinde bulunan ve düşman eline düşen mavnayı kurtaran meşhur gazi olup Köprülü vaadi üzerine kendisini terfi ettirerek *Manisa* sancakbeyliğine getirmişti. 1078 H. / 1667 M. de Rumeli beylerbeğisi iken harpte şehid olmuştur.

durup mallarını musadere ile başlariyle beraber *İstanbul*'a yollamış ve bu suretle bu gaile de basdırılmıştır (1069 H. / 1659 M.).

Anadolu'da temizleme

Köprülü Mehmed Paşa, Celâlîlerin temizlenmesi için Kuyucu Murad Paşa'nın yaptığı gibi *Anadolu*'yu ısyan ve şekavetten temizlemeğe azmetti; bunun için pâdişah *Bursa*'ya geldikten sonra *İstanbul* kaymakamlığında bırakmış olduğu İsmail Paşa'yı oraya getirterek kendisini *Üsküdar*'dan *Arabistan*'a varıncaya kadar *Anadolu* eyaleti ile *Karaman* ve *Maraş* taraflarını teftişe memur edildi[1]. Vazifesi Celâlîlerle beraber bulunan veya onların ısyanlarında her ne suretle olursa olsun kendilerine yardım etmiş olan gerek yeniçeri, sipah, çavuş, zaim, müteferrika, yani hükûmet hizmetindeki vazife sahipleri ve gerek sancakbeyi, müderris, kadı, softa ve sâdât'tan kim varsa haklarında fetva verilenleri aman vermeden katletmekti; bundan başka askerî sınıftan veya hükûmet hizmetinde olmayıp askerlik iddiasiyle ortaya çıkan çift bozanların yine eskisi gibi çift ve çubuklarına iadesi ve nesepleri sahih olmayıp ellerinde şereceleri bulunmayan sâdâtın başlarından sarıklarının (bunlar yeşil sarık sararlardı) alınması, reâyâ yani köylülerin ellerindeki harp silâhlariyle tüfenklerin toplattırılması da İsmail Paşa'nın vazifeleri cümlesindendi. Vezir-i âzam, müfettiş İsmail Paşa'ya verdiği talimatta valide sultanın *başmaklık* haslarından olan *Kilis*, *Azaz* ve diğer haslarına müdahale etmiyerek kendisinin gücendirilmemesini tavsiye etmeği unutmamıştı.

İsmail Paşa'nın maiyetine yeniçeri ve sipah ocaklarından zenberekçi başı ile çavuşlar, ulemadan bir kadı ve sarıca ve sekbanlar için *serçeşme* namında bir bölükbaşı koşulup geniş salâhiyetle vazifesi başına hareket etti (1069 H. / 1659 M.).

[1] İsmail Paşa, *İstanbul* ihtisap ağalığında (Belediye reisliğinde) bulunup esnafın narha riayet etmesi hususunda gayret göstermiş ve sonra dergâh-ı âlî kapıcıbaşısı olmuş ve daha sonra çavuş başılığa ve imrahorluğa tayin edilmiş ve 1068 H. de vezirlikle İstanbul kaymakamı olmuş ve buradan da Anadolu müfettişliğine gönderilmiştir, İsmail Paşa, Abaza Hasan'la beraber katledilen Sarı Kenan Paşa'dan dul kalmış olan Sultan İbrahim'in kızı Atiye Sultan'la evlenmiştir. Valiliklerde bulunarak 1076 H./1665 M. de *Erzurum* valisi iken vefat etmiştir.

İsmail Paşa *Bursa*'dan hareketini müteakip beşyüz kişi ile bir ağasını *Anadolu*'nun sağ kolunua ve yine aynı kvvetle diğer bir ağasını sol kola tayin edip kendisi de orta kolda olmak üzere vilâyet, kaza, nahiye ve köyleri tarayarak içerilere girdiler; sağ ve sol kollarda elde edilen Abaza Hasan adamları veya onlarla uzaktan ve yakından münasebetleri olanlardan ve mütegallibeden yakaladıklarını orta kola, İsmail Paşa'nın yanına gönderdiler. Bu gelenler herhangi sınıftan ise maiyyetindeki ağa ve zabitlere teslim ettiler; derhal boğularak başları devlet merkezine gönderildi. İsmail Paşa'ya gönderilenlerden kurtulanlar pek azdı.

Konya'ya gelindiği zaman ağalarından birisi sekiz Mevlevî dervişi tutup göndermiş. Bunlar İsmail Paşa'nın divanına gelince kimsiniz diye sormuş, onlar da Mevlevî fıkarasıyız diye cevap vermişler. Bunun üzerine İsmail Paşa emretmiş bir Mesnevî, bir ney getirtmiş; "Mevlevîler ya Mesnevî okur veya ney üfler, yahut ta semâ eder. Seyahate çıkan ve bu üç hünerden birisini bilen mevlevîdir; bunları bilenlere taarruz olunmaz" demiş; imtihan etmiş, bu sekizden birisi Mesnevî okumuş, biri ney üflemiş ve ikisi de semâ etmişler; bunları serbest bırakıp diğer dört kişiyi hapsedip hüviyetlerini tahkik ile Abaza Hasan bölükbaşılarından dolduklarını anlayınca öldürtmüştür.

Müfettiş İsmail Paşa bu suretle gerek askerî sınıftan ve gerek *levend*, *sekban*, *sarıca* ve bunlara müntesip geçinen ve *taslakçı* makulesinden ve sahte seyyidlerden *Anadolu*'yu temizleyip bir çok silâh elde ederek *İstanbul*'a göndermiştir[1]. Rivayete göre toplayarak *İstanbul*'a cepehâneye göndermiş olduğu tüfenlkerin mevcudu seksen bin kadardı[2].

Seydî Ahmed Paşa'nın katli

Köprülü Mehmed Paşa vezir-i âzam olduktan sonra kaptan paşa bulunan Seydî Ahmed Paşa ona rakip çıkarak vezir-i âzam olmak istemiş ve hattâ kendisine saray erkânı ve sipahiler taraftar olmuşlar ve nihayet Köprülü, Kara Hasanoğlu'nu kola alarak bu rakibinin

[1] Bir köylü dağ başında öten bir keklik görüp, "öt gidinin kekliği öt; İsmail Paşa gibi arkan var, bizde tüfenk komadı" diye tüfenksizlikten şikâyet etmişti (*Naîma tarihi*, c. 6, s. 405).

[2] Abdi Paşa, *Vekayinâme*, varak 59; *Naîma tarihi*, c. 6, s. 402.

sadarete geçmesinden kurtulup az sonra da Seydî Ahmed Paşa'yı *Bosna* valiliği ile *İstanbul*'dan uzaklaştırmıştı[1]. Seydî Ahmed Paşa Erdel kıralı Rakoçi işinde büyük yararlık göstermiş ve o taraflardaki kahramanlığı ile herkese parmak ısırtırmış, Erdel seraskeri olmuş ve *Avusturya*'nın Erdel kıralına arka olduğundan dolayı hududu aşan Seydî Ahmed Paşa içerilere kadar girmiş ve imparatorun hakkındaki şikâyeti üzerine Köse Ali Paşa serdarlığa tayin edilerek Seydî Paşa onun maiyyetine verilmişti.

Köprülü Mehmed Paşa, Abaza Hasan ısyanını bastırdıktan sonra rakîbi olan Seydî Ahmed Paşa'yı da temizlemeğe karar vermiş ve serdar tayin ettiği Köse Ali Paşa'ya verdiği talimat üzerine onu da öldürtmüştür (1071 H. / 1661 M.). Seydî Ahmed Paşa, cesur, pek gözlü, azim sahibi bir vezir ise de Anadolu taraflarındaki valiliklerinde yaptığı mezalim meşhurdu; fakat *Bosna* ve *Budin* valiliklerinde ve Erdel serdarlığındaki büyük hizmeti ile yüz ağartmıştı; tercüme-i haline göre kendisi asabî mizacı ve şedit hareketi sebebiyle vezir-i âzam olamazsa da Köprülü'nün de söylediği gibi çok değerli bir hudut kumandanı bir serdar idi.

Akdeniz boğazı kalelerinin tamiri

IV. Sultan Mehmed on sekiz yaşına basmıştı. Abaza ısyanının bastırılmasından sonra *Bursa*'ya giderek bir müddet oturmuş ve orada bulunduğu sırada Köprülü'nün büyük oğlu olup o sırada yirmi dört yaşında bulunan Fazıl Ahmed Bey'i huzuruna kabul ederek vezirlikle *Erzurum* valiliğine tayin etmiş[2] ve yine

[1] Köprülü Mehmed Paşa, Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'nın himaye ve müzaheretini istemek üzere onunla görüştüğü sırada "Seydî Ahmed Paşa'nın şecaati malûm, lâkin zulm ve adaveti ne mertebede ve ne keyfiyettedir bilürsiz; kaptanlığa ve serhadlerde serdarlığa liyakati mukarrerdir; lâkin gözü sadaret mühründe, garaza mebnî tek durmaz; sadarete liyakatı var ise ben hüsn-i rizam ile fariğ olayım, anı vezir etsinler, lâkin ifrat-ı tehevvür ve adem-i tedbir ile bu vakitte neler eylese gerektir" demişti (*Naîma tarihi*, c. 6, 212).

[2] Fazıl Ahmed Paşa az sonra *Şam* ve oradan da *Halep* valiliğine nakledilmiştir.

burada iken *Çanakkale Boğazı*'na karşılıklı iki kale yapılması emrolunmuştur.

Fatih Sultan Mehmed *İstanbul*'u aldıktan sonra gerek burasının ve gerek *Marmara denizi* sahillerinin muhafazası için karşılıklı iki kale yaptırmıştı; bu kaleler en müşkül zamanlarda *Akdeniz*'de hücum edecek düşman gemilerine karşı iç denizi muhafaza ediyorlardı; bu hal *Girit* adasının zaptına teşebbüs dolayısiyle Venediklilerle muharebe yapıldığı tarihlere kadar sürmüştür.

Venedik gemileri kalelerdeki toplar sayesinde *Kal'e-i Sultaniyye*'den içeriye giremeyip *Marmara*'ya geçemedilerse de Boğazın medhalinden girip kalelerin arkasında yatarak Osmanlı gemilerini dışarıya çıkarmadıkları gibi dışarıdan içeriye giren gemileri de zapt etmekte olduklarından, *Bozcaada* ve *Limni*'nin geri alınmasından sonra Boğazın *Akdeniz* medhalinde pâdişahın validesi Turhan Sultan tarafından karşılıklı iki kale yapılması tasavvur edilmiş ve Köprülü Mehmed Paşa'nın ısrarla ricası üzerine Boğazın Anadolu kısmının Ağzına *Kumkale* ve karşısında Rumeli sahilinde ise *Seddülbahir* isimleriyle üçer yüz arşın kare üzerine[1] iki metîn kale yapılarak Boğaz tamamen emniyet altına alınmıştır (1071 H. / 1661 M.)[2]; pâdişah ile validesi gidip bu kaleleri görmüşlerdir.

Köprülü'nün ölümü

Mehmed Paşa hem yaşlı ve hem yorgundu; beş seneyi aşan sadareti zamanında hiç durmadan bin bir tehlikeye göğüs gererek azimli ve cezrî hareketleriyle işleri düzenine koymuş ve fakat fazla yorulmuştu. Bu sırada Erdel meselesi dolayısiyle pâdişah *Edirne*'ye hareket etmiş olup hasta olan vezir-i âzam da beraberinde bulunmakta idi. Az çok şöhretli vezirler ortadan kalkmış olduğu için kendisinden sonra ortada iş görecek bir vezir görülmüyordu. Oğlu Fazıl Ahmed Paşa'yı yerine vezir-i âzam yapmak hususundaki emeli tahakkuk ediyordu; hayatının son günlerinde genç pâdişaha :

[1] Bu arşından maksat, mimarî arşın yani zirâ-ı mimarî olup 75,8 santimetredir.

[2] Kara Murad Paşa'nın sadareti zamanında Fatih devrinde yapılan kalelerden yirmi mil aşağı Boğazın Akdeniz medhaline karşılıklı iki kale yapılması düşünülmüş ise de yapılmamıştı (*Silâhdar tarihi*, c. 1, s. 168).

— "Rahat olmak isterseniz ben ölünce sadaret makamını Halep valisi oğlum Fazıl Ahmed Paşa'ya veriniz" diye tavsiyede bulunmuş ve pâdişah da bu tavsiyeyi muvafık bularak Fazıl Ahmed Paşa'yı davet için hatt-ı hümâyun göndermişti.

Fazıl Ahmed Paşa *Şam* valiliğinden ayrılarak yeni tayin edildiği *Haleb*'e hareket etmeden evvel hatt-ı hümâyunu alıp ağırlığı arkada bırakarak acele *İstanbul*'a gelip pâdişah tarafından kabul edilmiş ve *Edirne*'ye hareket edileceği için *İstanbul* kaymakamlığına tayin olunmuştu (1071 zilkade / 1661 temmuz).

Az yukarıda işaret edildiği üzere pâdişah vezir-i âzam da beraber olarak 1071 zilhiccesi iptidasında (1661 temmuz) *İstanbul*'dan çıkıp yeni kaleleri gördükten sonra *Edirne*'ye gitti. Mehmed Paşa hareketinde zaten hasta bir halde idi, yol münasebetiyle hastalığı ağırlaşınca işler geri kalmamak için daha yolda iken oğlu Fazıl Ahmed Paşa sadaret kaymakamı olarak davet edildi; *Edirne*'ye varıldıktan kırk iki kırk üç gün sonra vefat etti; cesedi *İstanbul*'da divan yolunda valide hamamı ile Tavuk pazarı yakınındaki (Çenberlitaş civarı) Dar-ül-hadîsi yanında yaptırılmış olan türbesine defnedildi (7 rebîulevvel 1072 / 31 ekim 1661).

Silâhdar tarihi Köprülü'nün seksen altı yaşında öldüğünü ve Defterdar Mehmed Paşa da *Zübdet-ül-Vekayi*'de yaşının doksanı geçtiğini yazıyorsa da [1] zamanı vekayii iyice gözden geçirilip tetkik edilecek olursa Köprülü'nün yetmiş ile yetmiş beş arasında vefat ettiği daha isabetli olarak gösterilebilir.

Fazıl Ahmed Paşa'nın sadareti zamanı

Bazı isyan hareketleri

Fazıl Ahmed Paşa vezir-i âzam olduğu zaman yirmi yedi yaşında bulunuyordu. Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümünü haber alan *Aydın* ve *Saruhan* (Manisa) taraflarındaki sipah zorbalarından bazı bölükbaşıların o taraflarda başlarına topladıkları adamlarla şekavete başladıklarının duyulması üzerine derhal vezir Kaplan Mustafa Paşa serasker ve müfettiş tayin edilip gönderildi. Isyan sür'atle bastırılıp bir kısmı katledilip bir kısmı da yakalandı; bu

[1] Defterdar Mehmed Paşa'nın *Zübdet-ül-Vekayi*'inin Esat Efendi nüshasında Köprülü'nün yaşının doksanı aştığı kaydı varsa da aynı tarihin Nur-ı Osmaniye nüshasında bu kayıt yoktur.

suretle sür'atle takibat yapılması bu yolda hareket edeceklere ders oldu (1072 H. / 1661 M.).

Avusturya seferi

Muharebenin sebebi

IV. Mehmed Avusturya'yı kuşkulandırmamak için zâhirî surette Venediklilerden intikam almak için karadan *Dalmaçya* taraflarına sefer yapmak isteyerek îcap edenlere emirler verilmiş ve *Arnavutluk* taraflarından asker ve harp levazımı geçmek için yollar açılıp her türlü hazırlığın yapılmış olduğu bildirildiğinden pâdişah, vezir-i âzam ve kapıkulu askerleri 1073 şabanının onaltıncı günü (26 mart 1663) *İstanbul*'dan *Edirne*'ye gelip askere geçit resmi yaptırılmıştı; fakat bu sırada Avusturya hududundaki sancak beyi ve valilerden gelen haberler de Alman İmparatorunun *Erdel* meselesi bahanesiyle huduttaki mütecaviz vaziyetinden şikâyet edilmesi dolayısiyle Venedik seferi geri bırakılarak Avusturya taraflarına sefer açılması kararlaştırılıp Fazıl Ahmed Paşa *serdar-ı ekrem* tayin edildi ve aynı zamanda Kırım Hanı Mehmed Han'ı muharebeye davet için *nâme-i hümâyun* ile on bin altın çizme parası ve kılıç ve kürk gönderildi.

Alman imparatoru Erdel işlerinde daimî surette rol oynadığından Rakoçi'nin son ısyan hareketleri esnasında da arkadan arkaya *Erdel*'de tahrikât yapıyordu; hattâ bu tahrikâta tahammül edemeyen Erdel serdarı Seydî Ahmed Paşa pek şiddetli hareketle hududu aşmış ve imparatorun topraklarına girmiş, fakat hükûmet bir hudut hâdisesini önlemek üzere Seydî Ahmed Paşa'yı serdarlıktan azlederek meseleyi kapatmıştı. Lâkin bu uysallığa rağmen *Erdel*'e ait olup Avusturya sınırında bulunan *Sikellid* (Szechelhyd) ve *Kolojvar* isimlerinde iki kale Avusturya kuvvetleri tarafından zaptolunduktan başka Avusturyalıların muahedeye mugayir olarak batı Macaristan'da *Kanije* taraflarında kale yaptıkları da haber alınmış olmasından dolayı Avusturya seferi zâhirî olan Venedik seferine tercih edilmiştir[1].

[1] Mübalâğalı kayıtlara göre, Osmanlı ordusu mevcudu yüz elli bin kadar olup bundan başka Kırım hanının oğlu Ahmed Giray'ın emrinde yüzelli bin Tatar ve biraderinin kumandasında da on bin *Kardeş Kazak* kuvvetleri olup düşmanın ifadesine göre Osmanlı ve Tatar kuvvetleri mevcudu dört yüz bin imiş (*Silâhdar tarihi*, c. 1, s. 272 ve 287); halbuki eldeki kayıtlara göre Osmanlı ordusu yüzbinden fazla değildi.

Avusturya elçisinin gelmesi

Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem Fazıl Ahmed Paşa 1073 ramazanı iptidalarında (1663 nisan) *Edirne*'den hareket edip *Belgrad*'a geldiği vakit orada görüşmek üzere gelmiş olan Baron De Goes adındaki elçiyi buldu; *İstanbul*'dan ordu ile beraber gelen Avusturya kapı kethüdası (Maslahatgüzar) Reninger ile diğer elçiler serdar-ı ekrem tarafından kabul edilip görüşüldü; büyük elçi imparator Leopold'ün nâmesini getirmişti, serdara teslim etti, gelişlerinin sebebi soruldu; imparatorun arzusu sulhtür, onun için geldik dediler. Bunun üzerine serdar-ı ekrem :

— "Madem ki imparatorunuzun arzusu sulh idi; iki seneden beri niçin sulhü bozdu; topraklarımızda kaleler yapmak ve *Erdel* kalelerinden *Sikelhid*'i ve *Kolojvar*'ı alıp palangalarımızı yakıp hudut halkını esir etmek ne demektir? Bu nasıl sulhtür? Venedik üzerine sefere giderken bizi yolumuzdan çevirip üzerinize getirdiniz; sizlerin sözlerine itimadımız yoktur" diyerek elçilere red cevabı verdi; sonra imparatorun nâmesini okutup kapı kethüdasının murahhas tayin edildiği bildirildiğinden Reninger davet olunarak görüşüldü; vezir-i âzam murahhasa bizimle sulh için :

"1 — *Kanije* karşısında yapılan kalenin yıkılması. 2 — İmparator kuvvetlerinin *Erdel*'i tamamen terketmeleri. 3 — İki taraftan çete hareketlerine son verilmesi. 4 — Esir edilen müslümanların para alınmadan serbest bırakılmaları lâzımdır; bunlardan biri noksan olursa sulh olmaz" diye kat'î mütaleasını söyledi.

Buna mukabil Avusturya murahhası, imparatorun kendisini *Sikelhid* ve *Kolojvar* kaleleriyle yine *Erdel*'deki bazı varoşları istemeğe memur ettiğini ve bunlar kendilerinde kalırsa sulh akdine mezun olduğunu bildirdi.

Vezir-i âzam bu görüşmeleri pâdişaha bildirdi; Sultan Mehmed bu sözlerin kıymeti olmadığını ve ileri gidilmesini emretti; vezir-i âzam imparatorun başvekili Duc de Sagan'a bir mektup yazarak küçük elçi ile yolladı; Fazıl Ahmed Paşa bu mektubunda *Kanije* karşısında yeniden yapılan kalenin yıkılması ve *Erdel*'den Nemçe askerinin çekilmesinin sulhe esas olduğunu beyan ediyordu. Büyük elçi orduda alıkonarak kendisine ve maiyyetine yiyecek ve muhafız tayin edilip istirahati temin olundu.

Tekrar müzakere

Belgrad'tan *Sava* nehri üzerine kurulan köprüden *Zemon* (Zemlin) yakasına geçilip toplarla, erzak ve bir kısım yedek cephane nehir gemileriyle yollandı; *Drava* nehri kenarındaki *Esek* (Eszék) kasabası önüne gelindiği zaman imparatorun başvekilinin cevabî mektubu geldi (1663 temmuz başı); mektupta memurların sulh için salâhiyetleri olduğu bildirilmişti; bunun üzerine vezir-i âzam elçileri yanına davet ederek görüşmüş ve bunların maksatlarının oyalayıp vakit kazanmak olduğunu anlayınca son olarak : *Kanije* kalesi karşısındaki *Zerinvar* kalesinin yıkılması, Nemçe askerinin *Erdel*'den çıkması ve Sultan Süleyman zamanında her sene verilen otuz bin altının tediyesini de evvelki iki maddeye ilâveten ileri sürünce elçiler şaşırarak :

— "Hele kale yıkılması ve *Erdel*'den Nemçe askerinin çekilmesini taahhüt edelim; lâkin otuz bin altın vergi vermeği imparatorumuz kabul etmez ve olmıyacak iştir; *Çasar* efendim şimdi böyle midir ki *Âl-i Osman* pâdişahına haraç vere; biz bunu kabul etmeziz, madem ki can tendedir, birimiz kalıncaya kadar harp ederiz" diye kat'î red cevabı verdiler.

İleri hareket, Uyvar üzerine gidiş

İmparator Leopold Türklere karşı *İsveç*'ten yardım istediyse de yapılan teklifleri kendi aleyhine gördüğünden dolayı yardım istemekten vazgeçti. *Budin* valisi Sarı Hüseyin Paşa'nın *Pespirem* veya *Vesprem*[1] taraflarını vurup külliyetli ganimet aldığı haberi geldi. Yüz bin kişiyi bulan ordu *Budin*'e vardı. Kazaklarla Kalmukların taarruzları cihetiyle Kırım Hanı bizzat gelemeyip oğlu Ahmed Giray'ı göndermişti.

Vezir-i âzam genç olmasına rağmen tedbirli hareket ediyordu; tecrübeli olanlarla görüşmeden iş yapmıyordu. *Belgrad*'tan îtibaren düşman ahvaline dair casusları vasıtasiyle muntazaman malûmat aldı. *Budin*'e gelindikten sonra ordu erkânını ve ocak ağalarını toplayarak onlarla görüştü, herkesi mütaleasında ser-

[1] *Vesprem* Budin'in Güney-batısına ve *Balaton* gölünün Kuzeyine düşer.

best bıraktı. *Yanıkkale*[1] ve *Komaron*[2] ve *Uyvar*[3]'dan hangi tarafa gidilmesi lâzım geleceğini sordu; ordu erkânı nereye emrederse o tarafa gideceklerini söylediler; bunun üzerine serdar-ı ekrem :

— "Evet sözünüz yerinde; fakat sizin de nice işittiğiniz ve gördüğünüz şeyler vardır, gönül olmaz; herkes mütaleasını söylesin" dediyse de hey'et kendisinin reyini sordu. Fazıl Ahmed Paşa:

— "Eğer *Yanıkkale* muhasarasına gidersek yollar dağlık ve etrafta şenlik yok; askeri doyuracak köyler mevcut değil. Metîn bir kale olup alsak bile bir kale almış oluruz; vilâyet almış olmayız. *Komaron* üzerine gidilse Adada vaki müstahkem bir kaledir, köprü kurup geçmek îcap eder; askeri o adada kapatmak müşküldür; fakat orta Macar tarafındaki *Uyvar* muhasara olunsa büyük ve Macarların baş kalesidir, ona tabi otuzu mütecaviz palanga ve kaleler bulunduğu gibi altın ve gümüş madenleri de vardır; büyük bir eyâlet elde etmiş oluruz demesi üzerine mütaleası ittifakla kabul olundu ve *Estergon* önünden *Tuna*'ya köprü kurulması emredildi.

Bundan sonra *Budin*'de gözaltı edilen elçi tekrar getirtilerek sulh hakkındaki fikri soruldu. Kanunî zamanındaki vergiden vaz geçilerek Kuyucu Murad Paşa ile aktedilen *Zitvatorok* muahedesi mucibince iki yüz bin kuruş vergi istendi; elçi para işine yanaşmadı ve "Çasar efendimizin sikkeli akçe vermeğe rızası" yoktur demesi üzerine vezir-i âzam :

— "Madem ki sulhe yanaşmadınız, biz işimizi biliriz; sen var *Budin* kalesinde otur; zevk ve safada ol; hatırını hoş tut. Elçiye zeval yok; biz efendinin memleketine gideriz. Bakalım Allah ne gösterir" diye elçiyi tekrar *Budin*'e yolladı[4].

[1] *Yanıkkale*'ye Almanlar *Raab* derler. *Budin*'in batısında *Tuna*'ya dökülen *Raab suyu* kenarındadır.

[2] *Komaran* veya *Komaron*, Macarca Komarom ve Almanca'da Komaran olup *Budin*'in batı kuzeyinde ve Tuna nehri kenarındadır.

[3] *Uyvar* (Macarca Ujvar) Budin'in Batı-kuzeyinde olup *Komaron*'un da kuzeyine tesadüf eder.

[4] Fazıl Ahmed Paşa'nın vergi işini ortaya atması muvaffakıyetli bir seferle sadaretinin ilk senelerini parlatmaktı; çünkü imparatorun murahhası diğer teklifleri kabul etmiştir.

Uyvar muhasarası

Askerin bir kısmı 1074 muharreminin ikinci günü (6 ağustos 1663) *Estergon*'dan köprüyü geçerek *Tuna*'nın sol sahilindeki *Ciğerdelen* (Adony) sahrasına geçti; köprü henüz tamamlanmamıştı; müslüman olmuş Macarlardan iki kişi *Uyvar* kalesine gidip kale muhafızı Forgaç'ı köprü başında Türk ordusunu basmağa teşvik eylediler. Forgaç, geceleyin epi kuvvetle bu baskını yaptıysa da muvaffak olamayıp altı bin telef ve bin kadar esir verdikten sonra çıkan kuvvetlerin pek azı kaleye dönebildi ve iki de topları alındı.

Ciğerdelen'den hareket edilerek 13 muharrem (15 ağustos)'ta *Uyvar* önüne varılıp kale kuşatıldı[1].

Serdar-ı ekrem kalenin teslimi için muhafızı olan Orta Macar beylerinden Forgaç'a mektup yazdı ise de red cevabı aldı; kurbanlar kesilip dua edildikten sonra muhasaraya başlandı. Muhasaranın yirmi dördüncü günü Kırım hanzadesinin kumandasındaki Tatar kuvvetleriyle Eflâk ve Boğdan kuvvetleri geldiklerinden orduda maneviyat arttı. Bu sırada elde edilen tutsaklardan imparatorun büyük kumandanlarından Montecuccoli'nin otuz bin kişilik bir kuvvet ve kırk beş topla kaleyi kurtarmağa geldiği haber alındı; filhakika bu kumandan geldiyse de seksen bin kadar Tatar ile Eflâk ve Boğdan kuvvetleri tarafından mağlûp edilerek çekilmeğe mecbur oldu; Han kuvvetleri *Viyana* önüne kadar akın yaparak bir çok ganimet maliyle döndüler. Ordugâhta bir koyun on beş akçeye satılır oldu.

Uyvar'ın zaptı

Kale epi dayandı; kale muhafızı yardıma gelen kuvvetlerin muvaffak olamıyarak mağlûp edildiklerini görüp bir müddet daha mukavemetten sonra muhasaranın otuz sekizinci günü (21 safer 1074 / 13 eylül 1663) kaleyi teslim etmek üzere orduya bir murahhas gönderdi. Sekiz madde üzerine teslim şartları tespit olundu:

1 — Mal ve canlarına zarar gelmiyecek. 2 — Tatar yüzü görmeden gidilecek. 3 — Ağırlıklarını nakl için bin kadar araba verilecek. 4 — Kaleyi büyük fedakârlıkla muhafaza ve müdafaa

[1] *Uyvar* 1012 H. / 1603 M. de Osmanlılar tarafından zaptedilip *Erdel* kırallığına verilmişti.

ettiklerine dair imparatora gösterilmek üzere ellerine mektup verilecek. 5 — Kaleden çıkmayınca Osmanlı kuvvetleri kaleye girmiyecek. 6 — Kendilerine zahire verilecek. 7 — Yaralılar kalede kalıp iyi olduktan sonra yerlerine dönebilecek. 8 — Kaleden çıkınca bayrakları açılıp trampetleri çalınarak gidilecek.

Serdar-ı ekrem bu teklifleri dinledikten sonra kaleyi teslim ettikleri için matem edecekleri yerde son teklif olarak trampetlerini çalarak ve bayraklarını açarak gitmek istediklerini işidince :

— "Böyle yapmağa utanmazsanız yapın, tabıhânenizi (bando muzika) döğün, borularınızı çalın ve bayraklarınızı açın" demiştir. Vezir-i âzam bu şartlara karşı :

— "Mal ve canınıza zarar ve ziyan olmaz, sizi ordudan geçirmiyelim; ancak bir günlük zahire ve dört yüz araba verelim ve selâmet ile *Komaran* adasına götürelim, fakat gediklerle kale bedenleri bugün zapt olunsun" dedi ve mutabık kalındı. Kale işgal edilerek külliyetli cephâne ve top ve erzak elde edildi. Vezir Kaplan Mustafa Paşa, kaledekileri *Komaron* adasına kadar götürdü; yerli halka aman verildi. Kale iyice tamir olunup içine yerli kulu, farisan, cebeci, topçu, azap, martalos olarak dört bin muhafız ile külliyetli harp levazımı konuldu.

Uyvar'ın zaptından sonra Erdel kıralı Apafi Mihal de orduya geldi; sefere yetişemediğine dair bir takım vâhî özürler beyan etti; vezir-i âzam kendisine güler yüz gösterdi. Bu tarzda muamele ile Macarların devlete ısınmalarını temin etmek istiyordu.

Diğer bazı kalelerin alınması ve Belgrad'a avdet

Uyvar'ın zaptı pâdişaha arzedildi; vezir-i âzama iltifatı hâvi hatt-ı hümâyun, samur kürk ve ayrıca kaftan (hil'at), sorguç ve kılıç gönderildi. Fazıl Ahmed Paşa bundan sonra ordu erkânını toplayarak devlet merkezine dönmek veya hudutta kışlamaktan hangisinin münasip olacağını sordu. Kumandanlar, düşman henüz ayakta iken *İstanbul*'a dönmenin doğru olmadığını, çünkü kış esnasında imparator kuvvetlerinin ânî hücumu ile kale ve palangaların muhasara edilebilmesi ihtimalini ileri sürüp hududa yakın bir yerde kışlamasının isabetli olacağını beyan ettiklerinden teklifleri kabul edildi.

Vezir-i âzam dönüşte *Estergon* (Gran) tarafından yani geldiği yoldan dönmeyerek *Tuna*'nın sol sahilini takip etmek istedi; bu suretle *Uyvar*'ın doğusundaki *Neograd*, *Leva* müstahkem kaleleri alındıktan sonra Osmanlılara ait olan Tuna'nın sol sahilinde dirsek üzerindeki *Vaç* (Waitzen) kalesi[1] önüne ve oradan *Peşte*'ye geldi ve sonra *Budin* sahrasına geçildi. Orduda bulunan Erdel kıraliyle Eflâk ve Boğdan voyvodalarına ve Kazak beyine ilkbaharda sefere gelmeleri emriyle memleketlerine gitmelerine müsaade edildi ve sonra *Budin*'de bulunan imparatorun elçisini davet eden serdar-ı ekrem :

— "Seni burada alıkoyduk, birkaç gün memleketinizde gezdik, yürüdük, şimdi kışlağa gideriz sen de efendine var, bu kâğıdı götür; *Kanije* karşısında sulha mugayir olarak yaptığınız kaleyi yıkın, *Erdel*'den Nemçe askerini çıkarın. Yolunmuz uğrayınca yeni yaptığınız kaleyi yıkar *Erdel*'den de askerinizi çıkarırız" dedi ve imparatorun başvekiline bizzat müsveddesi kendisi tarafından yazılan bir mektup yollandı.

Elçi gittikten sonra vezir-i âzam, imparatorun *İstanbul*'da kapı kethüdası olan *Reninger*'i beraberine alarak *Belgrad*'a hareket etti. Yolda *Yeni Palanga*'ya gelindiği zaman vezir Kaplan Mustafa Paşa seraskerliğiyle Batı Macaristan beyi Zirin-oğlu (Zerini) memleketlerini vurmak üzere elli bin Tatar askeri ve *Kanije* beylerbeğisi Pantor Hasan Paşa ve *İstoni Belgrad* sancakbeyi memur oldular.

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem 1074 cemaziyelevvelinin üçünde yani 1663 aralık ayının üçünde *Belgrad*'a geldi ve askerler münasip yerlere kışlağa yollandı.

Düşmanın kış taarruzu

Vezir-i âzamın cephede kalarak *İstanbul*'a gitmemesi çok isabetli olmuştu; çünkü kış içinde imparator kuvvetleri ortalığın askerden hâlî olduğunu hesap ederek Batı Macaristan'da General Zirini (Zirin-oğlu) ile Hırvat ~~beyi~~ Bakânoğlu otuz bin kadar yaya ve atlı askeri ve kırk top ile ansızın taarruza geçerek *Sigetvar*'a yakın bazı palan-

[1] *Vaç*, Budin'in kuzeyinde ve Tuna nehrinin güneye döndüğü dirsek üzerinde olup Almanlar *Vaytzen* derler.

gaları zapt ve halkını esir edip oradan da ilerleyerek *Sigetvar*'ı muhasara ettikleri haber alındı (1664 ocak).

Bir an evvel yetişmeleri için Tatar kuvvetleriyle diğer yakın kışlakta bulunan kuvvetler ve vezir-i âzam vaziyetten haberdar edilmeleriyle fevkalâde soğuk bir zamanda şöyle böyle hazırlık yapılmış ve vezir-i âzam bizzat atlandığı gibi etraftan da süratle asker sevkedilmişti. Düşman *Sigetvar*'ı ele geçiremeyip oradan *Esek* köprüsünü, *Peçevi* (Peçuy) kalesini sarmış ve etraftan henüz kuvvet gelmediği için cesareti artmıştı; fakat vezir-i âzam ile Mehmed ve Kaplan Paşa'ların gelmekte olduklarını duyunca üç ateş arasında kalmamak için çekildi ve bu suretle tehlike bertaraf oldu. Bu sene kışın pek şiddetli olması sebebiyle asker buz tutan nehirlerden yürüyerek karşı tarafa geçmişti. Vaziyet düzelince vezir-i âzam daha sıkı tedbir alarak *Belgrad*'a döndü (24 recep 1074 / şubat 1664).

Bu sırada barış için vezir-i âzam ile imparatorun başvekili mektuplaşmışlarsa da netice çıkmadı ve ilkbaharda yine sefere karar verildi ve bu münasebetle pâdişahtan vezir-i âzamın serdar-ı ekrem tayin edildiğine dair hatt-ı hümâyun geldi.

Alman seferi

Kış esnasında harp hazırlığı yapılıp 1074 ramazanının on yedisinde (13 nisan 1664) vezir-i âzam *Zemlin* (Zemon) yakasına kurulan çadırına çıktı. Düşman geçen sene gafil ve tedariksiz avlanmış olup bu sene çok hazırlık yapmış, Papanın teşvikiyle İspanya, Fransa ve Alman prenslerinden mühim yardım almıştı. Casuslar vasıtasiyle düşmanın Esek köprüsü tarafına şiddetli hücum yapacağı haber alınmış ve ona göre tedbir ittihaz edilmişti. Bu sırada Avusturya kumandanının altmış bin kişilik bir kuvvetle *Kanije*'yi muhasara ettiği haberi alınması üzerine bizzat vezir-i âzam hareket etmişse de *Kanije*'ye gelmeden evvel düşman muhasarayı kaldırarak kaçmış ve bir haylı harp levazımı bırakmıştır. Otuz altı gün süren *Kanije* muhasarasında gösterdiği büyük hizmet ve gayret dolayısiyle vezir-i âzamın arzusiyle *Kanije* beylerbeğisi Hasan Paşa'nın *Pantor* lâkabı Yensur (Yardım eder) Hasan Paşa olmuş ve orduda tamim edilmiştir.

Bu seferde *Yanık-kale* üzerine gidilmesi tekarrür etmişti. Fakat düşmanın daha güneyde General Zerini'nin kendi mıntakasında sulhe mugayir olarak yaptığı *Zerinvar* kalesi üzerine gidildi. Bu kaleye Türkler *Yeni kale* adını vermişlerdi. *Zerinvar* kalesi *Kanije*'nin güney-batısında idi. Burası yirmi gün muhasara edildi ve düşmanın yardımına rağmen daha fazla dayanamadı ve vezir-i âzamın maiyyeti adamlarından Erzurumlu Abbas'ın iptida kaleye bayrak dikmesini müteakip müthiş bir hücumla kale alındı[1]. Kaledeki cephane, top ve sair mühimmat tamamen çıkarıldıktan sonra yıktırıldı.

Bu sırada imparatorun meşhur kumandanlarından General Strozzi Osmanlılara hücum etmek üzere *Drava* nehrinin ayaklarından olan büyük *Mor Nehri*'ni geçmek isterken maktül düştü. *Zerinvar*'ın zapt ve tahribinden sonra *Komar* ve *Balaton* gölü yakınlarındaki *Egersek* (Ersekiyvar) kaleleriyle diğer bir haylı palanga elde edildi.

Sulh görüşmeleri

Nemçe kuvvetlerinin gerek kış taarruzları ve gerek ilkbahardaki hareketleri kendi lehlerine bir netice vermediği gibi Osmanlı kuvvetlerinin *Uyvar*'ı aldıktan başka kavgaya sebep olan *Zerinvar* kalesini de alıp yıktıktan başka daha bir haylı kale ve palangaları zapt eylemeleri üzerine Papanın tesiriyle Türklerin yeni istilâlarına karşı Avrupa devletlerinden yapılan yardıma rağmen Nemçe hudut kumandanları imparatora müracaat ile sulh yapılmasını istediler. O taraf-

[1] Fazıl Ahmed Paşa seferden döndükten sonra Sultan Mehmed kendisine "Berhurdar olasın, nan ve nîmetim sana helâl olsun" demiş ve sonra *Zerinvar*'ın nasıl zaptedildiğini sormuş. Köprülüzâde "Kerametlû pâdişahın hayır dualariyle fetholdu. Ama ben kulunun yanında Erzurumlu Abbas namında bir yiğit vardı, kale döğülürken cümleden evvel kale üstüne çıkıp bayrak dikti, kâfir bir haylı hücum eylediler. Lâkin avn-i hakla bedenden ayıramadılar, derakap bir yeniçeri yiğiti dahi onun yanına çıkıp asker-i islâm bunları böyle görünce Allah Allah çağrışıp, gülbang-i Muhammedî ile yürüyüş edip biavnillâhi teâla kalenin fethi müyesser oldu" diye cevap vermiş. Bunun üzerine pâdişah Abbas'ı getirip söyletmiş, başına çelenk takdırmış, ne istediğini sormuş, arzusu üzerine Erzurum gümrüğünden günde yetmiş akçe tekaütlükten gayri kendisine dört top kumaş, dört top çuha bir haylı altın ve kardeşine de yine aynı gümrükten maaş bağlatmış ve bedene çıkan yeniçeriye de ocaktan yüksek maaş ile tekaütlük verdirmiştir (Abdi Paşa, *Vakayinâme*, vrk. 83, 84).

larda kıtlık olması da düşman ordularının durumunu güçleştirdiğinden daha zararlı çıkmadan bir an evvel barış yapılmasını muvafık buldular. Bu münasebetle imparatorun başvekilinden sulh talebini havi vezir-i âzama gelen mektupta, Osmanlı ordusunda bulunan Avusturya kapı kethüdası Simon Reninger'in imparator tarafından murahhas tayin edildiği bildiriliyordu; bunun üzerine 5 muharrem 1075 / 29 temmuz 1664 salı günü gece yarısına kadar devam eden müzakere neticesinde on madde üzerine sulh şartları tespit olundu. Bu muahedenâme Osmanlı pâdişahiyle Alman imparatoru tarafından tasdik edilip gelinceye kadar Osmanlı ordusu harekâtında serbest kalacaktı. Vezir-i âzamın bu kaydı koydurması imparatorun bir an evvel muahedeyi kabul ve tasdik etmesi içindi.

Vasvar muahedesi

Asıl muahede *Vasvar* (Eisenburg) merkeziyle onun batısındaki *Sen Gotar* mevkii arasında *Rab nehri* üzerinde bulunan *Çakani* (Cskany) palangası yakınında aktedilmiş ise de büyük bir kasaba olan *Vasvar*'a izafe olunmuştur. Osmanlı murahhası vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa ve imparatorun murahhası da *İstanbul*'daki kapı kethüdası *İstirya*'lı Simon Reniger von Reningen idi[1]. Osmanlı ordugâhında on madde üzerine tertip edilen muahedenin başlıca şartları : 1. Osmanlılar tarafından zapt edilmiş olan *Uyvar* ve *Neograd* kalelerıyle etrafındaki palangaların Osmanlılarda kalması, 2. İki taraf askerinin *Erdel*'den çıkması, 3. Erdel kırallarının Avusturya topraklarına tecavüz ettirilmemesi, 4. Yıkılan *Zerinvar* veya *Yeni Kale*'nin tekrar yapılmaması, 5. İki taraftan da akın ve çeteye son verilmesi, 6. Muahedenin akdinden îtibaren yirmi sene müddetle devam etmesi, 7. Dostluk nişanesi (Zitvatorok muahedesinde olduğu gibi) olmak üzere imparatorun Osmanlı pâdişahına iki yüz bin kara kuruş değerinde hediye yollaması, 8. Buna karşı da Osmanlı hükümdarının büyük elçi ile münasip hediye göndermesi.

Vasvar muahedenâmesi türkçe ve lâtince olarak kaleme alınıp iki tarafın murahhasları tarafından mühürlendikten sonra

[1] Bu isim Osmanlı vesikalarında *Simon de Reningen* imlâsında yazılıdır *(İbn-ül-Emîn, Hariciye vesikaları, Numara 408)*.

lâtince ahidnâmeyi vezir-i âzam alıp türkçesi de murahhas Reninger'le imparatorun başvekili Duc de Sagan'a gönderildi[1].

Sen Gotar muharebesi

Vezir-i âzam musalehadan sonra iki taraf arasındaki anlaşmaya göre harekât serbestisini muhafaza ettiğinden bulunduğu *Çagani* mevkiinden kalkarak daha batıya doğru gitti. *Sen Gotar* mevkiinde Feld-Mareşal Montekukuli (Montecucculi) kumandasında[2] ki Alman, Fransız, İspanyol ve diğer müttefiklerin kuvvetleriyle karşılaştı; iki taraf arasında *Raab nehri* vardı. Alman kumandanı köprü teşkilâtı noksan olan Osmanlı kuvvetlerinin nehri geçmelerini bekledi ve Türk topçusunun bombardımanı karşısında nehir kenarındaki kuvvetlerini gerideki ormana çekti. Köprülü-zâde de müsait bir geçitten nehri geçip düşmanı bastıktan, Raab yahut *Yanık-kale*'yi aldıktan sonra Viyana'ya doğru gitmek plânını tatbik etmek istiyordu. Fakat iş gevşek tutulmuş, atlı asker için büyük köprü yapılmak lâzım gelirken yaya askeri köprüsü yapılmış ve o köprü de daha ilk anda üzerinden asker geçerken yıkılmıştı.

Vezir-i âzam 31 ağustosta bir kısım askeri Bosnalı İsmail Paşa kumandasında olarak süratle nehrin karşı kıyısına geçirdi; üç bini yeniçeri ve üç bini suvari olan bu kuvvetlerin geçişi, düşman ordusunda bir panik çıkardı. Fakat vezir-i âzam burada düşman cenahlarını işgal etmediği gibi aynı zamanda nehri geçen askere süratle imdat göndermemek hatasında bulunduğundan her şeyin kaybolduğunu zanneden Montekukuli (Montecucculi) bu hatalardan istifada ederek soğukkanlılığı ve seri tedbir alması sayesinde vaziyetini kurtardı. Mukabil taarruz yaparak kendi karargâhlarına kadar girmiş olan Osmanlı kuvvetlerini çekilmeğe

[1] *Rabe* cengi de denilen Sengotar muharebesinde Evliya Çelebi de bulunmuş olup kırmızı elbiseli yeşil kadifeli ve beyaz bayraklı Fransız askerlerinden bahsediyor (c. 7, s. 89) gene Evliya Çelebi'ye göre Rabe cenginde üç vezir, altı sancak beği, onbir alay beği, bin seksen yeniçeri, bin sekizyüz sipah ve dörtbin yetmiş kadar diğer askerden şehid varmış (c. 7, s. 102).

[2] Alman imparatorluğunun o tarihte en değerli kumandanlarından olan Kont Montekukuli 1608'de doğmuş ve 1681'de vefat etmiştir; kendisi topçu sınıfından yetişmiştir. Bir sene evvel Uyvar'ı muhasara eden Osmanlı kuvvetlerine karşı muvaffak olamayarak çekilmişti.

mecbur etti ve bu sırada vezir-i âzamın beş bin kişilik bir kuvvet daha göndermesi Osmanlıların vaziyetlerini düzeltti ve düşman tekrar ormana kadar sürüldü.

Sabahtan ikindiye kadar devam eden bu harbin ilk safhası Osmanlıların galibiyeti ile bitti. Fakat elde edilen bu muvaffakıyet askere rehavet verip yağmurun fazla yağması bu rehaveti arttırdığından Osmanlıların bu vaziyetini tarassut eden Montekukuli, vezir-i âzamın emriyle bir miktar nehre doğru çekilen yeniçerilerin vaziyetinden istifade ile ekser generallerinin itiraz eyledikleri cephe plânını tatbik etmek suretiyle ânî bir taarruza geçti. Sonradan cenahlara gönderilen ve bilhassa düşmanın sağ cenahını tehdit eden Osmanlı suvarileri geri püskürtülüp düşmanın sol cenahını çevirmek isteyen Osmanlı kuvvetlerine karşı da o tarafta bulunan Fransız kuvvetleri topçuları, nehri geçmekte olan Osmanlı suvarilerini önlediklerinden Montekukuli'nin pek şiddetli taarruziyle nehrin karşısında kalan dört bin kadar Osmanlı askerinin çoğu şehit olup kaçabilenler de kabarmış olan *Raab* çayına atlayıp boğuldular, on beş kadar top düşmanın eline geçmişti.

İmparator ordusunun askerce zayiatı çok değilse de[1] bu ordunun asıl can damarı olan altmış kadar zabitin telef olması kumanda kuvvetini sarsmıştı[2].

Muahedenin tasdiki ve ordunun avdeti

Fazıl Ahmed Paşa'nın bu muvaffakıyetsizliği muahedeye tesir etmedi; bir şans eseri olarak kazanılan *Sen Gotar* muharebesinden sonra düşman kuvvetleri bir adım ileri gidemedi. Osmanlı ordusu da *Vasvar*'a döndü. Mağlûbiyete rağmen muahedenin İmparator tarafından kabulünün bir sebebi de İspanya kıralhığı tacı meselesinden dolayı vuku bulacak bir harpte Leopold'ün serbest kalmak istemesi idi. Vezir-i âzam orada imparator tarafından gönderilen tasdik edilmiş muahedeyi alıp döndü. Bu suretle iki sene süren Avusturya harbi sona erdi; iki taraf muahede mucibince büyük elçilerini gönderdiler[3]. Vezir-i âzam 1075 zilhicce / 1665 temmuz'da pâdişahın bulunduğu *Edirne*'ye geldi.

[1] Silâhdar tarihi, düşmanın telefatını sekiz bin gösteriyor (c. 1, s. 363).

[2] Muharebe hakkında Askerî Müze Müdürü merhum Ferik Ahmed Muhtar Paşa tarafından yazılmış olan "*Sen Gotar*'da *Osmanlu Ordusu*" isimli 1326 tarihli matbû eserden istifade edilmiştir.

[3] İmparatora gönderilen Türk büyük elçisi müteferrikalardan Kara Mehmed Ağa olup kendisine Rumeli beylerbeğiliği verilerek paşa rütbesine çıka-

Vezir-i âzamın Girid'e hareketi

Pâdişahın Kandiye'nin zaptını emretmesi

Venediklilerle yirmi bir seneden beri muharebe devam etmekte idi. 1076 şabanı içinde (1666 şubat) pâdişah vezir-i âzam şeyhulislâm ve devlet erkânı ile kazaskerleri davet ederek : "*Kandiye*'den başka bütün *Girit adası* elimizdedir; bunlar tüccar ve hacı gemilerine rahat vermediklerinden *Kandiye*'nin de alınması zarurîdir, seni *Girid*'e serdar yaptım" diyerek Fazıl Ahmed Paşa'yı Girit seferine memur etti; on iki seneden beri *Edirne*'de gözaltı edilmiş olan Venedik elçisi vezir-i âzamın *Girid*'e gideceğini haber alınca görüşmek istedi ve geldi; vezir-i âzam elçiye :

Kandiye Venedik'te kalıp her sene on bin altın verilmesini ve yalnız bir defaya mahsus olmak üzere yüz bin altın tediye edilmesini ve *Suda* kalesinin yıkılarak limanın Venediklilerin elinde kalmasını ve *Bosna* hududunda Venediklilerin zaptettikleri kale ve palangaların iadesini ve *Kandiye* kalesindeki müslüman esirlerin para alınmadan serbest bırakılmasını ve *Yeni Kale*'nin yıkılmasını teklif etti ise de elçi *Suda* kalesinin yıkılması müstesna olarak diğer tekliflerin kabul edileceğini fakat *Suda* kalesi iftiharımız olup bir taşına bin canımız fedadır diyerek cevap verdiğinden vezir-i âzam inşallah *Kandiye* ile *Suda*'yı da alırız sözleriyle elçiye yol verdi. Bundan sonra Venedikten suret-i mahsusada gönderilen murahhasın teklifinden de bir netice çıkmadığından pâdişah ordu ile beraber *Edirne*'ye kadar gelip Köprülüzadeyi serdar yapıp gönderdi (10 zilkade 1076 / 14 mayıs 1666).

rılmıştı. Meşhur seyyah Evliya Çelebi de Mehmed Paşa ile beraber bulunup bu münasebetle eserinde çok güzel malûmat vermektedir. Evliya Çelebi'nin tarifine göre İmparator Leopold henüz yirmi iki yaşlarında, orta boylu, ince belli, balık etli, sakalsız olup uzun başlı, yassı alınlı, araları açık siyah kalın kaşlı, yuvarlak elâ gözlü, uzun kirpik ve uzun çehreli, kalın dudaklı, büyük ve kırmızı burunlu ve büyük kulaklı, siyah uzun bıyıklı çirkin bir adam imiş (*Seyahatnâme*, c. 7, s. 298, 299) Kara Mehmed Paşa'nın sefareti hakkındaki malûmatı, pâdişahın emriyle Abdi Ağa (Abdi Paşa) aynen tarihine yazmıştır (*Vekayinâme*, varak 97). Leopold'ün 1640'da doğduğuna göre bu sıralarda yaşının yirmi dört, yirmi beş arasında bulunmasına göre Evliya Çelebi pekaz farkla tahmininde isabet etmiş demektir.

Girid adasına geçiş

1666 ağustosunda (1077 safer) *Tesalya*'dan *Mora*'ya geçen vezir-i âzam *İstefe* (Teb)'de iki ay oturdu. Bu sırada *Ağriboz* adasiyle *Benefşe*[1] ve Selânik iskelelerinden, donanma muhafazasında olarak gemilerle *Girit*'e asker, mühimmat ve cephâne nakledildi. Vezir-i âzam burada iken Venedik elçisi tekrar gelerek görüştü; çünkü bizzat vezir-i âzamın gitmesinin *Kandiye*'yi mutlak surette almak olduğunu bildikleri için bunu önlemek istiyorlardı; görüşme müspet bir netice vermedi.

Fazıl Ahmed Paşa 1666 ekim ayı sonlarına doğru (26 rebîulâhır 1077) *İstefe*'den kalktı ve *Benefşe*'ye gelip oradan donanma ile 3 kasım'da hareketinden üç gün sonra *Hanya*'ya çıktı ve oradan da *Kandiye* ordugâhına geldi ve merhum Deli Hüseyin Paşa sarayına indi.

Kandiye muhasarası

Vezir-i âzam kumandanları çağırıp görüştü ve onların gönüllerini aldı, beraberce kalenin zaptına çalışacaklarını söyledi. Bu sırada Venedik Cumhurreisi Kont dö Kontarini'nin elçisi geldi. Vezir-i âezamın kendilerinden vergi istemesi teklifini muvafık şekle bağlanmasını istiyor ve sulh yapılmayacak olursa *Akdeniz*'de cumhuriyet donanmalarından başka *Papa*, *Malta* ve *Floransa* ve diğerlerinin gemileriyle kendilerine yardım edeceklerini tehdit makamında bildiriyordu; fakat vezir-i âzam bu kadar sefer zahmeti çekilip gelindikten sonra *Kandiye* teslim edilmedikçe sulh mümkün değildir deyip red cevabı verdi.

Kandiye'nin vezir-i âzam tarafından muhasarası 1077 zilhiccesi iptidasından (25 mayıs 1667) başladı; her sene taze kuvvet geliyor ve bir taraftan da Venedikliler kaleyi kurtarmak için murahhaslar gönderiyorlardı. Muhasaranın ümit edildiğinden fazla uzaması üzerine 1668 mart sonunda pâdişah muharebe sahasına

[1] Onaltıncı yüzyıldaki eserlerimizde Manvasya, Manavaşya denilip daha sonraki vesikalarda, tarihlerimizde *Benefşe* veya *Menekşe* denilen bu mevki *Mora*'nın doğusunda ve *Malea* burnu üzerinde bulunuyordu. Osmanlılar *Monevazya*'dan bozma olarak buraya *Benefşe* (Menekşe) demişler ve bu adı buruna da vermişlerdir.

yakın olmak üzere *Tesalya Yenişehiri*'ne geldi[1]. Mütemadî surette vaziyetten haberdar ediliyordu. Bir müddet sonra buraya Venedik murahhası da gelmişti.

İcap ederse muhasaranın kaldırılması hakkında pâdişahın hatt-ı hümâyunu

Vezir-i âzamdan kat'î red cevabı alan Venedik Cumhuriyeti, pâdişahı elde etmek istedi; *Yenişehir*'e gelmekte olan Venedik Elçisi Molini'in bu hususta Sultan Mehmed'i iknaa çalışarak muvaffak olması ihtimali vardı. Hattâ Sultan Mehmed, elçi ile yapılacak görüşme hakkında 1668 kasım iptidasında vezir-i âzama şu hatt-ı hümâyunu göndererek bu hususta mütaleasını istedi :

"*Bihamdillâhi teâla Yenişehir'e gelip vasıl olmuşumdur; Venedik elçisi dahi Yenişehir'e karip geldi; lâkin dahî (daha) gelip rikâb-ı hümâyunuma yüz sürmemiştir. Benim lalam ne dersin? Elçi geldikte ne cevap verelim? Filvaki kal'a fethini eğer aklınız keserse elçiden kaleyi isteriz ve eğer bir sene dahi kal'a ile cenk olunursa asker ve cephane, mühimmat ve âlât yetiştirmeğe cümle memâlik-i mahrûsam âciz olmuştur; imdi bu hususta bir iki kimse ile söyleşip bir gün evvel haberini irsal edesin*".

Bu hatt-ı hümâyun Köprülü-zâdeyi pek müteessir etti ve ağlattı; îcap edenlerle görüşüp bu teessür sevkiyle müsveddesi kendi kaleminden çıkmak üzere pâdişaha aşağıdaki arîzayı takdim etti :

"Benim şevketlû pâdişahım,

Haliyâ Venedik elçisi gelip rikâb-ı hümâyuna dahî (daha) yüz sürmemiş; eğer gelen elçide kaleye müteallik söz var ise ne güzel yüz sürsün ve illâ yine yerinde otursun. Eğer kal'a ahvali sual buyrulursa kal'a iki taraftan üçer yüz zira' (bir zira' 75,5 santimetre) miktarı yıkılıp içine girmeğe mabeynimizde on kulaç (bir kulaç bir metre yetmiş santimetredir) yer kalmıştır. Bu kadar yüz kulaç yerden parmaklıkları, domuz damları, lâğımları ve püskürmeleri zahmetin çektik; şimdiki halde on kulaç yer içeri gidilir ise kal'a bizimdir.

[1] IV. Mehmed'in *Tesalya*'ya hareketi tarihi olan 1079 Ra. ve 1668 eylül başlarında yaşı yirmiyedi idi. *Kavala*'ya geldiği zaman burada sakal bırakmıştır *(Abdi Paşa Vekayinamesi)*.

Benim şevketlû pâdişahım

Beldar[1] kılleti ve asker yorgunluğu sebebiyle bir az eğleniyoruz, yoksa katî az zamanlık işimiz kaldı; lâkin buna zaman tayin eylemek olmaz; amma sagîr ve kebîr sulb-ü-mesâ, Hak Teâlâ cümlemizin canını alsın, tek bu kale kefere elinde kalmasın; deyu dergâh-ı hakka niyazda olduklarında iştibah buyrulmasın kale bir hale varmıştır ki saat be-saât Hak Teâlâdan fethini ümit ederiz. Benim efendim, elçinin akçesine ve yahut munafıkların sözlerine îtimat buyurmayıp bir en yakın kulunuzu irsal buyurun ki *Kandiye* kal'ası ne halde olduğun görüp rikâb-ı hümâyunlarına takrir eyleyip elçiye merdâne cevap verile."

Fazıl Ahmed Paşa bu arîzadan başka pâdişahın yanında bulunup itimadını haiz Musahip Mustafa Paşa ile kendi eniştesi olan Sadaret kaymakamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya ve Şeyhulislâm Minkarîzâde Yahya ve pâdişahın şeyhi Vanî Efendi'ye ve Silâhdar Kız Hüseyin Ağa'ya da mektuplar yollayarak bu hususta kendisine yardım edilmesini rica etti.

Elçinin gelmesi ve pâdişahın tekrar vezir-i âzama müracaatı

Filhakika bu sırada yani 3 cemaziyelâhır 1079'da (8 kasım 1668) Venedik elçisi gelip *Kandiye* kalesinden el çekmek şartiyle senevî yirmi dört bin riyal kuruş olarak vergi vermeği ve bundan başka Bosna'da *Kilis* sancağının geri verileceğini teklif etmişti. Bunun üzerine IV. Mehmed, vezir-i âzama aşağıdaki hatt-ı hümâyunu gönderdi :

"*Venedik elçisi rikâb-ı hümâyunuma yüz sürmekle bu kadar akçe arzedip Kandiye kal'asından feragat edin (diyor) ; rikâbımda ve sair işde olanlara pişkeş veriyor ; ne dersin? Kal'anın feth ve teshirin aklın keser mi? Filvaki yakinin var ise ne güzel ve illâ bize ona göre i'lâm eyliyesin.*"

[1] *Beldar*, dağlar arasındaki geçitleri açan, temizleyen ve muhafaza eden, hendek kazan ve diğer kazı işlerinde kullanılan bir sınıf amele taburu efradı olup lüzûmu halinde ücretle istihdam edilirlerdi. Hizmet zamanlarında vergilerden muaf idiler.

Bu hatt-ı hümâyuna da vezir-i âzam verdiği cevapta bütün vezirler ve asker kumandanlariyle ve ihtiyarlariyle görüşüp bu kalenin düşman elinde kalmasına razı olmadıklarını ve bir buçuk seneden beri (kendisinin bulunduğu müddet) çekilen zahmetlerin, devlet ve millet şerefinin boşuna gideceğini ve bu kış siperlerde kalınacağını, elçinin iadesiyle bir miktar asker, cephane ve *beldar* gönderilmesini ve ilkbaharda kalenin zaptının mümkün olabileceğini bildirdi.

Venedik murahhasının vezir-i âzamla görüşmesi

Bundan sonra mücadele devam etti. Kalenin sukutunun yaklaştığını gören elçi bu defa adaya geçerek vezir-i âzamla görüşmek istedi; ne istediği Divan tercümanı Panayot Efendi vasıtasiyle soruldu; yine *Kandiye* kendilerinde kalmak şartiyle vergiden bahsedilince vezir-i âzam kızdı :

— "Biz buraya bezirgânlığa gelmedik; devletin paraya ihtiyacı yoktur, *Kandiye*'yi verirlerse ne hoş ve illâ başka türlü olmaz" cevabını yolladı. Bunun üzerine elçi *Kandiye* Venedik'te kalıp *Suda* kalesiyle Bosna hududundaki *Kilis* kalesini teslim etmeği tekʲlif ettiyse de o da kabul olunmadı ve son olarak *Kandiye* kalesinin yıkılmasını, fakat adanın bir köşesinde bir kale inşasını teklif eyledi; bu teklifi de reddedildiğinden dönüp gitti. Kale durumu çok fenalaşmıştı. Duc de Noailles kumandasında yardıma gelmiş olan Fransız kuvvetleri de kale kumandanı Morozini ile Fransız dükü arasında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden[1], geri gittiğinden müdafaa kuvveti dört bine inmişti (1669 ağustos sonu).

Venediklilerle sulh akdi

İşte bu suretle *Kandiye* muhasarası 1080 rebîulevveli sonuna kadar (1669 ağustos sonları) sürdü; ayın son günü kale muhafız kumandanı Françesko Morozini tarafından vire bayrağiyle bir kayık gelip sahile yanaştı; vezir-i âzam adam gönderdi; eğer kayık Fransalının ise uğratma, Venedik'in ise ne için geldiklerini sor, kaleyi teslim

[1] Fransız kumandanı, Osmanlılar üzerine bir huruc hareketi yapmak için Morozini'nin elindeki ihtiyat kuvvetlerinden dört bin kadarını istemişse de Morozini bu son kozunu bir kumar gibi kaybetmekten korkarak vermemişti (*Hammer tarihi* c. 11, c. 223).

için geldilerse getir yoksa geri döndür diye kat'î emir verdi. Gelişin sebebi soruldu; görüşmek üzere geldiklerini söylediler; kale teslimi için izinli olmayınca kabul etmediler; gidip iki saat sonra dönerek kalenin teslimi için geldik demeleriyle içeriye alındılar; bu murahhaslar, Anandi ve Skordili isimlerinde iki kişi idi.

Halep Valisi Şişman İbrahim Paşa'nın riyasetinde vezir-i âzamın eski kethüdası İbrahim Ağa, Ocak kul kethüdası Zülfikar Ağa'larla divan tercümanı Panayot Efendi olduğu halde dokuz gece süren müzakere neticesinde on sekiz madde üzerine musaleha yapıldı ve 1080 cemaziyelevvel iptidasında (27 eylül 1669) kale anahtarı gelip kale o gün Türk kuvvetleri tarafından işgal edildi. Kale son bir ay müstesna olmak üzere Venedik, Fransız ve Alman kuvvetleri tarafından müdafaa olunduğu gibi deniz tarafından da Papa, Malta ve tabiî Venedik donanmaları tarafından korunmakta idi.

Sulh şartları

1 — Kandiye kalesi bütün cephanesiyle teslim edilecek, 2 — Suda ve Esperlonga (Spirna Longa) ile Granbusa (Karanbasa) palangası Venediklilerde kalacak[1], 3 — Akdenizdeki Osmanlı adalarına Venedikliler tecavüz etmiyecek, 4 — Bosna taraflarında Dalmaçya hududundaki mühim bir kale olan *Kilis* Venediklilere bırakılacak[2].

Kandiye kalesi, sırf vezir-i âzamın bir şeref meselesi yaparak gayret ve ısrarı ve tabiî olarak kumandanların da onunla aynı fikirde olmaları neticesinde elde edilmiş, fakat *Suda*, *Ispirlonga* ve *Granbusa*'nın alınmaması ve bilhassa Dalmaçya hududundaki *Kilis*'in elden çıkması *Kandiye*'nin düşman elinde kalmasından daha ağır olmuştur. *Kandiye*'nin vezir-i âzam tarafından muhasarası yirmi sekiz ay dokuz gün sürmüştür[3].

[1] *Suda*, *Spirna Longa* kaleleriyle *Granbosa* adası yirmi bir sene sonra *Girit*'e ilhak edilmiştir.

[2] *Bosna*'daki *Kilis* kalesi Kanunî Sultan Süleyman zamanında zapt edilip müstahkem mevkilerden biri idi ve Bosna'nın muhafazası için mühim olduğundan Venediklilerin ellerine geçmesi mühim zayiattandı.

[3] Kandiye'nin iki buçuk senelik muhasarasındaki faaliyete dair *Kandiye Fetihnâmesi*'yle *Raşid Tarihi*'nde malûmat vardır (c. 1, s. 164).

Yirmi dört sene süren Girit muharebesi esnasında, Fransa, Papa, Malta, Floransa, donanma ve askerleriyle Venediklilere mühim yardımda bulunmuşlar ve hattâ 1078 H. / 1667 M. de Fransızlar yetmiş parça kalyon, Papa ile Malta otuz kalyon ile gelmişlerdi; bu yardım esnasında vukua gelen çarpışmada Fransa kıralının amcazadesi maktul olmuştur[1].

Kandiye'nin alındığı müjdesi Girit adasına geçmek üzere *Livadya*'ya geldiği sırada bir telhisle[2] Sultan Mehmed'e müjdelenmiştir. Pâdişah sevincinden ağlayarak gelen telhisi okuyamayıp sırkâtibine vermiş ve onun tarafından okunmuştur.

Vezir-i âzam Kandiye'nin işgalinden bir hafta sonra yani cemaziyelevvelin sekizinci salı günü (4 ekim) alayla kaleye girmiş[3] ve derhal tahkimata başlanmıştır. Bu suretle şehir ve kale asker tarafından tamamen işgal olunup iyice tahkim edildikten sonra mevcut büyük kiliseler camie çevrilerek Sultan Mehmed, babası Sultan İbrahim, Valide Sultan, Fazıl Ahmed Paşa, eski serdar Deli Hüseyin Paşa, ile serdarlardan Ankebut Ahmed Paşa, Kaplan Mustafa Paşa, Defterdar Ahmed Paşa, Şişman İbrahim Paşa ve diğer bazı ocak ağalarının adları verilmiştir[4].

Vezir-i âzam *Kandiye*'den ayrılmadan evvel *Kandiye*'nin ondört tabyasından her birine muhafız kumandanı olarak birer ağa ile muayyen miktar asker tayin edip bu muhafız askerin suvarisine yedişer bin akçe tımar ve ikişer dönüm tarla ve piyadesine beşer bin akçe tımar ve birer dönüm tarla ve kale ve Sukulesi müstahfızlarından her birine on sekizer akçe gündelik ve birer

[1] Abdi Paşa, *Vekayinâme varak 136 ve Raşid tarihi*, c. 1, s. 162.

[2] Vezir-i âzamın *Kandiye* fetihnâmesiyle pâdişaha telhisi *Silâhdar Tarihi*'nde vardır.

[3] Vezir-i âzam sancağ-ı şerîf ve alayla kaleye girerken bir siperin altından geçtiği esnada başı ilişerek kavuğu yere düşmüş, fakat aldırış etmiyerek yürümüş, arkasından sarığını getirip giydirmişler. Bazı yakınları, niçin bekleyip sarığınızı giymediniz diye sormaları üzerine bu sarık düşmesini avam, şeamet ve uğursuzluk addederler; yok yere dedikodu olmasın diye başı açık gittim cevabını vermiştir (*Silâhdar tarihi*, c. 1, s. 525).

[4] Meryem Ana kilisesi *Sultan İbrahim*, Papa kilisesi *Valide Sultan*, İspanya kilisesi *Fazıl Ahmed Paşa*, Sen Piyer ve Baş Petro kilisesi *Kaplan Mustafa Paşa*, Sen Marko kilisesi *Defterdar Ahmed Paşa*, Sen Jan kilisesi *Şişman İbrahim Paşa* camii ittihaz edilmişlerdir; Malta manastırı denilen, Ayasofya camii büyüklüğündeki ahşap kilise IV. Mehmed adına câmi olmuştur.

dönüm tarla ifraz olunarak verildi[1], bundan başka yeniçeri kâtibi Mehmed Efendi tahrir memuru tayin olunarak ada baştan başa tahrir edilip muntazam bir defteri yapıldı[2].

Vezir-i âzam *Girid*'ten ayrılmadan evvel Venediklilerin tahrikiyle yirmi seneden beri devlete karşı ısyan halinde bulunan yirmi bin nüfuslu *Manya* veya *Mayna* halkı[3] yapılan tehdit üzerine ısyandan el çekip itaat ile vergilerini vereceklerini bildirdiklerinden senelerce yaptıkları fenalıkları affedilmiştir[4].

Venedikle barış yapıldıktan az sonra cumhuriyetin *Bosna* hududunda sulhe aykırı bazı palangalar yaptığı haber alınması üzerine pâdişah bu defa *Bosna* üzerinden *Venedik*'e sefer yapmak için *Edirne*'de çadırını kurdurmuş ise de Venediklilerin yaptıkları palangaları yıktırdıkları haberinin gelmesi üzerine seferden vaz geçildi.

[1] *Kandiye*'nin Fazıl Ahmed Paşa tarafından muhasarasından zaptına kadar geçen iki buçuk sene zarfında on beş paşa ile 799 sancakbeyi, çorbacı ve çavuşu da dahil olduğu halde 26.000 yeniçeri, 6.985 cebeci, 22.965 topçu, 29.965 lağımcı, 37.645 zeamet ashabı ve tımarlı sipahi, 7.900 garip yiğit ve 49.635 serdengeçti sipahi ki on beş paşa hariç olarak cem'an iki yüz kırk beş bine yakın şehit verilmiştir; bu miktarı *Hanya* kalesinin zaptından tutarsak şehid adedi yarım milyonu aşar. Fazıl Ahmed Paşa muhasarasında 199.775 gülle atılıp bir milyon yüz on üç bin kantar barut ve mütenevvi olarak 428 binden fazla humbara ve 139 bin havan taşı atılmıştır *(Kandiye Fetihnâmesi)*. Evliya Çelebi de *Seyahatnâmesi*'nde (c. 8, s. 483) Fazıl Ahmed Paşa'nın muhasarası esnasında *Kandiye*'de iki buçuk senede verilen telefat miktarı, vezir-i âzam'a verilen defterden nakletmiştir.

[2] Girid tahrir defteri Başbakanlık arşivindeki tapu defterleri arasındadır. *Girid adası* ve *Kandiya kalesi*, istihkâmları ve kale binaları, hakkında Silâhdar tarihinde çok etraflı malûmat vardır. Fazıl Ahmed Paşa'nın mühürdarı Hasan Efendi, Kandiye fethine dair *Cevahir-üt-tevarih* isimli bir eser yazmıştır. Bu esere göre *Kandiye*'de seksen iki bin hâne vardı.

[3] *Manya* güney *Mora*'da *Mataban burnu* üzerine uzanan *Taykenos* dağına, *Manyo dağı* ve halkına da Manyot denilirdi. Çok zaman ısyan halinde yaşarlar, bazan itaat ederlerdi. Hariçten tahrik görürlerdi. Merkezleri *Zerende* veya *Zarnata* idi; burası 1081 H. / 1670 M. de Serdar Ali Paşa tarafından zaptedilmiştir.

[4] Kandiye muhasarası esnasında vezir-i âzamın validesi ile kardeşi Fazıl Mustafa ve amcazâdesi Hüseyin Bey'ler de Girit'de bulunmuşlardır. Köprülü-zâdenin validesi *Kandiye* alınırsa haccetmeği vadetmiş ve sonradan nezrini yerine getirmiştir.

Lehistan seferi

Kazak Hatmanı'nın müracaatı

Kısm-ı mahsusunda Kazaklardan bahsederken kaydedildiği üzere Lehlilere tâbi olan *Sarıkamış Kazakları* hatmanı Doreşenko 1080 muharrem / 1669 haziran'da Pâdişah Yenişehir (Tesalya'da) yaylasında bulunduğu sırada bir elçi göndererek Leh kıralı ve Tatar hanından şikâyet edip himaye edilmesini ve Avrupa tarafına olan seferde Osmanlı ordusunda hizmetinin kabulünü istirham etmiş olduğundan kendisi devletin himayesine alınarak bayrak, tuğ ve mehterhane gönderilmişti.

Sâbık Kırım hanı Âdil Giray, Kazak Hatmanının şikâyetinden münfail olarak *Potkalı* kazaklarına kendilerinden Hanenko adında birini *Hatman* tayin ederek Doreşenko üzerine saldırtmış ve bundan istifade eden Lehistan kıralı da kendi himayesinden çıkıp Osmanlı tarafına geçmiş olmasından dolayı diş bilemekte olduğu Doreşenko üzerine yüklenip bir kaç palangasını almıştı. Bunun üzerine iptida bu hâdiseye sebep olan Kırım Hanı Âdil Giray azlolunarak yerine Selim Giray, Han olup gönderildi (1081 zilhicce / 1671 mayıs).

Devletin himayesine geçmiş olan kazak hatmanına taarruzdan el çekmesi ve dinlemezse sulha aykırı hareket etmiş olacağı Lehistan kıralına bildirilmişti; fakat Lehistan kıralı, pâdişahın nâmesine muvafık cevap vermediğinden 1082 zilkade / 1672 mart'ında Lehlilere karşı harp ilân edildi.

Pâdişahın sefere hareketi

IV. Mehmed *Edirne* ordugâhından 1672 mayısında (1083 safer) hareket etti[1]. Maiyyetinde henüz dokuz yaşında bulunan büyük oğlu Şehzâde Mustafa da vardı[2]. *Babadağı*'na gelindiği vakit oğlunu orada bırakıp kendisi ileri gitti. Yakalanan esirlerden Lehlilerin

[1] Amcası İkinci Sultan Ahmed'den sonra hükümdar olan II. Sultan Mustafa.

[2] Doreşenko'nun Leh ve Ruslarla uğraşmak istemesi ve Osmanlı devletinin *Lehistan*'a karşı sefer açmak üzere hazırlanması sırasında Rus çarı 1671 senesi sonunda Sultan Mehmed'e bir nâme yollayarak Lehistan'a harp açıldığı takdirde kendisinin de *Kalmuk*, *Nogay* ve *Yedisan* Tatarlarını karadan ve *Don Kazakları*'nı da denizden Osmanlılar aleyhine sevkedeceğini beyan ve bundan başka daha bir takım tehditler savurmuşsa da 1672 seferinin önüne geçmeğe muvaffak olamamıştır (Akdes Nimet Kurat, *Rusya tarihi*, s. 237).

Rus ve Avusturyalılardan yardım istedikleri haber alındı; *Boğdan* hududuna girildiği vakit asker yiyecekten sıkıntı çekti. Pâdişah zahire memleketi olan Boğdan'dan görülen bu darlıktan dolayı bura voyvodası Duka'yı öldürmek istediyse de vezir Kara Mustafa Paşa'nın istirhamiyle kurtarıldı. *Yaş*'da askeri yoklatıp kapıkulu ocaklarına kanun üzere sefer bahşişi verildi ve sonra *Turla* yani *Dinyester* nehri kenarındaki *Pınarbaşı* mevkiine gelindi. Karşı taraf yani nehrin sol sahili Lehistan toprağı idi (1672 ağustos). Nehir üzerine köprü yapılıyordu; düşman tarafından taarruz edilmemesi için sal biçiminde kayıklarla karşı tarafa üçyüz kadar serden geçti fedâi asker geçirildi; bunlar, *Şeranpo* denilen ağaç parmaklıklarla siperler yaptılar. Hudutta ilk olarak içinden muhafızları kaçmış olan *İzvance* palangası işgal edildi; bunu müteakip Selim Giray'ın *Bar* kalesini aldığı haberi geldi.

Kamaniçe'nin zaptı

Dinyester köprüsü on günde bittikten sonra 15 ağustos 1672 (1083 rebiulâhır 20) de pâdişah geçti ve doğruca hududa dört saat mesafede bulunan *Kamaniçe* kalesi üzerine gidildi; ertesi günü Kırım hanı ile Kazak hatmanı orduya geldiklerinden merasimle kabul edildiler. 1083 rebiulâhırın yirmi üçüncü çarşanba günü (18 ağustos 1672) müstahkem *Kamaniçe* kalesi önüne varıldı ve derhal kuşatıldı. Kalede Leh kuvvetlerinden başka Avusturya ve Rus kuvvetleri de vardı. Muhasaradan bir hafta sonra içhisarın batısındaki pek müstahkem olan altı köşeli büyük tabye alındı. Muhasaranın onuncu günü aktedilen beş maddelik teslim şartları mucibince *Kamaniçe* işgal edildi (3 cemaziyelevvel / 27 ağustos)[1].

[1] Vekayinâme müellifi şair ve müverrih Abdurrahman Abdi Paşa bu *Kamaniçe* muhasara ve zaptında Hasodalı olup zamanı vekayiini kaleme almakta idi. *Kamaniçe* muhasara edilirken Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa'nın çadırına gitmiş "fakire hitap edip bu cengi gözünüz ile görüp yazıversen gayet esah olur. İnşaallah biz dahi size tafsil ederiz..." demiş (*Vekayinâme*, vrk. 169 b). Pâdişahın emriyle Abdi Ağa *Kamaniçe* zaptına manzum tarih kaleme almıştır. Yirmi dört beyit olan bu tarihin birinci beyti ile son beyti şöyledir :

Hak mübarek ede ey pâdişah-i âlemgîr
Bu gazayı ki sanâ eyledi mevlâ teysir

Dedi fermân-ı hümâyun ile Abdî tarih
Kamaniçe'yi döğüp aldı Ebu'l-feth-i dilîr.

Diğer muvaffakıyetler

Bundan sonra pâdişah ordu ile *Lehistan*'ın içerilerine girdi; taraf taraf kale ve palangalar ya teslim oluyor veya az mukavemetten sonra zaptediyordu; *Lehistan*'da görülmemiş bir panik başlamıştı. *İlbav* (Lemberg) meşhur şehir ve kalesi vezir Kaplan Mustafa Paşa tarafından muhasara edilip adı muahedeye alem olan *Bucaş* (Buscacs) palangası alınmıştı.

Bucaş muahedesi

Bu suretle Leh kale ve palangalarının süratle düşmesi ve *Lemberg* muhasarası üzerine *Lehistan* kıralı Mihal (Mişel) Kırım Hanı vasıtasiyle sulh istedi; Lehlilerin başkenti olan Lemberg'in zaptı yaklaşmıştı; fakat burayı kurtarmak için senevî bir vergi teklifi ile murahhaslar göndermiş olduklarından *Bucaş* mevkiinde muahedeye esas olarak dört madde üzerine bir anlaşmadan sonra asıl muahede tespit onludu.

Musalehaya Osmanlılar tarafından üçüncü vezir Merzifonî Kara Mustafa Paşa, Reis-ül-küttap Firenk Mustafa Efendi, Çavuşbaşı Sarı Süleyman Ağa ve divan-ı hümayun tercümanı memur oldular. Lehliler tarafından ise Volkinie, kale muhafız kumandanı Fransuva Lubomirski ile diğer bir kale muhafızı ve bir de hazinedar olmak üzere üç murahhas iştirak etti; müzakere dört gün sürdü ve nihayet bir anlaşma oldu. Muahedenin bilhassa birinci maddesi pek ağır olup *Lehistan*'ın bağımsızlığına halel veren bu muahedenin başlıca maddeleri şunlardır :

1 — Leh kıralı her sene kasım'dan kasım'a Osmanlı hazinesine yirmi iki bin altın pişkeş verecek.

2 — Podolya ülkesi eski hududiyle ve kalelerindeki cephane ve mühimmatiyle Osmanlılara teslim edilerek Leh kuvvetleri tarafından tahliye olunacak.

3 — Ukrayna memleketi eski hududiyle kazak hatmanı Doreşenko'ya verilecek ve bu mıntakadaki Leh kuvvetleri tamamiyle Ukrayna'yı terk edecek.

4 — Lehistan kırallığının İslâm Giray Han zamanından beri[1] Kırım hanlarına vermeği taahhüt eyledikleri vergi yine her

[1] Kırım Hanı İslâm Giray, Devlet Giray'ın oğlu olup 992 H. / 1584 M. den 996 H. / 1588 M. senesine kadar dört sene hanlık etmiştir.

sene Kırım hazinesine teslim edilecek ve buna mukabil Kırım Hanı hiç bir suretle *Lehistan*'a taarruz etmiyecek.

5 — Osmanlı devleti Avrupa kıt'asında her hangi bir devletle muharebe ettiği sırada Leh devleti, Osmanlılarla savaş yapan devlete her hangi bir vesile ile yardımda bulunmayacak.

6 — *İlbav* (Lemberg) şehrinin zaptedilmeyip muhasarasının kaldırılmasından dolayı *Lehistan* hükûmeti bir defaya mahsus olmak üzere seksen bin kuruş verecek.

7 — Podolya eyaletinde zaptedilen ve edilmeyen kırk sekiz pare palanga Osmanlılara teslim edilecek.

Bucaş muahedesi türkçe ve lâtince olarak iki dil üzerine yazılıp teati edilmiş ve *Bucaş palangası* Osmanlılara geçen Podolya'ya ait olmadığından içine konmuş olan muhafızlar çıkarılarak Lehlilere terkedilmiştir (24 cemaziyelâhır 1083 / 17 ekim 1672).

Lehistan'a karşı ikinci sefer

II. Osman'ın *Hotin* önünde muvaffakıyet elde edemeden geri dönmesinden sonra Lehliler, Osmanlı devletinden o kadar çekinmiyorlardı. Bu 1672 seferinde Osmanlılardan hiç beklemedikleri müthiş bir darbe yemeleri *Podolya* ve *Ukrayna* bölgeleri elliernden çıktıktan başka bağımsızlıklarını muhîl olan vergi vermeğe mecbur tutulmaları onları çok sarsmış, fakat aynı zamanda intibaha getirmişti.

Bucaş muahedesinin Lehlilere en ağır gelen maddesi vergi vermeğe mecbur tutulmaları idi. Kıral tarafından tasdik edilmiş olan muahedenin vergi maddesini *Diyet meclisi* kabul etmiyerek îcap ederse muharebe etmeğe kat'î surette karar vermişti; bunun üzerine Osmanlı devleti Lehistan'a tekrar sefer îlân etti ve 15 safer 1074 ve 18 eylül 1663'de *Edirne*'de bulunan pâdişahın tuğları çıkarıldı. Ordu Leh hududuna geldiği zaman Lehistan kıralına, pâdişah tarafından nâme gönderildi. Bu nâmede tasdik ettiği muahedeye riayet etmiyerek hem vergisini göndermediği ve hem de teslim etmesi îcap eden palangaları hâlâ vermediği ve bu hususta cevap beklendiği beyan edilmekte idi.

Lehlilerin taarruzu

Lehistan kıralı, pâdişahın nâmesine, *Kamaniçe* kalesini boş bulup almak ve *Podolya*'yı işgal etmek hüner değildir; işte biz de askerlerimizle geliyoruz; pişkeşi (vergiyi) kılıç ile alırsınız diye cevap verdiğinden muharebe her iki tarafça çekinilmez bir şekil aldı; filhakika Lehistan bu muahedenin altından kalkabilmek için sağa, sola baş vurmuş kendi kuvvetlerinden başka Avusturya, Macar ve kazaklardan da yardım görmek suretiyle elli bin atlı ve otuz bin yaya askeriyle Osmanlı kuvvetlerine mukabeleye çıkmıştı; bu sırada Kıral Mihail hasta olup kendisi *Karakovi* şehrinde kalarak ordusunu *Lehistan*'ın başhatmanı Sobieski'nin kumandasında olarak hududa sevk etti.

Hotin'in elden çıkması

Sobieski'nin süratle hududa gelerek *Dinyester* nehrini geçip *Hotin* üzerine yürüdüğü haber alınınca *Özi* valisi vezir Sarı Hüseyin Paşa derhal *Hotin*'i muhafaza için gönderildi; Sobieski gelip kaleyi kuşattı; bu sırada evvelâ *Boğdan* voyvodası İstefan ve daha sonra Sarı Hasan Paşa ordugâhından kaçan Livroşko Leh kumandanını Osmanlı kuvvetlerinin zayıf taraflarına sevkettiklerinden kale önünde *Hotin*'i müdafaa eden Sarı Hüseyin Paşa kuvvetleri bozulduğundan kale Lehliler tarafından zaptedildi (1084 recep / 1673 kasım). Bu esnada *Karakovi* de bulunan kıral Mihal ölmüş ve baş hatman Sobieski acele *Karakovi*'ye davet olunarak Lehistan kırallığına seçilmiştir.

Mevsim kıştı, askerî harekât tabiatiyle durmuş olduğundan pâdişah, vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa'yı serdar-ı ekrem tayin ederek kendisi kışı geçirmek üzere *Hacıoğlu pazarı*'na çekildi; bu sırada sabık Boğdan voyvodası fırsat bulup *Boğdan*'ın merkezi olan *Yaş* şehrini zaptettiyse de tekrar geri alındı.

Hotin'in tekrar Osmanlılara geçmesi

1085 muharreminde (1674 nisan) pâdişah sefere çıktığı gibi kanun üzere Kırım hanını da sefere davet fermanı ile kılıç, hil'at ve yol harçlığı (Çizme-baha) olarak da onbeş bin altın yollandı. Han geldi ve ilk olarak *Hotin* geri alındı.

Leh seferine devam edileceği sırada Rusların, Doreşenko'nun bazı kalelerini aldıkları haber alınması üzerine Kazak hat-

manına yardım edilmek üzere Osmanlı ordusu *Ukrayna*'ya girdi; bazı kale ve palangalar alındı; pâdişah zapt olunan *Ladjin* kalesi önünde bulunurken Leh elçisi gelip *Podolya* ve *Ukrayna*'nın iadesi şartiyle sulh istediğinden bu münasebetsiz isteğe karşı yeni kırala cevap yazılmadı ve yalnız vezir-i âzam tarafından mektup gönderilmesi yeter göründü (1674 kasım).

Şişman İbrahim Paşa'nın serdarlığı

Ordunun avdeti esnasında vezir-i âzam hastalanmış olduğundan Halep valisi vezir Şişman İbrahim Paşa 1086 H. / 1675 M. baharında *Lehistan* tarafına serdar tayin edildi ve Kırım hanı Selim Giray da geldi. *Podolya* kıt'asında iki ay süren harekâtta *Bucaş* muahedesiyle Osmanlılara terki icap ettiği halde teslim edilmeyen kırk sekiz palanga zapt ve tahrip olundu; Leh kıralı meydanda yoktu; kış geldiğinden serdar *Babadağı*'na çekilip kışlağa girdi.

Şeytan İbrahim Paşa'nın serdarlığı

Şişman İbrahim Paşa kışlıkta iken vefatı haberi geldiğinden yerine Şam valisi vezir Şeytan İbrahim Paşa serdar oldu ve ilk baharda Kırım haniyle beraber taarruza geçip epi muvaffakıyetler elde edildikten sonra *İzvanca* muharebesinde kıral kuvvetlerini mağlûp edip ordugâhlarını muhasara etmeleri üzerine Lehistan kıralı sulh istediğinden muharebe tatil edildi.

Lehlilerle ikinci musalâha

Bu 1087 H. / 1676 M. musalehası Lehlilerin *Bucaş*'da kabul ettikleri vergi maddesinin kaldırılmasiyle eski muahedenin aynen kabulü demekti; *Podolya* ve *Ukrayna* yine Osmanlılarda kaldı; muvaffakıyetli muahede akdini temin etmelerinden dolayı serdar ile Kırım hanına murassa kılıç ve samur gönderildi. Bu musalehadan bir müddet sonra pâdişah tarafından tasdik edilmiş olan muahedeyi almak üzere *İstanbul*'a gelen Leh elçisi Osmanlılara terkettikleri kalelerden üçünün kendilerine ait olup o suretle sulh yaptıklarını iddia ile ahidnâmeyi mübadele etmek istemediyse de Ruslar üzerine yapılan hazırlığı görüp bunun üzerlerine çevrilebileceğini hesap ederek beyhude ısrardan vazgeçip esas musalehaya muvafakat etmiş ve 1089 muharrem / 1678 martta o suretle muahedenâmeyi alıp götürmüştür.

Fazıl Ahmed Paşa'nın vefatı

Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa 1087 recebinde (1676 eylül) pâdişahın *İstanbul*'dan *Edirne*'ye hareketinde ağır hasta olduğundan dolayı gidiş alayında bulunamamış ve arkadan ağır ağır gelmesi münasip görülmüştü. Vezir-i âzam istiskadan hasta bulunuyordu. Pâdişahın gidişinden sonra o da yola çıktı; *Çorlu* ile *Karıştıran* arasındaki *Karabiber Çiftliği*'nde 1087 şaban ayının yirmi altıncı salı gecesinde vefat etti[1]. Cenazesi araba ile *İstanbul*'a getirilip *Divanyolu*'nda babasının medfun olduğu açık türbeye defnedildi; vefatında kırk iki yaşlarında bulunuyordu.

Fazıl Ahmed Paşa'nın sarayı *Ayasofya camii* yanındaki tramvay yolundan aşağıya park kapısına doğru inerken yolun sol tarafında bulunmakta idi; şimdi orada Fazıl Ahmed Paşa kütüphanesi denilen kârgir bir kısımdan başka bir eser kalmamıştır; bu saray daha evvel Sultan İbrahim'in kızı, İbşir Paşa'nın zevcesi olan Ayşe Sultan'a ait iken daha sonra Fazıl Ahmed Paşa'ya intikal etmişti. Fazıl Ahmed Paşa babasının kütüphânesine de bir çok değerli eserler koymuştur.

Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın sadareti

Fazıl Ahmed Paşa vefat ettiği esnada yanında kardeşi Fazıl Mustafa Bey bulunuyordu. Biraderinin boynundaki sadaret mührünü (mühr-i hümâyunu) alarak akşamla yatsı arasında henüz *Hasköy* mevkiinde bulunan pâdişaha teslim etti; bunun üzerine IV. Mehmed derhal Köprülü'nün damadı üçüncü vezir Merzifonî Kara Mustafa Paşa'yı davet ederek[2] kendi eliyle mühr-i hümâyunu verip :

— "Seni kendime vekil-i mutlak ve cümle ibadullahı sana emanet eyledim" diye onu vezir-i âzam tayin eyledi (1087 şaban 28 / 1676 kasım 6).

Kara Mustafa Paşa Köprülü Mehmed Paşa'nın oğullariyle beraber yetişmiş, Fazıl Ahmed Paşa zamanında sadaret kaymakamı, kaptan paşa, üçüncü vezir bulunmuş malû-

[1] Hammer, vefatını 30 ekim 1676 / 22 şaban 1078 olarak gösteriyorsa da (c. 11, s. 296) ben o devre ait *Silâhdar Tarihi*'nin kaydını tercih ettim.

[2] Bu tarihte ikinci vezir pâdişahın musahibi ve kızı Hatice Sultan'ın zevci Musahip Mustafa Paşa diye şöhret bulmuş olan zattı.

matlı ve değerli bir zat ise de Fazıl Ahmed Paşa'nın zıddına haşin tabiatli, inatcı ve garazkâr olduğu için selefinin zamanında onun nezaket ve hilm ve mülâyimetine alışmış olanlara karşı yeni vezir-i âzamın kibir ve gururu ikisi arasında tam bir tezad teşkil etmekte idi.

İlk Moskof Seferi

Doreşenko'nun isyanı

Sarıkamış kazakları hatmanı olan Doreşenko, Osmanlı himayesinde olarak Lehlilerden alınan *Ukrayna*'ya sahip olmuştu; fakat bir kararda durmayan ve efendi değiştiren bu adam, 1086 / H. 1675 M. de Moskof çarının gönderdiği kuvvetlere karşı Osmanlılardan yüz döndürüp Ruslarla anlaşarak merkezi olan *Çehrin* kalesini[1] Ruslara teslim etti. Bunun üzerine 1088 H. / 1672 M. ilk baharında Şeytan İbrahim Paşa serdar tayin edilip Kırım Hanı Selim Giray'la beraber o tarafa gönderilmişlerdir.

Çehrin'in ilk muhasarası

Ruslara tabi olduğu için hatmanlıktan azledilen Doreşenko'nun yerine eskiden *Zaporug kazakları* hatmanı iken sonradan papas olup *Yedikule*'de mevkuf bulunan Himielnitski, hükûmetin emriyle Rum patriği IV. Parteniyos ile[2] Divân-ı hümayun tercümanı Mavrokordato tarafından mahbesten çıkarılarak hatman tayin edilip o tarafa gönderildi[3] ve *Çehrin*'in Ruslardan alındıktan sonra yeni hatmana teslim edilmesi serdar İbrahim Paşa'ya yazıldı (1677).

[1] Kal'a-i Çehrin, Çehril dahi derler amma kazak *Çehrilineşe* derler. Sol tarafında nehr-i Özü dibinde nehr-i Tasma üç kat konabalka ve üç kat hendekli şeddadî bina. Dorozenko hükmündedir (Evliya Çelebi, c. 7, s. 554).

[2] IV. Partenios'un ilk patrikliği 1652 mayısında olup son patrikliği 1684'dedir.

[3] Bu Himielnitski Lehlilere tâbi iken onların mezalimi dolayısiyle Ruslara meyletmiş ise de onların buna ehemmiyet vermemeleri üzerine Osmanlılara başvurmuş ve daha sonra 1654'de Ruslar tarafına geçerek Rus - Leh muharebesine sebep olmuş ve sonra yerini Doreşenko'ya terke mecbur olup Osmanlılar tarafından hapsedilmişti. Bunun *hatmanlığa* tayini münasebetiyle bizim tarihler şöyle diyorlar :

"Kazak hatmanı Doreşenko Moskova'ya geçip *Çehrin* kalesini ona teslim edince kazaklara taraf-ı devletten hatman lâzım gelmeğin mukaddem kazak

Serdar Şeytan İbrahim Paşa 1677 haziranında *Çehrin* üzerine varıp kaleyi kuşattı. Pek yüksek bir kaya üzerinde olan kalenin üç tarafı bataklık olup ancak bir taraftan yanaşılabiliyordu; *Tasma* veya *Tasmin* nehri vasıtasiyle kaleye yiyecek ve cephane geliyordu; kale dört bin kadar Rus, Kazak ve Alman tarafından müdafaa edilmekte idi.

Muhasaranın yirmi üçüncü günü Moskov kuvvetlerinin kaleyi muhasaradan kurtarmağa geldikleri ve bunlara karşı gönderilen Bosna kuvvetleriyle on altı bin Kırım askerinin Ruslara karşı koyamıyacakları anlaşılması üzerine İbrahim Paşa *Çehrin* muhasarasını kaldırıp topları alarak çekilmeğe mecbur olmuştur. Bu başarısızlıklardan dolayı İbrahim Paşa ile Kırım Hanı Selim Giray azlolunarak gelecek ilk baharda pâdişahın bizzat Moskov seferine gitmesi tekarrür etmiş ve Kırım hanlığına da Murad Giray tayin edilip gönderilmiştir.

Çehrin seferi

Serdar Şeytan İbrahim Paşa ile Kırım hanının muvaffakıyetsizliklerinden sonra 1089 H. / 1678 M. senesinde Rus Çarı nâme ile bir elçi gönderip *Çehrin*'den bahsetmiyerek eskisi gibi dostluğun devamından dem vurmuş olduğundan Osmanlı hükümdarı da dostluğun kendisine ait bir kalenin işgaliyle telif kabul etmediği yollu mukabele etmiş ve bu nâmesinin cevabını *Çehrin* önünde almak istediğini bildirmiş ve bu suretle 11 nisan 1678 (1089 rebiulevvel)'de Rusya'ya harp ilân olunmuştur.

Filhakika pâdişah 8 rebiulevvel 1089'da (30 nisan 1678) *Davud Paşa*'dan hareketle *Silistre*'ye kadar gidip oradan vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'yı serdar tayin ederek *Çehrin* üzerine yolladı. *Boğ nehri* geçildiği sırada yeni kazak hatmanı Himielnitski (Chmielncky) orduya gelip el öptü. *Çehrin* kalesine

---

hatmanlığından papazlık ihtiyar edip kendü hâlinde âzâde iken *Bucak taratları* tarafından esir edilip *Edirne*'ye getirilen ve belki bir mahalde lâzım ola deyu *Yedikule*'de beş, altı senedenberu mahbus bulunan *Yorgi Ehmilikçi* makul görülüp eline tayin emri verildi ve kendisine imtiyaz olarak verilecek olan tabl ve alem, topuz ve menşur'un serdar İbrahim Paşa tarafından verilmesi muvafık görülerek o tarafa yollandı" (*Vekayinâme*, varak 189 b, ve *Silâhdar tarihi*, c. 1, s. 655 ve *Hammer tarihi*, Hellert terc., c. 12, s. 3).

üç konak kalındığı zaman Kırım Hanı Murad Giray da geldi. *Çehrin* önüne varılarak kanun üzere kurban kesildikten sonra kale muhasara edildi. Kalede çok miktarda asker ve harp malzemesi vardı. Bundan başka Romodanovski kumandasiyle mühim miktarda [1] Rus askerinin yüzelli kıta alay topuyla kaleye yardıma gelmekte olduğu haber alınarak Kırım Hanı ile Kara Mehmed Paşa *Tasmin* nehrini geçerek bu kuvvetlere karşı gittiler. Kaleden yapılan hücumlar tardedildi.

Tehlikeli durum

Ruslara karşı giden Han ve Kara Mehmed Paşa kuvvetleri, düşmanın kalenin yardımına gelmesini birinci defa yaptıkları taarruzla önlemeğe muvaffak oldularsa da Romodanovski'nin yaptığı mukabil hücum yatsı zamanına kadar devam edip zorla tard edildiyse de düşman mağlûp edilemediğinden vaziyet serdar-ı ekreme bildirildi ve düşman kale tarafına gelebileceği için acele yardım istendi. Filhakika vezir-i âzam derhal yardım kuvveti göndererek bir taarruzla düşmanın hareketi durduruldu. Fakat müdafaa hattı yarılamadığından tabiî bu durum *Çehrin* üzerinde faaliyete tesir ile tehlike teşkil etmişti.

Bunun üzerine vezir-i âzam ordu erkâniyle yaptığı müzakerede kumandanlar, muhasaradan el çekilerek saf cengi yapılmasını ve askerin maneviyatı kırılmış olduğunu söylediler; defterdar Ahmed Paşa muhasarada devamda ısrar eylediğinden serdar-ı ekremin de arzusuna uygun gelen bu mütalea kabul edildi [2].

Serdar-ı ekremin soğukkanlılığı

Kalenin yardımına gelmekte olan Rus kuvvetleri yavaş yavaş ilerlemeğe muvaffak olarak *Çehrin* yakınından geçen *Tasmin* suyunun yukarı bataklığı başına gelip vaziyet aldılar ve gece karanlığından istifade ile kaleye elli bine yakın asker koydular. Serdar-ı ekrem

[1] *Silâhdar Tarihi*'nin kaydına göre imdada gelen Rus askerinin miktarı iki yüz bin kadarmış.

[2] Kara Mustafa Paşa, *Çehrin*'de tatbik ettiği bu plânı, daha sonra *Viyana* önünde de tatbik etmek istemesi yüzünden büyük mağlûbiyete uğramıştı.

bu tehlikeli zamanda temkin ve muhakemesini kaybetmiyerek soğukkanlı hareketiyle kumandanların maneviyatını arttırmağa çalışıyordu. Her iki taraftan top muharebesi oluyordu. Bu sırada *Brabaş Kazakları* da Ruslara yardıma gelmişlerdi; onlar da ayrı bir cepheden taarruza başladılar.

Çehrin'in zaptı ve düşman kuvvetlerinin mağlûbiyeti

Osmanlı ordusu bir taraftan kale muhasarası ve diğer taraftan kalenin imdadına gelen Moskov taburiyle muharebe edip çok tehlikeli durumda iken kale altına sevkedilen iki lâğımın atılarak arkasından yapılan şiddetli hücumla muhasaranın otuz üçüncü günü *Çehrin* düştü (3 recep 1089 / 12 ağustos 1678) ve kaledeki otuz bin muhafız imha edildi.

Bunu müteakip *Tasmin* suyunun karşısına kadar gelmiş olan Rus, Kazak ve Tatardan mürekkep iki yüz bin kişilik düşman kuvveti[1], kalenin düştüğünü görünce kuvve-i maneviyeleri kırılıp kale zaptının ertesi günü çekildiler; derhal takiplerine Kırım Hanı ile bazı eyalet kuvvetleri ve daha sonra da bizzat vezir-i âzam gitti. Ruslar, takip edildiklerini görünce müdafaaya karar verip arkalarını *Özü* (Dinyeper) suyuna verdiler ve Osmanlı ve Kırım kuvvetleri tarafından kuşatıldılar. Bundan sonra pek kanlı ve çetin muharebe oldu; düşman kendisini iyice müdafaa ettiğinden bozguna uğratılamadı; mevsim geçmiş ve orduda zahire azalmakta olduğundan avdete karar verildi.

Ordunun avdeti

Ehemmiyetsiz bir kale telâkki edilen *Çehrin* alınmış, fakat Osmanlı ordusu pek tehlikeli günler atlatmış ve bu fena vaziyet vezir-i âzamın metaneti sayesinde kurtarılmıştı. Ordu 1678 eylül ayında geri döndü ve daha sonra düşman karşısında bırakılan kırım hanı da avdet etti; *Çehrin*'in muhafazası imkânsız olduğundan tamamen yıktırıldı. *Çehrin* muhasarası Rusların kuvvetli ve tehlikeli bir düşman olarak gelişmekte olduğunu göstermesi itibariyle Osmanlı hükûmetini düşündürecek bir hal arzediyordu.

[1] *Silâhdar tarihi* (c. 1, s. 709) bu muhtelif cins Rus kuvvetlerini *Moskov askeri, Barabaş Kazağı, Tura* (طره) *ve Eşker* (اشكر) *Tatarları, Kazan tatarları, Boyluk Tatarı, Kalmuk* ve saire olmak üzere kırk dört sınıftan gelen kuvvet olarak gösteriyor.

Vezir-i âzamın dönüşü Rus seferini bitirmemiş ve Kara Mehmed Paşa serdar tayin kılınarak *Babadağı*'nda bırakılmış ve Bosna valisi vezir Defterdar Ahmed Paşa'nın da *Turcan* kazağının geçtiği *Özü* suyu üzerine iki kale yapması emrolunduğundan 1090 H. / 1679 M. de ikmal olunan bu kalelere muhafız konmak suretiyle hudut mümkün mertebe emniyet altına alınmıştır.

Ruslara karşı tekrar hazırlık ve sulh

Babadağı'nda bulunan serasker Kara Mehmed Paşa ile Kırım hanından gelen haberlerde Rusların faaliyette oldukları bildirildiğinden 1091 şaban / 1680 eylülde devlet erkânı saraya davet olunarak bu iş görüşülmüş ve pâdişahın bizzat sefere çıkması takarrür ederek *Edirne*'ye hareket olunmuştur.

Rus çarı, Osmanlı devletinin kendi üzerine sefere hazırladığını haber alınca, Kırım Hanı Murad Giray vasıtasiyle sulh için müracaat etmiş olduğundan 22 muharrem 1092 / 13 şubat 1681'den îtibaren on iki madde üzerine ve yirmi sene müddetle barış yapıldı; bu musaleha mûcibince *Özü* (Dinyeper) nehrinin sağ kısmında olan yerler Osmanlılarda, *Kiyev* meşhur şehir ve kalesiyle ona tabi, üç veya beş palanga Ruslarda kalacak ve *Kiyev* kalesinin hududu üzerine ve *Potkali kazakları* sınırına varıncaya kadar *Özü Suyu*'nun iki tarafındaki yerlere yani *Dinyeper* ile *Bog* nehirleri arasına her iki devlet tarafından kale yapılmıyacak, *Potkali Kazakları*'na *Karadeniz*'de balık avı serbestîsi verilecek Kırım hanının Rus topraklarına taarruzu önlenecek ve esirler de iade olunacaktı.

Bu anlaşma ile harp gaileleri bertaraf olduğu için pâdişah *Edirne*'den *İstanbul*'a döndü.

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM

GERİLEME DEVRİ

Avusturya seferinin mukaddimatı

Katolik ve Protestan Macarları

Macar *halkı Katolik* ve *Protestan* olarak birbirlerine düşman iki mezhepte idiler; Katolik olanları Avusturya himaye ederek diğerlerini eziyordu; bunlardan *Orta Macar* denilen zümre ile Osmanlı tarihlerinin Zerin-oğlu dedikleri Zirini ile Bakânoğlu denilen Battiyani'ye tâbi Macarlar Protestan mezhebine mensup bulunuyorlardı; iki mezhep taraftarları daimî surette birbirleriyle mücadele halinde idiler.

Habsburg imparator ailesinin idaresi altında bulunan ve irs tarikiyle ellerindeki yerlere sahip olan bu üç Macar beyi her sene yılbaşı bayramı münasebetiyle *Viyana*'ya kadar gidip imparatoru tebrik ederlerdi; yine böyle 1078 H. / 1668 M. senesindeki bir yılbaşı tebriki esnasında imparator, bunların Katolik mezhebini kabul etmelerini teklif etmiş onlar da tebealarının muvafakatlerini almağı vaid etmişlerdi.

Bu üç Macar beyi mezhep değiştirmeğe yanaşmıyarak vicdan hürriyetine müdahale etmeyen Osmanlı hükûmetine müracaat ile o tarafa geçmeği kararlaştırmışlar ve bu işin hallini Zerin-oğluna bırakmışlardı; bunun üzerine Zirini Osmanlılara bir elçi gönderdi ise de o sırada Vezir-i âzam Köprülüzâde Fazıl Ahmad Paşa Kandiye muhasarasiyle meşgul olduğundan elçi Bosna eyaleti sancaklarından Banaluka (Banyaluka)'da kalıp orada ölmüştü.

Tököli İmre isyanı

Zerini'nin bu müracaatı, aralarındaki kararı bozan Bakânoğlu yani Battiyani (Batthyany) tarafından imparatora bildirilmiş olduğundan ertesi sene *Viyana*'ya giden Zirini ile Orta Macar beyi imparator tarafından katledilip bunlara ait yerlere Avusturya kumandanları gönderilerek oraları işgal olunmuştur.

Daha aşağıda "*Orta Macar ve Tököli İmre*" başlığiyle açılan ayrı bir kısımda görüleceği üzere bu hâdise neticesinde Avusturya hâkimiyetini kabul etmeyen *Orta Macar* beyinin oğlu Tököli İmre Avusturyalılarla mücadeleye girişip bir müddet mukavemetten sonra muvaffak olamıyarak Osmanlıların himayesine girmek isteyip 1086 H. /1675 M. de bir vesile ile *İstanbul*'a elç igönderdiyse de Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa *Avusturya* ile yaptığı muahedeyi bozmak istemediğinden Tököli'nin müracaatını reddetmiş ve o da maiyyetiyle çete halinde *Nemçe* ve *Macar* hudutlarında dolaşır olmuştu.

Tököli'nin Osmanlı himayesine girmesi

Fazıl Ahmed Paşa'nın vefatından sonra Tököli yine bir yolunu bulup ağır hediyelerle Vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'ya başvurarak Osmanlı devletinin himayesini istemiş ve paraya fazla düşkün ve şöhret harisi olan vezir-i âzam da Tököli'yi devletin koltuğu altına sokup kendisine *Kruç* (Krucz) ve *Orta Macar* kıralı unvaniyle berat ve ahidnâme verdirmişti.

Bu himayeden cesaret alan ve bayraklarında "*Allah ve vatan için*" yazısı bulunan Tököli İmre, bazı serhadli Osmanlı kuvvetlerini de beraberine alarak Avusturyalılara ait yerlere taarruz eylediğinden imparatorun başvekili tarafından hükûmete müteaddit müracaatlar olmuş ise de vezir-i âzam bu şikâyetleri pâdişaha bildirmemiş ve kendisi de :

— "Memleketlerini almak isteyen tâifeye karışmayız" diye cevap vermişti.

Tököli'ye yardım edilmesi

Tököli İmre Osmanlı himayesine güvenerek işi azıtmış, gönderdiği külliyetli macar altınlariyle vezir-i âzamı memnun edip mukabelesinde kendilerine ait olup Avusturyalıların işgalinde bulunan *Kaşav* veya *Kassa* ile *Honad*, *Fülek*[1] kalelerinin geri alınması için devletten yardım istedi. *Kaşav*, Orta Macarlıların merkezi idi.

Bu isteğe karşı Kara Mustafa Paşa müddetinin bitmesine henüz iki sene kalmış olan *Vasvar* muahedesinin hilâfına *Tököli*'ye

[1] Hammer'de (Hellert terc, c. 12, s. 378) iptida *Fülek*'in alındığı yazılıyor.

yardıma karar verdiğinden *Tököli*'nin *İstanbul*'a gelmiş olan elçisini pâdişaha takdim edip yardım va'dini aldırdı (5 recep 1092 / 21 temmuz 1681).

Bunun üzerine Kara Mustafa Paşa, Avusturya ile Orta Macarlar arasındaki ihtilâfa müdahale etti; 1681 ağustos'ta (1092) şaban) Varat beylerbeğisi Hasan Paşa serasker tayin edilip *Eğri* ve *Temeşvar* beylerbeğileri, Erdel kıralı ve birer miktar da Eflâk ve Boğdan kuvvetleri ile on beş bin kişilik kuvveti olan Tökeli İmre harekete geçtiler; Avusturyalılardan alınan bazı kalcler Tököli'ye verildi; askerler geri döndü.

İmparator Leopold bunu haber alınca Türk kuvvetlerinin dönmelerinden istifade ile elinden çıkan kaleleri geri aldı ve işte bu suretle Osmanlılarla Avusturyalılar arasında ilk çarpışma başlamış oldu; Osmanlı hükûmeti derhal harekete geçerek Orta Macar halkını Avusturyalıların ellerinden kurtarmak için Tököli'ye yardım edilmesi hakkında bu defa da Budin beylerbeğisi İbrahim Paşa'yı serasker tayin etti; yeni serasker 1093 H. / 1682 M. baharında taarruza geçti.

Serasker İbrahim Paşa *Honad* kalesini alıp eşkıya yatağı olan bu kaleyi yıktırdıktan sonra Orta Macarın merkezi olan Kaşav'ı muhasara etmek üzere geldiği zaman Tököli İmre de onbin kişi ile Türk kuvvetlerine iltihak etti; Kaşav iki gün muhasaradan sonra teslim alındı ve bütün levazımatiyle beraber Tököli'ye bırakılıp Tököli orada Orta Macar tahtına oturtuldu; bundan sonra orta Macarlara ait yirmi sekiz kale ve palanga da geri alınarak Tököli'ye verildi, daha sonra evvelce Osmanlılara ait iken sonradan Avusturyalılar tarafından işgal olunan *Fülek* kalesi on beş gün süren şiddetli bir muhasaradan sonra teslim alınıp iç ve dış hisarları yıkılarak müdafaasız bırakılıp ordu avdet etti.

İmparator tarafından elçi gelmesi

Tököli'ye yapılan yardım ve Orta Macar topraklarının geri alınarak irs yoluyla sahibi olan Tököli'ye verilmesi İmparator Leopold'ü büyük telâşa düşürdü; henüz müddeti bitmemiş olan sulh muahedesini yenilemek üzere 3 şubat 1682'de Kont Alber dö Kaprara (Comte Albert de Caprara) adında bir orta elçi gönderdi; bunun üzerine Sultan Mehmed:

— "Pek iyi, pek iyi, devlet erkâniyle görüşülsün" diyerek hükûmetle görüşülmesini söyledi (4 cemaziyelâhır 1093 / 10 haziran 1682).

Vezir-i âzam'ın harp açmak için entrikaları

Vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa şöhret harisi olduğundan Avusturya'ya karşı açacağı seferle sadaretini Fazıl Ahmed Paşa'dan üstün zaferle süslemek istiyordu. Fakat *Çehrin* seferinin meydana çıkması vezir-i âzamın Avusturya'ya karşı alacağı mütecaviz vaziyeti geri bırakmıştı. Hattâ 1677'de *İstanbul*'a yeni gelmiş olan Fransa Elçisi Nuvantel kendi hükûmetiyle harp halinde bulunan İmparatora karşı Türklerin de harp etmesi için çalışmış ve bir Venedikli mühendisin verdiği[1] *Raab* ve *Komoran* kalelerinin plânlarını vezir-i âzama teslim etmişti; Kara Mustafa Paşa Tökeli'yi devlet himayesine almak suretiyle Avusturya'ya karşı cephe almıştı. *Sen Gotar Muharebesi*'ndeki muvaffakıyetsizliği telâfi etmek ister görünerek pâdişahı tahrik etmekte idi. Bu arada "Sen Gotar cenginde bulaşan yağlı kara henüz silinmedi" sözleriyle muahedenin yenilenmesine mâni oldu; bundan başka kendi fikrine uydurduğu Yeniçeri Ağası Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşa vasıtasiyle yeniçeriler :

— "Pâdişah bizi niye besler, oturmadan kötürüm olduk; cenk isteriz. Sen Gotar'da kalan elbiselerimizi varıp düşmandan alalım" demeğe başladılar. Fakat pâdişah sulhü bozmağı muvafık bulmadığı için vezir-i âzam bu defa da hiyleye başvurdu; serhad beylerine ve valilere yazarak oralardan Avusturyalıların taarruzlarına dair sahte feryatnâmeler gietirterek pâdişaha arzetti; bununla beraber sulhu bozmamakta ısrar eden pâdişahı harekete getirmek için kürsülerde vâızlara ve hattâ pâdişahın hocası Vanî Efendi'ye vâ'ızlar yaptırdı ve böylece muharebeden çekinen IV. Mehmed'i ne yapıp yaparak kandırıp hazırlığa başladı[2].

[1] Bu Venedikli mühendisin adı Borozzi olup *Kandiye*'nin Osmanlılara geçmesi için çalışmış ve daha sonra Türklere iltica ile kendisine maaş tahsis edilmişti.

[2] *Silâhdar tarihi*, c. 1, s. 757. *Raşid tarihi* de Silâhdar'ın mütaleasını hulâsa ederek şöyle diyor; Avusturyalıların "sulha mugayir nice hareketlerini isbatta vâfir mukaddimat tertip edip mevrid-i itham olan derun-ı pâdişah-ı âlempe-

Avusturya elçisi ile görüşme

Vezir-i âzam bu suretle bir taraftan harp işini arzusu gibi yoluna koyarken diğer taraftan da reis-ül-küttap ile çavuşbaşı ve yeniçeri ağasını Avusturya elçisi ile görüşmeğe memur etti. Fakat asıl maksadı harp olduğundan elçiye muahedeyi yenilemek için *Yanıkkale*'sinin Osmanlılara terki ile sefer hazırlığı masrafının tazminini teklif ettirdi. Bu müzakere ve tekliften maksadın ne olduğunu anlayan Avusturya elçisi :

— "Beni Çasarım sulhü yenilemek için gönderdi, yoksa mal ve memleket ver demedi; siz ise sefer kapısını açtınız, üzerimize asker çektiniz. Nâhak yere bu kadar kan dökmek Allahtan reva mıdır? Ben Çasarıma ne yüzle varayım? diye mukabele eyledi ve sonra vezir-i âzamdan ümidini keserek Silâhdar'ın yazdığına göre :

— "İslâm şeriati üzere boğazına bez bağlayıp aman diyene kılıç olur mu? Üzerine sefer câiz midir?" diye bir vasıta ile Şeyhulislâm Ali Efendi'den fetva istedi ve bu suretle sefer câiz olmadığına dair fetva aldı ve gösterdi ise de Kara Mustafa Paşa aldırış etmedi ve elçiyi göz hapsine aldırdı.

Sonbaharda pâdişah ve kapıkulu ocakları *Edirne*'ye gidip kışı orada geçirdiler, bu münasebetle imparatorun daimî elçisi ile fevkalâde elçi de *Edirne*'ye gittiler ve oradaki görüşmeler de neticesiz kaldı (1093 zilhicce / 1682 aralık).

Avusturya (Nemçe)'nin durumu

Avusturya bu XVII. asırda otuz sene muharebesi sebebiyle fena durumda idi; harbi önleyemeyerek sağa, sola başvurmak suretiyle kendisine yardımcı aradı. *İspanya*, *Venedik*, *Polonya* (Lehistan) devletleriyle Papalık ve Brandenburg Elektörlüğü ile *Bavyera* ve *Saksonya*, *Frankonya*, *Suab* prensliklerine müracaat etti; Fransa yardım etmemekle beraber hasmane bir vaziyet almıyacağını bildirdi; nihayet bir takım vâidler ve mukabil teklifleri

---

nahdan meyl-i sebat-ı sulh ve salâhı izale ve hâh nâ hâh tab'-ı hümâyunu sefere imale eyledi" (c. 1, s. 387). *Mi'yar-üd-Düvel ve Misbar-ül-Milel* isimli eserde de (*Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, Sene 3, s. 998). "Avusturya'dan elçi gelip sulha talip olup aman dediler, ama rical ve çok kimesnelerin dimağını gurur kaplayıp iltifat etmediler ve bâ'dehu fetvây-ı şerîfe müracaat edip emir şer'in dediklerinde *kul sefer ister* deyu nâ-meşrû ve nâ-mâkul red ve sefer tertip edilmiştir" denilmektedir.

kabul etmek şartiyle arzusuna muvaffak oldu; Venedik cumhuriyeti teklifi kabul etmekle beraber çok ihtiyatlı hareket edip ittifaka girdiğini sezdirmiyerek vaziyeti idare ediyordu.

Papa XI. Inosan nakden yardım ettiği gibi Katolik mezhebinde olan devletleri Osmanlılar aleyhine hareket ettirmek için çalışıyordu; bu suretle her taraftan Avusturya'ya para ve gönüllü gelmekte idi; en kuvvetli ittifak hem-hudut olan *Lehistan* devletiyle oldu. Başında iyi bir kumandan olan Jan Sobyeski adında bir kıral bulunan Lehistan, Osmanlılarla harp ederken kendisine yardım edilmemesinden dolayı Avusturya'ya gücenik idi; bununla beraber siyasî menfaatler ve bu arada Papa'nın tesiri ile 31 mart 1683'de Avusturya ile Lehistan arasında Osmanlılara karşı tedafüî ve tecavüzî bir ittifak aktedildi. Lehliler, sonuna kadar Avusturyalılarla beraber hareket edip verecekleri kırk bin askere Lehistan kıralı kumanda edecekti. Türkler mağlûp edilirse Lehliler, *Bucaş* muahedesiyle Osmanlılara geçen yerleri ve hattâ Boğdan ve Eflâk'ı alacaklardı.

AVUSTURYA İLE BÜYÜK SAVAŞ

Sefere hareket

Edirne'de bulunan fevkalâde Avusturya elçisi son defa olarak Yeniçeri ağası Vezir Bekrî Mustafa Paşa tarafından davet edilerek :

— "İşte üzerinize sefer tahakkuk etti. Yanıkkale'si teslim edilirse sulh yenilenir" deyince elçi :

— "Kale kılıç ile alınır, yoksa buradaki söz ile kale verilmez[1]" diye son cevabını vermiş olduğundan 1094 muharreminin 22. günü (1683 ocak) pâdişah tuğları çıkarılarak sefere memur olanların Hızırilyas'ta *Belgrad*'da bulunmaları hakkında her tarafa fermanlar gönderildi ve pâdişahın *Belgrad*'da kalarak vezir-i âzamın serdarlıkla ileri gitmesi kararlaştırıldı; 1683 şubat sonunda *Edirne*'den hareket olunup mayısın üçünde (6 cemaziyelevvel 1094) *Belgrad*'a gelindi; Avusturyanın durumu kısmında söylenildiği üzere işte bu sırada yani 31 martta *Avusturya-Lehistan* ittifakı imzalanmıştı.

[1] Elçinin bu mukabelesi aldığı talimata göre cesurânedir.

Osmanlı ordusu mevcudu

Ordu mevcudu şimdiye kadar sefere çıkmış olan orduların asker îtibariyle en kalabalığı idi. Kapıkulu yayaları (Yeniçeri, cebeci ve topçular) altmış bin, Kapıkulu suvarileri (Atlı bölük halkı) on beş bin, Kırım Hanı kuvveti elli bin, tımar ve zeametliler kırk bin, Mısır kulu üç bin ve Şam kulu beşyüz olup Erdel kıraliyle Eflâk ve Boğdan voyvodalarının onar binden otuz bin ve Orta Macar kıralının yirmi bin idi. Bunlardan başka sekiz vezir (üç tuğlu paşalar) ve yirmi üç beylerbeği (iki tuğlu paşalar) ve on bir sancakbeyi (bir tuğlu bey)'nin kendi maiyyet kuvvetleri ile beraber ordunun asıl muharip kısmı üçyüz elli bin kadar olup yüz elli bin kişilik geri hizmet erbabı ile beraber mevcut beşyüz bini geçmekte idi. Bu kuvvetler arasında vezir-i âzamın kendi kapı halkı altı bin ve diğer vezirlerin çoğunun üçer bin idi[1]. Silâhdar tarihinin kaydına göre, orduda elli bin araba vardı[2].

Vezir-i âzam'ın serdar tayin edilmesi

Pâdişah, *sancağ-ı şerîf*'i vezir-i âzama verip onu *Raab* kalesinin[3] zaptına serdar tayin etmişti. Kara Mustafa Paşa 1094 cemaziyelevvelinin onsekizinci günü (15 mayıs 1683) *Zemlin* (Zemun) yakasına geçtikten sonra hareket etti ve kendi yetiştirmelerinden üçüncü vezir Kara İbrahim Paşa sadaret kaymakamı tayin edildi. Ordunun *Belgrad*'dan hareketinden evvel Orta Macar Kıralı Tököli İmre'yi sefere davet için memur gönderilmişti; ordu

[1] Lâleli kütüphanesindeki 1608 numaralı mecmua, varak 45 b. Türk Tarih Kurumu tarafından 1941'de neşredilen Cevat Üstün'ün *Viyana Seferi* isimli eserinde Toïf'in eserinden naklettiği Kapıkulu ocakları mevcudu yanlış olduğu gibi eyalet paşalarının da yalnız kapı halkı gösterilip tımar ve zeametliler gösterilmemiştir. Kırım Hanı kuvvetleri de yanlış yazılmıştır. Hammer, Kara Mustafa Paşa'nın 19 receb 1094/15 temmuz 1683'de iki yüz bin kişi ile *Viyana*'yı muhasara ettiğini yazmaktadır (c. 12, s. 402). Tabiî Raab'da bırakılan Budin valisi ve Kırım kuvvetleri bunun dışındadır.

[2] *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 25.

[3] Kalenin adı macarca *Gyoer* ve almanca *Raab* olup Takvim-üt-tevarihte macarcasından bozma olarak *Gülvar*'dır. Cihannüma'nın Rumeli kısmında da eski ismi *Gülvar*'dır. Kanunî Sultan Süleyman *Viyana* muhasarası'na giderken halkı itaat etmiş, fakat avdette kalenin yanından geçerken alarga topu atıldığı için canı sıkılan pâdişah kalenin yakılmasını emretmiş ve bundan sonra asıl adından ziyade *Yanık-kale* diye şöhret bulmuştur.

Esek sahrasında bulunduğu sırada Tököli İmre gelerek merasimle karşılanıp serdar-ı ekrem tarafından kabul edildi (10 haziran 1683). Burada bulunulduğu sırada *Uyvar* üzerine gelen düşman kuvvetleri kumandanının mağlûp olarak bu kuvvetlerin çekildikleri haberi geldi.

Serdar-ı ekremin fikri

Merzifonî Kara Mustafa Paşa şan ve şöhrete düşkün, haris ve inatcı idi. Kendisinin mizacına vâkıf olan Reis-ül-küttap Mustafa Efendi onun hırsını tahrik etmek suretiyle vezir-i âzamı mâceraya sevkediyordu; kendisine askerin çokluğundan ve hiç bir seferde bu kadar mevcutlu bir ordu görülmediğinden ve her işe kudreti olan serdar-ı ekremin başkalarının sözleriyle hareket etmesine (yani istişareye) lüzum kalmıyacağından ve bu kadar büyük kuvvetle *Yanık-kale* gibi ehemmiyetsiz bir kale zaptına gidilmiyerek hemen ayağının tozuyla *Viyana*'yı muhasara etmesini tavsiye eylemiş ve orada elde edeceği hazine ve servetlerden ve kazanacağı şöhretten bahis ile Merzifonî'nin hırsını şahlandırmıştır.

İşte ordunun hareketinden îtibaren bu telkinleri kendi düşüncesine uygun bulan vezir-i âzam, *Yanık-kale* muhasarasından vazgeçti; serdar, *İstoni Belgrad*'a gelmeden evvel Eflâk voyvodası ve arkasından da Kırım Hanı Murad Giray orduya iltihak ettiler.

Gidilecek taraf hakkında görüşme

Vezir-i âzamın fikri pâdişahın kendisini memur etmiş olduğu *Yanık-kale* üzerine gitmeyip *Viyana*'yı almaktı; halbuki *Estergon* (Gran) ile *Yanık-kale* (Raab) alınmadıkça ve Macaristan, imparator kuvvetlerinden temizlenmedikçe *Viyana*'yı muhasara tehlikeli idi; bundan başka *Beç* yani *Viyana*'nın muhasarası Avrupayı Türkler aleyhine kaldırabilirdi. Fakat vezir-i âzamın kininden ve şiddetinden çekinen devlet erkânı ve ocak ağaları kendisinin mütaleasına iştirak ettiklerinden *Viyana* üzerine gidilmesi takarrür etti; bu müzakere esnasında *Budin* beylerbeğisi Uzun İbrahim Paşa bulunmamıştı.

Vezir-i âzam *Viyana* muhasarasına gitmeği bir kısım ordu erkâniyle beraber kararlaştırmıştı; bundan sonra büyük bir harp meclisi toplandı; burada eyalet vezirleri, Kırım Hanı ve serhad ihtiyarları vardı; yalnız Budin valisi yoktu; iptida vezir-i âzam söze başlayarak :

— "Gerçi maksadımız *Yanık-kale*'siyle *Komaran* kalesidir; Allahın inayetiyle alınması mümkün; lâkin kale almış oluruz, memleket değil. Muradım inşaallah *Beç*'e (Viyana'ya) gitmektir, ne dersiniz?" diye sağa sola bakıp mütalea sorunca herkes sükût etmiş. Bunun üzerine vezir-i âzam evvelce tertip edilen plân mucibince ve Şam valisi vezir Sarı Hüseyin Paşa'ya bakarak:

— "Ağzın bağlı mı? Neye söylemezsin?" demesi üzerine Hüseyin Paşa:

— "Ferman sizden, hizmet bizden" sözleriyle mukabele etmiş ve bu mütalea Kırım Hanı hariç olarak muvafık görülerek bu suretle *Viyana* üzerine gidilmesine karar verilip fatiha okunmuştu.

Kırım Hanı'nın mütaleası

Murad Giray, tecrübeli bir zat olduğundan böyle mühim bir işte bir kişinin sözüyle derhal karar alınmasını muvafık görmeyip vezir-i âzamın gazabından korkarak aksi mütaleada bulunamayanların kanaatlerine tercüman olarak:

Verilen kararın doğru olmadığını ve bu sene, *Yanık* ve *Komaran* kaleleri alınarak etrafa akınlar yapılmasını ve kış hudutta geçirilerek ertesi sene *Viyana* üzerine gidilmesini söyledikten sonra karşıdaki düşmanın şöhret sahibi bir imparator olduğunu ve kendisine diğer kıralların yardım edebileceklerini ilâve etti.

Vezir-i âzam, fikrinin hilâfına olarak söylenen bu söze kızdı ise de ses çıkarmadı ve o dakikadan îtibaren Kırım hanına hasım oldu.

Serdar'ın Budin valisiyle görüşmesi [1]

Kara Mustafa Paşa Kırım hanının muhalif fikrini dinledikten sonra hudut bekçisi ve tecrübeli bir vezir olan Budin valisi Vezir Uzun İbrahim Paşa ile görüştü ve kendisine:

— "Paşa baba! *Beç*'e gidecek olduk, ne dersin?" diye so-

[1] Müverrih Paşid, bu görüşmenin Yanıkkale altında ve vezir-i âzamın otağında kumandanlarla beraber yapıldığını ve Uzun İbrahim Paşa'nın bir hikâye naklederek *Yanıkkale* alınmadan *Viyana* muhasarasını doğru bulmadığını beyan ettiğini yazar ve daha evvel Kırım hanının îtiraz ettiğini kaydetmez. Hattâ bu istişare esnasında Şam Valisi Hüseyin Paşa: "Efendim, paşa babanızın isabetli mütaleasiyle amel olunmak münasiptir" demesi üzerine vezir-i âzamın, İbarhim Paşa'nın korktuğunu telmihen: "Paşayı ben beraber götürmem, burada kalıp bize asker ve zahire yollasın" demiş olduğunu zikreder (c. 1, s. 400).

runca İbrahim Paşa : *Zerini*, *Nadasdı*, *Battani* oğulları gibi imparatora bağlı külliyetli asker sahibi ocaklık Macar beylerini memleketleri alındıktan sonra *Yanık* ve *Komaran*'ın alınmasını ve sonra *Beç* üzerine gidilmesini tavsiye ile birden bire *Viyana*'nın zaptı fikrine hayret ettiğini söyledi.

Bu mütalea üzerin evezir-i âzam : Bu son kararın (yani Viyana önüne gidilmesinin) asker ve mühimmat telef etmeden daha kolay tatbik edileceğini, *Viyana* elde olmadıkça bütün Avusturya'nın işgalinden bir fayda hasıl olamıyacağını ve eğer imparatorluğun merkezi olan *Beç* kalesi (Viyana) alınacak olursa bütün boy beylerinin ve Frenklerin itaat edeceklerini beyan etti. Bunun üzerine Uzun İbrahim Paşa:

— "Bu düşmanı diğer düşmanla kıyas buyurmayınız; sıkılıp feryat edince Frengistanın en köşe bir yerinden bile asker ve para ile yardıma koşarlar; âciz mütaleam şudur ki bu yıl *Yanıkkale* ile *Komaran* zaptedilip nizam verildikten sonra Avusturya içerilerine kadar akın yapılsın ve serhadde kışlanarak ertesi sene arzunuz gibi *Beç* muhasara ve zapt olunsun" dedi ve bundan sonra *Yanıkkale* alınmadan *Beç*'e gitmenin büyük hata olduğunu beyan ile yol üzerindeki kalenin zaptında ısrar etti.

Bu mütaleaya canı sıkılan mağrur vezir-i âzam, Budin valisine :

— "Sen bunamışsın, bir adamın yaşı sekseni geçince idraki kalmayacağı hakkında söylenen sözler yerinde imiş. Akıncılar bir taraftan akın yapıp etrafa dehşet salarken biz de bir taraftan kale alırız; hemen sen memur olduğun hizmeti gör; *Yanık*, *Kamoran* dediğin kaleler bize helva gelmez; alınırsa muhafız askere zeamet ve tımar verilip hazineye faydası olmaz; fakat *Beç* alınırsa bu kaleler harpsiz elde edilir; sarf edilecek hazine ve cephaneyi *Beç kalesi* için sarfederiz" diyerek başka söz söyletmeyip *Beç* üzerine gitmemize mani oluyor diye İbrahim Paşa'ya düşman oldu ve bundan sonra *Viyana* muhasarasından kendisini men etmek isteyenleri katledeceğini beyan ile kararında ısrar etti.

Viyana üzerine hareket

İstoni Belgrad'tan kalkılarak 1 temmuz'da (6 recep) *Yanık-kale* önünden geçti, *Raab suyu* sahiline gelindi[1]; on iki bin kişilik düşman kuvveti ordunun nehri geçmesine mâni olmak istediyse de muvaffak olamadılar. Süratle karşı tarafa geçen Osmanlı ve Tatar kuvvetleri bu düşman askerini fena halde mağlûp ettiler; on yerden nehir üzerine kurulan köprüden bütün asker geçerek *Yanık-kale* zaptedilmeden geride bırakılıp *Viyana*'ya doğru gidildi; *Budin* Valisi Uzun İbrahim Paşa *Raab nehri* üzerindeki köprülerle bu köprülerden geçecek askerin muhafazasına memur edilerek yirmi bin kişilik bir kuvvetle orada bırakıldı.

Tuna'ya yakın yol üzerindeki *Ovar* veya *Altenburg* kalesinin zaptına ordu öncüsü kumandanı olan Diyarbakır beylerbeğisi Kara Mehmed Paşa ve *Viyana*'nın doğusunda ve *Tuna* kenarında hükümdar taclarının bulunduğu *Pojon* veya *Pojin*[2] yani *Presburg* kalesinin zaptına da *Eğri* beylerbeğisi Abaza Kör Hüseyin Paşa tayin edilip gönderildiler. Kara Mehmed Paşa muvaffak olduysa da Kör Hüseyin Paşa bir başarı elde edemedi. Yine Kara Mehmed Paşa ile Deli Bekir Paşa tarafından *Viyana*'nın güney-doğusunda pek müstahkem olan *Hanburg* (Haimburg) kalesi de elde edildi; bu suretle *Yanık-kale* önünden kalkıldıktan sonra sağdan soldan bir haylı kale ve palangalar[3] zaptedildi; nihayet 19 recep 1094 / 14 temmuz 1683 çarşanba günü *Viyana* önüne gelindi.

İmparator Leopold muharebenin çekinilmez bir şekil aldığını görünce ordularının baş kumandanlığını eniştesi olup evvelce Lehistan kırallığına namzed göstermiş olduğu Şarl dö Loren (Charles de Lorraine)'e vermiş, fakat hiç bir zaman Türklerin *Viyana* üzerine geleceklerini tasavvur etmiyerek Macaristan'da harekât yapacaklarını tahmin etmişti.

[1] Tuna nehrinin ayaklarından olan *Raab* suyunun sol sahilinde ve *Tuna*'ya yakın yerinde *Raab* veya *Yanık-kale* vardı. Vezir-i âzam *İstuni Belgrad*'dan sonra buraya gelmişti.

[2] *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 19 (*Pojon* kalesini dahi fethedip içinde mahfuz Nemçe Çasarının kornesini (tacını) başına giydirip...)

[3] Müstahkem yerlerin en büyüğüne *kale*, ondan küçüğüne *hisar*, daha küçüğüne *palanga* ve palangadan küçüğüne *parkan* ve en küçüğüne de *beçine* denilirdi. Beçine, direk ve toprakla yapılırdı ki şimdi buna *siper* adını vermekteyiz.

Pâdişah Viyana muhasarasını istemiyordu

Vezir-i âzam, *Yanık-kale*'den hareketten sonra oraya kadar gelişini ve *Yanık - kale*'den de *Viyana* önüne gidişini, bir telhis ile pâdişaha bildirmişti. Telhisi götüren İsmail Ağa *Belgrad*'a gelerek sadaret kaymakamı Kara İbrahim Paşa'nın delâletiyle huzura kabul olunup arîzayı takdimden sonra ağızdan söyleyeceğini söyleyince vezir-i âzamın kendisine danışmadan *Viyana*'yı muhasaraya gitmesindeki cüretine hayret eden IV. Mehmed :

— "Kasdımız *Yanık* ve *Komaran* kaleleri idi; *Beç* kalesi dilde yoktu; paşa ne acip saygısızlık edip bu sevdaya düşmüş. Hoş imdi Hak Teâlâ âsan getüre; lâkin mukaddem bildireydi rıza vermezdim[1]" diye muztarip olup bu emr-i vâkii istemiyerek kabule mecbur olmuştu.

Muhasaranın heyecanı

Osmanlı ordusunun *Viyana* üzerine teveccühü bilhassa Almanya'da büyük heyecanı mûcip oldu; şehir surları tahkim edilmiş; fakat imparator on gün evvel *Viyana*'da yirmi, yirmi beş kişilik bir kuvvet bırakıp bir çok muhacirle beraber başkentten kaçarak *Viyana*'ya altmış saat mesafede bulunan *Lenz* kasabasına sığınmış ve *Viyana* kumandanlığını da Von Starhemberg'e bırakmıştı. Lehistan'la Bavyera, imparatorla ittifak ederlerken Papa XI. Inosan da bir taraftan Fransa kıralı XIV. Lui'yi ittifaka sokmağa çalışıyor ve diğer taraftan da hıristiyanları yardıma davet ediyordu. Fransa kıralının daha evvelki Avusturya seferiyle *Kandiye* muhasarasında Avusturya ve Venediklilere yardımı sebebiyle şarktaki ticarî menfaatlerinden çok kaybettiği için bu defa da yardım yapacak olursa menfaatine bütün bütün halel geleceğini takdir ettiğinden bu işe girişmek istemiyordu.

Viyana (Beç) muhasarası

İlk muhasara durumu

Evvelce küçük iken sonraları genişleyen *Viyana* şehri surlarla muhat olarak *Tuna*'nın sağında ve *Tuna*'dan ayrılan kanalın kenarında bulunmakta

[1] *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 39.

idi. *Tuna nehri* ile kanal arası dört saat muhitinde bir ada teşkil etmekte idi[1]. Osmanlı ordusu daha yukarıda söylendiği gibi 14 temmuz 1683'de *Viyana* önüne gelmişti. Âdet üzere teslim teklif edilmiş ise de red cevabı alındıktan sonra muharebe başlamıştı. Birinci Viyana muhasarasındaki hata tekrar edilerek ağır toplar getirilmemişti; çünkü sefere çıkışta hedef Viyana değildi. Viyana muhasara edildiği zaman Osmanlı ordusunda ancak üç okkadan dokuz okkaya kadar[2] yuvarlak yani gülle atan on dokuz Kolonborna top ve bir miktar humbara havanı ve yüz yirmi kadar *şâhî Zarbezen* bulunmakta idi; halbuki buna mukabil düşmanın otuz kadar dörder okka gülle atan yüz otuz adet balyemez ve bir miktar da Kolonborna topları vardı[3]. Bu hal muhasaranın uzamasına sebep oluyordu; *Viyana*'nın çevresindeki palangalar alındı ise de kale dayanıyordu. Bir tarafı kanal olan *Viyana* batı tarafından sarılmış olan orta kolda serdar-ı ekrem bulunmakta idi; Tuna ile kanal arasındaki ada muhasaradan bir müddet sonra Tuna'dan yüzerek geçilmek suretiyle alınmış ve muhasara yalnız kaleye inhisar etmişti.

Erdel kıralının vezir-i âzamla görüşmesi

Muhasara esnasında yani 28 şaban pazar günü (1683 ağustos sonları) Erdel kıralı Apafi Mihal orduya geldi; divan-ı hümâyun tercümanı İskerletzâde Aleksandr ile Eflâk ve Boğdan voyvodaları, çavuşbaşı ve divan-ı hümâyun çavuşları ve protokola dahil diğer zevat taraflarından karşılandı; vezir-i âzam tarafından kabul ve ikram olundu. Vezir-i âzam, muhasara münasebetiyle Erdel kıralının fikrini almak istedi ve kendisine :

— "Elhamdülillâh işte gelip *Beç*'i muhasara edip dövüyoruz; kale duvarlarına el uruldu, inşaallah bir kaç göne kadar feth ederiz, ne dersin?" deyince Erdel kıralı :

[1] Eski Viyana, şimdiki Viyana'nın tam ortasında ve hâlen *İnnereştad* denilen, Tuna kanalının sağ sahilindeki kısım olup etrafı kale ile muhattı (*İkinci Viyana Muhasarası – 89 numaralı Askerî Mecmuanın lâhikası* – 1933, Askerî Matbaa).

[2] Bir okka dört yüz dirhem olup bugünkü kilo hesabı ile bir okka, bir kilo ikiyüz seksen iki gramdır.

[3] Üç okkadan dokuz okkaya kadar gülle atan topa kolonborna ve on okkadan kırk okkaya kadar gülle atan topa da *Balyemez* denilirdi (*Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 47).

— "Pek güzel olmuş; Allah kolay getüre; isabet buyurmuşsuz gibi beylik sözleriyle mukabele etti; fakat vezir-i âzam bu mûtad dalkavukça sözlerden ziyade kıralın hakikî kanaatini öğrenmek isteyerek :

— "Yok, izin sana. Korkmadan kanaatini söyle" demesi üzerine Apafi Mihal :

— "Sofraya pilav konsa evvelâ ortasından mı başlanır, yoksa kenarından mı?" diye sordu; vezir-i âzam "zâhir kenarından" diye cevap verince hulâsa olarak şunları söyledi :

— "Askerinize, mühimmat ve cephânenize söz yok; cümle hıristiyan devletleri bir yere gelse bu cemiyete malik olamaz ve mukabelenize kimse gelemez; lâkin *Beç* sarp kaledir; gelindiği gibi eğlendirilmeyip yürüyüş veya *vire* ile alınması mümkün olaydı güzel iş idi ve illâ bu teennîye göre fethi gittikçe güçleşir ve bu kadar insan ve hayvana dağlar dayanmaz; ganimet elde edenler kaçarlar; hem kaht u galâya uğrar ve hem de buralarda erken gelen kıştan çok sıkıntı çekersiniz; haber aldığımıza göre imparator hıristiyan devletlerden yardım istemiştir; benim fikrim bu idi ki *Yanık-kale*'sinin zaptına himmet edip kışı orada geçirip düşman topraklarını vurmuş olsa idiniz imparatoru amana düşürürdünüz, madem ki *Yanık-kale*'sini almadınız, *Tuna*'nın etrafını vurup sonra *Uyvar* üzerinden *Budin*'e gidip kışı orada geçiriniz" dedi ise de vezir-i âzam kendi plânına muhalif olan bu mutaleaya da kızdı :

— "Sen Nemçe'den korkarsın; var git *Yanık-kale* altında zevkine bak" diyerek Erdel kıralını geri *Yanık* tarafına gönderdi.

Muvaffakıyetsizliğin başlangıcı

Vezir-i âzam *Yanık* önünden kalkıp *Viyana*'ya giderken Eğri beylerbeğisi Abaza Kör Hüseyin Paşa'yı altı bin askere serasker yapıp Tököli İmre ile buluşarak kuzey Macaristan'da faaliyette bulunmak üzere memur etmişti. Hüseyin Paşa, on bin kadar kuvveti olan Tököli İmre ile birleşmiş bazı kale ve palangaları almağa teşebbüs etmişseler de bunlar *Beç*'e kim sahip olursa biz ana tabiiz diye teslim olmamışlar ve aksi takdirde biz buraları teslim etsek bile siz *Beç*'i alamayınca imparator bunları işgal ile askerinizi kırar dediklerinden onlar da bu mütaleayı kabul

ile bu kale ve palangalara dokunmamışlar ve bunlar zâhiren Tököli'ye itaat etmişlerdi.

Bundan sonra Hüseyin Paşa ile Tököli *Pojon* tarafına gittiler; fakat Tököli'nin casusu gelip de düşman kuvvetinin otuz binden fazla olduğunu ve *Pojon* altında beklediklerini haber vermesi üzerine Tököli İmre ellerindeki cüz'î kuvvetle iki misli olan düşman üzerine gitmenin doğru olmadığını söylediyse de Kör Hüseyin Paşa ile maiyyetindeki kumandan ve ihtiyarlar :

— "Biz ne düşman kuvvetlerini ve ne de kaleyi gördük; pâdişahımızın vekili bize kaleyi ve düşmanı görmeden neden döndünüz derse ne cevap veririz?" diyerek ileri gittiler. Tököli ise "Ben muharebeye giremem, askerim aynı millettendir, karşı tarafa geçerler" diyerek çekilip gitti. Hüseyin Paşa altı bin kişilik kuvvetiyle Pojon kalesi önüne geldiği vakit kırk bin kişilik düşman kuvvetiyle karşılaştı. Tököli tekrar haber gönderip :

— "Bu kadar düşmanla bir avuç askerin karşılaşmasına imkân yoktur; ben baş olsaydım dönerdim" demesi üzerine Hüseyin Paşa, Magrav-oğlu Gürcü Mehmed Paşa'yı ardcı yaparak geri döndü ve cesur ve kabiliyetli bir kumandan olan serasker düşmanın yandan sıkıştırmasına rağmen vaziyetini kurtarıp çekilmeğe muvaffak oldu ve düşmanın çokluğunu serdar-ı ekreme bildirip on bin Osmanlı ve on bin Tatar kuvveti istedi ve aynı zamanda mütemadiyen takviye alan düşman kendisine galabe edecek olursa *İskender* (Hörelen) köprüsünden geçerek *Viyana*'ya yardım için Türk ordugâhına yürüyeceklerini ve bunlardan daha mühim olarak *Bucaş* muahedesinin acısını çıkarmak isteyen Lehistan kıralı Jan Sobyeski'nin atlı ve yaya otuz beş bin kişilik bir kuvvetle *Viyana*'nın yardımına gelmekte olduğunun haber alındığını da arzeyledi.

Abaza Hüseyin Paşa'nın şehadeti

Gerek Osmanlı ve gerek Kırım kuvvetleri daha *Viyana*'nın sukutunu beklemeden evvel pek çok ganimet malı elde ettiklerinden bir an evvel dönmek istiyorlardı. Abaza Hüseyin Paşa'ya serdar tarafından gönderilen cevapta :

— "Üç dört bin Lehli ile beş on bin Nemçe kuvvetini tevatür edecek ne var? Askerinle *Viyana* önüne kadar gelip oradan *Tuna*'yı geçerek orduya kadar gel" diye kendisine emir verildiği gibi

aynı zamanda Hüseyin Paşa'ya yardım için on bin Tatar kuvveti göndermesini Kırım hanına bildirmiş ise de ganimet malı yüklü olan Tatarlardan ancak üçyüz kadarı Hüseyin Paşa'nın yanına gitmiş ve o da imdat gelecek ümidiyle *Viyana*'nın karşısına gelmişti.

Yetmiş seksen bini bulan Nemçe kuvveti Hüseyin Paşa'nın buraya geldiğini haber alınca üzerine yürüyüp kendisini sıkıştırmışlardı; bunun üzerine Hüseyin Paşa geri dönmiyerek bir avuç askerle muharebeyi kabul edip pek şiddetli bir savaştan sonra Kırım kuvvetleri kaçıp kendisi de müteaddit yerlerinden yaralanarak *Moravya suyu* köprüsüne doğru çekildi ve yıkılmış olan köprüyü geçtiği sırada yaralarından fazla kan akması sebebiyle nehre düşüp boğuldu. Bu suretle vezir-i âzamın kendi yakınına *Tuna*'nın sol sahiline celbettiği Hüseyin Paşa'ya yardım edilememesi yüzünden bu değerli kumandan şehid düştü.

Muhasara ordusunun durumu

Viyana muhasarasının iki ayı bulmasına az kalmış ve askere bıkkınlı gelmişti; vezir-i âzam tamahı yüzünden kalenin hücum ile alınmasını istemiyordu; fakat imparator etraftan yardım alarak faaliyete geçmişti; orduda yiyecek sıkıntısı da başlamıştı; suvarilerin ve mekkâri hayvanlarına lâzım olan ot, saman, yulaf ve sairenin tedariki güçleşmişti; bunlara yiyecek bulmak için on beş yirmi saat uzak yerlere gitmek lâzım geliyordu; yemsizlik yüzünden ordudaki hayvanlar telef olmağa başlamış ve topların nakli için tayin olunan mandaların bir kısmı bu yüzden telef olmuştu. İnsan yiyeceği de daralmış ve fiat yükselmişti.

Nemçe ve Leh kuvvetlerinin gelmekte oldukları haberi

4 eylül'de yakalanan esirlerden otuz beş bin Leh kuvvetiyle seksen beş bin Almandan (Avusturya, Saksonya, Bavyera, Frankonya) mürekkep yüz yirmi bin kişilik bir kuvvetin yaklaşarak Osmanlı muhasara hattını saracakları haber alındı[1]; bunun üzerine *Yanık-kale* altında köprülerin muhafazasına bırakılan

[1] *Zübdet-ül-Vekayi*'e göre yaya ve atlı olarak yirmi dört bin Leh, otuz beş bin Alman ve kırk bin Nemçe askeri ve saireden mürekkep olarak düşman kuvveti yüzbinden ziyade idi (Varak 78 b).

Budin Valisi Uzun İbrahim Paşa'nın, yerine Silistre Valisi Mustafa Paşa'yı bırakarak maiyyeti kuvvetleriyle acele orduya gelmesi bildirildi. Sekiz bin kişilik maiyyeti ile gelen İbrahim Paşa ordu yakınına kondu (15 ramazan / 8 eylül).

Viyana'nın durumu

Hüseyin Paşa'nın şehadetinden sonra serdar-ı ekrem işin ciddiyetini kavradı; Viyana'nın teslim olma teklifini beklemeden 26 ağustosta kuvvetli bir hücum yaptı, bazı tabyaları düşürdü, müdafaa kuvvetleri epey zayiat vermiş, bundan başka şehirdeki dizanteri hastalığı da mühim telefatı mûcip olmuştu; zahire çok azalmış olup kal'a kumandanı acele yetiştirilmesini bildiriyordu.

Düşmanın Tunayı geçmesi

Elde edilen iki tutsaktan imparatorla Lehistan kıralının ağırlıklarını karşı tarafta *İskender* (Hörelen) köprüsünden *Tuna*'nın sağ sahiline yani Osmanlı ordusunun bulunduğu tarafa geçirip büyük, küçük iki yüz pare topla Osmanlı ordugâhı üzerine gelmekte oldukları haber alındı; bu haberin doğru olduğu da anlaşıldı. Vezir-i âzam buna mani olmak için Kırım hanını gönderdiyse de rivayete göre vezir-i âzamla arasının açık olmasına mebni işi gevşek tutup daha doğrusu düşmanın geçişine seyirci kalmasından dolayı müttefik kuvvetler mukabele görmeden karşı tarafa geçmişlerdi. Bu tehlikeli hal üzerine vezir-i âzam ordu erkânını çadırına davet ederek vaziyeti görüştü. Serdar-ı ekremin arzusuna uygun olarak verilen karara göre düşman geldiği zaman paşalar maiyyetleriyle karşı gidip harp edecekler. Fakat siperlerde *Viyana*'yı muhasara eden askerler yerlerinden ayrılmıyacaklardı.

Düşman taarruzu

Filhakika başkumandan olan Jan Sobyeski kumandasındaki yüz bin mevcutlu müttefik kuvvetlerinin bir kolu Dük de Loren kumandasında kuzeyden *Tuna*'yı geçip diğer bir kolu da *Sent Andre*'den gelerek her ikisi birleştikten sonra *Kalenburg Dağı*'nı işgal ile sol cenahtaki Osmanlı ordusunun gerisine düşmüşlerdi.

Serdar-ı ekrem gelmekte olan düşman kuvvetlerine karşı çerhacı olarak altı bine yakın bir kuvvetle vezir Kara Mehmed

Paşa'yı göndermiş ve *Budin* valisi İbrahim Paşa'yı da yirmi üç bin kişilik askerle ordunun sağında *Kalenburg dağı* üzerindeki kilisenin yanından geçen yolun muhafazasına memur etmişti[1]. Düşman *Tuna*'yı geçtikten sonra dahi Kırım hanının bunların arkasını çevirmemesi Osmanlı ordusunu pek nazik duruma sokmuştu[2]; düşmanın geleceği yol ağzına metristen iki kolonborna topu ile altmış tane şâhî Zarbezen konduğu gibi metristen bir miktarda asker çıkarılarak tertibat alındı.

İki ordu arasında çarpışma

18 ramazan / 10 eylül cuma günü akşam namazından sonra sağ cenahtan Uzun İbrahim Paşa'dan adam gelip düşmanın gerisindeki iki yoldan, üç saatlik mesafeye geldikleri haberini getirdiğinden vezir-i âzam ona göre hazırlandı; yeni elde edilen bir esirden düşmanın ertesi günü orduyu basacakları haber alındığından bütün

[1] İbrahim Paşa ordusu, *Tuna* nehrinden ayrılma su kenarında Beç'in yolu üzerinde idi *(Mi'yar-üd-düvel)*.

[2] Vezir-i âzamın, Murad Giray'a karşı evvelce teveccühü vardı; fakat serdar-ı ekremin arzusu hılâfına *Viyana Muhasarası*'nı muvafık bulmaması ve *Yanık-kale* ve *Komaran*'ın alınmalarını tavsiye etmesi üzerine gözden düştü ve vezir-i âzama karşı ihtiyatlı hareket etmeğe başladı. Murad Giray maiyyetini Selim Giray gibi zapt ve rabttan âcizdi; kuvvetleri üzerinde otoritesi olmadığı görülüyordu. Düşmanın Tuna'yı geçmesine mâni olmak için tayin edildiği *İskender Köprüsü*'nü muhafaza edememiş ve yüksek bir yerden elini böğrüne koymuş olduğu halde at üzerinde düşmanın geçişini seyrediyordu. Bu hal üzerine kendi imamı yanına giderek :

— "Han'ım, şu bölük bölük geçen kâfirleri kırdırsanız gerisi kesilmez miydi?" demesi üzerine Han :

— "Behey efendi sen bu Osmanlının bize ettiği cevri bilmezsin; ancak bizi bir hale kodular ki yanlarında Eflâk ve Boğdan keferesi kadar rağbetimiz kalmadı; bu düşmanın cemiyet ve hareketini kaç defadır yazıp bildirdim; düşman çok, mukavemet mümkün değil, askeri ve topları metristen çıkaralım, iktiza ederse saf cengi edelim ve illâ selâmet yere gidelim dedim, inadından dönmeyip söz geçiremedim, tekdir yollu cevapları ve gönderdiği mektuplarında kokmuş beygir eti yediğimize varıncaya kadar yazmış. İnşaallahü teâla bu düşmanın def'i yanımda işten değildi ve bilürüm ki dinimize de düşmez ihanettir, lâkin gayret beni komadı, anlar da görsünler kendilerin; kaç akçelik adam imiş, Tatar kadrin bilsinler" diyerek atını depip kuvvetlerini alarak ordugâha geldi ve sadr-ı âzamın çadırına inip vaki hali söyledi ve düşmanın yürüyüşüne göre Pazar günü mukabil olacaklarını beyan etti (17 ramazan).

askerin hazırlanması emrolundu; öncü kumandanı Kara Mehmed Paşa'dan gelen haber de düşmanla harp başladığı bildirilmiş olduğundan vezir-i âzam önünde toplar olduğu halde kapıkulu ocaklariyle muharebe tertibatı aldı[1].

Müttefik kuvvetleri Tuna yalısı tarafında *Alman dağı* veya *Kalenburg* eteğindeki manastır etrafına gelince *Viyana*'da muhasarada olanlar sevinç şenlikleri yaptılar; 20 ramazan ve 12 eylül pazar günü dağ gerisinden yürüyen düşmanla Kara Mehmed Paşa kuvvetleri arasındaki muharebe duyulunca vezir-i âzam maiyyeti ve kapıkulu halkiyle ileri vardı; Osmanlı ordusunun sağında Budin valisi Uzun İbrahim Paşa, merkezde vezir-i âzam ve sol kolda da Kırım hanı ile Sarı Hüseyin Paşa bulunuyorlardı. Osmanlı ordusunun gerisine inmek isteyen düşmanın plânı bir orduyu ortaya almak idiyse de bunda muvaffak olamadı.

Savaş ve bozgun

Düşmanın top, gülle, kurşun gibi harp levazımı mebzul olduğundan mütemadi yağdırıyordu. *Tuna yalısı* tarafında yani sağ kolda bulunan Budin beylerbeğisi İbrahim Paşa kolu bozulduğundan düşman ordunun içine yol buldu[2]. Sol kolda bulunan Vezir Sarı Hüseyin Paşa dayandı ise de o tarafta bulunan ve elindeki kuvvetleri

[1] Düşmanın takarrübü üzerine vezir-i âzam dörtte biri erimiş olan askeri teftiş ettikten sonra ordugâhını kaldırarak *Dornback ormanı* yakınına kadar gelmiş olan düşmana karşı mevzi aldı. Ertesi günü Lehli veya Bavyeralı kuvvetler Avusturya ve Saksonyalılarla birleşmişlerdi (*Hammer tarihi*, 12, s. 410).

[2] Müellifi bu harpte bulunmuş olan *Mi'yar-üd-düvel* isimli yazma eser kabahati Uzun İbrahim Paşa'ya yükleterek şöyle diyor: "..Budin Valisi İbrahim Paşa serdarın işi ileri götürdüğünü istemiyenlerin başı idi; mukaddema Yanık altında köprüler muhafazasına tayin olunmuştu; orduy-ı hümâyuna gelip müşavere ettiklerinde İbrahim Paşa nice illet ve özürler îrad edip kâfir gayet çoktur, münasip olan metristen topları ve askeri çıkartıp avdet eylemektir, dedi. Serdar dahi altmış güne kariptir ki kale muhasara olunup nice bin adam şehit ve mecruh olup her bir ocağın şühedasiyle orta çadır ardı mezaristan oldu; bu kadar cephane ve hazine masraf oldu; Elhamdülillâh ele girmiş vaziyete varmış iken avdet olundukta pâdişaha ne cevap verilir? Kara Mehmed Paşa ve sair paşalar tabur ile harp ediyorlar diye İbrahim Paşa'ya, pâdişah seni tabur üzerine serdar etti dedi ve Kırım hanını da düşman taburlarını karşılamağa yolladı..". (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, sene 3, s. 1007).

dağılmış olan Kırım hanının yardımını görmediğinden[1] o da sarsılınca iki cenahı açılmış olan serdar-ı ekrem kolunda panik başladı; bunun üzerine Leh kıralı, doğrudan doğruya merkeze sancağ-ı şerîf üzerine yürüdü; Serdar-ı ekrem yerinden kımıldamayıp beş, altı saat mücadele etti; nihayet cenahların çökmesi ister istemez onu çekilmeğe mecbur etti; artık bir ana baba günü olup herkes canı kaydına düşmüştü. Harp ede ede otağına kadar gelen Kara Mustafa Paşa burada hâlâ metriste bulunan otuzbin askerin siperlerden çıkmalarını emretti; düşman ordugâhın çadırlarına kadar girmişti.

Vezir-i âzam tamah ve inadının böyle netice verdiğini görünce şaşkın bir halde bu günleri görmektense, ölmek iyidir diyerek kendisini düşman üzerine atıp maiyyetiyle bearber çarpıştığı sırada Sipahiler Ağası Osman Ağa, serdar-ı ekremi îkaz ederek :

— "Efendim, lûtf ve kerem et, iş işten geçti, senin vücûdun askerin ruhudur; feda olmakla asker felâkete uğrar; buyurun gidelim[2]" diyerek sancağ-ı şerîfi alıp otağın arka kapısından çıkarak *Yanık-kale* tarafına doğru kaçtı; bütün eşyası, hazinesi çadırında kaldığı gibi üçyüz top, on beş bin çadır, hesapsız harp levazımı, ordu hazinesi, hulâsa ordunun bütün eşyası düşmana terkedildi[3].

[1] "... Bu aralıkta iki, üç bin kadar Tatar ile han çıka geldi, serdar-ı ekrem, Han hazretleri bu ne şekil harekettir, kani askerlerin dedikte ol dahi Sultanım biz sana, Tatar ve sair asker gayet doyum olmuşlardır, şimdengeru bunlardan hayır yoktur ve gelen küffar gayet çoktur, mâkulü topları çekip ırzımız ile gitmektir demedim mi? dedikte Serdar-ı ekrem hoş imdi bu işte tedbir olmaya (الا خير) illâ hayır deyip gayri cevap vermeyip düşman tarafına meşgul oldu (*Mi'yar-üd-düvel*'den — Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 3, s. 1010).

[2] Metindeki mütalea Silâhdar tarihinden nakledilmiş olup Bursalı Hasan Esirî'nin *Mi'yar-üd-düvel* isimli tarihinde ise şöyle deniliyor : "..dahi akşam karip oldu ve akibet amca Hasan Ağa (Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi) serdar-ı ekreme buyurun gidelim, sancağ-ı şerîfi ve asakir-i islâmı selâmete çıkarmağa sây eyle; şimdengeru iş işten geçti iyazenbillâh şimdi sancağ-ı şerîfi küffara aldırırsın da kıyamete değin siper-i lânet oluruz; dedikte ağlayarak oturduğu iskemle üzerine çıkıp bir koltuğuna Amca Hasan Ağa bir koltuğuna Cebecibaşı Siyavuş Ağa girip ve bile olan cümle topları ve cephâneyi bırakıp orduy-ı hümâyuna (yani gerideki ordu karargâhına) avdet olundu.." (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası sene 3, s. 1012 ve 1014).

[3] Bu muzafferiyet münasebetiyle Sobyeski'nin, işgal etmiş olduğu vezir-i âzamın otağından zevcesine gönderdiği mufassal mektupta elde edilen ganimetlerden bahsedilmektedir.

İki koldan gelen düşmanın bir kolu *Viyana*'ya girip diğer kolu da ordugâhı işgal eyledi; burada bulunan ve hasta veya yaralı ve zayıf olmalarından dolayı gidememiş on bin kadar askeri öldürdüler.

Uzun İbrahim Paşa'nın îdamı

Serdar, 22 ramazan / 14 eylülde *Yanık-kale* önüne geldiği zaman, orada ilk defa bozulan Budin valisi Uzun İbrahim Paşa'yı görünce hiddetlendi, İbrahim Paşa, serdardan bir gün evvel gelmişti. Vezir-i âzam İbrahim Paşa'yı yanına davet ettiyse de temâruz edip gelmedi; "Görüşülecek iş vardır" diye tekrar haber yolladı ve hasta ise araba ile gelsin deyince İbrahim Paşa çaresiz kalarak yanına geldi ve eteğini öptü; vezir-i âzam, kendisine hiç tâzim etmiyerek :

— "Bire dinsiz koca mel'un; seni bu kadar zamandan beri pâdişahımızın vezirleri arasında gayret ve himmeti vardır diye îtibarda tutardık; bu defa cümleden evvel kaçarak bütün askerin bozulmasına sebep oldun; bundan başka ordu öncüsü gibi buraya gelip bir iş görmüş gibi çadırında otursun"[1] dedikten sonra çavuşbaşıya verip boğdurdu ve İbrahim Paşa'nın gerek *Budin*'de ve gerek ordudaki eşyalarını musadere ettirdi ve Budin valiliğini *Diyarbakır* valisi Kara Mehmed Paşa'ya verdi.

Bozulan kuvvetlerin toplanması

Yanık-kale altına gelen vezir-i âzam dökünтü halinde gelen ordu efradını topladı, düşman, ordugâhın yağmasiyle meşgul olduğundan ve aralarında ihtilâf olması sebebiyle bozgunları takip etmedi. Serdar-ı ekrem üç gün kadar burada kaldı ve sonra evvelâ *Tata* kasabasına ve oradan da *Budin*'e geldi. Viyana bozgunluğunu haber alan IV. Mehmed *Belgrad*'tan *Edirne*'ye döndü.

Kara Mustafa Paşa hatalariyle beraber sevk ve idare kabiliyeti olan soğukkanlı bir hükûmet reisi olduğundan, bu muvaffakıyetsizlikten dolayı tabiî pek müteessir olmakla beraber *Budin*'e geldikten sonra fena durumu düzeltmeğe çalıştı; muharebede kusurları ve kayıtsızlıkları görülenleri cezalandırıp düş-

[1] 1094 senesi Ruznâmesi Top. arşivi Revan odası kitapları No. 1310, varak 31.

manın gelmesi ihtimali olan kale ve palangalara muhafız kuvvetler yolladı ve aldığı tedbirlerle perişanlığı önleyerek orduda zapt u raptı tesis etti.

Viyana bozgunu, Avrupa'nın göbeğine kadar girmiş olan Türk ordularının son seferidir bu dönüş, Kanunî Sultan Süleyman zamanından sonra bir tevakkuf devresi geçiren Osmanlı ordularının Avrupayı telâş ve heyecana düşüren istilâlarının sonu olmuştur. Karşı taraf galibiyetlerinden istifade ile mütemadî taarruzlariyle Osmanlı kuvvetlerini hırpalamışlardır.

Bozgundan sonraki durum

Ciğerdelen palangasının sukutu

Vezir-i âzamın *Budin*'de bulunduğu sırada tutulan Nemçe ve Leh esirlerinden müttefiklerin *Komaran* ve *Estergon* üzerine yürüdükleri haber alındığından derhal o kalelere muhafız kuvvet gönderildiği gibi aynı zamanda düşman üzerine Budin valisi Kara Mehmed Paşa kumandasiyle otuz bin kişilik bir kuvvet sevkedilmiştir[1]. Kara Mehmed Paşa *Tuna*'nın sol sahilindeki *Ciğerdelen* tarafına geçip düşmanı karşılayarak Leh kıralının kumanda ettiği büyük ordunun yirmi dört bin kişilik öncü kuvvetini bozarak yarısından fazlasını kırmış ise de daha geride bulunan altmış bin kişilik büyük kuvvete mağlûp olarak[2] *Estergon* kalesine girmiştir. Bu muharebede tecrübeli Osmanlı kumandanları şehit olmuştur. *Ciğerdelen* önüne gelen düşman palanganın teslim olmasına rağmen içindeki muhafızları, kadın ve çocukları öldür-

[1] Serdar-ı ekrem, düşmana karşı Kara Mehmed Paşa kumandasiyle asker gönderirken gerek seraskere ve gerek diğer paşalara "Askerinizi tamam götürün; ben de arkanızdan gelirim ve gerek kapı halkınızı ve gerek eyalet kuvvetlerinizi yoklarım, noksan bulursam hakkınızdan gelirim" demiştir *(Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 100).

[2] Kumandanlar, Serasker Kara Mehmed Paşa'ya düşmanın kuvvetli olup galebe edilemiyeceğini ve bundan dolayı *Ciğerdelen*'in boşaltılarak *Tuna*'nın sağ sahiline çekilip *Estergon* kalesine arka verilmesini teklif ettilerse de serasker ferman böyledir diyerek kumandanların mütalealarını dinlememiştir. Bu harpte tecrübeli paşalardan olan *Silistre*, *Sivas*, *Bosna*, *Karaman* beylerbeğileri ya esir veya şehid olmuşlardır ki bunların ziyâı temadî eden harpte acı tesirini göstermiştir.

müşlerdi (17 şevval 1094 / 9 ekim 1683) bundan sonra müttefikler *Tuna*'nın sağ sahilinde ve *Ciğerdelen*'in karşısındaki *Estergon*'a yürümüşlerdir. Bozulduktan sonra *Estergon*'a çekilen Budin valisi Kara Mehmed Paşa *Budin*'e dönerek *Estergon*'un müdafaasına Halep valisi Deli Bekir Paşa gönderilmiştir.

Kırım Hanı'nın azli

Murad Giray'ın muharebe esnasındaki kayıtsızlığı ve külliyetli miktarda doyumluk elde etmiş olan kuvvetlerinin dağılmaları ve vezir-i âzamla olan küskünlüğünden ötürü vazifesini el ucuyla tutması sebebiyle mağlûbiyette kısmen âmil olmuştu; *Budin*'e gelindikten sonra düşmana karşı *Ciğerdelen* üzerine gitmesi emredildiği halde askerinin azlığını ileri sürerek gitmek istemediğinden dolayı hanlıktan azlolunarak yerine Kırım Giray'ın oğlu II. Hacı Giray Han tayin edilmiştir (1683 ekim).

Vezir-i âzamın Belgrad'a dönüşü

Serdar-ı ekrem *Budin*'de yirmi iki gün oturdu; hudutlara mümkün mertebe nizam verdikten sonra Budin valisi Kara Mehmed Paşa'nın yanına Kapıkulu ve Şam valisi Sarı Hüseyin Paşa ile bir miktar eyalet askeri koyduktan sonra Erdel kıralının da avdetine müsaade edip kendisi de kışı geçirmek üzere 24 şevval'de (16 ekim) *Belgrad*'a hareket etmiştir. Yolda düşmanın *Kanije* ve *Sigetvar* taraflarına sokularak bazı palangaları işgal ettiği ve bundan dolayı bu tarafların tehlike altına girdiğini haber aldığından o tarafa bazı kuvvetler gönderdiler.

Estergon'un düşmesi

Tuna'nın sol sahilinden gelen düşman epi kayıp vererek karşı tarafa geçtikten sonra 8 zilkade / 29 ekim'de kaleyi kuşatıp döğmeye başladı; düşman kumandanı kalenin teslim edilmesini teklif etti; kale kumandanı Deli Bekir Paşa bunu reddettiyse de asker, "Kaleyi veririz, bizden cenk eden yok" diyerek Deli Bekir Paşa ve Arslan Mehmed Paşa ile oradaki ocak ağalarından Zağarcı ve Samsoncu başıların üzerlerine hücum ettiler; onlar kendilerine nasihat ettilerse de dinlemediler ve teslim bayrağını çektiler; harp levazımından başka eşyalarını alıp *Budin*'e geldiler. Pek müstahkem

ve bütün harp malzemesi tamam olan mühim bir kalenin dört günde teslimi suçuyle Deli Bekir ve Arslan Mehmed Paşa'larla ocak ağaları katledildiler; hâlâ türküsünü dinlediğimiz *Estergon*'un düşmana geçmesi büyük teessürü mûcip oldu.

Vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'nın katli

İnatcı, sert ve garazkâr olması ve fikrine muarız olanlara karşı kindarlığı ve kalp kırıcılığı sebebiyle vezir-i âzamı gerek ordu ve gerek sarayın ileri gelenleri sevmiyorlardı; arzu ve mütaleasına îtiraz edenlerin en hafif cezaları sürgündü; doğru veya yanlış mutlak surette kendi düşüncesinin kabul ve tatbikini isterdi.

Sefere giderken kayın pederi Büyük Köprülü ve kayın biraderi Fazıl Ahmed Paşa gibi hareket ederek kendisine muhalif olanları ayak basıp pâdişahın yanından uzaklaştırmamıştı. Kızlar ağası Yusuf Ağa ile Büyük mîrahur Boşnak Sarı Süleyman Ağa, vezir-i âzamın en amansız düşmanı idiler; bunlar Kara Mustafa Paşa'nın ayağını kaydırmak için fırsat bekliyorlardı; *Viyana* muhasarasının muvaffak olmaması bu iki hasmı faaliyete geçirdi; bunlar, vezir-i âzamın kendi adamı olan Sadaret kaymakamı Kara İbrahim Paşa'yı sadaret va'diyle kendileri tarafına çektiler. Kara İbrahim Paşa, iptidadan beri efendisi Kara Mustafa Paşa'nın yanında bulunmuş, efendisi yükseldikçe onun da derecesi artmış, kethüdası iken saray imrahorluğuna tayin edilmiş ve kendisi sefere giderken de Kara İbrahim'i vezirlikle sadaret kaymakamı tayin ettirmişti.

Viyana'dan mağlûp olarak döndükten sonra vezir-i âzam aleyhinde faaliyete başlamıştı. Bundan haberdar olan dostları ve bu arada kendisinin *İstanbul*'da kapı kethüdası olan çavuşbaşı Kadıköylü Mehmed Ağa vaziyeti bildirip pâdişaha bazı hediyeler takdimini tavsiye ettiklerinden bu tavsiye üzerine vezir-i âzam da hediyelerin tedariki için telhiscisi İsmail Ağa'yı *İstanbul*'a göndermişti.

Efendisinin yerine kendisine sadaret va'dolunan sadaret kaymakamı Kara İbrahim Paşa, telhiscinin gelmesinden telâşa düşerek hediyelerin takdimi vezir-i âzamın yerinde kalacağını temin edeceği için bu hediyelerin takdimini geciktirerek kızlar ağasını sıkıştırıp o vasıta ile pâdişahı vezir-i âzam aleyhine çevirmeğe muvaffak oldular.

Sultan Mehmed, mûtadı olan avdan dönüp saraya (Edirne sarayına) gelince telhisci İsmail Ağa'yı çağırıp hudut vaziyeti hakkında bazı şeyler sormuş ve sonra hiddetlenerek :

— "Paşan da sen de yalancı bir alay mel'unlarsız; devletim yıkıp ırzım pâymal eyledi; askerim kırdırıp benam paşalarım öldürdü ve memleketlerimi kâfirlere aldırdı" diyerek İsmail Ağa'nın tevkifini emredip kendisi içeri hareme gitti ve Kara Mustafa Paşa'nın katliyle mühr-i hümayun, sancağ-ı şerîf ve *Kâbe Anahtarı*'nın alınıp getirilmesine dair bir hatt-ı hümâyun gönderdi. Kara Mustafa Paşa *Belgrad*'da îdam olunarak başı *Edirne*'ye getirildi[1]. Yerine Kara İbrahim Paşa vezir-i âzam ve Boşnak Sarı Süleyman da vezir ve onun da adamlarından Boşnak

[1] Kara Mustafa Paşa'nın katline dair kendisine hatt-ı hümâyun verilen Kapıcılar Kethüdası Gazaz Ahmed Ağa ile Çavuşbaşı Kadıköylü Mehmed Ağa *Belgrad*'a girecekleri gün yeniçeri ağası Bekrî Mustafa Paşa'ya haber gönderip kendisiyle gizlice görüşerek Nemçe cephesi serdarlığına dair olan hatt-ı hümâyunu kendisine verip kürkünü de giydirip meseleyi söylediler. Bundan sonra vezir-i âzamın oturduğu yere gittiler. Kara Mustafa Paşa, imam Mahmud Efendi ile öğle namazının sünnetini kılmak üzere ayağa kalktığı sırada sokakta at nalı sesleri duyulunca nedir diye pencereden sokağa bakıp yeniçeri ağası ve arkasında kapıcılar kethüdası ve çavuşbaşıyı görünce "İmam efendi namazı boz, iş gayri yüzden oldu" diyerek ellerini oğuşturup gezinmeğe başladı. Gelenler yukarı çıkıp yanına girmişler; yeniçeri ağası eteğini öpüp kapıcılar kethüdasiyle çavuşbaşı selâm verip durmuşlar. Vezir-i âzam ne haber diye sorunca Gazaz Ahmed Ağa mühr-i hümâyunla sancağ-ı şerîf ve emanetlerin istendiğini söylemiş ve o da bunları teslim edip "Bize ölüm var mı?" diye sormuş, "Olmak gerek, Allah imandan ayırmasın" cevabını alması üzerine "Rıza Allahın" diyerek seccadesini serdirip öğle namazını kıldı; kendüye asla infial gelmedi ve dua edip el yüze çaldıktan sonra iç oğlanlarına "artık siz varın gidin beni duadan unutman" dedi ve kendi eliyle kürkünü, sarığını çıkarıp "gelsinler ve şu kaliçeyi (halıyı) kaldırın; cesedim toprağa âlude olsun dedi, kaldırdılar ve cellâdlar dahi gelip iplerini hazırladıkta kendü elleriyle sakalını kaldırıp bir hoş usulüyle takın deyip kazaya rıza verdi; onlar da takıp iki defa çekip-teslim-i ruh eyledi; bâdehu esvabını soyup aşağı saray havlusunda bir köhne çadıra indirip gasl ve tekfin ve kaldırıp namazın kıldılar ve yine ol çadıra götürüp tabut içinde cellâd başını yüzüp cenazesini saray karşısında cami-i şerîf havlu suna defneylediler (*Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 123). Kara Mustafa Paşa'yı teşvik-ederek anı *Viyana* muhasarasına imale eden Reisü'l-küttap Laz Mustafa Efendi de *Edirne*'ye getirtilip bu felâketin müsebbiplerinden olmak üzere *Üç şerefeli cami* önünde asıldı. Raşid, yeni vezir-i âzamın husumeti sebebiyle katledildiğini yazıyor (c. 1, s. 437).

Recep kapıcılar kethüdası oldular. Pâdişah, yeni vezir-i âzama mühr-ü hümâyunu teslim ederken :

— "İbadullahı sana ve seni Allaha emanet ettim, gözünü aç, sonra seni selefinden beter ederim" dedi. Kara Mustafa Paşa'nın bütün mal ve mülkü musadere edildi; vezir-i âzam bizzat sefere gitmeyip Halep valiliği ile Avusturya cephesine Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa ve Leh cephesine de Sarı Süleyman Paşa tayin edildiler.

Hâdiseler iyice tetkik edilecek olursa katledilmemiş olsa idi, bazı kusurlarına rağmen Kara Mustafa Paşa'nın *Viyana* mağlûbiyetinden sonra az zayiat ile ve belki de başa baş olarak vaziyeti düzelteceğinde müverrih ve müdekkiklerin ittifakları vardır; hattâ iptida bozulan sağ kol kumandanı Uzun İbrahim Paşa bile öldürüleceği sırada :

— "Bu adam beni haksız yere öldürüyor, zayiatı telâfi edecek yine odur; pâdişahımıza söyleyin, öldürmesin" dediği meşhurdur; yerine gelenlerin hiç birisi onun yarısı kadar bile iktidara sahip olmadıklarını uzun süren muharebe göstermiştir.

Kesin olarak hüküm verilmemekle beraber bazı tarihî karînelerden istidlâl edileceği üzere Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın dürüst ve garazkâr hareketleri ve kinciliği kendisine karşı içten bir nefret uyandırmış ve muvaffak olmaması temenni edilmiş ve hattâ muvaffak olmaması için çalışılmıştır.

YİRMİNCİ BÖLÜM

OSMANLILAR ALEYHİNE MUKADDES İTTİFAK

DÖRT CEPHEDE SAVAŞ

Osmanlı devletinin Fazıl Ahmed Paşa zamanındaki muvaffakıyetleri Papa XI. Inosan'ın dikkatini çekerek Avrupa'nın göbeğine doğru yeniden başlayan bu istilâyı önlemek üzere evvelâ Osmanlılardan sille yiyen Leopold ile Lehistan arasında bir ittifak akdine tavassut etmişti; bundan dolayı Avusturya seferi, İmparator I. Leopold'a ilk olarak Lehistan kıralı Jan Soubyeski'yi müttefik olarak fi'len yardıma sevk eylemişti. Daha sonra Papanın daimî surette tahrik etmesi neticesinde ve 1095 H. 1684 M. de bu iki müttefike üçüncü olarak Venedik katıldı. Daha sonra harbin bitmesine yakın olan 1107 H. 1696 M. senesinde de Rusya dördüncü müttefik olamk üzere meydana çıktı; bu suretle Osmanlı devleti dört cephe üzerinde muharebe yapmak suretiyle kuvvetini dörde bölmek mecburiyetinde kaldı. Lehistan ve Rus cephelerinde daha çok Kırım hanlığının faal rolü vardı[1].

Biz burada her bir cephe vaziyetini senelere ayırıp bölümler halinde ayrı ayrı göstermek suretiyle her cephe için bir usul takip edeceğiz. Bu bölümde iptida üç cephenin olaylarını kaybettikten sonra aynı senelerdeki iç durumu gözden geçirip diğer bölümle yine cephelerdeki savaşları göstereceğiz.

[1] 31 mart 1684'de Avusturya ile Lehistan arasında akdedilen anlaşmaya Rusların da iltihakı arzu edilerek ittifaknâmeye bir madde konmuş ve bu suretle Osmanlı ordusunun Kırım Hanı kuvvetlerinden mahrum kalması düşünülmüştü; Osmanlılara karşı harp için 1686'da Polonya ile Rusya arasında *Moskova*'da imzalanan mukaddes ittifak gereğince Polonya bir buçuk milyon lira mukabilinde *Simolenks*, *Kiyev* ve *Ukrayna* üzerindeki haklarını Ruslara terk ediyordu; nitekim aynı sene Eylülünde Vasili Galiç'in kumandasiyle Kırım üzerine kuvvet sevk edildi ise de ne o sene ve ne de ertesi sene bir muvaffakıyet elde edilemedi ve 1695'den itibaren Osmanlılara âit Azak kalesi üzerine yüklenildi (Zinkeisen, c. 5, s. 103, 139).

Nemçe (Avusturya) cephesindeki durum

Avusturyalıların ileri hareketleri

Merzifonî Kara Mustafa Paşa gibi sevk ve idare kudretine malik bir vezirin yerine gelen Kara İbrahim Paşa devlet merkezinde kalmak isteyip Avusturya cephesine serdar tayin ettirdiği Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa'nın ilk işi mağlûbiyetle başladı; serdarın baş plânı *Estergon*'u[1] geri almaktı; halbuki düşman burayı aldıktan sonra *Brandenburg* dükası kumandasiyle sevk ettiği kuvvetler 6 recep 1095 / 19 haziran 1684'de *Budin* yakınındaki *Vişegrad*'ı alıp sonra *Tuna*'nın sol sahiline geçip sahildeki *Vaç* veya *Vayçen*'i kuşatmış ve bunun üzerine Kara Mehmed Paşa seraskerliğiyle o tarafa sevkedilen kuvvetleri de mağlûp ederek *Vayçen* kalesini aldıktan sonra daha evvel boşaltılmış olan Peşte'yi işgal etmiştir[2].

Budin muhasarası ve Kara Mehmed Paşa'nın ölümü

Bu muvaffakıyetlerden sonra pervasızca hareket eden Avusturya kuvvetleri *Budin*'in kuzeyinde *Tuna*'yı geçip *Ak-kilise* sahrasında kendisine karşı gelen serdar Bekrî Mustafa Paşa kuvvetlerini bozduktan sonra gelip *Budin*'i muhasara ettiler (1095 şaban / 1684 temmuz). Bu muvaffakıyetsizlik üzerine serdar, *Budin*'in Güney-batısındaki *Hamzabey palangası* tarafına çekilmişti. *Budin*'i muhasara eden Avusturya kumandanı kuvvetleriyle *Budin*'in dört saat yakınında bulunan serdar kuvvetleri üzerine yürüyerek onu bütün ordugâhını terkedip kaçırmak suretiyle bozdu; bu suretle Mustafa Paşa *Tuna* ile *Drava* arasındaki mühim şehir ve kasabaları düşman istilâsına açık bıraktıktan sonra *Esek* taraflarına can attı; bu muvaffakıyet üzerine Avusturya kumandanı emniyet içinde *Budin*'i sıkıştırdı.

Budin muhasarasının yirmi sekizinci günü *Budin* valisi Kara Mehmed Paşa hastalanıp yattığı sırada düşen bir humbara ile ağır surette yaralanarak hemen Divrikli Şeytan İb-

[1] Budin'e üç günlük mesafede ve Budin'in kilidi sayılan Estergon ismi Cihannümâ'nın Rumeli kısmında Üsturgon diye okunuyor.

[2] Vaç muharebesinde değerli bir kumandan olan meşhur Seydî Ahmed Paşa oğlu Mehmed Paşa topları kurtarmak için çalıştığı sırada şehid düşmüştür.

rahim Paşa'yı çağırıp *Budin*'in müdafaasını ona vasiyet ederek yarım saat sonra ölmüştür. Bu değerli kumandanın yerine vekil olan İbrahim Paşa'nın asaleti tasdik olunarak müdafaada sebat gösterdi.

Kışı cephede geçiren Bekrî Mustafa Paşa'ya imdat gönderildiği gibi pâdişah tarafından gelen hatt-ı hümayunda da Budin'in mutlak surette muhasaradan kurtarılarak içine asker konulması emrolunuyor ve Budin elden çıkacak olursa katledileceği bildiriliyordu.

Serdarın Budin'i kurtarmağa gitmesi

Bekrî Mustafa Paşa 26 ramazan / 6 eylül 1684'de *Esek*'ten kalkıp *Istoni Belgrad*'a ve oradan da *Dalderesi* mevkiine geldi; ileri sevkettiği çarhacılar (öncüler) bazı muvaffakıyetler elde ettiler; yapılan müzakerede ilk iş olarak ferman mucibince *Budin*'e asker konmasına karar verilerek evvelâ Köprülünün damadı vezir Abaza Siyavüş Paşa ile Rumeli beylerbeğisi Kadıköylü Mehmed Paşa'nın, *Budin*'i muhasara eden düşman kuvvetleri üzerine gitmelerine karar verildi; bunlar ayrı ayrı iki koldan yani biri dağdan diğeri ovadan ilerleyerek düşmanın siperlenmiş hırvat taburu üzerine yüklenip üç saat muharebeden sonra onu bozdular; *Budin*'deki mahsur kuvvetler, kendilerine imdad geldiğini görünce sevindiler. Bu taarruzdan iki gün evvel de Ekre (Egri) beylerbeğisi Sarhoş Ahmed Paşa ile hudut gazileri *Peşte* tarafından gelerek düşmana baskın yapmışlardı, bu baskını müteakip *Budin* tarafından da serdarın yardıma gelmesi kaledekilerin ümidini artırmıştı.

Serdar Bekrî Mustafa Paşa *Budin*'e daha yakın olmak üzere ilerledi ve karşısına çıkan düşman kuvvetlerini bozdu; bundan sonra kaleye koymak için dört taraftan düşman üzerine hücum edilmesi kararlaştırıldı.

Siyavüş ve Ahmed Paşaların kahramanlıkları

Verilen karar üzerine Siyavüş Paşa ile Kütahyalı Osman Paşazâde Ahmed Paşa mecmûu üç bin kadar kuvvetle Estergon istikametinden kaleye doğru ilerlemişlerse de diğer paşalar şiddetli yağmuru bahane ederek tertip edilen plâna göre hareket

etmediler; bu suretle Siyavüş Paşa ile Ahmed Paşa yalnız kaldılar; fakat bu iki cesur kumandan her ne bahasına olursa olsun ellerindeki cüz'î kuvvetle yüz bin kişilik muhasara kuvvetinin bir tarafından daldılar. Düşman ve kaleden atılan top ve humbaralar arasında *Budin*'in *Viyana* tarafına açılan kapısı istikametinden yürüyüp tabyalardaki Avusturya kuvvetlerini kıra kıra ilerlediler; bunu gören kale gazileri de içeriden çıkarak yalın kılıç yedi saat süren bir muharebeden sonra düşmanın gözü önünde bin kadar askeri kaleye koyup yine döğüşe döğüşe geri çekilerek ordugâha geldiler bu hârikulâde cüret ve cesaretten şaşıran düşmanın kuvve-i mâneviyesi kırıldı; eğer yağmur olmayıp diğer paşalar da taarruza geçselerdi, Viyana önünde Osmanlı ordusunun uğradığı akibete düşmanın uğrayacağında şüphe yoktu.

İki kumandanın bir avuç maiyyetleriyle gösterdikleri bu cesaret kaledeki Türk kuvvetlerini heyecana getirmişti; bunlar da birbirlerini teşvik ederek paşalara yardım olmak üzere kaleden dışarı çıkıp metrisleri basarak düşmandan üç bin kadarını öldürüp bu arada Avusturyalıların *Estergon* beyini de katletmişlerdi; kale gazilerinin elde ettikleri düşman lâğımcı efradından biri kale altına koydukları lâğım yerlerini gösterdiğinden buradan dört yüz yetmiş kese barut elde edilip lâğımlar bozuldu.

Avusturya kumandanının Budin'in teslimini istemesi

Serdar Bekrî Mustafa Paşa başka bir iş görememişti; bu sırada *Budin*'i muhasara eden kuvvetlere imparatorun damadı Maksimilyan kumandasında olarak otuz bin kişilik taze kuvvet geldi; *Budin* muhasara edileli iki ay olmuştu. Maksimilyan geldikten sonra beraberinde bir miktar da ekmek alarak *Budin* valisi Şeytan İbrahim Paşa'ya elçi gönderdi[1]. Paşa yemek yerken elçinin geldiğini haber verdiklerinden buyursun deyip yanına getirtti. Maksimilyan, kaleyi zahiresiz sandığından Budin paşasına ekmek yollamıştı, İbrahim Paşa elçiye mükellef ziyafet çekti; bu ikramdan şaşıran elçi:

[1] Bu elçi, Fazıl Ahmed Paşa kullarından olup onun hizmetinde yetişmiş ve Sen Gotar muharebesi esnasında düşman tarafına kaçıp yine eski dinine dönmüştü. İbrahim Paşa ile tercümansız olarak konuştu (*Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 165).

— "Biz sizi zahiresiz sanıyorduk" demesine mukabil kumandan :

— "Allaha şükür, beş sene idare edecek zahiremiz vardır" dedikten sonra elçiye :

— "Sen niye geldin, söyle" diye sordu ve o da Maksimilyan'ın mektubunu verdi. Bütün kale kumandanları ve ağalarının huzurlariyle okunan bu mektupta, İbrahim Paşa'nın ve muhafızların hizmetleri takdir edildikten sonra "Yüz gün süren muhasaradan *Budin*'in dört duvarından eser kalmadı, kaleden size hayır yok, kaleyi bize teslim edin; bütün kuvvetleriniz, eşya, aileniz müreffehen naklolunacaktır, harben alınırsa umumen katl-i âm yapılacaktır" deniliyor ve kalenin teslimi isteniyordu.

Bunu anlayan Şeytan İbrahim Paşa elçiye :

— "Bu kaleyi Sultan Süleyman fethedince paşalara sipariş etmemiş, içindeki kul taifesine ısmarlamış. İşte kul ağaları verirerse kendüler bilir" diye sözü ağalara bıraktı onlar da :

— "Pâdişahımız bizi bu kaleye tayin ettiği zaman kullarım Allaha emanet olsun, kalemi bir hoş muhafaza edin dedi; yoksa düşmana verin demedi. Fütur getirmedik, şevk ile harp ederiz, Siyavüş Paşa içeri imdat gönderdi; zahiremiz vardır, bir neferimiz kalıncaya kadar harp edeceğiz. Allahın inayetiyle bu asker sağ oldukça size kale yok. Kumandanına öyle söyle" cevabiyle gelen elçiyi geri gönderdiler.

Budin'e yapılan şiddetli hücum

Teslim teklifinin reddi üzerine Maksimilyan yirmi binden ziyade serdengeçti yazarak 24 şevval 1095 / 4 ekim 1684'de öğle vakti dört taraftan kaleye hücum yaptırıp arkasından bütün kuvvetleriyle taarruza geçti. Dört saat süren pek şiddetli muharebede muvaffak olamıyarak siperlerine kadar tardedildiler. Düşmanın bu hücumu kendisine çok pahalıya mal oldu. Hücumda muvaffak olamayan düşman kale altına lâğım koydurmağa teşebbüs ettiyse de yapılan taarruz üzerine lâğım bulunarak içindeki ikiyüz kese barut alındı; yine bunun gibi düşmanın, Karakaş Mehmed Paşa tabyesi yakınına koyup ateşlemek üzere olduğu lâğım da elde edildi.

Avusturya kumandanının Budin muhasarasını kaldırması

Serdar Bekrî Mustafa Paşa şöyle böyle bir kuvvetle *Budin*'e bir miktar imdat koyduktan sonra geri *Istoni Belgrad*'a dönmek üzere iken kırk bin Tatar kuvvetinin gelmekte olduğunu haber alması üzerine bir casus vasıtasiyle bunu Budin valisine bildirmiş ve aynı zamanda gerek kendisi tarafından ve gerek kaleden yapılacak müşterek hücumla düşmanın iki ateş arasına alınması tekarrür etmiş ve günü de tespit olunmuştu.

Budin'i muhasara eden kuvvet hem umumî hücumdan ve hem de lâğım işinden dolayı muvaffak olamayınca bir taraftan kışın yaklaşmakta olması ve diğer taraftan hastalık ve yiyecek darlığı sebebiyle sıkıntılı bir duruma düştüğü sırada Tatarların gelmekte olduğunu duyunca kaleyi almaktan ümidini keserek gizlice ve acele ağırlıklarını çekmeğe başladı; çünkü Herzog Maksimilyan serdar ile Budin valisinin 24 zilkade gecesi (kasım'ın 2. gecesi) müştereken yapacakları baskından haberdar olduğu için bazı ağırlıklarını terk ve çadırlarını yakarak sür'atle çekilmişti.

Budin muhasarası yüz on üç gün yani dört aya yakın bir zaman sürmüştü. Düşmanın çekildiğini haber alan Serdar Bekrî Mustafa Paşa bazı kumandanlarla Tatarları takibe memur ederek yirmi bin kadarını kırdırdı. Düşmanın terkettiği külliyetli cephane *Budin* kalesine alındı (24 zilkade ve 2 kasım 1684). Kale zahirece çok darda olmasına rağmen harice bir şey sızdırılmayıp yiyeceğin bol olduğu işâa olunmuştu.

Şeytan İbrahim Paşa'nın Avusturya cephesi serdarlığı

Serdar Bekrî Mustafa Paşa'nın bütün harekâtı beceriksizlikle geçmiş olup *Budin* valisi Şeytan İbrahim Paşa'nın kullandığı tedbirlerle kaleyi müdafaa etmesi pâdişah tarafından takdir olunarak Macaristan'daki orduya serdar tayin edilmiş ve şöhreti olan *Şeytan* lâkabının bundan sonra terk olunarak *Melek* lâkabının kullanılması emrolunmuştur[1].

Avusturya cephesindeki muvaffakıyetsizliklerden mes'ul tutulan sabık serdar ile bazı kumandanların katillerine irade çıkmış

[1] *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 182.

ise de Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa'nın ricasiyle ölümden kurtarılarak kendilerine daha aşağı vazifeler verilmiş ve bu arada sabık serdar Bekrî Mustafa Paşa *Kanije* valiliğine tayin olunmuştur. Melek İbrahim Paşa'nın Halep valiliği ile serdar olmasından dolayı ondan açılan *Budin* valiliğine Arnavud Abdi Paşa getirilmiştir.

Bu Macaristan harekâtında Avusturya kuvvetleri, *Macaristan*, *Yukarı Macaristan*, *Hırvatistan* ve *İstirya*'dan olmak üzere üç cepheden taarruz ediyorlardı; Dük Lotheringen kumandasındaki elli bin kişilik bir ordu *Uyvar* üzerine yürümüş ve Schulz kumandasındaki yirmi beş bin mevcutlu diğer bir kuvvet de Tököli'ye karşı yürümüş ve ondan *Ungvar* ve diğer bazı şehirleri almıştı.

Uyvar'ın düşmesi

Kışı *Belgrad*'da geçiren serdar Melek İbrahim Paşa 1096 H. / 1685 M. ilkbaharında muhasara edilmekte olan Uyvar'ı kurtarmak üzere o tarafa hareket ettiyse de *Budin*'e geldiği vakit orada yapılan bir harp meclisinde *Estergon*'un istirdadına karar verilmişti; fakat serdarın lâyiki veçhile hazırlığı yoktu; Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa, kendisine rakip saydığı Melek İbrahim Paşa'ya istediği harp levâzımını ve zahireyi göndermediğinden serdar noksan vesaitle harekete mecbur olmuştu.

Osmanlı kuvvetleri 1096 ramazanının birinci günü yani 1685 ağustosunun iptidasında Estergon'u muhasara etti. *Uyvar* kalesini muhasara etmiş olan Lotheringen bunu haber alınca bir kısım kuvvetini Uyvar muhasarasında bırakıp diğerlerini *Estergon* üzerine yolladı. İki taraf arası bataklık olduğundan birbirlerine taarruz edemediler, nihayet düşman suvarileri bir plân tertibiyle Osmanlı kuvvetlerini bataklığa çekip on beş bin düşman kuvveti seksen bin kişilik Osmanlı kuvvetini mağlûb ettiğinden İbrahim Paşa *Budin*'e çekildi; Avusturyalılar kırk gün muhasaradan sonra pek müstahkem olan Uyvar'ı harben aldılar; kaledekiler döğüşe döğüşe şehid oldular; o taraflardaki palangalar da düşmanın eline geçti.

Serdar Melek İbrahim Paşa'nın katli

Melek İbrahim Paşa bu muvaffakıyetsizlikten sonra hudutlarda îcap eden tertibatı aldıktan sonra sonbaharda *Belgrad* kışlağına döndü. Serdarın *Budin* müdafaası dolayısiyle şöhreti her tarafa yayılmış, hattâ pâdişah bile *Şeytan* lâkabını *Melek*'e tahvil suretiyle hakkında teveccüh göstermiş olduğundan dolayı Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa, kendisinin yerine Melek İbrahim Paşa'nın vezir-i âzam olacağından endişe etmekte idi; hattâ Kapıkulu süvarilerinin sefere gidip gitmemek hususlarındaki muhalefetleri esnasında serdar Melek İbrahim Paşa'nın vezir-i âzam olmasından bahsetmeleri vezir-i âzamı bütün bütün kuşkulandırdığından, Kara İbrahim Paşa, serdarın bu muvaffakıyetsizliğini fırsat bilerek katli için elinden geleni yaptı. Melek İbrahim Paşa'nın bu başarısızlığı bir kusur olmakla beraber buna ilâve olarak pâdişahın haberi olmadan sulh teşebbüsünde bulunması katli için vezir-i âzama çok müsait bir vesile vermişti.

Uyvar'ın sukutundan sonra Melek İbrahim Paşa kendisinin îtimat ettiği adamlardan Ahmed Çelebi isminde birisini sulh teklifini havi bir mektupla Avusturya kumandanı Lotheringen'e göndermişti. Cevapsız kalan bu mektup, hükûmetten emir almadan kendi kendine sulh istemiş olması serdar aleyhinde bir ittiham teşkil etti ve nihayet pâdişahın huzuriyle yapılan görüşmede katline fetva verilerek 1097 muharreminin beşinde (2 aralık 1685) *Belgrad*'da boğulup başı *Edirne*'ye getirildi ve kaide üzerine vezir-i âzam tarafından gümüş tepsi içinde pâdişaha gösterildi. Sultan Mehmed, Melek İbrahim Paşa'nın, vezir-i âzamın garazına kurban gittiğini anlayarak müteessir olmuş ve Kara İbrahim Paşa'ya:

— "Yüzün kara ve canın rahat olsun; vücuda getirdiğin hüneri bir hoş gör" sözleriyle kesik başı vezir-i âzama iade etmekle beraber[1] ona karşı olan nefret ve îtimatsızlığını hissettirdi.

[1] Melek İbrahim Paşa hakkında vezir-i âzam ile Boşnak Sarı Süleyman Paşa ittifak etmişlerdi; Vezir-i âzam kendisine rakip saydığı Melek İbrahim Paşa'yı bertaraf etmeyi düşünürken gizlice kendisine sadr-ı âzamlık vâ'dedilen Sarı Süleyman Paşa da aynı rakipten kurtulmak istiyordu. Bunun için pâdişahın huzuriyle hasta bulunan vezir-i âzam hariç olarak Süleyman Paşa, şeyhulislâm ve iki kazasker, yeniçeri ağası ve Köprülü Mehmed Paşa'nın biraderi Hasan Ağa ve kâtiplerden Acemzâde Hüseyin Efendi

Melek İbrahim Paşa'nın yerine Halep valiliği ile Budin valisi Abdi (Abdürrahman) Paşa serdar oldu; fakat hemen onu müteakip sabık Eğri valisi olup o sırada kaptan-ı derya bulunan Sarhoş Ahmed Paşa Nemçe tarafı serdarlığına getirildi.

Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa'nın azli

Kara İbrahim Paşa bizzat sefere gitmeyerek üç cepheye lâzım olan asker ve mühimmatı göndermekle meşgul olup oraları serdarlarla idare ile pâdişahın yanından ayrılmıyordu; fakat kendisi iktidarsız olduğundan hizmeti görülen serdar ve vezirleri istirkab ve birer bahane ile azl veya katl ettirmekte idi. Kendisi son zamanda hasta olduğundan vekâlet etmek üzere *Özü* valisi Sarı Süleyman Paşa'yı – ki her ikisi Kara Mustafa Paşa'nın katli için çalışmışlardı – Lehistan serdarlığından alarak *Edirne*'ye getirtmişti.

IV. Mehmed'in vezir-i âzama karşı îtimadı azalmış olduğundan vezir-i âzam olacağını Süleyman Paşa'ya gizlice vadetmişti; Kara İbrahim Paşa bu defa da Süleyman Paşa'nın fazlaca teveccühe mazhar olduğunu görünce Lehistan cephesindeki başarılarından bahisle anı da Avusturya cephesine serdar yapmak istedi; fakat eski dostuna da oyun yapmak istemesi kendisinin daha evvel azline sebep oldu; mühr-i hümayun alınarak

---

toplanarak görüştüler; bu içtimada Enderun ağalarından müverrih Fındıklılı Mehmed Halife de hizmetkâr olarak bulunmuş ve gördüğünü tarihine kaydetmiştir.

Müverrih, Süleyman Paşa'nın, Melek İbrahim Paşa aleyhinde söyleyip katlini istedi; vezir-i âzam da gönderdiği arîzasında katlini istiyor ve mızaçgîr olan Şeyhulislâm Ali Efendi de onlara uyuyordu; bunlara karşı Anadolu Kazaskeri Ebu Said-zâde Feyzullah Efendi, öldürülmeyip bir tarafa sürgün edilmesini söyledi ise de ekalliyette kaldı ve katli için acele kapıcılar kethüdası yollandı. Ölümü kendisine tebliğ edilen Melek İbrahim Paşa, abdest alıp iki rikât namaz kıldıktan sonra : "Yarab din ve devlete kırk yıldır sadakat ile ettiğim hizmeti bilirsin, ömrüm âhar oldu; hüsn-i hâtime müyesser kıl ve bana edenleri hazretine havale eyledim" diyerek oruçlu olarak akşam vakti boğulmuştur. Başı yüzülüp bostancı ustalarından Recep Usta ile *Edirne*'ye gönderilmiştir (*Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 216). Kapıcılar kethüdası Osman Ağa'ya gönderilen 1096 zilhicce sonu tarihli hükümde de katliyle nesi varsa musadere edilmesi ve bir kısım adamlarının *Edirne*'ye getirilmeleri emrolunmuştur (Mühimme 180, s. 267).

Sarı Süleyman Paşa'ya verildi (24 muharrem 1097 / 1685 aralık)[1].

Vezir-i âzam Sarı Süleyman Paşa da bizzat cepheye gitmiyerek[2] asıl mühim olan Avusturya cephesine daha yukarıda gösterildiği üzere Sarhoş Ahmed Paşa serdar oldu.

Vezir-i âzamın serdar-ı ekremliği

Üç senedenberi devam etmekte olan Avusturya seferinin hiç bir muvaffakıyyetli netice vermiyerek memleketçe, asker, hazine ve mühimmat îtibariyle mütemadî ziyaı mûcip olduğu gözönüne alınarak buna bir çare bulmak üzere pâdişahın huzuriyle toplanan mecliste :

— Ungürüs seferi yalnız serdar işi değildir, buna bizzat pâdişah veya mühr (vezir-i âzam) gitmelidir. Eğer pâdişah giderse ne güzel ve illâ mühr giderse pâdişahın *Edirne*'de oturmasına lüzum olmayıp her cihetle *İstanbul*'a nakletmek lâzımdır; zira kaç senedir *Edirne* halkı tekâlif vermeden fakir oldular, bir zaman rahat olsunlar" diye müttefikan karar verilmekle bu felâketli zamanlarda av peşinden ayrılmayan Avcı Mehmed'in yerine vezir-i âzam kendisinin sefere gideceğini söyleyerek etrafa fermanlar yollanıp sefere davet yapıldığı gibi ikinci defa han olan Selim Giray'a da kırk bin altın çizme baha ile murassa kılıç,

[1] Kara İbrahim Paşa azlinden sonra *İstanbul*'da *Üsküdar*'daki *Bayrampaşa Yalısı*'nda oturtuldu; az sonra hacca gitmek istedi ve müsaadesini aldı ise de düşmanları "Çok para sahibidir; Anadolu'ya geçer geçmez Abaza Hasan Paşa gibi ısyan bayrağını açar, şimdiden para ile kendisine maiyyet yazıyor" diye pâdişahı şüpheye düşürdüler. Bunun üzerine Sultan Mehmed, kendisine bir hatt-ı hümâyun göndererek sefer ianesi olarak beşyüz kese akçe istedi; o da "Hac için topladığım yetmiş bin altından başka param yoktur, bu nasıl iştir, beni soyar mısınız?" diye gönderilen adamı kovdu. Bunun üzerine malının musaderesi emrolunarak kapı arasına alınıp tazyik ve işkence ile kırk günde üç bin beşyüz kese nakdinden başka bir çok nefîs eşya ve mücevheratı, beşyüz okka öd anberi ve sairesi musadere olunup *Kıbrıs*'a sürgün edildi. Orada iken sadareti istemek üzere askeri tahrik ettiği duyulduğundan 1098 sonlarında (1687 ekim) katledilmiştir.

[2] Vezir-i âzamların bizzat cepheye gitmek istememeleri hem mesuliyet ve meşakkati mûcip olan büyük bir yükten kurtulmak, hem de bizzat devlet merkezinde bulunarak makamını muhafaza etmek içindi.

hil'at yollanıp îcap eden yerlere kuvvet göndermek üzere hudutta hazır bulunması bildirilmiştir. Vezir-i âzamın sefere hareketi sebebiyle yerine kendi adamlarından olup sabık Vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın mal ve eşyasını musadere edip *Edirne*'ye getirmiş olan büyük mirahur Şatır Recep Ağa vezirlikle sadaret kaymakamı tayin edildi.

IV. Mehmed 1097 cemaziyelevvelinin yirmi beşinde (19 nisan 1686) serdar-ı ekrem tayin ettiği vezir-i âzama sancağ-ı şerîfi verip gönderdiği gibi verilen karar üzerine dört gün sonra kendisi de *İstanbul*'a hareket etti.

Nemçe cephesi harekâtı

Budin'in düşmesi

Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem Sarı Süleyman Paşa 1097 cemaziyelâhır iptidasında (1686 mart) *Belgrad*'a vardı; fakat bu sırada Lotheringen kumandasındaki Macar, Hırvat, Alman (Frankonya, Brandenburg, Suab, Saksonya ve Bavyera kuvvetleri) ve hemen bütün Avrupa'nın milletleri şövalyelerinden mürekkep doksan bin kişilik[1] büyük bir kuvvetle gelip 18 haziran 1686 da (1097 recep) üç yandan *Budin*'i sardıkları gibi *Peşte* yakasından da burasını dövmeğe başladılar; Süleyman Paşa *Budin* kalesinin sukutuna ihtimal vermiyerek ağır hareket etti; durumun vehameti kendisine bildirildiği halde ehemmiyet vermedi; sonradan kaleye girmek üzere sevkedilen kuvvetler de bozuldu; iç kale cephenasine isabet eden humbara, otuz altı bin kantar cephaneyi ve kıral sarayiyle kalenin yarısını berhava ederek dört bin muhafız bir anda öldürdü; *Budin* valisi Ali Paşa şehrin *Viyana kapısı* tarafında döğüşüyordu. Nihayet yetmiş sekiz gün muhasaradan sonra 11 şevval 1097 / 2 eylül 1986'da bir pazar günü toprak kuleden kaleye yapılan hücum neticesinde *Budin* sukut edip vali Abdi Paşa şehit düştü.

Budin, yüz kırk beş sene Osmanlı idaresinde bir eyalet merkezi olarak kalmış olup altı defa muhasara edilmiştir. Burasının

[1] *Hammer tarihi* (Fransızca tercümesi), c. 12, s. 469.

zaptı hıristiyanları ne kadar sevindirdi ise müslümanları da o derece müteessir etmişti [1].

Mühim kalelerin elden çıkması

Düşman kuvvetlerini tutan *Budin*'in düşmesi bu kuvvetleri serbest bıraktı; serdar-ı ekrem Esek tarafına döndü; bir kısım kale ve palangalar ya düşman tarafından işgal ediliyor veya bizzat Osmanlılar tarafından boşaltılıp yıktırılıyordu; Avusturya orduları artık müteaddit cephelerden Macaristan içlerine dalmıştı. Serdar-ı ekrem *Segedin* kalesi tarafına kuvvet gönderdiyse de gönderdiği kuvvetler mağlûp olduğundan yirmi sekiz gün muhasaradan sonra *Segedin* düştü; daha sonra *Şemontorna*, *Peçevi* (Peçuy), *Kapoşvar* ve *Şikloş* mühim kaleleri elden çıktı. Kışın gelmesi sebebiyle ordu *Esek*'ten kalkarak *Belgrad*'a geldi. *Erdel*'e tâbi *Marmaroş* mıntıkasına gelen Avusturya kumandanı Osmanlı ordusunun fena durumundan istifade ederek bir takım vaidlerle *Erdel* kalelerini işgal ederek içerisine Avusturya kuvvetleri koydu.

Mohaç veya Şikloş mağlûbiyeti

1098 H. / 1687 M. senesi Avusturya cephesindeki Osmanlı ordusu olayları bir facia şeklini aldı. Bu sene baharında serdar-ı ekrem Sarı Süleyman Paşa *Belgrad*'da, eyaletlerden gelecek kuvvetleri beklediği sırada Avusturya kuvvetlerinin *Esek* kalesini muhasara ettikleri haber alındı; derhal o tarafa gidilerek düşman mağlûp edilip takip olundu ve düşmanın geçen sene zaptettiği *Şikloş* kalesini boşaltarak *Budin* taraflarına çekildiği haber alınarak ileri hareket olundu ve *Şikloş* önlerinde Prens Şarl kumandasındaki Avusturya ordusiyle karşılaşıldı; bazı muvaffakıyetler elde edildi. Fakat vezir-i âzam'ın orduyu zapt ve rapttaki hatası sebebiyle bu başarılar kahkarî bir mağlûbiyetle neticelendi. Anadolu ko-

[1] Budin'in sukutunda ganimet arayanlar arasında Polonyalı meşhur âlim Marsigli de vardı. Avusturya ordusunda Türklere karşı harp etmiştir. Venedik Elçisi Donado ile *İstanbul*'a gelen Marsiğli burada Türk âlimleriyle münasebatta bulunmuştu. Viyana Muhasarası'nda esir edilerek siperlerde hizmet görmüş ve dokuz ay sonra serbest bırakılmıştır. Osmanlı devletinin askerî teşkilâtına dair, *L'Etat Militaire de l'Empire Ottoman* isimli eserini yazmış olup 1733 de *Amsterdam*'da basılmıştır. Bu eser ordumuzun değerli erkânından 1934'de Yarbay bulunan Bay Nazmi tarafından Türkçeye çevrilerek Askerî matbaada basılmıştır. Marsigli 1730'da ölmüştür.

lundaki muvaffakıyetsizlik bütün orduya sirayet etti; ordugâh terk edilerek *Esek* taraflarına kadar kaçıldı; defterhâne ve ordu hazinesi düşmana kaldı; serdar-ı ekrem *Esek* kalesine asker koyup kendisi *Peter-Vardayn*'a geldi. Bu sırada *Eğri* kalesinden feryadcı gelip zahire istiyordu; fakat yollar düşman elinde olduğundan zahire göndermeğe imkân yoktu; ancak ordu ile gidilirse belki bir yardım yapılabilirdi; bunun üzerine askerin muhalefetine mâni olmak için hileye başvuruldu; gûya onbeş saatlik yerde düşman olduğu söylenerek Cafer Paşa seraskerliğiyle *Eğri*'ye asker ve mühimmat göndermek istendi; fakat bu tedbir duyulduğundan "On konak yere bu kuvvet ve zahire nasıl gider?" diye o tarafa gitmeğe memur edilen Serçeşme Yeğen Osman Paşa'nın teşvikiyle muhalefet edilip ordugâha dönüldü.

Düşman karşısında ordunun ısyanı

Daha aşağıda Anadolu ahvali kısmında görüleceği üzere şakaveti afvolunarak kendisine paşalık verilip orduya gelen Yeğen Osman Paşa ile ısyanı tertip edenlerden ve silâhdar bölüğü efradından Amasyalı Küçük Mehmed, askerin maaşı verilmediği bahanesiyle kapıkulu ocaklarını Vezir-i âzam Süleyman Paşa aleyhine ayaklandırarak serdarın otağı üzerine yürüdüler. Bunu haber alan vezir-i âzam hemen sancağ-ı şerîfi beraberine alıp ikinci defa yeniçeri ağası olan Bekrî Mustafa Paşa ve defterdarla beraber *Tuna* nehri yoluyla *Belgrad*'a kaçtı. Yeğen Osman Paşa serdarın otağında bir meclis aktederek âsi reisi olan Küçük Mehmed'in işaretiyle ısyanı tertip edenler Köprülü damadı Vezir Siyavüş Paşa'ya gidip "Seni vezir-i âzam ettik" diye zorla ata bindirip Süleyman Paşa'nın otağına getirerek vezir-i âzam ve serdarlığını ilân ettiler ve aralarında birbirlerine fenalık etmiyeceklerine dair sözleşip ve Avcı Sultan Mehmed'in hal'ini kararlaştırıp cepheyi boş bırakıp *İstanbul*'a hareket ettiler (1098 zilkade iptidası / 1687 eylül).

Ordudan kaçan Süleyman Paşa *İstanbul*'a gelerek, sadaret kaymakamı Recep Paşa vasıtasiyle mühr-i hümâyunu pâdişaha takdim etti; IV. Mehmed, mühr-i hümâyunu askerin vezir-i âzam yaptıkları Siyavüş Paşa'ya gönderip *Belgrad*'tan ileri gelinmiyerek cephenin boş bırakılmamasını emrettiyse de dinlenmedi ve *İstanbul*'a doğru yola çıkıldı.

Düşman, ordunun ısyanından istifade ile *Esek*, *Varadin*, *Sirem* taraflarını zapt ve *Belgrad*'a yakın *Zemlin* veya *Zemon* taraflarını kolayca elde etti.

Biz, Avusturya cephesi harekâtını burada keserek harbin başlangıcından îtibaren Lehistan ve Venedik cepheleri harekâtını, bu müddet zarfında iç durumu tetkik ettikten sonra muharebenin ikinci safhasına avdet edeceğiz.

Lehistan cephesi

Lehlilerin durumu

Lehistan kıralı Jan Sobyeski'nin[1] İmparator Leopold'e yardımiyle kazanılan Viyana muharebesi Avusturya için büyük bir kazanç olduysa da zaferi elde eden imparator, kendisine bu büyük muvaffakıyeti temin eden Lehistan kıralına lâyık olduğu ehemmiyeti vermemiş ve onu âdeta istiskal etmişti; bundan sonra Lehliler Osmanlı hududu üzerinde açtıkları cephede mücadele etmişlerdir.

Eski Boğdan beyi İstefan, Lehlilerin yanına kaçtıktan sonra onlarla birlikte hudutta faaliyette bulunmakta idi; *Viyana* bozgunundan sonra İstefan bu faaliyetini arttırıp, hattâ bir aralık Boğdan voyvodası Duka Bey'i bastırarak esir edip götürmüş olduğundan onun yerine *İstanbul*'da bulunan sabık Boğdan voyvodası Dimitraş tayin olunup gönderilmişti.

Lehlilerin *Kamaniçe* ve *Boğdan* taraflarında taarruza geçtikleri sırada *Özi* (Silistre) valisi ve *Babadağı* muhafızı olarak o cephede Köprülü-oğlu Fazıl Mustafa Paşa bulunmakta idi; hükûmet Fazıl Mustafa Paşa'nın ihtimal âlim olmasından dolayı dünya adamı olmadığı mütaleasiyle yerine Lehistan cephesi serdarı olarak Sarı Süleyman Paşa'yı tayin edip göndermiş ve Köprülü-oğlunu da kubbe veziri yani sandalyasız nazır olarak *Edirne*'ye davet edilmişti.

Sarı Süleyman Paşa vazifesine başladıktan sonra kuvvetli bir Leh ordusunun hududa geldiğinden bahis ile acele yardım istemişti; halbuki hükûmet asıl orduyu Avusturya cephesine sevketttiği için elde derhal hazır yardımcı kuvvet yoktu; bunun için

[1] "Hâlâ Kız Hatman demekle maruf Sobieski mülâkkab Yuvanis nâm Leh kıralı" (*Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 127).

Haseki Sultan kethüdası Gümrükçü Hüseyin Ağa'ya vezirlik verilip *Çorlu*'dan *Tuna* sahiline varıncaya kadar harbe muktedir olanları toplayıp Süleyman Paşa'nın yanına götürmesi emrolundu; aynı zamanda Lehistan elçisi Proski vasıtasiyle Lehistan kıralına sulh teklif etti.

Sobyeski'nin taarruzu

Filhakika 1095 senesi ramazanında (1684 ağustos) kıral Sobyeski seksen bin kişilik bir kuvvetle merkezi olan *Krakovi*'den çıkarak *Kamaniçe* üzerine gelmişti; plânı mucibince burasını aldıktan sonra *Boğdan*'ı işgal edecekti; *Hotin* kalesi karşısına gelen Sobyeski kale tarafına geçmek için otuz bin kişi ayırıp bunları köprü kurmağa memur etmiş, fakat nehir taşkın olduğundan temel tutturamayıp bu köprü yapılıncaya kadar sekiz bin kadar *Barabaş Kazağı*'nı muhafız tayin eylemişti.

Bu sırada ikinci defa Kırım hanlığına tayin edilen Selim Giray Han yüz bin kişilik bir kuvvetle sefere çıkıp Lehistan cephesi serdarı Sarı Süleyman Paşa ile *Turla* yani *Dinyestr* nehri kenarında buluşmağı kararlaştırdıklarından her ikisi de o tarafa hareket etmişti.

Selim Giray, büyük oğlu ve kalgayı Devlet Giray Sultan'a otuz bin kadar kuvvet verip *Hotin* önündeki köprüyü muhafaza etmekte olan *Barabaş Kazakları* üzerine yolladı; Devlet Giray Sultan bunlara baskın yapıp yakalayarak hemen hepsini kılıçtan geçirdi.

Kırım Hanı'nın askerine hitabesi

Dinyeper nehri kenarına gelindiği zaman Selim Giray bir yüksek yere çıkıp bütün Tatar kuvvetlerini etrafına toplayarak heyecanlı ve yüksek sesle :

— "Dinimize za'f gelmekle her taraftan üzerimize din düşmanları galebe eyledi; Kerbelâ günüdür; bu cengi ne Âl-i Osman ve ne de benim için edin. Ölünceye kadar din uğruna çalışıp din düşmanına arka vermiyelim ve kıyamete kadar iyi adla anılalım" deyip attan inerek secdeye vardığı zaman Tatar askeri titreşip bağırarak düşmandan yüz çevirmeyip şehit oluncaya kadar döğüşeceklerine and içtikten sonra *Hotin* önüne geldiler.

Sobyeski'nin mağlûbiyeti

Beri taraftan Lehistan cephesi serdarı Süleyman Paşa, maiyyeti kuvvetleriyle *İsakçı*'dan *Kartal* yakasına geçip yürürken askere bakmayıp bir gün evvel yetişmesi hakkında Kırım hanından mektup alınca süratle hareket edip *Turla* kenarında Selim Giray'la buluştu. Han ve Osmanlı kuvvetlerinin geldiğini haber alan Sobyeski taarruza cesaret edemiyerek kuvvetlerini tedricî surette geri çekiyorsa da her taraftan Osmanlı ve Tatar askerleri tarafından sıkıştırıldığından epi zayiata uğruyordu; Sobyeski bir iş başaramadan çekilmiş olduğundan Süleyman Paşa *Babadağı* kışlağına ve Kırım hanı da yerine döndüler; bu cephe olayları tafsilâtiyle pâdişaha bildirildi (27 zilkade 1095 / 5 kasım 1684). Bu muvaffakıyetten memnun olan IV. Mehmed, Selim Giray ile Süleyman Paşa'ya ve maiyyetlerine hil'at, kılıç ve atıyye gönderdi.

Lehlilerin tekrar taarruzları

Lehistan kıralı kendisine ait otuzbin askerden başka *Litvanya* kuvvetleri, Boğdan eşkıyası *Özi kazağı*, on bin *İsveç* ve on bin *Avusturya* askeri olmak üzere seksen üç bin kişilik büyük bir kuvveti Başhatman Ziboytorski'nin kumandasına verip *Boğdan*'a doğru taarruza geçtiği haber alınınca yine Kırım hanı ve Sarı Süleyman Paşa kuvvetleri birleşerek hareket edildi. Bu kuvvetler *Pornaveski* boğazından geçip Boğdan tarafına *Pirut* nehri kenarına konmuşlardı.

Kırım hanı ile serdar, ordugâhı geride *Çuçura* mevkiinde bırakarak üç günlük yiyecek ile suvari kuvvetlerini alarak düşmanın üzerine yürüdüler; sabahtan ikindi zamanına kadar harp oldu; düşman siperlerinden çıkamadığı gibi avdet için geçecekleri boğaz da kapatılmıştı; geriden getirilen toplarla düşman ordugâhı dövüldü; nihayet döğüşe döğüşe epice hırpalanan düşman çekilmeğe mecbur oldu. Lehistan içerilerine akın yapıldı; bu muvaffakıyet de 1096 senesi zilhicce ayında (1685 kasım) *Edirne*'de bulunan pâdişaha bildirildi. Yine aynı sene sonunda Lehistan serdarı Sarı Süleyman Paşa *Edirne*'ye davet olunarak yerine vekâleten *Niğebolu* mutasarrıfı Ahmed Paşa'yı bırakıp gitti. Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa üç aydan beri nikristen yatmakta olduğundan ona vekâleten sadaret kaymakamı tayin olunup *Özi* valiliği ve Lehistan cephesi kumandanlığı da Bozoklu Mustafa Paşa'ya verildi.

Lehlilerin Kamaniçe üzerine yürümeleri

1098 senesi ramazanında (1687 temmuzu) Lehistan kıralı Jan Sobyeski'nin büyük oğlu Yakob Sobyeski kumandasındaki altmış bin kişilik Leh kuvvetinin kendi üzerine geldiğini haber alan *Kamaniçe* muhafızı Boşnak Hüseyin Paşa, keyfiyeti serdar Bozoklu Mustafa Paşa'ya bildirdi; serdarın yanında kâfi kuvvet olmadığından hazırlığa başladı. Fakat bu sırada da düşman gelip *Kamaniçe*'yi muhasara edip kaleyi dövmeğe başladı. Bundan başka bir kısım Leh kuvvetleri *Yaş* şehrini işgal eylediler; Lehliler muhasara esnasında zahireden sıkıntı çekiyorlardı; *Bucak*'taki Tatarların buğday anbarlarını elde etmek için *Pirut* nehrini geçip o tarafa gittilerse de tatarlar her tarafı ateşe verdiklerinden Leh ordusu muharebe etmeden külliyetli telefat verdiği için *Pirut*'u tekrar geçerek geri döndü.

Bu sırada Kırım hanının göndermiş olduğu on bin kişilik bir kuvvet imdada yetişti; bunlar gelince Lehliler *Kamaniçe*'yi muhasaradan vazgeçip bütün ağırlıklarını alıp, süratle çekildiler. Bu suretle Lehistan kıralı birinci emeli olan *Kamaniçe*'yi alamadı (24 şevval 1098 / 2 eylül 1687).

Venedik cephesi

Avusturya-Venedik ittifakı

İmparator Leopold'ün Osmanlılara karşı kendisine müttefik aradığı sırada bilhassa Papanın mükerrer teşviki üzerine nihayet Venedikliler de imparatorla uyuşmuşlardı; bununla beraber cumhuriyet birden bire meydana çıkmayarak işi *Viyana* muhasarasının sonuna bırakmak suretiyle ihtiyatlı hareket etmişti. *Linz* şehrinde bulunan imparatorun gönderdiği iki murahhas 25 nisan 1684'de Venedik Doji Jüstinyani ile mukaddes ittifakı akd eyledi.

Bozuşmanın zâhirî sebebi

Cumhuriyet, *Girit*'in elden çıkmasından dolayı büyük bir kayıba uğramış, Akdeniz'deki mühim bir üsten mahrum kalmıştı; Viyana muhasarasının muvaffak olmaması Venediklilere fırsat vererek imparatorla anlaşmalarına vesile olduğu gibi Venedik tüccarlarına ait bazı kalyonlardaki eşyanın vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'nın

emriyle musaderesi ve onların da bilmukabele Venedik'te bulunan bin kadar müslüman tüccara aynı muameleyi yapmaları ve bazılarını öldürmeleri iki taraf arasında harbe sebep oldu[1].

Venediklilerin kara ve denizden taarruzları

Venedik cumhuriyeti kendi donanmasından başka *Papa*, *Floransa*, *Malta*, *Ceneviz* ve *İspanya*'dan da gemiler tedarik edip yüz parça gemi ile taarruza geçti; cumhuriyet donanmasının umum kumandanlığı *Kandiye* müdafii Françesko Morozini'ye verilmişti; Osmanlı hükûmeti buna karşı sahil ve adaların muhafazası için mümkün mertebe tedbir aldı (1095 H. / 1684 M.).

Venedikliler deniz cephesinde yerli Rumların yardımlariyle *Ayamavra* adasını işgal ettiler; *Mora*'nın işgali için birinci adım olan *Ayamavra*'nın elden çıkması üzerine Osmanlı hükûmeti Boğaz muhafızı Şahin Mustafa Paşa'yı serdar tayin ederek *Mora*'ya gönderdi. Bayram namazından istifade ile Venedik donanmasından iki kalyon ve üç firkatenin *Limni*'yi işgal için yaptığı harekât kendilerine ağır kayıp verdirilerek tardolundu.

Yine bu yıl içinde papasların teşvikiyle *Mora*, *Yanya* ve *Yenişehir* hıristiyanları ısyan edip Venediklilerle birleşip faaliyete geçtiler; bunlar *Preveze* kalesini karadan ve denizden sararak *Mora* seraskeri Şahin Mustafa Paşa'nın yaptığı yardımın muvaffak olamaması üzerine *Preveze* düşmana teslim oldu. Azledilen Şahin Paşa'nın yerine Vezirlikle *Edirne* bostancıbaşısı Karayılan Ispanakçı İsmail Ağa tayin edildi (1684 sonları).

İsmail Paşa ile Şahin Mustafa Paşa'nın araları iyi olmadığından düşman karşısında bir fenalığa sebep olurlar diye 1096 saferinde (1685 ocak) İsmail Paşa *Sakız* adası muhafızlığına tayin olunup Sakız muhafızı vezir Halil Paşa da *Mora* seraskeri oldu.

[1] Venedik Elçisi Kapello Avusturya muharebesinden üç buçuk ay sonra *Budin*'in Dük Loteringen tarafından muhasarası gününe tesadüf eden 15 temmuz 1684'de sadaret kaymakamına gelerek cumhuriyetin Osmanlı devletine harp îlân ettiğini bildirmiş ve onu müteakip saç ve sakalını kestirerek *Ceneviz* elçisi ile beraber bir Sakız kayığına binerek kaçmışlardı. Venedik ile ilk çarpışma *Dalmaçya*'da başladı. Burada bulunan ve evvelce Osmanlıların tebeası olan Morlah'ın yardımiyle Venedikliler bazı kazançlar elde ettikleri gibi aynı zamanda Güney Mora'daki *Manya* ve *Epir* sahilinde *Himara*'lılar da metbûları aleyhine ayaklandırmışlardı.

Bosna ve Dalmaçya durumu

Venedikliler taarruzlarını *Bosna*, *Mora* ve *adalar* olmak üzere üç cepheden yapıyorlardı. Bu cümleden olarak 1096 H. 1685 M. iptidalarında *Bosna* beylerbeğisi olan Fındık Mustafa Paşa tarafından gelen haberde Bosna hududundaki *Sign* (Sin) kalesi üzerine gelen yirmi bin kişilik Venedik, Hırvat, Uskok vesaireden mürekkep düşman kuvvetleri *Çetine* nehri kenarında yedi bin kişilik Osmanlı kuvveti tarafından bozguna uğratılıp bir kısmının katl ve iki bin kişinin de esir edildiği bildirilmiştir. Bundan başka Venedikliler yirmi bin kişilik bir kuvvetle *Adriyatik denizi* sahilinde Osmanlılara ait olan *Kataro* kalesi üzerine gelerek karaya asker çıkarmışlarsa da *İşkodra* sancak beyi Süleyman Bey on bin kişilik bir kuvvetle iki koldan bunlara baskın yaparak sekiz binini katl etmiş, kurtulanlardan bir kısmı gemilerine ve bir kısmı da dağlara kaçmışlardır (1096 H. / 1685 M.). Bu hizmetine mukabil Süleyman Bey beylerbeği rütbesiyle iki tuğlu paşalığa terfi ettirilmiştir. Yine bu zat âsi Arnavutları devlete itaat ettirip, *Nove*, *Ülkün*, *Bar* (Antivari) taraflarını Venedik taarruzundan muhafaza eylemiş ve aynı zamanda *İstavigrod* kalesini zapteylemeğe muvaffak olmuştur.

1687 nisan (1098 cemaziyelâhır)'da Venedik kumandanı *Kartaro*, *Karnaro*, *Sin* kalelerini zaptetti; buralarını istirdat için on iki bin kişilik bir kuvvetle *Bosna* valisi ile *Hersek* sancak beyi çalışmışlarsa da muvaffak olamamışlardır. Yine bu Venedik kumandanı 1098 zilhicce / 30 Eylül 1687'de *Dalmaçya*'nın seddi olan *Kastelnova*'yı işgal eyledi.

Mora'daki durum

1096 cemaziyelâhırında (1685 mayıs) elli bin kadar Venedikli, Karadağlı, Hırvat ve âsi Hıristiyan Arnavutlarından mürekkep bir Venedik kuvveti kendi donanmalariyle beraber, Papa, Floransa, Malta, Ceneviz ve İspanya'dan aldıkları cem'an ikiyüz yirmi parça gemi ile Venedik amiralinin kumandasında olarak *Ayamavra* adasına geldiler; ilk plânları *İnebahtı* (Lepanto) körfezine girip *Gördös* boğazını elde etmekti; bunun için iptida körfezin sularını yoklamak istedilerse de Mora valisi Siyavüş Paşa tarafından Rumeli kastilinden atılan toplarla menedildiler; o sırada *Mora* sahillerinde Palamut yüklemeğe gelmiş olan iki Fransız kalyonunun Venedikliler tarafından zaptedildiğini haber alan *Balyabadra* Fransız kon-

solosu hemen *Ayamavra* adasına giderek kalyonları kurtardı ve avdetinde düşmanın *Mora*'ya taarruz edeceğini haber verdi. Venedik donanmasının ne tarafa saldıracağı bilinmiyordu; Venedik Amirali Morozini *Manya*'dan yani güneyden *Mora*'nın işgaline başlamak istedi; fakat Manyalıların bir casusu gelip 1685 temmuzunda İsmail Paşa'nın onbin kişilik bir kuvvetle *Manya*'ya baskın yapıp köylerini yakarak rehin makamında kadın ve çocuklarını alıp götürmüş olduğunu söylediğinden amiral plânını değiştirdi ve içeriden yardım gelinceye kadar *Koron* ve *Mudon* kalelerinin zaptına karar verdi; evvelâ *Mudon* önüne geldilerse de top ateşiyle karşılaşıp bir kaç gemi battıktan sonra *Koron* önüne demirlediler. Derhal karaya on bin kadar asker çıkaran düşman amirali, Koron'u hem deniz ve hem karadan muhasara ederek dövmeğe başladılar (1096 recep iptidası / 7 ağustos 1685). Vaziyeti haber alan Mora seraskeri Halil Paşa dört bin kadar kuvvetle yardıma geldiyse de muharebede şehit düşüp yerine tayin edilen Siyavüş Paşa da kaleyi kurtarmak üzere Venedik kuvvetlerine yaptığı taarruzda o da şehit olmuştur; bunun üzerine Mora seraskerliği kaptan-ı derya olup o sırada donanma ile *Anapoli*'ye gelmiş olan pâdişahın damadı musahip Mustafa Paşa'ya verilmiştir.

Yeni Mora seraskeri *Koron* önüne gelince Osmanlı kuvvetlerinin fena durumunu görüp hayrette kalarak Şahin Mustafa Paşa'ya "Bu nasıl muhasaradır?" diye sormuş, o da "Beş defadır yardım istedimse de dinletemedim" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Musahip Mustafa Paşa acıklı vaziyeti, kuvvetin azdan az olup düşmanın ise çok kuvvetli olduğunu ve mühimmat ihtiyacını bildirdi. Fakat yardım gelmeden evvel düşmanın bir baskını neticesinde üç ay muhasaradan sonra *Koron* kalesi düştü ve içindekiler tamamen öldürüldü.

Mora'nın elden çıkması

Amiral Morozini bundan sonra *Zarnata* yakınında karaya çıkardığı kuvvetle Mora seraskeri Musahip Mustafa Paşa ile yaptığı muharebede galebe çaldığından *Zarnata* ve *Kalamata* kalelerini zapteyledi; bundan sonra *Korfo* adasına dönen Venedik donanması amirali gelecek sene de Mora seferini uygun görüp *Navarin* üzerine yürümeğe karar verdi.

1097 recep / 1682 haziranında Venedik donanması yetmiş kalyon, elli çektiri ve kırk firkate ile *Eski Navarin* (Zonchio) önüne gelmiş olduğundan kale müdafaa etmeden teslim olmuş ve sonra Sefer Paşa tarafından müdafaa edilen *Yeni Navarin* ise on yedi gün mukavemet edip sekiz on bin kişilik kuvvetle yardıma gelen İsmail Paşa'nın General Königsmark tarafından mağlûp edilmesi üzerine orası da teslim oldu; kalenin teslim olduğu gece iç kaledeki barut ateş aldığından Sefer Paşa bir kısım askerle beraber berhava oldu; bundan sonra Königsmark karadan *Mudon* üzerine yürüyüp on dört gün sonra 7 temmuz 1686'da (1097 şaban) orası da düştü.

Bu suretle Venedikliler Güney Mora'da mühim limanları elde etmeğe başladılar; bu arada yirmi gün muhasaradan sonra Mora'nın doğusunda mühim bir liman olan *Anapoli* kalesi, muhafızın ihaneti neticesi olarak düştü. Buranın kumandanı deniz ümerasından Rum Hasan Paşa olup kaleyi Venediklilere teslim ederek kendisi de eski dinine döndü (1097 ramazan / 1686 ağustos). Bu suretle 1686 sonlarına kadar Amiral Morozini ile General Königsmark tarafından *Zarnata*, *Kalamata*, *Koron*, *Mudon*, *Anapoli* ve *Arkadya* kaleleri elden çıktı.

Mora'ya ikinci defa Ispanakçı İsmail Paşa tayin edildiyse de başarısızlığı sebebiyle tekrar azlolunarak 1098 iptidasında (1686 aralık) Divrikli Mehmed Paşa getirilmişti; halkı hemen tamamen Rum ve katolik olan Mora yarımadasında vaziyeti muhafaza edecek kuvvet olmamasından dolayı serasker değiştirmekle bir iş görülemiyordu.

Orta Yunanistan'daki durum

Mora'da başlayan çözüntü oranın işgalinden sonra da devam etti[1]. Venedikliklerin *Balyabarda*'yı da işgal etmeleri üzerine serasker Divrikli Mehmed Paşa üç bin kadar mevcudiyle 29 ramazan 1098 de (1687 ağustos) *Atina*'ya geldi. Morozini, hizmetine mükâfat olarak 1687 senesinde şövalye rütbesiyle taltif edilmişti. Amiral evvelâ Mora'nın

[1] Venedikliler *Mora*'yı işgal ettikten sonra burasını *Romanya*, *Lakonya*, *Mezonya* ve *Ahaiya* adlariyle dört sancağa ayırdılar; bunlardan *Romanya*'nın merkezi *Anapoli*, Lakonya'nın *Malvazya*, Mezonya'nın *Navarin* ve Ahaiya'nın da *Patras* idi.

kuzeyindeki *Patras*'a çıkarak burasını işgal ettikten sonra Mora'nın kapısı olan *Korent* elde edildi; bunları müteakip Yunanistan işgaline başlandı; evvelâ *İnebahtı* ve arkasından *Mezestre* (Mizistre) ile diğer bazı mevki ve kaleler teslim oldular. Serasker Mehmed Paşa, *Teb* (İstefe)'ye çekilmişti; *Atina*, General Königsmark tarafından muhasara ediliyordu. *Atina*'yı kurtarmağa gelen serasker muvaffak olamadı; bu muhasara esnasında Venedik orudsundan atılan bir gülle *Panteon*'daki barut mahzenine tesadüf ettiğinden buranın en güzel kısmı yıkıldı; nihayet 25 eylül 1687'de (1098 zilhicce) *Atina* Venediklilerin eline geçti. Bu vaziyet karşısında Osmanlı donanması Venedik ve yardımcılarına mukabele edememekle beraber mümkün mertebe yakın sahillerini muhafaza edebilmekte idi.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1684—1687 SENELERİ ARASINDAKİ DURUM

Cephelerin vaziyeti

Vezir-i âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın katli üzerine serdar-ı ekremliğe, onun yerini tutacak kudrette idarî ve askerî inzibatı temin edebilecek bir kumandan gelmedi; bunun için ordu nizamı yavaş yavaş bozulmağa başlamış, muharebenin uzaması ve aynı zamanda mağlûbiyetlerin devamı bunu arttırmıştı. Pâdişah genç olup henüz kırk dört ve kırk beş yaşlarında bulunuyrosa da ifrat derecede av merakı sebebiyle *Edirne* taraflarından ve *İstranca* ormanlarından ayrılmıyor, ordularının başında bulunmuyordu.

Üç cephedeki muharebenin bir elden idaresi için vezir-i âzamlar devlet merkezinde bulunup üç tarafa serdar göndermek suretiyle savaşları idare etmek istiyorlar; fakat mevkilerini muhafaza için kendilerine rakip saydıkları değerli vezirleri birer bahane ile azl ve katl etmeği de ihmal etmiyorlardı.

Avusturya cephesindeki mağlûbiyet birbirini takip ederken Venedikliler de bilhassa *Mora*'da mühim başarılar elde ediyorlardı; yalnız Lehistan cephesi Kırım Hanı Selim Giray'ın, Leh cephesi kumandanına büyük mikyasta yardımı sayesinde iyice müdafaa olunabiliyor ve düşmanın, taarruzları kendisine ağır kayıplar verdirilerek tardolunuyordu.

Anadolu ahvâli

Muharebeler sebebiyle eyaletlerden gelen kuvvetlerin cephelerde kalmaları, şehir ve kasabaları tenhalaştırmış olduğundan yavaş yavaş vilâyetlerde başlayan asayişsizlik muharebenin devamından ötürü gittikçe artmağa başlamıştı; asker kaçaklarının şakavetleri de Anadolu durumunu zorlaştırmıştı. Bundan dolayı hükümet düşmana karşı sevk edeceği kuvvetlerin bir kısmını bunların üzerine göndermeğe mecbur olmuştu.

Viyana bozgunluğundan sonra *Anadolu*'da Akkaş, Kara Mahmud, Yadigâr-oğlu ve Bölükbaşı Yeğen Osman adlarındaki elebaşılar, sekban ve levend kuvvetleriyle *Sivas*'tan

Bolu'ya kadar olan yerlerde faaliyete geçerek köy ve kasabaları soymağa başlamışlardı; bu şakîler üzerine evvelâ Teftişçi Ali Paşa ve onu müteakip Ömer Paşa tayin edilmişlerse de bir iş görememişler ve bu hal eşkıyanın cüretini arttırmıştı. Bundan dolayı *Canik* mutasarrıfı olup sefere memur edilen Vezir Cafer Paşa'nın cepheye gitmesinden vazgeçilerek eşkıyayı tenkile memur edildi (1097 H. / 1686 M.).

Cafer Paşa, eşkıya üzerine gitmeğe hazırlandığı sırada kendisine ağır bir hatt-ı hümayun geldi; pâdişah bunda :

— "Memur olduğun türedi eşkıyası üzerine neye varmayıp avrat gibi gezip durursun. Ya varup haklarından gel, veya başını (sen kendi başını) rikâb-ı hümâyunuma gönder" demişti [1]. Bunun üzerine Cafer Paşa yerini öğrenmiş olduğu Yadigâr-oğlu'nu *Şebinkarahisar* civarındaki *Koyluhisar*'da bastırıp kendisiyle beraber yirmi sekiz arkadaşının başını keserek *İstanbul*'a gönder mişti; daha sonra Bitlis hanı da Akkaş adındaki eşkıya reisini yakalayıp başını keserek hükûmete göndermişti [2]. Cafer Paşa bundan sonra Yadigâroğlu adamlarını takip ederek yakaladığını ya öldürdü veya *İstanbul*'a gönderdi

Eşkıyanın şiddetle takip edildiğini gören Bölükbaşı Yeğen Osman [3] eşkıyalıkta tutunamıyacağını görünce hükûmet kuvvetlerine delahet ederek *Anadolu*'dan asker sevkine memur Teftişçi Halil Paşa bölükbaşı oldu ve sonra 1098 H. / 1687 M. de iki tuğ ile *Afyonkarahisar* mutasarrıflığı verilip beşyüz adam ile sefere gelmesi emrolundu; Yeğen Osman Paşa bir müddet sonra dört bin kişi ile *Rumeli* tarafına geçirildi ve arzusu üzerine sancağına ilâveten kendisine *serçeşme*'lik [4] de verildi; bu suretle büyük

[1] *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 241.

[2] Bu Akkaş'ın başı gelip, görmesi için pâdişaha gönderildiği zaman müverrih Fındıklılı Mehmed Efendi hükümdarın yanında bulunmakta imiş. Müverrih, bunun sağ kaşı beyaz, uzun saçlı bir şahıs olduğunu yazmaktadır (c. 2, s. 243).

[3] Yeğen Osman 1096 H. / 1685 M. de *Ungurus* yani Macaristan serdarı olan Melek İbrahim Paşa'nın bölükbaşısı idi. Seferden firar ile *Anadolu* yakasına geçip Yadigâr-oğlu ile beraber şekavet yapıyordu.

[4] Serçeşme; sekban ve levendlerin en büyük zabiti olup tımarlı sipahilerin alaybeğileri ve hattâ sancakbeyi derecesinde idi. Serçeşmenin maiyyetinde tüfekçibaşı ve ondan aşağıda gönüllü zabiti vardı.

bir tehlike teşkil eden Yeğen Osman Paşa'nın *Rumeli*'ye geçirilmesiyle *Anadolu* bunun ve maiyetindeki sekban ve levendlerin fenalıklarından kurtulmuştu[1].

Pâdişahın vaziyeti

Bütün devlet idaresini Köprülülere bırakarak yirmi beş seneden fazla bir zaman *Viyana* bozgunluğuna kadar vaktini rahat geçirerek avcılıkla meşgul olan IV. Sultan Mehmed, Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın katlinden sonra o ayarda bir hükümet başkanı bulamadığından dolayı sıkışık bir durumda kaldı. Fakat bu felâket senelerinde olsun itiyadı olan avcılığı bırakarak idareyi bizzat ele alıp ordularının başında bulunmamakta ısrar etti.

Pâdişahın bu hali dedikoduyu ve halkın kendisinden yüz çevirmesini mûcip oluyordu. Her tarafta alenî olarak şikâyetler başlamıştı. Halk, asker ve ulema tarafından :

— "Memleket elden gitti, avdan nice bir feragat etmez ve halktan utanmazsa Allah'tan da mı korkmaz? Bu daha ne kadar sürecek? Kırk yıldır avlandı, reâyâya zulmetmeden gayri ne fayda gördü? Bu çekilen şeyler hep şikâr fezahati değil mi?" gibi sözlerle Sultan Mehmed muâheze ediliyor ve bu tarzdaki sözler her yerde korkmadan söyleniliyordu.

Bir gün Avcı Sultan Mehmed, Hacı Evhad tekkesi şeyhi Hacı Hüseyin Efendi'yi avlanmak üzere *Davudpaşa*'da bulunduğu sırada va'z için Davutpaşa camiine davet ettiyse de Hüseyin Efendi:

— "Va'z isteyen *İstanbul*'a gelip diğerleri gibi camide meclisimizde hazır olurlar; buraya gelsünler, benim söyleyeceğim, avdan vazgeç, gelip tahtında otur, ibadet ve taata meşgul ol; vilâyetler harap oldu, ibadullahı gör gözet demekten ibarettir" sözleriyle pâdişahın gönderdiği adamı geri çevirdi; pâdişah bu sözlere kırıldı. Bunun üzerine hem Bayramiyye tarikati şeyhlerinden ve hem salâtîn camileri kürsü şeyhlerinden Himmet-zâde Abdullah Efendi'vi davet etti; Himmet-zâde daveti reddetmiyerek *Davudpaşa*'ya gitti; camide pek acı sözlerle halkı hüngür hüngür ağlatacak bir va'zda bulundu ezcümle :

[1] *Anadolu*'nun kurtulduğu bu *levend* ve *sekban* zorbaları bu vak'ada ordunun içine sokularak inhilâle sebep olmuş ve bu yüzden memleket, harp mühimmatı ve saire îtibariyle hudutsuz zarar görmüştür.

— "Ümmet-i Muhammed, devlet sahipsiz kaldı, şehir ve kaleler düşman eline düşüp cami ve mescitler kilise oldu, fiilinizi değiştirin, günahımıza tevbe edin; şimdiden sonra bize lâzım olan gözümüz yaşından çimen bitinceye kadar başımızı yerden kaldırmamaktır" dedikten sonra pâdişaha târiz ile :

— "Nedir bu inip binme, bu hay huy ve nefs-i emmarenize uymalar? Nice bir gaflet uykusunda yatursunuz? Gerçi pâdişahlar ava gide gelmiştir, ancak şimdi zamanı değil; her zamanın bir îcabı var" dedi; fakat bu sözler pâdişahın kulağına girmediği gibi şeyh efendi vaız ederken o binip ava gitti ve ava gittiği yerlerin camilerinde va'z edilmesini menetti.

Pâdişahın bu kayıtsızlığı herkesi müteessir ettiğinden ulema şeyhulislâma gidip :

— "Pâdişah hazretleri niçin cumaya ve duaya gelmez? Yedekçilikten bozma bir serhoş sefihi[1] kaymakam edip devleti sipariş etmiş; kendü havây-ı nefsine tâbi avında ve kuşunda; vilâyet harap olduğuna bakmayıp umur-ı müslimîni görmez oldu ve işte din ve devlet bu hallere girdi; eğer pâdişah ise şikârdan el çekip tahtında otursun ve ibadullahın hizmetini görsün; şikâra gittiğine ve duaya gelmediğine rızamız yoktur" diye şikâyet ettiler.

Keyfiyet Şeyhulislâm Ali Efendi tarafından sadaret kaymakamı vasıtasiyle arzedildiği sırada, bu işte bazı ocak ağalarının da eli olduğu söylendiğinden Sultan Mehmed korkarak pazar günü ava gitmeyip pazartesi Valide camiine (şimdiki Yenicami) gelerek muzafferiyet duasına icabet etti.

Bu sırada Rumelinin en mühim hudut kalesi olup bir buçuk asırdan beri eyalet merkezi olan *Budin*'in düşmesi haberi gelince halk birbirine girdi; pâdişah vaziyetin görüşülmesi için şeyhulislâmı davet ettise de Ali Efendi:

— "Bizim gelmemize ulemanın müsaadesi yoktur; emirleri ne ise bildirsinler" diye haber gönderdi. Bu hal Sultan Mehmed'in bütün memlekette nüfuz ve îtibarının ne kadar kırık ve halkın kendisine ne derece küskün olduğunu gösteriyordu.

[1] Bu tarihte sadaret kaymakamı, Vezir-i âzam Sarı Süleyman Paşa'nın yetiştirmesi Hersek sancağının *Aydonat* kazasında doğma Recep Paşa idi. Efendisi Süleyman Paşa bu tarihlerde cephede bulunuyordu. Zâlim, ayyaş bir adam idi.

Pâdişahın davetine icabet etmiyen şeyhulislâm azlolunarak yerine Rumeli kazaskeri Ankaralı Mehmed Efendi getirildi. Yeni şeyhulislâm umumî efkârın pâdişaha karşı hoşnutsuzluğunu bildiğinden Sultan Mehmed'e :

— "Pâdişahım lûtfedip bir kaç gün şikârdan el çekip ya Yenisaray'a veyahut yalıların birini teşrif buyurup şu dedikodu basılsın, yine zevkinizde olun; şikârdan el çekmeyip burada oldukça halkın söylentisi eksik olmaz, hususiyle hudut işleri böyle olduğundan halkın kalbi kırıktır, bir yaramaz meydana çıkacak olursa ona uymağa (yâni ısyana) fırsat bekliyorlar, sonra def'i müşkül olur, dilediklerini yaparlar" diye nasihat yollu pâdişahın hal'edilmesi ihtimalini söyliyerek sözleriyle hükümdara tesir yaptı. Bu doğru sözleri dinleyen Avcı Mehmed:

— "Şikârdan vazgeçtim, inşallah bir kaç güne kadar Tersaneye geçerim" diye cevap verdi; filhakika 1098 zilkadesinin onikinci günü (19 eylül 1687) *Davutpaşa*'dan tersane bahçesindeki köşke nakletti; bir ay kadar ava gitmemek için sabredebildi; geceleri uyku uyumaz oldu; bu halini devlet ricaline bildirdi; haline acınarak *Davutpaşa*'dan öte geçmemek şartiyle ava çıkmasına müsaade edildi.

Bu senelerdeki malî durum

Savaşın üç cephede devamı dış hazinede (Maliye hazinesinde) para bırakmadığı gibi iç hazinede (Enderun hazinesi) de para kalmamıştı; bundan dolayı kapıkulu ocaklarının maaşı muntazam verilmediğinden dört kıst yani bir senelik maaşları birikmişti, bunun için 1098 H. / 1687 M. senesinde imdad-ı seferiyye nâmiyle yardım olarak Osmanlı memleketleri dahilindeki şehir ve kasabaların zengin ve tüccarlarından ve devlet memuriyetinde bulunanlardan para tedarikine karar verilerek her tarafa fermanlar gönderildi.

Bu hesaba göre *İstanbul*'dan bin beşyüz, *Bursa*'dan ikiyüz, *Mısır*'dan üçyüz elli, *Bağdad* ve *Basra*'dan yüzellişer kese alınacaktı; vali olan vezir ve beylerbeğiler de haslarına göre birer miktar para vereceklerdi; bundan başka sultanların paşmaklık haslarının yarısı da hazineye alınacaktı.

Bu para yardımı ihtiyacından dolayı IV. Mehmed sadaret kaymakamına hatt-ı hümâyun gönderip şeyhulislâmdan başla-

yarak aşağı pâyede olan müderrislere kadar ulema sınıfından *imdadiyye* ismiyle iane istenmesini emretti; fakat almasını bilip vermesini istemiyen bu sınıf derhal gürültüye başladılar ve Rumeli kazaskeri Deli Hâmid Efendi'yi önlerine katarak sadaret kaymakamının yanına gittiler; paşa bunlara :

— "Pâdişahımız her birünüzün vus'at-i haline göre yardım talep eder, ne dersiniz?" deyince sözbaşıları olan Hâmid Efendi:

— "Kırk yıldır pâdişahlık edip havây-ı nefsine uyup beyt-ülmal-i müslimîni manasız olarak kasırlara, âlî binalara sarfedeceğine bugünleri fikredip imsak etmek gerek idi, biz bir alay fıkarayız; arpalık olarak verdikleri kaza ölmiyecek kadar bile ihtiyacımıza yetişmez, nerede bulup verelim? *İstanbul*'da bu kadar hizmet ehli faizciler var, onlardan alın; bu âne değin ulemaya bu teklif olmamıştır. Artık kitaplarımızı ateşe yakmak iktiza eyledi" gibi sözlerle işlerine gelmeyen harp ianesini kabul edemiyeceklerini söyledi[1].

Bu sözlerinden ötürü Hâmid Efendi *Kıbrıs*'a sürgün edildi ise de ulemadan yardım istenmesi hakkındaki hatt-ı hümâyun geri alındı; fakat ihtiyaca mebni şehirdeki zenginlerin mâlî vüs'atlerine göre verdikleri paradan epi bir yekûn hasıl oldu. Sultanların hasları da tamamen hazineye alındı; pâdişah kendi kızı Hatice Sultan'a ayda bin kuruş tahsis edip diğer sultanlara da saray kilerinden tayın bağladı; bu arada pâdişahın zevcesi Haseki Sultan da kendi haslarından bir miktarını hazineye terk etti.

Bir sene sonra II. Süleyman'ın cülûsunu müteakıp askerin beş kıst maaşını kapatmak ve cülûs bahşişi verilmek için dış ve iç hazinelerde para yoktu; bundan dolayı iç hazine ile saray kilerinde ne kadar altın, gümüş eşya, kılıç, gaddare varsa alınarak eritilip sekiz yüz okka gümüş ve yüz elli okka altından darphanede para kestirildi; fakat bu miktar yetmediğinden has ahır hazinesinden (raht hazinesinden) bir o kadar daha altın ve gümüş eşya çıkartılarak para darp olundu; lâkin bu da kâfi gelmedi; ilkbaharda sefer için külliyetli paraya lüzum olmasına mebni zenginlerden evvelâ yumuşaklıkla ve vermek istemeyenlerden de zorla para

[1] Sadaret kaymakamı huzurunda fakirliğinden bahseden Hâmid Efendi sürgün edildikten bir müddet sonra vefat ettiğinden evinde üçyüz seksen kese kuruş bulunup elli keseyi oğullarına terk edilerek üst tarafı hazineye alındı (*Zübdet-ül-vekayi*, vrk. 116 ve *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 272).

alındı[1]. Yine cülûs bahşişine yardım olmak üzere *Basra* eyaleti vezirlikle hazine kethüdası Ahmed Ağa'ya verilip kendisinden tûğ-ı hümâyun câizesi olarak kırk beş kese akçe alınmıştı[2].

Malî durum o kadar fena idi ki Yeğen Osman Paşa ile *Rumeli*'ye geçmek üzere *İstanbul*'a gelmiş olan Saruca ve sekbanlar, peşin altışar aylık ulûfe ve yüzer kuruş bahşiş verilirse sefere gideriz dedikleri için ne ise topluca beherine sekizer kuruş verilmek üzere uyuşulup pâdişah da bunu kabul etmiş ise de mecmuu üçyüzyirmi bin kuruş tuttuğundan hazinede bu para bulunmadığı için Bedestende mevcut yetim malinden cebren üçyüz kese altın alınarak vasîlere birer miktar rehin verilip bundan başka cami ve mescit paralarıyle üst tarafı ikmal olunarak tekmil edilmişti.

Daha sonra *Rumeli*'deki bir kısım yerler ile Mora ve bazı mahallerin istilâya uğraması sebebiyle *mukataat*, *nezl*, *cizye* ve *âvarız* vergilerinin tahsilleri mümkün olmadığından başka *Anadolu*'daki âsayişsiz lik ve darlık sebebiyle bir çok köy halkı dağılıp bu hal de vergilerin tahsilini azalttığından bütçe muvazenesi alt üst olmuştu. Nihayet parasızlığa bir çare olarak her bir okka halis bakırdan sekiz yüz mangır kesilip iki mangırın bir akçeye geçmesi kararlaştırıldı ve *İstanbul*'da *Tavşantaşı*'nda yaptırılan darphânede bu suretle haylı mangır kesildi (1099 şevval / 1688 ağustos).

Bu suretle mangır para îtibar görüp sürülürken bu rağbetten daha fazla istifade edilmek zihniyeti ile bir kaç ay sonra mangırın bir akçeye alınıp verilmesi hakkında ferman çıkar çıkmaz mangır derhal îtibardan düştü[3] ve daha sonraları ise rayicini tamamen kaybedip onunu bir akçeye alıp veren olmadı ve nihayet 1103 iptidalarında kaldırıldı[4].

[1] Silâhdar, bu imdadiyye vergisini "*Belây-ı salyâne der ecnâs-ı muhtelife*" başlığı altında kaydediyor (c. 2, s. 306).

[2] *Zübdet-ül-vekayi*, vrk. 137 b.

[3] *Zübdet-ül-vekayi*, vrk. 151 ve 155 b.

[4] Bakır sikkenin gördüğü rağbetten daha ziyade istifade eylemek, toptan bir akçeye alınup verilmesi bakırın itibarına halel getirerek itibardan düşmüş, herkes altın ve gümüş parasını saklayarak bakırın kıymeti kalmamış, es'ar yükselip zahire gelmemeğe başlamıştı. Bunun üzerine bakırın kaldırılması arz olunarak yaldız altını dörtyüz akçeye ve Şerifi ve Macar altınları üçyüz altmış akçeye ve guruş yüz altmış akçeye ve para dörder akçeye olmak üzere karar verilmiş ve bakır para kesilmesi 16 safer 1103'den itibaren kaldırılmıştır. Bu hususa dair ilhis sureti *Üsküdarî Vekayinamesinde* vardır (Topkapı sarayı kütüphanesi c. 3, 124).

YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SALTANAT TEBEDDÜLÜ VE İSTANBUL AHVALİ

Ocaklıların ısyanı

Siyavüş Paşa'nın sadareti

Avusturya cephesi kısmının sonunda gösterildiği üzere kapıkulu ocakları *Varadin*'de ısyan etmiş ve vezir-i âzam sancağ-ı şerîfi alıp defterdar ve yeniçeri ağası paşalarla birlikte bir Tuna şaykasiyle ve nehir yoluyla kaçmıştı; bunun üzerine asker orduda bulunan Köprülü damadı Siyavüş Paşa'yı vezir-i âzam yaparak düşman karşısında cepheyi bırakıp aralarındaki karar mucibince Sultan Mehmed'i hal' etmek üzere *İstanbul*'a hareket etmişlerdi.

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Süleyman Paşa *Varadin*'den kaçarak *Belgrad*'a gelince yeniçeri ağası Bekrî Mustafa Paşa'yı orada bırakıp kendisi defterdar Mustafa Paşa ile beraber 1098 zilkadesinin sekizinde (15 eylül 1686) *İstanbul* civarına gelip gizlice sadaret kaymakamı Recep Paşa ile görüşüp ona sancağ-ı şerîf ile sadaret mührünü teslim ile vaki hali bildirmiş ve alevlenmiş ateştir, önünde olanı yakıp geliyor diyerek *Kuruçeşme*'ye yakın olan yalısında gizlenmişti.

IV. Mehmed, Süleyman Paşa'nın geldiğini duydu; getirdiği mühr-i hümâyunu bir çevirme hareketiyle Recep Paşa kendisi alıp vezir-i âzam olmak istedi; bunun için iptida Siyavüş Paşa'ya serdarlık menşuriyle hıl'at ve kılıç gönderip *Belgrad*'dan ileri gelmemelerini emretti[1].

Hatt-ı hümâyunu havi ferman ile murassa kılıç ve kürkü

[1] Sadaret Kaymakamı Recep Paşa, Ocaklıların ısyanı ve *İstanbul*'a gelmek istemelerinin pâdişahın kardeşi Şehzâde Süleyman'ı hükümdar yapmak olduğunu anlayarak onlardan evvel davranıp Sultan Mehmed'in oğlu Mustafa'yı pâdişah yapmalarını Şeyhulislâm Ankaralı Mehmed Efendi'ye teklif eylemiş ise de kabul ettirememiş ve sonra sekbanbaşı ya da aynı teklifi yapmış, fakat o da muvafakat etmediği gibi meseleyi pâdişaha bildirmiş ve bunun üzerine IV. Mehmed, Recep Paşa'nın yakalanıp kapı arasına hapsini emreylemiştir (*Zübdet-ül-vekayi*, vrk. 125 b).

almış olan Siyavüş Paşa hatt-ı hümâyunu umum muvacehesinde okutup *İstanbul*'dan gönderilen sancağ-ı şerîfi de almış ise de ocaklar halkı :

— "Bu hatt-ı hümâyunu gönderen adamın mutlak pâdişahlığını istemeziz; bunda kışlamayıp şer' ile davamızı görmeğe *İstanbul*'a varmayınca bir mahalde dizginimizi çekmeziz" diyerek *Belgrad*'da kalmıyacaklarını söylediler (16 zilkade / 22 eylül); bunun üzerine Siyavüş Paşa bazı kalelere asker koyup kumandan tayin ettikten sonra Anadolu beylerbeğisi Hazinedar Hasan Paşa'yı *Esek*'ten, *Belgrad*'a getirip vezirlik ile serdar tayin eyliyerek yanına bir miktar kapıkulu askeri bırakıp *Niş*'e geldiği sırada pâdişahın kendisine göndermiş olduğu sadaret mührüyle hatt-ı hümâyunu aldı. Burada bulunduğu sırada yeniçerilerin ısrariyle azlolunan yeniçeri ağası Bekrî Mustafa Paşa'yı *Boğazhisar* (Çanakkale) muhafızlığına gönderip yerine kul kethüdası Cadı Yusuf Ağa'yı yeniçeri ağası tayin eyledi ve *İstanbul*'a doğru hareket etti.

IV. Mehmed'in hal'i için askerin ve ulemanın ittifakları

Siyavüş Paşa daha *Varadin*'de bulunurken kul ağaları (ocak ağaları) lisanından şeyhulislâm Ankaravî Mehmed Efendi'ye gizlice mektup gönderip: — "Din ve iman ve ırz ve namus gidip düşmanlar arasında bednâm olduk; madem bu pâdişah tahtındadır, askerde gönül birliği olmayıp bir iş vücut bulmaz; umumun ihtiyariyle cümlenin önüne düşüp şer' ile davamız görmeğe *İstanbul*'a azimetten murad ancak pâdişahın hal'ine ve ortanca biraderi Şehzâde Süleyman Han'ın cülûsuna müttefikan karar verildiğini" bildirmişti.

Bunun üzerine şeyhulislâm, gizlice ulemayı davet edip gelen kâğıdı gösterip mütalealarını sordu; onlar da: — "Bu pâdişahtan biz de emin değiliz; ulemayı ayak altına alıp bir alay liyakatsiz adamları ileri çekti; havasına düştü, nasihat kabul etmez oldu: bunun hal'i bizim de muradımızdır; fakat gelmekte olan erâzil *İstanbul*'a gelince edepsizce hareket etmeyeceklerine söz verirlerse biz de onlara yardım ederiz" diye cevap verdiler; ordudan gelen cevapta ulemanın teklifi kabul olunarak iki taraf anlaştı.

Siyavüş Paşa'nın yalnız unvanı vezir-i âzam olup kendi-

sinin asker üzerinde hiç bir hüküm ve nüfuzu yoktu; söz ayağa düşmüştü. *Niş*'te bulunduğu sırada defterdar Seyyid Mustafa Paşa ile birinci ve ikinci tezkirecileri ve defter emini Hüseyin Efendi'yi vezir-i âzamın kendi çadırına hücum ile öldürmüşlerdi; işte vezir-i âzam bu söz anlamaz güruh ile *İstanbul*'a geliyordu.

Sarı Süleyman Paşa'nın îdamı ve pâdişahın fena durumu

Sabık Vezir-i âzam Boşnak Süleyman Paşa *İstanbul*'a gelip saklanmıştı; bir müddet sonra pâdişah bostancıbaşıyı gönderip Süleyman Paşa ile sadaret kaymakamı Recep Paşa'nın ikisinin birden kapı arasında hapsedilmelerini emretmişti; fakat Recep Paşa tevkife gelen bostancıbaşıyı aldatıp[1] paşa kapısının (Bâbıâlînin) arka kapısından kaçmış ise de Süleyman Paşa yalısından alınıp kapı arasına hapsolunarak hemen boğulduktan sonra başı, *İstanbul*'a gelmekte olan askere gönderildi; pâdişah bu vesile ile yolladığı hatt-ı hümâyununda :

"Bu hatt-ı şerîfim her ne mahalde vasıl olursa anda kışlayıp matlubunuz üzere beş kıst ulûfe ve gönderdiğiniz defter mûcibince elde edilenler ölü ve diri size yollanır, hattâ ciğer köşem Mustafa'yı da isterseniz müsaade olunur" diyerek *Edirne*'den ileri gelmemelerini emretti ve Yeğen Osman Paşa'ya da ayrıca bir hatt-ı hümâyun yollayıp bu hususdaki müzaheretini isteyerek kendisine bin altın göndermekle beraber kızı Hatice Sultan'ı vereceğini de vaid eyledi[2].

Siyavüş Paşa'ya gelen hatt-ı hümâyun ocak ağaları ve zorba elebaşıları huziuryle okundu; zorbalar :

[1] "Zilkadenin otuzuncu salı günü (7 ekim 1687) Pâdişah hazretleri Bostancıbaşı Midillili Mustafa Ağa'yı Tersane bahçesine getirtip Sadr-ı esbak Süleyman Paşa, Kaymakam Recep Paşa yanındadır ikisini de kaldırıp kapı arasına hapsetmeğe hatt-ı şerîf verdi ve Recep Paşa'yı Beylik Sarayda (Paşakapısı - Bâb-ı âlî) bulup "Senin ile Süleyman Paşa hakkında ferman var kapı arasına buyurun, dedi ve Süleyman Paşa "bunda yok emir hünkârımın" diyerek binek taşına inmişken "Siz bunda biraz tevakkuf edin içeride bazı muktazî hatt-ı şerîfler var; bir miktar akçe ile yanıma alayım" dedi; bostancıbaşı gaflet edip bu tezvir ile elinden kurtuldu ve harem inde tebdil-i câme edip gizli kapıdan çıkıp firar eyledi ve *Topkapısı*'ndan çıkıp saklandı (*Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 283).

[2] *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 284.

— "Evvelâ kullarım diyen kimdür? Şimdi zâhirde bizim pâdişahımız yoktur, millet kaydında olmayıp memleketi bu hale koyup gece gündüz köpeklerle (av köpekleriyle) sohbet edip dağda gezen adam nasıl pâdişah olur? Bundan sonra sözü nâfiz ve hükmü câri değildir; *İstanbul*'a varıldıkta pâdişahımız bellüdür, *İstanbul*'a şer' ile dava görmeğe gideriz, *Edirne*'de dahî kışlamak ihtimalimiz yoktur[1]" diyerek vezir-i âzamın yanından ayrıldılar.

Fazıl Mustafa Paşa'nın kaymakamlığı

Sadaret kaymakamı firarî Recep Paşa'nın yerine Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğlu Boğaz muhafızı Fazıl Mustafa Paşa tayin edilerek acele *İstanbul*'a çağrıldığı gibi boğaz muhafızlığına da Bekrî Mustafa Paşa gönderilmişti; Fazıl Mustafa Paşa, vezir-i âzamın kayın biraderi olduğu için pâdişah vaziyetini kurtarır ümidiyle kendisini acele davet etmişti; *Silivri*'den sandalla *İstanbul*'a gelen sadaret kaymakamını pâdişah alay köşkünde kabul etti ve kendisine :

— "Sana ettiğim cevirlere göre memur olduğun hizmette kusur etmedin, berhüdar ol; baban ve kardeşin sadaretinde rahat olmuştum; sen dahî şu alevlenmiş ateşin itfasına çare görmek gereksin, duam seninle beraberdir" yollu mütalea ile ondan bir yardım bekliyordu[2]. Halbuki bu sel önüne geleni yıkacak ve hızını alıncaya kadar durmayacak bir âfet idi; askeri idare edenlerin pâdişah hakkındaki gayzları işin vehametini gösteriyordu. Bundan başka Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın katlinden sonra Köprülü âilesi ve onlara mensup olanlar istiskal görmüşlerdi; pâdişah bile sözleriyle Fazıl Mustafa Paşa'ya yaptığı eziyetleri îtiraf ediyordu; o da hükümdara düşmandı[3]. Bu sırada *Çatalca*'da yakalanan sabık Kaymakam Recep Paşa kapı arasına hapsedilip daha sonra Siyavüş Paşa'nın *İstanbul*'a gelmesinden bir kaç gün sonra boğuldu.

[1] *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 285.

[2] *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 284.

[3] "Şehzâde Süleyman'ın, ordunun *İstanbul*'a girmesinden evvel cülûs ettirilmesi tekarrür etti; şeyhulislâm hasta olmakla cülûs işi sadaret kaymakamı Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'ya kaldı; ol dahi bazı ehl-i garaz vüzera gammazlığiyle gâh hasların ve gâh tuğların alıp berzahlara atılmakla pâdişahtan nice türlü cevr görüp incinmiş idi; fırsatı ganimet bilip ittifakta yekdil oldu" (*Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 286).

IV. Mehmed'in avcılığa tövbe etmesi

Sultan Mehmed askerin fikrini ve kendisinin halʿ edileceğini haber almamıştı; hattâ vezir-i âzama mühr-i hümâyunu götürmüş olan Silâhtar Moralı Hasan Ağa[1] *Niş*'ten avdet ettikten sonra ocakların ne için geldiklerini sormuş ve o da bildiği halde kendisini pâdişahlıkta istemediklerini söylememişti[2]. IV. Mehmed, ava fazla iptilâsından dolayı yeniçerilerin kendisine küskün olduklarını tahmin eyliyordu; bunun için ileri gelen söz sahibi ocak ağalarına altınlar gönderip bu ısyan hareketini hafifçe geçirmek istiyordu.

Pâdişah artık büsbütün *Yenisaray*'a (Topkapı sarayına) nakledip avcılıktan tamamen el çekerek tevbe etmiş, av tazılarını elden çıkarmış, tayinatlarını kesmiş ve yattıkları yerleri yıktırmıştı. Kendi şahsı için yüz at alıkoyan pâdişah, mütebaki iç oğlanı atlarından ve hizmetkâr bineklerinden bin kadar atı ucuz fiyatla at pazarında sattırdığı gibi beş yüzünü de atsız olan Kapıkulu suvarisine verdi; sarayın iç ve dış masraflarını azaltarak harem-i hümâyundan beşyüz kadar cariyeyi dışarı çıkarttırdı[3].

Pâdişah bu hareketleriyle Kapıkulu ocaklarının kendisine karşı olan gayızlarını önlemek istiyordu. Fakat iş işten geçmişti.

IV. Mehmed'in ümidsiz durumu

Siyavüş Paşa, Pâdişah'ın gönderdiği son hatt-ı hümâyuna uyarak *Edirne*'de kışlamak ister gibi göründü; fakat el altından da *İstanbul*'a hareket-te ısrar etmeleri için ocaklı zorba başlarını ve bu arada Ebüsseyf oğlu Ahmed, Küçük Mehmed, Deli Pîrî, Tekeli Ağa gibi sipah ve silâhdar bölükleri kethüda yerlerini ve yeniçerilerden Fetvacı Hüseyin Çavuş ile Hacı Ali Ağa'yı tahrik eyliyerek *İstanbul*'a gitme kararı aldı ve pâdişaha da:

— "İradeleri üzere *Edirne*'de kışlamağa ittifak olunmuşken kul taifesi otağımı basıp bunda kışlamazız ve ulûfelerimizi *İstanbul*'da alıp şer' ile davamızı anda görürüz ve illâ otağımı başına yıkarız" diye cebren tuğları kaldırdılar ve Yeğen Paşa kulunuz

[1] Bu Moralı Hasan Ağa 1115 H. / 1703 M. de vezir-i âzam olan Enişte Hasan Paşa'dır.

[2] *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 284.

[3] *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 287.

her ne kadar men'e çalıştı ise de çare edemeyip kıtale şurû olunmakla ol tarafa azimet ile fitne defedildi diye bir arîze takdim etti. Filhakika Yeğen Osman Paşa pâdişahtan aldığı altınlar mukabilinde *İstanbul*'a gidilmesini önlemek istemişse de muvaffak olamamış ve ocaklılarla aralarında kanlı bir hâdise çıkması güçlükle önlenmişti; bundan başka ocak ağaları, ordunun *Silivri*'ye vardığı sırada Pâdişahın kardeşi Şehzâde Süleyman'ın cülûsunu kararlaştırdılar.

IV. Mehmed oğlu Mustafa'nın cülûsunu istiyor

Vezir-i âzam Siyavüş Paşa, ordunun *Edirne*'de kalmayıp *İstanbul*'a gelmek üzere yola çıktığı hakkındaki arîzayı sadaret kaymakamı vasıtasiyle alıp okuyunca "*Netice malûm oldu*" diyerek 29 zilhiccede (6 kasım 1689) fetva emini ile, vezir-i âzama aşağıdaki ağır ve ümidsiz hatt-ı hümâyunu gönderdi[1]:

Sen ki vezir-i âzam Siyavüş Paşasın,

Cümle ocak ağaları ve ihtiyar kullarıma selâm ve dua ederim; üç defadır hatt-ı şerîf gönderdim, Belgrad ile Edirne arasını kışla tayin ettim; muradınız her ne yüzden ise gerek ulûfe ve gerek gönderdiğiniz defterde mastûr-ül-esâmi olan devlet hainlerini tutup irsalini va'd eyledim; asla mültefit olmayıp hatt-ı şerîfime itaat ve inkıyat etmediğinizden fikriniz belli oldu; muradınız beni tahttan indirmek ise oğlum Mustafa size Allah emaneti olsun, yerime geçirip beni kendi halime koyasız ve Küçük Ahmed'i (Üçüncü Ahmed) dahî size Allah emaneti eyledim; hak celle ve alâ hazretlerinin bir ismi de kahhardır; dilerim Allahtan ki cümleniz kahr olasız.

Bu hatt-ı hümâyun *Silivri*'de vezir-i âzama verildi; ocak ağaları ve işi idare eden zorbaların huzûriyle okundu; ehemmiyet vermediler ve bizimle gidersiniz diye hatt-ı hümâyunu götüren fetva eminini alıkoydular.

İkinci Süleyman'ın cülûsu ve İstanbul ahvâli

1099 muharreminin iptidasında (7 kasım 1687) vezir-i âzam *Silivri*'de ocak ağalariyle görüşerek ertesi günü IV. Mehmed'in hal'iyle kardeşi İkinci Süleyman'ın cülûsuna karar verip umum ağzından yazılan mahzarı sadaret kaymakamı Fazıl Mustafa Paşa'ya yolladılar. O da şeyhulislâm ile kazaskerleri, devlet

[1] *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 291.

erkânı ve ulemayı davet edip görüşerek ittifak ettiler. Ertesi günü pek erken saatte Fazıl Mustafa Paşa ile Nişancı İsmail Paşa, Şeyhulislâm Debbağ-zâde Mehmed Efendi[1] ve kazaskerler ile sair bazı ulema, sekbanbaşı ve yeniçerilerin *İstanbul*'da bulunan koruculari ve tekaüdleri *Ayasofya*'da toplanıp içlerinden haseki Mustafa Ağa'yı kapı ağası Hacı İbrahim Ağa'ya yollayıp Şehzâde Süleyman'ın cülûsu için olan ittifakı bildirdiler. Bunun üzerine kapı ağası, sarayın Enderun efradını: — "Feth-i şerîf okunacak, kimse dışarı çıkmasın" diye odalarına doldurup ortalığı tenhalaştırdıktan sonra hazine kethüdasını davet ederek: — "Ayak divanı var, tahtı hazırla" dedikten sonra Dar-üs-saâde ağası ile Silâhdar Moralı Hasan Ağa'yı davet edip vaziyeti anlatarak Sultan İbrahim'in ikinci şehzâdesi olan Süleyman'ı kafesten (oturmağa mecbur olduğu yerden) alarak getirmelerini söyledi[2].

Şehzâde Süleyman'ın acıklı hali

Dâr-üs-saâde ağası Ali Ağa, Şehzâde Süleyman'ı *Şimşirlik* denilen daireden çıkarmak üzere gitti ve keyfiyeti anlattı; şehzade, öldüreceklerini zannederek çıkmadı; çünkü Sultan Mehmed, erkek çocuğu olduktan sonra saltanatı ona temin için kardeşlerini öldürmek istemişse de validesi Turhan Sultan oğlunun bu hareketini şiddetle önlemiş olduğundan şehzade Süleyman bu defa bir felâkete uğrayacağını zannetmişti; bunun üzerine kızlar ağası (Dar-üs-saâde ağası):

— "Benim şevketlû pâdişahım, korkmayın vallah ve billâh zarar maksadına gelmedim, cümle vezirler ve ulema ve ocaklı kulların sizi pâdişah edip teşrifinizi bekliyorlar" dedi ise de yine emin olmayıp:

— "İzalemiz emrolundu ise söyle, iki rekât namaz kılayım, andan sonra emri yerine getir, çocukluğumdan beri kırk yıldır

[1] Şeyhulislâm Ankaralı Mehmed Efendi 1098 zilkadesinin yirmi altısında yani hal'den otuz beş, otuz altı gün evvel vefat edip yerine Debbağzâde Mehmed Efendi şeyhulislâm olmuştu.

[2] Sultan İbrahim'in Mehmed, Süleyman, Ahmed, Murad, Selim, Osman, Cihangir, Bayezid isimlerinde sekiz oğlundan ilk üçü pâdişah olmuş ve Selim'den maadası babalarının hükümdarlığı zamanında ve Selim ise biraderi devrinde ve 1082 H. / 1681 M. de vefat etmişlerdir.

hapis çekerim, hergün ölmekten ise bir gün evvel ölmek yeğdir, bir can için ne bu çektiğimiz korku" diye ağlamağa başlamıştı. Ağa tekrar ayağını öpüp :

— "Estağfurullah hâşâ ki size bir kasd ola, taht kurulmuş, cümle kulların size bakar" deyince yanında bulunan küçük biraderi Şehzâde Ahmed (İkinci Sultan Ahmed) de kendisine cesaret vererek :

— "Buyurun, korkman; ağa yalan söylemez" demesi üzerine dışarı çıktı, fakat perişan bir halde olup üzerinde bir şey yoktu; kızlar ağası kendi kürklerinden bir samur erkân kürk getirip arkasındaki kırmızı atlas entari üzerine giydirdi ve arzodasında başına amâme ve sorguç takıldıktan sonra kanun üzere akağalar (Bab-üs-saâde) haricine konan tahta cülûs edip kendisine biy'at olundu (3 muharrem 1099 / 9 kasım 1687); kırk yedi yaşında idi.

Alınan sıkı tertibat üzerine IV. Mehmed'in Dâr-üs-saâde ağası vasıtasiyle yeni pâdişahın hatt-ı hümâyununu alıncaya kadar hiç bir şeyden haberi olmamıştı[1]. Dar-üs-saâde ağası Ali Ağa kendisine Sultan Süleyman'ın hatt-ı hümâyununu verip "muradullah bu imiş buyurun hapishaneye" deyince IV. Mehmed—"*Bize katl var mı?*" diye sormuş, ağa da hapis emrolundunuz" cevabını vermiştir; bunun üzerine sabık hükümdar iki oğlu Mustafa ve Ahmed'le beraber kardeşi Sultan Süleyman'ın kırk senedir oturduğu *Şimşirlik* dairesine götürülmüşlerdir.

Kapıkulu ocaklarının İstanbul'a gelmesi

Esas vazifelerini bırakarak düşman önünden kalkıp pâdişahı hal' etmek için *İstanbul*'a gelmekte olan ocaklar plânları mucibince arzularına nail olduktan sonra yeni pâdişahın cülûsunu müteakip gelip *Cırpıcı Çayırı*'na kondular; vezir-i âzam Siyavüş Paşa, nüfuzu olmayan bir baş idi. Maksadı bir kaç gün oturup maaş

[1] IV. Mehmed hal'inin takarrür ettiğini anlayınca yerine geçecek olan biraderi tarafından öldürüleceğini zan ile korkmuş ve yerine oğlu Mustafa'nın hükümdarlığını teklif etmişti. Eğer son defa gönderdiği hatt-ı hümâyunu götüren fetva emîni orduda alıkonmayıp *İstanbul*'a gelmiş olsaydı hayatını muhafaza ümidiyle Dördüncü Mehmed'in kardeşlerini öldürüp saltanatı oğluna bırakmak emr-i vâkiini tatbik etmesi muhtemeldi. O tarihte kapı ağası maiyyetinde bulunan Silâhdar tarihi müellifi Fındıklılı Mehmed Efendi, Enderûn halkının haberi olsaydı "efendileri uğruna Sultan Süleyman'ın kaydını göreceklerini" (öldüreceklerini) yazıyor (c. 2, s. 296).

verdikten sonra bu derneği dağıtmaktı; halbuki ağalar ve zorbalar tahakkümlerini devam ettirmek istediklerinden onu *Çırpıcı Çayırı*'ndan kaldırıp zorla *İstanbul*'a soktular; hattâ saraya yakın olduğu için *Paşakapısı*'nda oturtmayarak yeniçerilerin Eski Odaları'na (Şehzâdebaşı) yakın esbak Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa'nın kendi mülkü olan sarayda oturmağa icbar ettiler. Yeni hükümdar tarafından kabul edilen Siyavüş Paşa'ya bizzat pâdişah sadaret mührünü vererek bu münasebetle :

— "*Seni kendime vezir-i âzam ve vekil-i mutlak ettim, şer'i şerîf üzere hareket edip hilâfından sakın ; Allahın rizasında olalım, kırk yıldır bir karanlık yerde mahpus ve hayattan meyus iken yeniden dünyaya gelip gözüm açtım ve âlemi herc ü merc buldum iki eteğimizi belimize çalıp din ve dünyamıza hayırlı olan işlerde bulunup gereği gibi ibadullaha hizmet edelim ; eşkıya def'ine* (yani bu Ocaklı isyanına) *çare görüp dağıtmak gereksin*" dedi.

İstanbul'a giren Ocaklılardan yeniçeriler odalarına girip sipah zorbaları Sultan Ahmed meydanındaki *İbrahimpaşa Sarayı*'nı işgal ve bunlara mensup bölükler de han ve kervansaraylara yerleştirildi; verilen söz hilâfına bunlar *İstanbul*'da edepsizliğe başladılar, şehrin asayişi bozuldu : Yeğen Osman Paşa çekindiği için *İstanbul*'a gitmeyip *Çırpıcı Çayırı*'nda kaldı, *Davutpaşa Kışlası*'yle ahırları atlara ve hayvanlara tahsis edildi.

İstanbul'da hükûmetsizlik

Ocaklılar iptida kapı arasında mahpus bulunan sabık kaymakam Recep Paşa'yı parçalamak üzere istedilerse de vezir olduğu için zorbalar eline verilmiyerek boğulup cesedi kendilerine bırakıldı. Sonra ulûfe bahanesiyle çarşıları yağmalayıp Sultan Ahmed meydanında (Atmeydanı) toplandılar; maaşlariyle beraber cülûs bahşişi, terakki, *gulâmiyye* ve *veledeş* istediler; hazinede para yoktu; vezir-i âzam ocak ağalariyle zorba başıları kendi sarayına davet ederek vaziyeti anlattı ve yalnız ulûfe ile terakki (zamm-ı maaş), *gulamiyye*[1] ve *veledeş*'leri[2] verilebileceğini fakat cülûs bahşişi veril-

[1] Kapıkulu süvarilerinden bir kısmı nöbetle her sene cizye ve sair vergilerin tahsilinde istihdam edilip buna mukabil *gulâmiyye* ismiyle bir ücret alırlardı. Sonradan bunlara gulamiyye ismiyle altışar akçe verilmesi kanun oldu.

[2] *Veledeş*, onun oğlu yani kapıkulu süvarilerinden herhangi birinin oğlu demektir. Bunların, ocağa kaydettirdikleri oğul ve yakın akrabalarına veledeş denilip bundan dolayı suvariye verilen paraya da bu isim verilmiştir.

mesine malî imkân olmadığını ve cülûs bahşişine mukabil bir miktar zam yapılabileceğini söyledi ve ısrar ederlerse sadaretten çekileceğini beyan etti; toplantıda bulunanlar bunu kabul ettiler. Sipahiler vezir-i âzamın teklif ettiği cülûs bahşişine bedel beşer akçe terakkilerine birer akçe zammı kabul edip almağa başladılar; fakat yeniçeri zorbalarından Canikli Fetvacı Hüseyin Çavuş ile arkadaşı Burgazlı Hacı Ali yeniçeri ağası Cadı Yusuf Ağa'nın bazı zorbaları öldürdüğünü haber alarak bunu vesile yapıp yeniçeriyi tahrik edip kanun üzere üçer bin akçe cülûs bahşişi ve birer akçe terakkimizden vaz geçmeyiz diye toplanıp ağalarını öldürmek istediler; *Paşakapısı*'nda maaşlarını almakta olan suvarileri de kendilerine uydurdukları gibi cebecileri de ele aldılar; çarşı ve pazarlar kapandı.

Vezir-i âzam, söz verdikleri halde tekrar ayaklanmalarının sebebini sordu. Yeniçeri ağasiyle kul kethüdasının aleyhinde söyledikleri gibi — "Köprülü-oğlu Fazıl Mustafa Paşa bize cülûs in'amı ve sair verilmesini menedip izalemizi kast etmiş; babası ve karındaşı ceddimizi kırıp ocağımıza incir dikti; ilmiyle âmil değil" dediler; nihayet Fazıl Mustafa Paşa, pâdişahın şefaatiyle yerinde kalıp yalnız yeniçeri ağası Cadı Yusuf Ağa azl ve tekaüd olarak yerine pâdişahın silâhtarı Cerrah Mustafa Ağa yeniçeri ağası tayin edildi ve ocaklıyı ayaklandıran Fetvacı Hüseyin, ocak başçavuşu olarak kısa bir müddet için ısyan bastırıldı.

Tekrar ayaklanma

Bu ayaklanma, *İstanbul*'a geldikleri yirmi üç gün zarfında ocaklıların dördüncü ısyanı idi. Bu ısyanda da defterdar olmak isteyen Kifrî Ahmed Efendi'nin parmağı vardı; muharremin 28'inci perşenbe günü (4 aralık 1687) bütün ocaklılar bir yere gelip, çarşı ve dükkânlar kapandı, ocakların maaşları verildiği sırada evvelâ defterdarın ve sonra vezir-i âzamın saraylarına gidip taşlayarak bunları kaçırdılar; yeniçeriler "Bizim bakiyye bahşişimiz kaldı", sipahiler de "Bizim de bölüklerimiz devr olmadı" ve cebecilerle topçular "Bizim de ulûfe ve bahşişlerimiz verilmedi" diyerek feryada baş-

ladılar; bu olayları o senelerde bu vakalara şahit olan Fındıklılı Mehmed Halife şöyle anlatıyor :

"Bir mertebe sokaklar izdiham oldu ki vasfolunmaz; şehirde oğlan, avrat, ehl-i ırz dışarı çıkmadan kaldı; alım satım bertaraf olup halk bir derde müptelâ oldu ki mutasavver değildir. Meselâ çarşı pazarda halkı cebren soymağa ve nicelerin öldürmeğe başladılar; zapt u rapttan kalıp zabitlerin dinlemez ve sözlerin tutmaz, karşı söyleyenlerin öldürür oldular. Meselâ beş, on erzel ellerinde birer testi şarap aralarında birisin bir eşeğe bindirip sairleri etrafını alıp halka karşı şarap içerek çarşı, pazar gezerler ve bir ehl-i ırz adamı tutup cebren iç şu şarabı diye teklif ederlerdi. Hangi birisin yazalım âlem haraba varıp herc ü merc oldu hasıl-ı kelâm eşkıyay-ı asker vezir-i âzam sarayına dolup nâra vurdular; defterdar bu kadar gündür ulûfe ve bahşişimizi tahsil edip vermedi istemeziz diye bağrıştılar. Meğer bu fitneye bâis Kifrî Ahmed Efendi imiş; el altından ocaklıya akçeler verip, beni defterdar edin, üç günedek cümle ulûfe ve bahşişinizi vereyim deyu va'd eylemiş" [1].

Şöyle böyle ocaklının ulûfe, başhiş ve terakkileri verildi [2]. Bundan sonra vezir-i âzam ocak ağalariyle zorbabaşıları davet ederek :

— "Bakın ağalar, her ne murad ettiniz ise aldınız; pâdişahımızın emri bundan sonra cemiyet yapmayıp şehirli ve yerli askerden başka kimse kalmayıp herkesin vilâyetine gitmesidir" diye hükümdarın iradesini kendilerine bildirdi; hepsi baş üstüne deyip dağıldılar; fakat bu da muvakkat idi.

Bundan sonraki bölümde görüleceği üzere kaldırım kabadayısı olan ocaklılar *İstanbul*'da şenâatin envaını yaptıkları sırada önünde durduracak kuvvet bulmayan Avusturya ordusu kaleleri işgal ede ede *Belgrad*'a doğru pervasızca ilerlemekte idi.

[1] *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 311.

[2] Yeniçerilerin 70.394 mevcuduna 3977 kese ve 2653 nefer cebeciye 242 kese ve 5084 nefer topçulara 102 kese ve top arabacılarına 13 kese ve suvari ocağına 290 kese akçe cülûs bahşişi verilmiş olup cümlesi 4557 kese akçe tutmuştur. Ulûfe, terakkî vesair bu miktardan hariçtir (*Zübdet-ül-vekayi*, varak 138b).

Fazıl Mustafa Paşa'nın sürgün edilmesi

Divanda ikinci vezir bulunan Fazıl Mustafa Paşa, babasının kölesi ve eniştesi olan Siyavüş Paşa'nın idaredeki aczinden ve zorbaların ortalığa belâ olup sık sık ısyan etmelerinden bıkarak[1] kendisine :

— "Bu eşkıyâya niceyedek yüz verirsin; bunları birer takrip ile *İstanbul*'dan dağıt, tedric ile haklarından gel; madem umûr-ı devlet ellerindedir, sana sadarette istiklâl, huzur ve rahat vermezler; sipah zorbalarının işi âsân, mukaddem yeniçeri eşkıyasını ağalarına kırdır; sen uzaktan seyirci ol" gibi sözlerle eniştesini teşvik etmiş ve o da Yeniçeri Ağası Cerrah Mustafa Ağa'yı *Tunus* valiliğine nakl ile Sekbanbaşı Harputlu Ali Ağa'yı yeniçeri ağalığına getirmişti.

Harputlu Ali Ağa, pâdişahtan aldığı hatt-ı hümâyun üzerine ocak zorbalarını temizlemeğe başladı ise de maksadı duyulduğundan asıl fitnebaşı olan Fetvacı Hüseyin Çavuş ile Hacı Ali ocaklıyı tahrik ile yine bir ısyan vücûda getirmişlerdir; bunlar: — "Köprülü oğlu ile yeniçeri ağasını istemeyiz, sürgün edilsinler; yoksa evlerini basıp kendilerini öldürürüz" diye ayak dirediler ve vezir-i âzama :

— "Bunlar bizim aleyhimizedir, seni kandırıyorlar, bütün ocak ağalarının değişmesini isteriz" diye ileri gidip Fazıl Mustafa Paşa'nın *Boğazhisarı*'na sürgün edilmesine muvaffak olup yeniçeri ağasının kendilerine bir fenalık yapmıyacağına dair yeminle verdiği söz üzerine onu yine ağalıkta bıraktılar; fakat diğer ocak ağalarını tebdil ettirdiler.

Zorba başılar, Köprülü-oğlunun sürgün edilmesiyle ona karşı olan düşmanlıklarını tatmin edemediler; Fetvacı Çavuşu ile

[1] "...vezir-i âzam Siyavüş Paşa, Abaza olmakla sâdedil ve sade akıl bir adam idi, hall ü akd elinde olmayıp zimâm-ı hükûmet yeniçeri ve sipah zorbaları elinde olup hemen kendu uyuk (ne derlerse onu yapan) mesabesinde idi; menâsıb-ı ilmiyye ve seyfiyye mezburların re'yile tevcih olunduğundan gayri vezir-i sâni Köprülü oğlu vezir Fazıl Mustafa Paşa küllî umura müdahale edip cülûsa sebep ben oldum deyu vezirliği (sadr-ı âzamlığı) ol edip kimseye söz söyletmez oldu. Babam kölesidir deyüp defeat ile 'Behey Abaza çok söyleme, şunu buyurun' derdi ve devlete pençe urup sadra geçmek şikriyle âleme fitneler bırakıp halkı birbirine katıp kul beynine tefrika düşürdü." (*Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 318).

Deli Pîrî Ağa ve Tekeli Ahmed adlarındaki zorbalar Fazıl Mustafa Paşa'nın katli için Şeyhulislâm Debbağ-zâde Mehmed Efendi'den fetva istediler; fakat şeyhulislâm :

— "Cürmü nedir? Pâdişaha âsî mi oldu? Düşmana kal'a mı verdi? Düşmandan yüz çevirip bozgunluğa mı sebep oldu? Söyleyin. Allahın emri ve peygamberin şeriati üzere sizin fetvanız verilmelidir ki, hem pâdişaha âsî oldunuz ve hem nice bî günâh ümmet-i Muhammedi soyup vilâyeti haraba verdiniz; ben anın hakkında fetva veremem; veren var ise benden izin" deyip hepsini kovdu. Bunun üzerine zorbalar vezir-i âzama gidip şeyhülislâmın azlinde ısrar eylediklerinden Debbağ-zâde azlolunarak yerine zorbaların istediklerini nakib-ül-eşraf olan sabık Rumeli kazaskeri Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi tayin edilip[1] vezir-i âzamın ricasiyle Köprülü-oğlu'nun katlinden vaz geçtiler.

Sefere hareket kararı

Ocak elebaşısı Fetvacı Hüseyin gidişin iyi olmadığını takdir ederek daima tahrik ettiği ocaklının gemi azıya alıp zapt edilemiyecek bir hale geldiğini görünce vezir-i âzamı sefere harekete teşvik ederek bu "Azgın tayfayı cenkte top ve tüfenge yedirelim" demeğe başladı; fakat sefere hareket için para yoktu; nihayet ocaklıdan birer altun alınmak ve *İstanbul* ile *Edirne* ve *Bursa*'ya salgın yapılarak para bulmak çareleri kararlaştırılarak emirler gönderildi ve vezir-i âzam da serdar tayin edildi ve ocakların sefere hareketleri için ağır bir hatt-ı hümâyun çıktı; pâdişah bu hatt-ı hümâyununda şöyle diyordu :

"Siz ki vezir-i âzam ve yeniçeri ve sipah ve cebeci ve topçu kullarımsız; cümlenize selâm, dualar ederim; bu âne gelince pâyitahtımızda ve Rumeli ve Anadolu'da halkı ateşlere yakıp âlemi haraba verdiniz; bu devlet pâdişahlığın yoksa size mi sipariş ettiler. İçeru ve taşra mansıblarımda olan ocak ağalarımı istediğiniz gibi tebdil ve tagyir edip gün geçmez cemiyetten şehr-i *İstanbul*'u berbad edip zengini fakir ve fakiri zelil oldu ve bir alay ibâdullahın

[1] Silâhdar tarihinin kaydına göre Feyzullah Efendi'nin sâdattan olması sahte idi ve kendisi sihirbazlıkla meşhurdu; hattâ pâdişah huzûrunda şeyhulislâmlık hil'ati giydiği sırada pâdişah *hasoda başı*'nın kulağına "Bu adam sahirdir yani sihirbazdır" demişti (c. 2, s. 323).

ırzların pâymal ve âleme rüsvây eylediniz; yoksa size dünyada cevap verir yok mu? Ba'delyevm bu fena hallerden el çekip hayır duam alasız ve illâ bedduama uğrarsız; vezir-i âzamı serdar ettim; sefere âmâde olup gönül birliği ile din-i mübîn, uğur-ı hümâyun ve hizmet-i ibâdullahta bulunasız vesselâm" [1].

Bu hatt-ı hümâyun okununca hepsi itaat edeceklerini söyleyerek dağıldılar.

Fetvacı Hüseyin'in katli

Kendi menfaatleri için Ocaklıları tahrik edenler, yeniçerilerden Fetvacı Hüseyin Çavuş ile Hacı Ali ve Sipahilerden Deli Pîrî ve Tekeli Ahmed isimlerindeki şahıslardı; Ocak ihtiyarları ocağın bu hale gelmesinde bunların âmil olduklarını söyliyecrek yeniçeri ağası Harputlu Ali Ağa'yı, Fetvacı ile Hacı Ali'yi öldürmeğe teşvik edip kendisine yardımda bulunacaklarını yeminlerle vâdettiler. Bunun üzerine yeniçeri ağası, sekbanbaşı ve kul kethüdasını da ele alarak bu iki şahsı öldürmeğe karar verdi; fakat casus vasıtasiyle Fetvacı Hüseyin bunu haber alınca o da yeniçeri ağasını öldürmek üzere hareket etti. Bunu da Fetvacı'nın yanında bulunan yeniçeri ağasının casusu duyarak gelip ağaya haber verdi.

Fetvacı Hüseyin daha evvel davranarak büyük bir kalabalıkla ağa kapısına geldi. Yukarı pencereden ne için geldiği sorulunca *Belgrad*'a gidecek askerin yiyecek masrafını almağa geldiğini söyledi. Bunun üzerine yeniçeri ağası :

— "Benim sözüm senettir, her ne murad edersen makbuldür; cemiyetini dağıt, yukarı yalnız gel" dedi; Fetvacı getirdiği kalabalığı dağıtarak dört çuhadariyle yukarı ağanın yanına çıktı; yeniçeri ağası:— "Benim senden çektiğim nedir?" diyerek maiyyetine emredip öldürttü ve başını kesip aşağı attırdı ve gelip vaziyeti sadr-ı âzama bildirdi; Siyavüş Paşa bundan memnun olmayarak :

— "Allah belânı versin, sana kim dedi? Fetvacıyı öldürmenin şimdi zamanı mı idi? Sefer yaklaştı, ortalığın fitnesi sükûn bulmadan ne vardı bu küstahlığı edecek a zalim diye yeniçeri ağasına çıkıştı ve o da : "Bu işi ocak ihtiyarlarının kararıyle yaptım;

[1] *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 324, 325.

olan oldu, giden gelmez" diye diğer zorbaları da temizlemek üzere ferman alıp gitti.

Fetvacı'nın katli çuhadarları tarafından sipah zorbalarına haber verildiği gibi bunlar derhal Atmeydanı'nda toplanıp yeniçerilere haber gönderip davet ettiler; yeniçeri ağası doğru kışlalara gidip "Pâdişahımızın fermaniyle Fetvacı Hüseyin katlolundu; diğer zorbalar da temizlenecektir, buyurun" demesine kalmadı üzerine kılıç üşürüp parça parça edip kanlı gömleğini Atmeydanı'na sipahilere gönderdiler ve sipahiler Atmeydanı'ndan kalkıp yeniçerilerin yanlarına geldiler.

Yeniçeriler Harputlu'nun katlinden ve evvelâ eski ağaları olan Cerrah Mustafa Paşa'yı zorla yeniçeri ağası yaptırdıktan sonra vezir-i âzamın tehdidi üzerine onunla arası açılarak evinde saklanmış olan zorbabaşı Hacı Ali Ağa, yeniçeri ağasının katlini ve ocaklının cemiyetini haber alır almaz onların yanına koştu. Hacı Ali bunları vezir-i âzam aleyhine tahrik etti[1]. Bunun üzerine ocaklılar :

— "Vezir-i âzam dedikleri Abazayı istemeyiz, hemen silâhlarımızla vezir-i âzam sarayına gidelim" diyerek o tarafa yürüdüler.

Siyavüş Paşa'nın azli

Hay huyla küfürler savurarak önlerine düşen Hacı Ali ile birlikte yürüyen âsiler vezir-i âzam sarayına gelip orayı kuşattıktan sonra içeri girip divanhanesine kadar çıktılar ve kendisine :

— "Seni vezir-i âzalmığa kabul etmeziz, mührü ver" diye bağırmağa başladılar. Az sonra bunlar saraydan dışarı atılıp kapılar kapandı ise de dışarıda naralar atılıp tehditler savrulmağa devam ediliyordu. Siyavüş Paşa'nın yanında bulunan devlet erkâniyle ulema kendisine :

[1] Evvelce ocak ağalarının değiştirilmesi esnasında vezir-i âzam Siyavüş Paşa bu Hacı Ali'ye : "Gidi mel'un fitne dağarcığı. Bu fesadın mebdei hep sensin, Allah hakkı için şimdi seni katlederim; çık bire mel'un.." diye odasından kovmuştu. Bundan sonra Hacı Ali ile Fetvacı'nın arası bozulduğu için Hacı Ali hastalık bahanesiyle evinden çıkmıyordu. Sonra fetvacının ve yeniçeri ağasının katledildiklerini duyunca meydana gelmiş ve o da Siyavüş Paşa'dan intikam almak üzere yeniçeri ve sipahiyi sadr-ı âzamın sarayına sevketmişti (*Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 328).

— "Bunların arasından çıkmak kolaydır, saraya gidip sancağ-ı şerîfi çıkaralım, gailelerini def'ederiz" dedilerse de o, bu teklifi kabul etmedi ve :

— "Geçen gün huzûr-ı hümâyuna vardığımda pâdişah hazretleri bana itab edip sen de zorbasın dedi; ben hünkârdan emin değilim, ihtimaldir kendi ayağımla tuzağa düşmek gibidir; memûlümüz olmayıp zorbalar galebe ederlerse göz göre beni içeride katlederler; Allahın emr-i şerîfi ne ise razıyız ve her ne kaza gelirse burada gelsin" diyerek maiyyetini silâhlandırdı.

Zorbalar dışarıda tüfenkler atıyor: — "Mührü gönder, şimdi sarayı yakacağız" diye bağırışıyorlardı; akşam gemçiş ve kalabalık artmıştı; vezir-i âzam mührü vermek istemiyerek :

— "Beni vezir-i âzamlığa zorla getirdiler, istemiyorlarsa yarın sabah mührü bana veren pâdişaha teslim ederim; ölürüm, sağ iken onlara mührü teslim etmem, ellerinden geleni yapsınlar" diye Rumeli kazaskeri ve çavuşbaşı ile haber gönderdi.

Bunun üzerine âsiler, "Eğer ölmek istemiyorsa iyilik ile mührü göndersin, yarın pâdişaha arzedip tekaüd mü ister ve mansıb mı ister ne murad ederse şefaat edip alıverelim" sözleriyle çavuş başıyı yolladılar; fakat paşa "Mührü pâdişaha teslim ederim" diye eski sözünde ısrar etti.

Bunun üzerine âsiler bizzat pâdişaha müracaat ederek *Özi* muhafızı **Bozoklu Mustafa Paşa'nın** sadaretine ve o gelinceye kadar **Nişancı İsmail Paşa'nın** vekâlet etmesine dair hatt-ı hümâyun alıp kethüdasiyle kendisine bildirdiler; **Siyavüş Paşa** da mühr-i hümâyunu şeyhulislâm vasıtasiyle zorbalara yolladı; bunlar mührü görünce sevinip sadr-ı âzam gelinceye kadar kendisinde durmak üzere şeyhulislâma verdiler; sadaret kaymakamı olan **İsmail Paşa** da işe başladı.

Siyavüş Paşa'nın katli

Artık meydan beş, altı bin kişi ile **Hacı Ali'ye** kalmıştı. **Siyavüş Paşa** hakkındaki kinini meydana koyan **Hacı Ali**, eski vezir-i âzamı öldürmek istedi; oturduğu saraya kurşun yağdırmağa başladılar; yanındaki devlet erkânı saraydan ayrıldıktan sonra binaya ateş verdiler: — "Hani bizim Fetvacımız, bizim elimizden sana kurtuluş yoktur" diye haykırmağa başladılar.

Siyavüş Paşa cesur ve pervasız bir zattı. — "Benim işim Allaha kaldı. Ekmeğim size helâl olsun, hizmet bu kadar olur, gidebilen gitsin" diye maiyyetine izin verdi ve elli kadar kölesiyle sarayın harem kapısı önüne oturup önüne ok ve yay koyup kendisini müdafaaya başladı.

Hacı Ali zorbalarla kapıyı kırıp içeriye girdi ise de birkaç defa geriye püskürtüldü; Deveci Mustafa adında bir yeniçeri, paşayı göğsünden vurup diğerleri de kılıç üşürüp öldürdüler. Haremden içeriye girip kızlarını ve cariyelerini bağlayıp üzerlerindeki mücevheratı alarak hareminde ne buldularsa yağmaladılar; hattâ tahta sedefkârî dolap ve pencere kapaklariyle möblesini parça parça ettiler (28 rebîulâhır 1099 / 1688 mart başı).

Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı olan Siyavüş Paşa'nın hanımı, bu fecaat karşısında bayılmış, küpe ve bilezikleri zorbalar tarafından alınmıştı; pek şişman olan hanımı kilime koyup götürürlerken paşanın akrabaları ve iyiliğini görmüş bazıları : — "Bu hakareti düşman bile etmez" diyerek gerek bu hanımı ve gerek paşanın kızlariyle cariyelerinden bulduklarını birer miktar para vermek suretiyle kurtardılar.

Zorbaların son durumu

Zorbalar tarafından gazası tebrik edilen Hacı Ali kendi kendisini yeniçeri ağası tayin ettiği gibi Deli Pîrî sipah ağalığını, Tekeli Ahmed silâhdar ağalığını yakalamışlardı. Bunların bu keyfî tayinleri Pâdişaha arzedildi; Sultan Süleyman, bunların kanun üzere tayin hil'atlerini gelip huzurunda giymelerini emretti ise de bir tuzağa düşmekten korkarak :

— "Biz saraya varmayız, kaymakam paşanın kendi hanesine gelsin, orada giyeriz" diye cevap verdiler; dedikleri gibi yapıldı.

Sancak vak'ası

İstanbul halkı ve bilhassa esnaf takımı zorbaların edepsizliklerinden, yağmacılıklarından pek müteessirdi; ortada dertlerini anlatacak bir hükûmet yoktu. Son hâdise bunları büsbütün çileden çıkartmıştı. Sükûnet iade edilip dükkânlar açıldıktan sonra bu zorbalardan bir kısmı yağlıkçı ve sipahi çarşılarını yağmaya başlayıp bu arada esnaftan bir Yağlıkçı Emîr'in dükkânını da yağmalarken bu adam bir sırığın ucuna beyaz bir mendil bağlayarak :

— "Ümmet-i Muhammed'den olan sancak dibine gelsin" diye bağırmağa başlayınca yüreği yanık olanlar sancağ-ı şerîf çıktı zannederek dükkânlar kapanıp zorbalara karşı bir mukabil hareket başladı ve bu hareket dairesini genişleterek Bedestan, Arasta, Saraçhâne, Bit (bat) pazarı, Uzunçarşı ve diğer çarşılar esnafının da iştirakiyle bir anda beş, altı bin kişiyi bir araya getirdi; bunlar sancakdar Emîr önlerinde olduğu halde gülbenk çekerek Saraya doğru yürüdüler. Yollarda düşmandan intikam almak isteyen sancak dibine gelsin diye îlân ede ede saraydan içeriye girdiler, mevcutları on iki bini aşmıştı; iptida zorba diye kapıcılar kethüdasını paraladılar.

Sancağ-ı şerîfin çıkarılması

Sarayın Orta kapısı kapanmıştı; bunlar gülbank çekip pâdişahtan sancağ-ı şerîfin çıkarılmasını istediler ve :

— "Eşkıya elinden elaman! Bir âdil pâdişahsın; hakkımızı hak et; şerlerinden bîtap kaldık; ehl ü ıyalimiz dağıldı, mal ve mülkümüz gitti; ölümü ihtiyar ettik; sancağ-ı şerîfi ihsan buyurun, eşkıyayı kıralım; ya biz burada ölürüz veya sancağ-ı şerîfi çıkarırız" diye içeriye haber gönderdiler.

Sultan Süleyman bu halden korktu[1] ve maksatlarını sordu; anlaştılar ve iş gecikirse Ağa kapısında zorbalar silâhlanırlar, gelip bizi kırarlar dediler; sadaret kaymakamı, vezirler devlet ricali ve ulema saraya davet edildiler. Zorbalar bu hali duyunca yüreklerine korku düştü; vaziyeti anlamak üzere gönderdikleri casus bilinerek paralandı; bostancıbaşı ile bostancı hasekisi zorbaların adamları olduklarından sancağ-ı şerîfi çıkarttırmak istemiyorlardı; nihayet hükümet erkânının ve ulemanın gelmesi üzerine uzun münakaşalardan sonra sancağ-ı şerîfin çıkarılmasına karar verildi; sadaret kaymakamı ile kapı ağası zorba başlardan aldıkları tehdit haberleriyle zâhiren sancağın çıkarılmasını muvafık görmüyorlardı; nihayet çıkarılan sancağ-ı şerîf Sarayın Orta kapısı üzerindeki bedene kondu ve pâdişah :

— "Zorba şakîleri üzerine sancağ-ı şerîf çıkardım. Ümmet-i Muhammed'den olan sancak dibine cemolsun; gelmeyen kendi

[1] II. Süleyman, saraya gelen bu kalabalığın maksatlarını bilmeyerek kendisini hal'etmek istediklerini zan ile korkmuştu.

kâfir ve avreti boştur" diye ocaklara haber gönderdiği gibi halk da dellâllarla sancağ-ı şerîf altına davet edildi.

Zorbalar, esnaf ve halkın Yağlıkçı Emîrin arkasına düşüp saraya geldiklerini duydukları zaman bunlardan beşyüz kadarı atlanıp şehirliyi basmak üzere hareket edecekleri sırada sancağ-ı şerîfin çıkarıldığını duyunca şaşırdılar; içlerinden Deli Pîrî: — "Şeyhulislâm ile kazaskerler ve sadaret mührü yanımızdadır" diyerek Tekeli Ahmed'in sadr-ı âzam ve kendisin sadaret kaymakamı ve Hacı Ali'nin de yeniçeri ağası olmasını teklif ederek hükûmet kurmak istemişti; fakat bu esnada sancağ-ı şerîf altına davet hatt-ı hümâyunu gelince sekbanbaşı Koca Mahmud Ağa ile kul kethüdası Bekir Ağa gelen emre itaat ile ocak ihtiyarları ve oradaki yeniçerilerle birlikte hemen kalkıp saraya geldikleri gibi eski odalardaki yeniçeriler de çorbacı ve oda başılariyle beraber sancağ-ı şerîf altına toplandılar.

Zorbabaşı Hacı Ali, sancağ-ı şerîf altına gidenleri çevirmek isteyerek yüz kadar atlı ile arkalarından gittiyse de muvaffak olamadığı gibi kendisi halk tarafından tanınarak üzerine hücum edilmesi üzerine zorla canını kurtararak ağa kapısına kaçabildi.

Bu halden şaşkına dönen zorbabaşılar kâh pâdişahı indirip küçük biraderi Ahmed'i hükümdar yapalım ve kâh Şehzâde Mustafa'yı getirelim dediler; Şehzâde Mustafa'nın gazaplı olduğunu söyleyip istemediler ve bazıları da Kırım hanını pâdişah yapalım ve bütün şehzâdeleri ve saray halkını kıralım sözlerini söyleyerek bir neticeye varamadılar ve bir kaç defa pâdişah tarafından istenilen mühr-i hümâyunu da göndermediler.

Sarayda toplananlar şeyhülislâmlığa ikinci defa Debbağzâde Mehmed Efendi'yi tayin ettirdiler; Hacı Ali'ye Bosna valiliği, Deli Pîrî'ye Bursa ve Tekeli Ahmed'i Karası (Balıkesir) sancakları tevcih olundu; yeniçeri ağalığına peşkir oğlanı Bosnalı Hasan Ağa getirildi; saray, o gece içeriden bosntacılar ve dışarıdan cebecilerle topçular tarafından muhafaza olundu; sarayın Has bahçesine gelen tersane halkı da *Galata*'yı muhafazaya memur oldular; *İstanbul*, Sekbanbaşı ve Kul kethüdasının kol gezmesiyle geceyi sükûnet içinde geçirdi.

Bundan sonra halk ile pâdişah ve hükûmet arasında olan Atpazarî Şeyh Osman Fazlı Efendi[1] zorbaların bertaraf olup pâdişahın dağılmalarını tebliğ etmesi üzerine kalabalık dağıldı.

Zorbabaşı olan Hacı Ali Bosna valiliğini kabul etmiyerek ocaktaki kendi odasına gelip — "Karaçizmeli bir garip yeniçeriyim" diye ocağa iltica eyledi; kendisine yeni ağa tarafından tekaütlük teklif edildi ise de kabul etmiyerek saklandı ve sonra *Fatih* civarında bir kadının evinde saklı iken yakalanıp kapı arasında boğuldu.

Sipah ağalarından Deli Pîrî *Aksaray*'da tutulup sürüklene sürüklene saraya getirilerek daha Orta kapıya sokulmadan parçalandı, yeniçerilerin Yeni odalarında yakalanan Tekeli Ahmed de kapı arasında boğuldu; daha sonra ikinci ve üçüncü derecedeki zorbalar temizlendi.

Dördüncü Mehmed'in hal'ini müteakip *İstanbul*'a gelen Kapıkulu ocaklarının zorbalıkları 1099 muharreminden cemaziyelevvel başına kadar (1687 kasımından 1688 martına kadar) dört ay sürmüştür.

[1] Âlim ve ârif bir zât olan Osman Fazlı Efendi *Celvetiyye tarikati* şeyhlerinden olup meşhur Bursalı İsmail Hakkı Efendi'nin mürşididir. Aslen Şumnu'lu olup vahdet-i vücud felsefesi mensuplarındandı. Sadreddin Konevî'nin *Miftah-ül-Gayb* isimli eserini (مصباح القلب) *Mısbah-ul-kalb* adiyle şerhetmiş ve yine Sadreddin'in tasavvuf felsefesi üzerine kaleme almış olduğu Fatiha tefsirine (مرآت اسرار العرفان على اعجاز البيان) *Mir'âtu esrar-il-irfan alâ îcaz-il-beyan* adiyle hâşiye yazmıştır. Bunlardan başka Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî'nin bir kasidesine şerhi ve (فصوص) *Füsus* şerhine haşiyesi ve daha bazı âlimane ve ârifâne aserleri vardır. Zamanında hüsn-i zan kazanmış şeyhlerden bulunması sebebiyle halkın murahhası olarak zorbaların tedibinde hizmeti görülmüştür. Sultan Selim camii kürsü şeyhi iken alyehdarlarının tesiriyle *Kıbrıs*'ta ikamete memur edilmiş ve on beş ay sonra 1102 H. / 1691 M. de orada vefat ederek *Magosa* kalesi haricine defnedilmiştir.

YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM

1688'DEN 1691 SONUNA KADAR HARP DURUMU

Avusturya cephesi

Ordunun İstanbul'a hareketinden sonraki vaziyet

Devletin maaşlı yaya kuvvetleri olan yeniçerilerle suvari kuvvetleri *İstanbul*'da zorbalık ederlerken *Avusturya* ve *Venedikli*'ler ilerliyorlardı; Süleyman Paşa'nın *Mohaç* mağlûbiyetini müteakip ordunun evvelâ *Petervardayn*'a ve sonra da *Belgrad*'a çekilmesi üzerine *Hırvistan* ve *Slovanya*'daki Türkler arasında panik başladı; 1098 sonlarında (1687 ekim) evvelâ *Esek*, arkasından *Valpo* ve *Petervardayn* düştüğü gibi 1099 H. / 1687 M. de *Kuzey Macaristan*'da kalıp imdat almaktan ümidini kesen *Eğri* kalesi kuvvetleri Muhafız Osman Paşa'nın şehadeti üzerine serbestçe çıkıp gitmek şartiyle 8 safer 1099 / 14 aralık 1687'de General Karaffa'ya teslim edildi; daha sonra *Solnok* ile *Lipve* ve onu müteakip *İstoni Belgrad* elden çıkmıştı; Osmanlı hâkimiyetinden sıyrılmak isteyen Erdel kıralı Apafi de (Klozenbug)'u işgal etmiş olan imparator ile müzakerede bulunuyordu; yine bu esnada *Temeşvar* Muhafızı Gürcü İbrahim Paşa kale muhafızlarına eziyet ettiği için asker tarafından katlolunduğundan yerine Diyarbakır Valisi Cafer Paşa tayin edilmişti. Bu suretle birbirini takip eden mağlûbiyetler sebebiyle *Avusturya* cephesi pek nazik bir safha arzetmekte olup bu gidişle *Belgrad*'da dahi tutunulabileceği pek şüpheli idi.

Yeğen Osman Paşa'nın serdarlığı

Böyle pek nazik ve tehlikeli bir zamanda ordunun başına kuvvetli bir kumandanın gelmesi icap ederken Yeğen Osman Paşa gibi zorbalıktan paşalığa çıkmış bir eşkıya bozuntusu serdar tayin edilmişti. Vezir-i âzam ihtiyar İsmail Paşa kendisi sefere gitmemek için Siyavüş Paşa sadaretinde kendisine Rumeli beylerbeğiliği verilmiş olan Yeğen Osman Paşa'ya Halep va-

liliği ile o mühim makamı verdirmişti (16 cemaziyelevvel 1099 / 20 mart 1688).

Zorba serdar on bin kadar saruca ve sekban ile *Kosova*'da oturup sancak vakasından sonra *İstanbul*'dan kaçanlar da etrafına toplanmışlardı; bunlar *İstanbul*'a gidip seni vezir-i âzam yapalım diye kendisini teşvik eylediler; Yeğen Osman Paşa bundan cesaret alarak iyice kabardı; bir gaile çıkarmaması için her istediği yapılıyordu; daha sonra dayısı Deli Veli'ye Rumeli beylerbeğiliği ve *Anadolu*'dan levendleri toplamak üzere kethüdası Kara Mustafa'ya Karaman eyaletini verip *İstanbul*'a gönderdi; sonra kendisi de :

— "Ben bu kadar az askerle düşmana mukabele edemem; bu tarafa ya vezir-i âzam gelmeli veyahut bana mühr-i hümâyun ile sancağ-ı şerîf gönderilmelidir" diye haber gönderdi ve *Üsküp*'ten kalkıp *Sofya*'ya geldi. Bunun üzerine serdarlıktan alınarak yerine Hazinedar Hasan Paşa ikinci defa olarak tayin edilip Yeğen Osman Paşa'ya Bosna valiliği ve dayısı Deli Veli'ye de Hersek sancağı verilerek memuriyetleri başına gitmeleri emrolundu; eğer Yeğen Paşa verilen emre itaat etmiyecek olursa hakkında verilen fetva mucibince gailesinin def'i için bütün Rumeli sancaklarına emirler gönderildiği gibi yeni serdara da icap ederse *Belgrad*'dan *Sofya*'ya doğru Yeğen Osman Paşa üzerine yürümesi yazılmıştı. Bundan başka Anadolu'daki Yeğen Osman Paşa levendleri üzerine nefîr-i âm yapıldı.

Yeğen Osman Paşa'nın tekrar serdarlığı

Aldığı tertibat ile Yeğen Osman Paşa'yı kıskıvrak bağlamak isteyen Vezir-i âzam İsmail Paşa aleyhinde şeyhulislâm ile kızlar ağasının tertipleriyle bir hareket yapılarak azledildi. İsmail Paşa zorbaların tedibinden sonra idareyi ele almış olup pâdişah hocası Abdülvehhab Efendi ile Dar-üs-saâde ağasının rüşvet alıp devlet işlerine müdahalelerinden dolayı vezir-i âzamın bunlarla arası açılmış ve şeyhulislâmı da ittifaklarına alan Abdülvehhab ile Dar-üs-saâde ağası, pâdişaha tesir yaparak vezir-i âzamın azline muvaffak olmuşlardı (1099 recep / 1688 mayıs). İsmail Paşa'nın yerine Boğaz muhafızı Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşa vezir-i âzam oldu.

İsmail Paşa'nın azli üzerine *Anadolu*'da Yeğen Osman Paşa taraftarı Saruca ve Sekbanlar üzerine sevketmek istediği nefîr-i âm denilen halk kuvvetlerinin dağıldığını haber alınca *Bosna*'ya gitmeyip "Benim istediğim mansıbı almak elimdedir" diyerek başındaki on iki bin kişi ile Belgrad'da bulunan serdar Hazinedar Hasan Paşa adına gelen serdarlık beratını da kendi adına okutarak serdarlığı zorla aldı. Bir ısyan hareketini önlemek isteyen hükûmet de bu emr-i vâkii kabul etti (10 ramazan 1099 / 9 temmuz 1688).

Belgrad'ın düşmesi

Şakavetten başka bir şeyden anlamayan serdar Yeğen Osman Paşa tarafından gelen haberde *Sava* nehrini geçerek karşı koymak mümkün olmadığı için 12 şevval'de *Belgrad*'ın muhasara edildiğini ve kendisinin *Belgrad* müdafaasına Rumeli beylerbeğisi Ahmed Paşa'yı bırakarak *Niş*'e geldiğini bildirmiştir; filhakika Nemçe Kumandanı Maksimilyen otuz bin kişilik bir kuvvetle *Zemlin*'de bulunan Tökeli İmre ve Osmanlı kuvvetlerini mağlûp ettikten sonra serdar Yeğen Osman Paşa'nın dayısı Veli Paşa'nın gafletinden istifade ile on bin kadar askerle *Belgrad* tarafına geçip karşısına gelen Osmanlı kuvvetlerini bozduktan sonra *Belgrad*'ı kuşattı. Serdar, *Belgrad*'ı yağmalattıktan ve orada bin yedi yüz muhafızla Ahmed Paşa'yı bıraktıktan sonra *Niş*'e kaçtı.

Belgrad'ın zaptı düşmanı kolayca Balkan yarımadasına indireceği cihetle telâşı mûcip olarak imdat yetiştirilmesi için îcap edenlere fermanlar yollandı. Serdarın kaçmasiyle serbest kalan düşman her taraftan kaleyi kuşattıktan sonra şehri zapt ile katl ve yağma yaptığı ve kısa bir zaman yardım edilmezse kalenin sukut edeceği bildirilmiş olduğundan Rumeli'de eli silâh tutanlardan başı bozuk kuvvet sevkedilmesi emrolundu; fakat serdarın ehemmiyet vermemesi yüzünden *Belgrad* kalesine kuvvet konulamadı ve nihayet 29 gün muhasaradan sonra *Belgrad* da düştü (12 zilkade 1099 / 8 eylül 1688) ve bunu müteakip *Tuna*'nın sol sahilinde *Macaristan* topraklarında kalan *Pançova* palangaları da işgal edildi. Macaristan'da yalnız *Temeşvar*, yokluk içinde müdafaasına devam ediyordu.

Osmanlı devletinin sulh yoklaması

Daha evvel Vezir-i âzam Sarı Süleyman Paşa zamanında onun tarafından 1688 kasım'ında *Budin*'in sukutundan sonra *Baden* margrafına yazılan mektupta sulh için murahhas tayini istenmiş ve hattâ Avusturya kumandanı Graffa'ya Tökeli'nin teslimi bile teklif edilmiş ise de buna ehemmiyet verilmemiş ve mektubu götüren murahhas orada alıkonulmuş idi. Avusturya ordularının *Belgrad*'a hücumları sırasında Osmanlı hükûmeti hem yeni hükümdarın cülûsunu bildirmeğe ve hem de sulh için *Viyana*'ya bir elçi göndermeğe karar vermişti; filhakika II. Sultan Süleyman *Avusturya* cephesindeki daimî gerilemelerden ve bilhassa o sıralarda *Belgrad* ve arkasından *Niş*'in sukutundan müteessir olarak bizzat ordunun başında bulunmak üzere sefere çıkmak istemişti. Bu arzusu hükûmet erkânı tarafından görüşülerek iptida imparator Leopold'e sulh teklif edilerek bir murahhas gönderilmesi ve şayet anlaşma olmazsa pâdişahın bizzat sefere gitmesinin muvafık olacağı takarrür etti ve Siyavüş Paşa'nın sadareti zamanında çavuşbaşı olan sabık Ruznâme-i evvel Zülfikar Efendi[1] Rumeli beylerbeğisi pâyesiyle elçi tayin olunarak Divan-ı hümâyun Baştercümanı İskerlet-zâde Aleksandr ile[2] birlikte gönderildi (12 ramazan 1099 / temmuz 1688) yine bu arada pâdişahın harp mahalline yakın bulunmak üzere *Edirne*'ye gitmesi münasip görüldü.

Osmanlı murahhas heyeti *Belgrad*'ın tesliminin ikinci günü (8 eylül 1688) *Belgrad*'a gelerek oradan hareket ile nâme teslimi ve protokol usulleri hakkında aradaki ihtilâf ve bir de müttefiklerin mukaddes ittifakı dolayısiyle aradaki fikir birliği için görüşmeler halledildikten sonra – ki üç ay sürmüştü – Osmanlı hey'eti 8 şubat 1689'da imparator tarafından kabul olundu.

Zülfikar Efendi, pâdişahın hem cülûs tebliği ve hem de sulh için gönderdiği nâmeyi imparatora takdim etmiş ve Avus-

[1] Bu, Zülfikar Efendi 1108 H. / 1696 M. de *Tameşvar* civarındaki muharebede yeniçeri ocağı kâtibi iken göğsünden vurularak şehit olmuştur. Elçilikten avdetten sonra kendisi Elçi Zülfikar Efendi diye anılmıştır.

[2] Bu isim Hammer'de Mavrokordato ve Silâhdar tarihinde ise İskerlet zâde Aleksandr diye geçmektedir.

turyalılardan dört, Lehlilerden iki ve Venedik'ten bir murahhasın iştirakiyle sulh için müteaddit görüşmeler olmuştur [1].

Osmanlı murahhasları, murahhas elçi göndermeyen Lehlilerin müzakerelerde bulunmamalarını teklif etmişlerse de kabul edilmemiş; fakat Lehliler görüşmede bulunmakla beraber söze iştirak ettirilmemişlerdir. Osmanlı heyeti elden çıkan yerlerin terkini kabul etmekle beraber *Erdel*'in serbestîsini istiyor ve Avusturyalılar da *Macaristan*'da henüz Osmanlıların ellerinde bulunan *Temeşvar*, *Arad*, *Yanova* ve *Göle* gibi kaleleri talep ediyorlardı. Venedik cumhuriyetinin dokuz maddeden ibaret teklifleri arasında elde ettikleri yerlerden başka *Ağrıboz* adasiyle *Dalmaçya* ve *Bosna* ve *Hersek*'te de bazı yerlerin verilmesi isteniliyordu; Lehliler henüz Osmanlıların elindeki *Kamaniçe* ile *Ukrayna* ve *Podolya*'yı istemekte idiler. Bu hususta bir anlaşmaya varılmak için on dört defa toplanıldı ise de hiç bir neticeye varılamadı; son görüşme 11 haziran 1689'da yapıldı.

Avusturyalılar, silsile halinde elde ettikleri başarılar sebebiyle – Fransa ile muharebeye girişmelerine rağmen – kolayca sulhe yanaşmadıkları gibi murahhaslara istiskal göstererek: — "Osmanlı askeri oklanmış şikârımızdır, ne sulha talip olduk ne de sizden adam istedik; bizzat hedefimiz *İstanbul*'dur; sefer iptidalarında elçimizi *Budin*'den salıverdiğiniz gibi biz de seni *Edirne*'den salıveririz" dediklerini murahhas Zülfikar Efendi beraberinde bulunan Cebeci zabiti Mustafa Ağa ile hükûmete bildirmiştir. Bunun üzerine daha aşağıda görüleceği üzere *Edirne*'ye gitmiş olan pâdişahın sefere çıkması kararlaştırılmıştır [2].

[1] *Zübdet-ül-vekayi* (Defterdar Mehmed Paşa tarihi), vrk. 229 b. ve *Hammer tarihi* (Fransızca tercümesi), c. 12, s. 533.

[2] Zülfikar Efendi'nin sefareti hakkında takdim ettiği mükâleme ceridesinin muhtasar sureti *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 652-668'de vardır. Asıl mükâleme takriri on cüz olarak mufassaldır. Fındıklılı Mehmed Halife aslını getirterek tarihi için ondan faydalanmıştır. Zülfikar Efendi dört sene sonra, yani 1103 senesi ramazanında (1669 mayıs) dönmüştür (*Zübdet-ül-vekayi*, vrk. 155 ve 229 b). Hammer, Zülfikar Efendi'nin mükâleme lâyihasındaki müzakere tarihlerinin yanlış olduğunu yazmaktadır.

Yeğen Osman Paşa'nın vaziyeti

Belgrad'tan *Niş*'e kaçarak harp meydanında iş göremeyen serdar Yeğen Osman Paşa bu defa da yüzünün karalığına bakmıyarak kabahati üzerinden atmak isteyip alıştığı kaide ile hükûmette ve belki saltanatta değişiklik yapmak kasdiyle "şer' ile davam var, *Âsitane*'ye giderim" diyerek cepheden çekilmek istediğinden kendisine yerinden ayrılmaması için bir hatt-ı hümâyunla hançer gönderilmişti. Yeğen Osman Paşa kendisine hançeri götüren Kapıcıbaşı İsmail Ağa'ya :

— "Ben ne yüz aklığı ettim ki hançere müstahak olayım; bunu sana kim verdiyse götür teslim eyle; şer' ile davam var, *Âsitane*'ye giderim; kâh üzerime nefîr-i âm ettiler, kâh serdarlığım âhara verdiler ve serdar olduğum halde asker, cephane ve mühimmat göndermediler, Yeğen Paşa hâindir, döğüşmez kaçar diye âlemi benden nefret ettirdiler" sözleriyle kapıcıbaşıyı geri döndürmek istediyse de ileri gelen adamları :

— "Pâdişahın ihsanı reddolunmaz; elbette kabul edin, sonra peşiman olursunuz" diye îkaz ettikleri için gönderilen hançeri beline taktı ve sonra kapıcıbaşıya :

— "Baka ağa pâdişahın emri üzere kudretim mertebe bu tarafları korurum ve yine kasım'dan sonra davamı görmeğe *Âsitane*'ye giderim; vezir-i âzama böylece söyle" diye cevap göndermiştir.

Nefîr-i âm yazılması

Nefîr, insan kitlesi, cemâat demek olup *Nefîr-i âm* ise, ihtiyaca mebni askerden başka halktan toplanılan eli silâh tutan kuvvet demektir. Üç cephede muharebenin devamı ve hususiyle *Macaristan* cephesindeki müşkül durum üzerine eldeki askerî kuvvetlerin yeter derecede olmamasına mebni verilen fetva üzerine 1099 H. / 1688 M. de Anadolu eyaletlerindeki her sancak ve kazanın kudretine göre din uğruna sefere gelmek üzere muharebeye yararların sevkleri için her tarafa fermanlar yollandı ve bu kuvvetlerinin Nevruzdan (22 mart) evvel *Edirne*'de bulunmaları ve gelmiyenlerin dinden çıkıp ailelerinin boş olacağı ve bundan başka en şedit cezayı görecekleri bildirildi[1].

[1] *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 378.

Kırım Hanı Selim Giray

Devletin karagün dostu

İçerden ve dışardan devletin düştüğü müşkül ve pek nâzik durumlarda canla, başla memlekete sadık olan Selim Giray gibi her hususta değerli ve vatanperver bir şahsiyetin Kırım Hanlığında bulunması Osmanlı devletinin düştüğü tehlikeli vaziyetten kurtulmasında âmil olmuştur. Selim Giray, devletin geçirmekte olduğu buhranı takdir ederek bazı aleyhdarlarının istiklâl sevdasındandır diye söyledikleri sözlerden müteessir olarak vezir-i âzama gönderdiği mektupta devlete sadakat ve bağlılığını arzettikten sonra :

— "Düşman ayakta olup bu kışta *Kırım*'da *Boğdan*, *Eflâk* ve *Erdel* ve bütün Rumeli hıristiyanları ısyan edip *Karadeniz* kenarlarına kadar bütün memlekete yayıldı; bundan dolayı islâmiyet gayretiyle *Kırım*'dan çıkıp *Bucak*'ta kışlamak için hareket etmek üzereyim; bu işe göz yumulursa memleket elden gider; bundan başka bizzat gelip pâdişah hazretlerini ziyaret etmek isterim" diye Kırım'dan çıkmasına ve *Edirne*'ye gelmesine müsaade istemiştir.

Kırım hanının bu müracaatı devlet erkânı arasında görüşülerek müzakerede bulunanlar vezir-i âzama :

— "Gelmesi Hızır yetişmiş gibidir; tecrübeli, iş görmüş, iş bilir gazi bir hükümdardır; davet buyurun gelsin, meclisinden safalanırız" demeleri üzerine müttefikan verilen karar, pâdişaha azlolunarak gelmesi için derhal kendisine nâme-i hümâyun gönderilerek *Edirne*'ye davet olundu (8 rebîulevvel 1100 / 31 aralık 1688). Bir ay sonra *Edirne*'ye gelen Selim Giray'a Sultan Selim camii yakınındaki Merzifonî Kara Mustafa Paşa Sarayı tahsis olundu.

Selim Giray huzuriyle muharebe vaziyetinin müzakeresi

8 ocak 1689 salı günü (17 rebîulâhır 1100) Kırım hanı vezirler, şehyulislâm, kazaskerler, nakîb-üleşraf, yeniçeri ağası, süvarilerin bölük ağaları, ocak ihtiyarları vezir-i âzam sarayına davet olunarak muharebe durumu hakkında görüşüldü; acıklı ve tehlikeli hali yakından görüp öğrenen Selim Giray, heyetin ricasiyle ilk söze başladı.

Ungurus (Macaristan) serdarı Yeğen Osman Paşa'ya karşı hükûmetin aczinden bahis ile bunun bir küçük yılan iken şımartılarak yedi başlı bir ejder olduğunu ve göz göre muharebesiz, *Belgrad*'ın düşmesine sebebiyet verdiğini, *Rumeli* ve *Anadolu*'daki akrabalarından ve taraftarlarından vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi tayin ettirerek her iki kıt'ada kuvvetli taraftarlar peyda ettiğini, bunların zulmünden dolayı halkın dağlara, sarp yerlere ve büyük şehirlere sığındıklarını söyledikten sonra :

— "Yeğen dediğiniz vakitte korkunuzdan akciğeriniz görünür; kaht-ı rical mi vardır? Kaldı, kaldı da devlet bu herife mi kaldı? Ulema ve meşayihten bazıları sen sâhib-i hurucsun diyorlarmış; çok yazık Âl-i Osman devletine ki bir hayırhah adamı kalmamış; eğer bunun tedariki görülmezse ne taraftarınız olur ve ne de işinize karışırım ve ne kılıç salıp işinizde bulunurum" diyerek ilk ve son kat'î mütaleasını beyan etti.

Kırım hanının açıkça söylediği sözler Yeğen Osman'dan korktukları için fikirlerini açıklayamayan hey'eti ferahlandırarak mütaleası müttefikan muvafık görüldü ve Yeğen Osman Paşa ile ona tâbi olanların katilleri hakkında fetva alındı. İptida maksadını anlamak üzere kendisine *Kamaniçe* kumandanlığı tevcih olunup kalkıp gitmesi için ferman gönderildiği gibi Rumeli eyaletine de nefîr-i âm hükümleri gönderildi ve Ungurus serdarlığı Halep eyaleti ile Selim Giray'ı ordugâhından alıp *Edirne*'ye getirmeğe mihmandar tayin edilmiş olan Arap Recep Paşa'ya verilip aynı zamanda Yeğen Osman Paşa'nın tenkiline memur edildi, ertesi günü pâdişah, Selim Giray'ı kabul ederek görüştü. Selim Giray bir aya yakın *Edirne*'de kaldıktan sonra da *Kili*'deki ordugâhına döndü (1689 şubat sonu).

Bu sırada Kırım hanının memleketinde bulunmamasını fırsat bilen Rusların 1100 recep / 1689 mayıs'ında taarruza geçtikleri haber alınması üzerine Selim Giray ordugâhından süratle yetişerek bunları mağlûp ettikten sonra tekrar *Kili*'ye geldi.

Yeğen Osman gailesinin def'i

Ocaktan gönderilen çavuş, Yeğen Osman Paşa'ya *Kamaniçe*'ye tayini emrini tebliğ edince hiddetlenerek; — "Şimdi seni katlederim lâkin elçisin ve hem ocak tarafından geldin; seni gönderenlerin maksa-

dını bilirim, beni *Kamaniçe*'ye gönderip bildikleri gibi katlederler; gözüm görürken ben kendimi diri diri vermem; işte meydan ellerinden geleni geri komasınlar" diye adamlariyle *Niş*'ten çıkıp *Vitoş* dağına gitti.

Geri dönen çavuş, vaziyeti ve Yeğen Osman Paşa ile dayısı Veli Paşa'nın ısyanlarını anlattı; bunun üzerine Kırım hanının huzûriyle ertesi günü mesele tekrar görüşüldü; giden çavuş çağrılıp keyfiyet soruldu : — "Sefere giderim diyor, kılıç ve kaftanla gönlü alınsın" der demez Selim Giray:

— "Çık bire boğazı ipli nikbeti o da sen de görür müsün söylediği sözü?" diyerek çavuşu kovdu ve mutlak nefîr-i âm sevkini söyleyip ayak bastı ve *Rumeli*'ye tekrar nefîr-i âm emirleri yollandı.

Yeni serdar Arap Recep Paşa, Yeğen Osman Paşa üzerine giderken *Filibe*'ye geldiği zaman Yeğen'in kız kardeşinin oğlunu yakalayıp öldürdü ve sonra da *Sofya* sahrasında vaziyet almış olan Yeğen Osman Paşa üzerine yürüdü; Yeğen Osman Paşa, *Sofya*'yı işgal etmek istediyse de muvaffak olamıyarak Recep Paşa'nın gelmekte olduğunu haber alınca etrafındakiler dağılıp kendisi ve levendlikten paşa olmuş taraftarları ve bin kadar adamiyle kalıp, *Şehirköy* ve *Niş*'ten *Kosova* ve *İpek* taraflarına kaçıp yanındaki kalan kuvvetleri de dağıla dağıla nihayet maiyeti ile *İpek* kasabasında yakalandı ve dayısı Veli Paşa ile Yadigâroğlu Mustafa Paşa, Uzun Mehmed Paşa, Nişancısı Mehmed ve reis-ül-küttabı Aklî Mehmed ve çavuşbaşı vekili Mahmud ve sairleriyle beraber başları kesilip düşman karşısındaki tehlikeli gailesi ortadan kalktı.

Pâdişahın sefere hareketi

Murahhaslıkla imparatora gönderilmiş olan Zülfikar Efendi'den gelen mektupta Avusturyalıların sulha yanaşmadıkları anlaşıldığından evvelce verilen karar üzerine bizzat pâdişahın sefere çıkması îcap ettiğinden 21 cemaziyelevvel 1100'de (1689 mart) tuğlar çıkarılıp bir ay sonra da pâdişahın otağı *Edirne* sahrasına kuruldu.

Pâdişahın sefere hareket etmek üzere bulunduğu sırada Macaristan cephesindeki durum şöyle idi :

Belgrad'ı alan düşman, Güneye doğru sarkarak *Niş*'e yakın yerlere kadar geldiği gibi bir kolu da birdenbire *Yenipazar* taraf-

larına baskın yaparak şehri yakıp kadın ve çocuklarını esir etmişler ve sonra *Bosnalı* ve *Arnavut* kuvvetleri taraflarından mağlûp edilerek *Belgrad*'a doğru kaçırılmışlardı. Yine bir kısım Avusturya askerleri de *Tuna* kenarındaki *Feth-ül-islâm* kalesini aldıktan sonra 1100 H. / 1688 M. kasım'ında *Vidin* üzerine gelmişlerse de buranın muhafızı Bayezid Bey ile Tökeli İmre taraflarından mağlûp edilmişlerdir. Daha sonra *Feth-ül-islâm* ile onun batısında ve *Tuna*'nın sol sahilindeki *İrşova* (Hisrova = Orşova) düşmandan geri alınarak Macaristan içerisinde düşmana mukavemet etmekte olan *Temeşvar* yolu açılmıştı; işte Macaristan cephesi bu durumda iken pâdişah sefere hareket ediyordu.

Serdarın ilk mağlûbiyeti

II. Süleyman 1100 senesi şabanının onsekizinci günü (7 haziran 1689) kapıkulu ocaklariyle *Edirne*'den hareket etti; *Sofya*'ya gelince kendisinin orada kalıp serdar Recep Paşa'nın *Belgrad*'ı kurtarmağa gitmesi kararlaştırıldı; Recep Paşa'nın maiyyetinde ellibin kadar kuvvet vardı; *Alacahisar* (Kruşevaç) sahrasına konulduktan sonra yaya asker ileri gitmek istemediğinden Recep Paşa yirmi bin kadar suvari kuvvetiyle yürüdüyse de yaya askeriyle topların gelmemesi tabiî olarak bu kuvvetlerin *Belgrad*'ı muhasara etme sine kâfi gelmiyecekti; bunun üzerine Recep Paşa geri dönerek *Alacahisar*'a geldi; bu sırada orduya iltihak eden yeni kuvvetlerle düşman üzerine gidilmeğe karar verildi ise de düşman daha evvel davranıp *Niş* ordugâhını basmak istemiş, fakat muvaffak olamıyarak çekilmişti. Bunun üzerine *Pasarofça*'ya doğru çekilen düşmanı takip etmek üzere ileri sevkedilen Ömer Paşa'nın ve arkasından Recep Paşa'nın mağlûp olmaları üzerine tekrar *Alacahisar*'a gelindi; toplar, çadırlar, mühimmat düşman eline düştü. Bu mağlûbiyet *Sofya*'da bulunan pâdişaha haber verildiği vakit yerinde oturamayıp ağlamağa başlamış ve yanında olan adamlarına :

— "Bir sadık kulum yok ki ortalığın ahvalini doğru söyleye" diye teessürünü beyan etmiştir (20 zilkade 1100 / 5 eylül 1689). Bu hal orduda bir disiplin ve kumanda heyetinde bir liyakat ve enerji bulunmadığını ve devam eden mütemadî mağlûbiyetlerin ordunun kuvve-i maneviyesini bozmuş olduğunu göstermekte idi.

Orduda ısyan

Bu mağlûbiyet üzerine ordudan kaçan kapıkulu askerleriyle nefîr-i âm askeri *Niş*'e gelip tekrar orduya dönmedikleri gibi serdarın emrine itaat etmiyerek düşmandan yüz çeviren kapıkulu ocakları cürümlerini bastırmak için bundan evvel alıştıkları gibi :

— "Pâdişah huzûrunda şer-i şerîf ile dâvamız vardır" diyerek *Sofya*'ya doğru hareket ile yine düşmana meydanı geniş bırakmışlardır; bunlar *Şehirköyü*'ne geldikleri zaman maaşlarının verilip muhalefet ettikleri takdirde katledilmeleri hakkında fetva alındığını duymaları üzerine korkarak geriye *Niş*'e dönmüşlerdir.

Niş'in düşmesi

Bütün ordu mühimmatını bırakarak *Niş*'in kuzeyindeki Dragmana'ya kaçan serdar Recep Paşa orada iki gün kaldı. Düşman ümit etmediği harp malzemesi ele geçirmiş olup aynı zamanda imdat da aldıktan sonra *Niş* üzerine yürüdü; düşmanı karşılayacak ne asker ve ne de silâh vardı; *Niş*'in müdafaasına karar verildi. Serdar Arap Recep Paşa'da iktidar namına bir şey olmadığı malûm olmakla beraber Kırım hanının arzusiyle belki bir iş görür diye o makama getirilmişti.

Niş'in müdafaasına karar verilince ilk iş olarak kadın, çocuk ve ihtiyarlar arabalarla kasabalardan çıkarılarak *Üsküp* ve *Sofya* taraflarına gönderildi; etrafa hendekler kazıldı; 24 eylül 1689'da düşman geldi; kuvve-i maneviye bozuk olduğundan daha ilk çarpışmada kaçmağa başladıklarından kurşuna tutulmalarına rağmen geri dönmeyip düşmanın metrisleri işgaline sebebiyet verdiler. Buradaki bütün top, harp levazımı, çadırlar düşmanın eline geçti; kaçanların bir kısmı yağmurdan taşan *Niş Suyu*'nda boğuldu ve bu suretle *Niş* de düşman eline düştüğünden Recep Paşa zorlukla *Samoko*'ya gelebildi (26 eylül 1689).

Pâdişahın dönüşü ve vezir-i âzamın serdarlığı

12 zilhicce / 27 eylül'de *Niş*'in sukutunun haber alınması üzerine Vezir-i âzam Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşa, Pâdişahla beraber *Filibe*'ye gidip bizzat serdarlığı almak istemiyerek yine Recep Paşa'yı veya diğer birisini serdarlıkla *Sofya*'da bırakmak istemişti; fakat gerek bizzat Sultan Süleyman ve gerek o sıradaki görüşmede Pâdişahın yanında bulunan Atpa-

zarî Şeyh Osman Fazlı Efendi ile Anadolu kazaskeri Hekim Yahya Efendi ve Pâdişahın üzerinde sözü nâfiz olan Dar-üs-saâde ağası Mustafa Ağa[1] bu mütaleayı muvafık bulmadılar ve vezir-i âzamın mühür elden gider korkusuyla ayrılmak istemediğini söylediler; bilhassa ilk ikisi, vezir-i âzama pek ağır ithamlarda bulundular.

Bu görüşmeden sonra Bekrî Mustafa Paşa'nın sancağı-şerîfle serdar-ı ekrem tayin kılınarak *Sofya*'da kalması ve pâdişahın da *Filibe*'de oturması kararlaştırıldı.

Pâdişah'ın Sofya'dan geri dönüşü esnasındaki acıklı durumu

Vezir-i âzamın serdarlıkla *Sofya*'da kalıp pâdişahın dönmesi sırasında halk ümitsiz bir halde sokaklara ve pâdişahın yolu üzerine dökülüp ağlaşmağa, çağrışmağa başladılar; bu acıklı hali bizzat görmüş olan Silâhdar şöyle diyor :

"...Namazgâh mahallinde, mevcut ikibin neferiyle yeniçeri ağası, daha ötede sipah silâhdar ağaları selâmladığı vakıt keçelerin (başlıkların) ellerine alıp hal diliyle 'Bizi garip kodun pâdişahım' deyu bir mertebe zârlıklar ettiler ki vasfolunmaz ve alelhusus şehir halkı büyük, küçük, erkek, kadın ve çocuk yalın ayak, başı kabak sokaklara dökülüp 'Bizi nereye koyup gidersin pâdişahım, düşmana esir etmeğe mi?' deyu feryat edip saçların sakalların yolarak kaldılar ve reâyâ ise 'Üzerimize havale olunan onbeş teklifi (örfî vergileri) bin türlü mihnet ile eda ve tek pâdişahımız iş görüp düşmandan intikam ala deyu her cefaya sabr ve tahammül ve zulmü kendimize rahmet bilip fermana itaat eden bir alay zuafâyı dörtyüz yıldan beri kulluk eden fıkarayı *Nemçe* keferesine verdin' deyu ağlaştıkları aynelyakîn müşahede olundu".

Sultan Süleyman *Filibe*'de kalmayarak *Edirne*'ye hareket etti; serdar-ı ekrem, muvaffakıyetsizliğinden dolayı Arap Recep Paşa'yı îdam ettirerek onun yerine Mora muhafızı Halil Paşa'yı Avusturya cephesine tayin eyledi.

[1] Dâr-üs-saâde ağalarının seferlerde pâdişahlarla beraber bulunmaları âdet değilken, fikir ve mütaleasından istifade edilir diye Mustafa Ağa beraber getirilmişti. Pâdişah bunun tesiri altında idi.

Sırp tebaanın düşmana yardımları

Osmanlıların *Macaristan*'ı bırakıp *Tuna* ve *Sava*'nın beri tarafına geçmeleri ve oralarda da tutunamıyarak daha güneye doğru çekilmeleri Sırpların düşmana yardım edip müdafaada kalan Osmanlılara müşkülât çıkarmalarına ve çete teşkilâtı yaparak bir kısım yerleri ellerine geçirmelerine sebep oldu; *Niş*'in ve *Şehirköy* taraflarının elden çıkması üzerine Sırplar tarafından yardım gören Avusturya Generali Piccolomini *Üsküp*'e kadar inmiş ve imparatorun, kendisine *Komanova* prensliği tacını göndermiş olduğu Sırp serkerdesi Karpoz'da *Komanova*, *Kaçanik* ve *Eğridere*'de iyice yerleşmişti. Bu Sırp çeteleri, Avusturya kuvvetlerinin *Balkan yarımadası*'na sarkmalarından îtibaren harbin sonuna kadar askere baskın yapmak, hazineyi ve mekkâre kollarını vurmakta devam etmişlerdir.

Pâdişahın huzurunda vezir-i âzamın azli hakkında bir görüşme

İkinci Süleyman *Sofya*'dan hareket edip *Tatarpazarı*'na geldiği sırada Dar-üs-saâde ağasının teşvikiyle Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, Şeyhulislâm Debbağ-zâde Mehmed Efendi'ye gelip ona:

— "Allahtan korkmaz, ne zamana kadar bu Bekrî zâlimin (vezir-i âzam'ın) kılıcını salıp sadaretini istersiniz? Yarın kıyamette Allaha ne yüzle cevap verirsiniz; bunun azliyle bir ehlinin tayini lâzımdır; bu rüsvaylık ile dönmek hep o Bekrî zalimin su-i tedbiri iledir; bütün ahvalini duydunuz; hemen şimdi huzur-ı hümâyuna gidip bir ehlinin getirilmesini arzeyle diyerek Şeyhülislâmla pâdişah hocası Abdülvehhab Efendi'yi pâdişahın yanına gönderdiler.

Pâdişah bunları kabul ederek görüştü; Şeyhülislâm :

— "Devletin hayırhâh bendeleriyiz; cümle ulemâ elinizi öperler, vezir-i âzamın hıyaneti meydana çıktığından azlini rica ederler" deyince Sultan Süleyman, şeyhülislâmın bu sözlerine hayret ederek :

— "Ya efendi, *İstanbul*'da *Bağdad Köşkü*'nde hepiniz huzuruma gelip İsmail Paşa'nın sû-i halini söyleyip ve bunun salâbet ve diyanet ve akıl ve firasetini arzedip her ahvaline kefil olmuştunuzdu; evvelki sözünüz şimdiye uymadı; bundan maksadınız nedir?" diye hitap edince Debbağzâde :

— "Hata etmişiz, me'mulümüz gibi çıkmayıp hilâfı zuhur etti; azli ihmal olunur ise devletin berbâdına ve memaliki islâmiyenin düşman eline girmesine sebep olur; behemehal azli lâzımdır" sözleriyle ısrar edip kendisine pâdişah hocası da yardım edince Sultan Süleyman :

— "Dün serdar ettik, bugün azlolunmaz, dört taraftan düşman ağız açıp ayakta iken azli askerin dağılmasına sebep olur; istediğinize müsaade ederim; lâkin *Edirne*'ye varıp, kasım geçsin düşman ayağı kesilsin, müşavere olunup münasip birisine sadaret verilir" diye cevap verdi.

Vezir-i âzamın kethüdası iken sadaret kaymakamı tayin olunan Mehmed Paşa, şeyhulislâmın usûl hilâfına kendisinden müsaade almadan pâdişahla buluşmasını muvafık bulmadığından şikâyet etti ise de, "Lüzûmu halinde vakitli vakitsiz buluşulagelmiştir" cevabı verilerek görüşülen mesele harice sızdırılmadı.

Fazıl Mustafa Paşa'nın sadareti zamanı

Cephe vaziyeti

Vezir-i âzam gerek iki defaki yeniçeri ağalığında ve gerek Macaristan serdarlığı ve daha sonraki vezir-i âzamlığı zamanında hiç bir başarı elde edememişti; vaktini eğlence ve sefahate vermiş olan Tekirdağlı Mustafa Paşa, *Vidin* taraflarında bulunmakta olan Tökeli İmre'yi öldürerek Avusturya ile anlaşmak sevdasına düşerek onu hudut ahvaline dair görüşmek üzere *Sofya*'ya davet etmiş ve o da gelmiş ise de Tökeli uyanık bulunup tuzağa düşmemiş ve vezir-i âzam da katli bir fitne çıkmasına sebep olur diye cesaret edemiyerek geri göndermişti (1101 muharrem / 1689 ekim). Filhakika vezir-i âzam, sulh akdi için *Viyana*'ya gitmiş olan Osmanlı murahhası Zülfikar Efendi'ye 1689 sonlarında yeni sulh şartlarını havi talimat göndermiş, fakat bir az müddet sonra kendisinin azli ve yeni Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa'nın hazırlığa başlaması üzerine bir neticeye varılamamıştı.

Bu sıralarda yirmi bin kişilik bir Avusturya kuvveti *Vidin*'e gelerek mukabelesine çıkan kuvvetleri mağlûp ettikten sonra üçüncü günü kaleyi alarak bir çok esir ve ganimet malı elde etti.

Bekrî Mustafa Paşa'nın azli

12 muharrem 1101 / 25 ekim 1689 salı günü pâdişah mühr-i hümâyunun, *Sakız* muhafızı bulunan Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'ya verilmesini ve sadaret kaymakamlığına da Boğaz muhafızı Vezir Türk Ali Paşa'nın getirilmesini muvafık görüp her ikisi de gizlice davet olundular. Ordunun henüz dönmemesine mebni yeni serdar Halil Paşa gelinceye kadar *Ongürüs* yani Macaristan serdarlığı vezirlikle yeniçeri ağası Koca Mahmud Ağa'ya verilip azledilen Bekrî Mustafa Paşa'nın tekaütlükle *Malkara*'da oturması emrolunmuştur.

Yeni vezir-i âzamın ilk icraatı

Fazıl Mustafa Paşa 25 muharrem 1101 / 7 kasım 1689'da *Edirne*'ye gelip mühr-i hümâyunu aldı ve ilk iş olarak bir beyannâme ile askeri vazifeye davet etti, halka ağır bir yük ve aynı zamanda zulüm olan avarız, nezil, sürsat ve iştirayı ve imdadiye ismiyle hane başına olan angarya vergileri ve bundan başka 1099 H./1688 M. senesinde fazla varidat getirmek üzere ihdas olunan içki resimlerini kaldırıp[1] bunlara mukabil bazı zarurî vergiler koydu.

Harpler dolayısiyle gayr-i müslimlerin Avusturya ve Venediklilerin teşvikleriyle ayaklanmalarını nazar-ı dikkate alan vezir-i âzam konmuş olan gayri âdilâne kanunları tadil ederek tebeanın memnuniyetini ele aldı ve filhakika bu icraat istenilen tesiri gösterdi.

Fazıl Mustafa Paşa devlet ricali ve ocak ağalariyle yaptığı görüşmelerde bizzat sefere gitmeği muvafık görerek keyfiyeti pâdişaha arz eyleyip serdarı ekrem tayin edildi, Kırım hanı ile eyâlet valilerini sefere davet ederek Sofya'da toplanılmasını yazdı.

Vezir-i âzam babasının siyasetini takip ederek kendisi cephede iken pâdişah üzerine tesir yaparak icraatına engel olacaklardan kurtulmak istedi ve iptida Sultan Süleyman üzerinde müessir olarak vezir-i âzamları bir sözüyle azlettiren Dar-üs-saâde

[1] Bu verginin Rumelinde tatbikinde hıristiyanların bağlarına fazla resimler konup hoşnutsuzluğu ve bu taraflarda vukua gelen muharebelerde bunların bir kısmının muharip devletlerle birleşmelerine sebep olduğu için konmuş olan verginin faydasından vazgeçdik bilâkis zararı görülmüştü (*Zübdet-ül-vekayi*, vrk. 152).

ağası Mustafa Ağa'yı azlettirmeğe muvaffak oldu[1] ve yerine gelen ağaya pâdişah, memur olduğun hizmetten başka dışardaki vükelâm işine karışma diyerek selefinin azlinin sebebini anlatmış oldu.

Kanije'nin düşmesi

Bu esnada dört seneden beri düşman içinde kalarak harikulâde kahramanlıkla müdafaa edilmekte olan *Kanije* kalesinin zahiresi tükenip kedi, sıçan, köpek gibi hayvanlar da yendikten ve bir haylı da telefat verildikten sonra imdat gelmesinden tamamen ümit kesilerek içindeki bine yakın kadın, erkek ve çocuklara taarruz olunmamak ve verilecek arabalarla nakledilmek şartiyle *Kanije* teslim oldu; bu kalenin son kahraman kumandanı Fındık Mustafa Paşa'dır (1101 recep / 1690 nisan).

Yine bu sırada *Sofya*'ya gelmiş olan Kırım Hanı Selim Giray'ın arzusu hilâfına bazı *Erdel* halkının müracaatı üzerine Tökeli İmre Erdel kıralı tayin olunarak kendisini makamına oturtmak üzere bir miktar kuvvetle Çerkes Ahmed Paşa serdar tayin edildi; filhakika görünüşe göre lüzumsuz ve manasız gibi sayılan bu hareketin daha aşağıda gösterileceği üzere faydası görüldü.

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekremin hareketi ve muvaffakıyetleri

Fazıl Mustafa Paşa 1101 şevvalinin altıncı (M. 13 temmuz 1690) perşenbe günü sancağ-ı şerîfi alıp Avusturya cephesine hareket etti ve ilk muvaffakıyeti olarak iki gün muharebeden sonra Avusturyalıların *Dragman*'da bulunan kumandanı Şenkendorf mağlûp edilerek *Şehirköy*'ü ve arkasından *Musapaşa palangaları*'nı aldıktan sonra *Niş* üzerine

[1] II. Süleyman'ın validesinin vefatından sonra (1101 rebîulevvel / 1689 aralık) harem-i hümâyun cariyelerinin zapt u raptına kethüda kadın tayin edilmiş ve bazı yakınlarının telkini ile bu başkethüdaya hazineden bir miktar has tayinini pâdişah vezir-i âzama emreylemiştir. Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa, emsali mesbuk olmayan bu emri yapmamış, fakat Sultan Süleyman Dar-üs-saâde ağasının tesiriyle tayininde ısrar eylediğinden zarurî olarak kethüdaya bir miktar has tayin kılınmıştı. Fakat Fazıl Mustafa Paşa buna mum yapıştırarak işlerine engel olan kızlar ağası ile pâdişah hocası Arapzâde Abdülvehhab Efendi'yi ilk fırsatta pâdişahın yanından uzaklaştırmıştır (*Zübdet-ül-vekayi*, vrk. 188 b).

yürüdü ve *Niş*'in teslimi için kale kumandanına mektup gönderdi; fakat red cevabı aldığından muhasara etti. Bu sırada Kırım Hanı Selim Giray yılancık denilen hastalıktan dolayı rahatsız olduğundan mühim bir Tatar kuvvetiyle büyük oğlu Kalgay Devlet Giray orduya geldi; o sırada *Morava nehri* kenarında bulunan Avusturya ordusu *Niş*'i muhasara etmekte olan Osmanlı kuvvetleri üzerine gelmek üzere iken Kırım kuvvetlerinin gelerek taarruza geçmek üzere olduklarını haber alınca *Alacahisar* (Kruşevaç)'ı boşaltarak *Semendire* ve *Belgrad*'a doğru çekildikleri haber alınarak takiplerine Kemankeş Ahmed Paşa kumandasiyle kuvvet gönderildi. Avusturya kuvvetleri *Semendire*, *Belgrad* ve *Sirem* taraflarına doğru kaçtıkları için Ahmed Paşa, *Pasarofça*, *Güvercinlik* (Kolombaç) ve diğer bazı palangaları eled etti.

Bu esnada pek isabetli olarak mühim düşman kuvvetlerini o tarafa çekmek için *Erdel*'e sevkedilip o mıntakaya giren Çerkes Ahmed Paşa ile Tökeli kuvvetlerine karşı vezir-i âzam cephesinden alınarak Erdel'i müdafaaya gönderilen Avusturya Başkumandanı Heister[1], Tökeli tarafından *Tserneşt* yakınında mağlûp ve esir edildiğini haber almış olan[2] *Niş* muhafızı Vete-

[1] Bu isim *Silâhdar Tarihi*'nde (هيزر) Hizer imlâsiyle yazılmaktadır (c. 2, s. 488 ve 519).

[2] Silistre valisi Çerkes Ahmed Paşa seraskerliği ile sevkedilen on beş bin Osmanlı kuvvetine Tökeli İmre ve yirmi bin akıncı ile Kırım Hanz-âdesi iltihak etmişlerdi. *Eflâk*'a geçildikten sonra Eflâk voyvodası da üçbin kişilik kuvvetle bunları karşılayarak beraberce *Erdel*'e girip *Rokal Boğazı*'nı tutmuş olan düşman kuvvetlerini, bir kısım askerle dağları aşarak gerisinden vurmuşlardır. Bundan sonra boğazın *Erdel* sahrasına çıkılacak yerinde ve boğazın sonundaki düşman tard edildikten sonra ovaya çıkılmıştır. Düşman kumandanı meşhur Heister olup yanında Avusturyalıların Erdel beyi yapmış oldukları Teleki de vardı. Osmanlı kuvvetleri ânî ve şiddetli hücumla top kullanmasına meydan vermeden kılıç ile ileri atılarak az bir zamanda düşmanı mağlûp etmişlerdir. Bu harpte Teleki ve diğer iki general bir haylı Erdel beyi ve asılzâdeleri (yani ban, boyar ve nemişleri) maktûl ve başkumandan Heister, sekiz generali ile esir edilmişlerdir. Serdar Ahmed Paşa harp esnasında hasta olup hastalığına bakmıyarak bizzat düşman üzerine atılarak şehit olmuştur. Başkumandan Heister'i Deli İbrahim adında bir serhadli asker keserken kendisini bildirdiğinden bu suretle ölümden kurtulmuştur. Şehid Ahmed Paşa'nın yerine son *Kanije* muhafızı olup orduda bulunan Fındık Mustafa Paşa serasker intihap edilmiştir; bundan sonra vaziyet görüşülüp *Erdel*'in bir çok kaleleri Avusturyalıların ellerinde olduğu gibi bu sırada Kont Karafa kumandasında Avusturya

rani[1] ile *Baden* Margrafı *Niş*'in mutlak surette düşeceğini anladıklarından dolayı yirmi üç gün muhasaradan sonra kaleyi teslim etmişlerdir (5 zilhicce 1101 / 9 eylül 1690).

Belgrad üzerine hareket

Niş kalesi tamir edilip içine kuvvet ve harp levazımı konduktan sonra vezir-i âzam ordu erkâniyle ocak ağalarını davet ederek:

— "İnşaallah benim maksadım *Belgrad* fethidir, ne dersiniz?" diye fikirlerini sordu. Ocak ağaları askerin Niş muhasarasında hırpalandığından dolayı faaliyetleri azaldığını, asker, cephâne ve mühimmata ihtiyaç olduğunu, Tuna yolları ele geçtikten sonra *Belgrad* üzerine gidilmesini ve muhasara uzayıp kale alınamıyacak olursa fena bir durum hasıl olacağını ve bu yıl bu kadarla iktifa edilerek gelecek sene yeni kuvvet ile hareket edilmesini tavsiye ettilerse de vezir-i âzam :

— "Allahın inayetiyle fırsat ve nusret bizimdir; ben giderim, isteyen gelsin, gelmeyene cebretmem" diye Yavuz'un *Çaldıran* seferinde yaptığı gibi kesin olarak mukabele edince oradakilerin hiç birisi muhalefet edemeyip :

— "Siz bilirsiniz; emrinize imtisalen gideriz ve canla başla çalışırız" diye cevap verdiklerinden harekete karar verilip Fatiha okundu. Fazıl Mustafa Paşa, Osmanlı kuvvetleriyle Tökeli İmre'nin *Erdel*'deki muvaffakıyetlerini ve düşman başkumandanının esir edildiğini o sırada haber aldığı gibi Fransa ile imparator arasındaki muharebeden dolayı harbe müncer olan durumdan da istifade ile bu mühim fırsatı kaçırmamak istiyordu.

---

kuvvetlerinin geldiği haber alındığından Tökeli İmre de Erdel'de kalamıyarak geri dönüldü (1101 zilkade sonu / 1690 eylül). Belgrad'ın zaptından sonra Heister ile on sekiz kumandan Tökeli İmre'ye hediye olunarak *Temeşvar* yakasında zaptedilen *Yeni Palanga* kendisine mesken olarak verilmiştir. Esir düşen Avusturya generali 1692 senesine kadar Tökeli İmre'nin esiri olarak kalmış ve sonra Tökeli'nin imparatorun elinde esir bulunan ailesiyle mübadele edilmiştir (*Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 518).

[1] Bu isim *Silâhdar*'da Fetrani diye geçiyor (c. 2, s. 518).

Semendire'nin zaptı

Belgrad üzerine yürünürken *Semendire*'nin düşman elinde bırakılarak geçilmesi doğru olmadığından evvelâ burasının alınmasına karar verildi; *Belgrad*'dan *Tuna* vasıtasiyle *Semendire*'ye yapılmak istenen yardım muvaffak olamadığından evvelâ *Sukulesi* yakınındaki bir delikten giren bir bölük başı ile arkadaşları ve daha sonra asker tarafından dışkale alınıp onu müteakip muharebe ile içkale işgal olunarak yedi yüz esir alındı (24 zilhicce 1101 / 28 eylül 1690). Burası da tahkim edilip içine kuvvet konduktan sonra *Semendire* ile *Belgrad* arasındaki *Hisarcık* mevkii alınıp 2 ekim'de *Belgrad* önüne gelindi, düşman, Osmanlı ordusunu görünce varoşu[1] yakarak iç kaleye çekilip müdafaaya başladı.

Belgrad'ın zaptı

Vezir-i âzam *Belgrad* önüne geldiği gün kaleyi kuşatarak dövmeğe başladı; muhasaranın sekizinci günü (5 muharrem 1102 / 9 kasım 1690) *Belgrad*'ın *Sava* nehri tarafında bulunan iç kalesindeki barut mahzenine isabet eden bir kumbara oradaki dört bin kişiyi öldürdüğü sırada vezir-i âzamın bulunduğu taraftan açılan asıl kale gedikleri görülünce bizzat kendisinin "Yürüyün ümmet-i Muhammed" diye bağırması üzerine kaleye karşı yapılan şiddetli hücum diğer muhasara kollarına da sirayet ettiğinden bu suretle az zamanda *Belgrad* düşmüştür. Bu muvaffakıyetten düşman o kadar şaşırmıştı ki Tuna kenarında karşı sahille muvasalayı temin eden on iki gemi içindeki Avusturya kuvvetleri kaçamıyarak esir edilmişlerdir. Rivayete göre kalede on altı bin muhafız vardı. Belgrad'ın zaptı üzerine büyük, küçük üçyüz top ele geçmiştir. Yürüyüş esnasında alnından kurşunla vurulup şehit düşen Rumeli beylerbeğisi Arnavud Mustafa Paşa'nın cesedi vezir-i âzamın otağı önüne getirilip bizzat vezir-i âzamın imametiyle cenaze namazı kılındıktan sonra yine bizzat Fazıl Mustafa Paşa tarafından kanlı elbisesiyle defnedilmiştir.

[1] *Varoş*, kale dışında bulunup hendek ve şaranpol (Kazık kakılarak yapılan sed) ile muhafaza edilen şehre denildiği gibi kalesi olmayıp etrafı hendekli olan şehre de varoş denilirdi. Umumî tabirle şehir ve kasabanın kale dışındaki binaları ve mahalleleri.

Bu sıradaki diğer harekât

Belgrad muhasarası esnasında akına sevkedilen Tatar kuvvetleri karşı tarafa *Sirem* sahrasına geçip *Varadin* taraflarına kadar giderek iki binden fazla düşman askerini katlettikleri gibi kalenin zaptından sonra Kalgay Devlet Giray umum Tatar askeriyle *Sava nehri*'ni geçip *Esek* taraflarına kadar olan yerleri vurup nehirde de bazı gemiler elde etmişlerdir.

Belgrad'ın zaptından sonra hastalığı geçen Selim Giray Han evvelâ *Edirne*'ye gelip sonra da orduya iltihak etmiştir; bu sırada *Sava nehri* kenarındaki *Böğürdelen* (Sabaç) kalesi de elde edilmiştir; daha sonra Bosna beylerbeğisi Topal Hüseyin Paşa kapısı halkı ve eyaleti kuvvetleriyle *Esek* kalesini muhasara edip döğdü ise de yağan yağmurlardan metrisler su ile dolup yaya askeri hareketten kaldığından alınamadı.

Vezir-i âzamın bu seferi esnasında daha evvel düşmanın eline geçmiş olan Tuna kenarındaki *Vidin* kalesiyle *Feth-ül-islâm*, *Hırsova* ve ikisi arasındaki *Şansi adası* – ki ıssız bir ada iken düşman tahkim etmişti – elde edilerek Tuna'nın Güney kıyısındaki yerler tamamen alındı.

Hıristiyan tebeaya karşı gösterilen şefkat

Düşman tarafından işgal edilen Türk topraklarındaki Hıristiyan halkın bir kısmı onlarla iş birliği yapmıştı; bundan dolayı Avusturyalılar çekilirken *Niş* ile *Belgrad* arasındaki on bin kadar Sırp tebeayı beraberlerinde götürmüşlerdi; *Belgrad*'ın zaptından sonra vezir-i âzam kimin elinde reayadan esir varsa onları toplatıp zahirelerini hükûmetten temin ettiği gibi düşman tarafından dönüp gelenleri de afvedip incittirmeden yerlerine gönderip ziraate kudreti olmayanlara da yine hükûmetten tohumluk buğday ile çift hayvanı verdirmek suretiyle bunlara himaye ve şefkat elini uzatmak suretiyle o tarafları harabîden kurtarmıştı.

Pâdişahın İstanbul'a nakletmesi

Fazıl Mustafa Paşa *Niş*'den sonra sekiz günde *Belgrad*'ın alındığını *Edirne*'de bulunan pâdişaha tebşir ettikten sonra hükümdarın, *Edirne*'de bulunmasının reayaya yapılan angarya cihetiyle zulmü mucip olduğunu ve bundan dolayı pâdişahın *İstanbul*'a

naklinin muvafık olacağını ordu erkâniyle görüşüp karar altına aldıktan sonra bu kararlarını tavsiye yollu sadaret kaymakamı Türk Ali Paşa'ya bildirilmişti.

Kendisine arzedilen bu teklife II. Süleyman, evvelâ muvafakat ettikten sonra içeri harem dairesine gidince kadınlarla kara hadımların :

— "Karındaşın Sultan Mehmed'i böyle *İstanbul*'a götürüp tahtından indirdiler, bunların fikri seni de böyle etmektir" sözleriyle kendisini korkuttuklarından ertesi günü sadaret kaymakamına :

— "Artık ben *İstanbul*'a gitmem, vezir-i âzam doğru buraya gelsin, burası da tahtımızdır; bunda yazlayıp kışlarız" haberini gönderince kaymakam paşa erkân ve ulemâyı davet ederek bu hususu kendileriyle görüşmüş, onlar :

— "Bu, münafık sözüdür; herkes pâdişahtan hoşnuttur; hâşâ ki suikasd oluna, burada oturmak zararlı olduğundan gidilmek münasip görülüyor; pâdişaha selâmımızla bunu arzeyle" diyerek Ali Paşa'yı pâdişaha yolladılar. Sadaret kaymakamı bu kararı arzeyledikten sonra :

— "*İstanbul*'a gidilmesini yalnız vezir-i âzam kulları murad etmedi, vükelânın reyiyle olmuştur; niçin şüphelenirsiz; reâya imdat etmeden iştira, nezl ve sürsat vermekten fakir oldu ve ellerinde bir şey kalmadı, sıyaneti üzerine vaciptir, yarın kıyamet gününde siz de ve biz de mes'ul oluruz ve ecdad-ı izamınız Acem ve Ongürüs seferlerine seferleyip reayaya zulüm olmasın deyu *İstanbul*'da kışlaya gelmişlerdir" sözleriyle muvafakatini aldı ve pâdişah 14 safer 1102 / 17 kasım 1690'da *Edirne*'den *İstanbul*'a hareket etti.

Vezir-i âzamın dönüşü

Fazıl Mustafa Paşa, *Belgrad* kalesini iyice tamir edip içine yeter derecede asker, mühimmat ve zahire koydu. Kendisinden evvel Selim Giray'ı *İstanbul*'a yolladıktan sonra 15 kasım'da *Belgrad*'dan hareket etti ve kırk gün sonra *Davudpaşa* sahrasına gelerek hastalığı

sebebiyle oraya araba ile gelmiş olan pâdişah tarafından karşılanarak kabul edildi[1]. II. Süleyman vezir-i âzamı oturtup :

— "Hoş geldin, yol zahmetleri, berhudar ol, yüzün ak, kılıcın berrak, ekmeğim sana helâl olsun, arzum üzere hizmet eyledin, seleflerinden birine böyle bir ulu gaza müyesser olmadı" diyerek köşke karşı at çekip saf bağlayan ordu erkânının önünde arkasından çıkardığı gülgülî çuhaya kaplı samur erkân kürkünü vezir-i âzama giydirdiği gibi belinden çıkardığı hançeri beline ve başından çıkardığı bir kıt'a murassa pençe sorgucu da başına taktı ve sonra elini kaldırıp ağlayarak :

— "Ben mükâfat etmeğe kadir değilim; Allah iki cihanda yüzün ak etsin" diye dua etti ve tekrar üst üste iki hil'at giydirerek sarayına döndü ve onu müteakip vezir-i âzam da alayla *İstanbul*'a girerek protokol îcabı doğru saraya gidip Sancağ-ı şerîfi bizzat pâdişahın eline teslim eyledi.

Erdel harekâtı

Vezir-i âzam *Belgrad*'dan *İstanbul*'a dönerken kasım ayında Salahor Süleyman Paşa'yı *Erdel*'in zaptı ile Tökeli İmre'yi kıral olarak makamına oturtmağa memur etmiş ve yanına Kalgay Sultan ile Tatar askeri ve sair serden geçti kuvvetleri verilmişti. Süleyman Paşa aynı zamanda Türk kuvvetleri tarafından müdafaa edilmekte olan *Temeşvar*, *Göle*, *Yanova* ve *Varat* kalelerine asker ve zahire koymağa da memurdu.

Pançova sahiline geçen Süleyman Paşa, iki günde *Temeşvar*'a varıp oranın beylerbeğisi Büyük Cafer Paşa ile görüşüp *Varat* tarafından *Erdel*'e girilmesini muvafık buldular. Süleyman Paşa, filhakika yol üzerinde bulunan *Lipve* kalesini düşmandan aldıktan sonra *Erdel*'e girilmiş ise de buradaki kalelerin hemen hepsi Avusturyalıların eline geçmiş ve bu sırada meydana çıkan II. Apafi *Erdel*'deki Tököli İmre taraftarlarını bertaraf etmiş olduğundan *Erdel* harekâtı muvaffakıyetli bir netice vermedi;

[1] Pâdişahlar bizzat sefere gitmedikleri zamanlarda vezir-i âzamı serdar-ı ekrem tayin edip gönderirlerken sancağ-ı şerîfi ve ocakları selâmetlemek üzere *Davutpaşa*'ya kadar gider ve avdette de yine oraya kadar gelip sancağ-ı şerîfi ve ocakları karşılardı.

bu sırada vefat eden Salahor Süleyman Paşa'nın yerine Erdel seraskeri tayin edilen Temeşvar beylerbeğisi Büyük Cafer Paşa kış mevsiminin gelmesi sebebiyle bu havalide bulunan Avusturya kumandanlarından Veterani ile Karafa'ya taarruz edemiyerek *Kolosvar*, *Sebin* ve *Norde* havalisini vurduktan sonra döndü (1102 rebîulâhır / 1691 ocak).

Pâdişahın Edirne'ye ve vezir-i âzamın sefere hareketleri

Fazıl Mustafa Paşa yeniçeri ocağında tensîkat yaptı; ordu noksanları tamamlandı. Devlet erkânı ve ulema ile görüşerek bu sene sefere bir serdar gönderilerek kendisinin üç cepheye yardım etmek üzere merkezde kalmasını teklif ettiyse de ekseriyet, imparatorun hummalı faaliyetini ve hazırlığını ileri sürerek bunun serdarla def'i mümkün olamıyacağını beyan ile ya bizzat pâdişahın veyahut vezir-i âzamın gitmesi lüzûmunu beyan ettiler; bu esnada pâdişah hasta idi; vezir-i âzam bizzat hareketi kabul etti ve 14 şaban 1102 / 13 mayıs 1691'de saraya gidip kanun üzere pâdişahın elinden sancağ-ı şerîfi aldıktan sonra *Davutpaşa sahrası*'na çıktı; bu sırada *İstanbul*'da bulunan IV. Mehmed taraftarlariyle tensîkat dışı kalmış olanlar ve diğer gayr-i memnunların vezir-i âzamın *İstanbul*'da bulunmamasından istifade ile saltanat tebeddülü yapacakları haber alındığından devlet erkânı fevkalâde telâşa düştüğünden istiskadan ağır hasta olmasına rağmen pâdişahın *Edirne*'ye götürülmesine ve ölüm vâki olursa orada yeni hükümdarın iclâsına karar verildi. Vezir-i âzam: — "Pâdişahı bir dahi *İstanbul*'dan çıkarmamak şartiyle getirdik" diye îtiraz ettiyse de ihtilâl tehlikesinin gelip çattığını ve mutlak surette tedbir alınmasında ısrar eylemeleri üzerine Fazıl Mustafa Paşa bu kararı pâdişaha arzetti ve gidilmesinde ısrar eyledi; bunun üzerine pâdişah:

— "Behey paşa, gör bak ne haldeyim; diye şişmiş olan vücudunu gösterdi ve bu hal ile nasıl giderim vükelâ halimi bilmezler. Dün gel bugün git, gidecektik neye geldik?" dedi ise de vezir-i âzam, pâdişahın nazik durumunu da anlatarak muvafakatini aldı ve hemen evvelâ büyük biraderi IV. Mehmed ile küçük kardeşi Şehzâde Ahmed ve Mehmed'in oğulları Mustafa ile Ahmed daha evvelden *Edirne*'ye gönderilip *Davutpaşa*'ya getirilmiş olan pâdişah da arkalarından gitti.

Filhakika vezir-i âzamın hareketinden evvel Rumeli kazaskerliğinden mâzul olan mahlûʿ hükümdar IV. Mehmed'in imamı İbrahim Efendi bir kısım taraftarlariyle beraber :

— "Pâdişah ölüp cülûs olursa, vezir-i âzam IV. Mehmed'i sevmediği için Şehzâde Ahmed'i hükümdar yaptırır, o da Süleyman'ın eşidir. Vefatından evvel bir gece ulema ile *Davutpaşa*'ya giderek IV. Mehmed'i hükümdar yapalım diye karar verip bunu temin için müderris Türk Hasan Efendi'yi Silâhdar Ağaya gönderip :

— "Bu gece ulemâ cemʿ olup erken buraya (Davutpaşa'ya) geleceklerdir. Sultan Mehmed'i çıkarıp hazır edesiniz" diye söyletmiş. Silâhdar zâhirde muvafakat edip meseleyi sadr-ı âzama haber verdiğinden hemen o gece bu cemiyetin ileri gelenleri yakalanıp kalebend olmak üzere *Kıbrıs*'a yollandılar.

II. Ahmed'in hükümdarlığı

Pâdişahın *Davutpaşa*'da hastalığının arttığı Dar-üs-saâde ağası tarafından haber verilmesi üzerine vezir-i âzam Rumeli kazaskeri bulunan Hekim Yahya Efendi'yi göndermişti. Yahya Efendi hastayı muayeneden sonra ümitsiz olduğunu vezir-i âzama anlatınca ölümünde yerine kimin hükümdar olması lâzım geldiği görüşüldü. Bu tarihte II. Süleyman'ın biri sabık hükümdar IV. Mehmed ve diğeri küçük biraderi Şehzâde Ahmed isimlerinde iki kardeşi ile Dördüncü Mehmed'in oğulları Mustafa ve Ahmed hayatta idiler. Köprülü-zâde çok cefasını çektiği ve aynı zamanda İstanbul kaymakamı iken hal' ettiği IV. Mehmed'i sevmediği gibi tabiî oğulları ve bilhassa sert olduğu söylenen Mustafa da babasının intikamını alacağı için ona da taraftar değildi; diğer hükûmet ve ordu erkânı da harp felâketine sebep olup avla meşguliyeti sebebiyle hükûmet işleriyle iştigal etmemiş olan IV. Mehmed'e aleyhdar idiler; hepsi müttefikan pâdişahın küçük biraderi Ahmed'in hükümdar olmasına karar verdiler; vezir-i âzam *Davudpaşa* köşkünde pâdişahı pek zayıf görüp kendisinden ümidini keserek yanından çıktığı sırada Dar-üs-saâde ağasiyle Silâhdar Ağa'ya :

— "Hünkârımın za'fını gördüm; yolda bir hal olursa zinhar sakınıp küçük karındaşı Sultan Ahmed'den gayrisin iclâs ettir-

meyesiz; cümle vükelâ ve ocak halkı anı ihtiyar etti" diyerek bir emr-i hak vukuunda tahtın sahibini göstermişti.

II. Süleyman bîtab bir halde *Edirne*'ye gelebildi. Sadr-ı âzam *Edirne*'den cepheye hareketinden evvel rikâb-ı hümâyun kaymakamlığına yeniçeri ağalığından ikinci vezir olan Kadı Ali Paşa'yı tayin ettirmişti.

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem 18 ramazan 1102 / 15 haziran 1691'de *Edirne*'den kalkarak hareket etti; gidişinden bir gün evvel pâdişahın yanından çıktıktan sonra kızlar ağasiyle silâhdara pâdişaha bir hal olursa Şehzâde Ahmed'i hükümdar yapmalarını tekrar tenbih etti; filhakika serdar-ı ekremin hareketinden sekiz gün sonra iki senedenberi eli ayağı şişerek tedavisi mümkün olamayan II. Süleyman, dört seneye yakın (üç sene sekiz ay yirmi dört gün) hükümdarlıktan sonra elli bir yaşında vefat ederek yerine elli yaşındaki kardeşi II. Ahmed hükümdar olmuştur (26 ramazan 1102 / 23 haziran 1691)[1]; hazinenin darlığı sebebiyle Kapıkulu ocakları cülûs bahşişi almamışlardır.

Salankamin (Slankamen) muharebesi

Belgrad'a varış

Serdar-ı ekrem *Sofya*'ya geldiği vakit II. Süleyman'ın vefatiyle II. Ahmed'in cülûsunu ve kendisinin sadarette ipka fermaniyle yeni pâdişahın gönderdiği mühr-i hümâyunu ve samur kürkü aldı. *Belgrad*'a varılır varılmaz *Zemun*[2] yakasına geçmek üzere *Sava nehri* üzerine köprü kurulup kısmen Macaristan topraklarına geçildi; kış esnasında sekiz bin mevcudiyle *Temeşvar* muhafazasına tayin olunan Tökeli İmre üçyüz kadar maiyeti ile orduya geldi ve beraberinde getirdiği esir Avusturya Generali Haysler yine kendi yanında bırakıldı.

Vezir-i âzamın acele etmesi

Fazıl Mustafa Paşa bir kısım askeri *Zemun* yakasına geçirdi ise de *Tuna* ve *Sava* nehirlerinin taşması münasebetiyle geri kalan kuvvetlerle kendisi henüz geçmemişti; bu sırada elde edilen dillerden yani esirlerden *Varadin*'de bulunmakta olan düşmanın köprü başını

[1] II. Süleyman'ın cenazesi *Edirne*'den acele *İstanbul*'a gönderilerek I. Sultan Süleyman'ın *Süleymaniye*'deki türbesine defnedilmiştir.

[2] Bu isim Osmanlı tarihlerine *Zemun* imlâsiyle ve sırpça okunuşiyle kayıtlı olup macarcası *Zimony*'dir. Sonra *Zemlin* telâffuzu kabul edilmemiştir.

basması ihtimali olduğunu haber aldığından nehrin taşkınlığına bakmayarak acele *Zemun* tarafına geçmek istedi; ordu erkânı: — "Henüz eyâlet askeri ve Tatar kuvvetleri tamamen gelmemişlerdir" dedilerse de dinlemiyerek karşıya geçti. *Varadin*'deki düşman kumandanı *Baden* Margravı Prens Ludvig (Lui)[1] kumandasında elli bin yaya ve elli bin atlı olmak üzere yüzbin kişilik bir kuvvet vardı; bunlar da *Varadin* ile *Zemlin* (Zemun) arasına gelip ordu kurdular; bu sırada Osmanlı ordusuna üç saate yakın bir mesafeye kadar gelmiş olan Avusturya kuvvetleri, taarruz edemiyerek geri çekildiler; buraya kadar vezir-i âzamın plânı Kırım Hanı kuvvetlerini beklemekti; fakat düşmanın birden bire çekilmesi bu plânı değiştirdi; bunda vezir-i âzamın kethüdası Mustafa Efendi'nin tesiri oldu; o, "Oklanmış şikârı kaçırmıyalım" diye düşman üzerine yürümesi hususunda serdarı tahrik etti. Fazıl Mustafa Paşa ordu erkânını toplayarak görüştü ve Kırım kuvvetlerinin beklenmesi mütalealarına rağmen ileri gidilmesi kararlaştırıldı ve düşman takip olundu.

Varadin'e çekilmekte olan düşmanın yolu üzerindeki *Karlofça* boğazı daha evvel zaptedilecek olursa ister istemez sahra yoluyla gitmek icap eder ve o zamana kadar da Kırım hanı da yetişir diye düşünülerek cebrî yürüyüşle düşmana dokunmadan ileri geçilip *Slankamen* palangasiyle *Varadin* arasında mevzi alındı; Türk ordusunda Kırım kuvvetlerinin bulunmadığını ve *Varadin* yolunun da kapandığını öğrenen düşman iki kuvvet arasında kalmamak için taarruza geçti; 25 zilkade 1102 / 20 ağustos 1691 pazartesi[2] günü *Slankamen* muharebesi diye meşhur olan muharebe vukua geldi.

Serdarın şehadeti

Düşmanın taarruzu üzerine vezir-i âzam siperler önünde muharebe tertibatı aldı; Prens Ludvig yaya askerini metrisler üzerine yürütürken suvari alaylarını da ağır ağır Osmanlı atlılarına karşı sevketmiş ve ikindi zamanı muharebeye başlamıştır.

[1] Bu isim bizim tarihlerde *Preslo* ve *Prenclay* imlâlarında yazılır ki Prens Lui demektir.

[2] Muharebe tarihini Silâhdar, 25 Zilkade Pazar günü diyor ve Raşid de bir gün sonra olarak kaydediyor. Zilkadenin yirmi beşi takvim hesabı üzere Pazartesi gününe tesadüf ettiğinden ben o günü yazdım.

Osmanlı siperlerindeki kuvvetler üzerine yüklenen düşman büyük bir gayret ve zorlukla çekilmeğe mecbur edilmiş ve bu kanlı muharebede yeniçeri ağası ile bir haylı çorbacı (yeniçeri bölük kumandanı) ve odabaşı şehid düşmüşlerdi. Fakat bu çekilmeden yılmayan düşman kumandanı tekrar metrisler üzerine yeni kuvvetler sevketti. Osmanlı atlılarına taarruz eden düşman atlıları arasındaki muharebede Osmanlı suvarileri düşmanın attığı kurşunlardan müteessir olmuşlar ve bunun üzerine sağ cenahta Anadolu beylerbeğisi Kemankeş Ahmed Paşa kolundaki Türkmen ve Kürd kuvvetlerinin geri çekilmesi ve kapıkulu süvarilerinin onları takviye etmiyerek kaçmaları sağ kolun bozulmasına sebep olduğundan vezir-i âzamın kumanda etmekte olduğu merkezin bir tarafı açık kalmış ve düşman buradan merkeze doğru girmiştir.

Bu tehlikeli anda vezir-i âzam bizzat kılıcını çekerek askeri teşcî ile sağ cenahtan taarruz eden düşman üzerine saldırmış, kendisini gören asker de ileri atılmıştı. Yine bu sırada sağ koldaki Kemankeş Ahmed Paşa kuvvetlerinin bozulduğunu gören Karaman beylerbeğisi Vezir Çelebi İsmail Paşa hemen o tarafın yardımına koşup iki kat düşman yaya ve atlı kuvvetlerini bozarak galebenin temin edileceği sırada düşman tarafından atılan bir kurşunla serdar-ı ekrem alnından vurularak yere düşmüş ve paşanın etrafındaki adamların "Serdar düştü" diye bağırmaları ve yanında bulunan Sipahi ağası Ömer Ağa'nın yerinde sebat göstermesi lâzım gelirken geri çekilmesi neticesi zaferle bitecek olan bu savaşı mağlûbiyete çevirmiş ve sağ koldan giren düşman gerideki ordugâhı işgal eylemiştir; fakat düşmanda da daha fazla döğüşecek takat kalmamasından istifade eden Halep Valisi Vezir Koca Halil Paşa ile Küçük Cafer Paşa, sancağ-ı şerîfi alıp at üzerinde orduyu selâmete çıkarmağa karar vererek ordu hazinesi ve bütün top ve cephane terk edilmek suretiyle *Belgrad*'a dönülmüştür. Bu sırada Tuna Kaptanı Mustafa Kaptan Tuna nehrinde düşmanın sekiz yüz kıt'a cephâne ve zahire kayıklarını zapt eylemişti.

Slankamen'den sonraki durum

Belgrad'a dönen ordunun serdarlığına müttefikan Vezir Halil Paşa tayin edildi; bozguna sebep olan sipahiler ağası *Belgrad*'da îdam olundu; o sırada derme çatma kuvvetle Kırım Hanı Saâdet Giray geldiyse de tabiî zamanında yetişmediği için bir faydası olmadı[1]. Sabık Kırım hanı Selim Giray istifa etmeyip hanlıkta bulunmuş olsaydı zamanında yetişerek bu felâket vuku bulmazdı; bundan dolayı II. Ahmed, Kırım Hanı Kör Saâdet Giray'ı ağır ve acı bir hatt-ı hümâyunla tekdir ederek, bundan sonra vazifesini iyi görmesini bildirmiştir[2].

Şehid düşen Fazıl Mustafa Paşa'nın cesedi bulunamamış ve pek zebun düşen düşman kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerini takip edememişlerdir. Mağlûbiyet *Belgrad*'a gelindikten sonra hükûmet merkezine bildirilmiş ve talimat istenmiştir. Bu arada *Varadin* taraflarına Tatar ve gönüllü kuvvetleri sevk olunarak düşman vaziyeti öğrenilmek istenmiştir.

Bu muvaffakıyetten sonra Avusturya kuvvetlerinin bir kısmı *Varadin*'den *Segedin*'e ve oradan da *Temeşvar* yakasındaki *Çanad* (Csanad) taraflarına gönderilerek üç gün dövdükten sonra *Lipve*'yi almışlardır; bu esnada *Temeşvar* kalesinin zor durumu sebebiyle Sivas beylerbeğisi Deli Ömer Paşa kumandasiyle üç bin Tatar ve altı yüz sipah ve silâhdar suvari kuvveti ile ve araba ve deve

[1] Selim Giray istifa ettikten sonra yerine tavsiye ettiği Kör Saâdet Giray'ın hanlığı kendi kavmine de hayret vermiş, Kırım halkı, "Allah Allah, şimdi Kırım sultanları tükendi de kala kala Kırım tahtı böyle bir köre mi kaldı?" demişler (*Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 615).

[2] Sen ki Kırım hanı Saâdet Giray'sın,

Mukaddemâ seninle ahd ü misak, re'y-i sevab, kavl ü karar böyle miydi? Yazık senin nâm ü şanına. Asakir-i İslâm kullarım can ve başlariyle din uğruna çalışıp niceleriyle vezir-i âzam ve yeniçeri ağam şehid olalar; sen, yedi, sekiz saatlik yerde bulunup imdada erişmeyesin? Murad etsen bu denlu mesafe sana göre ancak bir kamçılık yer idi. Gayret-i islâm bu mudur? Malûm oldu ki ihmal ve tekâsül ve hiyanet sende imiş. Hiyanet bana değil Allahadır. Takdir bu imiş; bir iştir oldu, olmamak gerek idi; biz bunu Allahtan bilirüz. Bâdelyevm tıynetinde olan vahşeti giderüp var kuvveti bâzuya getürüp Serdar Halil Paşa ile yekdil hizmet-i hümâyunumda bulunup gayret-i islâmiyeyi yerine getürüp âdây-ı dinden ahz-ı intikam etmede makdurun sarfedesin" (*Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 615).

ve katırlarla Temeşvar muhafızlarına yedi bin kile zahire gönderilmiştir.

Fazıl Mustafa Paşa'nın şehadeti ve ordunun *Belgrad*'a döndüğü, *Edirne*'de bulunan pâdişaha bildirilince Rumeli kazaskeri Yahya Efendi ve diğer ulemâ tarafından vezir-i âzamlığın sadaret kaymakamı ikinci vezir Kadı Ali Paşa'ya verilmesi şeyhulislâm vasıtasiyle pâdişahtan rica edildi. Bunun üzerine mühr-i hümâyun Kadı Ali Paşa'ya verilmiş ve *Belgrad*'a gitmeğe memur olmuştur.

Yeni vezir-i âzam ne yapıp yaparak *Belgrad*'a gitmeyip ordunun levâzım ve mühimmâtını hazırlamak üzere merkezde kalmasını temin ettiğinden Macaristan cephesi serdarlığı Koca Halil Paşa'ya verildi (6 zilhicce 1102 / 31 ağustos 1691).

1688'den 1691 sonuna kadar Lehistan cephesi

Lehlilerin birinci hedefi Kamaniçe idi

Lehistan kıralının birinci derecedeki hedefi 16 sene evvel (1672'de) ellerinden çıkmış olan *Podolya* eyaletinin merkezi bulunan *Kamaniçe*'yi geri almaktı; bundan dolayı bütün gayretlerini bunun için sarf ediyorlarsa da gerek kalenin şiddetle mukavemet ve müdafaası ve gerek Kırım kuvvetlerinin yetişerek Lehistan içerilerine kadar akın yapmaları sebebiyle isteklerine muvaffak olamıyorlardı.

1099 H. / 1687 M. de II. Süleyman'ın cülûsiyle Kırım hanlığında ipka edilmiş olan Selim Giray, ikinci oğlu Azamet Giray kumandasiyle *Bucak* ve *Nogay*'lardan mürekkep otuz bin Tatar kuvvetini *Lehistan* üzerine sevk ve *Lipka Tatarları*'ndan alınarak kılavuzlarla *Kamaniçe*'nin sağından *Lehistan*'a girip *İlbav* yani *Lemberg* taraflarına kadar ilerliyerek bazı palangaları zapt ve tahrip ve külliyetli ganimet malı alarak geri dönmüştür (1688 nisan / 1099 cemaziyelâhır).

Lehlilerin Kamaniçe muhasarası

1099 şevval / 1688 ağustos'ta Leh kıralı Sobieski mühim bir kuvvetle gelip *Kamaniçe*'yi dört taraftan sararak topla dövmeğe başlamıştı; bunun üzerine bir taraftan *Özi* muhafızı Bozoklu Mustafa Paşa ve diğer taraftan Azamet Giray derhal yardıma koşmuşlar ve Mustafa Paşa yetişmeden evvel Azamet Giray müteaddit hileli plânlarla evvelâ Lehlilerin bir kısım kuvvetini mağlûp ettiği gibi *Litvanya* hatmanı kumandasiyle yardıma gelen diğer Leh kuvvetlerini de bozduktan sonra *Kamaniçe*'yi almağa gelen kuvvetleri çekilmeğe mecbur etmiştir, bu sırada *Kamaniçe* önüne gelmiş olan *Özi* muhafızı *Kamaniçe* müdafilerinin maaş yiyecek ve harp levazımını teslim ettikten sonra dönmüştür.

Lehlilerin sulh teşebbüsleri

Harbin başından beri Leh kuvvetlerinin *Kamaniçe*'yi almak için yaptıkları hareket her defasında boşa çıkmış olduğundan başka memleketleri Tatar kuvvetlerinin akınlariyle harap olduğundan Leh askerleri "İl ve memleket harap oldu" diye kıral larını sulh yapmak için sıkıştırmışlardı; Lehistan hükûmeti İmparatorla birlikte sulh yapacağı için bu vesile ile Osmanlı devletini bir yoklamak istemiş ve Kırım Hanı Selim Giray vasıtasiyle müracaat etmişti; fakat hükûmet bunların maksatlarının oyalama ve bu suretle harekâtı gevşetmek olduğunu hissederek sulh yapmakta samimî iseler salâhiyetli kefillerini alınız diye Kırım hanına cevap yazdı.

Bunun üzerine *Kili*'de bulunan Selim Giray, Lehlilerin sulh teklifi için gönderdikleri elçiye :

— "Sizin sözünüze inanılmaz dönek bir milletsiniz; hangi taraf ağır gelirse o tarafa geçersiniz. Madem ki sulh istiyorsunuz. Devlet-i aliyye kapısı açıktır; her sene verginizi vermek ve mûteber bir rehin göndermek şartiyle tavassut ederim" diye cevap göndereceği sırada Rusların mühim bir kuvvetle Kırım üzerine yürümeleri üzerine hemen o tarafa koşarak avdetine kadar Leh elçisini nezaret altında bulundurmuştu; filhakika bu esnada Lehistan büyük elçisi yola çıkmış iken Rusların Kırım üzerine saldırdıklarının duyulması üzerine neticeye intizar etmek üzere geri dön-

müş ve daha sonra da bir anlaşma olmamıştır (1100 recep / 1689 nisan) [1].

1689'da (1100 zilkade) Lehistan kuvvetleri yine *Kamaniçe* üzerine yürümüşlerse de kale muhafızı Kahraman Paşa'nın şiddetli mukavemetiyle karşılaşmışlar ve bu sırada kale yardımına kuvvet gelmekte olduğunu duymaları üzerine çekilip gitmişlerdir.

1688'den 1691 tarihine kadar Venedik cephesi

Mora'nın son durumu

Bundan evvelki Venedik cephesi harekâtı kısmında görüldüğü üzere – şimdilik *Benefeşe* kalesi hariç olarak – *Mora* yarımadası elden çıkmış ve keyfiyet Mora seraskeri Divrikli Mehmed Paşa tarafından hükûmete haber verilmişti. Bunun üzerine Divrikli'nin yerine *Şam Trablusu*'ndan mâzul Arnavud Koca Halil Paşa *Mora* seraskerliğine tayin olunmuştur. Maiyyetine bir miktar yeniçeri verilen Koca Halil Paşa'nın esas vazifesi *Ağriboz* adasına yardım edip onu istilâdan korumaktı (25 safer 1099 / 1688 ocak iptidaları). Mora seraskerinin karargâhı, 1687 eylül sonlarına doğru elden çıkmış olan *Atina*'dan sonra *Tep* (İstefe) olup burası da 1687

[1] *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 427, 432. Kırım hanı Rusların taarruzunu haber alınca *Kili*'den hareketle gece ve gündüz giderek altı günde *Ur* berzahı ağzına yetişmiş ve iki yüz bine yakın Rus ve Kazak kuvveti ve iki bin kadar topla *Kara Yılga* mevkiine gelmiş olan Rusların üzerine gitmiştir. Eğer muvaffak olurlarsa Kırım istilâdan kurtulacak, aksi takdirde yarımada işgal altına girecekti; tehlike büyüktü.

Düşmana yakın gelince Kırım müftüsü, cihadın fezâilinden bahs ile Tatar kuvvetlerini teşci edecek hitabede bulundu; bu heyecanlı hitabeden sonra Tatarlar atlanıp ordugâhlarını topla çevirmiş olan Rus kuvvetleri üzerine yüklenerek on beş, yirmi kat arabadan yapılmış mâniaları bozup Rus kuvvetlerinin içerisine daldılar ve epey kırdıktan sonra ikindi zamanı karargâhlarına döndüler. Miktarları pek çok olmakla beraber maneviyatı kırılmış olan Ruslar siperlerinden çıkıp taarruza geçemediler. Kendilerinden on defa büyük olan Rusların şayet taarruz ederlerse *Ur* berzahında karşılamayı muvafık görüp o tarafa çekildiler. Düşman, Kırım kuvvetlerini takiben *Ur berzahı* önüne kadar geldiyse de askerin çokluğundan ötürü, ot, su ve yiyecek bulamadığından taarruza cesaret edemiyerek geri döndü ve Tatarların takipleri neticesinde çok zayiat verdi. Bundan başka *Ribat* mevkiinden *Kefe*'ye geçmek isteyen ayrı bir Rus kuvveti de mağlûp edildi; Kırım hanının bu tehlikeyi muvaffakıyetle atlatması haberi 1100 senesi ramazanında (1688 ağustos) hükûmetçe haber alındı.

sonlarında Venediklilerin eline geçmişti. Bu fena durum karşısında Osmanlı hükûmeti, Moralıları Venediklilere karşı ayaklandırmak için oraya bir Rum beyi tayinini muvafık gördüğünden Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşa sadaretinde, yirmi seneden beri *Galata* zindanında mahpus bulunan *Manya*'lı Rum beylerinden Limbraki (Libarius Geratschari) adındaki Manya reisini mahbesten çıkarıp kendisine tuğ ve alem ile Mora beyliği verilip Koca Halil Paşa'nın maiyyetine gönderilmiştir[1].

Ağriboz muhasarası

Filhakika *Mora* yarımadasiyle *Orta Yunanistan*'da *Atina* ve *İstefe*'nin düşmesinden sonra Venediklilerin hedefinin *Ağriboz* adası olduğu haber alınarak buraya 1688 başlarından itibaren muhafaza kuvveti sevkedilmişti; nitekim aynı sene haziranında (1099 şaban) Venedikliler, altmış iki kalyon ve elli dört kıt'a Venedik, Papalık ve Malta çekdirmeleri (kadırgaları) ve altı mavna ve on sekiz tane İsklavon firkatesi ve sair iki yüzden fazla donanma ile *Mora*'nın *Anapoli* limanından çıkıp[2] *Atina* limanına gelmişler ve Kaptan Morozini[3] buradan *Ağriboz* kalesi hakkında malûmat almak üzere bir papazı casus olarak *Ağriboz*'a gönderdi ise de ada muhafızı Çelebi İbrahim Paşa bu papazı yakalatarak düşman hakkında etraflı bilgi edinmiş ve bundan bir müddet sonra Venedik donanması da gelmişti (20 ramazan 1099 / 19 temmuz 1688).

Kale muhafızının kumandanlarla görüşmesi

Muhafız Çelebi İbrahim Paşa vaziyeti gözden geçirerek bazı tertibat aldı ve maiyyetindeki kumandan, ocak ağaları ve alay beyilerini, yerli kulu ağalarını ve Mısır kuvvetleri kumandanını ve sair îcap edenleri yanına davet ederek onlarla görüştü ve kendilerine :

[1] Lembiraki 1692 temmuz'unda Venediklilerle gizlice haberleşip bunların tedarik etmiş oldukları gemilerle *İnebahtı*'dan kaçmıştır (*Raşid tarihi*, c. 2, s. 367).

[2] *Anapoli*, Mora yarımadasının doğusundaki bugünkü *Navilya* ve yahut *Napoli di Romaniya*'nın Osmanlılar zamanındaki adıdır.

[3] Morozini, *Kandiye*'nin son müdafii olan amiraldır. Bu isim *Silâhdar Tarihi*'nde (c. 1, s. 381) Morçin diye yazılıdır.

— "İşte düşman geldi ve bizi de pâdişahımız üzerinize kumandan tayin etti ve siz de kabul ettiniz, şimdi size bir sualim var: Dörtyüz seneden beri din uğruna kimler hizmet etti? Pâdişahlar bu memleketleri kimler ile aldı? Serhadleri kimlere sipariş edip kimler bekledi? Bizim gibi paşalar ve sizin gibi askerler değil midir? Onlar kendi zamanlarında iş görüp efendilerinden hayır dua aldılar; iltifat gördüler. Onların aldıkları memleketleri göz göre düşmana vermek lâyık mıdır?" deyince hepsi birden heyecanla hayır diyerek ağlaştılar ve: — "Can ve baş ile çalışıp efendimizin ve Ümmet-i Muhammed'in duasını isteriz" dediler. Bunun üzerine Çelebi İbrahim Paşa:

— "Öyle ise kardeşler, biz bu cengi, pâdişah, vezir-i âzam, kale, ehl ü ıyal ve saire için değil, Allahın fermanı, Peygamberimizin emri ve şefaati için edelim; kıyamet gününde Habibullahın sancağı dibinde haşrolalım; eğer gönül birliğiyle yerimizde sabit-kadem olursak inşâallah her veçhile muzaffer oluruz" dedi ve hepsi de bu suretle çalışacaklarına söz verdiler.

İbrahim Paşa bu suretle toplantıya son verdikten sonra yeniçeri ocağı ağalarını geriye bırakıp onlarla gizli konuştu ve kendilerine:

— "Sizler bu devletin bir rüknüsünüz, içeriden biri bana kasdetmedikçe düşman bu kaleyi elde edemez. Küçük yaştanberi kara postal çekip ocağınızda yetiştik[1], gayretli iseniz beni muhafaza etmek size düşer; hasmımız çok, Allah hıfzeyleye, bizi kurşun ile vururlarsa cemiyet edip sizi de öldürürler, kale de elden gider" dedi; ocak ağaları da:

— "Madam ki can tendedir, cümlemiz kırılmadıkça sana zarar eriştirmeyiz" dediler.

Çelebi İbrahim Paşa, düşmanın kale önüne asker çıkarmasından evvel kale dışında müdafaa tertibatı aldı; *Mısır*, *Avlonya*, *Delvine*, *Tırhala*, *İnebahtı* sancakları kuvvetlerini de ihtiyatta bıraktı; Mora cephesi seraskeri Koca Halil Paşa'ya haber

[1] Çelebi İbrahim Paşa, Yeniçeri ocağından yetişmişti. "Kara postal çektim" demesi ondandır.

gönderip düşman sahile kuvvet çıkarmadan evvel onları karşılamak üzere iki bin kadar suvari istediyse de Halil Paşa:

— "Düşman çıkıp yerleştikten sonra bizzat kendimiz geliriz" cevabını verdi.

Düşmanın taarruzu

Venedikliler adaya kuvvet çıkarıp Osmanlı siperlerine karşı harekete geçtiyse de püskürtüldüler. Fakat kale ve varoşlar her taraftan kuşatıldı; asıl kale ve şehirden başka adanın diğer yerleri Venediklilerin işgali altına girip mahallî halktan tedarik ettikleri adamlardan yardım görüyorlardı. Çelebi İbrahim Paşa vaziyeti Serasker Halil Paşa'ya tekrar bildirip tehlikeyi anlattığından o da üç bin kadar asker yolladı ve bir müddet sonra bu askeri geri alıp onların yerlerine Mustafa Paşa kumandasiyle üç bin Arnavut askeri gönderdi.

Arnavut kuvvetlerinin hiyaneti

Yeni gelen bu Arnavut askeri, bir müddet sonra toplanıp kalenin Hayırlı kapısına bayraklar dikip:

— "Biz cenk etmeyiz; kale kapısını açın dışarı çıkalım; yoksa geri döner sizin ile döğüşürüz" dediler; Çelebi İbrahim Paşa bunlara selâm çavuşunu gönderip bazan arnavutça ve bazan türkçe söyleyerek nasihat ettiyse de fayda vermedi, ve nihayet gece yarısı düşman görmeden kaleden dışarı çıkarılmaları kararlaştırıldı.

Casuslar vasıtasiyle bu vaziyetten haberdar olan Venedik kuvvetleri, bir metris ileri yürüyüp kaleye yaklaştılar; bu sırada kaleden çıkıp düşmana hücum eden üçyüz yeniçeri serden geçtisi muvaffakıyetli iş gördü; yine bu esnada kale muhafızı İbrahim Paşa'ya, pâdişah tarafından kılıç, kaftan (hil'at) ve askeri teşcî için hatt-ı hümâyun ile bin altın geldi; hatt-ı hümâyun okunduktan sonra muhafızlar:

— "Hizmetimiz beğenilmiş; pâdişah duası almışız" diye gülbenk çekerek siperlerine girdiler; serdar Halil Paşa, bu defa da *Tırhala* beyi olan kendi oğlu Mehmed Paşa ile yeniden üç bin Arnavut askeri yolladı, fakat bunlar da düşmandan yüz çevirip kendilerini döndürmek isteyen Mehmed Paşa'yı öldürdükten

sonra düşman tarafına geçtiler[1]. Kırk gün devam eden muharebe hep kale dışında, varoş etrafında cereyan etmişti; düşmanın son taarruzu püskürtülüp siperlerine kadar sürülmüşken düşmanla gizlice anlaşan Arnavutların hiyaneti üzerine varoş düşmüş ve muharebe kaleye inhisar etmişti.

Çelebi İbrahim Paşa'nın tedbirleri

Muhafız paşa, uzun seneler sefer ve muharebe görmüş tecrübeli bir kumandan olduğundan bundan sonra devam edecek olan kale müdafaası için tedbirler aldı. Düşmanın, kalenin *Hayırlı-kapı*'siyle *Mahmudpaşa kulesi* tarafından hücum etmesi ihtimalini düşündü ve ben kumandan olsam buradan taarruz ederim demiş ve Morozini'nin tecrübeli bir kumandan olmasına mebni bu taraflardan kaleyi dövmesi ihtimalini düşünerek ona göre tertibat almıştı; bütün kuvvetleri kaleye yerleştiren İbrahim Paşa kendisi de düşmanın galip geldiği tarafa yardım etmek üzere ihtiyatta kaldı.

Morozini her taraftan kaleyi dövmeğe başladı, kalede tutuşacak evleri söndürmek üzere İbrahim Paşa esirlerden mürekkep grup tayin etti; on günde kale yerle beraber oldu askerler hendeklerde kalıp mümkün mertebe müdafaa için duvarları tamir etmekle iktifa ediyorlardı.

Morozin'in teslim teklifi

Bu sırada düşman tarafından kalenin teslim olmasını istemek üzere bir elçi geldi; Çelebi İbrahim Paşa bu elçiye :

— "Biz sulha vekil değiliz, cenge vekiliz, pâdişah *Edirne*'dedir, oraya gitsin, sözünü söylesin" diyerek gelen elçiyi geri gönderdi. Bu sırada bir kısım asker: — "Biz bu ateşi ne zamana kadar

[1] Halil Paşa oğlu Mehmed Paşa, üç bin Arnavut askeriyle adaya geldikten sonra muhafız İbrahim Paşa, Mehmed Paşa'ya "— Senin askerin reâyâ (köylü halk)'dır, cenk görmemiş, top ve humbara yememiştir; cenge takat getüremezler; diğer askerler arasına kısım kısım tevzi edip size başka asker verelim" demiş ise de Mehmed Paşa: "— Bunlar benim kefilli aşiretimdir, murdar kılım için baş verirler ve uğrumda döğüşe döğüşe kırılırlar, lûtf edip bizden ayırmayın" diye yalvarmış. İbrahim Paşa ise "— Gel etme oğul, asker-i islâma zulmedersin, öte gün nümûnesi zâhir oldu; sana acırım" dedi ise de dinletemedi; İbrahim Paşa, daha ileri gitmiyerek babası Halil Paşa'nın hatırına riayeten muvafakat etmekle beraber Mehmed Paşa'nın inadından dolayı müteessir olmuştu (*Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 387).

çekeceğiz? İzin ver ne olacaksa olsun" diye kalenin sulhen verilmesini istediler; bunun üzerine muhafız paşa kumandanlarla görüşelim diyerek bunları savdı ve teessüründen ağlayarak *Dizdar kapısı* denilen mahaldeki kumandanların yanına gitti, sebat tavsiye etti, onlar da "Biz sana tâbiiz" dediler.

Bu sırada düşmanın *Mahmudpaşa Kulesi*'ne[1] hücum ederek beden başlarına bayrak diktiğini haber alan İbrahim Paşa dört buçuk saat bir muharebeden ve beş bin kadar düşmanı öldürdükten sonra kuleyi kurtardı ve bu esnada Magravzâde Gürcü Mehmed Paşa kumandasiyle *Edirne*'den gönderilen yardımcı kuvvet Mahmudpaşa kulesine yerleştirildi. Harp bundan sonra da devam etti. Çelebi İbrahim Paşa, Morozini'nin yanında kâtiplik eden bir Rum çocuğunun babası vasıtasiyle Venedik ordusu hakkında malûmat alıyor ve casusa bol para veriyordu.

Venedikliler adayı alamadılar

Düşman tarafından kaleye kaçan iki Fransız askeri, düşmanın biri denizden olmak üzere üç koldan (Hayırlı kapı, Mahmudpaşa kulesi) yürüyüş yapacaklarını haber verdiler; ona göre hazırlık yapılıp asker teşci edildi; filhakika ertesi günü sabahı yapılan şiddetli taarruzlarda *Mahmudpaşa Kulesi*'ne yürüyen düşman kuvvetleri yüz geri edildi; deniz cephesinden atılan Osmanlı topları düşman gemilerini hasara uğratmakta idi; bunun üzerine 1100 senesi muharreminin beşinci (30 ekim 1688) ve muhasaranın yüz onuncu günü Morozini muvaffak olamadan muhasarayı kaldırdı ve donanmasına girip *Atina* sahiline geçti. Çelebi İbrahim Paşa bu uzun müdafaasında Tiryaki Hasan Paşa gibi tedbirli hareketi ile *Ağriboz*'u kurtarmağa muvaffak oldu.

Venediklilerin Bosna cephesindeki faaliyetleri

Venedikliler *Bosna* ve *Arnavutluk* taraflarında da faaliyette idiler. 1099 muharrem / 1687 kasım'da *Dalmaçya*'da *Kanin* (Kaninno) kalesi düştü; 1100 cemaziyelevvel / 1689 martta Venedik donanması *Zara*, *Nove* ve *Kataro* kıyılarına yanaşarak otuz binden ziyade asker çıkarıp onlar bu taraftan ve Avusturya

[1] Bu, *Mahmudpaşa Kulesi*'ne, *Ağriboz*'u Venediklilerin elinden almış olan Fatih Sultan Mehmed'in vezir-i âzamlarından meşhur Mahmud Paşa'nın adı verilmişti.

kuvvetleri Kuzeyden yürüyerek *Bosna*'yı almağı kararlaştırmışlardı; bu sırada Bosna valisi bulunan Vezir Topal Hüseyin Paşa, *Bosna*'da eli silâh tutanları silâhlandırıp aynı zamanda keyfiyeti hükûmete bildirmiş ve yardım istemişti.

Venedik kumandanı *Hersek* sancağında ve *Mostar* şehrinin güneyindeki *Gabela* kalesini muhasara edip dövdüğü sırada Bosna valisi kendi kapısı halkı (maiyeti askeri) ve Serhad kuvvetlerini sevk ederek düşmanı mağlûp edip çekilmeğe mecbur etmiş ve bir haylı da harp malzemesi almıştır (1100 zilkade / 1689 eylül)[1].

Benefşe kalesinin düşmesi

Osmanlı tarihlerinde *Menekşe* denilen ve *Mora*'nın doğu sahilinde *Mataban burnu* üzerinde bulunup Osmanlı hükûmetinin *Girid*'le muvasalasın temin eden *Benefşe* sahil kalesi 1100 H. / 1689 M. de denizden ve karadan muhasara ediliyordu. Burayı kurtarmağa Ahmed Paşa memur oldu; fakat Cezayir, Tunus ve Trablus ocakları gemicileri kendi kalyonlariyle Venediklilerin metin kalyonlarına mukabele edemiyeceklerini söylediklerinden bir iş görülememişti; aynı sene yani 1689 eylül'de pek sıkışık bir duruma düşmüş olan *Menekşe* kalesine kış esnasında *İstanbul*'dan donanma kalyonlariyle *Buğday* yollanıp kal'aya zahire teslim edilmekte iken bunu haber alan Venedik kalyonlariyle çarpışıldı; zahire tamamen teslim edilemeyip bir kısmı Rodos adasına emanet olarak bırakıldı; nihayet yardımdan ümidini kesen kale teslim oldu.

Avlonya'nın işgal ve istirdadı

1101 H. / 1690 M. da Rumeli beylerbeğisi ve aynı zamanda *Avlonya* mutasarrıfı olan Küçük Cafer Paşa, Ungurus yani Macaristan seferine memur olduğundan bütün maiyyeti ve sancağındaki tımarlı sipahilerle birlikte o tarafa gitmiş ve bu suretle *Avlonya* taraflarında pek az kuvvet kalmıştı; bunu fırsat bilen âsi Arnavut tebeası keyfiyeti derhal Venedik kumandanına bildirip kaleyi almasına yardım edeceklerini vâdeylediklerinden Venedik amiralı elli beş kalyon, mavuna ve çekdiri ile gelip alınan tertibat üzerine *Avlonya* kalesini zapteylemişlerdir.

[1] Fakat daha sonra Venedikliler Hersek kıtasının anahtarı olan Gabella'yı almışlardır.

Avlonya'nın düştüğünü, *Belgrad*'ı muhasara ettiği sırada haber alan Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa oraya derhal Koca Halil Paşa'yı tayin ile Arnavutlukta eli silâh tutanları seferber edip Avlonya üzerine yollamış ve o sırada Rumeli beylerbeğisi bulunan Küçük Cafer Paşa ile *İşkodra* sancakbeyi Süleyman Paşa, *Pizren* sancakbeyi Mahmud Paşa gibi Arnavutluk paşalarının gayretleriyle bir ay muhasaradan sonra 1102 cemaziyelâhır / 1691 mart'da *Avlonya* geri alınmıştır. *Avlonya* kalesinin mevkii fena olup tamire lüzum görülmeyerek terkedilmiş ve içindeki muhafız askerlerle kadın ve sairleri yine düşmandan istirdat edilmiş olan anın yakınındaki *Kanina*[1] kalesine naklolunmuşlardır.

[1] Bu isim *Silâhdar*'da (c. 2, s. 558) ve *Raşid*'te (c. 2, s. 135) ise *Kanta* imlâsiyle yazılıdır.

YİRMİ ALTINCI BÖLÜM

1697'DEN 1699'DA KARLOFÇA MUAHEDESİNE KADAR DÖRT CEPHEDE SAVAŞ

Avusturya cephesi

Fazıl Mustafa Paşa'nın halefi

Vezir-i âzam şehid Fazıl Mustafa Paşa'dan sonra mühr-i hümâyun sadaret kaymakamı Kadı Ali Paşa'ya verilerek sefere serdar olduysa da ne yapıp yaparak cephelere asker ve cephane ve erzak yetiştirmek üzere muvakkaten merkezde kalıp Avusturya cephesine Koca Halil Paşa'yı serdar tayin ettirmişti (1102 zilhicce / 1691 eylül). Pâdişah II. Sultan Ahmed, vezir-i âzamın bizzat ordunun başında bulunmasını istediği için onun cepheye gitmesinde ısrar ederek :

— "Nice özür ve bahane edersin; kalkıp git ve ille hakkından gelirim" dedikçe :

— "Hazine yok, tahsili imkânsız, asker dağıldı, cephâne ve mühimmat düşmana kaldı, kolumuz, kanadımız kırık; vakit geçip kasım geldi; bu kış burada kışlayıp ilk baharda gideriz" diye müsaade aldı; serdar olan Halil Paşa'ya da geniş salâhiyet verildi.

Varat muharebesi ve Temeşvar'a yardım

Büyük bir Avusturya kuvvetinin 1103 Safer / 1691 kasımda Osmanlıların elinde bulunan *Varat* yahut *Gros-Vardayn* kalesini muhasara ettiği haber alınarak buna karşı ne yapmak lâzım geleceği orduda görüşüldü; yeniçeri ağası Eğinli Mehmed Ağa, *Varat*, *Yanova* ve *Göle* kalelerinin bataklık mahallerde bulunup bir müddet daha dayanabileceklerini fakat en lüzumlu iş *Temeşvar* kalesine zahire ve müstahfız asker koymak olduğunu beyan etmesi üzerine serdar Koca Halil Paşa'nın bizzat o tarafa hareket etmesi münasip görülüp *Tuna*'nın öte tarafındaki (sol tarafındaki) *Paçova* sahiline geçilerek dört günde *Temeşvar* önüne gidilip kaleye zahire, harp levazımı ve asker teslim edilmiş ve kalenin muhafızlığına da Kandilci Hüseyin Paşa'nın yerine Fındık Mus-

tafa Paşa tayin edilmiştir. Bu sırada *Varat*'dan alınan haberde şimdiki halde düşmanın def' edildiği fakat ilkbaharda mutlak surette yardım edilmesi bildirilmiş olduğundan ordu *Belgrad*'a döndü.

Temeşvar'dan *Belgrad*'a gelinmesini müteakip pâdişah tarafından gönderilen hatt-ı hümâyunda sancağ-ı şerîf ile kapıkulu ocaklarının *Edirne*'ye dönmeleri emrolunduğundan serdar, sancağ-ı şerîf ile ocakları yeniçeri ağasiyle gönderdikten sonra *Silistire* beylerbeğisi Vezir Topal Hüseyin Paşa'yı *Belgrad* muhafazasında bırakarak îcap eden zahire ve mühimmatı koyduktan sonra kendisi de *Ohri*'ye gitti.

Topal Hüseyin Paşa'nın serdarlığı

Serdar Koca Halil Paşa, orduda sevilmiş, hizmeti görülmüş tecrübeli bir kumandandı; Vezir-i âzam Kadı Ali Paşa, bunu kendisine rakip görerek sahneden çekmek istedi; evvelâ Fazıl Mustafa Paşa zamanında yeniçeri ocağının intizamını yoluna koymağa muvaffak olan Yeniçeri Ağası Eğinli Mehmed Ağa'yı bir bahane ile öldürttü ve sonra da sadr-ı âzam olmasından korktuğu kendisinin eski efendisi Koca Halil Paşa hakkında[1]:

— "Gözleri görmez oldu, bir şeyi teşhis edemez, ihtiyarlığından vücûduna lerze gelmiştir, tekaüdlük ister" diye onu da tekaüd ettirip yerine *Belgrad* muhafızı Topal Hüseyin Paşa'yı tayin ettirdi (1103 rebîulâhır / 1692 ocak).

1103 şaban / 1692 nisan'ında gerek *Varat*'tan ve gerek Tökeli İmre'den gelen haberlerde Avusturyalıların daha ziyade içeride kalan kalelerden *Varat*, *Erdel* ve *Temeşvar* taraflarında faaliyette bulundukları ve bir plânlarının da *Bosna*'ya taarruz olduğu haber alınarak ona göre tertibat yapılmıştır. Yine bu suretle Tökeli İmre'den gelen haberde Lehistan kıralının imparatorla araları açılıp bu sırada *Fransa* ile *Avusturya* arasında devam eden muharebede *Lehistan*'ın *Fransa* dostluğunu tutup Osmanlılarla anlaşmak istediği bildirilmiştir. Bu sırada sadarete, Hacı Ali Paşa getirildi[2].

[1] Kadı Ali Paşa, bir zaman Koca Halil Paşa'ya imamlık etmişti. Buna Arabacı Ali Paşa da denilir.

[2] *Silhâdar tarihi*, c. 2, s. 647.

İngiltere ile Felemenk'in sulh için tavassutları

27 ramazan 1103 / 1692 haziran'da Vezir-i âzam Hacı Ali Paşa[1] sefere memur olmuştu. Bu tarihlerde *Fransa* ile *Avusturya* arasındaki muharebe devam etmekte idi; *İngiltere* ile *Felemenk* hükûmetleri hasımları olan *Fransa* kıralı XIV. Lui'ye karşı imparatorun bütün kuvvetleriyle *Fransa*'ya yüklenmesi için Osmanlı hükûmetiyle Avusturya arasında barış yapılmasına tavassutta bulunmuşlardı[2]. İngiltere sefiri Paçet (Paget) ile Felemenk elçisi Henskerke 21 haziran 1692'de (6 şevval 1103) II. Ahmed tarafından kabul edildiler. Bunlar, Avusturyalıların muayyen bir müddet zarfında *Drava* nehri üzerindeki *Esek*'ten hudut kesmek istediklerini bildirdiler; bunun üzerine pâdişah bu hususta Avusturyalıların bir elçisi gelip gelmediğini veyahut kendilerinin sulh akdine mezun olup olmadıklarını sordu; hayır cevabını alınca :

— "Böyle sözle sulh nasıl mümkün olur?" cevabını verdi ve Fransız sefirinin harbe devam edilmesi hakkındaki teşviklerinden cesaret almış olan Sultan Ahmed bu iki elçiye :

— "Budin, Yanıkkale ile ona tâbi olan yerlerin iadesiyle esirlerin salıverilmesi, Komaran kalesinin teslimi, evvelce verdikleri yıllık verginin verilmesi şartiyle sulh olurum; başka türlü olmaz" demiş ve tabiî olarak bu havadan atma sözler sulh teşebbüsünü akim bırakmıştır.

[1] Vezir-i âzam Kadı Ali Paşa, yalancılığı ve garazkârlığı sebebiyle azlolunarak yerine Diyarbakır valisi Hacı Ali Paşa getirilmişti.

[2] *Vestefalya* ve *Nimeg* muahedeleriyle (1678) Fransa'nın nüfuzunu son haddine çıkarmağa muvaffak olan XIV. Lui bu muahedelerin bir maddesinden istifade ile bir kısım memleketleri daha *Fransa*'ya ilhak eylemiş ve buna karşı hiç bir devlet sesini çıkarmadığı gibi imparator ile *İspanya* bu ilhakı kabule mecbur olmuşlardı (1684); fakat *Fransa*'nın bu tahakkümü Avrupa devletlerine ağır geldiğinden aralarında anlaşmak istemişler ve 1685'de Fransa kıralının Nant fermanını feshetmesi üzerine Protestan devletler Fransa aleyhine birleşmişlerdi; 1688'de *Alman* ve *İsveç* ile *Savua* dukası ve İspanya kıralı *Augusburg* muahedesiyle aralarında Fransa'ya karşı tedafüî bir anlaşma yaptılar, daha sonra bunlara İngiltere ile Hollanda (Felemenk) da iltihak etti. Harbin zâhirî sebebi XIV. Lui'nin *Kolonya* elektörlüğüne kendi namzedini kabul ettirmek istemesi olmuştur. 1688'de başlayan muharebe dokuz sene sürmüştür; bu sırada imparator ile Osmanlılar arasındaki muharebe devam etmekte idi. Avrupa muharebesi 1697'de *Lâhey* civarında *Risvik*'de aktedilen muahede ile sona ermiştir.

Serdar-ı ekremin hareketi

Vezir-i âzam Hacı Ali Paşa, Kapıkulu ocaklariyle birlikte 30 haziran 1692 (15 şevval 1103) *Edirne*'den hareket etti. Bu sırada yedi aydan beri muhasarada olan *Varat* kalesinin imdat gelmesinden ümidini keserek açlıktan dolayı 11 haziran 1692 / 26 ramazan 1103'de teslim olduğu haber alındı.

Serdar-ı ekrem hareketinden otuz dört gün sonra 2 Ağustos 1692'de *Belgrad*'a vardı. Ne tarafa gidileceği hakkında görüşüldü; Noveli Mustafa Ağa isminde bir zeamet sahibi askerin saf cengine dayanamadığını, *Zemlin* yakasına geçilip oraya iki konak mesafe bulunan düşman üzerine gidilip muharebe edilecek olursa *Slankamen* harbinden dolayı gözü yılmış olan asker şayed bozulacak olursa *Sava* nehrinde boğulacağını söyliyerek bu sene, tahkimatı henüz bitmemiş olan *Belgrad*'ın tahkim edilmesini ve şayet düşman gelirse *Sava*'nın sağ sahilinde müdafaa harbi yapılmasını söylediğinden, *Zemlin* yakasına geçilmiş iken geri *Belgrad*'a dönüldü, filhakika elli gün içinde *Belgrad*'ın *At-pazarı Kapısı*'ndan *Su-kapısı*'na kadar olan kısmı tahkim edildi ve tahkim edilemeyen *Ak-tabye* kısmı müdafaa siperleri ile müdafaası kabil bir hale konuldu.

Bu sefer esnasında her ne kadar muharebe olmayıp *Belgrad*'ın tahkimi ile uğraşıldıysa da bu, gelecek sene Avusturyalıların *Belgrad*'ı muhasaralarında işe yaradı ve Erdel üzerine giden vezir-i âzamın yetişmesine kadar kal'a mukavemet etti.

Macaristan içerisinde kalan kalelere yardım

Varat kalesinin imdadına memur edilen Rumeli beylerbeğisi Arnavut Mahmud Paşa henüz emrini almadan evvel kale sukut etmiş, fakat *Göle* ve *Temeşvar* kalelerine îcap eden zahireyi götürmeğe muvaffak olmuş ve ordu henüz *Belgrad*-da iken oraya dönmüştü.

Avusturya kuvvetleri de artık eskisi gibi taarruzî mahiyette hareket etmiyor ve Fransa ile de muharebe etmekte olduğundan ihtiyatlı bir plân takip ediyor ve bir meydan muharebesine girişmiyordu. Bundan dolayı her iki tarafda bir mağlûbiyete sebebiyet vermek

istemiyorlardı. Osmanlılar düşmanı *Belgrad*'tan aşağı indirmeğe, Avusturyalılar da *Macaristan*'da henüz Osmanlıların ellerinde bulunan kaleleri almak için çalışıyorlardı; bu sebeple *Varat* kalesini almışlar ve bu yıl da *Yanova*, *Göle*, *Temeşvar*'a musallat olmak istedikleri ve iptida *Temeşvar*'ı almak için *Varadin*'den *Tuna*'ya geçerek *Segedin* taraflarına gittikleri haber alınmış ve îcap eden yardım tedbirlerine başvurulmuştu.

Bu sırada *Belgrad* kalesinin tamir ve tahkimi biterek muhafazasına altmış oda yeniçeri, yirmi oda cebeci, on dört oda topçu ki cem'an altı bin kapıkulu ve üç bin yerli kulu olmak üzere dokuz bin kişilik muhafız kuvvet ile zahire, mühimmat konduktan ve *Adana*'ya mutasarrıf olan Büyük Cafer Paşa hudut serdarı tayin edildikten sonra Nemçe kuvvetlerinin de kışlağa çekildikleri haber alınarak 1692 Kasım'da geri dönüldü.

Neticesiz kalan sulh teşebbüsü

Ordunun *Edirne*'ye dönüşünden sonra İngiliz ve Felemenk elçileri, Osmanlılarla Avusturya arasında barışı temin için *Edirne*'ye gelerek pâdişah tarafından kabul olunup namelerini vermişler ve 24 Mart 1693'te de vezir-i âzam ile görüşmüşlerdir. Bunların getirdikleri nâmeler tercüme ettirilerek okunmuştur. Teklif edilen sulh şartlarına göre Osmanlılar *Erdel*'den el çekecekler ve *Macaristan*'da Osmanlıların elinde bulunan *Yanova*, *Göle* ve *Temeşvar* kaleleri Avusturya'ya terk edilip Tuna nehri hudut kesilecekti.

Lehlilerle yapılacak barışta da *Ukrayna* ve *Podolya* ile *Kamaniçe* kalesi, *Eflâk* ve *Boğdan* voyvodalıkları ve *Bucak* (Basarabya) Leh kıralına ve *Mora*'da Venedik cumhuriyetine terk edilecekti.

Osmanlı pâdişahının Avusturyalılardan *Budin*, *Komaron* ve *Yanıkkale* ile beraber vergi istemesine mukabil müttefikler tarafından bilvasıta yapılan bu teklif de tabiî pek müfritce idi; hattâ teklif edilen bu sulh şartlarından dolayı hiddetlenen Rumeli kazaskeri :

— "Bire dinsizler, biz sizden memleket isterken elimizdekileri istemek nasıl sözdür?" diye bağırmış ve tabiî bu tavassuttan bir netice hasıl olmamıştır.

Serdar-ı ekremin Erdel üzerine hareketi

Vezir-i âzam Hacı Ali Paşa, pâdişahın ısrarına rağmen defterdarı azletmek istememesinden dolayı azl olunarak yerine İkinci vezir Bozoklu Mustafa Paşa vezir-i âzam olarak Avusturya üzerine serdar tayin edilmişti.

Bu sırada üçüncü defa Kırım hanı olan Hacı Selim Giray'dan gelen nâmede, vezir-i âzamın bu defa *Belgrad*'a değil Avusturya işgali altındaki *Erdel*'e gelmesi yazılmış olduğundan o tarafa gidilmesi kararlaştırılmıştı; Kırım hanı elde ettiği esirlerden Osmanlı kuvvetlerinin *Belgrad*'da bulundukları sırada Avusturyalıların *Erdel*'den yürüyüp *Eflâk* ve *Boğdan*'ı zapt ile *Bucağ*'a ve Bulgaristan taraflarına inmek istediklerini haber almıştı; düşman bu tasavvurunda Eflâk ve Boğdanlılarla yerli hıristiyanlardan istifade etmeği düşünmüştü. *Bucak*'ta (Basarabya'da) bulunan Kırım hanı vezir-i âzama gönderdiği mektupta :

— "Erdel tarafının ehemmiyetine mebni *Belgrad*'ı Allaha emanet eyleyip siz asâkir-i islâm ile *Rusçuk*'a gelip *Tuna*'dan *Eflâk* yakasına geçip *Erdel*'e girersiniz ve düşman gelirse harp ederiz; bozarsak *Erdel*'i tamamen zaptederiz; kaleleri Avusturya askeriyle dolu olan Erdel alınmadıkça diğer Avusturya kalelerinin alınmalarına imkân yoktur" demişti.

1693 temmuzunun altısında (2 zilkade 1104) vezir-i âzam *Edirne*'den hareket ederek on üç gün sonra *Rusçuk*'a vardı; küllîyetli Tatar kuvvetiyle gelen Kırım hanı *Rusçuk* karşısındaki *Yergöği*'ye indi, karşıya geçerek vezir-i âzamla görüştü ve ordu erkâniyle müzakereden sonra *Erdel*'e girilmesine karar verildi; *Eflak*'tan geçilerek *Proşo* boğazından *Erdel*'e girilecekti. Osmanlı ordusu *Totrakan*'dan karşı Eflâk yakasına geçtiği sırada yüz bin kişilik bir Avusturya kuvvetinin *Sava nehri* üzerine köprü yapıp *Belgrad*'ı muhasara etmek üzere olduğu haber alındı[1].

[1] *Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 717 ve *Zübdet-ül-vekayi*, vrk. 244.

Belgrad'ın muhasaradan kurtarılması

Düşmanın *Belgrad* önüne geldiği haber alınınca uzun müzakere cereyan etti; muhtelif mütalealardan sonra *Vidin* taraflarına doğru gidilmesi ve şâyet *Belgrad* muhasara olunursa o tarafa yürünmesi, muhasara edilmediği takdirde *Demir-kapı*'dan *Erdel*'e girilmesi kararlaştırıldı.

Filhakika *Belgrad* muhafızlığından alınan haberde *Sava nehri* üzerine kurduğu köprüden geçen düşmanın *Belgrad*'ı kuşattığı ve Osmanlı kuvvetlerinin geleceği tarafa da hendekler kazıp, siperler yaparak ağır toplarla kaleyi dövdüğü öğrenilmişti; bunun üzerine Tatar kuvvetleri de beraber olarak ordunun *Belgrad* üzerine gitmesi muvafık görüldü; 8 eylül 1693'de (7 Kasım 1105) *Tuna*'dan *Vidin* tarafına gelindi ve süratle hareket olunarak *Morova nehri* geçildikten sonra *Yagodine*'den îtibaren Kuzey'e doğru muharebe tertibatı alınarak ileri gidildi; Osmanlı ordusunun süratle geldiğini gören düşmanın ileri kuvvetlerinden karakol efradı, *Semendire*'de bulunan Kırım hanı ve Rumeli beylerbeğisi kuvvetleri tarafından baskına uğratılarak bir haylı öküz arabası ve hayvan alınmış olduğundan Avusturya kumandanı sür'atle muhasarayı kaldırıp *Sava* nehrinden geçtikten sonra köprüyü yakıp çekilmişti[1].

Avusturya kumandanı muhasara teşkilâtını, tecrübelerden aldığı yeni harp kaidelerine göre yapmış olduğundan pek müstahkem olan *Belgrad*'ı az zamanda düşürecek kadar işi ileri götürmüştü. Eğer zamanında yetişilmemiş veya *Erdel*'e girilmiş olsa idi *Belgrad*'ın tekrar düşmesi, Rumeliyi yeni bir tehlikeye sokacaktı. *Belgrad* muhasarası bir buçuk ay sürmüştür. Bu muhasara esnasında Belgrad muhafızı Koca Cafer Paşa humbara parçasının isabetiyle yaralanmıştır; düşmanın mühim tahribatına uğrayan *Belgrad* şöyle böyle tamir edilerek[2] *Varadin*'e çekilmiş olan Avusturya kuvvetleri üzerine bir gösteri yapılmış ve duruma

[1] Belgrad 1693 temmuzda Avusturya Kumandanı General Dükdu *Groy*'u muhasara etmiştir.

[2] Vezir-i âzam *Belgrad*'ı iyice tamir etmeden avdet etmiş ve pâdişah sorduğu zaman "iyice tahkim ettim" diye yalan söylemiş, fakat sonradan alınan haberde doğru söylemediği anlaşılmıştır.

göre verilen karar îcabınca *Temeşvar* ile *Göle* kalelerine zahire konularak geri dönülmüştür.

Vezir-i âzam Bozoklu Mustafa Paşa 1693 aralıkta *Edirne*'ye gelmiş ve askerini *Rusçuk*'tan *Eflâk*'a geçirip *Kırım*'a göndermiş olan Hacı Selim Giray'da bir müddet sonra *Edirne*'ye gelerek iki aya yakın oturduktan sonra *Kırım*'a dönmüştür (4 ocak 1695).

Vezir-i âzam Ali Paşa'nın serdarlığı

Bozoklu Mustafa Paşa, seferden döndükten sonra gelecek baharda Avusturya üzerine tekrar serdar olduğu halde ordu hazırlığiyle meşgul olmayıp avcılıkla vakit geçirdiği için azlolunarak yerine Şam Trablusu beylerbeğisi sabık Defterdar Sürmeli Ali Paşa tayin olunup gelir gelmez serdar-ı ekremlikle cepheye memur edilmişti (recep 1105 / 14 mart 1694).

Bu sırada *Belgrad* muhafızı Cafer Paşa'dan gelen tahriratta düşmanın *Varadin*'de bulunduğu bildirilmiş olduğundan Rumeli beylerbeğisi Mahmud Paşa'nın kuvvetiyle *Belgrad* altına gitmesi emrolunup Kırım hanı da sefere davet edildi. Vezir-i âzam 1694 temmuzunda *Belgrad*'a varıp bir müddet sonra Hacı Selim Giray da gelmiş ve yapılan müzakerede *Zemlin* yakasına geçilip *Macaristan*'a girilmesine karar verilmiştir.

Varadin muhasarası

Sava nehrinden geçildikten sonra *Varadin* üzerine gidildi; burası beş seneden beri tahkim edilmiş olup içinde on dört bin muhafız kuvvet vardı; siperler kazılarak iki ucu *Tuna*'ya gelmek üzere kale tamamen kuşatıldı; nehir tarafından da Tuna kaptanı Ali Paşa faaliyette idi; buna rağmen düşman, nehir yoluyla *Erdel* ve *Esek* taraflarından yardım alıyordu; hattâ sonraları *Brandenburg* dukası dört bin yaya ve iki bin atlı ile kaleye girmişti.

Bu sırada şiddetli yağmurlardan metrisler su ile dolmuş ve yağmurun devamı durumu fenalaştırmıştı; bununla beraber hiç kimse şikâyet etmeden sular içinde siperlerde çalışılıyordu. Muhasaranın uzaması ve Kasım'ın yaklaşması, yağmurların devamı ve nihayet bir düşman kuvvetinin yaklaşmakta olduğu haber alınarak muhasaranın yirmi üçüncü günü (12 safer 1106 / 2 ekim 1694) geri dönülüp *Belgrad*'a gelindi; buradan *Temeşvar* ve *Göle*'ye

erzak ve harp levâzımı gönderilmesine karar verilerek Belgrad muhafızı ve Halep valisi Koca Cafer Paşa kumandasiyle yollandı; fakat *Temeşvar*'a yardım edildi ise de kış münasebetiyle *Göle*'ye imdat ve zahire gidemediği için burası teslim olmak zorunda kaldı; bu suretle Macaristan'da Osmanlıların elinde yalnız *Temeşvar* kalmıştı.

II. MUSTAFA'NIN CÜLÛSU VE ÜÇ SEFERİ

II. Ahmed'in vefatı

Vezir-i âzam kapıkulu ocaklariyle *Edirne*'ye geldikten bir müddet sonra 22 cemaziyelâhır 1106 / 7 şubat 1695 pazar günü vezir-i âzam divan işleriyle meşgul bulunduğu sırada bir müddetten beri menzûlen hasta bulunan II. Ahmed'in vefat ettiği Dar-üs-saâde Ağası İshak Ağa tarafından gizlice bildirildiğinden Vezir-i âzam Ali Paşa vaziyeti belli etmeden divanı dağıtmış ve emre intizarda bulunmuştu[1].

Amcası II. Ahmed'in vefatını haber alan Avcı Sultan Mehmed'in[2] büyük oğlu Şehzâde Mustafa, ailenin en büyüğü olması dolayısiyle hiç bir teklife bakmadan bulunduğu mahalden çıkarak doğruca hasodaya gelip vezir-i âzam ile şeyhülislâmı davet ettiği gibi onlar gelmeden evvel orta kapı dışına taht kurdurmuş ve o esnada yetişen vezir-i âzam ile şeyhulislâm ve diğer teşrifata tâbi olanlar tarafından tebrik merasimi yapılmıştır.

Üç sene, sekiz ay yirmi beş gün hükümdarlık etmiş olan II. Ahmed, ölümünde elli dört yaşını henüz geçmişti. Yeğeni II. Mustafa ise hükümdar olduğu zaman otuz iki yaşında idi. II. Ahmed'in cesedi *İstanbul*'a gönderilerek biraderi Süleyman gibi Kanunî'nin türbesine defnedilmiştir.

[1] *Nusretnâme*, Topkapı Saray Kütüphanesi, Varak I.

[2] Avcı Sultan Mehmed, 1693 ocak ayında yani oğlunun cülûsundan iki sene iki ay evvel elli üç yaşında *Edirne*'de vefat edip cesedi *İstanbul*'a naklolunarak *Eminönü*'nde validesinin yaptırmış olduğu *Yeni Cami*'deki türbeye defnedildi.

Sultan Mustafa'nın birinci seferi

Genç hükümdar, amcaları zamanındaki vaziyetten ve onların za'f ve tereddütlerinden müteessir ve aynı zamanda bir an evvel hükümdar olmağa haris olup[1] devlet idaresini ele alarak bizzat çalışmak istiyordu; II. Ahmed'in ölümünü duyar duymaz hiç bir davete ve merasime riayet etmeden hemen koşup tahta oturmuştu. Hükümdarlığının üçüncü günü vezir-i âzama gönderdiği hatt-ı hümâyunda :

— "Pâdişahların herhangisi zevk u safa ve rahata düşmüşse tebeasının rahat yüzü görmediğini ve babası zamanından kendi hükümdarlığına kadar gelen pâdişahların zevk ve safa ile işteki ihmalleri sebebiyle düşmanların dört taraftan hücuma geçtiklerini ve bundan dolayı zevk ve safa ve rahatı kendisine haram edip büyük ceddi Kanunî Sultan Süleyman gibi bizzat ordusunun başında sefere gitmeğe azmettiğini, fakat bizzat sefere gitmesi mi, yoksa Edirne'de kalması mı muvafık olacağının iyice görüşülerek Allah rızası için doğrusunun bildirilmesini" yazmıştı[2].

Bu hatt-ı hümâyun vezir, kazaskerler ve devlet erkânı huzurlarında okunarak üç gün mütemadi görüşüldükten sonra pâdişahın bizzat sefere gitmesi büyük masrafı mûcip olduğundan kendisinin bu sene *Edirne*'de oturup vezir-i âzamın serdar-ı ekrem tayini hususuna karar verilip arzedildi ise de[3] II. Mustafa:

— "Bana ağırlık ve hazine lâzım değil, mahallinde kuru ekmek yerim, vücûdumu din uğruna bezl ederim; her ne denlü meşak arzolunursa sabr ü tahammül ederim; hizmet-i ibadullah

[1] Avcı Sultan Mehmed zamanında Eski Saray baltacılarından olup kahvecibaşılık ederek sonra Trablus-Şam beylerbeğisi olan Benli Hüseyin Paşa mâzul olarak *Edirne*'de bulunduğu sırada ocakların *Edirne*'de bulunmamasından cesaret alarak kendisine uydurduğu adamlarla 1106 H. / 1694 M. de Sultan Ahmed'i hal' ile Şehzâde Mustafa'yı cülûs ettirmek için ısyan tertip ettiyse de muvaffak olamamıştı (*Zübdet-ül-Vekayi*, vrk. 273 ve *Raşid tarihi*, c. 2, s. 277).

[2] *Zübdet-ül-Vekayi*, *Nusretnâme* ve *Raşid tarihi*.

[3] "...Pâdişahların hareketine nukud beş on bin kese bulunmalıdır. Her veçhile irad, masrafı kurutmayıp ulûfe vermeğe kudretimiz yok. Memleket harap, reaya berbat olmuştur. Mirî mal tedarikine tahsildarlar bile âcizdir. Bu yıllık Âsitânede rahat olup ben kulun serdarlık ile gideyim. Sene-i âtiyede mühimmat görülüp hareket buyurmanız mâkuldür.." sözleriyle sadr-ı âzam, pâdişahı seferden vaz geçirmek istemişti (*Nusretnâme*'den).

tamama ermeyince seferden dönmem; elbette kendim giderim" diye kat'î cevap vermesi üzerine sefer hazırlığına başlandı[1]. Askerin vaktiyle yetişmesi ve Kapıkulu suvarilerinin mutlak surette ocaklarda bulunmaları için her tarafa fermanlar ve memurlar gönderildi. Bundan başka bir müddet sonra vezir-i âzama gönderilen diğer bir hatt-ı hümâyunda da Kapıkulu ocaklarının ve bilhassa yeniçeri, cebeci ve topçuların muntazam ve işe yarar bir halde yola çıkmaları kaydedilmekte idi[2].

Vezir-i âzam Ali Paşa, sefere hareketten evvel bazı aleyhdarlarının ve bu arada pâdişahın hocası olup menfası olan *Erzurum*'dan yeni gelen Seyyid Feyzullah Efendi'nin tesiriyle azlolunarak yerine sadaret kaymakamı Elmas Mehmed Paşa getirildi[3].

[1] Pâdişahın sefer arzusiyle gönderdiği hatt-ı hümâyun müzakere olunduğu sırada kul kethüdası Deli Balta-zâde Mahmud Ağa "Pâdişahın emrine mutîiz; düşman bir olaydı hazzederdik, *Mora* düşman eline girmiş iken *Sakız*'a dahi müstevli oldu. Pâdişah sefere hareket ederse devlet merkezi boş kalır, Venedik fürce bulup taarruz eder. Bundan dolayı pâdişahın sefere gitmesi muvafık değildir" dediği için azledilip *Çirmen* beyliğiyle sürgün edilmesine irade çıkmış ise de Vezir-i âzamın şefaatiyle tekaüt edilmişti (*Nusretnâme*'den ve *Raşid tarihi*, c. 2, s. 300).

[2] Sen ki Vezir-i âzam Ali Paşasın, yeniçeri ağası ve kul kethüdası ve cebeci ve topçu başıya tenbih eyliyesin ki inşaallahü Teâlâ bizimle seferli olan odalarından her bir odadan on nefer el humbaracısı olsun ve ehil ve üstad adamlar buldurup yoklarım; rızây-ı hümâyunumu isterseniz bu gazi ocakların nizam ve intizamiyle mukayyed olunuz; olur, olmaz işe, güce yaramayan ve cenk bilmeyen adamlarla ocakları doldurman; güzide ve tüvâna ve silâhı pak yiğitler isterim; göreyim sizi gayret ediniz, hayır duamı isterseniz. Fî evasıt-ı Ş. (şaban), sene 1106 (*Mühimme defteri*, Nr. 106, s. 3).

[3] II. Mustafa hükümdar olur olmaz şeyhulislâm yapmak üzere hocası Feyzullah Efendi'yi menfası olan *Erzurum*'dan davet etmişti. Vezir-i âzam Ali Paşa, Feyzullah Efendi gelmeden evvel Şeyhulislâm Sâdık Efendi'yi azlettirip yerine Rumeli kazaskeri Mirza Mustafa Efendi'yi tayin ettirmiş ve bu suretle bir müddet için Feyzullah Efendi'nin tayinini önlemiye muvaffak olmuştu. *Edirne*'ye geldikten sonra vezir-i âzamın manevrasını anlıyan Feyzullah Efendi, Ali Paşa'ya hasım olup ilk fırsatta Ali Paşa'nın azline ve arkasından da katline sebep olmuştur. Feyzullah Efendi'nin hükûmet işine müdahalesi bu tarihten başlayıp ölümüne kadar devam etmiştir.

Lipve ve Lügoş'un alınmaları

II. Mustafa 30 haziran 1695 / 18 zilkade 1106'da *Edirne*'den *Belgrad*'a hareket ederek kırk gün sonra oraya vardı; hangi tarafa gidilmesi îcap edeceği görüşüldü; uzun mütalealardan sonra *Temeşvar* kalesinin iyice tamiri ile uzun zamandan beri düşmanın tahkim ettiği *Temeşvar*'ın kuzey-doğusunda ve *Maroş nehri* üzerinde bulunan *Lipve* (Lippa) kalesi üzerine gidilmesine karar verildi (3 ağustos 1690). Osmanlı idaresi zamanında burası *Temeşvar* eyaletine bağlı bir sancak merkezi idi.

Tuna'nın sahilinde ve *Macaristan* topraklarında bulunan *Ponçova* tarafına geçildi; ordu *Temeşvar* taraflarında bulunduğu sırada düşmanın gelip *Belgrad*'ı muhasara etmesi ihtimaline mebni burasının iyice tahkimi *Belgrad* muhafızı Büyük (Koca) Cafer Paşa'ya bırakıldı ve kale mevcuduna ilâve olarak *Belgrad*'a bir miktar kuvvet daha konuldu.

29 ağustos 1695 / 18 muharrem 1107'de *Temeşvar* sahrasından *Lipve* kalesi üzerine bir miktar kuvvet sevkolunarak *Tise* nehri üzerindeki *Ohca* palangası alındı; ordu *Temeşvar* önüne geldi; buranın muhafızı Topal Hüseyin Paşa tecrübesine binâen orduya alındı ve sonra ordu *Lipve* üzerine gitti.

Saks herseği (Saksonya prensi) tarafından elli, altmış bin kişilik bir kuvvetle kendisine yardım edileceği bildirilen *Lipve* kumandanı, bu kuvvetin gelmesine güvenerek teslim etklifini reddettiğinden heyecan içinde bulunan asker siper kazmağa lüzum görmeden kaleye taarruza geçmiş, evvelâ kale varoşunu ve arkasından kaleyi düşürmüştür. *Lipve*'de çok ganimet malı ve esir alınmış olup kale kumandanı da esirler arasında bulunmuştu[1]. *Temeşvar* kalesini almak istiyen Avusturyalılar bu *Lipve*'ye pek çok harp levâzımı yığmışlardı; otuz dokuz balyemez ve kolonborne ve beş havan topu ile külliyetli barut ve cephane, elde edilen harp malzemesi arasında bulunuyordu. *Lipve* kalesinin muhafazası müşkül olduğundan tamamen yıktırılmıştır.

Bu sırada Kırım Hanı Hacı Selim Giray orduya geldi. *Lügoş*'un zaptına gönderilmiş olan Rumeli beylerbeğisi Mahmud

[1] Sultan Mustafa *Lipve* kumandanını getirterek konuşmuş, sonra "Öldürmeyin, hapsedin" demesi üzerine *İstanbul*'a *Yedikule*'ye gönderilmiştir *(Nusretnâme)*.

Paşa, *Erdel* Generali Veterani[1] kuvvetlerinin kendi üzerine geldiğini, suvari kuvvetlerine ihtiyacını bildirmişti; bunun üzerine evvelâ Veterani'ye karşı gidilip daha sonra *Lipve*'yi kurtarmak üzere *Çanad* (Çsanad) mevkiine gelen[2] Avusturya kuvvetleri üzerine yürünmesine karar verildi ve o tarafa gidildi (22 eylül 1695).

Veterani, *Tamş nehri* kenarında etrafı bataklık ve arkası orman olan bir mahalle ordusunu kurmuş, zahire ve ağır arabalariyle de etrafını çevirmişti; Osmanlı ordusu serî hareketle düşmanı çenber içine aldı; pâdişah taarruz edilmesini emredince Kırım hanı *Tamş Nehri*'nden karşı tarafa geçerek dağ arkasından dolaşıp düşmana taarruza geçtiği gibi Osmanlı yaya ve atlı kuvvetleri de karşı taraftan atılan top ve tüfenge bakmayıp cepheden taarruz eylediklerinden düşman kuvvetleri bozulup başından kılınç ile yaralanan Veterani kaçmış ve *Şebeş* generali Antoni de maktul düşmüştür. Savaş sonunda düşmandan külliyetli ganimet malı ve harp levazımı alındı; yaralı olarak kaçan Veterani de aldığı yaradan müteessiren vefat etmiştir[3]. Bu galebeyi müteakip derhal *Lügoş* kalesi üzerine gidilip hücumla alındı.

Bu harpte Rumeli beylerbeğisi Mahmud Bey oğlu Mahmud Paşa ve Diyarbekir Valisi Şahin Mehmed Paşa[4] gibi iki değerli kumandan şehid düştü. Sol kol kumandanı olan Mah-

[1] Veterani, İmparator tarafından *Erdel*'e kıral (umumî vali) tayin edilmişti.

[2] *Çanad*, Macaristan'da *Maroş* veya *Muroş* nehri üzerinde ve *Segedin* kasabasının doğusunda bulunup Osmanlı idaresinde iken *Temeşvar*'ın sancak merkezlerinden idi.

[3] *Nusretnâme*, Veterani yaralandıktan sonra bir arabaya bindirilerek bin kadar maiyyetiyle Şebeş kalesine kaçıp orada yarasından müteessiren iki saat sonra ölmüş olduğunu, kaleden kaçmış olan bir Türk esirinin söylemiş olduğunu, Hammer ise *Urbino*'lu Şövalye Frederik Veterani'nin iki kılıç ve bir kurşun yarası alıp Türkler tarafından yakalanıp başının kesildiğini beyan etmektedir (c. 12, s. 612).

[4] Bu, Şahin Mehmed Paşa, sekiz sene *Yanova* kalesini düşmana karşı müdafaa etmiş ve yerine başkası tayin edilip kendisi *Edirne*'ye geldiği zaman II. Sultan Ahmed kendisini kabul ile: "— *Berhordar ol, yüzün ak, ekmeğim helâl olsun. Sekiz seneden beri kapandığın Yanova kalesinde uryan, ciğerin püryan, mal ve menalden rûgerdân, din uğrunda ettiğin hizmet ise ancak olur. Ben mükâfat edemem; Allah seni didariyle sevindirsin, şimdilik sana Diyarbekir eyaletini virip Anadolu'nun teftişine memur ettim..*" diye iltifat ederek samur kürk giydirmiştir (*Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 669).

mud Paşa'nın şehid düşmesi üzerine o tarafta bozgunluk alâmeti görülmüş ise de pâdişahın harbi bizzat idaresi ve verdiği şiddetli emir üzerine Kırım hanının yetişmesi tehlikeli durumu düzeltmişti [1].

Lügoş'un zaptından sonra *Şebeş* kalesi üzerine gidildi; dört bin kadar Avusturyalı muhafız korkularından kaleyi bırakıp kaçmış olduklarından işgal olundu ise de ordunun avdetini müteakip yine düşmanın eline geçti.

Bundan sonra evvelki karar üzerine ordunun *Çanad*'daki Avusturya kuvvetleri üzerine gitmesi icap ediyorduysa da Veterani'nin mağlûp edilip mecruh olarak kaçtığını haber alan Avusturya kumandanının *Erdel* taraflarına gittiği haber alındığından avdete karar verildi; *Temeşvar*'a asker, cephane ve yiyecek konduktan sonra *Mehadiye*, *Eflâk* ve *Niğebolu* yoluyla *Edirne*'ye gelinip (1 kasım 1690 / 23 rebîulevvel 1107) üç gün sonra da *İstanbul*'a hereket olundu. Avdet esnasında pâdişah'a "Gazi" unvanı verildi [2].

Sultan Mustafa, *Şebeş* kalesinden alınan ve balyemez ve kolonborne nevinden olan nakışlı topların *İstanbul*'a naklolunarak sarayburnuna konmasını emretmiş ve öyle yapılmıştı. Bu sefer esnasında Belgrad muhafızı vezir Koca Cafer Paşa, yerine bir vekil bırakarak bizzat *Varadin* taraflarına giderek *Tise* (Tayis) nehrinin *Tuna* ile birleştiği yere yakın olan *Titel* kalesi üzerine yürüyüp orasını zapteyledikten sonra kaleyi yıktırıp *Belgrad*'a dönmüştür.

Lügoş meydan muharebesinde pek çok esir alınıp bunların öldürülmemeleri emrolunarak işe yarayacak genç ve kuvvetli olanları hazine tarafından on beşer kuruşa satın alınmış ve bunlardan bin kadarı Kapıkulu ocaklarına verilmişlerdir.

[1] Zaferden sonra Sultan Mustafa, şehid Mahmud ve Şahin Mehmed Paşa'ların cesetlerini otağı içine getirterek yüzlerini açtırıp ruhlarını taziz etmekten sonra "*Tabur fethine muvaffak oldum, lâkin Şahinimle Mahmudum'dan ayrıldım*" diyerek teessürünü izhar ile her ikisini yan yana defnettirmiştir *(Nusretnâme)*.

[2] Bu seferden avdette *Feth-ul-islâm* palangası geçirildikten sonra bir konakta bulunduğu esnada kanun üzere ikindi divanı yapılırken Mehterhanenin çalınmasını müteakip *duacı çavuş*'u irticalen Gazi Sultan Mustafa diye dua ettiğinden bu tevcihten dolayı memnun olan pâdişah ağlamış, ve duacı çavuşa bir avuç altın ihsan etmiştir *(Nusretnâme)*.

Pâdişahın ikinci seferi

II. Mustafa, birinci seferinden döndükten sonra ikinci sefere hazırlığa başladı; düşmana karşı mâlen ve bedenen harbe devam zaruretine ve mâlî durumun müsaadesizliğine binaen *İstanbul*'da bulunup cedbeced hanedandan bulunan Sokullulardan İbrahim Han-zâde Ali Bey, Civan Kapıcıbaşı-zâde Mustafa Bey, Köprülü-zâde Numan Bey bütün masrafları kendilerine ait olmak üzere tedarik edecekleri kuvvetlerle sefere memur edildiler. Ali Bey üçyüz, Mustafa Bey elli ve Numan Bey yüzelli ve Yenişehir (Bursa Yenişehri) âyanından Mihal-oğlu elli, Turhan Bey-oğlu yüz ve sair ileri gelen vilâyet âyanları ile hal ve vakti müsait olanların asker tedarik edip göndermeleri emrolunduğu gibi defterdar yüzelli ve diğer kalem hocaları (daire müdürleri) de birer miktar kuvvetle sefere gideceklerdi. Bu kuvvetlere ilâve olarak *İstanbul* ve *Edirne* bostancı ocaklarından da güçlü, kuvvetli bin beşyüz bostancının seferber edilmesi münasip görüldü[1]; bu suretle kuvvet toplanması, artık dört cepheye asker yetiştirilme menbaının tükenmekte olduğunu gösteriyordu.

26 şaban 1107 / 31 mart 1696'da *Davutpaşa ordugâhı*'na çıkıldı; yirmi bir gün sonra buradan hareket olunarak dokuz günde Edirne'ye ve oradan da hareketle kırk gün sonra *Belgrad*'a gelindi. Bu sırada Rusların bir sene evvel zaptına muvaffak olamadıkları *Azak kalesi* için hazırlandıkları haber alınması üzerine Kırım Hanı Hacı Selim Giray'ın yerinde kalması muvafık görülerek bir miktar kuvvetle oğullarından birisini göndermesi kendisine yazıldı.

Pâdişah *Belgrad*'a geldiği esnada Saksonya Prensi'nin kumandasındaki kırk bin yaya ve yirmi bin atlı ve yüzü mütecaviz topla büyük bir düşman kuvvetinin *Temeşvar*'ı kuşattığı haber alındı. Sivas Valisi Dursun Mehmed Paşa ordunun çerhacısı (öncüsü) ve Şam Valisi Osman Paşa da dümdar yani ardcısı idi. *Pançova* sahrasına geçilip askere yirmi günlük umum zahiresi verildi ve sonra düşmanın Tuna üzerindeki Osmanlı donanmasına mümanaatları sebebiyle iptida *Titel* kalesi tarafına ve oradan da *Laçka* sahrası üzerinden *Temeşvar*'a gidilmesi kararlaştırılıp hareket olundu.

[1] *Nusretnâme*'de her kimden ne miktar asker istendiği gösterilmiştir.

Ulaş muharebesi ve Prens Frederik'in mağlûbiyeti

Tuna'nın ayaklarından olan *Temeş* nehri üzerine tonbazlardan iki köprü kurularak geçildi; Koca Cafer Paşa'nın gayretiyle düşmanın nehir donanması mağlûp edilip nehir yolu emniyet altına alındı; bu muvaffakıyetten dolayı Cafer Paşa'yı taltif eden pâdişah *Titel*'in alınmasını istedi bunun üzerine Cafer Paşa:

— "*Titel*'in alınmasını benden bilin; ancak düşman kısm-ı küllîsinin mağlûp edilmesi elzemdir bu, aradan kalkmadıkça *Titel* ve sair kale ve kasabaların alınması mümkün olsa da elde tutulması mümkün değildir" diye cevap verdiğinden *Titel* tarafına yani nehrin sağ tarafına geçilmeyip tahminen yetmiş bin kişilik bir kuvvet ile *Temeşvar*'ı muhasaraya gelmiş olan düşman üzerine gidilmesine karar verildi ve dokuz günden beri muhasara edilen *Temeşvar*'ın imdadına yetişildi.

Evvelâ *Temeşvar*'ın tek yolu olan bataklık bir boğaz müşkilâtla düşmandan alındı ve sonra *Ulaş* (Bega) mevkiine çekilen Avusturya kuvvetleri yürüdü; Avusturya başkumandanı Saksonya Prensi Frederik'in[1] maiyyetinde on bin atlı ve yirmi bin yayası olup bütün kuvvetiyle Osmanlı ordusu üzerine yürüdü; yaptığı ânî ve şiddetli taarruz defedildi ve yapılan mukabil harekâtla Frederik mağlûp edildi; düşman on beş bin kadar kayıp vermişti; maktuller arasında meşhur kumandanlardan Heisler de vardı; yine kumandanlardan Jorger de[2] top parçasiyle ağır surette yaralanmıştı; bundan sonra düşman, asıl ordugâhlarına kadar takip olundu ve orada da galebe edilip takiplerine suvari kuvvetleri gönderildi (29 muharrem 1108 / 25 ağustos 1696)[3]. Bu muharebe esnasında pâdişahın bulunduğu *Hırka-i şerîf arabası* dibine bir top yuvarlağı düşmüştü; bunun üzerine derhal bir saat zarfında oraya bir siper kazılarak pâdişah içerisine alınmıştır.

[1] Bu sefer esnasında orduda bulunan *Nusretnâme* (Silâhdar tarihinin zeyli) müellifi Fındıklılı Mehmed Efendi Saksonya prensinin adını Firedeikos Kıral diye yazar.

[2] *Nusretnâme*'de buna bir yerde Kaplar Ceneral ve diğer bir yerde Kaprara, *Raşid Tarihi*'nde ise Gabrara denilmektedir.

[3] Bu harpte Avusturya ordusundan kaçan bazı Fransızlar düşman ordusu ahvaline ve plânlarına dair malûmat vermişlerdi.

Ordu 31 ağustos'ta *Temeşvar* önüne geldi; Temeşvar muhafızı vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa'nın kardeşi Mustafa Paşa bu sırada şehit olduğundan burasının muhafızlığına Koca Cafer Paşa tayin edilip kal'aya lâzım gelen asker, mühimmat ve yiyecek konduktan sonra *Belgrad*'a dönüldü; *Belgrad* muhafızlığına da Cafer Paşa'nın yerine Konya ve Adana Valisi Acemzâde Hüseyin Paşa getirilerek pâdişah 1108 rebîulevvel / 1696 eylül'de *Belgrad*'dan ayrıldı; *Edirne*'ye gelerek kışı orada geçirip hazırlık yaptı.

Sultan Mustafa'nın üçüncü seferi

1697 nisanında (27 ramazan 1108) tuğlar dikilerek yirmi gün sonra da pâdişah otağa çıktı ve 28 muharrem 1109 / 14 ağustos 1697'de *Belgrad*'a varıldı. Daha yolda iken *Hırvatistan* kumandanı tarafından muhasara edilmekte olan ve Hırvatistan kırallarının eski merkezi bulunan *Bihke* (Bihaç)'nin muhasaradan kurtarıldığı haber alındı.

Bu tarihten az evvel fakat aynı sene içinde Fransa ile Alman imparatoru, İngiltere, İspanya Hollanda devletleriyle Savua dukası arasında dokuz seneden beri devam etmekte olan muharebe *Risvik* muahedesiyle sona ermişti; Fransa kıralı XIV. Lui, *Risvik* muahedesine Osmanlıları da sokarak barış yapmak istediyse de iki muharebede muvaffak olan genç Osmanlı pâdişahı bu tavassutu kabul etmemişti; halbuki Fransa cephesinden kuvvetini çeken İmparator bunları Osmanlılara karşı sevketmekle bu cephedeki durumunu düzeltmişti.

Bu sırada *Temeşvar* muhafızı Koca Cafer Paşa *Şebeş* palangası tarafına çete kuvveti göndermiş; bunlar da ava çıkmış bulunan palanga kumandanını avlamışlardı.

Harp meclisi

Pâdişahın *Belgrad*'a gelmesi üzerine yapılacak harekâtın ne tarafa olması lâzım geleceği müzakere edilmek üzere *Temeşvar* muhafızı Cafer Paşa ile *İstanbul*'da oturmakta olan Kurs kıralı Tökeli İmre de *Belgrad*'a davet edilmişlerdi; yapılan müzakerede yine evvelki gibi *Pançova* tarafına geçilerek *Temeşvar* taraflarına mı yoksa *Sava* nehrinden geçilip *Varadin* taraflarına mı gidilmesi muvafık olacağı hakkında biri

pâdişahın ve diğeri vezir-i âzamın riyasetinde iki görüşme yapıldı (24 muharrem 1109).

Elmas Mehmed Paşa evvelki iki sefer gibi *Temeşvar* tarafına gitmeğe taraftar idi; bazıları ise *Varadin* tarafına gidilmesini muvafık buluyorlardı; kendi fikrini kabul ettirmek isteyen vezir-i âzam: — "Her kim *Varadin* muhasarasına sevk ederse sefer dönüşünde her birinin birer bahane ile katl olunması mukarrerdir" dediğinden pâdişahın vezir-i âzama teveccühü dolayısiyle bu söz üzerine bir kısım ordu erkânı hayrette kalmışlardı.

Tarihin kaydına göre Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa'nın haşin muamelelerinden dolayı kalbleri kırık olan diğer ordu erkânı da [1] onun dileği gibi evvelâ *Temeşvar*'a ve sonra da *Barçıka* tarafına gidilmesini ileri sürdüler; bunlar *Tuna*, *Tise* (Tayis) ve *Flora* nehirleri geçilip *Titel* üzerinden *Tayis* ve *Tuna* nehirleri arasındaki *Başka* sahrasına geçilmesini muvafık buluyorlardı. Halbuki doğrudan doğruya *Varadin* üzerine gidilip orası alınırsa *Tuna*'nın sol kenarından *Başka*'ya geçilmesi üç nehri geçmekten daha kolaydı. *Belgrad* Muhafızı Amca-zâde Hüseyin, Mısırlızâde İbrahim ve Bostancı Mahmud Paşa'lar bir çok nehir geçilmek zorluk ve tehlikesine binaen *Varadin* üzerine gidilmesini doğru buluyorlardı.

Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın mütaleası

Belgrad Muhafızı Amca-zâde Hüseyin Paşa, hudutta bulunması sebebiyle düşman ahvaline vâkıf olduğundan yukarıki fikri tavsiye edenlere karşı düşmanın ilk hamlede bu nehirleri geçenlere mâni olmayacağını yahud ya geçişten sonra veya geçişin ortasında birdenbire baskın yapabileceğini ve düşmanın bu hali müteaddit defalar yaptığını hattâ *Sen Gotar* harbinde de aynı suretle hareket ettiğini ve eğer pâdişah bizzat gidecekse bu kadar nehirleri geçerek içerilere kadar gitmesinin muvafık olmadığını, muvaffakıyet hasıl olsa bile bunun yapılan külfete değmiyeceğini, maazallah iş ber-

[1] *Zübdet-ül-Vekayi*, Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa'nın vezirlerle iyi geçinmiyerek aralarının açık olduğunu ve pâdişahın hocası Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'nin de vezir-i âzama aleyhdar bulunduğunu ve bu hallerden pâdişahın haberi olmadığını yazmaktadır (Vrk. 335 b).

aks olacak olursa fena neticeler doğurabileceğini eğer *Sava* nehrinden *Zemlin* yakasına geçilerek *Varadin* tarafına gidilecek olursa, donanmanın *Tuna* vasıtasiyle ordunun zahire ve mühimmatını temin edeceğini arz ile vezir-i âzamın mütaleasına uygun olmayarak Varadin tarafına gidilmesini tavsiye eyledi ise de ekseriyet diğer tarafta olduğundan Başka tarafına gidilmesi takarrür etti[1].

İki taraf ordularının durumu

Tuna, *Temş* ve diğer bir nehir daha geçildikten sonra *Tise* nehri kenarına gelindi; Avusturya kumandanı Nehm musademe neticesinde oradan kuvvetlerini çekip *Titel* kalesi muhafazasında yedi, sekiz bin yaya ve atlı bırakmıştı; Avusturya ordusunun büyük kumandanı Prens Öjen dö Savua (*Nusratnâme*'de Prenç di Savye deniliyor) idi; ordusunun büyük kısmiyle *Tise* yakınında bulunuyordu.

Vezir-i âzam düşmanın ateşine bakmayarak nehir üzerine köprü kurulmadan *Titel* kalesini almak üzere karşı tarafa geçip üç saatte kaleyi zaptederek burası aslen manastırdan bozma olduğundan yıktırıldı ve sonra ordu *Fulvar* nehrini geçip *Tise* kenarına geldi; Osmanlı ordusu büyük, küçük on kadar nehir geçip buraya gelmişti. Düşman nehirden uzak mahalde bulunduğu için vezir-i âzam ileri gidilmesini teklif eyttise de ona muhalif olanlar, itiraz ettiler; bu münasebetle epi münakaşa oldu ve neticede *Segedin* üzerine gidilmesine karar verilip donanmanın da *Tise* nehri ağzına gelmesi emrolundu.

[1] Mütaleası hilâfına tehlikeli karar verildiğini gören Amca-zâde : "...Feryad ide gördü : 'Bu gideceğiniz yollar, sazlık, bataklık yerlerdir, küllî zahmet çekilip azîm köprülere muhtaçtır, eğer bir miktar yağmur yağarsa cümle zahire ve top arabaları dökülüp kalır, âkıbetinde bir şeamete uğranır. *Varadin* kalesi ele girmedikçe söylenen şeylerin husulü mahz-ı hayaldir; burnumuz dibinde *Varadin* kalesi dururken âhar yere gitmek neden iktiza eder?...' deyüp yandı yakıldı. Isga olunmayup Vezir-i âzam ile mâbenylerinde bürudet hasıl oldu. Huzur-ı hümâyunda dahi bu sözden dönmemeğin Senta vak'ası zuhûrunda sadaret-i uzmâya vasıl olmağa bu muâraza sebep oldu..." *(Nusretnâme*'den*)*.

Zanta Muharebesi

Osmanlı ordusu kararını düşmanın haber alması

Casus vasıtasıyle bu karardan haberdar olan Prens Öjen acele *Segedin*'e kuvvet gönderdiği gibi pâdişahın *Segedin* üzerine gitmekten vazgeçip *Zanta*'da *Tise*'yi geçip *Temeşvar* yoluyla Yukarı Macaristan ve *Erdel* taraflarına yürüyeceğini öğrendi. Bunun üzerine Osmanlı ordusunun *Tise*'yi geçmesinden evvel oraya yetişmek istedi. 7 eylül 1697'de evvelâ mühim bir kuvvetle Prens Kommercy'yi ileri gönderdiği gibi kendisi de onu takip eyledi ve bu suretle *Sen Gotar*'da olduğu gibi *Zanta* mevkiinde nehri geçerken Osmanlı ordusunu yakaladı.

Zanta mevkiine gelen Osmanlı ordusu plân mucibince *Tise* nehrinin sol sahiline yani *Temeşvar* tarafına geçmek için nehir üzerine köprü kurmağa başladı; bu sırada ordu erkânı arasındaki ihtilâf efrada da sirayet ederek intizama halel gelmişti; bundan başka düşmanın sür'atle gelmekte olduğu haber alınarak bu hal orduda karışıklığı mucip olduğundan asker emir ve kumanda dinlemeden sür'atle karşı tarafa geçmeğe başlamış ve işte tam bu sırada düşman yetişmişti. Düşmanın baskına mâni olmak için bir miktar kuvvet gönderilip Boşnak Cafer Paşa da ince karakol tayin edildi. Cafer Paşa birden bire düşman üzerine varıp elindeki kuvvetle muharebe mümkün olmadığını görünce geri kaçarken atı yuvarlanarak düşmana esir düştü; Prens Öjen, Cafer Paşa'yı istintak etti; o da pâdişah ile bütün ağırlık ve atlı askerin karşı tarafa geçip bir kısım askerin henüz geçmediğini söyleyince Öjen memnun olarak derhal Osmanlı kuvvetleri üzerine yürüdü. Bunu gören müdafaa kumandanı Mısırlı-zâde İbrahim Paşa, keyfiyetten vezir-i âzamı haberdar etti ve düşmanın taarruzuna mebni *Zanta*'ya doğru çekildi.

Tehlikeli ân

Avusturya ordusunun, Fransa cephesinde muvaffakıyetle döğüşen kumandanlarından olan Prens Öjen, *Tise* yakınında bulunduğu halde Osmanlı ordusuna karşı taarruza cesaret edemiyerek fırsat kollamakta idi; halbuki Osmanlı kumandanı 20 bin kişilik bir kuvvetle taarruza geçmiş olsa idi. Öjen'in kuvvetini bozabilirdi. Fakat böyle bir hareket yapılmayarak düşmana fırsat verildi.

Türk kuvvetlerinin yedi bini *Zanta*'dan *Temeşvar* tarafına geçip, vezir-i âzam, vezirler ve diğerleri ordunun ağırlıklarını karşı tarafa geçirmek için *Zanta* tarafında kalmışlardı; daha yukarıda gösterildiği gibi Boşnak Cafer Paşa'nın esir düşmesiyle vaziyetten haberdar olan düşman bu suretle mühim bir fırsat elde etmiş olduğundan derhal taarruza geçti (11 eylül 1697).

Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa, düşmanın maksadını anlamış ise de nehir üzerindeki köprünün askerin intizamsız geçmesi neticesinde yıkılmağa mail olması sebebiyle kendisi ordu ağırlıklarını geçirmeden, bunları yüzüstüne bırakıp geçmesinin katline sebep olacağını düşünerek tereddüt etti ve ağırlıkları sür'atle karşı tarafa geçirip köprüyü kaldırmak istedi ise de Yeniçeri Ağası Mahmud Paşa: — "Bu arabalar ancak sabaha kadar geçer, askerin çoğu geçti, düşman da yakın geldi, bu daire büyüktür, ihata edecek kadar piyademiz kalmadı; metrislerden piyade askeri ve top ve zahire arabalarını çekip eldeki askere göre köprü başında bir kuvvetli metris alınmalıdır" tavsiyesinde bulundu; bu tavsiyeye göre müdafaa hattı daraltıldığı sırada bu plândan haberi olmayan asker düşman bastı zanniyle panik yaparak kendilerini köprü ve nehre doğru çektiler ise de vezir-i âzam yalın kılıç köprü başına koşup diğer vezir ve kumandanlar da kaçanları önleyip askeri sipere soktular.

Vezir-i âzamın asker tarafından katli

Düşman bu halden cesaretlenerek ikindi vakti terk edilen eski metrise girip yeni metrise hücuma başladı ve iğfal edici bir plânla Osmanlı kuvvetlerini nehir kenarına döktü ve askeri kurşun yağmuruna tutup köprü başına kaçırdı; vezir-i âzam köprüye ve nehre doğru kaçan askeri görünce köprünün iki tombazını kaldırıp yalın kılıç firara mâni olmak isteyip :

— "Ben ölünceye kadar döğüşürüm, siz nereye kaçarsınız" diye bazılarını öldürüp bazılarını yaraladığı sırada kendisinden dilgir olan asker: — "Bizi bu berzahlara düşürmek senin tedbirsizliğindir" diyerek kılıç üşürüp parçaladılar ve karşılarına gelen düşmanı kırarak nehre geldiler; fakat düşman köprü başını zaptettikten başka köprüyü ortasından ikiye ayırdığından Büyük Cafer Paşa, Mısırlı-zâde İbrahim Paşa, Fazlı Paşa,

Kavukçu İbrahim Paşa, Küçük Cafer Paşa, yeniçeri Ağası Mahmud Paşa, metriste kalmışlardı. Bunun üzerine metristekiler düşmana karşı muvaffakıyetle savaşırken nehir üzerinde köprü kurulan mahalde düşmanın nehir sahili ile Osmanlı ordusunu ihata etmesi muhtemel olan yol üzerine bazı tecrübeli kumandanların tavsiyelerine rağmen bir kaç top konmaması Zanta faciasına sebep olmuştur; çünkü muharebede sarsılan düşman bu mevkii elde ederek askerin gerisini çevirdiğinden mukavemet ve kurtuluş imkânı kalmadığından nehrin bu tarafında bulunan kuvvetler döğüşe döğüşe ya şehit düşmüşler veyahut köprünün yıkılması sebebiyle karşı yakaya geçmek için *Tise* nehrine atılarak boğulmuşlardır.

Zanta mağlûbiyeti

Düşman baskınından evvel nehrin öte tarafına geçirilmiş olan ordu efradı köprünün yıkılmış olmasından dolayı karşı tarafa yardım edemeyip seyirci kalmağa mecbur olmuşlardır.

Zanta faciasında Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa asker tarafından katledilip değerli ve tecrübeli kumandanlardan Temeşvar Muhafızı Koca Cafer Paşa, Anadolu beylerbeğisi Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa, Yeniçeri ağası Balta-oğlu Vezir Mahmud Paşa, Rumeli beylerbeğisi Küçük Cafer Paşa[1] Diyarbekir Valisi Kavukçu İbrahim Paşa, Adana Valisi Vezir Fazlı Paşa ve diğer bir haylı sancakbeyi, ocak ağaları, alaybeyleri ve ordunun sekizde biri kaybolmuştur.

Bu muvaffakıyetten sonra düşman Osmanlı ordugâhında bir çok top ve diğer harp malzemesiyle beraber bu arada dokuz bin araba, altmış bin deve, on beş bin öküz, yedi bin at, yirmi altı bin gülle, beşyüz küsur bomba ve hükümdar hazinesi – ki kırk bin altın tahmin ediliyordu – ve bundan başka içinde üç milyondan

[1] Hammer, Küçük Cafer Paşa'nın Zanta muharebesinden evvel esir düştüğünü ve hattâ kendisinin Avusturya kumandanı tarafından ölümle tehdid edilmesi üzerine pâdişahın, evvelce karar verildiği üzere *Segedin*'e sonra *Zanta*'dan nehri geçip *Temeşvar*'a gideceğini söylediğini ve bundan dolayı Prens Öjen'in *Zanta* önünde Osmanlı ordusuna baskın yaptığını yazmakta ise de daha yukarıda metinde gösterildiği vechile düşmana esir düşen Boşnak Cafer Paşa'dır.

fazla altın olan ordu hazinesi ve pâdişah ailelerine mahsus on sekiz koşulu araba ve pâdişaha mensup on kadın alınan ganimetler arasında idi. Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa'nın katli ile zayi olan mühr-i hümâyun da düşmanın eline geçmişti[1].

Osmanlı ordusunun durumu

Nehrin karşı tarafında bulunan ordu erkânı pâdişahın riyaseti altında toplanarak vaziyeti görüşüp orduya bu kadar zarar geldikten sonra ikinci bir mağlûbiyete uğramadan *Temeşvar*'a avdeti kararlaştırıp acele o tarafa gidildi (24 safer 1109 / 11 eylül 1697). Bu muharebe esnasında Avusturya kuvvetleri de oldukça telefata uğradığından dolayı taarruz etmek ve kale muhasara eylemek kudretini kaybettiğinden Osmanlı kuvvetlerini takip edemedi. *Temeşvar* kal'asına, mevcut iki bin elli nefer nöbetçi yeniçeri ve topçu ve cebeciye ilâveten mühim muhafız kuvvet ile eyalet kuvveti bırakıldı. Osmanlı ordusu 21 eylül'de *Temeşvar* önünden kalkıp *Belgrad*'a geldi; pâdişah, kapıkulu ocaklariyle *Edirne*'ye döndü.

Hudut ahvaline vâkıf olup Osmanlı ordusunun en liyakatli kumandanlarından bulunan Koca Cafer Paşa'nın şehadeti üzerine[2] *Temeşvar* muhafızlığı vezirlikle, maktul Elmas Mehmed Paşa kethüdası Abdi Ağa'ya verildi.

[1] Bu galibiyet üzerine Prens Öjen elde ettiği esirlerden bir paşa ile onyedi nefer belli başlılarını alıkoyup maadasını öldürdü, kendi askerini yoklayıp altı bin yaralıdan başka onüç bin noksan vardı. Senta köprüsünü bozup üç gün oturduktan sonra Pâdişahın Belgrad tarafına gittiğini haber alınca sekiz bin askeri Erdel muhafazasına ve sekiz binini Varadin'e ve bin kişiyi orta muca muhafazasına koyup ağırlıklarını Sekedin'e yolladı *(Nusretnâme*'den*)*.

[2] Koca Cafer Paşa, saçını, sakalını harplerde ağartmış, kendisine verilen hizmetleri yüz aklığiyle başarmış değerli bir vezir idi. Belgrad muhafızı iken 1105 H. / 1695 M. de chemmiyetine binaen düşman içerisinde kalmış olan *Temeşvar* muhafızlığına gönderilmişti. Avusturya Kumandanı Saksonya prensi Frederik 1107 H. / 1696 M. de *Temeşvar*'ı muhasara etmişti. Bu esnada bir gün prens, Cafer Paşa'ya mektup göndererek, kalede yiyecek ve içecek kalmadığını ve imdat gelmek ihtimali de olmadığını ve kudret ve meziyetini takdir ettiği paşanın inat ederek beyhude yere asker telef etmemesini ve kalenin mutlaka sukut edeceğini ve kaleyi teslim ederse askeriyle beraber ne tarafa isterse gidebileceğini ve askere yol harçlığı vereceğini beyan etmişti.

Bir memurla gönderilen mektubu okuyan Cafer Paşa, gelen memura askerin yediği ekmekten bir parçasını gösterdi; bu ekmek çamur gibi idi; bundan sonra paşa : "Kale muhafızlarının sıkıntıları ve mahrumiyetleri doğrudur, işte

Zanta muharebesinden bir ay sonra bizzat Prens Öjen dört bin atlı ve iki bin beşyüz yaya ve on dört top ile *Bosna* üzerine akın yaparak *Kotors* üzerinden içeriye girip *Bosna*'nın büyük şehri olan *Saray* kasabasını yaktıktan sonra çekildi (24 ekim 1697).

Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın sadareti

Belgrad Muhafızı Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın harp meclisindeki mütaleası hilâfına yapılan askerî harekâtın tamamen menfî netice vermesi iyi görüşünü meydana koymuş olduğundan, *Temeşvar*'dan hareketten evvel orduya davet edilerek vezir-i âzamlığa tayin olundu (2 rebîulevvel 1109 / 18 eylül 1697). Hüseyin Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi Hasan Ağa'nın oğlu olup Fazıl Ahmed Paşa'nın sadaretinde kendisine Amca-zâde denildiği için o lâkapla şöhret bulmuştur. Amca-zâde'nin yerine *Belgrad* muhafızlığına Karaman Valisi Bıyıklı Mehmed Paşa getirildi.

Amca-zâde ilk iş olarak pâdişahın etrafında dalkavukluk ile hükûmet işlerine müdahale eden ve ahlâksızlığı görülen Anadolu muhasebecisi Küçük Müezzin denilen şahsı ve yine o kabilden olan Birinci mîrahur Ahmed Ağa'yı oradan uzaklaştırdığı gibi ehemmiyeti cihetiyle ve pek isabetli olarak Râmî Mehmed Efendi gibi değerli bir zatı reis-ül-küttap'lığa ve kapıcılar kethüdalığına da akrabasından Kıblelizâde Ali Bey'i getirdi.

---

yediğimiz ekmek de budur; kumandanımızın istediği kale benim değildir; ben muhafazasına memurum; bundan dolayı benim olmayan bir şeyi nasıl başkasına verebilirim? Ben zengin değilim; fakat rüşvet almak da mûtadım değildir; Evlâdıma miras olarak şu getirdiğiniz mektubu bırakacağım. Kumandanımıza selâm söyleyiniz. Madem ki muhafızların zarûret-i haline acıyor, benim de mukabil bir teklifim var". Cafer Paşa bu sözü söyledikten sonra ayağa kalkarak birkaç adım yürüdü; Belgrad muhafızı iken ayağından yaralanarak topal kalmıştı. Murahhasa dönerek : "Görüyorsunuz ki ben ihtiyarım ve bir ayağım sakattır; sizin kumandanınız genç ve dinçtir. Birer kılıç alalım ve kale önünde mübareze edelim. O beni haklarsa benim adamlarım kaleyi kendisine teslim ederler. Ben onu haklarsam çekilip gider misiniz?" demişti. *Temeşvar*'ın bu muhasarası II. Sultan Mustafa'nın gelmesi üzerine kaldırılmıştır.

1692 — 1699 senelerinde Lehistan cephesi

Lehlilerin Kamaniçe'yi işgal plânı

On iki seneden beri Lehlilerin müteaddit taarruz ve muhasaralarına rağmen *Kamaniçe* dayanıyordu. Lehliler en son çare olarak Kamaniçe yakınında bulunan *Yuvaniça* ismindeki harap bir palangayı tamir ile içine külliyetli asker koyarak müsait bir fırsatta Kamaniçe'yi işgal etmeğe karar vermişlerdi.

1106 H. / 1694 M. de kale hatmanı, *Kamaniçe*'de "Türk azdır, ansızın yürüyüş olursa zaptı kolaydır" diye kıralı tahrik ettiğinden baş hatman kumandasiyle on dokuz bin Lehli ve on bin kadar âsi Boğdanlı kuvvetin, dört bin kadar kale merdiveni tedarik edip her bir merdivene dört kişi tayin eyliyerek taarruza hazırlandıkları elde edilen bir esirden öğrenilmiş ve ona göre tertibat alınmıştı.

Kale muhafızı Kahraman Paşa, kaledeki ikiyüz elli suvari ile yaya kuvvetlerini kaleden dışarı çıkararak düşmanı kale tarafına sokmamış, onlar da plânlarında muvaffak olamıyarak çekilmişlerdi.

Şehbaz Giray'ın Lehlilerle mücadelesi

Bu sırada Kamaniçe kalesi muhafızlarına gönderilen zahire ile Boğdan vergisinden tahsis edilen maaş[1] ve diğer tüccar eşyasını taşıyan iki bin kadar arabayı *Özi* muhafızı Mustafa Paşa *Kamaniçe*'ye üç saat mesafede *Yuvaniça* kalesine yakın mahalle kadar götürüp Hanzâde Şehbaz Giray'a teslim edip geri döndüğünü Lehliler haber alınca Tatarların üzerine yürüyüp Şehbaz Giray'ı mağlûp ederek hazineyi ve zahireyi elde etmişlerdir[2]. Bunun üzerine *Kamaniçe* muhafızları :

— "Üç yıldır ulûfe ve zahire yüzü görmedik. Bunun elden çıkmasına Mustafa Paşa sebeptir; zahireyi kaleye kadar götürmek vazifesi iken ihmal etmiştir" diye pâdişaha şikâyet etmişlerdir (1693 sonbaharı). Han-zâde Şehbaz Giray bu mağlûbi-

[1] *Nusretnâme*, 1106 hicret senesi vekayii.

[2] Bu zahirenin mecmuu yirmi beş bin kile buğday olup *Bucak Tatarları*'ndan satın alınmıştı. Bunun onyedi bin kilesi daha evvel Şehbaz Giray tarafından *Kamaniçe*'ye teslim edilmiş, bu defa da bakiye kalan sekiz bin kilesi götürülürken otuz bin kişilik Leh kuvvetinin eline düşmüştü (*Raşid tarihi*, c. 2. s. 298).

yetin acısını çıkarmak üzere gerek *Bucak* ve gerek diğer taraflardan mühim bir kuvvet ile 1695 ilkbaharında *Lehistan*'a girip *Lemberg* taraflarına kadar geniş mikyasta akın yaptı; kıralın baş hatmanı bir kaç top ve on iki bin askerle karşıladıysa da mağlûp olarak elindeki toplardan altı tanesini de bırakıp kaçmağa mecbur oldu. Şehbaz Giray büyük ganimet malı ve otuz bin esir aldıktan sonra döndü.

Kırım Han-zâdelerinin faaliyetleri

1107 H. / 1696 M. de yine *Bucak* yani *Basarabya*'dan tedarik edilen zahire *Silistre* valisi ve *Babadağı* seraskeri Yusuf Paşa ile Han-zâde Gazi Giray vasıtalariyle hiç bir mukavemetle karşılaşmadan *Kamaniçe*'ye götürülüp teslim edilmişti. Gazi Giray bu vazifeyi yaptıktan sonra *Turla* yani *Dinyester* nehrinin karşı tarafına geçip Lehistan içerilerine akın yaparak külliyetli ganimet ve bir haylı esir alarak dönmüştür.

Bundan sonra 1109 H. / 1697 M. de Han-zâde Kaplan Giray da *Kamaniçe* kalesi üzerinden *Lehistan*'a girip on iki bin kişilik Leh kuvvetini *Purcan* manastırı taraflarında bozduktan sonra elde ettiği esir ve ganimeti *Kırım*'a gönderdikten sonra yine diğer bir yerden Lehistan'a dalarak bu defa da bir çok ganimet ile dönmüştür.

Lehistan kıralı Jan Sobieski'nin, İmparator Leopold ile ittifakı Avusturya'ya hiç ummadığı yerleri kazandırmış ise kendisi bir muvaffakıyet elde etmek şöyle dursun, esas umdesi olan *Kamaniçe*'yi bile geri alamamış ve memleketi her zaman Tatarların akınlariyle harap olmuştur. Osmanlıların *Lehistan* cephesindeki mukavemetlerinde Kırım hanlığının mühim yardımı olmuştur.

1692 — 1699 seneleri arasında Venedik Cephesi

1103 H. / 1692 M. den 1110 H. / 1699 M. arasında *Karlofça* muahedesine kadar hem deniz ve hem kara cephelerinde Venedikle yapılan savaşın hulâsası ayrı ayrı şöyledir :

Girit cephesi

1692 senesinde *Ağrıboz* muhafızı Çelebi İbrahim Paşa'dan alınan haberde Venedik donanmasının *İnebahtı* (Lepanto) limanında toplanarak *Ağrıboz*, *Selânik*, *Girit*

ve sair sahillere taarruz edeceği bildirilmiş olduğundan tekaüdlükle *Ohri*'de oturmakta olan Koca Halil Paşa'nın tecrübesine binaen tekaüdlüğü kaldırılarak Yunanistan cephesine tekrar serasker tayin edildi.

Hanya muhasarası

Venedikliler elde ettikleri *Mora*'dan başka asıl arzuları olan *Girit*'i zaptetmek için üç seneden beri ellerindeki *Suda* kalesine silâh, cephane ve sair harp levâzımı yığmışlardı. Cumhuriyet, kendi kuvvetlerinden başka Hırvat, Bosna, Mora ve âsi Arnavutlardan tedarik ettiği on bir bin kişilik bir kuvvetle ve *Malta şövalyeleri* ve *Floransa* ve Papa'nın verdiği donanmaların iltihakıyle cem'an yüz kadar gemi ile Amiral Françesko Moçeniko kumandasında olarak *Hanya*'nın zaptına gelmişlerdi.

Amiral Moçeniko 1692 Temmuz'da *Hanya* civarına asker ihrac edip *Hanya*'yı muhasara için yürümüş ve buna karşı Hanya muhafızı Ispanakçı İsmail Paşa, saf cengi yaparak düşmanı kale altına sokmamak için üçyüz kadar kuvvetle karşı çıkmış ise de bu kadar cüz'î kuvvetle düşmana karşı koymak mümkün olmadığından geriye dönüp ve ordusundaki halkı kaleye almak suretiyle müdafaaya geçerek durumu hem *Kandiye* muhafızı paşaya ve hem de hükûmete bildirerek yardım istedi.

Filhakika hükûmet Kapıkulu ocaklarından bir miktar yeniçeri, cebeci ve topçu ile bin kadar Mısır askerinin donanma ile sevkini emrettiği gibi buradaki cepheye de *Kandiye* muhafızı Fındık Mehmed Paşa'yı serasker tayin eyledi ve bundan başka düşmanı *Hanya* muhasarasından çekmek için *Mora* tarafında bulunan Koca Halil Paşa'ya da *Mora*'ya akın yapmasını emretti.

Halil Paşa emir gelmeden evvel taarruz için hazırlanmış olduğundan derhal faaliyete geçerek *Gördös* boğazına varmış ve müteaddit kollarla *Anapoli* ve *İnebahtı* taraflarına kuvvet sevkıyle bazı kaleleri zaptedip yıkmıştı. Halil Paşa'nın bu faaliyeti üzerine *Mora*'daki Venedik muhafızları *Mora*'nın elden çıkacağından dolayı telâşa düşüp yardım istemelerine rağmen Amiral Moçeniko *Hanya* muhasarasını kaldırmak istememişti.

Osmanlı hükûmetinin sevkettiği kuvvetler *Kandiye*'ye gelerek oradan kara yoluyla *Hanya*'ya sevkedilmiş ve hattâ bir miktar kuvvet te kaleye girmeğe muvaffak olmuştu. *Moçeniko* mutlak surette burasını almağa azmetmiş, yıkılan kale duvarından hendeği geçerek içeriye girmek istemiş, fakat kale kuvvetleri tarafından yapılan mukabil taarruz üzerine siperlerine kadar geri sürülmüştü; bu sırada alınan esirlerden *Malta* şövalyeleri kaptanının maktul düştüğü de öğrenilmişti.

Amiral Moçeniko, *Hanya*'nın teslim olmasını teklif ettiyse de: — "Harpten başka cevabımız yoktur; bir daha teslim talebiyle adam gönderirsen öldürürüz" diye cevap yazıldı. Bu sırada Koca Halil Paşa'nın *Mora* üzerine yaptığı şiddetli taarruzlar sebebiyle bir taraftan "*Mora* size lâzımsa acele imdada geliniz" diye aldığı feryadnâmeler ve diğer taraftan Serasker Fındık Mehmed Paşa'nın sekiz bin kişilik kuvvetle *Hanya*'ya yürüdüğünü haber alan amiral, muhasaranın kırk ikinci perşenbe günü yani 15 zilhicce 1103 / 29 ağustos 1692'de muhasarayı kaldırıp gitmeğe mecbur oldu.

Bosna - Hersek cephesi

Venediklilerin bir cephesi de Bosna ve Hersek taraflarında idi; bunlar, Osmanlı idaresi altındaki halkı ısyan ettirip *Nikşik*, *Brobniyak* ve *Graska* (Gaçka) nahiyelerini yağmalayıp o taraflardaki bazı kuleleri zapt ile yıkmışlar ve *Vırgoraç* kalesini muhasara etmişlerdi; bunun üzerine 1105 recep / 1694 martında bu taraflardaki muharebeyi idareye Hersek mutasarrıfı Selim Paşa memur edilmişti; fakat bu sırada, yani ayni sene temmuzunda Venediklilerin *Zadra* (Zara) kumandanı Hersek sancağının mühim kalelerinden olan *Gabela* kalesini muhasara edip kale muhafızları irtidat ile burasını teslim etmişlerdir; bunun üzerine kaleyi kurtarmak için sevk edilen kuvvet muvaffak olmıyarak *Mostar* üzerinden *Bosnasaray*'a çekilmiştir (1695). Bir sene sonra yine Zara kumandanı deniz sahilindeki *Ülgün* kalesi önüne gelip karaya on bin asker ve top çıkarıp denizden ve karadan şehir ve kaleyi on sekiz gün dövdüyse de muvaffak olamıyarak beş bin maktûl verdikten sonra çekilmeğe mecbur oldu.

Venedik kuvvetleri 1107 H. / 1696 M. de Bosna eyaletinin Kuzey-batısındaki sancak merkezlerinden *Bihke*'yi muhasara ile otuz bir gün çalışmışlardı. Bu sırada Bosna Valisi Mehmed Paşa'nın gelmesi üzerine çekilip gitmişlerdir.

Bundan başka 1108 H. / 1696 M. de Hersek sancağının kazalarından *Poçitel* ve *Nevesin* kalelerine karşı yapılan Venedik taarruzları da akim kaldı.

1103 H. / 1692 M. den beri beylerbeğilikle Bosna valisi olan Mehmed Paşa, tedbirli, cesur ve asker üzerinde otoritesi olan bir zat olup Bosna havalisinde Venediklilere karşı muvaffak olmakta ise de 1109 H. / 1697 M. de vefat ettiğinden[1] bu hal askerî disiplinin bozulmasına sebep olmuş, bundan istifade eden Venedikliler eyalet merkezi olan *Saray Bosna*'yı işgal eylemişlerdir. Bu hal, telâşı mucip olup Bosna ve havalisi seraskerliği sürgün suretiyle *Hersek*'te *Poçitel* kalesinde oturan Daltaban Mustafa Paşa'ya verilmiştir.

Sakız adasının elden çıkması

Akdenizde Osmanlıların elindeki adalar halkının bir kısmı Lâtin ırkına mensup Katolik ve bir kısmı da Ortodoks mezhebine mensup Rum ırkından idiler. Lâtinlerin el altından Frenklere yardım edip devlet merkezinden aldıkları malûmatı Venedik, Papa ve Malta ile sairlerine bildirirler fakat kalelerde hem kapıkulu ve hem yerli kulu muhafızlarının bulunmasına mebnî ısyana cesaret edemezlerdi. Köprülü-oğlu Fazıl Mustafa Paşa, vezir-i âzam iken ihtiyaca mebnî Girit müstesna olarak diğer adalardaki yerli kulu ile birer oda kapıkulu askerlerinden maadasını alarak cepheye götürmüş ve daha sonraki senelerde buralardaki boşluklar doldurulmayarak bilhassa *İstanköy*, *Midilli*, *Sakız* ve *Bozcaada* gibi sahil adalarının muhafazası yaz mevsimine inhisar etmek üzere kalyon levendlerine bırakılmıştı.

Yıllardan beri üç cephede devam eden muharebeler sebebiyle malî durum iyice bozulmuş, vergilerin miktarı artmış, vergi

[1] Bu, Mehmed Paşa'ya, Gazi Mehmed Paşa denilir. Bir aralık Macaristan serdarı olan Topal Hüseyin Paşa kethüdalığından yetişmiş, muharebelerde fevkalâde cesaret ve şecaatiyle tanınmıştır. Kendisine vezirlik verilmiş ise de fermanı varmadan vefatı vukua gelmiştir.

tahsil usulleri karışmış olduğundan tabiî olarak bu hal umumî surette hoşnutsuzluğu mucip olmuştu; fakat vaziyetin vahametini takdir eden müslüman kütle bu hale karşı tahammül ve tevekkül gösterdiği halde bir kısım gayr-i müslim tebea el altından teşvik görerek isyan için fırsat bekliyorlardı. Bundan dolayı Osmanlı hükûmeti Arnavutlukta başlayan ve sonra Mora'nın süratle elden çıkmasını mucip olan isyanlardan başka adalardaki isyanları da önlemeğe mecbur oluyordu.

1106 H. / 1694 M. senesinde tebeadan alınmakta olan *cizye* (baş vergisi) marttan marta tahsil edilmekte iken ihtiyaca mebnî bu yıl marttan yedi ay evvel yani eylülde bir vergi daha alınmak istenmiş ve bu suretle bir senede iki vergi tahsili sebebiyle Adalar halkı düşmanla birleşmeğe karar vermiştir. Bu hususta Sakız hıristiyanları evvelâ hükûmete bir heyet gönderip levendlerin her sene bir çok fenalıklarından şikâyet ile eğer maksat adanın muhafazası ise kendilerinin yirmi otuz bin kuvvet tedarik ile adayı muhafaza edeceklerini ve *Sakız*'ın Türk idaresine geçmesinden beri kendilerinin hiç bir suretle muhalif hareket etmediklerini söyliyerek hükûmet adamlarını ikna etmek ve bir miktar da para vermek suretiyle her sene Sakız adasında bulunması mûtad olan üç bin levendin kaldırılmasına muvaffak olmuşlar ve el altından da "Bu sene *Sakız*'da asker yoktur" diyerek vaziyetten Venediklileri haberdar etmişlerdir.

Bunun üzerine kış münasebetiyle Osmanlı donanmasının Akdeniz'den dönmesini bekleyen ve kendisinden başka Papalık, Floransa ve Malta gemilerinden mürekkep yüz on beş parça Venedik donanması 1106 muharrem / 1694 eylül'ünde adaya gelerek on iki bin yaya ve sekiz yüz suvariyi karaya çıkarmıştır. Ada muhafızı Hasan Paşa bir taraftan bunlara karşı koyup bir taraftan da vaziyetten kaptanpaşayı haberdar etmiş ise de adadaki otuz bin kişilik yerli hıristiyanların silâhlanarak arkadan taarruza geçmeleri üzerine zaten mevcudu az olan muhafız Hasan Paşa kaleye çekilmeğe mecbur olmuştur.

Hasan Paşa kalede sekiz gün mukavemet edip kaleye atılan beşyüzden fazla top ve humbaradan bütün evler yıkılarak yiyecek ve peksimetler de yanmış olduğundan nihayet askerin ısrarı üzerine kale vire ile teslim edilmiş (1106 safer / 12 ekim 1694) ve

adadaki müslüman halk ve muhafız paşa Venedik gemileriyle *Çeşme* limanına nakledilmişlerdir.

Sakız muhafızının yardım istemesine karşı Kaptan-ı derya Yusuf Paşa tereddüt etmiş, fakat Kalyonlar kaptanı Mezomorto Hüseyin Paşa gitmekte ısrar ederek *Bozcaada*'ya doğru açılıp, kaptan paşa da mecbûren arkasından gitmiş ise de yolda *Sakız*'ın sukutu haber alınmıştır.

Osmanlı donanmasının gelmekte olduğunu haber alan Venedik amiralı, adadaki fazla askerini gemilere alıp karşı çıkmış ise de Kaptan Yusuf Paşa bir deniz muharebesine cesaret edemiyerek *Midilli* adasına çekilmiş ve mîrî kalyonlar da *İzmir* limanına girmişlerdir.

Türk donanmasının ikiye ayrıldığını gören Venedik amiralı körfezi kapayarak hem şehri ve hem de kalyonları denizden abluka etmiştir; bunun üzerine İzmir Fransız konsolosu bir filikaya binerek Venedik amiralına gidip silâha sarılmış olan Türklerin bir tecavüz vukuunda bütün hıristiyanlara tecavüz edeceklerini beyan ile böyle bir hale sebebiyet vermemesini tavsiye ederek on iki gün sonra Venedik donanmasının körfez ağzından ayrılmasını temine muvaffak olmuştur.

Sakız'ın geri alınması

Adanın düşmesi II. Sultan Ahmed'i çok müteessir etmiş, *Belgrad*'da bulunan Vezir-i âzam Ali Paşa'ya gönderdiği hatt-ı hümâyunda :

— "Madem ki Sakız düşman elindedir, bütün *Ungurus* (Macaristan) memleketini fethetsen makbulüm değildir" diyerek *Sakız*'ın kış esnasında Venedik donanmasının faaliyetten kaldığı sırada zaptını emreylemiş ve ordunun avdetinden sonra da :

— "Sakız ahvali derunum yaktı; teshîri muradımdır, îcap edenlerle görüşüp ne yapmak lâzımsa bildir; bu kış Sakız elde edilmezse şöyle bilin ki bütün Reisleri (gemi kaptanlarını) katlederim" diye kat'î emir vermiştir.

Sakızın geri alınmasına evvelâ ordudan Genç Mehmed Paşa tayin edilmiş ise de sonra bundan vaz geçilerek sabık kaptan paşalardan, Anadolu beylerbeğisi Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa

serasker olarak *Çeşme* limanı taraflarına gönderilmiş ve kaptan paşalığa da Boğaz-hisar muhafızı Amca-zâde Hüseyin Paşa getirilerek o tarafa gönderilmiştir (24 rebîulâhır 1106 / 12 kasım 1694).

II. Ahmed, istirdadını şiddetle arzu ettiği *Sakız*'ın kurtuluşunu görmeden vefat etti; yirmi kalyon ve yirmi dört kıta çekdiriden mürekkep olan Osmanlı donanmasının *Foça* taraflarına geldiğini duyan yirmi kalyon, yirmi dört çekdiri ve altı mavnadan mürekkep Venedik donanması *Sakız*'dan kalkıp Osmanlı donanmasını karşılamak üzere *Karaburun* veya *Urla* yarım adasiyle Sakız adasının Kuzey doğusu arasında *Koyun adaları*[1] denilen taşlık adalar tarafına gelmişti. Osmanlı donanmasının plânı, evvelâ düşmanın amiral gemisini harp dışı etmek ve sonra da diğer kısımlarını kolayca mağlûp eylemekti. Türk donanmasının beklediği muvafık rüzgârın çıkması üzerine *Koyun adaları* önünde Venedik donanması amirali Molino Kontarini'nin bulunduğu kalyonu, alabanda ateş etmek suretiyle saf harici etmiş ve *Viktorya* gemisinde bulunan donanma kumandanlarından Pizani Benedetto ile yüzelli kadar gemi mürettebatı maktûl olduktan sonra yardıma gelen diğer bir Venedik kalyonu da yandığından Venedik donanması *Sakız* limanına kaçmıştır.

Muharebenin bu birinci safhası altı saat sürmüştü; bundan sonra düşman takip olunmayarak yeni tertibat alındı; açıkta ve ihtiyatta kalındıktan sonra *Tirfil* limanına doğru gidilerek yapılan baskındaki muharebede Venedikliler ikinci defa mağlûp edildi; takip esnasında Aşçı Mehmed Kaptan'ın kalyonundan atılan bir gülle düşmanın elli beş tunç top çeker gemisinin cephaneliğine isabet ettiğinden geminin yarısı berhava olup diğer yarısı da battı; düşman donanması bundan sonra evvelâ *Sakız*'a geldi ise de burada tutunamayıp adayı muhafaza için atlı ve yaya olarak bin kadar asker çıkardıktan sonra *İstendil* adasına doğru kaçtı.

Düşman donanmasının mağlûp edilmesi üzerine, karşı Anadolu sahilinde *Çeşme* limanında beklemekte olan Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki asker hemen *Sakız*'a geçirildi;

[1] Bizim *Koyun Adaları* dediğimiz bu taşlık adalara Avrupalılar *Spalmatori* derler.

Sakız kalesi mukavemet etmeden teslim oldu. Külliyetli top ve cephâne elde edilerek kale muhafızları esir oldu (7 recep 1106 / 21 şubat 1695).

Sakız'ın geri alındığının müjdesi yeni hükümdar olan II. Mustafa'ya bildirilince, fenalık yapmalarına rağmen kaleye sığınmış olan hıristiyan tebeaya esir muamelesi yapılmayarak mülklerinin yine kendilerine verilmesini emretti. Bu deniz muharebesinde Venedik donanmasının kapudâne, patrona ve eski kapudâneleri yani rütbece büyük amiralden sonra gelen amiralları maktul düşmüşlerdi.

Sakız'ın geri alınmasında kalyonlar kaptanı Mezomorto Hüseyin Paşa'nın büyük gayret ve mahareti görüldüğü için kendisi kaptan paşalığa getirilip, adanın ehemmiyetine mebnî sabık kaptan Amca-zâde Hüseyin Paşa da Sakız muhafızlığına tayin olunmuştur.

Hüseyin Paşa 1108 H. / 1697 M. de Venedik donanmasını *Bozcaada* önlerinde tekrar mağlûp edip bir çekdirisini zapt ve ikisini de batırmıştır[1]. Bundan sonra 13 eylül 1698'de Mezomorto Hüseyin Paşa, Venedik Amiralı Dolfino ile *Midilli* adasının *Zeytinburnu* önünde yaptığı muharebede kahramanca çarpışmış ise de her iki tarafta birbirlerini mağlûp edemiyerek ayrılmışlardı.

Mora cephesi

Mora cephesi seraskeri bulunan Koca Halil Paşa'nın ihtiyarlığı sebebiyle yerine *Ağrıboz* muhafızı Çelebi İbrahim Paşa tayin edilmiştir (1690). Yeni serasker, Venedik donanmasının, *Sakız* önlerinde Osmanlı donanmasiyle çarpışıp *Mora*'ya yardım edemiyeceği mülâhazasiyle Mora yarımadasının kuzey doğusundaki *Anapoli* mühim liman ve kalesini elde etmeğe memur edilmişti. Çelebi İbrahim Paşa on beş bin kadar askerle o tarafa gidip tam muvaffak olacağı sırada otağına isabet eden gülleden dolayı cesareti

[1] Bk. *Nusretnâme* ile *Raşid tarihi* ve merhum Safvet Bey'in Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuasındaki (Sene 1, s. 150 v. d.) "*Koyun Adaları önündeki deniz harbi ve Sakız'ın kurtarılışı*" makalesi.

kırılarak çekilip ordu merkezi olan *İstefe*'ye (Tep şehri) dönmüş[1], bunun üzerine azlolunarak yerine Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa Mora seraskeri olmuştu (1695).

Daha yukarılarda görüldüğü üzere 1689 senesinde Venediklilere karşı Osmanlılar tarafından Mora beyi ilân edilerek düşmanla çarpışan Manyalı Liberius Geratschari, Venediklilerle anlaşarak 1696 senesinde dört Venedik kadırgasiyle onların tarafına geçmiş ve bu suretle Mora'dan hiç bir ümit kalmamıştır.

Yine bu 1696 senesinde dört bin kadar Venedikli Orta Yunanistan'daki *Salona* kasabasını almak için firkatelerle *İnebahtı* körfezinden sahile çıkmışlarsa da telefat vererek püskürtülmüşlerdir.

Rus cephesi

Harp esnasında Ruslarla olan münasebât

1695 senesi ortalarına kadar (1006 Hicret yılı sonları) üç devletle savaş yapılıyordu. Osmanlı devleti harbin ilk yıllarındaki Avusturya-Leh-Venedik ittifakında Lehlilerin hasmı olan Rus-lara karşı yumuşak ve uysal bir siyaset takip ile Ruslarla Lehlilerin zıddiyetini arttırarak her iki devletin kendi aleyhinde ittifak etmemelerine çalışıyordu; bundan başka Rusların Türklere karşı düşmanca bir tavır takınmamalarında Kırım hanlığının da mühim rolü vardı.

Mukaddes İttifak, Rusları da kendi içine almak istiyordu; bunun için 1686 senesinde *Moskova*'ya gelen Lehistan elçileriyle uzun görüşmeler yapıldı ve neticede Rusların bu ittifaka girerek Kırım üzerine saldırmalarına karar verildi; bu suretle Ruslar, Os-

[1] Bir takım özürlerle işi uzatmasından dolayı Mora seraskeri Çelebi İbrahim Paşa'ya gönderilen tehdidi havi hatt-ı hümâyun sureti:

"Ferman-ı şerîfim mûcibince amel eyliyesin; memur olduğun işte hareketin tab'-ı hümâyunuma muvafık değildir; ol taraftan gelip gidenler dahî senin için iyi söylemezler. Bu maslahatı pek boş tuttun; avn-i hakla sen şimdiyedek *Anapoli* kalesi altında gerek idin; bundan sonra gözün aç; din-i mübîne nâfi hizmetlerde bulunmağa sây eyle; yoksa sonra gazabıma uğrarsın; bilmedim demiyesin. Bundan sonra yine bazı özür ve bahane ile tehir ve tevakkuf edersen saire mucib-i ibret olursun, bilmiş olasın. Sene 1106 şevval = 1695 mayıs (*Mühimme defteri*, Nr. 106, s. 31).

manlıların sağ kolu olan Kırım kuvvetlerini yardımdan alıkoymuş olacaklardı; bu münasebetle 1687'de Ruslar ile Lehliler arasında ikinci bir anlaşma oldu; filhakika bundan bir sene sonra Ruslar birden bire pek büyük bir kuvvet ve iki yüz top ile yani Rus ve Kazak kuvvetlerinden müteşekkil üçyüz bine yakın bir kuvvetle bir taraftan Kırım ve bir taraftan da Kefe üzerine yürüdüler; pek çetin bir muharebeden sonra güçlükle mağlûp edilerek çekildiler; fakat bunlara kuvvetli bir darbe vurulamadığından Kırım'ın başında mühim bir tehlike baş göstermiş demekti; muharebenin devamı Kırım hanlarını endişeye düşürdü; fakat Ruslar da Tatarların darbesi dolayısiyle bir daha Kırım üzerine saldırmak için yeni bir tecrübeye girişmediler (1689 haziran) [1].

Rusların Azak kalesine taarruzları

Osmanlıların Avusturya ve Venedik cephelerinde temadî eden mağlûbiyetleri ve yıpranmalarından büyük ümide düşen Ruslar, Lehlilerle anlaşdılar. Ruslar, on yedinci yüzyıl başlarındanberi göz koydukları Azak kalesini elde etmek için ansızın taarruza geçmeği kararlaştırmışlardı; fakat bu plânları casuslar vasıtasiyle haber alındığından *Azak* sancağı beyi Mustafa Bey, kalenin hücuma mukavemet edemiyeceğini düşünerek alâkadarlarla görüşüp kale dışında siperler kazarak müdafaa tertibatı aldı ve aynı zamanda düşmanın hücum etmek üzere olduğunu Kırım hanı vasıtasiyle hükûmete bildirdi; filhakika bir müddet sonra Ruslar denizden on beş bin ve Çarın kumandasında olarak karadan altmış bin kişilik öncüsüyle iki yüz bin kişilik bir kuvvet ve üçyüz pâre top ile saldırıp kaleye yakın gelmişlerdi (28 zilkade 1106 / 8 temmuz 1695). Bundan başka Rus Generali Şeremetof (Scheremetov) kumandasında olarak Kazak hatmanı Mazeppa'nın da iştirak ettiği bir Rus ordusu da *Özi* (Dinyeper) tarafından taarruza geçmişti.

Azak kalesine yapılan taarruz dolayısiyle Kefe beylerbeğisi Murtaza Paşa ile Kırım hanı Hacı Selim Giray'ın oğullarından Kaplan Giray kale dışında müdafaada bulundukları

[1] Rusların bu ânî hücumu ile Kırım hanının mukabelesine dair Selim Giray'ın 1100 H. / 1689 M. tarihiyle hükûmete bir arîzası vardır *(Silâhdar tarihi*, c. 2, s. 440).

için kale yakınına gelmiş olan Ruslara karşı hücum yaparak onları bir miktar geri atmağa muvaffak oldularsa da mevcutları çok olan Ruslar mukabil taarruzla Osmanlı ve Tatar kuvvetlerini kaleye çekilmeğe mecbur ederek hem kara ve hem denizden *Azak*'ı sarmışlardır [1].

Ruslar, Azak kalesinin *Kuş kulesi* karşısına bir kule yapıp balyemez topluriyle oradan kaleyi iyice dövmeğe başlamışlardı; bu sırada bir miktar kuvvetle yetişen Trabzon beylerbeğisi Ali Paşa kaledekilerin kuvve-i maneviyelerini arttırarak mukavemete hız vermişti; muhasaranın on üçüncü günü kalenin teslimi hakkında çar tarafından mektup geldiyse de kabul edilmeyip dayanmağa karar verildi; muhasara müddeti içinde çok tehlikeli anlar geçirildi; bir avuç mücahid bu müdhiş taarruzlara mukabele etti [2]. Nihayet Ruslar, Kırım veliahdi Devlet Giray'ın geleceğini haber aldıkları gibi bu sırada Kaplan Giray'ın kaplanca taarruzu üzerine epey maktul bırakarak çekilmeğe mecbur olmuşlar ve yine onun tarafından takip olunarak yolda da epey zayiat vermişlerdir.

Azak kalesinin muhasarası doksan altı gün sürmüştür; Rusların zayiatı Osmanlı tarihlerine göre elli altmış bin ve Hammer'e göre otuz bin kadardır (4 rebîulevvel 1107 / 13 ekim 1695).

Özi tarafından taarruza geçen Şeremet-oğlu, *Doğan* (Togay) kalesi muhafızlarının *Azak kalesi* muhafazasına memur edildiklerini haber alarak elli, altmış bin *Barabaş Kazağı* ve otuz bin Rus askeriyle gelerek burayı almışlardır; bundan başka yine o taraflardaki *Nusret Kerman* ve *Şahin Kerman* kaleleri de Rusların eline geçerek *Özi* nehri Rusların hâkimiyeti altına düşmüştür [3].

[1] 1106 zilkadesinde (1695 haziran) Rus çarı, bin beşyüz adet *transa* tabir olunur kayıklar peyda ve her birinin içine yüzer nefer tüfenkçi vaz' ve kendü dahi kara tarafından iki yüz binden mütecaviz asakir ile ve üçyüzden mütecaviz topla 1107 senesi rebîulevvelinin dördüncü gününe kadar doksan altı gün Azak kalesini muhasara etmişti (*Zübdet-ül-vekayi*, vrk. 307 b).

[2] Azak kalesi muhasarası hakkında Silâhdar Tarihi'nin zeyli olan *Nusretnâme*'de tafsilât vardır.

[3] *Barabaş Kazakları*'nın Ruslarla birleşerek yaptıkları taarruzdan dolayı Azak kalesi muhasarasından sonra Devlet Giray bunlardan adam akıllı intikam almıştır.

Azak kalesinin düşmesi

Ruslar *Azak*'ın muhasarasındaki muvaffakıyetsizlikten dolayı ümitlerini kesmediler; Kırım kuvvetleri, devam eden muharebeler sebebiyle müteaddit cephelerde çok zedelenmiş olduklarından eski cevvaliyeti gösteremiyorlardı; hem bu vaziyet ve hem de Azak kalesinin henüz tamir ve tahkim edilememesi Rusları tekrar taarruza sevketti; bunun için Azak muhasarasından bir sene sonra (2 zilkade 1107 / 3 haziran 1696) tekrar kale önüne gelip muhasara ettiler. Kale evvelki muhasaradan dolayı son derecede harap olup tamirine Trabzon valiliği ile Kalaylı koz Ahmed Paşa memur edildiği gibi muhafazasına kuvvet de tayin edilmişti; fakat bunların hepsi ihmal edilerek zamanında gelmediğinden, zaten cephâne ve mühimmatı azalmış olan kalenin bu ikinci taarruza mukavemet etmesi ihtimali yoktu; kale muhafaza ve müdafaasına tayin edilip sonradan gelen kuvvetlerle, bu arada Kırım hanı kuvvetleri de kaleye girememişlerdi.

Ruslar bu suretle Azak kalesinin muhasarası esnasında Özi kalesini muhasara etmek üzere elli bin Rus ve Barabaş Kazağıyle Doğan kalesi tarafına gelmiş olan Şeremet-oğlu'nu da Azak tarafına getirmiş olduklarından tehlike daha çok artmıştı.

Kaleyi çeviren Ruslar, hariçten yardım gelmesi ihtimaline binaen muhasara kuvvetlerinin gerisine derin siperler ve hendekler kazmak suretiyle o tarafta da tertibat almışlardı; filhakika Erzurum Valisi Baki Paşa, Ali Paşa ve Hasan Paşa kuvvetleri kalenin imdadına gelmişlerse de düşmanın aldığı tertibat üzerine içeriye girememişlerdir.

Bu hal karşısında ümitsiz duruma düşen dört beş yüz muhafız iki ay kadar müdafaa ve mukavemetten sonra teslim olmak zorunda kalmışlardır (7 muharrem 1109 / 26 temmuz 1697). Bu fena haber alınır alınmaz büyük heyecanı mucip olmuş, vaktiyle imdada yetişmeyenler ile kalenin tamiri için zamanında îcap eden kereste ve saireyi yetiştirmeyenler derhal îdam olunup diğerleri de muhtelif cezalara çarptırılmışlar ise de ne çare ki kale elden gitmiştir.

Azak kalesinin ehemmiyeti

XVI. yüzyılın ikinci yarısından îtibaren tedricî surette Orta Asya ve Kafkasya'ya doğru yayılmakta olan Ruslar, Azak kalesini elde ederek bu suretle Karadenize inmek için vasıtalı vasıtasız müteaddit teşebbüslerine rağmen muvaffak olamadıkları şiddetli isteklerini bu suretle elde etmeleri onların menfaatine ne kadar uygun ise, Rusları Karadenize indirmek istemeyen Osmanlılar da burasının elden çıkmasiyle aynı derecede zararlı çıkmışlardır.

Rus çarı, Azak kalesini iyice tahkim edip tabyeler yaptırdıktan sonra içine sekiz bin muhafız ve *Don nehri*'ne de donanma koyarak işi sağlamış ve Kırım hanından alınan haberlerde de Çar'ın Karadeniz'de faaliyete geçtiği ve karadan da Kırım'a hücum etmek istediği öğrenilmiştir.

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM

KARLOFÇA MUAHEDESİ

Uzun savaştan muahedeye kadar bir hulâsa

Dört cephe vaziyeti

Osmanlı devleti 1094 H. / 1683 M. den 1110 H. / 1699 M. senesine kadar evvelâ üç ve sonra dört devletle 16 sene muharebe etmiş ve hiç yoktan muharebeye sebep olan Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın katlinden sonra gelen vezir-i âzam ve serdar-ı ekremlerin acizleri, bilhassa Avusturya cephesindeki mağlûbiyeti bir silsile halinde devam ettirmiş, Balkanlara inen düşman *Edirne*'yi tehdide başlamış ve bu tehlikeli durum esnasında Arnavutluk, *Mora* ve *Sırbistan*'daki hıristiyan tebea düşmanların tahrikleriyle ayaklanmak suretiyle vaziyeti büsbütün fena bir mecraya sokmuşlardı.

İşte bu korkunç sarsıntı ve yıkıntı sırasında Köprülü-oğlu Fazıl Mustafa Paşa'nın vezir-i âzam olarak idareyi ele aldıktan sonra memleket dahilinde tebea üzerinde emniyet uyandırıp seferlerde de muvaffak olarak düşmanı Balkanlardan çıkararak Macaristan topraklarına atmış olması, tehlikeli durumu önlemiş ise de bundan sonraki muharebeler Osmanlı ordularının ilerlemesine imkân bırakmamış ve Avusturyalılar da aynı zamanda Fransa ile yaptıkları muharebe sebebiyle ilerlemeğe imkân bulamamışlardır.

Serdar-ı ekremlerin daimî surette çekinilecek düşmanı olan Avusturya cephesinde meşgul olmaları en büyük kuvvet ve harp levazımını o tarafa vermeleri sebebiyle *Venedik* ve *Lehistan* cepheleri yarım yamalak yardımla ve seraskerler vasıtasiyle idare olunduğundan Kırım hanlığının pek mühim yardımı sayesinde Lehliler, en önemli istekleri olan *Kamaniçe*'yi bile elde edememişler, fakat Venedikliler *Bosna* ve *Dalmaçya*'da bazı mühim yerleri elde etmeğe muvaffak oldukları gibi *Mora*'yı da tamamen alıp Orta Yunanistan'a kadar sokulmuşlardı.

On altı sene sürmüş olan bu dört cephe savaşı, ihmal edilmiş olan Osmanlı askerî teşkilâtının bozukluğunu gösterdiği gibi yeni

sistemle muharebe eden karşı tarafın da mütemadi muvaffakıyetine sebep olmuş ve Osmanlı kuvvetlerinin asrî bir şekilde hazırlanması îcap ettiğini ihtar etmiştir.

Avusturya harbinin uzun sürmesi cepheden cepheye koşan Tatar kuvvetlerinin iyice yıpranmasını mucip olup bu hal ise Kuzey huduttaki Ruslarla Lehlilerin kuvvetlenerek hem Kırım hanlığını ve hem de Osmanlı devletini tehdit edecek bir durum ihdas etmiştir. Bu seferler esnasında üç defa Kırım hanı olan Hacı Selim Giray'ın hem dahilde ve hem hariçte pek büyük hizmeti görülmüştür.

Sulh teşebbüsleri

Gerek Osmanlı devleti ve gerek Avusturya, uzun sürmekte olan harbin ağırlığını iyice hissettiklerinden sulh için ara' sıra yoklama yapıyorlardı; bilhassa üç cephede muharebeye mecbur olan Osmanlı devleti bu hususta daha evvel davranarak daha Melek İbrahim Paşa ve Sarı Süleyman Paşa zamanlarında Avusturyalıları yokladılarsa da muvaffakıyetten muvaffakıyete koşan imparatorun ağır teklifleriyle karşılaştıklarından bir netiçe hasıl olmamıştı.

II. Süleyman'ın hükümdar olması üzerine hem saltanat tebeddülünü bildirmek ve hem de bu vesile ile mümkün olursa sulh yapmak için Zülfikar Efendi riyasetinde *Viyana*'ya bir hey'et gönderilmişti. Bu hey'etin *Viyana*'ya gidişi *Belgrad*'ın düşmesini müteakip olup ümidin üstünde olarak elde edilen başarılar, İmparator Leopold'un burnunu kabartması sebebiyle müttefikleriyle beraber geniş ölçüde isteklerde bulunarak ellerindeki yerlerden başka şehir ve kaleler de istemişlerdi. Uzun süren müzakerelerden sonra bu fazla talepler karşısında bir anlaşmaya varılamadığından bu teşebbüs de akim kalmıştı.

Bu sırada Fransa ile Avusturya arasında çıkan muharebenin uzaması ve Fazıl Mustafa Paşa'nın *Belgrad*'ı geri alarak Avusturya kuvvetlerini *Tuna* ve *Sava*'nın öte tarafına atması imparatorun burnunu kırmış olduğundan bu defa da müttefikler müsait şartlarla anlaşmak istiyorlardı; nitekim bu hususta *Fransa*'ya karşı imparatorun müttefiki olan *İngiliz* ve *Felemenk* devletleri iki tarafın arasını bulmak için çalışıyorlar ve aradaki müfrit inad ve istekleri tadil etmek istiyorlardı; bu sırada Fransa'nın Türkiye

elçiliğine tayin ettiği Şatonöf ile beraber suret-i mahsusada *İstanbul*'a gelen Ferriol – ki daha sonra elçi olarak gelmiştir – müttefiklerle yapılacak sulhü geri bıraktırmak için Osmanlı hükûmeti nezdinde faaliyette bulunuyorlardı; Ferriol, Lehlileri imparatordan ayırıp Osmanlılarla ayrı bir sulh yaptırmak için çalıştıysa da muvaffak olamamış ve bu hususta Kırım hanının gayreti de bir netice vermemişti[1]. Fransa'nın bu gayretine karşı rakibi olan İngiltere ve Felemenk hükûmetleri faaliyetlerine halel getirmeyip gidip gelip bir anlaşmaya varılması için çalışıyorlar ve yavaş yavaş her iki tarafı da inad ve ifrat isteklerinden vazgeçiriyorlardı; 1006 H. / 1695 M. tarihinde yeni tahta çıkan II. Mustafa'nın birbiri arkasından iki seferinde muvaffak olması bir ümit uyandırdı ise de üçüncü seferdeki muvaffakıyetsizlik neşeyi kaçırmıştı.

Sulhe takaddüm eden günlerdeki durum

Zanta mağlûbiyetinden sonra vezir-i âzamlığa getirilmiş olan Amca-zâde Hüseyin Paşa, tecrübeli ve iyi görüşlü bir vezir olduğundan artık harbin mevziî bir şekil alıp elden çıkmış olan yerlerin geri alınmasının mümkün olmadığını takdir ettiğinden bundan sonra bir fayda elde edilmedikten başka lüzumsuz yere hem askerin ve hem de hazinenin zararını mucip olacak olan dört cephedeki muharebeye son vermeği muvafık görmüştür; çünkü bu sırada imparatorla Fransa kıralı arasında imzalanan *Risvik* muahedesiyle Avusturya ve Fransa arasındaki harp sona ermişti; bundan dolayı imparator bu cephedeki kuvvetlerini Türklere karşı sevkedecekti; nitekim Zanta'daki mağlûbiyete sebep Fransız cephesinden Türk cephesine getirilen kuvvetlerdi. İşte bu düşüncelere mebnî harbe son verilerek anlaşmaya yanaşılmıştır.

Bu sırada barış yapılmasını Avrupa'da siyasî vaziyet sebebiyle Türklerden ziyade imparator istiyordu; çünkü Fransa ile Risvik muahedesini akteden imparator iki taraflı harbin birisinden kurtulmuş ve Türklere karşı serbest kalmış ise de siyasî ahval

[1] Zülfikar Efendi'nin mükâleme mazbataları hülâsası *Silâhdar Tarihi*'nde (c. 2, s. 652-664) yine Osmanlı murahhası Zülfikar Efendi ile müttefiklerin murahhasları arasındaki görüşmeler ve neticeleri hakkında *Hammer Tarihi*'nde (c. 12, s. 533-543 ve 571-588) malûmat vardır.

dolayısiyle Risvik muahedesi her iki devlet için bir mütareke vaziyetinde kalarak harbin yeniden başlaması kaçınılmaz bir hal almış olduğundan Leopold, Türklerle barışın bir an evvel yapılmasını istiyor ve bu hususta İngiliz elçisi Paçet, Kırım hanını da kendisine uydurmak suretiyle dört sene evvel Hacı Ali Paşa sadaretinde yapılmış olan teklifleri hatırlatarark vezir-i âzamı iknaa çalışıyordu.

İngiliz ve Felemenk elçilerinin bu gayretlerine karşı Fransa murahhası Ferriol da Türklerin imparatorla barış yapmaması için gayret sarfediyor ve İspanya veraseti dolayısiyle XIV. Lui'nin pek yakında imparatorla harp edeceğini ve *Risvik* muahedesinin bozulacağını söylüyordu[1].

II. Mustafa, elden çıkan yerlerin hiç olmazsa bir kısmı geri alınmadıkça sulhe yanaşmak istemiyordu. İngiliz ve Felemenk sefirleriyle görüşerek sulh akdine lüzum gören vezir-i âzam bu hususta pâdişah ve devlet erkâniyle görüşerek onaltı senedenberi devam eden muharebenin devletin her cihetten iç durumunu iyice bozduğunu, halkın vergi vermekten kalarak bir çok köylülerin yerlerini terk edip dağıldıklarını, muharebeye devam için asker ve mühimmat tedarik edilmesinin imkânsız bir hale geldiğini ve *Anadolu*'da asayişsizlik ve *Rumeli*'de hıristiyan tebeanın ısyan edip çeteler teşkiliyle faaliyette bulunduklarını ve *Irak* taraflarındaki fena vaziyeti[2] ve miktarı artan vergilerin tahsiline imkân olmayıp bu yüzden hazinenin bomboş olduğunu ve bundan başka elde para basacak gümüş ve altın eşya kalmadığını inceden inceye anlatarak sulhün zarurî olup fırsat düştükçe bu dört devletin birer birer haklarından gelinebileceğini söylemiş ve uzun münakaşalardan sonra sulhe karar verilmiştir.

[1] Filhakika 1697'de *Lahey* civarında *Risvik* şatosunda aktedilen muahede az sürmüş ve 1701'de İspanya veraseti muharebesi başlamıştır.

[2] Muharebeler dolayısiyle eyaletlere bakılamadığından her tarafta asayişsizlik vardı; merkeze uzak olan *Irak*'ta vaziyet vahimdi. 1108 H. / 1697 M. de Mâni isminde bir aşiret reisi ısyan ile *Basra*'yı muhasara eylemiş ve bunu müteakip *Bağdad* valilerinin ihmalleri yüzünden İran'a tabi *Hüveyze* hanı gelerek kolayca burayı işgal eylemişti; fakat bir sene sonra İran Hükümdarı Şah Hüseyin dostluk göstererek Rüstem Han adındaki elçisi ile *Basra*'nın anahtarlarını göndermek suretiyle burasını Osmanlılara iade etmiştir. (*Zübdet-ül-vekayi*, vrk. 340, 344 ve *Raşid tarihi*, c. 2, s. 418 ve 475).

Sulh müzakereleri

Müttefiklerin sulh istekleri

Her iki taraf anlaşmaya karar verdikten sonra müttefikler iptida 24 nisan 1698'de *Viyana*'da toplanıp aralarında sulh şartlarını tespit etmeğe başladılar; İmparator Leopold, aldığı yerlere kanaat ederek mutlak surette sulha taraftar olmakla beraber Lehistan ile Rusya ellerinde olmayan yerlerden de bazı parçalar koparmak istiyorlardı; bundan dolayı imparatorun, herkesin mevcudu muhafaza etmesi suretiyle sulha muvafakat etmesinden memnun değillerdi; hattâ Çar Petro ile Lehistan kıralı Ogüst aralarında mutabık kalmak için buluşup görüşmüşler, fakat birbirlerine îtimadsızlıklarından dolayı bir anlaşmaya varamamışlardı; Ruslar zapt ettikleri *Azak* kalesinden başka *Kerç* kalesini ve Lehliler de senelerce hücum edip alamadıkları *Kamahiçe*'yi istiyorlardı; *Bosna*'da pek o kadar başarılı bir iş göremeyen Venedik cumhuriyeti burada bazı hudut tashihiyle elde ettikleri *Mora* ile kanaat ediyorlardı; işte müttefiklerin sulh masasına oturdukları zaman arzu ve kararları bu merkezde idi; yalnız Lehistan harple alamadığı *Kamaniçe*'yi sulh masasında elde etmek için Papanın tavassutunu istiyordu.

Sulh işini görüşme yeri

Osmanlılarla müttefikler arasında sulh görüşmeleri yapılacak şehir hakkında ihtilâf çıktı; müttefikler *Viyana* veyahut *Yukları Macaristan*'da, *Varad*'ın kuzeyindeki *Dobreçin* kasabasının görüşme yeri olmasını ileri sürdülerse de Osmanlı hükûmeti, Türk hududuna yakın bir mahallin intihabında ısrar eylediğinden *Belgrad*'a yakın olarak *Karlofça* kasabası münasip görüldü.

Dört devletin murahhasları

Musalehaya karar verilip, müzakere yeri tayin olunduktan sonra vezir-i âzam Amca-zâde Hüseyin Paşa sulhün akamete uğrayıp muharebenin tekrar başlaması ihtimaline karşı orduyu alarak *Belgrad*'a hareket etti ve *Sofya*'ya geldiği sırada Avusturya ve Venedik murahhasları tarafından sulhün esasına dair beyannâme geldi ve kabul olunarak Osmanlı murahhası olarak Reis-ül-küttap Râmî Mehmed Efendi ve Divan-ı hümâyun tercümanı İskerlet-

zâde Aleksandr Mavrokordato tayin olunarak bir heyetle *Karlofça*'ya gönderildi[1].

Osmanlı murahhaslariyle Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rus murahhasları ve iki taraf arasını bulan İngiliz mümtaz elçisi Baron Vitorvendi ile İstanbul'daki İngiliz Elçisi Baçet ve Felemenk Elçisi Hemsberke (Nusretnâme'de de Yakobas Konte Kalyer) Karlofça kasabasında[2] toplanıp görüşmeğe başlamışlardı (1110 H. / 1699 M).

Karlofça muahedesine Avusturyalılar tarafından Kont Ötringen ile Şihink ve Venedikliler tarafından Şövalye Ruzzini (Nusretnâme'de Sinyor Kavaliyer Karlorto deniliyor) ve Lehistan murahhası olarak Kont Malahovski tayin edilip Ruslar da Prokop Boganoviç adında bir müşahit göndermişlerdi.

Karlofça'daki görüşmeler ve tartışmalar tam dört ay devam ederek otuz altı celse sürmüş, sert ve çetin müzakerelerle inkıtaa pek yakın ânlar olmuş ve nihayet sulh kararını imzalamağa mezun olmayan Rusya hariç olarak üç devletle yirmi beşer sene müddetle ayrı ayrı muahede ve Rusya ile de üç sene için mütareke imzalanmıştır (26 ocak 1699 / 24 recep 1110).

Osmanlı birinci murahhası Râmî Mehmed Efendi'nin musalehanın akdi esnasındaki ehliyet ve kiyaseti, iyi görüşü ve görüşülen meseleleri sür'atle kavrayarak vukuflu itirazları ve aynı zamanda ecnebi murahhasları üzerindeki sempatisi sebebiyle karşı

[1] *Zübdet-ül-vekayi*, vrk. 354 b ve *Raşid tarihi* c. 2, s. 448. Râmî Efendi'nin murahhaslık fermanı büyük bir âbâdî kâğıt üzerine yazılarak altın tuğralı ve gümüş zarflı olarak seraser denilen kumaştan yapılmış bir keseye konup kendisine verilmiştir. Tercüman Aleksandr Mavrokordato İtalya'da tahsil görmüş, oradaki üniversitelerden birinden mezun olmuş, sonra *İstanbul*'a dönerek Rum büyük mektebinde öğretmenlik etmiş, sonra tababetle meşgul olmuş ve daha sonra Fazıl Ahmed Paşa zamanında Divân-ı Hümâyun tercümanı olarak *Viyana* bozgunluğunu müteakip azlolunmuştur. Kendisi *Karlofça* muahedesinde bulunarak Osmanlı hükûmetinin haberi olmadan İmparator Leopold tarafından nişanla taltif edilmiştir.

[2] *Karlofça* (Karlowitz) İskolvanya kıt'asında ve Tuna nehri kenarına yakın olup sulh muahedesini akdinden dolayı şöhret bulmuştur. *Nusretnâme* şöyle diyor: "Sirem yakasında sınır başına karip *Karloviçe* nâm mahalde..."

tarafı ilzam etmek suretiyle inkıtaa meydan vermeden sulhün imzalanmasına muvaffak olmuştur[1].

Avusturya ile başlıca musaleha şartları

Avusturya ile akdedilen muahede yirmi madde idi. *Banat* veyahut *Temeşvar* eyaleti bütün sancakbeyleriyle (Tise, Tuna ve Moroş köşesi) beraber Osmanlılarda kalıp *Erdel* de dahil olmak üzere *Macaristan*'ın diğer yerleri Avusturya'ya terk edilip *Tise* ve *Moroş* nehirleri balık avı ve sair ihtiyaçlar ve nehir gemileriyle yapılacak nakliyat için her iki tarafca serbest bırakılıyordu. *Hırvatistan* taraflarında da her iki devlet ellerindeki yerleri muhafaza ediyorlardı. Bu taraftan da *Sava* nehri tabiî hudut olarak kabul edilmişti. Muahedenin onuncu maddesi mucibince muharebe esnasında Macar, Erdelli ve Kurslu'dan Osmanlılarla beraber çalışanların bir huzursuzluk yapmamaları için bunların hudud üzerinden alınarak dahilde iskânları ve bunların *Macaristan*, *Erdel* ve *Orta Macaristan*'da kalan ailelerinin kocalarının yanına gitmeleri kabul edilmiştir. Muahedenin diğer maddeleri ise hudut tespitine, eski ahidnâmelerin devam ve tatbikine, ticaret işlerine, elçiler ve nâme teatîsine dairdi. Muahedenin sonuncu maddesinde sulhun yirmi beş sene devam edeceği ve bu müddetin devamında veya ortasında iki tarafça arzu edildiği takdirde uzatılabileceği ve bu sulh müddeti içinde Kırım hanının da dostluk ve barışıklık hususuna riayet etmesi kaydedilmektedir. Bu muahedenin akdiyle Erdel, Osmanlı devletinin nüfuzu altından çıkarak Avusturyanın bir eyaleti oluyordu; Muahedenin akdi sırasında Avusturyalılar Tökeli'nin ken-

[1] Bu hususta Müverrih Naîma, Amca-zâdeye ithaf ettiği tarihinin mukaddimesinde (c. 1, s. 62) şöyle diyor: "...Cenâb-ı reis-ül-küttab'ın ol mecliste (Karlofça müzakerelerinde) olan harekât-ı vakurâne ve sekenat-ı âkilânesi hayret-efken-i erbâb-ı encümen olurdu; ol beliğ-i nüktedan ve fasih-i azb-ül-beyanın kalem-i bedî-ül-insicamı huzzâr-ı meclisi tesâvir-i divar gibi mütehayyir ve mebhut edip mütesaddî-i sual olanlara cevab-ı mülzimanesi.." murahhasları acze düşürürdü. Râmi Mehmed Efendi müzakereleri günü gününe zapt ettirmiş ve teatî edilen mektupları da aynen muhafaza ettirmiştir; bu mükâlemeleri hâvi eserden bir nüshası *Millet Kütüphânesi*'nde Reşid Efendi kitapları arasında 685 numarada ve diğer bir nüshası da *Üniversite Kütüphanesi*'nde Tarih yazmaları arasında 268 numarada kayıtlıdır. Prof. Bay Ali Canib'in bu müzakere zabıtları hakkındaki bir tebliği Türk Tarih Kurumu'nun 1948'deki IV. Kongresinde okunmuştur.

dilerine teslîminde ısrar etmişlerse de Osmanlı hükûmeti îcap ederse harbi göze alacağını ve fakat Tökeli'yi teslim etmiyeceğini kat'î surette beyan etmiş olduğundan Avusturya murahhasları daha ileri gitmemişlerdi.

Lehistan'la akdedilen muahede

Lehistan'la da on bir madde üzerine yirmi beş maddelik bir muahede imzalanmış olup Osmanlı devleti *Bucaş* muahedesiyle Lehlilerden aldığı yerleri yani *Podolya* eyaleti ve bu meyanda *Kamaniçe* ile *Ukrayna*'yı terk ederek buna mukabil Lehlilerin *Boğdan*'dan *Ukrayna* Kazak hatmanlığına tayin edilip *Boğdan*'da oturmakta olan hatmanın vazifesine son veriliyordu; bundan başka muahedenâmenin dördüncü maddesi mucibince Osmanlı hükûmeti Kırım hanının Lehistan'a taarruzunu önlemeği taahhüt ettiği gibi aynı zamanda Lehlilerin Kırım hanlarına her sene veregeldikleri vergi de kaldırılıyordu.

Venediklilerle yapılan anlaşma

Cumhuriyetle de on altı maddede ve yirmi beş sene üzerine yapılan anlaşma gereğince Kuzey Mora'da yarım adanın kapısı olan *Korent* şehri müstesna olarak *Mora* yarımadasiyle *Ayamavra* adası ve yanındaki *Küçük-ada* ve *Dalmaçya* da *Knin*, *Sin*, *Gabela*, *Zadvarya*, *Vorgoraç*, *Velika Çeklot* kaleleriyle daha güneyde *Kotor* (Kataro) taraflarındaki *Nove* (Hersek Novesi) ve *Risen* yahut *Resne* kaleleri muharebe esnasında Venedikliler tarafından elde edilmiş olmağla yine onlarda kalıyordu; yalnız *Kotor* mıntakasında Osmanlı hududiyle Osmanlı nüfuzu altındaki *Dubrovnik* hududunun ittisali muhafaza ediliyordu; Osmanlı elinde bulunan *Preveze* kalesini yıkmağı kabul etmekte idi; bu muahedeye konan bir kayıtla Venediklilerin *Zaklisa* (Zanta) adasından dolayı veregeldikleri vergi kaldırılıyordu; Venedikliler *İnebahtı* körfezinin kuzeyinde elde ettikleri bütün şehir ve kasabaları geri veriyorlardı; İnebahtı liman ve kalesi de bu suretle Osmanlılara iade ediliyordu.

Ruslarla muahede

Rus Çarı Deli Petro *Azak* kalesini alarak Karadenize çıkmak istemişti; fakat *Kerç* boğazının Osmanlılar elinde bulunması ve bu sırada Osmanlılarla Avusturya arasında sulhün takarrür etmesi onun emelini tahakkuk ettiremediğinden *Karlofça*'ya gönderdiği murahhas sulhe yanaşmıyarak üç sene üzerine bir mütareke aktedip memleketine dönmüştü; fakat Çar, yalnız başına emelini tahakkuk ettiremiyeceğini anladığından sulhe karar verdi[1] ve ertesi sene yani 1700 senesinde Çarın Azak denizi üzerinde yaptırdığı bir kalyon ile Rus murahhası *İstanbul*'a gelerek *Kumkapı*'da hazırlanan bir konağa misafir edilmiş ve 1112 safer / 1700 temmuz'da pâdişahın *Edirne*'den *İstanbul*'a naklinden sonra Reis-ül-küttap Râmî Mehmed Efendi ile Rus murahhası Ukraynçov (Ukraintzaw) arasında görüşmelerden sonra on dört madde üzerine sulh muahedesi imzalandı; bunlarla da muahede müddeti yirmi beş sene idi.

Muahedenin dördüncü maddesi mucibince *Azak* kalesiyle etrafında ona tâbi kale ve hisarlar Ruslara terkedildiği gibi yedinci madde mucibince *Koban* taraflarından da Ruslara on saatlik bir yer bırakılmıştır. Muahedenin ikinci maddesi gereğince *Özi* suyu üzerindeki *Doğan* (Togay), *Gazi Kerman*, *Şahin Kerman*, *Nusret Kerman* hisarları yıkılmak üzere o havali Osmanlılara iade olundu; yine bu muahedenin on üçüncü maddesi mucibince Rusların daimî surette *İstanbul*'da kapı kethüdası ismiyle küçük elçi bulundurmaları ve bunun diğer devletlerin daimî elçileriyle aynı hakkı haiz olmaları kabul edilmekte idi. Anlaşmanın sekizinci maddesinin son fıkrası îcabınca Rusların muahede mucibince ilk daimî kapı kethüdası Tolstoy adında bir zattır. Müzakere esnasında, Rus murahhası *Azak* ile *İstanbul* arasında Rus gemilerinin seyrüseferini teklif etti ise de Karadenizi kendi iç denizi addeden Osmanlı hükûmeti bu teklifi derhal ve şiddetle reddetti.

[1] Deli Petro'nun Azak vasıtasiyle Karadenize çıkmak emeli tahakkuk etmeyince *İsveç*'in elinde bulunan *Fin* ve *Riga* körfezlerini alarak Baltık denizine çıkmağa karar vermiş ve arzusuna da nâil olmuştur.

Karlofça muahedesinin tesiri

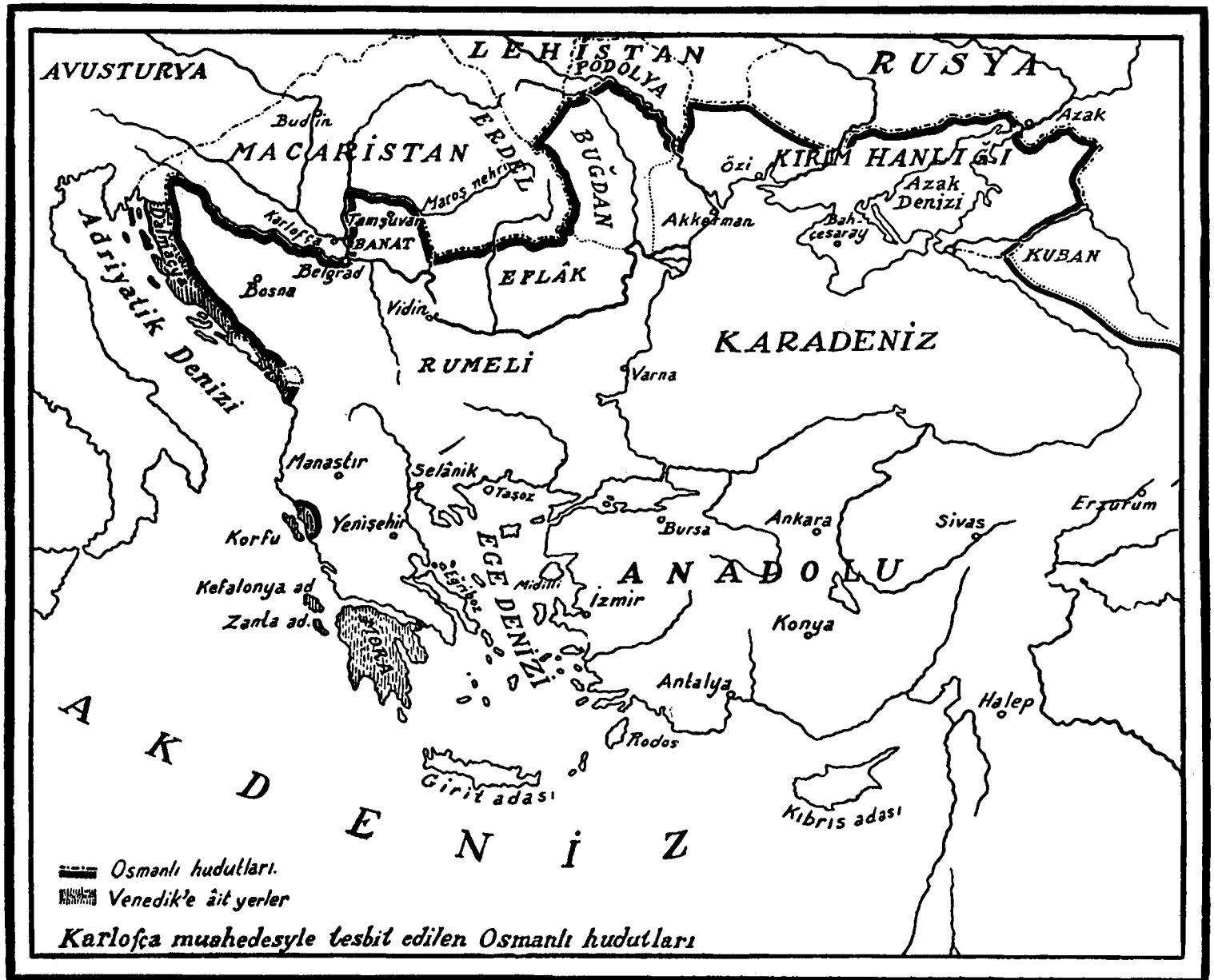
I. Ahmed zamanında Avusturya ile akdedilen *Zidvatoruk* muahedesi, Osmanlı pâdişahlarının imparatorun üstünde tuttukları mevkilerine imparatorları da çıkartmış ve bu suretle müsavat esası üzere bir anlaşma yapılmıştır. *Zidvatoruk* muahedesini îcap ettiren ve on dört sene süren muharebede Kanunî Sultan Süleyman zamanında görülen serî muvaffakıyetler görülmemiş olmakla beraber netice yine Osmanlıların lehine olmuştu; fakat harbin uzun yıllar devamı idarî, malî, askerî, adlî ve iktisadî bir çok buhranlar doğurmak suretiyle devleti sarsmış ve bundan sonra meydana çıkan iç ve dış gaileler yüzünden devlet kendisini toparlayarak eski düzeni bulamamıştır; bununla beraber devletin esas temeli sağlam olduğundan karşısına çıkan çeşitli zorlukları yenmiş ve büyük fedakârlıklar mukabilinde Venediklilerden Girid'i, Lehlilerden Ukrayna ve Podolya'yı ve Avusturyalılardan da Uyvar'ı almış ve bu hareketleriyle eski devirlerdeki istilâ harekâtına benzer bir canlılık göstermişse de bu canlılık çok sürmeyerek en büyük ülkelerin elden çıkmasına sebep olmuştur. Yani *Viyana* önündeki bozgunluk devletin asırlardan beri elde ettiği yerleri uzun mücadelelerden sonra on altı senede elden çıkarmış, *Macaristan*, *Erdel*, *Podolya*, *Ukrayna*, *Mora* gibi geniş bölgeler Bosna ve havalisinden mühim yerler düşmanların ellerine geçmiştir.

Bu, 1094 H. / 1683 M. de başlayan büyük muharebede Osmanlı muhafızlarının kendilerine tevdi edilen kaleleri her mahrumiyete katlanarak ve düşman içinde kalmalarına bakmayarak büyük bir fedakârlık ile müdafaa etmeleri düşmanların bile takdirini ve hayretini mucip olmuştur; düşman bu gazi kale müdafilerine, en ümitsiz zamanlarında kaleyi teslim etmeyi teklif ettikleri zaman gerek kumandan ve gerek muhafızlar "Biz kalenin müdafaasiyle mükellefiz, vermeğe salâhiyetimiz yoktur" cevabiyle mukabele etmişlerdir.

Bu XVII. yüzyıl sonlarında Avrupa devletlerindeki harp usullerinin muharebe icaplarına ve yeni tabiye ve silâhlara göre mütekâmil bir şekil alması ve Osmanlı harp sisteminin ise bir buçuk asır evvelki sistemi muhafaza etmesi ve menbaının tükenmesi üzerine askere alınanların toplama bir alay nizamsız askerden teşekkül etmesi ve bu yetmiyormuş gibi ordu serdarlığının liya-

katsız ellere ve hattâ eşkıyalıktan gelme türedilere verilmesi pek acı ve telâfisi imkânsız neticeler doğurmuştur; bu kadar karanlık ve ümitsiz anlarda ve intizamı bozuk bir ordu denilen fakat cevherli ve vatanperver bir kalabalığın îcabında sevk ve idare kudretini gösteren değerli kumandanlar elinde ne fedakârlıklar gösterecekleri de tarihin şehadet ettiği hâdiselerdendir. Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'nın bu hususta ki başarısı malûmdur.

Karlofça muahedesiyle neticelenen ve dört cephede ve bilhassa Avusturya ve Venedik cephelerinde en kıymetli toprakların terkini mucip olan muharebe, Osmanlı ordusunun bundan böyle yeniden tertip ve tensîkiyle yeni usullere göre harp etmesini îcap ettiriyordu. Karlofça muahedesi, Osmanlıların askerî kudretinin mühim surette za'fa uğradığını meydana koymuş ve asırlarca süren düşman üzerindeki Türk kudret ve satvetini silmiştir.

AVUSTURYA
LEHİSTAN
PODOLYA
RUSYA
Azak
Budin
MACARİSTAN
EDİRNE
BUĞDAN
Özi
KIRIM HANLIĞI
Azak Denizi
Maroş nehri
Karlofça
Temişvar
BANAT
Akkerman
Bahçesaray
KUBAN
Adriyatik Denizi
Belgrad
Bosna
EFLÂK
Vidin
KARADENİZ
RUMELİ
Varna
Manastır
Selânik
Taşoz
Erzurum
Yenişehir
Bursa
Ankara
Sivas
Korfu
ANADOLU
Midilli
İzmir
Kefalonya ad.
Zanta ad.
EGE DENİZİ
Konya
Antalya
Halep
Rodos
AKDENİZ
Girit adası
Kıbrıs adası
Osmanlı hudutları.
Venedik'e âit yerler
Karlofça muahedesyle tesbit edilen Osmanlı hudutları

DİZİN

I. ŞAHIS ADLARI

A

Abaza Ahmet Paşa (Damad), 297, 299n$_1$, 367.

Abaza Hasan Ağa, 277, 279, 287, 302, 312, 317, 318, 319, 320, 322, 323, 324.

Abaza Mehmed Paşa (Erzurum beylerbeğisi), 144, 148, 150, 151, 152, 153, 158, 159, 160, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 177, 194, 196, 273.

Abaza Mustafa Ağa (Silâhdar), 372n$_1$.

Abaza Şeyhi, bk. Sarıbaba-zâde Abdurrahim, 151, 167n$_3$.

Abbas (İran Şahı), 57, 62, 158.

Abdi Ağa, bk. Müverrih Abdi Paşa, 414n$_1$.

Abdi Ağa (Kethüda), 569.

Abdi Paşa, bk. Abdurrahman Paşa (Budin valisi), 468, 470.

Abdi Paşa (Arnavut), 466.

Abdi Paşa (Moralı, defterdar çırağı), 304.

Abdullah (Canboladoğlu), 104n2.

Abdullah Bey (Bektaşi Ağa'nın adamı), 319.

Abdullah el-Galib billah (Fas sultanı), 46n$_1$.

Abdullah Han (Özbek hükümdarı), 37.

Abdullah-ı Rumî, bk. Eşref-i Rumî, Eşrefoğlu, 344.

Abdurrahman Ağa, 227n$_2$.

Abdurrahman Paşa, bk. Abdi Paşa (Budin valisi), 468, 470.

Abdurrahman Abdi Paşa, (Müverrih), 423n$_1$. bk. Abdi Ağa ve Abdi Paşa.

Abdurrahman Bey (Sancak beyi), 110n$_2$.

Abdurrahman Efendi (Hüsam-zâde, Şeyh-ül-islâm), 285, 287n$_1$, 287, 293.

Abdurrahman Efendi (Karamanlı), 355.

Abdurrahman Efendi (Zeyrek-zâde), 285.

Abdurrahim Efendi (Şeyh-ül-islâm), 226, 237, 238, 243, 247.

Abdülaziz Efendi (Karaçelebi-zâde), 246, 244, 251, 291.

Abdülahad Nuri Efendi (Şeyh), 350n$_1$, 351, 361, 362n$_1$.

Abdülgani Nablüsî, 351n$_2$.

Abdülhamid I., 207n$_2$.

Abdülkadir Geylânî, 160, 204, 352n$_2$.

Abdülkâdir Paşa (Ali Paşa-zâde), 297.

Abdüllâtif Makdesî, 345.

Abdülmecid Efendi (Şeyh, Sivasî), 191n$_3$, 358.

Abdülmecid Şeyhî (Efendi, Sivasî) 350, 351, 357.

Abdülmelik (Fas sultanı), 46, 47, 48.

Abdülmü'min (Fas sultanları ailesinden), 45, 46n$_1$.

Abdülvehhab Efendi, 394n$_1$.

Abdülvehhab Efendi (Arap-zâde, Padişah'ın hocası), 510, 521, 524n$_1$.

Acem Mehmed (Nedim, Musahib), 330n$_1$.

Açıkbaş Han, Mîret (İmireti) prensi, 59.

Âdem Dede (Mevlevî Şeyhi), 178n$_1$.

Ağaçtan Pirî, 107, 109.

Adil Giray (Kırım Hanı), 59, 60, 422.

Adlî (III. Mehmed'in mahlası), 115.

Ahmed I., 65, 67, 91, 103, 116 111, 117,

* Bu dizin A. Sevim ve Y. Yücel tarafından eserin birinci baskısındaki dizin esas alınarak hazırlanmıştır.

118, 119, 121, 126n$_1$, 127, 142, 148, 149, 157, 171. 172, 246n$_1$, 254, 273, 294, 594.
Ahmed II., 208, 356, 422, 496, 499n$_2$ 531, 532, 533, 536, 547, 549, 555, 559n$_4$, 577, 578.
Ahmed III., 494, 507.
Ahmed, Canboladoğlu, 104n$_2$.
Ahmed, Ebûseyfoğlu, 493.
Ahmed Ağa, 94n$_2$, 178, 306, 370.
Ahmed Ağa (I. Mirahur), 570.
Ahmed Ağa (Başbâki kulu), 368n$_1$.
Ahmed Ağa (Bosnalı), 292.
Ahmed Ağa, Gazzaz, 458n$_1$.
Ahmed Ağa (Hazine kethüdası), 488.
Ahmed Ağa (Kapıcılar kethüdası), 145, 305.
Ahmed Bey (Arap, Rodos Beyi), 14.
Ahmed Bey (Hüseyin Paşa'nın amcası), 325.
Ahmed Bey (Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu, Fazıl Ahmed Paşa), 304.
Ahmed Bey (Saracoğlu), 105, 304, 325.
Ahmed Çelebi, 467.
Ahmed Çelebi (Tophaneli), 145.
Ahmed Efendi (Şârih-ül-menâr-zâde, âlim ve tarihçi), 356.
Ahmed Efendi (Vildan-zâde, III.), 107.
Ahmed Giray (Kırım hanının oğlu), 402n$_1$, 404, 537.
Ahmed Han (Erdelan ve Şehriban hâkimi), 168.
Ahmed Sarban (Melâmiyye ricalinden), 347, 352.
Ahmed Paşa, 61, 191, 201, 234, 545.
Ahmed Paşa, Abaza, 297, 299n$_1$, 367.
Ahmed Paşa (Anadolu beylerbeğisi, Kemankeş), 525, 533.
Ahmed Paşa, Ankebut, 375, 420.
Ahmed Paşa (Defterdar), 227, 420, 431, 433.
Ahmed Paşa, Fazıl, (bk. Fazıl Ahmed Paşa).
Ahmed Paşa, bk. Hezar Pâre, 229, 240, 315, 327.
Ahmed Paşa, Efrasıyab oğlu (Hüseyin Paşa'nın amcası Ahmed Bey), 325.
Ahmed Paşa (2. vezir), 4.
Ahmed Paşa (Kalaylı koz), 583.
Ahmed Paşa (Küçük çavuş), 190, 311.
Ahmed Paşa, Melek, 248, 249, 251, 252, 259, 272, 273, 275, 278, 317, 318, 360, 466, 467, 468, 483n$_3$.
Ahmed Paşa (Niğbolu mutasarrıfı), 475.
Ahmed Paşa (Osman Paşa-zâde), 462, 463.
Ahmed Paşa (Rumeli Beylerbeği), 511.
Ahmed Paşa (Sâbık kaymakam), 136.
Ahmed Paşa (Sarhoş), 462, 468, 469.
Ahmed Paşa (Tayyar Paşa'nın oğlu), 278.
Ahmed Paşa (Vezir-i azam, Hezarpâre), 231, 235, 236, 263, 264.
Ahmed Muhtar Paşa (Ferik, Müze müdürü), 413n$_2$.
Ahmed Zeynelâbidin (İran şehzâdesi), 55n$_1$.
Ahizâde Hüseyin Efendi (Rumeli kazaskeri, Şeyh ül-islâm), 183, 185, 193, 194.
Alâüddin (Sumatra hükümdarı), 31, 32.
Alâüddin (IV. Murad'ın oğlu), 208.
Alâüddin Rumî (Halvetiye şeyhi), 344n$_1$.
Alaman oğlu (Yahudi), 121.
Akbıyık (Hacı Bayram-ı velî halifesi), 348.
Ak Ali (Mültezim), 281.
Aklî Mehmed (Reis-ül-küttab), 517.
Akbaş (Eşkiyadan), 482, 483.
Ak Şemseddin, bk. Mehmed b. Hamza, 343, 345.
Alî (Müverrih), 17, 35n$_1$, 40, 51, 115.
Ali (I. Şah Tahmasb'ın oğlu), 55.
Ali (Birgivî Mehmed Efendi'nin babası), 354.
Ali Ağa (Bostancıbaşı), 254, 257.
Ali Ağa (Yeniçeri ağası), 4, 8, 139, 143, 383.
Ali Ağa (Dar-üs-saâde ağası), 495, 496.

Ali Ağa (Karaçelebi-zâde Mahmud Efendi'nin kethüdası), 302n_1.
Ali Ağa (Silâhdarlar kethüdası), 10.
Ali Ağa (Şehzâde Süleyman'ın validesinin kethüdası), 302n_1.
Ali Becinoğlu (Tunus kaptanı), 216.
Ali Bey (İdris Muhtefî), 352, 353n_3, 354n_1.
Ali Bey (Han-zâde), 561.
Ali Bey (Kıbleli-zâde), 570.
Ali Canib, 591n_1.
Ali Efendi (Şeyh-ül-islâm), 438, 468n_1, 485.
Ali Kulu Han, 57.
Ali Mirza Paşa (Ankara Bey'i), 387, 394n_1.
Ali Paşa (Sarhoş), 64.
Ali Paşa (Anadolu Beylerbeği), 396.
Ali Paşa (Arabacı, Kadı Ali Paşa), 80, 106, 533, 537, 548, 549n_1.
Ali Paşa (Behisnili), 197.
Ali Paşa (Budin valisi, kadı), 95, 470.
Ali Paşa, Canboladoğlu, 104.
Ali Paşa, Efrasıyab oğlu, 325.
Ali Paşa, Gezdehan, 103.
Ali Paşa (Hacı, Sadr-ı âzam), 548, 549n_1, 550, 552, 588.
Ali Paşa (Halep valisi, Tutsak), 393.
Ali Paşa (İstanköylü, Güzelce), 128, 129.
Ali Paşa (Kadı, Arabacı), 80.
Ali Paşa (Müezzin-zâde, Kaptan-ı derya), 13, 14, 16n_3, 17, 18, 19, 396.
Ali Paşa (Serdar), 421.
Ali Paşa (Trabzon beylerbeği, Murad hanlı), 110n_2.
Ali Paşa (Tebriz beylerbeyi), 65n_1.
Ali Paşa (Trabzon beylerbeği, Azak kalası müdafii), 582, 583.
Ali Paşa (Tuna kaptanı), 554.
Ali Paşa (Sürmeli, Vezir-i âzam), 129, 554, 557, 577.
Alexsandr (Boğdan voyvodası), 131, 132.
Aleksandr (Kartlı prensi, Levendoğlu), 59, 62.
Aleksandr Mavrokordato (İskerlet-zâde), 446, 512n_2, 589, 590.
Almosnimo, 5n_1.
Altıncıoğlu, 140.
Amorladı Yanoş (İmparatorun murahhası, bk. Molar, Komorin valisi), 95.
Ammarzâde (Kaptan-ı derya), 221, 333
Anandi (Murahhas), 419.
Anbed Mustafa Ağa (Rikâbdar), 372.
Antoni (Şebeş generali), 559.
Antoni Shirbey, bk. Sör Antuvan Şorleyl, 63, 64.
Apafi Mihal I., 386, 407, 446, 447.
Apafi II., 509, 530.
Arnavud Mustafa Paşa, 168, 527.
Arnavud Süleyman (Sipahilerden), 145.
Arslan Paşa (Budin valisi), 53.
Arslan Paşa, 393.
Arslanyürekli Rişar (İngiliz kıralı), 9.
Arşidük Ferdinand, 84, 85, 88, 89.
Arşidük Maksimilyan, 76, 78.
Arşidük Matyas, 81, 85, 90, 91, 95.
Aron, Boğdan voyvodası, 71.
Ataullah Efendi (Birgili), 2.
Atayî, 353n_2.
Atike Sultan, 297.
Atiye Sultan (Sultan İbrahim'in kızı), 397n_1.
Ayaşlı Bünyamin (Melâmiyye ricalinden), 347.
Ayşe (H. Peygamber'in zevcesi), 63, 206.
Ayşe Sultan (I. Ahmed'in kızı), 177, 273, 274, 277.
Ayşe Sultan (Sultan İbrahim'in kzı), 428.
Ayşe Hanım Sultan (Mehmed Bey'in annesi), 70n_3.
Azamet Giray (Selim Giray'ın oğlu), 538.
Aziz Mahmud Hüdâî Efendi, 350, 351n_3, 352.
Azmi Efendi, 124.

B

Baba Ömer (Sipahi zorbalarından), 179.
Baçet (İngiliz elçisi), 590.
Baden Margrafi, 526.
Bafo, bk. Safiye Sultan, 43, 115, 118, 122.
Bahadır Giray (Kırım hanı), 329.
Bahaî Efendi (Şeyh-ül-islâm), 237, 360, 361, 362.
Bahtî (Ahmed I.'in mahlası), 117.
Bahtiyani. bk. Batthyany, Bakanoğlu, Zirini, 433.
Bakanoğlu (Battiyani, Hırvat beyi, Zirini), 408, 434.
Bâkî (Şâir), 67n$_1$.
Bâki Bey (Hezarpâre Ahmed Paşa'nın oğlu), 234.
Bâkî Çelebi (Burnaz), 380, 381.
Baki kulu (Maliye tahsil memuru), 233.
Bakî Paşa (Defterdar), 160.
Bâkî Paşa (Erzurum valisi), 583.
Bâli Efendi (Sofyalı), 368.
Balıkesirli Mehmed Efendi, bk. Küçük kadı-zâde, 354.
Baltacı Deli Hüseyin (Deli Hüseyin Paşa), 329.
Barbaro (Venedik balyozu = elçisi), 11, 23, 24.
Barbaros Hayreddin Paşa, 16, 29.
Barçgay (Erdel Kıralı), 385.
Baron De Goes (İmparatorun murahhası), 403.
Baron Popel, Lobkoviç (İmparatorun vergi getiren elçisi), 96n$_1$.
Baron Vitorvendi (İngiliz elçisi), 590.
Basckay, bk. Boçkay, 92.
Basta (Avusturya başkumandanı), 90, 92, 93, 95.
Basta, bk. Baştayı Gorki, 92.
Baştayı Gorki, bk. Basta, 92.
Batthyany, bk. Bahtiyani, 433.
Bayezid (I. Ahmed'in oğlu), 127n$_1$, 142, 198, 199.
Bayezid (Sultan İbrahim'in oğlu), 495n$_2$.
Bayezid II., 4, 185, 345.
Bayezid Bey (Vidin muhafızı), 518.
Bay Nazmi Yarbay, 471n$_1$.
Bayram Ağa, bk. Bayram Paşa, 149.
Bayram Paşa (Vezir), 180, 191, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 209.
Behrem (Şâhın oğlu), 55, 56.
Behram Ağa (Dâr-üs-saâde ağası), 292.
Behram Paşa, 28.
Bekir Ağa (Kul Kethüdası), 507.
Bekir Çelebi (Molla Hünkâr oğlu, Mevlevî şeyhi), 200, 201.
Bekir Paşa, 157, 158, 159, 160.
Bekir Paşa (Deli), 444, 456.
Bekir Subaşı, 153, 154, 155, 156, 157, 166.
Bekrî Mustafa Paşa (Tekirdağlı), 437, 439 458n$_1$ 459, 461, 462, 463, 465, 466, 472, 489, 490, 492, 510, 519, 520, 522, 523, 540.
Bektaş Ağa, 204, 233, 237, 244n$_1$, 248, 250, 252, 253, 259, 319, 325.
Bektaş Han (Bağdad müdafii), 203.
Bekir Ağa (Musahib), 247.
Beşir Efendi (Çavdar şeyhi), 350n$_1$.
Beyâzî Hasan Efendi (Bosnalı). 236.
Bıçakçı Ömer, bk. Şeyh Ömer Sikkin, 347, 353n$_2$.
Bıyıklı Mahmud, Sipahi, 243.
Bıyıklı Mustafa Paşa (Rumeli Beylerbeği vekili), 333.
Bilâl Ağa (Pâdişâhın hocası), 292, 293.
Bilâl-zâde, 355.
Birgili Ataullah Efendi, 355.
Birgili Mehmed Efendi, 354, 355, 360n$_1$.
Birgivî, bk. Birgili, 361, 362.
Boçkay, Erdel kıralı, bk. Bosckay, 92, 93, 97, 98.
Bodur Süleyman, 289.
Borozzi (Venedikli mühendis), 437n$_1$.
Bosnalı Hasan Ağa, 507.
Bosnalı İsmail Paşa, 412.
Bostan Efendi (Mevlevî Şeyhi), 352n$_1$.

Bostan Paşa (Kerkük valisi), 155, 164.
Bostanzâde Efendi (Şeyh-ül-islâm), 124, 146, 149.
Boşnak Hüseyin Paşa (Kamaniçe muhafızı), 476.
Boşnak Hüsrev Paşa (Yeniçeri Ağası, Sadr-ı azam,Hüsrev Paşa), 152, 165, 302.
Boşnak Receb, 177, 458, 459.
Bozoklu Mustafa Paşa (Özi valisi ve Lehistan cephesi kumandanı, Sadr-ı azam), 475, 476, 504, 538, 552, 554.
Bölükbaşı Yeğen Osman (Yeğen Osman Paşa), 482, 483.
Bragadini, 14.
Bünyamin Ayaşî (Rical-i melâmiyyeden), 353n_2.
Büyük Cafer Paşa (Temeşvar beylerbeği), 531, 551.
Büyük Duka, bk. Floransa dukası, 11.
Büyük Köprülü, bk. Mehmed Paşa, 457.
Büyük Valide Sultan, bk. Kösem Sultan, 252, 253, 254, 255.

C

Cadı Osman, 189.
Cadı Yusuf Ağa (Kul Kethüdası, Yeniçeri ağası), 490, 498.
Cafer Paşa (Dağıstan ve Tebriz muhafızı), 60, 62, 77.
Cafer Paşa (Deniz ümerasından), 268.
Cafer Paşa (Büyük, Belgrad muhafızı), 472.
Cafer Paşa (Boşnak), 566, 567, 568.
Cafer Paşa (Hadım), 73, 76.
Cafer Paşa (Küçük), 509, 535, 545, 568.
Canbey Giray (Kırım hanı), 68, 131, 133, 171, 172, 173, 174, 176.
Canbolad Bey, 104.
Canboladoğlu, 107, 110, 113, 150.
Canboladoğlu Ali Paşa, 105, 106.
Canboladoğlu Hüseyin Bey, 104.
Canfeda Kadın (Harem kethüdası), 43, 52, 120.
Can Mirza Paşa (Anadolu beylerbeğisi), 387, 391, 394n_1.
Celâl Bey, 2, 40, 41.
Celâlî Deli Hasan, 103, 171n_2.
Celeboğlu Ali Paşa (Karaman beylerbeği), 195.
Celil Bey, 104n_2.
Cemalüddin Aksarâyî, bk. Çelebi Halife, 344.
Cemalüddin Halveti, 346.
Cemalüddin İshak Karamanî, 346n_1.
Cemşid, 106.
Cerrah Mustafa Ağa (Paşa), 498, 500, 503.
Cevad Üstün, 440n_1.
Cevrî, (şair), 190, 227n_2.
Charles de Lorraine, bk. Şarl dö Loren, 444.
Chimelncky, bk. Himielnitski, Kazak hatmanı, 429.
Cihangîr (Sultan İbrahim'in oğlu), 495n_2.
Cin Ali, 185.
Cinci Hoca (Hüseyin Efendi), 211, 218, 223, 225, 241.
Cinos bin Çek, bk. Jak, 9.
Civan Kapıcıbaşı, bk. Sultan-zâde Mehmed Paşa, 211, 214, 223, 227.
Comte Albert de Caprara, bk. Kont Alber dö Kaprara, 436.

Ç

Çağala-zâde Sinan Paşa (Van valisi), 61, 62, 65, 66, 74, 75, 77, 78, 79, 80. 100, 151.
Çalık Derviş, 185.
Çatalbaşı Mustafa Paşa, 327n_1.
Çavuşoğlu Mehmed Paşa, 267.
Çavuş-zâde, 359, 360.
Çelebi Efendi (Konya mevlevî şeyhi), 196.
Çelebi Halife, bk. Cemalüddin Aksarayî, Cemalüddin Halvetî, 346.
Çelebi İsmail Paşa, 535.

Çelebi Mustafa Ağa, bk. Kethüda bey, 244n$_1$, 258.
Çelebi Şeyh, 360.
Çerkes Ahmed Paşa, 524, 525.
Çerkes Mehmed (Cerce beyi), 395.
Çerkes Mehmed Paşa, 152, 153, 160.
Çınaroğlu, 112n$_2$.
Çoban Giray, 172.
Çoban Kasım Ağa (Sekbanbaşı), 381.
Çoban Mustafa, 173.
Çopur Bekir, 158.

D

Dağlar Delisi Süleyman, 178.
Dalgıç Ahmed Paşa (Mimar ve beylerbeği), 108.
Damad İbrahim Paşa, 72, 74, 143.
Damad Muhyiddin Efendi (Anadolu kazaskeri), 124.
Damad Yusuf Paşa, 249.
David, bk. Davud, Gürcü prensi, 59.
Davud, bk. David, 59.
Davud Ağa, 108.
Davud Paşa, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147.
Debbağ-zâde Mehmed Efendi (Şeyh-ülislâm), 495, 501, 507, 521.
Defterdar Paşa (Divrikli Mehmed Paşa), 368.
Deli Ahmed Paşa (Karaman beylerbeği), 106.
Deli Birader, 252, 281, 318, 319.
Deli Ferhad Paşa, 387, 394n$_1$.
Deli Hasan (Karayazıcı'nın kardeşi), 103, 171n$_2$.
Deli Hamid Efendi (Rumeli kazaskeri), 487.
Deli Hüseyin Paşa (Muhasib), 200, 206.
Deli Hüseyin Paşa, bk. Hüseyin Paşa, Girid serdarı, 200, 206, 218, 219, 220, 231, 262, 288, 290, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 395, 420.
Deli Hüsrev, 112n$_2$.
Deli İbrahim (Serhadli asker), 525n$_2$.
Deli İbrahim Paşa, 120.
Deli İlâhî, 178, 189.
Deli Pîrî, 493, 501, 502, 505, 507, 508.
Deli Veli, 510.
Demir Kazık Halil Paşa, bk. Halil Paşa, 146.
Dereli Halil (Bozkırlı), 189.
Derviş Ağa, 141, 143.
Derviş Paşa (Kaptan-ı derya), 116.
Derviş Paşa (Budin beylerbeği), 145.
Derviş Mehmed Paşa (Vezir-i âzam), 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273.
Derviş Mehmed Paşa (Bekir Paşa'nın oğlu), 159, 160, 206.
Deveci Ahmed, 347.
Deveci Mustafa, 505.
Devlet Giray (Kırım hanı), 35, 171, 172, 176, 424n$_1$, 582.
Devlet Giray, Kalgay, 525, 528.
Dilâver Ağa (Pâdişâhın silâhdarı), 214.
Dilâver Paşa, 392.
Dilâver Paşa (Diyarbakır beylerbeği, Vezir-i âzam), 130, 132, 135, 136, 138, 139.
Dimitraş (Sâbık Boğdan voyvodası), 473.
Dişlenk Hüseyin Paşa, bk. Hüseyin Paşa, 165.
Dîvâne Mustafa, 364.
Divrikli Mehmed Paşa, 480, 539.
Doğancı Çelebi, 143.
Doğanî Mustafa Efendi, 355.
Doj Jüstinyani, 476.
Dolfino (Venedik amirali), 579.
Don Juan, 16, 19, 21, 29.
Donado (Venedik elçisi), 471n$_1$.
Doreşenko (Sarıkamış kazakları hatmanı), 422, 424, 426, 429.
Duc de Groy, 553.
Duc de Sagon, 403, 412.
Duc de Noailles, 418.
Duçe Mehmed (Bostancıbaşı), 194, 199.
Duducu Hasan Paşa (Manisa sancak beyi), 195.

Duka Bey, 423, 473.
Durak Çelebi, 41.
Dük de Loren, 450.
Dük Lotheringen, 466, 467, 470, 477.

E

Ebî Abdullah Mehmed Kaim biemrillah, 45.
Eb-ul-Abbas Ahmed, 47.
Ebû Bekir (İslâm halifesi), 63, 373.
Ebû Leheb, 123.
Ebû Mervan (Abdülmelik'in künyesi), 45, 46.
Ebû Said Efendi (Müftü, Şeyh-ül-islâm), 258, 272, 273, 276, 277, 284, 285, 286, 322, 361n_1.
Ebussuûd Efendi (Şeyh-ül-islâm), 4, 11, 50, 353n_2, 355.
Ebû Talib, 56.
Ekoş Barcgay (Erdel beyzâdelerinden), 385.
Elçi Zülfikâr Efendi, bk. Zülfikâr Efendi, 512, 513, 517, 522, 586, 587n_1.
Elmas Mehmed Paşa, bk. Mehmed Paşa, 557, 563, 564, 567, 569.
Emîr Çelebi (Hekimbaşı), 201, 202.
Emîr Efendi (Emîr Çelebi, Hekimbaşı), 200.
Emîr Efendi, bk. Hâşimî Osman Efendi, 353n_2.
Emirgûne Han (Yusuf Paşa), 68.
Emirgûne oğlu Tahmasb Kulu han, 198n_1.
Emîr Mustafa Paşa (Defterdar), 259.
Emîr Sultan, bk. Şemseddin Mehmed b. Ali el-Buhârî, 344.
Emîr Şahî (Beyşehirli), 110.
Eremya Çelebi, 290n_2, 293.
Erzurumlu Abbas, 410.
Esad Efendi (Şeyh-ül-İslâm), 123, 130, 136, 149, 207n_2.
Eski Yusuf, 135.
Esmihan Sultan (II. Selim'in kızı), 54.
Eşref-i Rûmî, bk. Abdullah-ı Rûmî, 344.
Evliya Çelebi, 386n_1, 412n_1, 414n_1, 421n_1.

F

Fahreddin, Maanoğlu, 106, 150, 158, 190, 191, 205n_1.
Fakı Döngel, 364.
Fatih Sultan Mehmed, bk. Mehmed 442, 119, 171, 345, 374, 400, 544n_1.
Fatma Han-zâde, bk. Fatma Sultan, 228.
Fatma Sultan, bk. Fatma Han-zâde, 228n_1.
Fâzıl Ahmed Bey, bk. Fâzıl Ahmed Paşa, 399.
Fâzıl Ahmed Paşa (Köprülü-zâde), 284, 314, 336n_1, 399, 400, 401, 402, 403, 405, 407, 410n_1, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 420, 421, 423n_1, 426, 428, 429, 434, 435, 437, 457, 460, 463n_1, 473, 492, 494, 495, 498, 500, 501, 522, 523, 524, 526, 527, 528, 529, 531, 536, 537, 546, 547, 570, 575, 586. 590.
Fâzıl Mustafa Bey (Fâzıl Ahmed Paşa'nın kardeşi), bk. Fâzıl Mustafa Paşa, 585. 595.
Fazlı Paşa, 327.
Fazlı Paşa, 383, 567, 568.
Fazlı Paşa (Muhasib), 221n_1, 231.
Ferdî, 40.
Ferhad Ağa, 53.
Ferhad Paşa, 61, 63, 70, 72, 378.
Ferîdun Bey, 2, 3, 42, 44n_2, 53, 265n_1.
Ferriol (Fransız elçisi), 587, 588.
Fethi Bey (Basralı Hüseyin Paşa'nın amcası), 325.
Fetih Giray, 76, 77, 79, 80n_2.
Fetrânî, bk. Veterânî, 526n_1.
Fetvacı Hüseyin Çavuş (Cânikli), 493, 500, 501, 502, 503, 504.
Feyzullah Efendi, 352n_2.

Feyzullah Efendi (Ebû Saîd-zâde), 478n$_1$, 557n$_3$.
Feyzullah Efendi (Seyyid, Şeyh-ül-islâm), 352n$_2$.
Fikret Alasya, 15.
Filip, bk. Filip I. (İspanya kıralı), 12n$_1$.
Filip II., bk. Filip (İspanya ve Portekiz kıralı), 12, 16, 45, 47, 48.
Firavn, 357.
Firedeikos (Kıral, Frederik'in adı), 562n1.
Firenk Mustafa Efendi (Reis-ül-küttab), 441, 458n$_1$.
Firenk Mustafa Paşa, 424.
Fındık Mustafa Paşa, 478, 524, 525n$_2$, 547.
Fındıklı Mehmed Halife (Silâhdar), 468n$_1$, 499, 513n$_2$.
Fındık Mehmed Paşa, 573, 574.
Fırakî (Âlim, şâir), 40.
Floransa Dukası, bk. Büyük Duka, 11.
Forgaç (Orta Macar beyi), 406.
Françesko (Fransız elçisi), 12n$_1$.
Françesko Moçeniko (Amiral), 573.
Françesko Morozini, 418, 477.
Fransuva Lubomirski, 424.
Fredrik (Saksonya prensi), 562.

G

Gadde Mehmed (Kethüda), 278, 318, 319, 320.
Galatalı Çelebi, 195.
Gaşper (Gradyani'nin diğer adı), 129, 132.
Gazanfer (Kapı ağası), 44, 91.
Gazanfer (Kışehir beyi), 7n$_2$.
Gazanfer Efendi, 353n$_1$.
Gazanfer Dede, 353n$_2$.
Gazaz Ahmet Paşa, 458n$_1$.
Gazi Bey (Alâüddin), 65n$_1$.
Gazi Giray, 71, 76, 79, 80n$_1$, 81, 93, 94n$_1$, 106, 171.
Gazi Giray (Han-zâde), 572.
Gazi Mehmed Paşa, bk. Mehmed Paşa, 575n$_1$.
Genç Osman, 168, 169.
General-oğlu, 337.
Ghika, 383.
Girez Nikola, 38.
Gorgi, 61.
Graffa (Avusturya kumandanı), 512.
Gratyani (Boğdan voyvodası), 129, 132.
Greguvar, 12n$_1$, 59.
Greguvar VIII. (Papa, Gui de Lusignan), 9, 12n$_1$, 34.
Gûlâbî Bey, 41.
Gümrükçü Hüseyin Ağa (Kethüda), 474.
Günugrusu, 112n$_2$.
Gürcü Abdünnebi Paşa, 245, 310, 312, 314, 315, 316, 317.
Gürcü Hüseyin (Yeniçeri ağası), 306.
Gürcü İbrahim Ağa (Dülbend ağası), 372.
Gürcü İbrahim Paşa (Temeşvar muhafızı), 509.
Gürcü Mehmed Paşa, Hadım, 97, 128, 144, 146, 249, 260, 261, 300, 303, 304, 314, 322.
Gürcü Mehmed Paşa (Vezir-i âzam), 448.
Gürcü Rıdvan, 189.
Güzelce Mahmud Paşa, 93, 94.

H

Habib Karamanî, 344n$_1$.
Hâbil Efendi (Budin kadısı), 80, 95.
Hacı Ali, 498.
Hacı Ali Ağa, 493, 500, 502, 503, 506, 505, 507, 508.
Hacı Ali Bey, bk. İdris Muhtefî, 352, 353n$_3$, 354n$_1$.
Hacı Bayram Sofu, 321.
Hacı Bayram-ı Veli (Ankaralı), 343, 344, 345.
Hacı Şamlı, 112.
Hacı İbrahim Ağa (Kapı ağası), 495.
Hacı İbrahim Paşa, 101.
Hacı Giray II., 456.
Hacıkey Paşa, 175.

Hacı Mandal, 364.
Hacı Mehmed Han (Harezm hükümdarı), 34n$_1$.
Hadım Abdurrahman Paşa (Ak ağalardan), 261.
Hadım Ağa Osman Paşa, 67.
Hadim Hafız Paşa (Mısır valisi), 93, 120.
Hadım Süleyman Paşa, 26, 31.
Hâfız Ahmed Paşa, 11n$_2$, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 170, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 189, 190, 202.
Hafız Ahmed Paşa, Hadım, 91.
Hamamcıoğlu, 392.
Hâmid (Mevlây Hasan'ın oğlu), 29.
Hammer (Tarihçi), 80n$_3$, 428n$_1$, 440n$_1$, 559, 568n$_1$.
Halil Ağa, bk. Halil Paşa, 150, 151.
Halil Ağa (Yeniçeri ağası), 168.
Halil Ağa (Hosadabaşı), 367.
Halil Paşa (Kaptan-ı Derya, Vezir-i âzam), 68, 118, 127, 130, 150, 151, 164, 165, 169, 172, 336.
Halil Paşa, bk. Demir Kazık Halil Paşa, 197.
Halil Paşa (Sivas beylerbeği), 169.
Halil Paşa (Mora seraskeri), 479, 520, 542.
Halil Paşa (Sakız muhafızı), 477.
Halil Paşa, Koca, 535, 537, 539, 541, 546, 547, 573, 574, 579.
Hamza, 56, 347.
Hamza Efendi, 144.
Hamza Mirza, 57, 62, 63.
Hamza, Paşa-zâde, 204.
Handan, 86, 87.
Hanefî Efendi (Şeyh-ül-islâm), 237, 257, 258, 302.
Hanenko (Hatman), 422.
Hanri, 48.
Han-zâde (Sultan), 228.
Harputlu Ali Ağa (Sekbanbaşı), 500, 502, 503.
Harunü'r-Reşid (Abbasi halifesi), 9.
Hasan (Çınar vak'ası elebaşılarından), 269.
Hasan (Şah Tahmasb'ın oğlu), 55n$_1$.
Hasan Ağa, 227.
Hasan Ağa (Konya ayanı), 319, 320.
Hasan Ağa (Köprülü'nün biraderi), 453n$_2$, 467n$_1$.
Hasan Ağa (Mehter), 292, 293, 295.
Hasan Ağa (Moralı), 493, 495.
Hasan Ağa (Sencefli oğlu), 388, 389.
Hasan Bey (Helvacı oğlu), 56.
Hasan b. Ali, 45.
Hasan Çavuş, 6.
Hasan Efendi (Mühürdar), 236.
Hasan Efendi, Türk, 532.
Hasan Esîrî (Bursalı, Miyar-üd-düvel sahibi), 453n$_2$.
Hasan Halife (Yeniçeri ağası), 178, 180, 181, 184, 185, 186.
Hasan Kapaduz (Melâmiyye ricalinden), 352.
Hasan Paşa, 583.
Hasan Paşa oğlu Mahmud Bey, 19.
Hasan Paşa (Cezayir beylerbeği), 47.
Hasan Paşa, Abaza, 313, 341, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394n$_1$, 395, 397n$_1$, 398, 469n$_1$.
Hasan Paşa (Barbaros'un oğlu), 16.
Hasan Paşa, Hadım, 118.
Hasan Paşa, (Hazinedar), 490, 510, 511.
Hasan Paşa (Sakız muhafızı), 493, 576.
Hasan Paşa (Sokullu'nun oğlu), 54, 76, 77, 79, 80, 102.
Hasan Paşa (Rumeli beylerbeyi), 220, 332.
Hasan Paşa, bk. Tiryaki, 84, 85, 176.
Hasan Paşa (Varat beylerbeyi), 436.
Hasan Paşa (Kaptan-ı derya, Venedikli), 122.
Haseki Sultan, 474, 487.
Haseki Sultan, V., 228.
Haseki Sultan, VI., 227.
Haseki Sultan, VII., 228.
Haseki Mehmed Paşa, 306.
Haşimî Osman Efendi, bk. Emîr Efendi (Saçlı Emîr), 353.

Haşimî-zâde (Bursa kadısı), 388.
Hatemi, 40.
Hatice Sultan, 40.
Hatice Sultan (I. Ahmed'in kızı), 428n$_2$.
Hatice Turhan Sultan, 252, 254, 428.
Hatice Sultan (IV. Mehmed'in kızı), 487, 491.
Haydar Mirza, 55, 56, 57, 63.
Haydaroğlu, bk. Mehmed, 230, 310, 312, 313, 317.
Haydar (Şahinoğlu), 55.
Haydar Çelebi, 10n$_1$.
Haydar Paşa (Tunus beylerbeyi), 29.
Hayreddin Paşa, Barbaros, 18.
Hayreddin-zâde (Kâtip), 277.
Haysler (Avusturya generali), 533.
Hazret-i Ali, 27.
Hazret-i Hüseyin, 357.
Hazret-i Mevlâna, bk. Mevlâna Celâleddin Rumî, 196, 344.
Hazret-i Peygamber, Muhammed, 78, 135, 254n$_1$, 357, 358, 365.
Heister, 525, 526.
Hekim Yahya Efendi (Anadolu kazaskeri), 520.
Hemsberke (Felemenk elçisi), 590.
Hezarpare Ahmed Paşa (Vezir-i âzam), 229, 240, 315, 327.
Himietnitsiki, bk. Chmielnecky (Kazak hatmanı), 429.
Himmetzade Abdullah Efendi (Selâtin camileri kürsü şeyhlerinden), 484.
Hırand Andreasyan, 290n$_2$.
Hızır Bey, 104.
Hızır Peygamber, 357, 358.
Hızır Reis, 36.
Hoca Aliyü'r-Rumî bk. Hacı Ali Bey, 352, 353n$_3$, 354n$_1$.
Hoca Sadettin Efendi, 70n$_4$, 76, 77, 78, 79, 81, 258.
Hocazade Mehmed Efendi (Şeyhü'l-İslâm), 11n$_2$.
Hüdabende, 57.
Hümaşa Sultan, bk. Telli Haseki, 228.
Hüsameddin (Ankara'lı), 347, 352.
Hüsameddin Efendi (Kazasker), 266.
Hüseyin (Canbolad'ın torunu), 104n$_2$.
Hüseyin (Şehzade), 142.
Hüseyin (Şah, İran hükümdarı), 588n$_2$.
Hüseyin (Kul kethüdası), 212, 214.
Hüseyin Ağa, 370.
Hüseyin Ağa (Karahasanoğlu), 295.
Hüseyin Ağa (Kız, Silâhdar), 417.
Hüseyin Ağa (Yeniçeri ağası), 204.
Hüseyin Bey (Maan-zâde), 191, 291n$_1$, 365.
Hüseyin Bey (Ustaçlı oğlu), 55.
Hüseyin Bey (Veziri âzamın amcazadesi, Hüseyin Paşa), 421n$_4$.
Hüseyin Çavuş (Fetvacı), 498.
Hüseyin Efendi (Ahizâde), 183, 185, 193, 194.
Hüseyin Efendi (Ayvansaraylı), 352n$_4$.
Hüseyin Efendi (Defter emîni), 491.
Hacı Hüseyin Efendi (Hacı Evhad tekkesi şeyhi), 484.
Hüseyin Efendi (Müneccim-başı), 248.
Hüseyin Efendi (Safranbolu'lu, Cinci hoca), 212.
Hüseyin Efendi (Yeniçerilerin orta camii vaızı), 360.
Hüseyin Lâmekanî (Melâmiyye ricalinden) 352.
Hüseyin Paşa, 176.
Hüseyin Paşa (Abaza, Kör), 444, 447, 448, 449, 450.
Hüseyin Paşa (Acem-zâde), 563, 564, 570.
Hüseyin Paşa (Amca-zâde, Belgrat muhafızı, Sadrâzam), 467n$_1$, 578, 579, 587, 589.
Hüseyin Paşa, bk. Dişlenk, 165.
Hüseyin Paşa (Ali Paşa'nın oğlu, Basra Beylerbeyi), 325, 326, 328, 330.
Hüseyin Paşa (Benli, Trablusşam Beylerbeyi), 556n$_1$.
Hüseyin Paşa (Celâl Bey'in babası), 2.
Hüseyin Paşa (Canbolat oğlu), 106.
Hüseyin Paşa, bk. Deli Hüseyin Paşa, 200, 206, 218, 219, 220, 231, 262,

288, 290, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 395, 420.
Hüseyin Paşa (Erzurum Beylerbeyi, Nasuh Paşa-zâde), 210, 211, 310.
Hüseyin Paşa (Kandilci), 547.
Hüseyin Paşa, Lala, 2.
Hüseyin Paşa (Mezomorto, Kalyonlar kaptanı), 577, 579.
Hüseyin Paşa (Rumeli beylerbeyi), 176, 192.
Hüseyin Paşa (Sarı, Şam valisi), 442, 452, 456.
Hüseyin Paşa (Topal, Silistre beylerbeyi), 545, 548, 558, 575n$_1$.
Hüseyin Paşa (Türkçe bilmez), 112.
Hüseyin Paşa (Vezir-i âzam), 129, 131, 133, 137, 139, 147.
Hüsrev Ağa (Sokullu'nun kethüdası), 53, 162.
Hüsrev Paşa (Diyarbakır beylerbeyi), 164, 166, 167, 169, 177.
Hüsrev Paşa (Boşnak, Vezir-i âzam), 178, 179, 180, 183, 184, 189, 190.
Hüsrev Ağa (Yeniçeri ağası), 160.
Hüsrev Paşa, Hadım, 303.
Hüsrev Subaşı, 201.
Hürrem Sultan, 40.

İ

İbn-i Kemal, 346n$_4$, 347, 349.
İbrahim (I. Ahmed'in oğlu), (Deli), 127n$_1$, 198, 199, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 220, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 242, 246, 251, 276, 310, 315, 327, 330, 397n1, 420, 428, 495.
İbrahim (Tahmasb'ın oğlu), 142, 185.
İbrahim Ağa (Bostancı hasekisi), 340.
İbrahim Ağa (Eski kethüda), 418.
İbrahim Çelebi (Kaptan), 217.
İbrahim Efendi (IV. Mehmed'in imamı), 350.
İbrahim Efendi (Niksarlı), 351.
İbrahim Efendi (Oğlanlar şeyhi), 351n$_2$, 353.
İbrahim Efendi (Ruznâmeci), 200, 202.
İbrahim Gülşenî (Gülşeniyye tarikatının müessisi), 343, 346.
İbrahim Han (Sokullu'nun oğlu), 54.
İbrahim Tennurî, 167.
İbrahim Ümmî Sinan (Sinaniye tarikatı piri), 346.
İbrahim Paşa (Damad), 77, 80, 81, 82, 119.
İbrahim Paşa (Çelebi), 540, 541, 542, 543, 544, 572, 579, 580n$_1$.
İbrahim Paşa (Kör hazinedar), 211.
İbrahim Paşa (Bağdad valisi), 230.
İbrahim Paşa (Vezir-i âzam, Kara İbrahim Paşa), 83, 94n$_1$, 458, 461, 466, 467, 468, 469n$_1$, 470, 475, 497.
İbrahim Paşa (Van valisi), 235.
İbrahim Paşa (Kavukçu), 429, 568.
İbrahim Paşa (Maktul), 40, 49.
İbrahim Paşa (Melek), bk. Şeytan İbrahim Paşa, 465.
İbrahim Paşa (Şeytan, Divrikli), bk. Melek İbrahim Paşa, 429, 430, 461, 462, 463, 464, 465.
İbrahim Paşa (Mısırlı-zâde), 564, 566, 567, 577, 578, 580.
İbrahim Paşa (Sivas valisi), 242.
İbrahim Paşa, Şişman, 419, 427.
İbrahim Paşa, Uzun (Budin beylerbeği), 436, 442, 443, 444, 450, 451, 452, 454.
İbrahim Paşa (Kale muhafızı), 542.
İbşir Mustafa Paşa, 229, 230, 259, 267, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 300, 303, 304, 310, 311, 313, 314, 320, 321, 322, 369, 379, 386, 428.
İdris, Kadı, 44.
İdris, Muhtefî, bk. Tüccar Hacı Ali Bey, 352, 353n$_3$, 354n$_1$.
İgdişli Mustafa (Celâlilerden), 112n$_2$.

İlyas Paşa (Balıkesirli), bk. Solak oğlu, 161, 183, 190.
İmam Ali, 162.
İmam Kulu Han (Gence valisi), 55, 56.
İmam-ı azam, 160, 202, 204.
İncili Mustafa Çavuş, 67.
İnosan XI., (Papa), 439, 445, 460.
İsa Ağa, 312, 313.
İsaoğlanı, 112n2.
İshak Ağa (Dar-üs-saâde ağası), 555.
İshak Bey (Kırşehir sancak beyi), 317.
İskender Paşa (İstanbul muhafızı), 4.
İskender Paşa, 128, 129, 352n1.
İslâm Giray (Kırım hanı), 60, 424.
İsmail, 55, 56.
İsmail Ağa (Kapıcıbaşı), 514.
İsmail Ağa (Musahib), 254.
İsmail Ağa (Telhisci), 445, 457, 458.
İsmail Efendi, 351n2.
İsmail Efendi (Müneccim), 267n2.
İsmail Hakkı Efendi (Bursalı), 503n.1
İsmail Paşa, 477, 479.
İsmail Paşa (Ispanakçı, Hanya muhafızı), 480.
İsmail Paşa (İstanbul kaymakamı), 347, 397.
İsmail Paşa (Nişancı), 495.
İsmail Paşa (Vezir-i âzam), 480, 509, 510, 511, 521.
İsmail Rûmî (Tosyalı, Pîr-i sânî), 344, 352.
İsmetî Efendi, 360n1.
İsmihan Sultan, 43.
İstefan Tomşa, 131, 132, 382, 473.
İstuvan Mikloş, 95.

I

Işık Yahya, 197.

J

Jak, bk. Cinos bin Çek (Kıbrıs kıralı), 9, 9n2.
Jorger (Avusturya generallerinden), 562.
Jorj Turçe, bk. Torzo Gork, 95.
Jozef Markoviç (İkinci vezir Yusuf Paşa'nın hıristiyan adı), 217.
Jozef Nasi, bk. Yasef Nasi (Portekizli), 11, 50, 121.

K

Kadı Ali Paşa (Belgrad muhafızı), 80.
Kadı-zâde (Vaiz), 191.
Kadı-zâde Ahmed Efendi, 53, 350n2, 356, 357, 359, 361.
Kadim Ahmed Paşa (Kethüda), 94.
Kadri Paşa (Silistre valisi), 385, 393.
Kalavun Yusuf Paşa, 150.
Kalenderoğlu, 104, 105, 106n3, 107, 108, 109, 110.
Kalenderoğlu, Mehmed, bk. Kalenderoğlu piri, 107.
Kalenderoğlu piri, bk. Kalenderoğlu Mehmed, 107.
Kalgay Fetih Giray, 79.
Kantemir Bey (Ulu Nogay mirzalarından), bk. Kantemir Paşa, 131, 175, 176.
Kantemir Paşa, bk. Kantemir Bey, 131, 175, 176.
Kanunî Sultan Süleyman, 26, 38, 40, 42, 49, 53, 68, 75, 96, 99, 118, 119, 124, 126, 192, 194, 252, 405, 419n2, 440n3, 455, 555, 594.
Kahraman Paşa (Kamaniçe muhafızı), 539, 571.
Kapello (Venedik elçisi), 477.
Kaplar (general, bk. Kaprara general, Jorger'in Nusretnâmedeki adı), 562n1.
Kaplan Giray (Hanzâde, Kırım hanı), 572, 581, 582.
Kaplan Mustafa Paşa, 401, 407, 408, 409, 420, 424.
Kapara General, bk. Kaplar General, Jorger'in Nusretnamedeki adı, 562n1.
Kara Ahmed Paşa, 322.
Kara Ali (Cellad), 205, 214, 236, 238, 241.

Kara Çavuş Mustafa Ağa, 233, 244n_1, 246, 252, 259, 319.
Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, 237, 257, 258, 259, 301, 302.
Karafa, Karaffa (Avusturya kumandanı), 509.
Kara Hasan, 282n_1.
Kara Hasan oğlu Hüseyin Ağa, 258, 282, 289, 295, 296, 369, 370, 379, 380, 381, 398, 399n_1.
Kara Haydar, 311.
Kara Hoca, 17.
Kara İbrahim Paşa (Vezir-i âzam), bk. İbrahim Paşa, 440, 445, 457.
Karakaş Mehmed Paşa, 131, 132, 464.
Karagoncolos, Celâlilerden, 112.
Kara Mahmud, 482.
Kara Mehmed, Topçu, 377.
Kara Mehmed Paşa, 431, 433, 444, 450, 451, 452, 454, 455, 456, 461.
Kara Murad Ağa, bk. Kara Murad Paşa, 218, 222, 240, 245, 247, 248.
Kara Murad (Yeniçeri ağası), 233, 244, 246.
Kara Murad Paşa (Vezir-i âzam), bk. Kara Murad Ağa, 267, 268, 269, 272, 273, 274, 279, 286, 287, 300, 313, 314, 328, 331, 336, 400n_2, 430.
Kara Mustafa, 510.
Kara Osman, 295, 296.
Kara Ömer Bey, 87, 86, 89.
Kara Pençe, 87.
Kara Said, 107, 109, 112.
Kara Şems, bk. Şemseddin Simavî, 114.
Kara Süleyman, 112n_2.
Kara Üveyz, 51.
Karayazıcı Abdülhalim, 100, 101, 102.
Karayılan, 195.
Kara Yılan Ispanakçı İsmail Ağa (Edirne bostancıbaşısı), 477.
Karçıkay (Hanlarhamı), 156, 158, 160, 161.
Kardinal, 11.
Karpos (Sırp serkerdesi), 521.
Kartaro Karmaro (Venedik kumandanı), 478.
Kasap-zâde Nâbi, 41.
Kasım (I. Ahmed'in oğlu), 127n_1, 142, 149, 185, 198, 207.
Kasım Ağa (Mimar), 260, 288, 303, 305.
Kasım Bey (Defterdar), 35, 36, 67.
Kasım Paşa, 37.
Kasımî, 40.
Katerin (Venedikli), 9.
Kâtip Çelebi, 17, 35n_1, 151.
Katırcıoğlu, Mehmed Paşa, 310, 313, 314, 316, 317, 320, 321, 339.
Kavaliyer Karlorto (Sinyor), 590.
Kaya Sultan (IV. Murad'ın kızı), 248.
Kayserili Mehmed, 101n_1.
Keçecioğlu, 296.
Kefeli Feyzi (Tatar imam), 350n_1.
Kefeli Hüseyin Efendi, bk. Tatar imamı, 361, 362.
Kehleli Ahmed Paşa, 324.
Kemankeş Ali Paşa (Bağdat valisi), 149, 152, 158.
Kemalettin Efendi, Taşköprülü-zâde, 130.
Kemeni Yanoş, 385.
Kenan, 86, 87.
Kenan Paşa (Budin valisi), 339, 385.
Kenan Paşa (Vezir), 176, 249, 298.
Keskinli Ali Paşa (Beyşehri sancakbeyi), 196.
Ketenci Ömer Paşa, 150, 158.
Kethüda Bey, bk. Çelebi Mustafa Paşa, 247, 248, 249, 252, 259.
Kethüda Bey (Ocak kethüdası), 319.
Kethüda Hatun, 214.
Kifrî Ahmed Efendi, 498, 499.
Kilindir Uğrusu (Subaşı kethüdası), 141, 145.
Kira kadın (Yahudi), 121, 122.
Kireççibaşı, 254.
Kılıç Ali Paşa (Kaptan-ı derya), 21, 22, 23, 24, 28, 29, 42, 45.
Kınalı oğlu, 179.
Kırım Giray, 456.
Kız Hatman, bk. Sobieski, 473n_1.
Koca Cafer Paşa, 553, 555, 560, 562, 563, 568, 569.

Koca Gürcü Osman, 196.
Koca Halife, 392.
Koca Mahmud, Ağa, 507, 523.
Koca Mahmud Efendi, 286n_1.
Koca Musa Paşa (Kaptan-ı derya), 227.
Koca Mustafa Paşa, 344n_1.
Koca Muslihüddin Ağa, 168, 212, 213, 236, 237, 244n_1, 245, 282.
Koca Sinan Paşa, 38.
Koca Tevkî, 123.
Kommercy, Prens, 566.
Konakçı Ali Paşa (Anadolu valisi), 391.
Kont Alber dö Kaprara, bk. Comte Albert de Caprara, 436.
Kont Adolf Altan, 95.
Kont dö Kontrini (Venedik Reisicumhuru), 415.
Kont Karaffa, 525.
Kont Ötringen, 590.
Konyalı Hasan, 394.
Konstantin Şerban (Eflâk voyvodası), 132, 374, 382, 383n_1.
Köleoğlu (Eşkiyadan), 319.
Kömürciyan, 290n_2.
Köse Ali Paşa, 385, 399.
Köse Mehmed, 359.
Köse Mehmed Ağa (Yeniçeri ağası), 186.
Köse Safer (Paşa, Kars muhafızı, 167n_1.
Köse Şaban, 179.
Kösem Sultan (Kösem Valide Sultan), bk. Mahpeyker Sultan, 177, 211, 234, 236, 244, 246n_1, 252, 254, 256n_1, 350n_2.
Königsmark (General), 480, 481.
Kör Ali, 179.
Körbey (Mustafa Paşa'nın lâkabı), 396.
Kör Hüseyin Ağa, 336.
Kör Hüseyin Paşa, 323, 340, 383.
Kör Kaptan, bk. Moçeniko, 297, 377, 574.
Krucz, bk. Kruç, 435.
Kruç, bk. Krucz, 435.
Kulu Han, 60.
Kurdoğlu Hızır Bey (Süveyş kaptanı), 28, 32.
Kurt Paşa, 379.
Küçük Abaza, 166.
Küçük Mehmed Paşa, 190.
Küçük Hasan Paşa (Hanya muhafızı), 218.
Küçük Hızır Bey, 112.
Küçük İbrahim Bey (Harput beyi), 156.
Küçük Kadı-zâde Mehmed Efendi, bk. Balıkesirli Mehmed Efendi, 355.
Küçük Kasım Ağa, 258.
Küçük Mehmed (Kalyon kaptanı, Alâiye beği), bk. Küçük Mehmed Paşa.
Küçük Mehmet (Zülüflü baltacı), 255.
Küçük Mehmed Paşa, bk. Küçük Mehmed (Kalyon kaptanı, Manisa sancak beği), 376, 396.
Küçük Mehmed (Amasyalı), 268, 472, 493.
Küçük Valide (Başağası), 255.
Küçük Müezzin (Anadolu muhasebecisi), 570.
Kürd Ahmed Paşa (Sabık Mora paşası), 277.
Kürd Mehmed (Sipahi elebaşılarından), 322, 323, 324.
Kürd Mehmed Ağa, 277, 278, 279, 281, 283.
Kürd Molla, bk. Mehmed, 362.
Kürd Safer Ağa (Galatasarayı ağası), 367.

L

Lala İbrahim Ağa (Muhasib), 261, 273n_1.
Lala Mehmed Paşa (Anadolu ve Rumeli beylerbeği, Vezir-i âzam), 73, 75, 82, 83, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 116, 282n_1.
Lala Mustafa Paşa (Kıbrıs fâtihi, Şam beylerbeği), 11, 13, 16, 28, 29, 41 50, 51, 52, 58, 59, 60, 61, 66.

Lala Süleyman Ağa, 259.
Leopold (İmparator), 403, 404, 413, 414n$_1$, 436, 444, 460, 473, 476, 512, 572, 586, 589, 590n$_1$.
Levendoğlu Aleksandr Han, 59, 62.
Liberius Geratschari (Manya reisi), bk. Limbraki, 580.
Limbraki (Manya reisi), bk. Liberius Geratschari, 580.
Livroşko, 426.
Lotheringen (Avusturya kumandanı), 466, 467, 470, 477.
Ludvig, bk. Lui (Baden Margravı), 534.
Lui XIV. (Fransa kıralı), 445, 588.

M

Magrav Han, 161.
Mahfiruz Sultan (II. Osman'ın annesi), 127.
Mahmud Şah (Tahmasb'ın oğlu), 55n$_1$.
Mahmud II., 115, 138, 291n$_2$.
Mahmud (Çavuş-başı vekili), 517.
Mahmud, bk. Rumiye şeyhi, 205n$_1$.
Mahmud (Nakşibendi şeyhi), 204.
Mahmud (Tavîl Ahmed'in oğlu), 103.
Mahmud Ağa (Sekban-başı), 334, 335.
Mahmud Bay (Hasan Paşa'nın oğlu), 19
Mahmud Efendi (İmam), 458n$_1$, 135.
Mahmud Paşa, 151, 546, 554, 559, 560.
Mahmud Paşa (Arnavud), 550.
Mahmud Paşa (Bostancı), 564.
Mahmud Paşa, Çağla-zâde, 107, 192.
Mahmud Paşa (Fatih'in vezir-i âzamı), 544n$_1$.
Mahmud Paşa (Yeniçeri ağası, Baltaoğlu), 557n$_1$, 567, 568.
Mahmud Paşa (Şirvan beylerbeyi), 65n$_2$.
Mahmud Paşa (Prizren sancakbeyi), 546.
Mahmud Paşa (Sadaret kaymakamı), 91.
Mahmud Paşa (Rumeli beylerbeyi), 554, 558, 559, 560.
Mahpeyker Sultan, bk. Kösem Sultan, 177, 211, 234, 236, 244, 246n$_1$, 252, 254, 256.
Maksimilyan (Alman İmparatoru), 8.
Maksimilyen (İmparatorun damadı), 4, 463, 464, 465.
Maksimilyen (Nemçe komutanı), 511.
Maksut Han, 199, 204.
Melâmiyye ricalinden Hamza, 56, 347.
Malahovski, Kont, Lehistan murahhası, 590.
Mansfelt (Prens), 73.
Marcantonio Barbaro, bk. Marko Tenono Barbaro, 25.
Marko, 331.
Marko Antinio (Kolona, Papa'nın amirali), 20, 21.
Marsigli (Polonyalı âlim), 471n$_1$.
Matyas, 85, 97.
Mavrokordato (Divan-ı hümayun tercümanı), 429, 512n$_2$.
Mazeppa (Kazak hatmanı), 581.
Mecdi Efendi, 348n$_1$.
Mehdi-i ulya (Hatice Turhan Sultan'ın lakabı), 252.
Mehmed II, bk. Fâtih, 42, 113, 171, 345, 374, 400, 544n$_1$.
Mehmed, bk. Haydar'ın oğlu, 311.
Mehmed, bk. Kürd Molla, 361n$_1$.
Mehmed (IV. Mehmed'in oğlu), 207.
Mehmed (Nişancı), 517.
Mehmed (III. Murat'ın oğlu), 43, 124.
Mehmed (Vezir-i âzam kethüdası), 94n$_2$.
Mehmed (Subaşı-oğlu), 154.
Mehmed (Tavîl Ahmed'in oğlu), 103.
Mehmed III., 51, 52, 65, 72, 73, 74, 75n$_1$, 77, 81, 83, 91, 115, 118, 119, 122, 123, 126, 127, 129, 194, 208, 236, 246.
Mehmed, IV., 220, 240, 246, 247, 252, 253, 254, 257, 262, 265, 266n$_1$, 270, 271, 278, 282, 284, 285, 290, 301, 302, 308, 310, 314, 342, 350, 359, 370, 372, 388, 389, 394, 399, 402, 403, 410, 416, 417, 420, 422, 428,

436, 437, 445, 454, 458, 467, 468, 469, 470, 472, 475, 484, 485, 486, 489, 490, 493, 495, 496, 508, 531, 532, 555.
Mehmed Ağa, 349.
Mehmed Ağa (Büyük mirahor), 273.
Mahmud Ağa (Deli balta-zâde), 557n_1.
Mehmed Ağa (Eğinli, Yeniçeri ağası), 547, 548.
Mehmed Ağa (Haseki), 140, 141.
Mehmed Ağa, Mehmed Paşa, 457, 458n_1, 462.
Mehmed Ağa, Kara, 413n_3.
Mehmed Ağa, Keçeci-zâde, 285, 295, 302n_1.
Mehmed Ağa (Kethüda), 83.
Mehmed Ağa (Trablusgarb Kalyonları ağası), 268.
Mehmed Ağa (Yüzbaşı), 154, 160.
Mehmed Ağaoğlu, 185.
Mehmed b. Hamza, bk. Akşemseddin, 343, 345.
Mehmed Beğ, Ahmed Paşa-zâde, 70.
Mehmed Efendi (Ankaralı, Şeyhülislâm), 486, 489n_1, 490, 495n_1.
Mehmed Efendi (Bursalı), 217, 395.
Mehmed Efendi (Debbağzâde, şeyhülislâm), 495, 501, 507, 521.
Mehmed Efendi (Fındıklılı, müverrih), 483n_2, 496, 562n_1.
Mehmed Efendi (Büyükkadı-zâde), 217, 355n_1, 358.
Mehmed Efendi (Şemi-zâde), 341.
Mehmed Efendi, Karagöz, 293.
Mehmed Efendi, Kazasker, 241.
Mehmed Efendi, Mevkufatî, 278.
Mehmed Efendi (Muhasebe halifesi), 264.
Mehmed Efendi (Piyade mukabelecisi), 232.
Mehmed Efendi, Rami (Reîüs'ül-küttab), 589, 590, 591n_1. 593.
Mehmed Efendi (Sadeddin Efendi'nin büyük oğlu), 123.
Mehmed Efendi (Saray hocası), 305.
Mehmed Efendi, Teyfikzâde, 197.
Mehmed Efendi (Yeniçeri kâtibi), 421.
Mehmed Emin Paşa (Van valisi), 325.
Mehmed Giray (Kırım hanı), 37, 60, 171, 172, 173, 174, 175, 176.
Mehmed Han (Kırım hanı), 402.
Mehmed Hüdabende (İran şahı), 55, 56, 57, 61, 62n_1.
Mehmed Kaptan (Aşçı, Tophaneli), 378, 578.
Mehmed Kulu (İran elçisi), 205.
Mehmed Lala, bk. Sokullu Mehmed Paşa, 3.
Mehmed Paşa (Ferhad Paşa'nın oğlu), 59, 307, 320, 363, 367, 409, 414n_1, 522, 542, 575.
Mehmed Paşa (Serosker), 192.
Mehmed Paşa, Aslan, 456.
Mehmed Paşa (Bıyıklı, Karaman valisi), 570.
Mehmed Paşa (Boynueğri), 259, 294, 295, 298, 299, 300, 301, 304, 305, 306, 307, 310, 320, 339, 363, 367, 372n_2.
Mehmed Paşa (Anadolu beylerbeyisi), 192.
Mehmed Paşa (Sadaret kaymakamı), 522.
Mehmed Paşa, Debbağ-zâde, 133, 134.
Mehmed Paşa (Dursun Mehmed Paşa, Sivas valisi), 561.
Mehmed Paşa (Defterdar, Halıcı-zâde), 293, 294, 302.
Mehmed Paşa, bk. Elmas Mehmed Paşa (Vezir-i âzam), 67, 224.
Mehmed Paşa (Fındıkkandiye muhafızı), 573, 574.
Mehmed Paşa, Genç, 577.
Mehmed Paşa (Bosna valisi), 575.
Mehmed Paşa (Haydar Ağa-zâde), 222, 301, 302, 310.
Mehmed Paşa (Kadıköylü), bk. Mehmed Ağa, 457, 458n_1, 462.
Mehmed Paşa, Kara, 431, 433, 444, 450, 451, 452, 454, 455, 456, 461.

Mehmed Paşa (Katırcıoğlu, Ketencizâde), 311.
Mehmed Paşa, Köprülü, 228, 230, 289, 302, 303, 305, 306, 307, 308, 339, 340, 341, 364, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 377, 379, 381, 382, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 394n_1, 395, 396n_2, 397, 399, 400, 401, 453n_2, 462, 467n_1, 492, 505, 570.
Mehmed Paşa (Halil Paşa'nın oğlu), 543.
Mehmed Paşa (Magraboğlu, Gürcü), 262.
Mehmed Paşa (Satırcı), 80, 81.
Mehmed Paşa (Seydi Ahmed Paşa'nın oğlu), 461n_2.
Mehmed Paşa (Sinan Paşa'nın oğlu), 73, 101, 311.
Mehmed Paşa, bk. Sokullu, 4.
Mehmed Paşa (Sultan-zâde, Divan kapıcısı, vezir-i âzam), 219, 221, 331.
Mehmed Paşa (Şahin, Diyarbakır valisi), 559, 560n_1.
Mehmed Paşa (Vezir-i âzam), bk. Tabanıyassı Mehmed Paşa, 153.
Mehmed Paşa (Tırhala beyi), 542.
Mehmed Paşa-yı Tavil ,Sokullu, 51.
Mehmed Subaşı, 173, 175.
Melek İbrahim Paşa (Şeytan İbrahim Paşa'nın lakabı), 465.
Melik Eşref Barsbay (Memlük Sultanı), 9.
Memi Paşa-zâde, 297.
Mercan Ağa, 273.
Mere Hüseyin Paşa, 143, 145, 146, 147, 149, 150, 158, 172, 173.
Mesud (Maanoğlu'nun oğlu), 191.
Mesud Efendi, Hoca-zâde, 257, 260, 261, 293, 294, 295, 300, 301, 302.
Mesud-zâde, 291n_1.
Mevlâna Celâleddin Rûmî, bk. Hazret-i Mevlâna, 196, 344.
Mevlay Ahmed, bk. Mevlay Hamid, 29, 30.
Mevlay Hamid, bk. Mevlay Ahmed, 48.
Mevlay Ahmed el-Mansur, 48.
Mevlay Hasan (Tunus Sultanı), 29, 30.
Mevlay Mehmed Mütevekkil Alallah, 28, 45, 46, 47.
Mevlevî Mehmed Paşa, bk. Sofu Mehmed Paşa, 235.
Meydan Bey (Köstendil sancakbeyi), 145.
Meylî (Bursalı şâir), 146n_1.
Meymun, 103, 109, 110, 113.
Mihal (Eflâk), 71, 72, 73, 93, 94, 434.
Mihal, bk. Mişel (Lehistan kıralı), 424.
Mihal-oğlu, 561.
Mihail (Kıral), 426.
Mimar Sinan, 38.
Mihrimah Sultan, 70n_3.
Mimar Ağa (Damadı, Koca Muslihuddin Ağa'nın lakabı), 167n_3.
Mimar Mustafa, 59, 281.
Minkar Kuşu Mehmed Paşa (Budin valisi), 85.
Minuçehr, 59, 61.
Mîr-Alem Ağa, 120.
Mîr Ali, 394n_1.
Mirek Çelebi, 41.
Mişel, bk. Mihal (Lehistan kıralı), 424.
Moçenigo (Fevkalâde murahhas), 24.
Moçeniko, bk. Kör Kaptan, 297, 377, 574.
Molini Kantarini (Venedikli amiral), 416, 578.
Molla Camî, 349n_1.
Molla Lütfi, 345.
Moller, bk. Amorladi Yanoş (Komorin valisi), 95.
Montecucculi, bk. Montekukuli, 406, 412, 413.
Montekukuli, bk. Montecucculi, 406, 412, 413.
Morçin, bk. Morozini, 479, 480, 544.
Morko Tenono Barbarun, bk. Marcantanio Barbaro, 25.
Morlah, 477.
Morozini, bk. Morçin, 479, 480, 544.

Mosesi Sekelî, bk. Sikel Moziş, 90.
Muhammed Aleyhisselam, 45, 78, 89, 115.
Muhammed-i Arabî (Hazret-i Peygamber), 123.
Muharrem Efendi, 349n1.
Muhyidd in Arabî (Şeyh-i Ekber), 357, 358, 508.
Muhyiddin Efendi, 351.
Murad (Şah Tahmasb'ın oğlu), 55n1.
Murad (Kapı ağası), 44.
Murad II., 180.
Murad III., 38, 40, 42, 43, 44, 51, 52 53, 69, 70, 72, 74, 114, 115, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 126, 194, 291n2.
Murad IV., 127, 142, 147, 148, 149, 152, 164, 173, 177, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 205n1, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 216, 227, 228, 237, 239, 245, 246n1, 309, 310, 329, 351, 356, 358.
Murad (Sultan İbrahim'in oğlu), 495n2.
Murad Ağa, Kara Murad Paşa, 234, 235, 315n1.
Murad Giray (Kırım hanı), 430, 431.
Muradî (III. Murad'ın mahlâsı), 114, 433, 441, 442, 451n2, 456.
Murad Paşa (Yemen'in Tcaz valisi), 27.
Murad Paşa, Kuyucu, 66, 67, 77, 80, 82, 94n2, 95, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 117, 118, 127, 161, 162, 309, 397, 405.
Murad Paşa (Kaptan-ı derya, Kara Murad Paşa), 275, 276, 280, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 313, 314, 316.
Murtaza Paşa, 151, 152, 183, 184, 197, 198, 324, 325, 326, 371, 391, 392, 393, 394, 581.
Musa,55.
Musa Çelebi (Muhasib), 184, 185.
Musa Kâzım Efendi (Şeyh-ül-islâm), 346n2.
Musa Paşa, 210, 219, 221n1.
Musli Çavuş, 106, 109, 111.
Muslihüddin (Merkez, Şeyh), 343.
Muslihüddin Ağa, 233.
Mustafa, 41.
Mustafa I., 124, 127, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 177, 238, 485n1, 491, 494, 496, 507, 531, 560n2.
Mustafa II., 41, 42, 442, 555, 556, 557n3, 558, 560, 561, 570, 579, 587, 588.
Mustafa (Damköylü), 106n1.
Mustafa (Kara, Kethüda), 258.
Mustafa (Minuçehr'in adı), 59, 61.
Mustafa (Tahmasb'ın oğlu), 55.
Mustafa (Tâvîl Ahmed'in oğlu), 107.
Mustafa Ağa (Silâhdar ağası), 384.
Mustafa Ağa (Dar-üs-saâde ağası), 152, 162, 233, 520, 524.
Mustafa Ağa (Kızlar ağası), 128, 173, 177.
Mustafa Ağa (Haseki), 495.
Mustafa Ağa (Midilli), 491n1.
Mustafa Ağa (Novcli), 550.
Mustafa Ağa (Telhisci), 385.
Mustafa Ağa (Cebeci zabiti), 513.
Mustafa Bey (Azak sancakbeyi), 581.
Mustafa Bey (Civan Kapıcıbaşı-zâde), 561.
Mustafa Bey, bk. Fazıl Mustafa Paşa, 304.
Mustafa Çavuş (İncili), 163.
Mustafa Çelebi (Katip), 179.
Mustafa Efendi (Padişahın hocası), 91.
Mustafa Efendi (Bolulu, Şeyh-ül-islâm), 340, 395.
Mustafa Efendi, Memik-zâde (Memek - zâde), 293.
Mustafa Efendi (Mevkufat kalemi baş halifesi), 264.
Mustafa Efendi (Mirza, Şeyh-ül-islâm), 207n2.
Mustafa Efendi (Müverrih, Selânikli), 3, 63n1.

Mustafa Efendi, Nasrüddin-zâde, 95.
Mustafa Efendi (Reis-ül-küttab), 441, 458n$_1$.
Mustafa Efendi (Vezir-i âzamın kethüdası), 144.
Mustafa Kaptan (Tuna kaptanı), 535.
Mustafa Paşa (Sadaret kaymakamı), 151.
Mustafa Paşa (Köprülü aleyhdarlarından), 387.
Mustafa Paşa, Körbey, 396.
Mustafa Paşa (Arnavud askeri kumandanı), 542.
Mustafa Paşa, Bekri, 437, 439, 458n$_1$, 459, 461, 462, 463, 465, 466, 472, 489, 490, 492, 510, 519, 520, 522, 523, 540.
Mustafa Paşa (Bozoklu, Vezir-i âzam), 475, 476, 504, 538, 552, 554.
Mustafa Paşa (Budin valisi), 53.
Mustafa Paşa (Özi muhafızı), 571.
Mustafa Paşa, Canboladoğlu (Hüseyin Paşa'nın oğlu), 104n$_3$, 106n$_3$, 186.
Mustafa Paşa, Daltaban, 575.
Mustafa Paşa (Defterdar), 180, 184, 185, 250, 269, 274, 489.
Mustafa Paşa (Moralı), 270, 272, 275, 278.
Mustafa Paşa (Elmas Mehmed Paşa'nın kardeşi), 563.
Mustafa Paşa, Fındık, 478, 524, 535n$_2$, 547.
Mustafa Paşa, Kaplan, 401, 407, 408, 409, 420, 424.
Mustafa Paşa, Kemankeş, Kara (Vezir-i zam), 200, 202, 203, 206, 207, 209, 211, 212, 213, 214, 216, 223, 234, 323, 423, 435, 436, 437, 438, 440, 442, 453, 454, 457, 458, 459, 468, 476.
Mustafa Paşa (Lefkeli, Vezir-i âzam), 143, 150, 158.
Mustafa Paşa (Maktul Hüseyin Paşa'nın oğlu), 106n$_3$.
Mustafa Paşa (Mostarlı), 192.
Mustafa Paşa (Merzifonlu, Kara, Vezir-i âzam), 417, 424, 428, 441, 461, 482, 484, 492, 585.
Mustafa Paşa, Murad Hanlı, 110n$_2$.
Mustafa Paşa (Muhasib), 417, 428n$_2$, 479.
Mustafa Paşa (Sâbık Maraş beylerbeği), 71.
Mustafa Paşa (Silâhdar), 314.
Mustafa Paşa (Silistre valisi), 450.
Mustafa Paşa (Tayyar-zâde'nin kardeşi), 394n$_1$.
Mustafa Paşa (Vali vekili), 151.
Mustafa Paşa, Yadigâr-oğlu, 517.
Mustafa Paşa, Zurnazen, 269, 290n$_1$, 291, 292, 293.
Mustafa Sâfi Efendi, 116, 351.
Mutahhar (Topal, Zeydî imâmı), 28, 32,
Muzaffer Bey (Kırşehir sancakbeyi), 7.
Muzaffer Paşa (Avlonya sancakbeyi), 14.
Müdhiş İvan (Moskova kinezi), 33.
Müezzin-zâde Ali Ağa (Yeniçeri ağası, kaptan-ı derya), 4, 8, 14.
Mülkî Hatun (Şaban Halife'nin karısı), 283.
Mü'min Ağa (Tarhoncu'nun kethüdası), 267, 381.

N

Naîma, 133, 191, 207n$_1$, 328, 356, 359, 591n$_1$.
Nakkaş Hasan Ağa, 383, 384.
Nakkaş Hasan Paşa, 108.
Nasuh Paşa, 66, 67, 68, 97, 103, 104n$_2$, 118, 151, 172, 210.
Nasuhî Efendi, 347.
Necmeddin-i Kübra, 344n$_2$.
Nef'î, 190.
Nehm (Avusturya kumandanı), 565.
Neyzen Hasan Paşa (Ankara valisi), 391.
Nigârî, 40.
Nihanî, 41.
Nikefor Fokas (Bizans imparatoru), 9.

Nikola İstuanfi, 95.
Nişancı İsmail Paşa, 504.
Nogay Paşa (Halep beylerbeği), 164, 176.
Nurbânu Sultan, 43, 50, 121, 122.
Numan Bey, 561.
Nureddin-zâde, 353n$_1$.
Nureddin Sultan, 131.
Nuvantel (Fransız elçisi), 437.
Nuvosiltof, 37.

O

Ogüst (Leh kıralı), 589.
Oğlan Şeyh, bk. Şeyh İsmail, 347.
Orta Macar kıralı (Tököli'nin unvanı), 435.
Orus Han (Şirvan han), 59.
Osman (Sultan İbrahim'in oğlu), 42, 127n$_1$, 194, 351n$_1$.
Osman II., 127, 128, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 148, 149, 150, 151, 157, 158, 172, 179, 181, 495n2, 196.
Osman (Halife), 63, 206.
Osman Ağa (Kapıcılar kethüdası), 468n$_1$.
Osman Ağa (Kızlar ağası), 91.
Osman Ağa (Kul kethüdası), 291.
Osman Ağa (Sipahiler ağası), 453.
Osman Efendi, Hakikî-zâde, 352n$_2$.
Osman Paşa, Özdemiroğlu (Vezir-i âzam), 26, 28, 57, 59, 60, 62.
Osman Paşa (Eğri kalesi muhafızı), 509.
Osman Paşa (Sivas beylerbeği, Bosnalı), 197, 378.
Osman Paşa (Şam valisi), 561.

Ö

Öjen dö Savua, bk.Prenc di Savye, 566.
Öküz Mehmed Paşa (Vezir-i âzam), 67, 68.
Ömer Halife, 63, 206.
Ömer, Canboladoğlu, 104.
Ömer Ağa (Doğancıbaşı), 372n$_1$.
Ömer Ağa (Kethüda), 141.
Ömer Ağa (Samsuncubaşı), 360.
Ömer Ağa (Sipahiler ağası), 533.
Ömer Bey (Beşli ağası), 84.
Ömer Efendi (II. Osman'ın hocası), 128, 134, 135, 136.
Ömer Efendi (Mısırlı), 360.
Ömer Efendi (Terceman Yunus tekkesi şeyhi), bk. Tefsîri, 355.
Ömer Ekmelüddin (Halveti tarikatının kurucusu), 344n$_1$.
Ömer Paşa, 321.
Ömer Paşa, Deli (Sivas beğlerbeği), 483.
Ömer Paşa (Ketenci), 518.
Ömer Paşa (Trablus-Şam beğlerbeği), 321.
Ömer Rûşenî, 344n$_1$, 346n$_4$.
Ömer Sikkîn (Bayramiye halifesi), 347, 353n$_2$.
Özbek Han, 37.

P

Paçet (İngiliz elçisi), bk. Paget, 588.
Pâdişah şeyhi, 359.
Paget, bk. Paçet, 588.
Panayot Efendi (Divan-ı hümâyun tercümanı), 418.
Pantor Hasan Paşa (Kanije beylerbeği), 408, 409.
Parmaksız Mustafa Paşa (Şam Trablus beğlerbeği), 169.
Partenios III. (Rum patriği, Ortodoks baş papazı), 374.
Parteniyos IV. (Rum patriği), 429.
Peçevî İbrahim Efendi, 76n$_1$, 116, 133, 207n$_1$.
Perihan (Şah Tahmasb'ın kızı), 56.
Pertev Paşa (Vezir), 4, 14, 15, 16, 17, 19, 20n$_1$, 63n$_1$.
Petro, Deli (Büyük), 589, 593n$_1$.
Pi V. (Papa), 8n$_2$, 12n$_1$, 15.
Piccolomini (Avusturya generali), 521.
Pîr Ali Aksarayî, 347.
Pîr Mehmed Erzincanî, 344.

Pîrî Çavuş, 392.
Pîrî Mehmed Paşa (Vezir-i âzam), 139.
Pîrî Paşa (Ohri sancakbeyi), 201.
Pîrî Reis, 13n$_1$.
Piyâle Paşa (Kaptan-ı derya), 4, 6n$_2$, 7, 8, 13n$_1$, 14.
Piyer (Kıbrıs kıralı), 9.
Pizani Benedetto, 578.
Popellobkoviç (Baron), 96n$_1$.
Prenclay, bk. Preslo.
Prenç di Savye, bk. Öjen dö Savua, 569, 570.
Preslo, Prens Lui, 534.
Prokop Boganoviç (Rus murahhası), 590.
Proski (Lehistan elçisi), 474.

R

Raca İbrahim Ağa, 293.
Radul, bk. Radumihne, 132.
Radumihne, bk. Radul, 132.
Rakoçi II. (Erdel kıralı), 382, 384, 385, 399, 402.
Raşid, 442n1, 458n1.
Ramazan Dede, 251.
Ramazan Paşa, 30, 46, 47, 48.
Raziye Hanım, 43, 52.
Receb Ağa, 234.
Receb Ağa (Şatır), 470.
Receb Paşa, 174, 175, 179, 183, 184, 185, 186, 187, 201, 472, 485n$_1$, 489 491, 492, 497.
Receb Paşa (Arap), 156, 157, 518, 519, 520.
Receb Usta, 468n$_1$.
Reninger (Avusturya kapı kethüdası, Küçük daimi elçi), 403, 408, 412.
Reyhan Ağa (Pâdişah'ın yazı hocası), 254, 274, 276, 277, 359, 362n$_2$.
Rıdvan Paşa, Mustafa Paşa-zâde, 27.
Romadanovski (Rus kumandanı), 431.
Rudolf II. (Alman İmparatoru), 71, 94, 97.
Rim Hasan Paşa, 480.
Ruznameci İbrahim Efendi (Maliye hazine yevmîye defterini tutan), 200, 202.
Rus Hasan Paşa, 27, 28.
Rum Mehmed, 179, 185, 186.
Ruzzini (Şövalye), 590.
Rüstem Han (İran valisi), 169.
Rüstem Han (Elçi), 588.
Rüsûhî İsmail Dede 350n$_1$, 352.
Rüstem Paşa (Kanunî'nin vezir-i azamı), 41, 70.

S

Saçlı Emîr, bk. Haşîmî Emîr Osman Efendi, 103, 353.
Saadet Giray I. (Kırım hanı, Kör), 536.
Saadet Giray II. (Kırım hanı), 536.
Sadeddin Efendi (Hoca), 37, 44, 52, 74, 122, 123.
Sadık Efendi (Şeyh-ül-islâm), 557n$_3$.
Sadreddin Konevî, 508n$_1$.
Safer Giray, 171.
Safer Paşa (Erzurum beylerbeği), 66, 150, 158.
Safi Kulu Han, 157.
Safiye Sultan, bk. Venedikli Bafo, III. Mehmed'in annesi, 43, 115, 118, 122.
Said, Arap (Celâlî reisi), 112.
Saka Mehmed, 185, 189, 197.
Sakarya Şeyhi Ahmed, 200.
Salahor Süleyman Paşa, 530, 531.
Salamon Natan, 121.
Salih Ağa, (Kapıcılar kethüdası), 199, 277.
Salih Efendi, 281.
Salih Paşa (Defterdar, Vezir-i âzam), 224, 225, 226, 230.
Saliha Sultan (III. Ahmed'in kızı), 342.
Salim (Mağribi şeyhi), 373.
Sâmi, 40.
Samsuncu Ömer (Sarhoş Ahmed Paşa), 256, 319, 360.
Sarhoş Ali Paşa (Tebriz beylerbeği), 64.
Sarhoş Halil, 112n$_2$.

Sarı Abdullah Efendi (Reis-ül-küttab), 352, 353.
Sarı Baba-zâde (Şeyh Seyyid Abdurrahim Bayramî), bk. Abaza şeyhi, 151, 167n3.
Sarı Hasan Paşa, 426.
Sarı Hüseyin Paşa (Kethüda), 244, 426, 452, 456.
Sarı Hüseyin Paşa (Özi valisi), 404, 442, 478.
Sarı Kâtip, Samsuncu, 252, 318.
Sarı Kenan Paşa, 296, 299n1, 328, 387, 393, 394n1, 397n1.
Sarı Mustafa Paşa, 342.
Sarı Nebi, 112n2.
Sarı Râmî, 40.
Sarı Sultan Selim, bk. II. Selim, 40.
Sarı Süleyman Ağa, bk. Sarı Süleyman Paşa, 457, 458, 467n1.
Sarı Süleyman Paşa, bk. Süleyman Ağa (Serdar-ı Ekrem, Vezir-i âzam), 424, 459, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 485n1, 489, 491, 512.
Saruhan (İran murahhası), 205.
Sebastiyan Vermiyero, 21, 32, 43, 47.
Sefer Paşa, 480.
Selâmet Giray I., 171, 172.
Selânikî Mustafa Efendi, 5n1, 44n2, 80n1.
Selim II., bk. Sarı Sultan Selim, 1, 2, 3, 5, 11, 12n1, 14, 21n1, 25, 37, 40, 41, 42, 49, 50, 51, 54, 78, 114, 119, 121, 126.
Selim (Kütahya valisi), 1.
Selim III., 207n2, 240n1.
Selim (Sultan İbrahim'in oğlu), 495n2.
Selim, Yavuz, 24n1, 104, 353n2.
Selim Giray Han (Kırım hanı, Koca Han), 422, 427, 429, 430, 451, 469, 474, 475, 515, 516, 517, 524, 525, 528, 529, 537, 538, 552, 554n2, 558, 561, 581, 586.
Selim Paşa (Hersek mutasarrıfı), 574.
Semiz Ali Paşa, 49.
Semiz Mehmed Giray Han, 176.
Semiz Mehmed Paşa (Civan Kapıcıbaşı, Sultan-zâde), 192, 481.
Serasker İbrahim Paşa, 436.
Serçeşme (Yeğen Osman Paşa), 472.
Serdar Hüseyin Paşa, 220.
Seydî Ahmed Paşa (Anadolu valisi, Erdel seraskeri), 278, 279, 295, 296, 298, 310, 314, 322, 323, 326, 368, 369, 385, 386, 398, 399, 402, 461n2.
Seyfoğlu Yusuf Paşa (Trablus-Şam valisi), 150, 158.
Seyyid Abdurrahim, bk. Sarıbaba-zâde (Abaza şeyhi), 167n3, 167.
Seyyid Feyzullah Efendi (Rumeli kazaskeri, Şeyh-ül-islâm), 501, 557.
Seyyid Gazi, 195.
Seyyid Han (İmadiye sancağı hâkimi), 156.
Seyyid Mustafa Paşa (Defterdar), 491.
Seyyid Nizameddin, 347.
Seyyid Seyfullah, 346, 347n6.
Seyyid Yahyây-ı Şirvânî, 344.
Scheremetov, bk. Şeremetof, 581.
Schulz (Avusturya generali), 466.
Sigismund Batori (Erdel kıralı), 71.
Sigismund Ogüst (Leh kıralı), 94.
Sikel Moziş, bk. Mosesi Sekeli, 90.
Silâhdar Mustafa Paşa (Kaptan-ı derya, Vezir, Musahip), 201, 202, 204, 206, 207, 209, 210, 437n2, 438, 488n1.
Simon Reninger Von Reninger, bk. Simon de Reninger, 411.
Sinan Ağa, 53.
Sinan Paşa (Tazarruât müellifi), 345.
Sinan Paşa (Mısır beylerbeği, Vezir-i âzam Koca Sinan Paşa), 26, 30, 58, 61, 65, 70, 71, 72, 73, 118, 345.
Sinan Paşa, Çağalazâde, 61, 62, 65, 66, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 100, 151.
Sinanüddin Sünbül Sinan, 346.
Sipahî Mehmed, 295.
Sivasî Efendi, bk. Abdülmecid Şeyhî, Efendi, 353n3, 357, 361.
Siyavuş Ağa, 453n2.

Siyavuş Mustafa Ağa, Paşa (Silâhdar), 305, 306, 371, 372.
Siyavuş Paşa, Abaza (Silistre valisi, Vezir-i âzam), 256, 259, 260, 293, 294, 301, 303, 319, 339, 451, 462, 463, 464, 490.
Siyavüş Paşa (Vezir-i âzam), 60, 249, 253, 257, 261, 267, 272,
Siyavüş Paşa, Abaza (Köprülü'nün damadı), 319, 472, 489, 491, 492, 493, 494, 496, 497, 500, 503, 504, 505, 509, 512.
Siyavuş Paşa (Mora valisi), 478, 479.
Sınavber (Saray cariyelerinden), 144.
Skordili, 419.
Sobieski (Leh kıralı), 439, 448, 450, 453n3, 460, 473, 474, 475, 476, 538, 572.
Sobieski, bk. Kız hatman, 426.
Sobieski, bk. Yuvanis, 473n1.
Sofu Mahmud Paşa (Halep valisi), 389, 391, 392.
Sofu Mehmed Paşa, bk. Mevlevî Mehmed Paşa (Vezir-i âzam), 236, 238, 239, 241, 243, 244, 242, 245, 246, 312, 215, 317.
Solak Hüseyin, 59n1.
Solak Mehmed Ağa (Hazinedar), 305, 340, 384.
Solakoğlu, bk. İlyas Paşa, 161, 183, 190.
Sokullu Mehmed Paşa, 1, 3, 4, 5, 11, 28, 33, 34, 35, 37, 40, 41, 42, 43, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 114, 118, 119, 120, 121, 123, 125.
Soranzo, J. (Venedik elçisi), 122.
Sör Antuvan Şörleyl, bk. Antoine Shirley, 63, 64.
Strozzi (General), 410.
Sultan-zâde Mehmed Paşa, bk. Civan kapıcısı, 211, 214, 223, 227,
Sun'ullah Gaybî (Kütahyalı, mutasarrıf), 353.
Sühral Mehmed Ağa (Mirahur), 306, 381.
Süleyman II., 25, 42, 74, 185, 198, 199, 208, 487, 489n1, 490, 492n3, 494, 495, 496, 505, 506, 512, 518, 519, 520, 523, 529, 530, 533, 537, 586.
Süleyman (I. Ahmed'in oğlu), 127n1.
Süleyman, Kanunî, 1, 6, 7n1, 81, 358, 58, 404, 464.
Süleyman (IV. Mehmed'in oğlu), 266.
Süleyman (Sultan İbrahim'in oğlu), 206, 495.
Süleyman (Tahmasb'ın oğlu), 55, 240n1.
Süleyman Ağa (Dar-üs-saâde ağası), 133, 134, 135, 136, 138, 255, 258, 259, 260n1, 269.
Süleyman Bey (İşkodra sancakbeyi), 478.
Süleyman Efendi (Filibe kadısı), 341.
Süleyman Paşa (Boşnak, Sarı), 266, 288, 289, 290.
Süleyman Paşa (Budin beylerbeği), 82.
Süleyman Paşa (İşkodra sancakbeği), 509.
Süleyman Paşa (Malatyalı, Vezir-i âzam), bk. Süleyman Paşa (Yeniçeri ağası), 155, 339.
Süleyman Paşa (Yeniçeri ağası), bk. Süleyman Paşa, 155, 339.
Sünbül Sinan Efendi, 343, 344n1, 350n3.
Sünbül Ağa (Kızlar ağası), 217.

Ş

Şaban Halife (Kahvecibaşı), 263n1, 282, 283, 293.
Şabân-ı Velî, 343.
Şaban Paşa, 95.
Şah Abbas I. (İran şahı), 63, 64, 65, 66, 67, 68, 128, 152, 155, 146, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 168, 206.
Şah Gazi Paşa (Mısır valisi), 396.
Şahin Giray, 171, 173, 174, 175.
Şahin Mustafa Paşa (Boğaz muhafızı), 447, 479.
Şah İsmail, 55, 56, 57.
Şahkulu Han, 12.

Şah Safi, 168, 199, 204, 206.
Şah Tahmasb, 58.
Şahverdi, 102.
Şamî-zâde Mehmed Efendi (Reis-ülküttab), 305.
Şamlı Mehmed, 292, 295, 296.
Şarih-ül-menar-zâde (Müverrih Ahmed Efendi), 356.
Şarl IX. (Fransa kıralı), 11.
Şarl (Prens), 471.
Şarl dö Loren, 444.
Şarlken, 16, 45.
Şatanof (Fransız elçisi), 587.
Şehbaz Giray, Han-zâde, 571, 572.
Şehid Ahmed Paşa, 525n_2.
Şehla Mehmed Efendi (Konya kadısı), 196.
Şehzade Mehmed (III. Mehmed'in oğlu, III. Mehmed), 123, 124.
Şehzâde Süleyman (IV. Mehmed'in kardeşi), 301, 302n_1, 495, 496.
Şehzade Bayezid, 41, 50.
Şehzade Mustafa (IV. Mehmed'in oğlu, II. Mustafa), 41.
Şekerpare, 227.
Şemhal (Çerkes prensi), 55, 56.
Şemseddin Buharî (Emîr), 348.
Şemseddin b. Ahmed (Yemen'de Zeydiyye hânedanı müessisi), 27.
Şemseddin Mehmed b. Ali el-Hasan-el-Buhari, bk. Emîr Sultan, 344.
Şemseddin Ahmed Sivasî (Şemsiyye kolunun müessisi), bk. Kara Şems, 114.
Şemsi Ahmed Paşa, 44, 49, 50, 51, 120.
Şemsi Han, 166, 167.
Şenkendorf (Avusturya kumandanı), 524.
Şeremet-oğlu, 582, 583.
Şeremetof, bk. Scheremetov, 581.
Şeyh Ahmed Efendi (Yiğitbaşı), 346n_5.
Şeyh Abdülkerim (Çelebi), 360.
Şeyheyn (Ebûbekir ve Ömer'e verilen müşterek isim), 206.
Şeyh İsmail, bk. Oğlan şeyh, 347.
Şeyh Ömer Sikkin, bk. Bıçakçı Ömer, 344n1.
Şeyh Muslihüddin Mustafa (Şeyh Vefa), 345.
Şeyh Osman (Süleymaniye vâizi), 359.
Şeyh Osman Fazlı Efendi (Atpazarî), 508, 520.
Şeyh Ramazan (Mahfî), 351.
Şeyh Safî, 162.
Şeyh Safiyüddin, 162.
Şeyh Sâlim (Magribî), 373.
Şeyh Veli (Sultan Mehmed camii vâizi), 359.
Şeyh Yahya (Şirvanlı), 344.
Şeyhî (Abdülmecid'in şeyhinin mahlası), 351n_2, 353n_3.
Şeyhî Ömer Efendi (Tercüman tekkesi şeyhi), 354n_1.
Şeyhzâde Mustafa Çelebi (Tanburî), 41.
Şihink (Avusturya murahhası), 590.
Şirzâd (Konya Mevlevî şeyhi Bekir Çelebi'nin zevcesi), 201n_1.
Şişman İbrahim Paşa (Haleb valisi), 419, 427.
Şuca (III. Murad'ın şeyhi), 44, 51, 52.
Şuca (II. Şah İsmail'in oğlu), 56.

T

Tabanıyassı Mehmed Paşa (Vezir-i âzam), bk. Mehmed Paşa, 192, 198, 206.
Tahmasb (Hüdabende'nin oğlu), 56, 57.
Tahmasb Kulu Han, bk. Yusuf Paşa (Emirgûne-oğlu), 56, 197.
Tarhoncu Ahmed Paşa (Mısır valisi, Vezir-i âzam), 260, 261, 264, 265, 266, 267, 268, 287.
Tatar İmam (Kefeli Hüseyin Efendi), 361, 362.
Tavîl Ahmed, 103, 109, 112n_2, 113.
Tayyar Mehmed Paşa (Sivas valisi, Diyarbakır valisi, Vezir-i âzam), 152, 178, 202, 203, 209.
Tayyar-zâde Ahmed Paşa (Şam valisi), 371, 387, 393, 394n1, 395.

Tefsirî, bk. Yunus tekkesi şeyhi Ömer Efendi, 355.
Teftişçi Ali Paşa, 483.
Teftişçi Halil Paşa, 483.
Tegroti, 97.
Tekeli Ağa, 493.
Tekeli Ahmed, 501, 502, 505, 507, 508.
Tekeli Mehmed Paşa (Kastamonu sancakbeyi), 107, 112.
Tekeli Mustafa Paşa, 327.
Teleki, 525n_2.
Telli Hasan Paşa (Bosna valisi), 69, 70.
Telli Haseki, bk. Humaşah Sultan, 228.
Teskireci Giray, 319.
Timur Han, 33.
Tiryaki Hasan Paşa, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 105, 107, 544.
Tohtamış (Gazi Giray'in oğlu), 171.
Tohte Han (İran serdarı), 160, 263.
Toif, 440n_1.
Tokmak Han (İran elçisi), 55, 56, 58, 59.
Toktamış Han (Altınordu hükümdarı, Kuyucu-oğlu), 33, 91, 106.
Tolstoy (Rus kapı kethüdası), 593.
Topal Hüseyin Paşa (Kaptan-ı derya, Hamîdeli sancağı mutasarrıfı), 528, 545, 548, 558, 572.
Topal Mehmed Paşa, 312, 320, 368, 375, 378, 381.
Topal Mutahhar (Zeydî imamlarından, Şerafeddin-oğlu), 26, 27, 29.
Topal Receb Paşa (Vezir-i âzam), 181.
Topal Sarı Hasan Paşa (Rikâb-ı hümayun kaymakamı), 426.
Tököli İmre (Orta Macar beyinin oğlu), 435, 436, 437, 440, 441, 447, 448, 466, 493, 511, 512, 518, 522, 524, 525, 526, 530, 533, 548, 563, 591, 592.
Tugi, 139.
Turgut Reis, 18, 29.
Turhan Sultan, Küçük Valide, bk. Hatice Turhan Sultan, 247, 253, 263n_1, 273n_1, 400, 495.
Turzo Görk, bk. Jorj Turço, 95.
Tutsak Ali Paşa (Halep valisi), 393.
Tüccar Hacı Ali Bey, bk. İdris Muhtefî, 352, 353n_3, 354n_1.
Türk Ahmed, 364, 365.
Türk Ali Paşa (Boğaz muhafızı), 523, 529.

U

Ukraynçov, bk. Ukrainzow, 593.
Ukrainzow, bk. ukraynçov, 593.
Ulu Nogay, 131.
Uluc Ali Paşa, 17, 18, 19, 29, 30.
Umur Bey, Aydınoğlu, 16n_2.
Urben, Papa, 16n_2.
Usta Rıdvan, 320.
Uzun Kâtip, 117.
Uzun Mehmed Paşa, 517.
Ustacı Mehdi Kulu Han (Erdebil valisi), 56, 63.

Ü

Üftâde Mehmed Efendi (Celvetiyye şeyhi), 351n_1.
Ümmi Sinan, 343, 347.
Üstüvânî Mehmed Efendi, 359, 360, 361, 362, 363, 364.
Üveys Paşa, 53, 110, 111, 120.
Üveys Paşa-zâde Mehmed Paşa, 111n_1.
Üsküdarî Aziz Mahmud Hüdai Efendi, 135, 136.

V

Valide Turhan Sultan, 80, 210, 226, 240, 287, 288, 302n_1, 305, 306, 307, 420.
Vani Efendi, 366n_1, 417, 437.
Vardar Ali Paşa, bk. Varvar Ali Paşa, 229, 230, 302, 308, 310.
Varvar Ali Paşa, bk. Vardar Ali Paşa, 229, 230, 302, 308, 310.
Vasili Galiç, 460n_1.
Vecihî (Müverrih), 207n_1, 228, 301.
Vefa (Şeyh Muslihiddin Mustafa'nın mahlası), 343, 345.

Vehhab (Kadı), 396.
Veli Efendi (Şeyh), 285.
Veli Paşa, 511, 517.
Venedikli Bafo, bk. Safiye Sultan, 43, 115, 118, 122.
Vessaf Abdullah Efendi (Şeyh-ül-islâm), 207n$_2$.
Veteranî (Avusturya kumandanı), 525, 526.
Veysî (Şâir ve münşî), 126n$_1$.
Vezir Cafer Paşa (Canik mutasarrıfı), 483.
Vezanidos Skarlotos, 374n$_1$.
Vizeli Alâüddin, 353n$_2$.
Von Stanhemberg, 445.
Volkinic, 424.
Voynuk Ahmed Paşa (Çanakkale muhafızı), 221, 245, 333.
Voyvoda kızı, 233.

Y

Yadigâr-oğlu, 482, 483.
Yağlıkcı Emîr, 505, 507.
Yahya (Yeniçeri ağası), 81.
Yahya Bey (Deli Ferhad'ın oğlu), 394n$_1$.
Yahya Efendi (Şeyh-ül-islâm), 137.
Yahya Efendi (Rumeli kazaskeri), 144.
Yahya Efendi, Bostan-zâde, 183.
Yahya Efendi (Hekim), 530, 532.
Yahya Efendi, Minkarî-zâde (Şeyh-ül-islâm), 143, 146, 148, 149, 165, 180, 140, 191n$_3$, 200, 201, 206, 215, 225, 225, 360n$_1$, 417.
Yahyay-ı Şirvanî, 346n$_1$.
Yakalı Bekir-oğlu, 313.
Yakob Sobyeski, 476.
Yakobas Konte Kalyer, 590.
Yamak Ali, 295, 296.
Yasef Nasî, bk. Jozef Nasi, 11, 50, 121.
Yavuz Ali Paşa, 91.
Yavuz Sultan Selim, 10, 40, 526.
Yeğen Osman Paşa, 483, 484, 488, 491, 493, 494, 497, 509, 510, 511, 514, 516, 517.
Yekçeşm Hüseyin Paşa (Musul valisi), 155, 159.
Yemişçi Hasan Paşa (Vezir-i âzam), 83, 84, 87, 90, 91, 102.
Yemişçi Mustafa, 185.
Yensur (ينصور) (Pantor Hasan Paşa'nın lakabı), 409.
Yezid, 357.
Yıldırım Bayezid, 344.
Yorgi Ehmilikçi, 430n$_1$.
Yular Kaptı, 102.
Yunus Ağa (Müteferrika), 77.
Yusuf (Gürcistan beylerinden Gorgi'nin adı), 61.
Yusuf (Yeniçeri kethüdası), 378.
Yusuf Ağa, Hazinedar, 212, 292.
Yusuf Ağa (Kızlar ağası), 457.
Yusuf Paşa (II. Vezir), 108, 111, 211, 212, 217, 218, 223, 224, 238, 272, 293, 295, 296, 331.
Yusuf Paşa (Trablusşamvalisi), 150.
Yusuf Paşa (Arnavud), 166.
Yusuf Paşa (Babadağı seraskeri), 572.
Yusuf Paşa (Bağdad valisi), 153, 154.
Yusuf Paşa, Kalavun, 150.
Yusuf Paşa (Kaptan-ı derya), 577.
Yusuf Paşa (Kethüda), 111.
Yusuf Paşa (Nişancı), 192.
Yusuf Paşa (Emîrgûne oğlu), bk. Tahmasb Kulu han, 197, 207.
Yusuf Paşa (Seyfoğlu), 150, 158.
Yuhanis, bk. Sobieski, 473n$_1$.

Z

Zatî (Balıkesirli şâir), 345.
Zembilli Ali Efendi, 345.
Zerini, bk. Zirinoğlu, 328, 408, 410, 434.
Zerin-oğlu, bk. Zirini (Bakanoğlu), 328, 408, 410, 434.
Zeyd (Zeynelâbidinin oğlu), 27.
Zeyniddin Hâfi, 345.
Zeynelâbidin Efendi, 201n$_2$.
Zeynel Han, 55, 169.
Ziboytorski (Baş hatman), 475.

Zirin-oğlu, bk. Zerini, 328, 408, 410, 434.
Zor Paşa, 169.
Zurnazen Mustafa Paşa, 248, 263, 286, 293, 334, 339.
Zülfikar Ağa (Bostancıbaşı), 244.
Zülfikar Efendi, bk. Elçi Zülfikar Efendi, 512, 513, 517, 522, 586, 587n$_1$.
Zülfikar Paşa (Konya valisi), 111, 112.
Zülfikar Ağa (Asesbaşı), 373.
Zülfikar Ağa (Külkethüdası), 419.

II. YER, MİLLET, KAVİM VE DEVLET ADLARI VE BAZI ISTILAHLAR

A

Abaza vakası, 177.
Abdülkadir Geylânî türbesi,
Acemiler, 243.
Acemi ocağı, 146.
Acemi oğlanı, 151, 242.
Acı-Açe, 32.
Acıçay, 66.
Acem, 529.
Adalar, 576.
Adana, 15n_3, 106, 109, 324, 551, 563, 568.
Aden, 10n_3, 26, 27, 28.
Aden denizi, 31.
Adony, bk. Ciğerdelen, 406.
Adriyatik denizi, 17, 478.
Afrika, 29, 45, 46.
Afşar aşireti, 56.
Afşar Türkmenleri, 56n_1.
Afyon Karahisar, 102, 179, 230, 311, 312n_1, 393, 483.
Ağa kapısı bk. Yeniçeri ağası dairesi, 139, 146, 152, 247, 253, 256, 257, 283, 291.
Ağrıboz adası, 17, 20n_1, 24, 221n_1. 269, 298, 415, 513, 539, 540, 544, 572, 579.
Ağrıboz kalesi, 293, 299n_1.
Ahaiya, 480n_1.
Ahisha, 63, 68, 151; 164, 165.
Ahisha kalesi, 164, 165, 205.
Ahırkapı, 298.
Ahmediyye tarikatı, 344.
Ahyolu, 21.
Akağalar kapısı, bk. Babü's-saâde, 137, 142, 182.
Akarnanya, 219n_1.
Akbaba iskelesi, 43n_1.
Akdeniz, 6, 7, 9, 13, 14, 16, 21, 23, 31, 32, 33, 221, 251, 296, 297, 328, 375, 400, 415, 419, 476, 573, 576.
Akdeniz adaları, 216.
Akdeniz boğazı, 399.
Akdeniz frenkleri, 296.
Akkapı, 202, 203.
Akkerman, 73, 172, 175.
Akkilise, 461.
Akratiri yarımadası, 216, 219.
Aksaray, 319, 508.
Akşehir, 311.
Aktabya, 550.
Alacahisar, bk. Kruşevaç, 518.
Alâiye, 15, 21, 376.
Alamut kalesi, 55, 56.
Alay beyleri, 540, 568.
Alay köşkü, 291.
Âl-i Osman, 2, 10n_3, 133, 404.
Alman dağı, bk. Kalenberg, 452.
Almanya ve Almanlar, 11, 15, 73, 76, 79, 382, 405n_1, 408n_1, 409, 411, 412, 419, 430, 449, 470, 549n_2, 563.
Altenburg kalesi, 444.
Altı bölük halkı, bk. Kapıkulu suvarileri, 105, 242.
Altınordu hanlığı, 33.
Altıntaş, 316.
Amasra, 21.
Amasya, 304, 346n_1.
Amasya muahedesi, 55, 66.
Amsterdam, 471n_1.
Anadolu ve Anadolu beylerbeyliği, sahilleri, 6, 9, 10, 14, 15, 23n_1, 64, 65, 77, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 107,

108, 110, 112, 113, 119, 123, 124, 125, 135, 136, 144, 146, 149, 151, 157, 161, 177, 179, 190, 192, 195, 196, 214, 218, 240, 273, 274, 275, 278, 279, 287, 295, 296. 299, 308, 309, 310, 311, 314, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 325, 326, 332, 333, 336, 344, 365, 376, 385, 386, 387, 389, 391n$_1$, 394n$_1$, 396, 397, 398, 399, 469nl, 471, 472, 482, 483, 483n$_3$, 484, 488, 490, 510, 511, 516, 521, 535, 559n$_4$, 568, 570, 577, 578, 588.

Anadolu kadılıkları, 225.

Anadolukavağı, 256n$_1$.

Anadolu kazaskeri, 225, 258, 260, 468.

Anadolu Sekbanı, 135n$_1$.

Anapoli, bk. Napoli di Romania, 221nl, 330, 479, 480, 480n$_1$, 540, 540n$_2$, 573, 579, 580n$_1$.

Ankara, 102, 105, 107, 108, 151, 319, 320, 343, 391, 392, 394n$_1$, 486, 489.

Antalya, 15n$_3$, 21, 396.

Antalya Sancağı, 396.

Antep, 393.

Antivari, bk. Bar.

Arabacılar, 499n$_2$.

Arad kalesi, 513.

Arap ağaları, 254.

Araplar ve Arabistan, 352n$_3$. 397.

Aras nehri, 198.

Arasta, 506.

Ardahan, 58, 61.

Ardahan kalesi, 61.

Arkadya kalesi, 480.

Armiro, bk. Abukoran.

Arnavutlar ve Arnavutluk, 17, 25n$_1$, 26, 402, 478, 518, 542, 543, 544, 546, 573, 576, 585.

Arnavut diyarı, 8, 210.

Arpa emini, 262.

Arpalık, 108.

Arslanhane, 270.

Arz odası, 138, 496.

Asakir-i. mansure, 138n$_1$

Asesbaşı, 205.

Asila, 47.

Astâne, 514.

Asya, 34, 35.

Atina, 480, 481, 539, 540, 544.

Atlı bölük halkı, 440.

Atmeydanı, bk. Sultan Ahmed meydanı, 136, 142, 180, 185, 236, 252, 283, 290, 291, 293, 294, 370, 503.

Atpazarı kapısı, 550.

Avârız vergisi, 488.

Avgusburg muahedesi, 549n$_2$.

Avlonya, 14, 541, 545, 546.

Avlonya kalesi, 546.

Avlonya limanı, 216.

Avrupa ve Avrupalılar, 10, 11, 16, 19n$_2$, 20, 28n$_1$, 34, 63, 64, 65, 119, 331, 382, 422, 425, 441, 455, 460, 578.

Avusturya ve Avusturyalılar, bk. Nemçe, 8, 10, 50, 59n$_1$, 64, 65, 66, 69, 70n$_1$, 71, 72, 73, 76n$_1$, 79, 80n$_1$, 82, 83, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 105, 116, 124, 126, 194, 326, 385, 389, 443, 445, 449, 452n$_1$, 460, 463, 465, 469, 471, 473, 475, 476, 482, 489, 499, 509, 512, 513 517, 520, 521, 523, 524, 525, 528, 531, 533, 534, 544, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 558, 559, 560, 562, 565, 566, 568n$_1$, 569, 572, 580, 581, 585, 586, 587, 590, 591, 592, 593, 594, 595.

Ayamavra adası, 21, 337, 338, 477, 478, 479, 592.

Ayasofya, 5, 137n$_1$, 238, 243, 258, 284n$_1$, 351n$_2$, 495.

Âyân, 320, 321, 561.

Ayasofya camii, 42, 353, 359, 420n$_4$.

Ayastafanos, 194.

Ayatodori adası, 218.

Aydın, 108, 110, 111n$_1$, 179, 299, 401.

Aydonat. 485n$_1$.

Ayoluki, 13.

Azab, 407.

Azadlı, 286.

Azak, 35, 37, 231, 581, 582, 583, 584, 593.
Azak denizi, 34, 593.
Azak kalesi, 327, 329, 460n$_1$, 561, 589, 593.
Azaz, 104n$_1$, 397.
Azerbaycan, 63, 65, 98.

B

Babadağı, 175, 422, 427, 433, 473, 572.
Babadağı kışlağı, 475.
Bab-ı âlî, bk. Paşa kapısı, 491n$_1$.
Bab-ı hümâyun, 137, 180.
Babü's-saâde, bk. Akağalar kapısı, 137, 138, 181, 237, 257, 496.
Bâbü's-saâde ağası, 125.
Baçka, 564, 565.
Baden, 512, 526, 534.
Bafo ailesi, hanedanı, 43, 122.
Bağdad, 58, 62, 68, 103, 107, 118, 147, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 168, 169, 178, 179, 190, 192, 195, 196, 202, 203, 204, 205, 206, 209, 248, 249n$_1$, 274, 286, 321, 325, 326, 329, 330, 387, 388, 389, 486, 588n$_2$.
Bağdad kalesi, 154, 203.
Bağdad köşkü, 521.
Bağras boğazı, 106.
Bahçesaray, 176.
Bahr-i Rûm, 10n$_3$.
Bakırköyü, bk. Makrıköyü, 234.
Bakî kulu, 233.
Bakû, 60.
Baltık denizi, 593n$_1$.
Balaton gölü, 404n$_1$, 410.
Balistre kalesi, 333.
Balıkesir, bk. Karasi, 108, 183, 190, 354, 395.
Balkanlar, 310.
Balkan yarımadası, 511, 521.
Ballubadra bk. Balyabadra.
Baltacılar, 263n$_1$, 359, 368, 556n$_1$.
Balyabadra, 219, 219n$_1$, 326, 478, 480.
Balyemez, 220, 446n$_3$, 558, 560.
Balyemez topu, 332.
Balyos, 216.
Ban, 525n$_2$.
Banat, 591.
Banoluka, bk. Banyaluka, 434.
Banyaluka, bk. Banoluka.
Bar bk,. Antivarî, 478.
Bar kalesi, 423.
Barçıka, 564.
Barça, 13.
Barabaş kazakları, 432n$_1$, 432, 474, 582, 582n$_3$.
Basarabya, bk. Bucak, 572.
Basra, 205, 325, 486, 488, 588n$_2$.
Başbaki kulu, 241, 269.
Başkapı oğlanı, 295.
Baş kethüda, 524n$_1$.
Baştarde (Amiral kadırgası), 19n$_2$, 283, 375, 377.
Başpetro kilisesi, 420n$_4$.
Başmaklık hasları, 397.
Baştepe, 60.
Bat-pazarı, bk. Bit-pazarı.
Batı-Macaristan, 408.
Battani oğulları, 443.
Batum, 161.
Bavyera, 438 445, 449, 470.
Bavyera prensliği, 438.
Bayburd, 109, 110 166, 197.
Bayezid (Semt), 138n$_1$, 305.
Bayezid camii, 351n$_2$.
Bayramiyye tarikatı, 344, 345, 347, 350, 352, 353n1, 355, 484,
Bayrampaşa yalısı, 469.
Beç, bk. Viyana, 12n$_1$, 97n$_1$, 441, 442, 443, 445, 446, 447, 451n$_1$.
Berîhe, 444n$_3$.
Bedesten, 488, 506.
Bedesten kethüdası. 251.
Bedre, 205.
Bedeloşka, 161.
Bega, bk. Ulaş.
Bektaşiler, 349.
Belçika ve Belçikalılar, 73.
Beldar, 417, 418.
Belan boğazı, 106.

Belgrad, Belgrad kalesi, 1, 3, 5n1, 49, 71, 74, 75n1, 79, 80, 81, 82, 84, 90, 91, 92, 106n3, 250, 385, 404, 408, 409, 439, 440, 441, 444, 445, 454, 456, 458, 466, 467, 470, 471, 472, 473, 489, 490, 494, 499, 502, 509, 510, 511, 512, 514, 516, 517, 518, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 533, 535, 536, 537, 546, 548, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 558, 560. 561. 563, 564, 569, 569n1, 569n2, 570, 570n1, 571, 586, 589.
Benefşe, bk. Menevazya.
Benefşe, bk. Menekşe, 219, 415.
Benefşe kalesi, bk. Menekşe kalesi, 545.
Benefşe limanı, 219.
Benî Hafs ailesi, 30n1.
Bergama, 190.
Berk suyu, bk. Kanije suyu, 84, 87.
Bey gemileri, 268, 333.
Bergama, 190.
Berk suyu, bk. Kanije suyu, 84, 87.
Bey gemileri, 268, 333.
Beylerbeyi-beylerbeyilik, 50, 190, 575.
Beylik Saray, bk. Bab-ı âli, Paşakapısı, 491n1.
Beyşehri, 110, 178, 189, 196, 312, 313.
Beytülmâl, 236.
Bezirgân tekkesi, 351n4.
Biga, 21.
Bihaç, bk. Bihke..
Bihke, bk. Bihaç, 563, 575.
Birecik, 203, 393.
Birgi, 355.
Bir tuğlu bey, 440.
Bit-pazarı, bk. Bat-pazarı, 506.
Bizans ve Bizanslılar, 9.
Bobofça kalesi, 82.
Boğ nehri, 430, 433.
Boğazlar (Çanakkale ve İstanbul boğazları), 194, 207n1, 236, 237, 268, 342, 327, 328, 332, 369, 375, 380.
Boğazhisar, bk. Çanakkale boğazı, 332, 376, 490, 500, 578.
Boğaziçi, 128, 129.
Boğaz muhafızı, 510.
Boğdan, bk. Moldavya, 6n1, 36, 70, 71, 73, 93, 94, 128, 129, 131, 132, 374, 382, 383, 406, 408, 423, 426, 436, 439, 440, 446, 451n2, 473, 474, 475, 513, 551, 552, 571, 592.
Boğdanişt, 131.
Bohemya, 73.
Bolu, 228, 278, 319, 483.
Bolvadin, 103, 200, 316.
Bomba, bk. Kombara.
Bor, 314.
Bosna, 15, 25nl, 89, 93, 102n2, 168, 197, 229n1, 231, 236, 237, 250, 260n1, 310, 326, 327, 330, 368, 369, 385, 399, 414, 417, 418, 419, 421, 433, 435n2, 478, 511, 513, 518, 544, 545, 548, 570, 573, 574, 575, 585, 589, 594.
Bosna eyâleti, 12, 259, 434.
Bosna-Saray, 250, 327, 574.
Bostancı ocakları, 561.
Bostancıbaşı, 139, 181, 235, 236, 237, 258, 259, 260n1, 285, 286n1, 292.
Bostancı hasekisi, 274.
Bostancıbaşı hapsi,
Bostancı, 236, 274, 316, 468, 561.
Bostancılar, 137, 138, 146, 359, 477, 491, 491n1, 507.
Bostancı cellatları, 267.
Boşnak, 467, 566, 567, 568n1.
Boyar, 525n2.
Boyluk Tatar, 432n1.
Bozcaada, 219, 268, 269, 297, 298, 299n1, 305, 328, 339, 367, 378, 379, 380, 381, 383, 384, 400, 575, 577, 579.
Bozkır, Bozulus voyvodalığı, 178, 189.
Bozok, 15n3.
Bozurus, 320.
Böğürdelen kalesi, bk. Şabaç.
Bölük kumandanı, bk. Yeniçeri çorbacısı.
Bölük ağaları, 515.
Brandenburg Elektörlüğü, 438, 461, 470, 554.

Brobniyak, 574.
Bucak, Bucaklar, bk. Basarabya, 476, 515, 537, 551, 552, 572.
Bucak Tatarları, 430, 571n_2.
Bucaş, bk. Bucsacs, 424, 439, 592.
Bucaş palangası, 425.
Bucaş muahedesi, 425, 427, 448.
Bucsacs, bk. Bucaş.
Budin, 53, 71, 73, 79, 80, 81, 82, 83, 90, 91, 92, 93, 95, 96n_1, 118, 145, 207, 218, 248, 267, 330, 385, 399, 404, 405, 408, 436, 440n_1, 441, 442, 443, 444, 447, 450, 451, 452, 454, 455, 456, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 470, 471, 477, 485, 512, 549.
Budin valiliği, 466.
Budin kalesi, 465.
Budin Sarayı, 53.
Buhara, 34n_1.
Bulgarlar ve Bulgaristan, 172, 552.
Burgaz, 21.
Bulgurlu, 316.
Bursa, 103, 105, 106n_3, 107, 108, 139-146, 193, 259, 302, 328, 345, 351n_1, 387, 388, 391, 398, 486. 501.
Burtan, 218.
Bükreş, 72, 383n_2.
Büyük Ayasofya, 67n_1.
Büyük Ocak Ağaları, 247.
Büyük mirahür, 470.

C

Caf aşireti, 205.
Canik, 483.
Cebeci ve Cebeciler, 151, 220, 407, 440, 492n_2, 501, 507, 551, 569, 573.
Cebecibaşı, 141.
Celâlî eşkiyası, 64, 149, 157.
Celâlîler, 65, 66, 100, 103, 104, 105, 106, 110, 111, 112, 116, 120, 123, 162, 179, 397.
Celâlî isyanı, 115.
Celab mevkii, 202.
Celebler, 243.
Cerahlis, 202.
Celvetiye tarikatı, 344, 350, 508.
Ceneviz ve Cenevizliler, 6, 9, 16, 89, 477, 478.
Cezayir, 17n_2, 45, 46, 216, 378, 545.
Cezayir beylerbeğiliği, 8.
Cezayir-i mağrıb(-garb), 17n_2, 30n_1, 47n_1.
Cezayir donanması, 218, 327.
Cezire-i Kıbrıs, bk. Kıbrıs adası, 10n_3.
Cibali, 191.
Cidde, 396.
Ciğerdelen, bk. Adony, 92, 406, 455, 456.
Cinci akçesi, 241.
Cizvitler, 374n_1.
Cizye (baş vergisi), 124n_1, 125, 187, 488, 576.
Csanad, bk. Çanad.
Cskany, bk. Çakani palangası.
Culûs bahşişi, 148, 149, 240, 487.
Cüz-hânlık vakfı, 67n_1.
Cülver, bk. Raab.
Cündî (Suvari), 135.

Ç

Çagani, 412.
Çakani palangası, bk. Cskany, 411.
Çalankamın, 75n_1.
Çaldıran, 66.
Çaldıran seferi, 526.
Çanad, bk. Csanad, 559, 560.
Çanakkale, 490.
Çanakkale Boğazı, bk. Boğazhisar, 21, 219, 220, 221, 376, 400.
Çankırı, 263.
Çarhacı, 274.
Çarşanba, 349, 350n_2.
Çarşanba tekkesi, 351n_2.
Çarşıkapısı, bk. Parmakkapı, 214.
Çaşnigirbaşı, 173n_1.
Çatalca, 492.
Çavuşbaşı, 241, 391n_1.
Çay (kasaba), 312n_1, 316.

Çaybaşı, bk. Eski İstanbul, Trova, 378.
Çehril kalesi, bk. Çehrin kalesi.
Çehrilineşe, bk. Çehrin, 429n_1.
Çehrin, bk. Çehrilineşe, 430, 431, 432, 437.
Çehrin kalesi, bk. Çehril kalesi, 429.
Çehrin seferi, 437.
Çekler ve Çekoslovakya, 9n_2, 76n_1.
Çektiri, 17n_1, 376, 578, 579.
Çektirili, 219.
Çektirme, 299.
Çenberlitaş, 401.
Çerhacı, 268, 561.
Çerkes, 55, 524.
Çeşme, 7, 218, 221n_1, 577, 578.
Çetine nehri, 473.
Çiftbozan, 100, 308.
Çinili cami, 256n_1.
Çirmen, 557.
Çizmebaha, bk. Yol harçlığı, 426.
Çıldır, 58.
Çıldır muharebesi, 58.
Çınar vak'ası, bk. Vak'a-i Vakvakiyye, 286n_2, 290, 295, 300, 339, 363.
Çırpıcı çayırı, 375, 496, 497.
Çorbacı, bk. Yayabaşı, 125n_1, 243, 258.
Çorbacılar, bk. Bölük kumandanları, 105, 378.
Çorlu, 428, 474.
Çorum, 101.
Çöplük subaşılığı, 274.
Çuçuru, 475.
Çuhadar, 371.
Çuka adası, 24.
Çukurbostan, 43n_1.

D

Dağıstan, 60.
Dalderesi, 462.
Dalmaçya, 122, 217n_1, 229n_1, 327, 402, 419, 477, 478, 513, 544, 585, 592.
Darphane, 487, 488.
Damköy, 106.
Dârü'l-hadis, 401.
Dârü's-saâde, 275, 363, 523.
Dârü's-saâde ağası, 111n_2, 127, 128, 136, 139.
Dârü's-saltanat, 384, 391, 495, 496, 510, 520, 520n1, 521, 524, 532, 555.
Davutpaşa, 148, 226, 228, 484, 486, 529, 531, 532.
Davutpaşa bahçesi, 226n_2.
Davutpaşa kışlası, 497.
Davutpaşa köşkü, 532.
Davutpaşa ordugâhı, 561.
Davutpaşa sahrası, 531.
Defterdar, 277, 280, 309, 320, 489, 491, 561.
Defterdar Ahmed Paşa camii, 420n_4.
Defterdar kapısı, 250.
Değirmen köyü, 131.
Defter emîni, 491.
Deli Hüseyin Paşa sarayı, 415.
Dellâliye, 120.
Delvine, 15, 541.
Demirkapı, 35n_2, 59, 213, 360, 553.
Derbend, bk. Demirkapı, 59, 60.
Dergâh-ı âli, 397.
Dergezin, 169.
Derne, 205.
Dertenk, 168, 205.
Dertenk kalesi, 205.
Deryay-ı Sefîd, bk. Bahr-i Rûm, 10n_3.
Demirkapı, bk. Derbend.
Deveranî, 349.
Devran, Devran-ı sofiyye, 350$_1$.
Dicle, 154, 160, 168, 202, 205n_1.
Dicle sancağı, 156.
Dil iskelesi, 278.
Dinyeper nehri, bk. Özi, 128, 130, 474.
Dinyester nehri, bk. Turla, 128, 131, 423, 426, 474, 572.
Divan-ı hümâyun, bk. Kubbealtı, 50, 54, 122, 137, 138, 263, 424, 429, 590n_1.
Divan çavuşları, 231, 241, 244.
Divanyolu, 428.
Diya adası, bk. Tavşan adası, 216.
Diyale, 161.
Diyarbakır, 66, 95, 102, 120, 130, 132, 153, 155, 157, 159, 160, 161, 164,

166, 177, 178, 183, 196, 198, 202, 204, 302, 321, 386, 389, 394n_1, 444, 454, 549n_1, 559n_4, 559, 568.
Diyet meclisi, 425.
Diyu kalesi, 32n_1.
Dizdar kapısı, 544.
Dış hazine, 124n_2.
Dobreçin, 489.
Dobriçe, 130n_2.
Dobruca, 108, 175.
Doç, 327.
Doğancı Çelebi, bk. Yeniçeri Ağası, 143.
Doğan kalesi, bk. Togay kalesi, 582, 593.
Doğu Akdeniz, 16, 21.
Doğu Anadolu, 109, 393.
Doğu Hind Suları, 32.
Don kazakları, 129n_2, 422n_2.
Don nehri, 31, 33, 35, 36, 584.
Don-Volga kanalı, 33, 37.
Dornback ormanı, 452.
Dragman, 524.
Drava nehri, 82, 404, 410, 461, 549.
Dubrovnik, bk. Raguza, 12, 24n_3, 592.
Dukka, 12n_1.
Dürzî kabileleri, 106.
Doğancı başı, 372.
Duacı çavuşu, 560n_2.

E

Ebû Hanife türbesi, 160.
Ebû Koron, bk. Armiro, 220, 331, 332.
Ebû Said Efendi Çiftliği, 286n_2.
Edirne, 20, 21n_1, 40, 75, 79n_1, 108, 114, 123, 124, 130, 172, 175, 228, 340, 341, 372n_2, 382, 383, 384, 385, 388, 389, 390, 391, 400, 401, 402, 403, 413, 414, 421, 422, 425 428, 430, 433, 438, 439, 454, 458, 467, 468, 469, 470, 473, 475, 479, 482, 491, 492, 493, 494, 501, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 520, 522, 523, 528, 529, 533, 533n_1, 543, 544, 550, 551, 552, 554, 555, 556, 557n_3, 558, 559, 560, 561, 563, 569, 585, 593.
Edirne Bostancıbaşılığı, 211.
Edirnekapı, 4, 67n_1.
Edirne sahrası, 517.
Edirne sarayı, 242, 458.
Edremit, 21.
Eflak, 6n_1, 24n_2, 36, 70, 71, 72, 73, 93, 94, 95, 96, 130, 132n_2, 374, 382, 383, 406, 408, 436, 439, 440, 441, 446, 451n_2, 515, 551, 552, 554, 560.
Efkasya, bk. Lefkoşe, 9n_2.
Ege, 108.
Egre, bk. Ekre.
Egersek kalesi, bk. Ersekiyvar, 410.
Eğre, bk. Eğri, Erlav, 74, 75, 97.
Eğri, bk. Eğre, Erlav, 73, 74, 75, 82, 97, 115, 349n_2, 436, 444, 462, 468, 472.
Eğri kalesi, 75, 91, 94n_2.
Eğri seferi, 74.
Eğru kapısı, 351n_3.
Eğridere, 521.
Eisenburg, bk. Vasvar.
Ejderhan, bk. Hacı Turhan, 33, 34, 35, 36, 37.
Ejderhan seferi, 37.
Ekmel tekkesi, 360.
Ekre, bk. Eğri.
Elbistan, 101.
Eminönü, 555.
Emirgân, bk. Mirgün.
Emîrü'l-ümerâlık, 269.
Emîr Mustafa Paşa sarayı, bk. Defterdar kapısı - Maliye dairesi, 250.
Enderun, 106, 126, 137, 191, 242, 247, 254.
Enderun ağaları, 270, 371, 372, 468.
Enderun-i hümayun, 8, 241.
Enderunlular, 238, 269, 271.
Enderun hazinesi, 486.
Epir, 15, 477n_1.
Erdebil, 68, 162n_1.
Erdel, bk. Transilvanya, 50, 70, 71, 72, 73, 76n_1, 79n_1, 80, 81, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 128, 130, 372, 381, 382, 383, 384, 385, 386,

387, 389, 395, 399, 400, 402, 403, 404, 406n$_1$, 407, 408, 411, 436, 440, 446, 447, 456, 471, 513, 515, 524, 525n$_2$, 525, 526, 530, 531, 548, 550, 551, 552, 553, 554, 559, 560, 566, 569nl, 59$_1$, 594.
Erdel Belgradı, 385.
Erdel kalesi, 403.
Erdlan, 168.
Erivan, bk. Revan.
Erlav, bk. Eğre, Eğri, 74, 75.
Ersekiyvar kalesi, bk. Eğersek kalesi.
Erzincan, 166, 198.
Erzurum, 58, 61, 68, 109, 110, 144, 148, 150, 151, 153, 158, 165, 166, 167, 168n$_1$, 196, 197, 210, 211, 263, 321, 399, 389, 410n$_1$, 557, 583.
Erzurum kalesi, 153, 165.
Esek, bk. Esze,, 404, 441, 461, 462, 471, 472, 473, 490, 549, 554.
Esek kalesi, 528.
Esek köprüsü, 409.
Eseks, 63.
Eski İstanbul, bk. Çayvaşı, Trova, 328.
Eski Navarin, bk. Zonchio, 480.
Eski Saray, 43n$_1$, 138, 556n$_1$.
Eskişehir, 179, 304, 391, 392.
Eski odalar, bk. Şehzâdebaşı, 3, 258, 497.
Eski Viyana, 446n$_1$.
Eski yurt, 176.
Estergon, bk. Gran, üstürgon, 73, 74, 82, 91, 92, 93, 94n$_2$, 95, 102n$_2$, 116, 282n$_1$, 405, 406, 408, 441, 445, 456, 457, 461, 462, 463, 466.
Estergon kalesi, 97.
Esperlonga, bk. Spir Longa, 419.
Esternî kalesi, 219.
Eszek, bk. Esek.
Eşker tatarları, 432n$_1$.
Etmeydanı, 291.
Eyüb, 54, 67n$_1$, 81n$_1$, 144, 227n$_2$, 350n$_2$, 351n$_2$.
Eyüb Türbesi, 135n$_2$, 277.

F

Fakılar, 354.
Fakı Döngel madrabazı, 364.
Famagosta, bk. Magosa.
Farisan, 407.
Fas, 45, 46.
Fas sultanlığı, 45.
Fatih (semt), 235, 351n$_2$, 508.
Fatih camii, 235, 240, 364.
Fazıl Ahmed Paşa camii, 420n$_4$.
Felemenk, bk. Hollanda, 549, 551, 586, 587, 588.
Fenike, 14.
Ferhadiye medresesi, 351n$_1$.
Feridun Bey bahçesi, 207n$_1$.
Ferrara, 16.
Fethü'l-islâm kalesi, 518, 528.
Fidye-i necat, 9n$_2$.
Filibe, 341, 348n$_2$, 517, 519, 520.
Filori, 126.
Fin körfezi. 593n$_1$.
Firecik, 259.
Firkate, 219.
Flora nehri, 564.
Floransa, 11, 76n$_1$, 373, 376, 379, 415, 420, 477, 478.
Foça, 221, 245, 269, 578.
Forsa, 297, 378.
Françe, 134.
Frankonya prensliği, 438, 449, 470.
Fransa ve Fransızlar, 8n$_2$, 11n$_2$, 15, 24, 82, 83, 409, 445, 412, 413, 418, 419, 562n3, 526, 544, 548, 550, 563, 566, 577, 586, 587, 588.
Frenkler ve Frengistan, 20, 296, 575.
Frenk donanması, 327.
Fulvar nehri, 565.
Fülek kalesi, 53, 82, 435, 436.

G

Gabela kalesi, 545, 545n$_1$, 574, 592.
Gaçka, bk. Graska.
Galata, 8, 212, 292, 351, 507.
Galata mevlevîhanesi, 352n$_1$.

Galatasarayı, 191, 229n_1, 242, 243, 367.
Galata zindanı, 540.
Garb Cezayiri, bk. Cezayir-i mağrıb, 20n_1, 29.
Garb ocakları, 218.
Gazi Çelengi, 377.
Gazi Kerman hisarı, 593.
Gebze, 193.
Gelibolu, 21, 108, 286, 286n_2, 376.
Gemlik, 21.
Gence, 62, 63, 66.
Giresun, 112.
Girit, 10, 12, 17, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 221n_1, 222, 224, 227, 233, 242, 249, 261, 262, 267, 269, 288, 290, 291, 292, 296, 297, 313, 314, 326, 327, 328, 330, 334, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 354, 371n_1, 395, 414, 415, 420, 421, 476, 545, 572, 573, 575, 594.
Girit muharebesi, 231.
Girit ordugâhı, 337.
Goletta, bk. Kulbend, 28n_1, 29.
Göksun, 109.
Göle, Göle kalesi, 513, 530, 547, 550, 551, 554, 555.
Gönen, 108.
Gördes boğazı, 478, 573.
Göynük, 345.
Gran, bk. Estergon, 73.
Granbosa, bk. Karanbasa, 331, 419.
Graska, bk. Gaçka, 574.
Gros-Varadin kalesi, bk. Varad kalesi, 81, 547.
Gulamber kalesi, 168.
Gulâmiye, 497.
Gulâm kıt'aları, bk. Şah nökerleri, 64.
Gulâmlar, 64.
Gurebâ bölükleri, 112.
Gülşeniyye tarikatı, 344, 346.
Gülvar kalesi, bk. Gyoer kalesi, 440n_3.
Gümrük Emini, 281.
Gümülcüne sancağı, 176.
Güney Asya, 31.
Güney İtalya sahilleri, 8.
Güney Mora, 480.
Güri kalesi, 61.
Gürcistan ve Gürcüler, 34, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 161.
Güvercinlik, bk. Kolombaç, 525.
Gyoer kalesi, bk. Gülvar kalesi, Raab kalesi, 440n_3.

H

Habsburg ailesi, 434.
Habsburglar, 382, 444.
Habeş ve Habeşliler, 32.
Hacıoğlu pazarı, 426.
Hacı Mandal madrabazı, 364.
Hacı Turhan, bk. Ejderhan, 33.
Haçlı seferleri, 9.
Haçova, bk. Keresteş, 75, 76, 79, 88, 100, 115.
Haç, 469n_1.
Haimburg kalesi, bk. Hanbury kalesi, 444.
Haleb, 77, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 123, 125, 135, 164, 198, 198n_1, 201, 250n_1, 211, 274, 321, 323, 324, 326, 371, 386, 389, 391, 392, 393, 394n_1, 396n_1, 399n_2, 401, 468, 509, 516, 535, 555.
Haliç, 346n_2.
Halkulvad, bk. Kalbend, 28n_1, 29, 30.
Halvetîler, 349.
Halvetî tekkesi, 354, 359, 360.
Halvetiyye tarikatı, 344, 350, 351, 353, 354, 358, 360.
Hama, 288.
Hamideli, bk. Isparta, 230.
Hamid sancağı, 111n_1, 228.
Hamzabey palangası, Hamzavîler, 352, 401.
Han, Hanbury kalesi, bk. Haimburgi kalesi, 444.
Hanedan-i Osmanî, 318.
Hanefî mezhebi, 237.
Hankın, 205.
Hanya, 216, 217, 218, 221n_1, 223, 224, 225, 330, 331, 333, 342, 415, 421n_1, 573, 574.

Hanya kalesi, 218, 326, 330.
Hanya körfezi, 216.
Hanya limanı, 216, 218.
Haraç defteri, 124n_1.
Haremeyn-i şerifeyn, 33n_1.
Harem-i hümayun, 137, 255, 271.
Harput, 156.
Harput kalesi, 103.
Has, 263.
Hasanâbâd, 169.
Hasancan ailesi, 284.
Has ahır hazinesi, 487.
Hanya muhasarası, 218.
Hasankale, 166.
Hasbahçe, 142, 266, 507.
Haseki hamamı, 5.
Haseki Sultanlar, 228.
Hasköy, 428.
Hasodalar, 240n_1, 270, 271, 359, 555.
Hasoda başı, 255, 367, 501n_1.
Hasoda oğlanları, 137.
Hastalar koğuşu, 180.
Hatt-ı hümâyun, 110, 111n_1, 112, 122, 183, 184, 274, 277, 317, 320, 409, 483, 486, 487, 489, 490, 491, 496n1, 500, 501, 536, 548, 556, 557, 577, 580n_1.
Hatt-ı Şerif, 491.
Hatmanlık, 422.
Hatvan, 75, 91.
Havass-ı hümâyun, 299.
Haydaroğlu vak'ası, 386.
Hayırlı-kapı, 543, 544.
Hazar denizi, 35, 37, 50.
Hazinedar, 305, 490.
Helvacılar, 359.
Hemedan, 58n_3, 169, 179.
Herat, 57.
Hersek, 12, 478, 513, 545, 574, 575.
Hersek Novesi, bk. Nove kalesi,
Hersek sancağı, 70, 174.
Heybeli ada, 374n_1.
Hicaz, 31, 32, 135, 136.
Hil'ât, 276, 407, 475, 489.
H ille, 169.
Himaralılar, 477n_1.
Hind denizi, 31, 32, 50, 191.
Hind-Hindistan ve Hindliler, 10n_3, 26, 31, 32, 33, 45, 363.
Hisarcık, 527.
Hirsova, bk. İrşova, 528.
Hısrova, 318.
Hırka-i Şerif, 562.
Hırvatistan, 70, 466, 563.
Hırvat, 470, 478, 573.
Hoca Paşa çarşısı, 214.
Hollanda, bk. Felemenk, 563.
Honad kalesi, 436, 435.
Horasan, 62n_1, 160.
Hotin, 130, 135n_1, 175, 425, 426, 474.
Hotin kalesi, 129, 131, 132n_2.
Hoy, 66.
Hörclen köprüsü, bk. İskender köprüsü.
Hudavendigâr (Bursa), 381.
Hudeyde, 27.
Humus, 105.
Humbara Havanı, 446.
Huveyze, 588.
Humbaracı, 557n_1.
Humbara, 576.
Huzur-u hümayın: 565n_1.

I

Ilgın, 195, 311.
Irak ve Iraklılar, 62, 112, 326, 344.
Irak-ı Arab, 32n_1.
Isparta, bk. Hamideli, 111n_1, 228, 230.

İ

İki tuğlu paşalar, 440.
İbrahim Paşa sarayı, 8, 185, 231, 243, 497.
İbşir Paşa sarayı, 284n_1.
İsrail, 73.
İçel, 13, 15, 109, 110, 111, 224, 389.
İç hazine, 125.
İçkale, 154.
İkindi divanı, 54, 226.
İlbav, bk. Lemberg, 424 42, 537.
İltizam, 187.

İmâdiye, 156.
İmam-ı âzam kapısı, 154, 202.
İmam-ı âzam kulesi, 163.
İmam-ı âzam türbesi, 204.
İmam-ı âzam ziyaretgâhı, 202.
İç oğlanları, 271, 359, 493.
İhtisap ağalığı, 397n_1, 383.
İmdad-ı-mirî, 233.
İmdadiye vergisi, 299, 342, 487.
İmrahor köşkü köşkü, 191n_3.
İnebahtı, bk. Leponya, Lepanto, 17, 18, 23, 26n_3, 478, 481, 541n_1, 541, 572, 573, 580, 582.
İngilizler ve İngiltere, 122, 129, 328, 549, 563, 586, 587, 588, 590.
İnnerestad, bk. Eski Viyana, 446n_1.
İnönü, 179, 200.
İpek, 517.
Irak, 588n_2, 588.
İran ve İranlılar, 10, 11, 12, 34, 35, 52, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 98, 99, 104, 105, 107, 109, 110, 111, 115, 116, 124, 125, 126, 127, 128, 149, 150, 152, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 169, 172, 173, 177, 192, 194, 197, 199, 202, 203, 204, 205, 206, 232, 295n_1, 313, 326, 328, 329, 352n_3, 588n_1.
İrsâliye, 120.
İrşova, bk. Orşova, Hirsova, 518.
İsakçı, 130, 475.
İsaklı konağı, 196.
İsfahan, 58n_3.
İskemle ağası, 382.
İskenderun, 13, 106.
İskenderiyye, 9.
İskender köprüsü, bk. Hörelen, 448, 450, 451.
İskender Çelebi bahçesi, 233.
İskilip, 179.
İsklavon, 540.
İsklavonya kıt'ası, 590n_2.
İslankamen, bk. Slankamen, 74.
İsmail (kent), 73, 175.
İspanya ve İspanyalılar, 11n_2, 12, 13n_1, 15, 16, 19n_1, 20, 21, 29, 30, 45, 46n_1, 47, 64, 76n_1, 122, 134, 218, 409, 412, 413, 438, 477, 478, 549n_2, 563, 588.
İsparta, 311, 312, 313, 320.
İspanya kilisesi, 420.
İspirlonga, 419.
İstanbul, 1, 2, 3, 4, 5n_1, 7n_1, 8, 11, 13, 14, 16, 17n_1, 20, 21n_1, 22, 23, 24n_3, 27, 28, 29, 31, 37, 38, 41, 44, 51, 53, 58n_5, 60, 61, 62, 63, 68, 70, 73, 75n_1, 79, 80, 81n_1, 83, 89, 91, 92, 93, 102, 105, 106n_3, 107, 108, 110, 111, 114, 117, 120, 123, 125, 128, 130, 132, 139, 143, 144, 149, 151 155 157 158. 159, 164, 166, 167n_1, 168, 171, 172, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 184, 186, 191, 192, 193, 194, 195, 198, 199, 201, 202, 204, 206, 207, 209, 210, 211, 217, 218, 219, 220, 221n_1, 223, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 238, 240, 241, 242, 243, 245, 248, 249, 250, 258, 259, 261, 265n_1, 267, 269, 273, 274, 277, 278, 279, 280, 281, 283, 290n_2, 294, 295, 296, 297, 298, 301, 303, 304, 305, 306, 309, 310, 310n_1, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 339, 340, 341, 344, 345, 346n_1, 347, 348, 349, 350, 351n_1, 353n_1, 354, 355, 356, 359, 360, 361n_1, 363, 364, 365, 367, 371, 372, 373, 375, 368, 381, 383, 386, 391, 392, 393, 394, 397, 398, 399, 400, 401, 403, 407, 408, 409, 411, 427, 428, 433, 435, 436, 436, 470, 472, 473, 483, 484, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 496n_1, 497, 498, 499, 500, 501, 507, 508, 509, 510, 513, 521, 528, 529, 530, 531, 532, 545, 555, 558n_1, 560, 561, 563, 587, 590n_1, 590, 593.

İstanbul kapısı, 194.
İstanbul muahedesi, 63, 66, 67.
İstanköy, 129, 299, 575.
İstavrigrod kalesi, 478.
İstavroz, 190.
İstefe, bk. Teb, 415, 540, 580.
İstendil adası, 578.
İstinye, 207n$_1$.
İstirya, 411, 466.
İstranca, 482.
İstoni, 444, 408, 441.
İstoni Belgrad, 83, 84, 85, 90, 97, 462, 465, 509.
İsveç ve İsveçliler, 382, 404, 475, 549n$_2$.
İstirayi (vergi), 523.
İskodra, 15, 478, 546.
İtalya ve İtalyanlar, 73, 590n$_1$.
İzmir, 251, 269, 299, 577.
İzmit, 21, 166, 192, 193, 198n$_1$, 211, 275, 276, 317, 319.
İzmit körfezi, 38.
İznik, 193, 304.
İznik gölü, 98.
İznik kadısı, 304.
İzvanca, 427.
İzvanca palangası, 423.
İsveç, 593n$_1$

J

Jeneo kalesi, bk. Yanova kalesi.

K

Kabasakal, 54.
Kâbe, 458.
Kaçanik, 521.
Kadırga, 13, 17n$_1$, 218, 355n$_1$.
Kadîrihane, 352n$_2$.
Kadîriler, 344, 349, 354.
Kadirî tarikatı, 352n$_2$.
Kadirî tekkesi, 354.
Kadı-zâdeliler, 350, 351n$_2$, 352, 354, 356, 358, 359, 360, 361, 363, 364, 365, 366n$_1$.
Kafes hayatı, 207.
Kafkasya, 34, 35, 172, 484.
Kağıthane, 191n$_3$, 207n$_1$, 391.
Kahire, 9n$_2$, 10, 396.
Kalabriya, 194.
Kalamata, 479, 480.
Kalbend, bk. Goletta, Halkulvad, 29.
Kalem hocaları (Bk. Daire müdürleri), 561.
Kalenburg dağı, bk. Alman dağı, 450, 451, 452.
Kal'a-i Sultaniyye, 376, 400.
Kale azapları, 153.
Kalgay, 172.
Kalismen limanı, 217.
Kalmuklar, 404, 432, 422n$_2$.
Kalmuk tatarı, 432n$_1$.
Kalmuk Nogay, 422n$_2$.
Kalp akçe (bk. Zuyuf akçe).
Kalyon, 17n$_1$.
Kamaniçe, 473, 474, 476, 513, 516, 517, 537, 538, 539, 571, 571n2, 572, 585, 589, 592.
Kamaniçe kalesi, 423, 426, 551.
Kamaniçe muhafızı, 476.
Kamengrad, 26.
Kandıra, 21.
Kandiye, 216, 217, 219, 220, 221n$_1$, 222, 288, 314, 326, 328, 331, 332 333, 334, 335, 336, 337, 339, 342, 414, 415, 417, 418, 421n$_1$, 434, 437n$_1$, 445, 477, 540n$_3$, 573, 574.
Kandiye kalesi, 338, 340, 419, 421n$_2$.
Kanije, 83, 84, 85, 87, 89, 90n$_1$, 97, 105, 107, 402, 409, 403, 408, 410, 456, 466, 524, 525n$_2$.
Kanije kalesi, 404.
Kanije suyu, bk. Berk suyu, 84.
Kanin kalesi, bk. Kaninno kalesi, 544.
Kanina kalesi, bk. Kanta kalesi, 546.
Kanino kalesi, bk. Kanin kalesi.
Kanlıkuyu, 304.
Kanta kalesi, bk. Kanina kalesi.
Kapan hanı, 325.
Kapıağası, 117, 235, 496n$_1$.
Kapı arası, 497.

Kapıcı başı, 397n$_1$, 514.
Kapıcılar, 359, 459.
Kapıkulu halkı, 100, 548.
Kapıkulu muhafızları, 575.
Kapıkulu ocakları, 1, 8, 14, 49, 99, 124n$_2$, 125, 130, 133, 144, 150, 151, 157, 228, 262, 288, 367, 440n$_1$, 472, 486, 489, 508, 519, 533, 550, 555, 557, 560, 569, 573.
Kapı kethüdası, 457, 593.
Kapıkulu suvarileri, bk. Altı bölük halkı, 102, 105, 112, 124n$_1$, 134, 143, 151, 153n$_2$, 187, 242, 279, 286, 308, 386, 440, 368, 493, 535, 557.
Kapıkulu suvari ağaları, bk. Sipahi ağaları.
Kapıkulu teşkilâtı, 64.
Kaplan Mustafa Paşa camii, 420n$_4$.
Kaptan Paşalık, 8, 281.
Kapoşvar kalesi, 471.
Karaağaç, 196.
Karabağ, 62, 63, 65.
Karabiber çiftliği, 428.
Karaburun yarımadası, 578.
Karaca Ahmed mezarlığı, 182.
Karadağ, 21, 31, 34, 38, 50, 128, 129, 130.
Karadeniz, 211, 251, 329, 433, 515, 584, 593.
Karadağlı, 478.
Karadeniz boğazı, 231.
Karafa, 1, 531.
Karahasan gediği, 103.
Karahadım ağaları, 309.
Kaptan-ı Derya, 222, 577.
Kapıcılar kethüdası, 227, 468, 570.
Karakovi, 426.
Karakuruş, 250n$_1$.
Karaman, bk. Konya, Lârende, 15, 77, 103, 106n$_1$, 151, 170, 179, 195, 196, 230, 299, 302, 313, 314, 320, 321, 322n$_1$, 535, 570.
Karamürsel, 13.
Karanbasa palangası, bk. Granbusa palangası.
Karanlık kapı, 202.
Karapençe, 84.
Karapınar, 317.
Karası, bk. Balıkesir.
Karayılan ailesi, 196.
Karayılan oğulları, 196.
Karayılga, 539n$_1$.
Karıştıran, 428.
Karlı-eli, 18, 24n$_2$, 219, 219n$_1$, 326.
Karlofça, bk. Karlowitz, 534, 573, 585, 589, 590, 590n$_1$, 590n$_2$, 591n$_1$. 593, 594, 595.
Karlofça boğazı, 534.
Karlofça muahedesi, 98, 547.
Karloviçe, 590n$_2$.
Karlowitz, bk. Karlofça.
Karnıyarık kalesi, 65n$_1$.
Kartal, 475.
Kartil, bk. Kartlı.
Kartlı, Kârtil, 62.
Kars, 61, 63, 66, 151, 167n$_1$, 197, 205, 392.
Kars kalesi, 167n$_1$.
Kasımpaşa, 353, 353n$_1$.
Kasr-ı cedid, bk. Sepet köşkü, 232n$_2$.
Kasr-ı şirin muahedesi, 205, 209.
Kasrü'l-kebir muharebesi, bk. Vâdi's-sebil, 47.
Kasr-ı Yusuf, 261n$_1$.
Kassa kalesi, bk. Kaşav kalesi, 435.
Kastamonu, 107, 263, 328, 352n$_2$.
Kastelnova, 478.
Kaşav kalesi, bk. Kassa kalesi, 435, 436.
Kataro kalesi, bk. Kotor kalesi, 478, 544.
Katırcıoğulları, 311, 313.
Katırlı, 193.
Kavala, 416n$_1$.
Kayışdağı, 316.
Kayrevan, 29.
Kayseri, 15, 101, 152, 167.
Kaytas, 331.
Kazaklar, 128, 129, 131, 133, 384, 402n$_1$, 404, 422, 426, 430, 432, 433, 581, 592.

Kazan ve Kazanlılar, 35n,1
Kazan seferi, 37.
Kazan tatarları, 35n1, 432n1.
Kazaskerler, 467n1, 507, 515, 521, 556.
Kazıklı Derbend, 195.
Kazvin, 56, 62n1.
Kefalonya, 17, 19, 326.
Kefe, 7, 8, 34, 35, 60, 174, 175, 176, 539n1, 581.
Kefe kâğıdı, 36.
Kefken, 21.
Kemankeş Kara Mustafa Paşa türbesi, 286.
Kemer deresi, 379.
Kerbelâ, 146n1, 169.
Kerç, Kerç kalesi, 60.
Kerç boğazı, 589, 593.
Kerkük, 155, 160, 322.
Kesendire muharebesi, 268.
Keresteş (Haçova'nın Macarca adı), 75.
Kesikakçe, 288.
Kevkeban, 28.
Kiklad adaları, 121.
Kili, 73, 175, 516, 538.
Kilis, 12, 15, 104, 397, 417, 419.
Kilis (Bosna'da), 23n1, 26, 70.
Kilis kalesi, 418.
Kiraz suyu, 38.
Kirmastı, bk. M. Kemal Paşa semti, 108.
Kisamo kalesi, 219, 330, 332.
Kiyev, 453, 460n1.
Kıbrıs, 9, 10, 11, 13, 15, 16, 18n1, 22, 25, 26, 49, 50, 77, 121, 122, 278, 304, 364, 469, 487, 508n1.
Kılıç timar, 192.
Kırım, 36, 37, 56n1, 59, 80, 91, 106n2, 128, 129, 130, 131, 132, 173, 174, 175, 176, 266, 326, 329, 374, 384, 382, 406, 423, 424, 425, 427, 430, 431, 432, 440, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 460, 475, 476, 507, 516, 523, 525, 536, 537, 539, 552, 553, 554, 560, 561, 572, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 559 ,591,
Kırım Hanı, Kırım Hanlığı. 36, 79, 171, 383, 404, 441, 515, 524, 534, 536, 554.
Kırım mirzaları, 174.
Kırka sancağı, 327.
Kırşehir, 7, 103, 317.
Kıyâmî, 349.
Kızıl akçe, 288, 289, 290.
Kızılbaş-Kızılbaşlar, 64, 157, 163.
Kızıldeniz, 26, 32, 33, 37.
Kızılhan, 159.
Kızlar ağalığı, 259, 260, 328, 457, 533.
Klozenburg, 509.
Knavye burnu, 13.
Knin kalesi, 592.
Koban, 60 593.
Koca Mustafa Paşa tekkesi, 346n3.
Kolojvar, 403.
Kolojvar kalesi, 402, 403.
Kolombaç, bk. Güvercinlik.
Kolonborna topları, 446, 558, 560.
Kolonya, 549n2.
Kolosvar, 402.
Komaniçe, 132n2.
Komaran adası, 407.
Komaran kalesi, bk. Komoran-Komorin kalesi, 75, 95, 405, 407, 410, 437, 442, 443, 445, 451n2, 455.
Komorin kalesi, bk. Komoran kalesi, 95.
Komoron kalesi, bk. Komaran kalesi, 549, 551.
Komaron kalesi, bk. Komaron kalesi, 75.
Komarn kalesi, bk. Komaron kalesi.
Komanova, 521.
Komar gölü, 410.
Konya, bk. Karaman, 15, 105, 106n1, 110n1, 111, 143n1, 150, 152, 158, 179, 185, 186, 195, 196, 200, 201, 274, 315, 319, 320, 321, 323, 346n5, 352n1, 387, 388, 392, 397, 398, 455n2, 563.
Konya Aksarayı, 319.
Konya ovası, 387.

Korent berzahı, 18, 481, 592.
Korfo adası, 17, 20, 21, 122, 479.
Koron kalesi, 479, 480.
Kosova, 510, 517.
Konstantinopolis, bk. İstanbul.
Kotor, bk. Kataro, 205, 592.
Kotors, 570
Koyluhisar, 483.
Koyun adaları, 578, 579n_1.
Koyun akçası, 105.
Köprü, 289, 304.
Köprülüler, Köprülü ailesi, 484, 492.
Köstendil, 145, 304.
Krakovî, 474.
Kruşevaç, bk. Alacahisar.
Kubbe-altı, bk. Divan-ı hümayun, 118, 138.
Kubbe veziri, 118, 272.
Kul Ağaları, bk. Ocak ağaları, 464,490
Kulbend, bk. Goletta, 28n_1.
Kul Kethudası, 212, 214, 258, 291, 384, 490, 502, 507, 557, 557n_2.
Kullar ağası, 64.
Kulluk, 258.
Kul tâifesi, 136, 139.
Kumbara, bk. Bomba.
Kumburnu, 376, 377.
Kumkapı (İstanbul'da), 593.
Kum kalesi, 377, 400.
Kurs Kralı, 563.
Kuru çeşme, 489.
Kuş kalesi, 204n_2, 582.
Kuûdî, 349.
Kuzey-Afrika, 10, 45.
Kuzey-Kafkasya, 34, 60.
Kuzey-Macaristan, 509.
Kübreviyye tarikatı, 344n_2.
Küçük-ada, 592.
Küçük Ayasofya dergâhı, 348n_2.
Küçük Çavuş, 282n_1.
Küçük Hotin kalesi, 132.
Küçük kale, bk. Palanga.
Küçük Kepez, 376.
Küçük Nogay Tatarları. 37.
Küffar-ı Portakal, 33n_1.
Kürd, 55, 56, 104, 155, 169, 364, 535.
Küri, 62, 63.
Kütahya, 1, 40n_1, 102, 103, 279, 304, 322, 324, 391.

L

Laçka sahrası, 561.
Ladjin, 427.
Lahey, 549n_2, 588n .
Lakonya, 480n_1.
Lâleli kütüphanesi, 440n_1.
Larende, bk. Karaman.
Latin, 575.
Lefkoşe, bk. Efkasya, 9n_2, 13, 14, 15n_3.
Leh hatmanı, 176.
Lehistan ve Lehliler, bk. Polonyalılar, 24n_2, 50, 76n_1, 122, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 176, 194, 326, 453, 455, 522, 429, 385, 387, 424, 425, 426, 427, 439, 445, 460, 475, 476, 551, 571n_2, 572, 468, 473, 474, 475, 476, 482, 537, 538, 539, 548, 571, 572, 473, 513, 538, 551, 571, 580, 581, 585, 586, 587, 589, 590, 592, 594.
Lehistan kazakları, 129n_2.
Lemberg, bk. İlbav, 537, 572.
Lenger, 22.
Lenz, 445.
Lepanto, bk. İnebahtı, 11n_1, 15, 17, 19, 20, 21, 29, 219n_1, 297.
Lepanto-İnebahtı muharebesi, 50.
Leva kalesi, 408.
Levend gemileri, 18n_1.
Levendler, 18n_1, 100, 153, 192, 273, 278, 279, 316, 341, 386, 387, 398, 482, 483n_4, 484n_1, 576.
Limni, 298, 299, 328, 339, 380, 381, 400, 477.
Linz, 476.
Lipka tatarları, 537.
Lipka kalesi, bk. Lipve kalesi,
Lippa kalesi, bk. Lipve kalesi.
Lipve kalesi, bk. Lippa kalesi, 509, 530, 536, 558, 559.

Litroz, 3.
Litvanya ve Litvanyalılar, 475, 538.
Livadya, 420.
Lori, 61, 63.
Lori kalesi, 61.
Lûristan, 56, 63, 169.
Lusignan ailesi, 9.
Lübnan, 106.
Lügoş, 558, 559, 560.
Lügoş kalesi, 385.
Lüzinyon ailesi, 9.

M

Macarlar ve Macaristan, bk. Ungürüs, 8, 76, 81, 86, 87, 91, 93, 94n$_1$, 96, 116, 133, 310, 402, 405, 406, 407, 426, 434, 435, 441, 443, 444, 446, 470, 471, 483, 488, 511, 514, 517, 518, 521, 522, 523, 533, 545, 550, 551, 555, 559, 575n$_2$, 577, 591, 594.
Magosa kalesi, bk. Famagosta kalesi, 14, 16, 18n$_1$, 508.
Mahmud Paşa kulesi, 543, 544.
Makrıköyü, bk. Bakırköy, 234.
Makû, 205.
Malaka, 31, 32.
Malatya, 287.
Malea burnu, 415n$_1$.
Malkara, 247, 259, 260n$_1$, 367, 523.
Malta, 7, 7n$_2$, 13, 15, 16, 19n$_1$, 20, 217, 218, 379, 415, 420, 477, 478, 540, 573, 574, 575, 576.
Malta korsanları, 217.
Malta manastırı, 420n$_2$.
Malta seferi, 218.
Malta şövalyeleri, 573.
Maltepe, 195.
Malvazya, 480.
Manavaşya, 415n$_1$.
Manavgat, 15n$_3$.
Manvasya, 415n$_1$.
Manisa, bk. Saruhan, 42, 44, 105, 107, 108, 115, 116n$_1$, 190, 195, 263, 299, 396.
Manisa sancakbeyliği, 396n$_2$.
Manya ve Manyalılar, bk. Manya, 421, 421n$_3$, 477, 479, 540, 580.
Manya dağı, bk. Taykenos dağı.
Manyot, 42n$_3$.
Maraş, 77, 106, 109, 150, 155, 158, 186, 321, 322, 371, 374, 397.
Maraş seyyidler ailesi, 57.
Mardin, 159, 160, 202.
Marmara denizi, 21, 31, 38, 108, 221, 221n1, 400.
Marmara-Karadeniz kanalı, 38.
Marmaroş, 471.
Maroş nehri, 558, 559n$_1$.
Martalos, 407.
Mataban burnu, 23, 421n$_3$, 545.
Matbah-ı âmire, 125n$_1$, 262.
Manya, bk. Manya ve Manyalılar.
Mehadiye, 560.
Mavna, 218, 219.
Medine, 256n$_1$.
Mehazin nehri, 47.
Mehdî, mehdîlik, 200.
Mehd-i ulya, 252.
Mehmet Ağa câmii, 361.
Mehmed Ağa tekkesi, 361.
Mekke, 28, 33, 123, 135, 217, 236, 256n$_1$.
Mekke kadılığı, 217.
Melâmiler, 344, 347, 348, 349, 352, 353, 355.
Melâmiyye-i Bayramiyye, 347.
Melamiyye ricali, 343.
Melâmiye tarikatı, 351n$_3$.
Memlûkler, 10, 31.
Mendeli, 205.
Menekşe iskelesi, bk. Benefşe iskelesi, 415n$_1$, 545.
Menekşe kalesi, bk. Benefşe kalesi.
Menekşe limanı, bk. Benefşe limanı.
Merakeş, bk. Merankeş, 46.
Merankoş, bk. Merakeş.
Mercan çarşısı, 256n$_1$.
Mersin, 13.
Meryem Ana kilisesi, 420n$_4$.
Merzifon, 346n$_3$

Mesina, 13, 16, 21, 65n_1, 217
Mestlu mukataası, 232n_2.
Mesihiler, 374.
Mesihiler, 374.
Meşale savaşı, 60.
Meteris, 202.
Mevkufat kalemi, 264.
Mevleviyye tarikatı, 186, 344, 354, 358, 359.
Mevlevî tekkesi, 354.
Mevleviyye ricali, 350.
Meydan Ağaları, 295, 296, 300.
Meydan camii, 349n_1.
Meyhane akçesi, 288.
Meyis, 13, 14, 15.
Mezestre, bk. Mizistre, 481.
Mezonya, 480n_1.
Midilli adası, 190, 378, 575, 577, 579.
Midye, 21.
Mihaliç, 108, 200, 241, 320n_1.
Mihriban kalesi, 169.
Mihr-ü-mah manzûmesi, 40n_1.
Milopotamos kalesi, bk. Servi hisarı, 332.
Mirahorluk, 104n_3, 273, 306, 570.
Mirgün, bk. Emirgün, 198n_1.
Mirî, 556.
Mirî kalyonlar, 577.
Mirî kalyonlar, 577.
Mirza, 173nv[175].
Mizistre, bk. Mezestre.
Mısır ve Mısırlılar, 7n_1, 10, 13, 26, 27, 28, 31, 32, 118, 128, 134, 135, 142, 143, 152, 173n_1, 223, 241, 260, 261, 268, 274, 329, 344, 346n_4, 348, 395, 396, 486, 540, 541, 573.
Mısır cündîleri, 135n_1.
Mısır kulu, 440.
Mohaç, 471, 509.
Moldavya, bk. Boğdan, 94.
Monevazya, bk. Benefşe, 415n_1.
Mor nehri, 410.
Mora ve Moralılar, 17, 18, 24, 219, 290, 310, 330, 415, 415nl, 421n_3, 594.
Mora sancağı, 174, 277, 326, 477, 478, 479, 480, 482, 539, 540, 545, 551, 557n_1, 574, 576, 579, 580, 580n_1, 585, 592.
Morava nehri, 525, 553.
Moravya suyu, 449.
Moskof çarı, 429.
Moskof seferi, 430.
Moskov-Moskovlar, 35n_1, 133, 430, 432.
Moskova, 33, 460n_1, 580.
Moroş nehri, 591.
Mostar, 328, 545, 574.
Muarız körfezi, bk. Saros körfezi, 219.
Mudanya, 42.
Mudon, 479, 480.
Mudon kalesi, 24.
Mudurnu, 317.
Muha, 27.
Mukaddes ittifak, 16, 580.
Mukataat vergisi, 488.
Murad hanlıları, 110, 112.n_2
Muroş nehri, bk. Moroş nehri.
Murtazaâbâd, 107.
Musa Paşa palangası, 524.
M. Kemal Paşa, bk. Kirmastı, 108.
Musul, 155, 158, 160, 168, 169, 181, 204.
Muş, 164.
Mücevher kapı, bk. Yaldızlı kapı.
Mücevveze, 4n_2.
Mülâzım, 187.
Müsellemler, 36.
Müslümanlar, 9, 31, 33n_1, 403.
Mütesellim, 100n_3, 107.
Mühr-i Hümayun, 248, 252, 273, 274, 305, 428, 472, 510, 547, 569.
Mültezim, 315.

N

Nadasdı oğulları, 443.
Nahcivan, 65, 68.
Nâib, 200n_1.
Nakibü'l-eşraf, 254, 261, 515.
Naksos, bk. Naksa.
Nâkûs, 374.
Nakşa, bk. Naksos, 11n_1, 121n_2.
Nakş-ı bendi tarikatı, 205n_1.

Nallı Mescid, 213.
Nâme-i hümâyun, 402.
Nant fermanı, 549n_2.
Napoli, 21, 29.
Napolidi Romaniya, bk. Anapoli,
Nariyye-i zeyniyye tarikatı, 201.
Nasuhi Efendi tekkesi, 346n_5.
Nasuh Paşa sarayı, 277.
Navarin, 17, 20, 24, 218, 479, 480n_1.
Navilya, 540n_2,
Nazarta, 333.
Necef, 169.
Nefîr-i âm, 390, 514.
Nehr-i tasma, 429n_1.
Nemçe ve Nemçeliler, bk. Avusturya ve Avusturyalılar, 69, 70, 80, 95, 96, 97, 125, 130, 133, 403, 404, 410, 435, 443, 447, 449, 455, 461, 442n_2, 470, 511, 520, 551.
Nehr-i özü, 429n_1.
Neograd, 408, 411.
Neograd kalesi, 82.
Nevesin, 575.
Nezl, 488.
Niğde, 15, 150, 151, 158, 314, 315.
Niğde kalesi, 153.
Niğebolu, 93, 228, 475, 560.
Nihavend, 62, 63, 64.
Niksar, 351n_1.
Nikşik, 574.
Nimeg muahedesi, 549n_2.
Niş, 490, 491, 511, 512, 514, 517, 518, 519, 521, 524, 525, 526, 528.
Niş kalesi, 526.
Niş suyu, 519.
Nişancı mahallesi, 350n_2.
Nogay-Nogaylar, 36, 37, 422n_2, 537.
Nogayeli, 34n_1.
Nogay tatarları, 37.
Norde, 531.
Nove, 328, 478, 544.
Nove kalesi, bk. Hersek Novesi, 592.
Nureddin (mansıb), 172, 173.
Nur-i Osmanî, 401n_1
Nurbahşiyye tarikatı, 344.
Nuriyye-i Zeyniyye, 201.
Nusret Kerman hisarı, 582, 593.

O

Ocak halkı, 370.
Ocak ağaları, bk. Kul ağaları, 233, 234, 235, 244, 249, 250n_1, 252, 253, 256, 257, 258, 309, 312, 317, 318, 320, 390, 494, 499, 503, 526, 540, 568.
Ocak kethüdası, 201, 233, 247, 319, 370.
Ocak ihtiyarları, 507, 515.
Ocaklı isyanı, 497.
Ocaklı-Ocaklık, 104, 502, 507.
Oda eskileri, 255.
Odabaşı, 152, 258, 283.
Ohca, 558.
Ohri, 201, 548, 573.
Okmeydanı, 187.
Oluklubayır, 346n_5
Olti, 59.
Ongürüs, bk. Macaristan ve Macarlar, 70n_1, 523.
Ongürüs seferi, 529.
Orşova, bk. İrsova, 518.
Ortodoks, 575.
Ortodoks kilisesi, 374.
Orta Asya, 34, 584.
Ortacami, 138, 139, 140, 141, 145, 146, 234, 235, 236, 257, 258, 360.
Ortakapı, 3, 137, 508, 555.
Ortamacar beyi, 44.
Ortamacarlar, 434, 435, 436, 440.
Orta-Macaristan, 540, 591.
Orta muca, 569n_1.
Orta-Yunanistan, 18, 580, 585.
Osmancık, 183.
Osmanlı ve Osmanlılar, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 16, 17, 19, 19n_1, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 31, 32, 34, 35, 44, 45, 46, 47, 50, 55, 56, 59, 63, 64, 66, 69, 70, 71, 75, 82, 90, 92, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 105, 119, 120, 122, 128, 129n_2, 131, 132, 134, 155, 157, 162, 173, 192, 208, 216, 219, 264, 269, 297, 308, 327, 328, 332,

339, 343, 352n$_2$, 353, 377, 382, 385, 406n$_1$, 408, 411, 413, 415n$_1$, 418n$_1$, 424, 425, 427, 429, 430, 433, 434, 436, 438, 439, 451, 452, 444, 455, 446, 448, 460, 463, 466, 470, 471, 471n$_1$, 473, 475, 476, 477, 478, 481, 486, 512, 513, 515, 521, 525, 527, 534, 535, 538, 540, 542, 544, 547, 548, 549, 549n$_2$, 551, 553, 555, 558, 559n$_2$, 561, 562, 563, 565, 566, 567, 568, 568n$_1$, 569, 572, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 585, 586, 587, 590n$_1$, 590, 591, 592, 593, 594, 595.
Osmanlı hanedanı,
Osman oğulları, 100.
Otağ-ı hümayun, 1, 3, 135, 136, 201.
Ovar kalesi, 444.
Oyvar, 97.

Ö

Ösek, 82.
Özbek, 63.
Özi, bk. Silistre, 129, 130, 183, 426, 432, 468, 473, 504, 538, 571, 582.
Özi kalesi, 176, 538, 583.
Özi Kazağı, 475.
Özi nehri, bk. Dinyeper, 128, 176, 581.
Özi suyu, 433, 593,
Özi valiliği, 475.

P

Paçova, 547.
Palanga, bk. Küçük kale, 444n$_3$, 563, 571.
Panaiya manastırı, 374n$_1$.
Pançova, 511, 530, 547, 561, 563.
Pançova palangaları, 511.
Panteon, 481.
Papa, 218, 415, 420, 438, 420n$_4$, 477, 573, 575.
Papa kalesi, 82.
Papalık, 15, 540, 576.
Parma, 16.
Parmakkapı, bk. Çarşıkapısı, 214, 286n$_1$, 312, 374.
Pasarofça, 518, 525.
Pasin, 198.
Paşakapısı, bk. Vezir-i âzam dairesi, Bâb-ı âli, Beylik sarayı, 242, 251, 370, 491, 491n$_1$, 497, 498.
Paşmaklık, 227, 228, 263.
Patras, 219, 480n1, 481.
Patrona, 579.
Payas, 288.
Pazartepe, 108.
Peçevî kalesi, bk. Peçuy kalesi, 81, 409, 471.
Peçevî sancağı, 89.
Peçuy kalesi, bk. Peçevî kalesi, 81.
Pelyio patras, 219.
Perevolok, 36n$_6$.
Pespirem, bk. Vespirem, 404.
Peşkir oğlanı, 507.
Peşte, 90, 91, 97, 461, 408, 470.
Peter-varadayn, 472, 509.
Pilopotomos kalesi, 220.
Pir Abdülkadir Geylânî türbesi, 160.
Pirut nehri, 475, 476.
Pişkeş, bk. Vergi,
Pizren, 346n$_5$, 546.
Pınarbaşı, 423.
Poçitel kalesi, 575.
Podolya, 424, 425, 427, 513, 537, 551, 592., 954.
Pojin kalesi, bk. Presburg kalesi, Pojon kalesi,
Pojon kalesi, bk. Pojin kalesi, Presburg kalesi, 444, 444n$_2$, 448.
Polonya ve Polonyalılar, bk. Lehistan ve Lehistanlılar, 15, 438, 460n$_1$.
Pornaveski boğazı, 475.
Portakal, bk. Portekiz, 33n$_1$.
Portekiz ve Portekizliler, 31, 32, 33, 45, 46, 47, 48, 64.
Postal akçası, 105.
Potkali kazakları, 433, 422.
Praşo boğazı, 552.
Pravadi, 172.
Presday, 534.

Presbug kalesi, bk. Pojon kalesi, Pejin kalesi, 444.
Presko, 534n_1.
Preveze, 19, 219, 477.
Preveze kalesi, 477.
Prozor, 229n_1.
Purcan manastırı, 572.

R

Raab, bk. Yanıkkale, 71, 81, 405n_1, 411, 412n_1, 437, 412.
Raab kalesi, bk. Gyoer kalesi, Gulvar kalesi, 97, 440.
Raab nehri, 413, 444.
Raguza, bk. Dubrovnik, 17.
Rakam (berat), 156.
Rakka, 156.
Ramazaniyye tarikatı, 351.
Remahiye, 169.
Resm-i agnam, 125.
Resm-i kısmet, 121n_1.
Resmo, bk. Retmo.
Resne kalesi, 592.
Retmo, bk. Resmo, 216, 220, 332, 342.
Revan, bk. Erivan, 59, 65, 66, 68, 196, 197, 198, 199, 200.
Reninger, 408.
Revan kalesi, 197, 198, 199.
Revan seferi, 201n_1, 205n_1.
Ribat, 539.
Rifailer, 344, 349.
Riga körfezi, 593n_1.
Rikâbdar, 372.
Rikab-ı Hümayun, 197, 483, 533.
Risen kalesi, 592.
Risvig, 549n_2, 563, 588n_1, 587, 588.
Risvik muahedesi. 563, 587, 588.
Risvik şatosu, 588n_1
Riyal, bk. Kara kuruş, 250n_1, 264.
Rodos adası, 10, 13, 14, 15, 21, 172, 173, 217, 222, 234, 267, 269, 545.
Roma, 20.
Romanya ve Romanyalılar, 480n_1.
Rumeli ve Rumlar, 23n_1, 24n_1, 60, 70, 77, 103, 107, 119, 164, 171, 173, 175, 183, 196, 218, 231, 269, 298, 330, 336, 341, 342, 376, 378, 389, 396n2, 400, 413n_3, 440n_3, 461n_1, 480, 575, 590n_1, 478, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 511, 512, 515, 516, 517, 521, 527, 588.
Reis-ül küttâb, 256, 305, 517, 570, 591n_1.
Reâya, 308.
Rum beyi, 540.
Rumeli beylerbeğliği, 341, 509, 545, 546, 550, 553, 554, 558, 559, 568.
Rumelihisar, 167n_1, 171n_2, 328.
Rumeli kastili, 478.
Rumeli kazaskeri, 124, 130n_1, 137, 256, 257, 266n_2, 501, 532, 537, 551, 557.
Rumeli sancakbeyleri, 175.
Rumeli sancakları, 510.
Rumeli sancakbeyliği, 396n_2.
Rumiye, 205n_1.
Rusçuk, 72, 73, 211, 552, 554.
Rus çarı, 593.
Rus kazakları, 329.
Ruslar ve Rusya, 34, 35, 36, 50, 60, 129n_2, 172, 176, 326, 374, 423, 426, 427, 429, 430, 431, 432, 433, 460, 538, 539n_1, 561, 580, 581, 581n_1, 582, 582n_3, 583, 584, 584, 586, 589, 590, 593.
Ruznameci, 209.
Ruznamce, 315n_1.

S

Sabaç kalesi, bk. Bögürdelen kalesi,
Sadaret mührü, 507.
Sadaret makamı, 209, 486.
Sadaret kaymakamı, 485, 487, 489, 491, 537, 557.
Safed, 315.
Safeviyye devleti, 64.
Safeviyye hânedanı, 162n_1.
Sahn, 212.
Sahn-ı Süleymaniye, 212.
Sakabaşı, 197.
Sakarya, 38.

Sakız adası (Cezire-i Sakız), 6, 7, 8, 20n$_1$, 220, 221n$_1$, 259, 269, 299, 374n$_1$, 477, 523, 557n$_1$, 575, 576, 577, 578, 579.
Sakız beyleri, 6, 7n$_1$, 8n$_2$.
Sakız beylerbeyi, 8n$_2$.
Sakız cumhuriyeti, 6.
Sakız kalesi, 579.
Saks, 558.
Saksonya ve Saksonyalılar, 438, 449, 452n$_1$, 470, 561, 562, 569n$_2$.
Salankamin muharebesi, bk. Slankamen muharebesi, 533, 534, 536, 550.
Salatin camiler, 484.
Salip, 374.
Salkımsöğüt, 360.
Salona, 580.
Samatya, 258.
Samako, 519.
Samsoncubaşı, 456.
Samsoncu, 257.
Samsun, 101.
San'a, 26, 27, 28.
Sancakbeyilik, 53, 568.
Sancağ-ı Şerîf, 78, 106n$_2$, 257, 258, 285, 440, 470, 472, 489, 490, 493, 506, 507, 520, 458, 530, 530n$_2$, 535, 548.
Sandıklı, 311.
Sapanca, 38.
Sapanca gölü, 38.
Saraçhane, 506.
Saraçhanebaşı, 43n$_1$.
Saraçhane kethüdası, 251.
Saray Ağaları, 286n$_2$.
Saraybosna, 575.
Sarayburnu, 188, 193, 266.
Saray kasabası, 570.
Sarıca-Saruca, 279, 386, 398.
Sarıca eşkiyası, 324.
Sarıca Sekban, 311, 387, 394, 488.
Sarıkamış, 422.
Sarıkamış kazakları, 429.
Saros körfezi, bk. Muarız körfezi,
Saruhan, bk. Manisa, 110, 401.
Sava, 511, 521, 527, 533, 550, 554, 563, 565, 586.
Sava nehri, 404, 528, 533, 552, 553.
Savua, 16, 19n$_1$, 549n$_2$, 563.
Sebilhane, 214.
Sebin, 531.
Seddülbahir, 400.
Segedin, 75, 471, 536, 559, 565, 566, 568n$_1$, 569n$_1$.
Segedin kalesi, 471.
Sekban-Sekbanlar, Sekbanbaşı, 105, 107, 112, 150, 151, 153, 155, 192, 258, 263, 273, 278, 279, 282nl, 302, 324, 336, 386, 398, 338, 381, 489, 495, 500, 502, 507, 482, 483, 484, 488.
Sekban eşkiyası, 324.
Selânik, 24n$_2$, 124, 218, 261, 415, 572.
Selçuk ailesi, 100.
Selmas, 64, 66, 104.
Sema, 350n$_1$.
Semendire, 525, 527, 553.
Semerkand, 34n$_1$.
Sen Gotar, 411, 412, 412n$_1$, 413, 437, 564, 566.
Sen Gotar muharebesi, 463n$_1$.
Sen Jan kilisesi, 420n$_4$.
Sen Marko kilisesi, 420n$_4$.
Sen Piyer kilisesi, 420n$_4$.
Sent Andre, 450.
Senta vak'ası, 561n$_1$,
Senta köprüsü, 569n$_1$.
Sepet köşkü, bk. Kasr-ı Cedid,
Sepet timarları, 192.
Serasker, 319.
Serav, 68.
Serçeşme, 397, 483.
Serdar-ı Ekrem, 375, 402, 520, 550, 556.
Sermenel, 205.
Servihisarı, bk. Milopotamos,
Seydî, 103.
Seydişehri, 103, 178, 189, 312.
Seyit Gazi, 195.
Sigetvar, 1, 6, 8, 10, 82, 84, 86, 87, 348, 408, 409, 456.

Sigetvar seferi, 8, 53.
Sign kalesi, bk. Sin kalesi, 478.
Sikloş, 471.
Sihellid, bk. Szechelhyd, 402, 403.
Silâhdar bölüğü, 153n$_1$, 209n$_1$.
Silahdar, 256, 314, 372, 512nl, 520.
Silahdar ağalığı, 505.
Silifke, 106.
Silistre, bk. Özi, 73, 108, 131, 175, 176, 288, 293, 298, 329, 384, 430, 450, 455n$_2$, 572, 525n$_2$, 548.
Silistre eyâleti, 259, 324.
Silistre sancağı, 175.
Silivri, 259, 492, 494.
Simolensk, 460n$_1$.
Sinaniye tarikatı, 346.
Sinan Paşa köşkü, 188, 189, 232n$_2$, 270, 302.
Sin kalesi, bk. Sign kalesi, 478, 592.
Sinop, 21, 106n$_2$, 129n$_2$.
Sipah ocağı, 392, 397.
Sipah zorbaları, 501.
Sipahiler, 1, 4, 7, 186, 239n$_1$, 243, 279, 286, 291, 312, 314, 315, 316, 319, 370.
Sipahi ağaları, bk. Kapıkulu suvari ağaları, 295, 535.
Sipahi çarşısı, 505.
Sirem, 473, 525, 528, 590n$_2$.
Sis, Sisam adası, 15n$_3$, 269.
Sisek, bk. Siska, 70.
Siska, bk. Sisek, 70.
Sivas, 100, 106n$_2$, 109, 150, 151, 152, 155, 158, 196, 211, 229, 242, 324, 348, 349n$_1$, 353n$_1$, 378, 381, 393, 455n2, 482, 536, 561.
Sivas eyâleti, 100, 229, 230.
Sivas mukataası, 300.
Sivrihisar, 351n$_1$.
Sığla, 6n$_2$.
Sırplar ve Sırbistan, 521, 585.
Slankamen, bk. İslankamen, 74.
Slankamen muharebesi, bk. Salankamen muharebesi.
Slovanya, 509.
Sobot, bk. Soboto, 25n$_1$, 26.
Sofiyye ricali, 350, 356.
Sofya, 125, 192, 510, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 524, 533.
Sofya sahrası, 517.
Soğanlıdere, 376.
Soğukçeşme, 284n$_1$.
Sokullu Mehmed Paşa tekkesi, 355n$_1$.
Solakbaşılar, 195.
Solnok, 75, 509.
Sopoto, bk. Sobot, 26.
Söğüt, 311.
Spalmatori (Koyun adaları), 578.
Spirna Longa, bk. Esperlonga.
Suab prensliği, 438, 470.
Suçatı boğazı, 108.
Suda, 216, 221nl, 573.
Suda kalesi, 222, 333, 414, 418, 419.
Suda limanı, 12, 13, 216, 218, 219, 331, 333.
Suda palangası, 419.
Sugla, 146.
Su kapısı, 550.
Sukulesi, 420, 527.
Sultan Ahmed (semt), 243, 291.
Sultan Ahmed camii, bk. Yeni cami, 241.
Sultan Ahmed camii vak'ası, 241.
Sultan Ahmed çeşmesi, 137n$_1$.
Sultan Ahmed meydanı, bk. Atmeydanı, 136, 188, 189, 258, 497.
Sultan Ahmed türbesi, 207, 256.
Sultan Bayezid hamamı, 4n$_1$.
Sultan Bayezid köşkü, 42.
Sultan İbrahim camii, 420n$_4$.
Sultan Mehmed camii, 362, 364.
Sultan Selim (semt), 353n$_3$.
Sultan Selim camii, 508n$_1$.
Sumatra, 31, 32.
Suriye ve Suriyeliler, 9, 10, 13, 112, 190, 191, 315, 344, 393.
Surre-i hümâyun, 261.
Süleymaniye, 253, 359, 368, 533.
Süleymaniye camii, 294.
Süleyman kaptan mavnası, 376.

Sünbiliye tarikatı, 344, 346.
Sürsat vergisi, 523.
Sütlüce, 346n_2.
Süveyş, 28, 31, 33.
Süveyş kanalı, 37, 396.
Süzebolu, 21.
Szechelhyd, bk. Sihellid.

Ş

Şah nökerleri, bk. Gulâm kıt'aları, 64.
Şâhî Zarbezen, 446, 451.
Şahin Kerman hisarı, kalesi, 582, 593.
Şarkî Karahisar, 112.
Şam, 27, 29n_1, 123, 134, 135, 190, 204, 211, 261, 274, 278, 288, 294, 371, 395, 399, 401, 427, 440, 442, 456, 371, 561.
Şam cündîleri, 135n_1.
Şam eyâleti, 227, 302, 306.
Şam kulu, 371n_1.
Şam Paşmaklığı, 228.
Şam Trablusu, 105, 201, 289, 304, 334, 539.
Şam valiliği, 214.
Şamlı, 359.
Şansi adası, 528.
Şat kapısı, 203.
Şayka (Kazak kayağı), 129n_2, 130 329.
Şayka topu, 129n_2, 130, 221.
Şebeş, 385, 559n_3, 559, 560, 563.
Şebeş kalesi, 385, 559n_3, 560.
Şebinkarahisar, 103, 109, 151, 483.
Şehirköy, 521, 524, 517, 519.
Şehremini, 346n_5.
Şehriban, 161, 168.
Şehrizor, 63, 103, 168, 169, 205, 320, 322.
Şehzâdebaşı, bk. Eski odalar,
Şehzâde Bayezid faciası, 50.
Şehzâde camii, 3.
Şemahi, 59, 60, 66.
Şemontorna kalesi, 471.
Şemsiyye tarikatı, 344, 350.
Şentandre, 450.
Şaranpo, 423.
Şerifî, 488n_4.
Şeyh Vefa tekkesi, 345.
Şeyhülislâm, 243, 251, 273, 275, 276, 284, 285, 286n_1, 287n_1, 467, 468.
Şikloş kalesi, 485, 486, 490, 507, 515, 521, 555, 557, 564n_1, 471.
Şimşirlik dairesi, 495.
Şirin beyleri, 174.
Şirvan, 35n_1, 56n_1, 58, 59, 60, 65n_1, 66.
Şişman İbrahim Paşa camii, 420.
Şumnu, 508n_1.
Şürefây-i Sâdiye ailesi, 45.
Şüregil kalesi, 61.

T

Tacikler, 64.
Tafra, 123.
Taht kadılığı, 53.
Talîa, 77.
Talimhaneci, 312n_1.
Taman, 60.
Tamş nehri, 559.
Tanzimat, 375.
Tarikat-ı Muhammediye, 334, 355, 361, 362.
Tarsus, 14, 15n_3.
Taslakçı, 398.
Tasma nehri, bk. Tasmin nehri, 431, 432.
Tasmin nehri, bk. Tasma nehri, 431, 432.
Tata, bk. Tatis, 80.
Tatarlar, 36, 76, 176, 402n_1, 406, 409, 422, 432, 444, 448, 449, 453, 459, 465, 474, 475, 476, 525, 528, 536, 537, 538, 553, 572, 571, 586, 581, 582.
Tatar pazarı, 521.
Tatis, bk. Tata, 80.
Tavşan adası, bk. Diya adası, 216.
Tavşantaşı, 488.
Tavuk pazarı, 401.
Tayis nehri, bk. Tise nehri, 564.
Taykenos dağı, bk. Mayadağı, 421n_3.
Teaz, 27, 28.

Teb, bk. İstefe, 481, 539, 580.
Tebriz, 57, 58n_3, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 198.
Telli Hasan Paşa vak'ası, 69.
Telhis, 307.
Telmsan, 46n_2
Temeş nehri, 562, 565.
Temeşvar-Tameşvar, 73, 77, 79n_1, 93, 102n_2, 106n_3, 108. 368, 436, 509, 511, 512n_1, 513, 518, 526, 530, 531, 533, 536, 537, 547, 548, 550, 555, 558, 559n_2, 560, 561, 562, 563, 564, 554, 566, 567, 568, 568n_1, 569, 569n_2, 570, 570n_1, 591.
Temeşvar eyâleti, 207, 258.
Temeşvar kalesi, 513, 530, 536, 547, 251, 553, 558.
Temeşvar valiliği, 210.
Tepedelen kalesi, 92.
Tersane, Tersaneî- âmire, 23n_1, 221, 262, 281, 486.
Tersane bahçesi, 264.
Tersane halkı, 507.
Terakki, bk. Zaman-ı maaş, 497.
Tercan, 153, 198.
Terceman Yunus Tekkesi, 335.
Tergovişte, 72.
Teselya, bk. Yenişehir, 352n_3, 415, 416, 416n_1.
Tiflis, 59, 60, 61, 62, 63.
Timar, 263.
Timarlı sipahi-suvari, 14, 36, 39, 100, 104, 192, 196.
Tirfil, 578.
Tisa nehri, bk. Tayis nehri, 75, 92, 564, 565, 566, 568, 591.
Titel, 561, 562, 564, 565.
Titel kalesi, 560.
Tırhala, 352n_3, 541, 542.
Tırnakçı sarayı, 214.
Togay kalesi, bk. Doğan kalesi,
Tokat, 102, 103, 109, 153, 160 166, 178, 183, 230, 329.
Tomaş, 63.
Top arabacı, 499n_2.
Topçular (Tophane), 144, 262, 352n_2, 440, 499n_2, 501, 507, 551, 569, 573.
Topçubaşı, 557n_2.
Topkapı, 211, 491n_1, 555n_1.
Topkapı sarayı, bk. Yeni-Saray, 137n_1, 291n_2, 329n_4, 488n_4.
Toskana, 16, 105.
Tosya, 352n_2.
Totrakan, 552.
Trablus, 45, 216, 378, 545.
Trablusgarb, 268.
Trablusgarp kalyonları, 268n_1.
Trablusşam, bk. Şam Trablusu, 13, 150, 158, 305, 305n_1, 321, 324, 556.
Transilvanya, 95, 395, 382.
Trabzon, 110n_2, 173, 232n_2, 278, 583, 582.
Trova, bk. Çaybaşı,
Tzernest, 525.
Tuğ-i hümayun, 488.
Tuğra, 314.
Tuğra-keşlik, 210.
Tuna nehri, 72, 73, 75, 80, 82, 92, 93, 94, 95, 129n_2, 130n_2, 175, 445, 446, 448, 452, 456, 461, 405, 408, 444, 447, 449, 450, 451, 452, 455, 474, 472, 489, 511, 518, 521, 526, 527, 533, 535, 590n_2, 591, 551, 552, 564, 565, 547, 554, 560, 586.
Tuna şaykası, 489.
Tuna yalısı, 452.
Tunca suyu, 383n3.
Tunus, 28n_2, 29, 30, 45, 216, 222, 378, 500, 545.
Tunus kalesi, 30.
Tura tatarları, 432n_1.
Turcan, 433.
Turgut-ili, 100.
Turla, bk. Dinyester nehri, 128, 131, 423, 432n_1, 474, 475, 572.
Tuzla, 331.
Tülbent ağası, 372.
Türkler ve Türkiye, 7n_1, 11, 16, 19, 23, 26, 46n_1, 64, 97, 122, 219, 220, 232, 296, 314n_2, 327, 330, 337, 338,

404, 406, 410, 412, 419, 436, 437, 441, 444, 455, 463, 443, 352, 471n$_1$, 528, 559n$_3$, 571, 567, 586, 587, 588, 576, 577, 578, 580.
Türkmen-Türkmenler, 55, 56, 150, 152, 153n2, 158, 535.
Türkmen aşireti, 15n$_3$.
Türkmen voyvodalığı, 312.

U

Ulaş, bk. Bega, 562, 578.
Ulaş muharebesi, 562.
Ujvar, bk. Uyvar,
Ukrayna, 424, 427, 460n$_1$, 513, 551, 592 594.
Ulema, 308.
Ulubad, 108.
Uluborlu, 311.
Ulu Nogay mirzaları, 175.
Ulufe, 240, 250n$_1$, 292, 499, 556n$_3$, 571.
Ulûfeci bölükleri, 112.
Umman denizi, 31.
Ungürüs, bk. Macaristan, 516, 545, 577.
Ungvar, 466.
Ur (Prekop) berzahı, 539n$_1$.
Urfa, 101.
Urla yarımadası, 578.
Uskok, 69, 478.
Uyvar, bk. Ujvar, 81, 82, 405n$_3$, 406, 407, 408, 410, 411, 441, 447, 466, 467, 594.
Uyvar kalesi, 406, 411.
Uzun çarşı, 506.

Ü

Üçtuğlu Paşalar, 440.
Üç şerefeli camii, 458n$_1$.
Ülgün, 574, 478.
Ülgün kalesi, 574.
Ürbino, 559n$_3$.
Üsküdar, 108, 110, 111, 136, 139, 142, 152, 167n$_3$, 180, 181, 182, 183, 192, 193, 195, 200, 204n$_2$, 211, 243, 256n$_1$, 264, 277, 278, 279, 281, 283, 284, 285, 286, 298, 299, 318, 371, 391, 397, 469.
Ümmet-i Muhammed, 360n$_1$.
Üsküdar bahçesi, 37.
Üsküp, 510, 519, 521.
Üstürgon, bk. Estergon, 461n$_1$.

V

Vaç kalesi, bk. Vayçen kalesi, Vaytzen, Waitzen, 80, 91, 401, 408.
Vadi's-sebil muharebesi, bk. Kasrü'l-kebir, 47, 48.
Vahdet-i vücut, 347, 352, 355.
Vak'ay-i vakvakiyye, bk. Çınar vak'ası, 293, 294.
Vakıf, 187.
Valide camii, bk. Yeni cami, 485.
Valide hamamı, 401.
Valide hanı, 256.
Van, 56, 57, 65, 66, 104, 192, 278, 325.
Varad, bk. Gros-Vardayn, 81, 436 520, 548, 550, 551, 589.
Varad kalesi, bk. Gros-Vardayn kalesi, 93, 385.
Varad muharebesi, 547.
Varadin, 551, 553, 554, 560, 563, 565, 569n$_1$, 474, 489, 490, 528, 533, 534, 536, 564, 565n$_1$.
Varna, 21, 73.
Varoş, 92.
Varvar köyü, 229n$_1$.
Vasvar, bk. Eisenburg, 411, 413, 435.
Vasvar muahedesi, 411, 435.
Vayçen kalesi, bk. Vaç kalesi, Vaytzen, Waitzen, 80, 91, 461.
Vaytzen, 408n$_1$.
Vefa, 172.
Vefa meydanı, 185.
Veledeş, 286, 497.
Velika çeklot, 592.
Venedik donanması, 377.
Venedik ve Venedikliler, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19n$_1$, 20, 21, 23, 24, 26, 29, 43, 121, 122, 218, 219, 220, 221, 231, 245, 267, 268, 269,

296, 297, 298, 305, 326, 327, 330, 332, 334, 338, 363, 365, 375, 376, 378, 381, 402, 403, 414, 415, 417, 419, 420, 421, 438, 445, 460, 471n1, 473, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 569, 577, 578, 579, 580, 581, 585, 590, 592, 594, 595.
Venedik Cumhuriyeti, 25, 69, 102n_2, 216, 416, 439, 477, 551.
Venedik doji beyleri, 25n_1.
Vergi, bk. Pişkeş,
Verona, 217.
Vesprem, bk. Pespirem, 404.
Vestefalya muahedesi 549n_2.
Veterani, 531.
Vezir-i âzam dairesi, bk. Paşa-Kapısı.
Vezir köprü, 304.
Vezir kethüdası, 318.
Vidin, Vidin kalesi, 518, 522, 528, 553.
Vire, 447.
Vişegrad, 73, 92, 461.
Vitoş dağı, 517.
Viyana, bk. Beç, 71, 406, 412, 431n_2, 434, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451n_2, 452, 454, 455, 457, 459, 463, 471n1, 473, 476, 482, 484, 512, 522, 586, 589, 590n_1, 594.
Viyana kalesi, bk. Beç kalesi.
Viyana kapısı, 470.
Viyana muahedenâmesi, 97.
Viyana seferi, 440n_1.
Vırgoraç kalesi, 574, 592.
Volga nehri, 33, 35.

W

Waitzen kalesi, bk. Vaç, Vaytzen, Vayçen kalesi,

Y

Yagodine, 553.
Yağlıkçı çarşısı, 505.
Yahudiler, 121, 250.
Yaldızlıkapı, bk. Mücevher kapısı, 342.
Yalı köşkü, 180, 258, 299.
Yanbolu, 104n_2.
Yanıkkale, bk. Raab kalesi, 71, 81, 82, 97, 405, 410, 412, 438, 439, 440n_3, 441, 442, 443, 444, 445, 447, 449, 451n_2, 453, 454, 549, 451.
Yanova kalesi, bk. Jeneo kalesi, 385, 513, 530, 547, 551, 559n_4.
Yanya, 15, 24n_2, 477.
Yanya sancağı, 261.
Yassıviran, 107.
Yaş, 129, 423, 426, 476.
Yayabaşı, bk. Çorbacı, 125.
Yedikule, Yedikule zindanı, 67, 141, 142, 144, 145, 172, 261, 278, 298, 342, 429, 558n_1.
Yedisan, 422n_2.
Yemen, 6, 10n_3, 26, 27, 28, 29, 32, 118.
Yenicami, bk. Sultan Ahmed camii, Vâlide camii, 256n_2, 316, 485, 555n_2
Yeniçeri Ağası dâiresi, bk. Ağa kapısı, 139, 253-54.
Yeniçeri Çorbacısı, bk. Bölük kumandanı,
Yeniçeriler, 1, 3, 4, 5, 7n_2, 26, 99, 125, 135n_1, 146, 147, 186, 188, 194, 234, 283, 288, 290, 291, 295, 316, 335, 374, 384, 395, 397, 440, 495, 499n_2, 501, 503, 551, 569, 573.
Yeniçeri ocağı, 2, 146, 149, 150, 151, 152, 167n_3, 168n_1, 192, 239n_1, 244, 279, 312n_1, 379, 512n_1, 541n_1.
Yeniçeri ulufesi, 287.
Yeni Ejderhan, 36.
Yeni-il, 312, 317, 386.
Yenikale, bk. Zerinvar kalesi, 410, 414, 411.
Yeniköy, 129.
Yeni Navarin, 480.
Yeniodalar, 234, 257.
Yeni Palanga, 408, 526.
Yeni Pazar, 517.
Yeni Saray, bk. Topkapı Sarayı, 43n_1, 231, 242, 299, 413, 486.
Yenişehir (Tesalya'da), 416, 422, 477,
Yenişehir (Bursa), 328, 561.

Yergöğü, 72, 73, 175, 383n_1, 552.
Yergöğü kalesi, 94.
Yerli kulu, 153, 325, 395, 407.
Yerli kulu askerleri, 575.
Yol harçlığı, bk. Çizme-baha.
Yörükler, 36.
Yukarı-Macaristan, 466, 566, 589.
Yunanistan ve Yunanlılar, 24n_2, 219n_1, 480, 481, 573.
Yuvaniça, Yuvaniça kalesi, 571.

Z

Zab, 168.
Zadra, bk. Zara, 328, 574.
Zadvarya kalesi, 592.
Zağarcı, 456.
Zağarcıbaşı, 456.
Zaklisa adası, bk. Zanta adası, 25n_1, 26, 292.
Zâlim Ali kalesi, 205.
Zamm-ı maaş, bk. Terakki.
Zanchio, bk. Eski Navarin, 480.
Zanta adası, bk. Zaklisa adası, 326, 566, 567, 568, 568n1, 570, 587.
Zanta muharebesi, 566, 570.
Zara, bk. Zadra, 544.
Zaporug kazakları, 429.
Zarbezen, 89.
Zarnata, bk. Zerende, 421n_3, 479, 480.
Zarnata kalesi, bk. Zerende kalesi,
Zeamet, 263.
Zemlin, bk. Zemon, Zemun, Zimony, 409, 440, 473, 511, 533n2, 550, 554, 565, 534.
Zemon, bk. Zemlin, Zemun, Zimony, 473, 533, 534.
Zemun, bk. Zemlin, Zemon, Zimony, 83, 409, 440.
Zenberekçibaşı, 397.
Zerbeft, 232.
Zerende, bk. Zamata, 421n_3.
Zerini oğulları, 443.
Zerinvar kalesi, bk. Yenikale, 404, 411, 410.
Zeydi imamları, 26.
Zeydiyye hânedanı, 27.
Zeynelli aşireti, 198.
Zeyniyye tarikatı, 345.
Zeytinburnu, 579.
Zitvatoruk muahedesi, 80n_3, 94, 96, 97, 98, 105, 405, 411.
Zile, 349n_1.
Zimony, bk. Zemli, Zeman, Zemun, 533n_2.
Zincir kalesi, 205.
Zitva çayı, 95.
Zitvatoruk muahedesi, 594.
Zübeyd, 26, 27.
Zülüflü baltacılar, 255, 306, 328, 329n_1.
Züyûf akçe, 250n_1, 251, 290, 291, 292.

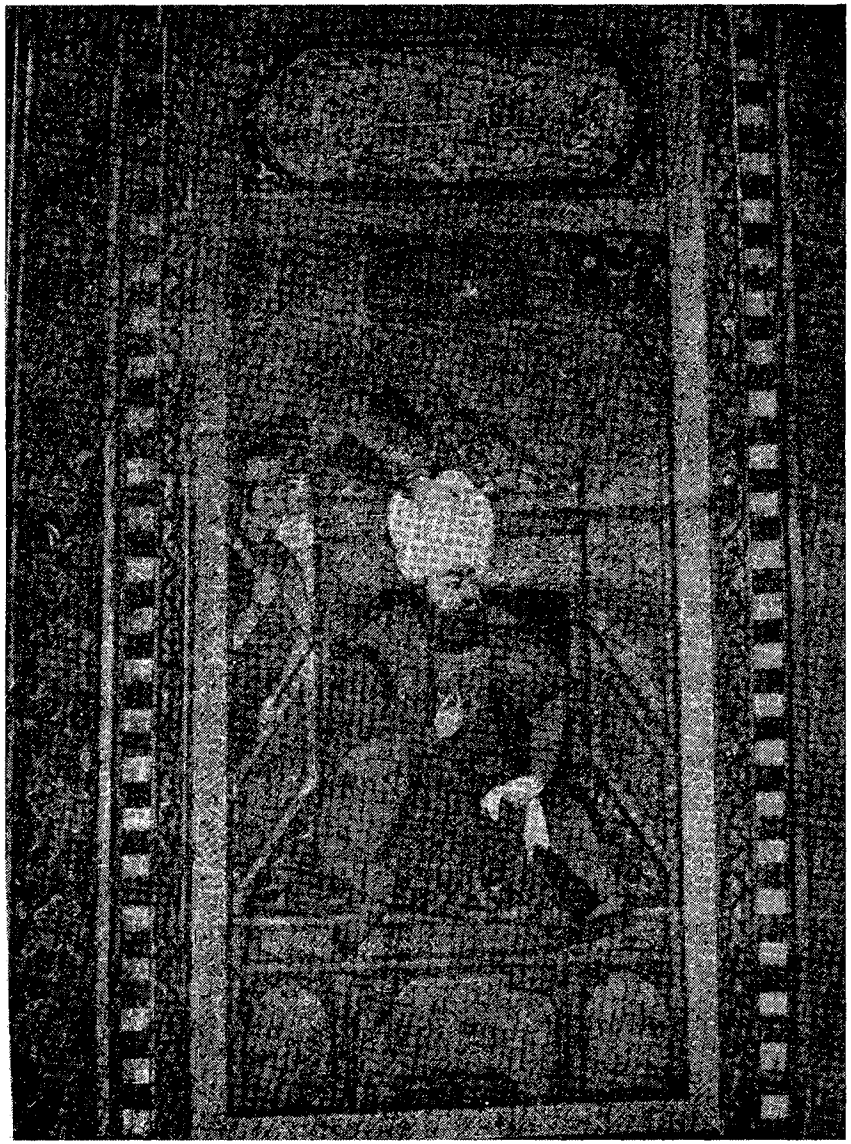

Res. 1 — II. Selim (1566 — 1574).

Res. 2 — III. Murad (1574 — 1595).

Lev. III

Res. 3 - III. Mehmed (1595-1603)

Lev. IV

Res. 4 - I. Ahmed (1603-1617)

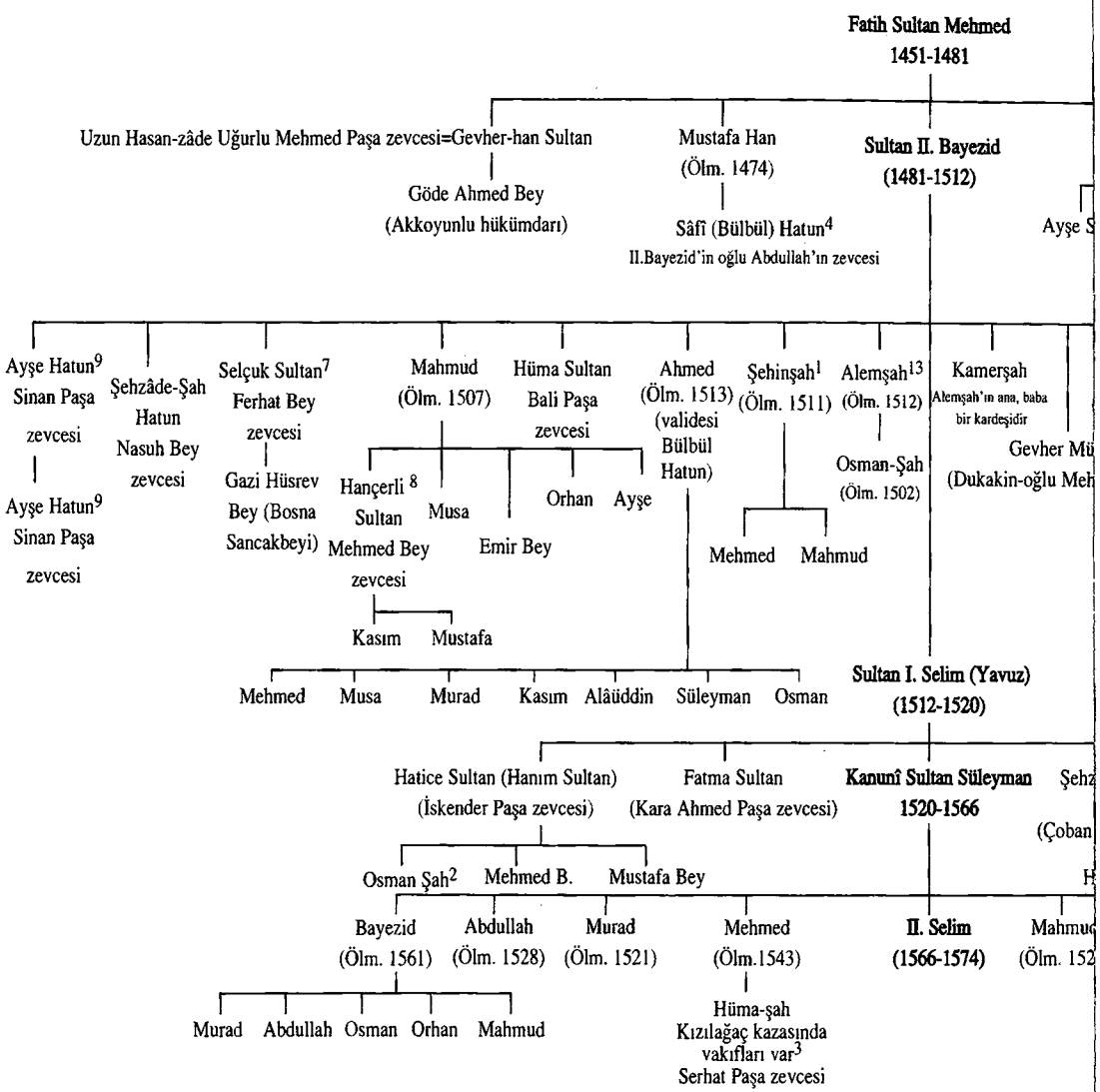

Res, 5 - Osman (1618-1622).

Lev. VI

Res, 6 - Osman (1618-1622).

[1] Şehzâde Şehinşah b. Bayezid'in validesi Hüsni-şah Hatun Karaman-oğulları hânedanından Nasuh Bey'in kızıdır (Bk. Konya Mecmua Sayı 32, Mayıs 1940, s. 1795).

[2] Ataî (Şekayık Zeyli), s. 244 Osman-şah validesi Hatice Sultan'ın İstanbul'da Kızılmusluk Medresesi vardır. Osman-şah vakfiyesinde validesi (Hanım Sultan) olarak geçiyor (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, Nr.3038).

[3] Başbakanlık Arşivi 260 numaralı Evkaf defteri sene 976 s. 123.

4 " " " " " " " " s. 123.

5 " " " " " " " " s. 122.

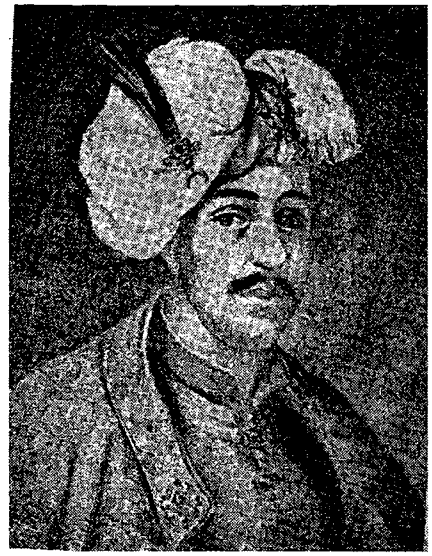
6 " " " " " " " " s. 122

[7] Selçuk Sultan zevci Mehmed Bey kaydı ile 933 ve 935 rebiül-âhır tarihli (Mevacib ve İhracat-ı Cemaat-ı Hazreti Şehzâdegân ve Valide îşan) kaydı ile Selçuk Sultan'ın herhalde ikinci zevcinin Mehmed Bey olduğu görülüyor. Selçuk Sultan'ın Mehmed Bey'den Şehzâde Sultan isminde bir kız vardır (4 numaralı Masraf-ı Şehriyarî defteri).

Res, 8 - S. İbrahim (1640-1648).

Lev. IX

Res, 9 - IV. Mehmed (1648-1687).

Lev. X

Res, 10 - II. Mustafa (1695-1703).

Res, 11 - Tiryaki Hasan Paşa.

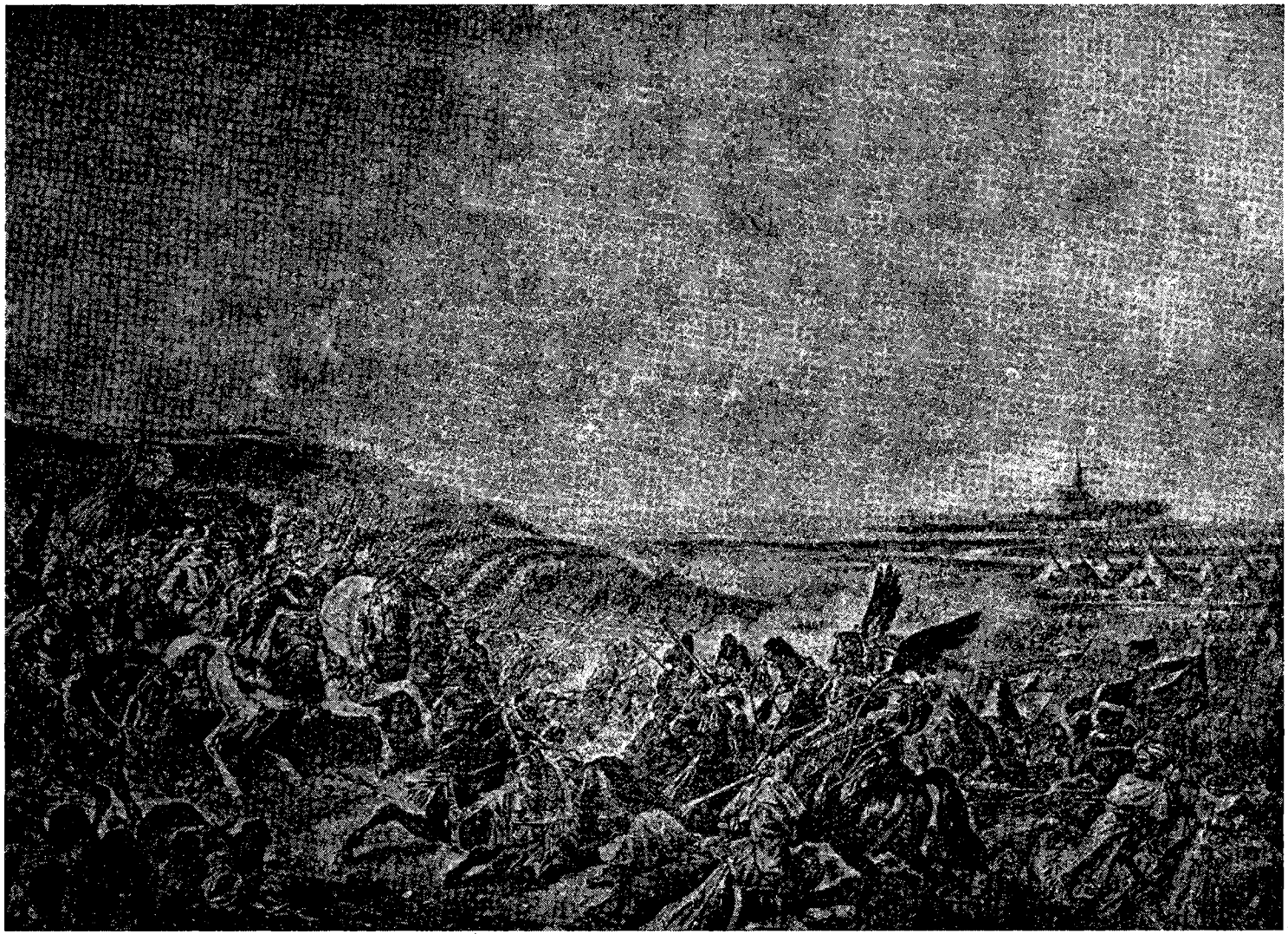
Lev. XII

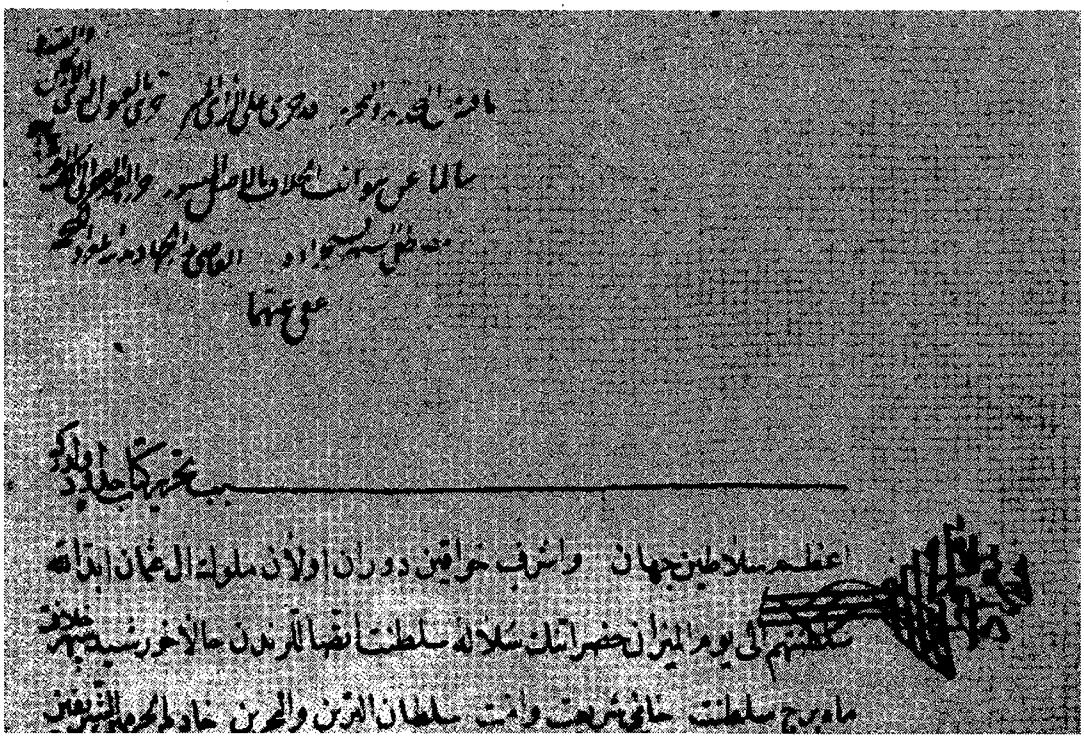
Res, 12 - Tökeli İmre.

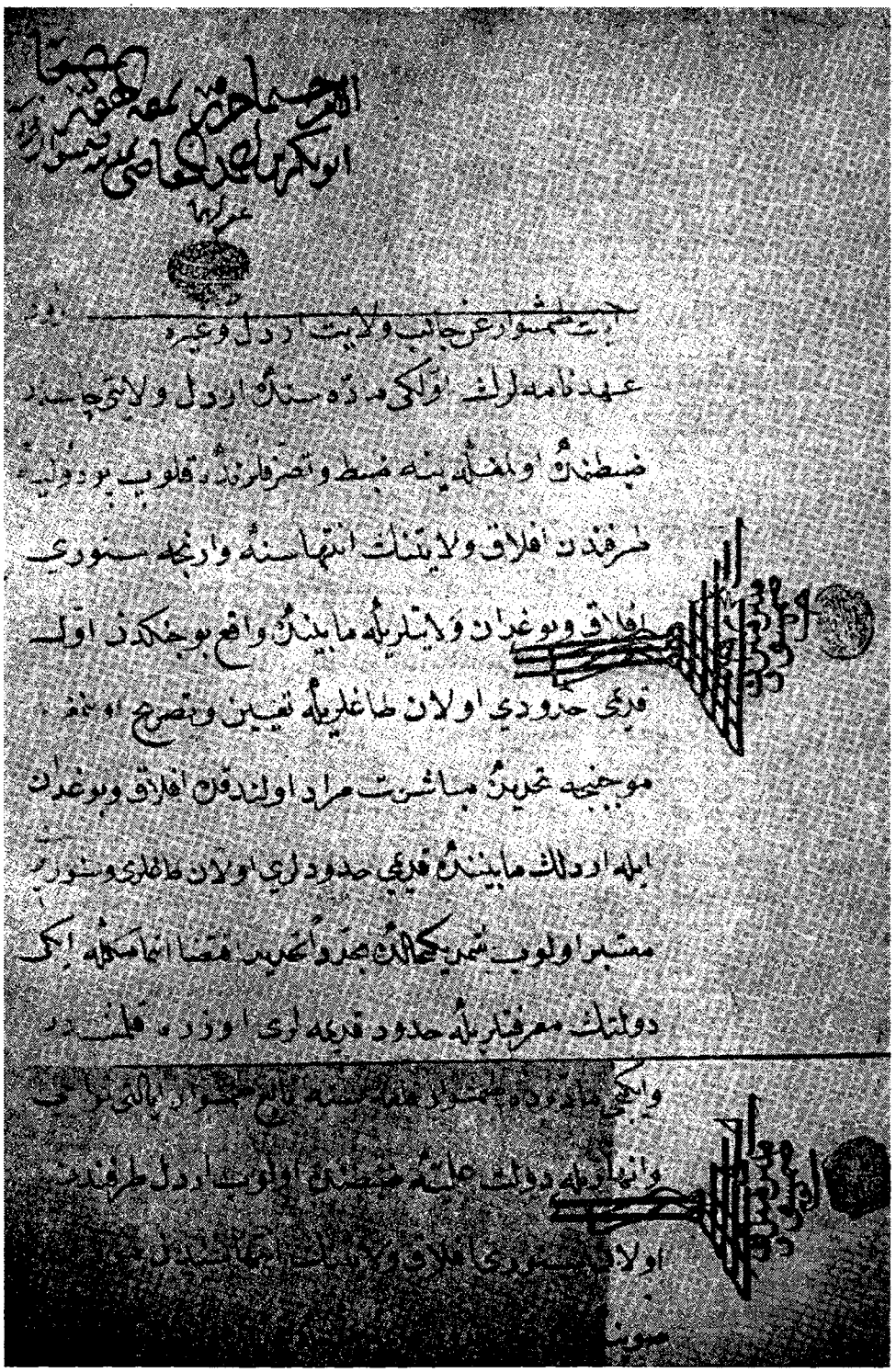
Res, 13 - Merzifonlu Kara Mustafa Paşa.

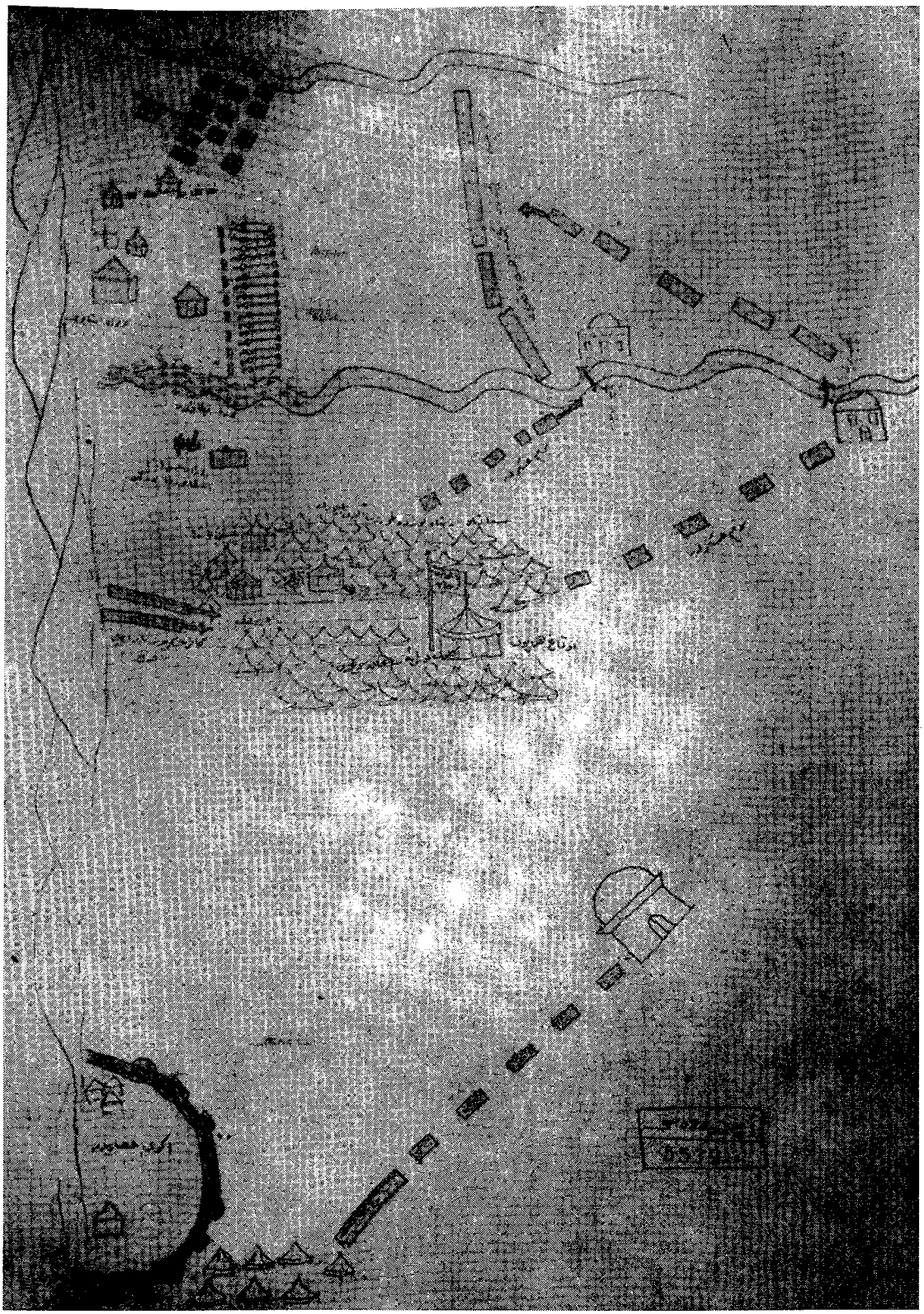
Res, 14 - Polonya kralı Jan Sobyeski'nin Osmanlı kuvvetlerinehücumu.

Res, 15 - Karlofça andlaşmasının baş kısmı ile Belgrad Muhafızının pençesini ve Belgrad kadısının tasdikini gösteren parçası.

Res, 16 - Karlofça Andlaşmasının Temeşvar hududu kısmına ait temessük ve eski yeni Temeşvar muhafızlarının pençeleri ile Temeşvar kadısının tasdiki.

Res, 17 - Eğri muharebesi planı.
(Topkapı Sarayı Arşivi No: 5539)